1163

F. HECTORIS PINTI LVSITANI ORDINIS D. HIERONYMI in Esaiam Prophetam Commentaria.

Omnia iudicio & correctioni sanctæ Romanæ & vniuersalis Ecclesiæ subiecta sunto.

PP. cruciferorum Dusseld. ex liberali donat: testamentaq ARD. Wilh. Berges Canonici Dusseld 1666

ANTVERPIAE,

In ædibus Petri Belleri sub scuto Burgundiæ.

M. D. LXXXIIII.

Cum Gratia & Priuilegio.

20 Bibl. Th. III. B. 51.
2 Schr.
V216

Cæsarea Maiestas permisit Ioanni Stelsio, vt Commentaria in Esaiam Prophetam F. Hectoris Pinti impunè imprimat, perque omnes Regiones suas distrahat, veluti latius patet in literis eidem cõcessis & subsignatis

BAVE.

1408623 01

DOMINO HENRICO PRINCIPI ILLVSTRISSIMO, INVICTISSIMI Regis Emanuelis filio, Cardinali & Archiepiscopo amplissimo, hæreticæ prauitatis supremo in Lusitania Inquisitori integerrimo, Frater Hector Pintus Lusitanus salutem & æternam fœlicitatem.

COgitanti mihi sæpenumero clarissime Princeps, & varia hominũ studia in memoria versanti, illi felices maximeq. laudabiles videtur, qui omnes suas actiones in Deũ referunt, totosque se in optimæ vitæ statu exquirendo & consequendo collocarunt. Intelligentes enim mundi gloriam, potentiã, & opes, ad quas plerique mortales auiditate inflammati aspirant, non esse in rebus expetendis & præclaris numerandas, quippe cũ eas caducas & incertas aspiciant, virtutem amplectuntur, quæ altissimis defixa radicibus, neque potest incendio amitti, neque direptioni committi, neq. vlla temporũ varietate labefactari. Inter omnes qui hunc felicẽ vitæ cursum cõficiunt, tu vnus eminens Princeps Christianissime, qui in insigni dignitate constitutus, rerumq. maximarum gloria præstantissimus virtutem mirabiliter sectaris. Omni enim humana superbia & arrogãtia contempta, ad cælestia aspiras, & non solũ tuos Lusitanos, sed alias etiam nationes, ad quas fama tua, nominisq. celebritas & splendor euolauit, vsque adeo tua vita & exemplo instruis & deuincis, vt admirabilis illis quædã amoris in te & obseruantiæ exardescat magnitudo. Est enim virtutis propriũ homines allicere ad diligendũ, cũ ob illius amplitudinẽ eos etiam, quos nunquam vidimus, diligamus, eorumq. memoriã cum beneuolentia & veneratione vsurpemus. Est igitur ea vita fœlix & expetenda, quæ non in falsa mundi gloria nititur, sed in virtute diuinique numinis imitatione consistit, ex qua verus honor minimè contemnẽdus

dimanant. Quod tu intuens illustrissime Princeps eas opes ardenter quæris, quæ animum amplificent, ex quibus intelligis, posse veram gloriam redundare. Tu es rectæ iustitiæ dulcisque pacis conseruator. Ad te tanquam ad singulare præsidium confugiunt afflicti. Te omnes intuentur, & prudentiam atque virtutem tuam admirantur. Tu es vnus in quo nititur Lusitaniæ salus. Quid plura? Tu es verè princeps Christianus. Hæc est vera gloria, & illustris nominis claritas & amplitudo, quæ vigebit memoria omnium seculorũ, quã posteritas alet, & ipsa perpetuitas semper intuebitur. Cui igitur nisi tibi debeo labores meos dedicare? Sed vt meipsum planè cognoscas, rationẽ vitæ meæ tibi paucis exponam. Ego cum fuissem ab ineunte ætate in literis Latinis versatus, & postea nonnullos annos & Salmanticæ & Conimbricæ iuri ciuili operam dedissem, cœpi mecũ cogitare, esse illum vitæ statum, ad quem ego aspirabã, multis atque turbulentis negotiis oppressum, & infinitis animi periculis expositum. Versabatur mihi ante oculos illa Dei nostri sententia: Quærite primum regnũ Dei, & iustitiã eius & hæc omnia adiicientur vobis. Et hæc in animo versans existimabam, id quod erat esse religionẽ rectam viã ad vitã immortalẽ cõsequendam. Eam ob causam ingressus sum ordinẽ D. Hieronymi, vbi viget solitaria quædã tranquillitas, & religionis obseruãtia. Et interfluxis nonnullis annis missus à primate meo totius ordinis moderatore ad ordinis collegium, tanquam ad bonarũ artium mercaturam, mea studia longo interuallo intermissa reuocaui. Ibi octo continuos annos auidè & ardenter dedi operam literis, in quibus totũ cursum & philosophiæ & theologiæ sub excellentibus præceptoribus virtute & sapientia præstantibus perfeci, & vtriusque linguæ Græcæ & Hebraicæ notitiam cõparaui. A collegio reuersus ad monasterium, vnde profectus fuerã, quantũ potui me abduxi ab omni negotio humano, totũq. me dedidi studio diuinarum literarum. Et consideranti mihi, atque sæpenumero memoria repetenti prophetæ Esaiæ vtilitatem, magnificentiam & amplitudinem, esséque eius expositores paucissimos, eosque breuissimos, eumq. multis in locis indigere explanatione, oriebatur desiderium quoddam

dam eius explanandi. Sed cùm eius profunditatem, meique ingenij imbecillitatem perspicerem, cadebam animo equidē longeque ab scribendo abhorrebam. Est enim diuina scriptura liber ille inuolutus, quem vidit Ezechiel scriptum intus & foris: foris, propter sensum in primo & aperto orationis argumento apparentem: intus, propter spiritualem intelligentiam, & alta atque diuina mysteria. Eam ob causam ait Gregorius Nazianzenus fuisse legis tabulas ex vtraq. parte scriptas. Et cælestis ille magister Christus Deus noster, Scrutamini, inquit, scripturas, significans non sat esse eas legere, sed opus esse earum arcana & profunda mysteria altè perspicere, & diligenter inuestigare. Quam ob causam eas thesauro abscondito comparauit. Et quemadmodū Hebræis se in promissam terram conferentibus, & fœderis arcam secum asportantibus se obiiciebat Iordanis, impediens illis ingressum: sic mihi ante oculos ponebatur huius diuini vatis difficultas. Sed quod me terrebat, idipsum mihi animum excitabat. Intuebar enim Deum illis magnū illum fluuium aperuisse, & viam mirabiliter parasse: quo fretus speram fore, vt Deus sui prophetæ sensum mihi aperiret, quo valerem illum securè penetrare. Sciebam Dauidē dicere in Psalmo, esse legem Domini immaculatā animas conuertentem: & Apostolum Paulum in epist. ad Rom. eā sanctam & spiritualem appellare. Cùm autem ego meipsū peccatorum maculis inquinatum cognoscerem, quî fieri posset, vt auderem ad diuinarum literarum interpretationem contaminatis manibus accedere? Si Oza fuit à Deo percussus quod arcam, in qua lex fuerat recondita, tetigisset, vt literæ diuinæ contestantur, quas pœnas essem ego meæ temeritatis daturus, si non arcam, sed ipsam sanctam scripturā attingerem, & explanare contenderem? At ex altera parte videbam ipsam scripturam ita in Ecclesiastico dicentem: Qui elucidant me, vitam æternā habebunt. Hæc erant quæ versabant in deliberando meum animū, illique afferebant ancipitem curam cogitandi. Sed illis circunspectis & explo ratis, facta summa omnium mearum cogitationum, decreui tandem diuino fauore implorato, hunc diuinum vatem aggredi, sperans Deum me in hoc opere pro eius honore su-

Ezech. 2.
Exod. 32.
Ioan. 5.
Matt. 12.
Iosue. 3.
Psal. 18.
Rom. 7.
2. Reg. 6.
1. Para. 13.
Eccle. 24.

scepto adiuturum. Sequor communem versionem ab ecclesia approbatam, & in fine vniuscuiusque capitis adiicio ex Hebræo nonnullas annotationes. Vaticinatus est Esaias in Iudæa, non solùm ante Babylonicam, sed etiam ante decem tribuum captiuitatem. Est eius præcipuum institutum prædicere nostræ fidei mysteria, præsertim Christi Dei nostri aduentum, & acerbissimam mortem, vocationem gẽtium, & veteris legis sacrificiorum abrogationem. Vt enim qui vult aliquam conflare campanam, prius efficit formã quãdam luteam, eam ingeniosè vertendo & versando: sed conflato tintinnabulo, forma reiicitur & frangitur, & pedibus conculcatur, quippe quæ solum ad tintinabuli vsque completionem erat profutura & duratura. sic effecturus Deus ecclesiam suam, quæ est admirabilis quædam campana, totum orbem terrarum sonitu suo adimplens, instituit prius antiquæ legis ceremonias & sacrificia, tanquã formam luteam, quæ non nisi ad ecclesiæ vsque formationẽ durarent. Ecclesia autem constituta, Euangelioque nuntiato, omnia illa vetera sacrificia fuerunt reiecta & finita, & pedibus cõculcata. Habebat enim lex vmbram futurorum bonorũ, vt ait in epist. ad Hebræos D. Paulus, non ipsam imaginem rerum. Et ad Corinthios scribens illa omnia asserit Iudæis in figura contigisse. Fuit hic propheta nobilis, & (vt aiunt) frater regis Amasiæ, tanta eloquentia præditus, tot sapientiæ ornamentis excultus, vt omnes alios prophetas dicendi copia & amplitudine, mea sententia, facile vincat. Flagrauit tanto studio veritatis nuntiandæ, vt pro ea à rege Manasse, qui se scelerum ministrum præbuerat, & in republica violanda teterrimas fraudes conceperat, fuerit interfectus. Cui igitur eram dedicaturus prophetam, qui fuit princeps illustrissimus, virtutumq; præsidio septus, nisi alteri principi similiter clarissimo, virtutumque maximarum abundantia cumulato? Quare princeps Christianissime hoc exiguum munus, quod tibi dicare constitui, vt meam erga te incredibilẽ pietatem ostenderem, pro tua singulari humanitate velim benignè suscipias. Vale.

Simile.

Hebr. 10.

Prophetia Esaiæ.

Argumentum primi capitis.

Explicat diuinus Vates genus operis, nomẽ authoris, materiam, & tempus. Inducit Deum loquentem, & Iudæorum scelera, eorumque sacrificia execrantem. Inuitat peccatores ad pœnitentiam. Aperit mysterium redemptionis humanæ per Christum seruatorem nostrum. Deplorat Hierosolymę flagitia & miserias. Inuehitur in eius Principes & magnates, qui cum tanquam parentes boni, & tutores fideles esse deberent, eam opibus spoliabant, eiusque dignitatis patrimonium diripiebant. Tandem prædicit Iudæos infideles suorum impiorum facinorum esse pœnas graues iustasque persoluturos.

CAPVT PRIMVM.

VISIO Esaiæ filii Amos, quam vidit super Iudam & Ierusalem in diebus Oziæ, Ioathan, Achaz, & Ezechiæ regum Iuda. Audite cæli, & auribus percipe terra, quoniam Dominus locutus est. Filios enutriui & exaltaui, ipsi autem spreuerunt me. Cognouit bos possessorem suum, & asinus præsepe domini sui, Israël autem me non cognouit, & populus meus non intellexit. Væ genti peccatrici, populo graui iniquitate, semini nequam filiis sceleratis: dereliquerunt Dominum, blasphemauerunt sanctum Israël, abalienati sunt retrorsum. Super quo percutiam vos vltra addentes præuaricationem? Omne caput languidum, & omne cor mœrens. A planta pedis vsque ad verticem non est in eo sanitas. Vulnus, & liuor, & plaga tumens, non est circumligata, nec curata medicamine, nec fota oleo.

EXPLANATIO.

Visio Esaiæ.] Inter omnes sensus nullus est qui certiorem & euidentiorem cognitionem obtineat, quàm visus. Illud enim certum nobis & perspicuum esse absque dubio asserimus, quod oculis aspicimus. Eam ob caussam dicebat regina

Saba regi Salomoni, vt in libro tertio Regũ memoriæ proditum est: Non credebam narrãtibus mihi, donec ipsa veni, & vidi oculis meis. Et diuus Thomas apostolus apud diuũ
Ioan.20. Ioannem dicentibus aliis discipulis vidisse Dominum, dicebat non creditурum se esse, nisi eum videret. Vnde illud Saluatoris nostri: Quia vidisti me Thoma, credidisti. Eam ob causam Prophetæ appellabantur quondam videntes, vt in
1.Reg.9. libro primo Regum literæ diuinæ testantur. Et de Abrahamo nobili patriarcha, eximia fide & obedientia præstanti
Ioan.8. ait Christus Deus noster apud diuum Ioannem: Exultauit vt videret diem meum, vidit, & gauisus est. Quamobrem prophetia appellatur visio, quasi res certissima. Ita Nahum
Nahum.1. suam prophetiam appellat, dicens in eius principio & in-
Abd.1. scriptione: Onus Niniue: liber visionis Nahum. Et Abdias,
Ezech.1. Visio, inquit, Abdiæ. Ezechiel etiam, Cùm essem, inquit, in medio captiuorum iuxta fluuium Chobar, aperti sunt cæli, & vidi visiones Dei. Ezechieli viro sanctissimo aperiebantur cæli qui illis clausi erant, qui flagitiorum vinculis captiui detinebantur. Non enim decebat, vt cælestem illam claritatem & admirabilem visionem intueretur impiorum animus caligine turpium cupiditatum obcæcatus, scelerumque deprauatione irretitus. Et noster Esaias, Visio, inquit, Esaiæ, filij Amos, quam vidit super Iudam & Ierusalem. Quibus verbis ostendit vaticinium hoc summam habere certitudinem & firmitatem. Et vt visus lucem requirit, sine qua esse non potest, cùm omnes alij sensus etiam in tenebris suos effectus obtineant: sic diuini Vates absque diuino lumine vaticinari non possunt, nec Dei visiones mentis oculis aspicere. Qui enim fieri potest, vt in illum eximium splendorem diuinarum visionum mentis aciem intendat ille, qui sit diuino lumine destitutus?
Psal.118. Reuela, inquit diuinus ille Vates & clarissimus rex Dauid, oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua. Nam vt oculus solem sine solis luce intueri non valet, sic mens hominis rerum diuinarum cognitionem capere non potest nisi fuerit diuini auxilij radio illustrata. Et alio in Psalmo
Psal.44. volens ostendere Prophetiam suam esse diuinitus inspiratã, Lingua mea, inquit, calamus scribæ velociter scribentis. Quibus verbis quid aliud significat, quàm seipsum esse instrumentum, sanctum verò spiritum præcipuum effectorẽ? Ideo multis in Psalmis præfigitur hæc inscriptio mizmor le Dauid: psalmus Dauidi. Significat enim sanctus Vates psal-

mo rum

morum auctorem Deum esse, qui eos sibi inspirauit. Articulus enim, le, hebraicus cum datiuo coniungitur: quanquam non desint, qui dicant, posse etiam genitiuo copulari. Sed septuaginta interpretes datiuum esse aperte significarunt vertentes ψαλμὸς τῷ Δαβιδ. Et diuus Petrus apostolorum princeps in epistola sua 2. hæc verba scripta reliquit: Non voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines. Apud Malachiam prophetam vbi communis versio, quam vulgatam editionem appellamus, habet: Onus verbi Domini ad Israël in manu Malachiæ, habet versio Septuaginta: Assumptio verbi Domini super Israëlem in manu angeli eius. Vbi vides vaticinationem appellari assumptionem, quòd eam Vates à Deo assumant, & visionem, quod sit certa & mentis oculis diuino lumine illustratis perspecta ac diuinitus inspirata. Visio aut est naturalis, aut per fidem, aut prophetica, aut beatifica: prophetica est inferior visione ea, quam appellant beatificam, sed superior naturali: & ea quę est per fidem eorum, qui Prophetæ non sunt. 2. Petr. 1. Malach. 1.

Filii Amos.] Hic Amos non est Propheta ille tertius in ordine prophetarum. Ille namque ita scribitur Amois: hic verò hoc modo, Amoits. Præterea ille fuit humili loco natus, hic verò nobilis, & frater Amasiæ regis, vt viri docti memoriæ prodiderunt.

Super Iudam & Ieruſalem.] Nomine Iudæ intelligitur etiam Beniamin. Separatis decem tribubus, quæ Israël & Ephraim appellantur, & in Samaria habitabant, semper Beniamin adhæsit tribui Iudæ, de quibus duabus Esaias præcipuè loquitur, quæ Hierosolymæ & in Iudæa habitabant. Est enim eius præcipuum institutum loqui de Messia, cuius mysteria Hierosolymæ & in Iudæa futura esse præuidebat. Ibi enim natus est, ibi mortem acerbissimam toleranter tulit, & suo purissimo sanguine pro nobis fuso, peccata nostra deleuit, Ibi fuit sepultus, & redditus ad vitam & ascendit in cælum. Ibi denique ea operatus est mysteria, quibus hominum genus à miserrima seruitute, qua oppressum tenebatur, eriperet, & ad cælestem æternamque patriam perduceret. Dicens autem Propheta: Super Iudam & Ierusalem, indicat vaticinari de rebus tam prosperis quàm aduersis, quæ præuidebat esse & Hierosolymæ & in Iudæa futuras.

In diebus Oziæ.] Hic appellatur etiam Azarias, vt libro quarto Regum licet videre. Est igitur sensus huius inscriptionis: 4. Reg 15.

nis: Hoc libro continetur prophetia Esaię filii Amos, quam Deo reuelante mentis oculis aspexit, qua de rebus super Iudā & Ierusalem venturis vaticinatur regnantibus successiue in Iudęa, Ozia Ioathamo, Achas & Ezechia. Vbi vides quatuor in hoc exordio à Propheta explicari: primum, genus operis, est enim visio siue prophetia: secundū nomē authoris, est enim Esaias filius Amos: tertiū, materia, agit enim de rebus Iudæorū prosperis & aduersis, & de mysteriis, quę in Iudęa futura intuebatur: quartū, tēpus quod fuit in diebus regū, qui hic cōmemorantur. Sed de inscriptione hactenus.

Audite cœli, & auribus percipite terra.] Intuere huius principij amplitudinem & maiestatem. Voluit sanctissimus vates & eloquentissimus orator cælū terramq; in exordia inuocare, vt rerum dicendarū magnitudinem ostenderet, & auditorū animos attentos redderet. Sed si totū Prophetam legas, videbis apertissime totā operis seriem principio respondere. Sublimi enim quadam & heroica dicendi magnificentia & amplitudine fertur, & in omni genere amplificationis inflammmatur. Est igitur horum verborū sensus: Audite angeli & reliqui cælites, vosque homines adestote animis, aures vestras erigite, & dicentem attendite, quoniā Dominus locutus est. Metonymicōs, vt per continens id, quod cōtinetur, intelligatur. Potest etiā ità explicari. Moyses post quàm populo Israëlitico legem Dei dedit, testatus est cælum & terrā, vt in Deuteronomio apparet. Nunc fracta & contempta diuina lege citat diuinus noster vates, & vocat eosdem testes, vt videāt omnes creaturę esse Deā meritò illis iratū, qui legem suam pro nihilo putarūt, & in republica violanda dolos pestilentes conceperunt. Poteris præterea per cælos homines intelligere, sed eos quorum familiaritas in cælo est, qui in corporibus humanis vitam cælestem imitātur, qui, humanis rebus contemptis, ad quas homines cupiditate incensi rapiuntur, ad cælum semper aspirant. Per terram verò homines flagitiis astrictos, qui terram semper spectant, & in præmiis humanis spem rerum suarum ponentes humana diuinis anteponunt. Solent enim diuinę literæ viros animi celsitudine præditos iustitiam & pietatem colentes cælos appellare, eos vero, qui scelere & maleficio pascuntur terrā vocant. Ita enim viri docti explanant locū illū Esaiæ: Cælū sedes mea est iuxta id quod ait Paulus Apostolus: Vos estis templum Dei viui & alibi: Templū Dei sanctū est, quod estis vos. Et id, quod dicitur in Psalmo: Cæli enarrant

Deut. 30. 31. & 32.

Infra 66. 2. Cor. 6. 1. Cor. 3. Psal. 18.

rant gloriam Dei, de Apostolis & viris sanctis intelligitur vt videtur ex diuo Paulo deduci, qui id, quod statim sequitur, Non sunt loquelæ nec sermones, quorum non audiantur voces eorum, de Apostolis in epistola ad Romanos in terperetatur. Appellari autem peccatorem terram, aperte in dicat scriptura dicēs: Corrupta est terra coram Deo, & repleta est iniquitate. Et ita interpretatur Chrysostomus locum illum Geneſis: Terram comedes cunctis diebus vitæ tuæ. Hæc enim verba dixit Deus serpenti, postquàm primus parens noster Euę deceptæ obediuit, quādo illa eum ad funestas epulas inuitauit. Est enim homo mortifero flagitio contaminatus cibus diaboli, iuxta illud Petri Apostoli: Aduersarius vester diabolus tanquàm leo rugiens circuit quærēs quem deuoret. Vbi vides hominem flagitiosum terram esse, & ab antiquo serpente deuorari. Ergo nomine cæli & terræ intelligit iustos & peccatores. Vel ità: Vos ò res insensibiles alloquor. Audite me orbes cælestes, præbe mihi aures tu terra infimum elementū. Vos Voco ò res inanimatæ, nam homines sunt multò vobis insensibiliores. Clauserunt aures suas diuinis monitis velut aspides surdæ, nolunt me audire, vos mihi aures date, & dicentem attendite. Hic videtur esse huius loci germanus sensus. Nō enim recedit à litera, & ostendit vehementem impetum à diuino amore productum, quo erat vir sanctissimus inflammatus. Eodem modo alius propheta videns regē Ieroboam idolū venerātem verumq; Deum contemnentem, diuino quodam amore incensus, non homines impios, sed ipsum altare insensibile in hunc modum alloquitur, Altare altare, hæc dicit dominus: Ecce filius nascetur domui Dauid Iosias nomine, & immolabit super te sacerdotes excelsorum, qui nunc in te thura succendunt. Quid ais propheta, lapidem alloqueris? Lapidem, quoniam homines multò insensibiliores lapide facti sunt. Et statim altare mirabiliter scissum est: verbis prophetæ optēperans, & cinis effusus est. Lapis audiuit, & fuit cōfestim fractus: homines autem non solū frangi, sed neq; audire voluerunt. habes hanc historiam 3. lib. Regum. Imperabat Christus vento, & mari fluctibus exagitato, & statim parebant, vt euāgelica cōtestatur historia, & fiebat tranquillitas magna: homines autē nec Christo imperante volunt quiescere, nec à turbulentis scelerū tempestatibus desistere, inconstantiores vento, fluctuosiores mari, duriores lapidibus, surdiores illis, qui ea loca accolunt, quæ Catadupa nominantur.

Rom. 10. Gen. 6. Gen. 3. 1. Petr. 5. 2. Reg. 13. Matt. 8. Luc. 8.

minantur. Hoc intuens diuinus vates quasi ignorãs quò se verteret vbi quereretur, quos imploraret, vt eum audirent, non homines, sed res sensu audiendi carentes alloquitur.

Filios enutrini & exaltaui] Hebręos vocat Deus filios suos.

Exod.4. Et in Exodo, Filius, inquit, primogenitus meus Israël, Populus gentiũ filius etiam est, sed non primogenitus, sed secundo genitus. At si diuinas literas volueris attẽtius intueri, & veterũ historiarum memoriã replicare, inuenies multis in locis, non primogenitos acceptisse hęreditatẽ, quin potius filios secundos deo fuisse charissimos. Primogenitus

Gen 4. fuit Cain, sed Abel iustitiam coluit & pietatẽ, & ad illum,

Gen.12. eiusq; munera, non autẽ ad Cain Deum respexisse diuinæ literæ contestantur. Primogenitus fuit Ismael, sed Isaac ac-

Gen.27. cepit hæreditatẽ. Primogenitus fuit Esau, sed Iacob præripuit benedictionẽ. Itaq; Hebræi filij vocantur. Sed quoniã Deum clementissimũ patrem spreuerunt, eiusq; filiũ Christum Iesum Deum verum crucifixerunt, & acerbissimis cruciatibus ad mortem vocarunt, fuerunt optimo iure hęreditate expulsi, & reprobati. Eos autem, qui ex gentibus crediderunt adoptauit Deus & in cælestem hęreditatẽ vocauit,

Rom.8. & eos etiã qui ex Iudæis ipsum Christum receperunt. Accepistis inquit, Paulus Apostol⁹, spiritũ adoptionis filiorũ, in quo clamamus abba pater. Ipse enim spiritus testimoniũ reddit spiritui nostro, quòd sumus filij Dei: si autem filij,

Ioan.1. & hæredes. Et Ioannes Euãgelista, Quotquot autẽ, inquit, eum receperunt, dedit eis potestatẽ filios Dei fieri. Sed ani maduerte. Explicaturus Deus Iudæorum ingratitudinem, cæteraq; nefaria scelera, prius cõmemorat beneficia ab eo in illos collata, vt eorum culpa emineat, & terrior atq; grauior appareat. Tria beneficia cõmemorat, generationis, dicens filios: nutritionis, dicens enutriui: dignitatis, dicens exaltaui. Genuit eos doctrina & gratia, enutriuit eos non solum terreno cibo, sed etiã cæleśti, iuxta id quod dicitur

Psal.77. in Psalmo: Panẽ cęli dedit eis, panẽ angelorum mãducauit homo. Extulit eos victoriis & triũphis, atq; memorabilis trophęis & monumentis. Adduxit illos ad terrã vberrimã, quã illis promiserat, vt eã victis mirabiliter gentiliũ regibus possiderẽt. Superauerunt diuino præsidio muniti & domuerunt gẽtes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, omni copiarũ genere abũdantes. Sed totã hanc dignitatẽ deformauerũt, & penitus amiserunt, quoniã cęlestẽ illũ doctorẽ de cęlis ad terrã missum, qui eos è tenebris errorũ vin-

dicatum

dicatum, & à peccatorum vinculis liberatum venerat, ad excidium crudelissimum falsis criminibus vocarunt.

Ipsi autẽ spreuerũt me.] Aduerte, Ipsi me. Vtraq; dictio suam habet emphasim ipsi ingrati filij, me piũ patrem, nutritium, authorẽ suę dignitatis, & Deũ. O cæcitatẽ deplorãdã. O nefariam gratitudinẽ, & immanẽ hominũ impietatẽ, qui post tot beneficia à Deo accepta ipsum Deũ aspernati sunt. Quæ autẽ ea sint, in quib⁹ deus fuerit ad illis spretus, nõ est opus cõmemorare, cum illis plena sit historia Euangelica. Nã etsi hæc verba Dei possint ad tẽpus illud referri, quo Esaias ea litteris mãdauit, proprius tamẽ ad Christi tẽpus referuntur.

Cognouit bos possessorẽ suũ.] Arguit Israẽlis ingratitudinem & ignorantiam brutorum comparatione, quid stolidius boue? quid stupidius asino? Et nihilominus eos cognoscunt, qui eis tribuunt beneficia. At Israël deum, à quo innumerabilia beneficia acceperat, non cognouit. Et populus meus non intellexit. Si esset populus extraneus, nõ esset ita mirũ. Sed est meus quod amplificabat criminis grauitatem. Non fuisse autẽ Christum notum à Iudæis, ipse apud Ioãnem in hunc modum testatur: Hoc faciet vobis, quia nõ nouerunt patrem nec me. Et iidẽ Iudæi dicebãt apud Ioãnem: Hunc autẽ nescimus vnde sit. Et apud Lucam alloquens Christus Hierosolymam. Non relinquent inquit, super te lapidem super lapidem, eò quòd non cognoueris tempus visitationis tuæ. Egressis Iudæis ex Aegypto dedit illis deus in deserto panem de cælo, de quo ait diuinus vates: Pluit illis manna ad manducandum, & panem cæli dedit eis, panẽ angelorũ mãducauit homo. Viso autẽ cælesti pabulo dicebant filij Israelis: mãhu? Quod significat? quid est hoc? Ignorantes & rei nouitate cõmoti quid illud esset, inuicẽ quærebant. Habes hanc historam Exodi capite 16. Et quoniam illa vt ait Apostolus, illis in figura contingebant, per panẽ illum cælestẽ Christus significabatur, qui de seipso. Ego sum, inquit, panis viuus, qui de cælo descendit. Quid igitur per illa Iudæorum verba significabatur, nisi venturũ esse tempus, quando Iudæi de pane illo cęlesti Christo seruatore nostro dicerẽt, Quid est hoc? tu quis es, hic nescimus vndẽ sit. Anima nostra nauseat super cibo illo leuissimo. Voluit Spiritus sanctus figura illa ostẽdere, Iudęos non esse Christũ cognituros, quod hic per Esaiã ipse testatur. Nõ cognouerunt aũt eum, quia malitia obstinati eũ cognoscere noluerunt. De illis enim est in libro Sapientiæ monimentis mandatũ, Excæcauit

Ioan.16. *Ioan.9.* *Luc.19.* *Psal.77.* *1.Cor.10.* *Ioan 6.* *Figura.* *Num.21.* *Sap.2.*

cæcauit illos malitia eorũ, & sacramenta Dei ignorauerunt.

Væ genti peccatrici.] Deplorat Propheta Iudæorum miseriam & calamitatem, æternumq; eis minatur interitum. Nõ vnius tantùm aut duorũ, sed totius populi flagitia deplorat. Respice cõgeriem rhetoricam, qua significat esse Hebræos omni scelerum genere contaminatos. Gens peccatrix, populus grauis iniquitate, semen nequam, filij scelerati, idem diuersis verbis significãt. Sed voluit hæc ad ampliorem exaggerationem coniungere. Tu verò considera quæ nomina Deus peccatoribus imponat. Multi sunt improbi, & impiorum facinorũ maculis notati, qui, vel quòd illustri loco nati sint, & maiorum opinione nitantur, vel quòd rempublicã administrent, vel quod aliqua alia de causa illustri aliquo honore in hominum cœtu celebrentur, magnificis nominibus appellantur. Sed talia nomina sunt inania & fallacia, quippe ab hominibus imposita, qui & alios fallũt, & ipsi lõgè opinione fallũtur. At vera & apta impiorũ nomina sunt ea, quæ hoc in loco verus ille iustissimus ac sapientissimus Deus illis imponit. Contra verò viros iustos, omnibus virtutum ornamentis decoratos, & ardenti charitate præstantes nominibus illustribus appellat. Vos, inquit ille, estis sal terræ. Vos estis lux mundi. Vos estis ciuitas super montem posita. Quibus amplissimis nominibus voluit Deus Apostolorum laudem ostendere, eosq; incitare ad omnes tẽpestates atque procellas forti & erecto animo subeundas.

Matt. 5.

Populo graui iniquitate.] Homines sceleratos appellat graues iniquitate. Est enim peccatum onus & pondus vsq; eò graue, vt animas in inferos deprimat. Nam vt graue suapte natura tendit deorsum vsq; ad centrum, sic mortiferum peccatum animas ad ima, & profunda tartara secum ducit, multo grauius omni plumbo absq; vlla comparatione. Hoc peccati pondus voluit Zacharias propheta significare, ita capite quinto dicens: Ecce talentum plumbi portabatur & ecce mulier vna sedens in medio amphoræ: & dixit, Hæc est impietas. Et Dauid Quoniã, inquit, iniquitates meæ supergressæ sunt caput meũ & sicut onus graue grauatæ sunt super me. Quibus verbis apertè ostendit se peccati pondere adeò obrui, vt animi vires tam graui oneri ferẽdo pares nõ habeat. Et paulò pòst, miser inquit, factus sum, & curuatus sum vsque in finem. Et alio in loco exclamat idem propheta, Filij hominũ vsquequo graui corde? Vt enim nauigia nimis grauata & onusta pondere premuntur, & naufragium faciunt,

Zach. 5.
Psal. 37.
Psal. 4.
Simile.

faciunt, sic animi nostri peccatorum onere succumbũt, & in mediis fluctibus corruũt, priusquã in ipso cursu obruuntur, quàm portum conspicere potuerunt. Et vt charitas est ignis sursum tendens, sic peccatum est terra centrum petens. De eius pondere illud etiam intelligitur, quod in hunc modum Deus per Ieremiã ait, Ne portetis onus, & ne inferatis per portas Ieruſalẽ in die sabbati. Hieroſolymæ portæ sensus nostri sunt, per quos in ciuitatem regiam, hoc est, in animam nostram ad imaginem Dei factã, sarcinas grauissimas ferimus, cùm deliberatè peccatis assentimur. *Ierem.17.*

Blasphemauerunt sanctum Israël.] Israël est genitiui casus. Sanctus Israelis est dei periphasis, qui ideò sic vocatur, quia Israeliticum populũ, quem sibi elegerat sanctificauit, & coram eo se sanctum ostendit. Eum Iudæi blasphemauerunt, quando eum Samaritanum, dæmoniumq; habentem vocauerunt, in eum odium vsq; ad sanguinem excitarunt. Lege euangelicam historiam, si impias Iudæorum in Christum Deum nostrum blasphemias videre volueris.

Abalienati sunt retrorsum.] Non solum non secuti sunt Deum, sed etiam ab eo fugerunt, & defecerunt: quam ob causſam in infernum præcipitati sunt. Ait enim scriptura, Qui elongant se domine à te peribunt. Defeciſſe Iudæos à domino, & tergo vertisse, multis in locis diuinæ literę cõtestatur. Apud Ieremiam emittit Deus has voces, Elongauerunt à me, & ambulauerunt post vanitatem, & vani facti sunt. Et paulò pòst, Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ. Et Oseas, Dereliquerunt, inquit, dominum non custodiendo. Et multis aliis in locis. Sed quid loquitur de Iudæis, cùm nos ipsi Deum cotidie derelinquamus, ab eoque animos nostros alienemus? Quid facis homo? quẽ relinquis? cur te in fugam turpissimam conijcis? Quò is? quẽ quæris? ad quem confugis? Quę potest esse maior insania quàm ab eo fugere, qui est summè bonus, qui ad æternam gloriam vocat, & eum sequi, qui est pessimus, qui cogitat de tua pernicie & vastitate, qui suis falsis illecebris te ad æternos cruciatus perducere conatur? *Psal.72.* *Ierem.2.* *Oseæ.4.*

Super quo percutiam vos vltrà?] Quoniam poterat aliquis ita Deo obiicere: Si hic populus se tam impiis sceleribus cõtaminauit, quare eum nõ punis, vt flagellis ipsis ad te conuertatur? Huic tacitę obiectioni videtur respondere Deus, tam hoc remedium adhibitum esse, sed nihil profuisse. Ait igitur: Sępe vos percussi, vt corrigeremini, vos autẽ ipsam medicinam

medicinã in venenum cõuertistis. Tãtum abest vt supplicijs vestros nefarios conatus coerceat, vt etiam scelera sceleribus addatis. Vbi ergo vos feriã, cum nulla sit in vobis pars quę iam non sit percussa? Ostendit Deus ideo nos affligere, vt oculos aperiamus, & vitia relinquẽtes cælestia contemplemur, & ad Deũ conuertamur. Solẽt enim aliquãdo peccatores cõuerti, quãdo afflictionibus & calamitatib⁹ premũtur.

Psal.31. Hoc intelligẽs Dauid, Cõuersus, inquit, sum in ærũna mea, dũ cõfigitur spina. Ex quo perspicis magnã esse dei irã, quan

Ezech.16. do nobis nõ irascitur, quẽadmodũ quãdo per Ezechielem dicebat: Zelus meus recedit à te, & nõ irascar tibi amplius.

Osee.4. Et per Oseã: Nõ visitabo super filias vestras, cũ fuerint fornicatæ, & super sponsas vestras, cũ adulterauerint. Tũc vltio dei est grauissima, cũ dimittit hominẽ in manu sui depraua

Psal. 80. ti appetitus. De qua vltione ipse in psalmo, Dimisi, inquit, eos secũdũ desideria cordis eorũ. Eã ob causam viri sapientes

Rom.5. virtutẽq; præstãtes afflictionibus delectãtur D. Paulus, Glo

2.Cor.4. riamur, inquit, in tribulationibus. Et alibi: Quod in presenti est momẽtaneũ & leue tribulationis nostræ, supra modũ in sublimitate æternũ gloriæ põdus operatur in nobis. Nã vt in semine fructus est, sic in afflictione gloria. In Apoca-

Apoc.7. lypsi D. Ioãnis Apostoli de beatis, qui deo sempiterno quo fruũtur, dictũ est: Isti sunt qui venerũt de tribulatione magna. Non sine causa veteres sapiẽtes fictis fabulis memorię prodiderunt, solem pasci aquis amaris, lunam verò dulcibus. Qua in re significare volebant, virum sapientia excultum, virtutumq; ornamentis decoratum, qui per solem intelligitur, amara quærere, afflictionibusq; delectari, stultum vero & flagitiis coopertum, inconstantem luceque aliena resplendentem, qui per lunam significatur, mundi voluptates appetere, falsis illecebris pasci & deliniri. & ardenti inanis celebritatis cupiditate inflammari.

Omne caput languidum, & omne cor mœrens.] Alloquitur Deus Iudęorũ populum, ac si esset corpus vnum, cuius caput esset rex, cor antistes & Sacerdos, reliquũ corpus omnes alij tã nobiles quàm obscuri. Et volens ostẽdere esse eos incurabiles ait: Vulnus & liuor, & plaga tumẽs, nõ est circumligata, neq; curata medicamine, neq; fota oleo. Ac si diceret: Cùm tam grauibus animi morbis laboretis, nullam tamen

Ierem.5. vultis adhibere medicinã. Id iis verbis deplorabat Ieremias Percussisti eos, & nõ doluerunt: attriuisti eos, & renuerunt accipere disciplinã. Indurauerunt facies suas super petrã, &

noluerunt

noluerunt reuerti. Hæc propriè de Iudæis illis possunt intelligi, qui percusi à Deo, traditi Romanis, vastata Hierosolyma, incenso templo, in sua infidelitate & perfidia permãserũt. Est igitur sensus: Nullas inuenio plagas, quib⁹ duritiè vestram confringã siquidè nullis vultis corrigi verberibus. Nã à planta pedis, hoc est ab infima plebe, vsq; ad verticẽ, hoc est vsq; ad regẽ, estis corrupti, flagitiisq; cõtaminati. Illud est aduertendũ, regẽ vocari caput, & sacerdotẽ cor, quæ sunt in toto corpore præcipua mẽbra. Volens ostendere, esse totũ populum corruptum, satis esse duxit indicare, principes & præsules corruptos esse. Nã quales in republica principes sunt, tales solẽt esse ciues, quod Plato eleganter scriptũ reliquit. Sed grauius diuinæ literæ in Ecclesiastico iis verbis affirmãt. Secũdũ iudicẽ populi, sic & ministri eius, & qualis rector est ciuitatis, tales & habitãtes in ea. Nã vt columnæ vmbra ipsam columnam imitatur, vt si columna recta sit, vmbra in rectitudinem tendat: si verò curua & obliqua eodem modo vmbra se habeat, sic populus principem & præsulem imitatur. Ex quo efficitur, vt populi peccata sæpenumero principi & antistiti meritò tribuantur. Inueniens Moyses populum colentem vitulum, fratrem suum Aaronem ita obiurgauit: Quid tibi fecit populus hic, vt induceres super eum peccatum maximum? Adscribit sacerdoti & præsuli populi flagitium, quòd ei non omni conatu restiterit. Intellexit enim vir sapiẽs & iustus, debere præsulem vi ac potestate cæcum impetum imperitæ multitudinis coercere. Ideò non ait: Quid feciſti? sed, quid tibi fecit populus hic? quasi maximum sit genus sui vlciscendi non coercere subiectorum deprauatum appetitum. Pecauerat populus, & sacerdos obiurgatur. Si horologium plenas habuerit rotas, pondera, & cætera ad suum artificiũ necessaria, quibus orbes suos, circulosq; conficiat mirabili certitudine & constantia, vt possit horis certa temporis spatia & interualla distinguere, & nihilominus horæ intẽperatè sonuerint nulla certitudine, nulla moderatione, talis error potius moderatori tribuẽdus est, qui horologiũ tẽperandũ susceperit, quàm ipsi horologio. Sic errante populo, & à tẽperantia & à moderatione discedẽte, illi qui eum gubernãdum suscepit, est absq; dubio culpa tribuenda, est enim princeps veluti horologij moderator. Illud est præterea cõsiderandũ, antistitẽ & sacerdotẽ appellari cor: quoniã quẽadmodum cor est fons quidã omnium sensuum, in quo est perẽnis

Ecclc.10.

Simile.

Exod.32.

Simile.

id. quædã motio, ex qua arteriarũ cursus proficiscitur, sic ex antistite exire debẽt crebræ precationes, solida atq; sancta doctrina, insignes virtutes, quibus populus adiuuetur, & ad virtutẽ moueatur. Et vt cor habet sedem in medio corporis, sic præsul debet esse in medio, omnibus communis & æqualis. Et vt cor est veluti medium inter animam & corpus, sic præsul debet esse mediator inter Deum & homines. Incolumi corde possunt membra sanitatẽ recuperare, at saucio & percusso corde nulla est spes salutis recuperandæ. Eodẽ modo si populus in vitiorũ ægritudinẽ inciderit, poterit sanitatem obtinere, sed corrupto præsule, & vitiis contaminato, quæ erit spes salutis recuperandæ? Si ceciderit lapis ex pariete, facilè restituetur, sed labefactato & euerso tẽpli fundamento, qui fieri potest, vt totum ædificium non corruat, & funditus euertatur? si lucerna extinguitur, si lux obscuratur, si nauclerus mergitur, si dux amittitur, quid facient cæteri? Imò ipse præsul quid faciet? Si sal infatuatum fuerit, in quo salietur?

Matt. 5.

Vulnus, & liuor, & plaga tumens.] Poteris per vulnus apertum scelus intelligere, per liuorem occultum, per plagã tumentem, superbiam & elationem.

Infra 5. *Terra vestra deserta, ciuitates vestræ succensæ igni, regionem vestram coram vobis alieni deuorant: & desolabitur sicut in vastitate hostili. Et derelinquetur filia Sion vt vmbraculum in vinea,* *Rom. 9.* *& sicut tugurium in cucumerario, & sicut ciuitas quæ vastatur.* *Gen 19.* *Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma* *Ierem. 6.* *fuissemus, & quasi Gomorrha similes essemus: Audite verbum* *Amos 5.* *Domini principes Sodomorum, percipite auribus legem Dei vestri populus Gomorrhæ. Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit Dominus? Plenus sum. Holocausta arietum, & adipem pinguium, & sanguinem vitulorum, & agnorum, & hircorum nolui. Cùm veneritis ante conspectum meum, quis quæsiuit hæc de manibus vestris, vt ambuletis in atriis meis? Ne offeratis vltra sacrificium frustra. Incensum abominatio est mihi. Neomeniam, & sabbatum, & festiuitates alias non feram. Iniquì sunt cœtus vestri: Calendas vestras, & solennitates vestras odiuit anima mea, facta sunt mihi molesta, laboraui sustinens.*

Terra vestra deserta.] Hæc omnia referuntur ad tempus Titi Vespasiani, quando Iudæi fuerunt à Romanis capti, & occisi, & Hierosolyma fuit deleta, & templum incendio flagra-

flagrauit. Est igitur sensus: Quoniam vos ô Iudæi cælestẽ medicinam estis neglecturi, & in vestra malitia & contumacia permansuri, ideò terra vestra deseretur, & vrbes vestræ igne flagrabunt.

Filia Sion.] Hoc est, Hierosolyma: quæ ob eam caussam vocatur filia Sionis, quia in monte Sione sita erat, ex quo quasi nasci videbatur. vel quoniã phrasis est Hebræa, ciuitates sic filias appellare. Hebræis enim idem valet filia Sion ac ciuitas Sion, & filia Babylonis ac ciuitas Babylonis. *Iere*
Fuit igitur Hierosolyma derelicta, quemadmodum ità dixerat Deus per Ieremiam: Reliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam, dedi dilectam animam meam in manus inimicorum eius. Facta est mihi hæreditas mea quasi leo in sylua, dedit contra me vocem, ideò odiui eam. Et Christus Deus noster apud Matthæum, Ecce, inquit, dere- *Matt. 23.*
linquetur vobis domus vestra deserta. Et apud Ioãnem, Ea- *Ioan. 14.*
mus hinc. Ac si diceret: Relinquamus Iudæos infideles, ciuitatem integram, templum materiale, & ab hoc loco discedamus.

Et sicut ciuitas quæ vastatur.] Vt finitâ vindemia, & collectis cucumeribꝰ, vineę atq; cucumerũ custodes derelinquũt humiles ac rusticas casulas, quas ad vitandos æstus atq; imbres construxerãt: sic Hierosolyma instar abiecti tugurioli erit euersa & derelicta. Necꝫ solũ vt vilis habitatiuncula deseretur, sed etiam ab acerrimis hostibus vastabitur. Hęc & si de Hierosolyma in aperto orationis argumento dicuntur, possunt tamen in ea intelligendi ratione, quam moralem vocant, ad animam nostrã aptissimè referri. Quando enim anima vulnere flagitiorum saucia cælestem medicinã aspernatur, Deumq; relinquit, deseritur ab ipso Deo, & ab hostibus immanissimis hoc est, à dæmone, mundo & carne, crudeliter vastatur.

Nisi dominus exercituum.] Sensus est: Tantum erit excidium, tãtis calamitatũ angustiis premẽmur, vt nisi Deꝰ nobis opẽ ferat, omnes pereamus. At clementissimus pater relinquet superstites quasdã reliquias, ne sicut Sodoma & Gomorrha cõsumamur. Ostendit propheta prius Dei iustitiã, deinde misericordiam. D. Paulus in epistola ad Romanos *R*
apertè ostendit, hunc locũ esse ad tẽpus gratiæ referendum: Ex quo apparet eos in errorẽ grauẽ incidere, qui totum hoc de tempore illo solũ interpretãtur, quando post Babylonicam captiuitatẽ pauci ex Hæbreis sub Zorobabele duce, &

Iesu filio Iosedec, sacerdote, ad patriã, ex qua erant magna iactati tempestate expulsi redierũt. Volens Apostolus ostendere, non omnes Iudæos repulsos esse, hunc citat locũ, intelligens per hoc semen Christi Apostolos, & cæteros, qui
Infra 10. ex Hebræis in Christũ crediderũt. Hos appellat alio in loco Esaias reliquias, ita dicens: Si fuerit populus tuus Israël quasi arena maris, reliquiæ conuertentur ex eo. De quibus
Rom.11. reliquiis loquitur in hunc modũ Apostolus: nunquid Deus repulit populum suum? Absit. Nam ego Israëlita sum ex semine Abrahę de tribu Beniamin. Non repulit Deus plebem suam, quã præsciuit: Et paulò post, Sic in hoc tempore, inquit, reliquiæ secundũ electionẽ gratiæ salvæ factæ sunt. Illos igitur paucos, qui ex tam innumerabili Iudæorum multitudine Christum receperunt, semẽ vocat, sumpta metaphora à re rustica. Quando enim coloni paruam & exiguam messem cõqueruntur, solent dicere, vix semen super fuisse. Per hoc semẽ Christus etiam intelligitur. Ait enim
Galat.3. Apostolus in epistola ad Galatas: Abrahæ dictæ sunt promissiones, & semini eius. Non dicit & seminibus, quasi in multis, sed quasi in vno, & semini tuo, qui est Christus. Vide sitne prima expositio literæ conuenientior, & sensui Apostoli in Epistola ad Romanos accommodatior.

Audite verbũ domini principes Sodomorũ.] Et si hoc prophęta ad homines suæ memoriæ referebat, mentis tamẽ oculis intuebatur Scribas & Pharisęos, ad quos hoc dirigebat. Cũ prædixisset seruandos esse Apostolos, & reliquos, quos semẽ & reliquias vocat, cõuertit sermonẽ ad Scribas & Pharisęos homines effrænatos, sibiq; præfidentes, qui cũ nulla ratione & virtute, sed cæca atq; turbulẽta cupidine suorum animorũ dominatrice mouerẽtur, Christi seruatoris nostri sanctissimi infinitã bonitatẽ maculare voluerũt. Hos vocat principes Sodomorum, reliquos verò infideles & cõtumaces populum Gomorrhæ: quòd essent sceleribus obstricti,
Infra 3. & omni flagitiorũ genere cõtaminati. Et alio in loco eodẽ nomine eos appellat, Peccatum suum, inquiẽs, quasi Sodoma prædicauerunt, nec absconderunt. Nec est mirum tam acriter Esaiã fuisse Iudęos allocutum, nam dolor animi, innata libertas, ardẽtissima charitas, prompta excellensq; virtus, magnanimum virum, sanctissimumq; vatem cohortabãtur, vt tam vehementi impetu in eos inueheretur.

Quo mihi multitudinẽ victimarum vestrarũ.] Sacrificia veteris legis erãt figuræ & vmbrę earũ rerũ, quæ postea in le-

ge

ge gratię futurę erāt. Hęc autem omnia, inquit Apoſtolus, in figura contingebāt illis. Loquēs Moſes cum domino de ijs, quæ ad tabernaculū pertinebāt, audiuit hęc verba: Inſpice, & fac ſecundū exemplar, quod tibi in mōte oſtenſum eſt. Exēplar illud erat Dei Eccleſia, quam Moyſes mentis oculis aſpexit in monte, priuſquā enim legis veteris tabernaculum fieret, iam Chriſti Eccleſia erat in mēte diuina cōſtructa: & per tabernaculū illud, ea quę erāt poſtea in Eccleſia futura, ſignificabantur. Sed cū Moyſes alloqueretur populū, faciem velo operiebat, quia nō poterāt filij Iſraelis claritatē vultus eius reſpicere. Quod ſignificabat eos non intelligere ea, quæ ipſe tradebat, cum mentes non puræ tantum ſapientiæ ſplendorem capere non valerent. Et eodem velo eſt nunc Iudæis cooperta lex antiqua, quæ per Moyſen ſignificabatur. Sed cū conuerſi fuerint ad dominū, vt ait Apoſtolus, auferetur velamē. Ex quo colligitur, res illas veteres figuras fuiſſe & vmbras quaſdam verarum rerum. Ob eam cauſam appellat D. Paulus in epiſt. ad Hebræos vetus tabernaculū vmbram cæleſtiū, & alio in loco in eade epiſtola, Vmbrā, inquit, habens lex futurorū bonorum, nō ipſam imaginem rerum. Ac ſi dicat: Lex vmbrā veri ſacrificij tantùm habet, non ipſum verum ſacrificiū, quod eſt Chriſtus verus Deus & verus homo, qui nos patri reconciliauit, ſe ipſum in cruce immolans, vt cunctas noſtras iniquitates ſuo puriſſimo ac precioſiſsimo ſanguine deleret. Cùm autem veteris legis ſacrificia Chriſtum & Eccleſiam adumbrarent, permittebantur à Deo, illique placebant, ſi bono animo atque ſpiritu fiebant: ſed non qua ratione carnalia erant. Ait enim Dauid, Si voluiſſes ſacrificium dediſſem, vtique holocauſtis nō delectaberis. Et Michęas, Nunquid placare poteſt dominus in millibus arietū, aut in multis millibus hircorū pinguiū? Quaſi dicat nequaquam. Et Ieremias, Holocauſta veſtra non ſunt accepta, & victimæ veſtræ non placuerunt mihi. Ideò loquens Chriſtus cum patre has voces emittit, Holocauſtomata pro peccato non tibi placuerunt: tunc dixit, Ecce venio. Ita D. Paulus hūc locum in epiſtola ad Hebræos interpretatur. Non ergo veteres hoſtiæ Deo placebant quatenus carnales erant, ſed quatenus Chriſti eiusq; Eccleſiæ myſteria figurabant, & idololatriā excludebāt, & quatenus ſignificabant debitum ordinem mētis humanæ in Deum, & candido animo fiebant. Sed cum tēpore Eſaiæ populus Iſraeliticus eſſet ſceleribus irretitus, & flagitiis deprauatus,

1. Cor. 10. *Exod. 25.* *Figura.* *2. Cor. 3.* *Hebr. 8.* *Hebr. 10.* *Pſal. 50.* *Mich. 6.* *Ierem. 6.* *Pſal. 39.* *Hebr. 10.*

nolebat Deus eorũ ſacrificia, quoniam ea abſque fide, & pietate, & animi candore offerebant. Sed quoniam præcedentia de Phariſæis intelligebantur exiſtimo etiam hæc eſſe ad eos referẽda. Eſt igitur ſenſus, Vos Scribas & Phariſæos alloquar, cæteros q; Hebræos, qui Chriſtũ recipere negligitis: Nolo ſacrificia veſtra, quoniam iam verũ ſacrificium, cuius illa erant vmbra, in ara crucis immolatũ eſt. Ne amplius immoletis paſchalem agnum: nam verus agnus qui tollit peccata mundi, cuius ille alter imaginem gerebat, humana crimina ſuo ſanguine luit. Reſpuo ſacrificia, quæ moriente Chriſto ceſſarunt, & volo Euangelicam puritatẽ: Nec mirum eſt Deũ vetera ſacrificia reſpuere, quoniã poſt Euangelicam prędicationem & diuulgationem ſunt mortifera, & æternam damnationem ſecum afferentia. Eſt enim lex vetus cum ſuis ceremoniis & ſacrificiis antiquata, & ſepulta: nec erat niſi vſque ad Chriſtũ & eccleſiam. Ad conſtruendũ tectum lapideum alicuius templi, ad faciendã eius teſtudinem, fit prius quoddã artificium ex lignis, tabulis, & funibus, quod ſimplex teſtudinis nuncupatur. At perfecta teſtudine & fornice, conſtructo & conſummato templo, euertitur ſimplex teſtudinis, & totum illud tabulatũ & artificiũ decidit, & omnia ambulatoria pẽſilia cum trabibus & funibus deiiciuntur: quippe quę ſolum ad templi vſque conſtructionẽ & perfectionem ſeruiebant. Eccleſia catholica eſt templum quoddã pulcherrimum & excellentiſsimũ, quod verus ille Salomon, verus rex pacis Chriſtus Deus noſter conſtruxit & perfecit, & ſuo ſanguine decorauit: Lex vetus cũ ſuis iudiciis, ſacrificiis & ceremoniis, fuit ſimplex teſtudinis & fornicis huius ampliſsimi templi. Sed ædificata eccleſia, conſtructo templo, cùm Chriſtus in cruce pendens dixit: conſummatum eſt, cecidit lex antiqua, ceſſarunt eius victimæ & ceremoniæ, deiecta ſunt in terram illa ambulatoria lignea, quæ non erant duratura niſi ad Chriſti mortẽ, donec ædificaretur eccleſia, templum hoc celeberrimum & magnificentiſsimum, cuius illud Salomonis templum imaginem gerebat. Et ideo ceſſauit, quia adueniente ſubſtantia non opus eſt imagine: & adueniente figurato non eſt opus figura, quemadmodum nõ eſt neceſſaria vmbra adueniente veritate. Eſt enim lex vetus vmbra, vt ex diuino Paulo oſtẽdimus, Euangelium autem veritas, quemadmodum ait diuus Ioannes: Lex per Moyſen data eſt, gratia & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt.

Simile.

Ioan. 19.

Ioan. 1.

Pleuus

Plenus sum.] Hoc est dies sum, vestris sacrificiis non egeo. Vel sic: Satur sum, pariunt mihi nauseam sacrificia vestra. Non me placabitis, nisi Euangelicam puritatem amplectamini.

Holocausta arietum.] Holocausta tota in altari cremabantur, victimæ non item. Sacrificium comprehendit holocaustum & victimam siue hostiam.

Sanguinem vitulorum.] Non omnem sanguinem repudiat, sed eum qui ex brutis fundebatur animalibus: Christi autem sanguine placatur.

Sacrificium frustra.] Ideo Iudæorum sacrificium cassum siue mendax appellat, quia cùm esset figura, & vsque ad Christi mortem duraret, iam nunc mendax est, quoniam eum innuit venturum, qui iam venit.

Incensum abominatio est mihi.] Capitur incensum pro holocausto, erat enim holocaustum totum incensum. Vel pro thure, quod in templo propter eius odorem cremabatur. Est sensus: Fœtet mihi odor vester. Loquitur Deus more humano. Tu verò vide quanta sit peccati deformitas & fœditas, cùm efficiat vt odoriferum thus in fœtorem conuertatur. Contrà verò virtus odorem mittit suauissimum, & ipse vir pius, virtutum ornamentis munitus odor appellatur, quemadmodum dicebat D. Paulus: Christi bonus odor sumus Deo. 2. Cor. 2.

Neomeniam.] Festum erat quod Iudæi celebrabant in principio mensis, vel in nouilunio, quod apud Iudæos idem erat: vtebantur enim lunis pro mensibus.

Odiuit anima mea.] Loquitur Deus more humano, vt eum intelligamus, quemadmodum paulò post: Laboraui sustinens. & alio in loco: Præbuisti mihi laborem in iniquitatibus tuis. Infra 43.

Et cum extenderitis manus vestras, auertam oculos meos à vobis. Et cùm multiplicaueritis orationem, non exaudiam. Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt. Lauamini, mundi estote, auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis. Quiescite agere perversè: discite benè facere: Quærite iudicium, subuenite oppresso: iudicate pupillo: defendite viduam. Et venite, & arguite me, dicit Dominus. Si fuerint peccata vestra vt coccinum, quasi nix dealbabuntur: & si fuerint rubra quasi vermiculus, velut lana alba erũt. Si volueritis, & audieritis me, bona terræ comedetis. Quod si nolueritis, & me ad iracundiam prouocaueritis, gladius deuorabit vos, quia os Domini locutum est. Quomodo facta est meretrix ci- Infra 59. 1. Petr. 3.

uitas fidelis, plena iudicii: iustitia habitauit in ea, nunc autem homicidæ. Argentum tuum versum est in scoriam, vinum tuum mistum est aqua.

Et cùm extenderitis.] Mos fuit apud antiquos, quemadmodum nunc apud nos, in precationibus fundēdis manus leuare. Ita Dauid, Expandi, inquit, ad te manus meas, Et alio in psalmo: Eleuatio manuum mearum sacrificiū vespertinum. Sic pugnantibus Iudæis Moses manus ad cælum tollebat. Significamus hac corporis actione misericordiam diuinam implorare, & ad sanctissimū numen tāquam ad arcem tutissimam confugere. Et ideo ad Deum manus leuamus, vt ipse eas suis manibus accipiat, nosq; diuino præsidio muniat & sustentet. Sed si manus nostræ sint coinquinatæ, si opera nostra sint impia, quomodo Deus suis purissimis atq; sanctissimis manibus suscipiet nostras immūdas & contaminatas? Est igitur horum verborū sensus: Cùm ad me confugeritis pressi afflictionibus & calamitatibus, meum præsidium implorantes, nec vos videbo, nec exaudiam. Id sentiebat ille, qui apud Ioannem dicebat: Scimus quia peccatores Deus non exaudit. Est tamen hoc de illis peccatoribus intelligendū, qui nolūt se à sceleribus abducere, nec de sua cōuersione cogitare. Hos non exaudit Deus, quia non animo eum quærunt, sed solum lingua. Eos verò exaudit, qui ad eum animo attrito confugiunt. Talis fuit publicanus ille, quē Christus apud Lucā asseruit egressum fuisse è templo iustificatum. Ad cuius pleniorem intellectum ea poteris videre, quę sequuntur.

Psal. 42.
Psal. 40.
Exod. 17.
Ioan. 9.
Luc. 18.

Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt.] Reddit, causam cur auertat oculos à peccatoribus, cùm ad ipsum manus extendant, nimirum quia eorum manus sanguine, hoc est cæde prophetarum, aliorumq; hominum sint pollutæ, ideo eas non vult suis manibus attingere: quin potius oculos auertit, eorumq; preces non exaudit. In Prouerbiis ita ait scriptura: Qui declinat aurem suā, ne audiat legem, oratio eius erit execrabilis. Et Esaias, Non est, inquit, abbreuiata manus Domini, vt saluare nequeat: nec aggrauata est auris eius, vt non exaudiat, sed iniquitates vestræ diuiserūt inter vos & deum vestrum, & peccata vestra absconderūt faciem eius à vobis, ne exaudiret. Quibus verbis ostendit diuinus vates, esse peccatum nostrum murum quendam nos à Deo diuidentem & separantem. Et Ieremias dominū alloquēs, Posuisti, inquit, nubem, ne trāseat oratio: vbi vides esse peccatum

Prou. 28.
Infra 59.
Thren. 3.

catum nostrum cum nube comparatũ. Nam vt nubes fumus est eleuatus, à terra egressus, sic peccatum fumus est à nobis, qui terra fumus, consurgens. Et vt nubes radiorum solis splendorem impedit, sic peccatum ob suam caliginem & densitatem est nobis impedimento, ne diuinæ gratiæ splendida luce collustremur. Ex quo efficitur vt anima peccatoris flagitio mortifero cooperti iaceat in obscuro, diuino hoc lumine priuata, & à Deo non exaudita. Considera peccati pondus. Contra verò vir iustus & pius in afflictionibus suis exauditur à Deo, ad quem tanquam ad certissimum defensorem confugit. Clamauit ad me, ait Deus per regium vatem, & exaudiam eum, cum ipso sum in tribulatione: eripiam eum, & glorificabo eum. Et alio in psalmo scriptum est: Clamauerunt iusti, & dominus exaudiuit eos, & de omnibus tribulationibus eorum liberauit eos. Et apud Esaiam ait dominus: Antequam clament ego exaudiam, adhuc illis loquentibus ego audiam. Et quãuis Deum offenderis, ne peccatis tuis desperationem adhibeas, sed animo pœnitenti, & contrito clama. Deum ardenter obsecra, & ipse te exaudiet. Contemplare Ionam, qui cùm Deum offendisset, & proiectus esset in mare, & à pisce magno deuoratus, tamẽ animum erexit, & ad deum leuauit, precationes fudit, & liberatus est. Intuere viri huius admirabilem in Deum fiduciam. Tumebat mare, fluctus ab imis sedibus ad cælum rapiebantur, sæuientibus ventis procella terribilis interitum miserabilem, ac triste naufragium minabatur. Proiicitur Ionas in mare, ruit præceps in pelagi profunditatem, deglutitur à pisce, descendit ad ima maris, nulla spes salutis apparebat. Et tamen ipse, vbi omnia desperata videbantur, sperauit, deum vehementer obsecrauit, eumq; toto animo quæsiuit, & fuit à periculo ingenti mirabiliter ereptus. Imò id quod eius necis causa videbatur, eum eripuit: piscis qui eum deglutiuit, eum seruauit. Talis est enim afflictio humana, quæ cùm videatur tranquilitatem eripere, est ipsius animi tranquillitatis & quietis conseruatrix. Calamitas qua flagitiosi homines viro iusto perniciem moliuntur, eum mirabiliter à vera pernicie custodit. Nunc considera quid peccatum secum afferat ponderis & detrimenti. Nec mare immensum, nec piscis ingens, nec profundissimę abyssi cauernæ impediuerunt Ionæ precationes, & peccatum eas impedit. Propter peccatum repudiat Deus sacrificia, quibus antea placabatur,

Simile.

Psal. 90.

Psal. 33.

Infra 65.

Ionæ 2.

tur, non exaudit preces, non vult videre manus ad eum leuatas, quin potius oculos auertit. Ita enim ait: Cum extenderitis manus vestras, auertam oculos meos à vobis. Si tu domine nos non videris, si nos oculorum tuorum fauore non fueris prosecutus, quid faciemus? Peribimus absq; dubio. Id intelligens clarissimus ille Vates Dauid, canebat: Auertisti faciem tuam à me, & factus sum cõturbatus. Et alio in psalmo: Ne auertas faciẽ tuam à me. Et in alio: Respice in me, & miserere mei. Et Iob inquit, faciem tuam abscondis, & arbitraris me inimicum tuum? Et Ieremias, Intuere, inquit, domine, & respice opprobriũ nostrum. Medicinam suarum calamitatũ in Dei visu collocabat. Vidit Deus Petrum, qui eum negauerat, & in se reuersus exiuit foras, & vim lachrymarum profudit. Visus à domino Matthęus reliquit teloniũ, & caducas opes; eumq; secutus est. Quid opus est plura? Vt magnes ad se ferrum trahit admirabili vi, sic Dei visus, eos, quos vult, ad se mirabiliter rapit. Relinquamus igitur peccata nostra, vt Deus nostra sacrificia acceptet, preces audiat, & oculos illos suos misericordes ad nos conuertat. Illud est prȩterea aduertendum, cur tantum hoc in loco Deus obiiciat Iudæis sanguinem manum suarum. Mirum enim videtur nõ obiecisse ille superbiam, auaritiã, ambitionẽ, idolorum cultum, multaq; alia scelera, quibus ipsi erant irretiti & coinquinati, sed tantùm sanguinem, quo manus suas maculauerant. Ad quod scio posse respondere multos, per sanguinem intelligi peccatũ in communi, quemadmodum dicitur in psalmo: Libera me de sanguinibus deus deus salutis meæ. Ego verò etsi hanc explanationem non reiicio, aliam tamẽ libentius amplector, Existimo enim deum hoc in loco ad Scribas & Pharisæos sermonem dirigere, & ad cæteros Iudęos infideles, qui in Iesum Christum irruerunt, eius sanctissimum sanguinem postulãtes & dicentes: Sanguis eius super nos, & super filios nostros. Effuderunt sanguinem iusti, & vineę hæredem verum Dei filium, seruatorem nostrum pessimi coloni occiderunt. Ideo hoc peccatum tantummodo hoc in loco illis obiicit, quo nullum aliud potest maius & sceleſtius excogitari.

Psal.29. *Psal. 26.* *Psal. 85.* *Iob.13.* *Thren.5.* *Luc.22.* *Matt. 9.* *Luc. 5.* *Simile.* *Psal.50.* *Matt.27.* *Matt.21.*

Lauamini mundi estote.] Lauate manus vestras sanguinolentas & pollutas, si vultis vt ego ad eas oculos conuertam. Lauate animas vestras lachrymis & pœnitentia, & mundi estote: hoc est, in puritate perseuerate. Date operam

vt

vt vos iterum non contaminetis. Multis se abluunt, sed mundi non sunt, quia statim eadem peccata admittunt, & post lachrymas, quibus sordium maculas deleuerant, ea, quæ deplorauerãt, iterum repetunt. Hos appellat D. Petrus apostolus in Epistola sua secunda canes ad vomitum reuertentes. Id quod Salomon in prouerbiis scriptum reliquerat. Abluamus igitur nos ipsos & in puritate manere studeamus, iuxta id quod ait Ieremias: Laua à malitia cor tuum Ieruſalem, vt salua fias. Sed vide obsecro, & attento animo considera pœnitentiæ vim & excellentiam. Inuocauit propheta cælum & terram cõtemplans memoriaq; repetens populi flagitia. Plorauit, ingemuit, & interitum æternum minatus est. Ostendit Deus iram suam dicens, non susceptorum esse sceleratorum sacrificia, quin potius thus esse illi abominationem, & eorum solennitates odisse, & se non esse eos exauditurum, nec visurum, quanuis manus ad cælum extulissent, & preces multiplicassent. Nónne vides peccatorum vlcera propè insanabilia? Nonne vides ægritudinem iucurabilem? Vide quid nunc dicat: Lauamini, mundi estote, & cætera quæ sequuntur. Quid hoc est? Nónne dixerat Deus se eos non esse exauditurum? Dixerat: Sed tanta pœnitentiæ amplitudo, vis, & excellentia, vt per eam peccatores teterrimi ad animi candorem & puritatem perueniant, & ab omnium scelerum maculis expurgentur. Per Ezechielem ita ait Deus: Si impius egerit pœnitentiam ab omnibus peccatis suis, quæ operatus est, & custodierit omnia præcepta mea, & fecerit iudicium & iustitiam, vita viuet, & non morietur. Omnium iniquitatum eius, quas operatus est, non recordabor. Et per Zachariam: Conuertimini ad me, & conuertar ad vos.

2. Petr. 2. Prou. 26. Ierem. 4. Ezec. 18. Zach.

Potest etiam hoc ita explanari. Postquam Deus ostendit se respuere veteris legis sacrificia, nunc pro eis dicit se velle Ecclesiæ sacramenta, quorum primum Baptismus est. Ac si diceret: Baptizamini, & permanete in gratia, quam cõfert baptismi sacramentum. Vt enim fieri non potest, consequi aliquem honores & dignitates, priusquam nascatur, sic nec spiritualium donorum esse participem, nisi fuerit per baptismum renatus. Filij Israëlis ex Aegypto discedentes, prius mare rubrum transierunt, deinde panem angelorum manducauerunt, demum Iordanem transeuntes terrã promissam fuerunt mirabiliter consecuti. Sic tendentibus ad cælestem patriam primò occurrit Baptisimus, cuius figura

fuit

fuit mare rubrum, quemadmodum Apostolus in prima ad
1. Cor. 10. Corinthios asseueranter affirmat. Ibi obruuntur peccata,
Psal. 73. iuxta id quod dicitur in Psalmo: Contriuisti capita draconum in aquis. Post baptismum sequitur manna, hoc est, dulcis animi oblectatio. Tandem transacto Iordane, finito itinere, sequitur vt animæ pœnitentiæ sacramento ablutæ, aliisq; sacramentis roboratæ, ex hac vita migrantes, æternã illã beatitudinẽ, veram promissionis patriam consequãtur.

Auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis.] Docet hic locus cogitationes nostras à Deo videri, nosque non solum omne maleficium vitare debere, sed etiam operam dare, vt omnem animi cogitationem puram integramque
Simile. seruemus. Aquila, vt ferunt, pullos suos quos habet in nido, aduersus solem ponit, vt illum veluti auctorem vitæ cognoscant. Sol enim & animal, vt aiunt Physici, animal gignunt: & eos, qui solis radios non ferunt, nec valent ipsum solem intueri, é nido tanquam spurios aut alienos eiiciunt. Sic nos paruas adhuc cogitationes versus iustitiæ solem dirigamus, vt ad Deum oculos leuantes, eum auctorẽ atque Dominum cognoscant. Eas verò, quæ Deum intueri nolue rint, nec in eum oculorum aciem dirigere, tanquam extraneas & illegitimas ab animi nido eiiciamus, easq; dũ paruæ sunt, ad petrã, hoc est, ad Christũ allidamus, iuxta id, quod
Psal. 13 6. dicitur in Psalmo: Beatus qui allidit paruulos ad petram. Hoc enim est auferre malum cogitationum nostrarum.

Quiescite agere peruersè.] Id est, cessate à maleficiis, nolite amplius iniquè agere. Sed quoniam non sat est desistere à malo, sed necesse est in virtutis actiones incumbere, addidit: Discite benefacere. Et animaduerte, Nõ dicit: Discite benedicere, sed benefacere. Plus Deus exaudiuit grauiorem atque submissiorem tonum nostrorum factorũ, quàm acutos atque magnos clamores vocum nostrarum. Qui dicit,
Similitudo. nec id efficit, quod docet, cotis vsurpat officium, quæ ferrũ reddit acutum, cùm ipsa inutilis sit ad secandum. Et vt pi-
Similitudo. ctor pulchram atq; elegantem pingit imaginem, cũ ipse sit turpi quadam fœditate insignitus, sic est qui virtutem verborum coloribus exornat, cùm ipse nullo virtutis colore, nullis veris honestatis ornamentis sit decoratus. Quid tibi prodest alios in portum dirigere, eiusq; viam demonstrare, cùm tu nolis é mediis fluctibus discedere? Ex hoc loco colliges virtutem non esse nobiscum natam, sed necesse esse vt eam discamus, & comparemus. Nihil enim quod natura insitum

ſtum & innatum eſt, aliter atque eſt aſſueſcit, vt Ariſtoteles in libro ſecundo de moribus aſſeruit. Ex quo perſpicuum eſt, nullã omnino moralium virtutum, vt ibidẽ Ariſtoteles conteſtatur, nos ingenerari natura, ſed conſuetudine comparari. Sunt tamen in nobis ſemina quædam innata virtutum, vt igniculi quidã, quos nos celeriter malis moribus ita ferè reſtinguimus, vt virtutis lumen nuſquam appareat, niſi accedat regina ratio, cui obtemperantes virtutem conſuetudine comparamus. Non loquor de virtutibus infuſis, ſed de moralibus, quas acquiſitas vocant.

Quærite iudicium.] Petite à Domino ſcientiam, qua muniti iuſtè ac ſapienter iudicetis. Id quod fecit Salomon: de quo dicitur in Pſalmo: Deus iudicium tuum regi da, & iuſtitiam tuam filio regis. Vel ſic, Facite omnia cũ iudicio, date operam vt omnia maturè atque ordine geratis, non repentino quodam quaſi vento impetu animi incitati. *Pſal.71.*

Subuenite oppreſſo.] Ferte opem indigentibus, iniuriamq; ab iis, quibus infertur, propulſate. Ita dicitur in Prouerbiis. Erue eos, qui ducuntur ad mortem, & qui trahuntur ad interitum, liberare ne ceſſes: Et Iob. Oculus, inquit, fui cæco, & pes claudo, pater eram pauperum, &c. Et in eodem capite. Liberaui pauperem vociferantem, & pupillum cui non erat adiutor. Iuxta ſententiam diui Ambroſii libro primo officiorum, qui non repellit à ſocio iniuriam, ſi poteſt, tam eſt in vitio, quàm ille qui facit. Colliges hinc in quàm deprauata opinione verſentur illi, qui alios non curant, qui de fratrum ſalute nunquam cogitãt, qui dicunt cum Cain: Nunquid cuſtos fratris mei ego ſum? *Pron.24. Iob. 29.*

Et venite, & arguite me.] Facite quæ modo numeraui, inquit Deus, incumbite in virtutes, opera charitatis exercete, & ſi vos non fuero remuneratus, intendite mihi litem, & me quaſi ingratum arguite. Adeſtote & diſceptemus in iudicio. Ita apud Michæam: Iudicium Domini cũ populo ſuo, & cum Iſraël diiudicabitur. O ſummam clementiam, & infinitam Dei noſtri bonitatẽ, qui cùm nos propter ſcelera noſtra poſſit optimo iure euertere, vult tamen nobiſcum in iudicio contendere. Vbi vides nõ eſſe vi atq; oppugnatione conficiendum id, quod prius poteſt rationibus effici & concludi. Eſt autem magnopere aduertendum quantam fiduciam præſtet Deus bonis operibus noſtris, ad cuius rei maiorem euidentiam, vide ea quæ ſequuntur. *Mich.6.*

Si fuerint peccata veſtra vt coccinum.] Senſus eſt: Si feceritis

ceritis quæ dixi ego vobis, peccata vestra etiam grauissima condonabo. Loquitur Deus cum peccatoribus, quibus dicit se illis peccata dimissurum, si bona opera exercuerint. Aspicis hic apertissimum locum contra eos qui omnia tribuunt fidei, operibus autem nihil. qui cùm nihil minus sint quàm fideles, semper fidem habent in ore. Hoc tamen dicimus, nulla opera nostra ex condigno mereri gratiam, qua iustificamur, cùm ex impiis iusti efficimur. Si enim
Rom. 11. gratia est, iam non ex operibus, alioquin, vt ait Apostolus, gratia iã non est gratia. Est tamen necesse vt in huiusmodi iustificatione cõcurrat motus liberi arbitrij, quod quidẽ fatemur. At post iustificationẽ cum gratia gratum faciente de condigno meremur, in diuina tamẽ pollicitatione statumẽ & firmamentũ nostrorũ operum collocante Cęterum opera primam iustificationẽ præcedentia, etsi iustificationẽ ipsam nõ mereantur, prouocant tamen Dei misericordiam ad illã homini dandam, ipsumque hominẽ disponũt ad ipsam recipiendã. Et ante iustificationẽ, & si quis habeat fidem, tamen talis fides mortua est. Et post iustificationẽ si se mortiferis sceleribus inquinauerit, amittit gratiam manẽte fide,
Iaco. 2. quæ, vt ait diuus Iacobus apostolus, sine operibus mortua est. Quî enim fieri potest, vt viua dicatur, quæ vita, hoc est,
Galat. 5. charitate caret? Illa fides viua est, quæ, vt ait diuus Paulus, per charitatem operatur. Illam verò, quæ sine charitate
1. Cor. 13. est, non prodesse per se solam ad æternam vitam consequendam indicat, apertissimè idem Apostolus ita ad Corinthios scribens. Si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum. Quid ad hæc respondebunt Lutherani, qui sola fide gloriantur, opera autem charitatis reiiciunt, non esse necessaria affirmantes? Quî fieri potest, vt non sint necessaria opera, si nos Deus est secundum ea iudicaturus? Vide quid dicat
Rom. 2. diuus Paulus in epistola ad Romanos: Deus reddet vnicuique secundum opera sua. Vbi vides nullam hic de fide fieri mentionem, sed de operibus. Sed quid cito Paulum? Ipsa veritas, ipse Christus Deus noster in hunc modum a-
Matt. 16. pud Matthæum loquitur: Filius enim hominis venturus est in gloria patris sui cum angelis suis, & tunc reddet vnicuique secundum opera eius. Hæc apud Matthæum capit. sextodecimo. Nihil muto, ipsa verba formalia scribo. Quid
Matt. 7. potest esse clarius contra Lutherum? Si sola fides satis est, cur ait Christus apud Matthæum: Multi dicent mihi in illa

illa die: Domine domine, nónne in nomine tuo prophetauimus,& in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis, quia nunquam noui vos. Discedite à me omnes, qui operamini iniquitatẽ. Et paulo pòst: Omnis qui audit verba mea hæc, & non facit ea, similis erit viro stulto, qui ædificauit domũ suam super arenam. Vbi Christus apertissimè docet, neminẽ esse vitam æternã consecuturũ, nisi sit charitate prẽditus, etiãsi tantam fidẽ habeat, vt in nomine Christi vaticinetur, & dæmonia eiiciat. Id intelligens D. Ioannes. Qui, inquit, non diligit, manet in morte. Et D. Iacobus, Estote, inquit, factores verbi, & nõ auditores tantũ, fallentes vosmetipsos: quia si quis auditor est verbi, & non factor, hic cõparabitur viro cõsideranti vultũ natiuitatis suæ in speculo, &c. Vbi vides nõ auditores verbi tantũ, sed factores esse iustos. Sed dicis Luthere hãc epistolã nõ esse D. Iacobi. Ego certè potius credo ecclesiæ illã esse diui Iacobi asserenti, quàm tibi. Sed quid respondebis ad epistolã ad Romanos, quã esse D. Pauli tu ipse fateris? Ita enim illic ait Apostolus: Nõ enim auditores legis iusti sunt apud Deũ, sed factores legis iustificabũtur. Lege scripturam, vbique inuenies opera commendari. Apud Matthæum Christus nos ad operandum in vineam mittit. Et alibi, Sic luceat, inquit, lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum qui in cælis est. Et alibi reddens rationem quare perducturus est iustos ad regnum sempiternum, opera charitatis commemorat, nulla facta mentione de fide: sine qua tamen, vt ait Diuus Paulus, impossibile est Deo placere. Diuus Petrus princeps Apostolorum in epistola sua secũda ita ait. Satagite vt per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis. Et diuus Paulus in secunda ad Corinthios testatur, ituros nos esse ante tribunal Christi, & ibi manifestandos, vt referat vnusquisque propria corporis, prout gessit siue bonum siue malũ. Et hoc in loco asserit Deus per Esaiam daturum se esse gratiam impiis, eisque peccata remissurum, si in virtutum opera incubuerint, nam seipsum præparanti, & quod in se est facienti Deus non denegat gratiam. Et tamen asserit Lutherus opera non esse necessaria, sed solum fidem: cùm opera non solum valeant ad gratiam consequendam, sed etiam ad eam conseruandam, & cùm fides sine operibus sit mortua, & Deus nos secundum opera nostra sit iudicaturus. Si ego hæc ex meo

1. Ioan. 3.
Iac. 1.
Rom. 2.
Matt. 20.
Matt. 5.
Matt. 24.
Hebr. 11.
2. Petr. 1.
2. Cor. 5.

sensu

sensu depromerem, non mirarer non adhiberi mihi fidem: Sed cùm hæc sint ex diuinis literis apertissima, est admirandum esse homines tam stupidos, qui tanta nubi testium non moueantur. O insipientes Lutherani cur Luthero creditis homini perditissimo, potius quàm D. Paulo doctori gentium? potius quàm D. Petro Apostolorũ principi? potiꝰ quàm Christo cælesti atq; summo doctori? qui ideo humanam naturã inexplicabili ratione sibi copulauit, vt hominũ genꝰ doceret & à tenebris vindicaret, & viã verę salutis cõsequędę aperiret. Sed iã ad literam explanandam accedamꝰ, eius sic est sensus: Si peccata vestra sanguinea & rubra veluti coccinũ & vermiculus fuerint, tamẽ velut nix & alba lana dealbabũtur. Videtur alludere ad id quod dixerat: Manus vestræ sanguine plenę sunt, ac si dicat: Et si anima vestra contaminata fuerit, ego tamẽ eam lauabo, si vos opera bona exercueritis, eiq; candorẽ tribuam. Coccinum color est splendorem ruboris ostendens, dicitur Lusitanè grama. Vermiculus est minium: appellatur à Lusitanis Vermelham. Capitur etiam pro colore purpureo, quam ob causam potest verti: Si fuerint instar purpuræ.

Si volueritis & audieritis.] Non dicit: Comedetis necessariò bona terræ. Sed si volueritis & audieritis me, bona terræ commedetis. Quod nolueritis, &c. Vides hic apertissimè liberum nobis arbitrium relinqui. Præter hoc testimonium sunt multa alia in diuinis literis liberum arbitrium planè constantia, quorum duo tantùm commemorabo. Alterum est ecclesiastici, cuius ad literam hæc sunt verba:

Eccles. 15. Deus ab initio constituit hominem, & reliquit illum in manu consilij sui: adiecit mandata & præcepta, si volueris mandata seruare, conseruabunt te, & in perpetuum fidem placitam seruare. Apposuit tibi aquam & ignem, ad quam volueris porrige manum tuam. Ante hominem vita & mors, bonum & malum, quod placuerit ei, dabitur illi. Alterum testimonium simile huic est in Deuteronomio,

Deut. 30. vbi ita scriptum est: Considera quòd hodie proposuerim in conspectu tuo vitam & bonum, & econtrario mortem & malum, vt diligas Dominum Deum tuum, & ambules in viis eius, & custodias mandata illius, ac cerimonias, atque iudicia, & viuas ac multiplicet te, benedicatq; tibi in terra, ad quam ingredieris possidendam.

Si autem auersum fuerit cor tuum, & audire nolueris, atq; errore deceptus adoraueris Deos alienos, & seruieris eis, prædico

prædico tibi hodie quòd pereas, & paruo tempore moreris in terra ad quam Iordane transmisso ingredieris possidendam. Testes inuoco hodie cælum & terram, quod proposuerim vobis vitam & bonum, benedictionem & maledictionem. Elige ergò vitam, vt & tu viuas, & semẽ tuum. Aspicis hæc loca apertissimè indicare arbitrij libertatem. Essent enim penitus superuacanea & ridicula, nisi liberum esset arbitrium. His adde præcepta & consilia, quibus plenum est vetus ac nouum testamentum, quæ essent omnino inutilia, & prorsus exibilanda & ridenda, si nihil esset in nostra potestate, sed omnia fataliter, vt aiunt, & necessariò eueniissent. Ex quo sequeretur, nullam esse omnino religionẽ. Quis enim locus precationibus? Quis votis? Quis sacrificiis relinqueretur, si cuncta ineuitabili necessitate futura esse crederemus? Aristoteles in libro de interpretatione apertè ostendit non omnia necessariò euenire, sed esse liberum hominum arbitriũ: quod à Socrate & Platone, aliisq; excellentibus Philosophis iam antea fuerat assertum. Fuerunt tamẽ hæretici nonnulli, qui aduersus sacrarum literarũ euidentissima testimonia liberum arbitriũ negarũt: quorum sectam ab Ecclesia damnatam & sepultam renouauit modò Martinus Lutherus hæreticus detestabilis, errorum ac vitiorum ingens ac propè infinita vorago, qui articulo trigesimo sexto suarum hæresum liberum arbitrium ait esse rem de solo titulo, sed re vera nihil prorsus esse.

Bona terræ comedetis.] Hoc est, eritis in hac vita fœlices, opibus affluentes. Potest etiam hoc de illa terra intelligi, de qua dicebat diuinus Psaltes: Credo videre bona Domini in terra viuentium. Hæc est æterna beatitudo, de qua Christus seruator noster, Beati inquit mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Hæc est vera illa terra promissionis, quam Deus Aegyptum relinquentibus, & mundi tenebras atque vanitates aspernantibus promittit. *Psal.26.* *Matt.5.*

Gladius deuorabit vos, Id est, gladio hostium vestrorum interficiemini. Poteris per gladium quamcunque calamitatem intelligere. Sed si per bona terræ gloria cælestis intelligatur, consequens erit, vt nomine gladij æternum supplicium significetur.

Quia os Domini locutum est.] Ac si diceret, Hoc est certissimum, quoniam Deus, qui nec fallit, nec fallitur, illud dicit. In libro Numerorum ita scriptum est. Non est Deus vt homo, vt mentiatur: nec vt filius hominis, vt mutetur. Pote- *Num.23.*

ris per os Domini Prophetam intelligere, iuxta id, quod
Ierem.15. ait Deus per Ieremiã: Si separaueris preciosum à vili, quasi os meũ eris. Ac si hic diceret Esaiç: hæc dico non quatenus homo, sed quatenus Propheta, ideo certissima absque dubio sunt.

Quomodo facta est meretrix.] Miratur Propheta & deplorat Hierosolymæ calamitatẽ, quæ cùm olim fuisset fidelis, imò fideliũ domicilium & receptaculum, facta esset meretrix, hoc est infidelis. Sciebat Propheta fuisse ciuitatẽ illã quondam florentissimã, virtutum prçsidio munitã, religione & iustitia veluti mœnibus septam. Ideo non poterat continere lachrymas, videns eius casum & ærumnas: cùm pro religione idolorum cultus, pro iustitia iniquitas, pro charitate homicidia, pro aliis denique virtutibus nefaria scelera succesissent. Et si hic locus posit de corporis fornicatione intelligi, existimo tamẽ esse eum de animi fornicatione, hoc
Ierem. 2. est de idololatria intelligendum, Illa ciuitas & illa anima
Ezech.16. est mererrix, quç sponsum suũ Deum derelinquit, seq; cum
Matt. 12. idolis coniungit. Ita intelligitur locus ille Ieremiç: In omni colle sublimi, & sub omni ligno frondoso tu prosternebaris meretrix. Et illud Ezechielis: Aedificasti tibi lupanar, & fecisti tibi prostibulum in cunctis plateis. Hinc est illud, quod dominus Iesus apud Matthæum obiiciebat Iudæis: Generatio mala & adultera signũ quærit. Generationẽ adulteram illos vocat, quia ipso contempto mundũ, dæmonem, & carnem sequebantur. Et quanquam hic locus Esaiæ de Hebræis suæ ætatis intelligitur: ego tamen existimo esse præcipuè ad Scribas & Pharisæos, cæterosque Iudæos infideles tempore Christi referendum.

Plena iudicii.] Hoc est, in qua olim æquissimi iudices extierunt.

Argentum tuum versum est in scoriam.] In literis diuinis nomine argenti sacra doctrina intelligitur, iuxta illud,
Psal.11. quod dicitur in psalmo: Eloquia Domini eloquia casta, argentum igne examinatum. Ideo sensus est. Heu ciuitatem infœlicem, vbi pro vera doctrina regnat mendacium, & pro diuinis præceptis Pharisæorum traditiones.

Vinum tuum mistum est aqua.] Hoc est, nulla est mera atq; germana virtus, iustitia mista est crudelitate, vltione, & malitiosa quadam iuris interpretatione. Fortitudo mista est temeritate & animi eleuatione: tẽperantia coniuncta est cum negligentia & ignauia: prudentia malitiam sibi & calliditatem

liditatem copulauit. Nullã denique virtutem tenes puram ac solidam, vmbra tantùm virtutũ, atq. imaginibus veris. Qui vitam monasticam profitetur, tunc dicitur aquã miscere vino, quando mundi oblectationibus delinitur, quando rebus sanctis & feruentibus inserit res viles & frigidas, quando denique propriam retinet voluntatem. Qui populo concionantur, aquam vino miscent, si reprehensionibus adulationes adiungunt, & puram atque vtilem veritatem silentio transeant.

Principes tui infideles, socii furum: omnes diligunt munera, sequuntur retributiones. Pupillo non iudicant, & causa viduæ non ingreditur ad illos. Propter hoc ait Dominus Deus exercituum fortis Israël: Heu ego consolabor super hostibus meis, vindicabor de inimicis meis. Et conuertam manum meam ad te, & excoquam ad purum scoriam tuam: & auferam omne stannum tuum. Et restituam iudices tuos, vt fuerunt prius, & consiliarios tuos sicut antiquitus. Post hæc vocaberis ciuitas iusti, vrbs fidelis. Sion in iudicio redimetur, & reducent eam in iustitia, & conteret sceleratos & peccatores simul: & qui dereliquerunt Dominum, consumentur. Confundentur enim ab idolis, quibus sacrificauerunt. Et erubescetis super hortis, quos elegeratis, cùm fueritis velut quercus defluentibus foliis, & velut hortus absque aqua. Et erit fortitudo vestra vt fauilla stupæ, & opus vestrum quasi scintilla, & succendetur vtrumque simul, & non erit qui extinguat. Ierem. 5.

Principes tui infideles.] Potest referri ad fidem theologalẽ, vel ad eam quæ est dictorum conuentorumque substantia, quæ est fundamentum iustitiæ. Hi principes Pharisæi erant, qui omnia iura diuina & humana peruertebant, propter eũ quem ipsi concupiebant, principatum. Socij erant furum, quoniam fures defendebant, & ipsi rapinis vsurisque pascebantur. Vnde ipsa veritas Christus Deus noster intrans in templum, eiiciens vendentes & ementes dicebat: Domus mea domus orationis vocabitur, vos autem fecistis illam speluncam latronum. Matt. 21.

Omnes diligunt munera.] Retulit Propheta in tabulas vitiorum, & numerauit in catalogo scelerum munera diligere. Et alio in loco ait: Væ qui iustificatis impium pro muneribus, & iustitiam iusti aufertis ab eo. In Exodo scriptum legimus: Non accipies munera, quæ excæcant etiam prudentes, & subuertunt verba iustorum. Quæ sententia est etiam scripta in Deuteronomio cap. sextodecimo, & multis aliis in locis, Principes ac Iudices qui omnia suis cõmo- Infra 7. Exod. 23.

dis metiuntur, nō reipublicæ vtilitate, ipſam rempublicam euertunt, niſi ipſi prius euertantur. Id quod ſequitur: Pupillo non iudicant, & cauſa viduæ non ingreditur ad eos, in promptu eſt: Nam cùm omnia pro muneribus agant, facilè paupères pupillos & viduas contemnunt. Idipſum ob
Ierem. 5. iicit illis Ieremias in hunc modum: Cauſam viduæ non iudicauerunt, cauſam pupilli non dixerunt.

Fortis Iſraël] Id eſt, qui olim Iſraelē fortiſsimè liberauit.

Heu conſolabor.] Prędicit Deus ſe Iudęos puniturū: & loquēs humano more dicit ſe conſolatione afficiendū eſſe. Solent enim homines iniuria laceſsiti vltione inimicorū ſuorū delectari. Tu verò contēplare Dei noſtri ſummā pietatē. Volēs pœnas ſumere, prius ingemit & plorat. Eſt enim particu-
Luc. 19. la Heu interiectio dolētis & plorātis. Plāgit clemētiſsimꝰ pater Iudæos infideles & ſceleratos. Eodē modo appropinquans Hieroſolymę, vidēs eā vim lachrymarū profudit, quoniam erat eam per Romanos euerſurus. Hanc Dei miſeri-
Infra 28. cordiam ſignificauit alio in loco iis verbis Eſaias: Vt faciat opus, ſuum alienum opus eius, vt operetur opus ſuum, peregrinum opus eius ab eo. Opus alienum ab eo & peregrinū vocat vltionē, quā erat de reprobis ſumpturꝰ: Opus autē ſuū appellat miſereri, parcere, quemadmodum canit Eccleſia dicēs: Deus cui propriū eſt miſereri ſemper & parcere: Nō punit Deus ex animo, ſed quia ita exigūt peccata noſtra: Vult enim, vt ait Apoſtolus, omnes homines
1. Tim. 2. ſaluos fieri. Hoc intelligēs Ieremias ita de deo loquēs ait:
Thren. 3. Nō enim humiliauit ex corde ſuo, & abiecit filios hominū.
Habac. 3. Et Habacuc: cū iratus fueris, miſericodię recordaberis Et
Pſal. 19. Dauid: Ira in indignatione eius & vita in volūtate eiꝰ. Quę loca oſtendunt Deum miſereri noſtri, non ſolum quando in nos confert beneficia, ſed etiam quando nos punit. Et hoc modo in omnibus ſuis operibus vtitur miſericordia.
Pſal. 44. Quod ſentiens Dauid, miſerationes, inquit, eius ſuper omnia opera eius. Quem locum diuus Hieronymus ita vertit. Miſericordiæ eius in omnia opera eius. Ac ſi diceret: Nullum eſt opus Dei, in quo ille non vtatur miſericordia. Me-
2. Cor. 1. ritò ergo diuus Paulus Deum patrem miſericordiarum appellat, & Deum totius conſolationis

Et conuertam manum meam ad te.] Hoc eſt te percutiam.
Pſal. 10. Ponere in aliquo manū, eſt eum punire. Hūc ſenſum habet id, quod dicitur in pſalmo: Inueniatur manus tua omnibus inimicis tuis, dextera tua inueniat eos, qui te oderunt.

In

In libro Geneſis vbi editio vulgata habet: Manus tua ne ſtras ſeruate innoxias, poteſt verti de Hebræo: Manus ne mittas in eum. Ita dicitur primo libro Regum: Non ſit manus mea in eo. Hoc eſt, non eum percutiam. Eundem ſenſum habet id, quod capite nono ait Eſaias: Sed adhuc manus mea extenta: Hoc eſt, non ceſſat eos percutere & punire. Conuertere manum, extendere manum, mouere manum, ponere manũ, ſignificant punire, phraſi hebraica. *Gen. 17.* *1. Reg. 14.* *Infra. 2.*

Et excoquam ad purũ ſcoriã tuam.] Hoc eſt, te affligam & percutiam, idẽ ſenſus cum ſuperiore. Promittit Deus ſe flagellaturũ Hieroſolymã, vt quę beneficia non cognoſcebat, ſupplicio corrigeretur. Et quoniam ſupra dixerat: Argentũ tuum verſum eſt in ſcoriam, permanet in eadẽ tranſlatione, dicens ſe illi purgaturũ ſcelerum ſordes, vt ſeparato ſtanno, ablata ſcoria, purum remaneat argentum. Fornax in qua erant igni examinandi, afflictio eſt. Hęc eſt fornax illa puerorum Babylonis, in qua aurum remanet purius & ſplendidius, paleæ verò fumãt, & cõſumuntur, in qua iuſti illuſtriores reddũtur, impij autẽ incẽdio flagrant. Nã eadẽ afflictione iuſtus Deũ precatur & laudat, impius autẽ in blaſphemias prorumpit: quẽadmodum in eadẽ area ſub eadẽ tritura ſtipulæ cõminuuntur, frumenta purgãtur. Et ex eadem olea ſub eodem prelo oleum & amurca egrediuntur: & pari atq; eodem vento ſaluia & millitena exagitatæ fragrant, & odorem ſuauem emittunt, cicuta verò & ruta fœtorem exhalant. Euenit tamen aliquando, vt improbi afflictione corrigantur, quemadmodum argentum ſordibus contaminatum igne perpolitur. Cur autem dicat Deus ſe ablaturum eſſe ſtannum, ratio eſt, quia ſtannum ſpeciem habet argenti, cum ſit vilis quædam materia cuius nomine hypocriſis ſignificatur: quemadmodum ſcoriæ nomine alia peccata. Hanc dicendi exornationem & metaphoram ab aurificibus ſumptam inuenies apud Malachiam capite tertio, & apud Ezechielem vigeſimo ſecundo. Sed quoniã argenti nomine diximus veram doctrinam ſignificari, poteris hic per ſcoriam & ſtannum falſas hominum doctrinas intelligere. *Similia.*

Et reſtituam iudices tuos, vt fuerunt prius.] Hoc referunt nonnulli ad tempus poſt captiuitatem Babylonicã. Ego verò eorum ſententiam libentius amplector, qui dicunt eſſe hoc ad tempus gratiæ præcipuè referendum: Quando Deus pro Patriarchis, & Prophetis, & ſanctis Iudicibus, dedit

Apostolos, alioſque viros in diuinarum literarum ſapientia excellentes, virtute & charitate præſtantes. Hos intuẽs alius Propheta dicebat in pſalmo: Pro patribus tuis nati
Pſal. 44. Matth. 19. ſunt tibi filij, conſtitues eos principes ſuper omnem terram. Hoc dicit Chriſtus apud Matthæum, ſeſſuros eſſe, & duodecim tribus Iſraëlis iudicaturos.

Et conſiliarios tuos.] Colliges hinc Dei eſſe beneficiũ, eſſe principum conſiliarios ſapientia præſtantes, & ad rectã rationem conſilia ſua referentes. Vt grauius puniendus eſt, qui venenum in communẽ fontem cõiicit, quam qui in particulare poculum: ſic grauiori ſupplicio afficiendi ſunt, qui ſuis deprauatis conſiliis principem corrumpũt, quam qui hominẽ priuatum. eſt enim princeps veluti quidã publicus fons, quo infecto & veneno contaminato corrũpuntur omnes, qui ex eo perniciem exhauriunt. Oportet principẽ vti conſiliarijs iuſtis & prudentibus. Nã ſine conſilio reipmubl. facilè labefactabit effrænata temeritate concitatus. Poteris per conſiliarios omnes intelligere, qui non ſolum principes, ſed quoſcunque alios conſiliis inſtruunt.

Poſt hæc vocaberis ciuitas iuſti.] Hoc eſt Chriſti. Iuſti enim nomine in diuinis literis Chriſtus ſignificatur, vt in libro Sa
Sap. 2. Act. 7. pientię: Circumueniamus ergo iuſtum. Et in Actis Apoſtolorũ: Occidebant eos, qui prænunciabant de aduentu iuſti. Hæc ciuitas, quæ pro Synagoga conſtituitur, eccleſia eſt catholica, ex Gentibus & Iudæis congregata, quæ ob Chriſti fidem fidelis appellatur. Quã iis verbis præcinit eloquẽtiſsimus atque clariſsimus vates:
Pſal. 86. Fundamẽta eius in montibus ſanctis, diligit dominus portas Sion ſuper omnia tabernacula Iacob. Glorioſa dicta ſunt de te ciuitas Dei. Poteſt verti ex Hebræo: ciuitas iuſtitiæ: & ita vertit Pagninus: Quæ verſio noſtræ fauet explanationi. Eſt enim Ieſus Chriſtus iuſtitia noſtra, vt ait in epiſt. ad Corinth. D. Paulus.

1. Cor. 1. *Sion in iudicio redimetur.*] Hoc eſt eccleſia catholica erit ſanguine Chriſti redẽpta in iudicio, quia pro ea ipſe patietur: Non dicit, oẽs redimentur, ſed Sionẽ, hoc eſt Dei eccleſiam, redimendam prædixit. Quia etſi Ieſus Chriſtus deus noſter
1. Tim. 2. vult omnes homines ſaluos fieri, vt ait Apoſtolus, & ad agnitionem veritatis venire, (vnus enim Deus vnus & mediator Dei & hominum homo Chriſtus Ieſus, qui dedit redemptionem ſemetipſum pro omnibus) tamen multi non ſunt huius gratiæ participes ob ſuam ipſorum culpam. Nullus enim extra eccleſiam ſalutem conſequitur. Eccleſia eſt

arca

arca illa, quæ sola ex diluuio euasit. Et vt omnes, qui erant extra arcam submersi sunt: sic omnes, qui extra ecclesiam moriuntur, in pœnas æternas, quæ eorum scelera sequuntur, incurrent. Dicit autem Sionem redimendam in iudicio, quoniã opus redemptionis factum fuit per iudicium & iustitiam. Sunt qui hoc referant ad tempus post captiuitatẽ Babylonicam, quando reseruata fuit Hierosolyma. Sed in diuinarum literarum studium incumbentibus illud est satis perspectum & exploratum, hæc in primis dicta esse à diuino vate de ecclesiæ ædificatione & Christi regno, quarũ rerũ erant vmbræ & imagines vetera illa de tẽpli & Hierosolymę instauratione. Quid enim significare volebat illustrissimus ille ac sapientissimus rex Dauid, nisi ecclesiæ sanctæ & Christianę religionis constitutionẽ, quando hæc verba præcinebat Quia ędificabit dominus Siõ, & videbitur in gloria suaꝰ Tunc enim visus est Deus in gloria sua, cum eius sanctissimum nomen fuit in omni terrarum orbe celebratũ, & homines à vera religione abhorrentes, relicta superstitione, contempto idolorum cultu, Christum verum Deum coluerunt, eiusq; sanctissimo numini se toties dedicauerunt. *Gene.7.* *Figura.* *Psal.101.*

Confundentur autem ab idolis.] Hoc est à peccatis, quæ idola appellantur. Melius tamẽ existimo ea de sculptilibus & falsis diis intelligere: quemadmodum dictum est in psalmo: Confundantur omnes qui adorant sculptilia. *Psal.96.*

Super hortis.] Lucos intelligit locaq; amæna, vbi idolis immolabant, & actus turpes exercebant.

Cum fueritis velut quercus.] Id est, Cũ fueritis omni gloria spoliati. Comparat Iudæos infideles cum quercu arida nec fructus habente nec folia. Refert diuus Matthęus malè dixisse Christũ ficui perpetua ariditate, cũ in ea quęsisset fructũ, & solũ folia inuenisset. Ficus illa populus erat Iudaicus, qui tunc foliis, hoc est, cæremoniis vtebatur & ornabatur, licet fructum charitatis non referret. Sed modò aridus est omnino & non solum charitate, sed etiã ceremoniis destitutus. Ideo quercus sine foliis à propheta appellatur, & hortus absq; aqua. Contrà verò de viro iusto alibi ita ait vates noster: Et eris quasi hortus irriguus, & sicut fons aquarum, cuius non deficient aquæ. Et ab alio propheta vir iustus cum arbore fœcunda comparatur semper virente, & floren te, vberrimorumque fructuum abundantia exornata: quæ cum perennium fontium, & amænorum fluuiorum aquis irrigetur, nullo vnquã æstu arescit, nulla ficcitate labefacta- *Matt.21.* *Infra 54.*

Psal.1. tur. Et erit, inquit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, & folium eius non defluet, & omnia quæcunque faciet semper prosperabuntur. Hæc arbor semper virens Psal.91. videtur esse palma, quemadmodū dicitur in psalmo: Iustus vt palma florebit. Est igitur iustus non quercus sine foliis, sed palma semper foliorum pulchritudine cooperta, & fructibus pulcherrimis suo tempore ornata.

Et erit fortitudo vestra.] Idola, quibus fiebant, fortitudinem eorum appellat: Ac si diceret, Idola vestra, in quibus omne vestrum præsidium collocatis, tanquam stupa comburentur. Et omne opus vestrum, domus, mœnia, & reliqua alia igne consumentur. Et succendetur vtrumque, nempe fortitudo vestra, & opus vestrum. Hæc omnia scimus fuisse completa, quando in euersione Hierosolymæ per Titum Vrbs fuit funditus deleta, & mœnia cum idolis incendia flagrarunt.

Annotationes ex Hebræo in aliquot loca primi capitis.

Super Iudam & Ierusalem.] Pro, super, est in Hebraico Aal. Quæ dictio significat super, vt 4 Reg. 9. Lenticulā olei fundens super caput eius. Significat etiā aduersus, vt in psalmo 2. Aduersus dominum, & aduersus Christū eius. Qua ratione adducti Septuaginta interpretes verterūt hoc in loco: Contra Iudā & Ierusalē. Sed quoniam non omnia quę sunt hic literis mandata, sunt cōtra Iudam & Hierosolymā, imò multa de illis prospera ad voluntatem fluentia prædicuntur, videtur melior esse hoc in loco editio vulgata.

Væ genti peccatrici.] In Hebraico pro væ est Hoi, quæ particula significat ve, heu, & ô aduerbium vocandi. In hoc eodē cap. paulò post vertit interpres noster per heu interiectionē dolentis & plorātis, hic verò per interiectionē cōminātis, quanquā hæc cōminatio sit mista cū gemitu & luctu.

Blasphemauerunt sanctū Israël.] Pro blasphemauerūt est in Hebraico vcassu à verbo naats, quod significat blasphema-
Infra 3. re, vt capite quinto in hoc eodem propheta: Et eloquium sancti Israël blasphemauerunt. Sed quoniā in coniugatione Piel quemadmodum est hoc in loco, verba aliquando alteram insuper actionē significant, potest verti, fecerunt indignari sanctum Israēlis, vel multò melius, Irritauerunt, & ad iram prouocauerunt sanctum Israēlis. Nam Septuaginta verterunt.

verterunt. Prouocastis, seu iratum fecistis sanctum Israël. Et Pagninus: irasci fecerunt. Vult propheta significare Iudæos suis sceleribus Deum ad iram prouocasse.

Non sunt circumligata.] In Hebraico est zoru, à verbo Zior quod significat circũligare & cõstringere, quam ob causam vertit Pagninus: Non sunt constricta. Significat etiam frangere, ideò poterat Latinè reddi: Non sunt fracta, hoc est aperta & compressa, vt educeretur sanies.

Neomeniam.] In Hebraico est Chodes, à verbo Chodus quod significat renouare, vt in psalmo: Renouabitur vt aquilæ iuuentus tua. Et quoniam in vnoquoq; mense renouatur luna, accipitur hoc nomen pro mense, & pro principio mensis, siue pro nouilunio. Nam apud Hebræos mẽses numerabãtur per lunas, & in nouilunio incipiebatur mẽsis, qui quidẽ dies erat celebris apud eos, & solennis. Hoc nomine vtitur etiam propheta paulò pòst in numero purali, pro quo interpres Latinus vertit: calendas vestras. Vbi aduerte nõ dixisse, calendas & solennitates odiuit anima mea: sed calendas vestras & solennitates vestras, quasi dicat Deus: Non sunt meæ hæ solennitates & festa, quoniã in illis vos nefariis sceleribus coinquinatis. Id statim ostendit dicens, Iniqui sunt cœtus vestri. Vbi significat eos iniquitatẽ cũ festorũ celebritate solitos esse cõiungere. Hoc nomẽ neomenia Grecũ est ἀπὸ τοῦ νέον nouum, μὴν luna, quasi noua luna. *Psal. 102.*

Principes tui infideles.] Pro infidelibus est in Hebraico sorerim: à verbo Sore, quod significat declinare, recedere, & peruertere. Vnde Aquila vertit, recedentes. Pagninus verò declinantes, quod idem est, hoc est à recta via discedẽtes. Potest verti, principes tui peruersi. Et quoniã verbũ hoc significat etiã rebellare & non obedire, ideo Septuaginta verterunt: non obedientes, siue non obediunt: quibus assentitur D. Hieronymus, qui in versione sua cui adiecit cõmentaria, habet, inobedientes. Et ita habent nonnulli codices editionis vulgatæ ad marginẽ. Sed mirum videtur tribuere inobedientiam principibus iniquis, iustis autem obedientiam, cùm obedientia subiectis, non autem principibus cõuenire videatur. At altè spectare si voles, & ad veritatem reuocare rationem, videbis absq; dubio propriũ esse boni principis obedire. Vt enim populus paret principi, sic ille Dei legibus parere debet. Populo præest princeps, principi autẽ lex. In libro Deuteronomij præcipit Deus, vt qui rex constitueretur, haberet secum legem scriptam, quam legeret cũctis *Deut. 17.*

4. Reg. 11. ctis diebus vitæ suæ. In libro 4. Regũ sunt hęc verba monimentis mandata: Produxitq; filium regis, nimirũ sacerdos, & posuit super eũ diadema & testimonium, fecerunt q; eum regẽ. Per testimonium lex intelligitur, quæ designato principi simul cum regia corona dabatur. Vides igitur apertissimè oportere regem legi obedire, eamq; semper memoria tenere. Quo enim die rex fuerit constitutus, debet legẽ sumere, & iuxta eam gubernare. Nec solum literæ diuinæ hoc dicunt, sed etiam gentium philosophi contestantur. Interrogatus Bias quisnã esset verè princeps, eũ respõdit, qui primus se legi subiiceret. Et rectè quidem, nam, vt ait Pindarus: lex est omnium mortalium regina: quem locum refert Plato in eo dialogo qui Gorgias inscribitur. Et hac de re multa in primo dialogo de legibus, & aliis in locis disserit scitu dignissima. Nam cum iustitia sit finis legis, contẽpta lege fieri non potest quin princeps iustitiam contemnat: cõtempta autem iustitia, necessariò sequetur seditiosus ac turbulentus reipubl. status: ex quo conflabitur regni pernicies, & certissimus interitus. Ex quo colligitur obedientiam bono principi propriam & summè necessariã: Sed quoniã verbum hoc Sore significat fœtere & putrescere, potest verti ex Hebræo: Principes tui putridi seu fœtidi. Et id quod est apud Oseam 4. Separatum est conuiuium eorum, potest verti. Putidum seu fœtidum factum est conuiuium eorum.

Simile. Nam vt in pisce, corrupto ac putrido capite totum corpus corrumpitur, sic in republica deprauato principe alij in prauitate versantur. Qui videre vult sit ne piscis corruptus aut contaminatus, aspicit caput, hoc enim est quod prius labefactatur & corrumpitur. Vis cognoscere reipublicę statum, intuere principem, contẽplare caput. Si princeps iustitiam coluerit & pietatem, omniaq; ad rationis normam direxerit, videbis subditos legibus obedientes, animorumq; motus rectæ rationis imperio sedãtes. Contrà verò deprauato principe, turpi voluptate & effrenata dominandi cupiditate corrupto, videbis populum ab omnibus virtutum ornamẽtis destitutum, & indomitis appetitibus atque vitiis inflãmatum. Aduentu magorum ait D. Matthæus turbatum fuisse regem Herodem, & omnem Hierosolymam cum illo.

Matt. 2. Turbato rege statim fuit tota ciuitas cum illo turbata. Cõparat igitur diuinus vates rempublicã cum pisce, cuius caput princeps est, corpus autem populus. Et significare volens Hierosolymæ corruptelam, ait eius principes esse corruptos,

rupros & contaminatos.

Auferte malum cogitationum vestrarum.] In Hebraico est: Auferte malum maalalichem quod potest etiam verti: Operum vestrorum: & ita vertit Pagninus. Vel studiorum vestrorum: Omnia enim hæc dictio hebraica significat.

Argumentum Capitis Secundi.

Prædicit Christi Dei nostri aduentum è cælis in terram missi, vt hominũ genus infinitis erroribus implicatũ, & sceleribus astrictum doceret, & liberaret, eiq; viam veritatis ostenderet. Describit gentium vocationem, & Euangelicam pacem, & Iudæorum nefaria delicta, ob quæ eos in luctuosissimas miserias, & acerbissimas calamitates esse incursuros, & Hierosolymam funditus euertendam prænuntiat. Tandem Iudæos hortatur vt ab impietate & contumacia desistant, nolintq; Christum verum Deum & verum hominem falsis criminibus in interitum vocare.

CAPVT SECVNDVM.

VERBVM quod vidit Esaias filius Amos super Iudam & Ierusalem. Et erit in nouissimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium, & eleuabitur super colles: & fluent ad eum omnes gẽtes. Et ibunt populi multi, & dicent: Venite, ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob, & docebit nos vias suas, & ambulabimus in semitis eius: quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem. Et iudicabit gentes, & arguet populos multos: Et conflabunt gladios suos in vomeres, & lanceas suas in falces. Non leuabit gens contra gentem gladium, nec exercebuntur vltra ad prælium. Domus Iacob venite, & ambulemus in lumine Dei nostri. Proiecisti enim populum tuum domum Iacob, qua repleti sunt vt olim, & augures habuerunt vt Philistiim & pueris alienis adhæserunt. Repleta est terra auro & argento, & non est finis thesaurorum eius: & repleta est terra eius equis, & innumerabiles quadrigæ eius. Et repleta est terra eius idolis: opus manuum suarum adorauerunt, quod fecerunt digiti eorum. Et incurauit se homo, & humiliatus est vir: Ne ergo dimittas eis. Mich. 4.

EXPLANATIO.

Quoniam prædixerat Propheta capite superiore impiorum

rum Iudæorum venturum excidium, ac piorum hominum salutem & redemptionem: nunc explicat id futurum esse Christi tempore, quando euangelium prædicaretur, & multi ex Iudæis, pluresq; ex Gentibus in ecclesiam conuenirēt. Et vt fidem sibi consiliet, idq; certum & infallibile esse affirmet, ait: Verbum quod vidit Esaias. Ac si diceret: Sequitur prophetia Esaiæ vera & certissima, nam ipse id, quod dictu rus est, mentis oculis aspexit.

Et erit in nouissimis diebus.] Solet vetus testamentum tem
Gen.49. pus Messiæ dies nouissimos appellare. Cum Iacob eximius patriarcha & propheta ad exitum vitæ vocaretur, filios suos in hunc modum allocutus est: Congregamini vt annunciem, quæ ventura sunt in nouissimis diebus. Et conuersus ad Iudam, Non auferetur, inquit, sceptrum de Iuda, & dux de fœmore eius, donec veniat qui mittendus est, & ipse erit expectatio gentium. Quæ verba intelliguntur de Christo, quem hic vult propheta nomine montis significare. Hi nouissimi dies sunt fines illi seculorum, de quibus ait
1.Cor.10. Apostolus in epistola prima ad Corinthios: Hęc autem omnia in figura contingebant illis, scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos fines seculorum deuenerunt. Hos seculorum fines & vltimam ætatem appellat idem A-
Gal.4. postolus in epistola ad Galatas temporis plenitudinem di-
1.Ioan.2. cens: Vbi venit plenitudo tēporis, misit Deus filium suum, &c. Et diuus Ioannes in prima epistola sua horam nouissimam dicens: Filioli nouissima hora est.

Præparatus mons.] Hic mons Christus est, qui vt est apud
Dan.2. Danielē, lapis est qui abscissus est de mōte sine manib⁹, hoc est de virgine Maria sine humano opere, sed virtute Spūs sancti creuit in montē magnum, & repleuit terram. Hic est
Matt.5. mons ille super quem edificata est ciuitas Dei. i. ecclesia, de qua ait Christus apud Matth. Non potest ciuitas abscondi supra montem posita. Hæc ciuitas appellatur hic ab Esa-
2.Cor.3. ia domus domini, & Christus mons huius domus, in quo sita est Ecclesia. Est enim Christus ecclesiæ fundamentum, vt in epistola prima ad Corinth. Apostolus asserit. Idem etiā
1.Tim.3. ecclesiam in epistola prima ad Thimotheum domū Dei appellat. Aspicis Esaiam statim in principio tractare de Messia, quod est eius præcipuum institutum.

In vertice montium.] Per hos montes & colles intelligit prophetas & patriarchas, cæterosq; sanctos, qui ob animi altitudinem & celsitatē montes appellantur, quia contemptis mundi

mundi illecebris & voluptatibus ferebantur in sublime, & charitate, sapientia, & contemplatione rapti in corporibus humanis vitam cælestem imitabantur. Sed filius Dei vnigenitus Iesus Christus Deus noster montes omnes transcēdit & superauit, quod Propheta volens ostendere, dicit esse hunc montē, nimirum Christū, in vertice montiū & colliū: vt eius sublimitatē & excellentiā super omnes sanctos significaret. Poteris per mōtes eos sanctos intelligere, qui fuerūt excellentiori virtute & sapientia prēditi: per colles verò eos qui ad tantā sanctitatis altitudinem non peruenerunt.

Et fluent ad eum omnes gētes.] Tanta erit huius montis sublimitas & altitudo, vt sit vniuerso orbi conspicuus, & ad illum veniant omnes gentes, eius amplitudine, charitate, & excellentia excitatæ. Prædicit diuinus vates congregandā esse ecclesiam catholicam ex gentibus in magnā multitudinem, & coagmentandum esse corpus vnum pulcherrimū, cuius caput & magister est Iesus Christus, qui nomine mōtis significatur, eiusq; finem esse per vniuersas terrarum regiones longe lateque propagandam. Plenum est vetus testamēt tum huiusmodi vaticiniis. Vnum tantùm aut duo loca citabo. In psalmo scriptum est. Omnes gentes seruient ei. Et alio in loco: Omnes gentes quascunq; feciſti, venient, & adorabunt coram te domine, & glorificabunt nomen tuū. Vbi diuinus vates gentium vocationem præcinit, & de Christi regno vaticinatur, sub quo omnes gentes erāt ad veritatem venturæ. Est tamen aduertendum non dicere, Omnes homines venīēt. Multi enim ad Christum nō venerūt: sed omnes gentes. Nulla enim fuit gens, quæ non veniret ex omnibus quatuor mundi partibus, tam ex Oriente quàm ex Occidente, tam ex Meridie, quàm ex Septentrione: Non tamē omnes illarum gentium homines venerunt. *Psal.71.* *Psal.58.*

Venite ascēdamus.] Sedentes in peccatis ad Christum non veniunt. Oportet surgere, ire, & ascendere. Qui eūt ad Christum, ascendere dicuntur. Considera piorum hominū volūtatē, qui non solum propriam salutē desiderant, sed alios ad eandem cohortantur. Thesauri terræ cōmunicati exhauriē tur: at spirituales thesauri, quò magis communicantur, eo magis augentur. Ideo in Apocal. Ioannis hæc verba scripta sunt: Spiritus & sponsa dicunt, veni: & qui audit dicat, veni: & qui sitit, veniat. Nos igitur ascendamus, quæ sursum sunt quærentes, non quæ super terrā, & alios ad altissimarū rerū contemplationem & feruentem charitatem inuitemus.

Et docebit nos vias suas.] Vt nos doceat vias suas, oportet ascendere ad eum tanquam ad cælestem doctorẽ. Prius vias Dei discedere debemus & postea in illis ambulare. Et obserua has vias Christi non docere nisi in domo Dei Iacob, quæ est ecclesia catholica columna veritatis: nam extra eã nec est fides nec salus. In ecclesia magister est Christus, qui nobiscũ est vsq; ad consummationẽ seculi. Væ illis qui talẽ respuũt magistrum. Extra ecclesiam magistri sunt homines impij & seductores, à diabolo edocti & decepti quẽadmodum fuit nostris tẽporibus Martinus Lutherus infamia nostri seculi, homo impius & pestilens, natus ad seditionem, natura factiosus, & pernicioſarum nouitatum amãtissimus. Ad huius amicitiã conuolauit Philippus Melanthon detestabilis hæreticus, cæteriq; homines flagitiosi, vt suis vitiis & voluptatibus seruirent. Et quod sine lachrymis dici non debet, in apertas Lutheri fraudes, & pestiferas atq; diaboli cas hereses libentissimè iurarunt: vias autem Dei, quibus ad cælestem patriam peruenitur, dereliqueruñt,

Quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem.] Repetitio est: Lex enim & verbũ domini idem est ac euãgeliũ, quod hic apertè prædicitur. Nam lex vetus data fuit in mõte Sinai, non autẽ in monte Sion. Euangelium verò exiuit de Sion & Ierusalem. Hæc est noua illa lex, quã dominus apud Ieremiam in cordibus nostris scripturũ se esse pollicebatur. Dabo, inquit ille, legem meam in visceribus eorũ, & in corde eorum scribã eam. Quã locum D. Paulus in epistola ad Hebræos de euangelio interpretatur: Hierosolymę prędicauit Christus, & docuit euãgeliũ suũ, & inde egressũ est. Ideo non ait: In Sione & Hierosolymæ manebit verbũ domini: sed exibit: vt de illo fonte omnes gentes significet esse rigandas, & non concludendũ esse euangelium intra septa Hierosolymæ, sed lõgius esse progrediendũ & propagãdũ: Non enim solùm pertinet ad populũ Iudaicũ, sed etiam ad oẽs gẽtes. Ideo eas propheta facit mutuò se horãtes, vt ad Christum ascendant, qui erat legem omnibus daturus.

Ieremi. 31.
Hebr. 8. & 10.

Et iudicabit gentes.] Hoc est, dabit ius euangelicum gentibus. Vel iudicabit in iudicio discretionis, discernẽs qui sint boni, qui verò mali: & nõ omnes infideles pari pœna damnandos, sed pro scelerũ diuersitate diuersis tormentis cruciãdos esse. Vel, iudicabit gẽtes, hoc est pro gẽtibus ad fidẽ cõuersis sententiã feret contra calumniatorem dæmonẽ, easq; in sua iustitia absoluet Non enim semper iudicare aliquem

est

est contra eum sententiã ferre, sed aliquando pro eo. Quod aperte indicat locus ille Dauidis in psalmo, Iudica me Deus & discerne causam meã. Vel vt potest etiam verti ex Hebraico: & defende causam meã. Vbi Dauid vir iustus pietate & sapiẽtia præditus Deum orat, vt causam suã defendat, tumq; ab hostibus se liberet, à quibus se videbat falsis criminibus in inuidiã, & capitis periculum vocantẽ. Nec solũ hoc in loco, sed in aliis, inquit Esaias, Christum gẽtes iudicaturum. Ita enim ait cap. 9. Super solium Dauid, & super regnũ eius sedebit, vt confirmet illud, & corroboret in iudicio & iustitia. Qui locus apertè de Christo intelligitur. Et capite trigesimo tertio: Implebit Sion iudicio & iustitia. Et cap. 40. Iudicium gentibus profert. Et Ieremias in hunc modum inducit Deum patrẽ loquentem: In tempore illo germinare faciã Dauid germen iustitiæ, & faciet iudicium & iustitiã in terra. Cũ his locis pugnare prima specie videtur id, quod ait Christus apud Ioannẽ: Non misit Deus filium suum in mundum, vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per ipsum. Quæ verba falsam Iudæorum opinionẽ redarguunt existimantium Messiam suam fore iudicem, regemq; terræ, quemadmodum fuit Dauid & Salomon. Ipse Christus verus Dei filius cuidã de quodam mundi negocio eũ interroganti respondit: Quis me constituit iudicem & diuisorem inter vos? vt est apud Lucam capite 10. Et Ioannes refert eum aufugisse, cùm eum regẽ vellent constituere. Et Pilato respondit, Regnum meum non est de hoc mũdo. Præterea Esaias cap. 16. nõ in iudicio, sed in misericordia præparãdum esse Christi soliũ prædixit, Præparabitur, inquit in misericordia solium eius. Et in Psalmo scriptum legimus: Vniuersæ viæ domini misericordia & veritas. Quanuis hæ authoritates cum superioribus pugnare videãtur, tamen at tentius cõsiderare si voles videbis apertissimè nullã esse inter eas repugnantiã. Nam quotiens in diuinis literis hæ quę voces copulantur, iudicium & iustitia significare solent non rigorẽ iuris, nec iustitiam, quam vindicatiuam appellãt, sed excellentem quandam administrandi viam & rationẽ cum omnia ordine gubernantur, & ad rectam normam dirigun tur. quod maximè conuenit excellentissimo illi rerum omnium moderatori & conseruatori Deo, nostro, cuius consilio & sapientia mundi pulchritudo regitur & conseruatur. & quoniam hęc optima administrandi via in regno Christi conspicitur, ideo prædictũ fuerat à sanctis vatibus eum impleturum

Psal. 42.

Infra 9.

Infra 32.

Infra 40.

Ierem. 33.

Ioan. 3.

Luce 12.

Ioan. 6.

Ioan. 18.

Infra 16.

Psal. 48.

pleturũ esse Sionem iudicio & iustitia, hoc est ecclesiã suam præclarè gubernaturum Quæ gubernandi ratio non repugnat, nec aduersatur misericordiæ. Præterea iustitia accipitur in scriptura sæpè pro iustificatione, quando gratia Dei iustificamur, de qua iustitia possunt explanari authoritates prædictæ, quæ de iustitia loquebantur. In hanc significationem eam accipit Apostolus, cùm ait in Epistola ad Roman.

Rom.1. Iustitia Dei reuelatur in eo ex fide in fidẽ. Et in alio capite.

Rom.3. Nunc autẽ sine lege iustitia Dei manifestata est: iustitia autẽ

Galat.2. Dei per fidẽ in Iesum Christum. Et ad Galatas: Si per legẽ est iustitia, Christus igitur gratis mortuus est: Et iustitia in hac significatione nequaquã misericordiæ aduersatur. Imò fieri non potest, vt sine Dei misericordia quis à peccatis resurgat & iustificetur. Iudiciũ etiam sæpenumero significat actionẽ, qua quis seipsum iudicat: quemadmodũ ait Apo-

Rom.8. stolus: Si nos ipsi iudicaremus, non vtique Domino diiudi-

2. Cor.11. caremur. Significat etiã ipsorũ scelerũ damnationẽ: cùm e-

Rom.8. nim peccator eripitur, dãnatur peccatũ. Deus, inquit Apostolus mittens filiũ suũ, de peccato damnauit peccatũ. Hoc autẽ iudiciũ, quo damnantur peccata, non est absq; Christi gratia & misericordia. Colliges ex his Christi aduentũ non fuisse in hominũ iudiciũ & dãnationẽ, sed scelerũ, de quo ea loca intelligũtur, quæ de primo Christi aduẽtu loquebãtur. Ita poteris intelligere id, quod ait Christus apud Ioannem:

Ioan.9. Ego in iudiciũ veni in mũdũ. Et in alio capite: Nunc iudiciũ

Ioan.12. est mundi. Igitur hic locus Esaiæ: Et iudicabit gẽtes, & ille: Iudiciũ gẽtibus proferet, & similes, hũc possunt habere sensum: Christus in ecclesia gentes ad fidẽ conuersas rectè ac pulchrè gubernabit. Vel ita. Christus gentes iustificabit. Vel gentium peccata damnabit. Aspicis igitur etiam in his locis quæ pugnare videbantur, maximam cohærentiam & concordantiam inueniri.

Et arguet populos multos.] Arguisse Christum Iudæorum scelera planè indicat euangelica historia. Nec per se solùm, sed etiam per discipulos suos. quibus spiritum sanctum pro

Ioan.16. mittens dixit: Cùm venerit ille, arguet mundum de peccato, &c. Hoc est, vos discipuli mei Spiritu sancto inflammati mundi scelera arguetis. Aspicis hic scelera reprehendere esse munus Dei eiusque concionatorum. At multi sunt, qui improborum scelera tegentes, & dissimulantes, & quod peius est, laudantes, in hominum piorum vitam inuehuntur.

Et conflabunt gladios suos in vomeres.] Descriptio est futuræ

turæ pacis. Ac si diceret: Tempore Messiæ magna pax spiritualis vigebit. Id prædictum fuerat in psalmo, Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis. Nam viri iusti & pij in mediis afflictionibus & calamitatibus spirituali & euangelica pace gaudent, quam impij nullo modo assequuntur. Vbi est gratia ibi pax est. Eam ob causam diuinus Paulus in exordio suarum epistolarum gratiam & pacem precatur: pax enim sine gratia esse non potest. De hac Christi pace intelligitur id quod dicitur in psalmo, Audiã quid loquatur in me dominus Deus, quoniam loquetur pacem in plebem suam, & super sanctos suos, & in eos qui conuertuntur ad cor. Viderat vates non omnes hanc euangelicam pacem esse habituros, ideò ait, Super sanctos suos, & super eos qui conuertuntur ad cor. Hanc pacem cælites annuntârunt, quando nascente Christo cecinerunt, Gloria in altissimis, Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis. Hæc est pax illa, quam Christus moriturus in testamento suo discipulis suis reliquit dicens, Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis. Sed considerandum est cur describens hoc in loco Esaias hanc euangelicam pacem, dicat conflandos esse gladios in vomeres, & hastas in falces conuertendas. Diuus Paulus in epistola ad Romanos, Non exhibeatis, inquit, membra vestra arma iniquitatis peccato, sed exhibete vos Deo tanquã ex mortuis viuentes, & membra vestra arma iustitiæ Dei. Ex quibus verbis Apostoli apparet membra hominis flagitiosi esse gladios & hastas, qui bus animã suam sauciat & vulnerat, cùm deberẽt esse arma iustitiæ, quibus aduersus vitia pugnaret, & in quibus Deũ portaret, iuxta id quod ait idem Apostolus, Glorificate & portate Deum in corpore vestro. Nihil igitur aliud est, gladios in vomeres cõuerti, & hastas in falces, quàm sensus omnes, omniaque nostra membra, quæ sine Christi gratia in homine flagitioso arma sunt diaboli, mundi & carnis, quibus anima nostra transfigitur, effici vomeres, agrum domini operibus charitatis scindentes & arantes, vertíq; in falces, fructus pietatis Deo gratissimos metientes. Et hoc modo spirituali atque euangelica pace gaudebimus. Coercebit ratio appetitum, & omnium nefariarum cupiditatum ardorem sedabit. Sunt qui hoc referant ad pacem, quæ fuit tempore Augusti, quandò Christus natus est: Tunc enim Iani fores Romæ clausi sunt, quod nisi in summa pace fieri non solebat.

Psal. 71.

Psal. 85.

Luc. 2.

Ioan. 14.

Rom. 6.

1. Cor. 6.

Domus Iacob venite.] Prædixit propheta montem illum altissimum Christum Deum nostrum, qui venturus erat, vt nobis viam veritatis ostenderet, & in ea gressus nostros dirigeret. Prædixit gentium vocationem, euangelicam pacem, ac spiritus tranquillitatem: nunc se ad populum suum conuertit, quem domum Iacob in præsenti vocat. Inuitat igitur Iudæos, & hortatur vt accedant ad Christum, recipiant euangelium, & ambulent in eius lumine, doctrina & veritate. Nos verò omissis Hebræis ad nos ipsos sermonem conuertamus. Nos qui hactenus Deum offendimus, qui indomitis cupiditatibus incensi, fuimus in magna prauitate versati, qui in tenebris iacuimus peccatorum, accedamus ad veram lucem, eamus, ambulemus in lumine Dei nostri. Ac-
Psal. 33. cedite ad eum, inquit diuinus Psaltes, & illuminamini. Non enim patietur Deus nos lumen sapientię requirentes oberrare, quin potius oculos nostros aperiet, & errātibus viam consequendæ immortaliratis ostendet.

Proiecisti enim.] Sensus est. Eā ob causam Hebræos hortor domine Deus, vt mecū tui luminis fiant participes, quia eos video in tenebris versari, tu enim propter eorum scelera eos proiecisti. Quæ autem ea sunt scelera explicat cùm ait. Quia repleti sunt, nempè peccatis, vt olim quandò vitulum coluerunt, seq; nefariis vitiis cōtaminauerunt, & auguriis, magicisq; artibus more Palęstinorū coinquinārunt.
Deut. 18. Præceperat enim Deus illis, ne talibus artibus vterentur.

Pueris alienis adhæserūt.] Quidā hoc de turpissimo cōtra naturam crimine explanant. Quidam verò de idololatria. Ac si diceret: Iunxerunt se Iudęi gentibus idolorum cultricibus, vt simul cum illis idola colerent. Qui enim idola colunt, alieni à Deo in scriptura sancta dicuntur. Poterit ità explanari, Communicauerunt cum alienigenis infidelibus, eorumq; familiaritate & consuetudine vsi fuerunt, quod erat illis prohibitum.

Repleta est terra argento & auro.] Damnat auaritiam.
Matt. 6. Nemo enim, vt ait Christus, potest seruire Deo & mammonæ. Et quoniā auarus nunquā satiatur, inquit, thesaurorum non esse finem, hoc est, nunquā expleri sitim cupiditatis. Quò enim magis auari diuitiis abundant, eò ardentius
Eccles. 5. eas appetunt. Auarus, vt ait Salomon, non impletur pecunia. Animaduerte, non dicit repletum est cor auro & argēto, sed repleta est terra. Fieri enim potest, vt terra impleatur diuitiis, & hominis auari animus nunquam implebitur?

Non

Non sine causa Plato & Architas Tarentinus animũ homi nis cupidi perforato vasi similẽ esse dixerunt, ob insatiabilẽ atq; infinitam voraginẽ appetendi. Totus mundus cor hominis non implet, quoniam mundus figurã habet rotundã, cor verò pyramidalem. Est enim persꝑicuum figurã sphæricam pyramidali non quadrare. Tunc satiabimur; cũ Deo fruemur in gloria. Satiabor, inquit vates sanctus, cum apparuerit gloria tua. Cùm igitur caducæ diuitiæ non solùm animũ non expleãt, sed indies accendant, cur eas tantopere concupiscis? cur Deo neglecto ad eas aspiras & raperis incredibili cupiditate inflãmatus? Cur quęris thesauros in terra, cùm patrem habeas in cælo? Pereunt Christi pauperes fame & nuditate, premuntur inopia, & ærumnarum angustiis, & tu pecuniam, qua illi poterant viuere, in arcula recondis. Nónne intelligis te habere inclusam vitã pauperum? Quid dico? sepultam. Quid est arcula auari nisi sepulchrum, vbi sepelitur vita pauperum? Cur sepelis vitam? Sed quid loquor? imò cur spelis teipsum? Gazophylacium tuum tumulus est tuiipsius. Vbi est thesaurus tuus, ibi & cor tuum. Non ego hoc dico. Ille hoc asserit, qui fallere nõ potest, qui est ipsa veritas. Cùm autem thesaurus tuus sepeliatur, apertissimè colligitur te ipsum esse cum eo sepultum. Aspice quid hoc loco dicat Esaias, asserit eam ob causam esse populum à Deo proiectum, quia repleta erat terra auro & argento, nec erat thesaurorum finis: est enim auaritia, vt ait diuus Paulus, idolorum seruitus. Et in alio loco asserit cupiditatem esse omnium malorum radicem. Vt terra quæ auri & argenti venas habet, aliis in rebus sterilis est & inculta, si auari diuitiis affluentes metallaq; in animo porta tres nullum bonum fructum producere consueuerunt. Fit enim plerunque vt magnas diuitias insolentia & impietas consequantur.

Simile.

Psal. 16.

Simile.

Matt. 6.

Colloss. 3.
1. Tim. 6.
Simile.

Equis.] Respuit Deus & redarguit fastum, & superuacaneam equorum multitudinem. Idem scriptum legimus Deuteronomij capite 17. Vult Deus vt in ipso, non autẽ in equis & quadrigis, & apparatu militari, omnem nostram fiduciam collocemus.

Incurauit se homo, & humiliatus est vir.] Per hominẽ intelligit eum, qui est obscurus, & humili loco natus, per virum verò, nobilẽ & illustri laude celebratum. Ait igitur tãplebeios quàm magnates idola coluisse, & ad sculptilia, quæ ipsi finxerant, supplices accessisse, verumq; deũ repudiasse.

Ne ergo dimittas eis.] Non est imprecatio, sed vaticinium. Non petit à Deo ne parcat Iudæis, sed vaticinatur non esse Deum peccata illis condonaturum, quoniã ipsi in sua prauitate & pertinacia erant permansuri. Eodẽ modo id quod dixerat regius vates: Fiant eius dies pauci, & episcopatum eius accipiat alter, non fuit imprecatio, qua obsecraret Deũ vir sanctus, vt aliquem tali pœna mulctaret, sed fuit vaticinatio prædicens excidium Iudæ & Matthię electionem. Ita enim locum illum interpretatur in Actis Apostolorum, eorum princeps & ecclesiæ pastor. Sunt præterea multa alia eiusmodi in diuinis literis, quæ nõ ita accipienda sunt, quasi mala imprecentur, sed ea prædicunt vates. quæ mentis oculis ventura esse intuebantur. Huic expositioni fauet versio Pagnini, habens, Et non parces eis. Non dicit: ne parcas, sed non parces.

Psal. 108.

Actor. 1.

Ingredere in petram, & abscondere in fossa humo à facie timoris domini, & à gloria maiestatis eius. Oculi sublimis hominis humiliati sunt, & incuruabitur altitudo virorum: exaltabitur autem dominus solus in illa die. Quia dies Domini exercituum super omnem superbum & excelsum, & super omnem arrogantem, & humiliabitur. Et super omnes cedros Libani sublimes & erectas, & super omnes quercus Basan, & super omnes montes excelsos, & super omnes colles eleuatos, & super omnem turrim excelsam, & super omnem murum munitum, & super omnes naues Tharsis, & super omne quod visu pulchrum est. Et incuruabitur omnis sublimitas hominum, & humiliabitur altitudo virorum.

Ingredere in petram.] Hortatus est Propheta Iudæos, vt in Christum crederent, sed quoniam præuidit eos in sua infidelitate & perfidia permansuros, innuit eorum peccatum nulla venia dignum esse, & eam ob causam esse Hierosolymam à Romanis euertendam. Hoc intelligens Esaias hortatur eos, vt ingrediantur rupes, seq; ab exercitu Romanorum in speluncis & cauernis subterraneis abscondant. Huius timoris & vastitatis meminit diuus Lucas, apud quem ita Christus ait, Tunc incipient dicere montibus, cadite super nos, & collibus operite nos. Quidam hoc intelligunt de euersione Hierosolymæ per Chaldæos. Nos in nostris ærumnis ingrediamur petram: petra autem Christus est. Ad eum confugiamus, ingrediamur in eius vulnera, vbi refugium inuenietemus, & portum tutissimum cõtra omnes huius mundi procellas & tempestates.

Luc. 23.

1. Cor. 1.

A facie timoris Domini.] Vastitatem Hierosolymæ domini timo-

ni timorem appellat, quoniam ibi se ostendit Deus iratum & valdè timendum. Appellat etiam gloriam maiestatis eius, quoniam ipse per Romanos Iudæis infidelibus, omnique scelerum genere astrictis interitū & perniciem inferebat. Tunc enim Deus suam potentiam & gloriam ostendit quandò impios opprimit & euertit. Id indicat paulò pòst verbis aliis.

Oculi sublimis hominis humiliati sunt.] Describit Hierosolymæ luctuosum excidium. Ibi, inquit, non solum homines obscuri & abiecti in gemitu & lachrymis versabuntur, sed etiam nobiles & potentes in ærumnas incident acerbissimas. Supplicio & interitu pœnas suæ impietatis luent, & tota ciuitas ferro & flamma vastabitur, & funditus delebitur. Vtitur præteritis pro futuris, & multis aliis in locis, & vt prophetiæ certitudinem ostendat, quemadmodum mos est prophetarum.

Exaltabitur autem.] Iudæi abiicientur & prosternentur: solus autem Deus magnus & sublimis apparebit, cùm ab eius ira nullus Iudæorum possit fugere nec liberari. Idem ait capite quinto iis verbis, Exaltabitur dominus excercituum in iudicio, & deus sanctus sanctificabitur in iustitia. Non differt ab hoc testimonio id, quod iis verbis canit clarissimus vates, Cognoscetur dominꝰ iudicia faciēs, in operibus manuum suarum comprehensus est peccator. Quidam hoc referunt ad extremum iudicium, quorum sententiā etsi non reiicio: nō tamen ita amplector, vt eam priori anteponam. *Infra.* *Psalm.9.*

Dies Domini exercituum.] Sensus est: In excidio Hierosolymæ omnes elati, diuitiis affluentes, & potētia pręstantes, in quos oculi omnium erant coniecti, ferro, aut flammæ, aut captiuitati subiicietur. Eos comparat propheta cedris, quercubus, montibus, collibus, turribus, muris, nauibus Tharsis, & rebus aliis pulchritudine sua oculos videntium oblectantibus. Diem domini exercituum super omnem superbū appellat Iudæorum vastitatem, quos cedrorum nomine vocat. Nec est nouum homines improbos & elatos cedris Libani comparari. Vidi inquit Dauid, impium superexaltatū, & eleuatum sicut cedros Libani. Et Zacharias, Vlula, inquit, abies, quia cecidit cedrus, quoniam magnifici vastati sunt. Significari autem nomine quercuum Basan homines diuites, ostendit eodem loco Zacharias dicēs: Vlulate querceus Basan, quoniam succisus est saltus munitus. Quasi diceret: Plorate vos qui diuitiarum copia abundatis, quoniam *Psal.44.* *Zach.11.*

Hierosolyma delebitur bello luctuosissimo vestris sceleribus conflato. Illud est sciendum, Libanum, vt ait D. Hieronymus, montem esse altissimum Phœnices: Basan verò regionem esse Arabiæ, cui imperauit Og, qui appellatus est rex Basan.

Et super omnes montes.] Nomine montium significari homines improbos ostendit locus Ezechielis ita habens: Hæc dicit dominus Deus montibus & collibus: Ecce ego inducam super vos gladium, & disperdent excelsa vestra. Intelligi etiam eosdē per turres significat locus apud Esaiam cap. 30. inquiens: Et erunt super omnem montē excelsum, & super omnem collem eleuatum riui currentium aquarum, in die interfectionis multorum, cùm ceciderint turres. Hoc est, Dabit tibi Deus bonorum abundantiam, cùm adeptus fueris victoriam, & hostes tui fortissimi corruerint. Fortitudine quoq; & potentia pollentes murus appellantur. Ita apud Ieremiam: Ego dedi te murum æreum super omnem terram. Appellantur pręterea naues, vt est apud Esaiam. Vlulate naues maris: quod alij verterunt, naues Tharsis. Non naues vlulant, sed homines nauibus comparati. Vides igitur locos è media scriptura depromptos & repetitos, ostendentes homines potentes & diuites cedris Libani, quercubus Basan, montibus, collibus, turribus, muris, & nauibus Tharsis esse comparatos.

Ezech. 6.
Infra 30.
Ierem. 1.
Infra 23.

Et incuruabitur omnis sublimitas hominum.] His verbis ostendit præcedentia ab hominibus dicta esse.

Et eleuabitur Dominus solus in die illa. Et idola penitus conterentur. Et introibunt in speluncas petrarum, & in voragines terræ à facie formidinis Domini, & à gloria maiestatis eius, cum surrexerit percutere terram. In die illa proiicit homo idola argenti sui, & simulachra auri sui, quæ fecerat sibi vt adoraret talpas & vespertiliones. Et ingredietur scissuras petrarum, & in cauernis saxorum à facie formidinis Domini, & à gloria maiestatis eius, cū surrexerit percutere terram. Quiescite ergo ab homine, cuius spiritus in naribus est, quia excelsus reputatus est ipse.

Luc. 23.
Oseæ 10.
Apoc. 9.
Infra 21.
Luc. 23.

Idola penitus conterentur.] Fuisse sæpe Iudæos idolorum cultores, & vitiis teterrimis contaminatos, & eā ob causam fuisse à Chaldęis captos & afflictos, est omnibus vetus testamentum legentibus planum & perspicuū. Prædicit ergo Esaias in illa Hierosolymæ vastitate per Chaldęos esse idola in quibus Iudęi spem suā collocauerant, cōterenda. Potest etiā hoc de cuersione per Romanos explanari: & per idola pos-

la possunt intelligi diuitiæ. Id enim in quo quis beatitudinẽ constituit, & quod colit, relicto Deo, potest idolũ appellari. Et D. Paulus auaritiam, idolorũ seruitutem appellat. *Ephes. 5. Coloss. 3.*

Cum surrexerit percutere terram.] Id est, cum Deus euerterit Hierosolymam. Potest etiam de extremo iudicio intelligi. Existimo tamen aptiorẽ esse primam interpretationẽ, quoniam in principio capitis nõ ait se super vniuersum orbem, sed super Iudam & Hierosolymam vaticinari.

In die illa proiiciet homo idola.] Tantus erit metus, vt homines diuitiarũ suarũ, & idolorũ auri & argenti obliuiscãtur, dummodo vitæ consulãt. Hæc idola appellat talpas & vespertiliones. Ad id amentię & cecitatis perducti sunt Iudæi, vt imagines colerent serpẽtium, & aliorũ brutorum animaliũ. Vide quid adorabant, talpas & vespertiliones, animalia cæca, abiecta, & inutilia. Cùm ipsi in tenebris iacerent ea colebant animalia, quæ solem videre nequaquã possunt, eisq; preces & cultus sanctissimo numini debitos adhibebant.

Et ingredietur scissuras petrarum.] Repetit id quod dixerat, vt firmiter in memoria auditorũ inhęreret. Opus ęnim erat vt tantæ calamitatis memoriã nulla vnquã deleret obliuio.

Quiescite ergo ab homine.] Epiphonema est totius huius capitis. Ac si diceret. Quoniam in nouissimis diebus ostendetur mons ille altissimus ecclesiæ fundamentum, omnes alios montes facilè superans, ad quẽ cõcursuræ sunt omnes gẽtes eius celsitate & amplitudine excitatæ, quoniam laturus est nouam legem, quoniã vos ô Iudæi, si eum nõ receperitis, estis in luctuosissimũ excidium incursuri, & in perpetuas tenebras relegandi: quoniã venient dies in quibus Hierosolyma ob vestra impia facinora est penitus euertenda: vos magnopere hortor ne Messiam vestrum ad interitum vocetis. Quiescite ergo offendere hominem, cuius spiritus in naribus est, id est, qui irã suã vobis ostendet: quia excelsus reputatus est ipse, hoc est quia magnus & potens est qui vos poterit facilè vastare. Habere spiritum in naribus est iratum esse. Dicens: Quiescite ab homine, ostendit Christi humanitatem, dicens autẽ, Quia excelsus reputatus est ipse, ostendit eius sanctissimũ nomen. Ac si diceret: Videte ne Christũ contemnatis verũ deum & verũ hominem, qui iratus poterit vos facilè perdere, & omnẽ vestram rempub. labefactare & penitus extinguere. Potest hoc etiam ita explanari: Quiescite à Christi blasphemiis, qui etsi in naribus habet spiritum, hoc est, etsi homo est & spirat, & halitum naribus tra-

hit, vt cęteri homines: tamen ſecundum diuinā maieſtatem excelſus eſt & altiſſimus. Pręuidebat diuinus vates eſſe Hieroſolymā ciuitatē florentiſſimam euertendam ob Iudæorū
Simile. in Chriſtum odium & impietatē. Vt enim in ſeminibus cauſa eſt plantarū, ſic luctuoſiſſimi excidij Hieroſolymę cauſa fuit ſcelus illud teterrimum & impiiſſimum, quod in Chriſti nece admiſerunt. Et eam ob cauſam eos hortatur Propheta, vt ſaltem cùm ſe viderint afflictos, contemptos, omni ignominia & dedecore notatos, ſuumq; ſtatū labefactatū & radicitus euulſum, oculos aperiant, & aſpiciant aliquā do ſe ob ſuam impietatem in tā acerbis ærumnis verſari, & deſiſtant à ſua contumacia non à magnitudine animi orta, ſed à malitia, perfidia & ſuperbia inducta. At obſtinati homines nolunt moneri, nec ſe hoc ſaluberrimo prophetæ cō ſilio inſtrueré: imò in ſuis ſynagogis Chriſtum blaſphemāt, & in ſuis animis iterum atq; iterum occidunt.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT II.

Repleti ſunt olim.] In Hebraico eſt maleu mikkedem.
Pſal.76. Nomē ſignificat anterius, initium, antiquum, vt in pſalmo: Cogitaui dies antiquos. Vndè accipitur aliquando aduerbialiter, & ſignificat olim, in quam ſignificationem accipitur ab interprete noſtro. Sed quoniam mundi pars orientalis appellatur anterior & mundi principium, quemadmodum occidentalis appellatur poſterior, & mundi finis, ideò hoc nomē pro oriente ſiue orientali plaga accipitur, vt Nu-
Num.23. merorum 23. De montibus Orientis. Et illud Exodi, flante
Exod.14. vento vehementi, poterat verti, flante vento orientali: eſt enim ibi hoc nomen. Hac ratione ductus conuertit in hunc modū Pagninus, Superſtitione repleti ſunt præ Aramæis, qui ſunt ad orientem Iſraēli. Multa verba addidit quæ nō ſunt in hebraico, vt ſenſum, quem hebraico contextu incluſum putauit, exprimeret. Nō enim verbū ex verbo tranſtulit, vt nonnulli exiſtimant, ſed ſæpè potius ad ſenſum, quàm ad verba reſpicit. Poteris vertere. Repleti ſunt præ Chaldæis, ſubaudi ſuperſtitione, vel magica, vel peccatis in communi. Vel ita, Abundant magica pluſquam orientales.

Et pueris alienis adhæſerunt.] In hebraico eſt: Vueialde nochrim iaſpiku. Tota huius loci difficultas eſt in nomine hoc Ieled, ob eius æquiuocationem. Significat enim puerum, vt 4. Reg. 4. Cernit autem puer. Quam ſignificationē ſecutus

secutus est noster interpres: significat etiam filium, vt 1. Regum 1. Hannæ autem non erant liberi. Deriuatur enim à Ialed, quod significat gignere & parere, Et quoniam cor generat cogitationes, consilia, inuentiones, scientias, ideò omnia hæc ieladim appellantur. Vndè potest verti, Et cogitationibus, aut consiliis, aut inuētionibus, aut scientiis alienorum adhæserunt. vel se totos dediderunt. Reprehendit Iudæos, quia omissis diuinis monitis, contempta Dei lege, magicis artibus, & gentium superstitionibus operā dabant: eorum q; consilia & inuentiones sequebantur, quę eos à vera virtutis via, ab honesta viuendi ratione, & à religione ac pietate abducebāt. Hoc deplorabat alius propheta dicens, Et cōmisti sunt inter gentes, & didicerunt opera eorū, & seruierunt sculptilibus eorū, & factū est illis in scandalū. Pagninus vertit, in sciētiis alienis fuerūt sufficiētes. Sed quoniam nomen Ialed significat etiā imaginē, potest rectissimè verti. Et imaginibus alienorū applauserunt, seu operā dederunt. Cotidie enim nouas imagines, noua idola & simulachra conficiebāt, nulla erant gētium sculptilia, nulla idola, quæ Iudæi non colerēt. Est enim impiū scelus imagines latria adoratione, quæ soli Deo debetur, adorare. Quanquā est piū & debitū sanctorum imagines venerari & suscipere, non tanquā idola, sed tanquam eorum representatrices, qui in hac vita Deo seruierunt, eo q; in altera fruuntur. *Psal.105.*

Quia excelsus reputatus est ipse.] Pro quia excelsus, est in hebraico Ci vammeh. Hæc dictio Bamah, significat excelsum, in quam significationem accipitur 1. Reg. 9. Antequam ascendat excelsum: & in psalmo, Et super excelsa sta tuens me: & aliis in locis. Quam significationem in præsenti secutus est, & rectè quidem, diuus Hieronymus, qui ita transtulit, vt est in vulgata editione. Sed quoniam dictio Mah, significat quid, & Ba, significat in, existimauit Aquila hoc in loco esse duas dictiones, qua ratione adductus transtulit, in quo dicens. Quia in quo reputatus est ipse? Pagninus vertit, Quid enim reputationis est ipse? Ego credo multò rectiorem esse nostram versionem communē, & quia nomen hebraicū excelsum significat, vt ostendimus, & quia literæ textus magis congruit, & Christi celsitudinē & excellētiam ostendit. Miror Pagninū virum doctissimū hoc in loco & à vero sensu, & à veritate hebraica recessisse. Tolerabilior est Aquilæ versio hoc in loco. Sed primæ sunt cōmuni versioni, meo quidē iudicio, hoc in loco tribuendę. *Psal.17*

Argumentum capitis Tertij.

Prædicit diuinus vates Iudæorum excidium, eorumque reipub. turbulentũ ac seditiosum statum, ob nefariam in Iesum Christum Deum nostrum ingratitudinem, & effræna tam immanitatem. Præcinit Dei iustitiam & misericordiã, ostendens esse impios suorum scelerum pœnas daturos, iustos verò præmiis afficiendos. Inuehitur in adulatores. Minatur diem extremi iudicij. Tandem Hierosolymæ luctuosissimam euersionem & vastitatem prænunciat.

CAPVT III.

ECce enim dominator Dominus exercituum auferet à Ierusalem & à Iuda validũ & fortem, omne robur panis, & omne robur aquæ, & fortem, & virum bellatorem, iudicem, & prophetã, & ariolum, & senẽ, principẽ super quinquaginta, & honorabilẽ vultu, & consiliariũ, & sapiẽtem de architectis, & prudentẽ eloquii mystici. Et dabo pueros principes eorũ, & effœminati dominabuntur eis. Et conruet populus, vir ad virum; & vnusquisque ad proximũ suũ. Tumultuabitur vir contra senẽ, & ignobilis contra nobilẽ. Apprehẽdet enim vir fratrem suum domesticum patris sui, & dicet: Vestimentũ tibi est, princeps esto noster, ruina autem hæc sub manu tua. Respondebit́ q. in die illa dicens: Non sum medicus, & in domo non est panis, neque vestimentum, nolite constituere me principem populi.

EXPLANATIO.

Ecce enim.] Hortatus fuerat Iudęos propheta Esaias in fine superioris capitis ne Christum offenderẽt. Nã etsi verus homo esset, excelsus tamen est: verus enim est Deus, splẽdor
Hebr.1. gloriæ, vt inquit D. Paulus, & figura substantiæ eius. Ipse est infinitæ sapientiæ pelagus, & illa dei sapientia, de qua idem
1.Cor.2. Paulus, Loquimur, inquit, Dei sapientiã in mysterio, quę abscondita est, quã prædestinauit Deus ante secula in gloriam nostram. Et quoniam Esaias diuini luminis radio illustratus sciebat Iudæos non esse Christum recepturos, prædicit hoc capite excidium, quod illis eam ob causam venturũ pręuidebat. Et est sensus. Quoniã vos ô Hebræi contempturi estis Messiã vestrũ, ideo in luctuosissimam calamitatẽ incidetis. Auferet à vobis dominus viros fortes, prophetas, nobiles, prudẽ-

prudentes, cõsiliarios, & eloquentes, & regnabunt pueri, & labefactabitur Reipublicæ status, & tota deniq; ciuitas corruet, & funditus delebitur. Quæ quidem ego non existimo Esaiam sine lachrymis scripsisse. Nam cum ille Hebræorum populus in maxima celebritate, & in oculis cæterarum nationum quondam vixisset, neque esset natio vlla tã ampla & illustris, quæ deos præsentes haberet quemadmodũ Hebræi deum suum præsentem, & in votis ac precibus occurrentem habuerunt, & vidisset eos religionem impiè violatu ros, & in summã calamitatem incurturos, non possum credere, eum cùm hæc literis mandaret, potuisse lachrymas cõtinere. Videbat enim fore vt funditus deleretur respublica illa Hebræorũ quondã florentissima, quia nulla alia fuerat vnquam & prudentiæ opinione grauior, & sapiẽtia illustrior, & rerũ gestarũ gloria præstantior. Sed fuit æquũ, vt Iudæi, qui veram lucẽ neglexerunt, qui lumen illud de lumine Christũ deũ nostrũ repudiarunt, lumine cælesti priuati in tenebris versarentur & hostiles insidias, luctuosissimũ excidium, infamiã, & dedecus, malorumq; omnium tempestatem declinare nequaquam possent. Sed fuerunt à Romanis victi & oppressi, atq; amplissimis dei beneficiis orbati. Quod certẽs propheta has voces emittit. Ecce enim dominator, &c. Particula enim, indicat hoc caput à superiore pendere.

Validum & fortem.] Abstulisse Deũ à Iudæa omnes viros bellicosos, & corporis fortitudine præstantes asserunt apertè historiæ & antiquorum monumenta. Poteris etiã per validos & fortes eas intelligere, qui animi fortitudine valent, qui res arduas non corporis, sed animi viribus pulchrè aggrediũtur appetitũ vincẽtes, & aduersus vitia pugnãtes, qui nec aduersis franguntur, nec prosperis eleuantur. Nec mirũ est hos ablatos fuisse è Iudæa: vbi nanque Christus non est, ibi deest vera fortitudo. Solùm ille, qui verè fortis est, potest dicere cũ Paulo: Omnia possum in eo qui me confortat, hoc est, qui me fortẽ atq; potentẽ efficit. In te, inquit regius vates, eripiar è tẽtatione, & in deo meo transgrediar murũ. *Philip. 4.* *Psal. 17.*

Omne robur panis.] Hoc est, spoliaturus est Deus Iudæos cibo & potu, quibus rebus corpus reficitur & sustẽtatur. Fuit enim in obsidione per Titũ & Vespasianum, vt refert Ioseph us, incredibilis fames. Per panem & aquã intelligi omne alimentũ indicat locus libri quarti Regum cap. 6. ita habẽs, Pone panem & aquã coram eis, vt comedant & bibant, & vadant ad domũ suam, appositaq; est ciborum magna præparatio,

1. Reg. 14. paratio, & comederunt & biberunt. Et lib. 1. Reg. narrat diuina historia, Ionathã comedentẽ fauũ mellis prçceptum patris fregisse dicentis, Maledictus qui comedit panem vsque ad vesperã: vbi vides nomine panis intelligi etiam fauũ mellis & omnẽ cibum. In hanc significationem accipitur è D.

Luc. 14. Luca dicente. Cùm introiisset Iesus in domũ cuiusdã principis sabbato manducare panem. Nam apud Hebræos panis appellatur lechem è verbo lachã, quod significat comedere. Vnde quicquid comeditur, panis appellatur. Poteris etiam

Ioan. 6. per hũc panem Christum intelligere de seipso dicentẽ. Ego sum panis viuus qui de cælo descendit. Hic est panis ille de

Prou. 13. quo Salomon in Prouerb. Iustus, inquit, comedit & replet animã suam, venter autem impiorum insaturabilis est. Quẽ locum D. Cyrillus de Christo interpretatur. Poterit præterea nomine panis verbũ Dei intelligi, vt hæc fames ea sit,

Amos 8. de qua ait per alium Prophetam Deus, Ecce dies veniẽt, dicit dominus, & emittam famem in terram, non famẽ panis, neque sitim aquæ, sed audiendi verbum Dei. Qui tali fame laborant carentes epulis cælestibus. peregrinantur, & in Aegyptum descendunt, vbi Pharaoni deseruiunt. Refert diui-

Gen. 12. na scriptura descendisse Abrahamum in Aegyptum, ibique fuisse peregrinatum: cumque Aegyptij Saram eius vxorem viderent, eiusque excellentem pulchritudinem contemplarentur, eam Pharaoni tradiderunt. Qui, vt Abrahami mœrorem leniret, cum muneribus oblectauit. Fames hæc cau-

Figura. sa fuit, vt Abrahamus patriam relinqueret, & ingrederetur Aegyptum, vbi vxore rapta traditaque Pharaoni peregrinaretur. Etsi Abrahamus in descensu illo non peccauit, eorum tamen imaginem retulit, qui ad mundi vitia descendũt. Aegyptus mũdus est, Pharao diabolus, Sara anima nostra, serui Pharaonis illi animam nostram tradentes nostri effrenati appetitus sunt. Nos illi sumus, qui fame verbi Dei oppressi, amissa diuina lege in Aegyptum, hoc est, in mundi scelera descendimus vt ibi peregrinemur à vera patria & capta anima nostra ab indomitis appetitibus, & effrenatis cupiditatibus, diabolo seruimus nos falsis voluptatibus mulcenti, vt eius illecebris deliniti raptum animæ nostræ aut non sentiamus, aut saltem dissimulemus. In quibus verbis est ma-

Gen. 26. gnoperè aduertendum, nõ dixisse scripturam Abrahamum in Aegyptũ iuisse, sed descendisse. Peccare enim descendere est, & in prçceps ruere, Id existimo significare scripturã cũ refert dixisse Deũ Isaac, ne in Aegyptũ descenderet. Est etiã attendendum,

tendendū, & menti ac memoriæ mandandū, nō dixisse scripturā, vt ibi habitaret: sed vt ibi peregrinaretur. Cùm mortifero peccato astringimur, à cælesti patria exulamus. At viri iusti et si corpore in terra viuunt, animo tamē in cælo cōmorātur. Id sentiebat diuinus ille Paulus dicens. Nostra conuersatio in cælis est. Et regius ac sanctus vates: Stātes erāt pedes nostri in atriis tuis Ierusalē. Vt enim Sol, licet terrā radiis contingat, in cælo tamen est, sic vir optimus, animi magnitudine & celsitate præditus etsi terram hanc pedibus terat, mente tamen ea, quæ cælestia sunt contemplatur, & ad eas æternas mansiones aspirat, ibique iam tanquam in patria quodammodo habitat, vbi illi in perpetuū viuunt, qui è corporum vinculis tanquam ex carcere ad oras illas beatas & immortales euolauerunt. Est igitur verbum Dei & sacra scriptura panis. Sed aduerte. Non dicit propheta: Auferet à vobis Deus ô Iudęi panem & aquam sed omne robur panis & omne robur aquæ. Habent enim Iudæi panem & aquam, sed absque robore & fortitudine. Habent veteris testamenti scripturam, sed absque intellectu: quoniam Christum Iesum saluatorem nostrum in scriptura significatum amiserunt. Quare est eorum miseria & insania deploranda, qui in tanta panis abundantia filiquis porcorum vescantur, quæ nec famem illis expellunt, nec vires animi tribuunt. *Philip. 3.* *Psal. 121.* *Simile.*

Et iudicem.] Nam cum Romani imperium terrarum obtinerent, imponebant Iudæis reges & gubernatores, qui eorum causas iudicarent. Et hoc modo fuerunt Iudæi suis iudicibus priuati.

Prophetam.] Propter cædes prophetarum, aliaque scelera grauissima, in quæ Iudæi inciderant, fuerunt capti, & septuaginta annos in Babylonica captiuitate detenti: quo tempore non illis defuerunt prophetæ qui futura prædicerent, eoque consolarentur. At post Christi mortem nullū penitus prophetam habuerunt, Ex quo colligitur quanto grauius & tetrius fuit detestandum scelus, quod in Christi cæde admiserunt, siquidem propter illud fuerunt, prophetis priuati, & à Romanis capti & afflicti, & per totum orbem terrarum dispersi & vagi, plusquam mille & quingentos annos, viuentes sine propheta, sine rege, sine templo sine diuina oblectatione.

Ariolum.] Id est præscium, & coniectorem futurorum, qui coniectura, signis, & prouidentia, futura tanquam ex aliqua specula præuidet. Accipitur hoc in loco in bonam partem,

partem, Septuaginta verterunt coniectorem.

Senem.] Eum, qui longo rerum experimento sapientiam fuit assecutus. Eam ob causam Thales Milesius, vt refert Laertius, tempus sapientissimum esse dicebat. Prædicit propheta spoliandam esse Hierosolymam omnibus ornamentis ad pulchrum & magnificum reipubl. statum pertinentibus. Vt enim aqua vino admista illud reddit moderatius, sic in republica senes adolescentibus admisti eos grauitate sua moderantur, eorum temeritatẽ & impetum coercentes. Poteris etiam hanc senectutẽ non ad annos & ætatem, sed ad virtutẽ & consiliũ referre. In diuinis enim literis id sæpe significat senectus. Apud Iudæos multi senes reperiuntur ætate, nullus tamẽ virtute & sapientia. Apud Danielẽ duos senes inuenie, si caniciem respicias: iuuenes vero, si eorum effrenatã libidinem intuearis. Mosi præcepit Deus vt eligeret senes, quos sciret esse senes. Nõ igitur canos, sed prudentes & virtute præditos intelligebat. Non enim ait: quos populus videt esse senes & canos, sed quos tu nosti senes populi esse ac magistros. Canicies enim hominis est prudentia & virtus, & vt in libro Sapientię scriptum est, Cani sunt sensus hominis.

Simile. *Dan. 13.* *Num. 11.* *Sap. 4.*

Principem super quinquaginta.] Ita vocabatur qui in bello quinquaginta militibus præerat, quemadmodum centurio qui centum. Est igitur sensus: Auferet à vobis Deus omnem virum qui bellum ducere & instituere possit.

Honorabilem vultu.] Hoc est grauem, quem populus vereatur, & cuius autoritatem suspiciat.

Consiliarium.] Id est non erit Hierosolymę qui alios instruat consilio. In catalogum calamitatum, in quas Iudæi erant incursuri, retulit propheta inopiam consiliũ. Nisi enim habeas, qui tibi cõsiliũ copiã faciat, tecq; monitis iuuet & instruat, facilè rues, & in errores varios incides. Si rempub. gubernes, eã facilè labefactabis & scindes. Nam vt gubernator nauis optimos quęrit nautas, & architectº peritissimos inquirit ministros, sic princeps & rector eos viros quærere debet, quorũ consilio vtatur, qui opibus sapientię floreant, & in excellentissimarũ virtutum studia incũbant. Salomon ille, qui nõ solùm homines suæ ætatis, sed posteros etiã, & antiquitatis memoriã sapientia superauit, ita in Prouerbiis scriptũ reliquit: Qui agunt omnia cum cõsilio reguntur sapiẽtia. Et paulò pòst: Astutus omnia agit cũ cõsilio. Et alio in loco: Dissipantur cogitationes, vbi non est consiliũ: vbi

Similia. *Prou. 13.* *Prou. 15.*

verò

verò sunt plures consiliarij, confirmantur. Homo absq; cō- *Simile.*
silio, est nauis gubernacula destituta, omnibus ventorum agitationibus expositа. Sed in electione consiliariorum est magna cura adhibenda. Non minor prudētia requiritur ad consiliū petendum, quàm ad dandum. Tales cosiliarios po teris eligere, qui tibi perniciem moliantur. Eam ab causam dicit scriptura in lib. Ecclesiast. Multi pacifici sint tibi, & *Eccles.6.*
consiliarius sit tibi vnus de mille. Vt enim Zeuxis pictor in *Simile.*
signis imaginē Iunonis picturus, inspectis puellis omnibus Agrigentinis quinq; solum elegit, quarum pulchritudinem imitaretur, vt viri docti approbatis historiis memorię prodi derunt: sic à pluribus pauci nobis eligēdi sunt quorū consi lio & sapientia instruamur, & quorū vitā imitemur. Et quē- *Simile.*
admodum preciosus adamas nihil amittit nec ex virtute, neq; ex precio, si puro auro inseratur & copuletur, imò æsti-mationē auget: sic viri prudentia non vilescit, si alieno cō-silio nitatur: quin potius quò magis sapientiū adhæret sen-tentię, eò redditur illustrior & præstantior. Sed vt nō decet excellentē gemmā cum sordido ferro coniungi, sic non de cet ab hominibus impuris & insanis consiliū suscipere. Eam ob causam referunt diuinæ literæ regē Roboam decem tri- *3. Reg.12.*
bus amisisse, quia repudiatis senibus iuuenes in consiliū ad-hibuit, quibus libenter acquieuit Socrates apud Platonē in dial. qui inscribitur Theages, consilium rē sacram vocat.

Sapientem de architectis.] Quamquam hoc intelligitur de artificibus mechanicis, potest tamē ad spirituales magistros referri, qui ecclesiastici ædificij structuris præsunt. Talis e-rat Apostolus Paulus, qui de seipso, Vt sapiens, inquit, ar *2.Cor.3.*
chitectus, fundamentum posui. Amissis Iudæorū architec-tis omnis ædificandi gratia ad ecclesiam translata fuit.

Prudentem eloquii mystici] Hoc est, oratorem eloquentē. Est enim perspicuum multum prodesse eloquentiam cum virtute coniunctam. Nam si præterita tempora respiciamus, & annalium memoriā replicemus, inueniemus fuisse multa bella eloquentia & dicendi facultate restincta, & firmissi-mas societates atq; excellentes amicitias comparatas.

Et dabo pueros principes eorum.] A principio capitis vsq; ad hunc locum loquebatur propheta: nunc autem repēte deus introducitur loquēs more prophetarum. Non solùm, inquit Deus auferā vobis viros fortes, prophetas senes, cōsiliari-os sapiētes, & eloquentes: sed etiam, quod est vestræ vanita tis apertissimum signū, dabo vobis pro eis pueros & effœ-minatos,

Eccle.10. minatos, qui dominẽtur. Væ tibi terra, inquit Salomon, cuius rex puer est, & cuius principes manè comedunt. Beata terra cuius rex nobilis est, & cuius principes vescũtur in tẽpore suo ad reficiendũ, & non ad luxuriã. Et quemadmodũ paulò ante senem non ætate, sed prudentia & virtute iudicandũ esse dicebamus, sic hoc in loco de puero dicendum.

1. Tim. 4. Timotheus adolescens erat, ait enim illi Apost. Nemo adolescentiã tuã cõtemnat: nihilominus tamẽ ab ipso Apostolo, Episcopus constitutus est potius quàm multi alii, qui cũ annis & canicie anteibant, quoniam erat sapiẽtia & virtute canus. Quid opus est multis? Idem Apost. in epist. 1. ad eundẽ

1. Tim. 3. Timoth. describens Episcopi qualitates nullã omnino facit ætatis mentionẽ. Nam si episcopus est iustus, & pius, & prudens, senex est. Oportet tamen habere eam ætatẽ, quæ est à pontificio iure constituta. Lege primum Ieremiæ caput & videbis: Deũ prophetæ dicẽti se esse puerũ ita respondentẽ: Noli dicere, quia puer ego sum, quoniam ad omnia ad quæ mittam te, ibis. Illud est præterea aduertendum, vt ex hoc loco colligitur Deũ permittere, vt iniqui homines imperẽt,

Iob. 34. propter populi scelera. In libro Iob ita de Deo scriptum est: Qui regnare facit hypocritam propter peccata populi.

Et corruet populus, vir ad virum.] Hoc est vir contra virum. Regnantibus pueris, ablatis è medio senibus & sapientibus necesse est labefactari reipublicæ statum, & rerum sequi confusionem. Vbi non est gubernator, corruet populus, ait Sa-

Prou 11. lomon in Prouerbiis. Et alio in loco in iisdem Prouerbiis:

Prou. 28. Regnantibus impiis ruinæ hominum. Describit hic Esaias seditiosum ac turbulentum reipublicæ statum. Nullus, inquit, erit ordo, Tumultuabitur puer contra senem, & ignobilis contra nobilẽ: nulla erit ratio nec ætatis, neq. dignitatis, nec sapientiæ. Pueri insolentes furore cæco cõmoti, magistratus potestatem sibi vindicabunt, & in senes, quos suscipere deberent, impetum facient: Hæc omnia acciderunt in obsidione Hierosolymæ per Romanos: cùm populus, vt refert Iosephus, fuit in tres partes distractus & diuisus, & ad intestinas seditiones conuersus.

Apprehendet enim vir fratrem suum.] Fratres in diuinis literis dicuntur non solùm ex iisdẽ parentibus orti, sed etiam

Gen. 13. ex eadem familia. Abraham & Lot cùm non essent ex iisdẽ parentibus geniti, sed ex eadem familia, fratres appellãtur. Non est ergo necesse intelligere hunc locum de germano fratre, sed de cognato aut propinquo. Est igitur sensus:

Vnusquisq;

Vnusquisq; volet regem constituere sibi propinquũ & familiarẽ. Et dicent singuli singulis, quos viderint ditiores: Quoniam vestes habes, hoc est, quoniam opes tibi sunt, esto rex noster. Tuere nos ab hac miseria & ruina. Nõ quærebãt publicã vtilitatẽ, sed omnia ad sua propria cõmoda referebãt. Vnusquisque eligere cupiebat nõ eum, qui esset rebus gestis illustrior, aut virtute sublimior, aut sapientia præstantior, sed eum, qui cum esset familiaritate aut cognatione cõiunctior, vt suis propriis rebus consuleret: cùm Deus in libro Deuteronomij ita dicat: Eum regem constitues, quem Dominus Deus tuus elegerit. Animaduerte. Non dicit: quem tu appetitu ductus elegeris: sed quem Deus elegerit. Non enim Deus omnes elegit: ipse enim per Oseam inquit: Ipsi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & ego ignorani. Tunc ruent congregationes, si in præsulibus eligendis vnusquisq; non Dei honorem, & communem vtilitatem, sed proprium commodũ respexerit, Iudæi cũ gubernarentur à iudicibus, hęc verba fecerunt Samueli, vt in lib. 1. Regũ est literis mandatum: constitue nobis regẽ, vt iudicet nos, sicut & vniuersæ habent nationes. Qua petitione, vt ibi narrãt literę diuinæ, Deum grauiter offenderunt. Non quòd regẽ habere vellent, vt nonnulli dicunt, hoc enim aiunt esse illis permissum: sed quia non Dei honorem, & iustitiæ conseruationem, sed propria commoda quærebant. Non dicunt: Cõstitue nobis regem, vt possimus Dei religionem melius conseruare: sed sicut vniuersę habent nationes. Ideo regẽ volebant, vt viuerent sicut gentes à vero Deo alienatæ. Videte quem regem constituere volebãt, qui eos suis voluptatibus & prophanis ritibus seruire permiteret. Et in libro Numerorum dicebant: Cõstituamus nobis ducem, & reuertamur in Aegyptum. Attende quem ducem volebant, qui eos sineret in Aegyptum reuerti: cum Deus Deut. 17. præciperet ne rex populum in Aegyptum reduceret. Væ illis qui tales eligunt præsules, qui illis permittant in Aegyptum, hoc est, ad tenebras, & mundi vanitates & voluptates reuerti: qui in electionibus non animarum salutem, sed corporis vtilitatem ab honestate seiunctam quærunt.

Deut. 17.

Osee 8.

Num. 14.

Respondebitque in die illa.] Qui principem constituere desiderabunt, eum locupletiorem esse comparatione sui videbant: electus verò intuens sui inopiam & imbecillitatẽ, indignum se esse asseuerat, dicens se nec esse medicum, nec opibus abundantem. Tu verò qui præsul cõstitueris, aspice mi

seriam tuam, & si neq; medicus es, vt possis animorum languoribus mederi, quin potius ægritudinibus laboras, nec diues es virtute & sapientia, vt possis esurientibus alimentum spirituale tribuere, cur præfecturam concupiscis? cur nō cessas magistratus ambire? cur dignitates perquiris? cur fragilitatem tuā non intueris? Quot hodie sunt, qui falsæ gloriæ dignitatis stimulis agitati, se diuites & medicos iactant, amplissimis honoribus dignissimos se esse gloriantur: cum inopia & omni ægritudine laborent, sintq; omni dignitate penitus indigni. Fit enim, vt dū ambitiosi homines principatū ardenter appetunt & inquirūt, omnia ornamēta veræ dignitatis amittant. Dicant id, quod dicebat Moyses ille virtute & sapientia præstanti: *Exod.3.* Quis sum ego vt vadam ad Pharaonem, & educam filios Israël de Aegypto? Et paulò pòst: *Exod.3.* Obsecro Domine mitte quem missurus es. Dicant id quod hic habetur: Non sum medicus, & in domo mea non est panis, nec vestimentum. Hæc domus anima est, hic panis est salutaris doctrina, hæc vestis charitas est, de qua Christus apud Matthæum, *Matt.22.* Quomodo, inquit, huc intrasti non habens vestem nuptialem? Et Petrus Apostolus. *1.Petr.4.* Charitas operit multitudinem peccatorum.

Ruit enim Ierusalem, & Iudas concidit: quia lingua eorum, & adinuentiones eorum contra dominum, vt prouocarent oculos maiestatis eius. Agnitio vultus eorum respondebit eis: & peccatum suum quasi Sodoma prædicauerunt, nec absconderunt. Væ animæ eorum quoniam reddita sunt eis mala. Dicite iusto quoniam bene, quoniam fructum adinuentionum suarum comedet. Væ impio in malum: retributio enim manuum eius fiet ei. Populum meum exactores sui spoliauerunt, & mulieres dominatæ sunt eis. Populo meus qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt, & viam gressuum tuorum dissipant. Stat ad iudicandum Dominus, & stat ad iudicandos populos. Dominus ad iudicium veniet cum senibus populi sui, & principibus eius. Vos enim depasti estis vineam meā, & rapina pauperis in domo vestra. Quare atteritis populum meū, & facies pauperum commolitis, dicit Dominus Deus exercituum. *Apoc.1. Luc.21.*

Ruit enim Ierusalem.] Verba sunt Prophetæ causam reddentis cur homines oblatum imperium recusarent, quoniā tanta erat calamitas vt nullū propè remediū appareret. Dicit ergo tam calamitosi & crudelis excidij causam fuisse Iudæorum impietatem & contumaciā, qui Deum linguis suis grauiter offenderāt. Vocauerunt eū Samaritanum, dæmonē habentem, seductorem & alia multa, quibus eius nomē gloriam q

riam̃q; extinguere conabãtur. Docet hic locus peccata esse causam cur Deus tot ciuitates deleuerit, quæ olim florẽtissimæ extiterunt. Propter Græcorum scelera permisit Deus totam Græciam & sapientiæ & rerum gestarũ gloria quondam celeberrimã, vbi vixerũt viri sancti, in omni virtutum genere excellentes, & sapientia præstantes, in manu impiorum Turcarum venisse. Deflexerant enim Græci ab insignibus antiquorum virtutibus ad vitia detestanda. Ideò tuerũt victi & capti à Turcis nominis Christiani hostibus acerrimis, magis nostris sceleribus, quã suis viribus pugnãtib⁹. *Ioan. 8. Matt. 17.*

Agnitio vultus eorum respondebit eis.] Hoc est, ex eorum vultu licebit coniicere quales sunt. In tantam impudẽtiam incident, vt nihil dissimulent. Erunt non solũ ab honestate, sed etiam ab honestatis simulatione relicti. Ac si dicat: Vultus eorũ statim eorum scelera prodet. Tacita corporis figura afferet cõiecturam esse nos sceleribus implicatos. Vel sic: Agnitio vultus eorum, hoc est dolor, qui agnoscetur & apparebit in vultu eorum, respondebit suis sceleribus. Quasi dicat: Quanta fuerit scelerum multitudo, tanta erit afflictio & calamitas, iuxta id quod est in libro Deuteronimĩ scriptum: Pro mensura peccati erit & plagarum modus: Simili hebraismo & verborum exornatione vtitur Oseas dicens: Vitis frondosa Israël, fructus adæquatus est ei. *Deut. 25. Osee 10.*

Væ animæ eorum.] O homines infœlices & ærumnosos, qui sibi ipsis erunt autores suarum miseriarum. Ob sua scelera in acerbissimas pœnas, & tenebras ęternas relegabũtur.

Dicite iusto quoniam bene.] Sensus est: ne existimetis idẽ esse iudicium omnibus: nam pereuntibus impiis bene erit iusto, fructumque suarum inuentionum comedet. Sequitur: Væ impio in malum, retributio enim manuum eius fiet ei, Hoc est, æternum supplicium recipient omnes impĩ, quemadmodum eorum scelera merentur. Vide quanta sit inter pium & impum differentia. Pius pabulo diuinæ consolationis in hac vita recreatur, & postea æternam beatitudinem consequitur: impius verò in hac vita, aut potius morte: sceleratorum enim quæ dicitur vita, mors est, tranquilla securitate caret, & postea secluſus à cœtu & consilio cœlitũ iustis pœnis æternisque cruciatur. Quæ seminauerit homo inquit Apostolus, hæc & metet. Et alibi: Vnusquisque propriam mercedem accipiet secũdum suum laborem. Et Dauid, Quoniam tu, inquit, reddes vnicuique iuxta opera sua. Bonis enim Deus amplissima bona constituit, iniquis verò *Gal. 6. 1. Cor. 3. Psal. 61.*

debita supplicia: Quorum alterum spectat ad iustitiam, alterum ad misericordiam.

Populum meum exactores sui spoliauerunt.] Exactores
Eccle. 9. sunt, qui pecuniã & redditus exigũt. Prædicit propheta auaritiam & tyrãnidem pharisęorum, qui populum spoliabãt, & eis, quorum tutores esse deberent, opes rapiebant, Lege caput Matthæi quintumdecimum, vbi eis Christus obiicit suas traditiones & auaritiam.

Mulieres dominatæ sunt eis.] Cõtra id quod dicitur in libro Ecclesiastici: Ne des mulieri potestatẽ animæ tuę. Est igitur sensus: O infœlicem rempublicã vbi mulieres obtinent principatum? Aspicis hic extremã esse pernicię, quando mulieres dominantur, & rempublicã gubernant. Sunt tamẽ nonnullæ excellentes, & in republica regenda mirabiles, sed de iis nõ loquitur Esaias. Possumus per mulieres ipsos Pharisæos intelligere effœminatos, lasciuos, & deliciis affluentes. Moraliter exactores dæmones sunt, qui nos virtutibus spoliãt, mulieres verò voluptates, quę tanquã blandissimæ dominæ animũ à virtute detorquent, & omnes constantię neruos elidunt. Nam dominante voluptate tẽperantiæ nullus est locus, nec in regno voluptatis virtus potest consistere. Eleganter quidem & grauiter appellatur voluptas à Platone malorum esca, quòd ea homines capiantur veluti hamo pisces, sibi ipsis interitum molientes, vbi pabulum inuenire existimabant. Antisthenes Socraticus voluptatem esse malorum omnium causam in hunc modum ostendebat: Omnia mala proueniunt ex corruptione iudicij, cum autem voluptas sit huius corruptionis causa, apertè colligitur eam esse omnium malorum fontem & causam præcipuam. Contemnamus igitur pestiferas voluptates, & delicias lutum putemus, si volumus æternam voluptatem adipisci. Delicatus es frater, inquit diuus Hieronymus in quadã epistola, si & hic vis gaudere cũ seculo, & postea regnare cum Christo. Pro mulieribus vertunt Septuaginta, exactores. Vtrumq; significat verbum Hebraicum. Potest etiam verti: fœneratores.

Populę meus.] Reprehendit scribas & Pharisæos populum laudantes ob munera, quæ in templo offerebat: quarre eum decipiebant, & viam gressuum eius, hoc est rationẽ vitę disipabant. In communi arguit omnes adulatores, qui homines impios etiam errantes laudibus efferunt. Hoc de-
Psal. 9. plorabat Dauid, Laudatur, inquiens, peccator in desideriis
Psal. 140. animę suæ, iniquus benedicitur. Et alio in loco: Corripiet me

me iustus in misericordia, & increpabit me, oleum autē peccatoris non impinguet caput meum. Vbi per oleum peccatoris intelligitur adulatio. Ideo alio in psalmo, Molliti, inquit, sunt sermones eius super oleum, ipsi autem sunt iacula. Fili, inquit Salomon, cùm te lactauerint peccatores, ne acquiescas eis. Et alio in loco: Meliora sunt vulnera diligētis: quàm fraudulenta oscula odientis. Plus nocet lingua adulatoris, quàm gladius acerrimi inimici. Plato ille, quem Panætius sapientissimum, quem Homerum philosophorum vocat, in Phædro adulatorem appelat bestiam humano generi pestilentem: & in Menexeno eum præstigiatori simílem esse significat, quippè qui quocunq; latrone deterior à nobis rationem & iudicium abripiat & abstrahat: imò ipsa Circe ficta à viris sapiētibus crudelior & pernicioſior. Ea enim exteriora hominū in bruta transformabat, at adulator suis fallaciis & blandis lenociniis interiora transmutat. Cōtemnamus igitur adulationes, nec illis vnquam acquiescamus. Nam vt vmbra quicquid facis imitatur, si stas stat, si curris, currit, sic adulator quocunque te vertas sequitur. Si taces laudat tuum silentium, si loqueris celebrat & admiratur tuā orationem, si gaudes fingit se voluptate perfundi, si premeris dolore mœstū se esse ostendit. In omnibus denique tibi respondet, teque comitatur, veluti linea mathematica, quæ cum per se non detur nec recta nec curua, inflectitur tamen & producitur, & migrat pariter cum ipso corpore. Ex quo sequitur, vt qui laudibus efferūtur, longè opinione fallātur, & in erroribus incredibilibus versentur. Nullum enim decoris spendorem, nullam veram celebritatē adulationibus consequuntur. Nam à crescente vmbra aut decrescente corpus ipsum nec augetur nec diminuitur, sic nec laudibus meliores sumus nec detractione amittimus splendorē veræ dignitatis. Quin potius cùm sæpè videamus homines impios, omnique scelerum genere profligatos ab adulatoribus extolli, & à cæca atque temeraria multitudine celebrari, contrà verò viros excellenti ingenio præditos, virtute & sapientia præstantes in silentio iacere, illustrius esse existimandū est ab impuris hominibus nullis laudibus efferri. Hac ratione adductus Antisthenes, vt est apud Laertium, cuidam dicenti: multi te laudant: respondit: Quid malè feci? Existimabat insignis Philosophus turpe esse à turpibus laudari: esseque præstantius in obscuritate latere, quàm esse à talibus hominibus aliqua laude celebratū. Magnifica verò vox, &

Psal. 54. *Prou. 1.* *Prou. 28.*

Similitudo.

Similitudo altera.

Tertia similitudo.

Quarta similitudo.

tali philosopho digna. Intuens igitur Esaias quæ mala ex adulatione nascantur, in hæc verba prorupit: Populе meus qui te beatum dicunt ipsi te seducũt, & viam gressuum tuorum dissipant. Tu qui Christianus es, & euangelicus concionator, ne populũ laudibus decipias, sed iuxta Dei verbũ annuntia populo eius scelera, vt suam miseriam cognoscẽs à peccatis abducatur, & ad virtutum reuocetur.

Stat ad iudicandum Dominus.] Qui stat videtur esse promptus atq; paratus ad aliquid agendum. Significat propheta iudiciũ Dei, vt vnusquisque meminerit, se esse in die illo terribili rationem redditurum. Non enim solùm cum populo disceptabit, sed etiã cum senibus & principibus, nemo existimet se esse iudicium Dei euasurum. Particula, cũ, accipitur, hic pro contra. Vel sic: Deus cum senibus, hoc est cum patriarchis & prophetis, & cũ principibus, hoc est, cum Apo-
Matt. 19. stolis veniet ad iudicandum populos. Hi enim sedebunt super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israël, vt illis Christus promisit.

Vos enim depasti estis vineam meam.] Verba sunt Dei ad iudiciũ venientis, & cum Scribis & Principibus disceptantis, quòd eius vineam depopulati sunt. Quid nomine vineę
Infra. 5. intelligatur, aperit capite quinto dicẽs: Vinea Domini exercituum domus Israël est. Et quoniã Pharisæi auaritiæ stimulis concitati studebant plebi pecunias & opes eripere, & hanc nefariam cupiditatem religionis simulatione operire: appellat eos propheta fures dicens: Rapina pauperum in domo vestra.

Quare atteritis populum meum, & facies pauperum commolitis.] Hoc est. Quare populum meum paulatim consumitis,
Amos 4. & pauperes fame & macie attenuatis? Ita Amos. Calumniam, inquit, facitis egenis, & constringitis pauperes. Deplorat diuinus vates casum & orbitatem plebis, quę à primatibus, & qui eã protegere deberent, tanquã ab impiis prædonibus deriperetur. Et quamuis multi sint principes Christiani iustitiam & pietatẽ colentes, vitamque ad certam rationis normam præparentes: sunt tamen alij, qui populũ grauibus oneribus opprimunt, ciusque diuitias vsurpant, vt eas in profundissima libidinum suarum gurgitem profundãt: ad quos sunt hæc verba Esaiæ referenda.

Et dicit Dominus Deus: Pro eo quod eleuatæ sunt filiæ Sion, & ambulauerunt extento collo, & nutibus oculorum ibant, & plaudebant, & ambulabant & pedibus suis composito gradu incedebant

decaluauit

decaluauit Dominus verticem filiarum Sion & Dominus crinem earum nudabit, In die illa auferet Dominus ornamentum calceamentorum, & lunulas, & torques & monilia, & armillas, & mitras, & discriminalia, & periscelidas, & murenulas & olfactoriola & inaures, & annulos, & gemmas in frõte pendẽtes, & mutatoria & palliola, & linteamina, & acus, & specula, & sindones, & vittas, & theristra. Et erit pro suaui odore fœtor, & pro zona funiculus, & pro crispanti crine caluitium, & pro fascia pectorali cilicium. Pulcherrimi quoque viri tui gladio cadent, & Fortes tui in prælio. Et mœrebũt atque lugebũt portæ eius, & desolata in terra sedebit.

Pro eo quod eleuatæ sunt.] Dixerat superius mulieres esse principatum sumpturas, & hominibus imperaturas. Nunc describens earum vanitatem, libidinem, & amatorias leuitates, prædicit supplicium, quo ob sua scelera erant afficendę. Non solùm enim ipsæ libidine ardebant, sed etiam oculis, deliciis, & impudicis motibus homines in sui amorem inuitabant. Quare auferet, inquit, ab eis Dominus omnia corporis ornamenta, & in squalore & lachrymis versabuntur. Quod implerum est cum à Romanis caperentur, & ciuitas euerteretur. In ea intelligendi ratione, quam moralem appellant, nomine filiarum Sionis animas intelligimus, quæ ob admissa flagitia amittunt veram pulchritudinem, & omnia virtutum ornamenta, quæ per lunulas & torques, & cætera quæ hic continentur, intelliguntur. Possent singula hęc ornamenta spiritualiter explanari, sed ego ea solũ, quæ ad literæ expositionem pertinẽt, interpretabor. Lunulæ erant ornamenta mulierum habẽtia figuram lunæ, quibus partes vestium inter se connectebantur. Torques vel torquis colli ornamentum circulus est aureus. Monile ornamentum guturris est, quod solet de collo puellarũ pẽdere: sic dictum quod virtutis admoneat. nam olim ob aliquam egregiam virtutem dabatur. Armillæ sunt brachiorum ornamenta instar circulorum, quæ à Prisciano appellantur brachialia. Mitra est pielus incuruus, & corona muliebris, ad capitis ornamentum confecta. Discriminalia sunt instrumena, quibus virgines segregabant crines in fronte pẽdentes. Periscelides ornamenta sunt circa crura, quibus mulieres gressus suos cõponere solebant: ἀπὸ περὶ, quod est circum, & σκέλος, crus seu tibia. Murænulæ sunt ornamenta colli flexuosa instar murẽnarum, & catenæ ex auro, quibus mulieres ornabantur, Olfactoriola sunt fasciculi florum vel odorum. Inaures sunt circuli ex auribus perforatis pẽdentes. Muta-

toria sunt vestiũ genera, quibus humeri & pectora opperiuntur. Linteamina sunt vestes tenuissimæ ex lino. Acus instrumẽta sunt quibus ornatorum crinium compago retinetur, ne capilli ad diuersas partes moueantur. Theristrum vestis est æstati conueniens ex lino delicatissimo confecta. Hoc est aduertendum, Deum hic reprehendere ornatum nimium, lasciuum, & immoderatum. Nam si mulieres ornentur moderatè, & ad bonum finem, non peccant, etiam si indè eueniat, vt aliqui cæca & indomita libidine capiantur, & equarum effrænato desiderio inflãmentur, quod est etiam de ludis chorearum dicendum.

Pulcherrimi quoque viri tui.] Conuertit sermonem ad Hierosolymam, prædicens eius excidium & Iudæorum cladẽ: & aufert his verbis ab illis spem vlciscendi iniurias, quibus à Romanis erant afficiendi. Cùm enim pulcherrimi atque fortissimi viri occidendi essent, quis remaneret, qui posset tam immanes & atroces iniurias vindicare?

Et mœrebunt atque lugebunt portæ eius. Solebant Iudæi in portis vrbis iudicia exercere, erant enim ibi loca celebria, ad quæ omnes conueniebant. Possunt per portas ciues intelligi metonymicos, vt per locum eos, qui in loco sunt, intelligamus. Vel quèadmodum metaphoricos dicimus prata ridere, quòd cernẽtes lætita afficiãt, sic lugere portas, quòd aspicientibus luctum & mœrorem afferrent, eosq; ad lachrymas excitarent, Tantus erat mœror, vt etiam portæ mœrere viderentur. Possumus totũ hoc in sensu morali ita explanare, vt per hanc ciuitatem animam inteligamus de qua dicitur in libro psalmorum, Vidi iniquitatem & contradictionem in ciuitate. Die ac nocte circundabit eã super muros eius iniquitas, & in medio eius labor & iniustitia. Cùm anima à dæmone vincitur, & vitiis implicatur, cadunt virtutes in prælio, & absente sponso lugent portæ, quibus ingreditur mors, & vrbs vastata iacet in pulure & mœrore: Nõ enim hiç sedere debemus sed currere, donec cœleste præmium consequamur. Sic currite, inquit Apostolus, vt comprehendatis. Et alio in loco, Bonum certamen certaui cursum consummaui. Et Dauid, viam, inquit, mandatorũ tuorum cucurri. Et quoniã in hac vita filij Zebedæi sedere volebant, vnus ad dextrã alter ad sinistrã, audierunt à Christo. Nescitis quid petatis. Non enim vita nostra debet esse sessio, sed festinatio. Quam ob causam dicebat D. Paulus, Festinemus ingredi in illam requiem. Cùm enim hic nõ habeamus

Psal. 54.

1. Cor. 9.

2. Tim. 4.

beamus manentem ciuitatem, vt inquit Idem Apostolus, sed futuram inquiramus, stultum est sedere hic, sed currere & festinare ad beatam illam requiem, & æternam securitatem. At anima quæ fuerit sceleribus contaminata, nõ curret, sed, vt hic ait Elaias, desolata in terra sedebit. *Psal.118.* *Matt.10.* *Hebr. 4o.* *Hebr.13.*

Annotationes ex Hebraico in CAPVT III.

Prudentem eloquii mystici.] Pro eloquio mystico est in Hebraico Lachax, à verbo Lachax, quod significat submissa voce loqui susurrare, vt in psalmo, Aduersum me susurrabant omnes inimici mei. Et quoniam incantationes fiunt verbis submissis significat etiam incantare. Vt malachaxim significat incantatores, vt in psalmo, Quæ nõ audit vocem incantantium. Eam ob causam conuertit hic Pagninus ex hebræo, intelligentem incantationis. Theodotion prudentem incantatorem. Et quoniam incantationes cõficiũtur verbis occultis & arcanis, vertit noster interpres, & rectè, pro incantatione eloquium mysticum. poteris pro prudente eloquũ mystici vertere oratorem, neque ineptè quidem. Nam eloquentes oratores graues, copiosi, vehementes, & ad dicendum instructi ac parati, possunt quodammodo incantatores appellari. Alliciunt enim homines, voluntates impellunt quò volunt, vndè autem volunt deducunt. Quod maius potest esse incantamentum quàm non solum populi morum, sed etiã Senatus grauitatem cõuertere? Potest præterea capi, & rectius, meo quidem iudicio, pro theologo concionatore in vtroque testamento perito, qui salutari doctrina homines à vitiis ad virtutum, & à turbulentis perturbationibus, ad statum animi tranquillum diuino fauore reducit. Inquire Iudæorum synagogas, nullum talẽ inuenies concionatorem. Quis debet cohortari ad virtutẽ ardentius? Quis à vitiis reuocare acrius? Quis impietatẽ vituperare asperius? Quis religionem laudare ornatius Quis mœstos consolari dulcius, quàm euangelicus concionator, qui oratione & eloquũ mystici prudentia, hoc est diuinarum literarum, non solùm literali, sed etiam spirituali intelligentia debet auditores ad rerum humanarum tolerantiã & despicientiam mouere, & ad rerum cælestium contemplationem & desiderium excitare? At multi ex auditoribus sunt animo tam obstinato, & tot sceleribus astricto, vt hos incantatores nolint penitus audire. Tales peccatores com- *Psal.40.* *Psal.57.*

parat diuinus ille vates & illustris rex Dauid aspidi, veneno so serpenti aures obturanti, quoniam nolunt audire con-
Psal. 57. silia salutaria. Alienati sunt, inquit, peccatores à vulua, errauerunt ab vtero loquentes falsa, venenum illis secundum similitudinem serpentis, sicut aspidis surdę obturantis aures suas, quæ non exaudit vocem incantantium.

Non sum medicus.] Pro medico est in hebraico chouex, à verbo chauax quod significat ligare, & imperare siue dominari, quòd qui imperat, suis præceptis liget & coerceat. Hic capitur pro mederi, & procurari vulnera, quòd soleant
Infra 30. Chirurgi vulnera ligare. Vt Esaiæ 30. In die qua alligauerit dominus vulnus populi sui. Ex quo efficitur, vt hoc nomen chouex capiatur pro chirurgo siue medico, quod nomen propriè significat alligantem & dominantẽ. Et hac significationũ varietate fluxit versionum varietas. Interpres noster transtulit, Non sum medicus. Septuaginta, Non ero princeps. Pagninus, Nõ ero dominus. Quidã, Nõ ero curator. Potest verti, Non ero ligans. sumpta tranſlatione à chirurgis. Paraphrastes chaldaicus, Nõ sum dignus vt sim caput aut princeps Colliges ex iis principẽ siue prę sulem esse caput, & medicum, & chirurgũ, & debere non solùm subditos iustis prę ceptis ligare, sed etiam eorum vulneribus & animi languoribus mederi. Ob eã causam lex & gubernator ab antiquis anax appellabatur, ab acos, quod nomẽ significat medelã, pharmacũ, & sanitatẽ, quòd regis & præsulis sit subditis mederi. Auctores sunt Plutarch. & Eustathius.

Quoniam lingua eorum, & adinuentiones eorum.] Potest verti ex hebraico. Quoniam ligua eorum & studia eorum. Idem enim vocabulum hebraicum adinuentionẽ significat, & studium & opus. Ideò Pagninus vertit, Quia lingua eorum & opera eorum: Hæc autem studia & opera sceleratorum hominum adinuentiones eorum meritò appellantur.
Psal. 27. Ita in psalmo, Da illis secundum opera eorum, & secũdum
Psal. 30. nequitiam adinuentionum ipsorum. Et in alio, Ibũt in adinuentionibus suis.

Agnitio vultus eorum respondebit eis.] Pro respondebit eis est in hebraico anethabbam, à verbo anah quod significat respondere, in quam significationẽm accipitur ab interprete nostro. Significat etiam testificari, & affligere. Vnde Pagninus vertit, Agnitio vultus eorũ testificabitur cõtra eos. Ac si diceret, Tãta erit impudentia affecti, vt etiã eorum vultus apertè indicent eos esse vitiorũ conscientia profligatos.

Potest

Potest verti: Agnitio vultus eorum affliget eos, Ac si dicat, Vnusquisque affligetur videns alios vultu tristissimo. Tāta erit eorū calamitas, vt animi dolorem facie ostendentes singuli singulos mœrore afficiāt. Significat autē hoc verbum affligere & humiliare, indicat locus Zachariæ dicens, Affligentur, quia non est eis pastor: & Psal. 34. Humiliabā in ieiunio animā meā. Ideo id, quod dicitur in psalmo, Quoniā non spreuit nec despexit deprecationem pauperis, potest recte verti, Quoniā nō spreuit nec despexit afflictionē humilis. Est enim dictio Ghoni, à verbo nostro anah. Zach. 10. Psal. 21.

Væ animæ eorum, quoniam reddita sunt eis mala.] Septuaginta habent, Væ animæ eorum, quia inierunt consiliū malum contra se dicentes. Alligemus iustum, quoniā inutilis est nobis. Aspicis hic contra Iudæos testimoniū apertissimū. Ipsi enim alligârunt iustū Christum Deum nostrū, & cruci affixerunt, vt eius nomen extingueret. Sed multò aliter euenit nam ipse tertia die resurrexit, & fuit eius nomen in omni orbe terrarū celebratum laudibus amplissimis, illi verò fuerunt interfecti, & in æternas pœnas præcipitati. Qui autem ex bello euaserunt, fuerunt à Romanis capti, & afflicti, & vsq. hodie degunt vitam infamē, abiectam, & calamitosam, omni dedecore & ignominia notati. Ideo ait scriptura iuxta Septuaginta versionē. Væ animæ eorū, qui inierunt consilium malum contra se dicentes: Alligemus iustum. Non dicit contra dominum, sed contra se, quoniam pernicies, de quā contra Christum cogitauerunt, in eorum caput redundauit. Est absque dubio admirabilis hæc Septuaginta interpretum versio.

Et desolata in terra sedebit.] Pagninus vertit, Et munda in terra sedebit. Nam verbum Nakah, significat desolare, & mundare, siue mundum esse. Latinus interpres secutus est significationem primam, Pagninus secundā, sed in idem recidentem cum prima. Idem enim est esse vrbem desolatam, & esse mundam ab hominibus, hoc est, inhabitatā. Et quoniam verbum hoc significat euacuare, potest verti. Et vacua in terra sedebit, nimirum ab habitatoribus, quod idem est.

Argumentum capitis Quarti.

Descripta Iudæorum paucitate in euersione Hierosolymæ ob Christi mortem, vaticinatur de vbertimo euangelicæ prædicationis fructu, & fidelium gaudio. Quamuis enim à tyrannis, cæterisque infidelibus, qui maleficio & imma-

immanitate pascebantur, Christiani variis cruciatibus torquerentur, vitaq; priuarentur, incredibili tamen oblectatione perfundebantur, quoniam morte sua immortalitatē comparabant, & honestissimum ac pulcherrimum Christi Dei nostri testimonium præbebant.

CAPVT IIII.

Ierem. 2. Matt. 21.

T apprehendent septem mulieres virū vnū in die illa dicentes: Panem nostrū comedemus, & vestimentis nostris operiemur: tantummodo inuocetur nomen tuū super nos, aufer opprobrium nostrum. In die illa erit germen Domini in magnificentia & gloria, & fructus terræ sublimis, & exaltatio his qui saluati fuerint de Israël. Et erit Omnis qui relictus fuerit in Sion, & residuus in Ierusalem sanctus vocabitur, omnis qui scriptus est in vita in Ierusalem. Si abluerit Dominus sordem filiarum Sion, & sanguinem Ierusalem lauerit de medio eius in spiritu iudicii, & spiritu ardoris. Et creabit Dominus super omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus est, nubem per diem, & fumum & splendorē ignis flāmantis in nocte: super omnem gloriā enim protectio. Et tabernaculum erit in vmbraculum diei ab æstu, & in securitatem & abscōsionem à turbine & à pluuia.

EXPLANATIO.

Et apprehendent.] Hæc verba pendent à superioribus. Vaticinatus fuerat propheta præcedenti capite futuram esse tam acerbam Iudæorum cladem, vt viri fortes & pulchri in prælio corruerent, & respub. illa, quæ quondam fuerat clarissimè constituta, dilaberetur. Nunc verò asserit tā mirā fore hominū paucitatē, vt multæ mulieres apprehendant vnū virū, quē vix possint inuenire. Interfectis enim viris necesse erat manere viduarum multitudinē. Id quod ait: septem mulieres, existimo poni indefinitè, vt capiatur numerus certus pro incerto. Ac si diceret: Multæ mulieres quærent virū vnū, dicētes se habere panē & vestes: quoniā vir hæc tenetur quærere, si possit, vt valeat familię suę consulere. Ponit autē particulam septem pro numero incerto, explicat locus primi libri Regum cap. 2. vbi cū in Hebraico sit, Sterilis peperit septem, vertit interpres noster: Sterilis peperit multos. Ita existimo posse intelligi illud Prouerbiorum: Septies in die cadit iustus, hoc est, multotiēs. Et illud psalmi, Septies in die laudem

Zach. 3. Psal. 118. Prou. 24.

laudem dixi tibi. Et apud Zachariam per septem oculos su per lapidem vnũ, possumus multas custodias intelligere.

Panem nostrum.] Nomine panis, vt superiore capite demonstrauimus, omnis cibus significatur.

Tantummodo inuocetur nomen tuũ super nos.] Id est hoc solũ volumus vt sis vir noster, nosq; vxores tuę vocemur. Nolumus vt nos sustẽtes, nos ipsæ nos alemus & vestiemus. Auser opprobriũ nostrũ. Dabatur tunc opprobrio non habere filios, iuxta id quod scriptum est Exodi 23. & Deuter. 7.

In die illa erit germẽ Domini in magnificentia.] Quando Hierosolyma ob Iudæorũ peccata euersa fuerit, extolletur nomen Christi, & in vniuersa terra celebrabitur. Prædicabitur euangeliũ, fient euidentissima miracula, & erit germẽ domini in magnificẽtia & gloria, hoc est, fructus euangelicę prædicationis erit magnificus & glorioſus, & fructus terræ sublimis, hoc est fructus hominum, qui nomine terræ significãtur, erit pulcherrimus & excellẽtissimus: florebunt enim virtutũ abundãtia, & charitatis fructus huberrimos ferẽt. Qua propter erit exultatio iis qui saluati fuerint de Israël, hoc est Apostolis, cæterisq; qui relicta synagoga ad euãgelicam perueniẽt veritatẽ. Lętabantur enim, & incredibili gaudio afficiebantur videntes ingentẽ hominũ multitudinẽ contẽpto idolorũ cultu repudiata gẽtium superstitione, ad Christi fidẽ & veram religionẽ conuersam. De hac Apostolorum lætitia alio in loco Esaias: Lætabuntur corãte, sicut qui lætantur in messe, sicut exultãt victores capta præda. Quãuis enim viri illi sanctissimi affligerentur à tyrannis, nõ tamen ærumnosos se esse putabãt, quin potius incredibili voluptate in mediis cruciatibus afficiebantur. Est enim Christianæ veritatis proprium, nihil extimescere, omnia humana despicere, nihil quod homini accidere possit, intolerãdũ putare. Eam ob causam eligebant potius se hostium telis obiicere, quàm Christiani nominis dignitatẽ & amplitudinẽ maculare. Et vt refert in Actis D. Lucas, cæsi Apostoli à Iudæis ibant gaudentes à cõspectu consilij, quoniã digni habiti erãt pro nomine Iesu contumeliã pati. Possumus etiam per hoc germẽ domini Christũ intelligere, quẽ statim Propheta appellat fructum terræ sublimem. Apud Zachariam capite 3. vbi in editione vulgata Christus appellatur oriens, potest verti germen, id enim significat etiam nomen Hebraicum. Appellatur germen Domini, quia est filius Dei vnigenitus, verus Deus & fructus terræ, quia est filius virginis Mariæ sanctissimę,

Infra 9.

Actor. 5.

sanctiſsimæ, verus homo. Idē Chriſtus eſt germen domini, & fructus terrę, Dei filius, & virginis filius: idē Deus, & flos de virga radicis Ieſſe. O admirabilē vnionem, & ineffabile ſacramentum. Eſt igitur ſenſus: in die illa tranſacta nocte infidelitatis apparebit in mundo Chriſtus filius Dei & filius hominis, verus Deus & verus homo, & erit magnus, gloriosus, & ſublimis. Quid enim gloriosius, quid ſublimius, quàm cæcis viſum reſtituere, leprosos verbo mundare, mortuos ad vitam reuocare, & alia euidentiſsima miracula ſuo nomine & virtute efficere, quibus Chriſtus numē ſuū oſtendebat? Quid maius quàm genus humanum à diaboli potestate eripere, & ad æternā beatitudinem vocare & perducere? Quid præſtātius, quid commodatius hominum memoriæ ſempiternæ? Quę omnia Ieſum Chriſtum feciſſe, & nos firmiter credimus, & ipſa euangeliorum hiſtoria apertè conteſtatur, quod iā ſanctiſsimorum vatum diuina oracula futurum eſſe prædixerant. Appellari autem Chriſtum fructū terræ indicat locus alter huius prophetæ ita dicens: Aperiatur terra, & germinet ſaluatorem. Et quod dicitur in pſalmo. Et terra noſtra dabit fructum ſuum.

Infra 45. *Pſal. 84.* *Supr. 1.*

Et erit omnis qui relictus fuerit in Sion.] Capite primo dixerat hæc verba Eſaias: Niſi dominus exercituum reliquiſſet nobis ſemen, quaſi Sodoma eſſemus. Vbi per ſemen relictū ex Iſraēle Apoſtolos intelligit, & eos qui ex populo Iſraēlitico in Chriſtū crediderunt, vt ibi expoſuimus. Hoc ſemen appellat cap. 10. reliquias, quem imitatur D. Paulus in epiſtola ad Romanos: Hæ ſunt reliquiæ, de quibus hic loquitur dicens: Et erit: Omnis qui relictus fuerit in Sion, & reſiduus in Ieruſalem, ſanctus vocabitur. Animaduerte. Nō ait omnem Iſraēlem eſſe ſalutem conſecuturum, ſed eos qui relicti fuerint, hoc eſt qui Iudæorum infidelium pertinaciam non fuerint ſecuti, ſed in fide Chriſti permanſerint. Hos vocat ſanctos, hoc eſt, fideles Chriſtianos. Hoc enim nomen ſanctū, in diuinis literis ſępe pro vero Chriſtiano accipitur, licet habeat peccata. In hanc ſignificationem capitur à D. Paulo in prima ad Corinthios dicente: Sicut in omnibus ecclesiis ſanctorum doceo: & aliis in locis.

Infra 10. *Rom. 9. & 11.* *1. Cor. 14.*

Omnis qui ſcriptus eſt in vita in Ieruſalē.] Id eſt, omnis qui prædeſtinatus eſt, & ad gloriā præordinatus. Liber vitę eſt Dei pręſciētia & prędeſtinatio, qua electos ad ſalutē ab ęterno venturos cognouit, ac vt peruenirent prędeſtinauit. His quos propheta dicebat ſcriptos eſſe in vita in Ieruſalē, dixit Chriſtus:

Luc. 10.

Christus: Gaudete quòd nomina vestra scripta sunt in cęlis. Vbi aspicis. Hierusalē accipi hic pro cœlis & eccle. triūphāte. Not⁹ est hic liber ex diuinis literis, vbi sunt scripta nomina sanctorū. Hic est liber ille, de quo dicebat Moyses: Si nō dimittis populo noxā hanc, dele me de libro quē scripsisti. De eo dicitur in psal. Deleātur de libro viuentiū, & cū iustis nō scribātur. Et apud Danie. Saluabitur populus tuus, omnis qui inuentus fuerit scriptus in libro. Et in Apocal. Nō intrabunt in eā, nisi qui scripti fuerint in libro vitæ agni. Et forsasse ex hoc libro intelligitur id, quod Christus inductus à propheta dicit in psalmo: In capite libri scriptū est de me. Reproborum verò nomina in terra scripta sunt, quemadmodum ait Ieremias: Recedentes à te in terra scribentur. Id forsasse voluit significare Christus, quando Scribis & Phariseis mulierem in adulterio deprehensam adducentibus, vt ipsum tentarent, in terra scribebat, significans eos non esse in cælis scriptos cū iustis, sed in terra cum impiis.

Exod. 32. *Psal. 68.* *Dan. 12.* *Apoc. 21.* *Psal. 39.* *Ierem. 17.* *Ioan. 8.*

Si ablnerit Dominus sordes filiarū Sion.] Sēsus est: Tūc salutē cōsequentur reliquię Israēlis, si crediderint, & baptizatę fuerint. In baptismo, n. Deus illis sordes maculasq; peccatorū abluet. Per sordes & sanguinē omnia peccata intelliguntur.

In spiritu iudicii, & spiritu ardoris.] Id est in spiritu iudicāte iudicio discretionis & separationis bonorū ab iniquis. Et in spiritu ardoris, hoc est charitatis animos inflammantis. Vel in spiritu iudicii, hoc est in iudicio & iustitia: Nā morte sua abluit Christus nostrorum scelerum maculas, soluens pro nobis. & vt verbis Pauli vtar, delens quod aduersus nos erat chirographū decreti. Et ad Rom. Proposuit, inquit, Deus Christū propitiationē per fidē in sanguine ipsius ad ostēsionē iustitiæ suæ, propter remissionē prędecedentiū delictorum.

Coloss. 2. *Rom. 3.*

Et creabit dominus.] Videtur alludere ad prosperitatem filiorum Israēlis, quando eos exeuntes ex Aegypto Deus protegebat per diem in columna nubis, & per noctem in columna ignis, vt habes Exodi decimotertio. Ac si dicat: Dabit Deus ecclesiæ suæ pristinam fœlicitatem, sed multò maiorem & illustriorem. Quod enim tunc Israelitico populo fecit, Ecclesiæ suæ spiritualiter faciet. Creabit dominus super omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus est, hoc est, super ecclesiam, & super fideles, nubem gratiæ ab æstu effrenatæ cupiditatis protegētis, & ignem atq; splendorem viuæ fidei ab infidelitatis nocte eripientis, & animum amore diuino inflammantis. Est tamen aduertendum nomine

diei

diei intelligi posse prosperitatem, nomine verò noctis adversitatem: quemadmodum intelligunt nonnulli id, quod
Psal.120. dicitur in psalmo: Per diem sol non vret te, nec luna per noctem. Ac si diceret: Ita te tuebitur Deus, vt in rebus prosperis & ad voluntatem tuam fluentibus, quando omnia, vt in die clara esse apparent & tranquilla, tibi non noceat hominum laus, & gloria, & diuitiarum abundantia. Fit enim sæpenumero vt homines opibus & honoribus extollantur, & omnia iura diuina & humana peruertant. Neque tempore aduersitatis, quando vt in nocte omnia sunt tristia & obscura, & in luctu & caligine iacere videntur, paupertas afflictio, & cæteræ calamitates te opprimant, & de gradu constantiæ deijciant. Eodem modo per columnam ignis, qua Deus Hebræos in nocte illuminabat, & quã hic suis fidelibus promittit, possumus intelligere diuinam consolationem, qua Christus piis viris tenebras & calamitates mitigat & lenit. Contrà verò nubes hæc qua Deus suos protegit in die, afflictio est, qua Christus iustorum virorum prosperitatem, & mundi gloriam temperat & moderatur, ne efferantur, & opinione ac potentia inflati in eum errorem incidant, vt eos iustitiæ, cæterarumq; virtutum capiat obliuio. Itaq; Deus in die prosperitatis protegit suos nube afflictionis, visitat eos igne diuinæ oblectationis & lætitiæ. Tam enim nocet nimia prosperitas quàm aduersitas. Hoc intelligens quidam vir doctus edidit librum de remediis contra prosperã & aduersam fortunam. Natura nostra, dum vinculis corporis ligamur, & in hoc miserabili exilio detinemur, nec magnum dolorem ferre poterit, nec magnã lætitiam. Nam magno dolore exterremur, & in desperationem incidimus: magna verò lætitia insolescimus, nostræq; fragilitatis obliuiscimur. Quare oportet vt mæror oblectatione aliqua spirituali temperetur, & oblectatio mœrore. Non ergo semper lætitiam quæramus, nec dolorem detestemur. Vnde vtraq;, & lætitia in afflictione, & afflictio in lætitia columna dicitur, sine qua ruet ædificium nostrum.

Et fumum, & splendorem ignis.] Fumus hoc in loco in bonam partem accipitur, nempè pro gloria, quemadmodum
Ioel.2. cap. 6: Et domus repleta est fumo. Et apud Ioelem de gratia, quã Deus apostolis impertiuit, ita scriptum est: Effundã de spiritu meo super omnem carnem, & prophetabũt, & dabo prodigia in cælo sursum, & signa in terra deorsum: & sanguinem, & ignem & vaporem fumi. Est igitur hoc in loco

fumus

fumus vapor lucidus è terra eleuatus: vel flamma ignis, quę
est fumus accensus. Vel reuera capitur pro fumo: Nam iu-
stis & piis dat Deus in hac vita lumen in nocte, hoc est, æter
nam consolationem in afflictione, sed mistã cum fumo la-
chrymas mouente, id est, cum cõpunctione. At in cælesti pa
tria gaudium erit purum, & lumen absq; fumo, & requies
absq; labore. Possumus præterea per fumum intelligere par
ticulare Dei præsidium, quo protegit suos aduersus hostiũ
impetum & malitiam, ne accedentes possint viros pios læ-
dere & conculcare. Et hic videtur huius loci germanus sen-
sus præsertim si locum Exodi respiciamus, ad quem, vt dixi Exod. 13.
mus, hoc in loco propheta videtur alludere.

Super omnem enim gloriam protectio.] Accipit gloriam pro
viris gloria dignis, iustitiam & pietatem colentibus. Sensus
est: In omni loco, vbi fuerint fideles virtute præditi, erit di-
uina protectio: Deus tuebitur viros iustos, vbicunq; extite-
rint. Aspicis hic apertissimè Deum nostrum misericordia-
tum patrẽ piorũ salutem tutissima custodia regere atq; mu
nire. Sed hoc protectionis genus tam remotum est ab eorũ
hominũ intellectu, qui humana tantùm spectant, & cælestia
minimè intuentur, vt iudicẽt viros pios, & virtutũ præsidio
septos à Deo contẽni ac derelinqui: cùm eos Deus maximè
muniat & tueatur. Non potest homo voluptatibus deditus
& cupiditatum seruus intelligere quàm suauis, secura, & trã
quilla sit eorum vita, qui veram pietatem colunt. Hos abscõ
dit Deus ab hostium immanitate, ne in animo lædantur.
Quod prospiciẽs animo diuinus vates Deũ alloquens cane
bat: Abscondes eos in abscondito faciei tuæ à conturbatio Psal. 30.
ne hominũ. Vbi vtitur quadam verborum exornatione sum
pta à similitudine principis, quicum, quẽ tutissimũ esse vult,
in suum cubiculum recipit, ne ab impetu & insidiis inimico
rum lædatur. Hanc domũ refugij cupiebat ardenter idem
propheta, Esto mihi inquiens, in Deũ protectorẽ, & in do Psal. 30.
mũ refugij, vt saluum me facias. Et alibi dicebat: Quoniam Psal. 26.
abscondit me in tabernaculo suo in die malorum, protexit
me in abscondito tabernaculi sui. Et in alio psalmo, vbi edi
tio vulgata habet: Cogitauerunt aduersus sanctos tuos, po-
test verti ex Hebraico: Cogitauerunt aduersus abscõditos
tuos. Ex quo colliges idẽ esse, sanctum esse, & à Deo absco-
ditum & protectum. In alio psalmo, vbi editio vulgata ha-
bet: Qui habitat in adiutorio altissimi in protectione Dei
cæli commorabitur, habet versio D. Hieronymi ex Hebra- Psal. 90.

Psal.90. ico: Cogitauerunt aduersus absconditos tuos. Ex quo colligis idem esse, sanctum esse, & à Deo absconditum & protectũ. In alio psalmo, vbi editio vulgata habet: Qui habitat in adiutorio altissimi, in protectiõe Dei cæli cõmorabitur, habet versio D. Hieronymi ex Hebraico: Qui habitat in abscondito excelsi, in vmbraculo domini commorabitur. Aspicis ergo piorum vitam absconditam esse in Deo & tutissimã. Et hoc existimo esse id, quod ait diuus Paulus in epistola ad

Colloss.3. Colossenses: Vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Hoc volẽs Esaias significare in hunc modum concludit: Et tabernaculũ erit in vmbraculũ diei ab æstu, & in securitatẽ & absconsionẽ à turbine & à pluuia. Ac si dicat: Deus tuebitur iustos ab omni tẽtatione & afflictione sęuiẽte, & ecclesia nullo subuertetur turbine, nullis vnquam procellis & tẽpestatibus obruetur. Docet planè locus hic virum piũ & iustũ

Similitudo à nemine lædi: quin potiùs, quò magis ab impiis impugnatur, eò altius tendere. Vt enim arbor quo magis à nouellis virgultis exciditur, eò sublimius eleuatur, sic vir iustus quo immanius abi mpiis affligitur, eò amplius crescit, & clarior

Simile. efficitur. Nã vt arca Noe, quo copiosius aquæ diluuij abũdabant,

Gen.7. eò altius ferebatur, & ad cælum tẽdebat: sic vir iustus quãtò plures sunt afflictiones per aquas significatę, tãto reditur illustrior, & excelsior, & cęlo propinquior. Et ita om-

Rom.8. nia illi vertũtur in bonũ, vt asserit in epist ad Rom. D. Paulus, Magnum profectò & pulchrum pietatis præmium vt etiam ex iis rebus, quæ aliis perniciem conflare solent: fructũ capiant viri iusti. Verùm, quod hic habẽtur, Super omnẽ enim gloriam protectio, potest hũc habere sensum: Hęc diuina protectio, qua dominus iustos tuetur, excedit omnẽ huius mundi gloriã. Et rectissimè quidem. Nã nihil est opere aut manu factum, quod aliquando non labefactet & consumat ipsa vetustas, & omnis huius mũdi glorię splẽdor exiguis regionibus coercetur, nec vnquã de vllo perennis fuit,

Eccle.34. Obruitur enim hominũ interitu & obliuione posteritatis extinguitur. Nihil est fugacius, nihil incõstãtius. Hanc inanẽ gloriam appellat Ecclesiasticus vmbram, & ventum, &

Psal.36. aperta mendacia. Quod mente percipiens diuinus ille vates & clarissimus rex has voces emisit: Vidi impiũ superexaltatum & eleuatum ficut cedros Libani, & transiui, & ecce non erat: & quęsiui eũ, & nõ est inuentus locus eius. Et illustrissi-

Infra 40. mus noster Esaias, Omnis inquit, caro fęnũ, & omnis gloria eius quasi flos agri. Huius gloriæ inconstantiam cecinit

Græcis

Græcis carminibus Euripedes, vt est apud Plutarchum, quibus ostendit eam solum diem vnum durare, & statim extingui. Quo in loco à Demetrio Phalereo fuit obiurgatus, quod non diem vnum deberet dicere, sed temporis quoddã punctum. Non est igitur talis gloria quærenda. Præsertim cum illi homines eam sepenumero consequantur, & in populi luce & celebritate versentur, qui nulla sunt præditi virtute, quin potius scelerum furiis exagitentur, & nefariis criminibus constringãtur. At qui proteguntur à Deo, pabulo diuinæ oblectationis, quasi quidam ambrosia alluuntur. Et hęc diuina protectio nullum iustum ac pium derelinquit, nulla tempestate, & temporum mutatione labefactatur. Quare est omni humanæ gloriæ anteponenda. Quod intuens Esaias ait: Super omnem enim gloriam protectio.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT IIII.

Et creabit Dominus super omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus est nubem.] Septuaginta interpretes habent in hãc modum: Et veniet: & erit omnis locus montis Sion, & omnia, quę in circuitu eius sunt, proteget nubes per diẽ. Hæc interpretatio est absq; dubio mirabilis: & hunc locũ Esaiæ diuinitus explicat. nam tunc dixit fore in ecclesia pristinã populi Israelitici fœlicitatẽ, cùm Christus in mundum venturus esset. Inquit enim: Veniet, nimirũ ille de quo prædixerat patriarcha Iacob: Nõ auferetur sceptrũ de Iuda, & dux de femore eius, donec veniat qui mittẽdus est: hoc est Christus: *Gene. 49.* De eo ait Esaias alio in loco: Cùm venerit quasi fluuius vi- *Infra 59.* olẽtus, quẽ spiritus domini cogit, & venerit Sion redẽptor. & Aggæus, Veniet, inquit, desideratus cunctis gentibus. *Agg. 2.*

In spiritu ardoris.] In hebraico est pro ardore baer, à verbo Baar, quod significat ardere, vt Exo. 3. Et videbat quod rubus arderet. In quam significationẽ accipitur in præsenti ab interprete nostro. Et quoniam verbũ hoc significat etiã intendere, vt in psalmo. Et carbones succensi sunt ab eo, po- *Psal. 17.* test verti: In spiritu incendij. In piel significat excideret. Vnde Pagninus vertit: In spiritu excisionis. Significat enim remouere & eiicere. Vnde potest verti: In spiritu remotionis siue eictiõis. Et ita interpretatur R. Abrahã vir clarus inter Hebręos. Significat quoq; pascere. Ideò potest verti in spũ pascendi, siue pascuæ. Et quamuis hęc videantur inter se diuersa, nec vllo modo cohærentia, altè tamen spectare si vo-

les, omnia videbis Christo concorditer & aptè cõuenire. Ipse enim homines abluit in spiritu ardoris & incendij, tribuens eis ignem charitatis, qui eos incenderet, & studio æternæ beatitudinis inflãmaret. Hic est ignis ille, de quo ipse ait apud Lucam: Ignem veni mittere in terram. Et quoniã tribuens nobis vitam, ipsam mortem excidit, iuxta illud Oseę prophetæ: Ero mors tua ô mors: præclarè interpretatur. Pagninus fuisse redemptionem nostram in spiritu excisionis. Fuit etiam spiritu electionis, quoniam diabolum eiecit, iuxta id quod ipse apud Ioannem ait: Et nũc princeps huius mundi eiicietur foras. Fuit quoq; in spiritu pascuæ, quoniã ipse est pastor noster de se inquiens: Ego sum pastor bonus. De quo dicitur in psalmo: Dominus regit me, vel vt potest verti ex Hebraico, Dominus pascit me, & nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocauit. Christus Deus noster est pastor hic, qui vltrò pro nobis sanguinẽ fudit, vt nos ab incursu & impetu luporum tueretur. Sed quoniã Esaias prædixit redemptionem nostram fore in spiritu iudicij, & per hoc iudicium discretionẽ & separationem intelligimus, qua Deus voluit fideles ab infidelibus separare, fortasse volens Propheta hoc explicare, adiecit: in spiritu baer, hoc est separationis & discretionis, ita vt sit explicatio eius quod dixerat: in spiritu iudicij. Nam verbum baer separare significat, vt Deuteronomij vigesimo sexto. Nec separaui ea in qualibet immunditia.

Luc. 12.
Osea. 13.
Ioan 12.
Ioan. 10.
Psal. 13.

Argumentum capitis Quinti.

Solebant veteres res magnas & memorabiles complecti carminibus, & mandare monimentis, vt vigerent memoria posteritatis, nullaque hominum obliuione delerentur. Eam ob causam canit Esaias hoc lugubri & flebili carmine admirabilem Dei erga Iudæos benignitatem & magnificentiam & eorum erga Deum nefariam ingratitudinem, & incredibilem impietatem. Comparat diuinus vates Hebræorum populum vineæ electæ, & à Domino mirabiliter cultæ, quã ob eorum malitiam vaticinatur esse delendam, & penitus vastandam. Reprehendit eorum iniustitiam, auaritiam, delicias, voluptates, & alia scelera, ob quæ prædicit esse Iudęos ab exercitu Romanorum capiendos, & in luctuosissimam vastitatem vocandos.

Antabo dilecto meo canticum patruelis mei vineæ suæ. Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei. Et sepuit eam, & lapides elegit ex illa, & plantauit vineã electã & ædificauit turrim in medio eius, & torcular extruxit in ea. Et expectauit vt faceret vuas, & fecit labruscas. Nunc ergo habitatores Ierusalẽ & viri Iuda iudicate inter me & vineam meam. Quid est quod debui vltra facere vineæ meæ, & non feci ei? An quod expectaui vt faceret vuas & fecit labruscas? Et nunc ostendam quid ego faciam vineæ. Auferã sepẽ eius & erit in direptionem: diruam maceriam eius, & erit in conculcationem. Et ponam eam desertam: non putabitur, & non fodietur: & ascendent super eam vepres & spinæ, & nubibus mandabo ne pluãt super eam imbrem. Vinea autem Domini exercituum domus Israël est, & vir Iuda germen eius delectabile: Et expectaui vt faceret iudicium, & ecce iniquitas: & iustitiam & ecce clamor.

EXPLANATIO.

Cantabo dilecto meo.] Pergit Prophera Hebræorum scelera redarguere, quod superioribus capitibus fecerat, vt eos ad sui cognitionem excitaret: Et statim in principio aperit licet arcanis verbis, mysterium aduentus Christi, quem & dilectum appellat, & patruelem: dilectum, quia cum singulari amore prosequebatur: patruelem, quia futurus erat ex semine Abrahami, & ex eadem familia & tribu cum ipso Esaia. Aiunt enim fuisse Esaiam fratrem regis Amasię, ex tribu Iuda, ex qua tribu perspicuum est fuisse Christum seruatorem nostrum, vt asserit in epistola ad Hebræos D. Paulus, *Hebr. 7.* & ex euangelica historia apertissimè constat. Est igitur sen- *Matt. 1.* sus: Cantabo ego Esaias dilecto meo Christo, quem vnicè diligo, in eiusque honorem proferam mœstum canticum quod ipse Christus patruelis meus ex mea gente & progenie oriundus posset dicere, imo dicturus est vineæ suæ, hoc est Hebræorum populo. Canticum appellat parabolam hanc, qua populum Israëliticum cum vinea comparat, & Christum cum eius cultore. Et quemadmodum Ezechieli *Ezec. 32.* prophetæ præcipit Deus: vt super Aegyptum lugubre carmen concineret, vt licet videre apud eundem capite. 37. Sic Esaias aduersus Israëliticum populum hoc canticum cecinit. Idem fecit Christus, quando lugubres illas & lamentabiles voces emisit, videns Hierosolymã, vt refert D. Lucas, *Luc. 19.* & flens ac plorans super ipsam. Totam hanc parabolam re-

tulit Christus vineæ suæ, vt narrat. D. Matthæus cap. 21. dicens: Homo erat paterfamiliâs qui plantauit vineam, & sepē circundedit ei, & fodit in ea torcular, & cætera, quæ ibi Euangelista commemorat. Narrant etiā hoc Marcus & Lucas. Quidā per hunc dilectum intelligunt populū Israeliticum. Rectius tamē esse existimo Christū intelligere, & quoniā magis literæ videtur conuenire; & quoniam Christus in sacra scriptura solet dilectus appellari, vt videre licet apud Matth. 3. & apud Paulum ad Ephes. 1 & aliis in locis.

Matt. 21. Luc. 20.

Vinea facta est dilecto meo] Incipit canticū. Nomine dilecti diximus significari Christum, qui plantauit vineā in cornu filio olei, hoc est in loco alto, in regione montosa & frugifera. Per cornu intelligit locum editum & eminētem, quòd cornua in animalibus altiorem partem obtineant: vnde Pagninus pro cornu vertit, in collo. Per filium olei terrā intelligit opulentā pinguem, & feracē. His verbis & hoc Hebraismo describit terram Israēlis, quæ magna ex parte montosa est, & vberrima fluens lacte & melle, vbi fuit populus Israēliticus collocatus. Vel per cornu robur & fortitudo intelligitur, in quā significationē capitur sæpenumerò in sacra scriptura veluti in 2. Reg. 22. Dominus cornu salutis meæ. Et in psalmo: In te inimicos nostros vētilabimus cornu. Et apud Habacuc prophetā: Et cornua in manibus eius. Quamuis enim Christus in cruce vulneratus existimaretur fragilis & imbecillus, ibi enim, vt ait idem propheta, absconditа est fortitudo eius, in manibus tamē suis vulneribus confossis cornua habebat, hoc est, fortitudinē & potentiam. Ibi enim diabolum principē huius mundi vicit, nosq; ab eius immanissima tyrānide liberauit. In hanc significationem capitur cornu à D. Luca in cantico Zachariæ: Et erexit cornu salutis nobis. Et quemadmodum apud Latinos robur arborem quandam significat validam, & fortem. & ob eā causam pro fortitudine & firmitate ponitur: sic cornu arma animalium significat quibus se muniunt, & fortiter pugnant, & eam ob causam in diuinis literis pro ipsa fortitudine accipitur. Est igitur sensus: Populus Israeliticus positus fuit à Deo in loco forti & munito, & in terra fertili & frugifera. fortasse ideò terra illa appellatur filius olei, quia quemadmodum oleum in lampade est materia ignis & splendoris: sic Hebræi multis gentibus clarum Dei notitiæ lumen præbuerunt. Et capitur filius olei pro, oleo, quemadmodum filia Babylonis pro Babylone, & filius perditionis pro perdito.

Psal. 42. Habac. 3.

Et

Et sepiuit eam.] His verbis & sequentibus significatur diligentia, qua Deus vineam suã excoluit. Considerà igitur diligentiã qua Deus nos vult liberare: & diligentiam qua nos eum volumus peccatis nostris offendere Intuere eius ad nostram salutem curã, & nostram desidiam. Ille vult nosipsos eripere, nos volumus nosipsos perdere. Ille nos ad eum statum vocat, qui in cælestiũ atq; diuinarum rerũ contemplatione consistit, vt diuinis bonis affluẽtibus, ipsius Dei amore ardentissimo inflammemur, & tãdem veram beatitudinem consequamur, nos verò terram solùm intuentes, turbulẽtis negociis implicati, nobis ipsis molimur perniciem & vastitatẽ. Sed ad literæ explanationem veniamus. Per sepem intelligitur diuina lex & angelorũ custodia. per lapides, quos abstulit ex vinea, intelliguntur idola, superstitiones, & cætera virtutis & diuini cultus impedimenta, per turrim in medio eius templum celeberrimũ, per torcular altare, propter sanguinis effusionẽ. Et vt vuæ afferuntur ad torcular, vt ibi conculcentur: sic fructus & animalia ad altare, vt ibi sacrificentur. Vel ita: Sepes est diuina protectio: lapides quos abstulit, sunt homines infideles ipsis lapidibus ob animi duriti em cõparati, nulla memoria beneficiorũ Dei seipsos emolliẽtes. Fuisse autẽ homines impios electos ab illo loco indicat psalmus ita dicens: Eiecisti gẽtes & plantasti eã. Ex quo colliges, magnũ Dei beneficium esse, magnam erga pios homines benignitatẽ, auferre impios de medio eorũ. Turris est regia dignitas, torcular legitimus Dei cultus. Existimo tamen turrim esse sacram scripturã, ad quam, velut ad arcem munitissimã in nostris tẽtationibus & periculis confugere debemus Et vt ex altissima turre ea, quę longinqua sunt, apparent: sic ex lege & prophetarum oraculis Christũ longè venturum varicinantibus, idẽ Christus quasi ex longinquo conspiciebatur. Omnia quę in hac parabola continentur, indicant fuisse à Deo exhibita populo Israelitico omnia, quæ ad eius salutem & conseruationem pertinebant. *Psal. 79.*

Et plantauit vineam electam.] Electam appellat Hebræorum nationẽ, quoniam eam elegit Deus, vt ab ea coleretur, & ex ea carnem sumeret, & propter electos viros Abraham Isaac & Iacob, cæterosq; patriarchas & prophetas, sapientia excultos, & charitate atque nobilitate præstantes.

Expectauit vt faceret vuas, & fecit labruscas.] Labruscæ sunt vuæ agrestes, acerbæ & erraticæ. Nam pro diuino cultu idola sæpe coluerũt Iudæi, pro virtutibus in crimina nefaria in-

Ieremi. 2. ciderunt, Apud Ieremiã has queribundas voces emittit Deus: Ego plantaui te vineam electã, omne semẽ verum, quomodo ergo conuersa es in prauum vinea aliena? Elegit Deus vineã hãc ex patribus antiquis optimis & sanctissimis, fecit eam in populum sibi peculiarẽ, constituit eã in loco firmo & munito, & in terra frugifera, abstulit ab ea impedimẽta, custodiuit eã, fouit & defendit, & omnibus ornamentis ad pulcherrimũ & excellentissimũ statum pertinentibus decorauit: ipsa verò eum contempsit, sceleribus astrinxit, & quod detestabilius est, & omnẽ impietatem superat, in ipsum Deum verum Messiam fuit interitum machinata. Tu verò considera Dei nostri immensam pietatem & patientiã. Peccauerat populus Israeliticus, Deus verò, nõ statim eum deleuit, sed expectauit. Quid ait propheta? expectauit vt faceret vuas. Nõne vides? non eos statim euertit. Sed quid fecit? expectauit vt bonum fructum ferrẽt. Monemur hic nõ statim desperandum esse de peccatorum salute, nec subitò esse interficiendos, qui crimen aliquod admiserunt, sed expectandos vt pœnitentiam agant, & suo tẽpore debitè atq; iustè puniendos. Cum hæc vinea etiam expectata noluisset vuas producere sed labruscas, fuit à Deo relicta, & tandem à Romanis euersa, & penitus vastata, & Iudæi qui ex ea euaserunt fuerunt cæsi, & in abiectissimam & acerbissimam seruitutem adducti. Quid autem sit facere labruscas explicuit Christus, qui, vt refert euãgelica historia, ob eã causam dixit vineã suam esse aliis locandam, & Iudæos perdendos, quia filium Dei occiderunt. Hic fuit vineæ fructus, hæ fuerunt, labruscæ amarissimæ quidem & acerbissimæ. Locauit autem Deus eã aliis agricolis, hoc est, Christianis pastoribꝰ. Et aduerte, nõ dixisse Christum fuisse hanc vineam traditã dominis, sed locatam agricolis, vt referunt tres euangelistę. Ex quo colliges pastores ecclesiasticos non debere dominari, sed seruire: non vineam conculcare, sed colere, vt fructus vberrimos ferat. Christus enim summus ille rerum omniũ Dominus & moderator, vt ipse apud Matthæum de seipso ait, non veni ministrari, sed ministare.

Matt. 20.

Nunc ergo habitatores Ierusalem & viri Iuda iudicate inter me, &c.] Mirum videtur cur Deus intendat litem vineę coram ipsa vinea. Si hæc vinea domus est Israẽlis, & habitatores Iudæ & Ierusalẽ, qui fieri potest, vt hi ferant sententiã contra vineam, si ipsi sunt ipsa vinea? sed vult Deus vt nos à nobis ipsis iudicemur, & aduersus nos ipsos sententiã feramus,

mus, vt nostro gladio iugulemur,& testimonio nostro conuincamur. Feciſſe hoc Nathan prophetā indicat lib. 2. Reg. Missus enim à Deo vt Dauidem argueret ob adulterium & homicidium, propoſita prius parabola de ouicula, coegit regem, vt neſciens ſeipſum ſua ſententia damnaret. Eodē modo Chriſtus in euangelio propoſita parabola de vinea ad hoc Iudæos adduxit, vt contra ſe ſententiā ferrent dicentes: Malos malè perdet, & vineam ſuam locabit aliis. Ideò ſubiunxit Deus: Auferetur à vobis regnū Dei, & dabitur gēti facienti fructus eius. Si Deus de Iudæis tam grauiter queritur, quanto grauius de nobis queri poteſt? Expectat à nobis vt virtutē colamus, & eū ipſum ardenter amemus: Nos verò ſceleribus implicamur, & eum ipſum negligimus. Nos ſumus vinea ſua, quā ipſe coluit, pro qua acerbiſsimo cruciatus tulit, pro qua ſe hoſtiū iniuriis obiecit, pro qua ſumma charitate inflāmatus vitā profudit, quam precioſo ſanguine ſuo rigauit. Quid igitur debuit amplius facere vineæ ſuæ, & non fecit? Nemo poteſt ardentius amare eo qui pro amicis ſanguinē fudit: At tu domine mi Deus multò ardētius amaſti, quoniā etiam pro inimicis te cruci obtuliſti, vt mortem acerbiſsimā vltrò toleraſti. Quid debuiſti facere vineæ tuę, quod nō feceris? At nos qui pro te mori deberemus, quibus nihil magis deberet eſſe in optatis quàm te ſequi, ad te ſemper aſpirare, te relinquimus, & in imis volutamur. O cę cum noſtrū iudicium, O ingratitudinē incredibilem, & effrenatam noſtram cupiditatē: qui Deum optimum maximum contemnimus, & in rebus fluxis atq; caducis beatitudinem collocamus? Nos nos ſumus ad quos hæc poſſunt referri, nos ſumus illi, de quibus conqueritur Deus apud Michęam prophe. dicens: Populę meus quid feci tibi? reſponde mihi.

2. Reg. 12.

Mich. 6.

Auferam ſepem eius.] Priuſquam ſepē auferret, minatur ſe eſſe eam ablaturum, vt conuerſi ad pœnitentiā ab imminentibus periculis liberarentur. Solet enim Deus priuſquā puniat cōminari. Id fecit Niniuitis Iona præcone, & Iudęis præcone Ieremia aliisq; prophetis. Et volens Deus Iudæos occidere propter eorum idololatriam, & nefariam impietatē, dixit Moyſi pro populo ſupplicanti: Dimitte me vt iraſcatur furor meus cōtra eos, & deleam eos. Ita hoc in loco, Auferam, inquit, ſepem eius, hoc eſt, non eos protegam. Et maceriam eius diruā hoc eſt, viros ſanctos, qui populo pro muro ſunt, quibus ablatis conculcatur populus, hoſtiumq; direptioni cōmittitur, & manet vinea beſtiis, hoc eſt vitiis

Ieremi. 18.

Psal. 67. Eccle. 36. expositа & aperta. Destruxisti sepē. ait propheta, & exterminauit eā aper de sylua. Et Ecclesiastic. Vbi nō est, inquit, sepes ibi diripitur possessio. Pro magna pœna minatur Deus se ablaturū esse à Iudæis non solū diuinam protectionē, sed virorum piorū custodiā & familiaritatē. Tunc enim impij in pernicie ruūt, cū ab iis viri iusti separātur & auferuntur.

Genes. 18. Exod. 14. Remoto Lot à Sodomitis fuerūt illę ciuitates terribili supplicio mirabiliter euersæ: & discedentibus Hebræis ab Aegypto, fuerunt Aegyptij in mari rubro obruti, vbi æternam memoriam suæ ignominiæ & pietatis reliquerunt.

Non amputabitur.] Omnibus iis rebus ostendit Deus voluntatē vineę destruendę. Quemadmodū vinea nisi amputetur, ipsa sua fœcūditate sylueſcit & perit, omnino sic homines nisi curas superuacaneas resecēt, & indomitas cupiditates recidāt, iisdē rebus, quibus opes & gloriā cōparare existimabant interitū sibi & periculū moliuntur. Tunc Deus ciuitatem siue animam nostram amputat, cum ab ea remouet & resecat virtutum impedimenta. Nam vt quicquid ob amputationē adimitur ex vite, fructibus additur: sic quo quis caducarū inutiliumq; rerum studia diligentius reciderit, eò amplius illustrabitur, & vberiores virtutū fructus feret, quibus animum ad æternitatem alet & reficiet.

Similitudo. Psal. 91.

Ascendent super eam vepres & spinæ] Hoc est, vitiis & flagitiis opprimetur. Vt enim in agris dēsi vepres frequētesq; syluæ terram ita occupant, vt salutares ac vtiles herbas crescere non sinant: sic in animis vitia nos opprimunt, vt omnē rationem, omnem temperantiā, omnem deniq; animi cultū obumbrent & impediant. Subeunt hanc vitiorum syluā variæ beluæ indomitæ & molestæ, hoc est, appetitiones nostrę effrenatę, quæ ita omnia depopulantur, vt nullo modo sinant in lucem prodire rationem.

Similitudo. Psal. 17.

Nubibus mandabo ne pluant super eam imbrem.] Nubes sunt Prophetę & Apostoli. Vt. n. nubes ex terra eleuātur, sic viri iusti diuinarū rerū amore & contemplatione veluti diuinis epulis recreati à terra, & humanis negotiis se abducunt & abstrahūt, & ad cælestia efferūtur. Et vt nubes rore & pluuia aridā terrā fecundant, & fructuosam reddunt, sic viri sancti eos, qui virtutū ariditate laborant, doctrina & exemplo humectant & irrigant, vt fructus vberrimos ferant. His rationibus adductus Esaias nō solū hoc in loco, sed etiā cap. 60. Apostolos ita nubes vocat, Qui sunt isti, qui vt nubes volant? Et Dauid, Tenebrosa, inquit, aqua in nubibus aëris.

hoc,

hoc est, vaticinationes & oracula prophetarũ sunt explanatu difficillima. Nomine aquæ doctrina significatur. Ita Moses veluti quædã nubes dicebat, Crescat vt pluuia doctrina mea, fluat vt ros eloquiũ meũ. Est igitur horũ verborũ Esaiæ sensus: Prophetis & Apostolis præcipiã ego dominus ne Iudęorũ populum irrigẽt doctrina sua. Quod post Christi mortẽ impletũ fuisse perspicuũ est, Nullũ enim Iudæi habent nec prophetã, nec apostolũ, imò nulla gens hodiè viuit abiectior, indoctior, durior, calamitosior, & detestabilior. Et ita videmus apertè id, quod Deus in Leuitico Iudæos alloquẽs dicebat, Dabo vobis cęlũ desuper sicut ferrũ, & terrã ęneã: Et in Deuter. Sit cęlum super caput tuũ ęneũ, & terra sub te ferrea. Det dominus pro imbre terræ tuæ puluerẽ, & de cælo descendat super te cinis, donec conteraris. Cùm aũt constet in Babylonica captiuitate Iudæos non ca ruisse prophetis, sed fuisse doctrina irrigatos, apertè conclu ditur esse hanc Esaię vaticinationẽ de captiuitate per Roma nos intelligendam. Est præterea obseruandum auferri bene ficiũ & præsidium ab indignis, vt per supplicia illi Deum cognoscant, qui eũ beneficus cognoscere noluerunt, Tu verò quẽ Deus muneribus ornauit, cui ingenium, opes & dignitates tribuit, noli eis intemperanter abuti, noli pro uuis ferre labruscas, ne tibi omnia auferantur, & alteri dentur.

Vinea autem domini exercituum domus Israël est.] Verba sunt Prophetæ parabolam explicantis. Per domus Israël intelliguntur decem tribus, per viros autem Iuda duæ aliæ, quas germen domini delectabile appellat, quia præuidebat Christũ Dei filium ex tribu Iuda humanã carnẽ esse sumpturũ.

Et expectaui vt faceret iudicium, & ecce iniquitas, & iustitiam & ecce clamor.] Explicat id quod dixerat, Expectaui vt faceret uuas, & fecit labruscas. Per iudiciũ & iustitiam uuas intelligit, per iniquitatẽ & clamorẽ labruscas. Fuit aũt hæc iniustitia & hic clamor quando à Pilato petierunt, vt Christum crucifigeret. Cùm Pilatus proponeret Iudęis, quẽ vellent è duobus dimitti, Christum an Barabbã, erat autẽ Barabbas latro quidam qui ob seditionẽ & homicidiã erat in carcerem coniectus, elegerunt Barabbã, clamoribus autem magnis Christũ crucifigi postulabant. O electionẽ satanicã. O cæcum furorẽ, ò impietatẽ incredibilẽ, & impudentiã prædicandã. Iustitia exigebat vt dimitteretur Iesus, Barrabbas autem damnaretur, sed pro iustitia clamor. Circunsonabant Iudęorum voces, omnia clamoribus implebant petentes

Deut. 32.

Leuit. 26. Deut. 28.

Matt. 27. Mar. 15. Luc. 23. Ioan. 18.

tentes vt Christus occideretur. Tribuerũt vitã homini, quĩ homines vita priuabat, illum autem qui mortuos ad vitam reducebat, morti destinârunt. Absoluerunt impium & dãnârunt innocentem. Eum seruauerũt, qui viuos occidebat, eum occiderunt qui mortuos suscitabat. Petierunt viuere ipsam mortẽ, ipsam autẽ vitã ad mortẽ vocauerunt. Quod intuens propheta ait, Et expectauit vt faceret iudiciũ, & ecce iniquitas, iustitiam, & ecce clamor. Poterit hoc intelligi de iniustitia Iudæorum in cõmuni. Et aduerte per clamorẽ iniustitiam significari, opponitur enim hoc in loco clamor iustitiæ, quẽadmodum iniquitas iudicio: nam pauperes oppressi & iniustẽ afflicti clamabãt, & omnia querimoniis im-
Psal. 9. plebant, & nõ erat iudex, qui eos liberaret. Tu qui iudex es constitutus, ne pauperes opprimas, nõ est enim Deus, vt ait propheta, oblitus clamorem pauperũ. Non solùm dùm viuunt clamant, sed etiam post mortem clamat innocentium sanguis. Id significauit Deus Caino dicens, Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Fortasse ideò clamorem imposuit iustitiæ quoniã in loco vbi causæ discernebantur, qui deberet esse pacis & modestiæ plenissimus, ibi nulla erat moderatio, nulla securitas, sed omnia clamoribus, altercationibus, conuitiis, & turbulẽtissimis concitationibus redundabant, quæ iustitiam peruertebant.

Væ qui coniungitis domũ ad domum, & agrũ agro copulatis vsque ad terminũ loci. Nunquid habitabitis vos soli in medio terræ? In auribus meis sunt hæc, dixit Dominus exercituũ. Nisi domus multæ desertæ fuerint grãdes & pulchræ, & absque habitatore. Decem enim iugera vinearum facient lagunculam vnam, & triginta modii sementis facient modios tres. Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandã, & potandũ vsque ad vesperã, vt vino æstuetis, Cithara, & lyra, & tympanũ, & tibia, & vinũ in conuiuiis vestris & opus domini non respicitis, nec opera manuum eius consideratis. Propterea captiuus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam, & multitudo eius interierũt fame, & multitudo eius sitiì exaruit. Propterea dilatauit infernus animam suam, & aperuit os suum absque vllo termino, & descendent fortes eius, & populus eius, & sublimes glorioſique eius ad eum. Et incuruabitur homo, & humiliabitur vir & oculi sublimium deprimentur. Ex exaltabitur Dominus exercituum in iudicio, & deus sanctus sanctificabitur in iustitia.

Væ qui coniungitis.] Vituperat auaritiam, quoniam hęc est,
1. Tim. 6. quæ peruertit fundamenta iustitiæ. Radix omnium malorum

rum inquit Apostolus, est cupiditas. Et cum talis sit, videmus tamen plerosque mortalium pecuniæ seruos incredibili auaritia flagrare. Ait enim Ieremias, A minore vsque ad maiorem omnes auaritiæ student. Est namque auaritia altera linea æquinoctialis cingēs totum vniuersum. Et vt qui sub linea degunt atri sunt, qui verò ab ea distant, albedine afficiuntur, & quantò longius distant, tantò sunt candidiores, sic qui auaritiæ subiiciuntur, improbi sunt, qui verò ab ea longè distant, animi candore sunt præditi & quantò longius absunt, tātò puriores sunt. Ait ergo Propheta, Væ vobis: æternam enim damnationem incurretis, qui studio auaritiæ incitati vi & fraude, quò ad fieri potest, possessiones vestras augetis vsque ad terminum loci, hoc est donec non sit amplius locus vllus. Quid facies ò infelix auare? nónne tres cubiti terræ solùm te expectant? nónne paruus lapis ad tuum miserum corpus tegendum satis est? Cur igitur tot opes & possessiones tam ardenter quæris, & impedimēta æternæ beatitudinis cōcupiscis? Filij Ruben & Gad ob diuitias, & multa pecora quæ possidebant, petierūt à Moyse, vt daret illis terrā pecoribus aptā ante Iordanem, nō enim volebant terrā promissionis intrare. Qui diuitiis affluunt & oblectantur, & iumentis abundant, nolunt trāsire Iordanē, nec in terra veræ promissionis hæreditatē habere, eligunt cāpestria, pascuntur terra, cælestē autem habitationē nequaquam requirunt. Ob bruta animalia quæ nutriunt, hoc est, ob indomitos auaritiæ motus, ob insatiabilem diuitiarum cupiditatem ad altissimam promissionis patriam ascendere non curant. Quod cernens Esaias, inuehitur in auaros. Et quanquam hæc ad Iudæos præcipuè referebat, sunt tamen ad omnes auaros in communi referenda.

Ieremi. 6.

Simile.

Figura. Deut. 3.

In auribus meis sunt hæc, dicit Dominus exercituum.] Id est, hæc omnia quæ facitis, ait Deus, ego audio. Omnia vestra scelera sonant ante me. Vel ita: Ego Esaias audio hæc, quæ sequuntur, quæ dicit Dominus exercituum.

Nisi domus multæ.] Aposiopesis est. Debet subaudiri aliquid. Ac si dicat: Si ego non fecero vt domus multæ & ornatæ deserantur, nolite amplius mihi credere.

Decem enim iugera.] Sensus est: Capta Hierosolyma à Romanis tanta erit agrorum sterilitas, vt decem iugera vineārum reddant batum vnum siue lagunculam vnam vini, & ex multis modiis sementis non colligetur nisi parum quippiam. Iugerum est spatium terræ, quod vno die par bonum

arare

arare potest. Lagunculam siue batum dicunt esse mensuram tres amphoras, continentem.

Væ qui consurgitis mane ad ebrietatẽ sectandam.] Inuehitur in eos qui dediti ventri & deliciis, se vitiis contaminant: ex quo efficitur, vt Deum obliti eius opera nequaquã contemplentur. Nam ventris saturitas est veluti seminariũ quoddã nefariæ voluptatis, & animũ quasi quibusdã vinculis tenet
Genes. 2. astrictum. Quamdiu Adam ieiunauit, priusquam pabulũ illud
Genes. 3. mortiferum comederet, ad quod eum Eua inuitauit, in
Genes. 4. paradiso fœliciter vixit: postquã verò comedit, fuit eiectus, & vxorem cognouit: & qui ieiunus in paradiso virgo fuerat, satur extra eũ vxori copulatur. Aspicis hic paradisi fœlicitatem absq; cibi abstinentia non fuisse. D. Hieronymus ad
Matt. 17. Dan. 3. uersus Iouinianum ob ieiunij consortium inquit apparuisse
Dan. 2. Moysen & Eliam in monte cum Christo transfigurato. Et
Dan. 6. ob ieiunium nõ fuisse consumptos tres illos pueros in baby
& 14. lonis fornacẽ coniectos: & fuisse mysteria Danieli reserata, eumq; in lacu leonum reseruatum. Cõsidera ieiunij magnitudinem & excellentiã. Mitigat & terret leones immanissimos, efficitque vt flammæ ignis ardentis non comburant. Quid maius? Quid præstantius? Sed quid opus est multa? Lege sacram scripturam, inuenies viros illustres vtriusq; testamenti fuisse ieiunio & abstinẽtia res maximas & pulcherrimas cõsecutos. Cõtrà verò ob crapulam & gulam multos in scelerũ gurgitẽ incidisse, & in æternas miserias fuisse præcipitatos. Diuus Paulus in epistola ad Galathas inter opera
Galat. 5. carnis ebrietates & commessationes cõnumerat, subiungens statim, eos, qui talia agunt, regnum Dei nequaquam
Rom. 8. esse consecuturos. Et in epistola ad Romanos: Si secundũ carnẽ vixeritis, inquit, moriemini: si autẽ spiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis. Oportet igitur ieiunio & ciborum abstinentia & temperãtia carnem domare, si volumus
Galat. 6. esse verè Christiani. Nam, vt ait Apostolus, qui sunt Christi, carnẽ suam crucifixerunt cũ vitiis & concupiscentiis: Nec sunt audiendi hæretici nostri temporis, qui negãt pœnitentiam, & aiunt non esse ieiuniũ nec carnis afflictionẽ necessariam, quoniã crux Christi nos ab eo labore eripuit. Quid respondebunt ad citatas authoritates Apostoli? Si sola crux Christi ita esset sufficiens & efficax, vt nostra non esset necessaria, non diceret Christus apud Matthæum: Si quis vult
Matt. 16. Luc. 8. post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam & sequatur me. Et D. Lucas ait. Et tollat crucem suam cotidie

tidie & sequatur me. Vbi apertissimè Deus ostendit esse nobis nostram crucem necessariam. Non dicit: Tollat crucem meam, sed crucem suam, & sequatur me.

Cithara, & lyra, & tympanum.] Eos vituperat, qui vario organorum cātu, & vocum lasciuarum inflexionibus se delinunt & effœminant. Nō instrumēta musica dānat, sed eorū intēperatos abusus, & delicias atq; voluptates per ea intellectas. Hæc musica instrumenta habebat rex Babylonis, quibus consonantibus vniuersarū gentium populi prosternebantur, & statuā auream adorabāt. Efficiunt enim vanæ voluptates, vt idolis, hoc est mundo, dæmoni, & carni seruiamus & obtēperemus. Sed quę est hæc dementia, vt sirenarū cātibus delectemur? In salicibus in medio Babylonis suspendamus organa nostra. Et quoniā iuxta flumina Babylonis sedemus, oculos ad cælestem Hierosolymā leuemus, eamq; contēplātes vim lachrymarū profundamus: Quomodo cātabimus in terra aliena exules à cælesti patria? Præsertim cum omnes mundi opes & voluptates sint flumina & mare mortis perenni fluxu tendentia, & illud solum remaneat, quod simus rectè factis & virtute consecuti. *Dan. 3.* *Psal. 136.*

Et opus Dei non respicitis.] Hoc est dediti crapulis & mundi voluptatibus opera Dei nō animaduertitis. Opera Dei sunt creaturæ. Ex quo colliges rerū creatarum considerationem vtilem esse & salutarem, cùm non ducat ad ipsius creatoris contemplationem. Nam vt riuuli nos ducunt ad fontem, sic creaturæ ad creatorem. Et quamuis riuuli sint impuri, nos tamen ad purum fontem inueniendum dirigunt. Est enim Deus fons ille sempiternus, de quo ait Propheta, Apud te est fons vitę: hoc est, tu es fons ex quo omnis vita effluit & dimanat. Quicquid est creatū explicat suo modo gloriam Dei. Cæli, vt ait Dauid, enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annūciat firmamentum. Quid dico cę lum? imo etiam aues, lilia, fœnum. Ad omnium enim harū rerū considerationem nos inuitat Christus apud Matthæum. Et D. Paulus in epist. ad Rom. Inuisibilia enim Dei, inquit, à creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta cō spiciuntur. Eam ob causam appellarunt nonnulli seculum speculum rerum inuisibilium. Et ita intelligitur id, quod est in libro Sapientiæ: Et hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis, hoc est, mundus omnia continens te Domine scit prædicare, & laudibus efferre. Ideo dicunt nonnulli dixisse Anaxagoram natum se esse vt videret solem, quia pulcherrimum *Simile.* *Psal. 33.* *Matt. 6.* *Rom. 1.* *Simile.* *Sap. 8.*

cherrimum illius astri, eiusq. admirabilis luminis & immutabilis constantiæ contemplatio, eum ad contemplandum summum illum rerum omnium opificem & moderatorem Deum optimum Maximum vehebat. Vel per opera Dei, non solùm creationis, sed etiam redemptionis opera intelliguntur. Poteris per opus Dei legem diuinam intelligere digito Dei scriptam. Et sic erit sensus: Studetis auaritiæ, traditis vos ipsos voluptatibus & deliciis, legem autem Dei hæc omnia prohibentem nequaquam consideratis. Et quãuis omnes hæ explanationes huic loco conueniant, existimo tamen hoc proprius intelligi de illis Dei operibus, quæ quotidie geruntur à diuina prouidentia in administratione rerum humanarum, vt sit sensus: Vos infelices appello ô impij peccatores, qui sceleribus vestris intenti non intuemini quemadmodum Deus improbos puniat, iustos autem præmiis afficiat. Etsi enim aliquando impij opibus floreant, rebus secundis vtantur, & hominum sermone celebrentur: tamen in hac prosperitate premuntur dolore, agitantur scelerum furiis, & sæpe in medio cursu ruunt, & antè fluctibus obruuntur, quàm portum conspiciant. Et quod est calamitosius, in æternos cruciatus præcipitantur. Contra verò viri iusti, pietate atq; charitate excellentes, quamuis aliquãdo in calamitatibus versentur: omnia tamen vertunt in bonum, & per varios casus tendunt in patriam cælestem, quam tandẽ itinere finito consequuntur. Horum diuinæ prouidentię operum cõsideratione alitur piorũ animus: impij autẽ hæc non curãt nec contẽplantur. Id intelligebat regius vates ita
Psal. 91. canens: Delectasti me domine in factura tua, & in operibus manuum tuarum exultabo, quàm magnifica sunt opera tua Domine: nimis profundæ factæ sunt cogitationes tuæ. Vir
Psal. 27. insipiens non cognoscet, & stultus non intelliget hæc. Et alio in psalmo, Reddit, inquit, retributionẽ eorum ipsis, quoniam non intellexerunt opera Dei.

Propterea ductus est captiuus populus meus, quia non habuit scientiam.] Hæc Iudæis sub Tito Vespasiano acciderunt. Nõ habuerunt scientiam legis, ideo Christum non receperunt: vnde factum fuit vt captiui ducerentur. Ad scientiam legis
Ioan. 5. eos inuitat Christus dicens apud Ioannem: Scrutamini scripturas, quia vos putatis in ipsis vitam æternam habere, & illæ sunt quæ testimonium perhibent de me. At illi nõ intel
Sap. 2. lexerunt nam vt ait scriptura in libro Sapientię. Obcęcauit
Ioan. 8. illos malitia eorum, & nescierunt sacramenta Dei. Ideo dicebat

cebat illis Dominus apud Ioannem: Nec me scitis, nec qui me misit. Et id fatebantur ipsi ita apud eundem euangelistam dicentes: Hunc autem nescimus vnde sit. Potest hoc ita explanari: Propterea captiuus ductus est populus meus, quia non considerauit opera creationis, nec redemptionis, nec diuinæ prouidentiæ, vt pendeant hæc verba à præcedentibus. Et est magnopere aduertendum, non dicere fuisse Iudæos captiuos propter homicidia, nec propter adulteria, sed propter inscientiam, ob quam etiam hodie captiui detinentur. Ignorantes enim iustitiam Dei, vt ait Apostolus, & suam quærentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti. Nec solùm Iudei, sed omnes etiam qui Christum dereliquerunt, & vitiis contaminantur, ignorantes sunt, & captiui vinculis scelerum ligati. De omnibus flagitiosis potest dici: Propterea ductos esse captiuos, quia non habent scientiã. Esse omnes impios ignorantes indicat Salomõ in Prouerbiis ita dicens: Impius ignorat scientiam. Et in libro Sapientiæ scriptum est: Pugnabit cum illo omnis orbis terrarum contra insensatos: hoc est, contra peccatores. Vbi vides eos insensatos appellari. D. Paulus in epistola ad Romanos. Obscuratũ est, inquit, insipiens cor eorum: dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et in prima epistola ad Corinthios, Sapientia inquit, huius mundi stultitia est apud Deũ. Et ad Ephesios: Non ambuletis sicut gentes ambulant in vanitate sensus sui, tenebris obscuratum habentes intellectũ, alienati à vita Dei, per ignorantiam quæ est in illis. Esse verò omnes impios captiuos aperte asserit Salomon in Prouerb. dicens: Iniquitates suæ capiunt impiũ, & funibus peccatorum suorum constringitur. Et alio in loco in iisdem Prouerb. Ignorãs, & nescit quòd ad vincula stultus trahatur: Vndè dicitur in psalmo: Qui educit vinctos in fortitudine. Vbi peccatores vincti appellantur, quos Deus sua fortitudine ex vinculis educit. Et alibi: Et vinctos suos non despexit. Peccata nostra funes sunt, quibus ligamur. Eam ob causam fortasse fecit Deus flagellum ex funibus ad flagellandum peccatores. Refert enim D. Ioannes fecisse dominum quasi flagellũ de funibus, & omnes vendentes eiecisse de templo. Nostris enim pecatis flagellamur. Colligimus ex iis verbis Esaiæ, impios esse, & insanos & captiuos. Id quod in historia Samsonis significauit scriptura. Cùm enim ille se Dalilæ tradidisset, & arcanũ referasset, fuit cæcus & captiuus. Venerunt Philistiim hostes ipsius, & eruerunt eius oculos, eumq; adduxerunt

Ioan. 8.
Rom. 10.
Prou. 24.
Sapien. 5.
Rom. 1.
1. Cor. 3.
Ephe. 4.
Prou. 5.
Prou. 7.
Psal. 67.
Psal. 68.
Ioan. 2.
Iudit. 10.

duxerunt vinctum catenis, & in carcerē coniecerunt. Quid nomine Dalilę nisi turpis voluptas intelligitur? Quid nomine Philistiim nisi animæ impetus significatur? Cum se quilibet homo falsæ voluptati tradit, & sceleribus coinquinat, statim diabolus, mūdus, & caro animi eius oculos auferūt, & peccatorū vinculis astringūt. Si peccator ab his vinculis voluerit absolui, confiteatur debitē de peccatis suis, & audiet sacerdotem dicētem: Authoritate, qua fungor, ego absoluo te ab omnibus peccatis tuis. Confugiāt ergo peccatores ad sacramentū pęnitentiæ à Christo institutum, vt ibi à peccatis absoluantur. Ipse enim apud Ioan ca. 20. sacerdotes alloquen, sQuorum, inquit, remiseritis peccata remittūtur eis: & quorum retinueritis, retenta sunt.

Ioan. 20.

Et nobiles eius interierunt fame, & multitudo eius siti exaruit.] Hoc in obsidione & euersione Hierosolymę per Romanos impletum est. Obserua. Dixerat paulò antè Iudæos deditos esse ventri, nunc prædicit eos fame & siti puniēdos esse. Et meritò quidē, quoniam per gulā & ebrietatē peccauerant. Aegyptij pueros Hebræorū in fluuium suffocabant, & ipsi postea in mari rubro interierunt suffocati, iustas atq; debitas pœnas suæ immanitatis persoluentes. Sunt qui hanc famem & sitim spiritualiter intelligant. Qua de re poteris ea videre, quæ suprà annotauimus cap. 3.

Exod. 1.
Exod. 14.

Propterea dilatauit infernus animam suam.] Infernus nec animam habet nec os: sed loquitur hoc modo propheta vt hęc tenacius inhæreant in memoria auditorum: & vt sic exprimat esse infernum capacissimum, & magnam esse damnatorum multitudinem.

Et incuruabitur homo, & humiliabitur vir.] Id est, omnes impij tam plebeij quàm nobiles, in infernum præcipitabuntur.

Et exaltabitur dominus exercituum.] Cum Iudæi suæ infidelitatis & pertinacię pœnas luerint, laudabitur Deus, quod iuste iudicauerit, & impios perdiderit. Tunc vulgus ad pietatem & religionem excitatur, Deumque laudibus effert, cū ipse aliqua insigni pœna improbos vlciscitur, Eā ob causam dicebat Dauid: Exurge domine deus meus in præcepto, quod mandasti, & synagoga populorum circundabit te. Ac si diceret: Tu domine præcepisti rempublicā gubernantibus vt homines nefarios punirent: tu ergo fac, quod aliis faciendum præcepisti. Castiga & vlciscere impios & congregatio populorum ad te conuertetur, te hominum cœtus intuebitur,

Psal. 7.

bitur, & iustũ prædicabit. Ex quo efficitur, vt vir iustus improborum vltione lętetur, vt peccator reddatur curiosior, & Dei iustitia appareat illustrior, hoc est quod dicitur in Psalmo: Lætabitur iustus cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris. Exaltati dominum impiorũ vltione dictum est capite secundo. *Psal. 57.*

Et pascentur agni iuxta ordinẽ, & deserta in vbertatem versa ad uenæ comedent. Væ, qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis, & quasi vinculum plaustri peccatum. Qui dicitis: Festinet, & cito veniat opus eius, vt videamus: & appropiet, & veniat cõsilium sancti Israël: & sciemus illud. Væ, qui dicitis, malum bonum & bonum malum, ponentes tenebras lutem & lutem tenebras: ponentes amarum in dulce, & dulce in amarum. Væ, qui sapientes estis in oculis vestris, & coram ipsis prudentes. Væ, qui potentes estis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendam ebrietatem. Qui iustificatis impium muneribus, & iustitiam iusti aufertis ab eo. Prou. 3. Rom. 12. Prou. 17.

Et pascentur agni.] Captis & punitis infidelibus Iudæis Christiani pascentur in pratis ecclesię. Christiani appellãtur agni, quẽadmodum. cap. 40. Et Christus Deus noster apud Ioan. Pasce agnos meos. Et apud Lucã. Ecce ego mitto vos sicut agnos inter lupos. Quibus autem pabulis agni pascantur, indicat psalmus. 22. Idem aperit hoc in loco propheta dicens: Et deserta in vbertatem versa aduenæ comedent. Hoc est, gentes ad fidem conuersæ illorum bonorum potientur, à quibus Iudæi exciderint. Sunt autem hæc quæ Iudæi deseruerunt, diuina eloquia, quæ ab illis deserta & versa in vbertatem veræ intelligentiæ à Christianis in ecclesia possidentur. *Ioan. 21. Luc. 10.*

Væ qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis.] Hoc est, Væ vobis, qui extenditis & dilatatis iniquitatem, quercẽtes varios & illicitos peccandi modos. Per funiculos vanitatis intelligit vias, modos & occasiones delinquendi, quibus iniquitas augetur & dilatatur. Eos improbat & infœlices vocat, qui in peccatis perseuerant, & nouas indies inuentiones admittẽdi flagitia inquirunt. Ideò vias peccandi funibus cõparat, quia vt funes nectuntur ex filis, & ita producuntur & dilatantur, sic peccatores peccatis peccata addentes iniquitatem propagant, & lõgissimam efficiunt. Lapis in gurgitem proiectus multos facit vndarũ circulos, qui quò plures sunt, eò maiores efficiuntur, & latius dilatãtur. nam vnus exortus alterum maiorẽ excitat, post quem alius oritur multo maior, & ita propè in infinitum, donec fluctus *Simile.*

ctus terram, vel aliquid attingant, quod eorum multiplicationi obsistat. Eodem modo se habent peccata, nam ex vno alterũ grauius oritur, ex quo aliud multò grauius producitur. Et ita crescerẽt in immẽsum peccata, nisi diuina misericordia impedirentur. Et vt funes facilè ex filis nectuntur & texuntur, sed fortiter astringunt, sic peccata facilè admittuntur, sed fortiter ligant. Ideò quãdo scelera perpetramus funes teximus, quibus astringimur. Quod aliis verbis sed in idem recidentibus dicit propheta statim subiungẽs: Et quasi vinculum plaustri peccatum. Comparat peccatum vinculo validissimo, quo currus ligatur & trahitur. Indicãt hæc verba peccatum ligare & astringere, quod paulò ante dicebamus verba illa interpretãtes, Propterea ductus est captiuus populus meus, &c.

Festinet, & cito veniat opus eius.] Verba sunt Iudæorum infidelium prophetas irridentium. Præuidebat Esaias esse ab eis sanctorũ vatum oracula contemnenda, & hæc referri, quæ eos ducturos esse sciebat. Quousque ô prophetæ minamini iram Dei? Dicitis esse nos captiuandos, & Hierosolymam euertendam: videamus hoc: veniat iam hæc vltio: appropinquet hic effectus consilij Dei, qui est significator Israëlis. Hæc dicebant ironicè & irrisorie.

Væ, qui dicitis malum bonum, & bonum malum.] Hæc, & quæ sequuntur, in idem recidunt. Aduerte. Non solum eos arguit, qui bonum vituperant, sed eos etiam qui malum laudant. Inuehitur propheta in eos, qui nihil iudicant recta ratione, sed omnia corrupti iudicii opinione metiuntur. Ex quo efficitur, vt mentis cæcitate impediti nomina rerũ mutent, virtuti vitij nomẽ imponentes, vitium verò virtutem appellantes. Rationi parere imbecilli animi esse dicũt, tetrũ facinus admittere gloriosum. Potest per bonum non virtus sed vir bonus intelligi: per malum verò non vitium sed vir improbus & sceleratus. Huic expositioni fauet versio Aquilæ ita habens: Væ, qui dicunt malo bonus es: & bono, malus es. Vnde Salomon in Prouerbiis. Qui iustificat, inquit, impium, & qui condemnat iustum, abominabilis est vterque apud Deum. Signum est viri iusti viros optimos laudibus extollere, & beneuolentia prosequi: homines verò impios non solum non laudare, sed etiã odio habere, non quatenus homines sunt, sed quatenus iniqui: vt nõ Dei opus detestetur, sed hominis malitiã. Et hoc odium nõ contrariatur amori proximi, imo cũ charitate maximè coheret. Rex Da-

Prou. 17.

uid in eo psalmo, in quo pollicetur se esse officio boni principis functurũ, ita inquit. Facientes preuaricationes odiui. Et in alio psalmo, Nónne, inquit, qui oderũt te domine oderã, & super inimicos tuos tabescebã? Perfecto odio oderã illos, & inimici facti sunt mihi. Et in alio, vbi viri iusti qualitates describit ita ait: Ad nihilũ deductus est in cõspectu eius malignus, timẽtes autẽ Dominũ glorificat. At deprauati homines corrupto iudicio, & cęco impetu agitati omnia peruertũt: viros doctrina excultos, & virtute prędítos vituperant, & maledictis lacerant: amentes autẽ & scelerũ maculis notatissimos laudibus exornant. Et quãuis Esaias hæc dicat in cõmuni, inuehitur tamen præcipuè in pharisæos, qui Barabbam seditiosum homicidam & latronem elegerunt, Christum verò sanctissimum ad mortem vocarunt. P*sal.*100. P*sal.*138. P*sal.*14.

Ponentes tenebras lucem.] Nomine tenebrarum peccata intelliguntur. vnde Christus apud Ioan. Qui, inquit, sequitur me, non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Et diuus Pau. in epistola ad Roma. Abiiciamus ergo opera tenebrarũ. Nec mirũ est, peccata tenebras appellari, cum cõtrarientur verbo Dei: quod, vt dicitur in psalmo lucerna est pedib. nostris, & quia ita animũ obscurãt, vt vix agnosci possit impius, sit ne homo an brutũ, & quia in tenebras externas adducũt. Vel per tenebras peccatores significãtur. Vndè Apostolus, Eratis, inquit, aliquandò tenebræ, nunc aũt lux in Domino. Et D. Ioãnes, Et lux, inquit, in tenebris lucet, hoc est Christus inter peccatotes. De iustis ait Christus, Vos estis lux mundi. Nã quẽadmodũ præsente sole lux est, eo verò absente sequũtur tenebræ, sic verè pĩ sole iustitiæ illumi nati appellantur lux: cõtrà verò impĩ diuinę gratię claritate destituti vocantur tenebræ. Est igitur vir pius & iustus lux. Sed qualis ea sit indicat Christus de Ioan. Bapt. dicens, Ille erat lucerna ardẽs & lucẽs. Ardebat charitate, & lucebat vita & exemplo. Prius est ardere quàm lucere. Luna lucet, sed nõ ardet, quia luce aliena rutilat, ideò mutabilis & instabilis est. Vndè in Ecclesiast. ità scriptũ inuenies, Stultus vt luna mutatur. De sapiẽte verò dicitur in eodẽ cap. Homo sensatus in sapiẽtia manet sicut sol. Est enim sol princeps & moderator reliquorũ astrorũ, tanta magnitudine vt omnia suo splendore lustret & cõpleat, cuius luci ob eam causam vir iustus comparatur, quia ardet & lucet. P*ſal.*118. *Ephes.*4. *Ioan.*3. *Matt.*5. *Simile.* *Ioan.*5. *Eccle.*27.

Ponentes amarũ in dulce, & dulce in amarũ.] Ea est humani iudicij corruptela, ea cæcitas & ignorãtia, vt mala pro bo-

nis,obscura pro illustribus,amara pro dulcibus sępenumero
Simile. amplectamur. Prouenit hæc gustus deprauatio ex esu illius pomi funesti primis parẽtibus prohibiti. Et vt multi morbo aliquo & sensus stupore suauitatẽ cibi nõ sentiũt,sic improbi homines veræ virtutis gustũ nõ habent: quin potius mortiferas voluptates cõcupiscunt. Peccatũ dulcissimũ esse existimant,virtutẽ verò amarissimã. Illi qui vocati sunt ad magnã cœnã à Deo paratã, quã D. Lucas scribit cap. 14 epulas illas diuinas ac suauissimas ob eã causam contẽpserũt, quia deprauatũ gustũ habentes pro dulcibus amara desiderarũt. Nónnè ex illis vnus dicebat, Emi quinq; iuga boũ,ideo nõ possum ire? Vide cæcitatẽ & gustus deprauationẽ. Durissima mundi iuga epulis Christi suauissimis anteponebat. In Psalmo. 18. vbi editio vulgata habet, Bonitatẽ & disciplinã, & scientiam doce me: vertit quidam, Bonum gustũ & scientiam doce me. Ita enim potest verti ex Hebræo. Vbi vides sanctissimũ vatem à Domino bonum gustum postulare, ac si diceret, ita domine mẽtem meam illumina,vt perspiciam quid appetendum sit,quid vitandum,talem mihi animi gustum præbe, vt verorum bonorum suauitatem sentiam,mala verò amara esse & acerba esse iudicem.

Væ qui sapientes estis in oculis vestris.] Sic D. Paulus in epi-
Rom. 12. stola ad Rom. Nolite, inquit prudentes esse apud vosmetipsos. Eis damnationem æternam annũciat & minatur propheta, qui prudentiam & sapientiam sibi arrogant,& mundi sapientia instructos se esse existimantes,sunt vera sapien-
Rom. 1. tia priuati. De his ait Apostolus, Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt. Hi scientiam diuinam contemnentes humana gloriantur,cum scriptum sit, Beatus homo quem tu eru-
Psal. 93. dieris domine, & de lege tua docueris eum.

Qui iustificatis impium pro muneribus] De iis locutus est capite. 1. Eos appellat D. Iacobus apostolus iudices cogitati-
Iac. 2. onum iniquarum. Iob ita inquit, Ignis deuorabit tabernacula eorum,qui munera libenter accipiunt. Et inter qualita-
Iob. 15. tes iusti hæc Dauid in psal. 9. literis mãdauit, Munera super innocentem non accepit, de vero autem iudice ait, Virga di-
Psal. 44. rectionis virga regni tui. Debet igitur iudex iustus esse,& omnia æquitatis norma mensurare. Ob eã causam,& sapiẽter quidem,veteres philosophi iustitiã Ioui assidentem esse dixerunt, significantes sine iustitia nec ipsum Iouẽ posse imperare. Ea verò iuxta Hesiodum est virgo quædam incorrupta, castitatis, vtilitatis,& pudoris amantissima. Iniquus

iudex

iudex est arundo piscatoris, quæ capto pisciculo manet rec- Simile.
ta, si aũt trahitur piscis magnus, flectitur & contorquetur.

Propter hoc sicut deuorat stipulam lingua ignis, & ealor flammæ exurit, sic radix eorum quasi fanilla erit, & germen eorum vt pulvis ascendet. Abiecerunt enim legem Domini exercituum, & eloquium sancti Israël blasphemauerunt. Ideo iratus est furor Domini in populum suum, & extendit manum suam super eum, & percussit eum. Et conturbati sunt montes, & facta sunt mortitia eorum quasi stercus in medio platearum. In his omnibus non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. Et eleuauit signum in nationibus procul, & sibilabit ad eum de finibus terræ, & ecce festinus velociter veniet. Non est deficiens nec laborans in eo. Non dormitabit neque dormiet, nec soluetur cingulum renum eius, nec rumpetur corrigia calciamenti eius. Sagittæ eius acutæ, & omnes arcus eius extenti. Vngulæ equorum eius vt silex, & rotæ eius quasi impetus tẽpestatis. Rugitus eius vt leonis rugiet, vt catuli leonum. Et frendet, & tenebit prædam, & amplexabitur, & non erit qui eruat. Et sonabit super eum in die illa sicut sonitus maris. Aspiciemus in terram, & ecce tenebræ tribulationis, & lux obtenebrata est in caligine eius. Infra 9. & 10. ult.

Propter hoc sicut deuorat.] Significat Iudæorum abiectionem & excidiũ. Stipula est calamus frumẽti, qui veluti stupa facilè exuritur. Flammã ignis linguæ cõparat, quia instar linguæ rubet, & in acutiẽ tendit. Et quoniam propheta populum Israëliticum vineæ comparauerat, videtur modò ad eandẽ alludere in verbis, radix & germen. Ideò per radicem parentes, per germen verò filios intelligimus. Est igitur sensus: Ob scelera modò numerata vt ignis stipulã facilè cõburit & deuorat, sic Iudæi tam patres quàm filij funditus euertẽtur. Vel cõparat cum radice, qua nihil est in arbore firmius, viros robustos: cum flore verò, quo nihil est in arbore pulchrius & oculis gratius, viros illustri laude celebratos. Vel per radicẽ eos intelligit, qui maiorũ opinione nituntur, per germẽ verò siue florẽ eos, qui per se nulla cõmendatione maiorũ ad honoris gradus ascẽdunt: qui sunt posteritati suæ nobilitatis initiũ, & virtutis exemplũ. Obserua. Radicẽ dicit vt stipulam comburendam esse, & florẽ instar pulueris dissipandũ. Id quod solidius esse videtur comparat, cum stipula, qua nihil est vanius, nihil facilius consumitur: & id quod pulchrius apparet, cũ puluere, quo nihil est sordidius, nihil facilius euanescit, & à vento dissipatur. Aspice & attẽto animo intuere humaniiudicij deprauationẽ, & rerum humanarum

manarum imbecillitatē. Huius mundi fortitudo & potētia, quā nos firmiſsimā putamus, ſtipula eſt vana, leuis, vacua, & breui conſumpta, & in fauillā conuerſa: & eius flos & pulchritudo puluis eſt ater, ſordidus, moleſtus, à vēto diſperſus
Mala. 4. & exagitatus. Vnde Malachias ita ait: Etūt omnes ſuperbi, & omnes facientes impietatē ſtipula, & inflammabit eos dies veniens. Et Iob: Erunt, inquit, ſicut paleę ante faciē venti,
Iob. 21. & ſicut fauilla, quā turbo diſpergit. Et pſal. Non ſic impij
Pſal. 1. non ſic, ſed tanquā puluis, quē proiicit ventus à facie terrę. Poteris etiā in hoc Eſaiæ loco per radicem intelligere malam cogitationem, per germen verò malum opus.

Abiecerunt enim legem Domini exercituum, & ſermonem ſancti, &c.] Rationem reddit quare Deus ſit iratus Iudæis. Non enim ſolum auaritiam, ebrietatē, iniuſtitiā, cęteraq; flagitia ſectati ſunt, ſed etiam in tantum furorē ſunt prolapſi, vt Chriſti euangelium abiicerent & blaſphemarent. Lex Domini & ſermo ſancti Iſraēlis, hoc eſt Chriſti Iſraelē ſanctificantis, idem eſt ac euangelium, de quo dixit capi. 2. De
Ierem. 31. Sion exibit lex, & verbum domini de Ieruſalē. Hæc eſt lex
Hebr. 8. & 10. quā dominus per Ieremiā ſe daturum pollicebatur, & in cordibus fidelium ſcripturum, quā Apoſtolus Paulus in epiſt. ad Hebræos euangelium eſſe teſtatur

Iob. 19. *Extendit manum ſuam ſuper eum.*] Hoc eſt, eum flagellauit.
Pſal. 31. Hebraiſmus eſt. Sic Iob, Manus, inquit, Domini tetigit me.
Soph. 2. Et Dauid, Grauata eſt, inquit, ſuper me manus tua. Et Sopho. Extendet manū ſuam ſuper aquilonē, & perdet Aſſur. Ergo nomine manus poteſtas punitoria ſignificatur, Qua de re cap. 1. nonnulla diximus, quæ ibi videre poteris.

Et conturbati ſunt montes.] Tantum erit ſupplicium, vt etiam viri potentes, qui mōtes appellantur, tremant. Id more prophetico narrat tanquam impletum, quod ſub Tito Veſpaſiano futurum eſſe præuidebat: quando tanta fuit Iudæorum clades, vt eorum corpora in medio platearum inſtar ſtercoris iacerēt proſtrata, plagis & vulneribus cōfecta. Poteris etiam montes ſimpliciter intelligere. Et eſt, ea orationis exornatio quam Rhetores Græci ὑπερβολὴν Latini
Pſal. 17. ſuperlationem vocant. Ea vtitur Dauid ad vim iræ diuinæ exprimēdam dicens in pſalmo: Commota eſt & cōtremuit terra, fundamenta montium conturbata ſunt & commota
Infra 13. ſunt, quoniam iratus eſt eis. Eodem modo apud Eſaiam capite 13. ait Deus: Cælum turbabo, & mouebitur terra de loco ſuo propter indignationem Domini exercituum. Hac

ſuperla-

superlatione voluit diuinus vates iram Dei exaggerare.

In omnibus his non est auersus furor eius.] Sensus est: Quoniã Iudęi nolunt conuerti: non placabitur illis Deus. Et quoniã peccata peccatis accumulant, adiunget Deus illis pœnas, & adhuc manus eius extenta est ad puniendos eos. Et iuxta Danielis sententiam vsque in finem perseuerabit desolatio. *Dan.9.* Et dominus per Oseam, Nõ addam inquit vt diligam eos. *Osee.9.* Et apostolus in prima ad Thessalonicenses, peruenit, inquit, ira dei in illis vsque in finem. *1.Thes.2.*

Et elevabit signum in nationibus.] Describit exercitum Romanorũ, quem prædicit aduersus Iudæos venturũ esse, Est igitur sensus: Erecto vexillo vocabit Deus Romanos, vt populo Iudaico bellum inferant: qui velociter venient, & Iudæã deuastabunt, Iudæi hunc locũ referunt ad exercitũ Babylonicũ. Sed quoniam propheta inquit, leuandum esse signum in nationibus procul, & vocãdas esse gẽtes ad bellũ de finibus terræ, nõ existimo intelligi de Babyloniis, quoniã parũ distabant à Iudæa, sed de gentibus longius remotis, & in finibus terræ habitantibus, quales sunt Itali, Hispani, Galli, & alii populi, ex quibus cõflatus fuit exercitus Romanorũ, à quo euersa fuit Hierosolyma. Nam hi eo tẽpore erant imperio Romano subiecti. Sibilare hoc in loco vox est ad bellum prouocantis.

Non est deficiens nec laborans in eo.] Id est, Nemo in exercitu Romanorum erit lassus, Nemo deficiet, sed omnes læti & alacres venient instructi & expediti.

Neque soluetur cingulum.] Hoc est, omnes erunt accincti, & tam diligentes, vt ne vnus quidem balteum soluat.

Neque rumpetur corrigia calceamenti.] Hoc est, non exuent calceos. Vtitur hac dicendi exornatione, quod sæpe calceos rumpamus, cum eos exuimus. Significat summam exercitus diligentiam & expeditionem.

Rotæ eius quasi impetus tempestatis] vtebantur antiqui curribus ad pręliadũ. Ideo ait fore eorũ rotas fortissimas, & cõcitatissimo cursu, magnũ horribilemq; sonũ esse effecturas.

Rugitus eius vt leonis.] Vt leo solet rugire visa præda, sic Romanus exercitus visis Iudęis. Significat Romanorũ sæuitiam, eorumque pręliandi cupiditatem.

Aspiciemus in terram.] Sensus est: cũ venerit Romanus exercitus, & nulla humanitate impulsus, sed immanissimo furore exagitatus vrbẽ deleuerit, prędã tenuerit & non fuerit qui eripiat, tunc aspiciemus in terram, vt videamus sitne aliquis,

quis,ad quē posimus confugere,& nemo erit.Quin potius videbimus patriam nostram incredibili crudelitate lacerari, multisque supplicis impositis tandē extingui.Omnia nobis obscura , tenebricq; circumfusa ob incredibiles ærūnarū angustias videbuntur. Omnis lux nobis obtenebrabitur,& in caliginē vertetur:gaudiū nostrum mutabitur in luctū,& in lachrymis & gemitibus versabimur.Ostendit propheta suū erga nationē suā affectū, seque cū illis coniungit,ac si ille in eandem incideret calamitatem.vel ita . Aspiciemus in terrā velut homines stupidi summaq; mœstitia correpti.Habētes oculos fixos terræ,cælum intueri non audebimus,cuius habitatorem offendimus. Ideo nullam lucem nec consolationē sentiemus, sed in afflictionum caligine versabimur. Aduerte. Qui terram aspiciunt, nulla luce illustrantur,sed in afflixionum tenebris iacent . Nos verò cælum intueamur,à longe illud aspicientes & salutātes, & cōfitentes esse nos hospites & peregrinos super terram: Id quod non solū viri sancti post Christi mortem,sed etiā antiqui patres vete-
Heb.11. ris testamenti fecerūt,vt diuus Paulus in epistola ad Hebræos testatur.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT V.

Canticum patruelis mei.] Pro patruele meo est in hebraico dodhi . Dictio Dod quæ significat patruum : &, vt diuus Hieronymus ait, significat etiā patruelem:quā significationem sequitur nostra commuis versio, quā editionem vulgatā appellāt: Et Aquila etiam,qui vertit πατράδελφον quod nomē propriè significat patruū,& iuxta D. Hieronymi sentētiā,patruelem. Significat Dod etiam dilectū,vt Canticorū 2. Dilectus meus mihi,& ego illi,in quā significationē capitur hic a Septuaginta ita conuertentibus: Cantabo dilecto canticū dilecti mei. Iuxta hanc significationē transtulit Pagninus: Cātabo nūc propter dilectū meum canticum dilecti mei. Significat quoq; amatorem :quā significationē sequēs poteris ita verba hebræa latinè reddere : Cantabo dilecto meo canticum , amatori inquam meo. Significat præterea amorem & charitatem. Vnde id quod est Cāticorū.1. Quia meliora sunt vbera tua vino,potest verti ex hebraico:Quia meliores sunt amatores tui quàm vinū.Quamuis enim hoc nomen vbera significet, tamen potest illic charitatem significare.Colligitur ex his,Christū esse dilectum à viris iustis, & ipsorum amatorem,& ipsum amorē & charitatem,iuxta id quod

id quod ait diuus Ioannes: Deus charitas est, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo. 1. Ioan. 4.

In cornu filio olei.] Pro oleo est in hebraico xamen: quod nomen significat oleū, vt Exodi 27. Oleū de arboribus oliuarum. Et pinguedinem, vt Ge. 27. Et de pinguedine terræ. Septuaginta verterunt: In loco pingui Thargum: In mōte excelso, & in tera pingui. Pagninus: In colle, in loco pingui. Nonnulli existimant appellari Iudæam filium olei ob oliuarum, quibus abundat, multitudinem. R. Ioseph scriptor apud hebræos magni nominis Hierosolyma inquit ita appellari ob regem & sacerdotem, qui erant in ea, qui oleo vngebantur. Huic expositioni fauere videtur id, ꝙ est apud Zach. c. 4. Isti sunt duo filij olei, qui assistūt dominatori vniuersæ terrę. Vbi per filios olei intelliguntur rex & sacerdos: Hoc est Zorobabel & Iesus filius Iosedec. Ego existimo ob eā causam præcipuè Hierosolymā appellari montē pinguē, quia ibi Christus docuit, & inde exiuit euangeliū, quo impinguatus est mundus, qui antea aridus & macilētus erat.

Plantauit vineā electam.] Pro vinea electa est in Hebraico sorek, quæ vox significat vitē optimam, cuius vuę nō habēt acinos. Thargum vertit, Plantā vitis electę, Septuaginta habent vineā sorek. Pagninus: Plantauit eam plantis vitis optimæ. Quæ omnia eandem habent intelligentiam.

Fecit labruscas.] Pro labruscas vertit Aquilia fructus pessimos. Septuaginta spinas. Quibus Iudæi Dominum coronauerunt. O fructū acerbissimū. Ad hoc spectaculū considerādū inuitātur in Canticis piorū animæ, vbi scriptū est. Egredimini filię Siō, & videte regē Salomonē in diademate, quo coronauit eū mater sua in die desponsationis suæ. O regē, ô diadema, ô matrē synagogā, imò hac in re immanissimā nouercā, quæ regē nostrū tā dura & aspera corona coronasti. Quid ego in tā impio facinore deplorē? aut quibus verbis cōquerar tā nefariū scelus? Verūm et si Iudęi Christū spinis coronarunt, illius tamē coronæ mysteriū non cognouerūt. Significabat enim corona illa fore, vt Christus ecclesiam de gētibus antea impiis cōgregaret. Populus enim in orbe circunstans corona appellatur: Nos autē qui ante cognitionē Christi eramus spinę, collecti ex sentibus & dumis circūdamus Christi preciosissimum caput, regemq; illum altissimū summa cæli tēpla diuina maiestate complentē coronamus. Cant. 3.

Pascentur agni iuxta ordinem suum.] Chaldęus paraphrastes pro agnis interpretatur sanctos pauperes. Quę interpretatio nostrā versionē mirabiliter explicat. Veri.n. Christiani,

ani, quos propheta agnos appellauit, sancti pauperes sunt,
Matt. 5. de quibus apud Matth. Christus ait: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorũ. Septuaginta habent: Pascentur direpti quasi tauri. Hoc est, hi quos Christus eripuit à dæmonis potestate, pascentur vt tauri. Ex quibus colliges veros Christianos esse agnos, & sanctos pauperes, & tauros. Hi qui sunt innocentia agni, sunt animi fortitudine tauri. Fortasse ideo sancti martyres tauri vocantur, quoniã in mundo, tanquam in ludorum atrio & circo, ab immanissimis tyrannis exagitabantur, donec inauditis suppliciis & acerbissimis vulneribus cõfossi sanguinem pro Christo fũderent: cuius sanctissimi numinis sua morte clarissimum testimonium tribuebant. Nos verò excellentes illos viros, qui in fide, spe, & charitate conseruanda varios cruciatus corporis, mortem, & exilium æquo & alacri animo tulerunt, nobis semper proponamus, vt eos contemplantes mentes nostras ipsa cogitatione conformemus.

Aduenæ comedent.] In Hebraico est garim iochelu. Deriuatur hoc nomen garim à verbo gur, quod significat aduenam esse & peregrinari. Ideo Pagninus vertit: Qui peregrinantur. Et rectè quidem. Sunt enim iusti in hoc mundo peregrini, nullam hic habentes permanentẽ ciuitatem, sed futuram inquirentes. Id intelligentes sancti patres Abraham, Isaac, & Iacob cõfitebantur, vt diuinæ literæ asserunt, se esse peregrinos & hospites super terrã. Ad eos alludebat regi-
Hebr. 13. Psal. 38. us vates dicens: Aduena ego sum apud te, & peregrinus sicut omnes patres mei. Qui verò sunt habitatores terræ, & hoc mundo tanquã ciuitate, nõ tanquã hospitio vtuntur, euertentur, & in æternas tenebras relegabũtur. Id minatur il-
Apoc. 8. lis D. Ioan. Apost. ita in Apocal. dicens: Væ væ væ habitan-
Gen. 4. tibus in terra Improbus Cain, qui cæco inuidiç impetu innocentem fratrẽ occidit, condidit vrbẽ in terra vt in ea habitaret, quemadmodũ diuinæ literæ testantur, At iustus Abel tanquã peregrinus nullã cõdidit ciuitatẽ. Superna est enim Sanctorũ ciuitas, ad quam viri iusti aspirant, & tendunt, vbi Deo in æternum transacto itinere fruuntur. Peregrinandi enim Deus in hac vita nobis diuersorium dedit, non habitandi. Et quoniam hoc verbum gur significat etiam timere & congregare, seu colligere. poterat verti ex Hebrço: Timẽtes seu congregantes. Iusti enim Deum venerantur, & filiali amore timent, & seipsos congregant & colligunt, nõ terrã
Simile. sed cælũ quærẽtes. Et vt vniones etsi in mari oriantur, plus tamen

tamen cognationis habent cum cælo, cuius colorem & pulchritudinem suo modo repræsentant: sic viri, qui excelsis animis in terra diuina colunt studia, magis è cælo pendent, quàm à terra, in qua peregrinantur. At homines improbi, turbulentis cogitationibus exagitati & impediti, tantũ abest, vt seipsos colligant & congregent, vt etiam se dispergãt, & in varia ac turbulenta negocia distrahant. Sunt, vt ait Seneca, veluti lacus quidam nunquam quiescens, ad quem multi concurrunt, eum exhaurientes & conturbantes. *Senile.*

Argumentum capitis sexti.

Scribit Esaias se vidisse Deum in solio excelso & sublimi sedentem, quo viso seipsum abiecit & extenuauit. Nulla conscientiæ mortifera vulnera in animo habebat diuinus vates, nullas funestas labes, quin potius vir erat sanctitate eximia & omni sapientia & nobilitate præstanti. Verùm cùm cogitasset non esse se omnino extra culpam, suum peccatum deplorauit, à quo fuit statim purgatus. Mittitur à Deo annunciatum Iudæorum cæcitatem & contumaciam. Quam ob causam prædicit eos esse perdendos, & Hierosolymam euertendam, eorum autem reliquias recepturas esse Christi fidẽ, & salutem consecuturas. Voluit propheta hanc admirabilem visionem mandare monimẽtis, vt auctoritatem se mittentis ostenderet, & suam concionem, & vaticinationem confirmaret.

CAPVT VI.

IN anno quo mortuus est rex Ozias, vidi Dominum sedẽtem super solium excelsum & eleuatum, & plena erat domus à maiestate eius, & ea quæ sub ipso erant replebant templum. Seraphim stabant super illud, sex alæ vni, & sex alæ alteri. Duabus velabant faciem eius, & duabus velabant pedes eius, & duabus volabant. Et clamabãt alter ad alterum, & dicebant, Sanctus, sanctus, sanctus dominus Deus exercituum: plena est omnis terra gloria eius. Et commota sunt superliminaria cardinum à voce clamantis, & domus repleta est fumo. Et dixi, Væ mihi quia tacui, quia vir pollutus labiis ego sum, & in medio populi polluta labia habentis ego habito, & regem dominum exercituum vidi oculis meis. 1. Reg. 22. 2. Par. 18. Apoc. 4.

EXPLA-

EXPLANATIO.

In anno quo mortuus est rex Ozias.] Sublimis est hæc visio, & admirabile spectaculum. Sed priusquã ad eius explanationẽ accedamus, conducere arbitror narrare quis fuerit Ozias, & quot annos regnauerit. Hic rex Ozias, qui, vt capite 1. monuimus, appellatur etiam Azarias, fuit aliquando iustus, & hostes suos superauit, quemadmodum 4. Reg. &. 2. Paralipomenõ sacra asserit historia. Sed posteà extulit inaniter seipsum, Deumq; quẽ summa obseruantia & religione colere deberet, contempsit, & sacerdotalem ordinem non tã pie quàm audacter vsurpauit. Et cum non paruisset sacerdotibus ne sacerdotale munus sumeret reclamãtibus, fuit percussus lepra in fronte, vbi sacerdotes auri laminã portabãt. Regnauit annos duos & quinquaginta, & fuit quãdiu vixit lepra contaminatus. Eo mortuo obtinuit regnũ Ioathan, quo rege vidit Esaias ea quæ hic narrantur.

4. Reg. 15. 2. Par. 26.

Vidi Dominum.] Hic, quem Esaias vidit, Christus est, vt ex diui Ioannis testimonio cognoscimus. Cùm enim dixisset Euãgelista, Poptereà nõ potuerõt credere Iudæi, quia iterũ dixit Esaias, Obcæcauit oculos eorũ, & indurauit cor eorum (quæ verba sunt ex hoc capite deprompta) statim subiunxit. Hæc dixit Esaias, quando vidit gloriam eius, nempè Christi, de quo ibi loquebatur.

Ioan. 12.

Sedentem super solium] Significat latã esse & definitã cõtra Iudæos sententiã, solent enim Iudices, quando sententiam ferunt, in excelso throno sedere. Dicit autẽ soliũ Dei nõ solùm esse excelsum sed eleuatum, vt illud incõprehensibile nobis esse ostendat. Neque enim possumus diuinam maiestatem verbis consequi, nec cogitatione ipsa cõprehendere. Hanc visionem dicunt nõnulli fuisse imaginariã, alij intellectualem, alij aliter. Vtcunq; sit, ipse Deũ vidit, quo modo Deus se illi voluit ostẽdere. Et quãuis cum hoc loco videatur pugnare id, quod ait D. Ioãnes, Deũ nemo vidit vnquã: & id quod ait D. Paulus in. 1. ad Timoth. Lucem inhabitat inaccessibilem, quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest, nulla tamen est repugnantia. Nam hæ duæ authoritates asserunt diuinã essentiam à nemine in hac vita videri, oculis enim carnis diuinitatẽ videre non potest, non autem negant Deum viris sanctis in hac vita aliquo modo se ostẽdere in qua specie ille vult apparere, quemadmodũ Abrahæ, Isaac, Moysi, Esaiæ, aliisq; multis apparuit, vt diuinæ literæ multis in locis testantur.

Ioan. 1. 1. Tim. 6.

Et

Et ea quæ sub ipso erant replebant templum.] Hoc est, fimbriæ vestiũ, quibus Deus indutus cernebatur. Significat minimũ diuinæ maiestatis maius esse tota hominum gloria.

Seraphim stabant.] Seraphim sonant incendia seu incensos. Spiritus sunt charitate inflammati, qui stabãt super solium, qui & propter velocitatem, & propter sublimẽ & excellentem contemplationẽ alas habere dicuntur. Loquitur more humano: nã perspicuũ est angelos esse spiritus, nec alas nec corpora habentes. Sed voluit Deus vt in hac specie apparerẽt, ad mysteria, de quibus statim dicemus, significãda. Illud est aduertendũ, Deũ visum fuisse sedentẽ, angelos verò stãtes, non sedentes: imò quia vnus sedere voluit, quia dixit, Ascendam super altitudinem nubium, sedebo in monte testamẽti in latribus aquilonis, ruit præceps in æternum supplicium. Stemus coram Deo illi seruientes, ne superbia elati in profundum præcipitemur. *Infra. 12.*

Duabus velabant.] Significabant tam admirabilẽ esse Dei splendorem, vt ab oculis carnis cerni non posset.

Et duabus volabant.] Ostendebant se esse promptos, & ad parendum diuinæ voluntati paratos. Animaduerte. Non vna ala volabant, sed duabus. Ruit cito auis, quæ sola vna ala volare contendit, Anima quæ volare cõcupierit, duabus indiget alis, cognitione & charitate, Cognoscere pertinet ad intellectum, amare verò ad voluntatem.

Et clamabant alter ad alterum.] Se inuicem ad Dei laudes inuitabant. Ita nos non solum Deũ laudibus efferamus, sed alios etiam ad easdem laudes inuitemus.

Sanctus.] Deum ter sanctum appellantes, & vnum dominum exercituum, significant Deũ esse in personis trinũ, in essentia vnũ. Per hæc duo seraphim duo testamẽta possumus intelligere. Vbi enim est salutare incendium nisi in sacra scriptura? Fieri non potest, cùm tota mens nostra in diuinis litteris versatur, quin aliquẽ diuinũ ignem sentiamus, qui nos incendat, & studio immortalitatis inflãmet. Duo testamenta ideò Dei caput & pedes velare dicuntur, quia nec quid ante mundi constitutionẽ fuerit, nec quid post finem eius futurũ sit, explicant. Per caput, principium, per pedes finis intelligitur. Duabus alis volabant, & media tantùm ostendebant, quoniam inter media solùm nobis scriptura refert, creationẽ mundi, diluuiũ, legem datam, filium Dei pro nobis carnẽ sumpsisse, eius mortem acerbissimam, reditũ ad vitam, ascẽsum ad cælum, & multa alia: quamquam non omnia. nam

duabus

duabus alis quibus volabant, aliquid referebant, aliquid ve
ró tegebant. Sunt enim multa mysteria, quæ plenius silẽdo,
quàm loquendo laudamus. Ideo seraphim caput & pedes
tegebant, significantes sublimia esse diuina mysteria, no.
strumq; intellectum transcendentia. In psalmo 64 vbi com:
munis versio habet: Te decet hymnus Deus in Sion, habet
versio D. Hieronymi ex Hebræo: Tibi silentiũ laus Deus in
Sion. Quasi dicat. Tã excelsa & trãscendentia sunt mysteria
tua summe Deus, vt melius silẽtio quã pleno ore laudẽtur.
Hac ratione ductus dicebat Esaias: Generationem eius quis
enarrabit? Cũ aliquid laudibus efferimus, significamus nos
illud mente comprehendere. At cùm diuina mysteria exce-
dant nostrũ intellectũ, plus ea aliquando silentio quàm ver-
bis extollimus, ostẽdentes nos ea nequaquã posse verbis ex-
2. Cor. 12. plicare. Eam ob causam Apost. in 2. ad Corinth. cùm dixis-
set se audisse arcana verba, subiunxit nõ licere ea homini lo
1. Cor. 2. qui. Et in 1. ad eosdem, Quod oculus, inquit, non vidit, neq;
auris audiuit, neq; in cor hominis ascenderunt, quæ præpa-
Rom. 11. rauit Deus diligentibus se. Et ad Romanos scribens ait: O
altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quàm incom
Exod. 40. prehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. Et
hoc existimo significatum fuisse velo illo, quo arca testamẽ-
ti tegebatur. Timantes egregius pictor, nisi nos fallunt vete
res historiæ, cùm luctuosissimam cædem Iphigeniæ pinge-
ret, lachrymas & mœrorẽ cæterorum expressit, vultũ autẽ
Agamemnonis patris eius velo cooperuit. Intellexit insig-
nis artifex nulla re posse melius summum patris dolorẽ &
luctum exprimere, quàm illum nõ exprimendo. Hinc pos-
sumus intelligere quare nobis euangelium non explicuerit
beatæ Dei genitricis natiuitatem nec assumptionem: quo:
niã hæc & similia mysteria plus euangelistæ laudãt silentes
& admirantes, quàm loquentes. Ideo in eius assumptione
Luc. 10. euangelium Marthæ ac Magdalenæ canitur, in quo de san-
ctissima Dei genetrice nullam omnino inuenies mentionẽ.
Sunt igitur duo seraphim duo testamenta, quę ideo clamãt
alterum ad alterum, quia quicquid in veteri legimus testa-
mento, hoc idem in euangelio reperimus: & quicquid in Eu
angelio legimus, fuit in veteri testamento prędictũ aut ad
umbratum. Nihil est in eis dissonũ, nihil contrariũ, sed om-
nia consona & cohærentia. Potest etiam dici ob eam cau-
sam Deũ tectũ esse, cùm sit summè bonus, & omnium bono
rum largitor, vt nos doceat, vt benè faciamus, sed ne videri
velimus.

velimus. Eam ob causam cherubim de quibus agitur Exo. 37. alas suas extẽdebant propitiatorium tegentes. Quamuis enim exigat aliquando tẽpus vt nostra benefacta in lucem prodamus, est tamen interdũ tempus ea tegendi. Nullũ theatrũ conscientia maius est. Terra cooperit venas auri, & mare vniones, & arbores in hyeme virtutem suam intus tegũt, quam tamẽ tẽpore oportuno ostendunt. Oportet tempora spectare. Omnia enim, vt ait Ecclesiastes, tempus habent. *Similia.* *Eccle. 3.*

Plena est omnis terra.] Tanta erat eius gloria, vt totum orbem terrarum impleret. Vel ita: Cunctæ creaturæ terram implentes suppeditabant materiam amplissimam laudandi diuinam potentiam & pietatem.

Et commota sunt superliminaria cardinum à voce clamantis] Hoc est à voce clamante. Hebraismus est. Et est sensus: Tanta erat clamoris vis & magnitudo, vt moueret postes cũ superliminaribus. Si superliminaria voce angelorum mouentur, quãto magis debent homines moueri voce ipsius Dei, nos ad pœnitentiam cotidie vocantis? Fortasse hac motione portarum templi significata fuit eius euersio & cæremonialium, quæ in eo fiebant, cessatio.

Et domus repleta est fumo.] Accipitur hic fumus in bonam partẽ, pro flamma ignis, quę est fumus accẽsus: & significat splendorẽ, vt in fine quarti capitis annotauimus: Potest etiã accipi pro odore suaui ab aromatibus in igne positis producto: quemadmodum in canticis, vbi ait sponsus: Quæ est ista quæ ascendit per desertum, sicut virgula fumi ex aromatibus myrrhæ, & thuris, & vniuersi pulueris pigmentarij? Ego existimo fumum re vera hoc in loco capi ab Esaia pro vero fumo oculos lædente & obcæcante, quo cæcitas tetrumq; Iudæorum scelus significatur. Quasi dicat. Omnes gẽtes, quæ terræ nomine intelliguntur, erunt splẽdore fidei & gratię illuminatæ, & sublatis errorũ tenebris, in quibus versabantur, ad agnitionem veritatis peruenient. At domus Dei, hoc est synagoga, manebit repleta fumo & caligine, quoniã Iudęi non solum non recipient Messiam, sed etiã cę co furore, & incredibili peruersitate exagitati tam tetrũ & inauditum facinus admittẽt, vt Christum seruatorẽ, & verũ Messiam falsis criminibus ad capitis periculũ vocent. Quã do Deus dedit legẽ Moysi, audiebantur tonitrua, fumabat mons Sinai, & erat nube dẽsissima coopertus. Quę omnia significabant legẽ illam esse timoris, & fore vt Iudæi fumo & nube obcęcentur. At Christi euangelium ortum habuit à suaui *Cant. 3.* *Exod. 20.* *Luc. 2.*

à suaui angelorum cantu, & diuino atq; cæleſti luminis ſplẽ dore. Illud eſt hoc loco aduertendũ, non vidiſſe prophetã viſionẽ hanc viuente rege leproſo. Sed eo mortuo leuauit oculos ad cælum, & mentis acie purgata vidit dominũ exercituum Chriſtum Deum noſtrum in ſolio ſublimi ſedentẽ: & diuina myſteria ſole ipſo ſplendidiora fuit mirabiliter contemplatus, quibus animum ſuum veluti diuino nectare recreabat, & ad æternitatem alebat. Nam viuente in nobis rege leproſo, regnante in nobis peccato, Deũ videre, eiuſq; diuina myſteria, vt par eſt, contemplari nequaquam poſſumus. Non regnet, inquit Apoſt. Peccatum in corpore veſtro mortali, vt obediatis cõcupiſcentiis eius. Huic teſtimonio ſimile eſt id, quod in Exodo eſt literis mandatũ. Viuẽte Pharaone impio rege, pop. Iſraeliticus lateris & palearũ opere preſſus, & vehementer afflictus, nõ dicitur ad dominũ aſpiraſſe. Cùm verò deceſsit è vita in infernum præcipitatus, ſuſpirauerãt filij Iſraëlis, vt ait ſcriptura, & aſcendit clamor eorũ ad dominum. Cùm videatur eos tunc magis lætari debere, & antea ſuſpirare cùm viueret tyrannus, qui eos acerbiſsimis cruciatibus vexabat. Regnante peccato dæmoni parcimus, & mũdi ædificia cõdentes pro frumẽto quærimus paleas, & in operibus terræ vitã conſumimus, ad cælorũ autẽ altiſsima ædificia nequaquã aſpiramus. Veniamus ad euãgeliũ. Obtinente regnũ immaniſsimo Herode tota ciuitas turbatur. Ait. n. Euangeliſta: Turbatus eſt rex Herodes, & tota Hieroſolyma cũ illo. Fugit ſanctiſsima Dei genitrix virgo cũ puero Ieſu & iuſto Ioſeph, & innocentes infantes immaniſsimè trucidãtur. Nec mirum eſt: Nã vbi regnat Herodes, ibi Chriſtus nõ eſt: Vbi aũt non eſt Chriſtus, ibi nocẽtes impunitatẽ conſequuntur, innocẽtes verò dãnantur. Defuncto autem Herode, ecce angelus domini apparet in ſomnis Ioſeph in Aegypto dicens: Surge accipe puerũ, & matrẽ eius, & vade in terrã Iſraël. Anima noſtra ciuitas eſt, in qua regnante Herode, hoc eſt peccato, nulla eſt ſecuritas, nulla quies, ſed turbatio & confuſio. Si in ea naſcitur aliqua innocẽs cogitatio, ſtatim interficitur. At defuncto Herode, mortuo peccato, apparet oblectatio diuina, reuertimur Hieroſolymã, ad viſionẽ pacis, vbi in tranquillitate vitam degimus.

Rom. 6.

Exod. 2.

Matt. 2.

Matt. 2.

Et dixi, Væ mihi quia tacui.] Videns prophetа duos illos angelos canẽtes, deũq; mutuò laudantes, cõferens ſermones ſuos cũ laudibus ſeraphicis doluit quidem, & grauiter tulit: quoniã Seraphim nihil aliud quàm Dei laudes loquebãtur, ipſe

ipse verò aliquando de rebus humanis cũ hominibus sermo nes cõferebat. Eam ob causam inquit: Væ mihi quia tacui à diuinis laudibus, quia Deum nõ laudaui, quia angelos non imitatus sum. Fortasse voluit propheta se cum angelis coniungere, Deũq; laudare, sed non audẽs ob conscientiã dixit: Væ mihi, quia tacui. Ego existimo ideò Esaiam dixisse hoc, quia meminit se aliquando tacuisse cùm loqui oporteret. Et quoniã aliquando locutus fuerat cum tacere oporteret, subiungit: quia vir pollutus labiis ego sum. Vtrumque enim peccatum est loqui & tacere extra tempus. Nam vt ait Salomon, tempus loquendi, & tempus est tacendi. Vel ideo dixit se tacuisse & esse pollutum labiis, quia intellexit ex ea visione se ad cõcionandum inuitari, & volebat se ob linguæ impedimentum excusare: quod & Moysi accidisse scriptum legimus. Aequum enim est vt qui se peccatorem cognoscit, tantam dignitatem refugiat ne audiat id, quod dicitur in psalmo: Quare tu enarras iusticias meas, & assumis testamentum meum per os tuum? Et id quod dicitur in ecclesiastico: Non est speciosa laus in ore peccatoris: Et in psalmo: Rectos decet collaudatio. Ideo in canticis: Benedicite omnia opera domini domino, & laudate dominum de cælis, non dicitur Benedicite vel laudate peccatores dominum, Inuitantur ad diuinas laudes concinendas bestiæ & vniuersa pecora, serpentes & volucres pennatę, dracones & omnes abyssi, & multa alia: At peccatores sub nomine pen natotum non inuitantur, quod sint multo peiores serpentibus, & ea scelera & maleficia concipiant, vt belluas immanes etiam immanitate superent. Et quamuis aliquando clament, dominumque laudent, animo tamen silent, iuxta id quod dictum est in psalmo: Quoniam tacui, inueterauerũt ossa mea, dũ clamarem tota die. Clamabat tota die, & clamans tacebat, quia non ex intimo cordis clamabat. Qui flagitiis pascuntur, & de sua conuersione nequaquã curant, loquentes silent, & clamantes nõ exaudiuntur. Ideo debent munus concionandi refugere. Et aduerte. Vidit Esaias dominum, & statim seipsum exinaniuit & abiecit. Visus Dei homines reddit humiliores, visus verò principum terræ superbiores. Conspecto Deo illico Abrahamus se terram & cinerem esse dixit: & Rebecca viso Isaac descendit de camelo, seque operuit pallio: Hoc est viso domino, descendit anima de camelo superbiæ, seque tegit pallio pœnitentiæ.

Eccle. 3.

Exod. 4.

Psal. 49.
Eccle. 5.
Psal. 32.
Dan. 3.
Psal. 102.

Psal. 31.

Gen. 18.
Gen. 24.

In medio populi.] Hinc colligitur culpam esse habitare

inter impios si possis commodè inter pios habitare. Nam, vt ait diuus Paulus, Corrumpunt bonos mores colloquia praua. Et Ecclesiasticus: Qui tangit picem, inquinabitur ab ea. Vt enim subducta materia extinguitur ignis, sic ablata occasione peccatum. Auferes autem occasionem, si impiorum consortium & consuetudinem fugias. Vt nummum aureum explorare solemus, sit nec ne adulterinus, priusquã eum accipiamus: sic probare homines debemus, sint ne pij an impij, priusquã earum familiaritate vtamur. Et vt in mẽsa principũ est vnus, qui dapes prægustat, ne princeps lethali veneno ruat in interitũ, sic prægustãdi sunt ij, cũ quibus est cõiunctissimè viuendũ, si autem postea se erasse quis intellexerit in eligendis amicis, faciẽda est vitæ mutatio. Abrahamũ separauit deus ab impiis Chaldæis eiq; separato sæpenumero apparuit. Quãdiu D. Petrus cũ discipulis fuit, paratus erat ad obiiciẽdũ se hostiũ telis potius quã Christũ negaret: sedcõiũctus iniquis sacerdotũ ministris in atrio principis ad vocẽ puellæ Christũ negauit. Vide quid secũ afferat detrimẽti impiorum cõsuetudo. Ideo dicebat Moyses filiis Israelis: Recedite à tabernaculis hominum impiorũ, & nolite tangere quæ ad eos pertinent, ne inuoluamini in peccatis eorum.

1. Cor. 15. Eccle. 13. Simile.

Simile.

Et volauit ad me vnus de seraphim, & in manu eius calculus, quem forcipe tulerat de altari. Et tetigit os meũ, & dixit. Ecce tetigit hoc labia tua: & auferetur iniquitas tua: & peccatum tuum mundabitur. Et *audiui vocem domini dicentis: Quem mittam? & quis ibit nobis?* Et *dixi: Ecce ego; mitte me.* Et *dixit: Vade, & dices populo huic: Audite audientes, & nolite intelligere, & videte visionẽ, & nolite cognoscere. Excæca cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius claude: ne forte videat oculis suis, & auribus suis audiat, & corde suo intelligat, & conuertatur, & sanem eum.* Et *dixi: Vsquequo Domine?* Et *dixit: Donec desolentur ciuitates absq. habitatore: & domus sine homine. Et terra relinquetur deserta, & longe faciet Dominus homines, & multiplicabitur quæ derelicta fuerat in medio terræ.* Et *adhuc in ea decimatio, & conuertetur & erit in ostensionem sicut terebinthus, & sicut quercus, quæ expandit ramos suos. Semen sanctum erit id quod steterit in ea.*

Et volauit ad me. ¶ Cum Esaias suam calamitatem & imbecillitatem deplorauit, & confessus est, statim fuit diuina consolatione delectatus. Missus est ad eum vnus de seraphim, qui ei impedimẽta auferret, eumque consolaretur, & à sorde labiorum expiaret. Eodem modo cum diuus Palus exclamaret:

exclamaret: infœlix homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? illico subiunxit: Gratia Dei per Iesum Christum. Plora, & confitere de peccatis tuis, & eris diuino præsidio adiutus & recreatus. Est præterea aduertendum hunc seraph esse nouum testamentum, quod calculum ignitum comprehendit: hoc est, sermonem Dei, quo tacta labia immunda purificantur. Ideò ait Dauid, Ignitum eloquium tuũ vehementer. Et Christus apud Ioannem. Iam vos mundi estis propter sermonem, quem locutus sum vobis. Hic calculus ignitus, hic sermo Dei debet sumi ex altari quod est in tẽplo: hoc est, ex sacra scriptura, quę est in ecclesia catholica ab ipsa ecclesia intellecta et explicata. Lutherani citãt scripturę authoritates, sed cùm sint extra tẽplũ ab ecclesia separati, nõ sumunt calculũ ab altari, quod est in tẽplo. Ex quo efficitur vt ipsam scripturam deprauent, quæ ab illis depraua ta & perperã intellecta nihil potest cõtra nos efficere. Nõ sat est citare calculũ, hoc est sacrę scripturę locũ, sed necesse est vt talis locus sit in altari tẽpli in sacra scriptura ab ecclesia explanata, nõ ab hæreticis exposita. Quo'q; diabolus locũ ex media scriptura deprõptum citauit & exposuit tentãs Christũ, illic'q; ex eo loco scripturę suadẽs vt se ex tẽpli pinnaculo præcipitaret. Sed nihil illi profuit. Eodẽ modo hæretici volẽtes homines ex fidei pinnaculo præcipitare, locos ex scriptura ab illis iniquè & falso expositos allegãt, diabolũq; imitari gloriãtur. Sed nihil illis proderit, stabit. n. semper ecclesia catholica erecta: neq; poterũt aduersus eã portæ inferi, hoc est, hæreticorum dogmata pręualere. Hanc enim veritatem ipsa incarnata veritas affirmauit. Hoc non considerantes cæci Lutherani existimant sat esse scripturam citare, qui eã non intelligentes, sed peruertentes falsa & impia dogmata, & incredibilia mõstra excogitarunt & pepererũt. Vndè effectum est vt ipsi inter se pugnent, & nullus sit qui cũ alio penitus cõcordet, nisi in eo quod est, se ab ecclesia & vera fide separare. Vnusquisq; habet suas particulares & proprias hæreses, pater non conuenit cũ filiis, nec filij cũ patre. & quemadmodũ Deus eos, qui turrẽ Babylonis aduersus ipsum Deũ construere volebant, in diuisione linguarum castiguauit, & tãta fuit inter eos confusio, vt seipsos nõ intelligẽtes turrẽ relinquerẽt, sic Lutheranos impiã sectam aduersus Christũ ædificare conantes puniuit Deus in linguarũ & opinionũ varietate & confusione, ita vt possit Lutheranismus rectè appellari Babel, ob incredibilem confusionẽ. Sed

permitet Deus, vt suam confusionem videntes, relinquant inceptam turrē lateritiā, & ad ecclesiam, lapideū ac firmissimum Dei templum aliquando confugiant. Ex hoc loco Esaiæ colligunt nōnulli Luherani, nihil à Christianis allegari debere nisi sacram scripturam, quoniam angelus labia Esaiæ ignito calculo, hoc est, verbo Dei perpurgauit. Sed vnde sequitur hoc? Est quidem hic calculus ignitus verbū Dei: sed quæ conclusio est hæc? Angelus expurgauit Esaiā verbo Dei, ergo nihil aliud debet citari? Imo sequitur sensus quos Lutherani citant ad sua impia dogmata fulcienda ex sacra scriptura frigidos esse, nō ignitos calculos, imò falsos & impios, quoniā cū ipsi sint extra ecclesiā, nō eos sumunt ex altari. quod in templo, hoc est in ecclesia ab eos explanatos sed à pestilentibus hominibus perperam expositos. Videsi. gitur quā frigidè, ineptè, & falsò velint ex hoc loco colligere, nihil debere alligare præter sacram scripturā. Confirmat etiā hoc Lutherus, & probat hoc, quia Christus eiusq; Apostoli sacrā scripturam allegarunt. Videte consequentiā. Christus & Apostoli diuinas literas citarūt, ergo nos nihil aliud citare debemus. Quæ est hęc ratiocinatio? quę conclusio? O ridiculum dialecticū. O hominē insipientē. Nonne vides tuā confusionem? Imò D. Paulus illa tuba euangelica, illud vas electionis, illud sapientiæ pelagus, gentilium poētarum testimonia, Menādri, Arati, Epimenides in mediū attulit. Si sanctissimus Apostolus citabat gentiles, quare nos non citabimus sanctos patres fide & charitate, cęteriscq; virtutibus prę stātes, qui excellentibus ingenijs, & eximia sanctimonia diuinarū literarū studia coluerunt, & sacrā scripturā diuinitus explanarunt? Quare non citabimus consilia? Quare nō citabimus ipsam ecclesiam, quam Apostolus appellat columnā & firmamētum veritatis? Imò ipsa veritas, ipse Christus Deus noster multa attulit moralia, multa exēpla, multas parabolas, quæ non erant in veteri testamento: Quod & eius Apostoli fecerunt. Vndè hęc est validissima cōsequentia: Multa in medium prodidit Christus eiusq; Apostoli, quæ nō erant literis diuinis mandata, ergo nobis idem facere licebit. Sed de his hactenus. Possumus per calculum ignitum Spiritus sancti gratiam intelligere. Ego existimo altare illud figuram fuisse altaris nostri, & calculū illum ignitū peccata purgantem Christum adumbrare in sancto sacramento eucharistię, qui peccata nostra dimittit. Ioannes enim Damascenus in libro 4. orthodoxæ fidei capite 14. hæc verba scripta

1. Tim. 3.

reliquit:

reliquit: Apponentes oculos, & labia, & frontẽ, diuinũ carbonem concipiamus. Vt ignis in nobis desiderij assumẽs ex eo carbone ignitionem, comburat peccata nostra, & illuminet corda nostra, & participatione diuini ignis igniamur & deificemur. Carbonẽ vidit Esaias, Carbo autẽ simplex non est, sed vnitus igni: sic panis cõmunionis non panis simplex est, sed vnitus diuinitati. Et corpus vnitũ diuinitati nõ vna atq; eadẽ illi natura est, sed vna corporis, & vnitæ diuinitatis. Hęc Damascenus. Vbi pro calculo legit, carbonẽ vel prunã, quemadmodum etiam nonnulli vertunt, vt postea videbimus. Cum igitur per calculum ignitum siue prunam viuã Christus intelligatur, per seraph existimo intelligẽdum esse sacerdotem sacramentum sanctum fidelibus ministrantem. Tu nunc considera altaris amplitudinem & maiestatem, siquidem ipse seraph cum sit spiritus charitate incensus, non illud ausus est manu attingere, sed calculũ forcipe accepit, vt magnam altari reuerentiã exhibere. Hinc colliges quàm impia sit eorum temeritas, qui cum sint mortiferis sceleribus coinquinati, ad altare accedunt, & verum Christi corpus & sanguinem accipiunt, non obseruantes id quod ait Apostolus: Probet autem seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat, qui enim manducat & bibit indigne, iudicium sibi manducat & bibit, non diiudicans corpus domini. D. Dionysius Areopagita cap. 15. cælestis Hierarchiæ hunc spiritum, qui labia tetigit Esaiæ, inquit non esse ex illis altissimis primisq; spiritibus, quos proprio nomine vocamus seraphim: sed aliquem ex iis angelis, qui nobis præfecti sunt, qui ob incendendi ministerium seraphim quoque appellantur: vel quia iussu seraphim hoc munus suscepit. Ideò vnus ex seraphim nuncupatur. Ibi multa de hac visione dicit scitu dignissima, quę hic nõ subscribo, satis esse existimans locum indicasse. 1. Cor. 11.

Auferetur iniquitas tua.] Purgatur Esaias ad munus concionandi subeundum. Ex quo colliges oportere concionatorem esse ab omni peccato purgatum.

Quem mittam.] Proponit hoc Deus, vt voluntas præmiũ consequatur. Illud est aduertendum, Dixisse Deum: quẽ mittã? in singulari: & statim plurali numero dixisset: Quis ibi nobis? Vbi significatur Trinitatis mysterium, Est enim Deitrinus & vnus Numerus singularis ostendit vnitatẽ substantiæ, pluralis verò trinitatem personarum.

Et dixi: ecce ego, mitte me.] Nõ temeritate & arrogantia se

vltrò obtulit, sed quia purgatus fuerat ab angelo. Nõ enim se obtulit, priusquam eum angelus tetigisset. Vide igitur ne munus concionandi pollutus accipias. Esaias nõ se obtulit, nisi quia eũ angelus purgauerat, & quia legationis necessitatẽ videbat. Et ita charitate inflammatus non timuit futura prędicere, & veritatẽ proferre. Quibus rebus deuenit in rerũ omnium certamen & discrimen, & vitã propter Deũ periculis obtulit. Eodẽ modo concionatores pro Christi gloria cùm opus fuerit, ne veritatem tegant, quanquam videãt, magnas sibi inde procellas esse subeundas.

Vade] Conciliat Esaias authoritatem suæ legationis, asserens se esse à Deo missum.

Audite audientes & nolite intelligere.] Videtur hæc verba aspera prima specie. Sed Hebraismus hanc habet asperitatẽ, cum tamen sensus sit lenior. D. Palus Acto. vlt. huius loci mentionẽ faciens eius asperitatẽ tollit ita dicens: Benè Spiritus sanctus locutus est per Esaiam prophetam ad patres nostros dicens. Vade ad populum istum, & dic: Aure audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & no perspicietis. Incrassatum est enim cor populi huius: & auribus grauiter audierũt, oculos suos compresserunt. Hæc in Actis. Vbi vides imperatiua per futura indicatiui à D. Paulo exponi Sẽsus est: Dic populo huic duro seipsos non esse Messiam recepturos. Audient enim eius doctrinã, eiusq; opera videbũt, & non intelligent ob eorum malitiam & cæcitatẽ. Igitur tu ó Esaia excæca, hoc est, denuncia esse cor populi huius ob impia scelera obcæcandum. Hic locus citatur ab Euangelistis ad ostendendam Iudæorum cæcitatem. Non tamen intelligas Deum obcæcauisse Iudæos, auferendo ab eis oculos aut rationem, sed non dando gratiam. Et Ideo nõ dedit, quia ipsi eam noluerunt. Proptera dicebat Christus: Quoties volui congregare filios tuos, & noluisti. Et vt nemo potest medico litem intendere, qui ægrotum curari nolentem deserit, sic nemo potest Deo culpam tribuere, qui Iudæos obstinatos & peruersos obcæcari permiserit. Ex hoc loco colliges duo, primam est hanc Esaiæ vaticinationẽ ad Christi tempus referri, quoniã pro eo tempore eam citant Apostoli, secundum est, malitiam esse causam obcęcationis: nam Deus non immittit cæcitatem aut duritiem, sed propter hominũ iniquitates & obicem non suppeditat gratiã, qua destitutus homo in grauissima incidit peccata: & suo vitio obcæcatur & induratur. Vt enim sol dicitur nobis cæcitatẽ inferre,

Matt. 23.
Luc. 13.
Simile.
Simile.

ferre, quando ab eo oculos claudimus, eumq; videre nolumus: sic Deus dicitur cor hominis obcæcare, quando ab eo gratiam subtrahit, quia homo eam acceptare renuit.

Et dixi: vsque quo domine?] Solicitus propheta de populo suo quærit à Deo, quousquè hęc sententia permansura sit.

Et terra relinquetur deserta.] His verbis prædicta fuit euersio Hierosolymæ ducę Tito.

Et longè faciet dominus homines.] Hoc est, dispersget Deus Iudæos à patria sua, eosque longè adducet & separabit.

Et multiplicabitur quæ derelicta fuerat in medio terræ.] Id est, gens Iudæorum, quæ fuerit relicta, quæ in obsidione & prælio non occubuerit, dispergetur, & multiplicabitur, non in Iudæa, vt antea, sed in medio terræ, id est, per vniuersum orbem terrarũ. Quod impletum esse apertissimè videmus.

Et adhuc in ea decimatio & conuertetur.] Sensus est: Ex Iudæis decimæ ad Christum conuertentur, Significat ex Iudæorum multitudine paucos esse salutem consecuturos. Hic aliis verbis appellantur semen & reliquiæ, vt fuit primo capite satis explicatum.

Et erit in ostensionem sicut terebinthus.] Sensus est: ea pars quæ fuerit ad fidem Christi conuersa, extendetur & propagabitur instar terebinthi & quercus, quæ sunt arbores ramos suos admodum extendentes. Et semen sanctum erit id quod steterit in ea. Id est, illi qui in fide permanserint, etsi in principio sint pauci, erunt tamen velut semen sanctum ex quo multi fructus generabũtur. Quasi dicat: De apostolorũ germine plurimi fideles pullulabunt. Comparat propheta apostolos, & eos qui ex Iudæis in principio crediderunt, arboribus ramos suos paulatim extendentibus. Nã vt arbores tẽpore hyemali, nec sunt fructibus nec frõdibus ornatæ, sed intus habẽt quendã vigorẽ, qui tẽpore veris eas florẽtes reddit, & auget, sic fideles in principio etsi nullum vigorem habere videntur, postea tamen ramos suos per totum orbem terrarum dilatarũt, & pulcherrimos flores, vberrimosque fructus tulerunt. Comparat etiam eos semini, quoniam ex illis fuit fidelium multitudo per euangelium generata. Hæc est spiritualis illa generatio, de qua dicebat in prima ad Corinthios Diuus Paulus: Per euangelium ego vos genui. 1. Cor. 4.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT VI.

Et plena erat domus à maiestate eius. Hæc verba non sunt

in textu hebraico: nec in eo Latino cui diuus Hieronymus adiecit commentaria. Existimo ea fortasse sumpta fuisse ex versione Septuaginta, & hic inserta.

Et ea quæ sub ipso erant.] Pro toto hoc est in hebraico, Vexulau: Dictio Schul significat fimbriam, partem inferiorem vestis. Ideo potest verti: Et fimbriæ eius replebant templum. Et ita vertit Pagninus. Voluit propheta iis verbis Dei gloriam significare. Hoc intelligens Thargum transtulit: Et splendore gloriæ eius repletum est templum.

Duabus velabant faciem eius.] In hebraico pro facie eius est: panau. hoc est faciem suam. Et ita manet ambiguum referaturne ad faciem Dei, an ad faciem ipsorum seraphim. Noster interpres reddidit ex hebræo faciē eius, nempè Dei. Quod quid significet explanauimus. Simili modo vertit Origenes dicēs in homilia in hoc caput: Duabus alis velabāt faciem non propriā, sed Dei. Chrysostomus tamen in homiliis in hāc Esaiæ visionē legit, seraphim facies suas velare. Et ita hūc locū intelligit Pagninus ita vertens: Duabus velabat vnusquisque faciem suam. Et ita est sensus: Tanta reuerentia Deo seruiebant, vt facies suas tegerent, ne ipsum Deum aspicerēt. Non enim se dignos esse existimabāt, qui altissimā illam Dei maiestatē intuerentur. Ideo excludebant splendidissimum radiū è throno prodeuntē, quod summū splēdorē & immensam gloriam aspicere non auderent, & suam erga Deum reuerentiam & religionem demonstrarent. Ita ferè Chrysostomus hūc locū interpretatur. Hinc discamus nos, qua obseruantia, veneratione, & reuerentia ad Deum eiusque laudes concinendas accedere debeamus.

In manu eius calculus.] Pro calculo est in hebraico ritspah quæ dictio significat calculum: & ita vertit Aquila & Theodotion. quos secutus est noster interpres. significat etiam prunam viuam, seu carbonem incensum. Pagninus vertit carbonem. Poteris clarius vertere, carbonem incensum. Fortasse alludit propheta ad altare holocausti, vbi erat perpetuus ignis: vt Leuitici sexto literæ diuinæ testantur. Septuaginta verterunt ἄνθρακα nomen æquiuocū. Significat enim ἄνθραξ prunā, & carbunculū gemmā prętiosam, quæ & nomine & colore carbonē incēsum imitatur. Non erat hic calculus quicūq. lapillus, sed splēdidissima gēma ab altaris igne ablata & in medio igne costituta. Esaias ad munus cōcionādi subeūdū purificatus est igne charitatis à seraph, hoc est ab incēdio seu incēso, vt esset diuino amore inflāmatus. Moyses priusquam

priusquam ad Pharaonē mitteretur, ad flammam ignis tu- Exod.3.
bi ardentis accedere iubetur. Apostoli inflāmati linguis ig- Act.2.
neis cœperunt ardenter concionari. Vndè colliges etse sum
mè necessarium concionatoribus diuinum ignem animos il
luminantem, purificantē, & accendentem. Id intelligēs Da Psal.50.
uid, priusquam diceret in psalmo. Docebo iniquos vias tu
as, petit spiritum rectum, spiritum sanctum, Spiritum princi
palem, vt in eodem psalmo licet videre. Non tibi cito homi
nem quēcunq; diuinum vatem, sapientia, sanctitate, & a-
nimi amplitudine excellentē, nobilitateq; præstantem.

Et adhuc in ea decimatio, & conuertetur, & erit in ostensionem sicut terebinthus, & sicut quercus, quæ extēdit ramos suos.] Textus cui D. Hieronymus adiecit cōmentaria, ita habet: Et adhuc in ea erit decimatio, & rursus erit in deprædatio nem sicut terebinthus & sicut quercus, quę proiecit fructus suos. Quæ verba D. Hieronymus in hunc modum interpre tatur: Vix decima pars Iudæorum relinquetur à Tito & Ve spasiano. Sed postea Iudæi qui euaserint ex bello, multipli-cabuntur. At veniet Adrianus imperator, & tunc ipsæ reli-quiæ Iudæorum iam multiplicatæ erunt rursum in direptio nē. Capientur enim ab Adriano & affigentur: & erunt velu ti terebinthus & quercus, quę glandes amiserunt. Quod ac cidit anno quinquagesimo à captiuitate sub Tito & Vespa-siano. Hæc D. Hieronymus. Vbi communis versio habet: ad ostensionem, est in Hebræo leuaer, à verbo Baar quod sig-nificat præter alia comburere, ardere, & excidere. Vnde Pa-gninus vertit: in excisionem. Potest verti: ad excidendū, vel ad comburendum, vel ad ardendum, sicut quercus sterilis & inutilis. Vbi vides Iudæos comparari quercui sine fructu, quæ nihil valet nisi ad ardendum, & comburendum, & se-candum.

Argumentum capitis Septimi.

Narrat diuinus vates immanem duorum regum Syriæ & Samariæ contra Hierosolymam coniurationem. Osten-dit Dei misericordiam & potentiam, qui Iudęorum statum occidentem afflictumq; erexit, eorumque ciuitatem obses-sam ab hostibus seruauit. Et inde sumpta occasione à Iudęo rum liberatione vaticinatur de diuino virginis Mariæ par-tu, & Christi saluatoris nostri admirabili aduentu. Qui di-uina pietate motus humanam naturam inexplicabili ratio-ne sibi deo copulauit, vt in humana forma delitescens, nos à dæmonis

dæmonis crudelissimi tyranni captiuitate liberaret, ad æternamque beatitudinem tandem perduceret.

CAPVT VII.

4. Reg. 16. *T factum est in diebus Achaz filii Ioathã, filii Oziæ regis Iuda, Ascendit Rasin rex Syriæ, & Phacee filius Romeliæ rex Israël in Ierusalem ad præliandũ contra eam: & nõ potuerunt debellare eam. Et nunciauerunt domui Dauid dicentes: Requieuit Syria super Ephraim, & commotũ est cor eius, & cor populi eius, sicut mouẽtur ligna siluarũ à facie vẽti. Et dixit Dominus ad Esaiã: Egredere in occursũ Achaz tu, & qui derelictus est tasub filius tuus ad extremum aquæductus piscinæ superioris in via agri fullonis. Et dices ad eũ: Vide vt fileas: Noli timere, & cor tuum non formidet à duabus caudis titionũ fumigantium istorũ in ira furoris Rasin regis Syriæ, & filii Romeliæ eo quòd consilium inierit cõtra te Syria in malũ, Ephraim, & filius Romeliæ dicentes: Ascendamus ad Iudam, & suscitemus eũ & euellamus eum ad nos: & ponamus regem in medio eius filium Tabeel.*

EXPLANATIO.

Et factum est.] Rege Ozia vidit Esaias ea, quæ primis quinq; capitibus scripta reliquit: quo mortuo regnauit Ioathan filius eius, sub quo vidit propheta ea quæ sexto capiti mandauit. Cùm verò Ioathan migrasset ex vita, obtinuit regnũ filius eius Achan homo impius & flagitiosus, quireli cto vero Deo, contempto diuino cultu, ad prophanos gẽtiũ ritus animum transtulit, fictos cõmentitiosque deos turpiter coluit, & in religione violanda impias fraudes concepit.

2. Par. 28. Ideò cũ Deus meritò oppressit, & afflixit. Nã, vt diuina asserit historia, fuit à regibus Syriæ & Samariæ, & à Palæstinis victus & immaniter vexatus. Hostes eius nõ tam suis viribus, quã eius sceleribus pugnantes eũ vicerunt, eiusq; gentibus magnam cladẽ intulerũt, de quibus magnas victorias reportarunt. Æquum enim fuit, vt qui deũ dereliquerãt, suæ impietatis pœnas luerẽt. Sed omnia hæc bella voluit prophe ta silentio transire. Illud tantũmodo refert in quo Rasin rex Syriæ & Phacee rex Samariæ memores superioris victoriæ prædæq. magnitudine excitati de euertẽda Hierosolyma cõspirarunt. At liberauit tunc Deus regem Achaz cum populo Iuda, quoniam sæpè vbi deest præsidium humanum, ostẽditur diuinum. Habes hanc historiam 4. lib. Reg. capite 16.

Illud

Illud est animaduertendū, Rasin sonare voluntatē: Phasce ve ró aperientē. Qui voluntatē aperit, eiq; finē proponit, intel lectus est: nā voluntas ex se cæca est. Hę igitur duę potētiæ, deprauatæ voluntas & intellectus vrbē Hierosolymam, hoc est, pacis visionem, animiq; trāquillitatem conturbare & ex pugnare contendunt: sed diuino præsidio vicuntur.

Et nuntiauerunt domui Dauid.] Hoc est, duabus tribubus Iu dę & Beniamin sequentibus domum Dauidis. Rex Iuda est rex duarum tribuum. Rex Israēl, rex Ephraim, rex Samariæ, rex decem tribuum, idem est.

Requieuit Syria supra Ephraim.] Id est, exercitus Syriæ con iunctus est cum exercitu decem tribuum. Similis Hebraismus est lib. 1. Regum cap. 7. Requieuit omnis domus Israēl post dominum. Id est, adhæsit illi.

Et commotum est cor eius.] Timuerunt tam rex Iuda quàm populus, & veluti arborum folia ventorum flatibus agitata contremuerunt.

Egredere in occursum Achaz.] Iraminebant hostes, & in illud discrimen ventum erat, vt ex eorū manibus euadere nemo crederet. Debilitatis ergo Iudæis & animo cadentibus voluit Deus suā ostendere potentiam. Hinc colligimus nun quam esse de diuino præsidio desperandum, Quin potius cum fuerimus in afflictionibus ærumnisq; versati, & in periculis constituti, debemus animum erigere, in Deoq; spē omnem & fiduciam collocare. Ipse enim qui eripuit Abraham mum à Chaldęis, Lot à Sodomitis, Iosephab inuidis fratribus, Susannā à falso testimonio, Danielē à lacu leonum, tres pueros à camino ignis ardentis, Beatum Petrum à carcere, beatum Paulum à naufragio, qui deniq; eum firmo atq; erecto animo inuocantibus opem tulit, quomodo nos in periculis & calamitatibus derelinquet, si eius præsidio cōfidentes, ad ipsum tanquā ad arcem munitissimā confugerimus? Ait enim diuinus ille vates & clarissimus rex Dauid: Iacta super Dominum curam tuam, & ipse te enutriet: & non dabit in æternum fluctuationem iusto. Vbi pro cura tua est in hebraico iehauecha: quę dictio præter alia onus siue pōdus significat. Omnes qui tali pondere premuntur vocat Christus apud Matthæum inquiens: venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiā vos. Ne igitur ob afflictionum pondera desperemus, cùm subleuatorem Deū habeamus, qui nos clamātes ærumnarū aquis agitatos, earūq; pondere submersos absq; dubio eripiet. Hoc sentiebat Da-

Gen. 11. *Gen. 19.* *Gen. 37.* *Dan. 11.* *Dan. 14.* *Dan. 1.* *Act. 12.* *Act. 27.* *2. Cor. 11.* *Psal. 54.* *Matth. 11.*

nid

Psal.17. uid cũ ita canebat: assumsit me de aquis multis: eripuit me de inimicis meis fortissimis, & ab his qui oderũt me, quoniã cõfortati sunt super me. Preuenit me in die afflictionis meę, & factus est dominus protector meus. Et alio in loco, inducit Deum in hunc modum dicentẽ: Cum ipso sum in tribu-
Psal.90. latione, eripiam eum, & glorificabo eum.

Iasub filius tuus.] Hinc colligunt nonnulli alium filium habuisse Esaiam, qui se ad hostes contulerat, quẽ dicunt esse Rabsacem, de quo postea agetur capite 36.

Ad extremum aquæductus piscinæ superioris.] Duæ erant piscinæ siue cisternę Hierosolymę propter fontiũ inopiam. Ex vna quę erat in parte superiore extra ciuitatẽ, quæ ob eam causam superior appellabatur, veniebat per aquę ductum aqua ad alterã, quæ erat in ciuitate, & appellabatur inferior. in extremo huius piscinę superioris erat Achaz, fortasse prouidẽs ne eã hostes euerterent, cùm Esaias ad eum accesit.

Vide vt sileas.] Id est, noli timorem tuum verbis ostendere. Vel noli Deum tuum blasphemiis lacessere.

Cor tuum ne formidet à duabus caudis titionum fumigantium.] Id est, ne timeas legem Syriæ & Samarię qui propter iram, superbiã, & fuorem titionibus incensis arq; fumigãtibus cõparãtur. Caudas apellat propheta extremitates, vbi ignis est in torribus. Et fortasse hos reges caudis comparauit, quia in illis finitum fuit regnum Syriæ & Samariæ. Tu verò considera, eos qui rempublicam gubernant, si sint sceleribus cõtaminati & obstricti, titiones esse nõ lucentes, sed cõburentes & fumigantes. Contrà verò principes illi atque præsules, qui vitam ad certam rationis normam dirigunt, iustitiamq; humanis opibus anteponũt, virtute, vita & exẽplo mundũ illuminant: & eam ob causam lux mundi rectè
Matt.5. appellantur. Ira Christus Deus noster Apostolis dicebat: Vos estis lux mũdi. Aspicis igitur & animo percipis, quę sit inter bonum & malum principem & præsulem differentia. Bonus lux est splendens, ardens illuminãs: iniquus verò torris est siue titio, vt hic à Deo appellatur, nullũ splẽdorẽ emittens, sed comburens, exulcerans, fumigans, oculos aggrauans, & ad lachrymas prouocans, & totam denique domum, hoc est, totam congregationẽ cõtaminans & nigredine afficiens. Et aduerte. Non comparatur iniquus gubernator titioni ex vna tantùm cauda fumigãti, sed ex vtraq; quoniam nulla parte eum poteris accipere quin cõburaris. Si eũ mones exulcerat te, vehemẽterq; opprimit. Si eũ laudas adulationibusq;

tionibusq; fallis, tu teipsum perdis, & animo tuo perniciem moliris. Sed melius est vt in afflictione incidas, & corpore crucieris, dūmodò nō discedas à virtute, neq. deficiaris a gradu constantiæ, quàm vt per flagitia perpetuū principis fauorem consequaris. Est enim talis fauor veluti hedera arborē amplectens caducā, corruptis defixam radicibus, ruinā quotidie minantem. Nam etsi princeps dum vixerit, te amore & fauore prosequatur, tamē fluxus est, infinitis periculis expositus: & velis nolis est è vita excessurus, & tu corrues fauore destitutus, ex illius gloriæ, quam perpetuam putabas, gradu præcipitatus. Tu verò qui subditus es, mundi fauorē non curans, ne timeas iniquos principes & præsules, si ad Deum aspiraueris, in eoque spem tuam posueris. Nō formidet cor tuum à duabus caudis titionū fumigantium. Nā si Deus pro nobis, vt ait Apostolus, quis contra nos? Sed dicum Dauide: Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo? & alio in psal. Quoniā in te eripiar à tentatione. Et quāuis te hostiū furor inuadet, tranquilla tamē mente consiste. Nam si iustitiā colueris & pietatē, quis te poterit veri honoris ornamentis spoliare? Iustus, vt ait diuinus Psaltes, vt palma florebit, sicut cedrus Libani multiplicabitur. Habes pro te Deū de quo canit idē vates: Liberabit pauperē à potēte & pauperē cui nō erat adiutor. Non est in mūdo qui valeat virum iustum virtutūque mœnibus munitū lædere & à gloriæ altissimo gradu præcipitare. vide quid Deus dicat Ieremiæ: ego quippe dedi te hodie in ciuitatem munitam, & in columnam ferream, & in murum æreum super omnē terrā. Vbi vides virū sanctū cum ciuitate munita, columna ferrea & muro æreo cōparari. Amos propheta capite septimo ait se vidisse dominum super murum litum: vbi diuus Hieronymus per hunc murum Apostolos intelligit, cæteroscq; viros sapientia atq; virtute præstantes. Ibi enim septuaginta interpretes pro muro lito murum adamantinum ob sanctorum firmitudinem & constantiam interpretantur.

Similitudo.

Rom. 8.
Psal. 22.
Psal. 14.
Psal. 81.
Psal. 71.
Ierem. 1.

Hæc dicit Dominus Deus: non stabit, & non erit istud. Sed caput Syriæ Damascus, & caput Damasci Rasim. Et adhuc sexaginta & quinque anni, & desinet Ephraim esse populus: & caput Ephraim Samaria & caput Samariæ filius Romeliæ. Si non credideritis non permanebitis, & adiecit Dominus loqui ad Achaz dicens: Pete tibi signum à Domino Deo in profundum inferni, siue in excelsum supra. Et dixit Achaz: Non petam, & non tentabo Dominum. Et dixit: Audite ergo domus Dauid. Nunquid parum vobis est

Matt. 3.

molestos

molestos esse hominibus, quia molesti estis & Deo meo? Propter hoc
Luc. 1. *dabit Dominus ipse vobis signū: Ecce virgo cōcipiet, & pariet filiū,*
& vocabitur nomē eius Emanuel. Butyrum & mel comedet, vt sciat reprobare malum, & eligere bonum.

Non stabit.] id est eorum consilium non habebit effectum. Sed vterque horū regnum in suis terminis cōtinebitur, neq; lōgius propagabitur. Nā Damascus erit metropolis Syriæ, & Rasin erit princeps Damasci. Et Ita Hierosolyma non capietur, neque possidebitur à rege Rasin.

Et adhuc sexaginta quinque anni.] Id est regnum Israēlis finietur post sexaginta quinq; annos. Sed interim Samaria ciuitas erit metropolis totius regni Samariæ, non autē Hyerosolyma. Hi verò sexaginta quinque anni sunt cōputādi à prophetia Amos: qui vaticinatus fuerat delendum esse regnum Samariæ. Nam à vaticinio hoc Esaiæ vsque ad decem tribuum euersionem & captiuitatem solum viginti tres aut viginti quatuor anni interfluxerunt. Sin autē ab Amos vaticinio numeraueris, hos sexaginta quinque annos, quorum hic meminit Esaias, inuenies. Id autem, quod Esaias hoc in loco ait, est repetitio & confirmatio eius, quod ab alio propheta fuerat prædictum. Et vide quemadmodum Deus voluerit consolari Iudam interitu suorum inimicorum.

Si non credideritis non permanebitis.] Hortatur eos Deus vt credant, si volunt in suo regno consistere & permanere. Quasi dicat: Nisi fidē habuertis asportabimini captiui, eorum calamitates pœnasque ferentes, quorum imitati fueritis infidelitatē. At illi nō crediderūt Deo, ideo non permanserūt, sed fuerūt à Babyloniis capti & in Chaldeā asportati.

Adiecit dominus ad Achaz dicens: Pete tibi signum.] Cum Achaz rex impius verbis Esaiæ non crederet, dixit ei Dominus per eūdem prophetam, vt peteret signū, nō ab idolis quæ colebat, sed à Domino Deo suo. Nā ipse Deus faceret miraculū, quo Achaz intelligeret esse se à duobus regibus liberandū, ipsorū vero regna euertenda: siue illud miraculū vellet rex de inferno, siue de cælo. Poterat enim Deus terrā
Iosue 10. scindere, vt ob magnū hiatum inferi paterent, & poterat in cælo solem sistere, vt tēpore Iosue, aut ipsum cælū aperire.

Et dixit Achaz, Non petam, & non tentabo dominum.] In
Deut. 6. Deuteronomio scriptum legimus: Non tentabis dominum deū tuū. Quo testimonio Christus vsus est aduersus diabolū, vt est apud Matt. ca. 4. Non igitur licet petere à Deo miraculum

raculũ absq; necessitate. Oportebat tamẽ regẽ Achaz signũ petere, quoniã Deus illud præcipiebat. Est enim necessariũ Deo parere. Sed impius rex nõ hoc ex humilitate & religione faciebat sed ex impietate & pertinacia. Existimabat enim Deum miraculũ facturum, & cùm ipse esset idolorum cultor, nolebat vt Dei potẽtia appareret, ob eamq; causam Deus laudibus efferretur. Aspice Dei clementiã erga homines hominũq; malitiam erga Deũ. Volebat Deus miraculũ facere, & homo volebat Dei gloriã celare. Et quod peius erat hanc impietatẽ operiebat flagitiosus rex virtutis tegumento. Vide impiã hominis hypocrisim, Aliud erat in facie, aliud in pectore: Aliud in verbis, aliud in factis. Vt argentũ cùm sit candidum, nigras tamen ducit lineas, sic rex impius, cùm religionis candorem foris ostenderet, intus tamen ater erat, sordidasq; factorum suorũ lineas ducebat: Tales sunt omnes, qui foris speciem virtutis ostendunt, cùm animũ, in quo est nobilitatis virtutisq; domicilium: illis flagitiis deformẽt, vt in perpetuo scelere & ignominia volutentur. *Similitudo. Iud. 3.*

Et dixit... Audite ergo domus Dauid.] Verba sunt prophetæ dicentis: Non satis vobis est ô Iudæi prophetas contemnere, sed Deum ipsum aspernamini: Cur diuinæ voluntati resistitis? Obserua eos esse Deo molestos, qui in afflictionibus ad Deum non confugiunt, sed in præsidio humano spem ponunt rerum suarum.

Dabit dominus ipse vobis signum. Ecce virgo concipiet, &c.] Iubebat Deus regi Achaz vt signum peteret, siue ex cælo, siue ex inferno, quò certò sciret esse Hierosolymã ab hostibus liberandã. Sed eo tale signũ petere nolẽte, promittit Deus signũ humanæ redemptionis, quæ per illã Hierosolymæ liberationem significabatur. Ac si dicat propheta. Propter hoc, quia tu rex credere nõ vis, non tibi, sed vobis ô Iudæi venturi dabit Deus signum magnũ & admirabile, non liberationis solius Hierosolymæ, sed totius mundi. Nam ecce virgo Maria concipiet de spiritu sancto, parietq; filium, cuius nomen erit Emanuel, quod sonat, nobiscum Deus. Hic vos liberabit. Mittet vobis Deus pater Saluatorẽ, nõ aliquẽ Aioth, aut Gedeonem, aut Samsonem, quemadmodũ quõdam, quando iudicibus gubernabimini: sed Emanuelem verum Deum & verum hominem, qui vos à dæmonis potestate proteget, & etiam modò priusquàm nascatur, vos à duobus regibus eripiet. Qui fuerit in electione sanctorũ prophetarum versatus, non mirabitur Esaiã in media mẽtione liberationis *Iud. 3. Iud. 6. Iud. 13.*

rationis Hierosolymæ, totius generis humani liberationis, meminisse. Erat enim mos prophetarum sumpta rerum materialium occasione ad diuina Christi arcana, & altissima mysteria transire, inuolucrisq; tegere, ne sancta darentur canibus, & ab indignis contemnerentur. Intelligi autem hanc Esaiæ vaticinationē de admirabili sacratissimæ virginis Mariæ partu apertissimè testatur D. Matthæus primo cap. sui euangelij, vbi ad literam hæc sunt verba. Pariet autem filiū, & vocabis nomen eius Iesum. Ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Hoc autem totum factum est, vt adimpleretur quod dictum est à Domino per prophetam dicentem: Ecce virgo in vtero habebit, & pariet filiū & vocabis nomē eius Emanuel, quod est interpretatum nobiscū Deus. Hæc D. Matthæus. Et aduerte nullā hic patris fieri mentionē, quoniā Christus conceptus est de spiritu sancto. Est enim Christus lapis ille, qui vt apud Danielē, abscissus est de mōte sine manibus. Hoc est, qui conceptus est & natus de virgine sanctissima virtutū mōte, absq; virili semine. Aduerte etiā nomen pueri esse Emanuel, hoc est, nobiscū Deus. Quæ omnia ostendūt hāc vaticinationē intelligi de Christo Deo nostro, qui in terra patrem non habuit, & qui nobiscum corporaliter habitauit: & de eius sanctissima matre, quæ virgo de spiritu sancto concepit. Idem, licet aliis verbis ait propheta Ezechiel quadragesimo quarto capite suarū visionum. Postquam dixit conuersum fuisse ad viam portæ sanctuarij, quæ respiciebat ad Orientē, & clausa erat, subiunxit: Porta hæc clausa erit, non aperietur, & vir non intrabit per eam, quoniā dominus Deus Israël ingressus est per eā, eritq; clausa principi. Vel, vt alij interpretantur, clausa in æternum. Hæc porta in æternum clausa, per quam solus Deus introiuit, & egressus est, quæ alia est, nisi sanctissima Dei genitrix Maria semper virgo. Ita illum locū D. Hieronymus, diuusq; Augustinus interpretantur. Ea est hæc virgo, quam prędixit Esaias concepturam, Christumq; parituram. O virgo sanctissima templum Domini, sacrariū spiritus sancti, parentum reparatrix, posterorum seruatrix, tu generi hominū sine lumine errantium veram lucē attulisti, ex te enim ortus est sol iustitiæ Christus Deus noster. Erāt homines omni virtutum pulchritudine nudati in omni dedecore ignominiaq; constituti: obtemperauerat voluntas appetitui, corruerat constantia, fuerat vera dignitas ablata, splendorq; extinctus, & omnia denicq; virtutis ornamenta cecíderant.

Dan. 8.

ceciderant. At tu Christum concipiendo, eumq; mundo indicando, nos ex tenebris ad lucem, ex morte ad vitã, ex vera turpiq; ignominia ad veram illustremq; dignitatẽ reuocasti. Ex te pendet nostra salus, nostra victoria, & innocẽtiæ restitutio. Quid sine te esset vita mortaliũ, nisi nox, nisi caligo, nisi tenebræ & vmbra mortis? Tu es virgo & mater: cuius mater? eius cuius Deus est pater. Quid aliud significabat rubus ille, quẽ viderat Moyses, flãmas emittẽs, sed seipsum non comburens, nisi teipsam concipiẽtem sine viro, & parientem sine dolore? Tu es hæc absq; dubio, quæ nobis Emanuelem mirabiliter peperisti. Iudæi nihilominus cæci & obstinati dicunt hanc Esaiæ vaticinationem non esse de virgine, sed de Esaiæ vxore intelligendã Quam ob causam fingunt, vt solẽt, meras nugas intolerabilesq; ineptias, & vanitates: Nónne Deus promisit signũ? Perspicuum est. Quod igitur signum & miraculum esset concipere Esaię vxorem, quæ nulla sterilitate laborabat? O Iudæorum cæcitatem deplorandam. Alij Iudæi hoc intelligi asserunt de vxore regis Achaz, quoniã vidẽt nullũ filium Esaię salutẽ Hierosolymę attulisse: & hunc filiũ, quẽ propheta prædixit fore Iudęorũ liberatorem, aiunt esse regẽ Ezechiã, quẽ cõstat fuisse filium Achaz, admirabilesq; victorias de Iudæorũ hostibus reportasse. Videte cæcorum hominum insaniam. Qui fieri poterat vt vxor regis Achaz in signũ liberationis Hierosolymæ conciperet & pareret Ezechiam, qui iam natus erat? Lege lib. 4. Regum, & videbis ex annorum computatione nouẽ annos natũ fuisse Ezechiã, quãdo pater eius Achaz regnare cœpit, & hoc vaticinũ fuit eo regnante. Quis nõ videt esse has Iudæorũ interpretationes in officina Satanæ conflata?

Exod. 3.

4. Reg. 16. & 18.

Vocabitur nomen eius Emanuel.] Iesus & Emanuel idem sunt, licet diuersa nomina videantur. Iesus sonat saluatorẽ: Emanuel nobiscum Deus. Ad hoc fuit nobiscum Deus, vt nos saluos faceret, Quid aliud est, Deus est nobiscum, quàm Deus est saluator noster? Emanuel appellatur propter diuinam humanamq. naturam in vna hypostasi vnitam. Idem aliis verbis dixit in hunc modum D. Ioannes, Et verbũ caro factum est. Quid est, verbum caro factum est, quàm nobiscum Deus? Idem est Emanuel ac deus factus homo, cum hominibus cõuersans. Id prædixerat Baruch propheta cap. 3. vbi loquens de Messia ait, Hic est Deus noster, & non æstimabitur alius aduersus eum. Et pauló póst, Post hæc in terra visus est, & cum hominibus conuersatus est. Idẽ præ-

Ioan. 1.

Psal.64. dixit iis verbis alius vates, veritas de terra orta est. Hoc est, Deus, qui est, ipsa veritas, terrenum corpus accepit, vt terram colentibus viam æternæ salutis aperiret, eosque saluos faceret, atque ad veram cęlestemque promissionis patriam perduceret. Bonũ, ait D. ille Dionysius Apostoli Pauli discipulus, est sui ipsius diffusiuum & communicatiuum: vnde summũ bonum erit summè cõmunicatiuum. Cum autẽ deus sit summè bonus summè se nobiscũ cõmunicauit. Qua in re poterat magis cõmunicare quàm humanitatem nostram assumendo & nobiscum habitando? Hæc fuit summa communicatio, & admirabilis erga nos amoris abundãtia. Hoc intuens animo Esaias dixit esse Messiam Emanuelem vocandum, vt eius diuinitatem & humanitatem ostenderet. Obserua. Venit deus vt salui essemus, ergo perditi eramus. Venit vt consequeremur salutem, ergo laborabamus ægritudine, Venit vt esset nobiscũ, ergo eramus sine eo. Cùm Christus sit Emanuel, cùm nobiscum sit Deus, quid timemus? Quid amplius cõcupiscimus? Cur mundi opes & voluptates tàm ardenter quærimus, nisi quia quamuis ipse venerit, vt sit nobiscum, nos tamen sine eo esse volumus? Ipse est nobiscum, nos verò cum eo non sumus. Ipse nos quærit nos eum fugimus. Ipse vult vt quæramus vitã, nos autem currimus ad mortem, ruimusque ad interitum voluntarium. Aduerte: Non dicit, Vocabitur nomen eius, nos cum eo, sed ipse nobiscum. O immensum Dei erga nos pietatem, & incredibilem nostram erga Deum ingratitudinem.

Butyrum & mel comedet, vt sciat reprobare malum, & eligere bonum.] Hoc est, erit verus Deus & verus homo. Ac si dicat, Ne mireris ô domus Dauid virginem parientem, & talem filium qui priusquam nascatur, te liberet inuocatus. Nam ipse est Deus, qui assumpta humanitate nobiscum erit factus homo. Ne existimes eum assumpturum esse corpus aërum aut phantasticũ, nam reuera erit verus homo, cibisq; vtetur infantium: comedet enim butyrum & mel. Sed hoc eius sapientiam non impediet: nam pannis inuolutus, & infantili pabulo nutritus sciet reprobare malum & eligere bonum. Particula vt non hic finalẽ causam designat, sed euentum & consecutionem: non enim comedet eo fine, vt sciat reprobare malũ & eligere bonũ, sed ita butyrum & mel comedet, vt etiam sciet reprobare malum & eligere bonum.

Infra 9. Voluit his verbis propheta vtramque Christi naturã diuinã humanamque

humanamque significare. Id quod multis aliis in locis fecit, veluti cap. 9 vbi prædixit Christum fore puerum, & vocandum esse Deum. Sed ita hoc attemperauit Esaias, aliique diuini vates, vt quamuis suo tempore à Iudæis alta mysteria minimè cõtemplantibus non intelligeretur, ne sanctum daretur canibus, posset tamen posteà suo tempore intelligi à Christianis. Oportebat enim tam admirabiles res, tantiq; mysterij maiestatisque repletas, esse his tegumentis coopertas & inuolutas. Erat enim testamentum vetus veluti quædam cortina, in qua diuina mysteria tegebantur, quæ fuerunt in nouo testamento reserata. *Simile.*

Quia antequam sciat puer reprobare malum, & eligere bonũ, derelinquetur terra, quam tu detestaris, à facie duorum regũ suorum. Adducet Dominus super te, & super populum tuum, & super domũ patris tui, dies, qui non venerũt à diebus separationis Ephraim à Iuda, cum rege Assyriorum. Et erit in die illa: Sibilabit Dominus muscæ, quæ est in extremo fluminum Aegypti, & Api, quæ est in terra Assur, & venient, & requiescent omnes in torrentibus vallium, & in cauernis petrarum, & in omnibus frutetis, & in vniuersis foraminibus. In die illa radet Dominus in nouacula conducta, in his qui trans flumen sunt, in rege Assyriorum, caput, & pilos pedum, & barbã vniuersam. Et erit in die illa: nutriet homo vaccam boum, & duas oues, & præ vbertate lactis comedet butyrum. Butyrum enim & mel manducabit omnis homo, qui relictus fuerit in medio terræ. Et erit in die illa: omnis locus, vbi fuerint mille vites, mille argenteis, in spinas & vepres erunt. Cum sagittis & arcu ingredietur illuc. Vepres enim vt spinæ erunt in vniuersa terra. Et omnes montes, qui in sarculo sarrietur, nõ veniet illuc terror spinarũ & veprium, & erit in pascua bonis, & in cõculcationem pecoris. 4. Reg. 19. 2. Par. 32.

Quia antequam.] Redit propheta ad particularem liberationem, & est sensus: Priusquam Emanuel nascatur, priusquam ad eam ætatem veniat in qua sciunt homines reprobare malum & eligere bonum, ipse liberabit terram hanc, quã tu ô Achaz ob idolatriã tuam detestaris, quia in ea verus Deus colitur. Et relinquetur terra à duobus regibus qui eã oppugnatum venerant. Id quod dicit, quam tu detestaris, potest verti. pro qua tu solicitus es. Potest hic locus ita explanari, melius meo quidem iudicio: priusquam Christus nascatur, terra Syriæ & Samariæ, quam tu destaris, & odio prosequeris derelinquetur à suis regibus, quoniã eos capiet & vastabit Assyriorũ rex. Pernicies enim, quã hi duo reges Hierosolymæ moliebantur, in eorũ caput redundabit.

Adducet dominus super te.] Sensus est: Tu eripieris modo à regibus Syrię & Samarię, sed postea ob impietatem tuam grauiret afflgeris. Adducet Dominus super te multo maiora mala quàm ea, in quæ inciderunt decem tribus, post. quam seà Iuda separauerũt. Suadet propheta populũ suũ iis minis & terroribus à vitiis reuocare, ad Deumq; reducere.

Cum rege Assyriorum.] Id est, in has calamitates incurretis, cùm venerit rex Assyriorum. Rex Babylonis appellatur 4. Reg. vl. 2. Par. vl. hic rex Assyriorum, quoniã Babylonij subiecti fuerũt Assyriis. Lege quartum librum Regum, & secundum Paralipomenon, & videbis regem Babylonis cum magnis copiis Hierosolymam venisse, eamque cepisse, & templum incendisse atque Iudæos captiuos secum in Chaldæam asportasse.

Et erit in die illa: Sibilabit dominus muscæ.] Aegyptios vocat muscas propter idolatriæ sordes, & propter eorũ imbecilitatem. vel fortasse quia ibi erat magna muscarum multitudo. Assyrios apes vocat, quia, vt apes stimulum emittũt sic Assyrij vsu sagittarum erant instructissimi, & velut apes volantes & solicitæ, ad prælium velociter & solicitè veniebant. Sensus est: Vocabit Deus ad prælium non solum Aegyptios imbecillos, sed etiam fortes acresque Assyrios, ad pugnandum instructos atque paratos,

Requiescant omnes in torrentibus vallium. Permanet in eadem translatione. Significat Egyptios & Assyrios venturos esse cum magna militum multitudine: terramque Iuda occupaturos & euersuros.

In die illa radet dominus in nouacula conducta. Per nouacula conductam, per regem Assyriorum, & per eos qui trans flumen sunt, idem significatur. Prædicit Iudæorum excidiũ per Babylonios, quos Asyrios vocat, qui respectu Hierosolymæ sunt trans flumen Euphratem. Ideo exercitus Assyriorum appellatur nouacula, quia omnia abrasurus & deleturus erat: & ideò appellatur conducta, quia eo populo tanquam conducto vsus est Deus, ad Iudæorum euersionem & vastitatem. Per caput intelligitur rex Iuda, per barbã principes & nobiles, quibus rex ornatur, per pedes verò hi qui sunt obscuris orti parentibus. Est igitur sensus: Regnum Iuda delebitur ab exercitu Assyriorum, qui veluti acutissima nouacula omnia radent, regem, nobiles, & infimo loco natos, vt nihil in Iudæa relinquant forte, nihil pulchrum, nihil firmum & stabile,

Et erit in die illa nutriet homo vaccam vnam.] Sensus est: Vicis

Victis Iudæis in Chaldeamque translatis tanta erit in Iudæa solitudo, tanta vastitas, tanta paupertas, vt paucissimi ibi habitent. Et ex illis nullus armenta boum, neque greges ouium habebit: Sed rarus habitator vix vaccam vnam, paucasque oues habere poterit: & ob frumenti inopiam comedent homines butyrum & mel. Nam terra ob habitantium raritatem erit feracior, & agri abundabunt herbis, & pecora pascentur liberè quapropter affluent lacte. Describit vates Iudææ solitudinem & inopiam, post Babylonicam captiuitatem.

Vbi fuerint mille vites mille argenteis.] Hoc est tanta erit solitudo, vt locus, vbi fuerant mille vites mille argenteis æstimatæ, in spinetum & vepretum conuertatur. Nam vites ob hostium metum nequaquam amputabuntur.

In sagittis & arcu ingredientur illuc.] Sæuientibus vbique armis nemo agrum suum audebit inuisere absque arcu & sagittis propter metum & hostium & ferrarum. Et relictis locis campestribus fugient homines ad montes, vt eorum difficultate muniantur. In montibus illis neque crescent vepres neque spinæ: quoniam sarrientur & fodientur sarculo & ligone à paucis illis colonis, qui ibi miserabiliter habitauerint. Cætera omnia patebunt pascuis, libereque à pecoribus conculcabuntur. Diuus Gregorius in morali bus libro decimonono cap. vigesimooctauo per spinetum intelligit gentilitatem, ad quam Apostoli cum arcu & sagittis ingressi sunt, quia ad feriendam gentium duritiem cum districtis verborum spiculis, introierunt. Appellat verba sanctorum concionatorum sagittas, de quibus dicitur in psalmo: Sagittæ paruulorum factæ sunt plagæ eorum. *Psal. 63.* Hoc est, Ardentissima Apostolorum verba corda hominum feriebant. Appellantur autem Apostoli paruuli propter eorum sanctam humilitatem & simplicitatem. Qui *Matt. 18.* bus aiebat Christus, vt est apud Matthæum, Nisi conuersi fueritis & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum cælorum. Hæc est causa cur dicat scriptura primo libro Regum filius vnius anni erat Saul cùm regnare cæ *1. Reg. 13.* pisset: volens enim significare eum, cùm regnum obtinuit fuisse simplicem & probũ, ait esse paruulum, ac si vnum annum natus esset. Qui si in illa simplicitate & humilitate permaneret, esset absque dubio egregia quadam gloria cumulatus. Huiusmodi paruulis aperit Deus sua mysteria, diuinamque sacrarũ scripturarum intelligentiam ostendit. Id

Psal. 118. sentiebat diuinus ille Psaltes, cùm ita canebat. Declaratio, seu vt potest verti ex hebræo, ostium sermonum tuorum illuminat, & intellectum dat paruulis. Id ostendit Christus

Matt. 11. apud Matthæum ita inquiens: Confiteor tibi pater, Domine cæli & terræ, quia abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Ex quo poteris facilè colligere non superbos hæreticos, sed humiles catholicos esse diuinarum literarum verum sensum consecutos.

Annotationes ex hebræo in CAPVT VII.

Et qui derelictus est Iasub filius tuus.] Pro Iasub in hebrai: co est iaschub, à verbo schub, quod significat conuertere. So

Iaxub. nat igitur Iaxub conuertetur. Voluit hoc nomine significare reliquias Iudæorum esse ad Christum cõuertendas. Præcepit Deus Esaiæ, vt filium suum Iaxub assumeret, vt nominis significatione rei euentum significaret.

Et non tentabo Dominum.] Pro tentabo est in hebraico anasseh, à verbo nasah, quod significat tentare, quam significationem secutus est noster interpres. Potest esse à verbo nasas, ꝙ significat extollere & exaltare. Ideò poterat verti: Et non exaltabo Dominum.

Ecce virgo concipiet.] Pro virgine est in hebraico almah, quod nomen significat virginem. Et nõ solum hoc in loco sed etiã in cap. vigesimoquarto Geneseos, vbi in hebraico est hæc dictio almah vertit interpres Latinus virginẽ inquiẽs: Virgo quæ egredietur ad hauriendam aquam. Et lingua Punica, quæ vt ait diuus Hieronymus, de Hebræorum fonti bº manare dicitur, almah virginẽ significat. Et Septuaginta interpretes nationẽ Hæbræi, & apud Hebræos clari in primis linguaq; Græca peritissimi verterũt hoc in loco παρθένος, quod nomẽ proprie virginẽ absque dubio significat. Nihilo minus tamen audent nunc Iudæi asserere hoc nõ intelligi de virgine, sed de vxore Esaiæ, quanquam ex illis non nulli dicant esse de vxore regis Achaz intelligendũ, quarũ vtraque virum cognouerat: neque volunt fateri hoc nomen virginem significare: Imo omnes Septuaginta fuisse hoc in loco deceptos asseuerãter affirmant, suorumque Rabbinorum antiquorum commentarios, in quibus almoth bethuoloth interpretantur, omnino reiiciunt: Dictio enim bethuloth sine vlo dubio virgines significat vt ipsi facilè cõ stitẽtur quã falsę & ineptæ sint horũ Iudæorũ interpretationes,

nes, in explanatione ostẽdimus. Deriuatur hęc dictio almah à verbo alā quod significat latere & abscõdere: vnde significat nõ quãcunque virgine, sed eã, quę est abscõdita, de cuius integritate dubitare nemo possit: & quæ est non vetula, sed adolescentula. Ideo Latinus interpres in primo Canticorũ capite vertit: Adolescentulę dilexerũt te. Vbi in hebraico est alamoth, & in cõmentario hebraico exponitur bethuloth. Et in prouerbiis capite trigesimo vbi scriptũ est: Tria sunt difficilia mihi, & quartum penitus ignoro: viam aquilæ in cælo, viam colubri super terram, viam nauis in medio mari, & viam viri in adolescentia, pro adolescentia debet esse in adolescentula, siue in virgine: est enim in hebraico idem vocabulum almah, & ita habent nonnulli codices Latini. Sed vitio Typographorum effectum esse existimo, vt pro adolescentula deprauatè scriberetur adolescentia. Hoc mysterium ait Salomon sibi fuisse occultum & arcanum. Quis est hic homo cuius viam in virgine adolescẽtula & abscondita ignorabat Salomon, nisi Christus de Spiritu sancto cõceptus, & de virgine sanctissima Maria ad mirabiliter natus? Hanc vnicã in explicabilemq. generationem non poterat humano intellectu percipere Salomon. Quamuis enim intelligeret concepturam esse virginem Emanuelemque parituram, viam tamẽ & inenarabilem modum comprehendere nequaquam poterat. De qua dicebat Esaias capite quinquagesimo tertio: generationem eius quis enarrabit?

Si non credideritis, non permanebitis.] Nempe in regno. Pro credere & permanere in hebraico est vnũ atque idem verbum, nimirum aman. Sed priori loco est tertię coniugationis vocis actiuæ, quæ appellatur hiphil, & significat credere: Secundò verò loco est primæ coniugationis passiuæ, quam appellant niphal, & significat esse firmum, certum, stabilem, & permanẽtem. Ideò rectè vertit interpres noster: Si non credideritis, non permanebitis. Et quoniam qui firmi certique sunt in re aliqua, eam intelligere censentur, ideo adducti hac ratione verterunt Septuaginta interpretes. Si non credideritis, nõ intelligetis. Quasi illis dicat propheta: Nisi Dei verbis fidem adhibueritis vera intelligẽtia carebitis. Vbi aspicis infideles omnes esse vera intelligenia sapientiaque destitutos. De illis enim ait in hunc modum Diuus Paulus in epistola ad Romanos. Euanuerunt in cogitationibus suis & obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes *Rom. 1.*

enim se esse sapientes stulti facti sunt. Diuus Augustinus inquit intellectum esse præmium fidei. Et rectè quidem. Est enim perspicuum, fidem illuminare, admirabilemq; intelligentiam tribuere. Pagninus vertit: Si non creditis, quia nō estis stabiles. Hoc est. Ideo mihi non creditis est, quia non estis in solido fidei fundamento constituti. Potest verti: Si non credideritis, non eritis stabiles, vel fideles, vel fortes, vel perseuerantes.

Argumentum capitis Octaui.

Describit diuinus vates admirabilem sanctę virginis Mariæ partum. Id quod fecerat capite superiore. Celebrat victoriam, quam Christus erat de dæmone reportaturus. Vaticinatur venturas esse Assyriorum copias in Iudæam, totamque regionem, excepta Hierosolyma, vastaturas. Prædicit Syriæ & Samarię excidium & vastitatem. Hortatur populum suum ad Dei timorem, veramq; religionē amplexandam. Præcinit Christum fore eum timētibus & colentibus in sanctificationem, in petram autem offensionis impiis Iudæis, ipsius Christi Dei nostri diuina opera damnantibus, eiusque gloriam deformare atque extinguere cupientibus. Piorum enim animos erigit Deus, & ad altissimam dignitatem extollit, & ad vitam tandem æternam perducit. Illi autem qui se vitiis dediderunt, eorumque se quasi ministros præbuerunt, Christi sanctissimis operibus offenduntur. Quò fit, vt ad æternas miserias præcipites ruant. Tandem docet vanos esse ariolos, tollendamq; esse omnem superstitionem, & ad sacram Dei legem confugiendum.

CAPVT VIII.

ET dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem, & scribe in eo stylo hominis. Velociter spolia detrahe, citò prædare. Et adhibui mihi testes fideles: Vriam sacerdotē, & Zachariam filium Barachiæ: & accessi ad prophetissam, & concepit, & peperit filium. Et dixit Dominus ad me: Voca nomē eius, Accelera spolia detrahere, Festina prædari. Quia antequam sciat puer vocare patrem suum & matrē suā, auferetur fortitudo Damasci: & spolia Samariæ coram rege Assyriorum. Et adiecit Dominus loqui ad me adhuc, dicens: Pro eo quod

quod abiecit populus iste aquas Silo, quæ vadunt cum silentio, & assumpsit magis Rasin, & filium Romeliæ, propter hoc ecce Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes & multas, regem Assyriorum, & omnem gloriam eius. Et ascendet super omnes riuos eius, & fluet super vniuersas ripas eius, & ibit per Iudam inundans, & transiens vsque ad collum veniet. Et erit extensio alarum eius implens latitudinem terræ tuæ ò Emanuel.

EXPLANATIO.

Et dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem.] Vult Propheta iis verbis ostendere, rem hanc quam vult consignare literis, & mādare monumentis, magnam esse dignamque absque dubio quam nulla vnquam deleat obliuio. Cur enim ad tam pauca verba scribenda erat librum magnum sumpturus, nisi vellet mysterij magnitudinē significare? Nā quod maius illustriusque mysterium esse potest, quàm virginem concipere, eumq; parere, qui est verus Deus & verus homo, hominum generis restaurator, ipsius matris, quæ eū genuit, creator totiusque mundi redemptor? Est etiam altera causa ob quam iusit Deus esse librum magnum, nempè vt posset ab omnibus videri, nec ob eius paruitatē se aliquis excusaret. Et eam ob causam præcepit Esaiæ, vt scriberet stylo hominis hoc est manifesto, & verbis humanis, literisq; notis, vt omnes possent id, quod erat scribendū, intelligere. Et hanc rationem affert Ioatham in Targum. Voluit Deus etiam hac in re suam erga homines clementiam significare. Idem præcepit prophetæ Habacuc hunc modū: *Habac. 2.* Scribe visum: & explana eum super tabulas, vt percurrat qui legerit. Ac si diceret: Scribe vaticinationē, eamq; planè explica, vt qui legerit, possit eam facile intelligere.

Velociter spolia detrahe, cito prædare.] Hæc est prophetia, quam Esaias in libro magno scribere iubebatur. vide quàm pauca verba, sed considera quàm sublimia mysteria in illis includantur. Capite superiore prædixit sanctus vates nomē & admirabilem Emanuelis natiuitatem: nūc alia eius nomina, verbis quidem differentia, sed re idem significantia, scribit: quibus nostram á dæmone liberationem significat. Est igitur sensus Hactenus diabolus homines oppressit, huiusque mundi principatum obtinens exercuit tyrannidem immanissimam. Sed ipse eiicietur foras. Ideo tu puer ô Emanuel detrahe velociter eius spolia aufer homines ab eius potestate & miserrima seruitute, ipsi enim sūt spolia, quę es ab illo ablaturas: ea cito eripe, ipsumque dæmonem prædare:

dare: non vltra eum regnare patiaris. Id fuisse à Christo saluatore nostro factum, & hanc vaticinationem impletam ipsa euangelia asserunt, & nos planè cognoscimus. Non existimes hāc Christi victoriam fuisse tunc primo ab Esaia prænuntiata: Nam in mundi principio fuit à Deo prędicta, & postea à Moyse literis contestata. Cùm primum nostri primi parentes ob diuini pręcepti trāsgressionem in grauissimum crimen incidissent, ira Deus serpenti, quæ Euam seduxit, & in posteritate fuerat crudelissimum excidium machinatus, allocutus est: Inimicitias ponam inter te & mulierem, & semen tuum & semen illius, & ipsa conteret caput tuum, Vel, vt est in hebraico, & ipsum conteret caput tuum. Quæ est hæc mulier, nisi virgo sanctissima Dei genetrix Maria? Quid per eius semen, nisi Christus Deus noster intelligitur? Hunc dicit esse dæmonis caput contriturum. Cui existimas reseruatum fuisse hanc victoriam, nisi Christo Deo nostro quæ spolia detraxit ab hoste antiquo, eiusque caput contriuit hominumque genus ad veram dignitatem & amplitudinē reuocauit? Communis versio attribuit virgini Mariæ hanc victoriam, dicens Et ipsa conteret caput tuum. Quoniā ipsa Christum genuit, qui eam victoriam de dæmone reportauit, vt nos ad vitam perduceret beatam & immortalem. At litera hebraica ad virginis fructum hanc victoriam refert. Non enim dicit: Et ipsa, sed, Et ipse, nimirum viginis fructus. Et ita transtulit Pagninus, & nonnulli alij.

Gen. 3.

Adhibui mihi testes fideles.] Scripsi ea, quæ mihi præcepit Deus, & assumpsit testes magnæ fidei & integritatis, nempe Vriā sacerdotē & Zachariā filiū Barachiæ, viros claros, qui magnā celebritatē sermonis hominū fuerant consecuti. Hi certò sciūt me sumpsisse librū magnū, cui ea, quæ mihi deus preceperat, mandaui. Vrias sonat illustrationē siue illuminationē Dei. Zacharias verò Dei memorē siue memoriā. Hi enim sunt fideles testes, quia à Deo illuminātur, eumq; memoria tenēt. Ex quo colliges nō esse eos integros testes, qui in ignorantiæ peccatorumq; tenebris versantur, Deumque obliuiscuntur, neq; veritatē neque iustitiam colentes. Christus apud Ioannem in sermone illo amoris plenissimo, quē habuit inter Discipulos suos imminente tempore, quo erat acceptis grauissimis contumeliis ex hoc mundo ad patrem transiturus, hæc verba fecit: Cū venerit paracletus, quē ego mittam vobis à patre, spiritū veritatis, qui à patre procedit

Ioan. 25.

ille

ille testimonium perhibebit de me. Et vos testimonium perhibebitis, quia ab initio mecum estis. Ac si diceret: Testimonium, quod de me tribuetis ô Discipuli mei, fidele erit & incorruptum, quoniam eritis Spiritusancto incensi, & ea testificabimini, quę vidistis, quoniam ab initio mearũ cõcionum meorumque miraculorũ mecum estis, Vbi vides idoneos & approbatos testes eos esse, qui & iusti sunt, & ea, quæ testantur, certo sciunt. Debet iudex considerare sintne testes integri an deprauati, nimiaque affectione corrupti. Vt enim solis radius per vitrum variis depictum coloribus ingrediens, vitri colores non autem suum representat, vt cùm sol sit vnus atque idem diuersus tamen pro colorum varietate appareat: sic homo affectu corruptus, non veros atque natiuos colores rebus tribuit, sed qualis est eius affectio, tali colore rem ipsam depingit, vt cùm vnum atque idem sit factũ, in hoc illud laudet, in alio verò vituperet, ingrediens enim iudicium per affectum, ipsius affectus colorem ostendit, ex quo consequitur vt eius testimonium aliorum facta sæpenumero deprauatè representet. Prudenter equidem Agesilaus, vt est apud Plutarchum quoties audiebat aliquos de aliorum aut laude aut vituperio testimonium dicere existimabat nõ minus esse inquirendos & discendos eorũ mores, qui loquebantur, quã eorũ, de quibus verba faciebant. *Similitudo.*

Accessi ad prophetissam.] Postquam ex Dei præcepto, inquit, scripsi in libro magno mysterium redemptionis humanæ per Christum, & adhibui mihi testes fideles, accessi mente ad prophetissam illam virginem Mariam sacratissimam, & diuino lumine illustratus vidi fore, vt ipsa conciperet, & pareret: integra & violata virginitate permanente Et dixit mihi deus. Filius huius virginis est puer ille, qui vocabitur Emanuel. Tu etiã voca nomen eius, accelera spolia detrahe, festina prædari. Accelera spolia detrahe, siue spolia detrahere est vnum nomen. Festina prædari alterum, sed in idem recidens. Voluit Deus his nominibus ostendere esse Christũ magna cũ festinatione à dęmone mundũ erepturũ.

Antequam sciat puer vocare patrem suum & matrem suam] Confirmatio est eius, quod dixerat, esse Christum cum magna festinatione mundum à demonis fauce erepturum. Quasi dicat: Priusquam Emanuel humanitate assumpta ad id perueniat ætati, in qua pueri sciunt vocare patrem & matrem, auferet atque destruet mundi fortitudinem & sapientiam. Nam quid aliud fuit Christi natiuitas eiusque in mũ-

dum

dum aduentus siue humanis armis, siue copiis & hominum exercitibus, sine bellico apparatu, quàm inanis mundi fortitudinis euersio? voluit statim in infantia Christus iudicare nulla arma, nullam mundi fortitudinem, nullas hominum munitiones, tantã habere firmitudinẽ, vt in illis fiduciã collocaremus: sed in Christi fide charitate formata, in vera religione, in mũdi cõtẽptu, in perpetua virtutis cõstantia esse veram fortitudinem constitutam. Quid aliud fuit
Luc. 2. nasci Christum inter paleas & fænum, & reclinari à virgine sanctissima in humili præsepio, quia non erat ei locus in diuersorio, vt ait euangelista quàm humani fastu, inanis gloriæ, hominum pompæ, & huius mundi sapientiæ, apertissima dãnatio? Quid aliud fuit nasci in itinere & in diuersorio nisi docere vitam hanc viam esse & diuersorium, non permanens domicilium? Quid aliud fuit illa profunda humilitas quàm mundi superbię & iactantię clarissima improbatio? Quid aliud fuit illa summa paupertas, quã humanæ prosperitatis, fluxarumque opum inconstantium in casuque fitarum contemptio? In illa inopia voluit delitescere summus ille omnium rerũ opifex, amplissimusque cæli moderator & rector, qui naturã vniuersam immẽsa virtute coercet & continet, totius vniuersi inuictissimus imperator, vt doceret fundamentũ Christianæ philosophiæ verę religionis initium in rerum humanarũ contemptione ac despicientia consisterę: nosque ad cælestis patriæ desiderium firmissimamq; æternitatis spẽ & fiduciam excitaret. Cùm igitur Christus natus est, statim incępit auferre fortitudinem
8. Cor. 1. Damasci. Stultam enim fecit Deus huius mũdi sapientiam. Et vt verbis vtar Apostoli, quæ stulta sunt mundi elegit Deus, vt confundat sapientes: & infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia: & ignobilia mundi & contemptibilia elegit, & ea quæ non sunt, vt ea quæ sunt destrueret. Vocat hoc in loco diuus Paulus ea, quæ nõ sunt, res illas, quiæ nullius esse momenti videntur, & pro nihilo putantur. Si attentius velimus intueri, videbimus apertissimè summam fuisse Christi saluatoris nostri in mundi restauratione celeritatem. Cùm primùm natus est in mundo, cœpit saluum face
Luc. 2. re mundum. Statim adduxit ad se pastores, qui angelis con-
Matt. 2. cinẽtibus Christumq; nunciantibus ad præsepium peruenerunt: & Magos orientales ex distantibus prouinciis ad se velociter perduxit: vt significaret non solum Iudæorũ reliquias, quæ per pastores Iudæos significabantur, sed etiam gentes,

tes, quarum primitiæ erant Magi illi Orientis, esse salutem cõsecuturas. Cùm rex aliquis vult principem filium suũ designare regem, conuocat vrbium legatos, qui iurent se esse principi obtemperaturos. Fiunt conuentus, & designatur rex. Cõstitutus est Christus rex à Deo patre, iuxta id quod ipse de se ait in psalmo: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montẽ sanctum eius. Quod intelligitur quatenus ille homo est: Nam natura diuina Christus æqualis est patri, semperq; regnum obtinuit. Venerunt totius orbis legati, pastores ex Iudæis, Magi ex gentibus, vt hunc regẽ recognoscerent & adorarent. O felix Bethleem, ô amplissimum atq; excellentissimum diuersoriũ, ô domus panis, id enim significas, vbi natus est panis ille viuus, qui de cælo descendit, vbi facti sunt cõuentus cæli & terræ & verus totius vniuersi princeps & rex à Iudæis & gentibus, & angelis, reliquisq; cælitibus recognoscitur & adoratur? In te natus in tẽpore ille, qui est sempiternus, cœpit velocissimè mundum restituere. At sentienda quidem est, omniq; lachrymarũ abundantia sæpenumero deploranda obliuio nostra, qui Deo accelerãti & festinanti, vt nos liberet & seruet, non occurrimus sed in nostra ignauia & pernicie torpemus. Consideremus Dei celeritatẽ & nostrã desidiã, Dei solicitudinem, nostrã inertiã. Cur nõ festinamus, si deus festinat? Quid respõdebit nostra socordia Christi velocitati? Venit Deus in mũdũ & dedit semetipsum pro peccatis nostris, vt nos eriperet à præsenti seculo nequã, vt verbis Paulinis vtar in epist. ad Galatas, & nos iterũ atq; iterũ vinculis nosipsos astringimus, & in desidia nostra permanemus. Acceleremus igitur, & accinctis renibus nostris, baculos manu tenẽtes, vt Deus in Exodo præcipiebat, comedamus festinãtes. Et, vt ait D. Paulus in epist. ad Hebræos, festinemus ingredi in illam requiem, vbi Dei visione in æternum fruamur.

Psal. 2.

Ioan. 6.

Gal. 1.

Exod. 12.

Hebr. 4.

Et spolia Samariæ coram rege Assyriorum.] Auferet Emanuel spolia Samariæ: hoc est, homines mundi à diaboli potestate coram ipso diabolo. Idem dicit alio in loco prophetà iis verbis: Ideò dispertiam ei plurimos, & fortiũ diuidet spolia. Idem etiã Christus apud Lucã significauit ita dicẽs. Cùm fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quæ possidet. Si autem fortior illo superueniens vicerit eũ, vniuersa arma eius auferet in quibus confidebat, & spolia eius distribuet. Hæc spolia sunt homines, quos Christus à dæmonis potestate ereptos distribuit. Nam ipse, vt ait D. Paulus

Infra 53.

Luc. 11.

Ephes. 4. lus in epist. ad Ephesios, dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem prophetas, alios verò Euangelistas, alios autem pastores & doctores. Vicit igitur Christus dæmonẽ, eiusq; captiuitatem, sibi captiuauit, & in cælum adduxit. Id quidẽ est quod ait Apostolus in eadẽ epist. Ascendens in al-
Ephes. 4. tum captiuam duxit captiuitatem. Hoc est homine, qui an tea erant spolia Samariæ, ab exilio ad cælestẽ patriam ad-
Psal. 67. duxit. Quod Dauid multò antea cecinerat. Et quãuis hoc ita sit, existimo tamen hoc etiam de materiali Samaria & Damasco ciuitate Syriæ dictũ esse. Prędicit enim his verbis propheta victoriam, quã Assyriorum rex de Syria & Samaria reportauit, quod fuit prius, quàm puer sciret vocare patrẽ & matrẽ, hoc est, priusquã Christus nasceretur. Sed hęc victoria significabat Christi victoriam, qui erat de diabolo, mundo, & morte triumphaturus. Quod factum fuit, quando multi ex Iudęis, pluresq; ex gentibus in Christũ crediderunt, & repudiata superstitione, ad verã pietatem & religionẽ animum applicuerunt, seq; Christo libenter dedicarũt. Iudęi per hanc prophetissam intelligunt, vt dixi, vxorẽ Esaiæ: Ad quã dicũt eum corã fidelibus testibus Vria & Zacharia accessisse, ex eoq; congressu filium genuisse, qui vocatus fuit, Accelera spolia detrahere, festina prædari. Sed quis nõ videt Iudæorum imprudentiã, qui Esaiæ prophetæ sanctissimo eam turpitudinẽ tribuũt, quam ne leones quidem admitterẽt. Qui enim fieri posset vt modestissimus sanctissimusque vates coram hominibus veneriũ actum exercuisset cùm non dicam homines, sed etiam quædã bruta animalia nolint cum fœminis cõgressum habere nisi in locis abstrusis ab hominumque conspectu remotissimus? Id enim de elephantis & camelis Aristoteles libro. 5. de nat. animalium capite. 2. scribit. Præterea: puer natus ex tali congressu natus fuisset decem & nouem annos cũ Samaria euerteretur. Illa enim, vt cõstat ex quarto Regum, & 2. Paralipomenõ, euer-
4. Reg. 17. & 18. sa fuit anno sexto regis Ezechiæ, puer autem, si verum est, quod dicunt Iudæi, conceptus fuit secundo anno Achaz
2. Par. 32. regis Iuda. Inter annum autem secũdum Achaz & sextum Ezechiæ si rectè cõputes, inuenies viginti annos interfluxisse. Quomodo igitur fieri posset vt puer nesciret vocare patrem & matrem iam natus annos saltem decem & nouem? Ex quo apertissimè colliges falsam commentitiamque esse hanc Iudæorum opinionem, neque posse cum ratione, neq; cum scriptutarum veritate cohærere. Est igitur hęc prophe-

tissa

tissa virgo illa sanctissima Dei genitrix Maria, de qua dixerat superiore capite: Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitur nomen eius Emanuel. Ad hanc accessit mente diuinus noster vates, eam fuit animo contemplatus Christū parientem, & in virginitate perseuerantem.

Pro eo quod abiecit populus iste aquas Siloe.] Prædicit euersionem Iudææ per Assyrios: Quasi dicat quoniam populus Iudæ, cuius regnū est veluti fons Siloe leniter fluens, suum negligit statum, & spem non in diuino præsidio, sed in regibus Syriæ & Samariæ ponit, eisque vult se subiicere, qui sunt velut fluuij magni suo impetu omnia secum rapientes, ego adducam super eum aquas fluminis rapidissimi, qui totam terram se fundant, hoc est, potentem immanemq; Assyriorum regem, qui totam terrā vastet & populetur. Hoc ideò dicit, quia multi ex regno Iuda fauebant regibus Syriæ & Samariæ, quos videbant potētes, eosque sibi reges constituere volebāt, Siloe est fons lenis & innoxius ad radices mōtis Sion, cui regnum Iuda, quod fuerat à Deo constitutum, cōparatur. Animaduerte. Iudæi volebant eligere reges Syriæ & Samariæ, illisque subiici. At Deus eos nō illis sed regi Assyriæ seruire fecit. Colliges hinc eos, qui illis nolunt subiici, quibus Deus vult, sed diuinæ volūtati nequaquā obtemperantes alios eligunt, quibus se subiciant, postea aliis seruire, qui eos opprimāt & affligant. Aequum enim est, vt quoniā illi non vis subiici, cui Deus vult vt subiiciaris, ei sis subiectus, cui subiici nequaquā velles. Quomodo vis vt tibi Deus pareat, si tu illi nō vis parere? Fac quod vult, & faciet quod vis. Illud est præterea obseruandum Siloe sonare missum: missus autem Christus fuit, ita enim ait D. Paulus in Epist. ad Galatas: Vbi venit plenitudo temporis misit Deus filium suum, factum ex muliere, factū sub lege, vt eos, qui sub lege erant, redimeret. Est igitur huius loci sensus: Quoniam Iudæorum populus contempsit & abiecit Messiam à patre missum, & voluit potius Scribis & Pharisęis adhærere, ideò eum Deus tradet Romanis, qui eum summis calamitatibus premant. Hic est fons ille cuius aqua cæci oculos aperuit, vt est apud Ioan. cap. 9. Volens enim euāgelista significare, per fontem illum Christum intelligi, adiecit nominis interpretationem, dicens: Siloe missum sonare. Est namque Christus fons ille, de quo aiebat regius vates cū patre loquens: Apud te est fons vitæ. Et Zacharias propheta: In die, inquit, illa erit fons patens domui Dauid & habitantibus Ierusalem in

Galat. 4.

Ioan. 7.

Psal. 35.

Zach. 13.

ablutionē peccatorum. Fons vitæ, qui tollit peccata mundi, missus à patre fuit, vt cæcórum oculis mederetur. Quis est ille qui mentis oculorū tenebras aufert, nisi Christus saluator noster: Si hunc fontem contēpseris, cæcus permanebis, nullo diuinæ gratiæ splendore illustratus, & regi Assyrio, hoc est, diabolo huius mundi principi subiicieris, à quo immaniter vexaberis. Si vis lumen oculorum recipere, cōfuge ad hunc fontem & detersa cæcitate clarum lumen recipies. Fuit eius aqua leniter absq; strepitu & clamore, quod Christo conuenire indicat locus Esaiæ cap. 42. ita habens. Non cōtendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem eius. Quem locum. D. Matthæus 12. cap. sui euangelij de Christo interpretatur, Illud est hoc loco aduertendum, eos reprehendi, qui clamoribus & contentionibus vtuntur, aquasque Siloe quiete & in silentio fluentes contemnunt.

3. Reg. 6. Simile. Vt enim in templi Salomonis structura, neque audiebatur malleus, neque securis, vt in primo Regum libro literæ diuinę testantur, sic in ecclesia Christi templo celeberrimo & amplissimo nullæ debent esse iniquæ lites, altercationes, & tempestates, sed modestia, tranquillitas, & charitas.

Vsque ad collum veniet.] Id est vsque ad Hierosolymam, vsque ad quā venit rex Assyrius, sed eam non euertit, quoniam voluit eam Deus tunc seruare. Appellatur autem Hierosolyma collum Iudææ, quod sit in loco alto sita. Et voluit diuinus vates in assumpta translatione permanere. Cōparauit immanem Assyriorum regem aquis inundantibus, omnia secum rapientibus: nūc autem volens earum altitudinem significare, ait totum corpus Iudææ præter caput esse aquis cooperiendum, easque vsque ad collum accessuras, pro caput cum collo Hierosolyma intelligitur.

Et erit extensio alarum eius] Copia & castra regis Assyriorum alas extensas vocat, eiusque potentiam, innumerabilemque militum multitudinem prædicit. Apostrophe est ad puerum Iesum, quem indicat in terra Iudææ nasciturum esse, cum Iudæam eius terram appellet.

Congregamini populi, & vincimini, & audite vniuersæ procul terræ: confortamini & vincimini: accingite vos & vincimini, inite consilium & dissipabitur. Loquimini verbum & non fiet, quia nobiscum Deus. Hæc enim ait Dominus ad me: sicut in manu forti erudiuit me, ne irem in via populi huius, dicens: Non dicatis: coniuratio. Omnia enim quæ loquitur populus iste, coniuratio est. Et timorem eius ne timeatis, neque paueatis. Dominum exercituum

exercituum ipsum sanctificate ipse pauor vester, & ipse terror vester Et erit vobis in sanctificationem, in lapidem autem offensionis & in petram scandali duabus domibus Israel, in laqueum & in ruinam habitantibus Ierusalem. Et offendent ex eis plurimi & cadent, conterentur, & irretientur, & capientur. Liga testimoniū, signa legem in discipulis meis. Et expectabo dominū, qui abscondit faciem suam à domo Iacob, & præstolabor eum. Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum, & in portentum Israël à Domino exercituum, qui habitat in monte Sion. Et cum dixerint ad vos: quærite à pythonibus, & à diuinis, qui stridunt in incantationibus suis. Nunquid non populus à Deo suo requirit visionem pro viuis à mortuis? Ad legem magis & ad testimonium. Quod si non dixerint iuxta verbum hoc, non erit matutina lux. Et transibit per eam, & corruet & esuriet, & cum esurierit, irascetur, & maledicet regi suo, & Deo suo, & suspiciet sursum. Et ad terram intuebitur. Et ecce tribulatio & tenebræ, & dissolutio, & angustia, & caligo persequens, & non poterit auolare de angustia sua.

Luc.2. *Rom.9.* *1.Petr.2.* *Hebr.2.*

Congregamini populi, & vincimini.] Alloquitur populos Syriæ & Samarię prędicens non esse eos Hierosolymam expugnaturos. Est sarcasmus, quę figura à Rhethoribus appellatur virulenta irrisio. Iubet eos congregari ad pugnandum negans eos esse victoriam adepturos. Imò eorum irridet conatus. Acsi dicat: Congregate vosipsos, & conspirate de euertenda Hierosolyma. Sed multò aliter eueniet quam putatis. Nam Deus ciuitatē suam seruabit, vos autē vincemini ab Assyriis, & quamuis magnas copias congregetis, superabimini tamen, vestrumq; consiliū dissipabitur: quia nobiscū Deus est. Docet hic locus nihil cōtra nos efficere posse sceleratorū cōsilia, si Deū propitiū habeamus. Nihil nocuit Dauidi consilium Achitophelis, neque Ioseph consilium suorum fratrum, neque Christo saluatori nostro consilium Scribarum & Pharisęorum. Vnde enim existimabant eius splendorem maculare, nomenque extinguere, inde venit, vt eius gloria clarius innotesceret, & in omni orbe terrarum illustrissima laude celebraretur. Et ipsi Iudęi ceciderunt in miserias acerbissimas, & abiectissimi ab omnibus irridentur omni gloria & decore spoliati. Et quamuis te homines nesarij oppugnent, nequaquam tamen vincent si fueris virtutibus veluti muro septus, diuinoque præsidio munitus. Ita enim ait Deus apud Ieremiam: Bellabunt aduersum te, & non præualebunt quia ego tecum sum, vt liberem te. Deus

2.Reg.17. *Gen.38.* *Ioan.21.* *Ierem.1.* *Iob.3.*

vt ait Iob, comprehendit Sapientes in astutia eorum, & consilia prauorum dissipat. in Prouerbiis ait Salomon. Non est sapientia, non est prudentia, non est consilium contra Dominum. Et pater eius Dauid, Dominus, inquit, dissipat consilia gentium. Etsi viri iusti videantur aliquando ab iniquis superari, ipsi tamen de iniquis triumphant. Cùm palæstini Hæbreos propter eorum scelera superarent, Deique arcam secum asportarent, in templumque idoli sui Dagonis inferrent, euenit, sacra referente historia, vt surgẽtes diluculo altero die Azotij inuenirent Deum suum Dagonem in terra ante arcam iacentem, & alio die scissum & confractũ. Quando existimabant esse arcam Dei abiectam & victam, suoque idolo subiectam, ipsam inuenerunt superantem, idolumque ante se fractum & prostratum habentem, de quo mirabiliter triumphabat. Aspicis hic apertissimè gloriã Dei iminere, etiam cùm abiecta esse creditur, virtutemque victoriam obtinere, etiam cũ victa esse existimatur. voluit Syria cum Samaria Hierosolymã euertere, at Hierosolyma euasit superior, & ipsæ fuerunt euersæ & in summis calamitatibus constitutæ. Vt enim fluctus in maris fortem ingentemque rupem ferientes, ibi illiduntur, nihil aliud efficientes quam seipsos frangere & in spumas inanes conuertere, manente rupe immobili & stabili, sic qui iustum atque pium virum volunt impugnare, spumas suæ iracundiæ & inuidiæ ostendunt, sed nihil aliud efficiunt, quàm se ipsos frangere & atterere, perseuerante viro iusto in virtute & constantia nullam gloriam, virtutis atq; constantiæ premium amittente. Quid enim amittere potest, qui in perpetua honestatis firmitudine etiam percussus & afflictus perseuerat? Et ob eam causam palmæ perpetua viriditate florenti, secq; aduersus pondus mirabiliter eleuanti, à diuino vate comparatur. Iustus inquit ille, vt palma florebit. Et diuus Chrysostomus omni sapientia & eloquentia præstanti eum indomito & inuicto adamanti merito comparauit. Etsi enim corpore vulneretur, non tamen animi magnitudo vulneratur: non cruciatur grauitas, non fides, non virtus, non denique animus ipse charitatis præsidio munitus expugnatur.

Prou. 21.

Psal. 32.

1. Reg. 5.

Similitudo.

Psal. 91. Simile.

Hæc enim ait Dominus ad me sicut in manu forti erudiuit me.] Manus fortis capitur hoc in loco quemadmodum in multis aliis, pro auxilio diuino. Satis perspectũ est & cognitũ in sacra scriptura accipi manũ pro præsidio. Est igitur sensus: Vt Dominus suo peculiari auxilio me docuit, ne populi huius

ius sequererer depravatos mores, ne cum eo in eodem erro re & iniustitia versarer, sic me gratia sua allocutus est, vt vobis dicerem, ne aduersus regem vestrum verba cõiurationis loqueremini. Hoc ideo ait, quia erant multi in Iudæa, qui de rege suo relinquendo cõiurauerant. Volebant se regibus Syrię & Samariæ subiicere, existimantes non posse ab horũ regum impetu euadere. Suadet igitur illis propheta ne hoc faciant neque nominent coniurationẽ. Nam illi regum potentiam timentes se inuicẽ ad coniurationẽ cohortabantur.

Timorẽ eius ne timeatis.] Vos qui nobiliores estis, nolite ea timere, quæ populus timet desperatione debilitatus. Ideo cõiurat cõtra regẽ suũ, quia se vult regibus Syriæ & Samarię subiicere. Hoc est horũ hominũ propositum, eò tendũt omnes suæ cogitationes & verba. Sed timete Dominum ipsumque sanctificate. Sanctificabitur autem, si eius pietatem & potentiam confessi fueritis, vestramque ostenderitis *Matt.5.* virtutem & cõstantiã. Ita aiebat Christus apud Matthæum Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animã autem non possunt occidere: sed potius timete eum, qui potest animam & corpus in gehennam perdere. Petrus Apostolus in *1.Petr.3.* prima epistola sua, Timorem autem, inquit, eorum ne timueritis, & non conturbemini. Dominum Christum sanctificate in cordibus vestris. Pro eo, quod Esaias inquit, Dominum exercituum ipsum sanctificate, ait Apostolus, Dominum Christum sanctificate, hunc Esaiæ locum interpretans: Vbi vides Christum esse Dominum illum exercituum, qui toties in diuinis literis nominatur.

Erit vobis in sanctificationem, in lapidem autem offensionis.] Sensus est, Timete Deum, colite & inuocate illum, & ipse, priusquam nascatur ex virgine, vos eripiet: ipse veniet in mundum, & inter homines versabitur, quorũ multos saluos faciet. Illi verò qui in eum credere noluerint damnabuntur. Vobis illi adhęrentibus erit in sanctificationem, hoc est, vos saluos faciet, omnibus autem eum contemnentibus erit in lapidem offensionis, & in petram, in quam impingent. Vt *Similitudo.* enim id quod apes sumit ex flore, conuertitur in mel: id autẽ quod araneus carpit ex eodem flore, cõuertitur in venenum cum flos sit vnus & idem: sic Christus flos campi excellentissimus aliis fuit in sanctificationem, aliis in ruinam. Hoc est, quod dixit Simeon senex ille iustus & timoratus apud *Luc.2.* Lucam puerum Iesum brachiis tenens: Ecce hic positus est in ruinam & resurrectionem multorum. Illi in lapidem im-

pingunt, qui velut cæci & amentes non attendunt qua vadunt, neque lapidem vident. Ideò Iudæi pedes in hoc lapide, hoc est, in Christo læserunt, quia cæci & insani nesciebant, qua ibant, neque lapidem considerabant, quia ob sua ipsorum scelera Christum intelligere nolebant. Vocatur hoc in loco Christus lapis & petra, propter soliditatẽ & firmitudinem, quemadmodum multis aliis in locis diuinarũ literarũ. Hic est lapis ille, de quo ait idem propheta capite 28. imò Deus pater per prophetam: Ecce ego mittam in fundamentis Siõ lapidẽ, lapidẽ probatũ angularẽ, &c. Vbi versio Chaldaica pro lapide probato habet regem Messiam. Sed vide Iudęorũ prauitatẽ. Illum, quem Deus à se approbatum ait, ipsi reprobauerunt. Id quod fuerat à regio vate in hunc modũ prædictũ. Lapidẽ quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. Quem locũ Christus apud Matth. cap. 21. de se ipso interpretatur. Et D. Ille Petrus Apostolorũ princeps in prima epistola sua cap. 2. de Christo Deo nostro loquẽs, hæc verba scripta reliquit: Ad quẽ accedentes lapidẽ viuum ab hominibus quidẽ reprobatũ, à Deo autẽ electum & honorificatũ. Quapropter idẽ Apostolus, vt est apud Lucam in Actis capite 4. Phariſæos sacerdotumq; principes allocutus dixit: Hic est lapis qui reprobatus est, à vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli, & non est in aliquo alio salus. Vbi de Christo citatũ à nobis psalmum apertè interpretatur. Hic est lapis ille à quo virga percussio exiuit aqua, vt Moses in libro Exodi literis cõsignauit, ex qua biberunt filij Israëlis. Tanta fuit aquæ copia & abũdantia vt caneret in hũc modũ diuinus Psaltes: Qui cõuertit petram in stagna aquarũ & rupem in fontes aquarum. Esse hanc petram Christi figuram apertè indicat Diuus Paulus ita in epistola prima ad Corinthios dicens: Bibebãt autem de spirituali consequente eos petra, petra autem erat Christus: hic est lapis ille, in quo eximius patriarcha Iacob reclinauit caput, quando in somnis vidit glorioſam illam scalam sublimem & stantem, cuius altera pars erat super terram, altera cœlos tangebat. His, qui in Christo requiescunt illi adhærentes, suamque mentem & cogitationẽ in eo collocantes, ostenduntur arcana cælestia sole ipso splendidiora. Vbi vides quanti Deus faciat virum iustum & piũ cum illi etiam dormienti sublimia mysteria reuelet. Ex quo colliges plus valere somnium viri iusti, quàm vigiliam impij peccatoris. Sed oportet super hunc lapidem caput statuere

Psal. 117.

Exod. 17.

Psal. 113.

1. Cor. 10.

Gen. 28.

tuere. Hic est lapis ille, quem ait Daniel excissum esse de mõ te absque manibus, vniuersumque orbẽ impleuisse, hoc est de virgine sanctissima natũ absque viri opera sed spiritu sancto operãte. Huius lapidis meminit Zacharias dicẽs. Ecce lapis quẽ dedi vobis, & super eũ septem oculi sunt: hoc est, septem illa dona Spiritus sancti quæ Esaias explicat cap. 11. Hunc lapidem cõtemplabatur propheta ita canens: Protexit in me abscondito tabernaculi sui, in petra exaltauit mẹ. Et alio in psalmo: Statuit super petram pedes meos. Hinc processit illa Apostoli Pauli doctrina in epistola ad Ephesios. Superædificati estis supra fundamentum Apostolorum & Prophetarum ipso summo angulari lapide Christo Iesu. Vide quomodo Apostoli sententia cum Esaiæ & Dauidis vaticinio cohæreat. Dauid vocat Christum, vt ostendimus, lapidem factum in caput anguli: Esaias lapidem probatum angularem: Paulus verò summum lapidem angularem, quod vtrumque populum & Iudæorum & gentium in ecclesia sua contineat. Quid plura? Ipse Christus Deus noster, Ipse cælestis doctor, ipsa patris Sapientia in sermone illo de monte quem D. Matthæus literis mandauit, se ipsum petræ comparauit. Ita enim inquit: Qui audit verba mea, & facit ea similis est viro ædificanti domum suam supra petram. Est igitur Christus petra. Sed quia in eo impij Iudæi pedes offenderũt appellatur hic petra scandali, quoniam in eo scandalizati sunt. Appellatur hoc scãdalum à doctoribus pasiuũ siue pharisaicũ, quoniã ipsi propter suam eorũ peruersitatẽ scandalizabantur & Christi opera sanctissima & admiranda reprobant, volentes eius nomini illustrissimo tetram maculam inurere omnisque memoriæ clarissimũ lumẽ extinguere. Ob eã causam aiebat Christus apud Matthæum: Beatus qui non fuerit scandalizatus in me. Aspicis hic nullam esse tam insignem virtutem, tam illustrem, tot tantisque laudibus decorandam, quàm impij vitio non tribuant. Vt enim lignum arenæ fixum in medio fluminis altera parte in aqua existente, altera in aẽre extra aquam videtur obliquum & fractum, cum sit rectum & integrũ non ob ligni defectũ, sed quia illud oculi per aquam respiciunt: quo fit vt videntes longè opinione fallantur: sic virtutis actio recta omnibusque numeris absoluta censetur ab improbis obliqua & nefaria, non ipsius actionis, sed iudicij deprauati corruptela: fallit enim iudicium eos, qui per aquã inuidię & malitię res gestas inimicorũ cer

Dan. 2.
Zacha. 9.
Infra. 11.
Psal. 26.
Psal. 39.
Ephe. 2.
Matt. 7.
Matt. 11.
Luc. 7.
Apta similitudo.

nunt cupientes eam gloriã labefactare & infringere, quam magni viri fuerunt rectè factis & virtute cõsecuti. Vt enim febri atque phrenesi laborantes per exigua quadã linearũ rectarum similitudine in pariete descriptarũ decepti, animalia quędã deformia videre existimãt, & testãtur, vt asserit Aristoteles, sic improbi homines animi ægritudine deprauati lineas rectas, hoc est, aliorum facta illustria, digna quæ publicis munimentis mandentur ad memorã posteritatis sempiternã non solũ spoliant ornamentis sed etiã vitio vertunt & ad calumniã rapiũt. Ex hoc loco Esaiæ sumit. D. Paulus ad Corinthios scribens fuisse Christũ factũ Iudæis scandalũ gentibus autẽ stultitiã. Et in epistola ad Rom. scripta sic ait. Offenderũt in lapidẽ offensionis sicut scriptũ est. Ecce pono in Sion lapidem offensionis & petram scandali: & omnis quĩ crediderit in eum non confundetur. Vbi aspicis diuum Paulum ea, quæ Esaias ait de Deo, de Christo interpretari: & hunc Deum esse verum Emanuelem natum ex Maria virgine, de quo hoc caput Esaiæ intelligitur.

Secunda similitudo.

1. Cor. 1.
Rom. 9.

Duabus domibus Israël.] Hoc est domui Iuda & domui Ephraim. per domum Iuda intellige duas tribus Iudam & Beniamin. per domum Ephraim alias decem tribus, quæ erant in Samaria. Sed hoc nõ est de omnibus dicendum, sed de improbis & contumacibus, qui in Christum credere noluerunt. Intuens animo Moyses fore, vt Iudæi Christum non reciperent, gentes vero ad eum conuerterentur, composuit quoddam canticum sublime & glorioſum, cùm iam ad exitum vitę vocaretur, quod est in Deuteronomio scriptum: in quo cœlum & terram testes inuocauit: quoniã homines, qui tunc aderant, post paucos dies erant excessuri ex vita, hæc autem vsque ad Messiæ tempus duratura. In hoc cantico inducit Deũ ita loquentem: Generatio peruersa est & infideles filij. Ipsi me prouocauerunt in eo, qui non erat Deus, & irritauerunt in vanitatibus suis: & ego prouocabo eos in eo, qui non est populus, & in gente stulta irritabo illos. Vbi vides apertè prædictum Iudæos esse Christum contempturos, gentes verò eum recepturas. Sed quoniam hoc futurum erat tẽpore Messiæ, subdidit in eodem cantico Moyses, imo per Moysen Dominus ipse: Nonne hæc cõdita sunt apud me, & signata in thesauris meis? Mea est vltio, & ego retribuam eis in tempore, vt labatur pes eorum. Aspice quàm planè dicat hic Deus se sumpturum esse de Iudæis infidelibus vltionem, quod hoc in loco Esaias contestatur.

Deut. 32.

Et irre-

Et irretientur & capientur.] Nempè vinculis peccatorum de quibus nonnulla 5. capiti mandauimus. Potest etiam de Iudæorũ captiuitate explanari, quando post Christi mortem fuerunt à Romanis capti summisque doloribus affecti.

Liga testimonium, signa legem in discipulis meis.] Verba sunt Christi propheram alloquentis. Acsi diceret: Liga tu propheta testimoniũ hoc, tege inuolucris vaticinium tuũ, claude hanc legem vsque ad discipulos meos, quousque Apostoli eam aperiant: ipsi enim eam sunt interpretaturi: sit clausa donec veniat suum tempus, quando eã Christiani intelligẽt & explanabunt. Ita apud Danielem: Claude sermones, & signa librum vsque ad tempus statutum. Aspicis hic prædictã fuisse interpretationem & explanationem scripturę per Apostolos, & Christi discipulos. Id quod impletum aspicimus. Ipsi arcana, quæ clausa & obsignata erant, reserarunt, & Christi diuina mysteria & sacramenta in lege Prophetisque adumbrata & prædicta diuinitus exposuerunt. Neque est mirandum Iudæos tam turpiter & inneptè vetus testamentum explanare, cùm careãt lumine fidei, & tenebris versati veram Apostolorum expositionem à Prophetis prædictam reiiciant. Fuisse autem vetus testamentum clausum & signatũ vsque ad Christi aduentum, explicat Esaias capite 29. iis verbis: Erit vobis visio omnium sicut verba libri signati, quem cùm dederint scienti literas, dicent: Lege istum: & respondebit: Non possum signatus est enim. Hic est liber ille de quo ait Ezechiel. Et vidi: & ecce manus missa ad me, in qua erat inuolutus liber & expandit illum coram me, & erat scriptus intus & foris. Hæc verba explanans Diuus Hieronymus hunc librum ait esse sacram scripturam, scriptam foris in historia literæ, intus verò in spirituali intelligẽtia. Quam explanationem secutus est postea summus ille pontifex sanctus Gregorius in homiliis in Ezechielem. Hunc eundem librum ait Diuus Ioannes Apostolus in Apocalypsi se vidisse scriptum intus & foris, quem ait vidisse septem figillis signatum, & à nemine posse aperiri, nisi ab agno, qui occisus fuerat, nosque suo sãguine redemerat, qui eum aperuit. Vbi etiam Apostolus vult duas intelligentias literalem & spiritualem significare, quæ vt ait Nazianzenus ille, ob ingenij acumen scientiæque præstãtiam theologus ab antiquis appellatus in legis tabulis ex vtraque parte conscriptis significabantur. Sed ille hos sensus aperuit & reserauit, qui vt est apud Diuum Ioannem in Apocalypsi clauẽ habet

Dan.12.

Ezec.2.

Apoc.5.

Apoc.5. Dauid: qui aperit & nemo claudit: claudit, & nemo aperit. Hic est liber ille quem vt refert in actis Diuus Lucas, eunu-
Act.8. chus legens minimè intelligebat. Interrogatus autem à Philippo Apostolo: Putasne intelligis quæ legis? respondit: Et quomodo possum, si non aliquis ostenderit mihi? Tunc ei Philippus scripturam reserauit, Christum autem in litera clausum ostendit. O admirabilē magistri sapientiam! Eadē hora credit eunuchus, baptismo abluitur & doctus efficitur. Plus sapiētię & virtutis in ecclesię deserto, quā in celebri sy-
nagogæ tēplo fuit cōsecutus. Christus aperuit scripturā Philippo qui eam aliis reserauit. Hoc senserūt duo illi discipuli, qui in castellum Emaus proficiscebantur, qui vt refert Diuus
Luc.vlt. Lucas, postquam Christum cognouerunt, ipseque ex oculis eorum euanuit, dicebant ad inuicem: Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via, & aperiret no-
Rom.7. bis scripturas? Lex vt ait D. Paulus in epistola ad Romanos scripta, spiritualis est, ideo indiget reuelatione. Eā Christus discipulis reuelauit, ipsi autem à Deo docti eā mundo reuelarunt Christumq; in ipsa latentē & absconditū aperuērūt. Et quoniam Christus erat in lege absconditus, ideo eū apo-
2.Cor.2. stolus Paulus sapientiam in mysterio absconditam in epistola prima ad Corinthios appellat. De iis rebus Christi absconditis intelligitur ille noni psalmi titul⁹ & in scriptio: Pro occultis filij. Erant enim filij Dei sublimia mysteria in veteri testamento occulta, quæ modo per ipsum, cuiusque discipulos sanctosque doctores Hieronymū, Augustinum, Chrysostomum, ceterosque alios catholicos sapientia & sanctitate præstantes sunt nobis aperta & referata. Possunt hæc Esaiæ verba: Liga testimonium, & signa legem in discipulis meis: habere hunc sensum: Liga hoc vaticinium tuum in memoria meorum discipulorum. Quasi dicat: Etsi Iudæi infideles contemnant tuam prophetiam, discipuli tamen mei eam adeó obseruabunt, vt eam ex eorum memoria nulla vnquā deleat obliuio. Hęc tua vaticinatio erit in mente meorum discipulorum ligata, consignata & firmiter fixa: In hunc sen-
Deut.6. sum accipitur id, quod in Deuteronomio præcepit Deus quādo Israēlitico populo sua verba commendabat. Ligabis ea quasi signum in manu tua, eruntque, & mouebuntur inter oculos tuos. Quibus verbis præcipiebat Deus Iudæis vt legem suam ante oculos semper haberent, vt nunquam ex eorū animo illius excideret memoria. Et in Prouerbiis, Li-
Prou. 6. ga, inquit, legem meā in corde tuo iugiter, & circunda gut-

turi

tutri tuo. Quanquã hæc explanatio videtur huic loco satis cõuenire, priorẽ tamen existimo esse potius amplexandam, quoniã ostendit Christianorũ lucẽ, Iudæorũ verò cæcitatẽ & ruinam, quod est diuini vatis proposito conuenientius, literæ accommodatius, & ad multos diuinarum literarum locos explicandos præstantius.

Expectabo Dominum.] Verba sunt Esaiæ, quorum sensus est, Præcipitur mihi vt ligem testimonium, claudam vaticinationem & legem vsque ad Christi discipulos. Id quod ego faciam. Nam quamuis Christus statim non veniat, ego tamen expectabo eum, qui absconder faciam suam à domo Iacob, quoniam cùm venerit, à maxima Hæreticorũ parte non cognoscetur.

Ecce ego & pueri mei.] Christus qui modò dicebat Liga testimonium, & signa legem discipulis meis: nunc eos quos discipulos vocauerat, pueros suos appellat. Intelligi autem hunc locum de Christo indicat Apostolus in epistola ad Hebræos capite 2. volens probare Christum secundum humanitatem & nos vnius esse naturæ. Hoc indicat pronomen, mei. Suos enim vocat eiusdem cum ipso naturæ. Sensus est: Ego sum nasciturus ex virgine & verus homo habebo discipulos veros homines, quos mihi pater dabit, qui inter Israelitas magna efficent signa & miracula. Ipse Christus apud D. Ioannem cum patre de discipulis suis loquẽs, Tui, inquit, erant & mihi eos dedisti. *Ioan. 17.*

Qui habitat in Sion.] Quis mons sit hic Sion indicat Apostolus Paulus ad Hebræos ita scribens: Accessistis ad montem Sion, & ciuitatem Dei viuentis Ierusalem cœlestem. Intelligitur ergo per Sion ecclesia militans & etiam triumphans. Viri namque iusti veri catholicæ ecclesiæ ciues tam quo dammodo habitãt in ciuitate illa cœlesti & triumphãte. Quorũ quidã dicebat: Nostra autẽ conseruatio in cœlis est. *Hebr. 12.* *Philip. 2.*

Quærite à pythonibus, qui stridenr incantationibus.] Hoc est, qui submissa voce proferunt verba ad incantationes suas pertinentia.

Nunquid non populus à Deo suo requirit visionem pro viuis à mortuis.] Cum populus quærat visionem ab idolis, ariolosque perquirat, qui inuocent mortuos, vt eos pro viuis interrogent, quare vos non idem facitis? Cum igitur ò discipuli mei hæc vobis locuti fuerint, respondebitis, non esse falsos commentitiosque Deos interrogandos, neque mortuos pro viuis, sed esse diuinam legem inquirendam & quicquid

ipsa

ipsa docuerit faciendum. Lex & testimonium pro eodem accipiuntur. Eam ob causam, lex appellatur testimonium quia in ea testatur Deus quid vult. In Deuteronomio sunt hæc verba literis mandata. Non sit in te qui ariolos sciscitetur, & obseruet somnia atque auguria, neque sit maleficus, neque incantator, neque qui pythones consulat, neque diuinos, & quærat à mortuis veritatem.

Quod si non dixerint iuxta verbum hoc.] Sensus est, Si nõ dixerint confugiendũ esse ad legem, sed ad ariolos & mortuos, in caligine versabuntur. Habebunt in profundo veritatẽ demersam. Transibit lux per eam gentem diuinæ legis contemtricem, eamque deseret lumine destitutam, quæ ob sua flagitia corruet esuriet, irascetur, & Deo atque regi suo malum imprecabitur. Aspiciens sursum & deorsum expectabit auxilium, sed nullum videbit, neque à Deo neque ab hominibus, immò omnia illi tristia atque infœlicia apparebunt. Erit illi ob magnum metum membrorũ dissolutio, calamitas, & caligo. A quibus afflictionibus eripi nõ poterit. Nihil denique erit tam miserum quod in eius calamitatem cadere non videatur. Aspicis hic in afflictionibus & calamitatibus recurrendum nobis esse ad sacram scripturã: quam si contemserimus, in varias atque miseras incidemus calamitates. Confugiamus igitur ad verbũ Dei, ad scripturã sanctã, vbi inueniemus doctrinã salutarem, virtutis indagatricẽ, vitiorum expultricem, animis medentem, eosq; in suam dignitatem reuocantem. Hæc est fons vberrimus & plenissimus, cuius haustu atque potu conceptam visceribus sitim
Exod. 3. sedamus, ardoremq; restinguimus. Hæc est flamma illa, quã vidit Moyses ardentem rubumque non comburentem, vbi Deus est animos nostros incendens æternæque beatitudinis
Gen. 28. desiderio inflammans. Hæc est scala illa quam vidit Iacob,
Gen. 41. quæ summitate cælos tangebat, per quam à terra ad cælũ
Exud. 16. patet accensus. Hæc est cellarium Ioseph in Aegypto huius mundi constitutum, ad quod vndiq; recurrere debemus, vt famem expellamus. Hæc est manna illud cæleste, minutũ, sed candidum & dulce, omnes ad verã promissionis patriam euntes reficiens. Hæc est turris Dauidis munutissima, quæ
Cant. 4. est, vt est Canticorũ libro mãdatum, ędificata est cũ propugnaculis, ex qua pendent mille clypei omnisque fortium armatura. Hæc est mentis speculum. Hæc est thesaurus sapiẽ-
Psal. 118. tiæ. Hæc est quæ vitæ tranquillitatem largitur, quæ est lucerna pedibus nostris. Hæc est deniq;, qua aduersus dæmonem,

nem mundum, & carnem contendimus. Est enim verbũ Deĩ gladius spiritus, vt ait Apostolus, quo inimicos percutimus & prosternimus, & de quibus quotidie victoriã reportamus. *Ephe.6.*

Hæc est probatica illa piscina, de qua loquitur D. Ioannes, quæ à Dei angelo mota cuicunque ægritudini medebatur. *Ioan.5.*

Hæretici ad sacram scripturam descendunt tanquam ad piscinam sanitatis recuperatricem. At sanitatẽ non consequũtur, quia illis Dei angelus non reuoluit scripturam, sed ipsi eam aduersus Deum mouere & reuoluere conantur. Et cùm eam non explanent, sed deprauent, voluit vt non catholicus, sed illis duntaxat in eius interpretatione authoritatem tribuamus, Gloriantur se solos verum scripturæ sensum inuenisse, esseque hanc vnã iudicem ad eamq; solam tanquã ad normam rectissimam esse omnem ecclesiasticã causam exigendam. At vbi scriptura ob eius obscuritatẽ est explicatu difficillima quemadmodũ multis in locis, & de Paulinis epistolis Apostolorũ princeps vltimo suæ posterioris epistolæ capite affirmat, quẽ in eiusdẽ scripturæ explanatione sequemur: Nam non solum catholici ab hæreticis differunt, sed etiã ipsi hæretici multis in locis tantùm à se distant quantũ à nobis. Aliter Lutherus, aliter Oecolãpadius & Bucerus verba illa Christi. (Hoc est, corpus meũ) interpretantur. In locis igitur quæ in varias trahuntur interpretationes, quem sequemur? cuius iudiciũ imitabimur. Nónne vident necessariũ esse iudicẽ, qui scipturas interpretetur? Quis igitur erit hic iudex nisi ecclesia catholica, quã Paulus Apostolus, tuba illa euangelica, appellat columnã & firmamentũ veritatis? Cui Christus eius sponsus ab ea corporaliter discessurus promisit se Spiritum sanctũ missurũ, qui eam doceret omnem veritatem? Capite quartodecimo apud Ioannẽ in hunc modũ loquitur Christus: Ego rogabo patrẽ, & aliũ paracletũ dabit vobis, vt maneat vobiscum in æternũ, spiritum veritatis. Et paulò post. Paracletus autẽ Spiritus sanctus, quẽ mittit pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia, quæcunque dixero vobis. Et cap.16. Cùm venerit ille spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatẽ. Hæc Christus ecclesiæ suæ. Vnũ è duobus fateri coguntur hæretici, aut Christũ ecclesiam suã fefelliſse, illiq; fidem non seruauisse, aut veram esse scripturę interpretationẽ ab ecclesia per mille & quingentos annos doctã approbatam & confirmatam. Hic hærent hęretici nec habent quid respondeãt. Si dicant ecclesiam mille & tercentis ab hinc annis fuisse esseq; deceptam *1. Tim.3.* *Ioan.16.*

deceptã, falso scripturas explanasse, neq; veram fidẽ, neque verum cultum habuisse, fuisse in erroribus versatam, Christi lumine doctrinaq; destitutã, ipsum Christũ mendacẽ & deceptorẽ efficiunt. Nã vbi est eius promissio? Quorsum igitur illa verba Christi ad ecclesiam: Sponsa mea, columba mea, dilecta mea, pulchra amica mea, vna est colũba mea, & alia huiusmodi, quę in Cãticis scriptura cõmemorat? Vbi in diuidua illa familiaritas & cõiunctio: Vbi spõnsi erga spõsã pro qua sanguinem fudit, admirabilis amor? Vbi fides harũ promissionum? Non vos relinquam orphanos, veniam ad vos. Mittam vobis spiritum veritatis. Portæ inferi non prævalebunt aduersus ecclesiam meam. Ego Petre rogaui pro te, vt non deficiat fides tua. Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem seculi? Quæ omnia Christum ecclesiæ promisisse euangelistæ cõtestantur. Quomodo est credibile amantissimum illum sponsum sponsam suam dilectissimam tanto tempore reliquisse, eamque in adulterij amplexibus mille & tercentos annos perseuerasse, & tot patres, tam humiles, tam pios, tam iustos, tanta sanctitate & miraculis coruscantes fuisse à Deo, pro quo multi sanguinem fuderunt penitus destitutos, & immenso propè tẽporis spatio in tenebris & erroribus versatos? Sin autẽ hæretici fateantur Christum fidem suã seruasse, necessariò debent fateri ecclesiam semper veritatem tenuisse & docuisse. Cum autem constet verum esse promissorem, aperte concluditur veram esse, piam, & salutarem, ecclesiæ doctrinã. Cum verò Lutheri eiusq; sequacium doctrina ex diametro ecclesiæ repugnet, & contradicat, quis non videt esse falsam, impiam, & pestilentem? Perspicuũ est enim ex philosophorum doctrina, nullum esse medium inter aientia & negantia. Colligitur ex his eam solam diuinæ scripturæ explanationẽ esse amplectendam, quam tenet ecclesia, semperq; docuit & confirmauit, quam summus pontifex successor D. Petri, ecclesiæ pastor & magister, aut consiliũ rectè congregatũ approbat, & eam, quam viri catholici & docti, ecclesiæ membra pacis, vnitatisq; amantes, verborum Dei trementes, ad ipsius ecclesiæ fideique regulam & doctrinã ex scripturis diuinis depromunt. Hos omnes contemnit Lutherus, atque, se nulli hominum sententiæ submitti quamuis docto & sancto, sed vult vt omnes suę ipsius sententiæ subiiciantur. Sunt homines, inquit ille & errarũt. Et tu quis es Luthere? Nónne es homo? Esne Deus? Nónne perspecta sunt tua flagitia?

Cant. 2. *Cant. 1.* *Cant. 5.*

Ioan. 14. *Ioan. 15.* *Matt. 16.* *Luc. 22.* *Matt. 28.*

tia? Si neminem recipis, quomodo vis vt te solum recipiamus? Contemnis Cyprianum, Hieronymum, Augustinum, Basilium, Bernardum, cæteroſque catholicos ſcriptores, & vis vt te vnum ſuſcipiamus & admiremur. Quomodo audes teipſum tot patribus, tot religionis luminibus, tot viris, ingenio claris, pietate inſignibus, ſanctitate illuſtribus, ſapientia excellentibus, charitate præſtantibus, anteponere? O arrogantiam intolerabilem, ô ſuperbiam inauditam, ô cæcitatem lugendam omnique lachrymarum abundantia deplorandam. Si omnia catholicorũ ſcripta ſunt reiicienda, ſi nihil credere debemus, vt ait, niſi id ſolũm, quod eſt literis diuinis mandatum, quare mũdum ſcriptis tuis repleuiſti? Vbi quæſo inueniſti non eſſe credendum, niſi id, quod eſt in ſacra ſcriptura? Lege totam eam à principio Geneſis vſque ad finem Apocalypſis, nuſquam talem inuenies propoſitionem, Non eſt igitur credẽda hæc tua præpoſitio, ſi verum eſt quod dicis, id ſolum credendum quod eſt in ſacris Bibliis ſcriptũ diuiniſque literis conſignatum. Tu tibi ipſi repugnas. Sed velis nolis multa credere debemus, quæ nõ ſunt in ſacra ſcriptura. Ira enim ait Diuus Ioannes in vltimo capite ſui euangelij: Sunt autem & alia multa quæ fecit Ieſus, quæ ſi ſcribantur per ſingula, nec ipſum arbitror mundum capere poſſe eos, qui ſcribendi ſunt, libros. Ergo multa alia credere debemus, non tua dogmata & portenta, non tuas impietates & hæreſes, ſed ea, quæ Apoſtoli docuerũt & prædicarunt, quæ ab illis ad nos manarunt, quæ eccleſia ſemper tenuit & approbauit, quæ eſt vera ſacræ ſcripturę explanatrix, vt ex ipſa oſtendimus. Ad hanc igitur ſcripturam ita expoſitam non ad te, ſed ad legem potius & teſtimoniũ, vt hic ait Eſaias, eſt nobis confugiendum. *Ioan. 22.*

Et non poterit auolare de anguſtia ſua.] Tranſlatio eſt ſumpta à paſſeribus. Contrà verò de iuſtis dicitur: Laqueus cõtritus eſt, & nos liberati ſumus. Et alibi: Iuſtus de anguſtia liberatus eſt, & tradetur impius pro eo. *Pſal. 123. Prou. 11.*

Annotationes ex hebræo in CAPVT VIII.

Acceſſi ad prophetiſſam] Pro prophetiſſa eſt in hebraico hanneuiab, cum articulo. Quapropter poteris vertere: Acceſsi ad inſignem illam prophetiſſam.

In manu

In manu forti.] In hebraico est cechez kath haiadh. Quod significat, in fortitudine prophetiæ, vel in forti prophetia. Appellatur autem prohetia fortis, quòd sit infallibilis. Ita hūc locum vertit Pagninus, Dictio, iadh, quę est in hebraico vaticinium significat. Eam ob causam id quod habet editio vulgata cap. 1. Ezechielis, Et facta est super eū ibi manus Domini, poterat verti, Et facta est super eum ibi Domini prophetia. Significat etiam consilium. Ideò poterat verti: In forti consilio. Vnde in libro 2. Regum vbi editio vulgata habet: Nunquid manus Ioab tecum est? poterat verti: Nunquid consilium Ioab tecum est? Acsi diceret:
2. Reg. 14. Nunquid dedit tibi Ioab hoc consilium? Si attentè legeris caput illud, non reiicies hanc interpretationem. Significat præterea virtutem, potentiam, prœceptum, quę omnia possunt huic loco accommodari. Sed quoniam prœcipua significatio huius nominis est, manus, vertit interpres noster: In manu forti, & rectè quidē, vt per manum intelligeremus auxilium Dei, aut eius potentiam, aut consilium, aut prœceptū, aut virtutem, aut prophetiam.

Erit vobis in sanctificationem.] In Hebraico est: Erit vobis le mikdax, à verbo cadhax quod significat sanctificare: in quā significationē accipitur, & rectè, ab interprete nostro: ac si dicat: Si Deum timueritis, & colueritis, ipse vos sanctos efficiet: Significat etiam hoc nomen domum sanctitatis. Vnde potest verti: Erit vobis in sanctuarium, hoc est, in domū tutam & munitam, in asylum, & locum refugij. Pagninus trāstulit: Erit vobis in palatium, quod ferè in idem recidit. Et ita R. Abraham vir doctus inter Hebræos hunc locum interpretatur. Eadem ratione in septimo capite Amos prophetiæ vbi scriptum est: In Bethel non adiicies vltra vt Prophetes, quia sanctificatio regis est, & domus regni est: potest verti: quia aula regis est, & domus regni. Est igitur huius loci Esaiæ sensus. Si Deum timueritis, & in eo spem vestram & fiduciam posueritis, ne hostes timeatis, ipse enim vos recipiet, & absconder, eritq; vobis turris inexpugnabilis, atq; domus refugij tutissima. Quibus verbis vult propheta significare, quanta cura Deus protegat & tueatur piorum hominum salutem, qui se diuinæ misericordiæ commiserūt. Nihil enim diuina tutela & defēsione firmius excogitari potest, nihil securius, & præstantius. Quibus mœnibus, quibus arcibus, tutius munimur & protegimur, quàm diuina pietate, si in ea spem nostrā collocamus? Hanc tutam aulam petebat ve-

bat vehementer, ad eamque ardenter aspirabat Diuinus ille vates in acerbissimis calamitatibus & periculis constitutus, cùm dicebat in Psalmo: Esto mihi in Deum protectorem, & in domum refugij, vt saluum me facias. Et paulò post, de iustis loquens: Abscondes, inquit eos in abscõdito faciei tuæ à conturbatione hominum. *Psal.30.*

Auferetur fortitudo Damasci.] Potest verti: Auferet fortitudinem Damasci, nimirum puer Emanuel. Id intelligentes Septuaginta verterunt: Accipiet fortitudinem siue virtutẽ Damasci in conspectu regis Assyriorum. Et ita legit Chrysostomus in homilia secunda in Matthæũ in opere imperfecto, aut quisquis ille est, qui opus illud composuit. Vbi per virtutẽ siue fortitudinẽ Damasci intelligit Magos, sapientes illos Orientales, quos Deus à manu dæmonis eripuit, & accepit. Qui, vt idem author ait, ideò à propheta appellantur fortitudo siue virtus hoc in loco, quia absq; dubio fortitudo siue virtus vnicuiusque prouinciæ sapientes sunt. Per regem autem Assyriorum diabolum intelligit principẽ dæmoniorum. Quidam vertit: Tollet copias Damasci. Pagninus: Tollet opes Damasci: quod ferè in idem recidit. Quod de nullo puro homine dici potest. Quis enim priusquã sciat vocare patrem aut matrem, imò priusquam nascatur, posset Damascum euertere, eiusque fortitudinem, copias, & diuitias auferre? Est igitur perspicuum non posse hanc vaticinationem nisi de Christo explanari.

Argumentum Capitis Noni.

Dixerat Propheta in fine superioris capitis fore, vt ij qui diuinã legem contemnerent, & Christum in ea promissum abiicerent, inciderent in ęrumnas grauissimas, à quibus se eripere nequaquã possent. Quibus verbis significauit acerbissimas calamitates & miserias, in quibus erant Iudęi propter eorũ in Christum impietatẽ versaturi, cũ obsiderentur à Romanorum exercitu, à quibus ad extremum fuerũt capti, cęsi, & in miserrimam seruitutẽ adducti. Sed quoniam multi ex Iudæis fuerunt mentis oculis illuminati, & à dęmonis vinculis erepti, nonnulli ob Christi doctrinã, plures verò ob Apostolorum conciones, præcinit modo victoriã hãc sub nomine duarum victoriarũ, quarũ alterã Theglath-Phalasar rex Assyriorum de Samaria reportauit, quando regnante in ea Phasee cepit duas tribus, Zabulon & Nepthalim, vt est in li.

4.Reg.15. 4.Regum memoriæ proditũ. Alteram obtinuit Salmanasar
4.Reg.17. quando nono anno Oseæ, vt in eodem libro narratur, popu-
latus est Samariam, & Israëlitas transtulit in Assyrios. Fuit
quidem illud imago rerum futurarum. Nam vt rex Assyrius
primo paucos ex Galilæa secum asportauit, sed postea infi-
nita Israëlitarum multitudo fuit in Assyriã adducta, sic Chri
stus velox spoliator primum prędicans in Galilæa, Caphar.
naum, Bethsaida, cepit nonnullos paucos, nimirum discipu-
los suos, qui fuerunt seminarium quoddam nascẽtis ecclesiæ:
deinde per ipsos nomen suum sanctissimum per vniuersas
regiones fama celebrauit, & immanissimam dæmonis tyran
nidem deleuit, & ingentem hominum multitudinem ad se
traxit, vt eos non ad Assyriam adduceret, sed ad beatissimas
illas & splendidissimas oras, vbi placida quiete, summo gau-
dio perfusi Deo ipso in æternam fruerentur. Prædicit diui-
nus vates Christi regnum euãgelicam pacem, & ipsius Chri-
sti admirabilia nomina. Reprehendit Iudæorum superbiã,
hypocrisim, cæteraque vitia, ob quæ vaticinatur esse eorum
gloriam obscurandam & penitus extinguendam.

CAPVT IX.

Matt.4. *PRimo tempore alleuiata est terra Zabulon, & ter-
ra Neptalim, & nouissimo aggrauata est via ma-
ris trans Iordanem Galilææ gẽtium. Populus qui
ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: habi-
tantibus in regione vmbræ mortis, lux orta est eis.
Multiplicasti gentem, non magnificasti lætitiam.
Lætabuntur coram te, sicut qui lætantur in messe, sicut exultant vi-
ctores capta præda, quando diuidunt spolia. Iugum enim oneris eius,
& virgam humeri eius, & sceptrum exactoris eius superasti, sicut
in Madian. Quia omnis violenta prædatio cum tumultu, & vesti-
mentum mistum sanguine, erit in combustionem, & cibus ignis. Par-*
Iud.7. *uulus enim natus est nobis, & filius datus est nobis, & factus est
principatus super humerum eius: & vocabitur nomen eius admirabi-
lis, consiliarius Deus, fortis, pater futuri seculi, princeps pacis.*

EXPLANATIO.

Primo tempore alleuiata est.] Illud tempus appellat primũ
cum Theglath Phalasar cepit duas tribus, Zabulon & Neph
talim, tunc enim terra alleuiata fuit, iniquis habitatoribus,
quibus

quibus abundabat, euacuata. Sed nouissimo, hoc est, tempore, secundæ captiuitatis aggrauata est terra, quando à Salmanasar fuit capta Samaria & euersa, & populus Israelis in Assyrios translatus. Sed quoniam hæc Assyriorum victoriæ Christi victoriam adumbrabant, adiecit propheta: Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam, hoc est, homines qui in peccatorũ caligine versabantur, & mentis oculorum cæcitate laborabant, viderunt Christum saluatorem nostrum, qui est lux vera, omnes homines illuminans. Appellatur autem lux magna, non parua, qualis fuerat Prophetarum Christi comparatione. Verba quæ sequũtur habẽt eandem sentẽtiam: idẽ enim est: Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam, ac, Habitantibus in regione vmbræ mortis lux orta est eis. Verùm per lucem quæ orta est eis, poteris Christi doctrinam intelligere, lucem admirabilem, quæ ideo illis orta est, vt possent ab errorum tenebris liberari, & virtutis ac veritatis splendorem intueri. Vtitur propheta præteritis pro futuris, vt multis aliis in locis, vt vaticinij certitudinem significet more prophetarum. Sensus igitur horum verborum, quem propheta in primis intendebat hic est: Primo tempore quando Christus cœperit prædicare, terra Zabulõ & terra Nephtalim alleuiabitur, hoc est, illuminabitur, quia ibi credẽt multi, quos Christus ad se trahet, & nouissimo aggrauabitur terra & expugnabitur, quando etiam per Apostolos victus fuerit diabolus, qui ei dominatus fuerat, & multo plures crediderint. Est autem hæc dictio, aggrauata, sumpta à re bellica, qua significatur magnus Apostolorum triumphus & illustris victoria, quam de dæmone reportarunt, & hominum multitudinem Christi imperio subiecerunt, vt eos ad cœlestem Hierosolymam adducerent, vbi summa securitate & oblectatione incredibili quiescentes, Deum viderent, eiusque numinis, aliarumque rerum pulcherrimam & excellentissimam scientiam consequerentur. In quam ciuitatem sempiternam & splendidissimam nõ ingrediuntur illi, qui Christi fidẽ non receperũt, sed secluſi à cõcilio cælestiũ, separati à gaudio illo inexplicabili mẽtium beatarũ in cœcas inferorum latebras adibunt, vbi in æternis cruciatibus & miseriis versabũtur. Explicans autẽ propheta sitũ terræ Zabulõ & Nephtalim, ait: Via maris trans Iordanem Galilææ gentium. ac si diceret: Quæ terra Zabulon & Nephtalim adiacet mari secus stagnum Genezareth, vbi sunt vrbes sitę vltra Iordanem, quæ sunt in Galilæa

gentium, hoc est, in illa parte Galilææ, quam olim Salomon dedit Hiram regi Tyri. Quam ob causam plaga illa Galileæ gentium vocatur, cùm sit altera Galilæa circa Tiberiadem. In hac igitur terra Zabulõ & Nephtalim cœpit Christus euangeliũ prædicare, & ibi populus, qui ambulabat in tenebris, vidit Christũ lucem magnam, & habitans in regione mortis fuit diuino splẽndore illustratus. Ibi erant viculi, à quibus
Psal.67. erant Apostoli, de quibus dicitur in psalmo: Principes Zabulon, principes Nepthalim duces eorum, esse autem hoc vaticinium intelligendum de Christo Deo nostro apertissimè indicat Diuus Matthæus, cuius hæc sunt verba: Cùm audis-
Matt.4. set Iesus, quod Ioannes traditus esset, secessit in Galileam, & relicta ciuitate Nazareth venit, & habitauit in ciuitate Capharnaũ maritima, in finibus Zabulon & Nepthalim, vt adimpleretur quod dictum est per Esaiã prophetam: terra Zabulon & terra Nepthalim, via maris trans Iordanem Galilææ gentium. Populus qui ambulabat in tenebris vidit lucem magnam, & sedentibus in regione vmbræ mortis lux orta est eis. Vbi aspicis peccatum esse vmbram mortis, de qua
Luc.1. apud Lucã Zacharias ait: Visitauit nos oriens ex alto illuminare iis qui in tenebris & in vmbra mortis sedẽt. Tenebras vocat nõ has sensibiles, sed errores & impietates. Cùm autẽ lucẽ non quærerent, ipsa eos quęsiuit, ipsa illis orta est. Qua in re infinita Dei nostri erga homines pietas ostenditur: nõ enim passus est Deus eos in caligine diutius sedere, & in tenebris inextricabilibus versari, aperuit eorum oculos aliquandò, vt ipsam lucem Christum Deum nostrum & mentis, & corporis oculis aspicerent. Et quoniam hæ duæ tribus Zabulon & Nepthalim prius fuerant captæ, & asportatæ in Assyriam, & earum terra deuastata & oppressa, ideò in illis Christus prius Euangelium prædicauit, vt qui prius ducti fuerant in captiuitatem corporis, ipsi prius de mentis captiuitate essent reducti, & de regione vmbræ mortis ad regionem vmbræ vitæ, hoc est, à peccatis ad gratiam essent reuocati. Duæ enim sunt in hac vita regiones altera est vmbræ vitæ, quæ est spiritualis Ierusalem à Dei amore condita, altera vmbræ mortis, quæ est spiritualis Babylon ab amore sui constituta. Quamuis enim viri iusti charitate muniti, Hierosolymam colentes vitam animæ habeant, dicuntur tamen esse in regione vmbræ vitæ, quia adhuc nõ fruuntur diuina visione in vita sempiterna, sed per fidem ambulant, non per speciem, per speculum, vt

ait

ait Apostolus, videntes in enigmate, non facie ad faciem. Quamdiu enim animi nostri in corporum carcere detinentur, à perfecta cognitione diuini numinis, & aliarum etiam rerum longissimè absunt. Qui verò vitiis contaminati, mortiferisque criminibus astricti Deum contemnunt, in regione vmbræ mortis esse dicũtur, quia etiam si peccatum sit mors, quamdiu tamen in hoc seculo sunt Babylonis cultores, nondum in illa vera ac sempiterna morte, cuius peccatum vmbra est, cruciantur. 1. Cor. 13.

Multiplicasti gentem.] Alloquitur Propheta lucem illam magnam Christũ Deũ nostrum, qui etiam si hominum multitudinem congregauit, quos sui nominis notitia, fide, spe, & charitate illustrauit, non tamen magnificauit lætitiam: fideles enim licet lætarentur, cùm se tenebris liberatos agnoscerent, dolebant tamen, & grauiter angebantur, videntes manere multos in cæcitate & contumacia, euangelium improbantes. Hoc sentiens Diuus Paulus in epistola ad Romanos. Veritatem dico in Christo Iesu, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto, quoniam tristitia mihi magna est, & continuus dolor cordi meo. Optabam enim ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem. Vel sic: Multiplicasti gentem, quoniam multi in principio audierunt euangelium: sed non multiplicasti lætitiam, quia multi ex credentibus à fide defecerunt. Vel non multiplicasti lætitiam huius mundi, sed fideles tuos, hic voluisti in afflictionibus versari, vt rebus aduersis, capite, & opibus vndique oppugnati ad te solum aspirarent, omnesque suas voluptates & oblectationes in te vno constituerent. Rom. 9.

Lætabuntur coram te.) Cùm fideles fuerint de vniuerso orbe congregati, exultabant Apostoli sicut messores congregata messe, de qua ait Dominus: Messis quidem multa operarij autem pauci. Sed animaduerte. Non dicit: lætabuntur coram mundo, sed coram te, nam hic afflictionibus opprimuntur iusti, & coram mundo abiecti & calami tosi, at coram Domino incredibili voluptate affecti ipsis etiam calamitatibus gloriantur. Matt. 9.

Sicut exultant victores capta præda] Prædam appellat homines, quos Apostoli à dæmonis potestate eripuerant: prædicit vates Apostolorum gloriam & gaudium ob admirabilem victoriam de dæmone reportatam.

Iugum enim oneris eius.] Sensus est: Tu domine Iesu eri-

puisti homines à graui iugo, quo diabolus hominum colla deprimebat, & à virga qua percutiebat, & à sceptro quo imperabat: Et fuit hæc victoria sine humanis armis, sed tua potenti manu diuinitus adepta, quemadmodum illa, quam Gedeon de Madianitis mirabiliter reportauit: vbi pauci nullis armis muniti superarunt copias armis instructas, multitudine propè infinitas, omnique munitionum bellicarum genere abundantes: Habes hanc historiã libro Iudicum septimo. *Iud. 7.*

Docet hic locus homines impios comprimi diaboli grauissimo iugo, à quo eos eripit Deus, cum illos ad seipsum conuertit. Habet Christus iugum, habet & diabolus iugum, sed iugum Christi est suauitate delinitum: ipse enim ait: Iugum meum suaue est: iugum verò diaboli onerosum & durum est. Quod volẽs hic propheta significare dixit: Iugum enim oneris eius. Iugum Diaboli est iugum oneris: Iugum verò Christi, lenitatis & dulcedinis. Christus nos ad suum suaue iugum inuitat, illudque gratis offert: nos verò illud contemnimus, & ad diaboli iugum grauissimum & aspertimum acurrimus, quod multo labore emimus. O cæcitatem deplorandam. Emimus graue iugum diaboli, cùm Deus ad suum suauitate plenissimum, gratis oblatum nos vocet. *Matth. 11.*

Inuitatus quidam ad magnam cænam, ad epulas diuinas, ad Christi suaue iugum, ob eam causam se excusauit, quia emerat quinque iuga boum, & ibat probatum illa. Lege euangelium Lucæ capite quartodecimo, & inuenies hoc. Quid feciſti homo insane? Cur emisti iuga aspertima, si ad Christi suauissimum iugum gratis inuitabaris? *Luc. 14.*

O amentiam inauditam. Emunt homines iuga diaboli, emunt labores mundi, emunt magistratus, & honores quos vocant, emunt calamitates, & peccandi occasiones, imò ipsa peccata, & ipsam vanitatem, cùm Christus clamet: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos, & inuenietis requiem animabus vestris: iugum enim meum suaue est, & onus meum leue. Adestote obsecro animis filij hominum, & attendite. Christi iugum offertur nobis gratis, & cum eo admirabilis & æterna remuneratio: iugũ verò diaboli multo labore emptum affert secum æternam damnationem. Cur igitur volumus incidere in miserias horribiles, & perpetuos cruciatus, iugum dæmonis amentes, si iugo Christi subiecti possumus adipisci vitã beatã & immortalem? In hac vita sine iugo esse nõ possumus. Homo enim, vt in libro Iob *Matt. 11.*

scriptum

scriptũ legimus, nascitur ad laborem. Nónne igitur præstantius est iugo Dei quã diaboli submitti? Quis non videt hoc? *Iob. 5.* Præterea nónne melius est vnũ eligere quàm quinq; ? Quis poterit quinque tyrannis seruire? Iugum Christi vnũ est, diaboli verò quinque sunt iuga. Nullus est sensus, quem sibi diabolus subiicere non desideret. Quid dicebat ille, qui ad cœnã inuitatus noluit venire ? Emi quinque iuga boũ, & eo probare ea. Quo te confers homo deplorande ? Quid vis probare ? ea volo probare. Nónne scis iuga diaboli esse intolerabilia, mortifera, asperrima? Quorsum ea probare desideras ? Desine iuga boum, & accede ad cœnam magnam, ad quam es à Domino inuitatus. Non est cœna parua, magna est. Ea enim quę Deus tribuit, & ad quæ vos inuitat magna sunt. Contrà verò ea ad quæ mundus nos vocat sunt exigua, & inania, falsa, incerta, caduca, quæ nullis defixa radicibus quacũq; varietate labefactantur, & penitus euelluntur.

Et virgam humeri illius.] Aspicis hic diabolum virgam habere, qua suos percutit. Nemo enim est qui maiores labores & calamitates sustineat, quã qui dæmoni subiicit. Quod volens significare sacra scriptura in libro Sapientię facit dam- *Sapien. 5.* natos hoc modo loquentes: Ambulauimus vias difficiles, lassari sumus in via iniquitatis. Quamuis Christus iugum, & virgam, & sceptrum dæmonis superauit, multos ab eius potestate eripiens: tamen dominatur ad huc dæmon omnibus impiis, quoniam ipsi eius potestati se volunt subiicere.

Et sceptrum exactoris eius.] Exactor est qui pecunias, & tributa exigit. Vocatur autem diabolus exactor, quia ab hominibus peccata veluti tributa exigit. Appellatur etiam tyrannus, & princeps huius mundi, qui enim sceptrum tenet, princeps est. Ostendit hic locus esse diabolum principem impiorum. Nunc ait Christus apud Ioannem, princeps *Ioan. 12.* huius mundi eiicietur foras: & alio in loco apud eundem: Venit enim princeps huius mundi, & in me non habet quic- *Ioan. 14.* quam: Considera quale sit regnum mundi cùm talem principem habeat. Tres ob causas ait Plato debere homines ciuitatem quam incolunt, relinquere, vel quia plura sunt detrimẽta quàm incommoda, vel quia plures sunt mali quàm boni, vel quia princeps aut gubernator est iniustus & impius. Cùm autem hæc omnia in mundo videamus, quid facis in mundo, qui maior es mundo? Fuge diaboli sceptrum, à quo te liberauit Christus, ad quem confuge, vt vitam æternam consequaris. Diuus Gregorius tractans hunc locum libro,

trigesimo moralium, capite trigesimo primo ita ait: Superauit Dominus gentium iugũ cùm illas à dæmoniacæ tyrannidis seruitute liberauit. Virgam humeri, cùm percussionem pro opere malo perpessam compescuit, sceptrum autem exactoris, cùm regnum diaboli peccatorum tributa exigentis à fidelium corde destruxit.

Quia omnis violenta prædatio.] Omnis humana victoria & prædatio solet fieri cùm magno tumultu, & sanguine vestes ac arma occisorum contaminante. At hoc prælium quo tu Christe sancte homines à dæmonis potestate eripuisti, est sine tumultu, sine humanis armis: sed in combustionem & cibum ignis, hoc est, spiritu tuo, & igne charitatis mentes fidelium purgante, & omne vitium comburente. Poterit clarius ita verti: Omnis violenta prædatio cum tumultu est, & vestimentum est mistum sanguine: at hæc victoria erit in combustionem & cibum ignis.

Paruulus enim natus est nobis.] Reddit rationem, cur iugum diaboli sit à nostris ceruicibus ablatum, & diabolus victus, & hæc victoria sine tumultu, quippè quia paruulus natus est nobis, & filius datus est nobis, hoc est, ad nostram redemptionem, quia natus est nobis de sanctissima virgine Maria puer. Iesus filius Dei. Paruulus natus est, quia verus est homo filius datus est, quia est verus Dei filius. Natus est paruulus, ne timore terreremur, & quia puer statim cõmissa cõdonat, & facilè placatur: & datus est filius, vt nos
Luc. 2. posset a dæmone liberare. Quid nobis pater negabit, quibus filiũ suum dedit? Nobis & natus & datus est. Audi Angelum pastoribus dicentem: Nolite timere, ecce enim euangelizo vobis gaudiũ magnũ, quod erit omni populo, quia natus est vobis hodie saluator, qui est Christus Dominus in ciuitate Dauid. Nomine pueri significatur humanitas: nomine verò filij diuinitas.

Et factus est principatus super humerũ eius.] Principatus Christi nos sumus, quos super humeros suos posuit, vt nos ad gloriã asportaret. Genus hominũ hic per principatũ intellectũ
Luc. 15. alio in loco ouis quæ perierat apellatur, quam Christus inuenit, & super humeros adduxit. Eramus perditi, in vitiorũ erroribus & saltibus errantes, nõ poteramus viribus nostris à tantis malis liberari, venit pastor ille clementissimus Deus noster, posuit nos super humeros suos, vt è valle miserię ad montem visionis diuinę perduceret, vbi ipso in placidissima trãquillitate frueremur. At nos ab eius humeris discedimus,

cum

cũ fugimus, & iterũ ſcelerũ ſyluas peragrantes terrena quæri mus, mũdi voluptates cõcupiſcimus, & ea quę cœleſtia ſunt & immortalia, non curamus. Vel per principatũ, ſceptrũ regale intelligitur, quod ſuper humeros ſuos Chriſtus tulit: Quod ſceptrũ fuit crux illa ſacratiſsima, quam ad Caluariæ montem baiulauit. Eã ſecum ducens, manibus ac brachiis ãplectebatur, vt oſtenderet quãto eam amore proſequeretur. Intuere obſecro, & attenta atq; alta mẽte cõſidera, natum fuiſſe Chriſtum ad ferendum ſuis humeris ſuum principatum, hoc eſt crucem, in qua acerbiſsimos cruciatus tulit, ex qua tranſit de hoc mundo ad patrem, quam poſt mortem ſuam erectam in monte Caluariæ reliquit, tanquam trophæum, excellentiſsimique triumphi celeberrimum monumentum, & vt nos eam tanquam clariſsimum ſignum noſtrarũ victoriarum ſupplices coleremus. At nos obliti noſtri exiſtimamus natos hic fuiſſe ad delicias, ad opes, & voluptates, cùm potius editi ſimus in lucem ad crucem amplectendam, vt nec laborem, neque dolorem, neque denique quicquã aliud quod moleſtum nobis poſsit accidere, intolerandum putemus: Fortaſſe crucem ob eam cauſam principatum appellat, quia in ea eleuatus Chriſtus omnia ad ſe traxit, iuxta id quod ipſe apud D. Ioannem dicebat: Si exaltatus fuero à terra omnia traham ad me ipſum. Hæc crux quę hic nomine principatus ſignificatur, appellatur alio in loco ab hoc eodem propheta clauis Dauid: dabo, inquit, clauem domus Dauid ſuper humerum eius, Quæ propterea clauis appellatur, quia ea cœli ianuę, quę antea clauſæ erant. fuerunt apertæ & reſeratę. Poterit præterea hoc ſic explanari: factus eſt principatus ſuper humerũ eius. Hoc eſt, poſuit in ſuis humeris omne pondus eorum, quibus dominatur. Eſt autem hoc pondus peccatũ generis humani, quod ſuper ſe Chriſtus poſuit, vt pro eo innocentiſsimus agnus pœnas lueret. Id quod Eſaias ait alio in loco: Poſuit dominus in eo iniquitatẽ omnium noſtrum. De quo dicitur in pſalmo: Supra dorſum meũ fabricauerunt peccatores. Voluit enim ille luere noſtra crimina, vt excidiũ à noſtris capitibus auerteret. Conſiderent reges, ac principes terrę hũc diuinum regem Chriſtũ Deũ noſtrũ, qui in ſuis humeris poſuit pondus ſui regni. Nec exiſtimẽt ſe principatum ad voluptates, ſed ad labores obtinuiſſe. Eam ob cauſam voluit Chriſtus titulũ ſuæ dignitatis regiæ variis literis ſcriptum fuiſſe affixum cruci, vt intelligerent omnes principes Chriſti regiam dignitatem eſſe cum cruce coniun-

Ioan. 12.

Infra 12.

Infra. 53.

Pſal. 128.

coniunctam, & cum laboribus & afflictionibus copulatam.

Et vocabitur nomen eius, admirabilis.] Qui vocatur Emanuel, & accelera spolia detrahere, festina prędari, idē vocatur admirabilis, cōsiliarius, Deus. &c. Quid admirabilius quàm Deum nasci ex virgine, & duas esse naturas in vna persona?

Consiliarius.] Vide dei inauditam clementiam. Misit filium suum, vt nos consiliis instrueret, & viam veritatis ostenderet.

Deus.] Hic puer Deus est. Aspice quàm apertè dicat Christum esse Deū. Id quod apud Ieremiā cap. 33. & aliis in locis poteris videre. De quo ait Diuus Paulus in epistola ad Romanos cap 9. Ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula. Quidam Iudæus ante aduentum Christi, ita hunc locum interpretatus est. Quia Messias Deus & homo futurus est, vocatum est nomen eius Emanuel, hoc est, nobiscum Deus: nempè in corpore, & carne nostra, quemadmodum testatur Iob cap. 19. Ex carne mea videbo Deum. Item quia Deus est, mirabilis consiliarius dicitur: excogitauit enim mirabile consilium animas à dæmone eripiendi, quæ propter Adæ peccatum damnatæ erant. Nec possunt vllo modo esse saluæ, nisi rex Messias mortem acerbissimam, multáque subeat tormenta. Ob eam causam dictus est vir. Et quia ipsius est omnis fortitudo, Deus, fortis vocatur. Et quia est æternus, pater sempiternus dicitur. Item quia in diebus eius pax multiplicabitur, princeps pacis appellatur. Et quia ipse festinabit vt auferat animarum spolia, vocatur expeditus spoliator, festinus prædator. Quia autem eos saluos faciet, & ad paradisum adducet, vocatur Iesus, hoc est saluator. Hęc ille. Ego nō possum credere quin animus, ex quo hęc prodierunt, esset diuinitus illustratus, est enim admirabilis hæc expositio.

Princeps pacis.] Non dicit. Princeps militum, princeps belli, sed princeps pacis. Christianus princeps pacis studiosus Christum imitatur. Septuaginta interpretes exterriti hac nominum maiestate non ausi sunt ea scribere, ne gentibus incredibilia viderentur.

Multiplicabitur eius imperium, & pacis non erit finis: Super solium Dauid, & super regnum eius sedebit, vt confirmet illud, & corroboret in iudicio & iustitia, àmodo & vsque in sempiternum. Zelus Domini exercituum faciet hoc. Verbum misit Dominus in Iacob, & cecidit in Israël. Et sciet omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam, in superbia & magnitudine cordis dicentes: Lateres

teres ceciderunt, sed quadris lapidibus ædificabimus: Sycomoros succiderunt, cedros immutabimus. Et eleuabit Dominus hostes Rasin super eum, & inimicos eius in tumultum vertet: Syriam ab Oriente, Philistiim ab occidente: & deuorabunt Israël toto ore. In omnibus iis non est auersus furor eius, ad huc manus eius extenta: & populus non est reuersus ad percutientem se, & dominum exercituum non inquisierunt. Et disperdet Dominus ab Israël caput & caudam, iniuriantem & deprauantem die vna. Longæuus & honorabilis ipse est caput: & propheta docens mendacium ipse est cauda. Et erunt qui beatificant populum istum seducentes, & qui beatificantur, præcipitati.

Multiplicabitur eius imperium] Non poterit de multiplicato Christo imperio dubitare qui legerit in psalmo: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion mõtem sanctũ eius prædicans præceptum eius: Dominus dixit ad me: filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Qui locus in Actis Apostolorum, & in epistola ad Hebræos de Christo explanatur. Et de eius pace dicitur in psalmo: Orietur in diebus eius iustitia & abundantia pacis donec auferatur luna. Id est, in æternum. Quod vaticinium ad regnum Salomonis accommodari nullo modo potest, sed ad regnum Christi, cuius iustitia & pax sunt semper duraturæ, & ob eam causam ipsum diuinæ literæ iustitiam & pacem appellare solent. Animaduerte. Tunc imperium multiplicatur cùm in eo pax viget. Hoc considerare deberent, qui volunt bellis regnum multiplicare, cum nihil sit, quòd regna & imperia potius labefactet, & penitus euertat quàm bellum. Contrà verò vigente pace crescit regnum & propagatur. Verùm id quod hic dicitur, est præcipuè de spirituali pace intelligendum. Chrysostomus tractans hunc locum in primo tomo explicans illud Esaiæ: Posteritatis & pacis non erit finis, inquit hoc intelligi de pace inter Deum & hominem, inter corpus & spiritum, ac inter Iudæos & Gentiles. *Psal. 2.* *Act. 13.* *Hebr. 1. & 5.* *Psal. 71.*

Super solium Dauid] Sensus est: Hic puer Emanuel, qui est Deus, consiliarius, admirabilis, &c. regnabit iustissimè super sedem Dauid in æternum. Id est, quod dixit Angelus Mariæ virgini sacratissimæ: Et dabit illi, Nempè Christo, Dominus Deus sedem Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius, non erit finis. Et de eo Daniel propheta scriptum reliquit: Potestas eius potestas æterna, *Luc. 1.* *Dan. 7.*

æterna, quæ non auferetur, & regnum eius quod non cor-
Psal.144. rumpetur. Et in psalmo scriptum legimus: Regnum tuum regnum omnium seculorum, & dominatio tua in omni generatione & generationem. Sed hæc occurrit dubitatio: Qui fieri potest vt hæc de Christo intelligantur, qui super solium Dauid non videtur sedisse, non enim regnauit in Iudæa. Quin potius cùm eum turbæ regem constituere voluissent, vt est apud Ioannem cap. 6. & coram Pilato confessus est regnum suum non esse de hoc mundo. Præterea quæ gloria esset sedere super solium Dauid eum, quem Esaias vidit sedentem super solium excelsum & eleuatum? Sed cùm sit altera Hierosolyma multò melior & præstantior quàm ea, in qua regnauit Dauid, quæ est ecclesia catholica, eam existimo hic esse significatam, De qua dicitur in psal-
Psal.2. mo: Constitutus sum ab eo rex super Sion in montem san-
Psal.86. ctum eius, & in alio psalmo. Fundamenta eius in montibus sanctis, diligit Dominus portas Sion super omnia taberna cula Iacob. Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei. Non existimo hoc dictum fuisse de portis illius terrenæ Hierosolymæ, quas scimus esse consumptas, & in puluerem redactas: sed de portis ecclesiæ, quam illa Hierosolyma adumbrabat. Regnat igitur Christus in ecclesia, quæ est Hierosolyma, non vmbratica, sed vera, cuius illa terrena gerebat imaginem: & regnabit in æternum, quoniam ecclesia nunquam peribit: nam etsi in mundi consummatione desinat esse militans, ecclesia tamen triumphans sine fine in æternũ permanebit: & sic semper futura est ecclesia, in qua Christus in æternũ regnabit, facta enim separatione in littore maris, congregatisque in vase bonis piscibus, malis autem foris abiectis, accipiet Christus ecclesiam glorioſam, non habentem maculam aut rugam sed sanctã & immaculatam. Et volens significare scriptura hanc spiritualem Hierosolymam esse multò sublimiorem & illustriorem terrestri illa, in qua
Psal.2. regnauit Dauid, dicit: Constitutus sum rex ab eo super
Psal.131. Sion. Non dicit: In Sion, sed super Sion. Et in alio psalmo: De fructu ventris tui ponam super sedem tuam. Non dixit. In sede, sed, super sedem. Et in hoc loco Esaiæ: super solium Dauid, & super regnum eius sedebit. Poteris etiam per solium Dauid eius labores & dolores intelligere: fuit enim vir ille sanctus, vt sacræ literæ memoriæ prodiderunt, vehemẽter afflictus, & in acerbissimis periculis & laboribus cõstitutus, atq; capite & opibus vndiq; oppugnatus. Sedit

igitur

igitur Christus super soliũ Dauid, super eius dolores, labores, & angustias, in multo pluribus & acerbioribus cruciatibus versatus. Et ob eã causam dixit: Super solium, & non in solio, vt superlationem & abundantiam dolorũ significaret.

In iudicio & iustitia.] Per hęc duo nomina intelligitur pulcherrima gubernandi forma & ratio, vt alio in loco annotauimus: sic apud Ieremiam: Regnabit rex, & sapiens erit, & faciet iudicium & iustitiam in terra. *Ierem.23.*

Zelus domini exercituum.] Hoc est, amor Dei erga homines efficiet, vt filius Dei nascatur, ex virgine, hominumque genus à dęmonis potestate eripiat, & sedeat super regnum Dauid, illudq; iustitia & iudicio confirmet. Sic Deus dilexit mundum, ait D. Ioannes, vt filium suum vnigenitum daret. *Ioan.3.* Vbi vides, non ex hominum meritis, sed ex Dei amore & charitate processisse generis humani salutem. Charitas Deũ traxit è cœlo, nos autem è terra ad cœlum vehit. Hæc vulnerauit impassibilem, alligauit insuperabilem, traxit incommutabilem, fecit mortalem ęternum.

Verbum misit Dominus in Iacob, & cecidit in Israël.] Prædixerat prophęta cladem & euersionem Syriæ & Samariæ: & capta inde occasione multa Christi mysteria interposuit. Nunc verò ad id vnde egressa fuerat oratio, reuertitur, & vastitatem vaticinatur Samariæ dicens: Verbum misit Deus in Iacob, & cecidit in Israël. Id est. Misit Deus sæpè prophętas suos ad Iacob, hoc est, ad decem tribus, qui illis veritatem nuntiarent, viamque salutis aperirent. At Israëlitæ verbum Dei contempserunt, & pro nihilo putarunt. Per Iacob & Israël intellige decem tribus, & quoniam verbum Dei fuit ab illis neglectũ, dicit prophęta illud cecidisse, tũc enim verbum Dei cadere dicitur, quando ab auditoribus contẽnitur.

Et sciet omnis populus Ephraim.] Sensus est: Quamuis Deus locutus fuerit per prophętas suos populo Israëlitico, ipse tamen sciet superbè, existimabit se altè sapere, & deridebit Dei verba, & comminationes dicẽs: Lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus ędificabimus, hoc est quãuis incidimus in nõnullas calamitates, sequentur tamen postea temporas fœlicia: & pro domibus lateritiis quę ceciderũt ędificabimus lapidibus quadratis magnifica ædificia: & pro sycomoris arboribus abiectis habebimus nobiles & preciosas cedros. Po test esse sensus: Hucusq; perierũt in bello nõnulli ex nostris, erant veluti lateres fragiles & imbecilli: at nos ædificabimus rem publicam nostram ex lapidibus quadratis, hoc est, ex viris

viris fortitudine & constantia munitis. Lapides quadrati sunt ad ędificandum apti, rotundi verò & globosi nequaquā, quoniā non nisi in puncto se tangunt, homines quadrati facilè conueniunt inter sese, at rotundi nullam inter se habent concordiam: sunt autem quadrati illi, qui ex quacumque parte ceciderint, firmi manēt & stabiles: rotundi autem sunt mobiles & inconstantes: Aristoteles libro primo moralium Nicomachiorum hominem sapientem quadratum vocat, quia in quamcunque partem voluatur, sui similis est, & firmus perseuerat, & acerbissima calamitatum procella oppressus, placida tamen & tranquilla mente consistit. Vt enim bonus fictor & artifex simulachrum fingit ex auro, si autem aurum deest, ex argento: eo verò non existente, ex plumbo, aut denique ex quauis alia materia, sic vir sapientia excultus & virtute præditus, in omni statu, virtutis & constantiæ imaginem & simulachrum efficiet. Si in honoribus & magistratibus fuerit constitutus, in media prosperitate, rebusque ad voluntatem fluentibus virtutem exercebit, si in ærumnis & laboribus fuerit versatus, in media aduersitate, in infimo illo statu ostendet animi sui magnitudinem & celsitatem. Aspicis hic impiorum ædificia esse ex lateribus constructa: Qui etsi promittant se esse quadratis lapidibus mœnia condituros, ad id tamen nunquam peruenient: Iudæi in Aegypto sub Pharaone commorantes, vrbes lateritias condebant. Talia sunt eorum opera qui in mundo diabolo seruiunt, lutea, & terra. Huiusmodi erat turris Babylonis, quam illi aduersus Deum condiderunt, qui nomen suum immortalitati commendare volebant. At cecidit turris, & ipsi confusi sunt, & in tartara præcipites ruerunt. Potest hæc litera sic ordinari: Omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam dicentes in superbia & magnitudine cordis: lateres ceciderunt, & ea quæ sequuntur, scient Dominum eleuaturum esse hostes Rasin. &c.

Simile.

Simile.

Exod. 1.

Gene. 11.

Et eleuabit Dominus hostes Rasin super eum, & inimicos in tumultum vertet.] Hoc est, Excitabit dominus contra Rasin regem Syriæ Assyrios eius hostes, qui contra ipsum concitabuntur. Prædicit Propheta prælium illud, in quo rex Assyrius occidit Rasin regem Syriæ, quam historiam habes libro quarto Regum capite sextodecimo.

Syriam ab Oriente.] Hoc est, excitabit Dominus contra Samariam Syros & Palæstinos. Acsi dicat. Et Syria quæ pepigerat fœdus cum Samaria, ipsam Samariam oppugnabit,

nabit, ita vt contra Israelem Syri ab Oriente & Palæstini ab Occidente moueantur, & simul toto ore, hoc est auidissimè, deuorent Israelem. Et adhuc extenta est manus Domini super Israelitas, eosque ferire non cessat: At illi nec sic cæsi volunt se ad Dominum conuertere. Quid sit extendere manum, diximus alio in loco.

Et dispердet Dominus ab Israele caput & caudam, incuruantem & deprauantem die vna.] Quid significetur per caput & caudam, explicat statim Propheta. Per incuruantem & deprauantem eum intelligit, qui recta peruertit.

Et erunt qui beatum dicunt populum istum seducentes.] Iuxta id quod dixit capite tertio: Populo meus qui te beatum dicunt ipsi te decipiunt. Et qui beatificantur, præcipitati, hoc est, in extremam perniciem adducuntur.

Propter hoc super adolescentulis eius non lætabitur Dominus: & pupillorum eius & viduarum non miserebitur: quia omnis hypocrita est, & nequam, & vniuersum os locutum est stultitiam. In omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. Succensa est enim quasi ignis impietas: veprem & spinam vorabit, & succendetur in densitate saltus, & conuoluetur in superbia fumi. In ira Domini exercituum conturbata est terra, & erit populus quasi esca ignis. Vir fratri suo non parcet, & declinabit ad dexteram & esuriet: & comedet ad sinistram, & non saturabitur: vnusquisque carnem brachii sui vorabit, Manasses Ephraim, & Ephraim Manassem: & simul ipsi contra Iudam. In omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta.

Quia omnis hypocrita est, & nequam, &c.] Tres causas assignat, ob quas Deus populi Israelitici non misereatur: prima est hypocrisis, secunda nequitia, tertia amentia. Non solum erant vitiis contaminati, sed volebant fallaci virtutis imagine nefaria scelera cooperire: & quod deterius est, volebant hæc verbis confirmare, & alios pestilentibus institutionibus corrumpere. Hypocrisis est capitalior & perniciosior aperta iniquitate, quoniam in virtutis imagine delitescit. Nam vt in magno mari perniciosiores sunt scopuli, qui breui operti aqua tristem & cæcum & miserabilem non obseruantibus inferunt interitū, quàm rupes eminentes, quas nautæ facilè vitare possunt, sic hypocritę qui in animi recessibus & latebris malitiā retinentes speciē pietatis foris ostendūt, tetriores sunt, & capitaliores improbis illis, qui sunt ab omni virtutis simulatione alieni, quoniā horum pestē poteris facilè fugere, illos autē virtutis personā induentes, nec citò cognosces, neq; eorum

eorũ dolũ, & pernicię quam moliuntur, facile declinabis, eſt autẽ hypocriſis, vt definit Chryſologus ſubtile malum, ſecretum virus, venenum latẽs, virtutum fucus, tinea ſanctitatis.

Succenſa eſt enim quaſi impietas.] Senſus eſt, Impietas hoſtium Iſraelis accenſa eſt, & non populum aliquem pium, & Deo deuotum, ſed vepres, & ſpinas, hoc eſt Iſraelitas ſceleratos, Deoque ſuo inobedięntes deuorabit. Comparat propheta Iſraelem vepribus, & ſpinis, & ſyluæ à feris habitatę.

Et conuoluetur in ſuperbia fumi.] Efferent ſe Aſſyrĩ, ſpoliabunt Iſraelitas tam nobiles quàm obſcuros, ſed eleuati veluti fumus diſſipabuntur, & euaneſcent. Nam Aſyrĩ euerterunt Samariam, ſed ipſi poſteà perierunt. Aſpicis hic impiorum gloriam & ſuperbiam fumo comparari.

In ira Domini exercituum.] Sumente Domino pœnas de Iſraele magnus eritmœror in ea terra, magna conturbatio, & ardebit populus velut fomentum ignis. Nemo cuiquam parcet, frater irruet in fratrẽ. Vnuſquiſque declinabit ad dextram quęrens victum, & comedet ad ſiniſtram, hoc eſt, occultè, ne aliquis eum videat comedentem id quod rapuit.

Vnuſquiſque carnem brachii ſui vorabit.] Fratres & conſanguineos brachia appellat. Senſus eſt. Vnuſquiſq; irruet in conſanguineos ſuos, Manaſſes ſpoliabit Ephraim, & Ephraim Manaſſem. Lege libros Regum, & Paralipomenon, & inuenies Iſraelitas bellis ciuilibus inter ſe diſſidere, & poſteà in Iudæ oppugnationem concordare.

Annotationes ex hebręo in CAPVT IX.

Nouiſſimo aggrauata eſt.] In hebraico eſt. Nouiſsimo hichbidh, à verbo chabadh, quod ſignificat graue eſſe, in quã ſignificationem ſumptum eſt ab interprete noſtro volente Chriſtũ victoriam de mundo ſignificare: eſt enim verbum ſumptum à re bellica. Significat etiam verbum hoc glorificari, nam infrà vbi in capite 66. ſcriptum legimus: Glorificetur Dominus, in hebraico eſt verbum hoc: & multis aliis in locis diuinarum literarũ capitur pro glorificari. Eam ob cauſam poteſt hic locus ita Latinè reddi. Nouiſsimo glorificata eſt. Quæ interpretatio inſtituto prophetę magnopere videtur accommodari, & conuenire. Voluit enim hoc vaticinio oſtendere victoriam, quam Chriſtus erat per diſcipulos ſuos de mundo reportaturus, & ita erit ſenſus: Prima victoria

victoria, quæ erit Christi doctrina adepta, alleuiabitur terra, quoniam nonnulli reprobato idolorum cultu in Christum credent, & veram religionem amplexabuntur. At ob se cundam victoriam, quam Apostoli de dæmone consequentur, erit tota terra glorioſa, quando Christi discipuli omnes mundi regiones peragrantes, Christumque prædicantes, trophæa vbique constituerint. Quid enim gloriosius, quid illustrius quàm relictis vitiis, contempta ac repudiata superstitione, mundum ad Christum conuerti, totoque animo aspirare? Poteris vertere pro aggrauata, illustratam, & rectè quidem meo iudicio, nam verbum hoc significat esse magnum, illustre, honoratum, & glorioſum.

Multiplicabitur eius imperium.] Quemadmodum hoc de ecclesia intelligatur explicauimus suo loco. Sed est magnopere aduertendum in hebraico ita scriptum esse: lemarbeh hammisrah. Hebræi habent duplex, m, alterum scribitur in principio dictionis, & in medio, & est apertum, quod ita scribitur, מ alterum nunquam ponitur nisi in fine dictionis, & ob eam causam terminale siue finale vocatur: & scribitur hoc modo, ם, & est vbique clausum nullum habens exitum. Hoc est perpetuò verum, neque inuenies in tota sacra scriptura literam ם nisi in fine dictionis, excepto hoc versiculo Esaiæ, vbi litera ם est in principio dictionis: nam illud le est præpositio, ad, quod certè non caret mysterio. Vir erat Esaias doctissimus, satisque habebat perspectum & exploratũ. hanc literam non posse collocari nisi in fine dictionis: sed cùm hoc in loco eã in principio collocarit, non est dubiũ, quin hic lateat mysterium. Ex hebræo potest verti: Ad multiplicationem imperñ, vel ad multiplicandum imperium. Sed quia Esaias diuino lumine illustratus præuidebat, hoc Christi imperium in ecclesia non esse à Iudæis intelligendum, voluit hoc scribere litera clausa, vt significaret fore hoc mysterium Iudæis clausum & absconditum, quod vsque hodie Iudæi ipsi non intelligunt. Et quoniam hoc Christi imperium nunquam esse desinet, voluit propheta illud scribere litera clausa, nullum exitum habente, vt ostenderet fore Christi regnum perpetuum, nullumque finem esse habiturum. Et hæc imperi multiplicatio ideo facta est, quia Deus factus est homo, nam antea notus erat Deus in Iudæa: vt dicitur in psalmo, & in solo Israële nomen eius celebrabatur, sed postquam filius Dei à cœlis Psal. 75.

in terras missus humanam naturam admirabili modo sibi copulauit, vt à nobis inferorum pœnas, graues illas quidem, sed iustas & debitas auerteret, hominumque genus à fauci-bus ipsius mortis, sua morte liberaret, cognitio ipsius nominis, ac omnes gentium regiones peragrauit, vt vana superstitione repudiata homines etiam immanitate barbari & inculti ipsum Christum intelligerent verum esse totius mundi machinæ effectorem, & moderatorem: cuius numine & imperio omnia supera, media, ac infera continerentur. Eam ob causam in hoc admirabili versiculo, vbi Diuinus vates imperij Christi multiplicationē prædicit, litera finali ad principiū reuersa annotauit. Reuersa est igitur hæc litera retrorsum, vt etiam hac in re innuere Propheta filium Dei æqualem patri, sumpturum esse humanam naturam, secundum quam esset minor patre. Exinaniuit enim semetipsum, vt ait Apostolus, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Huius figuram & imaginem gessit sol, quem reuersum fuisse retrorsum in horologio Achaz, ad signum & confirmationem salutis regis Ezechiæ literæ diuinæ contestantur.

Phil. 2.
4. Reg. 20.
2. Par. 32.

Incuruantem & deprauantem.] In hebraico est, cippah veagmon. Primum nomen à verbo caphat, quod significat incuruare: in quam significationem sumitur à nostro interprete. Significat etiam ramum, sic à curuitate appellatum. agmon. significat paludem & stagnum, & iuncum, quoniam iuncus iuxta paludes nascitur. Apud hunc eundem prophetam capit. 35 capitur pro iunco. Sic enim vertit interpres noster. Vitor calami & iunci. Fortasse quia loca palustria insalubria sunt, & valetudinem deprauant, & accipitur hoc in loco pro deprauante, quod quid significet suo loco explanauimus Codices correcti habent ad marginē pro deprauante refrænantem. Diuus tamen Hieronymus in commentariis legit deprauantem, & interpretatur recta peruertentem, quam ego interpretationem sum secutus. Potest hic locus rectè verti ex hebraico: Ramum & iuncum, hoc est fortem & debilem, & ita vertit Pagninus. Septuaginta interpretes habent Magnum & paruum, magis sensum quam verba transferentes.

Argumentum Capitis Decimi.

Cùm lex sit ratio prudentis iubens ea quæ facienda sunt, prohi-

prohibensque contraria, iuris ac iniuriæ regula, ab illis solum debet ferri, & stabiliri, qui fuerint iustitia præditi, quique floruerint opibus sapientiæ, & in maximarum virtutum studia incubuerint. Videns autem propheta leges condi ab hominibus indoctis, & nefariis, viduas & pupillos spoliantibus, & omnia ad sua propria commoda referentibus, inuehitur in legumlatores, minans illis miserias sempiternas. Vaticinatur luctuosissimas strages Israëli ab Assyriis inferendas, earumque Assyriorum admirabilem cladē. Et capta occasione præcinit mysterium humanæ redemptionis, & ex innumerabili Iudæorum multitudine reliquias solum esse salutem consecuturas. Tandem facit Deum loquentem, & Iudæos, quos erat de manu Sennacheribi erepturus, consolantem.

CAPVT X.

Væ qui condunt leges iniquas: & scribentes, iustitiam scripserunt: vi opprimerent in iudicio pauperes, & vim facerent causæ humilium populi mei, vt essent viduæ præda eorum, & pupillos diriperent. Quid facietis in die visitationis, & calamitatis de longè venientis? Ad cuius confugietis auxilium? Et vbi derelinquetis gloriam vestram, ne incuruemini sub vinculo, & cum interfectis cadatis? Super omnibus his nō est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. Væ Assur virga furoris mei, & baculus ipse est, in manu eius indignatio mea. Ad gentem fallacem mittam eum, & contra populum furoris mei mandabo illi, vt auferat spolia, & diripiat prædam, & ponam illum in conculcationem, quasi lutum platearum. Ipse autem non sic arbitrabitur, & cor eius non ita existimabit, sed ad conterendum erit cor eius, & ad internecionem gentium non paucarum. Dicet enim: Nunquid non principes mei simul reges sunt? Nunquid non vt Charcamis, sic Calano: & vt Arphad, sic Emath? Nunquid non vt Damascus, sic Samaria? Quomodo inuenit manus mea regna idoli, sic & simulacra eorum de Ierusalem, & de Samaria. Nunquid non sicut feci Samariæ, & idolis eius, sic faciam Ierusalem, & simulachris eius? Et erit: cùm impleuerit Dominus cuncta opera sua in monte Sion, & in Ierusalem, visitabo super fructum magnifici cordis regis Assur, & super gloriam altitudinis oculorum eius. 4. Reg. 19.

EXPLANATIO.

Væ qui condunt leges iniquas.] Non appellat leges simpliciter,

ter, sed cum addito leges iniquas. Vt enim medicorum præcepta dici verè non possunt, si quæ impij, aut amentes pro salutaribus mortifera conscribant, sic nec leges appellari debent eæ, quæ populo inferant perniciem, aut detrimentum. At nullæ res capitalius inferunt exitium reipublicæ, quàm leges iniquæ & iniustæ. Cùm enim illæ sint ciuitatis fundamenta, necesse erit, nullam ibi consistere iustitiam, nullam pietatem, sed omnem populi impetum ad interitum spectare, & totam vrbem tandem euerti. Esse autem leges ciuitatum fundamenta indicat sapientissimus, ac illustrissimus ille rex Dauid. Nam in eo psalmo, vbi nostra versio habet: Quoniam quem perfecisti destruxerunt, potest verti ex litera hebraica Quoniã fundamenta dissipata sunt. Vbi per fundamenta leges significauit. Ita enim illum locum vertit Symmachus: Quia leges dissipatæ sunt: Et eodẽ modo transtulit diuus Hieronymus ex hebræo, quem postea multi secuti sunt. Sunt enim leges bases, in quibus nititur ciuitatis salus. Quod intelligens elegans quidam poëta cecinit: Agnosco crines, incanaque mẽta Regis Romani, primus qui legibus vrbem Fundauit. Et apud Platonem dialogo 4. de legibus ait. Socrates, difficilè esse ciuitatem bonis legibus fundari, indicans leges esse ciuitatis fundamenta. Alloquitur Esaias omnes iniquos legũlatores, præsertim Scribas & Pharisæos, quorum impias traditiones Christus illis obiiciebat, vt est apud Matthæum capite quintodecimo, & apud Marcum cap. 7.

Psal. 10.

Quid facietis in die visitationis, & calamitatis de longinquo venientis.] Hoc est, in die iudicij, quem propheta Sophonias appellat diem iræ, tribulationis, & angustiæ, calamitatis & miseriæ. Vel per diem visitationis, & calamitatis de longinquo venientis, intelligit captiuitatem per Assyrios, vel per Romanos. Visitat nos Deus aliquando prospera tribuendo, vt nos ad sui amorem alliciat: aliquando inferendo aduersa, vt in ærumnis ad eum conuertamur, iuxta id quod dicitur in psalmo: Conuersus sum in ærumna mea, dum configitur spina. Eodem modo Ieremias cap. 6. tempus afflictionis, tempus visitationis iis verbis appellat: In tẽpore visitationis suæ corruent, dicit Dominus. Et cap. 23. Afferam super eos mala, annum visitationis eorum. Obserua, calamitatem magnam vocat Esaias eam, quæ venit de longinquo. Vt enim fluuius magnus ortum habet in locis remotis, longeque distantibus, & paulatim vires auget, & longius latius-

Sopho. 1.

Psal. 31.

Simile.

que

que propagatur, donec impetu & rapidissima inundatione omnia secum rapiat, & in immensum mare trudat, sic acerba & luctuosa calamitas veniens de longinquo, paulatim crescit, donec omnes oblectationes absorbeat, & in vastum amarumnarum gurgitem profundat.

Vbi relinquetis gloriam vestram.] Eorum vanitatem redarguit, qui celebritatem sermonis hominum vitiorum plerũque laudatricem, humanamq; gloriam fragilem, & inanem ardenter appetunt. Quasi dicat: Cum gloria vestra non descensura sit vobiscum, vbi manebit? vbi eã relinquetis? Quid vobis proderit in illa die? Sic propheta in eo psalmo vbi eius miseriam ostendit, qui humanæ laudis, rerumq; caducarum cupiditati seruit, hæc verba scripta reliquit: Cùm interierit non sumet omnia, neque descendet cũ eo gloria eius. In lib. Sapientiæ ita inducuntur damnati loquentes: Quid nobis profuit superbia? & diuitiarũ iactantia quid contulit nobis? Transierunt omnia illa tanquam vmbra, & tanquam nũtius præcurrens. Non est igitur ea mundi gloria quærenda, quæ est incerta, & populi amentis opinione sita, quæ exiguis regionibus continetur, & tempore breuissimo obscuratur, quæ nos deserit, & obruitur interitu hominum, posteritatisque obliuione tandem extinguitur. Illud remanet, quod simus rectè factis, & virtute consecuti. Quid fingi potest leuius, & commutabilius quàm mundi gloria? cùm mundus ipse eos qui antea laudibus amplissimis extulerat, sæpenumero deprimat, eorumq; nomini anteà celebrato perpetuæ infamiæ & dedecoris notam inurat, eos autem qui antea in obscuritate latebant, nulla laude celebrati, in oculis omnium cõstituat, & ad cœlũ extollat, vt inde eos præcipitet, in eosq; maiorẽ pernicieẽ machinetur. Vt enim arenæ horologiũ singulis horis reuoluitur, sic mundus singulis horis mutatur: & vt superior pars horologij, quæ plena erat, euacuatur, eiusq; arena impletur ea pars, quæ inferius vacua iacebat, & statim inferior fit superior, & ea quæ altiorem locum occupabat, descendit deorsum, nec potest vna impleri, quin euacuetur altera, sic ij qui antea in honore & gloria erant constituti, opibus abundantes, atque oblectationibus affluentes, omnia amittunt, & in labem ignominiæ vsque adeò incurrũt, vt nullum vestigium pristinę dignitatis aliquando appareat: eorum autem opes & gloriam illi consequuntur, qui antea in imo vacui iacebant.

Psal. 48.

Sapien. 5.

Similitudo.

Ad cuius fugietis auxilium?] Deo derelicto, & vobis irato, quis

to, quis vobis opem ferat? Ostendit omnia humana præsidia & adiumenta sine Deo inania esse, & pro nihilo ducenda. Iam dixit hæc referri ad tempus captiuitatis, aut ad diem extremi iudicij.

Væ Assur virga furoris mei.] Volens Deus Israeliticum populum punire, vsus est ministerio Sennacheribi Assyriorũ regis, qui Israelem deleuit, & grauiter afflixit. Sed postea ipsum Sennacheribum percussit Deus, sumens de illo iustas pœnas. Nam cùm ipse post cladem illatam Samariæ voluisset occupare Hierosolymam, & suo exercitu viam ad tyrãnidem munire, fuit iuxta Hierosolymam duriter afflictus. Cùm ei angelus Domini nocte vna interfecisset centũ octoginta quinque millia hominum, ipse turpiter fugit in regnũ suum, vbi fuit à propriis filiis interfectus. Est igitur sensus: Væ tibi ô Sennacheribe Assyriorum rex, qui futurus es virga furoris mei, tuo enim ministerio sum Israeli stragem illaturus, sed postea dabis pœnas tuæ tyrannidis, & superbiæ. Particula hoi, quæ est in hebræo, potest esse aduerbium vocandi, & tũc erit sensus: Heus tu Sennacheribe, eris virga furoris mei, &c. Discimus ex hoc loco, & aliis huiusmodi, debere nos æquo animo ferre tyrannorum iniurias, & afflictiones, existimareque nos in eas propter scelera nostra meritissimè incidisse: effecq; tyrannos flagellum, quo nos Deus punit, & castigat. At ipsi tyranni ne glorientur, non enim iustitia, neque ratione, nec viribus, sed nostris sceleribus vincunt: nos enim illis arma porrigimus, quibus nobis inferunt im-
Similitudo. manem vastitatem. Sed vt pater filium flagellat virga, quam finitis flagellis proiicit in ignem, sic Deus punit multos medio hominum impiorum, quibus vtitur tanquam virga, at postea eos igne & temporalium, & æternarum afflictionum comburit. Voluit hoc in loco propheta significare id quod
Ezech. 21. est apud Ezechielem. Mucro euagina te ad occidendum. Lima te, vt interficias, & fulgeas. Et statim paulò post: Reuertere ad vaginam tuam, in loco in quo creatus es, in terra natiuitatis tuæ: iudicabo te, & effundam super te indignationẽ meam: in igne furoris mei sufflabo in te.

Ad gentem fallacem mittam eum.] Id est ad Israëlitas. Dicebant enim, vt in capite decimonono Exodi scriptum legimus, Cuncta quæ locutus est Dominus faciemus. Sed fidem fregerunt, & relicto Deo inanes ac falsos deos turpiter adorarunt.

Contra populum furoris mei] Id est, Cui sum iratus.

Quasi

Quasi lutum platearum.] Sic dicitur in Psalmo: Comminuã eos vt puluerem ante faciem venti, vt lutum platearum delebo eos. Iniquos comparat cum luto, qui omnium pedibus conculcatur. *Psal. 17.*

Et cor eius non ita existimabit.] Sensus est: Ego ait Deus, præcipiam ei, vt populum direptioni committat, sed nõ interficiat: vulneret, sed non vitam auferat: ipse autem mandatum non considerabit, nec ita perpendet, sed excedet: existimabit enim se interfecturum esse gentes multas, attribuens suis viribus victoriam: & dicet: Nónne quemadmodum expugnaui Charcamas, Calanõ, Arphad, Hemath, Damascũ, & Samariam, sic expugnabo Hierosolymam? Quemadmodum cepi multas regiones, sic capiam cæteras alias. Vide hominis arrogantiam & insolentiam. Vide quam sibi felicitatem pollicebatur impius homo. At multò aliter illi accidit, nam eius exercitum cædes teterrimas spirantem, & Iudæos ad immanem vastitatem & luctuosum excidium vocantem, occidit vna nocte diuinus quidam angelus. Non enim passus est Deus ciuitatem suam sanctam diutius in tot calamitatibus iacere, & immanissimum tyrannum imperare. Aspice quàm fallax sit hominum spes, quæ non in Deo, sed in mundo est constituta. Duabus in rebus errabat rex Assur, crudelitate, & arrogantia: nam potentia ad perniciem miserorum abutebatur, séque insolenter efferebat. Sed fefellit eum spes eius, iuxta id quod dicitur in libro Iob: Ecce spes eius frustrabitur eum, & videntibus cunctis præcipitabitur *Iob. 40.*

Cum compleuerit Dominus cuncta opera sua in monte Sion.] Hoc est, post euersionem Samariæ, & obsidionem atque afflictionem Hierosolymę perdet Dominus Sennacheribum Assyriorum regẽ, propter eius superbiam, & immanitatem.

Dixit enim: In fortitudine manus meæ feci, & in sapientia mea intellexi: & abstuli terminos populorum, & principes eorum deprædatus sum, & detraxi quasi potens in sublimi residentes. Et inuenit quasi nidum manus mea, fortitudinem populorum. Et sicut colliguntur ouа, quæ derelicta sunt, sic vniuersam terram ego congregaui: & non fuit, qui moueret pennam, & aperiret os, & ganniret. Nunquid gloriabitur securis contra eum, qui secat in ea? aut exaltabitur serra, contra eum à quo trahitur? Quomodo si eleuetur virga contra eleuantem se, & exaltetur baculus, qui vtique lignum est. Propter hoc mittet dominator dominus exercituum in pinguibus eius tenuitatem: & subtus gloria eius succensa ardebit quasi combustio ignis. Et erit lumen Israël in igne, & san-

ctus eius in flamma, & succendetur, & deuorabitur spina eius, & vepres in die vna. Et gloria saltus eius, & Carmeli eius ab anima vsque ad carnem consumetur, & erit terrore profugus. Et reliquiæ ligni saltus eius præ paucitate numerabuntur, & puer scribet eos.

Et inuenit quasi nidum. Verba sunt Sennacheribi Assyriorum regis. Quasi dicat: Ego manu mea apprehendi totum orbem quasi nidum passerculi, & omnes homines cepi, ac si essent oua relicta in nido à matre. Et quia translationē sumpsit ab auibus, eam seruat dicens: Et non fuit qui moueret pennam: Acsi diceret: Tantus fuit timor ac terror meæ fortitudinis & potentiæ, vt nemo auderet mihi resistere, ne fletum quidem prodere.

Propter hoc mittet dominator dominus.] Quoniam tam insolenter se extulit Sennacheribus, vt superbas minitationes arroganter iactaret, mittet Deus angelum suum, qui eius exercitui mirabiles inferat strages. Mittet in pinguibus eius tenuitatem, hoc est fortissimos eius vita priuabit: vt in illud exitium incurrant, quod aliis intentabant.

Et subtus gloria eius succensa ardebit quasi combustio ignis.] Magnum Sennacheribi exercitum appellat gloriam eius qui nocte vna, ac si igne flagraret, fuit in fauillam redactus. Ferunt Hebræi fuisse Assyriorū corpora intus occulto ardore cōbusta remanētibus vestibus illęsis. Ideò dicitur, Et subtus, id est, sub vestibus, gloria eius, id est, exercitus eius, ardebit.

Et erit lumen Israël in igne, & sanctus eius in flamma.] Hoc est, Deus qui est lumen Israelis, & sanctificator eius, qui Israelem illuminat, & sanctificat, erit tāquam ignis & flamma ad spinas & vepres, hoc est, ad Assyrios cōburēdū. Sunt qui per lumen Israelis, angelū qui Assyrios interfecit, intelligant. Comparat Propheta milites Assyrios spinis & vepribus quòd soleant milites esse molestissimi. Vel sic & Hierosolyma, quę est lumē Israelis illustrabitur, & viri iusti laude celebrabuntur.

In die vna.] Intellige diem naturalem, qui noctem etiam complectitur. Fuit enim hæc Assyriorum clades nocte quadam illata. Habes hanc historiam lib. 4. Regum cap. 19.

4. Reg. 19.

Et gloria saltus eius.] Hoc est, Duces & nobiles exercitus Assyriorum peribunt. Vel per saltum & Carmelum variis arboribus consitum intelligitur totus exercitus, quod esset ex omni hominum varietate congregatus.

Ab anima vsque ad carnem.] Hoc ideò dicit, quia non solum eorum corpora occisa sunt, sed etiam eorum animæ ad cæ-

ad cęcas inferorũ latebras & ęternas miſerias detruſę fuerunt.

Et erit in terrore profugus.] Hoc eſt, Sennacheribus perdito exercitu ſuo dabit ſe fugæ timore perterritus : & de tam innumerabili multitudine, quæ ſaltui & Carmelo comparatur, tam pauci euadent, & cum rege fugient, vt puer paruulus eos poſsit numerare. Tradunt Hebræi decem tantum remanſiſſe, qui cum Sennacheribo ſe in fugam coniecerunt.

Et erit in die illa : Non adiiciet reſiduum Iſraël, & hi qui fugerint de domo Iacob, inniti ſuper eo, qui percutit eos ſed inniteur ſuper dominum ſanctum Iſraël, in veritate. Reliquiæ conuertentur, reliquiæ, inquam, Iacob ad Deum fortem. Si enim fuerit populus tuus Iſraël quaſi arena maris, reliquiæ conuertentur ex eo: conſummatio abbreuiata inundabit iuſtitiam. Conſummationem enim & abbreuiationem Dominus Deus exercituũ faciet in medio omnis terræ. Propter hoc hæc dicit Dominus Deus exercituum : Noli timere populus meus habitator Sion ab Aſſur : in virga enim percutiet te, & baculum ſuum leuabit ſuper te in via Aegypti. Adhuc enim paululum modicumque & conſummabitur indignatio mea, & furor meus ſuper ſcelus eorum. Et ſuſcitabit ſuper eum Dominus exercituum flagellum, iuxta plagam Madian in petra Oreb, & virgam ſuam ſuper mare, & leuauit eam in via Aegypti. Et erit in die illa: Auferetur onus eius de humero tuo, & iugum eius de collo tuo, & computreſcet ingũ à facie olei. Veniet in Aiath, tranſibit in Magrõ, apud Machmas cõmendabit vaſa ſua. Tranſierũt curſim Gaba ſedes noſtra. Obſtupuit Rama, Gabaath Saulis fugit. Hinni voce tua filia Gallim, attende Laiſa, paupercula Anathoth. Migrauit Medemena: habitatores Gabin cõfortamini. Adhuc dies eſt, vt in Nobe ſtetur : agitabit manũ ſuã ſuper montẽ filiæ Sion, & collem Ieruſalẽ. Ecce dominator Dominus exercituum confringet lagunculam in terrore, & excelſi ſtatura ſuccidentur, & ſublimes humiliabuntur. Et ſubuertentur condenſa ſaltus eius ferro : & Libanus cum excelſis cadet.

Rom. 9. Infra 28. Iudic. 2.

Non adiiciet reſiduum Iſrael.] Senſus eſt, Euerſis Aſſyriis, qui Hieroſolymæ cum rege Ezechia habitauerint, non fidẽt hominibus, à quibus percutientur. Sed omnem ſuam ſpem in Deo collocabunt. Hoc ideo vates ſanctus dicit, quia tunc regnante Achaz multi ex Iudæis fidebant Aſſyriis, ab eiſq; præſidium ſpectabant. Lege quartum librum Regum : ibi hoc inuenies. Id autem quod hic dicitur: Et hi qui fugerint de domo Iacob, intelligitur de nonnullis Iſraelitis, qui vaſtata Samaria, ductiſq; ab Aſſyriis decẽ tribubus, dederunt ſe fugæ,

4. Reg. 16.

fugæ, & non audentes ad Samariam reuerti, ad Ezechiã regem Iudę confugerũt. Et omnes tã ex duabus, quàm ex decem tribubus, quos Deus seruauit, relictis idolis, repudiatag vana superstitione. Deum verè coluerunt, qui impiorũ vires opesque confregerat in eoq; spem omnẽ suam collocarunt.

Reliquiæ conuertentur.] Reliquias appellat Hebræos illos qui ex infinita multitudine euaserunt. Sed mente intuebatur Propheta fore, vt pauci ex Iudæis in Christum crederẽt. Erat enim illud vmbra quædam, & imago earum rerum quæ erant venturæ. Has reliquias appellauit semen. capite 1. D. Paulus in epistola ad Romanos volens ostendere non esse
Rom. 9. nisi rũ tam paucos Iudęos in Christũ credere, citat hũc locum. Et quemadmodum solùm illi qui Hierosolymæ habitabant, & ad eam confugerunt, consecuti sunt salutem & honorem, sic illi tantùm qui in ecclesia sunt, diuinas laudes in celeberrimo conuentu prædicantes, veram salutem & honorem adipiscuntur. Omnibus autem aliis seclusum est iter à concilio cælitum, & in æternos cruciatus relegantur.

Consummatio abbreuiata inundabit iustitiam.] Hoc est, Ex compendiosa fidei prædicatione magna iustitiæ copia, quæ nomine inundationis intelligitur, proficiscetur. Compendiatum est enim nouum testamentum, & à legis laciniosis oneribus expeditum. Ita hunc locum explanat Tertulianus aduersus Marcionem. Pro cunctis legis ceremoniis puritas euã
Matt. 22. gelica succesit. Vide quàm abbreuiatus sit sermo euangelicus, Apud Matt. ait Christus: Diliges Dominum Deũ tuum ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mẽte tua. Hoc est maximum & primum mandatum. Secundum autẽ simile est huic: diliges proximum tuum sicut teipsum. In his duobus mandatis vniuersa lex pendet, & prophetæ. Sunt qui ita hunc locum interpretentur. Consummatio abbreuiata, hoc est illorum paucitas, qui ex Iudæis salutem consequentur inundabit iustitiam, hoc est, erit iustitia prædita. Quasi dicat: Solùm in Christianis inuenietur vera Iustitia. Potest sic explanari, & rectè meo iudicio, vt sit sensus: Ideo pauci salui erunt quoniam consumptio Iudæorũ erit decisa & abbreuiata in iustificatione: hoc est, quoniam consumet Deus, & perdet maiorem partem Israelis, & pauci iustificabuntur & hoc iusto iudicio. Ideò ne mireris esse tam paucos salutem consecuturos, nam consummationem & abbreuiationem Dominus Deus exercituũ faciet in medio terræ, hoc est, Nam statuit Dominus decurtare & breuẽ facere

populum

populum Iudæorum illorum, qui salui futuri sunt, & omnes infideles perdere & hanc decurtationem faciet in medio terræ, hoc est in Iudæa, quæ est in medio terræ sita ibi enim conuertentur nonnulli, & euangelium recipient: ceteri verò qui in infidelitate, & contumacia permanserint à Romanis partim occidentur, partim capientur, & misera seruitute oppressi in varias mundi plagas relegabuntur.

Noli timere.] Sensus est: Quanquam tibi videtur difficilè ô populo Iudæ esse te ab Assyrijs liberandum, cùm ipsi superauerint gentes innumerabiles, diuitiarum abundantia affluentes, nec sit vlla tanta vis, tanta copia, quæ illis resistere posse videatur, tu tamen noli timere, nam de manibus eorũ sine dubio eripieris: neque te gladio, sed virga percutiet. Pergens rex Assyrius contra Tarachan regem Aethiopiæ, & Aegyptios versus mare Rubrum per viã Ægypti, baculum suum leuabit contra te, sed ferire non poterit. Et paulò pòst reuersus ab Aegypto cum innumerabili exercitu, atque expugnare te cupiens, statim mea indignatione punietur, & in eam perniciem incurret, quam tibi fuerat machinatus: feriam enim illum eo flagello, quod quondam aduersus Madianitas sub Gedeone suscitaui, quando Oreb & Zeb principes Madianitarũ occisi sunt super petram. Leuabit igitur virgã suam super mare Rubrũ, pergens aduersus Aethiopes, & reuertens ad te per viam Aegypti. Sed cũ primũ venerit ab Aegypto, luet suorum scelerũ pœnas: auferetur onus ab humeris tuis, & iugum imperij eius à facie olei, hoc est, diuina misericordia computrescet. Habes hanc historiam Madianitarum libro Iudicum capite septimo. Id verò quod dicitur, Virgam suam super mare, & leuabit eam in via Aegypti: potest habere hunc sensum: Quemadmodum Deus olim aquis maris Rubri Aegyptios subuertit, & obruit eleuatione virgæ per Moysen, sic modò exercitum Sennacheribi vnà nocte percutiet eleuata virga, hoc est, acriter & duriter, solẽt enim qui asperè cędere & percutere volũt, virgã eleuare.

Veniet in Aiath.] Describit iter & pompam exercitus Sẽnacheribi. Veniens ex Aegypto, inquit, Hierosolymam pẽtens primò conferet se in Aiath, inde in Magron. Et ob fiduciam eã expugnandi reponet apud Machmas sarcinas suas, quasi statim euersa vrbe reuersurus. Transibit cursim nullo obstaculo impeditus.

Gaba sedes nostra.] Verba sunt exercitus requiescẽtis in Gaba.

Obstupuit Rama.] Hoc est, Rama vrbs vicina terrebitur, & ciues

ciues Gabaath, quæ fuit Saulis quondam ciuitas, fugient. Tunc tu filia Gallim clama veluti equus hinniens, vt te audientes fugiant.

Agitabit manum suam.] Hoc est, ostendet Sennacheribus agitatione brachij suam fortitudinem, & audaciam, cõtenens Hierosolymam, & admirans ciuitatem illam sibi ausam fuisse repugnare, eamq; concussu manu sua minabitur.

Confringet lagunculam.] Describit sanctus vates Sennacheribi, eiusque exercitus admirabile exitium. Et appellat ipsum Sennacheribũ lagunculã siue hydriam fictilem. vide cui cõparatur rex ille potentia ac fortitudine insignis, arrogantia ac incredibili superbia elatus, qui existimabat nullam esse tantam vim ac potentiam, quæ eum de florenti rerum suarum statu posset vnquam deiicere. Quid fragilius hydria fictili? Et tamen cum ea comparatur rex ille, qui sibi perpetuam felicitatem pollicebatur. Salomon ille sapientia præstanti duodecimo capite eius libri qui inscribitur Ecclesiastes, hominum vitam cum hydria conferebat.

Excelsi statura occidentur] Hoc est, duces & magnates exercitus Assyriorum peribunt. Non enim permisit summus ille omnium rerum moderator & Dominus, impios ac arrogantes homines diutius viuere. Extulit aliquando vltricẽ manum suam, vt eos sublimi gladio mirabiliter occideret.

Subuertentur concauæ saltus eius ferro] Hoc est totus exercitus interficietur. Ideo exercitum cum saltu & sylua cõparat, quia vt in sylua sunt varia arborum genera, quędam humiles & abiectæ, quędã verò proceritate præstantes, sic exercitus est ex omni hominũ varietate collectus. Cõparat prętera duces & viros nobiles cum excelsis arboribus Libani facilè cadentibus.

Annotationes ex hebręo in CAPVT X.

Vbi derelinquetis gloriam vestram ne incuruemini sub vinculo & cum interfectis cadatis?] Pagninus vertit, Vbi derelinquetis gloriam vestram? Non euadet quispiam, nisi qui incuruauerit se inter vinctos, & interfectos se prostrauerit. Ita hunc locum interpretati sunt nonnulli, vt refert in commentariis R. Dauid. Poteris vertere. Vbi derelinquetis gloriam vestrã? Quia non estis mei, corruetis inter vinctos, & cum interfectis cadetis. Huic versioni fauet interpretatio R. Abraham.

Ita

Ita enim hunc locum enarrat: Quia populus hic absque me non est populus meus, neq; mihi obtemperat, propterea incuruabit se sub vincto. Vbi vides eos gloria priuari, & in dedecus & ignominiam incurrere, qui ad id furoris & amentiæ perducuntur, vt Deo contempto, impetu insatiabilium cupiditatum ad omne flagitiorum genus incitentur. Vera gloria est in maximarum virtutum laude constituta, & hęc nec naufragio amittitur, neque direptioni committitur, neque vlla temporum varietate mutatur. Illa verò quæ non oritur à virtute inanis est & fallax, dignitatis cupida, sed omni dignitate priuata: quæ quoniam non est gloria, sed gloriæ ficta imitatrix, facilè ruit, & penitus euanescit.

Et Principes eorum deprædatus sum.] In hebraico est vaath idhothehem, verbum est athadh, quod significat parare, & prępparare. Vnde potest verti ex hebraico: Et parata siue præparata ipsorum deprædatus sum. Et quoniam thesauri parantur, vertit Pagninus: Et thesauros eorũ deprædatus sum. Hinc hirci maiores qui præcedunt capras, & viã præparant attudhim appellantur: Et per translationem principes & magnates qui populum præcedunt: quam significationem secutus est noster interpres. Vnde apud Zachariam capite decimo, vbi editio vulgata habet, super hircos visitabo, poterat Latinè reddi ex Hebręo: super principes visitabo. Aspicis igitur principes ac præsules ob eã causã hircos appellari, quia prędcedere debent, & viã subiectis aperire, effeq; in principio, tanquã clypeos totũ exercitũ protegẽtes. Eã ob causam clypei vocantur. Et in psalmo quadragesimo sexto vbi editio vulgata habet: Quoniam dñi fortes terræ vehementer eleuati sunt, potest rectissimè verti ex hebræo: Quoniam Deo adhæserunt clypei terræ, vehementer eleuatus est. Quos in principio carminis principes populorũ vocat, eos nunc clypeos terræ appellat, propterea quòd eorum virtute ac tutela populi muniantur. Et apud Oseam cap. 4. vbi communis versio habet: Dilexerunt afferre ignominiam protectores eius, potest verti: clypei eius, pro quo Pagninus vertit: principes eius: est enim in hebraico maginniha: quod proprię significat scuta eius siue clypeos eius.

Baculum tuum leuabit super te in via Aegypti.] Pro in via in hebraico est bedhęræc. Nomen, dæræc, significat viã, morem, consuetudinẽ, & modum. Vnde poterat verti more Aegypti. Et in primo psalmo vbi in editione vulgata est: Et in via peccatorum non stetit; poterat verti: Et in consuetudine peccato-

peccatorum non stetit: Ac si diceret: Et turpem ac vitiosam viuendi rationem, improborumq; consuetudinẽ, & mores, non est consectatus. Et Prouerbiorũ cap. 28. vbi nostra versio habet: Melior est pauper ambulans in simplicitate sua, quàm dives in prauis itineribus, poterat verti: quàm dives prauus in viis suis, vel in moribus suis. Est igitur horũ verborum Esaiæ sensus: Assyrius te percutiet more Aegypti, quemadmodũ te percussit Aegyptus. At Dominus eum percutiet, quemadmodũ percussit Aegyptios, qui te percusserãt.

Computrescet iugum à facie olei.] In hebræo est: computrescet iugum impene xamen. quod potest verti: Propter pinguedinem: Vt sit sensus: Propter pinguedinem Ezechiæ corrumpetur iugũ Sennacheribi, vt capiatur pinguedo pro fortitudine, quemadmodũ pinguis pro forti & robusto, vt hoc eodem capite: Mittet dominator dominus exercituum in pinguibus eius tenuitatẽ. Sed hoc est sine dubio de Christo intelligendũ: quod & Thargum apertè ostendit: ita enim habet: Et conterentur populi à facie Christi. Poterat igitur verti: Cõputrescet iugũ à facie vncti, hoc est, Christi. Quod non solùm de iugo quo Sennacheribus Iudæos oppresserat, intelligitur, sed etiam de iugo illo asperrimo, quo diabolus mundũ subiugauerat. Et nunc qui mortifera labe fuerit contaminatus, & diaboli iugo oppressus, à facie Christi liberatur. Si enim Christus ad peccatorem faciem suam conuertat, eumq; oculis diuinæ pietatis aspiciat, statim iugũ dæmonis confringitur, & penitus computrescit. Transiens Iesus, videnſque hominem sedentem in telonio nomine Matthæum, ait illi: Sequere me, qui surgens eum secutus est. Vide quid fecerit Christi visus, statim solutum est iugum diaboli, & Matthæus ab asperrima seruitute liberatus. Christũ secutus est. Vt enim si in cera dura fint sigillo aliquo impressa alta mænia, vrbes, montes, terræ & maria, omnia hæc soluuntur, & pereunt, si sol ceram aspiciat, & radiorũ suorũ feruore eam feriat, & liquefaciat: sic si animum illũ, in quo velut in dura cera sint impressæ & sculptæ omnes mundi vanitates, opes, imperia, magistratus, sol ille iustitiæ summus & æternus Christus Deus noster oculis suæ misericordiæ respiciat, statim omnia illa delentur, & animus radiis ac calore diuini amoris saucius fluit, & rerum fastus ac vanitates illæ euanescunt. Id considerãs & intelligens illustratissimus vates dicebat in psalmo: Respice in me Domine, & miserere mei. Vnde dicitur Deus videre id quod diligit, quemadmodum

Matt. 9.

Simile.

Psal. 105.

modum in Leuitico. Respiciam vos, inquit, & crescere fa- *Leuit.26.*
ciam. Et in psalmo: Aequitatem vidit vultus eius, quod po- *Psal.10.*
test verti: Aequum siue rectum aspicit vultus eius, hoc est iustitiæ colentem Deus placidis oculis intuetur. Contrà ab iis quos odit dicitur oculos auertere. Quod sentiens Dauid, *Psal.26.*
Ne auertas, inquit faciem tuam à me. Hoc voluit significa- *Gene.4.*
re scriptura in libro Geneseos ita dicens: Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Cain autem, & ad munera illius non respexit.

Confringet lagunculam in terrore.] Pro laguncula in hebraico est plurali, quæ dictio significat lagunculam, hydriam, ollam, gloriam, pulchritudinem, ramum, quòd ramus sit arboris pulchritudo. Hac ratione ductus Pagninus vertit pro laguncula ramum.

Libanus cum excelsis cadet.] Potest verti: Libanus per fortem cadet: vt per fortem intelligat Dei angelum, qui exercituum Assyriorum Libano comparatum mirabiliter occidit.

Argumentum Capitis XI.

Dixerat superiore capite diuinus vates reliquias Israëlis cõuertendas esse ad Christum, nunc vaticinatur fore, vt ipse Christus nasceretur ex beatissima virgine, quæ esset ex familia Iesse, qui fuit pater Dauidis regis illustrissimi. Describit regnum Messiæ, & spiritualem Israelis liberationem. Prædicit gloriosum seruatoris nostri sepulchrum, esseque longè lateque propagandam eius fidem atque gentes vocandas ad pietatem, & puram religionem sanctitatis plenissimam amplectendam, quæ veritatis oblitæ falsisque opinionibus deprauatæ, vanam superstitionem pro vera religione, & res creatas pro mundi creatore colebant. Intelligi totum hoc caput de Messia regni Israelis reparatore, etiam Iudæi ipsi testantur. Sed illi hanc reparationem terrenam fore existimant, nos vero spiritualem fuisse verè ac constanter asserimus. Illi Messiam sperant venturum, nos venisse, hominibusque aditum ad cœlestia regna aperuisse non dubitamus.

CAPVT

CAPVT XI.

Act.13. ET egredietur virga de radice Ieſſe, & flos de radice eius aſcendet. Et requieſcet ſuper eum Spiritus Domini. Spiritus ſapientiæ & intellectus, ſpiritus conſilii & fortitudinis, Spiritus ſcientiæ & pietatis. Et replebit eum Spiritus timoris Domini Non ſecundum viſionem oculorum iudicabit, neque ſecundum auditum aurium arguet. Sed iudicabit in iuſtitia pauperes, & arguet in æquitate pro manſuetis terræ, & percutiet terram virga oris ſui, & Spiritu labiorum ſuorum interficiet impium. Et erit iuſtitia cingulum lumborum eius, & fides cinctorium renum eius. Habitabit lupus cum agno, & pardus cum hœdo accubabit: vitulus & leo & ouis ſimul morabuntur, & puer paruulus minabit eos.

2.The.2.

Infra 65.

EXPLANATIO.

Supra 7. *Virga de radice Ieſſe.*] Hæc virga eſt illa clariſsima virgo Maria, de qua ſupra dixerat: Ecce virgo concipiet, & pariet

Num.27. filium. Huius gerebat imaginẽ admiranda illa Aaronis virga, quæ mirabiliter fronduit, floruit, & fructũ tulit. Sed mirãdum videtur cùm hæc ſanctiſsima virgo genus duxerit ab ampliſsimo rege Dauide, cur eã ortã eſſe dicat à Ieſſe, homine ſuo tempore non admodum celebrato. Ego exiſtimo ob eã cauſam potius factã eſſe mentionem Ieſſe, quàm Dauidis vt intelligeremus nõ eſſe contemnenda ea, quæ mundus deſpicit, & pro nihilo putat, cùm fieri poſsit, vt ex illis egregiũ quippiam, & excellens oriatur, ex Ieſſe homine non admodũ illuſtri ortus eſt Dauid, qui ſuis maioribus excellenti ſua ſapientia & ſanctitate præluxit, fuitque poſteris ſuis quaſi quoddam nobilitatis initium, & virtutis exẽplum. Ex paſtore ouium, ex illo humili officio & abiecto in regiam dignitatem euectus, fuit ſumma ac illuſtriſsima laude celebratus. Sed temporis progreſſu ex eius ampla & celebri familia natus eſt Ioſeph ſponſus virginis Mariæ, vir pauper, faber, & humilis, ſine vlla pompa & apparatu. Confidera obſecro, & animaduerte huius mundi viciſsitudines & varietates.

Et flos de radice eius aſcendet.] Hic flos, qui de radice Ieſſe per virgam illam omnibus virtutis ac ſapientiæ opibus florentiſsimam aſcẽdit. Chriſtus eſt filius Dei vnigenitus verus

Cantic.2. Mariæ virginis filius: qui flos eſt, vt ipſe in Canticis teſtatur his verbis: Ego flos campi, & lilium conuallium. Diuus Ambro-

Ambrosius in libro 2. de Spiritu sancto hunc locũ enarrans, Radix inquit Iesse patriarchæ, familia est Iudęorum. Virga Maria: ô flos Marię Christus, qui bonum odorem fidei toto sparsurus orbe virginali ex vtero germinauit? Hactenus ille. Sed non vacat mysterio, appellari Christum florem campi, non horti. Nam flos horti arte humana excolitur, campus verò ex semetipso, absque hominum industria producit flores. Campus hic nec sulcatus vomere, neque defossus sarculo, nec manu hominis seminatus, virgo est gloriosa Maria, quæ diuina operante virtute Christum florem campi protulit mundo. Vocatur etiam flos campi non horti, quia vt in horto flos clauditur, nec omnibus exponitur, flos autem campi omnibus patet: sic Christus natus est, non vt vni homini tantùm prodesset, sed vt omnibus ostenderet veram & constantem virtutis rationem, doceretque quibus ornamentis deberent homines decorare animũ, quibusque gradibus possent ad beatitudinem ascendere, & tandem vt omnes ad sedes illas sempiternas, summi gaudij plenissimas vocaret. Vult enim Deus, vt ait Apostolus in epistola 1. ad Timotheũ omnes homines saluos fieri, & ad agnitionẽ veritatis accedere. Potest alia ratio assignari, quare flos campi & non horti appelletur, quia vt flos in campo pedibus brutorum conculcatur & teritur: sic ipse à Iudæis bruta ipsa immanitate superantibus despectus est, & conculcatus, crucique grauissimis cruciatibus affixus. Qui hic appellatur flos, appellatur suprà germen, capite quarto, & Ieremiæ capite trigesimo tertio. 1. Tim. 2.

Et requiescet super eum spiritus Domini.] Super Christum inquit, qui de trunco Iesse per Mariam virginem consurget, requiescet Spiritus Domini. In ipso enim, vt ait Apostolus in epistola ad Colossenses, complacuit omnem plenitudinem diuinitatis inhabitare. Requieuit igitur in filio Spiritus Domini, hoc est æterna habitatione permansit: non vt auolaret, & rusum ad eũ descenderet, sed iuxta Ioannis Baptistæ testimonium iugiter permaneret, qui ait: Vidi Spiritum descedẽtem quasi columbam de cœlo, & mansit super eum, vt refert D. Ioannes cap. 1. Tu verò cõsidera ea, quæ Dei sunt, permanẽtia esse & stabilia, ea verò, quę mũdi sunt, fluxa & incerta. Coloss. 1.

Spiritus Sapientiæ & intellectus.] Vnus est Spiritus sanctus, sed virtutũ omnium fons atq; principium. Vnde absque eo nec sapiens quis esse potest, neq; intelligens, neq; consilia rius, neq; fortis, neq; eruditus, neq; pius, neq; plenus timoris

Dei. Hic numerus septenarius in illo lapide significatur, de
Zach.3. quo ait Zacharias: Super lapidē vnum septē oculi sunt. Hic lapis Christus est, super quem sunt septem charismata Spiritus sancti, quibus cœlestibus ac diuinis muneribus ille fuit cumulatus secundū excellentissimos vsus ipsorū, secundum quos habentur in patria. Quod autē dicitur de Spiritu timoris, intelligitur hic de timore casto, qui est reuerentiæ,
Hebr.4. de quo ait Apostolus in epistola ad Hebræos: Exauditus est pro sua reuerentia.

Non secundum visionem oculorum iudicabit.] Hoc est, non iudicabit iuxta id, quod prima specie apparet, sed rem intra penetrabit, & mentis oculis intuebitur. In Psalmo octogesimo primo vbi propheta inducit Deum acriter reprehendentem iniquos populi sui iudices, sic eum loquentem facit: Vsque quò iudicatis iniquitatem, & facies peccatorum sumitis? Quasi dicat: Cur ô iniqui iudices primam faciem solùm scelerum respicitis, ipsam autem scelerum substantiam non consideratis? Quanquam potest esse sensus illius psalmi: Cur improborum gratiā & fauorem aucupamini? Sed quoniam hæc verba Esaiæ intelliguntur absq; dubio de Christo, possunt habere hunc sensum: Non illi opus erit rem oculis corporis aspicere quoniam Deus est, omnia intelligens, cui omnia sunt nuda & aperta.

Neque secundum auditum aurium arguet.] Aspicis hic non debere iudices statim vnius relatione aduersus alterum sententiā ferre, sed rē prius accuratè perpendere, & examinare.

Sed iudicabit in iustitia pauperes, & arguet in æquitate pro mansuetis terræ.] Hoc est, fauebit afflictis, inopibus, & calamitosis, propter quos iniquos homines obiurgabit. Non enim patietur pios viros impiorum hominum calumniis vexari, & torqueri. Simile est huic testimonio id, quod de Christo
Psal.71. dicitur in psalmo: Iudicabit pauperes populi, & saluos faciet filios pauperum, & humiliabit calumniatorem. Intelligi autem locum illum de Christo, indicat id, quod sequitur: Et permanebit cum sole & ante lunam in generatione & generationem. Ac si diceret: Hic rex, de quo loquor, æternus est, & quandiu sol & luna luce sua mundum lustrauerint, permanebit. Et paulò pòst. Liberabit pauperem à potente, & pauperem cui non erat adiutor. Per potentem quem calumniatorem vocat, non solùm impius homo, sed etiam diabolus intelligitur, à quo nos Christus vindex nostræ libertatis eripuit. Hæc considerent principes & iudices, qui Christum

stum imitari cupiunt. Qui calumniatoribus faueñt, Christũ non imitãtur. Qui amore aut odio, aut quauis animi passione iudicant, veri iudicis sectatores non sunt.

Percutiet terram virga oris sui.] Hoc est, iniquos reprehendet & puniet. Per terram homines terræ deditos intelligit, qui cœlestia non intuentur, sed ea, quæ sunt terræ, opes, honores & voluptates, ardenter appetunt, & quærunt. Vide peccati miseriam & infœlicitatem. Efficit vt homo cœlum, ad quod fuit creatus, non aspiciat: sed solùm terram à brutis etiam possessam intueatur. Nam cùm omnia alia animantia natura prona ad pastum finxisset, solum hominem erexit, & ad cœli quasi suæ patriæ & domicilij conspectum excitauit. Ad peccatum hominem deprimit: quo fit vt non homo, sed terra infimum elementum appelletur.

Et spiritu labiorum suorum interficiet impium.] Faciet suo verbo Dominus, vt impius non iam impius nominetur & sit. Hoc est Christus conuertet ad se impios. In psalmo nono scriptum legimus: Increpasti gentes, & periit impius, nomen eorum delesti in æternum, & in seculum seculi. Quasi dicat: Tu Domine tuorum Apostolorum concionibus obiurgabis gentes, earumque intemperantiã, & in omni vitiorum genere insatiabilem cupiditatem increpabis: & impius quo ad impietatem peribit: non enim patieris homines in tot tenebris diutius versari: & nomen idololatrarum delebis vt non iam infideles, sed fideles nominentur. Considera periphrasim verbi Dei, spiritus labiorum suorum dicitur: Verbum Dei est validus ille & acutus gladius, quo superbi Goliath caput amputatur, hoc est, quo diabolus vincitur, quo impietas interficitur, & peccator ad Christum conuertitur. Diuo Petro, vt est apud Diuum Lucam in Actis Apostolorum, ostensum fuit vas quoddam velut linteum magnũ quatuor initiis subnixum, de cœlo in terram descendens, in quo erant omnia quadrupedia, & serpentia terræ, & volatilia cœli. Et facta est vox ad eum: Surge Petre, occide, & manduca. Quid per hanc serpentium, & animalium varietatem, nisi hominum diuersitas significatur? In vno enim linteo, in vna ecclesia, quatuor initiis, hoc est, quatuor euangeliis subnixa, nobiles & obscuri, diuites & pauperes continentur. Dixit igitur Dominus Petro, Occide, & manduca, hoc est, interfice eorũ peccata, aufer eorũ sanguinem, vt iam desinant se esse impij, eosque manduca, hoc est, tibi iunge, eos tibi incorporando. Vbi vides interfici impiũ verbo Dei, *Act. 10.*

relinquere impietatem suam, & ad Dominum conuertī.

Habitabit lupus cum agno.] Gentium vocatio per Christū ex Iesse ortum facta insinuatur, qui variis moribus homines fecit in vna eadēq; ecclesia habitare. His propè verbis enarrat D. Gregorius hūc locum in homilia sextadecima in Ezechielem, & rectè quidem. Nam Christi doctrina, & Apostolorum prædicatione, reges & priuati, diuites & pauperes, Iudæi & gentiles, in vno ouili ecclesiæ congregati sunt. Et qui anteà tyrāni erāt infideles, superbi, & elati, recepto euangelio in ecclesia cū humilibus & pauperibus cōmorantur. Et hoc est, lupos cum agnis, & leones cum ouibus habitare. Id fuit figuratum in illa animalium varietate, quę fuit D. Petro in linteo ostensa, de qua paulò antè tractabam. quod multo antè fuerat adumbratum in animalium multitudine, quæ fuerunt in Noe arca congregata, fuit enim arca illa ecclesiæ imago, & figura apertissima. Non igitur loquitur propheta de lupis & agnis, sed de his, qui per lupos & agnos intelliguntur. Mitto vos, inquit Christus, sicut agnos inter lupos.

Et puer paruulus minabit eos.] Sensus est, Mutabunt homines feritatem, & immanitatem in temperantiam, & mansuetudinem: & pueris, hoc est, Apostolis, præsulibus, cæterisq; viris Apostolicis propter Deum obtemperabunt. Hæc sunt opera & fructus euangelij. Quid mirabilius excogitari potest, quàm totum mundum hominibus rudibus parere, eosque simplices, pueriſque similes Christi nomen per omnes mundi regiones celebrare, & diaboli tyrannidem euertere?

Vitulus & vrsus pascentur, simul requiescent catuli eorum: & leo quasi bos comedet paleas. Et delectabitur infans ab habere super foramina aspidis, & in cauerna reguli, qui ablactatus fuerit, manum suam mittet. Non nocebunt, & non occident in vniuerso Rom. 15. *monte sancto meo: quia repleta est terra scientia Domini, sicut aqua maris operientis. In die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum, ipsum gentes deprecabuntur: & erit sepulchrum eius gloriosum. Et erit in die illa: Adiiciet Dominus secundo manum suam ad possidendum residuum populi sui quod relinquetur ab Assyriis, & ab Aegypto, & à Phetros, & ab Aethiopia, & ab Aelam, & à Sennaar, & ab Emath, & ab insulis maris. Et leuabit signum in nationes, & congregabit profugos Israēl, & dispersos Iuda colliget à quatuor plagis terræ.*

Leo quasi bos comedet paleas.] Prosequitur opera euangelij, vaticinans fore, vt tyranni immanitate seuientes mores mansuetorum boum inducrent. Potest hoc de cibis intelligi: Ac

gi: Ac si diceret: Tam principes & nobiles, quàm obscuri & plebeii cibos viles manducabunt. Quod hodie in religionibus approbatis impletum videmus.

Delectabitur infans ab hubere super foramina aspidis.] Hoc est, homines simplices similes infantibus familiariter viuēt cum iis, qui anteà cum aspidibus & regulis venenatis animalibus comparabantur: nec ab illis lęduntur. Satis perspectum est homines in diuinis literis animalibus rationis expertibus comparari.

Non nocebunt, & non occident in vniuerso monte sancto meo.] Hoc est, Qui ante pestiferis animalibus similes erant, recepta fide non nocebunt habitantibus in monte sancto, hoc est, in ecclesia catholica: quia plena erit scientia Domini, perinde vt aquę maris omnia regunt. Per extensam maris superficiem voluit propheta significare magnam euangelij propagationem, & Christi doctrinam, eiusq; nominis cognitionem, quæ omnes gentium oras peragrauit.

Ecce erit in die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum, ipsum, &c. Sensus est. Euenier in tempore illo, vt gentes quærant Messiam, qui egredietur de radice Iesse. Qui stabit vt vexillum, ad quod populi congregabūtur, & sub quo Christiani pugnabūt, vt de dæmone mundo & carne, victoriam reportent. Ad hunc Messiam conuolabūt gentes, ad eū preces fundent, & vota facient, vana idolorum superstitione repudiata. Aspicis quàm aperte prædicta fuerit gentiū ad fidē Christi, veramque religionem veritatis ac pietatis plenissimam vocatio. Intelligi ita hunc locum asserit D. Paulus in epistola ad Romanos. Et animaduerte. Non dicit: videbitur aut apparebit: sed Erit: vt ostendat Christum non phantastica imaginatione apparuisse, sed veram carnē realiter assumpsisse à Iesse vero homine propagatam. Est enim Christus verus Deus & verus homo. Rom. 15

Erit sepulchrum eius gloriosum.] Vaticinatus est Propheta de Christi admirabili natiuitate, & multis in medium interiectis mysteriis, nunc de eius sepulchro vaticinatur Lege ca. 19. Euangelii Diui Ioannis, & inuenies sepultum fuisse Christum à viris illustribus Iosepho ab Arimathæa, & Nicodemo afferente mixturam myrrhę & aloes quasi libras centum. Qui acceperūt corpus Iesu, & ligatum linteis cum aromatibus in nouo monumento honorificè sepelierunt. Voluit Christus gloriosam habere sepulturam, vt intelligeremus à morte incipere iustorum gloriam, vbi superborum & potentium

tium gloria finitur. In sepulchro extinguitur & euanescit potentia, in qua vani homines studio inanis laudis concitati gloriam constituunt, qui hominũ cæcam, & falsam opinionem splendori virtutis anteponunt: & in sepulchro incipit piorum gloria, qui iustitiam & pietatem colentes ab hominibus improbis pro nihilo putabantur. Est enim legitimè certantibus repositа in cœlo corona victoriæ & præmium illud amplissimum, quod nulla potest explicari oratione: de
2. Tim. 4. quo dicebat Diuus Paulus in epistola 2. ad Timotheum: Bonum certamen certaui, cursum cõsummaui, fidem seruaui. In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex. Potest hic locus Esaiæ sic explanari. Omnes sepulchrum Christi venerabũtur. Quod etiam nunc impletum cognoscimus. Cùm enim sepulchrum Christi sit in medio hostium sui nominis sitũ, ab ipsis Turcis excolitur: & gentes illę immanitate barbaræ, superbæ, & truculentæ ad illud supplices ac venerantes accedunt: ibique cœnobium Christianorum esse permittunt, vbi viri religiosi diuina officia celebrantes, debitasq; laudes Deo die ac nocte persoluentes, inter Christi hostes gloriam nominis Christiani amplificant. Potest præterea sumi sepulchrum pro ipsa morte Christi quę fuit absq; dubio gloriosa. De qua dicebat
Ioan. 17. idem Christus apud Ioannem. Pater venit hora, clarifica filium tuũ: Et paulò post: Opus consummaui, quod dedisti mihi vt facã: & nunc clarifica me tu pater apud temetipsum claritate quam habui, priusquam mundus fieret apud te.

Adiiciet Dominus secundo manum suam.] Sensus est, Primò conuertet Christus ad se nonnullos sua doctrina: secundò per Apostolos suos adiiciet manum suam, vtetur potentia sua ad conuertendas eas reliquias Iudęorum, quæ à dæmonis potestate ereptæ salutem consequentur. Non inquit omnes Iudæos esse seruandos, sed eorum reliquias. Qui enim ex illis crediderunt, comparatione infidelium meritò reliquiæ appellantur: qua de re alibi locuti sumus. Locutus est propheta paulò ante degentium vocatione, nunc vaticinatur vocandas esse Iudæorum reliquias, quæ captiuæ detinebantur ab Assyriis, Aegyptiis, cæteris quę nationibus. Et quãuis hoc ad literam possit intelligi de Hebræis, quos Deus post captiuitatem Babylonicam reduxit à Iudæã, per eos tamen intuebatur propheta eos qui diuino præsidio adiuti, erãt de captiuitate peccati ad cœlestẽ libertatem reducendi.

Pheiros,] Sonat petram, per quam Arabia Petræa intelligitur.

ligitur. Alij dicunt esse, Parthiã. Per Aelã Sennaar, Hemath, intelligunt Medos, Sogdianos, Bactrianos, Babylonios, Chaldæos, Antiochiam, Ciliciam, Tauros, Armeniam. Per insulas maris intelligunt Græciam & occidentalem mundi plagam. Fortasse ex omnibus his regionibus venerũt nõnulli cum Nabuchodonosor ad Hierosolymam euertendã & in omnes has oras ducti fuerunt nõnulli Iudæi captiui: quanquã maxima eorũ pars fuerit in Chaldæã adducta. Postea verò iussu Cyri fuerunt Iudæi ex omnibus iis regionibus liberi demissi, & Hierosolymã reducti. Ideò sequitur: Et leuabit signum in nationes, & congregabit profugos Israel & dispersos Iudæ colliget à quatuor plagis terræ. Ac si diceret: per Cyrum eriget Deus vexillum, constituet edictum, vt dimittãtur Iudæi: quo audito congregabũtur, & Hierosolymam reducentur. Sed hoc vexillum est crux Christi, cui adhærentes qui dispersi erant, in vna fide & ecclesia congregantur. Aspicis hic officium Dei ecce congregare, quemadmodum dæmonis officium est dispergere & diuidere. Vnde regius vates canebat: Dicant qui redempti sunt à domino, quos redemit de manu inimici & de regionibus congregauit eos. Et in alio psalmo. Dispersiones Israelis congregabit. Et Esaias: Et in brachio suo, inquit congregabit eos. Et in alio psalmo, Congrega nos de nationibus, vt confiteamur nomini tuo. Et apud Ezechielem Deus, Tollam, inquit, vos de gentibus. Et apud Matthæum: Quoties volui congregare vos, quẽadmodum gallina congregat pullos suos sub alis & noluistis. Et D. Ioannes: Vt congregaret, inquit, in vnũ filios Dei: qui erant dispersi. Congregat autem Christus in vna ecclesia in vno corpore spirituali, in vna fide eos, qui & variis regionibus, & variis ritibus, & cultibus, dispersi erãt. Ita enim ait Paulus: Vnum corpus, vnus spiritus, vna fides. Vnde iusti viri quãuis inter se longissimo locorũ interuallo distent, semper tamen sunt in Domino congregati. Cùm Hebræi essent quondam in Aegypto Pharaoni seruientes voluit Deus eos cõgregare, & ad terrã promissionis adducere. Quod audiens Pharao exarsit, & grauiter tulit, præcepitque præfectis operum, ne darent paleas Hebræis vt antea ad cõficiendos lateres. Volebat vt Hebræi dispergerentur ad colligendas paleas, & tamẽ eandem facerẽt laterum mensurã, quã faciebant quo tempore illis paleæ dabantur. Et dispersus est populus, vt ait scriptura, in omnẽ terram Aegypti ad paleas colligendas. Quo tempore Deus eos volebat cõgregare, eos tunc Pharao

Psal.10. *Psal.146.* *Psal.105.* *Ezec.36.* *Matt.23.* *Ioan.11.* *Ephe.4.* *Exod.5.* *Figura.*

dispergere faciebat. Quando nos Deus vult vnire, tũc diabolus nos diuidere conatur. Et vide quorsum nos diuidat, nimirũ ad colligendas paleas. Quid sunt res mundi, opes, & dignitates, nisi paleæ? Dat diabolus operam vt dispergamur ad paleas quærendas, ad opera lutea & lateritia conficienda. Talia sunt peccatorũ ędificia, ex paleis, terra, & lateribus constituta. Cùm autem officiũ Dei sit cõgregare, diaboli verò dispergere, illi Deũ hac in re imitantur, qui inimicos inter se odio dissidentes reconciliant, & congregant, cõtra verò, illi diabolum sequuntur, qui inter fratres discordiã seminant. Non est enim ne exiguum quidẽ dissidiũ excitandũ. Vt enim ex parua nubecula magna aliquando oritur procella, sic ex minima discordia grauissimæ aliquãdo rerum perturbationes, & turbulẽtissimę tẽpestates concitantur: quemadmodũ ex parua scintilla oritur aliquando ingens incendium quo ampla ædificia flagrant, & penitus cõsumuntur.

Simile.

Simile.

Et auferetur zelus Ephraim, & hostes Iuda peribunt. Ephraim non æmulabitur Iudam, & Iudas non pugnabit contra Ephraim. Et volabunt in humeros Philistiim per mare, simul prædabuntur filios Orientis: Idumæa & Moab præceptum manus eorum, & filii Ammõ obedientes erunt. Et desolabit Dominus linguam maris Ægypti, & leuabit manum suam super flumen in fortitudine spiritus sui: & percutiet eum in septem riuis, ita vt transeant per eum calceati. Et erit via residuo populo meo, qui relinquetur ab Assyriis: sicut fuit Israeli in die illa qua ascendit de terra Ægypti. Exod 14.

Auferetur, &c.] Quo tempore Esaias hæc mandauit literis, hostili odio inter se Iudas & Ephraim dissidebant. Sed sensus est: Tempore euangelicæ & spiritualis pacis illi, qui antea erant diuisi, & odio ac inuidia separati, in vna ecclesia congregabuntur: quemadmodum Hebræi congregati sunt Hierosolymæ tempore Cyri, vbi nulla erat altercatio inter Iudam & Israelem.

Volabunt in humeros Philistiim per mare.] Qui congregati fuerint ex Iuda & Ephraim, hoc est Apostoli, & viri apostolici in Christum credentes, in vna ecclesia congregati, volabunt in humeros Palæstinorum præ desiderio prædicandi euangeliũ. Primũ annuntiabũt Christũ Palæstinis maritimis, deinde veloci cursu pergent ad reliquas nationes ad Syriam, Idumæã, Moabitidem, & Amonitidem, ad prędicandã Christi fidem, eiusque nomen celebrandum. Et doctrina sua prædabũtur filios Orientis, hoc est, homines orientales à dæmonis potestate eripient. Quidam per orientem intelligunt Syriam.

riam. Tu verò aduerte. Non dicit, ibunt, sed volabunt, sic infra ait noster propheta capite 60. Qui sunt isti, qui vt nubes volant? Debent enim concionatores esse à terra eleuati, & ab amore humanarum rerum adstracti, & suspensi.

Idumæa & Moab præceptum manus eorum.] Hoc est, in Idumæam & Moab extendent manus suas. Vel sic: Idumæa & Moab eorum præcepta recipient. Vel ideò dicit, Præceptum manus eorum, quia Apostoli & voce & manibus præcepta dabant, hoc est, ore & opere, verbo & exemplo: per manus intelliguntur opera. verba enim sine operibus, vt ait Nazianzenus, somnia quidem sunt.

Desolabit Dominus linguam maris Ægypti.] Sensus est: Veniet tempus, quo Dominus euertet Aegyptum, vt Iudæi, qui ibi detēti fuerint, possint liberè redire Hierosolymā. Per linguam maris Aegypti intelligit Nilum, quē ita Deus diuisit, vt possent Iudæi transire. Ita nonnulli cortici literæ adhærentes hunc locum interpretantur. Existimo per linguam maris Aegypti intelligi scientiam doctrinæ secularis, quæ ob peccatorum tenebras in variis ac intolerabilibus erroribus versabatur. Ita hunc locum explanat D. Gregorius lib. 33. moralium. Est igitur sensus. Cum Idumæa, & Moab & Ammon tradiderint manus suas Apostolis, atque euangelicæ prædicationi obedierint, euertetur inanis illa ac falsa philosophia, quæ deorum multitudinem colebat, & summum bonum in rebus creatis cōtempto creatore collocabat. Euertetur impiorum lingua, qui similes mari Aegypti incerta, amarulenta, instabilia, superstitiosa, & sacrilega verba loquebantur. Potest hic locus habere hunc sensum. Quemadmodum in exitu Hebræorum de Aegypto ad terram promissionis diuisum fuit mare, vt Hebræi possent liberè transire, sic Deus in exitu eorum qui mundum relinquunt, & ab spirituali Pharaone, hoc est à dæmonis potestate eripiuntur, vt ad veram illam ac sempiternam Terram promissionis perdefertum, hoc est per varios casus, rerumque pericula, & afflictionum ac laborum genera tendunt, diuidet spiritualiter huius mundi mare, hoc est ea auferet impedimenta quæ eos possunt à beatitudinis ingressu remouere, & abstrahere. Aperiet illis viam, ducet eos ad cœlestem patriam, ita vt nihil sit, quod possit eis viam impedire, si ipsi Deum sequentes ea ambulare voluerint. Potest ita etiam explanari: Christi Apostoli prædicabant euangelium in toto terrarum orbe, & ne ipsum quidem mare poterit euangelicam prædicationem impedire,

pedire,nec Apostolis obsistere,quin penetrent vniuersas mũ-
Psal.18. di regiones,iuxta id quod dicitur in psalmo: In omnem ter-
ram exiuit sonus eorum,& in fines orbis terræ verba eorum.
Quæ verba diuus Paulus ad Romanos scribens,ad Apostolo-
Rom.10. lorum prædicationem refert.

Et leuabit manum suam super flumen.] Eadem est sententia cum præcedenti. Quasi dicat. Discurret euangelicus sermo & ad populos vltimos perueniet:neque erit vllus fluuius qui hoc possit impedire. Id fuerat figuratum in Iordane,vbi ad transitum arcæ testamenti diuisus est mirabiliter fluuius, vt
Iesus.3. in libro Iosue est memoriæ proditum. Significauit illud,nul las mundi afflictiones posse euangelij prædicationi obsistere, neque transitum electorum ad cœlestem patriam impedire. Imò ipsæ aquæ, hoc est ipsæ calamitates præbent iter ad veram promissionis beatitudinem. Quamuis enim videamus viros omnibus sapientiæ opibus abundantes, & in omni virtutum genere præcellentes,expulsos patria vitam inopem & abiectam degere, & in maximis calamitatum angustiis & periculis versari:non tamen existimare debemus, esse illis seclusum iter ad concilium cœlitum:imò ipsa calamitas est apertissima via ad cœlestem gloriam.Id volens diuus Ioannes in
Apoc.7. Apocalypsi significare,mãdauit monimentis voces illas semper cogitandas, & memoria repetendas. Isti sunt, qui venerunt de tribulatione magna.Quibus vnus ex senioribus significauit,afflictionem magnã,viam esse ad splendidissimas illas & æternas sedes mentium beatarum. Per hunc fluuium existimo intelligi Iordanem,vt alludat ad pristina maris Rubri & Iordanis miracula. Scio tamen esse nonnullos, qui per hunc fluuium intelligunt Euphratem, alios autem Nilum.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XI.

Egredietur virga de radice Iesse.] Pro radice est in hebraico,gezaa, quæ dictio significat radicem, truncum, & semen. Ideo vertit Pagninus.De semine Isai. Thargum habet.Egredietur rex de filiis Isai,& Christus de filiis filiorum eius crescet.Tam per virgam quàm per florem Christum intelligit. Huic interpretationi fauet Ieremias primo capite,vbi Deum virgam vigilantem appellat. Huius imaginem gerebat virga
Num.12. illa Moysi in serpentem versa. Hic est serpens ille in deserto
Ioan.12. suspensus, ad quem Hebræi saucij respiciebant, vt sanitatem recuperã-

recuperarent. Aegyptij volentes Deum significare, pingebāt virgam rectam, siue sceptrum cum oculo in summitate, innuentes Deum esse iustum & rectum atque omnia vidētem. Ergo hic per virgam Christus intelligitur. Psal. 129.

Non secundum visionem oculorum iudicabit.] Septuaginta habent: Non secundum gloriam iudicabit. Hoc est, non arroganter & superbè, sed mānsuetè & humiliter.

Erit sepulchrum eius gloriosum.] In hebraico est: Erit menuchatho gloriosum. Significat hoc nomen requiem: & deriuatur à verbo nuuha, quod significat quiescere, vt in eodem capite: Et requiescet super eum spiritus domini. Hac ratione ductus vertit Pagninus: Erit requies eius in gloria. Septuaginta transferunt: Erit requies eius honor. Et quoniam in morte incipit requies iustorum, sumitur pro morte & pro sepulchro: quam significationem secutus est noster interpres. Potest hic locus ita explanari: Requies Christi, hoc est regnum eius quietum & tranquillum erit gloriosum.

Idumæa & Moab præceptum manus eorum.] Pagninus conuertit: Edon & Moab missio manus eorum. Pro præcepto vertit missionem. Nomē hebraicum est mischeloch à verbo xalach, quod significat mittere, dimittere, extendere, præcipere. Est igitur sensus: Apostoli mittent vel extēdent manus suas ad Moabitas & Idumæos, illis verbum Dei annuntiantes: Potest verti: Edom & Moab manus suas illis submittent. Quasi dicat: Idumæi & Moabitæ Apostolis parebunt.

Desolabit Dominus linguam maris Aegypti.] Pro lingua in hebraico est lexon: quod nomē significat linguam, vt in psalmo. Libera me Domine à labiis iniquis, & à lingua dolosa: significat etiam petram, aut saxum instar linguæ. Significat præterea limitatem lapidem, quem appellant, terminū agros diuidentem. Vnde c. 15. Iosue, vbi nostra versio habet, Initium eius à summitate maris salsissimi, & à lingua eius, quæ respicit meridiem: capitur ibi lingua pro termino, siue petra limitari, siue pro rupe, aut promontorio. Chaldæus Paraphrastes vertit promontorium. Et quoniam rupem & scopulum significat, vertit hic Pagninus: Excidit Dominus scopulum maris Aegypti. Acsi diceret: Abstulit omne impedimentum, vt possent mare transire. Significat etiam virgam siue laminā. Vnde cap. 7. Iosue, vbi editio vulgata habet, Achan vsurpasse de anathemate Iericho regulam auream, poterat verti, laminam auream, vel virgam auream. Quidam vertunt linguam auream: & ita legit Origenes. Iericho significat lunam,

nam, per quam mundus intelligitur, qui instabilis est, & mutabilis vt luna, modò plena, modò vacua. Ille capit linguam Iericho, qui adhæret falsæ doctrinæ, quæ quamuis sit aurea, quamuis sit omnibus oratoriis ornamentis munita, tamen si falsa est, relinquenda est. Ita illum locum explanat Origines homilia 7. Quæ alia est lingua aurea Iericho, nisi Lutheri doctrina? quam si acceperis, & in tabernaculo tuo, hoc est in animo tuo posueris, peribis in æternum, nec poteris veram terram promissionis vnquam ingredi. Iubet enim Iosue verus ille seruator noster, anathema esse omne aurum, quod in Iericho fuerit inuentum. Et quemadmodum apud Iosue significatur hæreticorum dogma per linguam Iericho, ita hoc in loco Esaiæ per linguam maris Aegypti. Prædixit ergo Esaias fore, vt omnes hæreses ruerent, & tandem delerentur, veritas autem staret, & fixa ac stabilis in ecclesia catholica permaneret, quæ est, Apostolo teste, columna & firmamentum veritatis. Multos annos durauit Arrij hæresis, Manichæi, Pelagij, cæterorumque hæreticorum: at euanuerunt eorum dogmata, fueruntque ab ecclesia damnata & penitus extincta: quemadmodum erunt ea quæ Lutherus, Bucerus, Caluinus, cæterique nostri temporis hæretici impiè conflauerunt & excitarunt.

1. Tim. 3.

Argumentum Capitis XII.

Solebant Hebræi cum insigne aliquod bonum essent consecuti, erumpere in canticum laudis & gratulationis, illudque mandare monimentis, quemadmodum eos fecisse in exitu de Aegypto, quando mare Rubrum mirabiliter transierunt diuinæ literæ in libro Exodi testantur. Et quoniam diuinus vates superiore capite prædixerat liberationem Iudæorum à captiuitate Babylonica, quæ erat imago quædam & vmbra liberationis à peccato per Christum, qui voluit suo sanguine luere nostra crimina, inducit hoc capite ciuitatem Dei gaudio exultantem, Deoque gratias agentem. Sed quæ hic continentur, non tam Hierosolymæ, quàm ecclesiæ catholicæ, cuius Hierosolyma imaginem gerebat, conueniunt.

Exod. 15.

CAPVT

CAPVT XII.

ET dices in die illa: *Confitebor tibi Domine, quoniam iratus es mihi: conuersus est furor tuus, & cōsolatus es me. Ecce Deus saluator meus, fiducialiter agam, & non timebo, quia fortitudo mea, & laus mea Dominus, & factus est mihi in salutem. Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris. Et dicetis in die illa: Confitemini domino, & inuocate nomen eius, notas facite in populis adinuentiones eius. Mementote quoniam excelsum nomen eius. Cantate Domino, quoniam magnificè fecit, annuntiate hoc in vniuersa terra. Exulta & lauda habitatio Sion, quia magnus in medio tui sanctus Israël.* Exod. 15. Psal. 17. & 101.

EXPLANATIO.

Et dicet in die illa.] Nimirum tempore gratiæ: Verba sunt prophetæ. Ea autem quæ sequuntur, sunt ecclesiæ, quam ipse ita facit loquentem. Gratias tibi ago Domine, quoniam cùm meritò me affligeres, mutato vultu me consolatus es. Misisti enim filium tuum, vt suo sanguine pro me fuso, mea peccata deleret. Merebar iram, sed sum misericordiam consecuta. Et quoniam Deus seruator meus est, in eo, non autem in idolis, spem meam collocabo. Aduerte. Non solùm gratias agit pro liberatione, sed etiam pro calamitate. Vnde ait Iob. Beatus homo qui corripitur à Domino. Et Apostolus: Libēter gloriabor in infirmitatibus meis. Et in psalmo dicitur: Lætati sumus pro diebus quibus nos humiliasti: annis quibus vidimus mala. Et meritò quidem, nam nihil est ad veram laudem illustrius, quàm calamitas ipsa. Iob. 5. 2. Cor. 12. Psal. 89.

Haurietis aquas in gaudio de fontibus aquarum.] Verba sunt ecclesiæ suos alloquentis. Possunt tamen esse ipsius prophetæ omnes exhortantis, vt tempore Messiæ haurirent gratiam de fontibus ipsius. Hæc est aqua illa de qua ipse dicebat Samaritanæ, vt est apud diuum Ioannem: Qui biberit ex aqua, quā ego dabo ei, non sitiet in æternū. Sed aqua quā ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam. Et eodem capite eā aquam viuam appellat. Appellatur gratia aqua, primo quia abluit & purificat, iuxta id quod est apud Ezechielē: Effundam super vos aquam mundam, & mundabimini. Secundò quia germinare facit. Vnde, vir iustus ligno iuxta aquas plantato tempestiuorum fructuum copia exornato, à propheta regio comparatur. Tertiò quia sitim falsarum Ezec. 36. Psal. 1.

Ioan. 4. rum voluptatum extinguet, iuxta illud: Qui biberit ex hac aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum. Quartò quia
Eccle. 9. ignem concupiscentiæ restinguit, quæ, vt est apud Ecclesiasticum, quasi ignis exardescit. Dicitur autem aqua viua, quia hominem viuificat. Hæc est aqua quam Christus dat. Hic est fons ille paradisi in quatuor capita diuisus, ex eo enim habemus aquam puritatis, aquam sapientiæ, aquam gratiæ,
Psal. 45. aquam gloriæ. Hæ sunt aquæ, de quibus dicitur in psalmo: Fluminus impetus lætificat ciuitatem Dei. Impetus huius fluminis est influxus donorum cœlestium. Hæ sunt aquæ,
Cant. 4. quæ, vt dicitur in Canticis, impetu currunt de Libano. Ex illis hauserunt Apostoli veram erga Deum & homines dilectionem, martyres constantiam, virgines castitatem, & omnes denique viri sancti admirabilem mundi cõtemptionem. Qui biberit ex hac aqua, non ardenter cupiet huius mundi potentiam, non gloriam, non honores, non principatus, sed
Galat. 6. dicet cum Paulo: Mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Et licet modò sitiat ad patriam aspirando, non tamen si-
Psal. 16. tiet in æternum: satiabitur enim, vt dicitur in psalmo, cùm apparuerit gloria Dei. Cùm enim è vinculis corporis liberatus in splendidissimam illam ac sempiternam patriã euolauerit, incredibili gaudio cumulatus erit. Hanc aquam no-
Ioan. 7. bis apud diuum Ioannem promittit iis verbis Deus noster: Si quis sitit, veniat ad me, & bibat. Vnde colliges dari gratiã veniẽtibus ad Christum, & seipsos disponentibus: faciẽti enim quod in se est, Deus non denegat gratiam. Et Esaias,
Infra. 55. Omnes inquit, sitientes venite ad aquas, & qui non habetis
Apoc. 2. argentum, properate, emite, & comedite. Et D. Ioannes in Apocalypsi: Qui sitit, inquit, veniat, & qui vult, accipiat aquam vitæ gratis. Vbi aspicis gratiam gratis ac liberaliter dari. At nos hanc salutarẽ aquam, qua nobis Christus inuitat, & quam nobis gratis daturũ se esse promittit, contemnimus, & omni studio ac labore ad mũdi cisternas recurrimus. Aquam pestiferam letalemque labore emptam quærimus, ad eamq; inflammati auiditate traducimur: fontem autẽ illum gratiæ & vitæ, summũ & æternum, gratis oblatum, derelin-
Thren. 5. quimus & contemnimus. De mundi aqua scriptum legimus in Ieremiæ Lamentis: Aquam nostram pecunia bibimus, hoc est, labore emimus. Aquam turbidam & pestilentem, pecunia emptam concupiscimus, fontem verò vitæ pro nihilo putamus. Hanc nostram calamitatem & amentiam sentiebat pius ille ac sanctus vates Ieremias secundo capite

suarum

suarum visionum ita dicens: Quid vis in via Aegypti, vt bibas aquam turbidam? Et quid tibi cum via Assyriorum, vt bibas aquam fluminis? Vide quia malum & amarum est, dereliquisse te dominum Deum tuum. Et in eodem capite conqueritur Deus nostram amentiam & ingratitudinem iis verbis: Me dereliquerunt fontem aquæ vitæ, & foderunt sibi cisternas, cisternas dissipatas, quæ aquas continere non valent. Properemus ergo ad fontem viuum, hauriamus aquas de fontibus saluatoris, vt ardore cupiditatum restincto in animi tranquillitate viuamus, & ad immortalitatem, & gloriam sempiternam aspiremus: inueniemus in hoc fonte aquam salutarem, quæ vulneratis animis medeatur, ab erroribus abducat, & illud cum labore ad veram gloriam directum iter ostendet. Animaduerte. Non dixit propheta: Haurietis aquam de fonte saluatoris, sed aquas de fontibus, vt significaret magnitudinem gratiæ & donorum multitudinem, vt nos ad admirabilem Dei magnificentiam, & incredibilem munerum largitatem excitaret. Nec dicit, Haurietis aquas de fluminibus Babylonis, aut Aegypti, sed de fontibus saluatoris. Neque est silentio prætereundum verbum hoc cum gaudio, nam de mundi cisternis sunt qui aquam hauriant, sed cum labore & afflictione. Rota enim haustrorum siue modiolorum quibus ex cisterna siue puteo exhauritur aqua, cum labore mouetur, & cùm illa in orbem moueatur, fieri non potest, vt modioli rotæ semper pleni sint: cùm enim quidam implentur, alij euacuantur: nec possunt hi impleri nisi euacuatis ille, & qui modò pleni erant, circumuoluta rota euacuantur: qui nunc sursum ascendebant, nunc deorsum descendunt. Talis est huius seculi vita. Id significabat sapientissimus ille Salomon, quando duodecimo capite ecclesiastes hominum vitam cum rota super cisternam comparabat. Nam qui heri opibus circumfluebant, hodie omnium suarum diuitiarum naufragium faciunt. Et qui nuper in hominum cœtu celebrabantur, in quos oculi omnium coniiciebantur, qui erant in honoris culmine collocati, versa rota vnius diei calamitate omnia illa ex lętitia & voluptate in luctum atque lachrymas reciderunt. Et ea quæ hi amiserant, alij adepti sunt: nam sine damno vnius dies alter effici non potest: quemadmodum nec in rota hi modioli impleri possunt, nisi alij euacuentur. Et ob eam causam qui in hac rota sunt constituti nec quiescere, nec lætari vnquam possunt. Nam qui in misero statu versantur, dolore conficiũ

Simile.

tur,

tur, qui verò opibus & honoribus abundant, ea maximè desiderant, quibus circumfluunt, & non solùm augendi cupiditate, sed etiam amittendi metu cruciantur. Constat igitur eos qui de mundi cisterna aquas exhauriunt, vehementer esse solicitos, summisque laboribus & doloribus angi & premi, tam inopia laborantes, quàm diuitiis affluentes. At viri pij & iusti ex perennibus, inexhaustis, iugiterque manantibus Iesu fontibus aquas libenter lætique exhauriunt. Nam non solùm rebus prosperis & ad voluntatem fluentibus exultant, sed etiam in medio ærumnarum versantes, rerum humanarum tolerantiæ, cæterarumque virtutum præsidio muniti, oblectatione perfunduntur. Hoc intuens animo Esaias aiebat: Haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris.

Et dicetis in die illa, confitemini Domino.] In tempore illo omnes se inuicem incitabunt, vt repudiata idolorum superstitione, Deum laudent, & inuocent, ad eumq; vota faciant. Aspicis hic Christianorum esse alios ad virtutem cohortari: capitur hic confiteri pro laudare.

Notas facite in populis adinuentiones eius.] Hoc est Annuntiate & prædicate in vniuerso orbe terrarum Christi opera & consilia, & quemadmodum hominum genus ab hoste defenderit, & viam aperuerit ad vitam beatam & immortalem. Ideò subiungit: Cantate Domino, quoniam magnificè fecit, Annuntiate hoc in vniuersa terra.

Exulta & lauda habitatio Sion, quia magnus in medio tui sanctus Israel.] Verba sunt prophetæ ecclesiã alloquentis. Exurge in vocem plenam laudis, & lætare ecclesia catholica, quæ Sion, hoc est, specula in sublimi constituta nuncuparis. Quoniam in medio tui est, te ipsam regit, & gubernat magnus ille Christus, qui est sanctificator Israelis. Illud est aduertendum non dixisse vatem: Quoniam magnus in te sanctus Israël, sed quoniam magnus in medio tui. Ac si diceret: Ille qui paruulus nascetur, in obscura patria nutrietur obscuris ad multitudinis imperitæ opinionem ortus natalibus, qui repudiato humano fastu formam serui accipiet, vitamq; inopem ab omni seculi apparatu remotissimã sectabitur, magnus est, verus cœlorum terrarumque effector & moderator, Sed versabitur in medio tui factus homo, vt omnem errorem depellat, & cœlesti doctrina, virtutis & sanctitatis exemplo, omnem caliginem hominum animis obfusam discutiat, & ad beatissimas ac sempiternas sedes viam ostendat. Aspicis igitur

igitur Christũ in medio inueniri. Nam quemadmòdum sol est in medio planetarum constitutus, mediamque regionem obtinet tanquam dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, tam admirabili & magnitudine & splendore, vt cuncta luce sua lustret & cõpleat: sic sol ille iustitiæ Christus Deus noster voluit in medio hominum apparere, vt omnium mentes erroribus implicatas tenebrisque circumfusas illustraret. Et vt esset, quemadmodum in libro Ecclesiastici scriptum legimus, quasi stella matutina in medio nebulæ. Secundò stetit in medio quasi mediator ad reconciliandum. Et ob eam causam eum diuus Paulus reconciliatorem Dei & hominum appellat. Quod, volens significare diuus Ioannes, Venit, inquit, Iesus, & stetit in medio, & dicit discipulis suis: Pax vobis. Tertiò stetit in medio, vt omnes eũ viderent, & vt ostenderet se omnibus æquè adesse, non minus pauperibus quàm diuitibus, gentibus quàm Iudæis, nõ enim exceptor est personarum Deus, vt in decimo capite Actorũ, & multis aliis in locis diuinæ literæ cõmemorant. Tu verò si Christum imitari voles, extrema fuge, media sectare: quoniã in medio consistit virtus. Et quamuis hoc omnibus conueniat, ad eos tamen maximè pertinere existimo, quibus est demãdata cura regẽdi. Vnicũ in vrbe horologium debet esse in medio collocatum, vt possit ab omnibus audiri. Nam si in extremo sit vrbis, illis solùm proderit, quos iuxta se habuerit. Cùm autem princeps sit horologium, quo populus gubernatur, debet esse in medio positus, vt ab omnibus cõmunicetur? Vt enim fons ille est magnopere laudabilis, qui non in angulo, sed in medio plateæ collocatus ab omnibus circumquaq; participatur, sic princeps ille, qui in medio steterit, qui æquitatem, iustitiæ fundamentum, pacisque conseruatricem coluerit, celebritatem sermonis hominum meritò consequetur, nomen suum æternitati commendabit, & quod præstantius est, ad cœlestem æternamque beatitudinem tandem perueniet. Centrum nisi in medio sphæræ esse non potest: ab eo enim ad circunferentiam omnes lineæ ductæ sunt æquales. Quid est respublica nisi sphæra? Quid est populus nisi circunferentia? Quid est princeps nisi centrum in sphæræ medio constitutum, à quo omnes iustitiæ actiones debent erga populi circunferentiam in mediocritate & æquabilitate consistere? Nihil est quod magis violet ius humanæ societatis, regnumq; labefactet & scindat, quàm principis aut præsulis inæqualitas, & nimius affectus. Hinc oriuntur

Simile.

Eccle. 50.

2. Cor. 5.

Ioan. 20.

Similitudo.

Altera similitudo.

Tertia similitudo.

untur discordiæ, seditiones, & tempestates. Quare oportet attendere principem, ne dum suis affectibus obtēperat, pernicium reipublicæ moliatur. Socrates, vt refert Xenophō in libro de eius dictis & factis, ait debere principem magnopere vitare reipublicæ dissensionem. Non enim, vt ipse ibi ait, eligitur vt sibi ipsi morem gerat, suisque pareat affectibus, sed vt per ipsum, qui eum elegerūt, in fœlicitate degāt. Viuent autem fœliciter, si princeps æquabilitatem seruauerit, fueritque instar centri in medio constitutus.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XII.

Haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris.] Pro Saluatore est in hebraico haiexuah. Particula, ha, est articulus habens hoc in loco suam emphasim: Dictio iexuah significat saluatorem & salutem. Et ob eam causam Pagninus vertit: De fontibus salutis. Et cap. 49. huius prophetæ, vbi est in hebraico idem vocabulum, vertit interpres nostēr: In die salutis. Vocat enim Esaias tēpus Christi diē salutis. Quanquam poterat locus ille ita rectè verti: In tempore Saluatoris. Christus enim in litteris diuinis appellatur Saluator, salus & salutare. Appellari Saluatorem indicat, eius nomen Iexua. Dixit enim angelus Ioseph viro Mariæ sanctissimæ, vt est apud Matthęum capite 1. Vocabis nomen eius Iexua, pro quo interpres Græcus posuit hoc nomen ΙΗΣΟΥΣ: Latinus verò, Iesus, Asserunt enim graues authores Diuum Matthæum literis hebraicis euangelium suum scripsisse: & Diuus Hieronymus se illud ab euangelista hebraice scriptū oculis suis aspexisse testatur, & hoc idem nomen Iexua est in titulo crucis scriptū, qui Hierosolyma Romam adductus, fuit positus in templo sanctæ crucis in Ierusalē, vbi hodie custoditur, & ostenditur, & ibi ego eū vidi, & manibus tenui. Quanquā ob temporis vetustatem eum nō integre legere potuerim. Volens autē angelus ostēdere hoc nomē significare Saluatorē, subdit statim: Ipse enim saluū faciet populum suū à peccatis eorū. Dauid alloquens Christum dicebat in psalmo: Dirige me in veritate tua, & doce me, quia tu es Deus saluator meus. Et in alio vocat eum salutem ita dicens: Dominus illuminatio mea, & salus mea, quē timebo? Et Esaias in hoc nostro capite eū saluatorē & salutem vocat. Ecce Deus saluator meus, fiducialiter agam. Et paulò pòst:

Psal. 24.

Psal. 26.

Et fa-

Et factus est mihi in salutem. Appellari autem salutare indicat propheta dicens: Quis dabit ex Syon salutare Israël? Hinc illa ardentis desiderij precatio: Ostende nobis Domine misericordiã tuã, & salutare tuum da nobis. Hoc est salutare illud de quo dicebat alio in loco noster Esaias: Et videbit omnis caro salutare Dei. Ita enim iuxta Septuaginta interpretum sententiã locum illum citat D. Lucas, pro quo cõmunis versio habet: Et videbit omnis caro pariter quod os Domini locutũ est: Hoc intelligens iustus Simeon pias illas charitatisque plenas voces emisit: Nunc dimittis seruũ tuũ Domine secundũ verbũ tuũ in pace: quia viderunt oculi mei salutare tuũ, quod parasti ante faciẽ omnium populorum. Est quidem Christus saluator, qui nos saluos fecit: est salutare, quia sese obtulit pro nobis seipsum in cruce immolans, vt facinora impia nostra suo purissimo sanguine deleret. Est igitur medicus & medicina & ipsa salus nostra animarũ nostrarũ fœlicitas, & summũ atque sempiternũ bonũ. Hoc fuerat in Ioseph quondã adumbratũ, qui cùm terrã ab immanitate famis excidio liberaret, fuit saluator mũdi appellatus, vt ca. 41. Genesis scriptura cõmemorat. Etsi enim dicũt nõnulli verba hęc, quę ibi scripta sunt, tsaphnath paaneha, arcanorũ repertorẽ significare, tamen nõ rectè meo qu dẽ iudicio iudicãt. Nam hęc verba nõ sunt hebraica, sed Aegyptia, & vt author est D. Hieronymus in quęstionibus hebraicis, mũdi saluatorẽ significant. Cùm Ioseph fratres suos quęreret, fuit ab eis venditus, & postea mundi saluator vocatus Quæ potest esse apertior Christi figura? Quis est hic, qui nos querẽs fuit venditus, & crudelissimis cõtumeliis affectus, nosq; suo sanguine redemit, nisi Christus, noster verus saluator & redẽptor qui nos à morsu antiqui serpẽtis, eripuit? Hũc post Adami peccatũ promisit Deus esse dęmonis caput contriturũ vt in 3. cap. Genesis litterę diuinę significant. Nec audiendi sunt Iudæi, qui verba illa ad Christũ referri impudenter negant. Nã Hierosolymitana paraphrasis, quã ipsi magnoperè venerantur, hunc locũ de Christo interpretatur. Vbi enim nostra versio habet: Et Ipsa conteret caput tuũ. & tu insidiaberis calcaneo eius; habet illa in hunc modũ. Et erit, quando filij mulieris operã dabunt legi & fecerint præcepta, tunc studebũt conterere tibi caput & occidẽt te. Cùm verò prȩcepta legis derelinquerint, nec præcepta seruauerint, tu operã dabis vt mordeas eos in calcaneis eorũ, & ita noceas eis. At filij mulieris habebunt remediũ, tibi verò serpenti nullũ remedium

Psal. 52. *Psal. 84.* *Infra 40.* *Luc. 3.* *Luc. 2.* *Gen. 37.*

erit: futurum enim est, vt amoueant morsum, qui factus est in calcaneo, in fine dierũ, in dieb⁹ regis Mesiç. Hęc in Thargo Hierosolymitano. Vbi vides salutem & redemptionem fuisse ad Christi tempus expectandã, qui est salutare, & saluator noster. Hunc desiderabat egregius ille patriarcha Iacob, quando ad exitiũ vitæ vocatus dicebat. Salutare tuum
Gen. 49. expectabo Domine. Vbi Thargum Hierosolymitanũ ita habet: Dixit pater noster Iacob: Nõ expecto redemptionẽ Gedeonis filij Ioas, quæ est salus tẽporalis, neq; redẽptionẽ Sãsonis quę est salus trãsitoria. Sed expecto redẽptionẽ Christi siue Mesiæ filij Dauid. Hactenus Thargũ. Hic saluator quẽ Deus statim post primorum parẽtum nostrorum peccatum promisit, cuius Ioseph imaginem gessit, quem patriarcha Iacob vẽturum in nouissimis diebus expectabat, est Christus deus noster, quem Habacuc propheta cap. 3. Iesum hoc est, Saluatorem Dominum atque Deum appellat dicens: Ego autem in Domino gaudebo, & exultabo in Deo Iesu meo. De eo ait in hunc modum Zacharias: Exulta satis filia Siõ,
Zacha. 9. iubila filia Ierusalem. Ecce rex tuus veniet tibi iustus & sal-
Matt. 12. uator ipse pauper. Quem locum Matthæus & Ioannes de Christo interpretantur. Eodẽ modo Esaias, Rorate, inquit,
Ioan. 12. cœli desuper, & nubes pluant iustum, aperiatur terra, & ger-
Infra 45. minet Saluatorem. Lege diuinam scripturam, reuolue sanctorum vatum oracula & vaticinia, & inuenies Mesiã Saluatorem appellatum. D. Augustinus lib. 18. ciuitatis Dei cap. 31. asserit se vidisse librum Græcè conscriptum antiquæ cuiusdam Sibyllæ tali ordine & artificio, vt literæ, quæ erant in carminum capitibus, hæc verba continerent: Iesus Christus Dei filius Saluator. Colliges ex his omnibus, Christum esse salutare, salutem, & saluatorẽ, de quo hic ait Esaias: Hauritis aquas in gaudio de fontibus saluatoris. Poteris per has aquas baptismum intelligere, iuxta quas famulus Abra-
Gene. 24. hami inuenit Rebeccam sponsam Isaac ecclesiæ imaginem gerentem: quæ, vt verbis vtar Augustini, nisi ad aquam baptismatis venisset, Christo sociata non esset.

Argumentum Capitis XIII.

Vaticinatus fuerat Propheta multis in locis esse luctuosissimas atque acerbissimas strages Iudæorum populo à Chaldæis inferendas. Nunc prædicit calamitatem & euersionem Babylonis imminentem, quos Cyrus Persarum rex bello

superauit, & in seruitutem miserrimã adduxit. Voluit Deus vt non solum Esaias, sed alij etiam vates Babyloniorum excidium, eorumque imperij florentissimi vastitatem prædicerent, vt viri iusti lætarentur. Afficiuntur enim gaudio viri virtute præditi, videntes homines flagitiosos pœnas suorũ facinorum persoluere: non quod insultent eorum ærumnis, sed quod aspiciant gloriam Dei laudibus celebrari, impiosq; homines à sceleribus deterreri. Et vt ostenderet rerum humanarum varietatem, imbecillitatem, & inconstantiam, ne illis vnquam fidamus, sed animum virtutum ornamẽtis excolentes, diuinisque opibus locupletantes, omnem nostram fiduciam in diuino præsidio collocemus.

CAPVT XIII.

ONus Babylonis, quod vidit Esaias filius Amos. Super montem caliginosum leuate signum, exaltate vocem, leuate manum, & ingrediantur portas duces. Ego mandaui sanctificatis meis, & vocaui fortes meos in ira mea, exultantes in gloria mea. Vox multitudinis in montibus, quasi populorum frequentium. Vox sonitus regum, gentium congregatarum. Dominus exercituum præcepit militiæ belli venientibus de terra procul, à summitate cæli dominus, & vasa furoris eius, vt disperdat omnem terram. Vlulate, quia prope est dies domini, quia vastitas à domino veniet. Propter hoc. Omnes manus dissoluentur, & omne cor hominis contabescet, & conteretur. Torsiones & dolores tenebunt, quasi parturiens dolebunt, vnusquisque ad proximum suum stupebit: facies combustæ vultus eorum. Ecce dies domini veniet crudelis, & indignationis plenus, & iræ, furorisque, ad ponendam terram in solitudinem, & peccatores eius conterendos de ea: quoniam stellæ cæli, & splendor earum non expandent lumen suum. Obtenebratus est sol in ortu suo, & luna non splendebit in lumine suo. Et visitabo super orbis mala, & contra impios iniquitatem eorum, & quiescere faciam superbiam infidelium, & arrogantiam fortium humiliabo. Pretiosior erit vir auro: & homo mundo obrizo.

Nahum. 2.
Ezech. 32.
Ioel. 2.
Matt. 24.
Mar. 13.
Luc. 21.

EXPLANATIO.

Onus Babylonis quod vidit Esaias filius Amos.] Hoc est, sequitur vaticinium Esaiæ annuncians calamitẽ Babylonis.

Prophetia quæ afflictionem prædicit, onus appellatur: hic autē prædicitur imperij Babyloniorū excidiū. Babylon fuit principium regni Nemrod, vt in libro Geneſis ſcriptū legimus. Cùm enim Babylon ſit idem quod confuſio, non poterat non eſſe primi regni caput & principiū: regnādi nanq; appetitus omnia cōfundit. Satis eſt enim perſpectum & exploratum, eò adduci pleroſque, vt eos ordinis atque iuſtitiæ capiat obliuio, cùm in regnorū, honorum, atq; potentiæ cupiditatem inciderint. Appellata eſt hęc vrbs primò Babel ob linguarum confuſionē. Sermo nanque eorū, qui turrim ędificabant, confuſus eſt, & in varia linguarū genera diſtractus. Poſtea fuit ciuitas illa celeberrima, caput totius Chaldææ, & opibus, rerumq; geſtarum gloria florentiſsima. Huius rex Nabuchodonoſor obſedit Hieroſolymā, & tādē vicit. Cùm autē Sedechias iniquus Iudęorū rex ſe in fugam coniiceret, cōprehenſus eſt ab exercitu Chaldæorū, & adductus ad Babylonis regē, qui ei oculos abſtulit, eumq; catenis aſtrictum adduxit Babylonē: vbi habitabat, ſed eā nō videbat: Omnes enim qui ſcelere & maleficio paſcuntur, à diabolo obcęcantur, & peccatorum catenis vincti relicta Hieroſolyma Babylonem transferuntur, à viſione pacis ad mundi confuſionem traducti. Cùm autem ſint in medio mundi, ipſum mūdum nequaquā vidēt. Si enim homines flagitioſi, ſcelerumq; maculis cōtaminati mundi vanitates, dolos, labores, & ærūnas aſpicerent, fieri non poſſet, quin ab eo diſcederēt, & in pacis ac tranquillitatis viſionē ſe conferrēt, vt illuſtrē nominis claritatem, gloriamq; ſempiternā cōſequerentur. Euertit ergo Babylon Hieroſolymam. Sed poſtea ipſa Babylon fuit à Perſis & Medis euerſa, eiuſq; imperiū labefactatum, & penitus conuulſum. Hanc Babyloniorū afflictionem ait Eſaias ſe oculis aſpexiſſe. Sed intelligamus hoc. Nónne tu ſancte vates eras Hieroſolymæ, cùm hæc intueri aſſerebas, literiſque conſignata mandabas monimentis? Qui igitur fieri poterat, vt videres pondus Babylonis, tā ingenti ſpatio à Hieroſolyma diſtantis? Si diceres Babylonios ſuæ ciuitatis pondus aſpicere, nulla videretur eſſe dubitatio. Sed tu aſſeueräter affirmas te, qui Hieroſolymæ habitabas, onus Babylonis aſpexiſſe. Sed ſi velimus alta mente perpendere, & ad veritatē reuocare rationem, videbimus apertiſsimè non ſolū Eſaiā, ſed omnes Hieroſolymā colentes pondus Babylonis intueri. Quid admiramur? Imò Babylonij ipſius Babylonis pōdus nequaquā vident, ſed ſolum illi qui Hieroſolymę morantur. Quid per

Gen. 10.

per Babylonem nisi mundus, quid per Hierosolymā nisi animi securitas & quies significatur? Solùm illi qui mentis tranquillitate gaudent, qui sunt in visione pacis, hoc enim sonat Ierusalē, qui in Sione, hoc est, in sublimi contẽplationis specula sunt constituti, qui humana contemnunt, & ad cœlestia ardenter aspirant, vidẽt mundi põdus, laborẽ, & calamitatẽ. Vt enim oculus corporis videre non potest, nisi sit interiecta aliqua distantia inter ipsum & obiectũ, ita illi qui in mundo sunt ipsum mundum non vidẽt, quoniã nullũ est inter eos & mundũ interuallũ. At qui extra mundũ sunt, ipsum ipsiusq; labores, & calamitates facilè contemplantur. Qui aquam ex alto quodam puteo haurit, eius pondus non sentit, quandiu hydria siue lebes ex imo putei per aquã eleuatur, cũ autem est extra aquã, eius onus sentit, qui plenũ lebetẽ vsq; ad summitatem pertrahit. Itaque nõ sentietur pondus aquæ, dum est intra aquam. Sic non perspicitur pondus mundi intra mundũ. Exi à mundo, & eius graues & intolerabiles labores perspicies. Qui Hierosolymæ habitabant, Babylonis miserias intuebãtur: ipsi verò Babylonẽ nõ miserias, sed mundi gloriã respiciebãt. Nabuchodonosor vidit in somniis statuã sublimen, quæ mũdi gloriã significabat, vt est apud Danielẽ prophetã Perpẽde obsecro. Qui Babylonẽ colũt, nõ eius laborẽ, sed eius gloriã confiderant. Sed ea gloria inanis est, & fallax, neq; gloriæ quidquã habet, præter nomẽ, & imaginẽ. Et ob eam causam non dicitur rex Babylonis gloriam, sed gloriæ statuam, aut simulachrum, siue figuram vidisse. Id significare volens Diuus Paulus: Præterit, inquit, figura huius mundi. Non dicit: Præterit substantia huius mundi. Sed figura. Mundi enim opes gloria, potentia, & cętera alia huiusmodi res, sed rerum figuræ appellanda sunt. Illud est præterea considerandum, regem Babylonis, dum vigilaret, eam statuam non vidisse, sed somniantem. At Esaias somno solutus & acriter vigilans, onus Babylonis aspexit. Ex quo colliges eos qui mundi gloriam vident, & appetunt, esse arctissimo somno sepultos: deberęq; talem visionem somniũ potius appellari, quàm visionẽ. eos verò qui mundi vanitates, dolos, miserias, labores, & ærumnas contemplantur, promptè vigilare, & claris atque apertis oculis intueri.

Simile.

Simile.

Dan. 2.

1. *Cor. 7.*

Super montem caliginosum leuate signum.] Per montem caliginosum intellexit Babylonem. Ieremias ait: Leuate signũ super muros Babylonis. Vbi hanc eius euersionem vaticinatur. Appellatur Babylon mons, non quòd in monte sita sit,

Ierem. 51.

ſed ob eius ſuperbiam & elationem. Erat enim hæc vrbs in ingenti planitie ſita, vt ait Strabo libro 16. & Herodotus libro primo, forma quadrata, magnitudine incredibili murorum craſsitudine & celſitudine admirabili, vſque adeò celebris, vt ſit appellata miraculum mundi, vt multi referūt authores, & inter ea, quæ veteres ſcriptores mundi mirabilia appellauerunt, primum locum obtinuerit. Fuiſſe autem conditam à Semiramide aſſerit Strabo, & Diodorus Siculus, & Solinus, cuius ad literā hęc ſunt verba: Chaldęæ gētis caput Babylon eſt, à Semiramide condita, tam nobilis, vt propter eam & Aſſyriꝝ & Meſopotamiꝝ in Babylonię nomen tranſierint. Eſaias appellat eam hoc in loco montem caliginoſum & tenebris circumfuſum, propter eius nefaria facinora. Vel ob eam cauſam caliginoſa dicitur, quia cum eſſet in loco campeſtri ſita, & Euphratis magni fluuiꝝ aquis rigata & circundata, nebulis plerumque, & nubibus obſcurabatur. Vel fortaſſe alludit ad ſummum incendiꝝ quo aliquibus in partibus flagrauit. Eſt ergo ſenſus. Leuate vexillum vos ô Perſæ & Medi. Congregate exercitum contra Babylonem. Extollite vocem ad milites congregandos. Leuate manum, eos hoc ſigno vocantes. Fieri enim ſolet militum vocatio vexillo, & voce & eleuatione manuum. Vel leuate ſignum, hoc eſt, figite vexillum veſtrum in pinnis murorū Babylonis, quemadmodum ſolent facere victores expugnatis vrbibus. Poteſt hoc ſpiritualiter ita explanari: vos ô apoſtoli mei & viri apoſtolici, conſpirate contra Babylonem, pugnate contra mundū, eum vincite, & expugnate: eſt enim mundus mōs caliginoſus, vbi nulla eſt humilitas, nulla lux, ſed omnia ſuperbia, & tenebris cooperta. Extollite ſignum, hoc eſt, erigite vexillum crucis, extollite vocem, prædicate euangelium, leuate manum, hoc eſt opus, non ſolum verbis, ſed etiam operibus docentes. Hoc ſignum crucis dixerat propheta cap. 11. leuandum eſſe in nationes à Chriſto ad Iſraelis profugos congregandos. *Sap. 11.*

Et ingrediantur portas duces.] Hoc eſt principes & optimates Medorū intrent Babylonis portas. De iis dicitur paulò pòſt: Ecce ego ſuſcitabo ſuper eos Medos. Vocat eos Dominus ſanctificatos, qui à illis tanquā ſuæ iuſtitię miniſtris. Babylonios euertebat, Chaldęus Paraphraſtes pro ſanctificatis habet præparatos. Ita per Ieremiā ipſum Nabuchodonoſorem appellat Deus ſeruum ſuum, quia eo tanquā ſeruo præuaricatricem Hieroſolymam delebat. Dicens autem, Fortes *Ierem. 25.*

meos,

meos, & exultantes in gloria mea, ostendit eos non suis viri bus, sed Dei potentia tã munitum regnum deleuisse. Spiritualiter per duces intelligit Apostolos, per euersionẽ Baby lonis euersionẽ peccati. Fuit enim mũdus Apostolorũ prędi catiõne labefactatus & victus, hoc est infidelitas deleta & cõ uulsa. Id fuerat anteà in Iericho adumbratum, cuius muri ad sonitum tubarum corruerunt. Iericho, quæ sonat lunam, mundus est, modò crescens, modò decrescens, modò plenus, modò vacuus, vbi nulla est firmitas, nulla securitas, nulla constantia: sed qui modo eclipsim patiebatur, statim fulget splẽdore: & qui nunc splendebat, radiisq; micabat subitò obscuratur, & in caligine prosternitur. Quid est ad tubarum sonum euerti ciuitatem Iericho, & ruere eius muros, & altissima mœnia, nisi apostolorum prædicatione huius mundi elationem, & superbiam labefactari, & funditus euelli? *Iosue 6.*

Vox multitudinis in montibus.] Verba sunt Prophetæ quasi dicentis: Videor mihi audire strepitum, & clamorẽ exercitus in montibus. Venient Persę & Medi magnas copias ferentes ad excidium Babyloniis inferendum. Et quia Deus propter Babyloniorum scelera sic volebat, vt ait Propheta, præcepisse dominum exercituum militiæ belli, hoc est, militibus vt euerterent Babylonem, militibus, inquit, venientibus de terra procul, à summitate cœli, hoc est, à regionibus vsque adeò remotis, vt videantur cœlum attingere. Vel per summitatem cœli polos intelligit, arcticum & antarcticum. Ac si dicat, venient gentes à finibus mundi, ab illis vltimis terrarum oris, quæ sub cœli verticibus vitam degunt.

Dominus & vasa furoris eius.] Hoc est, veniet ad vastandam Chaldæam dominus efferens milites, qui sunt instrumenta indignationis eius, quibus ipse impios punit. Aspicis hic iniquos homines esse aliquãdo diuinę iustitię ministros.

Vt disperdat omnem terram.] Subaudi Babylonis. Quidsi hoc existimant posse ad diem iudicij referri.

Vlulate quia prope est dies Domini.] Alloquitur Chaldęos, vt clament, & vim fundant lachrymarum suam calamitatẽ deplorantes, neq; de ea dubitent, cum Deus eos vastaturus aduenerit. Potest etiam hoc ad vltimum iudicium referri.

Propter hoc omnes manus dissoluentur.] Tantus erit Babyloniorum metus, & pauor, vt eorum manus reddantur flaccidæ & trementes, & animus languescat, & debilitetur, & penitus frangatur. Prementur dolore instar parturientium, tenebitque eos pauor stupidos & trepidantes.

Facies

Facies combustæ vultus eorum.] Hoc est præ pudore erunt vsque adeò rubentes, vt comburi videantur. Vel fortasse tali morte sunt interfecti. Potest verti: Facies rubentes vt flamma vultus eorum. Quod priori fauet expositioni.

Ecce dies Domini crudelis.] Crudele vocatur tempus excidij Babyloniorum, quia eo voluit Deus iram suam in Chaldæos significare.

Quoniam stellæ cæli, & splendor earum non expandent lumen suum.] Id est, Erit tempus illud tristissimum. Nam tanta erit Babyloniorum clades, & calamitas, vt præ doloris & timoris magnitudine omnia illis obscura vsque adeo videantur, vt sol sensetur occultare suum fulgorem, & luna suam negare claritatem. Solet sacra scriptura tempus magnæ afflictionis tenebrosum appellare, vt apud Ioëlem videre licet cap 3. & apud Matthæum 24. & aliis in locis per stellas principes & magnates Babylonis intelligit, & per solē obtenebratū ortu suo regē Babylonis significat, qui in ortu suo, hoc est, dū celebraret diē natalē suū, præ nimio dolore obstupuit, videns manū in pariete scribētē, vt est apud Danielē cap. 5.

Preciosior erit vir auro, & homo mundo obrizo.] Sensus est: In prælio illo & euersione Babylonis, nulli Chaldæo parcent milites Medorum & Persarum, quanquam pro eius redemptione aurum & multum & pretiosum offeratur. Vel sic: In illa Chaldæorum vastitate tanta erit occisorum multitudo, vt qui remanserint rari videantur. Pretiosum enim dicitur quod rarum est. sic in libro primo Regum capite tertio scriptum legimus: Sermo Domini erat pretiosus in diebus illis: hoc est, rarus. Obrizon est aurum purgatum & optimum.

Super hoc cælum turbabo, & mouebitur terra de loco suo propter indignationem Domini exercituum, & propter diem iræ furoris eius. Et erit quasi damula fugiens, & quasi ouis, & non erit qui congreget. Vnusquisque ad populum suum conuertetur, & singuli ad terram suam fugient. Omnis qui inuentus fuerit occidetur: & omnis qui superuenerit cadet in gladio. Infantes eorū allidentur in oculis eorū: diripientur domus eorū, & vxores eorū violabuntur. Ecce, ego suscitabo super eos Medos, qui argentū non quærant, neque aurū velint, sed sagittis paruulos interficient, & lactantibus vteris nō miserebuntur, & super filios non parcet oculus illorum. Et erit Babylon illa ciuitas gloriosa in regnis: inclyta in superbia Chaldæorū: sicut subuertit Dominus Sodomam, & Gomorrham. Non habitabitur vsque in finem, & non fundabitur vsque ad generationem & generationem:

Psal. 13.

Gen. 19. Ierem. 50.

nem: nec ponet tibi tentoria Arabs nec pastores requiescent ibi. Sed requiescent ibi bestiæ: & replebuntur domus eorum draconibus. Et habitabunt ibi struthiones, & pilosi saltabunt ibi: & respondebunt ibi vlulæ in ædibus eius, & sirenes in delubris voluptatis. Prope est vt veniat tempus eius, & dies non elongabuntur. Ezec.16. Oseæ.11. Amos.4.

Super hoc cælum turbabo, & mouebitur terra de loco suo.] Tantus erit Babyloniorum terror, & dolor, vt cœlum illis turbari videatur, terraq; è suo loco dimoueri. Vtitur vates hac verborum exornatione ad vim ac impetum iræ diuinæ amplificandum, quemadmodum capite quinto dixerat fuisse montes conturbatos. Hac superlatione significauit Dauid psalmo 17. furorem vehementem, quo Deus impios vlciscitur, bonos verò tuetur. Commota est, inquiens, & contremuit terra, fundamenta montium conturbata sunt, & cõmota sunt, quoniam iratus est eis. Vel intellige reuera hæc ita euenisse in Babylonis euersione. Fieri enim potuit, vt cœlum tonitruis & fulminibus moueretur, & imbribus dẽsissimis, procellis, & fulguribus omnia concuterentur, & terrarum sola essent horribili terræmotu vehementer conquassata: vt qui creatorem suum offenderat, res creatas aduersus seipsos sentirent. Aequum enim est, vt creaturæ iram sui creatoris suo modo cognoscere testentur, in eiusque contemptores irruant, & impetum faciant. Insanus est & insipiens, qui offendens creatorem fidit creaturis. Armat enim eas Deus ad vltionem inimicorum, vt in libro Sapientiæ diuinæ literæ testantur. Et pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos. Id significare voluit Moyses, dicens: In principio creauit Deus cœlum & terram. Ibi enim hoc nomen Elohim appositum est, quod significat Deum vt iudicem & vltorem, ac si diceret: Ipse qui res creatas produxit, iudex est & vindex, qui si illis fueritis intemperanter abusi, ipsis creaturis vos puniet & vlciscetur. Quod erit sine dubio in tempore extremi iudicij, quando elementa, quæ vt homini seruirent, creata fuerunt, videntia hominum scelera & facinora, eorumque aduersus Deum nefarias iniurias inferẽt ipsis hominibus terribilissimum ac crudelissimum bellum: insurgent aduersus eos, iniurias, quibus suum creatorem lacessierant, vindicantes. Hoc declarauit apertissimè Christus apud Lucam dicẽs: Erunt signa in sole, & luna, & stellis, & in terris pressura gentium. Quod etiam Matthæus & Marcus literis mandarunt. *Supra 4.* Luc.12. Matt.24. Mar.13.

Et erit quasi damula fugiens.] Milites externi, quos Babylonij

lonĩ congregauerant & conduxerant, & negotiatores & peregrini qui tempore euersionis fuerint apud Babylonios inuenti. fugient à conspectu Medorum & Persarum, veluti fugere solet damula aut caprea agitata à venatoribus & tanquam ouis à facie lupi. Non habebunt ducem, quem sequantur, qui eos colligat, & instruat, sed vnusquisque mandabit se fugæ, & ad patriam suam tendere conabitur. Qui non fugerit, occidetur: & qui voluerit reuerti ex fuga, aut resistere, telis se hostium obiiciet, & vita priuabitur.

Psal. 136.

Infantes eorum allidentur.] Id fuerat iam Dauid vaticinatus dicēs in psalmo: Filia Babylonis misera, Beatus qui retribuet tibi retributionē tuā, quā retribuisti nobis. Beatus qui tenebit, & allidet paruulos tuos ad petrā. Prędicit enim in eo psalmo diuinus vates hanc Babylonis euersionē per Cyrū.

Ecce ego suscitabo super eos Medos.] Hi sunt de quibus dixerat in principio capitis: Ingrediantur portas duces: qui tanta fuerunt sęuitia incensi, vt aurum ac argentum contĕnere viderentur, dummodò se sanguine hostium satiarent.

Et non fundabitur vsque ad generationem & generationem.] Babylon fuit euersa: & nunquam reædificabitur. nam ea ciuitas quæ postea ædificata est, non in eodem solo, neque iisdem limitibus sita est. Et pro Babylone conditæ sunt insignes ciuitates Ctesiphon & Seleucia, vt refert Strabo libro 15. geographiæ. Loquimur hic de ea Babylone, quæ est in Chaldæa, non de ea quæ est in Aegypto sita, cuius meminit Strabo, & Ptolemæus. Quamuis Strabo eam magis Arabię contribuit. Vnde Arabum lingua vocatur Chairus, quo nomine eam nostri homines hodie appellant.

Nec ponet tibi tentoria Arabs.] Tanta erit Babylonis euersæ solitudo, vt ne Arabes qui in desertis locis habitare solĕt ibi domicilĭū constituant. Arabia deserta est Chaldęę vicina. Et sunt Arabes homines agrestes, & pastores, qui causa pecorum non habent munitas aliquas ciuitates, sed in solitudinibus habitant, sua tentoria secum ferentes, & deserta peragrātes. At neq; illi neq; vlli alĭ pastores in loco vbi fuit Babylon requiescent præ horrore ruinarū, & metu horrendorum animaliū ibi habitantiū. Erunt enim omnia plena draconibus, & feris. Iuxta tropologiā possumus hoc sic explanare. Nullus bonus pastor habitabit Babyloniæ, hoc est, in mundi cōfusione. Qui enim ibi morātur & quiescunt, qui mundo delectantur, eiusq; cōfusionem sequuntur, non pastores, sed beluæ dicēdi sunt. Hæ sunt bestię illæ, quas Deus ad mon

tem

tẽ Sina occidere prohibebat, vt Moyſes in Exodo memoriæ prodidit. Eſt enim ſacra ſcriptura altiſsimus mõs, quò ſi quis accedat in hominis figura vitã beluinã degens, lapidibus interficitur. & pro vita quã ibi poterat inuenire, perniciem ſibi machinatur. De iis dicitur in pſal. Ne tradas beſtiis animas confitentes tibi. Bonus paſtor habitat Hieroſolymæ, in viſione pacis, & in Sione, hoc eſt, in ſublimi diuinæ contemplationis ſpecula. Domus verò Babylonis beſtiis & draconibus replebuntur. Septuaginta interpretes pro draconibus verterunt ſonum, ſiue clamorem, & meritò quidem: nam mundus plenus eſt clamoribus. Nulla ibi eſt quies, nulla tranquillitas, ſed qui locus ſecuritatis pleniſsimus eſſe deberet, ibi turbulentiſsimæ tempeſtates exiſtunt. Exod. 19. Pſal. 72.

Habitabunt ibi ſtruthiones.] Struthio eſt auis corpore magno & graui voraciſsima, admirabiliſq; naturæ. nam omnia quæcunque deuorat, ſine delectu concoquit, vt refert Plinius libro 10. cap. 1. Appellatur à Luſitanis Ema. Per ſtruthiones intelligũtur homines ventri dediti & crapulæ, quorum, vt ait Apoſtolus, Deus venter eſt. Philip. 3.

Et piloſi ſaltabunt ibi.] Id eſt, animalia piloſa, vt lupi, & vulpes, & cætera huiuſmodi animantia.

Et Sirenes in delubris voluptatis.] id eſt, in locis, vbi fuerant aulæ voluptuoſæ, habitabunt ſirenes.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XIII.

Super montem caliginoſum.] In hebraico eſt: Super montem nixpæh. Pro quo Pagninus vertit: Super montem eleuatum. Huius varietatis cauſa eſt, quia hæc dictio nixpæh, poteſt deriuari à verbo xaphah, quod ſignificat eleuare, quã rationem ſecutus eſt Pagninus & nonnulli alij. Et poteſt eſſe à verbo naxaph, quod ſignificat impellere. Vnde næxæph, ſignificat noctis initium, quod tunc tenebræ impellant diẽ. Ex quo efficitur, vt hæc dictio noſtra nixpæh rem obſcurã, tenebriſque coopertam ſignificet. Quam ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres. Paraphraſis caldaica, quæ Ionathæ tribuitur, habet: Super munitionem, quæ habitat pacifice. Hoc eſt, Super Babylonem ciuitatem munitam, ſuæque fortitudinis fidentem.

Et piloſi ſaltabunt ibi.] In hebræo eſt vſcirim ſaltabunt ibi. Septuaginta habent; & dæmonia ſaltabunt ibi. Eodem

modo

modo vertit Pagninus Et rectè quidem. Nam dictio hęc habetur capite decimoseptimo Leuitici, vbi Latinus interpres vertit: Nequaquam vltrà immolabunt hostias suas dęmonibus. Quidam existimant esse Satyros. R. Dauid existimat esse genus quoddam animalis in deserto commorantis. D. Hieronymus putat esse dęmonia, quę mihi sententia magis placet. Existimo tamen eos dęmones significare, qui cultoribus suis pilosi & hirsuti instar hircorũ apparẽt. Nam sear. pilum significat, sair verò hircum, vt Leuitici quarto: Hircũ de capris immaculatum.

Et respondebunt ibi vlulæ.] Pro vlulis est in hebraico iim, quam dictionem aiunt nonnulli catum sylueſtrum significare, quamuis etiam vlulam significet. Est autem vlula auis à fletu denominata, quod semper vlulet & fleat, quæ noctu tantum videt. Et cum semper vlulet, non vult tamen ab vlulatus causa discedere. Hę sunt aues Babylonis cultrices. Tales sunt mundi habitatores & amatores, qui cùm eius labores conquerantur, ab illis tamen seiungi nequaquam volũt. Hi non solum lucem non vident, sed eam deteſtantur, in rebusque spiritus, atque in ipso virtutis splendore tenebris circunfunduntur. At nocte, in media caligine, in negotiis labyrintho inextricabilioribus ipsisque tenebris obscurioribus lynceos oculos habentes perspicuè videns, & minutissima quæque intuentur, imò ipsis tenebris oblectantur. Hæ aues vlulæ & ſtruthiones à Domino in Deuteronomio prohibẽtur propter ea, vt ait contra Iulianũ D. Cyrillus, quæ significant. Spiritualis enim lex non solum in aperto verborum sensu, sed in mystico etiam consistit. *Deut. 14.*

Et Sirenes.] In hebraico est, vethanim. Sunt qui interpretentur dracones. Doctiores tamen sirenes siue sirenas interpretantur, quæ sunt monstra quædam marina imaginem quandam mulierum, vt aiunt, gerentia. Hę sirenę, vt Homerus fictis fabulis memorię prodidit, cantus dulcedine nauigantes sopiebant, donec in mediis fluctibus obruti perirẽt. At Vlysses aures suorum sociorum clausit, ne earum cantum audirent, seque ad nauis malum alligari fecit, & ita omnes euaserunt. Sirenæ illæ sunt voluptates blandissimæ dominæ, quæ animum à virtute detorquent, homines sua falsa dulcedine decipientes, illisque miserabilem interitum machinantes. Nos verò, ne earum fallaci suauitate deliniti naufragium faciamus, claudamus aures, nauisque arborem, hoc est, Christi crucem amplectentes, demus vela, donec ad

ætcrnæ

æternæ ſummęque beatitudinis portum accedamus. Has ſirenas ait diuinus noſter vates in delubris voluptatis, hoc eſt in aulis principum habitare. Poteris harum peſtilentium ſirenarum nomine blandas laſciuaſq; poëtarum voces intelligere. Sed omnium peſtilentiſsimæ ſirenæ ſunt hęreticorum dogmata carnis libertatem aſſerentia. Pro ſirenis verterunt Septuaginta hericios. Eſt autem hericius animal ſetis horridum, cutem habens foris aſperam, intus verò lenem. Tales ſunt nonnulli principes & præſules, in alios auſteri & truculenti, in ſeipſos verò lenes & mites. At præſul verè Chriſtianus ait cum Paulo Apoſtolo. Caſtigo corpus meũ, & in ſeruitutem redigo, ne fortè cum aliis prædicauerim, ipſe reprobus efficiar. *Similitudo. 1. Cor. 9.*

Argumentum Capitis XIIII.

Conſolatur diuinus vates gentem Hebræam, quam præuidebat apud Babylonios exultantem. Vaticinatur reditum ſuum ab exilio & miſera captiuitate. Prædicit Babylonis afflictionem, eiuſque ſuperbiſsimi regis interitum, atque pœnas ſempiternas, & Paleſtinorum excidium, luctuoſamque calamitatem.

CAPVT XIIII.

MIſerebitur enim Dominus Iacob, & eliget adhuc de Iſrael, & requieſcere eos faciet ſuper humum ſuã: adiungetur aduena ad eos, & adhærebit domui Iacob. Et tenebunt eos populi, & adducent eos in locum ſuum: & poſſidebit eos domus Iſrael ſuper terram Domini in ſeruos & ancillas: & erunt capientes eos, qui ſe ceperant, & ſubiicient exactores ſuos. Et erit in die illa, cum requiẽ dederit tibi Dominus à labore tuo, & à conculſione tua, & à ſeruitute dura, qua ante ſeruiſti, ſumes parabolam iſtam contra regem Babylonis, & dices: Quomodo ceſſauit exactor, quieuit tributum? Contriuit Dominus baculum impiorum, virgam dominantium, cædentem populos in indignatione plaga inſanabili ſubiicientem in furore gentes, & perſequentem crudeliter. Conquieuit & ſiluit omnis terra, gauſa eſt & exultauit. Abietes quoque lætatæ ſunt ſuper te, & cedri Libani ex quo dormiſti non aſcendit qui ſuccidat nos. Inferus ſuper te conturbatus eſt in occurſum

sum aduentus tui, suscitauit gigantes: Omnes principes terræ surrexerunt de solijs suis, omnes principes nationũ. Vniuersi respõdebunt, & dicent tibi: Et tu vulneratus es sicut & nos, nostri similis effectus es.

EXPLANATIO.

Miserebitur enim.] Cyrus rex Persarum capta Babylone Iudæos ad patriam suam liberos emittet. Sed hæc liberatio est attribuenda Deo, qui pro sua misericordia populum suũ magnis iactatum tempestatibus ad Iudæam reuocabit. Lege Esdræ librum, & videbis historiam hanc. Lege etiam Aggæum, & Zachariam prophetas, vt radicitus totam intelligas historiam. Quod autem Esaias dicit, Miserebitur dominus Iacob. Intelligitur de Iuda & Beniamin, quarum tribuum Deus misertus est, eas ad Iudæam reducens. Per Israelem autem cuius reliquias inquit esse à Deo eligendas, intelligit eos, qui ex decem tribubus euaserunt, secq; ad Ezechiã contulerunt, qui postea cum duabus tribubus fuerunt simul Babylonem translati. De hac Hebræorum reductione dicebat Deus apud Ezechielem: Ecce ego assumam filios Israël de medio nationum, ad quas abierunt, & congregabo eos vndique, & adducam eos ad humum suam, & faciam eos in gentem vnam in terra, in montibus Israel.

Agg. 1. Zach. 1.

Ezec. 37.

Adiungetur aduena ad eos, & adhærebit domui Iacob.] Veniẽt cum Iudæis Hierosolymam multi ex diuersis gentibus, qui eorum religionem amplectentur, & relicta idolorum superstitione vero Deo adhærebunt.

Et tenebunt eos populi.] Varij populi honoris gratia reducent Iudæos in patriam suam. Lege sacram scripturam: & inuenies fuisse Hebræos à Cyro honorificè tractatos, & muneribus pro reparando templo & vrbe adiutos. Considera rerum vicissitudines & varietates, Deiq; immensam pietatẽ.

Et possidebit eos domus Israël.] Hebræi qui à Babyloniis captiui detinebantur, postea nonnullos ex illis secũ captiuos asportabunt: iisque dominabũtur, qui antea ab illis tributa exigebant, eosque grauiter vexabant. Hoc fieri potuit, quia euersa Babylone fuerunt Babylonij, qui euaserunt captiui, quorum nõnullos Hebræi à Persis emerunt, & secũ Hierosolymam asportarunt. Sed quamuis hæc omnia ita in aperto orationis argumẽto intelligãtur, possunt tamen sic spiritualiter explanari. Euersa Babylone Apostolorum prædicatione, mundi confusione & idololatria vastata, miserebitur Deus

Deus Iacob, & eliget Israël, hoc est saluas faciet reliquias Hebræorum in Christum credentium. Adiungentur aduenæ ad Iudæos, introibit gentiũ multitudo & veram fidem repudiata superstitione recipient, & cum Iudæis habitabunt Hierosolymæ, hoc est in ecclesia à Iudæis & gentibus congregata, quæ eos possidebit. Et viri Apostolici capient eos, à quibus ante vexabantur, eos tyrannos ad fidem conuertentes, sibique subiectos efficientes, qui prius ipsos Christianos grauissimis suppliciis afficiebant. Et vt nullo alio in loco nisi Hierosolymæ licebat templum ædificare, aut facere sacrificium, sic solùm in Ecclesia catholica Deus verè colitur, extra quam nullum est nec votum, neque sacrificiũ Deo gratum, & acceptum. Nos verò qui in ecclesia sumus, ad Deum ardenter precationes ac lachrymas fundamus pro iis, vota facientes, qui impias ac Lutheranas fraudes, & pestilẽtes hæreses amplexantes in Babylonica captiuitate detinentur, vt Deus illis oculos aperiat, & ad veram Hierosolymam, ad visionem pacis, ad fidem, ad religionem pietatis plenissimam reducat, vbi notus est Deus & sanctum nomen eius, ad eosque, pro quibus etiam sanguinem suum fudit, oculos suæ immensæ pietatis aliquando conuertat.

Et erit in die illa.] Alloquitur propheta populũ Hebræorum ita dicens: Cum reuersus fueris in patriam tuam à iugo Babylonicæ seruitutis ereptus, & tibi Dominus pristinam tranquillitatem restituerit, recordaberis potentiæ quondam Nabuchodonosoris, & posteà eius miseriæ, & in quas ærũnas tandem inciderit. Cogitabis tecum, & memoria repetes magnitudinem ac superbiam Babylonis & quemadmodum omnis illa gloria & potentia transierit, & veluti fumus euanuerit. Et cantabis parabolam hanc in regem Babylonis. Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum? hoc est, Qui fieri potuit vt Babylon ciuitas auara & inexplicabilis defierit extorquere tributum ab Israelitis, aliisque nationibus? Periit tyrannus, & ciuitas euersa est. Possumus nihilominus per regem Babylonis diabolum intelligere, quem Christus mundi principem appellat, qui Christi morte mansit victus, & foris eiectus, & mundi confusio euersa & idolorum cultus deletus, & vastatus. Hic rex Babylonis erat ille, cui omnes erant tributarij. At eo deuicto cecinerunt Christiani: Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum? exactor est qui tributum exigit. *Ioan. 14. & 14.*

Contriuit Dominus baculum impiorum.] Hoc est, perdidit

Deus Nabuchodonosorem, qui erat baculus & virga, quo cædebantur impij. De quo suprà dictum fuit: Virga furoris mei Assur.

Cædentem populos in indignatione.] Describit tyrannidem Nabuchodonosoris, eiusque superbiam & immanitatem.

Supra.10.

Abietes quoque.] Per abietes intelligit plebem, per cedros Libani duces & principes, quibus ipse Nabuchodonosor dominabitur. Qui eo mortuo elati gaudio dicebant: Ex quo dormisti, non est qui succidat nos: hoc est, Postquam vtraque morte & temporali & æterna mortuus es, nemo est qui nos opprimat, quemadmodum tu immanissime tyranne facere solebas.

Infernus subter te conturbatus est.] Non solùm terra, sed etiam infernus, qui sub terra est, insultauit, tuoque interitu lætatus est. Delectati sunt tua pernicie tam viui quàm mortui. Locus ille subterraneus cæcarum tenebrarum, & cruciatuũ æternorum suscitauit gigantes, hoc est, eos qui quondam opibus & potentia viam ad tyrannidem munierant, vt tibi occurrerent, & insultarent, teipsum irridentes, tuamque potentiam in æternam miseriam conuersam subsannantes.

Et operimentum tuum erunt vermes.] Poterat verti: Plenus es vermibus. Quasi dicat: Tam terra es tu ô tyranne, tam fluxus & caducus quàm alius quicunq;. Tã terra est ea, quæ in serico ac precioso ceruicali includitur, quàm ea quæ in vili ac rudi sacco continetur. Tam vermibus obnoxius est rex quàm agricola, diues quàm pauper, claro quàm obscuro genere ortus. Omnes plorantes ingrediuntur vitam, & omnes gementes obeunt mortem. Communis est omnium eadem miseria, & imbecillitas. Id intueri deberent & secum sæpenumero cogitare principies & potentes, qui sui obliti alios contemnunt, suaque potentia & opum affluentia elati non existimant se esse aliquando morituros. Et ñ celeriter his falsis potentiæ & opum imaginibus spoliãtur, & nudi ac egeni in æternos cruciatus detruduntur. Viperam ferunt exustam in cineremque conuersam mederi eiusdem bestiæ morsui. Mordet vipera, fit tumor, & plaga mortifera & pestilens, adhibe cinerem, & id in quod ipsum animal conuertitur, & sanitatem consequeris. Vulneratus es à superbia, mũdi gloria, & potẽtia vipera venenosa, habes animam tumidam, ac pestifero morsu sauciam, considera cinerem, idq; in quod dilabitur & conuertitur vana mũdi potentia, & ipse puluis erit promptum & salutare remedium, quo possis ad

Simile.

vitam

vitam reuocari. Et quemadmodum Naaman Syrus petebat ab Elisæo onus terræ quam volebat secum asportare, vt in quarto libro Regum diuinæ litteræ testantur, ne postea falsa gẽtium idola coleret, sed repudiata superstitione ad Deum confugeret, & supplex accederet: sic nos ne in rebus fluxis & inanibus collocemus beatitudinem, & à Deo discedamus, terræ sarcinam in memoria collectam & conseruatam ferre debemus, considerantes, & animo sæpenumero repetentes, esse nos terram, & omnium elementorum infimum & abiectissimum, imo ipsam elementorum fæcem. Cùm autem homo sit formatus ex terra, terra autem ex nihilo, apertè concluditur, inter hominem & nihil solam terram esse interiectam. Præterea cùm nos simus ex terra formati, terra autem ex nihil, quis non videt, esse nos filios terræ, nepotes autem ipsius nihil? Hæc est nostra progenies: Hæc est nostræ nobilitatis origo & claritas. Hæc sunt nostra stemmata, & antiquæ familiæ monumenta. Hoc perpendens Ecclesiasticus his verbis exclamat: Quid superbit terra & cinis? Ad hanc salutarem & excellentem contemplationem nos tan quam oblitos nostri inuitat ecclesia, dicens: Memento ho mo quia cinis es & in cinerem reuerteris. Ac si diceret: Accipe hanc considerationem, quam tibi tribuo, veluti clauem admirabilem, qua poteris ostium tui ipsius aperire, teque ipsum intueri, & penetrare. Refera ianuam, ingredere teipsum qui à te longe abes, & aspicies totam domum cinere ac puluere repletã. Nec te decipiat corporis pulchritudo, & insignis ornatus, nam omnia hæc interibunt, & in puluerem tandem conuertentur. Intellige teipsum, quoniam hæc est prauitatis causa, ignoratio sui. Et hæc verba æqualiter dicuntur illustrissimis regibus, & abiectissimis sutoribus, magnatibus, & è media plebe, ac obscura progenie sumptis. Quoniam nulla est hac in re inter magnos & paruos differentia. Imo principes, diuitiarumque copia affluentes in acerbiores miserias sæpenumero incidunt, quod non solum veterum annales, & antiquitatis monumenta loquuntur, sed etiam nostra hæc tempora apertissimè testantur: Et hoc est, quod illi, qui torquebantur in inferno, dicebãt insigni illi tyranno, & Babylonis quondam potentissimo regi. Vulneratus es, sicut & nos, nostri similis effectus es, & cętera quæ sequuntur. Quę omnia diuinus vates tragice scripsit, nõ quod sic facta fuerint, sed vt poetica hac & pulcherrima orationis exornatione, miserias in quas inciderit insolẽtissimus tyrannus

4. Reg. 5.

Eccle. 10.

rannus, describeret, & amplificaret, qui ex amplissimo dignitatis gradu præcipitatus fuit ad regionẽ illam terribilis horroris & cruciatus, æternarumque tenebrarum detrusus.

Quomodo cecidisti de cælo Lucifer, qui mane oriebaris, corruisti in terram, qui vulnerabas gentes? Qui dicebas in corde tuo: In cælum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum, & sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis. Ascendam super altitudinem nubium, similis ero Altissimo. Verumtamen ad infernum detraheris in profundum laci. Qui te viderint, ad te inclinabuntur, teque prospicient: Nunquid iste est vir quid conturbauit terram, qui concussit regna? qui posuit orbem desertum, & vrbes eius destruxit, vinctis eius non aperuit carcerem? Omnes reges gentium vniuersi dormierunt in gloria, vir in domo sua. Tu autem proiectus es de sepulchro tuo, quasi stirps inutilis pollutus, & obuolutus cum his qui interfecti sunt gladio, & descenderunt ad fundamenta laci, quasi cadauer putridum. Non habebis consortium, neque cum eis in sepultura: Tu enim terram tuam disperdidisti, tu populum tuum occidisti, non vocabitur in æternum semen pessimorum.

Quomodo cecidisti de cælo.] Verba sunt eorum, qui in inferno positi regem Babylonis alloquebantur. Tu ô Nabuchodonosor, qui in mundo viuens vsque adeò potens & glorioſus fuisti, vt esses fulgori Luciferi comparatus, quoniam modò in terram corruisti, qui tantum tibi sumebas & arrogabas, vt auderes dicere, tantam gloriam & potentiam te esse consecutum, vt in cœlum ascenderes, & ipsa Dei sydera tuis pedibus subiiceres. Lucifer est stella quædam appellata Venus, quæ discutit tenebras, & ardens ac micans radiis mundum illustrat. Astra Dei appellat magna sydera. Solet enim scriptura ea, quæ magna sunt Dei appellare, vt montes Dei, cedros Dei, Niniuen ciuitatem Dei, hoc est magnam. Et ita interpretantur nonnulli id quod dicitur Genesis primo capite: Spiritus Dei ferebatur super aquas, hoc est ventus magnus: & capite vigesimo tertio Princeps Dei es apud nos, id est magnus. Sed perpẽde regis superbiã, Non dicit: Inter astra Dei, sed super astra Dei exaltabo solium meum. Hanc prophetiam scribit Daniel aliis verbis, quæ fuit illi in statua, quam vidit in somniis Nabuchodonosor, ostensa, cuius caput aureum erat ipse Nabuchodonosor. Cùm autem statua pedes fictiles haberet, fuit comminuta, & quasi in fauillam redacta, & ipse rex in infernum præcipitatus. Nec illi profuit mundi celebritas, & gloria, & fal-

Psal. 67. *Psal. 70.* *Dan. 2.*

& falsa nominis claritas & amplitudo. Est enim omnibus, qui ingenio & ratione ducuntur, satis perspectum & cognitum, veram mundi gloriam, & nominis splendorem & celebritatem, non in diuitiis, nec in potentia, sed in diuini numinis imitatione consistere. Et quemadmodum non est laudabilis aleator, vt Plato grauiter ac sapienter dicebat, cui optimus accidit iactus, sed ille qui quocumque iactu commodissimè vtatur, nam fœliciter accidere non est in lusoris manu, at aptissimè & sapienter ludere est in eius industria constitutum, sic non est vlla laude dignus, qui rerum humanarum affluentia, & prosperitate abundat, sed ille qui in quocumque vitæ statu eam viuendi rationem sequitur, vt actiones suas ad certam rationis normam dirigat, & diligenter momenta officiorum omnium perpendat. Hæc sunt ampla, hæc immortalia, & digna quæ publicis monimentis mandentur ad memoriam posteri temporis sempiternam. Quemadmodum enim aleator, cui fœlix contigit iactus, ob ignauiam, & inscientiam suam ludum aliquando amisit: qui autem sinistram sortem accepit, ob eximiam solertiam, & prudentiam ludum obtinuit, & fuit victoriam consecutus, sic qui opum & potentiæ abundantiam sortiuntur, aliquando præcipites ruunt, in dedecus & infamiam & æternas miserias incurrentes, qui verò rebus vtuntur aduersis, & ad voluntatem minimè fluentibus, animi tranquillitatem in hoc exilio sæpenumero obtinent, & posteaquam ex vinculis corporum, tanquam ex carcere euolant æternam beatitudinem in patria consequuntur. Cæterùm illud est aduertendum, Esaiam hoc in loco alludere ad casum diaboli, qui cùm esset angelus splendidissimus, se superbè extulit, & eam ob causam fuit de cœlo præcipitatus. Comparat igitur superbiam & arrogantiam Nabuchodonosoris cum superbia Luciferi, qui de dignitate cecidit in tenebras sempiternas, de quo ait Christus apud Lucam: Videbam Satanam sicut fulgur de cœlo cadentem. Acsi diceret: Non nouum est subiici dæmonia in nomine meo, nam olim me spectante decidit eorum princeps. Nec vos ô discipuli mei debetis gloriari vestra hac potentia, quòd vobis dæmonia subiiciantur, sed quia nomina vestra scripta sunt in cœlo, vt vnde ille cecidit per superbiã, vos ascendatis per humilitatem. Sed cùm angelus ceciderit, priusquam Adam & Eua formarentur, quærendum videtur, cur Moyses mandaueritliteris hominis casum, angeli autem ruinã tacuerit. Ra-

Simile.

Luc. 10.

tio esse videtur, quia cùm hominis peccatum esset delendũ, hominumque genus Christi morte restaurandum, peccatũ autem angelorum non esset dimittẽdum: voluit vir sanctus illud solum vulnus recensere, quod erat curandum, vt nobis ostenderet non esse necesse ex professo ea scelera narrare, quæ incurabilia & inexpiabilia videntur.

Sedebo in monte testamenti in lateribus Aquilonis.] Per montem testamenti intelligit templum Hierosolymæ, vbi testamentum, hoc est, diuina lex erat, & docebatur, & quo populus orationis & sacrificij gratia conueniebat. Per latera Aquilonis intelligit Hierosolymam, de qua dicitur in
Psal. 47. psalmo: Mons Sion, latera Aquilonis, ciuitas regis magni. Non enim solum cœlum desiderabat, sed templum sanctum, vbi vt Deus coleretur. Vide diaboli superbiam incredibilem, & arrogantiam intolerabilem, cogitabat vsurpare diuinum locum, & diuinum cultum. Sed quid feceras ô dæmon impudens? vbi erant tui labores, vt iam sederes? adhuc non laboraueras, & iam sedere volebas. Se-
Heb. 1. raphim stant coram Deo volantes, & seruientes, & non sedent, & tu sedebis? Nónne, vt verbis Paulinis vtar, omnes sunt administratorij spiritus? Cur igitur in tantam superbiam deueniisti, vt velles non solùm sedere, sed etiam ascendere in altitudinem nubium, & similitudinẽ altissimi vsurpare? Ero, inquit similis Altissimo. O superbiam inaudi-
Gen. 3. tam. Ex eodem veneno propinauit diabolus primæ mulieri, quãdo suadẽs ei vt comederet fructum prohibitum, dicebat: Eritis sicut dij scientes bonum & malum.

Ad infernum detraheris ad profundum laci.] Perpende Dei iudicium. Qui altitudinem & potentiam appetit, ad eamque vult sine meritis ascendere, ad infernum detrahitur, in imam accæcam abyssi profunditatem proiicitur. Consideret homo elatus, quid mereatur in terra, cùm angelus in
Luc. 14. cœlo constitutus prosternatur. Vera est & infallibilis illa Christi Dei nostri sentẽtia: Omnis qui se exaltat humiliabitur, & qui se humiliat exaltabitur. Vnde sanctissima illa Dei
Luc. 1. genitrix virgo canebat: Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles.

Qui te viderint, ad te inclinabuntur.] Nempe vt te attentius intueantur. Non dicit, Ad te accedent, sed inclinabuntur. Acsi dicat: Tantum infra alios eris, vt ad te inclinentur qui te aspicere voluerint. Considera regis Babylonis mise-
Sapien. 6. riam. Sic in libro Sapientiæ scriptum legimus: Iudicium durissimum

tissimũ in his qui præsunt, fiet: Exiguo enim conceditur misericordia, potentes autem potenter tormenta patientur.

Vinctis eius non aperuit carcerem.] Tanta erat Nabuchodonosor immanitate insignis, & inquinatus, vt eos quos captiuos detinebat, crudeliter vexaret, & in obscuras latebras ita obtruderet, vt nec cœlum nec lucẽ quidem aspicere possent.

Omnes reges gentium vniuersi dormierunt in gloria.] Sensus est: Omnes alij reges sepulti sunt cum honore in magnificis sepulchris, ex quibus non fuerũt extracti, tu autem ablatus es de sepulchro tuo, & auibus expositus. Et sepultis aliis, quos tu occideras, tu solus insepultus iaceas. Ferunt Hebræi successisse Nabuchodonosori filium eius Enimerodach. Et quoniam nonnulli existimabant non esse Nabuchodonosorem mortuum, & eam ob causam eius filium nolebant regẽ constituere, ipse filius extraxit de sepulchro patris cadauer, vt viderent omnes eum re vera ex vita migrasse: & ne posset ad vitam redire, eius cadauer in ducentas partes diuisit, quas totidem auibus ex diuersis terris congregatis alligauit.

Descenderunt ad fundamenta laci.] Id est, ad inferni profunditatem.

Tu enim terram tuam disperdidisti.] Hoc est, Regnum Babyloniorum fuit ob tuã superbiam euersum, & ciuitas funditus deleta. Attribuitur regi excidium regni. Ait enim Salomon in Prouerbiis: Rex iustus erigit terram, vir auarus destruet eam. Nam non solum principes & præsules obsunt quòd corrumpuntur, sed quòd alios corrumpunt: plusque exemplo aliquando quàm peccato nocent. Qua de re alibi latius disserui. Prou. 29.

Non vocabitur in æternum semen peßimorum.] Hoc est, Memoria sceleratorũ delebitur, & penitus obscurabitur. Euersa Babylone nullus de genere Nabuchodonosoris imperium obtinebit: sed eius potẽtia irreuocabiliter extinguetur. Ideò subdit: Præparate filios eius occisioni. Quibus verbis prædicit esse filios cum patribus occidendos, quoniam eorum patrum vitia fuerant imitati. Vt enim viri infimis orti natalibus si rerum gestarum gloria floruerint, vt virtutum opibus abundauerint, familiam suam abiectam & obscuram è tenebris in lucem vocant, sic qui in clarissima familia orti fuerint, si se vitiis contaminauerint, & in republica violanda fraudes impias conceperint, suorum maiorum splendorem, antiquæ familiæ clarissimum lumen extinguunt.

Præparate filios eius occisioni in iniquitate patrum suorum:

non consurgent, neque hæreditabunt terram, neque implebunt faciem orbis ciuitatum. Et consurgam super eos, dicit Dominus exercituum: Et perdam Babylonis nomen, & reliquias, & germen, & progeniem, dicit Dominus. Et ponam eam in possessionem hericii, & in paludes aquarum, & scopabo eam in scopa terens, dicit Dominus exercituum. Iurauit Dominus exercituum dicens: Si non vt putaui, ita erit: & quomodo mente tractaui, sic eueniet, vt conteram Assyriam in terra mea, & in montibus meis conculcem eum, & auferetur ab eis iugum eius, & onus illius ab humero eorum tolletur. Hoc consilium quod cogitaui super omnem terram, & hæc est manus extensa super vniuersas gentes. Dominus exercituum decreuit, & quis poterit infirmare? Et manus eius extenta: & quis auertet eam? In anno quo mortuus est rex Achaz factum est onus istud. Ne læteris Philisthæa omnis tu, quoniam comminuta est virga percussoris tui. de radice enim colubri egredietur regulus, & semen eius absorbens volucrem. Et pascentur primogeniti pauperum, & pauperes fiducialiter requiescent. Et interire faciam in fame radicem tuam, & reliquias tuas interficiam. Vlula porta, clama ciuitas: Prostrata est Philisthæa omnis. Ab Aquilone enim fumus veniet, & non est qui effugiat agmen eius. Et quid respondebitur nuntiis gentis? Quia Dominus fundauit Sion, & in ipso sperabunt pauperes populi eius.

Præparate filios eius occisioni.] Id est, parate vos ô Persæ & Medi, vt nepotes Nabuchodonosoris interficiatis. Hoc ita accidit in euersione Babylonis.

Et consurgam super eos.] Minatur Deus Babylonis vastitatem.

Reliquii & germen & progeniem.] Id est, Perdam eas reliquias quæ ex prælio superstites euaserint, & filios & nepotes & omnem denique Nabuchodonosoris posteritatem extinguam.

Et ponam eam in possessionem hericii.] Tanta erit Babylonis vastitas & solitudo, vt eam hericij & bestiæ aliæ colant. *Act.10.* In Actis Apostolorum scriptum à Diuo Luca legimus, in vase illo linteo quatuor initiis subnixo, de cœlo in terram descendente, omnia quadrupedia, & serpentia terræ, & cœli volatilia contineri. Explicans autem paulò post D. Petrus visionem hanc, Mihi, inquit, ostendit Deus, neminem immûdum dicere hominem. Cùm autem per illa animalia homines significarentur, constat in diuersis animalibus diuersos hominum mores demonstrari. Pharisęi & Sadducæi ob *Luc.3.* *Luc.13.* virulentam malitiam genimina viperarum appellantur. Herodes

rodes ob impias fraudes & dolos vulpes vocatur. Alij equi, alij lupi, alij aliter. Contra verò pij & innocẽtes viri oues & columbæ vocantur. Cùm autem Dominus diuitias huius sæculi curas comparat cum spinis, sit autem hericius animal spinis plenum, apertè colligitur, per hericium diuites significari, qui iuxta Diui Pauli sententiam inseruerunt se doloribus multis. Qui enim vt in eadem epistola ad Timotheum dicitur, volũt diues fieri, incidũt in tentationẽ, & laqueũ diaboli. Hi non muniuntur armatura Dei, sed spinis, ac mundi solicitudinibus & peccatis. Tales habitatores habet Babylõ, hoc est, mundi confusio. Tales cultores cõtinet mundus vir tutibus desertus & orbatus. Ibi non est ager irriguus, afferẽs diuersorum seminum fructus, sed limosæ & infertiles paludes, luto & veneno plenissimæ, immunda animalia producẽtes. Est ergo diues auarus hericius, diserta Babylonis habitator. Superiore capite in fine hebraicarum annotationum per hericium dixi significari iniquos præsules, quorum curis intus est blanda & suauis, foris autem hirsuta, & setis horrida, qui cùm sint delitiis & voluptatibus dediti, in alios horrent setis, & tyrannicam austeritatem exercent. *Matt.10.* *Matt 13.* *1.Tim.6.*

Iurauit Dominus exercituum.] Reuertitur propheta ad id, quod præsens erat, & vaticinatur excidium Sennacheribi, qui tunc victa Samaria, & tota ferè Iudæa, obsidebat Hierosolymam. Sed eius exercitus fuit ab angelo occisus, vt alibi narrauimus.

Si non vt putaui ita erit, &c.] Hic est horum verborum sensus. Ego sine dubio perdam & euertam Sennacheribum regem Assyriæ: & ita eueniet, vt putaui & constitui. Et ita particula, si, est affirmantis aut iurantis. Vel sic. Si non euenerit, vt ego putaui, si Sennacheribum non perdidero, nolite amplius mihi credere.

In terra mea.] Hoc est, in Iudæa, quæ ob eam causam terra Dei appellatur, quia colebatur in ea, & quia ibi sumpturus erat humanam carnẽ ex sacratissima virgine Maria, & quia ibi futurus erat suę natiuitatis locus, & quia ibi erat moriturus, & ad vitam reuocandus. Montes autem sanctos appellat terram illam Hierosolymæ, quę montosa est: Ideo dicitur in psalmo: Qui confidit in domino sicut mons Sion, non commouebitur in æternum qui habitat in Ierusalem. Montes in circuitu eius. *Psal.124.*

Auferetur ab eis iugum eius.] Euersis Assyriis liberabuntur Iudæi à iugo, & graui Sennacheribi imperio.

Super

Super omnem terram.] Intelligit Assyriam, & per omnes gentes ipsos Assyrios significat. Videtur alludere ad mundi consummationem.

Factum est onus istud] Id est, Reuelata est mihi hæc vaticinatio aduersus Babylonem & Assyriam, anno quo Achaz excesit è vita. Mortuo Achaz obtinuit regnum Ezechias, sub quo totus vsque ad finem texitur liber.

Ne lætetis Philistheæ.] Mortuo Achaz rege Iudæorum lætabantur Palæstini, eius inimici: quoniam dum rex viueret illis resistebat, existimantes se posse securius in Iudæos perniciem machinari, quoniã rex qui in Iudæa succedebat, nempè Ezechias erat iuuenis, quem existimabant posse facilè superari. At multo aliter euenit, fuerunt enim ab eo grauiter afflicti. Hoc intuens Propheta ait Palæstinis, ne gaudio afferantur morte percussoris sui, hoc est, regis Achaz, quia de radice colubri erat regulus egressurus, hoc est à rege Achaz genitus erat Echezias, qui eos erat vastaturus. Appellat propheta regem Achaz colubrũ, & Ezechiam regulum, siue Basiliscũ, qui grauius nocet quàm coluber: & quoniam in aëre necat ipso affiatu volantes aues, subdit, & semen eius absorbens volucrem. de Basiliseo ita scribit. Solinus cap. quadragesimo: Basiliscus serpens est penè ad semipedem lõgitudinis, alba mitrula lineatus caput: nec hominis tantum, vel aliorum animantium exitiis datus, sed terræ quoque ipsius, quam polluit & exurit, vbicumque ferale sortitur receptaculum. Denique extinguit herbas, necat arbores, ipsas etiam corrumpit auras, ita vt in aërem nulla alitum impunè trãsuolet, infectum spiritu pestilenti. Hęc Solinus. Eadem ferè scribit Plinius libro octauo capite vigesimoprimo. Quidam per colubrum intelligũt Oziam qui afflixerat Palæstinos, vt habetur 2. libro Paralipomenon capite 26. per regulum verò Ezechiam eius proauum, qui grauiter Palæstinos vexauit, vt libro quarto Regum cap. 18. licet videre.

Et pascentur primogeniti pauperum, & pauperes fiducialiter requiescent.] Cùm tu Philistęa fueris ab Ezechia rege Iudæorum vastata, lætabitur populus meus, pascentur & quiescent primogeniti pauperum, hoc est, homines admodum inopes successore pauperũ, & egeni securè accubabunt. Fortasse per primogenitos pauperum & pauperes, homines intelligit suæ fragilitatis consçios, nullaque superbia elatos. Sunt qui per primogenitos pauperum Iudęos intelligant, quòd olim fuerint à Deo dilecti.

Et in-

Et interire faciam in fame radicem tuam.] Radicem Philisthęę appellat ipsos Palęstinos, hostes populi Dei, quos dicit euertendos esse: Poteris per radicem, qua nihil est in arbore fortius & firmius magnates & potentes intelligere.

Vlula porta.] Solebant Hebræi in portis ciuitatis iudicia exercere, quapropter erant ibi multi congregati, quos propheta nomine portæ, quo ipsi conueniebant, alloquitur, vt Philisthęę vastitatem deplorent.

Ab Aquilone enim fumus veniet.] Hoc est, à Ierusalē, quę est ex parte Aquilonaris Palæstinæ. Ac si diceret: A ciuitate Hierosolymę veniet exercitus Ezechiæ, qui tibi ô Philisthęa tam molestus erit, quàm fumus oculis.

Non est qui effugiat agmen eius.] Id est: Nullus se domi continebit, omnes venient cum Ezechia ad pręliū, nemo se excusabit. Vel sic: Nullus Palęstinus poterit euadere ab exercitu Ezechiæ, eiusque furore declinare. Prior tamē interpretatio melior est, cui fauet versio Pagnini sic habens: Et non erit solitarius in temporibus suis. Hoc est, omnes ad Ezechiæ exercitum conuenient, vt cum eo bellum inferant Palestinis.

Quid respondebitur nuntiis gentis.] Euersa Palęstina quid respondebunt eius habitatores legatis exterarum gentium? Cùm Palęstina maritima sit, mittebantur ad eā legati ex diuersis regionibus, quibus percontantibus de insigni illa clade, quæ fuerat illata ab Ezechia, respondebant Palæstini, se ob eam causam fuisse victos, & Hierosolymam seruatā, quoniam illa fuerat fundata à Deo, in quo eius habitatores spem suam collocauerant.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XIIII.

Quieuit tributum.] In Hebraico est, Quieuit madheuah. Id est auro plena, vel auri exactrix. Id enim hoc nomen, vt ait quidam Hebræus significat. Estq; epitheton Babylonis, quę auro affluebat, quod à multis regionibus acciperet tributa. Et ita vertit Pagninus. Reuchlinus tamē ait significare hoc nomen aurum tributarium, pro quo non malè vertit noster interpres tributum.

Sedebo in monte testamenti.] In Hebraico est: Sedebo in mōte modhe, quod nomē significat testamētū, conciliū, eccesiā, congregationem, tempus statutum, sepulchrum, & solennitatem,

tatem, ad quam multi conueniunt. Deriuatur à verbo iaad, quod significat congregare, conuenire, constituere, pollicer i, despondere, & etiã testificari, vt ait Reuchlinus. Vnde nomen testamentum significat: quam significationem secutus est Latinus interpres. Per montẽ testamenti intelligi templũ Salomonis, in quo erat & docebatur testamentum Dei, hoc est, diuina lex, in explanatione ostẽdimus. Poterat nihilominus verti: In monte congregationis, vel consilij. Ac si diceret: Sedebo in monte Sion, in quem conueniunt omnes Iudæi ter singulis annis, vbi congregati offerant sacrificia. Pagninus vertit. Sedebo in monte ecclesiæ, quod in idem recidit. ἐκκλησία enim Latinè cœtus, seu concilium, seu congregatio appellatur. Poterat etiam verti: Sedebo in monte temporis constituti. Quoniam certo ac statuto tempore illic congregabantur. Poterat præterea verti: In monte solennitatis. In quam significationem sumitur hoc nomen à Lati
Tren. 1. no interprete in prima Ieremiæ lamentatione. Et quod non sint, qui veniant ad solennitatem. Et quoniam in sepulchris omnes congregantur, significat hoc nomen moedh sepulchrum. Vnde in libro Iob capite 20. vbi editio vulgata habet: Scio quia morti trades me, vbi cõstituta est domus omni viuenti: poterat rectè verti. Scio quia morti trades me, & domui congregationis omnis viuentis, quemadmodum vertit Pagninus. vel, Et domui sepulchri omnis viuentis. Est enim sepulchrum domus congregationis omnium mortalium. Quanuis enim in vita dispares videantur, in morte tamen omnes conueniunt.

Et descenderunt ad fundamenta laci.] Septuaginta interpretes habent: Ad fundamenta terrę, hoc est, ad centrum, ac terrę profunditatem. Vbi aspicis infernum esse in medio terræ constitutum.

Argumentum Capitis XV.

Vaticinatur de euersione Moabitarum. Est quidem Moab ab Arabum prouincia, in qua regnauit Balac filius Sephor: qui, vt in Numeris scriptum legimus, conduxit Baalam a-
Num. 22. riolum, vt malediceret Israeli. Fuisse Moab prouinciam inclytam & potentem asserit Ieremias capite quadragesimo octauo. Et quoniam Moabitę euersione & clade filiorũ Israẽlis illata ab Assyriis & Babyloniis fuerunt magnopere delectati. Ideò meritò fuerunt euersi ab iisdem, & eo tempore quo

quo Sennacheribus captiuas duxit decem tribus, & quando Nabuchodonosor Hierosolymam deleuit. Prædicit autem Diuinus vates eorum excidium ad bonorum consolationē, iuxta id quod dicitur in psalmo: Lętabitur iustus cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris. Psal.57.

CAPVT XV.

ONus Moab: Quia nocte vastata est Ar, Moab conticuit: quia nocte vastatus est murus, Moab conticuit. Ascendit domus & Dibon ad excelsa in planctum super Nabo & super Medaba: Moab vlulabat. In cunctis capitibus eius caluitiū, & omnis barba radetur. In triuiis eius accincti sunt sacco, super tecta eius, & in plateis eius omnis vlulatus, descendet in fletum. Clamabit Hesebon & Eleale, vsque Iasa audita est vox eorum. Super hoc expediti Moab vlulabunt, anima eius vlulabit sibi. Ierem.48. Exec.7.

EXPLANATIO.

Onus Moab.] Hoc est, vaticinium de Moabitarum calamitate.

Quia nocte vastata est Ar.] Ar fuit ciuitas magna, Moabitarum metropolis, quæ nocte euersa est, cùm nemo fortasse esset de tā repentina oppugnatione solicitus. Moab fuit filius Loth, quē ipse nesciens genuit ex filia sua maiore, vt in libro Geneſi narrat scriptura. Et eam ob causam appellatur ita: significat enim Moab à patre, non enim erubuit eius mater nomine filij incestum significare. Et hic fuit pater Moabitarum. Possumus hunc locū sic interpretari, vt per Moab, qui noctu in spelunca de incestu genitus est, eos intelligamus, qui à patre diabolo sunt, quibus Christus apud diuum Ioannem, Vos, inquit, ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis perficere. Quod non est de natura intelligēdum, quasi dæmon impios creauerit, vnus est enim solum creator visibilium omnium & inuisibilium, nimirum Deus noster summus, & æternus. Sed quemadmodum pij ac iusti viri filij Dei appellantur, quos ipse genuit suo sanguine, quibus, vt ait diuus Ioannes, dedit potestatem filios Dei fieri: sic impij, ac mortiferis sceleribus contaminati filij dæmonis dicuntur, Gen.19. Ioan.8.

Ioan.1. dicuntur, quoniam opera ipsius imitantur. Solet enim scri-
ptura ex imitatione filios appellare, quemadmodum apud
Ezec.16. Ezechielem dictum fuit Iudæis: Mater vestra Cethæa, &
pater vester Amorrhæus. Vocantur etiam dæmonis filii,
quia illi obediunt, & cum eo æternis cruciatibus torquen-
tur. Hi sunt, quos Esaias ait perire nocte: quoniam non so-
lùm nocte æterna cæcarum tenebrarum cruciantur, sed etiã
iam in hoc mundo in tenebris ac morte iacent, mentis lumi
ne, spirituali vita priuati. De illis ait Apostolus in epistо-
la 2. ad Corinthios scripta: Deus huius seculi excæcauit mẽ
2.Cor.4. tes eorum. Vbi D. Paulus diabolum appellat huius seculi
Deum. Ita D. Cyrillus illum locum explanat, & cum eo D.
Ambrosius. Nec est mirandũ, cùm Christus diabolũ, huius
Ioan.14. mundi principem vocet, vt est apud diuum Ioannem multis
in locis. Eam igitur ob causam dictum est, Moabitas nocte
periisse, quod etiam de Sodomitis scriptum legimus. Illis
Gen.19. enim pereuntibus venit Loth in ciuitatem Segor, & sol illi
ortus est. His enim qui se à peccatis seiungunt, & scelerato-
rũ familiaritatẽ relinquunt, moritur sol ille iustitię Christus
Deus noster. Egredienti Iacob de terra sancta occidit ei sol,
vt diuina scriptura non sine mysterio memoriæ prodidit.
Gen.32. At cùm posteà reuerteretur, terramque promissionis intro-
iret, ortus solis describitur. Illis oritur sol, eos illuminat
Christus Deus noster, qui terram sanctam ingrediuntur, qui
nouam vitam incipiunt, qui in corporibus humanis conten
dũt cœlestem viuendi rationem imitari: illis verò occidit,
ab illis recedit, qui virtutem & honestatem relinquunt, sęq;
tetris vitiis contaminant. Nos verò armati fide, spe & chari
tate acriter vigilemus, ne in peccatorum nocte cum Moabi
tis pereamus. Hæc ciuitas Ar appellatur ab aliquibus Ario
polis. Et volẽs propheta eius calamitatẽ exaggerare ait esse
nocte vastandã: quoniã ea, quę nocte fiunt, terribiliora sunt.

Nocte vastatus est murus Moab.] Describit excidiũ Moab,
cuius murus nocte fuit euersus. In sacris litteris murus sumi-
tur pro tutela & defensione, vt in libro primo Regum cap.
15. vbi de Dauide & sociis eius dicit Abigail: Pro muro erãt
nobis tam in nocte quàm in die, & aliis in locis. Ideò possu
mus in morali sensu hoc in loco impiorum defensionem in-
telligere. Dormiẽtibus enim ipsis in errorum, & prauitatis
nocte, perit eorum tutela, euanescit eorum potentia, præte-
rit eorum lætitia, & diuitiarum abundantia. Virtus est vna,
quæ altissimis defixa radicibus nulla procellarum vi labefa-

ctatur

ctatur,& murus firmiſsimus,qui loco dimoueri nequaquam poteſt.

Aſcendit domus, & Dibon ad excelſa in planctum.] Hoc eſt, Domus regia & tota vrbs Dibon aſcenderunt ad idola,quæ erant in excelſis locis conſtituta, vt ibi ſacrificarent, & pro liberatione precationes ac lachrymas funderent. Idolũ Moabitarum appellabatur Chamos,vt in 2. libro Regum diuina hiſtoria commemorat, & erat in arce Dibon collocatum. 1. Reg. 11.

Super Nabo, & ſuper Medaba.] Ciuitates erant nobiles Moabitarum.

In cunctis capitibus eius caluitium.] Apud antiquos erat magnum doloris ac luctus ſignum barbam radere, & capillos capitis euellere,aut ſaltem tondere caput.

In triuiis eius.] Triuium eſt locus trium viarum. Sed ponitur pro loco frequenti & publico, quò homines conuenire ſolent. Oſtendit Propheta luctum non eſſe priuatum,ſed omnibus communem. Super tecta eius dicit,quia habebant eorum domus in tectis ſolaria, & loca plana, quibus ipſi ſedebant & deambulabant.

Clamabit Heſebon.] Heſebon & Eleale ſunt Moabitarum vrbes inſignes, quarum clamores & fletus dicit vſque adeò magnos eſſe,vt vſq; ad Iaſa peruenirent,quę eſt ciuitas immi nẽs mari mortuo, vbi finitur terminus Moabiticę regionis. Oſtendit propheta ſumma & acerbiſsima eſſe Moabitarum lamenta.

Super hoc ex pediti Moab vlulabunt.] Non ſolùm homines fragiles & imbecilli,ſed etiam bellicoſi,& armis accincti dediti,tũc mulieribus lamẽtis ęrũnas ſuas acriter deplorabunt.

Cor meum ad Moab clamabit, veſtes eius vſque ad Segor vitulam conſternantem: per aſcenſum enim Luith flens aſcendet, & in via Oronaim clamorem contritionis leuabunt. Aquæ enim Nemrim deſertæ erunt,quia aruit herba, defecit germen, viror omnis interiit. Secundum magnitudinem operis & viſitatio eorum: ad torrentem ſalicum ducent eos. Quoniam circuibit clamor terminum Moab: vſque ad Gallim vlulatus eius, & vſque ad puteum Elim clamor eius. Quia aquæ Dibon repletæ ſunt ſanguine, ponam enim ſuper Dibon additamenta. His qui fugerint de Moab leonem & reliquiis terræ.

Cor meum ad Moab clamabit.] Id eſt, Tanta erit Moabitarum clades,tam acerba calamitas, vt etiam ego, qui illorum pœnas iuſtas ac debitas eſſe intueor,eorũ excidiũ deplorem.

Veſtes eius vſque ad Segor.] Hoc eſt, Termini Moab extendun-

tenduntur vsque ad Segor, quæ est ciuitas in finibus Moabitarum, quæ precationibus Loth seruata est: vt in libro
Gen.19. Geneseos refert diuina scriptura. Appellatur autem hic à Propheta vitula consternans, hoc est, trima propter luxuriam, & rerum abundãtiam. Codices correcti habent ad marginẽ pro consternanti cõternantem, hoc est, trium annorum, quæ
Ierem.46. est florens ætas in vitulis: Sic Ieremias Aegyptum vitulę cõparat ita dicens: Vitula elegans ac formosa Aegyptus. Vel sumit vates vectes pro fortitudine: & potest litera sic ordinari: Euersa est vsque ad Segor fortitudo, & potentia Moab, quæ regio est ob eius fertilitatem, rerumque affluentiam vitulæ trium annorum comparata.

Aquæ enim Nemrim desertæ erunt.] Sensus est: Sic erit terra
Psal.118. Moab sterilis, quemadmodum locus iuxta oppidum Nemrim, cuius aquæ sunt amaræ & steriles, & adiacet mari mortuo. Nemrim sonat preuaricatores, de quibus dicitur in psalmo. Præuaricantes reputaui omnes peccatores terræ: Horũ enim aqua, horum doctrina, qui alios incitant ad vitia, impia est, & sterilis, nihil habens viriditatis, nihil virtutis.

Secundum magnitudinem operis & visitatio eorum.] Hoc est Moabitarum pœna respondebit magnitudini peccatorum eorum, iuxta id quod habetur capit. 25. Deuteronomij: Pro mensura peccati erit & plagarum modus. Sumitur hic visi-
Psal.88. tatio pro afflictione, quemadmodum in psalmo. Visitabo in
Sup.10. virga peccata eorum. Et capite 10. dixit vates noster. Quid
Ierem.48. facietis in die visitationis? Et Ieremias: Adducam, inquit, super Moab annum visitationis eorum.

Ad torrentem salicum ducent eos.] Hoc est, ad Euphratem
Psal.193. flumen Babylonis, iuxta illud: In salicibus in medio eius suspendimus organa nostra: qui enim à dæmone captiui tenentur, ad flumen Babylonis ducuntur, vbi omnia fluunt, cùm in Sione omnia firmiter permaneant Nullas arbores flumen Babylonis irrigat, præter salices steriles & amaras. Quære in mundi confusione salutarem fructum, nullum vnquam inuenies.

Quia aquæ Dibon repletæ sunt sanguine.] Præ occisorum multitudine.

Ponam enim super Dibon additamenta.] Quæ sint hæc additamenta, sequenti versiculo explicat dicens, se immissurum leonem, qui deuoret eos Moabitas, qui effugerint, & reliquias quæ euaserint. Poteris per leonem tyrannum intelligere. De hac visione vide Ieremiam capite 48.

Annota-

Annotationes ex hebræo in CAPVT XV.

Ascendit domus.] Potest verti: Ascendit domum. Ac si dicat: Ascenderunt Moabitæ ad templum idolo suo dedicatũ. Pagninus vertit: Baith, quemadmodum est in Hebraico.

Vectes eius vsque ad Segor.] Pro vectibus eius est in Hebraico ita, bericheha: verbum barah significat fugere, vt 2. Regum decimotertio: Porrò Absaloni fugiens abiit. Vnde nomen toarberiach significat fugitiuum & profugum. Ideo potest verti: Fugitiui eius vsque ad Segor. Quasi dicat: Qui euaserint ex euersione Moab, fugient in Segor. Sed quoniã ciriach significat vectem, vt Iob 38. Et posui vectem, transtulit noster interpres, vectes eius, & rectè quidem. Ac si dicat: Non solùm liberi, sed etiam illi, qui vectibus ferreis fuerint ligati, metu perterriti, fractis vinculis fugient ad Segor. Vel per vectes intelligit principes & potentes, propter eorum longum & durum dominium & principatum, vt capite 26. explanauimus.

Argumentum Capitis XVI.

Orat diuinus vates cœlestem patrem, vt mittat è cœlis filium suum, quem præuidebat sumpturum esse carnem ex genere Ruth Moabitidis. Et ipsorum Moabitarum vaticinatur excidium ob earum immanitatem & superbiam.

CAPVT XVI.

Mitte agnum Domine dominatorem terræ de petra deserti ad montem filiæ Sion. Et erit: Sicut auis fugiens, & pulli de nido auolantes, sic erunt filiæ Moab in transcensu Arnon. Ini cõsilium, coge concilium, pone quasi noctem vmbram tuam in meridie. Abscondе fugientes, & vagos ne prodas: Habitabunt apud te profugi mei Moab esto latibulum eorum à facie vastatoris: finitus est enim pulvis, consummatus est miser, defecit qui conculcabat terram. Et præparabitur in misericordia solium, & sedebit super eum in veritate in tabernaculo Dauid iudicans, & quærens iudicium, & velociter reddens quod iustũ est. Audiuimus superbiam Moab, superbus est valde. Superbia eius,

& arrogantia eius, & indignatio eius plusquam fortitudo eius. Idcirco vlulabit Moab ad Moab, vniuersus vlulabit. His, qui lætantur super muros cocti lateris, loquimini plagas suas.

EXPLANATIO.

Emitte agnum.] Iudæi interpretantur hoc de agnis. quos Moabitæ regi Israelis tribuere solebant. Sed longè falluntur opinione. Intelligitur enim locus hic de Christo Deo nostro, cuius aduentum Esaias ardenter desiderabat. Ita asserit D. Hieronymus, quem multi posteà sunt secuti. Prædixerat vates sanctus capite præcedenti Moabitarum vastitatē: nunc Deum obsecrat, ne omnes illos deleat, quoniam sciebat filiū Dei fore ex genere Dauidis, qui ex Ruth Moabitide genus ducebat. Nam Ruth nupsit Booz, de quo genuit Obed, qui genuit Iesse patrem Dauidis, ex cuius semine Christus natus est. Petra deserti erat ciuitas Moabitarū, vbi dicunt natā fuisse Ruth. Per montem filię Sion significatur Hierosolyma, & per eam ecclesia, quæ est visio pacis in Sione, hoc est in
Psal. 50. specula sublimi constituta: de qua dictum est in Psalmo: Benignè fac domine in bona voluntate tua Sion, vt ædificentur muri Ierusalem. Non enim existimo excellentem vatem de mœnibus terrenæ vrbis locutum fuisse, sed de ecclesiæ catholicæ ædificatione per agnum illum immaculatum, cuius aduentus desiderio tenebatur Esaias, vt hominum genus à miserrima captiuitate liberaret, ita dicens: Emitte agnum Domine dominatorem terræ. de Petra deserti ad montem filiæ Sion. Ac si diceret: ne perdas Domine omnes Moabitas ex quorum progenie nasciturus est Christus. Emitte iam eū qui innocentissimus agnus pro nobis immolatus hominum facinora suo pretiosissimo sanguine deleat, qui est dominator terræ. Ipsius enim est quicquid omnibus terrarum finibus continetur. Emitte inquam, eum de petra deserti, de ciuitate Moabitarum, vbi nata est Ruth Moabitidis ad montē filiæ Sion, hoc est, ad ecclesiam catholicam constituendam
Ioan. 1. & gubernandam, per terrenam Hierosolymam significatam. Appellari Christum agnum asserit D. Ioannes baptista,
Exod. 12. qui eum ostendens dicebat: Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi. Ac si diceret: Agnus ille immaculatus, quem iuxta id quod in Exodo Moyses scriptum reliquit, immolatis, cuius sanguis positus super postem, & in superliminaribus domorum vestrarū, vos in exitu ab Aegypto eripuit ab in-

ab interitu, erat eius agni imago quædam & figura : ille erat vmbra, hic est verus Dei agnus innocẽtissimus, qui pro mundo immolatus, suo purissimo sanguine hominum genus ab æterna damnatione potenter eripiet. Hic est agnus ille absque macula, de quo dixit Esaias: Oblatus est quia ipse voluit, & non aperuit os suũ: sicut ouis ad occisionẽ ducetur, & quasi agnus corã tondente se obmutescet. Hic est agnus quem Esaias in hoc capite mitti petebat, cuius videndi desiderio flagrabat. Ostendit hic locus filiũ mitti à patre, quod Apostolus testatur, dicens: Misit deus filium suum factum ex muliere. Verum ex Hebræo potest verti: Mittite, in plurali, & ita reddidit Latinè verbum Hebraicum Pagninus & non nulli alij, iuxta quorum versionem filius mittitur à patre, & spiritu sancto, id quod sine dubio verum est. Nam ipse Christus dicit per hunc eundem Prophetam cap. 48. Nunc misit me Dominus, & spiritus eius. Quem locum D. Ambrosius in lib. 3. de Spiritu sancto ita interpretatur: Quis est qui dicit, me misit Dominus, & spiritus eius, nisi qui venit à patre vt saluos faceret peccatores, Id est Christus? Ergo & pater filiũ misit, & spiritus sanctus. Hęc Ambrosius. Eam ob causam Esaias ait, emittite. Particula, Domine, nõ est in Hebraico, nec in versione Septuaginta interpretũ, nec in textu D. Hieronymi. Petram deserti, per quam exposuimus ciuitatem regionis Moab, dicunt nonnulli esse periphrasim totius regionis Moab, quæ est in Arabia Petræa. Diuus Hieronymus existimat esse periphrasim ipsius Ruth, quæ erat petra quædam gentilitatis, quæ à vero Dei cultu erat deserta. Alij per petram deserti intelligunt petram illam refugij, ad quam omnis peccator desertus, ac virtute destitutus debet confugere, quæ est sanctissima illa Dei genetrix Maria peccatorum omnium asylum, & turris munitissima. Mons filię Sion periphrasis est Hierosolymę, quæ ex monte Sione nasci videtur, in quo ad latera Aquilonis sita est, iuxta id quod dicitur in Psalmo: Mons Sion latera Aquilonis, ciuitas regis magni. Et aduerte. Non dicit: Emitte leonem crudelem, sed eum, qui cùm sit totius terræ dominator, agnus mitissimus sit. Aspicis hoc de Christo intelligi, qui est totius terræ dominator. Ita cum etiam Malachias appellat, dicens: Statim veniet ad templum suum dominator, quem vos quæritis. Et hoc dominium non fuit coactum, sed voluntarium. Ideo de illo aiebat Iacob: Et ipse erit expectatio gentium: vel, vt potest verti ex Hebraico. Et ipsi gentes adhærebunt.

Infra 53.

Galat. 4.

Psal. 47.

Mala. 3.

Gen. 49.

Et erit sicut auis fugiens.] Sensus est, Deprecor te summè Deus, ne perdas omnes Moabitas, video enim tam ingentẽ fore eorum cladem & vastitatem, vt nemo se audeat defendere. Fugient nonnulli, & præ metu incredibili tanta velocitate current, vt cum auibus comparentur, cum magis volare quàm currere videantur. Moabitas appellat filias Moab, nõ filios, vt eorum metum & imbecillitatem significaret. Sunt qui per filias Moab intelligãt oppidula & vicos. Alij mulieres Moabitidis regionis habitatrices quæ se in fugã cõiicientes fluuium Arnõ vadabãt. est enim Arnon fluuius in finibus prouincię Moabitidis, vltra quẽ se Moabitę conferebãt.

Ini consilium.] Capta Samaria nonnulli ex decẽ tribubus fugientes acerbam captiuitatem & tyrannidem Assyriorũ, confugiebant ad Moabitas, qui non solùm eos nõ receperũt benignè, sed eorum calamitatem irridentes Assyriis tradiderunt. Et eam ob causam permisit Deus, vt essent posteà Moabitidę ab iisdem Assyriis occisi, & in captiuitatem asperrimã abducti. Iubet igitur Deus ne faciãt Iudæis, quod Israelitis fecerãt. Sensus est: Suscipite post hac consiliũ vos Moabitę: facite cõuentum, congregate prudentes, facite quod suadeo, si vultis salutem adipisci. In meridie, hoc est, in clara & aperta fuga Iudæorum, qui vastata Iudæa, & obsessa Hierosolyma ad vos confugient, estote illis veluti vmbra & nox, vt abscõdatis eos, qui se ad vos cõtulerint: suscipite profugos patriaque pulsos, ne eos prodatis: referte gratiam posteris Abrahami, qui patri vestro Loth opem sæpe tulit: miseremini eorum, & ego miserebor vestri. Id autem quod dicitur, Pone quasi noctem vmbram tuam in meridie, potest etiam hunc habere sensum: Pone tu ô Moab vmbram tui refugij super afflictos Iudęos, esto illis vmbra refrigerij & subleuationis, & nox hospitalitatis in ęstu feruentissimo suarum calamitatum. Comparat itaque afflictionem æstui meridiano, & præsidium vmbræ æstuantibus dulcissimæ. In eo fortasse quod dicit ponendam esse vmbram vt noctem, significat magnam debere esse vmbram defensionis & tutelę.

Finitus est enim puluis.] Poterant dicere Moabitæ, se non audere Iudæos ad se confugientes recipere, quoniam timebant Sennacheribum. Huic tacitæ obiectioni occurrit propheta dicens: Ne vos terreat vastator, quia cito veluti puluis peribit, eiusq; potentia euanescet, consumetur miser, & miserabiliter interibit, qui modò terram populatur. Quibus verbis interitũ Sennacheribi eiusq; exercitus admirabilem cladẽ prędicit,

prædicit. Tu verò alta mente perpende, quàm vili rei compa retur rex ille illustrissimus qui orbẽ terrebat: puluis appellatur ille, qui superbia elatus regibus imperabat. Poteris per puluerẽ exercitũ Sennacheribi intelligere, solet enim diuina scriptura ingentem multitudinẽ pulueri cõparare, quemadmodũ cap. 13. Genesis, vbi Deus in hunc modum alloquitur Abrahamũ. Faciam semen tuũ sicut puluerẽ terrę: si quis potest hominum numerare puluerem terræ, semen quoque tuũ numerare poterit.

Et præparabitur in misericordia solium.] Confracto Senna cheribo permanebit in regno Iudææ Ezechias, cui Deus ob suam misericordiam thronum præparabit, & sedebit super eum in veritate, hoc est sine acceptione personarũ, in tabernaculo Dauidis. Quæret iudicium, ipse per se inquiret veritatem, etiam à nemine requisitus, & reddet velociter vnicuique quod suum est. Tres qualitates tribuit iusto regi: prima est, iudicare sine acceptione personarum, secunda etiam non rogatum inquirere iudicium, tertia est non esse negligentẽ & tardum, sed velocem & diligentem in exercenda iustitia. Conuenire autem bono regi aut iudici primam harum qualitatum, nemo est qui dubitet. Cùm enim rex debeat in iudicando Deum imitari, apud Deum autem non sit personarum discrimẽ, vt ait D. Paulus in epist. ad Romã. & diuina scriptura multis in locis testatur, apertè concluditur, non debere esse apud iudicem personarum discrimen. Esse verò secundã qualitatẽ iudici necessariã, ostendit sapiẽtissimus ille ac illustrissimus rex Dauid, qui cum vocaretur ad exitum vitæ filiũ suũ Salomonem ita allocutus est. Nosti quæ fecerit mihi Ioab filius Saruię, occidit duos principes exercitus Israelis. Quibus verbis ostendebat rex iustus, prius seipsum esse offensum cęde duorũ virorum, quàm ipsos viros defunctos. Nõ enim dicit: scis quid Ioab fecerit duobus viris, quos immaniter occidit, sed nosti quę fecerit mihi. Cũ enim regis sit rempublicã custodire, & iustitiã seruare, plus ipse ab homicida læditur quàm ipse interfectus, & eam ob causam debet iustus rex aut iudex etiam non rogatus neque requisitus, veritatem inquirere, & iustitiã exercere. Iam tertiam qualitatẽ quis non videt esse regi & iudici summè necessariam? Quis est qui nesciat inter laudes iusti regis & iudicis esse diligẽtiã in exequenda iustitia connumeratam? Perpende quàm citò Christus Deus noster filios Zebedæi, eorumq; matrẽ fuerit allocutus, quam sine mora sententiã tulerit: Nescitis inquiẽs quid

Rom. 2.

3. Reg. 2.

Matt. 20.

quid petatis. Non eos ad alios remisit, nō dilatauit tēpus, nō eos passus est in postulatione vitā cōsumere. Et in cruce pendens grauiter cruciatus, & acerbissimis contumeliis affectus, etiam morti propinquus supplicātem audiuit, eiq; statim respondit, Hodie, inquiens mecum eris in paradiso. Quæ maior poterat esse in absoluenda petitione diligentia? Omnes has qualitates attigit Iosaphat Iudæorū rex in ea oratione, quam habuit ad eos, quos iudices constituerat, vt in libro 2. Paralipomenon literæ diuinæ testantur. Videte, inquit quid faciatis, non enim hominis exercetis iudiciū, sed Domini, & quodcunq; iudicaueritis, in vos redundabit. Sit timor Domini vobiscum, & cum diligentia cuncta facite, nō est enim apud Dominum Deum nostrum iniquitas, nec personarum aceptio, nec cupido munerum. Hæc Iosaphat. Cæterum omnes hæ qualitates potius Christo, quàm Ezechiæ conueniunt. Et ob eam causam sensus horum verborum Esaiæ talis est. Non te pœnitebit ô Moab sucipere Iudæos ad te confugientes: nam ex eorum genere nasciturus est Christus in temporis plenitudine, qui regnabit in æternum, sedebit super solium Dauid, verè atque iuste iudicans, quærens iudicium, & vnicuique quod suum est diligenter reddens.

Luc. 23.

2. Par. 19.

Luc. 1.

Audiuimus superbiam Moab.] Hæc fuit vna ex præcipuis causis vastitatis Moabitarum. Erant enim insolentes & superbi. Talibus enim resistit Deus, iuxta id quod cecinit beatissima Dei genetrix: deposuit potētes de sede, & exaltauit humiles.

Vlulate Moab ad Moab.] Hoc est, Moabitæ ad inuicem vlulabunt, seque alternis lachrymis respiciēt. Nullus erit extraneus, ad quem possint confugere, sed inter se ipsos suas ærumnas deplorabūt. Vel sic: Moabitæ viui mortuos Moabitas lugebunt.

His qui lætantur super muros cocti lateris.] Hoc est, explicate ô Moabitæ, excidium ciuitatum iis, qui earum mœnibus gloriabantur. Dicit illis, quàm parum eis prosint fortissimi muri cocti lateris, in quibus spem suam constituerant. Significat tantam fore hostium fortitudinem, vt nulla illis mœnia possint resistere.

Quoniam suburbana Hesebon deserta sunt, & vineam Sabama Domini gentium exciderunt. Flagella eius vsque ad Iaser peruenerunt, errauerūt in deserto, propagines eius relictæ sunt, transierūt mare. Super hoc plorabo in fletu Iaser vineam Sabama: inebriabo te lachryma mea Hesebon & Eleale: quoniam super vindemiam tuam, & super messem tuam vox calcantium irruit. Et auferetur

Ierem. 48.

lætitia

lætitia & exultatio de Carmelo, & in vineis non exultabit nec iubilabit: vinũ in torculari non calcabit, qui calcare cõsueuerat: vocem calcantium abstuli. Super hoc venter meus ad Moab quasi cithara sonabit, & viscera mea ad murum cœti lateris. Et erit: cum apparuerit quod laborauit Moab super excelsis, ingredietur ad sancta sua, vt obsecret, & non valebit. Hoc verbum quod locutus est Dominus ad Moab ex tunc. Et nunc locutus est dicens: in tribus annis, quasi anni mercenarii auferetur gloria Moab super omni populo multo, & relinquetur in eo sicut racemus paruus & modicus nequaquam multus.

Quoniam suburbana Hesebon.] inter Hesebon & Sabama, vt ait D. Hieronym. vix sunt quinquaginta passus: Per vineę translationẽ totius regionis vastitatem significat. Dominos gentiũ appellat Assyrios, qui Moabitas euerterunt: Fortasse eã ob causam Moabitas cõparat cũ vinea, quoniam filij erant ebrietatis. Inebriatus enim Loth genuit ex filia Moab, qui, vt Moyses in Genesi scriptũ reliquit, fuit Moabitarũ pater. Gen. 19.

Flagella eius vsque ad Iaser peruenerunt.] Flagella sunt vites, & capita sarmentorũ, vbi nascũtur vuæ, per quę ciues & optimates significãtur, per propagines verò quæ sunt vites vetulæ & suppressæ, ex quibus alię vites producũtur, homines obscuri intelliguntur: per vineã verò, totã regionem. Vel per propagines patres, per flagella verò filios intelligit. Est ergo sensus. Excisa & deuastata vinea, hoc est, euersa ab Assyriis regione Moab, quidã ex Moabitis, nimirum ciues & nobiles adolescẽtes fugerunt vsq; ad Iazer, quæ est ciuitas sita in finibus Moab, qui vt mortẽ euaderẽt, se in desertum cõtulerunt: alij verò, nimirũ plebei & senes qui non potuerũt fugere, fuerũt capti & in Assyriã adducti, mare transeuntes, hoc est, Euphratẽ, quem in Assyriã migrãtes traiecerũt. Alij sic explanãt & fortasse melius: Domini gentium exciderunt vineã, & flagella eius, hoc est totã terram cum ciuibus euerterũt. Et hic finitur periodus, tunc sequitur. Vsque ad Iazer peruenerũt, nõ Moabitę, sed Assyrij, vt eam popularentur, & vastauerunt Moab vsq; ad desertũ inhabitabilem: & propagines relictæ, hoc est, Moabitæ, qui superstites euaserunt, fuerunt per Euphratem in Assyriam translati.

Super hoc plorabo in fletu Iazer.] Verba sunt Prophetæ plorantis calamitates Iazer, Sabama, Hesebon, & Eleale, quæ fuerunt vrbes quondam florentissimæ.

Quoniam super vindemiam tuam.] Ideò super te vim lachrymarũ profundã, quia in eo tẽpore tuæ lætitię audies clamorem ex

rem exercitus hostilis in te irruentis. Lege quadragesimũoctauũ caput Ieremię, & inuenies totã hãc historiã explicatã.

Et auferetur lætitia, & exultatio de Carmelo.] Carmelus est mons feracissimus, vbi Elias flexis genibus pluuiã à Domino impetrauit. Comparat igitur vates fertilitatẽ Moab, monti Carmelo, quam prædicit esse auferendam. 3. Reg. 18.

In vineis non exultabit:] Subauditur Moabita, nec vinum in torculari calcabit, quoniã hostilis exercitus equorũ pedibus vuas cõprimet. Vocem calcantium abstuli, hoc est, ego, ait Deus, abstuli à Moabitis omnem lætitiam, & vocem calcantiũ, hoc est, cantiones & verba, quibus illi qui vuas pedibus conculcabant, se ad opus cohortabantur. Hoc expressit Ieremias his verbis: Super messem tuã & vindemiam tuam prædo irruit: ablata est lætitia & exultatio de Carmelo, & de terra Moab, & vinum de torcularibus sustuli. Nequaquam calcator vuæ solitum celeuma cantabit. Ierem. 48.

Super hoc venter meus.] Id est, ob hanc calamitatẽ cor meũ & viscera mea lugebũt, & quasi cithara sonabunt. Videtur alludere ad antiquorũ consuetudinem, qui in luctis pulsabant citharas, & lamentis dediti lugubria carmina canebant.

Et erit cum apparuerit.] Sensus est: Cùm se Moabitæ viderint frustra orando laborare in excelsis, vbi eorum idola sunt constituta, ingredientur templum sui præcipui idoli, vt ibi fundant precationes: sed prę fatigatione non poterũt ingredi, nec salutem obtinere. Significat magnam Moabitarum calamitatem. Solent enim homines cùm in acerbis ęrumnis versantur, precationes fundere, & templa venerari. At Moabitæ nullum in diis suis inuenerunt prędidium, imò eadem calamitas erat illis cum idolis communis.

Hoc verbum.] Sensus est. Hoc quod dico eueniet sine dubio, nam sermo hic de Moabitarum euersione, quem Deus olim prædixit, modò iterum dicit. Particula ex tunc, capitur aliquando pro æternitate, vt in Psalmo, Parata sedes tua ex tunc. Aliquando pro certo tempore præterito, vt hoc in loco, & infra capite quadragesimo quarto: Et tunc audire te feci, & annuntiaui: & aliis in locis. Psal. 92. Infra. 44.

In tribus annis, quasi anni mercenarii.] Prædixerat Deus longè antè hanc Moabitarum euersionem, nũc dicit venturam esse intra triennium: Ac si diceret: tribus annis durabit prælium in quibus tota terra Moab vastabitur. Vel prędicit esse terram illã vastãdam tribus annis post euersionẽ Hierosolymæ. Ideo ait: quasi anni mercenarii, quia mercenariis est certum

certũ tẽpus prę̃scriptũ & constitutũ. Simili phrasi vtitur noster vates c. 21. dicens. Adhuc in vno anno quasi anno mercenarij, & auferetur omnis gloria Cedar. Et Iob cap. 4. Recede paululum ab eo vt quiescat, & sicut mercenarij dies eius. *Infra. 21.*

Sicut racemus.] Quemadmodum parui atque pauci racemi manent in vinea post vindemiam, ita pauci Moabitę manebunt superstites in terra Moab.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XVI.

Emitte agnum Domine dominatorem terræ.] In Hebraico ita est scriptum: xilchu char moxel æræts. R. Ioseph per dominatorem terræ intelligit Ezechiam regem Iuda: & existimat vertendum esse hunc locum hoc modo: Emitte agnum dominatoris terræ, hoc est, Emittite vos Moabitę agnos regis Ezechiæ, qui est dominator terræ, soluite illi debitum tributum. Nomẽ enim moxel, quod significat dominator tem, nõ solùm potest verti per accusatiuum, sed etiam per genitiuũ, & per omnes ferè casus. In hanc opinionem adductus est Rabbinus ille motus, vt ipse ait, historia illa quæ est in lib. 4. Regũ memorię prodita, capit. 3. vbi narrat scriptura fuisse regẽ Moabitarũ tributariũ regi Israëlis, cui solitus erat mittere singulis annis centum millia agnorũ, & centũ millia arietum. Hunc secuti sunt multi alij Iudæi: & quod admirabilius est, nonnulli Christiani, quorum vnus est Pagninus, qui vertit. Mittite agnum dominatoris terræ. Brixianus vertit: Emittite agnũ dominatori terræ: & in scholiis sequitur eandem Iosephi expositionem. Sed qui fieri poterat, vt diuinus vates dominatorem terræ appellaret Ezechiam, qui in duas tribus solum dominabatur, in angulo quodam terræ promissionis? prętereà quomodo agnos illos dicit esse regis Ezechiæ, cui nusquam diuinæ literæ commemorant eos fuisse debitos, nec tributos? Neque possunt per dominatorem terræ intelligere Oseam regem Israëlis, qui quando hæc Esaias mandauit literis, aut iam regnum amiserat, & tota Samaria erat vastata, & funditus euersa, aut saltem in misero & infœlici statu iacebat. Quãdo enim Esaias hanc vaticinationẽ cõsignauit monimẽtis, obtinebat regnum Iudę Ezechias, quo tempore decem tribus fuerũt captæ & afflictę & in Assyriam translatæ. Non igitur possunt hoc regi Israëlis tribuere, quia in reprehensionem debitam incurrant, Nam aut iam Samaria *4. Reg. 3.*

ria erat vastata, & regnũ deletũ, aut non: si iam euersa erat, ridiculum est dicere, appellari dominatorem terræ, eum qui captiuus erat, & nullius dominabatur. Si verò adhuc Oseas regnabat, non est credibile impio regi & idolorum cultori, postulari tributum à vate sanctissimo, eumq; terræ dominatorem appellari, qui in sola Samaria regnum gerebat, & erat regis Assyriorum seruus & tributarius, nam eo regnante incidit regnum Israelitarum propter eorum incredibilia scelera, & impia facinora in ærumnas acerbissimas, & ita iacuit in illo calamitoso ac abiectissimo statu, donec eũ Deus euertit, & ad luctuosum excidium & vastitatem vocauit. Legamus igitur: Emitte agnum domine dominatorem terræ, quẽ admodum habet versio antiqua ab ecclesia approbata, & per agnum dominatorẽ terræ, cum D. Hieronymo, D. Thoma, aliisq; viris doctissimis Christũ Deũ nostrum intelligamus, quemadmodum etiã in officio aduentus hic versus de Christo explanatur. Cùm autem ex Hebræo posit verti per accusatiuum, & per accusatiũ verterũt Septuaginta interpretes, & hæc nostra versio contineat admirabile redemptionis humanæ mysterium, sitq; ab ecclesia approbata, & de Christo exposita, & ita à sanctis ac sapientibus viris explicata, nescio cur Christiani recusarint in huius interpretationis societatẽ tanquã in equum Troianum cum principibus includi, & voluerint potius sequi hoc in loco Iudæorum opinionem, cùm etiam multi ex Iudæis hunc locum de Messia intellexerint, quorũ vnus est Ionathas, Chaldaicè inter eos magni quidẽ nominis & celebritatis: alter est Rabbi Dauid Kimhi, qui nõ solùm Iudæos suæ ætatis, sed etiam multorum antiquorum memoriam ingenij præstantia superauit. Per montem filiæ Sionis in explanatione interpretati sumus ecclesiã. possum⁹ tamẽ intelligere simpliciter eundem montẽ, ad quem agnus ille innocentissimus missus fuit, vt ibi spinis coronatus immolaretur: cuius imaginem gestit agnus ille, quẽ vidit Abrahamus habẽtem caput vepribus circundatum, qui pro Isaac immolatus est. Vt enim non Isaac occisus fuit, sed aries, ita Iesus Christus non quatenus Deus, sed quatenus homo fuit mortuus, & grauissimis contumelis, acerbissimisque flagris cæsus & vulneratus. Nam quemadmodũ si quis ignito ferro aquã superinfundat, extinguitur ignis, qui natus est pati ab aqua, ferrum autem manet incolume. Sic, vt Damascen⁹ similitudine vtar, humanitas passa fuit, quæ pati poterat, sola autem impassibilis diuinitas non admisit passionem. Mons

Simile.

ille

ille in quo Abrahamus arietē obtulit in holocaustū, est mōs hic Sion, de quo hoc in loco loquitur diuus vates. ait enim scriptura cap. 22. Gen. fuisse arietē illum immolatum in monte visionis, vbi posteà in libro 2. capite 3. Paralipomenon scriptum legimus, fuit templum Salomonis ædificatum: & quamuis in eodem monte nō tamen in eodem montis loco, sed credibile est fuisse agnum illum occisum in summitate montis, in loco Caluariæ. Et hæc est Iudæorum sententia, vt refert D. Hieronymus in cōmentariis in Marcum, capite 51. Est igitur Caluariæ locus mons ille visionis, vbi Christus fuit visus, nō solùm ab his qui tunc adderant, sed etiam à vatibus antiquis. Ibi eum vidit Esaias, quando dixit: Non est *Infra 53.* species ei, neque decor: vidimus eum, & nō erat aspectus. Et in libro Geneseos cap. 22. vbi editio vulgata habet. In monte Dominus videbit, potest verti ex hebræo: In monte Dominus videbitur, quod intelligētes 70. interpretes transtulerūt: In monte Dominus visus est. His rationibus concluſum esse arbitror, montē Sionē quo mittendus erat agnus, cuius desiderio Esa. tenebatur, esse montē Caluarię sitū in vertice Sionis, vbi cœlestis agnus Christus Deus noster seipsum in cruce immolatus, suis vulneribus sanauit nostra vulnera, & sua morte nobis vitam tribuit immortalem.

Defecit qui conculcabat terram.] In hebraico est tammu romes min ha arets. verbum rames significat conculcare, vt psal. 91. Conculcabis leonē & draconem, quā significationem secutus est noster interpres, significat etiā repere, vnde remes reptile vt Gen. 1. c. omne reptile terrę. Hac ratione adductus Pagninus vertit: Consumpta sunt reptilia de terra. Cōparat regem Sennacheribū eiusq; exercitū reptilibus. Si verba Hebręa reddam⁹ Latina vt iacēt, vertēda sunt hoc modo, Defecerūt conculcantes è terra vnde R. Abrahā exponit: Cōsumpta sunt nēpe castra regis Assyriorum, qui terrā cōculcabat.

Vox calcantium irruit.] In hebraico est hedhadh naphal. Vox hęc hedhad significat vocem seu clamorem multitudinis cum vno aliquid iubēte omnes vniformiter respōdēt: appellatur celeusma: & capitur hic pro barbarico hostium clamore irruente in Moabitas. Sed quoniam verbum naphal significat etiam cadere & perire, vertit Pagninus: Celeusma cecidit, hoc est, vox Moabitarū, eorumq; cantus periit & cessauit, vt vox calcantiū nō referatur ad Assyrios, sed ad Moabitas. Potest verti vox gratulationis periit pro eo quod hoc in loco ait Esaias, Super vindemiam tuam & super messem

tuam

tuam vox calcantium irruit: dixit Ieremias capite 58. Super messem tuam, & vindemiam tuam, prædo irruit. Pro voce calcantiũ posuit prędonẽ. vnde videtur vox calcantiũ ad hostes potius Moabitarũ, quã ad ipsos Moabitas esse referẽda.

His qui lætantur super muros cocti lateris loquimini plagas suas.] Totum hoc potest in hũc modum verti ex hebrẽo: Propter fundamenta ciuitatis fictilis cogitabitis vos claudi, qui solũ euasistis. Vel sit sensus: Vos inermes obscutiq; homines, qui tantùm ex prędio remansistis, eritis vehementer solliciti, & in communibus miseriis prę interitu principum vestrorum incredibili dolore affecti, meditabimini quemadmodum magnates, qui populi fundamenta dicuntur, interierint, ad eorũque luctuosum occasum animum & cogitationem conuertetis. Vbi vides principes & reges populi fundamenta appellari. Hoc intelligentes Græci regem populi basim appellarũt: βασιλεὺς enim, quo nomine rex appellatur, dicitur ἀ βάσι, quod est basis, ἀ λαὸι populꝰ, quòd sit populi fundamẽtũ, cuius pondus tanquam firma basis sustineat, qui vt Pseusippus philosophus definit, est homo imperans iuxta leges, illis subiectus, iustus, publicique ordinis institutor.

Argumentum Capitis XVII.

Minatur Damasco excidium & vastitatem, & etiam decẽ tribubus cum Damasco fœderatis, ob earum obliuionem, & in Deum incredibilem impietatem. Postremo Assyriorum interitum imminere vaticinatur. Omnes hi Dei populum affligere conabantur, sed in acerbissimas afflictiones inciderunt, æqualemque ærumnarum sortem experti sunt.

CAPVT XVII.

ONus Damasci, Ecce Damascus, desinet esse ciuitas, & erit sicut aceruum lapidum in ruina. Derelictæ ciuitates Aroer gregibus erunt, & requiescent ibi, & non erit qui exterreat. Et cessabit adiutorium ab Ephraim, & regnum à Damasco: & reliquiæ Syriæ sicut gloria filiorum Israël erunt, dicit Dominus exercituum.

EXPLANATIO.

Onus Damasci. Ecce Damascus desinet esse ciuitas.] Damascus ciuitas

ciuitas est Syriæ, &, vt ex capite 7. huius propheæ constat, caput & metropolis totius regni. Hæc solebat decem tribubus contra Iudam auxilium ferre, vt diuinæ literæ in libris Regum & Paralipomenon contestantur. Fuit hæc vrbs ab Assyriis capta & euersa, sed sub Ptolemæo rege rursus ædificata. Prædicit igitur sanctus vates euertendam esse hanc vrbem, & fore cumulum lapidum, quemadmodũ in ruina ædificiorum esse solet, vt pristinæ dignitatis ciuitatis illius, quæ vna inter omnes eminebat, eratq; opibus & potentia florentissima, solũ vestigia in ruinarũ magnitudine demõstrarẽtur 4. Reg. 16. 2. Par. 28.

Derelictæ ciuitatis Aroer gregibus erunt.] Tanta erit vastitas, vt vbi nunc ciuitates sunt sitæ, nulli futuri sint habitatores. Sed requiescẽt ibi pecora, & nemo erit qui ea exterreat. Tãta erit solitudo, vt ne insidiator quidem timeatur. Aroer, vt inquit D. Hieronymus in libro de locis hebraicis est oppidũ Moabitarum, quod situm est super ripam torrentis Arnon. Est etiam quędã regio Syriæ, pro qua hoc in loco accipitur.

Et cessabit adiutorium ab Ephraim.] Euersis Damascenis cessabit præsidiũ, quod ab ipsis decem tribubus implorare solebant. Appellantur decem tribus Ephraim, quoniam Ieroboam & plerique Israëlis fuerunt de tribu Ephraim.

Et regnũ à Damasco.] Subaudi cessabit. Quasi dicat, Amittetur regnum Syriæ, cuius Damascus est caput.

Et reliquiæ Syriæ sicut gloria filiorum Israël erunt.] Sensus est: Quemadmodum decem tribus fuerunt in miseram captiuitatem adductæ, & omnis earum gloria versa est in ignominiam, sic Syri illi qui superstites euaserint nulla erunt gloria celebrati, sed in tenebris & caligine iacebunt. Fortasse ipsas decem tribus appellat gloriam ironicè, quoniam in omnem ignominiam & dedecus incurrerant. Cùm enim in Deum non respexissent, nullaque præsidia in ope cœlesti diuinæque virtutis imitatione, sed in humanis rebus collocassent, amiserunt regnum, & pulsæ patria in perpetuum exilium fuerũt turpiter & ignominiosè relegatę. His cõparat Damascenos, quibus prædicit omnes suas diuitias esse amittẽdas omnemq; suam gloriam obscurandam. Nos verò eam gloriam, easque opes comparare studeamus, quas nec casus possit eripere, neque inuidia labefactare, neque vetustas vlla consumere. Est hoc loco aduertendum, fuisse Damascum euersam nõ solùm propter eius superbiam, sed etiã quia decem tribubus idolorum cultricibus contra Iudam veri Dei cultorẽ auxilium tulerat. Eos euertit Deus qui impiorum contra pios

causam

causam suscipiunt, qui iniustis hominibus fauent aduersus iustos, & peccantibus tribuunt amplius peccandi occasionẽ.

Et erit in die illa: Attenuabitur gloria Iacob, & pinguedo carnis eius emarcescet. Et erit sicut congregans in messe quod restiterit, & brachium eius spicas legat, & erit sicut quærens spicas in valle Raphaim. Et relinquetur in eo sicut racemus, & sicut excussio oleæ duarum vel trium olivarum in summitate rami, sive quatuor aut quinque. In cacuminibus eius fructus eius, dicit dominus deus Israël. In die illa inclinabitur homo ad factorem suum, & oculi eius ad sanctũ Israël respicient, & nõ inclinabitur ad altaria quæ fecerũt manus eius: & quæ operati sunt digiti eius non respicient lucos & delubra.

Et erit in die illa.] Sensus est: Capta Damasco & funditus euersa erit Samaria omni auxilio nudata. Solebant enim decem tribus cum erant in discrimẽ adductæ, & in periculis & calamitatibus versatę, ad Damascenos confugere, ab eisque auxilium implorare, sed illis euersis obscurabitur gloria decem tribuum, quæ hic per Iacob significantur, earumque fortitudo debilitabitur & languescet. Capi pinguedinẽ pro fortitudine diximus in annotationibus ex Hebrẽo in ca. 10. Vel in die illa, hoc est, in euersione & vastitate Samarię. Prędixerat euersionẽ Damasci, nũc Samariæ vastitatẽ prædicit.

Et erit sicut congregans in messe.] Id est. Tam pauci remanebunt in Samaria post eius euersionem, vt comparentur paucis spicis remanentibus post segetem messam, & racemis peracta vindemia, & oleis, quę diligentiam excutientium & colligentium in paucis arboribus euaserint. In prima parte dicunt Hebræi capi oleam pro arbore, posteà verò oliuam pro fructu. Latinis vtraque dictio vtrumque significat fructum & arborem. Hebræi hoc distinguunt. Messores sunt Assyrĩ, qui spicas, hoc est, Israëlitas ad Assyriam adduxerũt. Spicæ remanentes sunt Hebræi illi, qui euaserunt: ille, qui has paucas spicas collegit, est rex Ezechias, vt in lib. 2. Paralipomenon capite 30. & 31. literæ diuinæ testantur.

In die illa inclinabitur homo ad factorem suum.] Hoc est, vastitatis decem tribubus, & in Assyriam adductis nonnulli Israëlitæ, eorum qui euaserint, ad Deum conuertentur. & repudiata superstitione venient ad templum Hierosolymę, verumque Dei cultum amplectentur. Lege lib. 2. Paralipomenon vbi hanc inuenies historiã. Aspicis hic calamitatis & afflictionis cõmodũ, Israelitę, cum rebus prosperis & ad voluntatẽ fluctibus vterentur, erãt à Deo auersi: cũ verò in acerbas ærumnas inciderent, ad Deum conuersi sunt. 2. Par. 30.

Oculi

Oculi eius ad sanctum Israël respicient.] Sanctus Israelis est Dei periphrasis, vt aliis in locis annotauimus: quoniam Israelem sanctificauit, & suam erga Israëlem sanctitatē ostendit. Est igitur sensus: Oculi peccatorū humi defixi ad Deum eleuabuntur. Vnde colliges peccatorum oculos terram solū intueri, & tunc duntaxat Deū respicere, quando peccata relinquunt, quod fieri non potest, nisi Deus eos oculis suæ misericordiæ intueatur. Vt enim in speculo imago, quæ oculos habet deflexos in terram, non potest eos à terra sursum erigere, vt in eam faciē, cuius est imago, intendat, nisi facies quę est illius exemplar, oculos suos prius in illā iniecerit, sic peccatoris spiritus, qui iuxta vocem psalmistricam oculos suos statuit declinare in terram, non potest oculos suos, nempè intellectum & voluntatem, in illam Dei faciem, cuius imago ipse est, intendere, nisi Deus oculis suæ misericordiæ illum prius respiciat, illuminans eius intellectum, vt peccatū suum agnoscat, & affectum inflammans, vt scelera detestetur: Ex quo colligitur neminem posse ad Christum conuerti, nisi eum cœlestis pater respiciat. Vnde Christus apud Ioannem, Nemo, inquit, venit ad me, nisi pater meus traxerit eum, & alibi. Sine me nihil potestis facere. Hoc intelligēs sponsa dicebat in Cāticis: Trahe me post te: & Dauid: Deduc me Domine in via tua. Et Ezechiel. Ingressus est in me spiritꝰ, postquam locutus est mihi, & statuit me supra pedes meos. Et Ieremias. Conuerte nos Domine, & conuertemur. Et Oseas: Perditio tua Israel, tantummodo in me auxilium tuū. Vnde Apostolus. Gratia Dei, inquit, sum id quod sum. Qui enim fieri potest, vt aliquis possit esse sapiens sine sapientia, iustus sine iustitia, sanctus sine sanctificatione, redemptus sine redemptione? Christus enim, vt verbis vtar Apostolis, factus est pro nobis sapientia, & iustitia, & sanctificatio, & redemptio. Respexit igitur Deus Israëlitas illos, qui euersa Samaria euaserunt, & statim conuersi sunt, & sanctum Israëlis respexerunt, & in montes illos oculos leuarunt, de quibus dicitur in psalmo: Leuaui oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi, quorum montiū nomine significantur cœli, de quibus dicitur in alio psalmo: Ad te leuaui oculos meos, qui habitas in cœlis. Nos verò ad Deum mentis oculos leuemus, vt eum postea in æterna beatitudine facie ad faciem videamus.

Simile. *Psal. 61.* *Ioan. 6.* *Ioan. 15.* *Cant. 1.* *Psal. 83.* *Ezech. 2.* *Thren. 5.* *Oseæ 12.* *1. Cor. 15.* *2. Cor. 1.* *Psal. 120.* *Psal. 124.*

In die illa erunt ciuitates fortitudinis eius derelictæ, sicut aratra & segetes, quæ derelictæ sunt à facie filiorum Israel, & eris desertr.

deserta. Quia oblita es Dei saluatoris tui, & fortis adiutoris tui non es recordata. Propterea plantabis plantationem infidelem, & germen alienum seminabis. In die plantationis tuæ labrusca, & mane semen tuum florebit, ablata est messis in die hæreditatis, & dolebit grauiter. Væ multitudo populorum multorum, vt multitudo maris sonantis, & tumultus turbarum sicut sonitus aquarum multarum. Sonabunt populi sicut sonitus aquarum inundantium, & increpabit eum & fugiet procul: & rapietur sicut puluis montium à facie venti, & sicut turbo coram tempestate. In tempore vespere & ecce turbatio: in matutino & non subsistet. Hæc est pars eorum qui vastauerunt nos, & sors diripientium nos.

In die illa erunt ciuitates fortitudinis eius derelictæ sicut aratra, & cæt.] Quando filij Israëlis venientis ex Aegyto ingressi sunt terram promissionis, gentes quæ eam colebant, metu & admiratione perculsæ aratra & aceruos frugum in agris dimittebant, salutem pedibus quærentes. Habes hanc historiam Iosue cap. sexto & septimo. Ait ergo Propheta: Quo tempore capta fuerit Samaria ab Assyriis, ita derelinquentur ciuitates fortitudinis eius, hoc est, fortes & munitæ, quemadmodum derelinquebantur aratra & segetes in ingressu filiorum Israëlis. Quod intelligentes Septuaginta verterunt: Erunt ciuitates tuæ derelictæ, sicut dereliquerunt Amorrhæi & Aeuæi à facie filiorum Israël.

Quia oblita es Dei saluatoris tui.] Aspice ingratitudinis fructum. Aufert Deus ab ingratis gloriam & dignitatem, ad quam eos extulerat.

Propterea plantabis plantationem infidelem.] Tu ô Samaria, ô populе Israëlitice plantabis vires, quæ etiam si bonæ videantur, bonum tamen fructum nequaquam ferent, & germen alienum seminabis, hoc est, ea seminabis quæ non colliges: tu seminabis, & Assyrij colligent segetem tuam. In die qua plantaueris, erit labrusca, hoc est, plantabis vites, quarum fructus erit tibi acerbus. Manè semen tuum florebit, videbis manè segetes florentes, sed non colliges, nec metes illas, auferentur enim & diripientur ab hostibus tuis in die hæreditatis: Id est, eo tempore quo fructus erant in horreo recondendi, & pro fructu colliges dolorem, hoc est, quod inquit. & dolebit grauiter, nimirum qui seminauerit. Nonnulli codices habent: Propterea plantabis plantationē fidelem, & germen alienum seminabis. Quæ verba hunc habent sensum. Plantabis vites optimas & germen alienū, hoc est, vites exquisitas allatas ex regionibus alienis longe-

que

que distantibus, sed earum fructus tibi in dolorem conuertetur. Potest sensus esse: Tu ô Synagoga in principio obtinebis fœliciſsimum statum, sed posteà tamen miserè finieris, licet manè videaris florere, licet in principio rebus vtaris ad voluntatem tibi succedentibus, tamen auferetur à te messis in die hæreditatis, dabis pœnas tuorum flagitiorum, amittes gloriam tuam, & in summam calamitatē tādem versaberis. Poteris hæc ita intelligere. Quasi Deus dicat: Tu ô Synagoga fuisti à Domino pulcherrimè plantata, sed tu plantasti planationem infidelem, & filios sceleratos, qui cùm germen meum, filiique mei esse deberent, me dereliquerunt, & facti sunt germen alienum, & filij inobedientes & flagitiosi. Hoc est, semen illud, hi sunt illi filij, quorum ingratitudinem & scelera nefaria diuinus vates iis verbis primo capite deplorauit: Væ genti peccatrici, populo graui iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis, dereliquerunt Dominum, blaspemauerunt sanctum Israelis, abalienati sunt retrorsum. Eos nunc appellat germen alienum, & vites infideles, hoc est, filios alienos, & in Christum non credentes, de quibus dicitur in psalmo: Filij alieni mentiti sunt mihi: filij alieni inueterati sunt & claudicauerunt, à semitis suis. Filij appellantur Hebræi, sed mendaces, alieni, inueterati, & claudi. Mentiti enim sunt Christo, quoniam quem venturum spectabant, & summo studio ac ardentiſsimo desiderio se illum amplexuros ostendebant, eum ipsum posteaquam venit acerbiſsimis ac incredibilibus contumeliis affecerunt, vulneribusque grauiſsimis circunfossum vita priuarunt. Iure igitur optimo Christus eos vocat filios alienos, quoniam non iam filij sui, sed potius diaboli appellandi sunt. Ideo apud Ioannem eos alloquens. Vos, inquit, ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis perficere. Hoc idem querebatur Christus. Hæc verba apud Esaiam emittens. Filios enutriui & exaltaui, ipsi autem spreuerunt me? Hi filij se animi præstantia & amplitudine nudauerunt, suamque dignitatem turpi dedecore maculauerunt, atque nefariis flagitiis se vndique implicarunt. Ex eo effectum est, vt captiui ducerentur, & in ærumnas luctuoſiſsimas inciderent, in quibus adhuc versantur: quoniā nulla est in mundo natio Iudeis abiectior & calamitosior. Illud est hoc in loco aduertendum, Hæbræos ideò pro fructu collegisse dolorem, quoniam in mundi voluptate seminauerūt. Qui enim seruiunt mundo, diabolo, & carni, quamuis in gaudio seminent,

Psal. 17.

Ioan. 8.

Suprà.

metunt tamen in dolore: at qui seruiunt Christo, etsi semi-
nēt in dolore, metūt tamen in gaudio. Qui pro Christi fide
pro vera religione & charitate, miseram hanc, fluxamque
vitam in summum discrimen adducunt, eam, quæ est beata,
& immortalis, sine dubio consequuntur, vbi summis atque
sempiternis gaudiis oblectātur, iuxta id quod dicitur in psal-
mo: Qui seminant in lachrymis, in exultatione metent.

Psal.125.

Væ multitudo populorum multorum.] Calamitatem Assy-
riorum prædicit. Prædixerat hoc capite Damascenos &
Israelitas esse ab Assyriis euertendos, nunc de ipsorum Assy-
riorum euersione vaticinatur. Aspice mūdi varietatem & in-
constantiam. Sensus est: Væ vniuersis gentibus, quæ ventur-
sunt cū Sennacheribo Assyriorū rege ad oppugnandā Hie-
rosolymam, quæ præ multitudine, strepitu, & clamore pos-
sunt magno ac sonanti mari comparari.

Increpabit eum, & fugiet procul, & rapietur sicut pulvis
montium &c.] Sensus est: Deus coërcebit Sennacheribum
regem Assyriæ, qui se in fugam coniiciet occiso exercitu suo,
& veluti pulvis flante atque raptante vento dispergetur, &
erit veluti turbo coram tempestate, vel sicut stipula flante
turbine. vel à vento vehementi exagitata. Increpare hoc in
loco significat coërcere & compescere, quemadmodum psal-
mo centesimoquinto: Increpuit mare Rubrum, & exiccatū
est. & apud Lucam capite octauo: Increpauit ventum, & tē-
pestatem aquæ, & cessauit, & facta est tranquillitas. Vtautē
apertè videas quid sit esse Sennacheribum à Domino increpatum, lege, caput 19. libri quarti Regum, vbi Deus expli-
cans quid sit increpare Sennacheribum, ita inquit: Ponam
circulum in naribus tuis, & camum in labiis tuis, & reduca
te in viam per quā venisti. Quæ verba inuenies etiam apud
Esaiam cap. 37. Illud esi hoc in loco considerandum, com-
parari superbissimū regem pulueri à vento agitato, id quod
etiam superiore capite videre poteris. Tales enim sunt pecca-
tores, quemadmodum dicitur in psalmo: Non sic impij non

Psal.2.

sic, sed tanquam pulvis, quem proiicit ventus à facie terræ.

Simile.

Pulvis ascendit sursum, sed fauore venti, sic impius ad digni-
tates aliquando euehitur, sed per medium vanitatis. Pulvis
est terra in aere, sic peccator terra est elata in vano aēre cēsti
tuta. Pulvis ascendens obcæcat oculos, sic impius lædit iu-
stos. Pulvis coinquinat, sic nefarius homo sermonibus suis
impuris, moribusque deprauatis alios contaminat, illisque
terream maculam atque labem inurit.

Item.

In tempore vespere, & ecce turbatio, in matituno, & non subsistit.] Sensus est. Vesperi erit Hierosolymæ turbatio, & timor propter obsidionem & oppugnationem ciuitatis ab Assyriis: manè verò sequentis diei non subsistit, nempe exercitus Sennacheribi. Sed apparebit consumptus, ab angelo Dei occisus. Habes hanc historiam lib. 4. Reg. cap. 19.

Hæc est pars eorum, qui vastauerunt nos.] Hoc quidem est quod veluti pro sorte & hæreditatis portione eueniet Assyriis nos ad vastitatem vocare conantibus. Dabunt operam vt nos euertant, at Deus nos liberabit, eos autem euertet. Pulchro epiphonemate voluit diuinus vates hoc caput concludere, ac si diceret: ita percutituntur qui bellum inferūt quiescentibus, qui in populum dei perniciem machinantur.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XVII.

In die illa inclinabitur homo ad factorem suum.] In Hebræo pro inclinabitur est iixeh à verbo xaah, quod significat inclinare, aspicere, sperare, fidere, timere, inniti, delectari, narrare, quiescere. Vnde potest verti: In tempore illo aspiciet homo ad creatorē suū, vel sperabit in creatore suo, vel fidet creatori suo, vel timebit creatorē suum, vel innitetur in creatore suo, vel requiescet, vel delectabitur, vel meditabitur, & mente tractabit creatorem suum. Rex Abraham exponit sperabit aut fidet. Rex Selomoh, respiciet: Thargum, innitetur. Alij aliter explanant. Quarto capite Geneseos accipitur pro respicere: Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Cain autem, & ad munera eius, nō respexit. Vbi poterat verit: Delectatus est Deus Abel & muneribus eius: Cain autem eiusque muneribus non fuit delectatus. In psal. 118. vbi versio nostra habet. Nam & testimonia tua meditatio mea est, potest verti: Nam & testimonia tua deliciæ meæ sunt. vel vt habet versio D. Hieronymi, sed & testimonia tua voluntas mea. Et in eodem psalmo, Nisi quòd lex tua meditatio mea est, pro meditatione vertit D. Hieronymus delectationem, & pro in iustificationibus tuis meditabor, vertit, iustitiis tuis delectabor. Et hanc interpretationem sequitur R. Abraham, quamuis dicit posse etiam verti. Præcepta tua narrabo. Verbum enim xaah omnia hæc significat. Pagninus vertit: In die illa aspiciet homo ad factorem suum: Nonnulli ex Iudæorum Rabbinis exponunt verbum hoc iixch pro

il phiteh, quod significat cõuertere: quòd calamitas in causa sit, vt homo se ad Deum conuertat.

Plantabis plantationem infidelem.] Pro infideli est in Hebraico naamanim. Quidam putant esse nomen substantiuũ in plurali, & vertunt hoc modo: Plantabis plantationem pulchritudinum. Quidam verò existimant adiectiuum esse, & vertunt: Plantabis plantationem pulchrarum, nempè plãtarum. Est enim nomen hoc tóar à verbo naam, quod significat pulchrum fieri, pulchrum esse, placere, esse dulce, suaue, & amœnum. Secundo libro Regum, vbi editio vulgata habet: Frater mi Ionatha decore nimis, poterat verti: Dulcis fuisti nimis. vel, Placuisti mihi nimis. Et c. 1. Ruth, vbi nos habemus: Ne vocetis me Noëmi, id est pulchrã, potest verti: Ne vocetis me dulcẽ. Quia sequitur: Sed vocate me mara, id est, amaram. In hoc autẽ nostro loco pro naamanim vertit diuus Hieronymus, fidelem. Vnde nonnulli correcti codices habent ad marginem, fidelem, quanuis in textu habeãt, infidelem. Existimo hoc fuisse à Septuaginta interpretibus desumptum: ita enim habẽt: Plantabis plantationem infidelem, magis sensum, quàm nominis significationem sequentes. Quod quẽ habeat sensum, in explanatione exposuimus. Aquila & Theodotio pro fideli verterunt pulchram, Symmachus bonã, Pagninus pulchras. Ego vt meam etiam sententiam in apertum proferam, eam semper doctioribus subiiciens, existimo posse rectè verti: Plantabis plantas dulces, quia sequitur: In die plantationis tuæ labrusca. Vt sit sensus: Tu in principio plantabis vites dulces, at metes ex illis vuas amaras: Labruscæ sunt vineæ amarę erraticæ, & agrestes in labris, hoc est, sepibus marginibusque nascentes. Perpende hanc meam interpretationem, & fortasse eam non omnino contemnendam esse iudicabis.

2. Reg. 1.

Rapietur sicut puluis montiũ à facie venti.] Pro sicut puluis, est in hebręo cemots. Nomen hoc non solùm puluerẽ, sed glumam etiam & quisquilias significat. Ideò poterat verti. Rapietur sicut gluma. & ita transtulit Pagninus. Est autem gluma folliculus grani frumentarij, habens aristam quandã. Hæ autem aristæ sunt tela & aculei spicæ. Nam fruges structa ordine spicæ, contra auium minorum morsus, vt Cice. in Senectute vtar verbis, munitur vallo aristarũ. Hoc nomen motus, quod hic ponitur, inuenies apud Oseam c. 13. vbi nostra versio puluerem habet, dicẽs: Sicut puluis turbine raptus ex area. Et in 1. Psalmo, Non sic impij, non sic, sed tanquam pul

uis

uis quem proiicit ventus. In quibus locis poterit pro pulue- *Psal.13.*
re gluma verti: quemadmodum in alio psalmo. Fiat tanquã
puluis ante faciem venti. Aspicis igitur maleuolos impios q̃
homines aristis minuti, simis q̃ paleis comparari. Vnde san-
ctificatus ille Baptista aiebat apud Matthæum cap. 3 de Deo
verba faciens: Permundabit aream suam, & congregabit tri
ticum in horreum suum, paleas autem comburet igni inex-
tinguibili. Per triticũ iusti significantur, per paleas verò glu-
mas & quisquilias iniqui & flagitiosi. Et quemadmodũ ari-
stę, triticiq; tegumenta granum opprimunt, & vndique con-
stringunt, sic impius virum iustum & pium vexat, & vndiq;
affligit. Sed vt quò arctius aristæ granũ cingunt & compri-
munt, eò maiori custodia illud ab auium morsu tuentur, sic *Similitudo.*
quanto acerbiores calamitates infert viris virtute insignib⁹,
sapientiaq; præstantibus, tantò eos clariores reddit, & ad im
portunas aues, hoc est, ad malas cogitationes arcendas mu-
nitiores. Vbi vides iniquos homines esse iustis adiumento.
Non enim Deus homines crearet, quos impios futuros esse
præscisset, nisi pariter nosset, eos viros optimos affligẽdo, es-
se in eos vtilitatẽ collaturos. Nihil est enim ad laudẽ illustri⁹
quàm calamitas ipsa: hæc namq; solet virorum iustorum no
men ad immortalem memoriam propagare, atque ita vt D.
ait Augustinus lib. 11. de ciuitate Dei, mundi ordinem Deus
tanquam pulcherrimum carmen ex quibusdam antithetis
honestauit. Est autem antitheton contra positum. Ita ap-
pellatur figura ea, quæ contraria contrariis opponuntur, vt
apud Ouidium: Frigida pugnabant calidis humentia siccis.
Xenophon ille, cuius voce quasi musas locutas ferunt, qui
teste Volaterrano dictus est musa Attica ob eloquentiæ dul-
cedinem & suauitatem in suo Oeconomico inter opes & di-
uitias cõnumerat inimicos homines sceleratos, & ait eos es-
se nobis adiumẽto, si illis vti sciuerimus. Et Plutarchus librũ
edidit de vtilitate, quam quis potest ex inimicis comparare.

Argumentum Capitis XVIII.

Præcedenti capite minatus fuerat diuinus noster vates
exitium Damasco, quod decem tribus relicto vero Deo, spre
to cœlesti præsidio, in illa omnem suam spem & fiduciã col-
locauerint. Nunc minatur Ægyptiis eorum vastitatẽ, quod
duæ tribus illis iiderent, ad eosque summo eo contempto cõ
fugerent, diuinumque auxilium non implorauerunt. Quẽ-

admodum enim Damasceni iniquo & deprauato animo auxilium ferebant Israëlitis, ita Ægyptij Iudæis. Quam ob causam fuerunt euersi, & Hebræi in eorum præsidio spem omnẽ figentes grauissimè vexati. Vult enim Deus vt omnes in periculis constituti ad eum confugiamus, & hac in re, quemadmodum etiam in aliis naturali rationi optemperemus. Vt enim est cœli proprium moueri in orbem, & terræ in ima sede veluti mundi centro conglobari, ita est in hominis natura insitum, cùm se viderit in discrimen adductum, & periculorum procella iactatum, ad Deum confugere, & vota facere, eiusq; præsidium vehementer implorare. Prædicta igitur in hoc capite Ægyptiorum euersione, vaticinatur de illorũ Iudæorum conuersione, qui relicta synagoga ad ecclesiam conuenerunt.

CAPVT XVIII.

VÆ terræ cymbalo alarum, quæ est trans flumen Æthiopiæ, quæ mittit in mare legatos, & in vasis papyri super aquas. Ite angeli veloces ad gentem conuulsam & dilaceratam: ad populum terribilem, post quem non est alius: ad gentem spectantem & conculcãtem, cuius diripuerunt flumina terram eius: ad montem nominis domini exercituũ, montem Sion. Omnes habitatores orbis qui moramini in terra, cum eleuatum fuerit signum in montibus, videbitis, & clangorem tubæ audietis: quia hæc dicit dominus ad me: Ego quiescam & considerabo in loco meo, sicut meridiana lux clara est, & sicut nubes roris in die messis.

EXPLANATIO.

Væ terræ cymbalo alarum.] Hoc est, væ Ægypto habenti alas, hoc est, exercitus, instar cymbali sonantes. Est igitur terra cymbalum alarum periphrasis Ægypti, quæ magnis ac potentibus exercitibus abundabat. Ala enim præter alias significationes significat equitum turmam, quòd pedites tegant vice alarum, nam in equitum ordinibus circum legiones dextra siniſtraque tanquam alæ in auium corporibus locantur. Possumus per alas vela nauium intelligere, quæ alæ appellantur, iuxta illud poëtæ. Velorum pandimus alas: & tunc erit sensus. Vestram perniciem annuntio ô Ægyptij, qui

qui abundatis nauibus, quorum vela plena vento veluti cymbalum sonant. Quidam per cymbalum alarum intelligunt sonitum Nili, qui fluuius ad illa quæ Catadupa nominantur præcipitat ex altissimis montibus, tãtò impetu, vt ea gens quæ illum locum accolit, vt Cicero in 6. libro de republica scriptum reliquit, propter magnitudinẽ sonitus sensu audiendi careat. Et Herodotus libro 2. ait, Aegyptum à Catadupis & Elephantina vrbe incipere. Verũ hæc videtur longè petita periphrasis. Prima videtur melior, nam etiam capite 8. hic idem propheta aras posuit pro copiis & exercitibus Assyriorium, vt ibi annotauimus locũ illum explanantes. Et erit extensio alarum eius implens latitudinem terræ tuæ ô Emanuel.

Quæ est trans flumina Aethiopiæ.] Id est, trans riuos Nili. fluuius enim Nilus de Aethiopia in Aegyptum fluit, vt asserit Solinus capite 45. & Plinius capite 9. Diodorus verò Siculus libro 1. de ortu Nili sic ait: Nilus à Meridie ad Septentrionem fertur, ortus ex fõtibus in extremis Aethiopię finibus. Et paulò pòst. Eius decursus ab Aethiopiæ montibus. Hoc videmus in orbis descriptione quæ mappa mundi appellatur. Et nostri Lusitani, qui totum ferè orbem peragrarunt, narrant se in Aethiopia Nili ortum inuenisse.

Quæ mittit in mare legatos.] Quæ nempe terra Aegypti: vel qui, vt nonnulli codices habent, nempe populus Aegypti, mittit per mare nuntios duabus tribubus in vasis papyri, hoc est in cimbis quæ ex papyro fiebant. Scribit Plin. libro 13. capite 1. nauigia construi ex papyro. Est papyrus arbor quædam in Aegypti palustribus locis nascens, decem cubitorum longitudine, in gracilitatem fastigiata, ex qua arbore fiebant chartæ quędam, in quibus veteres scribere solebant. Vnde id, in quo modò scribimus, papyrus appellatur. Et ob eã causam fortasse per vasa papyri intelligit epistolas, quas populus Aegypti mittebat ad Iudæos, quibus illis suum pollicebatur auxilium, quem sensum reddiderunt. Ixx. quorum versio sic habet: Qui mittit in mari obsides, & epistolas biblinas, super aquam. Nomine maris possumus Nilum intelligere, more diuinarum literarum, quæ omnem aquarũ congregationem mare appellant. Priori expositioni, vt per vasa papyri naues intelligantur, fauet versio Pagnini sic habens: Et in naui iuncea super faciem aquarum.

Ite angeli veloces.] Aegypti verba sunt ad nuntios, quos ad Iudæos mittebat. Nuntij angeli vocantur. Est igitur sen-

sus: Ite velociter vos nuntij ad Iudęorum gentem afflictam & Assyriorum impugnatione laceratam, ad populum quondam terribilem, qui Dei vtebatur imperio, qui cùm nullus alius fuit vnquam comparandus, ad gentem quę solebat Dei spectare præsidium, quæ nunc affligitur & conculcatur, cuius terram flumina, hoc est, Assyrij vastauerunt. Capite etiã 8. regem Assyrię eiusque exercitum aquis fluminis comparauit: ita enim ait: Ecce dominus adducet super eos aquas fluminis fortes & multas: regem Assyriorum & omnem gloriã eius. Vbi nostra editio habet. Ad gentem spectantem, & cõculcatam, habent nonnulli codices ad marginem, spectantę, vt legatur. Ad gentem spectantem & conculcatam. Quę verba possunt hunc habere sensum: Ite ad gentem quę nostrum auxilium auidè spectat, quoniam ab Assyriis oppugnatur.

Ad montem nominis Domini exercituum montẽ Sion.] Totum hoc non est in hebraicis exemplaribus, neque in Græcis nec in versione D. Hiero. Et in bibliis correctis est notatũ obelo.

Omnes habitatores orbis] Per orbem eam mundi plagam intelligit, de qua loquebatur, nimirũ Aegyptum. Signũ appellat vexillum, quo in exercitu duces vtuntur. Sẽsus est: Cùm Assyrij vexillum erexerint, & Aegypto bellum intulerint, & bellica tuba sonuerit, & milites ad præliũ incitauerint, tunc videbitis & audietis, & aperte cognoscetis, quid Dominus aduersus Aegyptum cogitauerit.

Ego quiescam.] Irruentibus Assyriis in Aegyptios, ego, ait Dominus, quiescam, nullum auxilium feram Ægyptiis, sed in loco meo, hoc est in cœlo præsẽtiã considerabo, & ero veluti lux meridiana, nubesq; rorida in die messis. Hoc est, ero placidus & quietus, nullam opem Aegyptiis ferens.

Ante messem enim totus effloruit, & immatura perfectio germinabit, & præcidẽtur ramusculi eius falcibus: & quæ derelicta fuerint, abscindentur & excutientur. Et relinquentur simul auibus montium & bestiis terræ: & æstate perpetua erunt super eũ volucres, & omnes bestiæ terræ super illũ hyemabunt. In tempore illo deferetur munus Domino exercituũ à populo diuulso & dilaceratu: à populo terribili, post quẽ non fuit alius, à gente expectante & conculcata, cuius diripuerunt flumina terram eius, ad locum nominis domini exercituum montem Sion.

Ante messem.] Sensus est: Quemadmodum segetes erumpentes ante maturitatem cito pereunt, & germinantes ante temporis perfectionem inutiles redduntur, sic Ægyptij populi euertentur. & quasi rami inutiles resecabuntur. Et Ægyptij qui

tñ qui post Aegypti vastitatē remāserint, etiā occidētur. Ideò cōparat Aegyptios, segetibus ante tēpus erūpentibus, sed postea præcisis, vt ostēdat eos in medio rerum successu, in statu fœlici constitutos, esse gladiis Assyriorum occidendos, & finem non esse fausto principio respōsurum.

Et relinquentur auibus montium, & bestiis terræ.] Per ramos excisos intelligit Aegyptios interfectos, quos dicit esse in cāpo relinquendos, vt essent auium & bestiarum cibus.

Et æstate perpetua erunt super eum volucres.] Significat tam ingentem interfectorum multitudinem, vt nemo ex Aegyptiis euaderet, qui cadauera sepeliret. Aut per auium & bestiarum multitudinem intelligit gentes, quæ Aegyptiis bellum, & exitiū intulerunt, quas ob velocitatem & immanitatem auibus & beluis comparauit. Lege cap. 29. Ezechielis, vbi hanc eandem vaticinationem literis mandauit.

In tempore illo deferetur munus Domino exercituum.] Euersa Aegypto reuertentur ad se Iudæi, & nequaquam hominibus fident, sed omnem suam spem in Deo vero collocabunt, eum inuocabūt, cuius solum auxilium firmissimum credēt, & ad montem Sionem, ad Dei templum adibunt, munera Deo & sacrificia offerentes. Videntes Iudæi esse humano refugio destitutos, & calamitatibus oppressos, ad verum Dei presidium confugerunt. Vide quid vtilitatis in hominē conferat calamitas ipsa. Conducit quidem ad Deum quærendū, & ad eximiæ virtutis gloriam magnificentius illustrandam. Sed hoc intelligitur, si Deus afflictum animum incēdat igne cœlestis cuiusdam desiderij. Vt enim ex duro informique ferro nullum elegans opus efficitur, in quo artifex suum exprimat artificium, quanquam illud malleo percutiat, nisi ferrū ipsum ignitum sit: nam secus erit id quod dicitur in prouerbio, ferrum frigidum contundere, & operam perdere, sic frigidus & induratus animus nequaquam poterit perpoliri & excoli, licet sit afflictionibus percussus. nisi igne diuini auxilij fuerit incensus. Quidam dicunt hac Iudæorum ad Deū conuersionem fuisse sub Ezechia, Alij sub Zorobabele, & Esdra, & Nehemia. Quod etsi veritatem contineat, ego tamen existimo, diuinum vatem ad tempus Messiæ hæc retulisse, quod cùm hoc vaticinium mandaret monimentis animo intuebatur, Est igitur meo iudicio huius loci sensus. Victo per Christum mundo, qui nomine Aegypti intelligitur, euersa idolatria vanaque superstitione, multi ex Iudæis instructi & Christi & Apostolorum doctrina, veram fidem recipient

Simile.

recipient, in Christum credēt, eiq; in loco nominis Domini exercituum, in monte Sione, hoc est, in ecclesia catholica munera offerent, vbi diuinum præsidiū implorabunt. Hæc
Psal. 50. sunt munera & sacrificia illa iustitiæ, de quibus regius vates dicebat in psalmo: Tunc acceptabis sacrificium iustitiæ, oblationes & holocausta. Sacrificia iustitiæ appellat ea, quæ fiunt animo scelere expiato, & iustitia prędito, quę sunt Deo acceptissima, quæ ipse pręuiderat esse à Christianis facienda. Iudæos appellat hic Esaias populū diuulsum, dilaceratum, sperantem humanum auxilium & direptum, quoniam erāt à fide separati. Tales enim sunt omnes infideles, & ij etiam
Iacob. 2. qui quamuis habeant fidem, sunt tamen omnibus flagitiis contaminati, & sceleribus imbuti, quorum fides mortua est,
Simile. vt ait D. Iacobus in epistola sua, quoniam est sine operibus, nec est charitate formata. Vt enim qui loca deserta, sed à latronibus habitata, noctu penetrant, non valent hostiles insidias effugere, sic qui per huius mundi deserta nocte suorum scelerum sine lumine diuinæ gratię iter faciunt, non possunt quādiu à Deo sunt seuocati, bonorum direptionē, malorūq; omnium impetum declinare. Talis fuit ille qui, vt est apud Lucam cap. 10. descendens à Hierosolyma in Iericho incidit in latrones, qui cum spoliarunt, & plagis vulneratum semiuiuum reliquerunt. Sed fuit à cœlesti medico curatus, & in diuersoriū, hoc est, in ecclesiam catholicam adductus. Qui est Hierosolymæ colonus, qui requiescit in visione spiritualis pacis, non existimet se esse omnino securum, potest enim descendere in Iericho, & qui descendit, & iacet mortiferis vulneribus traiectus, non, adhibeat suis sceleribus despe
Gen. 28. rationem, potest enim Hierosolymam ascendere. Id fuit nobis in illa scala demōstratū, quā vidit in somniis Iacob stantē super terram, & cacumen illius tangebat cœlum, per quam ascendebant angeli & descendebant. Qui in imo iacent, possunt ascendere: Qui verò summitatem tenent, possunt præcipitari. Fuit tempus illud, quo Iudæi erāt virtutum opibus locupletes, iustitiam & pietatē colentes: at irruentes in eos, diabolus, mundus, & caro, hominum hostes, eos omnibus virtutum ornamētis spoliauerunt, atque pestilentibus vlceribus saucios deformarūt. Sed aduenięte Christo Deo nostro multi receperunt fidē, & fuerunt æternā beatitudinem consecuti. Hos igitur intuebatur diuinus vates, dicens, esse illos in monte Sione Deo munera oblaturos, qui anteà fuerant dilacerati, conculcati, & direptioni commissi.

Anno-

Annotationes ex hebræo in CAPVT XVIII.

Væ terræ cymbalo alarum.] Pro cymbalo alarum est in Hebraico tsiltsal cenaphaim. Prima dictio est á verbo tsalal, quod præter alia significat tinnire, vt in lib. 4. Regum cap. 12. vt quicumque audierit, tinniant ambæ aures eius, vnde tsilitsalim cymbala significat, vt in psalmo 150. Laudate eum in cymbalis bene sonãtibus. Et hanc significationem secutus est noster interpres. Sed quoniam verbum hoc tsalal significat etiam adumbrare, vertit Pagninus: Vę terrę vmbrę alarũ. Potest verti: Væ terræ alis vmbranti. Quidam Hebræus ita exponit: Væ terræ vmbram vniuerso orbi ob alarum suarũ magnitudinẽ multitudinemq; facienti. Quibus verbis vult trãslatitiè significare variarum rerum genera, quæ ex Aegypto ad alias terræ regiones egrediebantur, eiusque negotiationum infinitatem. Sed hic idem alio in loco nomine vmbrę alarũ vela nauiũ intelligit: quam opinionẽ nos in explanatione attigimus. Huic expositioni fauet Thargum Ionathæ ita habens: Væ terræ, ad quam veniunt cum nauibus è terra longinqua, & vela sua extendunt, vt aquila volans alis suis. Hanc interpretationẽ secuti Septuaginta ita transtulerunt: Væ terræ nauiũ alarum. Quã etiam Aquila fortasse secutus pro cymbalo vmbrã posuit. Et quamuis hęc interpretatio sit satis conueniens, magnisque authoribus confirmata: ego tamen existimo per vmbram alarum intelligi præsidium, vt sit sensus: Vę tibi Aegypte, qui aliis auxilium promittis, atq; in vmbra alarum tuarum præsidium polliceris. Hic sensus conuenit argumento capitis, multisque scripturæ locis fulcitur, in quibus vmbra alarum pro pręsidio accipitur. In Psal. 16. Sub vmbra alarum tuarum protege me, quis non videt alarũ vmbra pro præsidio poni. Eodẽ modo accipitur Psal. 56. cuius hęc sunt verba: In vmbra alarũ tuarũ protege me, donec transeat iniquitas. Hoc est, Præbe mihi Domine auxilium tuum, fer opem mihi vndique afflicto, donec Saulis inuidia & scelus finiantur. Vel capitur iniquitas pro tempore afflictionis. Et apud hunc nostrũ Prophetam cap. 16. aliisque in locis vmbram pro auxilio & defensione inuenies. In Psal. 90. vbi cõmunis editio habet: Qui habitat in adiutorio altissimi, in protectione Dei cœli commorabitur, habet versio D. Hieronymi ex Hebræo: In vmbra omnipotentis cõmorabitur. Et non solùm vmbra, sed etiam ala pro auxilio ponitur,

nitur, vt capite 2. Ruth, & sæpè in diuinis literis. Cùm igitur dictio hæc tsiltsal vmbrā significet, & vmbra alarum hebraismus sit, & auxiliū protectionēq; significet, apertè existimo esse cōclusum, verā rectamq; esse hāc nostrā interpretationē, minimeq; cōtēnendā, quanquā alias etiā libenter amplector.

Ad gentem expectantem.] In hebraico est: Ad gentem kaukau, id est expectantem expectantē. Pro quo poteris vertere, auidè expectantem. Sed quoniā hæc dictio kau significat etiam lineam, vertit Pagninus, ad gentē lineatim. Et in suo thesauro exponit gentem lineatim operantem, sumpta translatione à cœmentariis. Vt enim illi extensa linea efficiunt ordinem vnum parietis, & super illum iterum extendunt, vt faciant ordinem alterum, & postea alium, donec parietem perficiant, ita qui paulatim aliquid efficit, illud linea & linea siue lineatim dicitur efficere. Et quoniam in textu est: Ad gētem expectantem & cōculcatam, potest verti: Ad gentē paulatim cōculcatā Et quia nomen hoc kau, quod hic ponitur, significat etiā regulā, normā, directorium, & perpendiculū, potest verti: Ad gentē rectè siue iustè siuè meritò conculcatā. In psal. 18. vbi nos habemus, In omnem terram exiuit sonus eorum: pro sonu est in Hebraico hoc nostrum nomen kau. Quapropter potest rectè conuerti ex Hebræo. In omnē terram exiuit regula eorum, vel norma, vel directoriū, vel perpendiculum, vel ędificatio, vel architectonia eorum. Omnia enim hæc, quæ hoc nomen significat, Apostolorum prædicationi rectè accommodantur. Et ex Paulo Apostolo in epistola ad Romanos constat esse locum illum Dauidis de Apostolorum prædicatione intelligendum. Nitatur Christianus concionator, qui Christi apostolos imitari desiderat, vt sit eius concio regula, vitæq; Christianę perpendiculum, atque ędificandi ars & structura. Tunc enim concionator ædificabit, cùm eius vita verbis respondebit. Et vt regula, vt rem dirigat, recta esse debet, sic concionator, qui alios ad virtutem hortatur, summa ope niti debet, vt sit virtutis rectitudine conspicuus.

Rom. 10.

Similitudo.

Argumentum Capitis XIX.

Solent diuini vates, cum mandant literis aliqua obscura, & explicatu difficilia, subnectere verba apertiora, quibus seipsos interpretentur. Et quoniam Esaias prædixerat capite præcedente Ægypti euersionem verbis inusitatis, obscuris, propeque

propeque inexplicabilibus, nunc se latius atque fusius explicat, prænuntians esse Ægyptios ab Assyriis ad ferrum & flāmam vocandos, penitusque euertendos. Sed eos posteà vaticinatur esse ad veram religionem & Christi fidem venturos Voluit Deus decem plagas Ægypti hac vna medicina sanare afflictis, & ægrotis mederi, eosque ad veritatem adducere, vt iam non irent ad mare rubrū obruendi, sed ad aquas baptismatis viuificandi.

CAPVT XIX.

Nus Ægypti. Ecce Dominus ascendet super nubem leuē, & ingredietur Ægyptū. Et commouebuntur simulachra Ægypti à facie eius, & cor Aegypti tabescet in medio eius. Et concurrere faciam Aegyptios aduersus Aegyptios, & pugnabit vir contra fratrem suū, & vir contra amicū suū, ciuitas aduersus ciuitatem, regnum aduersus regnū. Et dirūpetur spiritus Aegypti in visceribus eius, & consilium eius præcipitabo. Et interrogabunt simulachra sua, & diuinos suos, & pythones & ariolos. Et tradam Aegyptum in manu Dominorum crudelium, & rex fortis dominabitur eorum, ait Dominus exercituum. Et arescet aqua de mari, & flūuius desolabitur atque siccabitur. Et deficient flumina: & attenuabuntur, & siccabuntur riui aggerum.

EXPLANATIO.

Onus Aegypti.] Hoc est, Sequitur vaticinium venturæ calamitatis Ægyptiorum Est explanatio eius quod dixerat in principio capitis præcedentis: Vę terrę cymbalo alarum, quę est trans flumē Æthiopiæ. Hanc Ægyptiorum cladem & afflictionem scribit Ieremias capite 46. & Ezechiel capite 30.

Ecce Dominus ascendet super nubem leuem, & ingredietur Aegyptum.] Euersa & vastata Samaria, & decem tribubus in miseram captiuitatem adductis, conspirauerunt Aegyptij & Aethiopes contra Assyrios. Sed pernicies quam aliis moliebantur, in suum caput redundauit. Nam Assyrij mouerūt exercitum aduersus hostes, eisque bellum crudelissimum intulerunt, & Aegyptum penitus vastarunt. Hunc Assyriorum exercitum appellat Propheta nubem leuem. Nubem appellat, vt ostēdat horribilem tempestatem, & vastationē, quam impendentem videbat Ægyptiis. Quemadmodum enim ex nube *Simile.*

nube oritur aliquando turbulenta ac repentina procella, sic ex Assyriorum exercitu prouentura erat subita & luctuosa pernicies. Et hoc fortasse voluit significare Ezechiel cap. 30. vbi tẽpus huius excidij Aegyptiorũ die nubis appellat. Leuẽ vocat, vt significet Assyriorum velocitatẽ & expeditionem, qui tam prompto & alacri animo, tamque vehementi & cõcitato impetu ad bellũ mouebantur, vt potius volare quàm ambulare viderentur. Est igitur sensus: Ecce Dominus inspirabit Assyriis, vt Aegyptiis bellum inferãt, & ascendens ipse super exercitum Assyriorum, ingreditur Aegyptum, vt eum vastet, & repẽtino prælio euertat. Erunt Assyrij instrumentũ, quo Deus ad exitium Aegyptiorum, ob eorum flagitia vtetur. Chrysostomus in Matthæum cap. 2. explanans hæc verba: Ecce angelus Domini apparuit in somnis Ioseph dicens: Surge, & accipe puerum, & matrem eius, & fuge in Aegyptum: de illo secessu & ingressu Christi in Aegyptum hanc Esaiæ vaticinationem intelligit. Et per nubem leuẽ Christi corpus sacratissimum sine vllo peccatorũ pondere interpretatur. Eleganter ille quidem & piè. Sed existimo germanum huius loci sensum esse eum, quem modò de Assyriorum exercitu explanaui.

Et mouebuntur simulachra Aegypti.] Id est, Deiicient Assyrij idola Aegyptiorũ de locis & altaribus suis, & ea conculcabunt. Ac si dicat Non solũ idola nõ eripient cultores suos, nec seipsa poterunt seruare. Vide quibus in rebus stulti spem suam figebant: Ezechiel capite 30. hoc iis verbis scribit. Hęc dicit Dominus Deus: Disperdam simulachra, & cessare faciã idola de Memphis. Est autẽ Memphis ciuitas magna Aegypti. Possumus hoc in spirituali sensu ita intelligere: Ingresso filio Dei in Aegyptum, hoc est, in mũdum, in nube leui, hoc est, in vtero sacratissimo purissimę virginis, nullo virili semine grauato, ceciderunt idola, cõtremuerũt dæmones, Christi præsentiã ferre non valentes. Commoti sunt à facie eius, hoc est, corã eo. Phrasis est in diuinis literis frequẽs. Fuit Aegyptus victa: hoc est, mundi idolatria & impietas ablata.

Cor Aegypti tabescet in medio eius.] Subaudi metu Assyriorũ. Per cor intellige regem, qui cor populi debet esse, in medio omnium, à quo omnes veluti membra à corde vitã quodãmodo accipiant. Vel per cor intellige præsulem aut sacerdotem. Nam vt cor primo recipit vitam ab anima, & transfundit in corpus, quasi mediũ inter animam & corpus, ita sacerdos debet esse medium inter Deum & populum. Qua de re:

Simile.

poteris

poteris videre ea, quæ capite primo annotauimus. Fortasse huius loci sensus hic est: Metu Assyriorum frangêtur Aegyptiorum corda langueſcent & deficient. Sic capite 7. Ioſue ſcriptum eſt, pertimuiſſe cor populi, hoc eſt, totum Iſraelem animo cecidiſſe, & apud noſtrum Prophetam capite 6. Excæca cor populi huius, id eſt, totum populum.

Et corruere faciam Aegyptios aduerſus Aegyptios.] Permittã vt Aegyptij in Aegyptios irruant, & nulla inter ſe cõcordia cõiungantur. Quaſi dicat Deus: Ego euertam Aegyptios, & ſignum euerſionis erit diſcordia inter eos. Diuidentur, & nullo amicitiæ & beneuolentiæ vinculo continebuntur, & ita delebitur eorum regnũ. Vbi vides nullam eſſe regnis aut populis peſtilentiorẽ perniciẽ, quàm diſcordiam. Fieri enim nõ poteſt, cum populi nauis in alto fluitat, odij atque ſeditionum tẽpeſtatibus agitata: quin in mediis fluctibus miſerè obruatur. Id eſt, quod dicebat Chriſtus Deus noſter: Omne regnum in ſe diuiſum deſolabitur. Cõcordia res paruę creſcunt, diſcordia verò maximæ dilabuntur. Concordia, vt dicitur in Prouerbio, fulciuntur opes, etiam exiguæ. Si lingua rum diuiſio in turre Babylonis ædificium labefactauit, quãto magis voluntatũ diuiſio & diſcordia? Diuide fluuiũ, amittet vim, diuide ignem, extinguetur. Ad generationem rerum naturalium neceſſe eſt elementa inter ſe diſcrepantia & contraria cõuenire, & ſedata diſcordia inter ſe amicitia quadam vniri & copulari, & ex tali cõcordia naſcitur lapis precioſus, cęteręque res naturales, quarum pulchritudinem & excellentiam admiramur. Quid docet medicina niſi amorem & concordiã quatuor humorũ in corporibus humanis. Ex humorum temperata concordia redundat pulchra atq; recta valetudo, & ex eorũ intẽperata diſcrepantia & cõcitatione naſcũtur variæ ægritudines. Quid aliud docet muſica p vocũ inter ſe diſſidentiũ amicitiam & concordiã, ex qua ſuauis harmonia, admirabiliſque concentus oriatur? Hoc conſiderans Orpheus dicebat amatorẽ habere claues omniũ rerũ, quibus earum aperit conceptum, & in lucem prodit. Vnde Empedocles Pithagoreus mundum dicebat conſtare concordia, diſcordia autem diſſipari. Hoc voluit nobis natura in lapide Tirrheo oſtẽdere, qui in aquã coniectus, ſi eſt integer, quãuis magnus innatat, diuiſus verò & comminutus mergitur: ſic nos integri & concordes ſuſtinemur, diuiſi verò & diſcordes peſſum imus. Eam ob cauſam comparat Gregorius Nazianzenus homines cõcordes cum arca Noẽ in diluuio ſeruata, quia

Matt. 12. Luc. 11.

Gen 11. Similia.

Similia.

quia ibi omnes cõcordia quadam connectebantur. Da mihi concordiam, dabo tibi rempublicam permanẽtẽ, & in omni diluuio, & afflictionum procellis conseruatã. Cum in mundi principio Deus crearet multa animantia, noluit multos, homines simul creare, creauit vnum de quo multitudo propagaretur, vt hac admonitione, huius rei memoria, etiam in multis concordem vnitatẽ seruaremus, vt intelligeremus esse nos omnes vnius hominis filios, & videremus, quã esset Deus vnitate delectatus. Hæc est causa, vt ait D. Augustinus quare Deus voluerit vt omnes ab vno ab ipso creato originẽ duceremus. Et eã ob causam cùm Deus daret arma brutis animalibus, alia dentibus muniendo, alia vnguibus, alia cornibus, solum hominẽ armis destituit, nudũ atque inermẽ formauit, tanquã ad amorẽ pacẽque conseruandam creatũ, vt ipsa corporis compositio eũ doceret, ad quid esset editus in lucẽ, & in mundo constitutus. Vnusquisq; exercitus habet vexillum & signũ militare, quo cognoscatur: & vnaquæq; nobilis familia habet stẽmata, arma & insignia. quibus omnes ex illo genere ab aliis discernuntur. Signũ Christianorũ est amor & cõcordia. Hęc sunt eorũ stemmata & insignia, his armis cognoscũtur & ab aliis seperãtur. Hoc est quod Christus suis discipulis dicebat, vt est apud Ioan. ca. 13. In hoc cognoscũt omnes quia discipuli mei estis, si dilectionẽ habueritis ad inuicẽ. Sed heu quàm pauci hoc signo muniuntur. Nam proamore & charitate insurrexerũt dissẽsiones, seditiones, odia, inuidię, insidię, fraudes, & bella, & cęterę pestes, quę ex iis dimanarũt, Quę quidẽ opera sũt dęmonis, cuius officiũ est dispergere, & discordiã inducere, cũ Dei officiũ sit colligere, & cõgregare. Vnde apud Matth. dicebat Christus: Quotiẽs volui cõgregare vos, quẽadmodũ gallina cõgregat pullos suos subalis, & noluistis. Triplex est vnitas & congregatio, 1, qua homo secum debet esse vnitus, de qua dicitur in Psal. Dominus autem assumpsit me, pro quo versio. D. Hiero. ex Hebraico habet: Dominus autem collegit me, hoc est, congregauit & vniuit. Et in psal. 85. vbi nostra versio habet, Lætetur cor meum, vt timeat nomen tuũ, potest verti ex Hæbraico, vni vel vnitũ fac cor meũ. pro quo D. Hieron. vertit: vni vel vnitũ fac cor meũ, Altera vnitas est, qua omnes inter nos debem° esse cõcordes, quã docet Paul. ad Ephe. scribẽs, vt simus solliciti seruare: de qua dicitur in Actis Apost. Multitudinis autẽ credẽtiũ erat cor vnum & anima vna. Hanc præcipit Christus, inquiens: Hoc est præceptum meũ, vt diligatis

inuicem

inuicem, sicut dilexi vos. Tertia vnitas est, qua viri iusti & pñ sunt Deo coniuncti, de qua ait Apostolus: Qui adhæret Deo, vnus spiritus est. Hæc est vnitas quam Maria Magdalena amplectebatur. Hoc est illud vnum, de quo Christus dicebat, Porrò vnum est necessarium. Maria optimam partem elegit. Erat enim Deo vnita, & vnus spiritus cum eo. Hanc vnionem & concordiam nobis tribuit Christus, quapropter eum Apostolus ad Ephesios pacem nostram appellat. Et in epistola ad Romanos, Iustificati, inquit, ex fide pacem habemus ad Deum per Dominum nostrũ Iesum Christum. Huius triplicis vnitatis concordiæ author est Deus. Sed nos de ea nunc potissimum loquimur, quam secundam diximus, quę est hominum inter homines, quorum vnitus animus inter se eos conseruat, disiunctus verò corrumpit & euertit. vnde dicebat Oseas, Diuisum est cor eorum nunc interibunt. Ex quo colligitur excidiũ caput esse discordiam. Quod etiam gentiles lumine gratiæ priuati, sola naturali luce illustrati intellexerunt, & literis mandarunt. Marcus Tullius in lib. 5 de Finibus hæc verba scribit: Neque ciuitas in seditione beata esse potest, neque discordia dominorum domus, multò minus animus à seipso dissidens, secumq; discordans, gustare partem vllam liquidæ voluptatis & liberæ potest. Et Plato quinto dialogo de Republica nihil inquit pernicioſius esse ciuitati quàm discordiam, nihil vtilius quã vnionem & amicitiam. Amplectamur igitur concordiã, eã colamus, & veneremur, & omnem memoriam discordiarũ obliuione sempiterna deleamus. Qua de re poteris videre ea, quæ cap. 11. annotauimus, vbi probauimus Dei officium esse congregare, diaboli verò seiungere, & diuidere.

Ioan.15.

Luc.10.

Ephe.2.

Rom.5.

Ose.10.

Et dirumpetur spiritus Aegypti in visceribus eius.] Sæuiente seditione in Aegypto, aliis volẽtibus se tradere Assyrio, aliis nolentibus, scindetur Aegyptiorum voluntas inter se discrepabunt, & in varias sententias distrahentur. Vel capitur spiritus pro intelligentia. vt sit sensus, Vsque eò erunt perturbati, vt parùm absint ab insania. Euacuabitur Aegyptiorũ sapientia ex animis eorum. Vel sic: Tam acerbo dolore prementur, vt eorum animus in medio viscerum rumpi videatur.

Et consilium eius præcipitabo.] Id est, Ad nihilum redigam. Non sortietur effectũ. Vel sic: Præcipitabo eorũ consilium. hoc est, efficiam vt sit repentinum, acceleratũ, temerarium, sine maturitate & iudicio. Vbi vides celerẽ ac festinã consiliꝝ temeritatem esse Dei vltionem. Punit Deus impios, eorum

consilium præcipitando. Debet enim consilũ esse perfectum & deliberatũ, præsertim in rebus difficilibus, in quibus solet animus distrahi, & afferre ancipitem curã cogitandi. Oportet enim tunc rem alta mente considerare, ne repentino impetu, quasi vento animus concitatus perniciem sibi ipsi machinetur. Bias ille Prienẽsis, vt est apud Laertiũ, dicebat duo maximè esse contraria consilio, irã & festinationẽ. Sic velim tamen existimes non me tarditatem & moram laudare, sed maturitatem. Oportet enim festinare, sed cum prudentia & limato iudicio. Id quidem est, quod dicitur in veteri prouerbio, Festina lentè. Hanc sententiã continent antiqua Tit. Vespasiani nomismata, præferẽtia ex vna parte ancoram, cuius medium seu temonẽ delphin obuolutus complectitur. Per ancorã tarditas ostenditur, per delphinũ verò omniũ piscium, vt ait Plinius, velocissimũ, festinatio significatur. Aspicis igitur hoc simbolum nihil aliud sibi velle, quàm id quod est in veteri prouerbio, festina lẽte. vnde quidã sapiẽs dicebat: Deliberare vtilia, mora tutissima est. Sed hæc est mora cũ festinatione coniungenda, vt alterum altero temperetur. Voluit Deus Aegyptios euertere, ideo eorum cõsilium permisit esse præceps & temerarium.

Et tradam Aegyptum in manu dominorum crudelium.] Hoc est, Assyriorum, qui immanitate multis in locis etiam ipsas feras superarunt.

Et arescet aqua de mari.] Sensus est: Tã immanis erit Assyriorũ rex in Aegyptios, vt omnia diripiat & populetur. Incident Aegyptij in tam miseras & acerbas calamitates, ac si Nilus esset exsiccatus, à quo omnem suã habẽt vtilitatẽ. Non poterat Propheta maiores ęrumnas illis minari, quã eas quę Nili ariditati comparentur. Quoniam tota Aegyptus rigatur Nilo & eius inundatione fœcũdatur, & nutritur, ob pluuię perpetuũ defectũ. Nunquam enim ibi pluit. Et pro miraculo narrat Herodotus semel in Thebis pluisse quasdã guttas. Et sub allegoria siccitatis Nili inducit Propheta piscatores, textores retiũ lacunas, & viuaria. Elegãs ab absq; dubio in hoc vate dicendi exornatio, & mirũ quasi poeticũ artificiũ. Nomine maris, vt iam diximus, Nilus intelligitur more scripturæ, quæ aquarũ congregationem solet mare apellare. Sunt qui per aquã maris hoc in loco intelligãt partẽ illã maris mediterranei, in quã septẽ ostiis ingreditur Nilus. Hãc siccandã prędicit, & aquis destituendã, vt per mare Aegyptiacũ annona apportari non possit: & per fluuiũ, Nilũ intelligunt.

Alij

Alij per mare intelligendũ putãt lacum Mareotidẽ, qui erat Aegyptijs vtiliſsimus, nõ ſolũ propter piſcium multitudinẽ, ſed etiã propter gẽmas & margaritas quę ibi producebãtur. Nec mirũ eſt, ſi Aegyptiis deſit aqua maris, fluminũ, & fontium, & areſcãt plãtę, & fugiant ſeu moriãtur piſces, & rerũ abundantiæ ſuccedat admirabilis inopia, & tandẽ omnibus bonis ſpoliati relinquantur, quoniã ipſi Deum dereliquerunt.

Calamus & iuncus marceſcet, nudabitur alueus riui à fonte ſuo: & omnis ſementis irrigua ſiccabitur, areſcet, & non erit. Et mœrebunt piſcatores & lugebunt omnes mittentes in flumen hamum, & expandentes rete ſuper faciem aquarum emarceſcent. Confundantur qui operabantur linum, flectentes & texentes ſubtilia. Et erunt irrigua eius flectentia: omnes qui faciebant lacunas ad capiendos piſces. Stulti principes Taneos ſapientes conſiliarii Pharaonis dederunt conſilium inſipiens. Quomodo dicetis Pharaoni: Filius ſapientium ego, filius regum antiquorum? Vbi nunc ſapientes tui? Annuncient tibi, & indicent quid cogitauerit Dominus exercituum ſuper Aegyptum. Stulti facti ſunt principes Taneos, emarcuerũt principes Mempheos: deceperunt Aegyptum angulum populorum eius. Dominus miſcuit in medio eius ſpiritum vertiginis, & errare fecerunt Aegyptum in omni opere ſuo, ſicut errat ebrius & vomens. Et non erit Aegypto opus, quod faciat caput & caudam, incuruantem & refrenantem.

Calamus & iuncus marceſcet.] Arefactis fluuiis cæteriſque aquis areſcent omnia quę aquis nutriuntur. Quidã per mare intelligunt regnum, per fluuiũ regem, per riuos nobiles & magnates, per calamũ & iuncum vilẽ plebem. Poteris per Aegypti fluuios huiuſmodi opes, vitam, gloriam potẽtiam & cæteras huius mundi res intelligere, quæ inſtar fluminum fluentes modò inundantes, modo decreſcentes, nullã habentes conſtantiam & firmitudinem, in mari mortis tandem finiũtur. Naſcũtur iuxta hęc flumina iuncus fragilis nullũ fructũ proferẽs, & calamus foris viridis intus vacuus. Spes mũdi iuncus eſt viro re pulcher, ſed fragilis & inutilis, nulli vſui niſi vt pedibus conterarur. Contere igitur fallacem mundi ſpem, cõculca pedibus iuncũ Aegypti. Ne reſpicias eius florentẽ viriditatẽ, ſed animaduerte nullum ferre fructum. Ne te decipiat mũdi ſpes, ſuiſque illecebris trahat ad interitum, ſed cõſidera nullam te inde eſſe veram vtilitatem percepturum. Nam altè perpendere ſi voles, videbis apertiſsimè eos omnes qui ſpei mundi crediderunt, fuiſſe deceptos, & in ſummas ęrumnas incidiſſe. Id voluit diuinus vates ſignificare, di

cens, iuncum fluuiorum Aegypti marcescere. Quanquam enim spes mũdi magna promittat, marcescit tamen: & illi, qui erant in sublimi dignitatis gradu constituti, præcipitantur, miseram illam & in breui tam celerem & tam variam commutationem deplorantes. Nec solùm iunco, sed etiam calamo, hoc est, arundini virenti Esaias spem mũdi comparauit. Quemadmodum enim arũdo vento mouetur & rapitur, sic mundi spes est vento exposita, nullam habens certitudinem: & quemadmodum arundo pulchritudinem prę se fert, & excellentem in foliis viriditatem, qua oculos spectantium fallit, sed intus vacua est, nihil habẽs soliditatis, sic huius mundi spes humanarum rerum speciem repræsentat, qua homines seducit, & ad se illecebris delinitos adducit, cum sit fallax & inanis, nullamque contineat eminentem effigiem veritatis, sed adumbratam quandam imaginem humanæ gloriæ. Et eam ob causam mundus hic cum arundineto comparatur. Ait enim Scriptura in libro Sapientiæ: Fulgebunt iusti, & tanquam scintillæ in arundineto discurrent. Scintillis splendidis & rutilantibus comparat viros iustos, igne charitatis incensos, vita ac exemplo tanquam lucidissimis radiis micantes: mundum verò cum arundineto viridi & inani, & vento agitato. Omnis enim mundi gloria, quæ deceptis hominibus pulchra & expetenda videtur, inanis est, par leuibus ventis, nihil expressi repræsentans, sed fallacem quandam pulchritudinem insipientium oculis obuersantem. Hæc temporis puncto euanescit & extinguitur. præclarè igitur illustrissimus ille ac regius vates canebat, Vidi impium super exaltatum, & eleuatum super cedros Libani: Transiui & ecce non erat, quæsiui & non est inuentus locus eius. Et in alio Psalmo eum beatum appellat qui non in mundo, sed in Deo ponit spem rerum suarum, Beatus, inquiens, vir, cuius est nomen Domini spes eius, & non respexit in vanitates & insanias falsas. Vide quid mũdi gloriã & opes appellet vanitates & insanias falsas. Et in alio psal. Tu es, inquit Domine spes mea: Hæc est spes illa, de qua in libro Sapientiæ scriptũ legimus Spes illorum immortalitate plena est. At sceleratorũ spes marcescit & tandẽ extinguitur, de qua ait Salomon in Prouerbiis: Spes impiorum peribit: quam hoc in loco Esaias calamo & iunco comparatam marcescere confirmauit. Nos verò, vt verbis vtar diui ni Pauli in epistola ad Hebræos scripta, aspersi corda à conscientia mala & abluti corpus aqua munda, teneamus spei

Sap. 5.

Psal. 39.

Psal. 36.

Psal. 39.

Sapien 3.

Prou. 10.

Heb. 10.

nostræ

nostræ confessionem indeclinabilem.

Nudabitur alueus.] Nempe ab herbis virentibus, & riui nudabũtur à fonte suo, hoc est, arescẽt omnino. Arefacto enim fonte necesse est riuum arescere, vel alueus riui, hoc est littus flumins Nili arescet omnino, fonte suo arefacto.

Et omnis sementis irrigua siccabitur.] Sementis significat seminationem, & aliquando segetem, pro qua hic accipitur.

Et mœrebunt piscatores.] Subaudi, propter fluminum siccitatem. Mystice verò, Omnes illi, qui in mundi mare retia mittunt, mundi opes & potentiam piscantes, dolore cruciantur, cum eis desunt ea, quæ quærunt. At Diuini piscatores animas quęrunt, nõ diuitias. Hi sunt, quibus Christus dixit: Faciam vos fieri piscatores hominum. Non dicit piscatores diuitiarum, non dignitatum, non nominis, non opũ, sed hominum. Debent cõcionatores animas quærere, non autem ad humanas inanesque opes aspirare. *Matt. 4.*

Qui operabantur linum.] Hoc est, qui faciebãt retia ex lino.

Et erunt irrigua eius.] Hoc est, fontes terram irrigantes. Quamuis enim irriguum sumitur pro re quæ irrigatur vel irrigari potest, hoc tamen loco accipitur in actiua significatione: quemadmodum apud Vergilium libro Georgicorum quarto: Irriguumque bibant violaria fontem.

Stulti principes Taneos.] Tanis ciuitas est Aegypti, vbi Moyses multa signa fecit, ait enim Psalmus: Posuit in Aegypto signa sua, & Prodigia sua in campo Taneos. Memphis quoque ciuitas esse Aegypti, magicis artibus dedita, vbi vigebat humana sapientia. At in Aegypti euersione nihil profuerũt sapientium consilia, quin potius illi, qui alios anteire sapientia existimabantur, in errores incredibiles inciderunt, & ignorantiæ caligine inuoluti, suam stultitiã indicarũt. Apprehendit, inquit Iob, sapientes in astutia corum, & consilium prauorum dissipat. Et Salomon in Prouerbiis: Non est, inquit sapientia, non est prudentia, non est consilium contra Dominum. Et Ieremias ait: Stultus factus est omnis homo à scientia. Cæterùm de antiquitate huius ciuitatis Tanis vide caput 13. Numerorum, vbi Septuaginta pro Tani Titanim verterunt. *Psal. 77.* *Iob. 5.* *Prou. 21.* *Ierem. 10.* *Num. 13.*

Quomodo dicetis Pharaoni.] Verba sunt Prophetæ sapientes Aegyptios alloquentis, & subsannantis, Vos Aegyptiũ consiliariũ, qui vobis sapientiam sumitis & arrogatis, quomodo dicetis regi Pharaoni, pollere vos consilio, sapientia, & authoritate, esseque ex sapientum ac priscorum regum

stirpe genitos, cum sit perspicuum esse vos insipientes, nullumque illi salutare consilium tribuisse? Et statim dirigit sermonem ad Pharaonem regem dicens: Vbi sunt sapientes tui ô Rex Aegypti? Vbi sunt tui vates, qui sapientũ & antiquorum regũ familia gloriantur. Indicent tibi, quid Deus contra Aegyptum cogitauerit. Irridet regis fiduciam, quam in suis sapientibus habebat.

Angulum populorum.] Hoc est, Memphim ciuitatem munitissimam, & fortissimam. Robur enim & decus angulus
Psal. 127. appellatur, quemadmodum in Psalmo: Lapidẽ quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli, hoc est, in caput & firmamentum roboris & pulchritudinis totius ædificij, vtrumque parietem cõtinens & contungens. Vel per angulum ipsum regnum significatur, in quo multi velut parietes in angulo copulantur: Fuit autem Memphis condita à Mineo multo ante Abrahamum. Author est Iosephus cap. sexto libri octaui de Antiquitatibus.

Dominus miscuit in medio eius spiritum vertiginis.] Hoc est, inconstantiæ & varietatis. Nulla res est quæ capitaliorem perniciem afferat hominibus, quã inconstantia, quę eos per-
Psal. 32. turbat, vt in nulla sententia sint permanentes, sed instabiles & vacillantes. Ideo à Deo petebat diuinus psaltes, vt hostes suos homines impios in nullo proposito firmos esse permitteret. Deus meus inquiẽs, pone illos vt rotã, hoc est, fac eos instar rotæ in orbem volutari, fac eos nullam in suis consi-
Eccl 27. liis & cogitationibus habere constantiam, nullam perpetui-
Ibidem. tatem. Stultus, ait scriptura, sicut luna mutatur, & de sapien-
Simile. te ait: Homo sensatus in sapiẽtia manet sicut sol. Est quidem homo insipiens similis lacui illi qui est apud Troglodytas, quẽ referunt sexies in die naturali mutari, & modo esse dulcẽ, modò amarũ, sic nonnulli nunc sunt leues, nũc truculẽti, nunc diligunt, mox odio prosequuntur, modò aiunt, modò negant, nunquam denique in eodem proposito perseuerant. Poteris per spiritum vertiginis ventũ turbinis intelligere, vt sit sensus: Dominus euertit Ægyptum, quemadmodũ stipula abripitur flatu venti & turbinis. Pagninus vertit: Spiritum peruersitatum. Fortasse per spiritum vertiginis intelligit errorem. Nam qui mouentur in orbem veluti vertigine agitati, non sunt apud se, & tanquam insani cadũt in terram. Ideò Aegyptios errore deceptos ebrio vomenti comparat, qui vino correptus, iacet sine iudicio prostratus. Vertigo est turbo, quem Sallustius turbinum motum appellat. Quanquam

dicant

dicant nonnulli vertiginem solum capitis dolorem & ægretudinem significare. Diuus Hieronymus spiritū vertiginis spiritum erroris siue errorum interpretatur.

Et non erit in Aegypto] Hoc est, Quid facient Aegyptij cum omnes in errore versentur? cum sapientes errare fecerint, caput & caudam, incuruantem & refrenantem, hoc est, nobiles & obscuros, senes & pueros. Nomine capitis intelligit viros illustri laude celebratos, nomine caudæ plebeios & infimo loco natos, nomine incuruantis semē, nominę refrenātis adolescentem, qui seipsum refrenare debet. D. Hieronymus in commentariis dicit pro refrenante posse esse lasciuientē, & ita erit apertior interpretatio, vt per lasciuientem adolescentem intelligamus. De iis nominibus locuti sumus cap. 9. in hebraicis annotationibus. Poterit hic esse sensus: Nec magnates, nec plebeij, nec fortes, nec fragiles, poterunt aliquid efficere, quod possit occidenti reipuplicæ prodesse.

In die illa erit Aegyptus quasi mulieres, & stupebunt & timebunt à facie commotionis manus Domini exercituum, quam ipse mouebit super eam. Et erit terra Iuda Aegypto in festiuitatem, omnis qui illius fuerit recordatus, pauebit à facie consilii Domini exercituum quod ipse cogitauit super eam. In die illa erunt quinque ciuitates in terra Aegypti loquentes lingua Chanaan, & iurantes per Dominum exercituum: Ciuitas Solis vocabitur vna In die illa erit altare Domini in medio terræ Aegypti, & titulus Domini iuxta terminum eius: & in testimonium Domino exercituum in terra Aegypti. Clamabunt enim ad Dominum à facie tribulantis & mittet eis saluatorem & propugnatorem, qui liberet eos. Et cognoscetur Dominus ab Aegypto, & cognoscent Aegyptij Dominum in illa die, & colent eum in hostiis & in muneribus: & vota vouebunt Domino, & soluent. Et percutiet Dominus Aegyptum plaga, & sanabit eam & reuertentur ad Dominum & placabitur eis, & sanabit eos. In die illa erit via de Aegypto in Assyrios, & intrabit Assyrius in Aegyptū, & Aegyptius in Assyrios: & seruient Aegyptij Assur. In die illa erit Israel tertius Aegyptio & Assyrio: Benedictio in medio terræ, cui benedixit Dominus exercituum dicēs: Benedictus populus meus Aegypti, & opus manuum mearum Assyrio, hæreditas autem mea Israēl.

In die illa erit Aegyptus quasi mulieres.] Qui quondam fortitudine pollebant, erunt imbecilli, & veluti mulieres animo cadent. Quando Deus vult, nemo habet nec corporis neque animi fortitudinem. Ieremias ait cap. 51. Cessauerunt fortes Exodi.

fortes Babylonis à prælio, habitauerunt à præsidiis, deuoratum est robur eorum, & facti sunt quasi mulieres. Aequum fuit vt Ægyptij, qui pueros Hebræorum suffocabant, & fœminas relinquebant, essent veluti mulieres effœminati & imbecilli.

A facie commotionis manus Domini exercituum.] Hoc est, A supplicio vltionis commotæ à Deo per Assyrios. Mouere manum, extendere manum, ponere manum, significat punire. De iis Hebraismis locuti sumus capite 1 & capite quinto.

Et erit terra Iuda Aegypto in festiuitatem.] Hoc est, calamitas Iudæorum consolabitur Aegyptios. solet enim aliorum miseria afferre aliquod gaudium ærumnosis, eosq; dolore aliquo modo leuare. Pro festiuitate habent nonnulli codices ad marginem pauorem, & etiam nonnulli in proprio textu. Pagninus ex Hebræo etiam vertit pauorem. Vox Hebraica vtrumque significat, festiuitatem & pauorē, est enim in Hebraico lecchagga à verbo hageg, quod significat diē festum agere, celebrare, & festiuare. Leuitici. 22. Celebrabitis ferias Domini septem diebus. Vnde nomē chagga significat festiuitatem: & quoniā in festis diebus tenemur Deū maiori religione & filiali amore venerari, capitur pro timore. Et D. Hieronymus in primis commētariis ait debere potius hic verti in timorem, quàm in festiuitatem. Et Thargum pauorem interpretatur: quem etiam sequutus Aquila vertit, gyrosin, cùm aliquis pauidus & tremēs circunfert oculos, & aduenientē formidat inimicū. Et ita erit sensus: Tam fragiles erunt Aegyptij, vt etiam vocabulū Iudæ eis ingerat pauorē, quoniam ob auxilium quod ei præbuerunt animo iniquo, in tantam calamitatem inciderunt. Vel sic: veniet tempus, ait Propheta, quando Aegyptij non possint sine timore audire nomen Iuda, in qua ego hæc vaticinatus sum, Vel, Ideo Aegyptij timebunt Iudæos, quoniam audient cladem Assyriorum apud Hierosolymam, vbi exercitus Sennacheribi fuit funditus extinctus.

Leuit. 23.

In die illa erunt quinque ciuitates.] Diuus Hieronymus asserit sua etiam ætate fuisse aliquas ciuitates in Aegypto lingua Chananitide loquentes. Putant nonnulli fuisse Syros à Nabuchodonosore rege Babyloniorum in Aegyptum trāslatos, qui Syri etiā Chananitica lingua loquebātur. Diuersa erat lingua Syriaca à Iudaica, vt constat ex ca. 26. huius Prophetæ, sed vtraque Chananitica appellabatur. Alij tradunt regem Sennacheribum habuisse in exercitu suo multos Aegyptios,

gyptios, quos vicerat, & secum duxerat ad oppugnandam Hierosolymam, sed percusso exercitu Assyriorum euaserunt Aegyptij, quos Ezechias dimisit superstites, vt Dei gloriam, & admirabilem Assyriorum cladē in Aegypto prædicarent: & erectis aris verum Deum colerent, & sacrificiis venerarentur. Et hos aiunt esse quinque ciuitatum quarum Esaias hoc in loco meminit, cultores, quos lingua, quam Hierosolymæ didicerant, propheta prædicit esse locuturos, & per Deum verū, nō per idola iuraturos. Alij dicunt hæc verba Esaiæ nihil aliud significare quàm futuram magnam inter Iudæos & Aegyptios coniunctionem & familiaritatem. Alij narrant multos ex Iudæis se in Aegyptum contulisse post Babylonicam captiuitatem, & has quinque ciuitates coluisse. Fortasse cum diuinus vates hæc literis mandaret, tempus gratiæ respexit. Tunc enim fideles ex gentibus & Iudæis fuerunt cōmunicatione coniuncti. Aegyptus mundus est, quem Deus vicit vt homines saluos faceret. Quid aliud nobis vult significare propheta per eos, qui ad Deum fuerunt cōuersi, quàm conuertendas esse gentes ad fidem Christi, & lingua sancta locuturas? Lingua mūdi lingua est Aegyptiaca, lingua verò verorum Christianorum sancta est. Pij homines lingua Hierosolymæ, impij verò lingua Aegypti loquuntur. Vis hominē cognoscere cuius sit nationis, audi eum loquētem: sermo enim eum manifestū facit. Ex abundātia cordis, vt Christus ait, os loquitur. Omnis homo aut habitator est Hierosolymę *Matt. 12.* aut Aegypti, aut tenebrarum & perturbationum, aut visionis pacis colonus, cognoscitur autem in verbis. Nam vt di- *Simile.* cebat Themistocles, sermo est similis stragulis picturatis: vt enim illæ, dum extenduntur, imagines ostendunt, at dū contrahuntur, celant easdem: sic oratio prolāta animum demonstrat, & aperit, quæ abscondita eum absconditum tenebat, & occulta, occultabat. Vnde quidam sapiēs dicebat. Qualis est homo, talis est eius sermo.

Ciuitas Solis.] Hæc erat pulcherrima quædam & florentissima ciuitas, cuius propheta meminit ob eius præstātiam & excellentiam.

In illa die erit altare Domini in medio terræ Aegypti.] Hæc non solùm nostri, sed etiam Iudæi de Christi aduentu intelligunt. Et est sensus: Cùm Christus venerit, & homines docuerit, atq; sua morte ipsam mortem occiderit, erit in medio Aegypti, hoc est in medio mundi altare vnum, in quo Deus offeretur, erit vna ecclesia, vnum baptisma, vna fides.

Et

Et titulus Domini iuxta terminum eius.] Sensus est: In terminis Aegypti erit titulus in signum & memoriam Dominicæ passionis, hoc est in vniuerso mundo coletur memoria redemptionis humanę. Capitur titulus pro monumento, & perpetua rerum gestarum memoria, quemadmodum capite vigesimo octauo Geneseos, vbi memoriæ proditum est, erexisse Iacob lapidem in titulum, in memoriam mirabilis illius scalę, quam ibi viderat: & promissionis, quam à Domino acceperat. Vel sic: In altari erit titulus, hoc est, statua, aut figura: in quam significationem accipitur sextodecimo capite Leuitici, vbi dicitur: Non facietis vobis idolum, & sculptile, nec titulos erigetis. In lib. 2. Regum cap. 18. ita scriptū est: Porrò Absalon erexerat sibi cùm adhuc viueret, titulum, hoc est, statuam. Quamuis nonnulli per titulum pyramidem, alij arcum triumphalem interpretentur. Ego existimo per altare Aegypti ecclesiam intelligi, & per titulum honorem Christo exhibendum, aut memoriam nostrę redemptionis in altari celebrandam. Iudei nonnulli asserunt hanc Esaiæ vaticinationem fuisse tempore Machabæorum completam, quando Onias in Aegypto altare Deo ædificauit. Sed longè falluntur opinione. Quin potius Onias peccauit, quia præceptum Domini confregit, quo est in lege prohibitum, ne durante lege altare Domino in Aegypto ædificaretur. Præterea si hoc Iudæi interpretantur de tempore Mesiæ, qui fieri potest, vt tempore Machabæorum impleretur? Sed cùm in lege sit prohibitum fieri altare extra Hierosolymam, & Esaias prædixerit in Aegypto rectè faciendū, indicat legem abrogandam & antiquandam esse. Translato enim sacerdotio, vt verbis Paulinis vtar, necesse est, vt & legis translatio fiat.

Clamabunt enim ad Dominum.] Versantes Aegypti in ærūnis clamabunt ad Dominum, & ipse eos exaudiet, mittetq; eis saluatorem, hoc est Christum, qui appellatur Iesus, hoc est saluator, qui eos ab animorū hostibus eripiat. Et cognoscetur Christus ab omnibus fidelibus. Hoc vaticinatus fuit iis verbis Ieremias: Omnes cognoscent me, ait Dominus, à minimo eorum vsque ad maximum. *Ierem. 31.*

Et percutiet Dominus Aegyptum.] Post magnam cladem conuertentur Aegyptij, & Deus illis medebitur. Dominus percutit, & simul medetur. Dū aliud agere videtur, agnitionem sui affert hominibus. Punit vt misereatur: quem enim diligit Dominus corripit, vt ait Apostolus ad Hebræos scribens,

bens, & castigat omnem filium, quē recipit: & Iob, Ipse, in- *Heb.4.*
quit, vulnerat, & medetur: percutit, & manus eius sanabunt. *& 7.*

In die illa erit via de Aegypto in Assyrios.] Significat concordiam & commercium, & spiritualem ac euangelicam pacem inter gentes, quę erant in Christum crediturę, de qua pace vide ea quæ supra annotauimus cap. 2.

In die illa erit Israël tertius Aegyptio & Assyrio.] Hoc est, Erunt Israëlitæ sicut Aegyptij & Assyrij. Omnes credentes *Ioan.10.*
erunt in vna Ecclesia, fiet enim vnum ouile, & vnus pastor. Et erit benedictio in medio terræ. non solùm benedicentur Israëlitæ, sed etiam gentes per Christum. Prædicit fore vt gentes essent æquales Iudæis.

Benedictus populus.] Populus Aegyptiacus anteà maledictus, erit benedictione cumulatus, & Assyrius erit opus manuum mearum: nam ego eum conuertam, in eiusq; conuersione clementiam meam magnopere demonstrabo. Et Israël erit hæreditas mea, quia in Iudæa nascar & patiar. Fortasse ideò hæ tres regiones singulariter nominantur, & benedicendæ prædicuntur, quia in his creuit magnopere Christi religio, & fuit admirabilis quædam sanctorum monachorum abundantia.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XIX.

Deceperunt Aegyptum angulum populorum.] Pro angulo est in Hebræo pennath in singulari. Pagninus tamen posuit in plurali, ita vertens: Errare fecerunt Aegyptum anguli tribuum eius. Et tunc est sensus: Sapientes, qui sunt anguli, quorum consilio populi coniunguntur & copulantur Aegyptum fefellerunt. Vbi aspicis officium esse sapientum & consiliariorū ciues coniungere, eosque inter sese amicitia beneuolentiaque conseruare. Potest verti: Deceperunt angulum populorum Aegypti. Vt sit sensus: Aegyptij sapientes deceperunt regem, qui erat veluti angulus populorum Aegypti: Volens diuinus vates ostendere Aegypti miseriam & excidium, satis esse duxit indicare, esse regem à suis consiliariis seductum atque deceptum.

Ciuitas Solis vocabitur vna.] Hic variant Hebræa exemplaria. Nam in nonnullis pro Sole est ha cheres, in aliis verò ha heres. Prior dictio significat Solem, vt Iob capite nono. Qui præcepit soli, & non oritur. Posterior verò contritionem,

nem, euersionem, & vastationem. Diuus Hieronymus legit cheres, Pagninus heres. Cum igitur in Hebraicis codicibus sit varietas, quid mirum est in latinis interpretibus inueniri varietatem? Chaldæus paraphrastes habet: ciuitas Solis? quemadmodum est in editione vulgata cum diuo Hieronymo. Et hæc videtur recta interpretatio: Nam in Aegypto sita erat quædam ciuitas appellata Heliopolis, vt author est Herodotus libro secundo, quam Diodorus Siculus Thebas esse ait. Et Iosephus capite septimo libri secundi Antiquitatum, & capite quarto libri tertiidecimi eam in Aegypto sitam esse asserit. Quod à diuinis literis non discrepat. Est autem perspicuum ἡλιόπολιν Latinè sonare Solis ciuitatem. Inuenies hoc nomen Geneseos capite quadragesimoprimo, vbi scriptum est Putipharem Aegypti fuisse Sacerdotem Heliopoleos. Cum versione communi, & Chaldæa paraphrasi, & diuo Hieronymo, concordat Symmachi versio. Quare ea est meo iudicio tenenda. Non enim solùm magnorum scriptorum authoritate fulcitur, sed etiam admirabilem in spirituali intelligentia habet doctrinam. Ait propheta in hac Aegypti ciuitate tantam fore conuersionem, vt relictis idolis, & Aegyptio sermone, vnum Deum colerent, lingnaque Chananitica loquerentur. Fieri non potest, vt ciuitas Aegypti, hoc est anima tenebris circunfusa, atque errorum scelerumque caligine cooperta, ad Deum conuertatur, nisi fuerit diuini Solis radio illustrata. Solisque ciuitas appellatur. Sed si hoc nomen scribatur litera siue potius aspiratione hac ה, deriuatur à verbo haras, quod significat destruere & conterere, vt apud nostrum Prophetam capite quartodecimo: Vrbes eius destruxit: Et in Psalmo quinquagesimooctauo. Deus conteret dentes eorum. Ideo potest verti: Ciuitas contritionis siue euersionis, neque sine mysterio. Vt enim oportet corrumpi veterem phœnicem, vt aiunt, incendio & flagrare, vt noua oriatur, sic oportet hominem veterem conteri & corrumpi, vt nouus renouetur. Ait enim Apostolus in epistola sua secunda ad Corinthios: Licet is qui foris est, noster homo corrumpatur, tamen is, qui intus est renouatur de die in diem. Et ad Romanos scribens ait: Nolite conformari huic seculo, sed reformamini in nouitate sensus vestri. Et ad Colossenses. Mortificate ergo membra vestra, quæ sunt super terram: & paulò pòst: Expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis, & induêtes nouum eum, qui renouatur in agnitione Dei, secundū imaginem

Similitudo.

2. Cor. 4.

Rom. 12. Col. 3.

ginem eius, qui creauit eum. Et in prima ad Corinthios: Ex purgate vetus fermentum, vt sitis noua conspersio. Et ad Ephesios: Deponite vos secundum pristinam conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris, renouamini autem Spiritu mentis vestræ, & induite nouum hominem, qui secundum Deum creatus est, in iustitia & sanctitate veritatis. Quemadmodum igitur illa Aegypti ciuitas erat conterenda, vt Deum piè coleret, sic homo, vt Deo obtemperet, sanctaque religione veneretur, debet ipsum conterere, dareque operam, vt ratio conculcet & retineat appetitus, ne modum transeuntes, & obedientiam abiicientes, animum perturbent, eiusque constantiam à sua sede & statu deiiciant. 1. Cor. 5. Ephes. 4.

Argumentum Capitis XX.

Prædicitur Aegyptiorum & Aethiopum captiuitas. Idē est argumentum huius capitis & duorum præcedentium: est enim hoc caput quasi auctarium illorum.

CAPVT XX.

IN anno quo ingressus est Thartan in Azotum, cum misisset eum Sargon rex Assyriorum. & pugnasset contra Azotum, & cepisset eam: in tempore illo locutus est Dominus in manu Esaiæ filii Amos: dicens: Vade, & solue saccum de lumbis tuis, & calceamenta tua tolle de pedibus tuis. Et fecit sic vadens nudus, & discalceatus. Et dixit Dominus: Sicut ambulauit seruus meus Esaias nudus & discalceatus, trium annorum signum & portentum erit super Aegyptum, & super Aethiopiam: sic minabit rex Assyriorum captiuitatem Aegypti, & transmigrationem Aethiopiæ, iuuenem & senem, nudam & discalceatam, discoopertis natibus ad ignominiam Aegypti. Et timebunt & confundentur ab Aethiopia spe sua, & ab Aegypto gloria sua. Et dicet habitatio insulæ huius in die illa: Hæccine erat spes nostra, ad quos confugimus in auxilium, vt liberaret nos à facie regis Assyriorum? & quomodo effugere poterimus nos?

EXPLANATIO.

In anno quo ingressus est Thartan in Azotum.] Azotus, vt refert Iosephus Hebræus, vrbs fuit Palestinæ, quam expugnauit

gnauit Thartan dux Sennacheribi Assyriorũ regis, qui hic Sargon appellatur: habebat enim Sennacheribus, vt annotauit D. Hieronymus, multa nomina. Huius Thartanis meminit scriptura libro quarto Regum, capite 18. Anno igitur quo Azotus fuit capta, præcepit Deus Esaiæ, vt deponeret tunicam saccam, qua induebatur, & calceamenta tolleret de pedibus suis, quod Esaias fecit in signum nuditatis futuræ Aegypti & Aethiopiæ, quæ regiones fuerunt tribus annis ab Assyriis euersæ. Et Aegyptij ac Aethiopes, qui ex prælio euaserunt, fuerunt capti, & ab Assyriis in Assyriã abducti, vbi nudi, vestibus & calceamentis spoliati, in summa ignominia versabantur. Hoc vaticinatus fuit Esaias: vt viderent Iudæi vastandos esse Ægyptios, in quibus spem suam collocauerant, & ad quos contempto & derelicto Deo confugere decreuerant.

Solue saccum de lumbis tuis.] Hic erat habitus prophetarum populi delicta plangentium, & propria corpora cilicio dominantium.

Et fecit sic, vadens nudus & discalceatus.] Aspice prophetæ obedientiam. Erat Esaias illustri loco natus, vir nobilitate & authoritate præstanti, & non erubuit nudus incedere: nihil enim honestius & illustrius iudicauit, quàm Dei præceptis obedire. Sunt qui existiment hæc in visione imaginaria gesta fuisse. D. tamen Hieronymus realiter inquit contigisse, quẽadmodum litera sonare videtur. Existimo tamen eum ita fuisse nudum, vt verendas partes tectas habuerit.

Trium annorum signum.] Hoc est, Hæc nuditas prophetæ erit signum euersionis Aegyptiorum & Aethiopum, ipsis Aegyptiis opem ferentibus, quæ durabit tribus annis, quibus Aegyptus & Aethiopia vastabuntur. Vel indicat illam euersionem venturam esse transactis tribus annis. Fortasse ter nudus incessit vates.

Nudam & discalceatam.] In ipsa transmigratione ibunt Ægyptij & Aethiopes vestibus & calceamentis nudati, tam iuuenes quàm senes. Perpende Aegyptij, hoc est, tenebris circunfusi, Pharaoni, hoc est, dæmoni seruientes, captiui ducũtur ab Assyriis, hoc est, à peccatis. Est enim peccatũ vilis quędam & infamis captiuitas, in qua omnes detenti nudi sunt, veræ dignitatis vestibus & ornamentis priuati. At qui charitate sunt præditi, soli sunt veste nobilissima induti. Hæc est
Matt. 22. vestis illa de qua Christus apud Matthæum. Amice, inquit, quomodo huc intrasti non habens vestem nuptialem? Et Apostolus

postolus Petrus, Charitas, inquit, operit multitudinem peccatorum. Et Dauid in Psalmo: Beati, inquit, quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Charitas enim operit & tegit: vnde qui sine ea sunt, meritò nudi dicuntur, quod significans diuus Ioannes dicebat cuidam in Apocalypsi: Nescis quia tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Ideo ait scriptura primos nostros parentes, cùm in peccatum inciderunt, cognouisse se esse nudos. Quamuis enim ante peccatum nudi essent, habebãt tamen pro vestimento diuinam quãdam dignitatem, quam, si in illo fœlici statu permansissent, non amisissent, quin potius fuissent semper admirabili quadam gloria cumulati. At cùm Dei præceptum transgressi sunt, erubuerunt, & fuerunt hac veste nudati, & senserunt anxios timores, inanes solicitudines, aliasque perturbationes, qua in eos tanquam procellæ & tempestates irruerunt. Est igitur charitas diuina quædam vestis. Hæc est vestis illa qua Elias operuit Eliæum, quem inuenit arantem. Hac enim indutus Eliæus combussit aratra, in quorũ igne coxit duos boues, quos occidit, & statim secutus est Eliam, qui super eum palliũ proiecerat. Quid per Eliæum terram colentem intelligitur, nisi peccator terrenis operibus implicatus? Quid per Eliam igneo curru cœlum ascendentem, nisi Christus charitate inflammatus, in cœlum assumptus? Cùm Christus peccatorem cooperit pallio diuinæ gratiæ, statim homo terrena ac turbulenta negotia, & impia commercia reliquit: & iuga boum, hoc est, mundi vincula, & nefarios labores contẽnit, combusit aratra, hoc est, instrumẽta peccandi: & boues, qui iuga mundi portabant, occidit, & coquit aratrorũ igne, hoc est, appetitus interficit, & seipsum occidit igne cõtritionis peccatorum, ita vt iam ipse qui anteà erat non viuat, sed sit Deo immolatus. Nõ viuat homo carnalis, sed spiritualis, non homo terrenus, sed cœlestis, quemadmodũ de seipso D. Paulus dicebat: Viuo aũt iam non ego, viuit in me Christus. Ille Paulus qui anteà viuebat, erat in cruce immolatus, iuxta id quod ipse dicebat: Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Aspicis itaque quid profuerit Elisæo pallium illud, quo fuit ab Elia indutus, per quod charitas significatur, sine qua Ægyptij nudi & discalciati dicuntur. Hi qui Pascha Domini celebrabant, calceati erant, vt in libro Exodi referunt diuinarum literarum monimẽta: at Ægyptij

1. Petr. 4. Psal. 21. Apoc. 3. Gen. 3. 3. Reg 19. Figura. Galat. 2. Galat. 6. Exod 12.

gyptij scelerum vinculis astricti, erant pedibus nudi, quoniã verum pascha dignè nõ comedebant. Pasca enim nostrum,
1.Cor.5. vt ait Apostolus, immolatus est Christus, quem ipsi non sequebãtur, per quos nefarij omnes mortiferis sceleribus vulnerati intelliguntur. Cæterùm litera poterit ita ordinari, Sic minabit rex Assyriorum captiuitatem, & transmigrationem nudam & discalceatam, hoc est, Aegyptios & Aethiopes nudos & discalciatos.

Et timebunt, & confundentur.] Sensus est: Cadent Iudæi animo, & pudore afficientur, videntes captiuos afflictos, & ærumnosos Aegyptios, quibus ipsi fidebant, & quorum auxilio gloriabantur.

Habitator insulæ huius.] Insulam appellat Hierosolymam, qui erat fluctibus Assyriorum concussa, & bellis ac periculis circumagitata. Alij per insulam totam Iudææ terram intelligunt, quòd mari alluatur: nam ab occasu cingitur mari mediterraneo, à meridie verò mari Galilææ. Forasse insula appellatur Hierosolyma, respectu Babylonis, quã in sequenti capite propheta appellat mare, ob eius incredibilem magnitudinem.

Hæc erat spes nostra.] Verba sunt Iudæorum Aegyptios vastatos ignominiaq; affectos videntium. Videte vbi ipẽ nostrã ponebamus, in hominibus qui seipsos liberare nõ potuerunt. Damascus in qua Israël spẽ posuerat fuit euersa. Iudæa fidit Aegypto, fuit Aegyptus vastata. Aegyptij cõfugiebant ad Aethiopes, at Aethiopes fuerũt ab Assyriis superati. Assyrij victoriis ac triũphis elati, viribus suis gloriã suã tribuẽtes, victi fuerunt à Babyloniis. Babylonij impietate & insolẽtia gloriantes, & Iudæos in misera & acerba captiuitate retinentes, fuerunt à Medis & Persis grauiter oppressi, & amplissimis opibus spoliati, & ita miseri ex alto apparentis, sed falsæ dignitatis gradu præcipites ruerunt. Persæ & Medi fuerunt ab Alexandro contriti & deleti. Alexandro verò superbia elatus periit veneno, eiusque regnum fuit diuisum &
Similia. seiunctum. Vide Dei iudicia, humanarumque rerum mutationes. Quod fretum tot habet vicissitudines? Qui mensis Martius tot habet florum ac colorum varietates? Quæ rota facilius mouetur quàm mundus? Vt enim sæpenumerò
Simile. contingit, in magna aëris tranquillitate oriri repentè iequam & horribilem tempestatem, sic in statu fœlici rerumq; gestarum gloria florenti, successibus prospero flatu & ad voluntatem fluentibus, incidunt sæpissimè acerbissimæ rerum

pertur-

perturbationes, luctuosissimæ calamitates, incredibiles malorum omnium procellæ. Quare non debemus mundo fidere, nec eius prosperitatem firmam & stabilem putare.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XX.

Locutus est Dominus in manu Esaiæ.] Pro in manu est in Hebraico beiad: quod significat in manu, quemadmodū vertit interpres noster. Potest etiam verti: Per manum Esaiæ, quēadmodum habet versio Pagnini. Et quoniā dictio iad, quæ hoc in loco est, significat prophetiam, vt in annotationibus in caput octauum explicui, poterat verti: Locutus est dominus per prophetiam Esaiæ, hoc est, per Esaiam prophetam. Eodem modo illud Malachiæ cap. 1. vbi editio vulgata habet: Onus verbi Domini ad Israēl in manu Malachię: poterat etiam verti, per prophetiam Malachię. Quasi diceret: Sequitur grauis & criminatoria oratio ad Ismaelē, quam Deus loquutus est per prophetam Malachiam.

Confundentur ab Aethiopia spe sua.] Hoc est, in qua spem suam posuerant. Pagninus vertit: Pudore afficientur ab Aethiopia aspectu suo. Id est, in quam oculos coniiciebant, ab ea pendentes, & auxilium expectantes. Potest verti: Suffundentur ab Aethiopibus, in quos respiciunt. Quæ omnia in idem recidunt. Solemus enim in eos oculos coniicere, à quibus opem expectamus: vnde aspectus prospe & cōfidentia ponitur.

Argumentum Capitis XXI.

Prædicit diuinus vates euertendam esse Babylonem à Persis & Medis, Idumæam autem & Arabiam ab Assyriis & Chaldæis. Pertinet autem huius capitis prima pars ad caput tertium decimum & quartumdecimum, in quibus etiam fuit Babylonis vastatio prænuntiata. Vaticinatur toties Esaias de Babyloniorum excidio, quoniā ab iis erant Iudæi vastandi & in acerbam captiuitatem adducendi.

CAPVT XXI.

ONus deserti maris. Sicut turbines ab Aphrico veniunt, de deserto venit, de terra horribili. Visio dura nuntiata est mihi, qui incredulus est, infideliter agit: & qui depopulator est, vastat. Ascende Aelam, obside Mede, omnem gemitum eius cessare feci. Propterea repleti sunt lumbi mei dolore, angustia possedit me, sicut angustia parturientis: corrui cum audirem: conturbatus sum, cũ viderem. Evarcuit cor meum, tenebræ stupefecerunt me: Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum. Pone mẽsam, contemplare in specula: comedentes & bibentes, surgite principes, arripite clypeum. Hæc enim dixit mihi dominus: Vade & pone speculatorem: & quodcunque viderit annunciet. Et vidit currum duorum equitum, ascensorem asini, & ascensorem cameli: & contemplatus est diligenter multo intuitu. Et clamauit vt leo: super speculã domini ego sum, stans iugiter per diem: & super custodiam meam ego sum, stans totis noctibus. Ecce, iste venit ascensor vir biga equitum, & respondit & dixit: Cecidit cecidit Babylon, & omnia sculptilia deorum eius contrita sunt in terram. Tritura mea, & filia areæ meæ quæ audiui à Domino exercituum Deo Israël, annuntiaui vobis.

Abac. 8. Ioan. 2.

Abac. 2.

Ierem. 51. Apoc. 16.

EXPLANATIO.

Onus deserti maris.] Solent prophetæ ea quæ verbis obscuris, & explicatu difficilibus scripserunt, postea apertius explanare. Id quod hoc in loco fecit Esaias. Esset enim non parua difficultas in expositione principij huius capitis, nisi ipse vates posteà explicaret, hoc mare desertum, cuius onus viderat, esse Babylonem, cùm ait: Cecidit cecidit Babylon. Ex quo perspicuum est per mare desertum Babylonem sine dubio significari. Et cùm onus significet prophetiã, in qua prædicitur dolor & afflictio, sensus horum verborum hic est: Sequitur vaticinium, in quo Babylonis calamitas prænuntiatur. D. Hieronymus existimabat appellari Babylon mare, ob eius magnitudinem, & multitudinem habitãtium. Fortasse ideo scriptura hoc tropo vtitur, quia quemadmodum mare multa in se flumina recipit, sic Babylon multa regna. Desertum appellatur ab officio, quod alia regna deserta faceret. Vel quia erat in solitudinem redigenda. Sic apud Ierem. c. 51. vbi hęc Babylonis euersio prænuntiatur. ait

Deus.

Deus. Desertum faciam mare eius, & siccabo venam eius, & erit Babylon in tumulos, habitatio draconũ, vt stupor & sibilus, eò quòd nõ sit habitator. Potest fortasse appellari mare, quod mare sit inquietum, fœuum, & tempestuosum, perspicuũ est enim fuisse Babylonios superbos, immanes, & procellas ac tempestates in alias nationes mouentes, & excitantes. Ita dictum est in psalmo: Sonuerunt & turbatæ sunt aquæ eorum. Vbi immanitas & concitata vis impiorum aduersus fideles mari procelloso, & vndarum impetu montes concutienti comparatur. *Psal. 65.*

Sicut turbines ab Aphrico veniunt.] Verba sunt Babylonis, quã Esaias facit loquentem, & calamitatem suam explicantem, acsi diceret. Venit mihi hæc calamitas & vastitas de deserto, & terra horribili, hoc est de Persia & Media, quemadmodũ veniunt turbines & procellę flante vẽto Aphrico. Significat propheta esse Babylonem vastãdam subitò & vehementi cũ tumultu à Cyro & Dario. Possunt esse verba ipsius propheţ. Est autem Aphricus ventus flans à parte meridionali inter Austrum & Zephyrum, cuius meminit iis verbis Horatius in Odis. Luctantem Icarus fluctibus Aphricum. Cæterùm poterit hoc in loco verti pro ab Aphrico à meridie, hoc enim nomen nægæu, quod hic ponitur, meridiem etiam significat, vt Genesis cap. 28. Dilataberis ad orientem, & occidentem, & septentrionem, & meridiem, & quoniam ventus Auster flat à meridie: ponitur etiam pro austro, vt Iosue cap. 17. Ephraim sit ab austro. & Esaiæ cap. 30. Onus iumentorum austri. Sed quoniam ventus Aphricus parum distat ab Austro, & vt diximus, inflat à meridie, vertit noster interpres: Sicut turbines ab Aphrico. Pro quo Pagninus transtulit Austrum.

Visio dura nuntiata est mihi.] Id est, prophetia de Babylonis euersione, quam ego mentis oculis aspexi.

Qui incredulus est, infideliter agit: & qui depopulator est vastat.] Medos & Persas appellat incredulos, & depopulatores, quos dicit infideliter, hoc est, immaniter & impiè Babylonem vastaturos. Fortasse ideò dicit, Infideliter agit, quia cùm Cyrus amicus esset regis Babylonis, fidem fregit, eique bellum crudelissimum intulit. Sunt qui dicant Cyrum pacem finxisse cum rege Babylonis, & sic eum dolo & fraude interfecisse, quum esset ab eo ad cõuiuium inuitatus. Capite 5. Danielis scriptum est, Balthasarem regem Babylonis fecisse magnum conuiuium, & eadem nocte fuisse interfectum, succesisseque

cessisseque in regnum Darium Medum. Vbi nulla fit mentiõ Cyri, quod iunior esset auunculo suo Dario Medo, Artaxerxes filio. Sed in eodem capite scriptum est, vaticinatum fuisse Danielem regnum Babylonicum dandum esse Medis & Persis: nam Darius fuit Medus, Cyrus autem Persa, qui posteà imperauit.

Ascende Aelam, obside Mede.] Verba sunt, quæ vates audiuit, quibus Deus Aelamitas & Medos inspirauit, vt Babylonem oppugnarent, & euerterent: Sensus est: Parate bellum, & Babylonem obsidite vos ô Aelamitę & Medi. Ne timeatis eius fortitudinem & munitionem, nã omnem gemitum & dolorem, quem aliis nationibus inferebat, cessare faciã: iam amplius neminem affliget, quoniã à vobis funditus euertetur. Aelam ciuitas est Persidis, sed pro tota Persida accipitur. Appellãtur etiam Persarum principes Aelamitæ, ab Aelam filio Sem, vt ait Iosephus. Id quod dicit: Omnem gemitum eius cessare feci: potest etiã habere hunc sensum: Tantus erit Babylonis timor, vt ne gemitũ quidẽ audeat liberè proferre.

Propterea repleti sunt lumbi mei dolore.] Verba sunt prophetę, qui pietate motus perniciem Babyloniorũ dolebat. Sunt qui dicãt verba esse Balsasaris, vel vt in aliis codicibus inuenitur, Balsasaris regis Babylonis. Cæterum lumbos impleri dolore, significat imbecillitatem & fragilitatem, sicut contra lumbos succingere strenuitatem & fortitudinem significat.

Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum.] Hoc est, in admirationem. Si verba sunt Balthasaris, apertus est sensus: si autem sunt Prophetæ, dicendum est, Babylonios esse ab eo dilectos quatenus proximi erant, & à Deo creati, non autem quatenus improbi & infideles. Eos enim, quatenus tales erant, detestabatur sanctus vates, non eorum naturam oderat, sed malitiam. Rex Dauid omnes homines diligebat, & tamen dicebat: Iniquos odio habui, & legem tuam dilexi, & alio in loco: Odiui Ecclesiam malignantium, & cum impiis non sedebo. & alibi, Nónne qui oderunt te Domine oderam: & super inimicos tuos tabescebã? perfecto odio oderã illos, & inimici facti sunt mihi. Aspicis igitur sanctum regem, qui omnes homines amore prosequebatur, qua ratione tales erant, odio habuisse, eorumque scelera fuisse detestatum.

Psal.118.

Psal.25.
Psal.138.

Pone mensam.] Alludit ad conuiuium, quod Rex Babylonis fecit eo die, quo interfectus est.

Contemplare in specula.] Cùm paratum esset conuiuium, missus

missus est speculator, qui videret ex specula num inimici vrbem inuaderent, qui videns eos adoriri ciuitatem, alloquitur Babylonios comedentes, exclamans, vt surgerent, & arma arriperent. Potest hoc ita explanari: Instrue mensam tu ô Babylon, & contemplare in specula, hoc est, in scriptura manus scribētis, quæ miserabiliter in pariete apparuit, vt est apud Danielem 5. cap. Et vos ô Medi & Persæ, qui cum rege Babylonis accumbitis, surgite ad occidendum regem.

Vade & pone speculatorem.] Verba sunt Dei Prophetam alloquentis, vade tu ô Esaię, & pone te speculatorem. Et quęcunque hic speculator viderit, annunciet. Et vidit currum. Nunc loquitur Esaias. Et hic speculator, hoc est, ego ipse, vidi currum duorum equitum, & trahebant currum asinus & camelus. Hi duo equites erant Cyrus rex Persarum, & Darius rex Medorum duo animalia, quę currum trahebant, erant duo exercitus, nempè Medorum & Persarum. Per asinum intelliguntur Persæ, qui ante Cyrum neglecti, in obscuritate iacebant per camelum Medi, qui semper fuerunt in omnium gentium luce & celebritate constituti. Et speculator ille, qui mentis oculis hæc aspexerat, clamauit vt leo. Quis autē esset hic speculator, explicat, esse seipsum dicens: Super speculam Domini ego sum stans iugiter per diem, & super custodiam meam ego sum stans totis noctibus. Quibus verbis indicat Propheta, se positum esse veluti in specula, ex qua videret spiritu prophetali ea, quæ erāt vēturа. Denique imperio diebus ac noctibus obediret, vt ea, quæ Deus præciperet, loqueretur, & literis mandaret. Indicat præterea, diuinos vates esse speculatores, iuxta id quod apud Ezechielem ait Deus: Fili hominis speculatorē dedi te. Id autem quod dicitur. Exclamauit vt leo, potest habere hūc sēsum. Exclamauit speculator dicēs: venit Cyrus vt leo. *Ezec. 3*

Ecce iste venit ascensor.] Hæc sunt quæ clamabat speculator, nimirum ipse propheta Esaias: Ecce venit Cyrus contra Babylonem, quę est vastanda, & omnia eius idola conterenda. Meminit idolorū, vt perpenderent Iudæi quàm fragilia adiumenta quæsiuissent, nempè idola, quæ erant confrin genda, & pedibus conculcanda.

Tritura mea & filia areæ meæ, quæ audiui à Domino exercituum Deo Israël annūtiaui vobis. Onus Dumah. Ad me clamat ex Seir, Custos quid de nocte? custos quid de nocte? Dixit custos: Venit manè & nox. Si quæritis quærite: conuertimini & venite. Onus in Arabia. In saltu ad vesperam dormietis in semitis Doda-

nim. Occurrentes sitienti ferte aquam: qui habitatis terram Austri, cum panibus occurrite fugienti. A facie enim gladiorum fugerunt, à facie gladii immmentis, à facie arcus extenti, à facie grauis prælii: quoniam hæc dicit Dominus ad me: Adhuc in vno anno quasi in anno mercenarii, & auferetur omnis gloria Cedar. Et reliquiæ numeri sagittariorum fortium de filiis Cedar immmuentur: Dominus enim Deus Israël locutus est.

Tritura mea & filia areæ meæ.] A postrophe est ad Hierosolymam, quam appellat triturã, quòd esset multis afflictionibus triturata & oppressa, qua ratione eam etiam appellat filiam areæ, est enim area, vbi frumẽta arescunt & teruntur, de qua ait Virg. 1. Georg lib. Area tum primùm ingenti est æquanda cylindro. Vel quia templum Salomonis ædificatum est in area Ornæ, vt est in lib. 2 Paralip. mandatum memoriæ, vt lib 1. cap 21. & 2. Regum cap. vltimo, ideò voluit Hierosolymam filiam areæ appellare. Est igitur sensus: Credo ô Hierosolyma iis, quæ de euersione Babylonis vaticinatus sum, nam Deus est qui loquitur, qui nunquam fallit. Vel sunt verba Dei dicentis, Babylonem futuram esse triturã & areã, hoc est, conquassandã & conculcandam esse ab hostibus, sicut frumẽtum in area conteritur & triturat. Prima interpretatio est D. Hieronymi: Tu verò perpende Hierosolymã ciuitatem sanctam, homines in visione pacis, in Sione, hoc est, in alta contemplationis specula collocatos triturã appellari, & filios areæ Dei. Nam quemadmodum triticum, quod est in horreum recundendum, prius à bobus triturat, vt ab eo excutiantur paleæ, & ipsum purum remaneat, sic viri iusti in hoc mundo variis afflictionibus teruntur, multisque inuidiæ telis expositi, atque infinitis calamitatibus oppressi à bobus, hoc est, à sceleratis, veraque sapientia carentibus conculcantur, vt sic mundi & purificati, nudi à paleis & terrenis affectibus in horrea Christi, hoc est, in cœlestes mansiones reconditi, diuina visione in æternum fruantur. Aspicis igitur esse hunc mundum afflictionum aream, cœlum autem iustorum cellarium.

2. Par. 3.

Simile.

Onus Duma] Duma regio est Idumææ, iuxta quam sunt montes Seir, hoc est, pilosi & hispidi hominis, qui fuit Esau. Seir enim pilosum significat. Pro Duma vertunt Ixx. Idumæam. Perspicuum est enim, Idumæam esse regionem Esau, quæ quod ille Edom vocabatur, tale nomen accepit. D. Hieronymus existimat hanc Idumææ captiuitatem, factã fuisse ab Assyriis, aut Nabuchodonosor. Quæ autem fuerit huius

huius vastationis causa, aperit Amos propheta cap. 1. ita dicens: Super tribus sceleribus Edom, & super quatuor non conuertam eum, eò quòd persecutus sit in gladio fratrem suum, & violauerit misericordiam eius, & tenuerit vltra furorem suum, & indignationem suam seruauerit vsq; in finem: Vbi vides ideò Idumæos fuisse afflictos & vastatos, quia cùm Iudæos amore prosequi deberent, hostili odio persecuti sunt. Eam ob causam dicebat diuinus psaltes: Memor esto Domine filiorũ Edom in die Ierusalẽ. Qui dicũt exinanite, exinanite, vsq; ad fundamẽtũ in ea. Quibus verbis Propheta precatur mala Idumæis, Babylonios aduersus Hierosolymã excitantibus, vt eam funditus euerterent. Lege Ieremiam cap. 49. Ezechielem cap. 25. & Abdiam cap. 1. vt hanc vaticinationem plenius intelligas. *Psal. 137.*

Ad me clamat rex Seir.] Quoniam qui clamat patitur, significat iis verbis Diuinus vates Idumęorum afflictionem. Figura est metalepsis satis in diuinis literis frequens, quando vnum ex alio significatur. Hæc verba sunt Dei quasi dicentis: Habitatores montium Seir calamitatibus oppressi ad me clamant dicentes: Custos quid de nocte? Custos quid de nocte? Hoc est. Tu ô Deus qui eos qui ad te confugiunt custodis, & tueris, quare nos non protegis ab hac calamitatum nocte.

Dixit custos: Venit mane & nox.] Clamantibus Idumæis respondet Deus: Aliquando vobis luxit manè prosperitatis, nunc verò accedit & incubat atra nox afflictionis. Vos autem manè dum res vobis ad voluntatem fluunt, estis mei immemores, nocte autem caliginis & doloris me ore inuocatis. Igitur si quæritis quærite. Si meum auxilium imploratis in ęrumnis, implorate etiam in gaudiis. Si vultis vt vobis opem feram, conuertemini ad me toto vestro animo, & ad me properate. Nõ ore sed animo etiam meipsum quærite, & ego vos ab ærumnis, in quibus versamini, liberabo. Vbi aspicis ideò nos nõ esse aliquando à domino exauditos, & à calamitatibus ereptos, quia Deum toto animo non inuocamus. Ait enim scriptura Deuteronomĩ ca. 4. Cùm quę fieris Dominum Deum tuum, inuenies eum, si tamen toto corde quæsieris, & tota tribulatione animæ tuæ. Intuere quàm vtilis sit afflictio. Vt enim in machina, quam nostri Bõbardam vocant, ignis proiicit longissimè pilam vehementi impetu concitatam, sic afflictio eleuat feruentem orationem vsq; ad interiora cœli. Ideo dicit: Venit mane & nox. Quasi *Simile.*

dicat: Quæritis me in afflictione, non autem in lætitia. Narrat Pomponius Mela esse in Cyrenaica prouincia fontem admirabilem, media nocte feruentem, meridie verò frigidissimum, qui Solis fons appellatur. Tales nos absque dubio sumus: nam meridie prosperitatis tepescimus, nocte autem afflictionis igne diuini amoris inflammamur.

Simile.

Onus in Arabia.] Arabia est regio Asiæ maioris inter Iudæam & Aegyptum, & est in tres partes distributa, in Arabiam felicem, Petræam, & Desertam. Et quamuis Arabia complectatur Ammonitas, Moabitas, Idumæos, Ismaëlitas, hoc in loco solùm agitur de ea, in qua habitant Ismaelitæ, qui sunt Cedareni progeniem ab Ismaële ducentes, qui falso nomine dicuntur Sarraceni, cùm potius Agareni dici debeant. Hi ob eam causam victi & vastati fuerunt, quia nullam benignitatem Iudæis ad eos confugientibus ostenderunt.

In saltu ad vesperam dormietis in semitis Dodanim.] Verba sunt quibus vates Iudæos profugos, & Hierosolymam ob Babyloniorum obsidionem relinquentes, alloquitur. Vos ô Iudęi fugietis in Arabiã, vbi in saltu & solitudine requiescetis ad vesperam, in itineribus ducentibus ad Dodanim locum in Arabia. Et statim conuertit sermonem ad Ismaelitas dicens: Occurrentes sitienti ferte aquam, &c. Quasi dicat: Ne sitis feri & immanes aduersus Iudæorum gentem, vestrum quærentem præsidium. Ferte aquam populo prę nimio solis feruore sitienti, porrigite illi panem ne fame deficiat.

Adhuc in vno anno quasi in anno mercenarii.] Annus mercenarii appellatur annus certus, & definitus, qui nec minuitur, nec vltra terminum extenditur, qua de re locuti sumus capite 16. Est igitur sensus: In vno anno certo & constituo euertetur regio Cedarenorum, & omnis eorum gloria obscurabitur.

Et reliquiæ numeri sagittariorum.] Alludit ad Ismaelem, qui fuit sagittarius, vt diuinæ literę Genesis cap. 21 testantur. Fortasse Ismaelitæ artem patris sequebantur. Hanc Agarenorũ vastitatem & cladem ferunt fuisse ab Assyriis illatam. Sunt qui dicant fuisse à Babyloniis. Fortasse fuerunt Ismaelitæ euersi prius ab Assyriis, & postea à Babyloniis: & ita illa verba. Adhuc in anno vno, &c. intelliguntur de prima euersione: illa autem verba, Et reliquiæ numeri, de secunda.

Anno-

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXI.

Qui incredulus est, infideliter agit, & qui depopulator est, vastat.] In Hebraico est in hunc modum: haboghed boghed ve haxodhedh. Duo tantũ sunt verba bis posita: vnum est baghad, quod significat infideliter agere, siue præuaricari vt Ieremiæ cap. 12. Bene est omnibus qui prœuaricantur, & iniquè agunt: alterũ est xadhad, quod significat vastare, vt Ezechielis 32. Et vastabunt superbiam Aegypti. Ideo potest verti: Qui infideliter agit, infideliter agit, & qui vastat, vastat: vt sit sensus: Cyrus, qui in alios infidelis est, etiã Babyloniis fidẽ violabit, & qui alias regiones vastat, etiã Babylonẽ vastabit. Cyrum fidifragũ & immanem appellat, quia inuitatus à rege Babylonis eum paratis insidiis interfecit. Deberet certè regi, qui eum in ædem recipiebat, fidem etiam seruare. Septuaginta verterũt: Prœuaricator prœuaricatur, & iniquus iniquè agit. Potest ita verti: Irruit sceleratus in sceleratum, vastatorque in vastatorem, hoc est, Cyrus in Balthasarem Babyloniorum regem.

Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum.] Pro Babylone est in Hebræo næxæph, quę dictio significat caliginem rem caligine circunfusam, noctis initium, & ipsam noctem. Et quoniam Babylon appellatur caligo, monsque obscurus & caliginosus, vt cap 13. ostendimus, vbi pro caliginoso est in Hebręo nixpæh, ideò D. Hieronymus rectè pro caligine in loco vertit Babylonem. Potest verti: Nox à me desiderata versa est mihi in horrorem. Vel ita: Caligo desiderij mei facta est mihi in pauorem. Idem enim nomen miraculum, pauorem, & horrorem significat. Solet Hebraismus rẽ dilectã appellare rem dilectam rem desiderij. Pagninus vertit: Noctem amabilem mihi posuit in pauorem. Et ita sunt verba Balsasaris, seu vt in nonnullis codicibus inuenitur, Balthasaris regis Babylonis. In ea enim nocte, qua magnum iucundum'q; conuiuium fecerat, vidit digitos scribentes in pariete verba suam perniciẽ significãtia, vt est apud Danielem 5. cap. Ait igitur: Nox illa, qua statueram animum remittere deliciisque affluere, versa est mihi in mœrorem & calamitatem. Tales sunt mundi voluptates & oblectationes. Quo tempore rex ille Babylonis lætitia gestiebat, neque erat illi quicquam magis in optatis, quàm vt omnes secum gaudio perfunderentur, fuit regno spoliatus, immaniter'q; occisus.

O fal-

O falsam spem, ô volucrem variamq; vicissitudinem, ô cæcam cupiditatem, ô præposteram gratulationem, quàm libito ea, in quibus solent mortales spem suã vanè locare, et lætitia & voluptate in luctũ atq; lachrymas conuertentur.

Onus Duma.] Pro Duma est in Hebraico Dumah à verbo Dum, quod significat tacere. Vnde dumah significat infernum, vt in psalmo 93. Paulominus habitasset in inferno anima mea. Fortasse ita appellatur, quia ibi iacent damnatorũ animę nullos inter se lętos sermones conferentes. Quod significãs poëta Latinus ait lib. 6. Dij quibus imperium est animarum, vmbręque silentes: Et chaos & phlegethon, loca nocte silentia latè. Poterat verti Psalmus ille: Paulominis habitasset in silentio anima mea, vt per silentiũ infernus intelligeretur. Nomen enim hoc, quod significat infernum, silentium etiam significat, vt ait. D. Hieronymus. Quam ob causam in hoc Esaiæ loco Aquila pro dumah silentium posuit: ac si diceret Propheta. Video graue pondus super eos, qui silent, quando ea occurrunt, quæ non oportet silentio prętерire: graue enim crimen est aliquando tacere & veritatem abscondere. Præterea omnes impij silent, quoniam ad Deum nequaquam clamant: clamantes enim tacent, quoniam animo non clamant. Quoniam tacui, ait Dauid inueterauerunt ossa mea, dum clamarem tota die. Vbi vides eum silere dum clamabat. Contrà verò iusti etiã silentes clamant. Vnde Dominus dicebat Moysi: Quid clamas ad me? Cùm tamen ipse taceret: Quoniam quamuis tacebat ore, animo tamen loquebatur, atque penetrabiles voces, ardentiaque suspiria cœlum transcendentia effundebat. Qui igitur Deũ ore tantùm inuocat, ab eo animum habent seuocatum, ne loquitur quidẽ. Hoc intelligens diuinus vates canebat: Clamaui in toto corde, exaudi me Domine, iustificationes tuas requiram. Et alibi: Tibi dixit cor meum, exquisiuit te facies mea, faciem tuam Domine requiram. Ergo super tacentes, super eos, qui ad Deum toto animo non confugiunt, neque clamant, sed mortiferis labibus inquinati maleficio & scelere pascũtur, videbat diuinus vates onus grauissimum immi nere. Quid enim onerosius & grauius quàm iniquitatum multitudo? Hoc est, pondus, de quo aiebat vates: Quoniam iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum, & sicut onus graue grauatæ sunt super me. Poteris etiam per silentium hoc in loco inutile otium intelligere, iuxta id quod ait Sallustius insignis historiographus: Omnes homines qui sese

Psal. 31.

Exod. 14.

Psal. 118.

Psal. 26.

Psal. 37.

studeni

ſtudent præſtare cæteris animantibus, ſumma ope niti decet, ne vitam ſilentio tranſeant. Hi vitam ſilentio tranſire dicuntur, qui nihil agunt, quod poſt eorum mortem eos vixiſſe teſtetur. Hoc intelligẽs Heſiodus aſſerebat otium opprobrium eſſe, negotium verò minimè. Quam ſententiam Socrates approbat apud Xenophontem in libro de eius dictis & factis, ita eam interpretans, vt per otium & ſilentium vitium intelligat, per negotium verò virtutem. Nam eos tantùm aliquid efficere exiſtimat, qui in honeſtatis ſtudia incumbunt, eos verò otio ſilentióque ætatem tranſigere, qui cæcam cupiditatem, temerariam, bonarúmque cogitationum expultricem ſequuntur. Omnis enim eorum memoria aut ſtatim extinguitur, aut ſenſim obſcuratur & euaneſcit. At illi in ſilentio non ſunt, qui quamuis ſileant, tamen de eorum vita haud quaquam ſiletur: cùm ea efficiant, quæ non ſolùm ſtatim non obruuntur, ſed potius perpetuis monumentis mandantur. Cæterùm pro dumah Septuaginta interpretes Idumæã tranſtulerunt.

In ſaltu ad veſperam dormietis. ℸ Pro ad veſperam eſt in Hebraico baarau, quæ dictio ſignificat veſperam & Arabiam. Ex quo effectum eſt, vt alĳ hoc in loco veſperam, Alĳ Arabiam tranſtulerint.

Argumentum Capitis XXII.

Deſcribit diuinus vates luctuoſum excidiũ Hieroſolymæ à Babyloniis inferendum, eiuſque crudelem vaſtationem acerbámque captiuitatem ſcelere eius & impietate conflatã deplorat. Prædicit Sobnam hominem impium daturum eſſe pœnas ſuarum fraudum, qui contra Dominum ſuum Ezechiam cum Sennacheribo coniurauit, eſſéque in eius locum iuſtum Eliachimũ ſubſtituendũ. Inde ſumpta occaſione aperit myſterium redemptionis humanæ per crucem, quã Chriſtus glorioſam reddidit. Ea enim, quæ erat anteà infame extremúmque ſupplicium, fuit corpore Chriſti ſacrata & illuſtris: atque poſt eius mortem mãſit in mõte Caluarię erecta, tanquam illuſtre trophæũ, atque diuinæ victoriæ clariſsimũ monumẽtũ. Ea gloriamur & munimur intelligentes eſſe illã excellentiſsimum noſtræ dignitatis ornamentum & decus, noſtræque ſalutis certiſsimum præſidium.

CAPVT

CAPVT XXII.

Nus vallis visionis. Quidnam quoque tibi est, quia ascendisti, & tu omnis in tecta? clamoris plena, vrbs frequens, ciuitas exultans, interfecti tui non interfecti gladio: nec mortui tui mortui in bello. Cuncti principes tui fugerũt simul, dureq. ligati sunt: omnes qui inuẽti sunt, vncti sunt pariter, procul fugerunt: Propterea dixi, recedite à me, amarè flebo: nolite incumbere vt consolemini me super vastitate filiæ populi mei. Dies enim interfectionis & conculcationis, & fletuum domino Deo exercituum in valle visionis, scrutans murum, & magnificus super montem. Et Ælem sumpsit pharetram, currum hominum equitis, & parietem nudauit clypeus. Et erunt electæ valles tuæ plenæ quadrigarum, & equites ponent sedes suas in porta. Et reuelabitur operimentum Iudæ, & videbitis in die illa armamentarium domus saltus, & scissuras ciuitatis Dauid videbitis, quia multiplicatæ sunt.

EXPLANATIO.

Onus vallis visionis.] Vaticinium annuntians afflictionem, onus vt est à nobis aliis in locis explicatum, appellatur. Vallem visionis appellat Diuus vates Hierosolymã, quòd esset Prophetarum domicilium: prophetia enim, vt primo capite fusè ostendimus, vocatur visio, quasi res certissima, & mentis oculis perspecta. Est igitur horum verborum sensus: Sequitur vaticinium prænuntians calamitatẽ Hierosolymę, quã coluerunt diuini vates futura vidẽtes. Sed cùm hęc vrbs sita sit in mõte Sione ad aquilonarẽ partẽ, iuxta id quod scriptũ est in psal. Mons Sion latera Aquilonis, ciuitas regis magni: non parua occurrit dubitatio, cur vallis, & non potius mons appelletur. Ad quod respondẽdum existimo, ideò vallem appellari, quia adeò erat conculcanda & delenda, vt non mons sublimis, sed vallis abiecta dici mereretur: fuit enim ab hostibus ferro flammæq; expositа, funditusque deuastata, vel quia sancti illi quibus Deus visiones ostendit, & splendore diuinorum mysteriorum illustrat, non sunt in monte superbiæ locati, sed in humilitatis valle constituti. *Psal. 47.*

Quidnam quoque tibi est, quia ascendisti, & tu omnis in tecta.] Solebant Palæstini habere super domos plana tecta, vbi deambulare poterant: quod etiam de Moabitis cap. 15. dixim⁹. Ad hæc tecta, ingredientibus hostibus vrbem, confugiebãt Iudæi, vt in illis locis sublimibus se defenderent, & inde lapides,

pides tela, aliaque arma missilia in inimicos proiicerent.

Plena clamoris] Hoc est, Tu quæ olim, reportatis de gentibus victoriis triumphare solebas, nunc tuam calamitatem deploras, & lamentis tuum indicas dolorem: Fortasse ideò Hierosolymam plenam clamoris appellat, quia cùm esset populosa, non poterat esse absque magno hominum strepitu & clamore.

Interfecti tui non interfecti gladio.] Hoc ideò ait, quia obsidionis tempore amisit Hierosolyma magnam hominũ multitudinem non gladio sed fame pereuntium. Et qui se in fugam coniecerunt, direpta ciuitate fuerunt à sagittariis comprehensi, vinculisque ligati. Habes hanc historiam capite vltimo 4. libri Regum. Et Ieremias in Threnis cap. 4. Melius, inquit, fuit occisis gladio, quàm interfectis fame.

Procul fugerunt.] Principes Hierosolymæ videntes Babyloniorum obsidionem, existimantesque se non posse eorum impetum sustinere, quadam nocte perforato muro se fugæ mandarunt: at capti à Babyloniis in cãpis Ierichontinis traditi fuerunt Nabuchodonosori. Lege Ieremiam cap. 39. & 4. librum Regum cap. vlt.

Recedite à me, amarè flebo.] Vide quo dolore Propheta vastitatẽ Hierosolymæ deplorabat. Tanto gemitu, tantisq; lamentis plangebat, vt ne consolationem quidem admittere vellet. Videbat vastandam esse patriam suam, & funditus delendam, antiquas possessiones hostium direptioni committendas, templum diuino cultui dedicatum flammis comburendum, ideò acerbissimè angebatur, neque poterat lachrymas continere. Quis esset tam incultus & immanis, qui non funderet fluuios lachrymarum vidẽs funditus euerti ab infidelibus vrbem illam præclaram, sanctorum vatum receptaculum, vbi quondam fides viguerat, ciuitatẽ insignem, diuitiarum cõpia affluentem, rerum gestarum gloria florentem, omnique nobilitate & sapientia præstantem. Et volens prophetа reddere rationẽ suarum lachrymarũ, hanc vastationẽ, inquit, quã mẽtis oculis intuebatur, esse in valle visionis: acsi diceret: Si ciuitas aliqua infidelis vastaretur, esset quidẽ tolerabile: sed qui fieri potest vt non doleã, summisque cruciatibus premar, cùm videam incendio flagrare montem illum Sionem, vbi fides requiescere solebat, vbi Deus viris iustis & pietate præstantibus loquebatur, & diuinas visiones ostendebat, montem illum celebrem ab hostibus adeò conculcatum, vt non mons, sed vallis possit meritissimò appellari?

Hinc

Hinc orta etiam sunt lamenta illa mœstissima intimis gemitibus sociata, & cũ amarissimis suspiriis coniuncta, quę Deo dicata, pius ille atq; sanctus Ieremias flebiliter canebat. Sed ego existimo hos diuinos vates, cùm hæc deplorabant, etiã animo intueri miserabilem illam euersionem & cladem à Romanis inferendam, de qua ait Iosephus oculatus testis: Captiuorum quidem omnium, qui toto bello comprehensi sunt, nonaginta & septem millium comprehensus est numerus. Mortuorum verò per omne tẽpus obsidionis vndecies centum millia. Hæc ille cap. 17. lib. 7. de bello Iudaico. Sed sancti vates non tam Iudæorum cladem, quàm scelera & impietates, ob quas illi in luctuosissimas illas ærumnas incidebant, deplorabant. Ita quãdo Christus saluator noster vidẽs ciuitatem, fleuit super illam, vt Lucas ait, potius ob Iudæorum ingratitudinem & nefaria facinora, quàm ob murorũ ruinam & vastitatem lachrymas fundebat. *Luc. 19.*

Scrutans murum.] Adesse video diem, in quo hostis murum scrutabitur & rumpet, qui quidem dies erit magnificus & iucundus hostibus nostris super montem Sionem ascendentibus. Quidã ita interpretantur: Clamor vsque ad montem eleuabitur. Vel sic: Hostis irruens in murum hortabitur milites, vt ascendant ad Sionem.

Aelam sumpsit pharetram.] Aelamitæ coniuncti sunt cum Babyloniis ad euertendam Hierosolymam, & sumptis pharetris, quoniam erant sagittarij, instruxerunt equitatum, & currus bellicos.

Parietem nudauit clypeus.] Afferent Aelamitæ clypeos, qui in parietibus ædium suarum pendebant, & ita manebit paries nudatus. Vel sic: Clypei hostium parietes Hierosolymæ nudabunt; hoc est, hostes clypeati non solum muros vrbis, sed etiam domesticos parietes euertent.

Et equites ponent sedes suas in porta.] Describit expugnationem Hierosolymæ, quæ facta est anno Sedechiæ vndecimo, de qua Ieremias sic ait: Vndecimo anno Sedechiæ mense quarto, quinta mẽsis aperta est ciuitas, & ingressi sunt omnes principes regis Babylonis, & sederũt in porta media, &c. Sedebant autẽ in porta ne Iudæi fugientes euadere possent. *Ierem. 39.*

Operimentum Iudæ.] Dicunt nonnulli esse templum, vbi Iudæi existimabant se esse operiendos, & ab omni hostium oppugnatione liberandos. Et eam ob causam Ieremiæ, aliisque vatibus diem necis destinauerũt, quia sunt ruinam tẽpli vaticinati. Vel loquitur de operimẽto & velamine, quo sancta

cta operta erant. Septuaginta habent. Reuelabunt portas Iu dæ. Vbi vides eos per operimentum portas intelligere.

Armamentarium domus saltus.] Domus erat à Salomone condita instrumentis bellicis, plena & instructa, quæ quoniam erat arboribus circundata, domus saltus siue nemoris appellabatur: vel quia erat ex lignis Libani ædificata. Est igitur sensus: In die illa tota vestra fiducia erit in rebus humanis fixa, & obliti Dei vestri ad domum armorum respicietis ad eam oculos leuabitis, in ea erit spes omnis vestra collocata. At nihil vobis proderit tam inanis fiducia. De hac domo vide tertium librum Regum cap. 7.

Et congregastis aquas piscinæ inferioris, & domos Ierusalem numerastis, & destruxisti domos ad muniendum murum. Et latum fecistis inter duos muros, & aquam piscinæ veteris, & non suspexistis ad eum, qui fecerat eam, & operatorem eius de longè non vidistis. Et vocauit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum & ad planctum, ad calui tium & ad cingulum sacci. Et ecce gaudium & lætitia, cædere vitulos, & iugulare arietes, comedere carnes & bibere vinum. Comedamus & bibamus, cras enim moriemur. Et reuelata est in auribus meis vox Domini exercituum. Si dimittetur iniquitas hæc vobis donec moriamini: dicit Dominus Deus exercituum. *Sap. 2.* *1. Cor. 12.* *Infra. 26.*

Congregastis aquas.] Obiicit Iudæis dedisse operam ad parandam ciuitatem obsidioni nulla posita in Deo spe nec fiducia: Congregarunt aquas piscinæ seu cisternæ inferioris ad bibendum, & ad diluendam terram ad muros reparandos. Et numerauerunt domos, vt ex illis eas euerterent quæ in obsidione non possent sustentari, & ex eorum lapidibus publica mœnia reficerent: & nonnulla alia fecerunt vt se ab hostibus protegerent: Dominum autem non inuocarunt, nec eius auxilium imploratunt. Vtitur propheta præteritis pro futuris, vt aliis in locis annotauimus.

Et vocabit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum & ad planctum.] Priusquam caperetur Hierosolyma, hortabatur diuinus vates ille Ieremias Iudæos, imò Deus per Ieremiam, vt agerent pœnitẽtiam, & gemitu ac planctu, indutique cilicio ad Deũ clamarent, & preces ex animo funderent. At illi Deum cõtemnentes se veluti pecora ventri & epulis tradebant, & lętitia elati occidebãt vitulos, comedebant carnes, ingurgitabãtur vino, dicẽtes: Comedamus & bibamus, cras enim moriemur. Ac si dicerent: Quoniã vita breuis est, quęramus voluptates in hoc mundo, totosque nos delitiis tradamus. Vide impiorum pestilentia verba. Fortasse verba illa

Cras

Cras enim moriemur, dicebant ironicè & irrisoriè. Cùm enim propheta Iudæorum excidium imminere prædiceret, illi verba eius deridebant, dicentes in eius contemptũ. Comedamus & bibamus, nã, vt delirus ille ait, cras moriemur. Aspicis hoc in loco apertissimè pœnitentiam complecti fletum, planctum, saccos, & id genus alia, quibus Deus placatur: eos autem qui hæc contemnunt, esse ipsius dei vocantis peccatores ad ea contemptores. Quid respondebit ad hunc locum Philippus Melanchthon hæreticus nostri temporis, cum cæteris hæreticis detestabilibus, qui hæc irrident, asserentes solum terrores, quos incutit conscientia peccati, & fiduciam in Deum absoluere pœnitentiam. Vbi inuenerunt in sacris literis talem pœnitentiam? Quis vnquam ex catholicis doctoribus talia scripsit? Irrident insani homines fletum, & planctum, & cilicium, cum hic habeamus apertissimum locum, vbi nos Deus ad hęc inuitat & vocat, & apud

Ioel. 2. Ioëlem, Conuertimini, inquit, ad me in toto corde vestro, in ieiunio, & in fletu, & in planctu: & scindite corda vestra, & non vestimenta vestra. Hoc intelligens Dauid dicebat in

Psal. 6. psalmo: Laboraui in gemitu meo, lauabo per singulas noctes lectum meum, & lachrymis meis stratum meum rigabo. Vide quo dolore angebatur, quos cruciatus sustinebat, quos gemitus, quas lachrymas fundebat, ob scelus admissum, & diuinam legem violatam. Et alio in Psalmo ostendens corpus suum esse assiduis lachrymis & mœroribus consumptũ

Psal. 101. dicebat: Percussus sum vt fœnum, & aruit cor meum, quia oblitus sum comedere panem meum. Et paulò pòst. Quia cinerem tanquam panem manducabam, & poculum meum cum fletu miscebam. Plus est hoc, quàm terrores cõscientiæ, quos dicunt hæretici. Sed quid cito duo, aut tria loca? lege totam scripturam, inuenies passim requiri ad pœnitẽtiam fletum, ieiunium, cilicium, & cæteræ huiusmodi, quæ hæretici detestantur. Lege veteres illos patres sanctissimos, Ambrosium, Hieronymum, Cyprianum, Augustinum & reliquos, quorum salutarem & excellentem doctrinam ecclesia catholica amplectitur, & videbis apertissimè omnes eos in hac sententia concorditer permanere. Beatus Ambrosius in epist. ad corruptam quandam, vbi eam ad veram pœnitentiã hortatur, inter cætera inquit: Tu ipsa propriį facti iudex esto crudelior. In primis omnis cura vitæ huius interimenda tibi est, &c. Deinde lugubris tibi accipienda est vestis, & mens & membra singula digna castigatione punienda. Amputentur

putentur crines, qui per vanam gloriam occasionem luxurię præstiterunt. Defluant oculi lachrymas, qui masculum non simpliciter aspexerũt. Pallescat facies, quę quondã viruit impudicè. Deniq; totũ corpus incuria maceretur cinere aspersum, & opertum cilicio perhorrescat, quia malè sibi de pulchritudine placuit. Cor verò sit liquescens sicut cera ieiuniis inquietans seipsum, & cogitationibus ventilans, quare sit ab inimico subuersum. Sensus etiam crucietur, &c. Hæc Diuus Ambrosius, & multa alia huiusmodi, quæ ibi poteris videre. Diuus Hieronymus in Malachiam habet hæc verba: Qui peccator est, & quem propria conscientia mordet, cilicio pœnitentiæ accingatur, & plangat tam sua delicta, quàm populi: atq; iterum ingrediatur ecclesiam, de qua egressus fuerat: & cubet in sacco, vt præteritas delicias, per quas Deum offenderat, vitæ austeritate compenset. Hæc Diuus ille Hieronymus. Sed ne longius dilatem orationem, quàm fortasse par est, vide sanctum Cyprianũ sermone quinto de lapsis, & glorioſum Augustinum de vera pœnitentia, aliosque catholicos Doctores, vbi de pœnitentia differunt, & intelliges quàm falsa impia, & detestabilis sit hæreticorum de pœnitentia doctrina, quàm contraria scripturæ diuinæ, & omnibus viris catholicis, quàm repugnans ipsi veritati. Est præterea hoc in loco animaduertenda Dei misericordia, qui eos vocabat ad penitentiã, quos eum non audituros esse sciebat. Vt enim fons perennis aquas fundit etsi nemo bibat ex illo, *Simile.* sic Deus eos vocabat, quanquam ipsi ad fontem diuinæ pietatis accedere nequaquam vellent. Emittebant diuini vates pias & queribundas voces, hortabantur Iudæos ad pœnitentiam, pietatem, & religionem: sed quemadmodum non dulcescit mare dulcibus fluminibus in illud quotidie introeũtibus, sic Iudęorum populus nolebat dulcescere vocibus Prophetarum, qui eum ab errorum atque scelerum amaritudine reuocare volebant, & ad veræ religionis pietatis plenissimæ suauitatem adducere. At Iudæi illi insipientes ab omni non modo honestate, sed etiam simulatione honestatis relicti, suæ duritiæ & impietatis pœnas meritissimas dederunt, quemadmodum omnibus euenit, qui diuinas voces contemnũt. Sic enim ait Deus in Prouerbiis Salomonis: Vocaui, & renuistis: extẽdi manum meam, & nõ fuit qui aspiceret: Despexistis omne consilium meum, & increpationes meas neglexistis. Ego quoq; in interitu vestro ridebo, & subsannabo, cum vobis id, quod timebatis, aduenerit: cùm irruerit repen- *Simile.* *Prou. 1.*

tina calamitas, & interitus quasi tempestas ingruerit, quãdo venerit super vos tribulatio & angustia. Hęc ibi, Tu verò nolim existimes solos Iudęos verba Dei cõtempsisse: nos enim Christiani, nos sumus illi, quos Deus quotidie vocat, quique eorũ voces & clamores despicimus, & pro nihilo putamus, Clamat adeò Christus non cessans clamare, vt dicat in psal. Psal. 68. Raucæ factę sunt fauces meę. Et apud Matthęum: Venite ad Matt. 11. me omnes qui laboratis, & onerati estis. Vocat nos per Prophetas, per Apostolos, per Euangelium suum, per cõcionatores, per aspirationes, per afflictiones, per prosperitates: at nos veluti aspides surdæ aures obturamus. Id plorabat Dauid Psal. 57. dicens in psalmo: Alienati sunt peccatores à vulua, errauerũt ab vtero, locuti sunt falsa: furor illis secundum similitudinẽ serpentis, sicut aspidis surdæ obturantis aures suas, quæ non exaudiuit vocẽ incãtãtiũ, & venefici incãtantis sapiẽter. Vocabat Deus Samuelẽ, & ille, vt in libro Regũ scriptura testatur, respondebat Eli, qui eũ hortabatur, vt dormiret. Vocat nos Deus, & respõdemus mũdo, nobis suadẽti, vt in peccatis dormiamus, nec vnquam mentis oculos aperiamus, & ad Deum leuemus. Nos autem mundo potius quàm Deo obtẽperantes, in somno obliuionis permanemus. O desidiam nostram, & intolerabilem amentiam. Respondeamus Christo nos ad pœnitentiam vocanti: surgamus, ne falsa mundi suasione decepti in perpetua ignominia & scelere volutemur. Si volumus euadere, si concupiscimus Babylonis miseram captiuitatẽ fugere, si appetimus in æterna Hierosolyma in beatissimis illis sedibus in æternum permanere, pœnitentiam hic agamus, Deique vocibus obtemperemus. Deus vocat nos ad lachrymas, mundus verò ad voluptates. At hę lachrymę semina sunt gloriæ, iuxta illud Dauidis in psal. Psal 125. Qui Matt. 5. seminãt in lachrymis, in exultatione metẽt: & iuxta id quod ipsa veritas ait: Beati qui lugẽt, quoniam ipsi consolabũtur. Voluptates verò pœnas æternas pariũt, iuxta illud: Væ vobis diuitibus, qui habetis hic consolationem vestram. Particula enim, væ, æternam damnationem minatur, & paulò pòst: Vę Luc. 6. vobis, qui ridetis nunc, quia lugebitis & flebitis.

Et reuelata est in auribus meis.] Sensus est: Dominus exercituum mihi dixit hæc verba. Si dimittetur iniquitas hęc vobis donec moriamini. Id est, Non vobis hæc iniquitas dimittetur. Potest esse apostopesis, quam Marcus Tullius appellat reticentiam, figura est iratis non infrequẽs. Est igitur sensus: Si hæc iniquitas vobis dimissa fuerit, ne mihi amplius creda

tis,

tis, aut quid simile, intelligitur enim id, quod non dicitur, vt est apud Vergilium: Quos ego, subaudi puniam, vel aliquid tale. Quidam vertit. Nō expietur vobis hęc iniquitas donec moriamini, hoc est, nunquam.

Hæc dicit dominus Deus exercituum: Vade, ingredere ad eum qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam præpositū templi, & dices ad eū. Quid tu hic? aut quasi quis hic, quia excidisti tibi hic sepulchrum, excidisti in excelso memoriale diligenter, in petra tabernaculum tibi: Ecce dominus asportari te faciet, sicut asportatur gallus gallinaceus, & quasi amictum sic subleuauit te. Coronans coronabit te tribulatione, quasi pilam mittet te in terram latam & spatiosam: ibi morieris, & tibi erit currus gloriæ tuæ, ignominia domus Domini tui. Expellam te de statione tua, & de ministerio tuo deponam te. Et erit in die illa: vocabo seruum meum Eliacim filium Helciæ, & induā illum tunica tua, & cingulo tuo confortabo eum, & potestatem tuam dabo in manu eius: & erit quasi pater habitantibus Ierusalem, & domui Iuda. Et dabo clauem domus Dauid super humerum eius: & aperiet, & non erit qui claudet: & claudet, & non erit qui aperiat. Et figam illum paxillum in loco fideli, & erit in solium gloriæ domui patris sui, & suspendēt super eum omnem gloriam domus patris sui, vasorum diuersa genera, omne vas paruulum à vasis craterarum vsque ad omne vas musicorum. In die illa dicit Dominus exercituum, Auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli frangetur, & cadet, & peribit, quod pependerat in eo, quia Dominus locutus est. Iob.12. Apoc.3.

Vade, ingredere ad eum.] Quæ à principio capitis vsque ad hunc locum dicta sunt, referuntur ad euersionem Hierosolymæ per Nabuchodonosorem. Ea verò, quæ sequuntur vsque à finem capitis, pertinent ad obsidionem per Sennacheribum, in qua affuit Esaias.

Ad Sobnam præpositum templi.] Hic Sobna fuit sacerdos & pontifex, homo superbus & elatus. Tradunt nonnulli fuisse eum alienigenam, & persuasisse Iudæis ne crederent Prophetis, & cum Sennacheribo aduersum Ezechiam cōiurasse. Contra hunc iubetur Propheta vaticinari, eiq; dicere: Quid tu agis hic in templo Dei, cum sis sceleribus addictus? Quid tibi rei est cum tēplo nostro, cūm sis extraneus? Quis es tu, vt excideris hic magnificum sepulchrū more principum, & clarorum virorum? Tu existimas esse hic perpetuo māsurū, at longè falleris opinione. Deus enim te hinc proiiciet, & demigrare faciet, & tam facilè in miseram captiuitatem adduceris, quàm facile asportatur gallus gallinaceus ligatus & si-

ne labore, & ita te adducet, quemadmodum viator in humero suo pallium suum asportat. Sceleratus & impius erat hic Sobna, & tamen volebat sui memoriam longam efficere, & immortalitati commendare. Mortem suam ornandam monimento, & magnifico sepulchro putabat, cuius vitam spoliatam virtutum omnium ornamentis aspiciebat. Herostratus homo abiectus & improbus, vt memoriæ proditum est, templum illud Dianæ celeberrimum vna nocte cremauit, vt hoc celebri facinore, & nefario scelere, nomen suum ita propagaret, vt vigeret memoria omnium seculorum. Tam latè enim patet immortalis famæ desiderium, vt etiam homines obscuros & impios nulla sapientia excultos, nullo virtutum præsidio munitos incendat, & incredibili gloriæ cupiditate inflammet. Heu quod Herostratos habet seculum nostrum: qui cum non possint virtute celebritatem consequi, hoc intentant aliorum famam extinguendo.

Coronans coronabit te tribulationes.] Habebis coronã non laminarũ aurearum, sed doloris & calamitatis. Pro dignitate, quam indignè quæsisti, incides in miseriam & afflictionem.

Quasi pilam mittet te in terram latam & spatiosam.] Quemadmodum rota siue globus currit per locum decliuem, ita tu ad terram latissimam, hoc est ad Babylonis campos, aspor taberis, vbi miserè morieris. Cõparat Diuinus vates hominem improbum & inconstantem pilæ siue rotæ, quæ facilè mutatur & circumuoluitur. Cùm enim omnis eius spes & cogitatio pendeat ex mundo, sit autem mundus inconstantissimus, necesse est, eum nullã habere constantiã. At vir verè sapiens & pius, fixus manet, & fortitudine ac tolerantia rerum humanarum septus, nec frangitur neque expugnatur. Quando Deus vult impiorũ scelera vlcisci, permittit sæpe, vt nullam habeant constantiã. Id intelligens Dauid dicebat in Psal. Deus meus pone illos vt rotam. Id est, instabiles & agitatos instar rotę. Et in Ecclesiastico scriptũ legimus: Prę cordia fatui rota carri. Ex peccatis prouenit instabilitas. Vnde Ieremias in Threnis, peccauit, inquit, Ierusalẽ propterea instabilis facta est. In cap. 5. Geneseos vbi nostra versio habet: Egressus Cain à facie Domini, habitauit profugus in terra, &c. pro profugo, in Hebraico est, Nod, quod propriè significat instabilẽ & incõstantẽ. Tales enim sunt, qui se à Domino separant & seiungũt. Illud est prętera aduertendũ, eũ mori qui in terra lata & in via spatiosa versatur, dicit enim: Quasi pilam mittet te in terram latã & spatiosam, ibi morieris. Ait enim

Psal. 22.

Eccl. 33.

Thren. 1.

enim Christus apud Matthæum: Lata porta & spatiosa via est, quæ ducit ad perditionem. *Matt.7.*

Ibi erunt currus gloriæ tuæ ignominia domus Domini tui.] Hoc est, Currus quibus vtebaris ad gloriã ac pompam, cùm eras Hierosolymæ, tibi in infamiam vertentur. Qui in luce hominum ac celebritate versabaris, in tenebris atque obscuritate iacebis, quia domũ Domini tui perdere voluisti. Dum falsam dignitatem quæreres, verę dignitatis ornamẽta amisisti. Solet enim Deus impiorum gloriam in dedecus cõuertere, iuxta id quod ipse ait per Oseam prophetam: Gloriam eorũ in ignominiã commutabo. Poteris hoc ita intelligere: Ibi, nimirum in Babylonica captiuitate, gloria quã fueras Hierosolymæ consecutus, erit ignominia templi Salomonis, cùm videant Babyloniỹ te hominem sceleratissimum fuisse in eo sacerdotem. Aspicis hoc loco improbos sacerdotes esse decori ecclesiæ. Est quidem illa sancta & pulchra, sed ipsi quantum in se est, eam maculant & deformant. *Ose.4.*

Expellam te de statione tua.] Verba Dei sunt aduersus Sobnam: Ego, inquit Deus, te de statu tuo deiiciam.

Seruum meum Eliacim.] Hic functus est officio Sobnę, vt habetur quarto Regum capite decimoseptimo, & decimooctauo, & Esaiæ cap. 36. & 37.

Et induam illum tunica tua.] Id est, omnia ornamenta tua tradam illi, teũue de pontificatu proiiciam. Induere aliquem nobili tunica, est efficere, vt de illo honorificè sentiant, eumque illustri laude celebrent. Similis phrasis est in Ecclesiastico, Stola glorię vestiet illum. Volũt nonnulli per Sobnę põtificatum Iudæorum sacerdotiũ significari, per Eliacim verò successionem cultus Euãgelici. Eliacim significat Deum surgentem. Translato enim sacerdotio vt ait Apostolus ad Hebræos, necesse est, vt legis translatio fiat, & Euangelium succedat. Sobna autem, vt ait D. Hieronymus, interpretatur cõuertere nunc. Hæc est synagoga, cui dicitur, vt conuertatur. *Eccle.15.* *Hebr.7.*

Et erit quasi pater habitantibus Ierusalem. Qui præest, pater subditorum debet esse. Hinc præsul dicitur Abbas, ab abba quod est pater. Reges Palæstinæ omnes appellabantur Abimelech: quod interpretatur pater mi rex, vel pater rex. Quando enim scriptura cap. 26. Genesis ait: Abiit Isaac ad Abimelech regem palæstinorum, non personæ nomen significat, sed regiæ dignitatis nomenclaturã. Quod D. Augustinus annotauit. Omnis enim rex siue pręsul debet esse Abimelech, hoc est, pater & rex. Qui verè rex est, pater est. Vnde

omnis lex à rege aut præsule lata & constituta, debet amore paterno & igni charitatis cõflari. Alioquin nec subditi eam æquo animo seruabunt, nec ipsa diutius permanebit. In Deuteronomio ita scriptũ legimus: Apparuit Dominus de monte Pharam, & cum eo sanctorũ millia: In dextera eius ignea lex. Dilexit populos, &c. Quis erat ignis ille, quo lex illa ignita erat & inflammata, nisi amor? Hic est ignis ille quem Deus in terram misit, quo hominum animos incẽdit, vt æternitatis desiderio flagrarẽt, de quo ipse apud Lucam, Ignem, inquit, veni mittere in terram, & quid volo nisi vt accendatur? Aspicis igitur debere præsulem esse patrem, & amore paterno gubernare. Dabo vobis pastores, ait Deus per Ieremiam, iuxta cor meum, & pascent vos scientia & doctrina. Non dicit: Dominabuntur vestri, sed pascent vos, non odio, inuidia, iracundia, elatione, sed scientia & doctrina.

Deut.33.

Luc.12.

Ierem.3.

Vbi per scientiam intelligitur scripturarum cognitio, & secundum eas exhortatio, per doctrinam verò operum exhibitio, ex quo colliges oportere præsulem esse & sapientia & virtute præditum, & pietate ac charitate ornatum. Ea enim differentia, quæ est inter aurum & reliqua metalla, debet esse inter præsulem & subditos. Vnde Socrates ille philosophorum gentium sapientissimus, ciuitatem illam eximiam, omnibus bonis affluentem omnibusque numeris absolutam, quam finxit apud Platonem, in tres ordines distribuit, nempè aureum, argenteum, & ferreũ. Per aurum intelligit principem & præsulem, per argentũ nobiles, per ferrum verò infimo loco natos. vult itaque vt princeps præstet cæteris sapiẽtia, virtute, charitate, æstimatione, quæ omnia per aurum significantur. Et ita interpretatur ætates illas auream, argẽteam, & ferream, quas antiqui sapiẽtes fictis fabulis memoriæ prodiderunt. Sed sic velim existimes me ita amorem & pietatem præsulum laudare, vt eorũ iustitiam & in flagitiosos & improbos punitionem non adimã. Oportet enim præsulem bonis fauere, & præmia cõstituere, nefarios verò coërcere, & pœnis afficere. Id significant diuinæ literæ asserentes in Exodo, præcepisse Deum, vt summus sacerdos vngeretur oleo & sanguine. Quid per oleum nisi benignitas: quid per sanguinẽ nisi austeritas significatur? Ezechiel ait vidisse in templo sibi à Domino demonstrato cherubim & palmas: Erat, inquit, palma inter cherub & cherub: duæque facies habebat cherub faciem hominis iuxta palmam ex hac parte, & faciem leonis iuxta palmã ex alia parte.

Exod.29.

Ezec.41.

te. Cherubim præsules sunt. Sonat enim cherub quasi magistrum. præsules autem magistri esse debent, iuxta id quod ait Paulus in epistola ad Ephesios: Ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios verò euangelistas, alios autem pastores & doctores. Vbi vides eos qui pastores sunt magistros esse & doctores. Quid per faciem hominis plenem & placatam, nisi humanitas & pietas intelligitur? Quid verò per faciem leonis nisi iustitiæ seueritas significatur? Sed siue præsul meritis præmiis bonos afficiat, siue iustis pœnis impios opprimat, semper oculos ad palmã debet erigere, non iuxta corruptam affectionem iudicare, non odium, nec particularem amorem intueri, sed ad cœlum respicere, palmámque illam, quam Deus in æterna patria bonis largitur contemplari, omniáque sua opera ad Deum dirigere, eiúsque amore gubernare. Hoc est, patris officium, quod optimo præsuli conuenit, iuxta id quod Deus hoc in loco ait per Esaiam: Et erit quasi pater habitantibus Ierusalem. *Ephe. 4.*

Dabo clauem domus Dauid super humerum eius.] Dabo, ait pater cælestis, super humerum Eliacim serui mei clauem domus Dauid. Hic Eliacim gerebat imaginem Christi veri sacerdotis, de quo dicitur in psalmo: Tu es sacerdos in æternũ secundum ordinem Melchisedec. Super eius humerũ posuit pater clauem domus Dauid, hoc est, crucem illam sacratissimam, quę Dei templum, & æternam domum aperuit, & aditum ad cælestem illam ac beatissimam gloriam reserauit. Hãc baiulauit Christus Deus noster super humerum suum, brachiis eam amplectens, vt ostenderet quanto eam amore prosequeretur. In ea erecta in Caluariæ loco pependit Deus noster, vt mortem nostram moriendo occideret, & indignis calamitatibus acceptis genus hominum ab inferorum faucibus eriperet, & verę, dignitatis ornamentis decoraret, atque ad immortalitatẽ æternamq; vitam tandẽ adduceret. Et quoniam in cruce nostra scelera expiauit, & antiquam maculam sanguine suo deleuit, & ostium paradisi aperuit, vocat eam clauem domus Dauid. Erat enim antea paradisus clausus, & nemo illud introierat: at mortuo Christo in cruce, apertum est cælum, & illo die fuit latro cũ Christo in paradiso. Hæc clauis quam Christus super humerum baiulauit, appellatur ab hoc propheta cap. 9. principatus, vbi dicitur: Et factus est principatus eius super humerum eius. Cęterùm si sensum illum respiciamus, quem litera ex se præbet, possumus hunc locum ita explanare, vt per clauem domus Dauid, potesta- *Psal. 109.*

tem aperiendi & claudendi templum intelligamus. Est igitur sensus: Ego, inquit Deus, dabo seruo meo Eliacim sacerdotium, & templi præfecturam. Clauem domus Dauid appellat prælationem & curam pastoralem, quæ claui meritò comparatur, quoniam suo modo aperit subditis ostium cœli, quando præsul vita, doctrina, & exemplo instruit suos, claudit autem cum eis sua ignorantia, ignauia, morum corruptela, præbet interitus occasionem. Claudit præterea & aperit, quia illi subditi obediunt: & quod ille iubet, hoc fit: quod prohibet, vitatur. Sed mirandum quidem videtur, cur Deus dicat daturum seruo suo clauem hanc super humerum, cùm clauis non in humero, sed in manu, aut in corrigia ex cingulo pendente soleat portari. Quæ est hæc clauis tam grauis? Quod est hoc tantum pondus, vt non in manu, sed in humeris baiuletur? At si volueris animo celeriter circumspicere, videbis planè non solùm hanc clauem humeris quibuscunque indigere, sed validissimis & integerrimis. Quid est enim grauius, quàm animarum gubernatio? Ideo enim hæc clauis non in manu prælatorum ferenda dicitur, sed in humeris, vt animaduertas, summaque consideratione perpendas, quanti ponderis & laboris sit animarum prælatio & cura. Præsul ille, quem Deus constituit & eligit, clauem in humero baiulat: ille autem qui ab hominibus eligitur non vocatus à Deo tanquam Aaron, non in humeris sed in manu, & ad collum velut ornamentum & monile eam portat, non pondus magistratus & præfecturæ curans, nec laborem, sed solùm dominationem, honorem, & dignitatem. De talibus pastoribus ait Deus per Oseam: Ipsi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & non cognoui. Nihilominus tamen oportet illis obedire, dummodo mala non præcipiat, non solùm bonis & modestis, sed iuxta beati Petri sententiam, etiam dyscolis.

Oseæ 8.

1. Petr. 1.

Et figam illum paxillum in loco fideli.] Hæc figurata locutio hunc habet sensum: Eliacim possidebit solidum dignitatis gradum, quo omnes posteri sui gloriabũtur. Erit enim veluti clauus siue lignũ affixũ parieti, in loco firmissimo, in quo omnia vasa suspenduntur, tam parua quã magna. Omnes enim tam nobiles, quos per vasa magna significat, quàm obscuri, quos per vasa parua intelligit, ex eo pendebunt. In eo nitetur ciuitatis salus, illique eius posteritas acceptum referet suum splendorem, & nominis claritatem.

Et erit in solium gloriæ domui patris sui.] Hoc est, genus suum

ſuum & familiam illuſtrabit.

Auferetur paxillus.] Hoc referunt nonnulli ad Sobnam: Alij verò ad Eliacim, cuius dignitatem & amplitudinem Babylonica captiuitas ſubuertit. Et qui ex eo pendebant corruerunt. Docet nos hic locus nõ eſſe fidendum hominibus, relicto Deo, ſed fiduciam noſtram eſſe in Deo locandam, in quo ſolùm niti debemus.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXII.

Onus vallis viſionis.] Septuaginta habent, Verbum vallis Sion. Quibus verbis oſtendunt vallem viſionis Hieroſolymam appellari, quæ eſt ſita in monte Sionis. Prętер rationẽ, quam in explanatione attulimus, cur Hieroſolyma vallis viſionis appelletur: poteſt etiam dici, eam ita vocari, quia ibi Dominus viſus eſt, iuxta id quod ait Baruch Propheta: In terris viſus eſt, & cum hominibus conuerſatus eſt. Hic eſt mons ille de quo dixit Dominus Abrahamo, vt in libro Geneſis literæ diuinæ teſtantur: Tolle filium tuum, quem diligis Iſaac, & vade in terram viſionis, atque ibi offeres eum ſuper vnum montium quem monſtrauero tibi. De quo monte poteris videre ea, quæ ſupra annotauimus cap. 16. in annotationibus ex hebræo. *Baruc. 3.* *Gen. 22.*

Et *parietem nudauit clypeus.*] Pro nudare in hebraico eſt verbum arad, quod ſignificat nudare & adhærere: vnde poteſt verti: Et parieti adhæſit clypeus, nempè ad euertendum murum. Thargum enim habet: Et muro adhæſerunt clypei.

Donec moriamini.] Thargũ habet: Donec moriamini mortе ſecunda. Acſi diceret: Non dimittetur vobis, nec hic, nec in inferno, per mortem enim ſecundam intelligit æternam damnationem.

Argumentum Capitis XXIII.

Minatur Deus per diuinum vatem cladem Tyro à Nabuchodonoſore inferendam, luctuoſamque vaſtitatem & euerſionem. At poſt ſeptuaginta annos promittit eam eſſe reparandam, atque repudiato idolorum cultu ad veram Chriſti fidem venturam.

CAPVT

CAPVT XXIII.

ONus Tyri, Vlulate naues maris, quia vastata est domus vnde venire consueuerant de terra Cethim reuelatum est eis. Tacete qui habitatis in insula, negotiatio Sidonis transfretantes mare repleuerunt te. In aquis multis semen Nili, messis fluminis fruges eius: & facta est negotiatio gentium. Erubesce Sidon, ait enim mare, fortitudo maris, dicens, non parturiui, & non peperi, & non enutriui iuuenes, nec ad incrementū perduxi virgines. Cum auditum fuerit in Ægypto dolebunt cum audierint de Tyro. Transite maria, vlulate qui habitatis in insula. Nunquid non vestra hæc est, quæ gloriabatur à diebus pristinis in antiquitate sua? Ducent eam pedes sui longè ad peregrinandum.

EXPLANATIO.

Onus Tyri.] Tyrus ciuitas est Phœniciæ, vt ait Pōponius Mela. Phœnicia autē est in Syria cōtermina Iudęę. Fuit Tyrus ciuitas florētissima, & regia dignitate ornata: Fuit Sidoniorū colonia, negotiatio maris, emporium totius vniuersi. Et cùm esset insula, vt ait idem Pomponius, tamen ab Alexandro magno propter expugnationem, multis in breui aggeribus in fretum iactis, terra continens facta est, quod iam anteà facere conatus fuerat Nabuchodonosor. Et quoniam apud hanc vrbem inueniuntur conchylia, quorum sanguine tinguntur vestes purpureæ, ideò eædem vestes Tyriæ dicuntur. Berosus ait vrbem hanc à quodam, qui Tyrus vocabatur, fuisse conditam anno post diluuium 189. Iosephus anno 240. ante templū Salomonis. Iustinus lib. 18. à Sidoniis conditā refert. Fuit hæc ciuitas à Mauris exusta, à Dominico Veneto capta: sed à Soldano anno Domini 1290. tandem incensa. Huius ciuitatis meminit scriptura lib. 2. Regum cap. 5. & cap. 26. Ezechielis, qui hanc euersionē prædicit, eiusque causam ait fuisse Tyriorum immanitatem, qui captis Iudęis insultarunt, eorumq; miseria & captiuitate fuerunt delectati. Aequum enim est, vt qui aliorum iactura gaudent, in eandem incurrant.

Vlulate naues maris.] Per naues maris intelligit ipsos nauigantes. Est igitur sensus: Vos negotiatores, qui per mare mediterraneum importatis merces, plorate Tyrum, quoniā euersa est. Hæc enim erat domus vnde venite solebatis.

De terra Cethim reuelatum est eis.] Non vos estis, quibus primo

primo reuelatum est esse Tyrum deletam: iam enim hi qui habitant in terra Cethim, hoc sciunt. Vtitur propheta præteritis pro futuris. Per Cethim intelligit Cyprum. Est enim Cyprus insula quædã in Carpathio mari, inter Ciliciam & Syriam. Fuit in hac insula vrbs quædã nomine Citiũ patria Zenonis philosophi, vt ait Laërtius in vita Zenonis, quæ vrbs etiam tempore D. Hieronymi extabat, & idem nomen retinebat, vt idem Hieronymus asserit, à qua vrbe totam insulã cõiectant nonnulli appellatã esse Cethim. Sunt qui per Cethim intelligant Romanos, qui Babylonios contra Tyrũ incitarunt. Et tunc erit sensus: De terra Cethim reuelatum est eis, hoc est. Romani reuelauerunt Babyloniis hanc Tyri euersionẽ. Alij per Cethim intelligunt insulas Italię & Græciæ, quibus reuelatum fuit fuisse Tyrum deletam, & vastatã, ne illuc merces suas conferrent.

Tacete qui habitatis in insula.] Tyrum insulã vocat. Sensus est: Silete præ nimio dolore vos Tyri habitatores. Appellat etiam Tyrum negotiationẽ Sidonis, quia Sidonij negotiatores eam suis mercibus implebant.

In aquis multis semen Nili.] Periphrasis est frumenti Aegypti. Nilus enim inundatione & irrigatione sua campos Aegypti frugiferos reddit. Aegyptus verò erat velut horreum Tyriorum, quoniam inde deferebatur frumẽtum ad Tyrios & legumina Aegypti erant fruges Tyriorum.

Erubesce Sidon, ait enim mare, fortituduo maris, &c.] Tyrus erat, vt diximus, colonia Sidoniorũ, quapropter ad eos pertinebat eam defendere. Cõuertit igitur propheta sermonẽ ad Sidonẽ, quę coloniã suam dereliquerit. Erubesce Sidon, quę cũ Tyrum genueris, nullũ ei auxiliũ prębuisti, non enim sperare debueres nauigãtes ei opẽ laturos. Ait enim mare & fortitudo maris, hoc est, negotiatores & nauigantes. Sidoniorũ intererat Tyrios defendere: nã nos nõ eos genuimus, nec nutriuimus, vt teneremur pro illis hostibus suis bellũ inferre. Vel sic: Erubesce Sidon, ait enim mare & fortitudo maris, id est, ait enim Tyrus, quæ mare & maris fortitudo appellabatur: Ego nõ parturiui, nec peperi, facta sum quasi mulier sine filiis, quoniã nemo mihi auxiliũ tulit. Idẽ est nõ habere filios, ac eos tales habere qui te in periculis relinquant. Hoc ideò dicit, quia cùm Tyrus multas colonias dedisset: nulla tamen fuit quæ illi auxiliũ ferret. Nã Carthago, Leptis, Vtica, Gades, coloniæ fuerunt Tyri. Lege Plin. lib. 5. cap. 10.

Cum auditum fuerit.] Aegyptij cùm audierint vrbem vicinam

cinam & florentissimam obsidione deletam, dolore afficiuntur, existimantes idem sibi esse euenturum.

Transite maria.] Alloquitur ipsos Tyrios in obsidione positos. Vos ô Tyrij transite maria, discedite ab vrbe vestra, fugite inimicos, quoniam nulla alia spes est euadendi. Ideò plorate habitatores insulæ, hoc est, Tyri.

Nunquid non hæc vestra est.] Irridet Tyriorũ iactationẽ, qui Deo contẽpto maiorũ antiquitate & nobilitate gloriabãtur.

Ducent eam pedes sui longè ad peregrinandũ.] Hoc dicit propter eos qui in vrbe manserunt, & capti à Nabuchodonosore ducti fuerunt in Chaldæam.

Quis cogitauit hoc super Tyrum quondam coronatam, cuius negotiatores principes, institores eius inclyti terræ? Dominus exercituũ cogitauit hoc, vt detraheret superbiam omnis gloriæ, & ad ignominiam deduceret vniuersos inclytos terræ. Transi terram tuam quasi flumen filia maris, non est cingulum vltra tibi. Manum suam extendit super mare, conturbauit regna. Dominus mandauit aduersus Chanaam, vt contereret fortes eius, & dixit: non adiicies vltrà vt glorieris, calumniam sustinens virgo filia Sidonis: in Cethim consurgẽs transfreta, ibi quoque non erit requies tibi. Ecce terra Chaldæorum, talis populus non fuit, Assur fundauit eam: in captiuitatem traduxerunt robustos eius: suffoderunt domos eius, posuerũt eam in ruinam. Vlulate naues maris, quia deuastata est fortitudo vestra.

Quis cogitauit hoc super Tyrum quondam coronatam.] Coronatam eam vocat, quia insignis erat, & regia florebat dignitate. Est igitur sensus: Quis vnquam cogitauit amplissimã illam ciuitatem opibus abundantem, aliarum ciuitatum dominantem, auro & gemmis fulgentem, sic esse deiiciendam, vt suis pedibus ire in captiuitatem cogeretur?

Cuius negotiatores principes.] Tanta erat Tyri diuitiarum abundantia, vt eius mercatores possent esse aliarum ciuitatum principes, eiusque institores essent celebres & illustres. Institores sunt negotiatores eò dicti, vt ait Vlpianus, quòd instent negotiis gerendis.

Dominus exercituum cogitauit hoc.] Dixerat paulò antè: Quis cogitauit hoc, &c. Nunc respondet: Deus est qui hoc cogitauit, qui superborum statum euertit, eorumque cogitationibus resistit. Docet hic locus neminem debere existimare se esse tutum, licet sit potens, & diuitiis affluat. Veniet enim tempus, quãdo in ærumnis suis Dei potentiam discat, cuius clementiam in prosperitate noluit cognoscere. Detrahit enim Deus gloriam superborum, & permittit vt eorum

honor

honor & amplitudo in dedecus, & ignominiã conuertãtur. Tu verò considera quàm fluxa sit & incerta mundi gloria.

Transi terram tuam quasi flumen.] Hortatur Tyrum ad fugam, ac si diceret: Tu ô Tyre transi terram tuam ita facilè, vt riuulum transires. Vel, Transi quasi flumen, celeriter imitare fluminis impetũ & velocitatem, ne te occupet inimicus, non illi poteris resistere, quia non est cingulum vltra tibi. Id est, non habes fortitudinem, vt possis te ab hostibus defendere. Lumbos cingulo cingere, est fortitudine pollere: carere verò cingulo, est imbecillitate laborare.

Manum suam extendit super mare.] Hoc est, super Tyrum, vt ait D. Hieron. Ac si dicat: Percussit Deus Tyrum ciuitatum maritimarum nobilissimã, qua percussione perterruit multa regna: Non enim cogitauerant talem euersionem fieri vnquam posse. Et timuerunt ne quid tale sibi eueniret. Intelligi autem Tyrum nomine maris explicat id quod sequitur: Dominus mãdauit aduersus Chanaan. Nam Tyrus est in terra Chanaan, vt constat ex euangelij Matthæi cap. 15. vbi Chananæa scribitur egressa de finibus Tyri & Sidonis. Quid autem sit manum extendere, est à nobis explanatum cap. 1. illud explicantibus. Et conuertã manum meã ad te. Et cap. 5. vbi illud exposuimus. Extendit manũ suam super eũ.

Et dixit: non audietis vltra, vt glorieris.] Hoc dixit Deus, Nequaquam vltrà tua potentia & nobilitate gloriaberis filia Sidonis, hoc est, tu ô Tyre Sidoniorũ colonia, nã euerteris omnino. Ideo assumptis nauibus fuge in Cyprũ. Sed nec ibi poteris requiescere. Vel sic: Tu quoque Sidon quæ adhuc virgo es, à nullis victa nationibus, simili calamitati obnoxia es. Idem est Sidon, & filia Sidonis, quemadmodum Babylõ, & filia Babylonis: quod alio in loco annotauimus.

Ecce terra Chaldæorum, talis populus non fuit.] Tyri habitatores fracti obsidione, fuerunt in duas partes distracti, alij se in fugã cõiecerunt, quibus propheta dixerat: in Cethim consurgens transfreta. Alij verò manserũt in vrbe, qui capti ducti fuerunt in Chaldęam, cuius metropolis erat Babylon ciuitas florentissima. His loquitur modo vates ita dicens: Ecce terra Chaldęorum, ad quam ducemini, populus est insignis, ab Assyrio fundatus. Eo ducent Chaldęi non solùm Tyrios imbecillos, sed eos, qui fortitudine pollebant, & muros ciuitatis funditus euertent, atque domos radicitus delebunt.

Vlulate naues maris quia deuastata est fortitudo vestra.] Per naues maris intelligit nauigantes & negotiatores, per fortitudinem

tudinem verò Tyrum, vbi opes comparabant, quæ sunt & belli & rei domesticæ robur & fortitudo.

Et erit in die illa: In obliuione eris ô Tyre septuaginta annis sicut dies regis vnius: post septuaginta autem annos erit Tyro quasi cantieum meretricis. Sume tibi citharam, & circui ciuitatem meretrix obliuioni tradita: bene cane, frequenta canticum, vt memoria tui sit. Et erit post septuaginta annos visitabit Dominus Tyrum, & reducet eam ad merces suas, & rursus fornicabitur cum vniuersis regnis terræ super faciem terræ. Et erunt negotiationes eius & merces sanctificatæ Domino. non condentur, neque reponentur: quia his qui habitauerint coram Domino erit negotiatio eius, vt manducent in saturitatem, & vestiantur vsque ad vetustatem.

Septuaginta annis, &c.] Septuaginta annis fuit Tyrus oppressa, nam tot fuit templum Dei vastatum. Aequum enim erat vt Tyrij tempus captiuitatis Iudæorum imitarentur, quorum ærumnis lætabantur. Appellat propheta hos septuaginta annos dies vnius regis, quia communiter qui longum tempus habet regnandi septuaginta annos nõ transeat. Quidam dicunt per hunc regem intelligi Dauidem, qui tot annis vixit, vt in libro 2. Regum capite 5. scriptum legimus. Alij Nabuchodonosorem eiusque filios vnum regem intelligunt. Prima harum interpretationum melior videtur.

Post septuaginta autem annos.] Ab hoc loco vsque ad finem capitis prospera Tyro annũtiantur. Sensus est: Quemadmodum meretrix neglecta à primis amatoribus, quia cum aliis se miscet, desiderat ad se trahere eos, à quibus fuerat prius dilecta: sic tu ô Tyre quia Caldæis adhæsisti, qui te captiuam duxerunt, fuisti à negotiatoribus qui te prius amore prosequebantur, contempta. Nunc verò libera à Chaldæis, canticis & illecebris pristinos tuos amatores reconcilia. Cane & pulsa tu quæ eras obliuione tradita. Da operam veluti meretrix cantationibus amatores allicias, vt illis in memoriam redigatis. Hoc ideo dicit, quia solent meretrices cantibus vanos adolescentes ad se trahere.

Et erit post septuaginta annos visitabit Dominus Tyrum.] Hęc ad literam impleta fuisse historiæ Græcorum & Phœnicum memoriæ produnt, vt etiam D. Hieronymus testatur. Fuit enim Tyrus post annos septuaginta ad pristinum statum restituta, & exercuit commercium cum omnibus gentibus, fuit enim postea celebre emporium, vbi ex omnibus nationibus congregabantur multi ad exercendas negotiationes, quas hic propheta fornicationes vocat. Versio Septuaginta

habet

habet in hunc modum: Post septuaginta annos visitationē faciet Dominus Tyri, & iterum restituetur in antiquum, eritque negotiatio eius omnibus regnis orbis terrarum super faciem terræ. Quæ verba satis indicant quid per fornicationes hoc loco intelligatur.

Et erunt negotiationes eius, & merces eius sanctificatæ domino.] Vaticinatur de euersione Tyri ad Christū, quæ post multos annos futura erat. Multi enim ex Tyriis receperunt fidē, vt videre licet apud Lucam Actorum 21. Est igitur sensus: Tyrij negotiationes terrenas in spirituales commutabunt, erunt enim eorum merces Domino dicatę & sanctificatę. Nō condentur neque reponentur, hoc est, non facient thesauros in terris, sed diuitias inter pauperes distribuent, & iuxta Christi sententiam in cœlo thesaurizabunt. *Matt. 6.*

Quia his qui habitauerit coram Domino.] Sensus est: Qui Deo seruierint, hoc solùm vellent ex tēporali negotiatione, nempe habere victum, quo saturentur: & honestum indumētum, quo vestiantur. Capitur autem hic saturitas non pro redundantia & superfluitare, sed pro decenti & honesta refectione, quam solam desiderare debemus, iuxta id quod ait Paulus ad Timotheū: Est autem quæstus magnus pietas cū sufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum, haud dubium, quia nec auferre quid possumus. Habentes autē alimenta & quibus tegamur, his contenti sumus. Docet hic locus Esaiæ fideles ac pios homines negotiatores esse non humanis ac turbulentis negotiis implicatos, sed eos, qui quærentes bonas margaritas, inuenta vna preciosa, vendunt omnia sua, & emunt eam, quæ quidem Christus est. Hi sunt negotiatores illi, quibus homo nobilis datis talentis, dixit: Negotiamini dum venio, vt est apud Lucam cap. 19. qui operantes, fuerunt talia talenta lucrati, quorum meminit etiam Matthæus cap. 25. Hi sunt, qui fletu emunt gaudium, terra cœlum, re finira infinitum, & temporali æternam, & auro terreno aurum cœleste: de quo dicebat Christus in Apocalypsi Diui Ioannis Apostoli: Suadeo tibi emere à me aurum ignitum, probatum, vt locuples fias. O fœlices nundinas, ô admirabiles commutationes. Eamus omnes ad tale emporium, vbi paruo pretio æternam gloriam cōparemus. Sed quoniam diabolus est etiam mercator, qui breues ac pestilentes voluptates, aliasque mortiferas merces precio animarum vendit, aut saltem promittit, vt nos ad æterna supplicia deducat: est summa diligentia & consideratione aduertendum, *1. Tim. 6.* *Matt. 13.* *Apoc. 3.*

tēdum, ne cū tali negotiatore commercia exerceamus. Ostendit dapes in superficie suaues & appetendas, sed intus funestas, & latenti veneno contaminatas. Non esse aurum id, quod apparet, sed scoria: nō mel, sed fel: non vita, sed mors: non fama, sed ignominia: non bonum, sed malum: Vt enim stultus censetur, qui equum empturus non ipsum inspicit, & fastidiosè perpendit, sed solùm eius frænum, stratum, & exteriora ornamenta intuetur, sic insanus iudicandus est, qui mercium diaboli speciem solùm aspicit, interiora minimè contēplatur. Non est crystallus omne id quod crystallus apparet, vitrū enim crystallum imitatur, res fragilis & vilis rem solidam & preciosam. Imò venenum habet aliquando speciē medicamenti. Tres mercatores sunt pestilētes & pernicioſi, qui pernicie nobis voluptatis specie & simulatione regētes vendunt, & ad suas officinas alliciūt, & vocāt, diabolus, mundus, & caro, qui nobis interitū & exitiū machinātur. Eos fugiamus, eorū voluptates cōtēnamus, & pestiferas merces detestemur. Quid nobis cum mundo, quem antiqui malorum congeriem appellarunt? cuius vitam & naturam Plotinus Platonicus quasi magicam esse affirmauit, imagines boni veri ac pulchri vbique fingentis, falsumque pro vero simulantis. Cæterùm respice & considera Esaiæ artificium, quemad modum ex historia se contulit ad Spiritum, & ad tempus Messiæ, de quo est suum præcipuum propositum tractare.

Simile.

Simile.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXIII.

Transite maria.] In Hebræo est iuru tarxixah. Sed quoniam Tharsis significat mare, & est etiam nomen gentis, & loci, vertit interpres noster. Transite maria. Pagninus verò vertit. Transite in Tharsis. pro quo Septuaginta habent, Ite Carthaginem. Fuit enim Carthago colonia Tyriorum, vt ait Plin. lib. 5. & Poēta, Vrbs antiqua fuit, Tyrij tenuere coloni, Carthago, &c. Ideò credibile est Tyrios ad Carthaginenses confugisse. Et in principio huius capitis, vbi nostra editio habet: Vlulate naues maris, habent Septuaginta, Vlulate naues Carthaginis. Et ita etiam habet paraphrastes Chaldæus.

Non est cingulum vltra tibi.] Pro cingulo in Hebraico est mezach, quod nomen significat fortitudinem & cingulum, quòd cingat lumbos, vbi robur est, & fortitudo, à verbo mazach,

zach, quod significat roborare. Thargũ habet tekoph, quod nomen propriè fortitudinem significat. Ideò Pagninus vertit: Non est fortitudo vltrà. Septuaginta habent: manus tua nequaquam prævalet. Symmachus: Non poteris vltrà resistere, interpretans sensum potius quàm verba.

In Cethim consurgens transfreta.] Pro Cethim est in Hebraico Cittim, & bis est in hoc capite ita scriptum hoc nomen. Est etiam eodem modo scriptum Numerorum cap. 24. vbi pro Cittim editio vulgata habet Italiam, ita dicens: Venient in trieribus de Italia, superabunt Assyrios, vastabuntq; Hebræos. quibus verbis Balaam vaticinatus est Romanos tempore Messiæ esse Iudæam vastaturos. Id quod perspicuũ est sub Tito Vespasiano euenisse. Et quoniam tunc Hierosolyma & tota Iudæa fuit ob Iudæorũ infidelitatem, impietatem & ingratitudinem euersa, perspicuum est, tempus Messiæ aduenisse. intelligi autem vaticinationem illam de tempore Messię indicant verba Baalam ita in eodem capite literis mãdata: Dabo tibi consiliũ, quid populus tuus populo huic faciat extremo tempore. Planum est enim tempus extremũ siue nouissimum in diuinis literis tempus Messię appellari, vt in explanatione 2. cap. Esaiæ explicuimus. Et volẽs Balaam indicare id, quod dicebat, fore tempore Messiæ, qui erat vt lux magna venturus, ait: Orietur stella ex Iacob, & consurget virga de Israël. Pro quo Thargum Onkeli, hoc est paraphrasis Chaldæa Onkeli ita habet: Cùm surrexerit rex ex Iacob, natusque fuerit Messias ex Israël. Vbi vides per stellam & virgam Christũ significari. Hęc est virga illa, de qua dixit cap 11. Esaias: Egredietur virga de radice Iesse. Et paulò pòst ait Balaam: Venient in trieribus de Italia, superabunt Assyrios, vastabúntque Hebræos. Neque possunt Iudęi negare dictionem hanc Cittim illic positam Italiã significare, nam Chaldæus Paraphrastes, quem mòdò citaui, qui est apud eos summæ authoritatis, ita illum locum transtulit: Et naues venięt à Romanis. Septuaginta etiam interpretes pro Cittim Italiã vertunt. In qua sententia est Thargum Hierosolymitanũ, cuius ad literam hęc sunt verba: egredientur copiæ multæ ex prouincia Italiæ, vnà cum multis legionibus Romanorum. Sed quoniam postquam hic ait scriptura: Orietur stella ex Iacob, & cõsurget virga de Israël, sequitur statim: Et percutiet duces Moab, vastabítque omnes filios Seth: negant Iudęi vaticinium hoc Christo nostro conuenire, quoniam aiunt eum nunquam Moabitas percussisse,

fisse, nec filios Seth vastasse, seu, vt habet Thargum Onkeli, omnibus filiis hominum fuisse dominatum. At non intelligunt cæci & stulti homines, hæc non carnaliter sed spiritualiter esse intelligenda. Duces Moab sunt dæmones, quod D. Paulus in epistola ad Philippenses appellat principes & potestates, harumq; tenebrarũ rectores. Hos percussit Christus saluator noster, & de illis diuinam victoriam reportauit. Per filios Seth intelligũtur impĩ peccatores, quos Christ⁹ euertit, non quo ad personas, sed quo ad impietates, non auferendo ab illis vitam, sed idolatriam: non salutem, sed impietatem. Perierũt igitur quatenus peccatores, hoc est, periit eorũ impietas & deprauata cęcitas. Id prædixerat diuinus Psal. ita Messiam alloquens: Increpasti gẽtes, & periit impius, nomẽ eorum delesti in æternum, & in seculum seculi. Et quoniam hi à iugo dæmonis liberati se Christo subiecerunt, ideò vbi communis editio habet: Vastabit omnes filios Seth, vertit Chaldæus paraphrastes: Dominabitur omnibus filiis hominum. Intelligit per filios Seth omnes homines, quoniam à Noë omnes originem ducim⁹, Noë autem à Seth, qui in locũ Abelis occisi successit, cùm Cainini proles fuerit diluuio extincta. Hic Messias, quem hic omnium hominũ dominatorem scriptura iuxta Onkelum appellat, est ille, de quo aiebat Esaias: Emitte agnum Domine dominatorem terræ, de petra deserti ad montem filiæ Sion. Cùm autem in illo Numerorum loco Cittim Italiam significet, credibile est hoc in loco Esaiæ eandem etiam significare. Inuenies hanc dictionem apud Ieremiam cap. 2. & apud Ezechielẽ cap. 27. vbi noster interpres Italiã vertit, & meritò quidem. Nam Cittim regnum Italiæ, obtinuit, qui à Ianiginis fuit et iam Italus vocatus. Author est Berosus Chaldæus lib. 5. Antiquitatum, qui floruit ante Alexandrini monarchiam. A Cittim autẽ Italo fuit regio illa Cittim & Italia nominata. Vnde deberet hæc dictio peri, non autem per e scribi, quemadmodum bis in hoc capite, & semel in cap. 10. Genesos eam scriptam inuenies. Cetim autem quæ scribitur per e, est ciuitas quædam Macedoniæ, de qua in 1. cap. lib. 1. Machabæorũ ita scriptũ legimus: Postquã percussit Alexãder Philippi rex Macedo, qui primus regnauit in Græcia, egressus de terra Cethim, Darium regem Persarum & Medorum, &c.

Philip. 5.

Psal. 9.

Supra 16.

Assur fundauit eam.] Pro Assur est in Hebraico Axxur, quemadmodũ Geneseos cap. 10. vbi scriptũ legimus egressũ fuisse Assur de terra Senaar, ædificassẽque Niniuem ciuitatẽ magnam,

magnam, in terra autem Senaar regnasse Nemrod. Vnde inferunt nonnulli populum Chaldęorum non fuisse ab Assur, sed à Nemrod fundatum: & ob eam causam hic existimant, per eam intelligi Tyrũ, non autem Chaldæam, cùm tamen prophanę historię dicant Tyrum coloniam fuisse Sidonis, conditam ab Agenore tempore Troianæ euersionis. Ideò mihi prior opinio magis placet, quoniã etsi Assur non fuerit Babylonis constructor, condidit tamen Niniuem in Chaldæa, eiusque populum fundauit. Si fusè scire volueris, quis fuerit hic Assur siue Assyrius, à quo Assyria nomen accepit, lege Xenophontem de æquiuocis cap. 1. vbi asserit hunc appellatũ esse Ninum, Herculem, & Iouem, à quo, quia Ninus vocabatur, fuit ciuitas Niniue denominata.

Argumentum Capitis XXIIII.

Superioribus capitibus vaticinatus fuerat Esaias de euersione Hierosolymæ, Babylonis, & nonnullarum aliarum nationum in particulari, nunc autem generalem totius terræ interitum & vastitatem, eiusque habitatorũ in extremo iudicio confusionem prædicit.

CAPVT XXIIII.

Ecce Dominus dissipabit terram, & nudabit eam, & affliget faciẽ eius, & disperget habitatores eius. Et erit sicut populus sic sacerdos, et sicut seruus sic dominus eius, & sicut ancilla sic domina eius, sicut emẽs sic ille qui vẽdit, sicut fœnerator sic is qui mutuum accipit, sicut qui repetit sic qui debet. Dissipatione dissipabitur terra, & direptione prædabitur. Dominus enim locutus est verbum hoc. Luxit & defluxit terra, & infirmata est: defluxit orbis & infirmata est altitudo populi terræ. Et terra infecta est ab habitatoribus suis: quia transgressi sunt leges, mutauerunt ius, dissipauerũt fœdus sempiternum. Propter hoc maledictio vorabit terram, & peccabunt habitatores eius, ideoque insanient cultores eius, & relinquẽtur homines pauci. Luxit vinedemia, infirmata est vitis. Ingemuerunt omnes qui lætabãtur corde.

EXPLANATIO.

Ecce Dominus dissipabit terram.] Hoc est Deus in fine mundi vniuersam terrã vastabit. Esse terram in fine mundi transituram, asserit Christus apud Matthæum iis verbis: Non Matt. 24.

præteribit generatio hæc, donec hæc omnia fiant. Cœlum
Eccle.1. & terra transibũt, &c. Quamuis enim dicat Ecclesiastes, Terra autẽ in æternũ stat, hoc intelligitur per essentiam, sed præteribit & mutabitur ab eo statu, in quo nunc est, & figuram suam amittet. Id dicunt nonnulli voluisse significare Diuum
1. Cor. 7. Paulum cùm dixit in epistola prima ad Corinthios: Præterit
Heb. 1. figura huius mundi. Non dixit: Præterit mundi substantia, sed figura. Et ad Hebræos hæc verba Psalmistæ citat: Et
Psal. 101. tu in principio Domine terram fundasti: & opera manuum tuarum sunt cœli. Ipsi peribunt, tu autẽ permanebis, & omnes vt vestimentum veterascẽt. Et velut amictũ mutabis eos, & mutabũtur. Potest etiã locus ille Salomonis ita explanari: Terra immobilis manet ad lõgũ tẽpus permãsura. In ęternũ enim capitur aliquando pro lõgi temporis spatio, vt Exodi cap. 21. Et seruient in ęternum. Id est ad iubilæũ. Anno enim iubilæi omnes liberi manebant, vt habes cap. 25. Leuitici. Illud certum est terram transituram esse, & terram nouam futuram, ait enim Angelus Ioanni euangelistæ in Apocalypsi:
Apoc. 21. Vidi cœlum nouum & terram nouam. Primũ enim cœlum & prima terra abiit. Non quod alia terra & aliud cœlum cõdendum sit, sed ait renouanda esse ea ipsa, quæ nunc sunt. Ita graues authores locum illum interpretantur. Qua de re vide ea, quæ copiosè tractat D. Petrus ca. 3. epistolæ suę secundæ.

Et nudabit eam.] Subaudi ab habitatoribus, ita vt maneat deserta. Et affliget faciem eius, hoc est, dabit ei aliam faciem & figuram. Et disperget habitatores eius, hoc est, iustos ad gaudia æterna perducet, impios verò ad inferorũ supplicia.

Et erit sicut populus.] In illa die nulla erit in hac re differentia inter nobiles & obscuros, sacerdotes & laicos, sed omnes apparebũt ante Christi tribunal reddituri de vita sua rationem. Nõ respiciet Deus ibi generis nobilitatem, aut obscuritatem, sed virtutes & vitia, vt vnusquisque iuxta opera sua aut prẽmio afficiatur, aut supplicio. Non enim est acceptio personarum apud Deum.

Luxit & defluxit terra.] Vtitur Propheta præteritis pro futuris more prophetico. Sensus est: Cùm terra defluxerit, lugebunt & plangẽt in die iudicij homines, qui, vt alio in loco etiam annotauimus, nomine terrę significãtur. Ait enim
Matth. 24. Christus apud Matthæum: Sol obscurabitur, & Luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cœlo, & virtutes cœlorum mouebuntur: & tunc parebit signum filij hominis in cœlo, & tunc plangent omnes tribus terræ.

Et in-

Et infirmata est altitudo populi terræ.] Id est, Diuites & potentes confringẽtur. Nihil illis valebunt diuitiæ, imperia, & magistratus. Nam vt ait Salomon in Prouerbiis, Non prodesunt diuitiæ in die vltionis, iustitia autem liberabit à morte. *Prou.11.* Dicent enim impij in inferno, vt in libro Sapientię scriptum legimus. Quid nobis profuit superbia? & diuitiarũ iactantia quid contulit nobis? Transierunt omnia illa ficut vmbra, & tanquam nuntius præcurrẽs. Primi aduersus quos Prophetahoc in loco vaticinatur, sunt diuites & potentes. *Sapien.5.*

Terra infecta est ab habitatoribus suis.] Imminente iudicio terra reddetur sterilis propter iniquos habitatores. Vbi videsideo terrã nõ ferre vberes fructus, quia ab improbis colitur.

Quia transgressi sunt leges.] Loquitur de legibus ciuilibus. Potest etiã hic locus intelligi de omnibus legibus naturali, & scripta data per Moysem, & de euangelio Christi. Primam tamen expositionẽ magis amplector propter ea quæ sequũtur. Sed quæ sit mea propria huius loci expositio & sententia, videbis in annotationibus ex Hebræo.

Mutauerunt ius.] Id est, Pro libito suo sententias tulerunt, non considerata iustitia nec ratione. Peruertunt iudices fundamenta naturæ, cùm à sententiis iustitiam seiungunt.

Dissipauerunt fœdus sempiternum.] Violauerunt amicitiam, quam deberent cum amicis perpetuò conseruare. Vide quanti æstimanda est amicitia. Vel loquitur aduersus Iudæos, qui fœdus sempiternum, & pactum quod de seruanda diuina lege fecerant, fregerunt. Capitur igitur fœdus pro pace, & fide ac pacto. Sed quoniam fœdus accipitur etiam pro lege, vt apud Vergilium. Regémque dedit, qui fœdere certo, Et premere, & laxas sciret dare iussus habenas. existimo hoc in loco posse ipsam diuinam legẽ significari. Sic Deus apud Oseã: *Osc.8.* Transgressi sunt, inquit, fœdus meum. Et explicãs quid esset transgredi fœdus, subiungit: Et legẽ meam præuaricati sunt. Sed tunc quædam insurgit dubitatio, qui fieri potest vt lex appelletur sempiterna, cùm cessauerit. Sed huic quæstioni facilè respondetur, si legem ipsam loquentem audierimus, quæ æternum & sempiternum appellat id, quod vsque ad tempus Messiæ, & ad promulgationem euangelij erat duraturum. Et ita Deus promisit semini Abrahæ terram Chanaan in possessionem æternam, quam Iudæi post Christi mortem, & sufficientem euangelij promulgationem amiserunt. Possunt etiam omnia legalia dici sempiterna ratione sui significati, erant enim figuræ earum rerum, quæ semper durature sunt. *Gen.17.*

Paulò antè dixerat: Transgressi sunt leges. Et statim: Mutauerunt ius: Et cõfestim subiungit: Dissipauerunt fœdus sempiternum. Et quoniam solet Esaias sæpenumero multa vnã atq; idem diuersis verbis significantia, cõgerere, fortasse hoc in loco per leges ius & fœdus idem voluit intelligere, vt sit congeries rhetorica.

Propter hoc maledictio vorabit terram.] In principio benedixit Deus creaturis, quas fecerat: sed quoniam homines impij & scelerati suum dereliquerunt creatorem, séque vitiis dediderunt, maledicentur in fine mundi, eruntq; à Deo maledicti. Vel sic: hominũ maledictio & flagitium terram consumet & velut bestia, deuorabit.

Peccabunt habitatores terræ.] Illi se flagitiis implicant, qui sunt terræ ciues, quibus in Apocalypsi Ioannis dicitur: Væ habitantibus in terra. Viri enim iusti & pij non in terra habitant, sed in cœlo, de quibus ait Paulus Apostolus: Nostra enim cõuersatio in cœlis est. Vnde Cain terrenã ciuitatẽ condidit, Abel autẽ non itẽ, vt, & nõ sine mysterio, literę diuinæ testantur. Vtuntur viri iusti terra hac tanquam peregrini, nõ habentes hic ciuitatem manentem, sed futuram inquirentes. Ideo mundi voluptates & opes contemnunt, temerarias cupiditates coërcent, timores & inanes solicitudines pellunt, & neque rerum aduersarum ictibus frangũtur, neque vlla temporum varietate labefactantur. Si autẽm ruunt, & in crimen aliquod incidunt, erigũtur diuino auxilio, & ad cœlestia aspirantes diuini numinis amore rapiuntur.

Apoc. 2.
Philip. 3.
Gen. 4.

Insanient cultores eius.] Aspicis hìc apertissimè homines humanis vitiis implicatos, qui non cœli sed terræ cultores appellantur, insanos esse, eorumq; insaniam ex peccatis prouenire. Ait enim Propheta: Peccabunt habitatores terræ, ideoque insanient cultores eius. Omnes qui se vitiis contaminant, & in illis perseuerant, iudicio absque dubio carent. Vnde ait Salomon in Prouerbiis, impius ignorat scientiam. In Psalmo, vbi nostra editio habet: Dixi iniquis. nolite inique agere, habet versio Fœlicis: Dixi insipientibus, nolite insanire. Idem enim vocabulum & iniquum & insipientem significat. Omnis enim iniquus est insipiens. Id quod etiam gentium philosophi asseruerunt. Aristoteles enim planè inquit omnem hominem flagitiosum ignorãtem esse. Qua de re poteris ea videre, quæ fusius scripsimus capite 5. illa verba explanantes: Propterea ductus est captiuus populus meus, quia non habuit scientiam.

Prou. 29.
Psal. 74.

Et re-

Et relinquentur homines pauci.] In fine mundi priusquam iudicij tempus adueniat, pauci homines reperientur. Præcedēt enim bella & pestilētiæ. Et erit, vt est apud Lucā, in terris præssura gentium præ cōfusione sonitus maris & fluctuum, arescentibus hominibus, præ timore & expectatione, quæ superuenient vniuersō orbi. Vel homines eos tātum appellat, qui eo munere funguntur, cuius colendi efficiēdique causa, Deus eos creauit, eisque naturam rationis participem dedit. Formauit enim Deus hominem, & sui sanctissimi numinis similem fecit, vt pestiferas voluptates contemneret, ipsum Deum summè coleret, eiusq; amore ardentissimè flagraret, & in beatissimis sedibus ac cœlestibus mansionibus quo sempiterno fruetur. Ex quo efficitur, vt illi, qui vitiis imbuuntur, & in errorib⁹ & vanitatibus versantur, immemores æternitatis, summam fœlicitatem in mundi opibus & voluptatibus collocantes, indigni sint, qui homines appellētur. Græci appellant hominem ἄνθρωπον, quasi sursum vergentē, & contemplantem. Nam reliqua animantia terræ prona sunt, ventríque obtemperantia, solus homo est erectus, & ad cœlum eiusque considerationem & contemplationem quasi ad propriam patriam eleuatus. Vnde apertè cōcluditur eos hominum priuari, qui non in sublime feruntur, sed terrena tātùm intuentur. Socrates apud Platonē in Cratylo, existimat dici ἄνθρωπον, quasi ea, quæ aspicit, contemplantem: cùm cętera animalia altitudine & excellentia contemplationis careant. quę etiam ratio conuenit huic nostræ interpretationi, Prior tamen nominis deriuatio est Lactantij Firmiani capite 1. lib. 2. diuinarum institutionum. Luc. 21.

Luxit vindemia, infirmata est vitis.] Hoc est, deficiet vinū nullam habebunt iniqui cōsolationem, & omnis impiorum lætitia in luctum conuerteretur

Cessauit gaudium tympanorum, quieuit sonus lætantium, conticuit dulcedo citharæ. Cum cantico non bibent vinum: amara erit potio bibentium illam. Attrita est ciuitas vanitatis, clausa est omnis domus nullo introeunte. Clamor erit super vino in plateis: deserta est omnis lætitia, translatum est gaudium terræ. Relicta est in vrbe solitudo, & calamitas opprimet portas. Quia hæc erūt in medio terræ, in medio populorum, quomodo si pauca oliuæ quæ remanserunt, excutiantur ex olea, & racemi cum fuerit finita vindemia. Hi leuabunt vocem suam, atque laudabunt: cum glorificatus fuerit. Dominus, hinnient de mari. Propter hoc in doctrinis glorificate Dominum: in insulis maris nomen Domini Dei Israël. A finibus terræ

laudes audiuimus, gloriam iusti. Et dixi: secretum meum mihi, secretum meũ mihi. Væ mihi: Prævaricantes prævaricati sunt, & prævaricationes transgressorum prævaricati sunt. Formido, & fouea, & laqueus super te, qui habitator es terræ.

Cessauit gaudium tympanorum.] Describit mœrorem, quo afficientur iniqui.

Attrita est ciuitas vanitatis] Totum orbem appellat ciuitatem vanitatis. Elegans quidem & pulchra periphrasis. Quasi dicat: Nemo existimet esse hunc terrarum orbem perpetuò duraturã. Est enim vana quædã ostẽtatio, quę citò peribit: fortasse per ciuitatẽ vanitatis eas vrbes intelligit, quę idolatriæ, superstitionibus, cęterisq; vanitatibus deditę sunt.

Clamor erit super vino.] Plorabunt se fuisse vino deditos, vel lugebunt vini defectum.

Quia hæc erunt in medio terræ, in medio populorum.] Explicat fore hunc interitum in toto orbe terrarum.

Quomodo si paucæ oliuæ.] Comparat hoc in loco Prophetа viros iustos, qui appropinquãte seculi cõsummatione fuerint relicti in terra, raris baccis oliuarum, quæ post excussionem remanserunt in ramorum cacumine & paucis racemis, qui post vindemiam fuerunt in vitibus relicti. Quanquam enim multi sunt vocati, pauci tamen sunt electi. *Matt. 20.*

Hi leuabunt vocem suam, atque laudabunt.] Iusti, qui manserint in terra, vocibus suis in sublime leuatis, Dominum laudabũt. Et veniente Christo in maiestate regnante, hinnient præ lætitia, equorum more, & in mari huius seculi lętabuntur. Quidam vertit: Exultabunt ab occidente, vt sit sensus: Illi, qui in finibus terræ in occidentali plaga fuerint, afficiẽtur gaudio, Christi gloriam aspicientes. Prima tamen expositio est communior & melior: Orbẽ terræ vocat mare, quẽadmodum cap. 21. Babylonem ipsam mare etiam appellauit. Onus, inquiens, deserti maris. Tu verò considera Dei nostri clementiam, eamq; alitamente perpende, qui cùm in hoc cap. minetur peccatoribus horribiles timores extremi iudicij, iustos tamen consolatur. Christe sanctę quàm immensa est tuę pietatis magnitudo, quæ inter præconia tua iustitiæ, non es oblitus tuæ misericordiæ. Eodem modo apud Lucam post minas & terrores subiungit: His autem fieri incipientibus, suspicite & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra. Non est redemptio, nisi vbi præcessit captiuitas: cùm verò in fine mundi appropinquet iustorum redemptio, apertè concluditur hunc mundum esse eorum carcerem *Supra 21.* *Luc. 21.*

cerem & captiuitatem. Id intelligens Dauid dicebat in psal. Conuerte Domine captiuitatem nostram sicut torrens in austro. Igitur in fine mundi leuabunt capita, erigent seipsos illi, qui hic abiecti ab iniquis premebantur, & gaudio afficientur. Quando igitur appropinquauerit tẽpus illud formidolosum, quo omnes vocabimur in iudiciũ, omniũ nostrarũ actionum rationem reddituri, improbi & flagitiosi prementur, eorumque dominabuntur iusti & pij, qui nunc ab illis acerbissimè vexantur. *Psal.125.*

Propter hoc in doctrinis glorificate Dominum.] Vos qui in doctrinis, hoc est, qui beneficio scripturarum cognoscitis tanta vobis gaudia reseruari, laudate Dominũ. Et non solùm vos viri iusti, qui in terra stabili estis, hoc est, qui in animi tranquillitate & securitate viuitis, qui vos ab hominũ frequentia in solitariã quietẽ recepistis: sed vos qui in insulis habitatis, hoc est, qui tentationum fluctibus cõcutimini, qui negotiis implicati impetum maris mundi huius sentitis, laudate & glorificate nomen Domini Dei Israelis. Docet nos hic locus vitam contemplatiuã terræ firmæ & stabili comparari, actiuam verò insulę maris fluctibus concussæ similem esse. Vtrũque tamen, & eum qui contemplationi, & qui actioni deditus est, Deum laudare debere. Possumus hunc locum ita explanare. Laudate Dominum, non solùm vos qui habitatis in medio terrę, sed vos etiam qui in insulis, & locis remotissimis vitam degitis.

A finibus terræ laudes audiuimus, gloriam iusti.] Dixerat versu superiore habitantibus in insulis, vt Dominum laudarent: nunc prædicit hoc ita futurum esse. Sensus est. Nos qui spiritu prophetico inspirati sumus, audiuimꝰ à Domino dãdam esse gloriam iusto, hoc est, Christo, à finibus terræ, hoc est, ab illis etiam, qui colunt insulas remotissimas. Et cùm Propheta hæc dixisset, vidit mentis oculis multa, quæ non licet homini loqui. Dicerem ego vidisse spiritu gloriã iustorum, & impiorum supplicia eo modo quo Deus illi hæc voluit ostendere, & audiuisse arcana, quæ, vt ait D. Paulus, nõ licet hominem loqui. Ideò inquit: Secretum meũ mihi. Ac si diceret: Non possum ea, quæ vidi explicare. Bis posuit secretum, quoniam & præmium viderat bonorum, & flagitiorũ supplicium. Thargum ita hunc locum interpretatur: Dixit propheta: Secretum mercedis iustis conspectum est mihi, secretum vltionum impiorum reuelatum est mihi. Quę verba huic nostræ explanationi apertissimè fauent. *2. Cor. 12.*

Væ mihi

Væ mihi prævaricantes prævaricati sunt.] Cùm vidisset Prophetа impiorum & sceleratorum multitudinem in hæc verba prorupit: Ac si diceret: Non possum non plorare tot hominum interitum & supplicium.

Formido & fouea, & laqueus super te qui habitator es terræ.] Appropinquante tempore iudicij in timore & dolore, & periculis versabuntur homines iniqui, quos non cœli sed terræ habitatores appellat: de quibus dixerat paulò antè. Peccabunt habitatores terræ.

Et erit, qui fugerit à facie formidinis, cadet in foueam: & qui se explicauerit de fouea, tenebitur laqueo: quia cataractæ de excelsis apertæ sunt, concutientur fundamenta terræ. Confractione confringetur terra, contritione conteretur terra: commotione commouebitur terra, sicut ebrius: & auferetur quasi tabernaculum vnius noctis: & grauabit eum iniquitas sua, & corruet: & non adiiciet, vt resurgat. Et erit: In die illa visitabit Dominus super militiam cœli in excelso: & super reges terræ, qui sunt super terram. Et congregabuntur in congregatione vnius fascis in lacum, & claudentur ibi in carcere: & post multos dies visitabuntur. Et erubescet luna, & confundetur sol, cum negauerit Dominus exercituum in mõte Sion, & in Ierusalem, & in conspectu senum suorum fuerit glorificatus.

Et erit, qui fugerit à facie formidinis, cadet in foueam.] Describit calamitates improborũ aduentante extremo iudicio, qui volentes declinare vnum periculum, incident in aliud.

Quia cataractæ.] Dixerat nullum peccatorem esse à formidine, fouea, & laqueis euasurum: nunc reddens huius rei causam, inquit hoc ita fore, quia tunc in extremo tempore aperientur fenestræ cœli, & videbit Dominus vniuersa hominũ peccata, quæ anteà, quia ea nõ puniebat, videbatur nõ videre. Quibus visis concutientur præ timore fundamenta terræ. Ita dicitur in psal. Qui respicit terrã, & facit eam tremere. Describit Propheta admirabilem Dei potentiã, qui facit totã terrã vel solo aspectu concuti, tremoreq; labefactari. Fortasse in cataractis in cœlo apertis alludit ad id, quod est scriptum in Psalmo Pluet super peccatores laqueos. Hoc est, improbos acerrimè puniet, eis laqueos instar pluuiæ emittens, quibus eos capiat & perdat. Septuaginta hũc Esaiæ locum ita verterunt: Fenestræ cœli apertæ sunt. Psal.105.

Confractione confringetur terra.] Quasi volens absorbere peccatores.

Quasi tabernaculum vnius noctis.] Id est, quasi tentorium, siue

siue tuguriolum, quod pastor singulis noctibus de loco ad locum transmutat.

Visitabit Dominus super militiam cœli.] Id est, super sidera. Vbi nostra editio cap. 4. Deuteron. habet: Ne fortè eleuatis oculis ad cœlum videas Solem & Lunam, & omnia astra cœli, & errore cœli deceptus, adores ea, habet versio Pagnini pro astris cœli, militiam cœli. Nec est infrequens in literis diuinis astra, militiã, & exercitus, & virtutes cœli appellari. Hunc sensum habent verba illa lib. 4. Regum ca. 21. Et adorauit omnem militiam cœli. Ac si diceret: Non erat in cœlo stella, quam impius Manasses superstitioni idololatriæque deditus non coleret. Est igitur huius loci Esaiæ sensus: In tẽpore extremi iudicij cõturbabit Dominus omnia sidera. Nã sol obscurabitur, vt ait Christus apud Matthæũ, & luna non dabit lumen suũ, & stellę cadent de cœlo. Sunt qui per cœlũ hoc in loco aërem intelligant, & per cœli militiam dæmones, quos D. Paulus tenebrarum harum rectores appellat. Prior tamen expositio mihi magis placet, quoniam non solet scriptura dæmones cœli militiam vocare. *Matt. 24.* *Philip. 5.*

Et congregabuntur.] Sensus est: Reges terræ cum primùm excesserint è vita in inferno cõgregabũtur. Sed post multos dies, nempè in die iudicij visitabuntur, quãdo ab illis exigetur suę vitę ratio. Sed audita sententia iterum in inferno in æternum relegabuntur. Est enim ignis ille æternus, vt apud Matthæum ait Christus cap. 25. & D. Ioannes in Apocalypsi cap. 14. Neque est dubitandum, sit necne liber Apocalypsis à D. Ioanne Euangelista conscriptus, cùm id teneat ecclesia, sitque ab antiquissimis scriptoribus assertum & comprobatum Eusebius in historia ecclesiastica lib. 4. c. 18. ait Iustinum martyrem illud affirmasse, & lib. 6. c. 19. ait hanc esse firmam Originis sententiam. Cæterùm id, quod hic dicit Esaias aduersus reges, non est de omnibus intelligendum, cùm multi sint sapientia conspicui, iustitiaq; præcellentes, sed de impiis & flagitiosis.

Et erubescet luna.] Explicat id quod dixerat: Visitabit Dominus super militiam cœli. Vel per solem intelligit principes ecclesiasticos, per lunam verò seculares, qui se in vita vitiis implicarunt, & in violanda iustitia impia scelera admiserũt. Tunc enim in illo terribili iudicio, visa Christi maiestate, quem illi contempserant, turbabuntur, & confundentur. Quoniã cùm deberent, dũ viuebant, alios illuminare, nõ solùm non illuminarunt, sed etiã obscurauerũt. Qui enim fieri

potuit,

poterat, vt alios suorum radiorū splendore illustrarent, cùm ipsi eclypsim paterentur, essentq; tenebris & caligine circūfusi? *Simile.* Vt enim eclypsis lunæ est interpositio terræ inter solē & lunā, sic quando terra, hoc est, mundi opes & voluptates interponuntur inter mūdi principes, qui lunæ nomine significantur, & solem illum iustitiæ Christum Deum nostrum efficitur vt lumine careant principes, defectumq; patiantur in vmbra terræ existentes. Tunc enim fit eclypsis, cùm luna in terræ vmbra cōsistit. Quid aliud sunt mundi magistratus, potentiæ, diuitiæ, & voluptates, quàm vmbra terræ? Illos, qui in inferni detrusi æternis cruciatibus torquentur, in hūc modū scriptura in lib. Sapientiæ facit loquētes: *Sapien. 5.* Quid nobis profuit superbia? & diuitiarū iactantia quid contulit nobis? *Eccl. 34.* Transierūt omnia illa sicut vmbra. Et in Ecclesiastico hi, qui has mundi res inanes, fallaces, & fluxas quærunt & appetūt, illis cōparantur, qui sequuntur ventos, & apprehendunt vmbras. Hoc pertinet ad Lunę eclipsim. Sol verò tunc obscuratur, cùm interponitur luna inter ipsum & homines. Quis est hic sol nisi præsul, qui cum debeat omnes illuminare, ob eā causam deficit, nullisque micat radiis, quia interponitur & obiicitur illi luna, hoc est, humana potētia? Eam ob causam antistites, ecclesiæq; pastores tenebris offunduntur, quia non Dei obsequium & honorem, sed humanas dignitates & voluptates intuentur. Non loquor de illis qui rectè gubernant. Sunt enim multi, qui oues suas saluberrimè pascūt, qui illas tantùm opes quærūt, quę animū amplificāt, diuitemque faciūt, ex quib⁹ vera dignitas redūdat & efflorescit. Sed de illis loquor, qui curæ pastoralis obliti, virtutisq; ornamentis nudati, in summa ignominia versantur. Totū hoc caput exposuimus de mūdi interitu, vltimiq; iudicij tempore. Et hæc est D. Hieron. sententia, quem postea secuti sunt multi, quorum explanationē amplectimur. Sunt tamen nonnulli quia omnia hæc ad captiuitatem decem tribuum referant, quæ omnes dispergendæ prędicuntur in varias regiones absque vlla personarum differentia, quod fuerint diuinam legem pręuaricatæ. Cùm enim euerterent fundamenta iustitiæ, impiisq; sceleribus pascerentur, veroque Deo relicto falsa idola colerent, æquum fuit vt omnes pariter punirentur. Sed tunc nescio quemadmodum possit cum hac sententia conuenire id, quod hic dicitur: Et erit in die illa, visitabit Dominus super militiam cœli. Nō enim legimus talia in illa captiuitate euenisse: nisi per militiam cœli intelligant exercitū Israēlis. Prę-

terea

terea sunt nonnulla alia in hoc capite, quę non videtur huic interpretationi congruere. Ideo alij de euersione duarum tribuum ob Christum non receptū, quando Hierosolyma fuit à Tito funditus euersa, illud interpretantur: quę opinio non videtur tot habere impedimenta. Nam Iosephus Hebræus, insignis historiographus cap. 12. libri 7. de bello Iudaico, inter prodigia & præsagia excidium Hierosolymæ præcedentia narrat, sidus simile gladio supra ciuitatem stetisse, tantūque circa templum lumen noctu effulsisse, vt clarissimus dies putaretur. Sed quoniam Esaias præcedēti capite locutus fuerat de Tyri euersione, nō deest qui totum hoc caput existimet esse non ad Hebræorum, sed ad Tyriorum euersionem calamitatemque referendum, quoniam solet Esaias ea, quæ in vno capite breuiter attingit, in sequenti latius dilatare. Nos verò ex his quatuor explanationibus eam exponendā sumpsimus, quæ nobis visa fuit communior, literæq; accommodatior, liberum vnicuique iudicium suum relinquentes.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXIIII.

Ecce Dominus dissipabit terram.] In Hebræo pro dissipare est bokek, quod significat dissipare, euacuare, populari. Nahum cap. 2. Quia vastatores dissipauerunt. Quod etiam potest verti: Euacuatores euacuerunt. Vel populatores populati sunt. Vnde illud Oseę cap. 10. Vitis frondosa Israēl, potest etiam verti: Vitis vacua est Israel. Vertit tamē interpres noster frondosa, quoniam eę vite quæ sylvescunt, & frondibus crescunt, nec amputantur, inutiles sunt & vacuæ: quod Symmachus intelligens vertit: Vitis materialis, hoc est, non amputata, sed frondibus atque palmitibus abundans. Eam ob causam vertit Pagninus hoc in loco: Ecce Dominus euacuat terram, hoc est, in solitudinē redigit. Quod nō multum distat à communi versione. Quod autē sequitur: Et nudabit eam, ita conuertit Pagninus: Et desolare facit eam. In Hebræo est vuolekah à verbo balak, quod significat nudare, desolare, & aperire. est igitur terram nudare, eam desertam facere absque vllo habitatore. Sed quoniam verbum hoc significat aperire, potest rectissimè locus hic ita ex Hebræo reddi in latinum sermonem: Ecce Dominus dissipabit terram, eamque aperiet: Vt significet in die iudicij aperiendam esse terram vt mortui egrediantur & resurgant. Qui dicūt intelligi

ligi totum hoc caput de euersione Hierosolymæ per Titum dicent Prophetam hic vaticinari aperiendam esse vrbem exercitui Romano.

Luxit & defluxit terra.] Pro luxit vertit Pagninus, destructa est. Verbũ Hebraicum est aual, quod significat lugere, vt patet mille in locis diuinarum literarum. Exodi 33. Audiens populus sermonem hunc pessimũ luxit. Threnorum 1. Viæ Sion lugent. Oseę 10. Quia luxit super eum populus eius. Et multis aliis in locis, quæ breuitati studens, omitto. Ideo existimo editionem vulgatam hoc in loco, quemadmodum in nonnullis aliis, magis esse secundum veritatem Hebraicam quàm Pagnini versionem. Septuaginta etiam verterunt luxit terra.

Terra infecta est.] In multis codicibus Latinis, Terra interfecta est, sed legendum est infecta est, vt nonnulli codices correcti habent. Est enim in Hebraico: Et terra chanephaph à verbo chanet, quod significat polluere, & inficere. Ita apud Ieremiã 23. Propheta namque & sacerdos polluti sunt. Vbi translatio Chaldaica Ionathæ habet: Fecerunt furtum legis eorum. Hoc est, mente legis abusi sunt. Tunc enim homines se inficiunt & polluũt, cùm Dei legem transgrediũtur, eamque ad suam voluntatem detorquent. Est igitur huius loci sensus: Habitatores terræ eam suis sceleribus ita polluerunt, & sterilem reddiderunt, vt nullos læros fructus produceret. Pagninus hũc locum ita latinum reddidit: Terra impiè egit propter habitatores suos. verbũ enim chanet, quod est in Hebraico, significat etiam iniquè agere, & personam acceptare. Vnde locus hic Ieremiæ, quem modò citauimus, potest ita verti: Propheta namq; & sacerdos impiè egerunt. vel, acceptatores personarum fuerunt. Potest igitur hic locus sic explanari: Terra impiè egit, hoc est, pœnas luit, acsi impietatem & scelus admisisset. Tunc enim terra dicitur pœnas dare, quando vastatur, & in sterilẽ solitudinem redigitur. Ita R. Dauid doctus inter Iudæos hunc locũ interpretatur. Thargũ vertit peccauit, pro eo quod nostra versio habet, infecta est, quam interpretationem secutus est Pagninus, cui fauet versio Septuaginta, quæ ita habet: Terra autem egit impiè propter habitatores suos.

Dißipauerunt fœdus sempiternum.] Septuaginta pro fœdere sempiterno, verterunt testamentum æternum, quod ego absque dubio existimo esse euangeliũ, quod etiam D. Paulus apostolus in epistola ad Hebræos eodem modo appellat: Heb. 13.

ita

ſta dicens: Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis paſtorem magnum ouium in ſanguine teſtamẽti ęterni, Dominũ noſtrum Ieſum Chriſtum. Quemadmodum enim Moyſes legem firmaturus, manu poculum tenebat, in quo erat ſanguis pecudum, vt in Exodo ſcriptum legimus: ſic Chriſtus nouam legem confirmaturus, calicẽ oſtendit, in quo fuit prius eius ſanguis, pro ſalute hominũ fundendus. Ideo Apoſtolus ait: In ſanguine teſtamenti æterni. Et in conſecratione vini vtitur eccleſia hac forma: Hic eſt calix ſanguinis mei noui & ęterni teſtamenti, &c. Hoc eſt, teſtamentum illud quod Deus per Ieremiam promiſit dicens: Ecce dies venient, dicit Dominus, & conſummabo ſuper domum Iſrael, & ſuper domum Iuda teſtamentum nouum, non ſecundum teſtamentum, quod feci patribus eorum. Quem locum Diuus Paulus in epiſtola ad Hebræos cap. 8. de Chriſti euangelio interpretatur. Et quoniã vetus lex fuit abrogata, noua autẽ ſemper eſt duratura: appellatur hic ab Eſaia fœdus ſempiternum, aut vt volunt Septuaginta, teſtamentum æternum. Dixerat modò: Tranſgreſsi ſunt leges, mutauerũt ius, & cõfeſtim ſubdit, Diſsipauerũt fœdus ſempiternum. Quæ verba Septuaginta ita verterunt: Præuaricati ſunt legem, mutauerunt prȩcepta, teſtamentum ętternum. Tria ſunt, ob quorum præuaricationem Deus mundi ruinam & vaſtitatem minatur, lex, præcepta, & æternum teſtamentum. Ego exiſtimo per legem intelligi legem naturalem, per præcepta, legẽ ſcriptam, per teſtamentum æternum, legem gratiæ & Chriſti euangelium. *Exod.* 14. *Ierem.* 31.

Inſanient cultores eius.] Septuaginta habent: Pauperes erunt habitatores terræ. Omnes iniqui ſunt inſani, omnes autem inſani pauperes, quia ſpirituales diuitias perdiderunt. In Hebraico eſt charu, à verbo charar, quod ſignificat inſanire, æſtuare, ardere, deficere. Ideò Pagninus vertit: Combuſti ſunt habitatores eius. Æſtuant, inſaniunt, deficiunt, & comburuntur, qui non cœlũ, ſed terram colunt, & intuentur, qui negotiis humanis implicati, tanquam mundi ciues ad cœleſtia nequaquam aſpirant.

Viſitabit Dominus ſuper militiam cœli.] In aliquibus codicibus eſt malitia pro militia. In Hebraico eſt tſeua, quod ſignificat exercitum, militiam, virtutem, & tempus ſtatutum. Vnde id quod dicitur capite ſeptimo Iob, Militia eſt vita hominis ſuper terram, poteſt verti: Tempus determinatum eſt vita hominis ſuper terram: ſcit enim Deus quanto

tempore

tempore vnuſquiſque victurus eſt.

Argumentum Capitis XXV.

Agit Propheta gratias Deo pro vaſtatione ſynagogæ, & inſigni victoria de morte, ac dæmone reportata. Aſſerit ſeruandos eſſe fideles per Chriſtum, qui nobis lucem attulit, labes omnes abſterſit, gratiam tribuit, vt gloriam illam cœleſtem, nullis vnquam ſeculis interiturã conſequeremur. Sunt qui aſſerant intelligi hoc caput de ſupplicio damnatorum, & de præmio iuſtorum poſt mundi cõſummationem, quas ob cauſas Propheta in gratiarum actionem prorumpit.

CAPVT XXV.

Domine Deus meus es tu, & exaltabo te, & confitebor nomini tuo: quoniam feciſti mirabilia, cogitationes antiquas fideles, amẽ. Quia poſuiſti ciuitatem in tumultum, vrbẽ fortẽ in ruinam, domum alienorum: vt non ſit ciuitas. & in ſempiternum non ædificetur. Super hoc laudabit te populus fortis: ciuitas gẽtium robuſtarum timebit te. Quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione ſua, ſpes à turbine, vmbraculum ab æſtu. Spiritus enim robuſtorum quaſi turbo impellens parietem. Sicut æſtus in ſiti, tumultum alienorum humiliabis, & quaſi calore ſub nube torrente propaginem fortium marceſcere faciet. Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc conuiuium pinguium, conuiuium vindemiæ, conuiuium pinguium medullatorum, vindemiæ defæcatæ.

EXPLANATIO.

Domine Deus meus es tu, & exaltabo te & confitebor nomini tuo. Laudibus te efferam Domine Deus meus, & nomen tuum celebrabo ob admirabilia opera tua, & quia antiquas cogitationes tuas completurus es, omnia enim tua conſilia ore Prophetarum prædicta firmabuntur, & ſuos effectus obtinebunt. Es enim Hieroſolymam ciuitatem ingratã & infidelem euerſurus, quia non ſolùm te verum Meſsiam non recepit, ſed iactis in te acerbiſsimis contumeliis, te ad mortem crudeliſsimam adduxit, & aduerſus diſcipulos tuos odium vſque ad ſanguinẽ excitauit. Ago igitur tibi gratias, quia poſuiſti

fuisti ciuitatem in tumulum, hoc est, quia funditus delebis per Titum Vespasianum Hierosolymam. Pro tumulo habēt nonnulli codices tumultum, sed versio, cui D. Hieronymus adiecit commentaria, habet tumulum, & ita habent Septuaginta, & dictio hebræa idem significat Quare legendum est in tumulum, non autē in tumultū. Tu verò aduerte mortem Prophetarum. Superiore capite plorauerat Esaias peccatorū flagitium, interitū, & excidium, nunc in eodem iudicio laudat Deum, eique debitum honorem reseruat. Aequum est vt dolore afficiamur ob hominum scelera, propter quæ æterna supplicia merentur. laudaturi sumus Deum, cui iustitiam suam ostendit, in sceleratorum punitione, & misericordiam suam in præmio iustorum.

Domum alienorum.] Efficies vt Hierosolyma sit domus Romanorum, quos alienos vocat, quia non erant de populo Dei, sed alieni à fide, solet enim scriptura diuina gentiles alienos appellare, vt apud hunc eundem prophetam: Regionē vestram coram vobis alieni deuorant. Ita Paulus in epistola ad Ephesios eos alienatos appellat à vita Dei. Qui enim impius est, non suus, sed alienus est existimandus: tot enim dominis seruit, quod vitiis traditus est. Cùm autem ad se redit, & spiritui optemperat, suis efficitur, qui anteà alienatus erat iuxta illud: Alienati sunt peccatores à vulua, errauerunt ab vtero. Ac si diceret, non esse mirandum homines sceleratos tot fraudes & facinora admittere, cùm ab ipsis incunabilis se à Deo alienauerint, & à seipsis atque à recta viuendi ratione aberrauerint. Cæterùm quoniam etiam ipsi Iudæi in litteris diuinis alieni appellantur, vt in psalmo: Quoniam alieni insurrexerunt aduersum me, hoc est, Hebræi nefarij, qui virtutem & religionem contempserunt, & alio in psalmo: Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt. Ideò potest hic locus ita explanari. Posuisti ciuitatem in tumulum, quæ quidem est domus alienorum, hoc est, Iudæorum, qui se à te seiunxerunt, habitatio. Septuaginta pro alienis verterunt impios.

Supra 1. *Ephe. 4.* *Psal. 57.* *Psal. 53.* *Psal. 17.*

Et in sempiternum non ædificetur.] Post euersionem Hierosolymæ per Titum nunquā fuit reædificata, nec in æternum reædificabitur. Nam ea quæ modò extat, non est vbi anteà fuit, sed fuerunt fundamenta mœniorū iacta per alia loca. Qui hoc caput exponunt de mūdi consummatione, nō de Hierosolyma duntaxat hoc intelligunt, sed de omnibus ciuitatibus, quę post diē iudicij nō reędificabūtur in æternū.

Super hoc laudabit te populus fortis.] Hoc est, populus Christianorum videns ingratam Hierosolymam euersam, & synagogam vastatam, & Iudæos captos à Romanis, & per totum orbem dispersos, te Domine laudibus efferet, studiisque prosequetur. Et ciuitas gentium robustarum timebit te, hoc est, ecclesia ex gẽtibus congregata, te pio & filiali timore, & religione obseruabit. Christianos vocat fortes & robustos, quoniam debent aduersus diabolum, mundum, & carnem acerrimè pugnare, & animo excelso & inuicto in fide, & virtutis cõstãtia permanere. Vt enim dura & robusta quercus ventorum ac procellarũ ictibus resistit, & quamuis frondes amittat, intus tamen virtus inclusa perseuerat, sic verus Christianus vi tentationum & calamitatum exagitatus immobilis consistit, & quamuis mundi opes, authoritatem, & æstimationem perdiderit, animi tamẽ virtus & charitas intus vigent, quas nec casus eripit, nec tempus labefactat, nec vetustas vlla cõsumit. Potest quidẽ vir iustus & pius à mundi opibus & dignitatibus seiungi: at à charitate Christi quis eum vnquã poterit separare? Id intelligens D. Paulus, Quis nos, inquit separabit à charitate christi? Tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an persecutio, an gladius? Et subiungit, nihil esse, quod eum posset à tali charitate diuidere. Hæc est vera fortitudo, inuicta, & gloriosa, & amplissimis laudibus decoranda. Hic habes locum contra hæreticos, qui nec viris iustis tribuunt fortitudinem. Appellat enim eos Deus fortes & robustos.

Simile.

Rom. 8.

Quia factus es fortitudo pauperi.] Hoc est, illi qui suam agnoscent miseriam, diuinum implorãt auxilium. Tales eripit Deus à procella, & ab æstu calamitatum & tentationum.

Spiritus enim robustorum.] Sensus est: Vehemens tentatio siue à dæmone, siue à mundo, siue à carne, similis est turbini parietem impellenti. Vt enim vehemens turbo corpora exagitat, secúmque rapit, nisi sint solidissima, & fortitudine quadam roborata, sic tẽtatio animum percutit, & vincit, nisi sit fortis, & constantia quadam confirmatus.

Sicut æstus in siti] Non aliter infringes & conteres impetum alienorum, hoc est impiorum, quo in viros iustos irruunt, quàm ardentissimus æstus superueniens debilitat, & attonitos facit homines in arida ac vastata solitudine deprehensos, vbi nullum est omnino refrigerium.

Et quasi calore sub nube torrente.] Quemadmodum propago vitis vrẽte æstu flaccescit, sic tuo fauore & potentia lãguescet

gueſcet & debilitabitur impiorum tyrānis aduerſus pios & humiles. Vel ſic: Tu Domine labefactabis & euertes potentium tyrannidem, qua iuſtos affligebant, quos tu in hac vita velut propaginem ab æſtu affligi permittebas, ſed ità vt illis eſſet æſtus cum vmbra nubis. Ita enim tentatio & calamitas iuſtos percutiunt, vt interna conſolatione interim recreentur & reficiantur, præbes enim illis vires, quibus afflictiones toleranter ferant, ipſiſque delectentur: imo pro te ſanguinē fundere ardenter appetant: quoniam intelligunt loco huius miſeræ fluxæq; vitæ pro te in diſcrimen adductæ, eam quæ eſt beata, & immortalis ſe eſſe conſecuturos.

Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc conuiuium pinguium.] Per hunc montem intellige Sionem, & per conuiuiū euangelium, quod cœpit Hieroſolymæ prædicari. Vel per Sionē intellige eccleſiam, quemadmodū multis aliis in locis diuinarum literarum, vbi Chriſti euangelio animæ reficiuntur. Eſt enim verbum Dei animi alimentum omnibus dapibus dulcius & præſtantius. Non enim immeritò ait propheta: Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua ſuper mel ori meo. Et volens Eſaias ſignificare huius conuiuij excellentiam illud appellat vindemię, & pinguium medullatorum, & vindemiæ defæcatæ, hoc eſt, pulchrum & excellens, in quo ſint fercula pinguia, opima, & iucunda, & vina defæcata & optima. Ne intelligas has exquiſitiſsimas & delicatiſſimas dapes corporeas eſſe, ſed ſpirituales. Voluit enim propheta hac trāſlatione ſignificare, eſſe Chriſti euangeliū animarum cibum, cum quo nullæ aliæ epulæ debeant comparari. Sed heu quot ſunt, qui nolint ad hoc diuinum conuiuium accedere, & hoc ſuauiſsimo pabulo tanquam nectare & ambroſia animum alere & reficere? Vt enim illum rectè valere dicimus, qui corporis cibum ſuo tempore appetit, eū verò langueſcere & ægritudine laborare, qui faſtidit epulas, ſenſuſque ſtupore earum ſuauitatem non ſentit, ita eum animū rectè valere dicimus, qui verbum Dei auidè audit & arripit, eū verò debilitari & præ ægritudine deficere, qui verbo Dei non delectatur, qui euangelicas conciones ſpernit, qui harum diuinarum epularum ſuauitatem non ſentit, ex quibus efflorеſcit pietas, & charitas, cæteræque virtutes, quibus hominum mentes ſuſtentantur & amore æternitatis rapiuntur. Hoc conuiuium de quo hîc agit Eſaias eſt prādium illud, de quo ait Chriſtus apud Matthęum: Iterū miſit alios ſeruos dicēs: Dicite inuitatis: Ecce prandiū meū paraui, tauri

Pſal. 118.

Simile.

Matt. 22.

mei & altilia occisa sunt, & omnia parata, venite ad nuptias. Est enim prandium hoc, vt ibi ait Chrysostomus, doctrina iustitiæ, & verba cœlestium mysteriorum, quibus se homo reficiens vitam immortalem, vereque beatam consequetur. Hæc est cœna illa magna, quam fecit Deus, de qua
Luc.18. loquitur Christus apud Lucam, ad quam inuitati, accedere noluerunt. Nos vero accedamus ad hãc cœnam, has diuinas epulas auidè sumamus, & in mentis stomacho conseruemus.
Simile. Vt enim non prodest cibus, si eum statim euomimus, & foras reiicimus, sic paruam nobis vtilitatem afferet verbum au-
Simile. ditum, sic statim illius obliuiscimur, eiusque memoriam obliuione delemus. Et quemadmodum cibus absque naturali calore non digeritur, indigestus verò, onus est non cibus, & non solùm non nutrit, sed corrumpit, quam ob causam videmus redundare varias ægrotationes, sic verbum Dei auditum, in frigidum animum receptũ, non digeritur, sine igne diuini amoris, crudus verò & mentis stomacho innatans, põdere premit: & non solùm non alit animum ad æternitatem, sed eo ipso animus inflatur, & in pestilentiorem superbiam incidit, vitio non cibi, sed animi frigidi & contaminati, qui ob malitiam suam diuinum pabulum in venenum cõuertit.
1.Cor.8. Ait enim D. Paulus in epistola prima ad Corinthios: Sciẽtia inflat, charitas verò ædificat. Cæterum qui totum hoc caput volũt de mũdi cõsummatione intelligi, poterũt cõuiuiũ hoc interpretari de cœlesti gloria, & de visione diuina, qua beati in Sione, hoc est, in cœlesti patria, in illa æterna Hierusalem,
Psal.16. sempiterno æuo fruuntur. Ibi enim sancti diuinis epulis satiantur. Hoc intelligens diuinus quidem vates dicebat: Satiabor cùm apparuerit gloria tua. Ac si diceret, Cùm animus meus è corporis vinculis tanquam ex carcere ad sedes tuas beatissimas euolauerit, tunc æternis dapibus satiabor, omnibusque gaudiis & voluptatibus cumulatus, te Deum meum summum & immensum intuebor. Ad hoc cœleste cõ
Apoc.19. uiuium nos inuitat Angelus in Apocalypsi Ioannis dicens:
Luc.22. Venite & congregamini ad cœnam magnam Dei. Et apud Lucam Christus, Ego, inquit, dispono vobis, sicut disposuit mihi pater meus regnum, vt edatis & bibatis super mensam meam, in regno meo. Hoc est, conuiuium ad quod ipse Deus nos inuitat, ad quod omnes viri iusti & pietate præ-
Psal.35. stantes accedunt, de quibus dicitur in psalmo: Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ, & torrente voluptatis tuæ potabis eos. Hæ dapes, hoc nectar, hæc ambrosia, hæc pabula mẽtis sunt,

sunt, non corporis alimenta. Et hoc est conuiuium de quo hic loquitur Esaias in cœlesti Sione parato, vbi sancti in æternum satiantur. O glorioſum conuiuium: O ſedes illas cœleſtes, æternáque domicilia, in quibus beatorum mentes diuinis oblectationibus cumulatæ, æterniſque ornamentis & cœleſtium bonorum copia redundantes, æternis dapibus abũdant, & immortali pulchritudine decorantur? Salue ciuitas florentiſsima cœleſtis Hieroſolyma, ſanctorũ patria, vbi ipſi glorioſi immarceſsibilibus gaudiis triũphãt. Ad te ſuſpiro, te ardẽter appeto, te laudibus efferre cupio: ſed nõ poſſum rẽ tã eximiã ob ingenĩ mei tenuitatẽ pro dignitate explicare.

Et præcipitabit in monte iſto faciem vinculi colligati ſuper omnes populos, & telam quam orditus eſt ſuper omnes nationes. Præcipitabit mortem in ſempiternũ. Et auferet Dominus Deus lachrymã ab omni facie, & opprobriũ populi ſui auferet de vniuerſa terra: quia Dominus locutus eſt: Et dicet in die illa: Ecce Deus noſter iſte, expectauimus eũ, & ſaluabit nos iſte Dominus, & ſuſtinuimus eũ, & exultabimus, & lætabimur in ſalutari eius. Quia requieſcet manus Domini in mõte iſto: & triturabitur Moab ſub eo, ſicuti teruntur paleæ in plaustro. Et extendet manus ſuas ſub eo, ſicut extẽdit natans ad natandum, & humiliabit gloriam eius cum alliſione manuum eius. Et munimenta ſublimium murorũ tuorum concident, & humiliabuntur, & detrahentur in terram vſque ad puluerem. Apoc. 7. & 21.

Et præcipitabit in monte iſto faciem vinculi colligati.] Hoc eſt, delebit peccatum, quod per vinculum colligatum intelligitur. Chriſtus in monte Sione ſua morte acerbiſsima noſtra ſcelera deleuit, quando ſe pro nobis ſalutarem hoſtiam deuouit, atq; conſtituit. Et vt oſtenderet Propheta Chriſtum ſuo puriſsimo ſanguine, quantum in ſe eſt, nos ab omnibus animorum maculis abluiſſe, non dicit eum præcipitaturum vinculum colligatum, ſed faciem vinculi colligati, vt oſtenderet ita euertendum eſſe peccatum, vt ne facies eius appareat. Appellatur autem peccatum vinculum colligatum, quod faciat homines eſſe alligatos, & in dæmonis carcere deuinctos. Qua de re poteris ea videre, de quibus fusè diſſeruim⁹ ca. 5. verba illa explanãtes. Propterea ductus eſt captiuus populus meus, quia non habuit ſcientiam. Poterimus etiam per facilẽ vinculi colligati intelligere obligationem, qua Iudæi tenebãtur legi Moyſi, quam obligationem Chriſtus abſtulit ſuo euangelio & deleuit eam ſuo ſanguine, & ſua morte præcipitauit. Hæc obligatio eſt chirographum illud, de quo ait Diuus Paulus: Delens quod aduerſus nos erat chirographũ Col. 2.

decreti, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio affigens illud cruci. Quamuis enim chirographum illud decreti sit ipsum, quo se per esum ligni vetiti, omnesq; posteros Adamos æternæ morti reddiderat obnoxios, iuxta Dei
Gen.2. decretū dicētis: Quacumq; hora comederitis, moriemini, vt multi interpretantur. Chrysostomus tamen illud de obligatione Iudæorum lege Moysi etiam exponit. Dixerunt enim,
Exod.24. vt in Exodo literæ diuinę testantur: Quæcūque dixit Deus faciemus, & audiemus. Et hæc est etiam D. Hieronymi interpretatio illum locum Apostoli explanantis, quamuis hìc in cōmentariis in Esaiam huius expositionis nō meminerit.

Et telam quam orditus est super omnes nationes.] Delebit, inquit, Christus suo euangelio & morte operimentum errorum, quo opertus est mundus, vt repudiatis superstitionibus & vanitatibus, cæterisque erroribus sublatis, lucem & veritatem intueremur. Venit enim in mundum filius Dei, vt hominum genus è cæcis tenebris in clarum splendorē vindicaret, à scelerum maculis expiaret, & ad verum decus multis ornamentis illustratum restitueret. Erat mundus quadam tela coopertus, quæ illi lucem auferebat, quam diabolus voluit ordiri, ne homines æterni solis claritatem intuentes, ad cœlestia aspirarent. Hanc telam, hanc errorum nubem, hoc mundi operimentum, scidit Christus, & sua doctrina caligi-nem omnem dispulit, hominumque mentes sol ille iustitiæ suis radiis illustrauit.

Præcipitabit mortem in sempiternum.] Hoc est, Christus morte sua mortem euertet, & vitam resurrectione reparabit. Hanc vaticinationem impletam esse & nos credimus, & diuinæ literæ cōtestātur. Surrexit Christus caput nostrum, ergo & nos resurgemus. Quid est autem mortuorū resurrectio, nisi mortis destructio? Cùm autem mortale hoc indu-
2.Cor.5. erit immortalitatē, vt verbis Diui Pauli vtar, tunc fiet sermo
Oseæ 13. qui scriptus est: Absorpta est mors in victoria. vbi est mors victoria tua? Vbi est mors stimulus tuus? Hic locus est Oseæ prophetæ, quem Apostolus aliis verbis sed in idem incidētibus citat. Verba enim prophetę hæc sunt: De manu mortis libera eos: de morte redimam eos. Ero mors tua ô mors, morsus tuus ô inferne. Hanc de morte victoriam reportauit Christus sua morte, & reditu ad vitam, sed in mūdi consum-
1.Cor.16. matione cùm corpora resurrexerint, videbimus apertissimè mortem ipsius mortis: de qua ait Apostolus: Nouissimè autem inimica destruetur mors, quam tamen iam Christus sua

morte

morte & resurrectione occiderat. Positus fuit Christus mortuus in sepulchro, & exiit viuus. Si in clausum sepulchrum homo viuus includatur, tertia die inuenietur mortuus: at Christus mortuus in clauso sepulchro, conditus, tertia die viuus apparuit, & pulcherrimus surrexit. O miram Dei potentiam! Hic mutatus est mundi ordo, & fuit cursus naturalis in admirabilem modum conuersus. In mortuorum sepulchro fuit sepulta ipsa vita, ipse enim de se ait: ego sum via veritas, & vita. Domus mortis fuit tunc domus vitæ. Sed domus illa mortis non corrupit mortuum. Id quod Diuinus ille vates & illustrissimus rex Dauid multò anteà iis verbis in persona Christi præcinerat: Quoniam nõ derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem. In Epiro inquit Solinus fontem esse admirabilem, in quem immersæ faces ardentes extinguuntur, extinctæ verò inflammantur: vbi si facem mortuam proiicias, exit viua: si autem viua immergatur, mortua exit. Est quidem fons hic stupendus, & in admirationem homines traduxit, si ita est, vt Solinus commemorat. Sed in sepulchro idem factum fuisse firmiter credimus, & asseueranter affirmamus. Ex eo namq; ex quo viuus exibit mortuus, mortuus surrexit viuus. Ita enim dixit angelus mulieribus, vt est apud Marcũ: Iesum quæritis Nazarenũ crucifixum, surrexit, non est hic. Ecce locus vbi posuerunt eum. Mortuus igitur rediit ad vitam, mors autem mansit mortua & sepulta. Quod intuens propheta dixit: Præcipitabit mortem in æternum.

Ioan 14.
Psal. 15.
Can. 13.
Simile.
Mar. 16.

Et auferet Dominus Deus lachrymam ab omni facie.] Significat his verbis, eos qui se Christo dedicant, eumque ardentissimè amant, incredibili gaudio, & maximis beneficiis ab illo affici: neque id solùm in altera illa vita, quæ beata est & immortalis, sed etiam in hac misera & fugaci. Quanquam enim calamitatibus aliquando præmuntur, tamen vo luptate perfunduntur, quia propter Christum cruciantur. Et amore diuino inflammati, vitámque cælestem in corporibus humanis imitantes, tantam sentiunt dulcedinem, totque oblectationibus Deus eos afficit, vt iam in cœlo quodammodo habitare existimentur. Ex quibus quidam dicebat: Nostra enim cõuersatio in cœlis est. Qui totum hoc caput intelligunt de mundi consummatione, hoc gaudium intelligunt de voluptate diuinæ visionis, qua sancti in patria fruentur. Id quod D. Ioannes iis verbis in Apocalypsi testatur: Absterget Deus omnem lachrymam ab oculis eorum.

Philip. 3.
Apoc. 21.

& mors vltra non erit, neq; luctus neque clamor, nec dolor erit vltra, quę prima abierũt. Et dixit qui sedebat in throno: Ecce noua facio omnia. Qui locus de mũdi cõsummatione intelligitur. Cùm autem eadem hic dicat Esaias, videtur hoc caput de die iudicij, & mundi fine intelligi, & quia est velutt explanatio capitis præcedentis, quod multi de mundi consummatione interpretãtur. His rationibus ego adductus hãc expositionem etiã amplector, quamuis exiitimo posse totũ hoc caput de primo Christi aduentu, de eius euangelio, de Iudæorum euersione, & de fidelium lætitia & salute, explicari, quod & nos facimus. Et etiã locum hunc Apocalypsis, quem modò citaui, exiitimo posse etiam referri ad spiritualem voluptatẽ, qua viri iusti & pij etiã in hac vita afficiũtur.

Ecce Deus noster iste. Verba sunt populi Christiani, qui recepto euangelio, illuminatus fide, Christum cõfitebatur verum esse Deum, ac seruatorem nostrum.

Quia requiesçet manus Domini in monte isto.] Hoc est, quia in Sione, in ecclesia Christi cessabit manus Dei, non puniet æterno supplicio fideles, qui in gratia excesserint ex vita. Quẽ admodum extendere manum super aliquem, est eum punire vt in capite 5. exposuimus, ita cessare manum aut quiescere, est non punire. Hæc possunt aptissimè referri ad cœlestem patriã post extremũ iudiciũ. In illa enim ciuitate nullus punitur, sed inexplicabili gaudio lętãtur, qui hac in vita afflicti fuerũt. In tẽplo illo Salomonis, quod gerebat ecclesiæ triumphantis imaginem, nec malleus, nec securis, nec vllum ferramentum audiebatur, vt in libro 3. Regum diuinæ literę commemorant Ædificabatur templum illud magnificentissimũ & celeberrimum, & nullus ictus in eo sonabat. Dolabantur lapides & ligna extra templũ, & in lapidicinis, & fabrorum officinis audiebantur ferramentorum percussiones. Mũdus hic lapidicina est, in qua malleis tundimur, & officina in qua afflictionibus percutimur, & premimur, at in templo illo superno, in illa beata & immortali vita, nulla est afflictio, sed requies admirabilis & gaudiũ sempiternũ. Hic angimur aduersitatibus, variisque calamitatibus exercemur, vt illic locis congruis disponamur, & malleis afflictionum cessantibus, amoris glutino copulemur. Pro eo quod nostra versio habet requiescet manus Domini, habet Pagninus: Requiescet percussio Domini. Quæ verba nostrã explicãt interpretationẽ.

3. Reg. 6. Figura.

Et triturabitur Moab.] Gaudentibus iustis, impij qui per Moab significantur, in inferno æterno supplicio cruciabuntur.

tur. Figura est synecdoche frequēs in literis diuinis, cùm à parte totum intelligitur. Ponitur Moab pro mundo, & Moabitæ pro impiis accipiuntur. Et quemadmodum paleæ conterente ferrato carpento cōteruntur, sic impij tundentur. Id autem quod dicitur, sub eo, intelligitur sub Dei potentia. Vel sic. Triturabitur Moab sub eo, hoc est, in semetipso conteretur, ita vt nihil in eo integrum remaneat: Ac si diceret: acerbissimè torquebitur & cruciabitur.

Et extendit manus suas sub eo, sicut extendit natans ad natandum.] Sensus est: Christus cædet Moab, hoc est impios: & ita porriget vtranque manum ad eos puniendos, quemadmodū qui peritus est natandi, vtranque manum secundum aquam extēdit. Et humiliabit gloriam eius cum allisione manuum eius. Quasi dicat: Expādet Christus brachia sua vt natator. & cum allisione manuū suarum, hoc est, cubitis suis, quibus maximè natatores aquā allidunt & secant, eos tanget & puniet, eorumq; gloriam confringet atque penitus obscurabit.

Et monumenta sublimium murorum tuorum concident & humiliabuntur.] Verba sunt ipsius prophetæ ad Moab, hoc est ad impios directa, quasi dicat: Tunc alta mœnia tua ô Moab ô Christi aduersarie ruent, nullum erit præsidium murorum tuorum, sed omnia quibus fidebas, in terram deiicientur, vt in puluerem redigantur. Aspicis hic omnes mundi opes, imperia, & magistratus, in quibus homines impij collocant fiduciam suam, consumi tempore, esseque res fluxas, infirmas, & fugaces, virtutem verò esse immortalem, quæ viget memoria omnium seculorum: quam posteritas alit, quam ipsa æternitas semper intuebitur.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXV.

Super hoc laudabit te populus fortis, ciuitas gentium robustarum laudabit te.] Septuaginta habent: Propterea benedicet tibi populus pauperum, & ciuitates hominum iniquitatem sustinentium benedicent tibi. Christianos, qui iuxta communē versionem fortes dicuntur, Septuaginta pauperes appellant. De quibus ait Christus: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Cùm autem regnum cœlorum vim patiatur, vt ipse Christus asserit, illudque non nisi à viris fortibus capiatur, loquor de adultis, sit autē regnum cœlorum ipsorum pauperum, apertè concluditur, ipsos pau-

Matt. 5. Mat. 11.

peres

peres fortes esse, qui regnum cœlorum consequuntur. Præterea eos, quos communis versio appellat robustos, appellat Septuaginta sustinentes iniquitatem. Illi sunt verè robusti & fortitudine præstantes, qui propter Christum calamitates &
Prou.16. afflictiones toleranter ferunt. Vnde ait Salomon in Prouerbiis: Melior est patiens viro forti: & qui dominatur animo suo, oppugnatore vrbium. Et quidam poëta canit: Fortior est qui se, quàm qui fortissima vincit Oppida, &c. Gloriosior fuit victoria quam obtinuit Dauid parcens Sauli hosti suo immanissimo, cùm eum posset occidere, quàm cùm
1. Reg. 14. & 26. 1. Reg. 17. Goliam fortissimum gigatem interfecit. Cùm enim Dauid esset ipso gigante fortitudine animi, amplitudine & magnitudine præstantior, quoniam ipsum gigantem iugulauit, illustrior fuit illa victoria in qua seipsum vicit, & potuit appetitum coërcere, atque rationi submittere, quàm ea in qua in oblato ac constituto certamine superbum gigantem truci vultu barbaram immanitatem præ se ferentem superauit. Hic vicit gigantem, illic verò seipsum, qui gigantem vicerat. Hic gigantis caput amputauit, illic verò diaboli caput interfecit. est enim caput diaboli cogitatio ad scelus perpetrandum, quàm Dauid amputauit, Hæc fuit illustrissima victoria. Hic fuit clarissimus triumphus, amplissimis laudibus decorandus. Ergo veri Christiani, viri iusti & pij sunt fortes, & robusti, & pauperes Spiritu, & aduersitates, atque acerbos variósque casus æquo animo tolerantes.

Quasi calore sub nube torrente propaginem fortium marcescere facies.] Pro propagine est in Hebræo zemir, à verbo zamar, quod significat canere, & vitem putare, vnde zamir significat cantum & putationē. Ideo id quod est in Canticis:
Cant.2. Tempus putationis aduenit, potest verti: tempus cātus siue cantionis aduenit. Hoc autem nomen zemir significat etiam cantum & fremitum, & surculum, & propaginem, & amputationem seu excisionē, quæ omnia huic loco rectissimè conueniunt. Potest igitur esse huius loci sensus: In tempore illo conteretur & deficiet cantus & lętitia tyrannorum, & hominum potentium, sicut aufertur æstus torrens aduenientę frigida & densa nube. Vel deficiet eorum fremitus & ferocia, vel eorum posteritas & propago, vel eorum excisio, hoc est, iam vltrà alios non occident. Hæc omnia auferentur instar vehementis caloris, qui ob aduentum magnæ atque placidę nubis aufertur. Quidē vir doctus ita hūc locum interpretatur: Quemadmodū vmbra nubis grauidę & densæ dispellit

æstum

æstum feruentẽ, ita excisio, quæ veniet à Deo euertet fortes & tyrannos. Ita Deus occidet eos, vt vmbra nubis refrigerãtis, solis calorem repellit. Huic interpretationi fauet versio Pagnini, quæ ita habet: Sicut æstus in vmbra nubis, excisio fortium humiliabit eos. Nonnulli codices habent excisionẽ fortium, sed existimo legendũ esse, excisio fortiũ. Potest huius loci hic esse sensus: Vt feruentissimus æstus tollit vmbrã nubis, nubem ipsam consumendo & siccãdo, sic afflictio vehementissima auferet & consumet impiorum refrigeriũ. Id enim quo impij protegũtur & delectantur, vmbra est nõ rei solidæ, sed nubis, quæ in aëre versans citò labefactatur, dispergitur & consumitur: & mors eos cõteret & absorbebit.

Præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos.] Pro vinculo colligato est in Hebræo hallot hallot, à verbo lut, quod significat inuoluere, operire, occultare, prius est nomen, alterũ verò participium passiuum. Pagninus vertit: Perdet in monte hoc faciem operimẽti operti super omnes populos. Quæ possunt de peccato & errore ac superstitione intelligi, quibus mundus ante Christi aduentum coopertus erat. Ideò noster interpres vertit faciem vinculi colligati, & rectè quidem: est enim peccatum vinculum colligatum, vt in explanatione diximus. Symmachus vertit: faciẽ dominatoris, qui dominatur super omnes populos. Quod de diabolo intelligitur, quem Christus apud Ioãnem huius mundi principẽ appellauit. Potest intelligi de morte, de qua ait Apostolus: Regnauit mors ab Adam vsque ad Moysem, &c. Potest etiam de peccato & errore intelligi, quod Aquila planius explanauit vertens: Faciem tenebrarum super omnes populos. Perspicuum est enim, peccata & errores tenebras appellari. Paraphrastes Caldæus videtur hoc de diabolo intelligere, habet enim: Præcipitabit faciem principis, cuius principatus est super omnes populos. Pro præcipitare, in Hebraico est verbum bala, quod significat absorbere, deglutire, deuorare, vt Exodi septimo, Deuorauit virga Aaron virgas eorum. Et Esaiæ quadragesimo nono: Longè fugabuntur, qui absorbebant te. Vnde D. Paulus, Absorpta est, inquit, mors in victoria. Ideò verti poterat: Absorbebit in mõte hoc faciem, & cæt. Significat etiam præcipitare: vt 2. Regum 20. Quare præcipitas hæreditatem Dominj? Respondénsque Ioab ait: Absit absit hoc à me, nõ præcipito, Vbi poterat verti: Quare absorbes, &c. Et in psal. 51. Dilexisti omnia verba præcipitationis lingua dolosa, habet

Ioan. 12. *Rom. 5.* *1. Cor. 15.*

habet versio D. Hieronymi iuxta veritatem Hebraicam: Dilexisti omnia verba ad deuorandum linguam dolosam. Verba sunt, quibus Dauid inuehitur in Doegum hominem sceleratum & impiũ, ac si diceret: Amas ea verba, quæ possunt bonorum vitam & famam absorbere, eiusq; perniciem moliri. Amas itaque linguam dolosam, & sermones quibus hominum gloria infringitur, eorumque nominis splendore maculatur.

Argumentum Capitis XXVI.

Solebant veteres patres pro rebus prosperis & ad voluntatem fluentibus hymnos Deo canere, & literis mandare ad memoriam perpetuam posteritatis Et quoniam diuinus vates prædixit victoriam, quam Christus erat de peccato, dæmone & morte reportaturus, vt præcedenti capite explanauimus, præcinit nunc, & scribit canticum, quo fideles tempore gratiæ erant Deo pro interitu synagogæ & ecclesiæ cõstitutionem gratias acturi. Describitur in hoc cantico ipsa ecclesia, & iustorum splendor, ac impiorum cæcitas & infœlicitas, reditus mortuorum ad vitam, & exhortatio ad afflictiones æquo animo tolerandas. Etsi enim fideles hymnos laudis & gratiarum hic canant, tamen vera lætitiæ cantica sunt in cœlesti patria, quæ hic cantare non possumus. Quomodo enim cantica cœlestis Hierosolymæ, iuxta flumina Babylonis cantabimus? Hic suspendimus organa lætitiæ in salicibus amaris, vbi sedentes & desiderio æternæ patriæ flagrantes vim lachrymarum profundimus, ibi autem dulcia voluptatis cantica in æternum cantabimus.

CAPVT XXVI.

IN die illa cantabitur canticum istud in terra Iuda, Vrbs fortitudinis nostræ Sion, saluator ponetur in ea murus & antemurale. Aperite portas, & egrediatur gens iusta, custodiens veritatem. Vetus error abiit: seruabis pacem, pacem, quia in te sperauimus. Sperastis in Domino in seculis æternis, in Domino Deo forti in perpetuum. Quia incurvabit habitantes in excelso, ciuitatem sublimem humiliabis humiliabit eam vsque ad terram detrahet eam vsque ad puluerem. Conculcabit

calcabit eam pes, pes pauperis, gressus egenorum. Semita iusti recta est, rectus callis iusti ad ambulandum. Et in semita iudiciorum tuorū Domine sustinuimus te: nomen tuum & memoriale tuum in desiderio animæ. Anima mea desiderauit te in nocte, sed & spiritu meo in præcordiis meis, de manè vigilabo ad te: cum feceris iudicia tua in terra, iustitiam discent habitatores orbis. Miseriamur impio, & non discet iustitiam facere: in terra sanctorum iniqua gessit, & non videbit gloriam Domini. Domine exaltetur manus tua, vt non videant: videant & confundantur zelantes populi, & ignis hostes tuos deuoret.

EXPLANATIO.

In die illa cantabitur.] Sensus est: In tempore gratiæ mortua synagoga, & Christi ecclesia plantata & constituta, veráque religione toto orbe terrarum propagata, gratias agent fideles Deo, cuius misericordia repudiauerint superstitionē, & sanctissimæ religioni veritatis ac pietatis plenissimæ adhæserint. Canēt Deo hoc canticum laudis in terra Iuda, hoc est, in terra confessionis. Iuda enim confessionem significat. Hæc est ecclesia, vbi est veræ fidei confessio, & vbi peccata nostra sacramentaliter confitemur, ex quo mirificum fructū percipimus. Id quod Michęas propheta dixit: Et tu Bethlehem Ephrata, vertit D Matthęus. Et tu Bethlehē terra Iuda. *Matt. 5.* Ephrata significat terram frugiferam. Volens autem Euangelista docere in quo esset hic fructus, pro Ephrata posuit Iudam, quod vocabulum significat confessionem. Mirabilē enim fructum ex confessione percipimus. Capitur enim cō fessio pro laudatione, quemadmodum passim in diuinis literis confiteri pro laudare.

Vrbs fortitudinis nostræ Sion.] Hoc est, canticum, quod durat ad finem vsque capitis. Vrbs hæc est Christi ecclesia, quā diuinus vates appellat Sionem, hoc est, speculam, ex qua cœlestia contemplamur. Huius meminit Propheta ita inquiēs: Psallite Domino qui habitat in Sione. Et alibi, Mons Sion *Psal. 9.* in quo habitas in finem. Quæ non tam de Sione, & Hiero- *Psal. 71.* solyma illa terrena, quàm de ecclesia militanti intelligūtur, in qua prædixit hoc in loco Esaias ponēdum esse Christum tanquam murum & antemurale, vt eam muniet, & ab hostium impetu protegeret. Christum appellat saluatorem. Iesus enim idem est quod saluator: Ita enim dixit angelus Ioseph: Pariet autem filium, & vocabis nomē eius Iesum: Ipse *Matth. 1.* enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Hunc prædixit Esaias fore murum ecclesiæ, quod ipse Christus

iis ver-

Zacha.2. iis verbis dixerat per Zachariam: Ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu, & in gloria ero in medio eius. Vbi vides Christum esse nostrum murum, & antemurale, & nostram gloriam. O ecclesia sancta, ciuitas magnificentissima, vrbs fortitudinis nostræ, extra quam nulla est in mundo vera fortitudo, vrbs florentissima, quæ Deo muniris & decoraris. Quàm glorioſa dicta ſunt de te ciuitas Dei. Tu es illa contra quam, vt ait apud Matthæum ipsa veritas, portæ inferi non prævalebunt. Sunt autem portæ inferi persecutiones, quibus ecclesia oppugnatur, sed non vincitur, sunt hæreticorum doctrinæ, ipsam ecclesiam vastare conantium, sed suum effectum non consequentium. Est namque ecclesia inexpugnabilis, quæ Deum habet pro muro & protectione. Cæterùm hęc dictio Sion non est in textu Diui Hieronymi, nec in codicibus Hebraicis. Nihilominus tamen hæc vrbs ecclesia catholica est.

Psal.63. Matt.16.

Aperite portas & ingrediatur gens iusta, custodiens veritatem.] Verba sunt Dei angelos alloquentis, vel ipsos Apostolos, vt portas ecclesiæ militantis aperiant, quo gens sancta ecclesiam ipsam introeat, quę custodiat veritatem: Vbi aspicis non satis esse veritatē colere & custodire, sed oportet Christianos iustos esse: non satis esse fidem habere, sed necesse esse secundum eam operari. Ea namque fides apud Deum valet, quæ vt ait Apostolus, per charitatem operatur. Fides namque sine operibus, vt inquit Iacobus Apostolus, mortua est Et ex operibus iustificatur homo, & nō ex fide tantùm, vt ipse Apostolus restatur. Prętereà veritas iuxta morem diuinarum literarum ad mores, & ad ipsa rectè facta etiam pertinet. Scriptum est enim 4. libro Regum: Memento quomodo ambulauerim coram te in veritate Ambulare in veritate iuxta idioma Hebrææ linguæ, est rationē vitæ ad veritatem doctrinę sanctæ dirigere. Vnde verba illa, quę erant in rationali sacerdotis, doctrina & veritas significabant, in præsule debere esse doctrinam, & ad eam, vitam, & mores dirigere.

Galat.5. Iacob.5. 4. Reg.20. Exod.28.

Vetus error abiit, seruabis pacem, pacem.] Verba sunt fidelium, qui relictis idolis, & recepto euangelio, has voces emittunt. Vetera enim transierūt, vt ait D. Paulus in secunda epistola ad Corint. ecce facta sunt omnia noua Et tu Domine seruabis nobis pacem, de qua dixisti Pacem relinquo vobis, quia in te sperauimus. Aduerte bis nominatam esse hoc in loco à propheta pacem, & bis simili modo à Christo apud Ioannem dicente: Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis,

2. Cor.5. Ioan.14.

vobis, vt intelligas esse pacem gratiæ in hac vita, & pacem gloriæ in altera. vel vtraque refertur ad pacem gratię, quę in hac vita possidetur, quæ ideò dicitur pax pax, quia hæc euãgelica pax, est vera pax. Pax enim, quæ datur à mundo, quæ in bonis externis consistit, non est vera nec solida. Fieri enim potest, vt sceleratus & impius pace externa huius mũdi gaudeat. At hæc non est vera pax. Ait enim Esaias alto in loco: *Infra 48.* Non est pax impiis. Cõtrà verò pius ac iustus homo in medio externarũ persecutionum in pace cõsistit, iuxta id quod ait apud Ioannem ipsa veritas: Hæc locutus sum vobis, vt *Ioan. 16.* in me pacem habeatis. In mundo pressuram habebitis, &c. Vbi vides iustos & pios inter labores & calamitates in pace quiescere, animíq; tranquillitatem non amittere. Poteris hac de re ea videre, quæ secundo capite annotauimus.

Speratis in Domino.] Verba sunt prophetę sermonẽ cum sanctis conferentis, qui in Deo spem semper collocarũt. Appellat autem Dominum fortẽ, quod superbos & elatos opprimat, & ita abiiciat vt pedibus pauperum conculcentur. Solet enim Deus aliquando superbos & potentes ex alto dignitatis gradu ita deiicere, vt nullum penitus maneat pristini honoris vestigiũ. Et quamuis superbus magnas opes, potentiam & honorem in vita possideat, in morte tamen omnia amittit, & ipse in terra sepultus pedibus conculcatur. Vt *Simile.* enim nubes magna exhalationibus intus plena totum cœlũ cooperit, & mundum horrore, tonitribus & fulminibus perterret, quæ statim in aqua resoluta cadit in tetram, ex qua lutum efficitur, quod pedibus teritur: ita magnates & potentes nubes sunt plenæ fumis terræ in aëre versantes, & superbia, opibus, & potentia totum orbem terrentes, sed cadentes in terram, ipsa sepulchra attingentes, conuertuntur in terrã, & lutum, & pedibus eorum, quorum antèa dominabantur, conteruntur. Quid igitur superbiunt vani homines, suę fragilitatis oblitię? Ait enim Ecclesiasticus. Substantiæ impiorũ *Eccl. 40.* sicut fluuius siccabũtur, & sicut tonitruum magnum in pluuia personabunt.

Ciuitatem sublimem humiliabit.] Hoc est, Hierosolymam, quam propter Christi cædẽ, & Iudæorum impietatem Deus per Titum euertit & vastauit. Potest etiam hoc intelligi de quacunque alia ciuitate superba, & opum ac mundi potentiæ gloria florenti. Quod autem dicit: Cõculcabit eam pes, pes pauperis, gressus egenorum, significat elatos & potentes homines esse ab Apostolis, hominibus pauperibus & contẽptibilibus

ptibilibus superatos. Id quidē est, quod ait D. Paulus in epi.
1. Cor 1. 1. ad Corint. Infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia, & ignobilia mundi, & contemptibilia elegit Deus, & ea quæ non sunt, vt ea quæ sunt destrueret.

Semita iusti recta est.] Dixerat suprà superbos & elatos esse deiiciendos, & incuruandos ambulant. n. in via perditionis, nunc verò iustorum viam rectam esse asserit, æquabilē & plā. Quasi dicat: Iustus inuenit viā facilem, & erroribus non implicatur. Ita Dauid in Psalmo: Pax multa diligentibus legem tuam, & non est illis scandalū. Quod D. Paulus iis verbis affirmat: Scimus quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum. Ideò scandala omnia deuitat, quoniam iustum, vt in libro Sapientiæ scriptum legimus, deduxit Dominus per vias rectas, & ostendit illi regnum Dei.
Psal. 118.
Rom. 8.
Sap. 10.

Et in semita iudiciorum tuorum Domine sustinuimus te.] Verba sunt fidelium iustorum, quorum est sensus: Quando super nos Domine tuo iusto iudicio calamitates & afflictiones venire permittis, tantū abest vt à te recedamus, vt potius in te speremus, tēque sustineamus, & memoria tenentes delectemur.

Anima mea desiderauit te in nocte.] In afflictione mea te desidero, ad te vehementer aspirat anima mea. Cùm acerbioribus calamitatibus premor, tunc ardentius te appeto. Aspice afflictionis vtilitatē. Potest etiam accipi nox nō pro afflictione, sed pro ipsa nocte, vt sit sensus: Finitis & transactis curis ac laboribus diei, veniente nocte meis cogitationibus grata, me ad solitudinem recipio, & in illa tranquillitate teipsum contemplor, animique desiderio ardenter appeto. Hoc desiderio tenebatur regius vates, cùm in Psalmo has
Psal. 41. voces amore flagrantes emittebat: Quemadmodum desiderat ceruus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus. Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum: Quando veniam, & apparebo ante faciem Dei?

Sed & spiritu meo in præcordiis meis de manè vigilo ad te.] Sensus est: Quandiu spiritus meus rexerit præcordia mea, hoc est, quandiu vixero, semper de mane ad te vigilabo. Vel sic: Nō solùm nocte te desiderat anima mea, sed etiā spiritus meus ad te de summo manè vigilat. Cùm primū lucescit, te ipsum contemplor, hoc est, quod primo ago. Describit Esaias virum pium & iustum, & declarat iis verbis, quo desiderio teneatur adhærendi Deo, & quantam oblectationem ex diuina contemplatione percipiat. Id de seipso dicebat iis ver

bis

bis Dauid: Deus Deus meus ad te de luce vigilio. Sed quoniam per noctem in verbis præcedentibus intelligi posse dicebamus aduersitatem, possumus per manè prosperitatem intelligere. Psal. 62.

Cum feceris iudicia tua in terra, iustitiam discent habitatores orbis.] Sensus est: Non solùm iusti te in afflictionibus quæsierunt & desiderant, sed etiam improbi, quos terræ habitatores appello, tua videtes iudicia emendantur, iustitiæ & pœnitentiæ studentes.

Misereamur impio, & non discet iustitiam facere.] Sensus est: Si beneficiis affecerimus impium, nõ corrigetur. Verba sunt Dei. Vbi aspicis impios beneficiis fieri deteriores.

In terra sanctorum iniquè gessit.] Exaggerat scelus impij dicens esse inter viros sanctos admissum. Vbi hac ratione vides detestabilius esse delictum religiosi in monasterio, quod laici in mundo. Poteris per terram sanctorum, eorũ corpora intelligere, vt sit sensus: Impius viros pios & sanctos in corpore affligit & vulnerat. Nam in anima nemo læditur nisi à se ipso. Primam tamen expositionem potius amplector, cui fauet id quod ait Deus per Ieremiã: Quid est quod dilectus meus in domo mea fecit scelera multa? Pro In terra sanctorũ iniquè gesit, vertit Pagninus: In terra, vbi debet recta facere, iniquè aget. Ierem. 11.

Domine exaltetur manus tua, & non videant.] Sensus est: Domine percute grauiter impios, & non videant gloriam tuam, videãt infœlicitatem suam, & cõfundatur eorũ zelus. Extendere manum super aliquem, vt cap. 5. diximus, est eũ punire. Exaltare manum est grauiter percutere. Solent enim irati manus leuare, vt grauius cædãt. Vel capitur manus pro effectu, vt sit sensus: Domine effice opera magnifica, & illustria, sed ea Iudæi non videbunt mentis oculis, nec te recipient, quin potius teipsum videntes zelo suarum cerimoniarum à malitia & contumacia orto, te in summum capitis discrimen vocabunt. Sed confundentur, quoniam fides tua per totum orbem terrarum dilatabitur, & illi in ignominia versabuntur. Vbi aspicis zelum non satis esse nec excusare, cùm proficiscitur à malitia, & verbo Dei cõtrariatur. Iudæi enim zeli stimulis incitati Christi Apostolos affligebant, & de eorum interitu cogitabant, iuxta id quod Christus illis prædixerat: Venit hora, vt omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se præstare Deo, at talis zelus erat impius & pestilens. Habent Iudæi, vt inquit Diuus Paulus, æmulationem, Ioan. 16. Rom. 10.

tionem, sed non secundum scientiam.

Domine dabis pacem nobis, omnia enim opera nostra operatus es nobis. Domine Deus noster possederunt nos domini absque te, tantum in te recordemur nominis tui. Morientes non viuant, gigantes non resurgant: propterea visitasti, & contriuisti eos, & perdidisti omnē memoriam eorum, & indulsisti genti Domine, indulsisti genti: nunquid glorificatus es? elongasti omnes terminos terræ. Domine in angustia requisierunt te: in tribulatione murmuris doctrina tua eis. Sicut quæ concepit cum appropinquauerit ad partum, dolens clamat in doloribus suis: sic facti sumus à facie tua Domine. Concepimus, & quasi parturiuimus, & peperimus spiritum salutis: iustitiam non fecimus in terra, ideo non ceciderunt habitatores terræ. Viuent mortui tui, interfecti mei resurgent: expergiscimini, & laudate qui habitatis in puluere, quia ros lucis ros tuus, & terram gigantum detrahes in ruinam. Vade populus meus, intra in cubicula tua, claude ostia tua super te, abscondere modicū ad momentum, Mich. 1. *donec pertranseat indignatio. Ecce enim Dominus egredietur de loco suo, vt visitet iniquitatem habitatoris terræ contra eum: & reuelabit terra sanguinē suum, & non operiet vltrà interfectos suos.*

Domine dabis pacem nobis.] Sensus est: Tu domine operatus es in nobis tormenta & afflictiones, quibus non exercuisti, nūc post tot bella & victorias dabis nobis pacē ęternam, omnem sensum exuberātē. Vel sic: Tu Domine dabis nobis pacem euangelicam, quam nisi tu eam dederis, habere non possumus. Tu enim nobis das quicquid boni agimus, omnia enim bona quę nos operamur, à te procedunt, & tu ea operaris, sine te enim nos ea operari nō valemus. Docet hic locus Deū operari bona opera in nobis. Deus enim est, vt ait Philip 2. Apostolus Paulus in epistola ad Philippenses. qui operatur in nobis velle & perficere. Tamen liberum arbitrium cooperatur gratię. 1. Cor. 15. Vnde Apostolus ad Corinthios, Non ego, inquit, sed gratia Dei mecum. Sic Deus operatur opera bona in nobis, vt nos etiam ea operemur. Simile. Vt cùm nauis expanso velo prospero vento agitatur, parum videtur agere nauclerus, licet aliquid agat, quoniam ipsum velum flatibus expansum tenet, quòd si contraxerit, non agitur nauis, sic homo qui agitur spiritu & gratia Dei, quamuis parum agere existimetur, agit tamen, quoniam pandit diuinæ gratiæ arbitrij libertatem & Spiritus sancti flatui velum bonæ voluntatis extendit, & ita arbitrium cooperatur gratiæ. Dicere Deum ita bona nostra operari, vt nos nihil operemur, est velle totam sacram scripturam euertere & conculca-

re. Non-

re. Nónne Deus est pater ille familias, qui conduxit operarios in vineam suam, vt est apud Matthæum cap. 20. Ille est qui quibusdam dixit: Quid hîc statis tota die otiosi? Ite vos in vineam meam Et apud Ioannem Operamini, inquit non cibum, qui perit, &c. D. Paulus in epistola 1. ad Corinthios: Opus enim, inquit, operatur. Et paulò pòst: Vt subditi sitis omni cooperanti & laboranti Sumus igitur Dei cooperatores. Ideò ait D. Ioannes in vltima epistola sua: Cooperatores sumus veritatis. Ioan. 6. 1. Cor. 16.

Domine Deus noster possiderunt nos domini absque te.] Inducit Propheta fideles loquentes, qui imperio tyrannorũ premebãtur. Te Domine Deus noster desideramus diuino cultu celebrare, & magnis ac publicis laudibus efferre. At tyrãni infideles non nobis hoc sinunt. Et quoniã tu Domine hoc permittis, hoc saltem nobis concede, vt nunquam ex animo nostro discedat memoria tui. Poteris per hos dominos & tyrannos intelligere affectus carnales, vel animæ inimicos diabolum, mundũ, & carnẽ. Hi enim sunt immanissimi tyranni.

Morientes non viuant, gigantes non resurgant.] Omnes quidem mortales tam iusti quàm iniusti resurrecturi sunt, cùm Christus venerit è cœlo ad iudicium vniuersale exercẽdum. At scelerati & impij non dicuntur resurgere, quia eorum resurrectio non erit ad vitam æternam, sed ad iustam suã damnationem audiendam. Id vult Esaias hoc loco significare. Morientes, inquit, qui ad inferos descenderunt non viuãt cũ iustis, nec ad veram ac beatam vitam resurgant: sed damnati seclusi à cœtu & concilio beatorũ in perpetuas pœnas relegentur. Ita dicitur in Psal. Ideo non resurgunt impij in iudicio, nec peccatores in consilio iustorum. Potest tamen pro verbo resurgẽdi verti verbũ stãdi aut consistẽdi. Quasi dicat: Non poterũt improbi & flagitiosi homines in iudicio illo extremo cõsistere. Nõ stabũt, sed casu cadent, cùm Christus verus iudex ab eis vitæ rationẽ exquisierit. Per gigãtes intellige principes elatos omnes potentia præstantes, & tyrannidẽ exercentes. Poterunt hæc verba ita explanari. A te Domine postulamus ne iterum viuant tyranni, qui è vita excesserunt. Non quòd Prophera existimaret esse impios ad vitam hanc reuocandos, vt hîc iterum viuèrent, & pios homines vexarent, sed voluit significare tot calamitatibus esse pios ab impiis agitatos & affectos, vt quasi exterriti eos adhuc metuere viderentur. Psal. 1.

Indulsisti genti Domine, indulsisti genti: nunquid glorificatus

es.] Sensus est: Tu Domine huic gẽti, nempe tyrannis, cęteris q; hominibus impiis ac potentibus, sępe in hac vita indulsisti, multa eis bona terrę tribuisti, eorumque terminos terrę elongasti. Dedisti eis possessiones & imperia. At illi tantorũ beneficiorum obliti nequaquam te colere voluerunt. Nam nunquid glorificatus es ab illis? Non quidem. Imò à te lõge recesserunt, securitas enim contemptum peperit. Videtur hic Propheta reddere rationem, quare Deus debeat sceleratos ac tyrannos homines coërcere, & punire, quoniam indulgẽtia fiunt deteriores. Sic ait Ecclesiasticus: Equus indomitus euadet durus, & filius remissus euadet præceps. Et in Prouerbiis dicitur: Prosperitas stultorum perdet eos. Qui vult equũ domare, vtitur freno: & qui vult fructus vberes ex vinea colligere, amputat eam, sic Deus nos freno moderatur, & à nobis superuacanea resecat, ne effrenati & indomiti redamur, & sylvescentes fructum virtutis amittamus, sed in gyrum rationis & doctrinæ ducti à rebus q; superfluis expediti & amputati, ad Deum ipsum toto animo aspiremus.

Domine in angustia requisierunt te.] Vide afflictionis vtilitatem, quæ homines ad Deum quærẽdum inducit. Sic Deus per Oseam prophetã: In tribulatione inquit, sua manè consurgent ad me. & Ieremiæ capite 2. In tempore afflictionis dicent: Surge & libera nos. Et in psalmo scriptum est: Imple facies eorum ignominia, & quærent nomen tuum Domine. Et in alio Psalmo: Conuersus sum in ærumna mea, dum cõfigitur spina. Et in alio: Ad Dominum cùm tribularer clamaui, & exaudiuit me. Vnde Diuus Paulus, Tribulamur, inquit, sed non angustiamur, persecutionem patimur, sed derelinquimur.

In tribulatione murmuris doctrina tua eis.] In afflictione, in qua ne clamare quidem audebant, sed mussitare, & submissa voce preces fundere, tuam doctrinam amplectebantur. Vide quemadmodum exaggerat afflictionis vtilitatem: & meritò quidem: Nam ex ea admirabilis quædam exardescit in Deũ amoris magnitudo. Vsque adeò est salutaris afflictio, vt caro quæ suapte natura repugnat spiritui, & homines à virtute deterret, afflictione debilitata cum spiritu se cõiungat, simul: que cum eo Deum exquirat. Id expertus regius vates dicebat in Psal. Deus Deus meus ad te de luce vigilo: Sitiuit in te anima mea, quã multipliciter tibi caro mea. Agebat enim tunc temporis Dauid vitã in vasta ac deserta solitudine pulsus patria, & à rege Saule vehementer afflictus.

Sicut

Sicut quæ concepit.] Vt mulier partui proxima dolore concussa exclamat, sic nos in calamitatibus & ærumnis versati, ad te vocem tollimus, téque ipsum requirimus. Probat à simili commodum afflictionis.

A facie tua.] Id est. Coram te: Vel à facie indignationis tuæ cùm nobis iraseris.

Concepimus, & quasi parturiuimus, & peperimus spiritum salutis] Concipimus quando teipsum timemus, parturimus cùm afflicti dolore ad te ipsum clamamus, & tandē parimus cùm fructum afflictionis & patientiæ nostræ percipimus. Hunc fructum vocat Propheta spiritum salutis, fructum salutarem, quo spirituales efficimur, & animæ salutem consequimur. Vel spiritum salutis hoc est, Christi, qui est salus nostra. Sic dicitur in Psalm. Dominus illuminatio mea, & salus mea, quē timebo? & in alio: Dic animæ meæ: Salus tua ego sum. Id apud Lucam ait Zacharias: Et errexit cornu salutis nobis, in domo Dauid pueri sui. Cornu salutis est spirituale regnum Iesu Christi, qui est salus nostra, ortus ex semine Dauid. Et rursus in eodem cantico: Et tu puer Propheta Altissimi vocaberis, præibis enim ante faciē domini parare vias eius, ad dandam scientiam salutis plebi eius. Id est ad dandā Christi scientiam, qui est plebis suæ diuina salus. Cæterum in textu D. Hieronymi nō est hæc vox salutis nec in codicibus Hebraicis, Fortasse fuit sumpta ex versione Septuaginta. D. Hieron legit in hūc modū. Et peperimus spiritū. Salutes nō fecimus in terra. Sed idem est sensus per spiritū enim fructū patientiæ intelligimus, quem Christus suis largitur. *Psal. 26. Psal. 34. Luc. 1.*

Iustitiam non fecimus in terra, ideo non ceciderunt habitatores terræ.] Verba sunt fidelium. Ideo tyranni terræ habitatores qui nos afflictionibus, premunt, nō decedunt è vita, quia non tanta iustitia, quanta æquum est prædíti sumus, & oportet vt veluti lapides tunsionibus aquarum poliamur, & dolemur, & à flagitiosis hominibus exerceamur. Hæc videtur esse causa, cur Deus non omnino sustulerit Iebusæos, barbaros & immanes à terra promissionis, vt haberent Iudæi cum quibus se exercerent, & pugnarent. Et hanc ob çausam Diuo Paulo stimulum carnis suæ non auferebat, vt ipse in epistola 2. ad Corinthios asserit, cùm tamē Apostolus ille esset sanctissimus, sed sufficiebat illi gratia. Nam virtus in infirmitate perficitur. Vult itaque Deus, vt sui dilecti affligātur, & in calamitatibus versentur. Quemadmodum enim, vt verbis vtar D. Bernardi, asperior carduus pannum efficit leniorem, *2. Cor. 12. Simile.*

leniorem, sic durior conuersatio conscientiam meliorem & tranquilliorem. Id sentiebat, licet alia ratione Scipio Nasica, vt viri docti memoriæ prodiderunt, cùm diceret, nolle fuisse Carthaginem penitus euersam, quod non haberēt Romani quos metuerent, & à quibus exercerētur. Nos vero nos ipsi possumus hoc dicere. Quia iustitiā nō fecimus in terra, ideò scelerati & flagitiosi infideles viuunt, ideò tā multi hæretici nos turbant. Ideo detestabilis ille Lutherus, procella patriæ, turbo ac tēpestas pacis, tot errores seminauit. Ideò Turcarum gentes feræ & immanes totam Græciam expugnarunt, & ea bella Christianis inferunt, quæ deflagrationem totius Europæ minantur. Magis enim nostris sceleribus, quàm suis armis pugnant & vincunt.

Viuent mortui tui, interfecti mei resurgent.] Alloquitur ecclesia Deū, asserens mortuorū resurrectionem, de qua Christus disseruit apud Ioannem cap. 5. & aliis in locis. Septuaginta habent: Resurgent mortui & resurgent de sepulchris.

Expergiscimini, & laudate qui habitatis in puluere.] Apostrophe est ad defunctos.

Quia ros lucis ros tuus, & terram gigantum detrahes in ruinam.] Sensus est: Tu Domine mortuos suscitabis, Et quemadmodum herbæ languescentes rore matutino pullulant, & excitantur, sic virtute tua mortui redibunt ad vitā in mundi consummatione, quando tu Domine gigantes, hoc est, fortes & potentes, ac superbos homines perdes, & eorum corpora simul cum anima in æterna supplicia relegabis. Vides hic apertum locum de resurrectione corporum. Per terram gigantium corpora sceleratorum præsertim potentum intelliguntur.

Vade populus meus, intra in cubicula tua.] Loquitur Deus martyribus, & omnibus iis qui pro Christi nomine in afflictionibus & calamitatibus versabantur, quasi dicens: Toleranter & æquo animo sustinete mundi afflictiones fideles mei. Video equidem Imperatores gentiles aliósque tyrannos vobis quiescentibus bellum nepharium inferre, in vobis sæuitiam & immanitatem exercere. Sed non durabit hæc crudelitas. Ideò populo mi claude ostia tua super te, abscondere paruo hoc tempore, donec pertranseat tyrannorum indignatio. Alludit Deus ad eos, qui vigente procella domi se continent, donec aduenīat trāquillitas. Vult Deus hac translatione suos consolari, & exhortari ad patientiam, ne cadant animo, sed afflictiones toleranter ferant, séque muniant tolerantia

rantia rerum humanarum. Illud est aduertendum, tempus illud afflictionis & martyrii Christianorum vocari hoc in loco modicum ad momentum. Nam cõparatione æternitatis totum hoc quod viuimus, modicum est momentum. Sic Christus Deus noster apud Ioannem discipulis suis ait: Venit hora vt omnis qui interficiat vos, arbitretur se obsequium præstare Deo. Totam Apostolorum vitam horam vocat. Paruum durat bonorum afflictio, & succedit æterna voluptas. Id quod Apostolus Paulus in epistola ad Corinthios iis verbis affirmat: Id quod in præsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis. Et apud Esaiam ait Deus. In momento indignationis abscondi faciẽ meam parumper à te, & in misericordia sempiterna misertus sum tui. Volens Dauid vitæ breuitatem significare. Substantia, inquit, mea tanquam nihilum ante te. Quasi dicat: Vita qua subsisto, est ante te, & comparatione tui momentum quoddam, & tanquam nihil. Vnde Seneca in epistola 49. ad Lucilium, punctum, inquit, est quod viuimus. Si Mathematici aiunt vniuersam terrã punctum esse respectu cœli, cum vtrũque sit finitum, quanto magis vita hæc, quæ finita est, respectu æternitatis, quæ est infinita? Potest hæc consolatio referri non solùm ad martyres, qui quiente tyrannorum rabie pro Christo vitam fuderunt, sed etiam ad omnes fideles pro Christo quocunque modo afflictos & vexatos.

Ioan. 16.

2. Cor. 4.

Infra 54.

Psal. 38.

Ecce enim Dominus egredietur de loco suo, vt visitet iniquitatem &c.] Sensus est: Munimini tolerantia, vos qui pro Christo tormenta patimini, Nam Dominus puniet habitatores terræ, hoc est, improbos & potentes, qui vos affligunt & premũt. Iniquos appellari terræ habitatores diximus aliis in locis. Potest hoc referri ad vniuersale iudicium. Tunc enim veniet Christus iudicarum viuos & mortuos, & terra sanguinem martyrum ostendet, omnésque mortui resurgent.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXVI.

Vetus error abiit, seruabis pacem, pacem, quia in te sperauimus.] In Hebraico est: Ietser samue titsor xalom xalom ci vech batuach. Quę verba, si ea in Latinum sermonem conuertas, ita reddes: Desiderium coniunctũ custodies in pace, in pace, quia tibi fidit, vel in te sperauit. Dictio ietser deriuatur à ver-

bo iatsar, quod significat formare, creare, fingere. Gen. 2. In quo posuit hominẽ, quẽ formauerat, & capitur pro cogitare & desiderare, quòd humana cogitatio multa formet & fingat, quę animus concupiscit. Vnde dictio ietser significat cogitationem & desiderium, vt Genesis 6. Et cuncta cogitatio cordis intenta est ad malum. Et in Psalmo 103. vbi versio nostra habet: Ipse cognouit figmentum nostrũ, poteris vertere: Ipse cognouit cogitationẽ nostrã, vel desideriũ nostrũ. Verbũ Samag significat coniungere, inniti, imponere. Ideò hæc duo vocabula significant cogitationem coniunctam, vel desiderium coniunctum. Talem enim cogitationem, & tale desiderium Deus custodit in pace. Nam si cogitatio diuidatur & distrahatur, facilè euertitur & amittitur: coniuncta verò & vnita in pace conseruatur, coniungitur autem & vnitur, cùm tota in Deo collocatur, & tunc fit id, quod ait
1. Cor. 6. Apostolus: Qui adhęret Deo, vnus spiritus est. Quẽadmodum enim homo per carnis opera fit caro, sic per opera spiritus, spiritus efficitur. Est autem opus Dei vnire & congregare. Fit igitur homo vnus spiritus cum Deo. Nam, vt inquit beatus Ambrosius, hunc Pauli locum enarrans: In bene agentibus spiritus Dei est communis cũ Deo & hominibus. Et D. Bernardus interpretans in Canticis locum hunc hæc verba scribit: Homo & Deus quia vnius non sunt substantiæ vel naturæ, vnum quidem dici non possunt, vnus tamen spiritus certa & absoluta veritate dicuntur, si sibi glutino amoris inhæreant. Hæc D. Bernardus. Hanc vnitatem appe-
Psal. 38. tebat vehementer Dauid, quãdo dicebat in Psalmo: Vni, vel vnitum fac cor meum Domine, vt timeat nomen tuum: vel vt habet versio D. Hieronymi ex Hebræo, vnicum fac cor meum. Sic enim potest conuerti ex Hebræo, id quod nostra versio habet: Lætetur cor meum. Nam hæc vnitas est vera
Psal. 71. cordis lætitia. De hac vnitate dicebat Dauid: Mihi adhærere Deo bonum est. Hoc est, vnum illud, quod Christus dicebat Marthæ esse necessarium, quod Maria elegerat. Cui vnioni repugnat turbatio erga plurima, quę Marthã solicitabat. Est enim cor vniendum, iuxta id quod dicit Eccle-
Eccl. 30. siasticus: Contine & congrega cor tuum in sanctitate eius. Hæc
Ephes. 4. vnio animum ligat cum Deo. Ideò Paulus dicebat: Ego vinctus in Domino. Erat enim amoris vinculo alligat⁹. Hoc vinculo est vnita pĩ ac iusti viri cogitatio, de qua hoc loco dicit Esaias, Cogitationem coniunctam custodies in pace. Sed quia, vt dixi, verbum samach, significat niti, poterit hęc

oratio

oratio ita verti. Cogitationē in te nixam ſeruabis, pax pax, quia in te ſperauit. Illam enim cogitationem, illúdque deſiderium Deus conſeruet, quod in ipſo Deo nititur & firmatur. Et quoniam verbum ſamach, ſignificat etiam ſtabilire & firmare, poteſt ſic verti: Cogitatio noſtra ſtabilita & firmata eſt. Et quoniam ſtabili, fixa, & firmata cogitatione, in Deóque poſita, elucéſcit veritas, & vetus error diſcedit: ideò Latinus interpres vertit: vetus error abiit. Nam quo tempore cogitatio fluctuabat, nec mens in Deum firmiter credebat, in errore verſabatur. Pulſo autem vetere errore, iam ad te Domine conuertimur, ideo ſeruabis nobis pacem, quia ſpem noſtram in te ipſo collocauimus. Symmachus ita vertit, τὸ πλάσμα ἡμῶν ἥρπασμένον. Hoc eſt, Error noſter ablatus eſt, plaſma enim ſignificat errorem, figmentum, & mendacium. Quod coincidit cum vulgata verſione. Pagninus autem vertit: Eum, cuius deſiderium eſt coniunctum tibi, cuſtodies in pace.

Semita iuſti recta eſt, rectus callis iuſti ad ambulandum.] Poteſt etiam verti ex Hebræo: Semita eſt iuſto recta, ô recte Deus callem iuſti ponderabis. Et ita tranſtulit Pagninus, Deus enim iuſtus viam iuſto parat, & ad libellam æquat, ne corruat, aut pedes lædat. Eſt autem libella, id quod Luſitani appellant oliuel.

In tribulatione murmuris doctrina tua eis.] Poteſt verti ex Hébræo: Effuderunt ſecretam orationē, cùm correctio tua fuit eis. Aſpicis igitur homines afflictionibus oppreſſos cōuerti ad orationem. Ex quo ipſius afflictionis vtilitatem colliges.

Argumentum Capitis XXVII.

Conſolatur Deus fideles ſuos, promittens euertendos eſſe impios homines, qui in hac vita diuitiis circunfluentes, inflati, imperio & principatu in magnis erroribus verſabātur, & omnia iura diuina ac humana peruertebant. Nam cùm ſe deberent virtutum præſidio munire, vt alios in gyrum rationis ducerent, rectéq; gubernarent, ipſi tamen elati ſibíque præſidentes, ſcelere & maleficio paſcebantur, non veram gloriam, ſed inanem ac falſam nominis amplitudinem & celebritatem quærentes, & Dei hominúmque leges violantes. Prædicitur Chriſti aduentus, eiuſque ſancti Euangelij per totum orbem prædicatio, gentiúmque fides & conuerſio.

CAPVT

CAPVT XXVII.

N die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, & grandi, & forti super Leuiathan serpentem vectem, & super Leuiathan serpentem tortuosum, & occidet cetum qui in mari est. In die illa vinea meri cantabit ei: ego Dominus qui seruo eam repentè propinabo ei ne forte visitetur contra eã, nocte & die seruo eam. indignatio nõ est mihi. Quis dabit me spinam & veprem in prælio: gradiar super eam, succendam eam pariter? An potius tenebo fortitudinem meam, faciet pacem mihi, pacẽ faciet mihi? Qui ingrediuntur impetu ad Iacob florebit & germinabit Israel, & implebunt faciem orbis semine. Numquid iuxta plagam percutientis se percussit eum? aut sicut occidit interfectos eius, sic occisus est in mensura contra mensuram, cum abiecta fuerit, iudicabis eam: meditatus est in spiritu suo duro per diem estus.

EXPLANATIO.

In die illa visitabit Dominus] In extremo iudicio puniet Deus sua potentia, quæ summa est, & cum gladio duro magno & forti comparatur Leuiathan serpentem vectem, hoc est, tyrannos impios & potentes. Leuiathan significat draconem & cetum maris. vt colligitur ex lib. Iob cap. 40. vbi hæc sunt verba: An extrahere poteris leuiathã hamo, & fune ligabis linguam eius? Per Leuiathan igitur cetum & draconem maris, intelliguntur hoc loco reges ac potẽtes homines tyrannidem exercentes. Appellantur serpentes ob venenum & calliditatẽ, & vectes ob regnorũ ac terrarũ possessiones, quoniam instar vectis in terrarum dominio extenduntur & propagantur. Vel appellantur vectes siue claudentes, quia multos claudant, suæque potestati subiiciant. Vel appellantur vectes ob duritiẽ & inflexibilem tyrannidem. Appellantur etiam serpentes tortuosi, quia non rectè incedunt, sed omnia iura torquent & corrumpunt, & modò se extendunt, modò se contrahunt, non æquale iudicium exercentes. Sed delinquentibus multis & in eodem crimine pariter deprehẽsis, his fauent & condonant, à quibus aliquid accipiunt, aut sperant, aut quorum fortasse industria & suffragio dignitates & magistratus obtinuerunt: illos autem, à quibus nihil tale receperunt, nec recepturos se esse existimant, dãnant, & cruciant: &, quod peius est, viros pios & innocentes, atque nobilita-

nobilitate præstantes maledictis vulnerant, cruciatibus torquent, & ad excidium & vastitatem vocant. Id quod iis verbis iam suo tempore Salomon deplorabat. Vidi calumnias quæ sub sole geruntur, & lachrymas innocentium, & neminem consolatorem. Contrà verò nefarios ac flagitiosos homines ex omnium scelerum colluuione natos laudant, ad dignitates extollunt, amoréque incredibili prosequuntur. Hi sunt principes illi, in quos Deus in die iudicij grauiter animaduertet. Nō enim debet esse princeps piscatoris arundo, quæ magnis piscibus torquetur, paruis autem recta cōsistit: de vero autem principe & iudice dicitur in Psalmo: Virga directionis virga regni tui. vel, vt vertit D. Hieronymus, Virga æquitatis. Talis debet esse principum virga. Hęc nanque est, quæ floret & germinat, vberéque virtutum fructus producit: quod de Aaronis virga scriptura commemorat. Et ille cuius talis virga fuerit, erit dignus sacerdotio & magistratu. Olim qui inter gentiles sapientes habebantur, pingebant iustitiam iuxta Iouē, significantes necessariā esse omnino principibus, sine qua nec ipse Iupiter imperare rectè posset. Non est tamen misericordia à iustitia separāda. Id voluerūt diuinę literæ in Exodo explicare. Aiūt enim præcepisse Deū, vt sacerdos oleo vngeretur: & paulò pòst sanguine vngendū esse significarūt. Quid per sanguinē nisi iustitia, quid per oleū nisi misericordia intelligitur. Oportet n. principes & præsules sanguinis rigorē cum olei lenitate temperare. Sed nec tanta debet esse misericordia, vt iustitia relinquatur. Cū quondam Israēlitæ in terra promissionis essent Dei sui obliti, & in magnis erroribus versati, in manus iniquorū principum Dei iudicio tradebantur. At misertus eorū Deus suscitauit illis saluatorē vocabulo Aioth, qui, vt verbis vtar scripturę, vtraque manu pro dextra vtebatur. Ex quibus colliges principem illum siue præsulem rectè munere suo fungi, esséque à Deo suscitatū & constitutū, qui vtraque manu vtitur pro dextra, qui vtranque partē rectè iudicat. Nā qui sola vna manu dexter est, qui in quibusdā iustitiam exercet, in quibusdam verò minimè, qui nullam æqualitatem seruat, ille potestate interim peranter abutitur. De huiusmodi principibus ait Deus per Oseam prophetam: Ipsi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt & non cognoui. Eos dicitur Deus non cognoscere, quorum actiones non approbat, qui iura pro libito violant & corrumpunt. Hos appellat hoc in loco Esaias serpentes tortuosos, & nefarios & iniustos: qui etsi habeant pruden-

Eccle. 4.

Dissimile.

Psal. 44.

Num. 15.

Exod. 29.

Iudic. 3.

Ose. 8.

prudentiam serpentis, carent tamen columbæ simplicitate: etsi præditi sint iudicio ad intelligendum, carent tamen virtute ad iustitiam seruandam. Princeps verò non solùm iudi-

Psal. 71. cio indiget, sed iustitia. Ideo dicitur in psalmo: Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis: rex & filius regis pro eodem accipiuntur. In qua petitione est aduertendum, iudicium & iustitiam esse à Deo petendam, nō enim petitur iudicium mundi, sed Dei: non iustitia vltionis & immanitatis Deo inimica, sed cum misericordia & lenitate coniuncta, quæ sit Deo grata & accepta. Iudicium, quod non est à Deo, vertitur in malitiam, & iustitia in tyrannidem. Ex quo efficitur, vt iniqui reges peruertant fundamenta naturæ, qui nec iudicium neque iustitiam volunt à domino postulare, qui cùm seipsos non gubernent, quî fieri potest, vt alios valeant gubernare? Laërtius tradit dixisse Solonem Salaminium: Tunc rege, cùm primùm didiceris regi. Et Socrates, Stultū est, inquit, vt imperare quis velit, cùm sibi ipsi imperare non possit. Ille autem sibi non imperat, qui appetitum non coërcet, qui indomitis cupiditatibus habenas laxat, qui iniustus est, quem Propheta serpentem vectem & tortuosum vocat. Perpende diuini vatis elegantem similitudinem. Hominem cum serpente comparat, cui est maxima astutia, & dolus nocendi. Serpit, & pedes non habet, ne audiatur in eius itinere: lenis est tractus, sed non rectus, repit ad nocendum: habet occultum venenum sub leni contactu. Sed mirandum videtur, cur iniquum principem & iudicem appellet serpentem lenem, tortuosum & flexibilem, cùm eū anteà serpentē vectem, durū, & inexorabilem appellauerit. Sed voluit iis verbis Esaias ostendere iniqui regis inæqualitatem, qui aduersus nonnullos impiam & inflexibilē tyrannidem exercet, erga verò alios mitis est, in quos deberet durius animaduertere. Illud est præterea aduertendū, depraua-

Similc. tum & iniustum principem & præsulem vocari leuiathan, hoc est, cetum & piscem magnum. Vt enim in mari magni pisces paruos interficiunt & deuorant, sic tyranni & potentes homines in humiles atque quiescētes viros irruunt, eosq; spoliant, & ad interitum ducunt, vt eorum diuitias in profundissimum lacum libidinum suarum profundant. Tales ergo principes hic à Propheta, in extremo iudicio grauiter puniendi prædicuntur. Sunt tamen qui per leuiathan serpē-

Apoc. 12. tem vectem & tortuosum intelligant diabolum, qui à D. Ioanne in Apocalypsi draco magnus appellatur: draco ob impetum

impetum & ferociam, magnus ob superbiam & potestatem. Ipse quidem est rex omnium superborum, &, vt ait Iob, Nō est super terram potestas, quę comparetur ei. Huius potestatem euertet Deus omnino in fine mundi. Ait enim Apostolus ad Corinthios: Deinde finis: cùm tradiderit regnū Deo & patri, cùm euacuauerit omnem principatum & potestatē & virtutem: oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus eius. Nouissimè autem inimica destruetur mors. Hæc D. Paulus. Quę verba indicant Christum traditurum esse Deo patri ecclesiā suo sanguine redemptam, & ab insultibus ac insidiis dęmonum liberam & tutā. Nam in fine mundi cùm fuerit vniuersalis resurrectio, rapietur ecclesia in Deū, & nullos insultus dęmonum sentiet. Sic tamen eam tradet vt non sibi adimat, sed ipse, vnus Deus cū Patre & Spiritu sancto regnabit. Tunc autem euacuabit Christus & penitus eneruabit omnem dæmonis potestatem & tyrannidem, & sic nouissimè destruetur mors, hoc est, diabolus, qui à D. Ioanne in Apocalypsi mors appellatur, quòd mortis sit author. Et hoc est quod hic dicit Propheta: In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, & grandi, & forti super leuiathan serpentem vectem, & super leuiathan serpentem tortuosum. Potest etiam hoc de primo Christi aduentu intelligi, quando multi fuerunt à dæmone liberati. Est enim nobis satis perspectum & cognitum, fuisse varias errorum sectas euangelij prædicatione dissipatas, diabolum fugatum & victum, eiusque potentiam labefactatam. Appellari diabolum draconem non est infrequens in literis diuinis. Appellatur hoc in loco ab Esaia vectis, quod sit oblōgus, magnamq; mundi partem occupet. Vel ideò appellatur vectis, qui ponit se pessulum inter Deum & homines volens eos claudere, & à cœlo secludere. Sunt qui per hūc leuiathan serpentē vectē & tortuosum intelligāt Nabuchodonosorē regē Babylonis, & per eum omnes alios tyrannos, quos Propheta serpentes appellat, quemadmodū si quis appellet Lutherū, cæterósque hæreticos nostri temporis pestem ac perniciem Germaniæ. Fortasse appellatur vectis ob fortitudinē, ac si diceret vates Fortissimus quisq; tyrannus euertetur. Nam c. 15. vectem posuit pro fortitudine, vt ibi explanauimus. Hac ratione adductus Theodotion pro serpēte vecte, posuit serpentē robustū.

Iob. 41.

1. Cor. 15.

Apoc. 9.

In die illa vinea meri cantabit ei.] Vinea hæc ecclesia est, quæ appellatur meri, quod vinum bonum proferat: nā synagoga, vt cap. 5. dixit Propheta, fecit labruscas, & pro dulcibus

bus vuis protulit insuaues racemos. At vinea hæc rigata Christi sanguine cantabit in primo Christi aduẽtu, ait Propheta, videns se esse propagatam, & in secũdo cũm infideles & impij plorauerint. Pro vinea meri vertit Pagninus: Vinea vinum faciens rubeũ, pro quo in Hebræo est: vinea ruboris: quod vinum rubeum sit laudabile & optimum.

Repentè propinabo ei.] Verba sunt Christi quasi dicentis: Ego vineam meã, hoc est, ecclesiã sanguine meo repẽte rigabo. Nam vno die mortis meæ pro ea sanguinẽ meũ fundã.

Ne forte visitetur contra eam] Subaudi ab hostibus. Ideò eam seruo die ac nocte, hoc est, omni tempore, vel tam in prosperitate, quàm in aduersitate.

Quis dabit me spinam & veprem in prælio.] Quasi dicat, nemo. Sensus est. Ego nullam aduersus ecclesiam meam habeo indignationem. Non est aliquis qui me possit contra electos meos exasperare, vt eos perdam. Nemo poterit efficere, vt sim similis spinis & vepribus aculeos habentibus, vt ecclesiã cuertam, & gradiar super eam, illãmque igne succendam.

An potius tenebo fortitudinem meam.] Nónne ero adeò fortis, vt nemo me compellat ad vineam meam comburẽdam: Quasi dicat: Ero quidem fortis in custodienda ecclesia, & nemo efficiet, vt eam non custodiam, & ipsa faciet mihi pacem, euangelium meum seruabit, mihi parebit, eritque subiecta & pacifica. Poteris etiã hæc verba, faciet pacẽ mihi, ita intelligere, vt sint Dei patris dicẽtis: Christus mihi homines reconciliabit. Et ita D. Hieronymus ea interpretatur.

Qui ingrediuntur impetu ad Iacob.] Qui euangelium recepturi sunt, & ingressuri vehementi desiderio in ecclesiam, implebunt totum orbem fructu fidei & charitatis. Tempore gratiæ sparsi fideles per vniuersas mũdi regiones fructus mirificos ferent. Nã Israël, hoc est, vnusquisque fidelis & iustus florebit & germinabit. Nõnulli codices habent ad marginẽ: Qui ingrediũtur impetu à Iacob: Hi sunt Apostoli, qui à patriarcha Iacob originẽ ducũt. Et ita habet versio D. Hieron.

Nunquid iuxta plagam percutientis se percussit eum?] Verba sunt Prophetæ dicentis, Deum non percussurum esse ecclesiam suam, quemadmodũ percutiet eos, qui eam percutient: nam eos delebit, eam autem seruabit. Vel sic: non ita, inquit Propheta, Deus percutiet populum Iudaicum, quemadmodum ab ipso percussus est.

Aut sicuti occidit interfectos eius, sic occisus est.] Hoc est, Non ita occidetur populus iniquus, quemadmodũ ipse populus occidit

occidit fideles Christi. Nam sancti mortui sunt solùm in corpore, impij verò corpore & anima.

In mensura contra mensuram cum abiecta fuerit iudicabis eam.] Hoc est, punies quidem vineam tuam, & electos tuos in quadam mensura. Sed non iuxta eam mensuram, qua punies eos, qui ipsos electos tuos afflixerunt, sed multo molliori brachio.

Meditatus est in spiritu suo duro per diem æstus.] Sensus est: Deus in die æstus, in tempore afflictionis, meditabitur quomodo puniat electos suos. Mittet spiritum suũ durũ, hoc est, ventum vehementẽ, qui fructibus noceat. Puniet eos in fructibus terræ, nõ in anima, auferet ab eis opes, non autẽ fidem & gratiam. Est enim aliquãdo vtile opes amittere, ne homines nimia vbertate reddantur insolentes & elati. Vt enim auibus pennas alarum resecamus, ne longius auolent, quàm par est, sic Deus quibusdã diuitias aliquando excidit, ne superbia extollantur. Hoc intelligẽs Salomon dicebat in Proverbiis: Mendicitatẽ & diuitias ne dederis mihi, tribue tantũ victui meo necessaria, ne fortè satiatus illiciar ad negãdum. Vnde D. Paulus dicebat: Habentes autem alimenta, & quibus tegamur, his contenti sumus. Cæterùm pro meditatus est, potest verti ex Hebræo. Abstulit nempe fructus vento aspero. Verbũ enim hagah auferre etiam significat: vt Prouer. 25. Aufer rubiginem de argento. *Simile.* *Prou. 30.* *1. Tim. 6.*

Idcirco super hoc dimittetur iniquitas domui Iacob, & iste omnis fructus, vt auferatur peccatum eius, cum posuerit omnes lapides altaris, sicut lapides cineris allisos, non stabunt luci & delubra. Ciuitas enim munita desolata erit, speciosa relinquetur, & dimittetur quasi desertum: ibi pascetur vitulus, & ibi accubabit, & consumet summitates eius: in siccitate messis illius conteretur: mulieres venientes & docentes eam: non est enim populus sapiens: propterea non miserebitur eius, qui fecit eum: & qui formauit eum, non parcet ei. Et erit in die illa, percutiet Dominus ab alueo fluminis vsque ad torrentem Ægypti, et vos congregabimini vnus, & vnus filii Israël. Et erit, in die illa, clangetur in tuba magna, & venient qui perditi fuerant de terra Assyriorum, & qui eiecti erant de terra Ægypti, & adorabunt Dominum in monte sancto in Ierusalem.

Idcirco super hoc dimittetur iniquitas domui Iacob.] Quia Deus puniet electos suos in fructibus terræ, eos affligens, ideò eis peccata dimittet. Fructus calamitatis erit peccati ablatio. Conuersi ad Dominum diuinum sentiẽt auxilium.

Cum posuerit omnes lapides altaris.] Tunc dimittet Deus peccata

peccata hominibus, cùm fregerint altaria idolorũ, & eorum lapides cõtriuerint, & instar cineris cõminuerint. Et tũc non erit lucus, in quo sacrificetur diis, & euertentur templa illis dedicata, & eorum loco templa vero Deo ædificabuntur. Prædicit gentium conuersionem à fidem, idolorúmque repudiationem.

Ciuitas enim munita desolata erit.] Cùm se gentes ad ecclesiam conuerterint, tunc Hierosolyma mœnibus munita desolabitur, & à Romano exercitu ob Iudæorum perfidiam & impietatem euertetur. Et ea, quæ modò pulchra est & ampla, ita relinquetur, vt videatur esse desertum quoddam. Ibi pascentur pecora, quæ summitates eius consument ad loca altiora ascendentia. Pro summitatibus vertunt nonnulli ex Hebræo psalmites. Describit Propheta futuram Hierosolymæ solitudinem.

In ficcitate messis illius conteretur.] Describit agrorum sterilitatem, ob pluuiæ defectum.

Mulieres venientes & docentes eam.] Tanta erit Iudæorum ignorantia & cæcitas, vt mulieres eos doceant. Pro ignominia ponit homines à mulieribus doceri & gubernari. Velim tamen existimes hoc non esse de omnibus mulieribus intelligendum. Sunt enim multæ non solùm domi claræ, sed foris etiam admirandæ.

Non est enim populus sapiens, propterea non miserebitur eius qui fecit eum.] Aduerte Deum non misertum fuisse Iudæorum, quia fuerunt insipientes. De ea loquitur insipientia, quę oritur ex malitia, qua Iudæi corrupti & deprauati Christũ verum Deum occiderunt. Talis ignorãtia non excusat. Imò ignorans, vt ait Apostolus ignorabitur. Et in Prouerbiis ait Salomon: Impius morietur, quia nõ habuit disciplinam, & in multitudine stultitiæ suæ decipietur.

1. Cor. 14.
Prou. 5.

In die illa percutiet Dominus.] Tempore gratiæ, quando Hierosolyma fuerit à Romanis euersa, & populus Iudæorũ non habuerit intellectum, percutiet Dominus terrã ab alueo Euphratis vsq; ad torrentem Ægypti, hoc est, vsque ad Nilum. Sunt qui per torrentem Ægypti intelligant Rinocorulam fluuium paruũ diuidentem terram Ægypti à terra promissionis. Ac si diceret: Euerte Deus totam regionem Iudęę ab vno termino vsque ad alterum. Terminatur enim Iudæa ab Aquilone ad Euphratẽ, & à parte Austri ad Rinocorulã. Aspicis hoc in loco fuisse totam Iudęam desolatam, quia nõ habuit scientiam. Apud Iudęos enim non est vera doctrina,

nec

nec solida scripturarum interpretatio. Et eam ob causam ait Apostolus in Epistola 1. scripta ad Timotheum, eos conuersos esse in vaniloquium, volentes esse legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, nec de quibus affirmant. Et ad Titum, Sunt, inquit, multi inobedientes, vaniloqui, & seductores, maxime qui de circuncisione sunt. 1. Tim. 1. Tit. 1.

Et vos congregabimini vnus & vnus filii Israël.] Manentibus infidelibus Iudeis in sua pertinacia dispersis & segregatis vos ô filij Israëlis secũdum Spiritum, qui ex Iudeis Christi fidẽ receperitis, in vnam ecclesiã congregabimini. Dicens: vnus & vnus. Ostendit paucos ex circuncisione esse ad Christum cõuertendos. Hos appellauit propheta capite 1. semen, & capite 10. reliquias.

Et erit in die illa, clangetur in tuba magna.] Prædicit euangelij prædicationem, & gentiũ conuersionem ad fidem. Est igitur sensus: In tempore gratiæ sonabit tuba magna, hoc est, euangelica, prædicabitur euangelium per totum orbẽ terrarum, & Christi fides annuntiabitur. Hæc est tuba illa, de qua ait Esaias: Super montem excelsum ascende qui euangelizas Sion. Exalta in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Ierusalem. Et alibi: Quasi tuba exalta vocem tuã. Et hic est sonus de quo dicitur in psalmo, In omnẽ terrã exiuit sonus eorum. Hac tuba excitati homines qui perditi fuerant de terra Assyriorum, & qui electi erant de terra Aegypti, venient, & Christum in ecclesia adorabunt. Per Assyriam & Aegyptũ intellige per synecdochen totum orbem terrarum. Dicit igitur de omnibus nationibus cõuertẽdas esse gentes ad Christum, quas Diuus Ioannes vocat filios Dei, qui erãt dispersi. Nam etsi dispersi erant infideles, & idolorum cultores, propter prædestinationem tamen filij Dei appellãtur. Quoniam Christus pro eis moriendo, eisque gratiam largiendo, ex filiis iræ fecit eos filios Dei, & ex lupis agnos. Erant quidem dispersi non solùm per diuersas regiones, sed per diuersas sectas & voluntates, & varios cultus & errores. Hos congregauit Christus, non in vnum locum corporeum, sed in vnam ecclesiam, de qua ait Apostolus: Vnum corpus, vnus spiritus, vna fides. De hac congregatione dicitur in Psalm. Cõgrega nos de nationibus, vt confiteamur nomini tuo. Et in alio: Dispersiones Israël congregabit: Et Esaias: Profugos Israël congregabit. Et per Ieremiam Dominus: Ego, inquit, congregabo reliquias gregis mei de omnibus terris. De hac cõgregatione lege totum caput 37. Ezechielis, vbi infideles vocat

Infra 40. Infra 58. *Psal. 18.* *Ioan. 11.* *Ephe 4.* *Psal. 105.* *Psal. 146.* *Supra 11.* *Ierem. 23.*

ossa aridain campo, hoc est, in mundo iacentia. Quid enim aliud sunt peccatores, quã ossa mortuorũ in terra prostrata? Hæc ossa Deus congregauit, reuocauit ad vitam, & Hierosolymam adduxit, eisque vnum regem & pastorẽ constituit. Hæc Hierosolyma est sancta mater ecclesia, hic pastor & rex Christus est, qui nos gubernat & pascit, qui dispersi erant congregauit, de quibus ipse apud Ioannem dicit: Alias oues habeo, illas oportet me adducere. Possunt etiam hæc intelligi de vltima tuba, cuius sono omnes mortui ad vniuersale iudicium vocabuntur, de qua ait Apostolus in epistola 1. ad Corinth. In momento, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba & mortui resurgent incorrupti. Et in prima ad Thessalonicẽses, etiam huius tubę meminit cap. 4. Et Diuus Matthæus capite 24.

Ioan. 10.

1. Cor. 15.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXVII.

In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro &c.] Septuaginta habent: In die illa inducet Deus gladium sanctum, &c. In explanatione per gladium hũc durum diuinam & potentiam & vltionem exposuimus. Sed quoniam hic gladius sanctus à Septuaginta appellatur, existimo posse hoc de euangelica prædicatione intelligi, qua Deus dæmonem antiquum serpentem oppressit, & gentes ad fidem vocauit. Est enim verbum Dei gladius, iuxta id quod ait D. Paulus in epistola ad Ephesios: Assumite gladium spiritus, quod est verbũ dei. Et ad Hebræos. Viuus est sermo Dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti. Hic est gladius vtraque parte acutus, quẽ ait Ioannes in Apocalypsi de Christi ore exire. Hunc gladium appellant Septuaginta sanctum, & communis versio durum, magnum, & fortem, quoniam homines ad sanctitatem duxit, idolorum cultum occidit, diabolum fugauit & vicit, & mundum impleuit & ad veritatem vocauit, eique viam ostendit ad gloriã immortalem consequendam.

Ephes. 6.
Hebr. 4.
Apoc. 1.

Super leuiathan serpentem vectem.] In hebraico pro vecte est bariach à verbo barach quod significat claudere, contignare, instar vectis penetrare, & pertrãsire, & fugere. Hinc effluxit tanta interpretum varietas. Nam Symmachus vertit serpentem claudentem siue concludentem: quòd multos suo claudat imperio. Septuaginta fugientem, ostendentes Christi aduersus diabolum victoriam, aufugit enim diabolus, & eiectus

eiectus est foras, iuxta id quod ait Christus apud Ioannem. Princeps huius mundi eiicietur foras. Pagninus vertit: Serpentem transeuntem mare instar vectis ab extremo ad extremum. Quibus verbis ostendit dæmonis principatum ante aduentũ Christi, qui totũ mare, hoc est, totum mundũ occupabat, qui in mari dicitur habitasse, quia in illis habet domiciliũ, qui animos habent inquietos, instabiles, & instar maris fluctuãtes. Fortasse respexit Pagninus ad vectem, de quo ait scriptura Exodi cap. 36. Fecit aliũ vectem, qui per medias tabulas ab angulo vsque ad angulũ perueniret. Poteris vertere ex hebræo serpentem penetratorem & transeuntem, & serpentem vectem, vt transtulit hoc in loco noster interpres, quemadmodum apud Iobum. 38. Et posui vectem. Ioan. 12.

Repentè propinabo ei.] In hebraico est lirgaim axkennah. Quæ verba possunt ita Latinè verti: Per momenta irrigabo eam. Verbum xakan, quod hîc ponitur, irrigare significat, vt Ioëlis capite tertio: Et irrigabit torrentem spinarum. Loquitur Deus de ecclesia, quam vineam appellat, quam promittit se cotidie, singulisq; momentis rigaturũ, ne vnquã arescat, & sterilis fiat. Solet enim ecclesia in diuinis litteris appellari vinea domini, sponsa, amica, columba, Sion, Ierusalem, mons, templum, domus Iacob, regnum Dei, ciuitas Dei, firmamentum & columna veritatis. Vtitur scriptura synonymis, quemadmodum in hoc capite vides appellari diabolum leuiathan, serpentem vectem, tortuosum, cetum maris, quia aliàs appellatur dæmon, leo, draco, tentator, homicida, & aliis huiusmodi nominibus.

Et qui eiecti erant de terra Aegypti.] Pro de terra est in hebræo be æræts, quod potest verti, in terram, vt sit sensus: Tempore Messiæ venient ad ecclesiam, qui in terrã Aegypti, hoc est, in mundi tenebras erant eiecti. Huic interpretationi fauet Pagninus ita vertens: Qui expulsi erant in terrã Aegypti. Verùm Septuaginta verterũt: Et qui perierant in Aegypto. Hi quidem significantur per ouem illam errantẽ, quę perierat, quam Christus quæsiuit, & suis humeris reportauit, vt est apud Lucam cap. 15. Hi perierant in Aegypto, hoc est, in errorum ac vitiorum tenebris, Aegyptus enim caliginem significat, qua peccatores circũfunduntur. Nam vt corpus occidente sole tenebricosum manet, sic animus gratiæ splendore destitutus in medio cæcarum tenebrarum versatur. *Simile.*

Argumentum Capitis XXVIII.

Minatur diuinus vates decem tribubus Iudæorum vltionem debitam suis sceleribus, quod essent superbi, dediti deliciis & voluptatibus, & sanctorum vatum cõtemptores. Prædicit euangelij prædicationem, foréque Christum credẽtibus salutem.

CAPVT XXVIII.

AE coronæ superbiæ, ebriis Ephraim, & flori decidenti gloriæ exultationis eius, qui erant in vertice vallis pinguissimæ, errantes à vino. Ecce validus & fortis Dominus sicut impetus grandinis turbo consurgens, sicut impetus aquarum multarum inundantium, & emissarum super terram spatiosam. Pedibus cõculcabitur corona superbiæ ebriorũ Ephraim. Et erit flos decidens gloriæ exultationis eius, qui est super verticem vallis pinguium, quasi temporaneum ante maturitatẽ autũni. Quod cum aspexerit videns, statim vt manu tenuerit, deuorabit illud. In die illa erit Dominus exercituum corona gloriæ, & sertum exultationis residuo populi sui: & spiritus iudicii sedẽti super iudicium, & fortitudo reuertentibus de bello ad portam. Verum hi quoque præ vino nescierunt, & præ ebrietate errauerunt: absorpti sunt à vino, errauerunt in ebrietate, nescierunt videntem, ignorauerunt iudicium. Omnes enim mensæ repletæ sunt vomitu sordiumque, ita vt non esset locus vltrà. Quem docebit scientiam, & quem intelligere faciet auditum? Ablactatos à lacte, auulsos ab vberibus, quia manda remanda, mãda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta, modicũ ibi modicũ ibi. In loquela enim labii & lingua altera loquebantur ad populum istũ, cui dixit: Hæc est requies mea reficite lassum: & hoc est refrigerium meum: & noluerunt audire. Et erit eis verbum Domini, manda remanda, manda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta, modicum ibi, modicum ibi, vt vadant & cadant retrorsum, & conterantur, & illaqueantur & capiantur.

1. Cor. 14.

EXPLANATIO.

Væ coronæ superbiæ, ebriis Ephraim.] Decem tribus regnabant in Samaria, quæ propter Hieroboam, qui fuit de tribu Ephraim, Ephraim appellabantur. Hæ in tantam amentiã inciderũt, vt Dei vates contemnerent, & verum Deum de-

relin-

relinquerent, ac pro eo vitulos aureos, quos fecerat Hieroboam in Dan & Bethel, adorarent. Quapropter captæ fuerunt, patriam suam penitus euerterũt, fuerũntque in æternas tenebras relegatæ. Harum decem tribuum amentiam & scelera deplorat hoc loco Esaias, minitans illis perniciem & interitum. Erãt hi homines superbi & elati, & ob eam causam eos vocat propheta coronam superbiæ, hoc est, regnum superbũ, quoniam se à Iuda separarunt, & iniquè per se regnũ constituerunt, ad quod scelus fuerunt superbia incitati. Et posteà cùm se sublimiores duabus tribubus, quę Iuda appellabantur, & numero & robore conspicerent, se magis extulerunt, & ad id amentiæ & sceleris adducti sunt, vt nullum esset facinus immane, quod non admitterent, nullum sanctũ ius quod non violarent. Nec solùm eos vocat propheta superbos, sed etiam ebrios, hoc est, alienos à iudicio. Ex superbia enim nascitur amentia, quæ animum inebriat, & perturbat, & à sua sede ac statu deiicit. Vel certè eos ebrios vocat, quòd essent vino ac crapulæ dediti, & deliciis affluerent. Quasi dicat: Væ regno Israëlitico inflato superbia & tradito voluptatibus.

Et flori decidenti gloriæ exultationis eius.] Sensus est: Væ flori qui decidit à gloria exultationis Israëlitarum habitantiũ Samariæ, quæ ciuitas est in vertice vallis fertilissimę. Est enim Samaria quædam ciuitas, à qua tota illa regio Samaria appellatur, & erat in monte sita, ad cuius pedẽ erat valis quædam feracissima. Vel per verticem vallis pinguissimę intelligit propheta locum, vbi Israëlitæ idola colebant. Appellat Israëlem florem, sed decidentem, quoniam gloriam suam Israëlitę obscurauerant, & à dignitate in qua tempore Dauidis & Salomonis, quando in templo Deum colebant, erant constituti, deciderant. Pro eo quod nos habemus, quę erãt in vertice vallis pinguissimę interpretari possis: In quorum vertice erat vallis pinguissima, significãs eorum capita esse vnguẽtorum copia madida: intelligẽs per verticẽ caput, per vallem verò pinguissimam vnguentorũ abundantiã. Ita quidam Iudæorum Rabbinus hunc locum exponit.

Ecce validus & fortis Dominus, sicut impetus grandinis, &c.] Quoniam decem tribus Deum dereliquerũt, séque ventri & vino dediderunt, pœnas suorum scelerum dabunt. Nã Deus validus & fortis eos euertet, vt turbo grandinis omnia solet confringere, & impetus aquarũ inundantium omnia quę inuenit, secum rapere. Textus D. Hieronymi habet: Ecce

validus & fortis Domini: Per quem intelligitur rex Assyriorum, quo Deus tanquam ministro vtebatur ad Israelē euertendum. Pro quo Septuaginta dixerunt: Ecce fortis & durus furor Domini.

Pedibus conculcabitur corona superbiæ ebriorum Ephraim.] Hoc est, decem tribus erunt ab Assyriis captę, euersæ, & conculcatæ. Vide Dei iudicium. Qui se superbia efferunt in sublime, pedibus inimicorum conculcantur. Corona solet fieri super caput, at hic pedibus hostium conculcanda prędicitur. Non poterat diuinus vates apertius & elegantius perniciem superborū explicare. Tu qui regnas caue ne superbia inferis, solet enim Deus deponere potentes de sede, & humiles efferre, ad verámque amplitudinem perducere.

Quasi temporaneum ante maturitatem.] Comparat gloriam decem tribuum fructui præcoci, qui parum durat, & colligitur antequam maturescat. Ac si diceret: Vt illi qui auidi sunt fructuū præcociū, eos colligunt, & sub ipsa arbore statim comedūt, sic Assyrij cum magno desiderio decem tribus deglutient & deuorabunt. Id quod hoc in loco interpres vertit temporaneū, vertit apud Ieremiam cap. 24. ficus primi temporis, & Michææ capite 7. præcoquas ficus, & Oseæ. 9. prima poma. Septuaginta habent hic præmatura ficus.

In die illa erit Dominus exercituum corona gloriæ, &c.] Euersa Samaria conculcata Assyriorum pedibus corona superbiæ decem tribuū, erit Deus gloria decoris reliquiis populi sui, hoc est, tribū Iuda & Beniamin proteget, gloria decorabit, tribuens eis admirabilem de Sennacheribo victoriam.

Sedenti super iudicium.] Periphrasis est regis, qui super iudicium dicitur sedere, quia eius est omnia regere & iudicare. Est igitur sensus: Dabit Deus regi Ezechię gratiam, vt æquissimè iudicet, & fortitudinem iis, qui hostes suos ad fugam compulerint, eósque vsque ad portas vrbium suarum fuerint persecuti. Aspicis hic æquum & iustum iudicem spiritu Dei ad iudicandum duci & gubernari. Ex quo poteris aduertere quanta cæcitate laborent, in quibus erroribus versentur, quot scelera admittant illi, qui non spiritu Dei, sed spiritu vindictæ, furoris, odij, inuidię, iudicauerint. Aspicis præterea Deum esse illum, qui fidelibus suis aduersus hostes robur ac fortitudinem præstat, ex quo colligitur necessarium esse iudici, vt petat à Deo spiritum iudicij: & militi, vt ab ipso Deo fortitudinē postulet. Id quod hic dicitur: Et fortitudo reuertentibus de bello ad portam, potest ita explanari: Dabit

bit Deus fortitudinem iis qui reuertere facient inimicos de bello ad portas vrbium ipsorum hostiũ. Vel qui vastatis hostibus de prælio reuersi fuerint ad ciuitatem, vbi se clauserint. Vel sic: Erit Deus fortitudo iis, qui auerterint bellum à porta suæ ciuitatis, eã ab hostibus defendendo. Tres partes habet ciuitas, regẽ, milites, & plebẽ, quas omnes propheta cõplectitur: regi prædicit dandũ à Deo spiritũ iudicij, militibus dandam fortitudinem & victoriã, plebi pacẽ & securitatem.

Verum hi quoque præ vino nescierunt.] Duę etiam tribus Iuda & Beniamin fuerũt deditæ vino, & iudicium amiserunt, quemadmodum aliæ decem.

Nescierunt videntem.] Hoc est, Deũ, qui omnia videt, non intellexerunt, qui habeant iudicij corruptum ob impia scelera. Poteris per videntem prophetam intelligere, cui dicit Iudæos non credidisse. Appellari autem prophetam videntẽ diximus capite primo. Erant in Iudæa Diuini vates viri sancti, omnibus virtutum ornamentis exculti, qui à Iudæorum scelcribus abhorrebant, & veluti Sol & Luna contrarium *Simile.* mundo iter intendebant, nefariósque homines ad virtutem cohortabantur. Sed vt gemma, quã appellant chalaziã, quã- *Simile.* uis iniiciatur in ignem, natiuum tamen frigus retinet, sic Iudæi nullis prophetarum monitis & exemplis accendebantur, sed frigidi ad virtutem, in suis flagitiis perseuerabant, nõ credentes prophetis, nec eos intelligentes, nec eorum doctrinam approbantes.

Omnes enim mensæ repletæ sunt vomitu.] Notat Iudæorum nimiam ebrietatem. Vel significat eorũ idololatriam, qui in locis nemorosis, & in montium verticibus idolis sacrificabant, ibique splendidè comedebant.

Quem docebit scientiam, & quem intelligere faciet auditum.] Cùm Iudæi in erroribus versentur, & verum Deũ derelinquerint, quis erit, quem propheta doceat scientiã Dei & prophetiam? Appellat prophetiam auditum, quia eam prophetæ suggerente spiritu à Deo audiunt, quam alio in loco visionẽ appellat, quoniã Diuini vates ventura spiritu intuentur. Vult hoc in loco propheta significare paucos esse qui legem Dei vellẽt audire & intelligere, id quod alibi iis verbis significabit: Quis credidit auditui nostro? &cæt. *Infra 53.*

Ablactatos à lacte, auulsos ab vberibus.] Eos propheta & verus doctor instruet in lege Dei & prophetia, qui sunt ablactati à lacte, & auulsi ab vberibus, hoc est, qui sunt pueri, adhuc nõ assueti vitiis, quos oportebat paulatim & rudi modo

docere. Poteris per ablactatos à lacte, & auulsos ab vberibus eos intelligere, qui iã non indigent lacte, sed solido cibo.

1. Cor. 3. Ait enim D. Paulus in Epist. 1. ad Corinthios: Lac vobis potum dedi, non escam. Nondum enim poteratis, sed nec nunc quidem potestis, adhuc enim carnales estis. Hoc est, simplicẽ & facilem doctrinam vobis tribui, non altam & arcanam.

Heb. 5. Et in epist. ad Hebræos ita air: Facti estis quibus lacte opus sit, nõ solido cibo. Et paulò pòst: Perfectorum autem est solidus cibus, eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali. Ex quibus locis apertè colligitur, nõ esse quoslibet passim ad arcana mysteria sacrarum literarum admittendos. Vnde facilè cõuincuntur ij, qui temere asserunt omnes diuinę scripturæ libros debere in vulgarem linguam transferri, vt ab omnibus legantur. Meritò igitur decreuit amplissimus senatus Theologiæ Parisiensis ne sacra scriptura in vernaculã linguã verteretur. Quod etiam in nostra Lusitania seruatur.

Quia manda remanda.] Dixit Iudæos in erroribus versari & diuinos vates dereliquisse: modò describit, quemadmodum Iudæi prophetas sanctos irridebant. Cùm propheta aliquis eos ad virtutem hortabatur, illisque diuinam vltionem annunciabat, respondebant ipsi: Manda remãda, expecta reexpecta. Hæc verba dicebant Iudæi imitantes verba prophetarum, sed cum subsannatione & cõtemptu. Solebant enim Prophetæ dicere: Deus præcipit hoc: & quamuis hoc quod dico, non statim veniat, expecta tamen, quia veniet, & non tardabit. Et statim infert Esaias: In loquela enim labij, & lingua altera loquetur ad populũ istum, &c. ac si diceret: Hactenus locutus est Deus per prophetas suos ad populum Iudęorum verba dulcia, quemadmodũ illa quę dixit per quendam vatem. Hæc est requies mea: reficite lassum, & hoc est refrigerium meum. Quibus verbis Deus non increpabat Iudæos, sed dicebat illis, vt opera misericordiæ exercerent, quoniam in hoc illi placerent. At modò quoniam Iudæi hęc verba noluerunt audire, loquetur Deus illis in lingua altera, hoc est, verba dura & comminatoria. Et hęc verba, quæ Iudæi irridentes prophetas proferebãt, nempè manda remãda, expecta reexpecta, &c. ducent ipsos Iudæos in pernicię. Erit eis hęc subsannatio occasio cadendi retrorsum. Cõterentur enim & capiẽtur ab exercitu Babylonio, & postea à Romano, & semper à diabolo. Est hoc loco aduertendum. Infideles Iudæos cecidisse retrorsum. Non enim dicit: Vt vadãt, &

cadant

cadant in faciem: sed dicit, vt vadant, & cadant retrorsum. Qui cadit in faciem, videt locum in quem cadit, & potest se facilè erigere, & manibus adiuuare, sed qui cadit retrorsum, nec videt locum ruinæ, nec potest se ita facile subleuare. In Actis Apostolorum scribit D. Lucas Saulum cecidisse, sed non dicit retrorsum. Et Ezechiel inquit. Vidi, & cecidi in faciem meam. At de Christi persecutoribus inquit D. Ioannes: Abierunt retrorsum, & ceciderunt in terram. Vides igitur, electos in faciem cadere, reprobos autem retrorsum. Cæterum hæc verba quæ hic habentur, nempè. In loquela enim labij, & in lingua altera loquetur ad populũ istum, citat Paulus apostolus in epistola 1. ad Corinthios sic dicens: In lege enim scriptum est: Quoniam in aliis linguis, & in labiis aliis loquar populo huic, & nec sic exaudiet me, dicit Dominus. Et statim infert: Itaque linguę in signum sunt non fidelibus, sed infidelibus, prophetiæ autem non infidelibus, sed fidelibus. Hæc D. Paulus. Lege totum illud caput, & videbis hũc locum Esaiæ explanari ab Apostolo de diuersis linguis quibus Apostoli loquebantur. Vult enim ostẽdere prophetiam esse præstantiorem dono linguarum. Et ideò hunc locum citat, ostendens linguas esse signum datum infidelibus, prophetiam verò fidelibus, & infideles noluisse credere Apostolis, qui variis linguis loquebantur. Et si attentius aspexeris, videbis Septuaginta interpretes hunc Esaiæ locum de Apostolis interpretari. Illud est etiam aduertendum dixisse D. Paulum: Et nec sic exaudient me, pro eo quod Esaias ait, & noluerũt audire. Vbi aspicis id quod in prophetis dicitur de præterito, esse aliquando de futuro explanandum, quod aliis in locis annotauimus. Est igitur huius loci sensus, ac si dicat Deus: Hactenus ô Iudæi dedi vobis doctores, prophetas, & sapientes, qui vestra lingua vos erudirent, & ad veritatem reuocarent, quos vos audire noluistis. Veniet tempus quando vobis dabo magistros, nimirum Apostolos meos, qui variis linguis loquantur, sed nec eos exaudietis. Locutos fuisse Apostolos variis linguis asserit D. Lucas Act. 2.

Act. 9. Ezech. 2. Ioan. 18. 1. Cor. 14.

Propter hoc audite verbum Domini viri illusores, qui dominamini super populum meum, qui est in Ierusalem. Dixistis enim: Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum. Flagellũ inundans cum transierit non veniet super nos, quia posuimus mendacium spem nostram, & mendatio protecti sumus. Idcirco hoc dicit dominus Deus: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum angularem, pretiosum in fundamento fundatum. Qui crediderit

Psal. 117. Matt. 21. Act. 4. 1. Petr. 1. Rom. 10.

diderit non festinet. Et ponam in pondere iudicium & iustitiam in mensura. Et subuertet grando spem mendacii, & protectionem aquæ inundabunt, & delebitur fœdus vestrum cum morte, & pactum vestrum cum inferno non stabit. Flagellum inundans cum transierit eritis ei in conculcationem. Quandocunque pertransierit, tollet vos, quoniam manè diluculo pertransibit in die & in nocte, & tantummodo sola vexatio intellectum dabit auditui.

Propter hoc audite verbum Domini viri illusores.] Ostendit hic locus Iudæos irrisoriè proferre verba prophetarũ, quod paulò antè dicebamus.

Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum.] Hæc dicebant Iudæi Prophetis: Non timemus mortem nec infernũ, quoniã fecimus cũ illis pactum, ne nos vnquã absorberent. Victuri sumus acsi non esset mors, nec infernus, ideò minis vestris non terremur. Vide sceleratorum hominũ stultitiam, rerúmque nouissimarum incredibilem obliuionem.

Posuimus mendacium spem nostram.] Vide qua in re iniqui homines spem suam collocent, in mendacio, quod quidam vir doctus araneæ telam vocauit. Fortasse per mendacium intelligitur idolum. Vt sit sensus: Non timemus mortẽ, nec infernum, quoniam idolum nostrum, quod vos prophetæ mendacium vocatis, nos liberabit.

Idcirco hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, &c.] O admirabilem Dei nostri misericordiam & immensam pietatem. Ostendebat modò Iudæorum terra scelera, & incredibilem amentiam & obliuionẽ, & concludit dicens: Idcirco ego mittam filium meum, qui hominibus viam veritatis ostẽdebat, & ad veram dignitatis amplitudinẽ adducat, & sit ecclesię probatum, & precioſum fundamentum. Videbatur debere ita concludere: Quoniam ô Iudæi vos scelerum ministros præbuistis, & Dei hominúmque iura violastis, quoniam ita viuitis, ac si nec esset mors, nec locus æternorum cruciatuum, ego vos funditus euertam. Et mittã lupos qui vos dilanient & absumãt. Et vide quid dicat: Quoniam mei estis immemores, & scelere ac flagitio pascimini, ego mittam mundi saluatorem, vestrum Messiam, vnicum filium meum, non quid peccata vestra mereantur considerans, sed quid mea exigat misericordia. Vide conclusionẽ pietatis plenissimã. Habes multa loca in diuinis literis huic simila, vt Oseæ 2. Ibat post amatores suos, & mei obliuiscebatur, dicit Dominus: Propter hoc ecce ego lactabo eam, & ducam eam in solitudinem, & loquar ad cor

cor eius. Animaduerte quemadmodum Deus Hierosolymæ sceleribus iratus, non iuxta scelerũ mensuram, sed secũdum multitudinẽ suæ misericordiæ loquatur. Sic hoc in loco. Vocatur hic Christus fundamẽtum Sionis, hoc est, ecclesiæ, de quo ait D. Paulus: Fundamentum aliud nemo potest ponere præter id quod positum est, quod est Christus Iesus. Si lapis hic esset terrenus, & mõs hic Sionis etiã terrenus, qui fieri poterat, vt in eius fundamento lapis poneretur? & quorsum hoc tam sine vlla vtilitate? Significat igitur Sion ecclesiam catholicã, cuius caput & fundamentũ Christus est, & lapis angularis, probatus & precios⁹, de quo dixerat alius Propheta: Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. Et volens ostendere esse hanc vaticinationem de Christo intelligendam, subdit: O Domine saluum me fac: O Domine bene prosperare, benedictus qui venit in nomine Domini. Et Christus de seipso eam apud Matthæum interpretatur. Sed aduerte: Esaias dicit hunc lapidẽ esse à Deo probatũ. Dauid autem ait esse reprobatum ab ædificantibus. Ad id amentiæ & prauitatis venerunt homines, vt reprobent id quod Deus approbat. Esse autem Iesum Christum lapidem ostendimus fusè capite 8. Solent qui magnificum aliquod ædificium construunt, in lapide quodã angulari arma sua & stemmata pingere, aut quocunque alio modo collocare. Fecit Deus templum quoddam vsque adeò magnificũ & excellens, vt ne noster quidem intellectus possit eius dignitatem & amplitudinem complecti. Est autem hoc templum ecclesia catholica, ædificium nobilissimũ, ad quod cœlestis pater misit lapidem admirabilem, hoc est filium suum, qui non solùm esset huius ædificij fundamentũ, sed etiam lapis angularis, in pulcherrimo loco constitutus, & est hic lapis scutũ quoddam, de quo dicitur in lib. 2. Regum: Deus dominus fortis meus, sperabo in eum scutũ meum, & cornu salutis meæ. Arma & stemmata huius lapidis, huius cœlestis scuti, sunt quinque stellæ aureæ in campo sanguineo, hoc est, quinque illa sacratissima Christi vulnera, arma gloriosa & diuina, trophæa & insignia nostrarum victoriarum. Tu verò considera verborum prophetæ amplitudinem, poterat dicere: Mittam vobis Messiam, sed voluit tam insigne beneficium verbis insignibus & metaphoricis explicare. Est autem translatio sumpta ab ædificantibus, quæ verborum amplitudine innuit rei magnificẽtiam & maiestatẽ. Appellatur Christus lapis angularis, quia vtrunque popu-

1. Cor. 3.

Psal. 117.

Matt. 21.

Simile.

2. Reg. 22.

lum

lum & Iudęorum & Gentiũ in vna ecclesia copulauit, & in fundamento fundatus, hoc est, solidissimum fundamẽtum.

Qui crediderit non festinet.] Hoc est, qui crediderit, inquit Esaias, non existimet Christũ non esse venturum, si statim non venerit. Non festinet. Christus enim veniet. Nam iuxta
Habac.2. Habacuc, nemo desperet, quia veniens veniet, & promissa sua complebit. Nondum enim venit temporis plenitudo, quod pater cœlestis filij sui incarnationi præfiniuit. Hoc ideo dicit Esaias, quia videbat difficilè esse fragiles homines de promissionibus Dei aliquãdo nõ dubitare. Cùm sæpenumero videamus eũ permittere, priusquã promissa persoluat, res multò aliter euenire, quàm existimabamus. Id quod ex locis è media scriptura depromptis perspicuum faciam. Dauidem in adolescentia regem designauit Deus, eumque à Sa-
1.Reg.16. muele voluit vngi. Sed postea tot tantisque calamitatibus eum opprimi permisit, tam variis casibus & acerbis ærumniseum exercuit, priusquam ad altum dignitatis gradum adduceret, eique regni possessionem traderet, vt vix credibilia viderentur ea, quæ Dauidi facturum se esse prædixerat. Io-
Gen.vlt. seph dixit Hebræis in Ægypto: Post mortem meam Deus visitabit vos, & ascendere vos faciet de terra ista, ad terram, quam iurauit Abraham, Isaac, & Iacob. At postquam ille è vita migrauit, vexati sunt Hebræi multis annis, donec Deus eos liberaret, & in promissam terram perduceret. Ex quo fit, vt imbecilli homines cadant animo, & Dei promissionibus interdum diffidant. Quare debet hoc salutare præceptum in animo inhærere. Qui enim nequit tolerare moram, is nec fortitudinem habet, neque constantiã. Quocirca non solùm id quod vult non consequitur, sed etiam grauissimas diffidentiæ pœnas luit. At qui toleranter ac patienter fert moram, & ab incœpta spe non desistit, is obtinet promissa, & adipiscitur æternam beatitudinem, quod Deo adhæserit, & animo fidente, firmo, & erecto perseuerarit. Hanc sententiam inuenies apud D. Paulum in epistola, quã ad Hebræos scri-
Hebr.10. psit, vbi ita ait: Nolite itaque amittere confidentiã vestram, quæ magnam habet remunerationem. Patientia enim vobis necessaria est, vt voluntatem Dei facientes reportetis promissionem. Adhuc enim modicum aliquantulum, & qui venturus est veniet, & non tardabit, iustus autem meus ex fide viuit. Quod si subtraxerit se, non placebit animæ meæ.

Et ponam in pondere iudicium & iustitiam in mensura.] Verba sunt patris cœlestis hunc sensum habentia: Tempore gratiæ

tiæ quando Christus venerit in mundum, ego docebo rectissimam iustitiam, & æquissimum iudicium. Aduerte iudicium debere esse æquo pondere, & iustitiã æqua mensura: Debet enim iudex æquo pondere, & mensura omnes iudicare, magnos & patuos, diuites & pauperes, amicos & inimicos. Non dicit: ponã iudicium in ponderibus, sed in pondere, nempe vno, & in mensura vna. Nam, vt ait Salomon in Prouerbiis: Pondus & pondus, mensura & mensura, vtrumque abominabile est apud Deum. Hoc est diuersis ponderibus & mensuris ponderare & metiri, quod est iniquè & inæquabiliter iustitiã exercere, aliis vno pondere, aliis verò altero. Vt enim mercator, qui duas habet mensuras falsas, alteram excedentem debitam quantitatem, alteram verò ad eam non attingentem, alteram, qua vendit, alteram autem, qua emit, nunquam rectè metitur: sic iniquus & corruptus iudex duas virgas habet, alteram qua amicos & potentes iudicat, alteram qua inimicos & pauperes. Quo fit, vt rempublicam euertat. *Pron. 20.* *Simile.*

Et subuertet grando spem mendacii, & protectionem aquæ inundabunt.] Hoc est, impetus exercitus Romani repentè venientis vt grando spem fallacem Iudæorum infringet, & veluti aqua inundans omnem protectionem rapiet. Per mendaciũ potest intelligi idolum. Vel appellat spem mendacii, hoc est, spem mendacem. Talis est enim mundi spes, mẽdax & fallax. Promittit, sed decipit. Vt enim vrtica viridis colore delectat, sed tactu vlcerat, sic mundus mulcet spe, sed vulnerat operibus. *Simile.*

Sola vexatio intellectum dabit auditui.] Id est, cùm fueritis afflicti, intelligetis prophetas meos vera prædixisse. Vel sic: Afflictio vestra dabit intellectum eis, qui eã audierint. Quasi dicat: fama vestrarum calamitatum aliis metum incutiet. Aspicis afflictionis vtilitatem. Non enim solùm prodest afflictis, sed etiam aliis, qui aliorũ afflictione perterriti, se à vitiis abstrahunt. Vt enim ignis radius confectus ex terræ exhalationibus in aëre inter vapores eleuatis in vnam partem cadit, & ibi solum ferit & vrit, sed omnes illius regionis incolas perterret, sic vnius hominis calamitas eũ solum affligit, sed multis aliis terrorem incutit, eósque exuscitat, vt à vitiis auocarentur. *Simile.*

Coangustatum est enim stratum ita vt alter decidat, & pallium breue vtrunque operire non potest. Sicut enim in monte diuisionum stabit Dominus, sic in valle, quæ est in Gabaon irascetur. Vt faciat opus suum, alienum opus eius, vt operetur opus suum, peregrinum 2. Reg. 5.

est

1. Par. 4. Ioſue. 10. *eſt opus eius ab eo. Et nunc nolite illudere, ne forte conſtringantur vincula veſtra. Conſummationem enim & abbreuiationem audiui à Domino Deo exercituum ſuper vniuerſam terram. Auribus percipite, & audite vocem meam, attendite, & audite eloquium meum. Nunquid tota die arabit arans vt ſerat, proſcindet & ſarriet humũ ſuam? Nonne cum adæquauerit faciem eius, ſeret gith, & cyminum ſparget, & ponet triticum per ordinem, & hordeum & milium & viciam in finibus ſuis? Et erudiet illum in iudicio, Deus ſuus docebit illum. Non enim in ſerris triturabitur gith, neque rota plauſtri ſuper cyminum circumibit, ſed in virga excutietur gith, & cyminum in baculo, panis autem comminuetur. Verũ non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vexabit eum rota plauſtri, neque vngulis ſuis comminuet eum. Et hoc à Domino Deo exercituum exiit, vt mirabile faceret conſilium, & magnificaret iuſtitiam.*

Coanguſtatum eſt enim ſtratum.] Ad tantam inopiam & afflictionem venietis, vt nullus ſit, qui in ſuo lecto alterum poſsit recipere. Tam breuis erit locus, vt duo ſe in eo voluere non valeant: tamq; anguſtum erit pallium, vt non poſsit duos cooperire. Fortaſſe vtitur propheta metaphora viri pudici, qui vxori adulteræ ait: Vnus lectus me & adulterum tecum capere non poteſt, & breue pallium virum & adulterum tegere non valet. Vir eſt Deus, adulter diabolus, vxor

Ezec. 16. impudica Hieroſolyma, quæ apud Ezechielem fornicans & meretrix appellatur: & apud alios etiam prophetas. Quaſi dicat Deus: Tu ô Hieroſolyma ſi vis mihi adhærere, contemne diabolum. Si idola colueris, me habere non poteris.

Matt. 15. Id quidem eſt quod dicebat Chriſtus apud Matthęum: Nemo poteſt duobus dominis ſeruire. Et paulò pòſt: Non poteſtis ſeruire Deo & mammonæ. Arca fœderis in templo Dagonis eſſe non potuit, quin idolũ caderet & confringeretur: Aut colenda erat arca, aut idoli imago. Aut colẽdus eſt Deus in anima noſtra, aut diabolus. Cùm Moyſes peteret à Pha-

3. Reg. 8. raone, vt Hebręorum populũ dimitteret, vt Deo in deſerto

Exod. 8. ſacrificaret: reſpondit Pharao, vt Deo in Aegypto immolarẽt: cui reſpondit Moyſes, Non poſſe ita fieri: nõ enim Deus erat ſimul cum diabolo colendus. Id eſt quod D. Paulus ad

1. Cor. 10. Corinthios ſcribit: Non poteſtis calicem domini bibere & calicem dæmoniorum: non poteſtis menſæ domini eſſe particeps & menſæ dæmoniorum. Et alibi: Quæ participatio

2. Cor. 6. iuſtitiæ cum iniquitate? Quę ſocietas luci ad tenebras? Quę conuentio Chriſti ad Belial? Quæ pars fideli cum infideli? Qui conſenſus templo Dei cum idolis?

Sicut

Sicut enim in monte diuisionum.] Sensus est, stabit Dominus contra Iudæos, quemadmodum stetit in monte diuisionum aduersus Allophylos regnante Dauide. Et quemadmodum in valle Gabaon sub principe Iosue multi ex hostibus perierũt, sic aduersus Iudæos infideles Christum lapidẽ probatum reprobantes irascetur Deus. Habes historiã hanc de monte diuisionum libro 2. Regum capite 5. & de monte Gabaon, Iosue decimo.

Vt faciat opus suum, alienum opus eius, &c.] Puniet Deus homines sceleratos, non vt eos ex animo velit perdere, sed vt conuertantur, aut alij Deum timeant. Punit igitur vt saluos faciat. Punire nõ est proprium Dei opus, sed misereri & parcere, quemadmodum canit ecclesia: Deus cui proprium est misereri semper & parcere. Ideo Deꝰ nõ punit ex animo, sed quia ita exigunt scelera nostra. Ait enim Ieremias in Lamẽtis loquens de Deo: Quia si abiecit, & miserebitur secũdum multitudinem misericordiarum suarum. Non enim humiliauit ex corde suo, & abiecit filios hominum. Appellat hoc in loco Esaias opus Dei misereri, opus autem alienum ab eo irasci & punire. Ex quo colliges eos Deũ imitari, qui sunt ad misericordiam propẽsi. Ideò dicebat Christus Deus noster: Estote misericordes sicut & pater vester misericors est: Venit filius Dei ad restituendum in nobis imaginem & similitudinem Dei, quam ob nostra impia facinora habebamus deformatam, ideò ad eius misericordiã imitandã nos excitat. Acsi diceret eũ respicite, eius misericordiam imitamini, qui vester pater est, ad cuius imaginẽ creati estis. De misericordia Dei poteris ea videre, quę fusè suprà annotauimus cap. 1. illa verba explanantes: Heu consolabor, &c. *Luc. 6.*

Et nunc nolite illudere.] Ne vates meos irrideatis, si vultis, ne vos seuerius puniam. Quantò vincula magis constringũtur, tanto arctius premunt. Potest hoc intelligi de vinculis peccati, de quibus disseruimus cap. 5.

Consummationem enim & abbreuiationem.] Ego Propheta prædico vobis ea, quæ à Deo audiui, vt imminentem iram pœnitẽtia prẽueniatis. Hucusque distulit Deus supplicia, sed ille consummabit & explebit ea, quæ vobis per Prophetas suos minitatur, & abbreuiabit tempus vltionis suę. Per vniuersam terram intellige Iudæam, de qua loquebatur.

Nunquid tota die arabit arator.] Hoc simili ostenditur admirabilis Dei operatio, qui excoluit populum Hebræorũ tanquam agrum, ad suscipiẽdum diuinũ semen. Aspice Dei pietatem

tatẽ, nunc aratoris vice fungitur, nũc frangentis glebas, & faciem terræ adæquantis, modò satoris, modò verò triturantis. Atque hæc omnia vt fideles fructum ferant. Arauit Israëlitas miraculis per Moysem, seminauit præceptis, triturauit afflictionibus. Sed nõ semper arandum est. Est enim tempus fructus colligendi.

Non enim in serris triturabitur gith.] Sensus est: Non omnes æqualiter affliguntur, sed alij durius, alij mitius. Non eodem modo trituratur triticum & gith. Nam gith trituratur virga & pertica, hoc est lenius: triticum verò rotis, & sic durius. Hoc dicit, quia solebant Iudæi triticum in area triturare bobus rotisque plaustrorum. Igitur semen fortius & excellentius durius trituratur. Sic Deus agricola ille cœlestis nonnullos affligit durius, quos fortiores & firmiores videt, non: nullos verò lenius, quos fragiliores esse conspicit. Sed quemadmodum non semper triticũ trituratur, sic nec semper iustus affligitur. Gith est seminis genus, appellaturque nigella Romana. Pagninus vertit nigellam. Plinius appellat melanthium, quod plagis serpẽtium mederi ait. at largius epotum enecare aiunt, vt Dioscorides inquit. Vicia genus est ligumnis à vinciendo dictum, vt Varroni placet, quod habeat capreolos instar vitis, quibus ea, quibus adhæret, vincit.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXVIII.

Væ coronæ superbiæ.] Septuaginta habent: Væ coronæ iniuriæ. Sunt enim superbi propensi ad iniuriam faciendam. Quos litera Hebraica superbos vocat. Septuaginta in alios iniurioſos appellant.

Errantes à vino.] Septuaginta verterunt: Qui ebrij estis absque vino, vbi vides omnes qui Deum derelinquunt, amẽtes esse. Vt enim vinum iudicium corrumpit, sic malitia intellectum deprauat, & animi præstantiam turpi dedecore maculat & deformat.

Quia manda remanda, manda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta.] In Hebraico est in hunc modum ci tsar, latsar tsar latsar, kar lakar kar lakar, primum verbum est tsirrah, quod significat præcipere, mãdare, imperare, vt Deuteronomij capite 13. Legem præcepit nobis Moyses: & aliis in locis. Alterũ verbũ est karah, quod significat expectare, vt in Psal. Psal. 39. Expectans expectaui Dominum. Et Esaiæ cap. 5. Expectauit vt face-

vt faceret vuas. Vnde constat nostrum interpretem rectè hęc verba interpretatum fuisse, cuius interpretationem in explanatione explicuimus. Pagninus verò ita hūc locum transtulit ex Hebræo: Nam vt mos est pueris, datur eis præceptum, post præceptum, præceptum post præceptum, linea post lineam, linea post lineā. Huius interpretationis hic est sensus: Iudæi sunt instruēdi more puerorū, quibus nō statim omnia dicuntur, sed datur illis vnum præceptum, & postea alterū, nunc vna regula, deinde altera, & ita paulatim instruuntur, quoniā sunt iudicio imbecillo & imperfecto. Hūc se ipsum secutus quidam ita transtulit: Quia præceptū post præceptum, mandatum post mandatum, regula post regulam, instructio post instructionem. dictio Kar pro qua Pagninus interpretatus est lineam, & alius regulam, & instructionem, significat etiam directorium, amusim, & perpendiculum, & ædificiū, & id quod Lusitani appellant oliuel. Vnde quando Hebræi volunt significare aliquid paulatim fieri, vtuntur hoc vocabulo, vt enim cæmentarius qui parietem construit, extensa linea vna facit vnum ordinem, & super illum eam extendit, & facit ordinem alterū, donec paulatim perficiat parietem, sic qui sensim rem aliquam efficit, illam dicitur linea & linea efficere, sumpta metaphora ab ædificantibus. Hęc dictio car est in psalmo 18. pro qua nos habemus sonum. In omnem terram exiuit sonus eorum. Quod D. Paulus de Apostolorum prędicatione interpretatur. Pro quo potest ex Hebræo verti: In omnem terram exiuit norma eorū, vel amusis, vel perpendiculū, vel directoriū, vel linea, vel ædificium eorum. Omnia enim hæc veræ concioni conueniunt. Ea enim debet esse norma & regula vitę nostrę, & secundum eam debemus actiones nostras dirigere. Debet ędificare, & ædificiū animæ nostræ ad rectam amusim rationis construere. Fuit etiam Apostolorum prędicatio linea illa æquinoctialis cingens totum vniuersum.

Simile.

Rom. 10.

Ecce ego mittam in fundamentum Sion lapidem, lapidem probatum, &c.] Pro probato est in Hebraico bochan. Hebraismus proprie habet, lapidem probationis. Esse hūc lapidem Messiam indicat paraphrastes Chaldaicus ita hunc locum vertens: Ego pono pro fundamēto in Sion regem Messiam regem potentem & angularem.

Qui crediderit non festinet.] Pro non festinet est in Hebręo, lo iachix, pro quo Septuaginta interpretes verterunt, Non confundetur. Hunc locum citat Apostolus in epistola ad Ro

Rom.10. manos iuxta Septuaginta translationem, volens ostendere veros Christianos non esse confundendos.

Argumentum Capitis XXIX.

Deplorat Propheta Iudeorum euersionẽ per Babylonios, & postea per Romanos, eorúmque animorum cæcitatem & perfidiam. At de eorum gentiúmque euersione vaticinatur.

CAPVT XXIX.

VÆ Ariel, Ariel ciuitas quam expugnauit Dauid. Additus est annus ad annum, solennitates euolutæ sunt. Et circũuallabo Ariel, & erit tristis & mœrẽs, & erit mihi quasi Ariel. Et circũdabo quasi sphæram in circuitu tuo, & iaciam contra te aggerem, & munimenta ponam in obsidionem tuam. Humiliaberis, de terra loqueris, & de humo audietur eloquiũ tuum. Et erit quasi Phytonis de terra vox tua, & de humo eloquiũ tuũ mussitabit. Et erit sicut puluis tenuis multitudo vẽtilantium te, & sicut fauilla pertransiens multitudo eorum, qui contra te prævaluerũt. Eritque repẽtè confestim à domino exercituũ, visitabitur in tonitruo & cõmotione terræ, & voce magna turbinis & tẽpestatis, & flamma ignis deuorantis. Et erit sicut somniũ visionis nocturnæ multitudo omniũ gentiũ, quæ dimicauerunt contra Ariel, & omnes qui militauerũt, & obsederunt, & prævaluerũt aduersus eam. Et sicut somniat esuriens & comedit, cum autem fuerit expergefactus, vacua est anima eius. Et sicut somniat sitiens & bibit, & postquam fuerit expergefactus, lassus adhuc sitit, & anima eius vacua est, sic erit multitudo omnium gentium, quæ dimicauerunt contra montem Sion.

EXPLANATIO.

Væ Ariel.] Ariel idem est quod leo Dei, per quem intelligitur Hierosolyma, ciuitas quondam florentissima & fortissima, quæ ob fortitudinẽ & veri Dei religionem leo Dei appellabatur. Expugnauit eam Dauid, quando cepit arcẽ Sionis, quæ postea fuit vocata ciuitas Dauidis, vt diuinæ literæ docent lib. 1. Paralipomenon c. 11. Hæc ciuitas tempore Dauidis neminem timebat, ideò appellabatur leo, de quo dicitur in Prouerbiis: Leo fortissimus bestiarum ad nullius pauebit

Prou.30.

uebit occursum. Vel appellabatur ita, quia inter omnes ciuitates principatū obtinebat, & regia fulgebat dignitate, quēadmodum leo inter animalia: & de ea dicitur in Lamentis Ieremiæ: Facta est quasi vidua domina gentium, princeps prouinciarum facta est sub tributo. Vel appellabatur leo, quia manè & vespere in templo animalia occidebantur: solent enim leones & manè & sero animalia trucidare & gluti re. Et ita melius capitur pro tēplo quàm pro ciuitate. Sūt qui per Ariel intelligant altare templi, quibus fauet versio Chaldaica, ita enim habet Thargum: Væ altari altari, quod ædificatum est in ciuitate, in qua habitauit Dauid. Et apud Ezechielem cap. 43. apertè Ariel capitur pro altari. Fit autē hic mentio Dauidis, quia illi fuerat ostēsus locus, in quo templū erat ædificandum. Fortasse dicitur Leo Dei ob magnitudinem, ea enim quæ magna sunt, Dei appellantur, vt est illud Genesis. Spiritus Dei ferebatur super aquas, hoc est, ventus magnus. Sic dicimus Montes Dei, cedros Dei, ea enim quæ Dei sunt, magna sunt. Et quāuis Ariel capitur pro altari, hic verò capitur pro ciuitate, quemadmodum in diuinis litteris pars pro toto passim reperitur. Dicit enim litera, Væ Ariel, Ariel ciuitas quam expugnauit Dauid. *Ierem. 1.* *Gen. 1.*

Additus est annus ad annum, solennitates euolutæ sunt.] Hoc est, post aliquos annos euoluentur & peribunt solennitates. Nam euerso templo & capta ciuitate omnis Iudæorum festiuitas periit, & sacrificia cessarunt. Vbi nos habemus: Solēnitates euolutæ sunt, vertunt quidam ex Hebraico: Dies festi euertuntur, quod nostræ fauet expositioni.

Circumuallabo Ariel.] Verba sunt Dei dicentis se per Babylonios & posteà per Romanos esse Hierosolymam oppugnaturum.

Et erit mihi quasi Ariel.] Hoc est: Vt cùm victimę offerūtur, plurima animalium corpora iacent circum altare, sic in obsidione & expugnatione Hierosolymæ prostrata erūt innumerabilia Iudæorū cadauera. Quasi dicat: Erit vrbs veluti altare victimarū, plenū sanguine & animalibus interfectis.

Et circundabo quasi sphæram in circuitu tuo.] Hoc est, figam contra te castra vndequaque, hoc impletum est tempore Titi & Vespasiani, Quemadmodum Christus Iesus apud Lucam alloquens Hierosolymam iis verbis prędixit: Veniēt dies super te, & circundabunt te inimici tui vallo, &c.

De terra loqueris.] Iacens in terra demissa & abiecta emittes vocem tuam submissam instar Phythonis. Quasi dicat:

Eris grauiter afflicta & abiecta.

Et erit sicut puluis tenuis multitudo ventilantium te.] Id est, Erunt hostes tui ô Hierosolyma innumerabiles. Sed non multum durabunt, Ipsi enim quoque peribunt: erúntque similes fauillis pertranseuntibus, paleis & quisquileis. Vide quàm fragilibus rebus comparet Diuinus vates tyrannos & potentes mundi, pulueri & fauillæ.

Eritque repentè confestim.] Significat fore hoc celeriter: Nam verborum geminatio velocitatem significat.

Et erit sicut somnium.] Potentia mūdi cum somnio cōparatur, quod fallit, & statim transit. Innuit iis verbis Romanorum potentiam parum duraturam. Aspice aptas & elegantes similitudines. Et statim comparat victorum gloriam voluptati esurientium & sitientium, quādo somniant se comedere & bibere. Quæ voluptas fallax est & inanis: excitantur enim & inueniunt se fame ac siti laborare. Huiusmodi sunt mundi deliciæ, opes, voluptates, & honores, quæ omnia hic somnia appellantur. De his ait Ecclesiasticus in hunc modū: Somnia extollunt imprudentes: Quasi qui apprehendit vmbram, & persequitur ventum, sic qui attēdit ad visa mēdacia. Hoc secundum hoc visio somniorum. Aduerte obsecro & alta mente considera: res mundi appellat vmbram, ventum, mendacia visa ac manifesta, & somnia. Id autem quod ait: Hoc secundum hoc visio somniorum, hunc habet sensum: Mundi potentia & gloria, quæ est visio somniorum: non est res solida & vera, sed est hoc secundum hoc. Id est, spectrum ad imaginem alterius rei non est substantia, sed imago & figura. Id voluit scriptura significare in visione Nabuchodonosoris, qui mundi gloriam vidit, sed in somniis. Quapropter dicitur in Psalmo 72. Velut somnium surgentium Domine in ciuitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges. Acsi diceret Psalmista: Tu Domine in gloria tua euertes imaginem rerū, quas mortales opinione decepti res solidas esse existimant. Ostendes mundi potentiam & opes nihil esse, prēter somnium surgentium, & imaginem inanem. Et Esaias ca. 56. mundi amatores appellat dormientes, & somnia amātes. Nos igitur relinquamus somnia, & veritatem diligamus.

Eccl. 34.

Dan. 2.

Obstupescite & admiramini, fluctuate & vacillitate, inebriamini & non à vino mouemini & non ab ebrietate, quoniam miscuit vobis dominus spiritum soporis. Claudet oculos vestros, prophetas & principes vestros, qui vident visiones operiet. Et erit vobis visio omnium sicut verba libri signati, quem cum dederit scienti literas,

literas, dicet: lege istũ, & respondebit: Non possũ, signatus est enim. Et dabitur liber nescienti literas, diceturque ei lege, & respondebis: Nescio literas. Et dixit Dominus: Eo quod appropinquat populus iste ore suo, & labiis suis glorificat me, cor autem eis longe est à me: Et timuerunt me mãdato hominum & doctrinis: Ideo ecce ego addã, vt admirationem faciam populo huic miraculo grandi & stupendo. Peribit enim sapientia à sapientibus eius, & intellectus prudentium eius abscondetur. Væ qui profundi estis corde, vt à Domino abscondatis consilium, quorum sunt in tenebris opera, & dicunt: Quis videt nos? & quis nouit nos? Peruersa est hæc vestra cogitatio. Quasi lutũ contra figulum cogitet, & dicat opus factori suo, non feciſti me. Et figmentum dicat fictori suo: Non intelligis. Abd. 1. Eccl. 23.

Obstupescite & admiramini.] Alloquitur Propheta Iudæos, vt secum cum magnà admiratione cogitent quæ sit causa acerbæ afflictionis, quam illis cõminatur, & intelligant esse suam ignorantiam & prauitatem. Prædicit Iudæorum obcæcationem. Possunt omnia hęc verba per futurum verti, vt sit sensus: Obstupescetis & admirabimini præ magnitudine & acerbitate vestrarum calamitatum: fluctuabitis & vacillabitis, & eritis veluti ebrij & amentes.

Quoniam miscuit vobis Dominus spiritum soporis.] Hoc est, intellectus alienationem. Non quòd Deus auferat intellectum, sed propter hominum impia scelera non dat illis gratiam, nec spirituale lumen, vt videant veritatem. Ex quo fit vt incidant in grauiora peccata, & abyssus abyssum inuocet. Et ita nullo virtutum splendore mouentur. Vt enim qui visu omnino carent, nec auri colore, nec vllius fulgentissimi lapidis splendore, nec ipsa solis splendidissima luce mouentur, sic illi, qui animi cæcitate laborant, nec virtutis ornamentum excellentẽque pulchritudinem intuẽtur, nec ipsius solis iustitiæ, & diuinæ lucis pulcherrimos & micantissimos radios contẽplantur. Imò obcæcati, fiunt indies deteriores. Dicitur igitur Deus mittere in aliquem spiritum soporis, eiusque oculos claudere, quia ei gratiam non tribuit, cuius luce priuatus peccator tetriora scelera concipit & admittit. Non intelligas Deũ esse causam peccati. Sed dimittit peccatores, iuxta id quod ipse Deus ait in psalmo. Dimisi eos secundum desideria cordis eorum, ibunt in adinuentionibus suis. Vbi vides peccata esse hominum inuentiones. Ita intelligitur id quod dicit scriptura. Indurauit Deus cor Pharaonis, & quod ait Apostolus in epist. ad Roman. qui postquam numerauit peccatorum flagitia, intulit: Propter quod tradi-

Simile. *Psal. 80.* *Exod. 10.* *Rom. 1.*

dit illos Deus in desideria cordis eorum in immunditiam, & cætera. Et paulò pòst. Tradidit illos Deus in reprobum sensum, vt faciant ea, quæ non conueniunt. Vbi aspicis vnum peccatum esse pœnam alterius, & peccacatorem ex vno scelere in alia tetriora incidere, Vt enim fluuius licet ex paruo fonte nascatur, recipit tamen crementa aliorum fluuiorum, & quo longius procedit, eò plures fluuios in se recipit, & maior fit, donec magno impetu & violenta inundatione quidquid obiicitur, secum rapiat & trahat, sic vni iniquitati additur altera, & postea alia, & quò longius dilatatur, maior recipit scelerum incrementa, donec peccator ad immanissima flagitia & teterrima facinora progrediatur. Id euenit nostris temporibus Luthero, qui ex quibusdam vitiis deuenit ad alia, donec in tantam incidit impietatem & cæcitatem, tam tetras fraudes concepit, tam nefariis sceleribus se contaminauit, vt fidem relinqueret, ecclesiam catholicam & Apostolicam contemneret, & secum infinitam hominum multitudinem suis dolis deceptam ad æterna supplicia asportaret. Illud etiam est aduertendũ, Deum ideò non dare gratiam aliquibus, quia ipsi nec eam volunt, nec se ad eam disponere student.

Simile.

Et erit vobis visio omnium sicut verba libri signati.] Hoc est, non intelligetis Prophetias: Erit vobis sacra scriptura clausa & signata. Aduerte: Non dixit visionem omnium Prophetarum signatam & occultam fore omnibus legentibus & audientibus: sed quid ait? Erit vobis, &c. vt Iudæorum infidelium cæcitatem significaret, qui cotidie sacram scripturam legũt, eam nunquam intelligentes, de quibus ita ait Apostolus ad Corinthios scribens: Vsque in hodiernum diem id ipsum velamen in lectione veteris testamenti manet nõ reuelatum, quod in Christo euacuatur. Sed vsque in hodiernum diem cùm legitur Moyses, velamen positũ est super cor eorum. Cùm autem conuersus fuerit ad Deum auferetur velamen. Hæc D. Paulus de hoc libro, per quem sacra intelligitur scriptura, sic ait D. Ioannes in Apocalypsi: Quis est dignus aperire librũ, & soluere signacula eius? Et nemo poterat nec in cœlo, nec in terra, nec subtus terrã aperire librũ, neq; videre eũ. Et vnus de senioribus dixit mihi: Ne fleueris, Ecce vicit leo de tribu Iuda radix Daudis, aperire lib. & soluere septem signacula eius. Et Paulò pòst inquit, leonẽ illum librum aperuisse. Leo de tribu Iuda est Iesus Christus Deus noster, qui vt ait D. Lucas, aperuit discipulis suis sensum

1. Cor. 3.

Apoc. 5.

Luc. 24.

sensum vt intelligerẽt scripturas, & ipse eas aperuit earumq; sensum doctoribus catholicis, & sanctis reserauit. Hic est liber de quo filius Dei dicit in Psalmo. In capite libri scriptum est de me, hoc est, in summa totius sacræ scripturæ. Psal. 39.
Hunc librum dicit Ezechiel scriptum esse intus & foris, propter duos sensus literalem & spiritualem, quod etiam vt inquit Naziãzenus, fuit significatum in tabulis legis ex vtraque parte conscriptis. Ezec. 2.

Et dabitur liber nescienti literas.] Quasi dicat, si Iudæi, qui literas didicerunt, non intelligent scripturas, quid facient rudes & indocti.

Eo quod appropinquat populus iste ore suo, & labiis suis glorificat me.] Hoc testimonium obicit Iesus Scribis & Pharisæis apud Matthęum, ita dicens: Hypocritæ bene Propheta uit de vobis Esaias dicens: populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè est à me. Sine causa autem colunt me, docentes doctrinas & mandata hominũ. Vnde colliges hoc caput contra Iudæos esse, & euersionem, quæ hic prædicitur, intelligi de ea, quę facta fuit à Romano exercitu, & testamentum vetus esse imaginem noui, nouum autem esse interpretationem veteris. Eos autem, qui Deum labiis tantũ honorant, ab eo animum separantes, cõparat Christus apud Matthęũ sepulchris dealbatis, quæ foris apparent hominibus speciosa, intus verò plena sunt ossibus mortuorum, & omni spurcitia. Sunt qui nõ habeant virtutem nisi in labiis, benedicentes, sed ita animũ à virtute seuocantes, vt cũ eorũ vita mirabiliter pugnet oratio. Tribuunt Deo linguam, quę parum valet, cor autem, quo nihil habent præstantius, tribuunt mundo. Vide ineptam partitionem. Sed quid faciet appetitus, si ille partitur, si illi tribuunt ædilitatem? Præbeamus Deo cor nostrum, qui ait in Prouerbiis: Præbe fili mi cor tuum mihi. Dedit Deus vnicuique nostrum clauem vnam, qua cor nostrum possemus claudere & aperire, & alteram sibi reseruauit præcipit nobis, vt cor nostrum illi præberemus, & illi soli illud aperiremus, dicens in Prouerbiis: Omni custodia serua cor tuum. At nos cor nostrum à Deo ipso abstrahimus & mundo præbemus. Tradimus eius clauem mundo, dæmonis & carni illud turpibus cogitationibus implentes, nullaq; custodia obseruantes. Immo cùm illud deberet esse mundissimũ domicilium, in quo Deus habitaret, facimus illud diuersoriũ rerũ peregrinarũ, & stabulum iumentorũ. Honoramus Deũ solũ lingua, corde autem fugi- Matt. 15. Mar. 23. Prou. 23. Prou. 4.

mus ab eo. Accedamus ad Deũ cũ corde vero in plenitudinẽ
Heb.10. fidei, vt ait D. Paulus. Nam si fuerimus à Deo auersi, peribi-
Prou.1. mus. Quemadmodum ait Salomon in Prouerbiis: Auersio
Psal.72. paruulorum interficiet eos. Et pater eius Dauid: Qui elon-
gant se Domine à te, peribunt. Quid nobis proderit Deum
labiis honorare, si eum fugimus, similes existentes Hebræis,
qui pedibus ibant in terram promissionis, animo autem in
Ægyptum reuertebantur? Potius Deus vult animum quàm
os, & magis interiora quàm exteriora requirit. Gloria enim
filiæ regis, hoc est animæ, debet esse ab intus, vt dicitur in
Psal.44. Psalmo, & foris etiam in fimbreis aureis. Sed qui solũ foris
Simile. virtute fulget, intus verò est vitiis maculatus, similis est falsæ
& adulterinę monetæ, quæ præ se fert veri nummi insignia,
& auri colorem, & cum eius materia sit vile orichalcũ. Lib.
3. Regum cap. 6. vbi nostra versio habet: Fecitque in templo
fenestras obliquas: interpretantur nonnulli fenestras illas
tẽpli fuisse foris latas, intus angustas, vt ostenderetur templũ
illud magis diuino & interiori splendore illustratum esse,
Figura. quàm corporeo lumine, extrinsecus veniente. Nam nos, qui
sumus templum Dei, magis fulgere debemus interiore vir-
tute, quàm exteriore apparentia, magis corde quàm labiis:
ne similes simus Pharisæis, de quibus hoc in cap. Esaias va-
ticinatur.

Peribit enim sapientia à sapientibus eius.] Hoc est, Iudæi nul-
lam habebunt veram scientiam, nec verum scripturarum in-
tellectum. Hunc locum citat Apostolus in epist. 1. ad Corin-
1. Cor.1. thios dicens: Scriptum est, Perdam sapientiam sapientium
& prudentiã prudentium reprobabo. Non dicit: Peribit sa-
piẽtia à sapientibus, sed à sapiẽtibus eius, vt significet populi
Iudaici sciẽtiam perdendam esse. Id nostris oculis expletum
videmus, omnes enim Iudæi infideles in erroribus apertissi-
mis versantur, & mala pro bonis amplectuntur.

Væ qui profundi estis corde] Eos plangit, qui se sapientes
esse existimant, qui putant latere Deum suas cogitationes.
Non solùm fideles, sed etiam infideles crediderunt Deum
omnia videre. Vnde Aegyptij quando volebant Deum signi
ficare, pingebant oculum super sceptrum, significantes Deũ
esse rectum regem omnia intuentem.

Quasi si lutum contra figulum cogitet.] Comparat hominem
cum luto. Ac si dicat: Vt figulus habens lutum in manu fin-
git vt vult, & potest fictile vas perdere, & ex eodem luto al-
terum conficere: sic Deus, in cuius manu estis, vos poterit

facilè

facile perdere & mutare.

Nónne adhuc in modico & in breui conuertetur libanus in Charmel, & Charmel in saltum reputabitur? Et audient in die illa surdi verba libri, & de tenebris & caligine oculi cæcorum videbunt. Et addent mites in Domino lætitiam, & pauperes homines in sancto Israël exultabunt, quoniam defecit qui prævalebat, consummatus est illusor, & succisi sunt omnes qui vigilabant super iniquitatem, qui peccare faciebant homines in verbo, & arguentem in porta supplantabant: & declinauerunt frustra à iusto. Propter hoc hæc dicit Dominus ad domum Iacob, qui redemit Abraham. Non modo confundetur Iacob, nec modo vultus eius erubescet, sed cũ viderit filios suos opera manuum mearum in medio sui sanctificantes nomen meum, & sanctificabunt sanctum Iacob, & Deum Israël prædicabunt, & sciẽt errantes spiritu intellectum, & murmurationes discent legem.

Nonne adhuc in modico & in breui.] Prædicit cognitionem Dei, verámque religionem conuertendam esse à Iudæis ad Gentes. Libanus sonat dealbationem, per quam populus Gentium intelligitur, qui fuit aquis baptismi ablutus. Hic cõuersus est in Charmel, hoc est, in populũ Dei, sonat enim Charmel cognitionem circuncisionis, per quam populus, qui antea Deum colebat, significatur, hoc est Iudaicus, qui conuersus est non in pomarium, sed in saltum, in arbores sterriles, quæ non laudãt cum lignis fructiferis Deum nostrum.

Et audient in die illa] Hoc est, tempore gratiæ surdi, id est gentes, quæ anteà verbum Dei non audiebant, illud audiẽt. Et qui anteà animi cæcitate laborabant, oculos aperient, & veritatem aspicient. Tunc lætabuntur mites, audientes: Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terrã: & exultabunt pauperes audientes illud: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. *Matt. 5.*

Quoniam defecit qui prævalebat.] Hoc est, diabolus, de quo Christus, qui eum vicit, sic ait apud Lucam: Cùm fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quæ possidet. Si autem fortior eo superueniens vicerit eum, vniuersa arma eius auferet, in quibus confidebat, & spolia eius distribuet. Christus est qui arma diaboli abstulit, eiúsque spolia distribuit. Hunc diabolum appellat hoc in loco Esaias illusorem, quoniam dolis suis homines illudit, & fallit. *Luc. 11.*

Et succisi sunt omnes qui vigilabant super iniquitatem.] Hoc est, dæmones. Potest intelligi de hominibus nefariis, qui moribus pestilentibus alios incitant ad vitia sectanda.

Et arguentem in porta supplantabant.] Hoc est, iudicem decipiebant.

piebant. Solebant enim quondam iudices in portis ciuitatis derelinquentes arguere,& iudicia exercere. Et declinauerunt frustra à iusto, hoc est, & iudicem fecerunt sine causa à iustitia declinare. Vel sic,& melius meo quidem iudicio. Peribunt & in æternas tenebras relegabuntur, qui moliuntur perniciem eis,qui scelera publicè reprehendunt. Supplătare arguentum in porta,est cõcionatores verbi Dei affligere,ne veritatem dicãt. Sunt enim multi homines vitiis dediti, qui veros Dei concionatores lacerant & vexant, eósque volunt à iustitia & veritate separare. De iis ait ita Amos: Odio habuerunt corripientem in porta, & loquentem perfectè abominati sunt. Corripere in porta est publicè reprehendere.

Amos.5.

Qui redemit Abraham] Qui nempè Dominus Abrahamũ eripuit à Chaldæis, & à cæteris hominibus flagitiosis.

Non modo confundetur Iacob] Tempore, ait Deus, quo Esaias hanc prophetiam scribit, non confundetur Iudæorum populus,sed confundetur postea, cùm filium meum mundi seruatorem non receperit,cùm sanctos Apostolos, qui erunt opera manuum mearum, viderit oculis suis nomen meum sanctificantes, & euidentia miracula facientes. Tunc enim gentes, quæ antea errabant spiritu, intelligent veritatem,& mussitatores & susurrones discent euangelium, & vitia ac falsos deos repudiabunt.

Sanctificabunt sanctum Iacob.] Iacob est genitiui casus. Hoc est, eum qui dedit sanctitatem domui Iacob, qui populum Hebræorum docuit religionem,verúmque Dei cultum, sanctum esse ostendent,& laudibus efferent.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXIX.

Fluctuate & vacillitate.] In Hebræo est in hunc modum hixtaaxu vaxoau à verbo xua. Vnde potest verti: Excæcabuntur, & alios excæcabunt. Verbum enim hoc præter alias significationes obcæcare significat. Quod Iudæorũ infidelibus magistris dicitur, quos in præsenti Esaias alloquitur. Nõ enim solùm ipsi in erroribus versantur,sed alios etiã decipiunt,& ad eosdem errores adducunt.

Lassus adhuc sitit & anima eius vacua est.] Pro vacua est in Hebraico xokekah, à verbo xokek & præter alia significat cõcupiscere & feruere. Vnde Pag. vertit: Et anima ei⁹ appetit. Pro quo poteris transferre: Et desiderium eius adhuc feruet.

uet. Ex quibus colliges animam res mundi concupiscentem earumque desiderio æstuantem, vacuam esse & inanem. Et sic quantò anima est concupiscentiis plenior, tantò est inanior. Solus Deus animam nostram implet, qui eam satiare potest.

Argumentum Capitis XXX.

Minatur diuinus vates interitum æternum Iudæis, qui euersa Hierosolyma ad Aegyptum confugerunt, cæterisque hominibus, qui contempto Deo, & diuinis monitis pro nihilo habitis, humana solùm quærunt præsidia, qui fallacis spei specie decepti in perpetua ignominia & scelere volutantur. Hortatur mortales ad illas opes comparandas, quæ animum amplificant, & diuitem faciunt, ex quibus intellexerũt posse veram dignitatem efflorescere & redundare. Prædicit vltimum iudicium, & describit infernum.

CAPVT XXX.

Væ filii desertores, dicit Dominus, vt faceretis consilium, & non ex me: & ordiremini telam, & non per spiritum meum, vt adderetis peccatum super peccatum, qui ambulatis vt descendatis in Ægyptum, & os meum nõ interrogastis, sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciam in vmbra Ægypti. Et erit vobis fortitudo Pharaonis in confusionem, & fiducia vmbræ Aegypti ignominiam. Ierant enim in Taphnis principes tui, & nuntii tui vsque ad Hanes peruenerunt. Omnes confusi sunt super populo, qui eis prodesse non potuit. Non fuerunt in auxilium & in aliquam vtilitatem, sed in confusionem & in opprobrium. Onus iumentorum austri. In terra tribulationis & angustiæ leæna & leo, ex eis viper & regulus volans, portantes super humeros iumentorum diuitias suas, & super gibbũ camelorum thesauros suos, ad populum qui eis prodesse non poterit. Aegyptus enim frustra & vanè auxiliabitur. Ideo clamaui super hoc: superbia tantum est, quiescite. Nunc ingressus scribe ei super buxum, & in libro diligenter exara illud, & erit in die nouissimo in testimonium vsque in æternum. Populus enim ad iracundiam prouocans est, & filii mendaces, filii nolentes audire legem Dei. Qui dicunt videntibus, nolite videre: & aspicientibus, nolite aspicere nobis ea

bis ea, quæ recta sunt. Loquimini nobis placentia, videte nobis errores, auferte à me viam, declinate à me semitam, cesset à facie nostra sanctus Israël. Propterea hæc dicit sanctus Israël. Pro eo quòd reprobastis verbum hoc, & speraſtis in calumnia & in tumultu, & innixi estis super eo, propterea erit vobis iniquitas hæc sicut interruptio cadens, & requisita in muro excelso.

EXPLANATIO.

Væ filii desertores.] Filios desertores appellat Deus eos, qui eo contempto ad humana remedia confugiunt: Aspicis hic quàm grauiter delinquant ij, qui in periculis, in ærumnis & necessitatibus Deum non cõsulunt, nec ad ipsum confugiũt, sed in hominibus totam spem suam ac fiduciam reponunt. Vult Deus vt in ipso spei nostræ ancorã constanter figamus.

Ordiremini telam & non per spiritum meum.] Humanum consilium Dei voluntati repugnatos appellat Deus telã, quã homines ordiuntur, quæ quoniam solum humano ingenio nititur, quamuis multo tempore cõficiatur, vna tamen hora facilè rumpitur & scinditur. Orditis quandam etiam telam, vnum filum figis in India, alterum in Lusitania, aliud in Italia, alia in aliis locis. Cùm autem existimas rem magnã confeciſſe, venit mors, & scindit omnia tuæ spei fila, & totam telam breui temporis spatio rumpit & perdit. Et priusquam mors veniat, mũdus ipse omnia euertit & labefactat. Vt qui falsorum honorum humanarumque diuitiarum telam orsus fueras, in perpetua ignominia verseris, nec desinas miseram illam commutationem tuam celerem & tã variam deplorare. Eam ob causam sapientissimus ille Propheta & illustrissimus rex hominum vitam cum araneæ tela comparat, quæ in aëre pendet, & facile scinditur, & in terrã proiicitur, & pedibus conculcatur. Ita enim ait: Anni nostri sicut *Psal. 82.* aranea meditabuntur. Ac si diceret: Nos in annis nostris meditamur & exercemur veluti araneus telã suã conficiẽs. Quibus verbis significat, plerósque mortales incredibili labore & solicitudine vitam transigere, qui vt opus suum perficiãt, se euiscerant & cruciant, cùm opus sit fragilissimum. Comparat itaque hoc in loco Esaias spẽ & consiliũ iniqui hominis cũ tela, quemadmodũ ait cap. 59. Telas araneæ texuerũt. *Iob. 8.* Et Iob de iniquo homine ait: aranearum tela fiducia eius.

Qui ambulatis vt descendatis in Aegyptum.] Pisces & aues produxit Deus ex aquis, vt literę diuinę testantur. At in hostibus suis fugiẽdis pisces descendũt ad imas profunditates, *Gen. 2.* aues

aues verò ascendunt ad aëris altitudinem. Vide diuersitatem rerum ab vno ac eodem elemento productarum. Quædam descendunt, quędam verò in altum feruntur, sic homines ex eadē terra formati, alij ad afflictiones declinādas confugiūt ad mundi prędium, humana conquirentes, alij alta petunt, mundique auxilium non curantes, in Deo vero spem omnē suam constituunt. Quorum quidam dicebat: Quoniam tu es Domine spes mea, altissimum posuisti refugium tuum. Itaque quidam descendunt vt pisces piscatorem fugientes, quidam verò altiori animo prædīti ascendunt vt aues, aucupis insidias declinantes. Mundi cultores quærunt mundi prędium, & in amaris ac turbulentis aquis tanquam pisces vitiorum voragines appetūt, vnde ad imas & profundissimas inferorum tenebras descendunt, pij autem viri auibus comparati se à terra eleuant, ne capiantur visco, & aliorum animalium fiant prædā, & in sublime volant, vnde ad superas ac sempiternas oras feruntur. Hos, qui in afflictionibus & calamitatibus terram solùm intuentur, & in hominū adiumentis solùm spem omnem ponunt rerum suarum, alloquitur in præsenti noster vates dicens: Qui ambulatis vt descendatis in Ægyptum. Cæterùm hoc in loco prædicit Esaias historiam quam posteà Ieremias literis mandauit, inter quem & Esaiam multi anni interfluxerunt. Est igitur historia hæc. Euersa Hierosolyma à Babyloniis præpositus est iis, qui in Iudæa remanserant, Godolias. Quo dolosè interfecto timuerunt Iudæi regem Babylonis, & interrogauerunt Ieremiam quid facerent: Quibus Ieremias respondit, vt quiescerent, & in terra manerent. Nam si in Aegyptum descenderēt, scirent se esse interficiendos. At Iudęi timentes ne Chaldæi venirent, eosq; occiderent, aut in Chaldęā transferrent, noluerunt credere vaticinio Ieremiæ, imò verbis Dei, qui per Ieremiam loquebatur, & ingressi sunt Aegyptum, vbi perierunt. Habes hanc historiam capite quadragesimo primo Ieremiæ. & 42. & 43. Eam ob causam hic ab Esaia appellantur filij desertores, & prævaricatores, qui derelicto diuino consilio, quod acceperant à Ieremia, suum appetitum secuti sunt & orsi sunt telam, non per Spiritum Dei, qui eis in ore diuini vatis sonabat, sed suis antiquis sceleribus hanc inobedientiā & contemptionē addiderunt, vt qui in Ægyptum descenderet. Sunt qui hanc vaticinationē contra decem tribus in Samaria scriptā esse existiment, quæ ab Aegyptiis auxilia postulantes captæ sunt ab Assyriis. Cæterùm

Simile.

Psal. 90.

rùm illud est hoc in loco aduertendum, non dixisse Esaiam: Vt eatis in Ægyptum, sed vt descendatis. Ægyptus enim mũdus est, ad quem ire descendere, & à quo fugere est in sublime efferri. Ideo commemorant diuinæ literæ prohibuisse Deum Isaac ne descenderet in Ægyptum.

Gen.26.

Et os meum non interrogastis.] Hoc est, me non consuluistis. Septuaginta habent: Et me non interrogastis. Eam ob causam Iudæi grauiter errauerunt, quia non postularunt à Domino, vt eos doceret quid facere deberent, sed proprio iudicio innixi in Ægyptum descenderẽt. In libro Iosue cap. 9. refert scriptura Hebræos fuisse deceptos à Gabaonitis, & os Domini non interrogasse. Ideò in errorem inciderunt, quia à Domino Deo consilium non postularunt. Qui præsulem electuri sunt interrogent os domini, eúmque constituãt quem Deus eos docuerit: iuxta id quod dicitur in Deuteron. Eum cõstitues quẽ Dominus Deus tuus elegerit. Vnde Apostoli sancti volentes eligere vnum loco Iudę Deũ orauerunt, & orantes dixerunt: Tu Domine qui corda nosti omnium, ostende quem elegeris ex his duobus vnum: vt narrat in Actis diuus Lucas: Vel sic: Os meum, hoc est prophetam, nõ interrogastis. Propheta enim os domini appellatur, iuxta id quod prophera dicit in Psalmo: Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis, hoc est, Dei qui loquitur per os meum. Et noster Esaias cap. 34. Quod ex ore meo procedit, inquit, ille mandauit, nimirum Deus. Si hoc quod in præsenti propheta ait de decem tribubus in Samaria habitantibus intelligitur, facilis est interpretatio. Sed si de duabus tribubus Hierosolymæ commorantibus intelligi dicamus, tunc occurrit quæstio non facilis. Quomodo enim cohærebunt vaticinia Esaiæ & Ieremiæ, cũ Esaias dicat Hebræos non quæsiuisse à Deo consilium, nec os eius interrogasse: Ieremias autem asserat, eos ab ipso Ieremia consilium postulasse. Deumque, qui in Ieremia loquebatur, consuluisse? Huic dubitationi possumus respondere, idem esse non petere consiliũ, ac datum contemnere. Nolebant Iudęi instrui Ieremiæ consilio, nec illud ab eo ex animo petierunt: decreuerant enim se in Aegyptum conferre, sed eum interrogarunt, vt possent, quid ipse sentiret, explorare.

Deut.17.

Act.3.

Psal.44.

Sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciam in vmbra Aegypti.] Aspicis quantum noceat confidere in fortitudine & auxilio principum terrę, & fauore in humano contempto diuino. Aduerte hominum fauores, opes & potentiam,

tentiam, vmbram Aegypti appellari. Vt enim nihil fugacius vmbra, nihil inconstantius, sic res humanæ nihil habent soliditatis, nihil perpetuitatis, nihil firmitudinis. Cur igitur quæris, & ardenter concupiscis res mobilissimas, meras vmbras, quæ tibi pariant confusionem & ignominiam? Si quidã homo ardenti siti æstuaret, & relicto pulchro fonte emittenti fistulis aureis abundantiam gelidarum & excellentiũ aquarum, ad fontis & aquarum vmbram se conuerteret, eãq; amplecteretur, vt ex ea biberet, & sitim sedaret, nónne amẽs & stolidus censeretur? Quis dubitat? Quemadmodũ si fame laborans, pulchra poma in arbore pendentia contemneret, ad eorúmque fallacem vmbram confugeret. Quanto igitur amentior & insanior iudicandus est ille, qui relicto vero Deo, qui est summa illa ac sempiterna substantia, quæ sola satiare potest, inquirit mũdi potentiam, fauorem, & diuitias, fugaces vmbras, nullam animi famem nec sitim extinguentes, in illisq; totã mentẽ, curã & cogitationẽ figit, & collocat? Quę ramus igitur Deum toto animo, humanóque auxilio nequa quam fidamus. Maledictus enim vir, vt ait Ieremias, qui confidit in homine, & ponit carnem brachium suum. Id intelligens Dauid dicebat in psalmo: Nolite confidere in principibus, in filiis hominum, in quibus non est salus. Id experti sunt Iudæi, qui Deo contempto Pharaonis auxilio nitebantur. Venit enim Nabuchodonosor in Iudæam, cũm audiuit mortuum esse Godoliam, descenditq; in Aegyptum, quam expugnauit, & Iudæos qui ibi erãt, interfecit, & ita eos fefellit spes sua. Nã vbi vitam & securitatem inuenire putabant, ibi acerbissimam mortem, & turbulentissimam tempestatẽ inuenerunt. Tales sunt omnes qui relicta terra promissionis relicta religione, ad Aegyptum & Pharaonem, hoc est, ad mundum & diabolum confugiunt, & neglecto spiritu carni obtemperant.

Simile.

Ieremi. 17.

Psal. 145.

In Taphnis.] Taphnis & Hanis sunt duæ ciuitates celebres in Aegypto. Sunt tamen qui dicant Hanem esse vltra Ægyptum.

Onus iumentorum austri.] Id est, dura prophetia aduersus Iudæos, qui in australi parte siti erant eremo confines, qui Ieremiæ non credentes in Aegyptum descenderunt. Hos vocat iumenta, iuxta id quod dicitur in psalmo: Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus est illis. Potest hoc sic explanari: Sequitur prophetia, quæ loquitur de bestiis, quæ vagantur in australi

Psal. 48.

australi parte, hoc est in eremo, & itinere quo ex Iudæa itur ad Aegyptum, in quas incident Iudæi ad Aegyptum descendentes.

In terra tribulationis & angustiæ leæna & leo, ex eis vipera & regulus volans.] In vasta illa solitudine qua Iudæi ibant ad Aegyptũ, erant immanes beluę, leones & leænę, & ex illis locis egrediebatur vipera & regulus volans, hoc est, serpens ignitus, qui saltu & volatu irruebat in Iudæos ferentes diuitias suas super humeros iumentorum, quando se in Aegyptum conferebant. Hæ sunt bestiæ de quibus dixerat: Onus iumentorũ austri. Sunt qui per leonem & leænam intelligãt ipsos Iudæos, quos appellauerat Propheta paulò antè iumẽta austri. Est igitur sensus: In eremo illius regionis australis erunt Iudæi euntes in Aegyptum, ex quibus Iudæis generati sunt illi, quibus posteà Ioannes Baptista dicebat: Progenies viperarum, quis demonstrauit vobis fugere à ventura ira: Nec est nouum populum Iudæorum leænam appellari, cùm in libro Numerorum ita dicat Balaam: Ecce populus vt leœna consurget, & quasi leo erigetur. Qua de re poteris videre Ezechielem capite 19 & Sophon. tertio.

Matt. 3.

Num. 23.

Ideo clamaui super hoc, superbia tantum est, quiescat.] Cùm ego mente aspiciam Aegyptum non posse populo Iudaico opem ferre, clamo illi, vt quiescat, ne ad Aegyptum descendat. Nam Aegyptus superbia mera est, inflatur enim non habens vires.

Nunc ingressus scribe eis super buxum.] Verba sunt Dei. Tu ô Esaia ingredere ad Iudæos, & scribe illis in tabulis buxi, ligni solidi & durabilis sui excidij vaticinationem, vt fit in perpetuum testimonium. Est autem buxus arbor perpetua coma virens, habens folia instar myrti, & lignum firmum, longóque tempore permanens.

Qui dicunt videntibus, nolite videre.] Per videntes intelliguntur Prophetæ, vt poteris videre primo Regum capite 9. & 2. Paralipomenon. 16. Qua de re alibi disseruimus. Dicebant Iudæi prophetis, ne illis recta, sed iocunda vaticinarentur. ideò subdit ea quæ sequuntur.

Loquimini nobis placentia.] Loquimini ea quæ nobis placere sentiritis, & vaticinamini nobis falsa. Aspice perditissimorum hominũ corruptelam & cęcitatẽ. Talis erat Achab, qui interroganti Iosaphat vtrũ esset aliquis Propheta Domini, qui veritatem prædiceret hæc verba respondit: Remãsit vir vnus per quem possumus interrogare Dominum, sed

sed ego odi eum, quia non prophetat mihi bonum, sed malum. Et paulò pòst refert scriptura eundem regem iratum vaticinio prophetæ eum in carcerem coniecisse, vbi pane afflictionis, & aqua angustiæ sustentaretur. Et Asa alium prophetam illi veritatem dicentem in carcerem relegauit. Vtinam hodie nemo esset qui veritatem audire refugeret. At videtur hoc esse tempus illud, de quo dicebat Diuus Paulus in epistola ad Timotheum: Erit enim tempus, cùm sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coaceruabunt sibi magistros prurientes auribus, & à veritate quidē auditū auertent, ad fabulas autem conuertentur. Hi concionatores sunt similes vexillo in summitate mali nauis cōstituto, quod cum vento mouetur & mutatur. Sic illi auditorum voluntatem sequūtur, præsertim principum, & eo tendunt, quo principes propensi sunt. Vt enim heliotropium herba circumagitur cum sole, sic illi cum principum voluntate.

2. Par. 16.

2. Tim. 4.

Simile.

Simile.

Auferte à me viam.] Relinquite hanc viam vaticinandi, declinate à semita, qua ambulatis. Ne nominetis nobis sanctum Israëlis.

Propterea erit vobis iniquitas hæc sicut interruptio cadens.] Id est, vt pars muri minans ruinam, repentè cadit, & secum magnā muri partē trahit, sic iniquitas vestra & fiducia quam in hominibus ponitis, erit in causa, vt vos breui ruatis.

Quoniam subito dum non speratur veniet contritio eius, & comminuetur, sicut conteritur lagena figuli contritione perualida, & inuenietur de fragmentis eius testa, in qua portetur igniculus de incendio, aut hauriatur parum aquæ de fouea, quia hæc dicit Dominus Deus Israël. Si reuertamini & quieſcatis, salui eritis. In silentio & spe erit fortitudo vestra. Et noluistis, & dixistis: Nequaquam, sed ad equos fugiemus. Ideo fugietis. Et super veloces ascendemus. Ideo velociores erunt, qui persequuntur vos. Mille homines à facie terroris vnus, & à facie terroris quinque, fugietis, donec relinquamini quasi malus nauis in vertice montis, quasi signum super collem: Propterea expectat Dominus, vt misereatur vestri, & ideo exaltabitur parcens vobis, quia Deus iudicii Dominus. Beati omnes qui expectant eum. Populus enim Sion habitabit in Ierusalem. Plorans nequaquam plorabis, miserans miserebitur tui. Ad vocem clamoris tui statim vt audierit, respondebit tibi. Et dabit tibi Dominus panem arctum, & aquam breuem, & non faciet auolare à te vltra doctorem tuum, & erunt oculi tui videntes præceptorem tuum, & aures tuæ audient verbum post tergum monentis. Hæc est via, ambulate in ea, & non declinetis nec ad dexteram neque ad sinistram. Et contaminabis

laminas sculpitium argenti tui & vestimentum conflatilis auri tui, & disperges ea, sicut immunditiam menstruatæ. Egredere dices ei. Et dabitur pluuia semini tuo, vbicunque seminaueris in terra, & panis frugum terræ erit vberrimus & pinguis. Pascetur in possessione tua in die illo agnus spatiosè, & tauri tui, & pulli asinorum qui operantur terram commixtum migma comedent, sicut in area ventilatum est.

Quoniam subito dum non speratur.] Describit pœnam contemnentium verbum Dei, & sperãtium in humano auxilio. Sensus est: Ita conteremini, sicut hydria figuli, quando in minuta fusta comminuitur.

Si reuertamini.] Nempè à voluntate vestra, & quiescatis in terra promissionis, non peribitis.

In silentio & spe erit fortitudo vestra.] Vide in quo sit iustorum fortitudo, in tranquillitate & fiducia in Deo ex animi puritate & charitate perfecta. In Psal 36. vbi cõmunis versio habet: Subditus esto Domino, & cura eum, habent alij: Sile Domino & expecta eum. Ita enim potest verti ex Hebraico: Ac si diceret: Esto animo tranquillo, Deóq; obedienti, & pone totam tuam spem in domino, & saluus eris.

Et super veloces ascendemus.] Nos, dicebant Iudæi, ascendemus super equos celeres, vt possimus in Aegyptũ fugere. Quibus Deus ait hoc illis non esse profuturum: Imò eam ob causam fore Babylonios velociores.

Donec relinquamini quasi malus nauis in vertice montis.] Quãdo nauis aliqua frangitur in mari, & ad rupem in alto abscõditam alliditur, tunc eleuatur malus nauis ab illis nautis, qui euaserunt, ibi in terra in aliquo monte, vt eum videntes ij, qui postea ea parte nauigauerint, intelligant esse illic rupem in mari absconditam, aut periculum aliud, & caueant. Sic vos ô Iudæi peribitis in Aegypto, & à Babyloniis interficiemini. Seruabuntur tamen nonnulli pauci, qui erunt velut signum nauis fractæ, hoc est populi euersi, vt deinceps cæteri homines tale signum aspiciẽtes, declinẽt vestram superbiam & inobedientiam, in Deóque fidant, nec velint in solo humano præsidio spem suam collocare.

Propterea expectat Dominus vt misereatur vestri.] Fuerunt Iudæi captiui: sed non statim perdidit eos Deus, sed expectauit, vt eorum misereretur. Nam posteà tempore Cyri reuersi sunt à Babylone in terram suam.

Populus enim Sion habitabit in Ierusalem.] Iudæi post Babylonis captiuitatem reuertentur Hierosolymam, vbi habitabunt.

tabunt. Et tu populе Iudaice qui in captiuitate lachrymas fundes, recipe animum, quia veniet tempus quando non plorabis.

Et dabit tibi panem arctum & aquam breuem.] Dabit tibi Deus id quod tu petieris. Non petes autem rerum superabũ dantiam & vanitates, sed necessarium & honestum alimẽtũ.

Et contaminabis laminas sculptilium, &c.] Comminues idola tua argentea & aurea, & vsque adeò ea immunda iudicabis, vt cum menstruo mulieris immundæ ea compares, Et dices idolo tuo. Egredere de templo. Et tunc dabit tibi Deus magnam bonorum copiam & abundantiam.

Et commistum migma comedent, sicut in area ventilatum est.] Tanta erit frugum copia, vt iumenta comedant migma sine paleis, repurgatum, & purum, sicut in area mundatum est, quod migma anteà solebant mistum cum palea comedere. Migma est pabulum iumentorum, quod nonnulli auenam vocant, alij farraginem. Cæterum, totum hoc ab illo loco: Populus Sion habitabit in Ierusalem, vsque ad finem capitis, potest referri ad Christi aduentum. Tunc enim liberatus est populus, qui per peccatum fuerat captiuus, & habitauit Hierosolymæ, hoc est in ecclesia, quæ est visio pacis, quam Christus suis reliquit. Et id quod dicitur, plorans nequaquã plorabis, hũc habet sẽsum: Quamuis affligaris ô Christiane & pro Christo crucieris, piásque lachrymas fundas, intus tamen in Spiritu senties diuinam quandã consolationẽ, & pro lachrymis vitam æternã consequeris, iuxta illã Christi sentẽtiam: Beati qui lugent, quoniã ipsi consolabuntur. Et ita plorans foris, intus nõ plorabis. Et plorans in hac vita, in altera gaudebis. Vbi vides nõ promittere Deum daturũ suis dilectis mundi voluptates, sed lachrymas & afflictiones: Ideò sequitur. Et dabit Dominus panẽ arctũ, & aquam breuẽ, quia suis dilectis tribuit Deus paupertatem, qua cœlestes diuitias consequantur. Beati enim sunt pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Et id quod Christus promittit daturum se in aduentu suo frugum abundantiam, intelligitur de spirituali alimento, quod Christus suis tribuit abundanter. Cætera quæ in hoc cap. continentur, spiritualem habent intellectum. *Matt. 5.* *Matt. 5.*

Et erunt super omnem montem excelsum, & super omnem collem elevatum riui currentium aquarum in die interfectionis multorum, cum ceciderint turres. Et erit lux lunæ sicut lux solis, &

lux solis erit septempliciter sicut lux septem dierum, in die qua alligauerit dominus vulnus populi sui, & percußuram plagæ eius sanauerit. Ecce nomen domini venit de longinquo, ardens furor eius, & grauis ad portandum. Labia eius repleta sunt indignatione, & lingua eius quasi ignis deuorans. Spiritus eius velut torrens inundans vsque ad medium colli, ad perdendas gentes in nihilum, & frenum erroris, quod erat in maxillis populorum. Canticum erit vobis, sicut vox sanctificatæ solennitatis, & lætitia cordis sicut qui pergit cum tibia, vt intret in montem Domini ad fortem Israël. Et auditam faciet Dominus gloriam vocis suæ, & terrorem brachii sui ostendet in comminatione furoris, & flamma ignis deuorantis. Allidet in turbine & in lapide grandinis. A voce enim Domini pauebit Assur virga percussus, & erit transitus virgæ fundatus, quam requiescere faciet Dominus super eum, & tympanis & citharis in bellis præcipuis expugnabit eos. Præparata est enim ab heri Tophet à rege præparata, profunda & dilatata. Nutrimenta eius ignis, & ligna multa, flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam.

Et erunt super omnem montem excelsum.] Hoc referunt nonnulli ad tempus post captiuitatem Babylonicam, quando Iudæi fuerũt in Iudeã reuersi. Et per diẽ interfectionis cũ ceciderint turres, intelligunt euersionem Babylonis per Cyrum. Alij existimãt hoc referendum esse ad victoriam, quam Iudæi de Sennacheribo reportarunt, & ad cladem illam admirabilem, quæ fuit in exercitu Assyriorum. Per turres fortes intelligunt Sennacheribum, cæteróſque principes & magnates. Et tunc erit sensus: Cùm tibi Deus victoriam tribuerit, dabit tibi omnium frugum tam vberem copiam, vt montium vertices, qui solent esse aridi & infrugiferi, sint præ copia pluuiæ feraces. Potest totum hoc vt dixi, ad Christi aduentũ referri: & tũc per aquas intelligitur gratia & dona Spiritus sancti, quorum vt abundãtiam significaret, dixit non solùm aquam esse in vallibus, sed etiam in montibus & collibus. Per diem interfectionis multorum, cùm ceciderint turres, intelligitur euersio Hierosolymæ per Titum, quo tempore feruor charitatis Christianorum vigebat.

Et erit lux lunæ sicut lux solis.] Hoc est magna erit illo tẽpore lętitia. Tũc enim Israëlitis lux splẽdidissima fulgebit. Vsque adeò erit admirabile gaudium, vt cælestia corpora gaudere & gratulari videantur.

In die qua alligauerit Dominus vulnus populi sui.] Cùm Christus hominum vulnera curauerit. Ille enim est Samaritanus ille,

ille, qui hominem saucium, qui à Ierusalem descēderat in Ie richo, & in manus latronum inciderat, curauit. Sunt qui hoc referunt ad cœlestem Hierosolymam, vbi nullus erit do lor, & illud de claritate solis & lunæ, dicunt futurum esse post finem mundi. Iudæi hoc referunt ad corpoream liberationem à Chaldæis, aut à Sennacheribo. *Luc. 10.*

Ecce nomen Domini venit de longinquo.] Hoc est, de Persia & Media. Inde enim venerunt Darius & Syrus, qui Babylonem euerterunt, & Iudæos in libertatem pristinam reuocarunt. Vel sic: Ecce Dominus veniet de cœlo, vt occidat exercitum Sennacheribi: Id est, mittet angelum suum, qui exercitum euertat. Potest hoc ita explanari: Ecce dominus Deus veniet post multum temporis: Assumet humanam carnem, & euertet sceleratos. Eius aduentu peribunt peccatores, hoc est, desinent esse peccatores, & iustificabuntur. Peribunt non quatenus homines, sed quatenus peccatores. Ita intelligitur. Id quod dicitur in psalmo: Increpasti gentes, & periit impius, Ac si dicat: Tu Domine per te, & per apostolos tuos increpasti peccatores idola colentes, & perierunt eorum peccata, ita vt iam non appellētur idololatræ, sed Christiani. Quod volens propheta explicare, subiungit: Et nomē eorum delesti in æternum, & in sęculum sęculi. Potest hic Esaiæ locus exponi de aduentu Christi ad iudicium. *Psal. 9.*

Et spiritus eius velut torrens inundans vsque ad medium colli.] Comparat iram Dei torrenti inundanti magno impetu, & iam ad guttur accedenti. Poteris per spiritum Dei intelligere angelum, quem Deus misit, vt Assyrios perderet.

Et frenum erroris quod erat in maxillis populorum.] Perdet Deus dominium & principatum tyrannorum, non quo ipsi regunt, sed quo subiectos attrahunt ad perniciem. Huiusmodi sunt principes & præsules, qui blanditiis aut minis contendunt, vt sibi in rebus iniustis diuinæque legi repugnantibus obediant subditi. Talis principatus appellatur hic frenū erroris. Non enim debet subditus in iis rebus obedire, quæ diuinæ voluntati contradicunt. Oportet enim obedire Deo magis quàm hominibus, vt dicebant Apostoli Actorū quinto. Vel sic: Princeps frenum habet, quo subditos regere & moderari debet, & habenas in manu, quas aliquādo laxare cōuenit, aliquando restringere & contrahere. Eos qui sese vitiis dedunt, cohibere debet, & in gyrum rationis ducere, ne appetitum sequentes, viam excidū & vastitatis percurrāt: illis verò qui recta faciunt, & rationē ducē sequūtur, ha-

benas laxare debet, illis fauere, ne à virtutũ cursu desistãt. At quãdo princeps siue præsul improbis fauet, eisq; laxat habenas, iustos verò opprimit & affligit, eiusq; virtutis actiones prohibet grauiter errat, & tale regimen frenũ erroris nũcupatur. Cõparatur præsul equiti, qui habenis equũ moderatur & domat, equus est populus siue ipsa dignitas: Et ita interpretatur D. Gregorius psalmũ illũ: Dormitauerũt qui ascenderũt equos. Et id quod ait Salomõ in Ecclesiaste: Vidi seruos in equis, & principes ambulãtes quasi seruos super terrã. Deplorat iis verbis Salomõ mũdi iniustitiã & cæcitatẽ, qui sceleratos homines ad dignitates euehit, iustos verò deprimit & affligit. Vbi per equos populũ, aut dignitatem & principatũ intelligit, per principes, iustos, qui seipsos regunt, & super appetitum suum principatum tenent, per seruos verò, peccatores, iuxta illud: Qui facit peccatum, seruus est peccati.

Ioan. 8.

Canticum erit vobis.] Efferemini gaudio, canetis præ lętitia, quemadmodum in festis & solennitatibus.

Sicut vox sanctificatæ solennitatis.] Fortasse scribendum est sicut nox, & ita habent nonnulli codices. Ex Hebræo sic possunt hæc verba transferri: Canticum erit vobis noctis præparandi escam. Quæ verba hunc habent sensum: Cantabitis tunc, quemadmodum solent cantare ea nocte, qua præparatur hostia, quæ est orta luce immolanda. solebant enim Hebręi immolare hostiam mane, & eam noctem præcedentem cantionibus transigere. Hebræi dicunt exercitum Sennacheribi fuisse nocte Paschæ occisum. Id quod fauet eorũ interpretationi, qui hoc de Sennacheribo exponunt. Pagninus vertit: Sicut in nocte, &c.

Vt intret in montem Domini.] Id est, in templum, quod situm est in monte Sione.

Et auditam faciet Dominus gloriam vocis suæ.] Per hãc vocem intelligunt nonnulli tonitruum, quod præcesserit cladem exercitus Sennacheribi. Et per flammam ignis deuorantis, ignem, quo combustus est exercitus. Et dicunt fuisse nocte illa nimbum & grandinem, quibus rebus voluit Deus irã suam ostẽdere, & Sennacheribũ terrere. Ideo sequitur: A voce enim Domini pauebit Assur percussus virga, hoc est, diuina iustitia punitus.

Et erit transitus virgæ fundatus.] Percutietur Sẽnacheribus grauiter, nõ leui ictu & flagello, sed duro & fundato vapulabit. Et hãc virgã requiescere faciet Dominus super Sẽnacheribũ, hoc est, nõ statim eũ desinet, sed in percussione permanebit.

bit. Et erit hęc clades Assyriorũ in tympanis & citharis, hoc est, in die Paschę, quando iis instrumentis vti solent. Vel per hæc musica instrumẽta intelligitur lætitia, qua omnes afficiẽbatur interitu Assyriorũ, ob eorũ superbiam & immanitatẽ.

In bellis præcipuis expugnauit eos. Quanuis Assyrij in bellis paruis vicerunt, tamen in bellis magnis expugnati sunt. Vel præcipua bella ea appellat, quæ Dei virtute geruntur.

Præparata est enim ab heri Tophet à rege præparata.] Describit propheta infernũ damnatorum, & dicit illuc deiiciendos esse Assyrios. Vbi aspicis impios esse æternis cruciatibus puniendos. Tophet erat locus prope Hierosolymã in valle filiorum Hennon, quo cadauera & alia immunda proiiciebantur. Sed hîc nõ de eo loco agit Esaias, quoniã non in eo sepultus est Sẽnacheribus, vt literæ diuinæ apertè indicãt, & nos alibi ostẽdimus. Præterea hæc quæ hic de Tophet dicũtur, loco illi qui est propè Hierosolymã, conuenire nõ possunt, sed inferno pro quo hic accipitur, & de quo Esaias in præsenti loquitur. Ait igitur propheta hunc locũ esse pręparatũ à rege, hoc est, à Deo, ab heri, hoc est, initio mundi, & esse profundũ, & capacissimũ, iuxta id ꝙ suprà dixerat: Dilatauit infernꝰ animã suã. Præterea dicit esse igneũ, significãs dãnatorum cruciatus, & æternũ, quia Deus accendit flatu suo pyrã, quemadmodũ ignis sulphure iniecto ardet & alitur. Cæterùm totũ hoc potest referri ad diẽ vltimi iudicij, quando Christus venturus est iudicatũ viuos & mortuos. Et finito iudicio pij ac iusti cantabunt, & æterna voluptate perfundentur, improbi verò in cæcas & æternas tenebras, & in ignem inextinguibilem relegabuntur. Expende literam huius capitis: & fortasse approbabis maximè hanc scientiam. Id quod hic dicitur: Ardens furor eius, &c. fuerat iã à Dauide prædictum in psalmo: Deus manifestè veniet, Deus noster, & non silebit, ignis in conspectu eius ardebit, & in circuitu eius tẽpestas valida. Quæ quidẽ de secundo Christi aduentu dicuntur, quanquã possint ad primũ etiam referri. Per Assur intelligitur diabolus, & cæteri impij, qui sunt in æternum cruciandi.

Supra 5.

Psal. 49.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXX.

Et ordiremini telam.] In hebræo est, ve linsoc massecah. Prima dictio est verbum nasac, quod præter alia significat abscondere, ideò potest hic locus ita verti: Et abscõderent se

abscondere, ideò potest hic locus ita verti: Et absconderet secretum, vel vt se absconderent sub alto præsidio, vt sit sensus: Væ illis qui volunt sub Ægypti tutela abscondi, potius quàm ad meipsum confugere. Sed quoniam verbum hoc nasac, significat constituere, potest hic ad principis electionẽ referri, vt in 2. psal. Ego autem constitutus sum rex. Hinc quidã Hebræus sic hunc locum interpretatur. Væ filij̃ desertores, dicit Dominus, vt ponerent super se principes non secundum voluntatem meam. Vbi vides regem & præsulem eligere iniustum & ineptum, esse ordiri telam aduersus Deũ. Huiusmodi præsulis principatum appellat posteà Esaias frænum erroris.

Ecce nomen Domini venit de longinquo.] Septuaginta habent: Ecce nomen Domini venit post tempus multũ. Quod de Christo intelligitur: Thargum habet ita: Ecce nomen Domini reuelatum, quemadmodum vaticinati sunt Prophetæ, qui fuerunt ab initio. Ac si Esaias ostenderet Christum, & diceret, Ecce Christum: Hic est ille, quem diuini vates multò antè venturum esse prædixerant. Pro de longinquo in hebraico est mimmerchac, quod ad verbũ potest verti, de longinquitate.

Tophet à rege præparata.] Pagninus habet, Tophet etiam ipsi regi præparata est. Quidam per hunc regem, cui Deus infernum parauit, intelligũt Sennacheribum: Ego existimo esse diabolum, de quo ait Christus apud Matthæum: Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo, & angelis eius. Per regem igitur mundi intelligitur diabolus, quem Christus apud Ioannem principem huius mundi vocat, cui Deus infernum parauit.

Matt. 25.

Ioan. 12.

Argumentum Capitis XXXI.

Deplorat Esaias eorum Iudæorum calamitatem, qui relicto vero Deo ad Aegypti præsidium confugiebant. Describit Sennacheribi interitum, & ad fiduciam in Deo collocandum exhortatur. Est idem ferè argumentum cum superiore.

CAPVT XXXI.

Væ qui

AE qui descendunt in Aegyptum ad auxilium in equis sperantes, & habentes fiduciam super quadrigis, quia multæ sunt, & super equitibus, quia prænalidi nimis, & nō sunt confusi super sanctum Israël, & Dominum non requisierunt. Ipse autem sapiēs adduxit malum, & verba sua nō abstulit. Et consurget contra domum pessimorum, & contra auxilium operantiū iniquitatē. Aegyptus homo & non Deus & equi eorum caro & non spiritus. Et Dominus inclinabit manum suam, & corruet auxiliator, & cadet, cui præstatur auxilium, simulque omnes consumentur, quia hæc dicit Dominus ad me: Quomodo si rugeat leo, & catulus leonis super prædam suā cum corruerit ei multitudo pastorum à voce eorum non formidabit, & à multitudine eorum non pauebit, sic descendet Dominus exercituum, vt prælietur super montem Sion, & super collem eius. Sicut aues volantes, sic proteget Dominus exercituum Israel, protegens & liberans, trāsiens & saluans. Conuertimini sicut in profundum receſſeratis filii Israel. In die enim illa abiiciet vir idola argenti sui, & idola auri sui, quæ fecerunt vobis manus vestræ in peccatum. Et cadet Assur in gladio non viri, & gladius non hominis vorabit eum & fugiet non à facie gladii, & iuuenes eius vectigales erunt, & fortitudo eius à terrore transibit, & pauebunt fugientes principes eius. Dixit Dominus, cuius ignis est in Sion, & caminus eius in Ierusalem.

EXPLANATIO.

Væ qui descendunt in Aegyptum.] Capite præcedenti hortatus fuit propheta Iudæos, ne descenderent in Aegyptum. Et quoniam præuiderat, eos descensuros esse, plangit eorum excidium & vastitatem. *Exod. 14.*

Habentes fiduciam super quadrigis.] Deberent Iudæi ad memoriā reuocare, quàm parum hęc omnia Aegyptiis profuissent, quando ipsos Iudęos persequentes, fuerunt in mari Rubro mirabiliter submersi. Deberentq; dicere cum Dauide: Hi in curribus & hi in equis, nos autem in nomine Domini sperabimus. *Psal. 19.*

Et Dominum non requisierunt.] Animo, nam verbis ostendebant se velle diuinum consilium sectari.

Et verba sua non abstulit.] Id est, Deus qui omnia scit, Iudæos afflixit, sed id quod dixerat esse illis facturum, non reuocauit, sed compleuit ea, quæ per prophetas fuerat comminatus.

Quomodo

Quomodo si rugiat leo.] Sensus est: Vt leo esuriens & prædam lacerans non terretur à pastoribus, sic Deus intrepidè præliabitur super montem Sion pro populo suo. Et vt aues vt pullos suos protegant, volitant super nidos suos, & rostro ac vnguibus contra alias aues fortiter pugnant, sic Deus defender Hierosolymam aduersus inimicos suos. Alludit ad cladem Assyriorum propè Hierosolymam, quando Deus Iudæos eripuit, & Sennacheribi exercitum vna nocte per angelum suum interfecit. Comparat propheta Deum leoni, propter fortitudinem, & regium principatum super alia animalia. Ita Deum D. Ioannes appellat in Apocalypsi dicens: *Apoc.5.* Vicit leo de tribu Iuda. Comparat eum quoque aui propter velocitatem. Et ipse Christus apud Matthæum ait: *Matt.23.* Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas, & noluisti. Et in Deut. dicitur de Deo. Expandit alas suas, & assumpsit eum atq; portauit in humeris suis. *Deut.32.* Apud hunc eundem prophetam cap. 10. minatus fuerat Rex Assyriorum perditurum se esse nidum cum pullis. At Dominus modò promittit defensurum se esse eundem nidum, ipsum autem regem perditurum. *Supr.10.*

Conuertimini filii Israël.] Hortatur Iudæos, vt ab infidelitate & profunda voragine vitiorũ exeant, & ad Deũ cõuertãtur.

In die enim illa abiiciet vir idola argenti sui.] Euerso Sennacheribo post admirabilẽ illam victoriam, quam de eo Iudæi nõ humano sed diuino præsidio adepti sunt, repudiarũt idola, seq; ad veram Dei religionẽ reuocarunt. Nonnulli referunt hoc ad tempus post reditum á Babylonica captiuitate.

Et fugiet non à facie gladii.] Nimirum humani, sed à facie angeli exercitum suum, occidentis. Aufugit Sennacheribus cum paucis, seque contulit in terram suam, vbi fuit à filiis suis interfectus.

Et iuuenes eius vectigales erunt] Famuli Sennacheribi erunt subditi Persis & Medis, illisque vectigal & tributum soluẽt.

Et fortitudo eius à terrore transibit.] Sennacheribi fortitudo deficiet ob terrorem angeli stragem inferẽtis. Et magnates cum eo fugientes etiam terrebuntur. Tradunt Hebræi de cẽ solũ cũ rege se in fugã conieciſſe omnib⁹ aliis interfectis.

Cuius ignis est in Sion, & caminus eius in Ierusalẽ.] Per ignem hunc intellige eum qui erat Hierosolymæ in altari, in quo victimæ cremabantur, quem Dominus in Leuitico præcipiebat, vt semper in altari suo arderet. Poterit hoc sic explanari: Hæc dicit Deus, qui habet ignem ad inimicos suos confu-

mendos.

mendos. Vel per ignē Sionis & Hierosolymæ intellige amorem & charitatem in ecclesia, quæ, vt alibi ostēdimus, & Siō & Hierosolyma nuncupatur. Hic est ignis ille, de quo Deus dicebat in Leuitico: Si obtuleris munus primitiarum frugū tuarum Domino de spicis adhuc virentibus, torrebis igne. Spicæ sunt actiones, paleæ autem solum verba: Non loquitur hic Deus de oblatione palearum, sed spicarum, non enim solū verba quærit à nobis Deus, sed opera: ea autem debent esse igne charitatis incensa. Non vult hic spicas virentes, sed torridas, absq; mundi quisquiliis. Actiones enim absq; amore & charitate ad vitam æternam nō prosunt, iuxta id quod ait D. Paulus: Si linguis hominū loquar & angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum velut æs sonans, aut cymbalū tinniens. Et statim subiungit multa, ostendens nulla opera ab eo qui est sine charitate, confecta, ad cœlestē beatitudinem prodesse. Vt enim cymbalum tinniens omnes ad templum & ecclesiam vocat, ipsum autem illuc non ingreditur, sic ille, qui de virtute disserit, ea autem caret, qui præclarè loquitur, sed malè agit, alios ad excellentes virtutis actiones hortatur, vbi est verę laudis domicilium, illuc autem ipse non vult introire, sed omnibus verę dignitatis ornamētis nudatus, in summa ignominia versatur. Vt igitur actiones sint meritoriæ, oportet eas esse cum amore coniunctas, & igne charitatis inflammatas. Hic est ignis ille, quem Dominus in altari suo, hoc est, in anima nostra semper ardere præcipiebat: de quo ipse ait apud Lucam: Ignem veni mittere in terrā, & quid volo, nisi accendatur? Si Deum interroges, quid attulit in mundum, respondebit tibi, amorem. Hoc enim est quod ait: Ignem veni mittere in terrā. Si ab eo quæras, quæres eum attulit in mundum, respondebit, fuisse amorem. Ait enim D. Ioannes: Sic Deus dilexit mundum, vt filium suum vnigenitum daret. Si ab eo petas quid prædicauit, respondebit amorem. Ait enim: Diliges dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, &c & proximū tuum sicut teipsum. Si ab eo scire velis quid in suo testamento commendauit, respondebit amorem, ita enim dicit. Hæc mando vobis vt diligatis inuicē. Quid multa? si eū interroges quid est, respondebit esse amorem: Ita enim ait eius Apostolus: Deus charitas est, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo. sine igne charitatis, ei qui est ipsa charitas, nemo gratus est. Cur Lutherani cæteriq; hæretici sacrā scripturam tam falsō, tam impiè & deprauatè interpretātur, nisi quia

Figura. *Leuit. 2.*

1. Cor. 13.

Similitudo.

Luc. 12.

Ioan. 3.

Luc. 13.

Ioan. 15.

Ioan. 14.

quia carent hoc igne, in quo deberent purissimum aurum dã
uinarum literarum fundere & conflare: Ingredere aurificum
Simile. officinas, videbis eos ex eodem auro pulchra ac diuersa mo
nilia efficere, quoniam ita vult dominus auri Sancti aca-
tholici doctores sunt aurifices, diuina scriptura est aurũ, imò
ipso auro multò precioſior. Lex oris tui, inquit Dauid, lo-
Psal. 118. quens cum Deo, super millia auri & argẽti. Et filius eius Sa-
Prou. 16. lomon in Prouerbiis: Posside sapientiam, quia auro melior
est. Ingredere doctorum officinas, inuenies eos admirabilia
& elegantia monilia ex eodem auro sanctæ scripturæ miro
artificio polire. Hieronymus efficit diuina sacraria, & reli-
quiaria. Augustinus cõnectit catenã auream subtilissimam.
Chrysostomus conflat aureos illos & precioſos canales, qui
bus eius incredibilis verborum elegantia, & sententiarũ co-
pia & amplitudo copiosissimè fluunt. Et eodẽ modo de cæ-
teris doctoribus. Hinc fluit catholicarum interpretationum
varietas. Quanquam enim vna atq; eadem est sacra scriptu:
ra, quanquam locus vnus à multis expositus sit idem, vult ta
men Deus, vult dominus scripturę, vt varii doctores diuersi
artifices, ex eodem auro diuersa aliquãdo, sed pia & vera, &
catholica monilia confient & perpoliant. Sed vt in nullã au
rificis officinam introibis, in qua nõ inuenias ignis fornacẽ,
vbi aurum fundatur & confletur, nam aliter erit, frigidũ fer:
rum contundere, vt dicitur in Prouerbio, sic in animis san-
ctorum doctorum est quędam ignis fornax, quoddam amo
ris incendium, vbi conflant & seipsos, & suam doctrinã, sen-
tentias, & interpretationes. Vtinam diuinus spiritus animũ
meum afflet, in eóque hanc charitatis flammam incendat, in
qua meas cogitationes, verba, & opera, & denique totum
Exod. 3. meipsum conflet & fundat. Hic est ignis ille admirabili ru-
bi, ad quem Deus accedere iussit Moysen, qui erat sacram ac
diuinam legem scripturus, & quem modò Deus per Esaiam
ait esse Hierosolymæ, & in Sione, hoc est, in sancta sua ca-
tholica & apostolica ecclesia, cuius vniuersalis pastor est
summus Pontifex Romanus episcopus Christi vicarius, &
successor D. Petri apostolorum principis, super quem Chri-
stus ecclesiam suam ædificauit.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXXI.

Væ qui descendunt in Aegyptum.] Pro væ, est in Hebraico
Hoi: quæ dictio potest verti Væ, vt sit interiectio comminan-
tis:

tis: quam rationem secutus est noster interpres: vel heu, vt sit interiectio dolentis & plorantis. Id quod à nobis fuit alio in loco explanatum.

Et iuuenes eius vectigales erunt.] In Hebraico est: Et iuuenes eius Lamas erunt. Pagninus vertit: Tributarij erunt. Quod cum versione nostra in idem coincidit. Potest verti: In liquefactionem erunt. Ac si diceret: Cadent animis & terrore deficient. Huic interpretationi fauet Thargũ ita habẽs: Fortes eius in confractione erunt. Septuaginta transtulerũt: Superabuntur. Illi enim qui in bello animo destituuntur & euanescunt, facilè superantur. Verbum est malas, quod significat euanescere, dissolutum esse, fugere, & interire: quã significationem sequuntur Septuaginta, & qui eos imitantur. Iosue 7. vbi nostra versio habet: Pertimuitq; cor populi, poterat verti: dissolutũ est cor populi, aut liquefactũ est, idẽ enim verbũ est in hoc & in illo loco. Potest eriã esse à dictiõe Mas quæ significat tributum, angariã, & censum, vt Threnor. 1. Princeps prouinciarum facta est sub tributo. Ad hanc significationem attẽdit noster interpres, quẽ secutus est Pagninus cum aliis. Ab hac dictione venit per addictionẽ aspirationis Hebraicæ in fine Missah, quæ dictio significat sacrificium, & oblationem factam Domino superiori propter debitum munus personale, vt in Deuteron. cap. 16. Oblationem spõtaneã manus tuę, quam offeres iuxta benedictionem Dei tui. Hoc nomẽ nostro sacrificio impositũ retinemus nos Christiani, & ita appellatur à nobis Missa, quod nomen nec Latinum est, neque Græcum, sed Hebraicum. Vnde colliges Lutheranorum errorem, asserentium Missam nõ esse sacrificium, nec ita debere appellari, cùm etiam hoc nomen Missa ab ecclesia receptum & retentum, & ita à principio semper vsque adhuc appellarum, sacrificium & oblationem significet. Sed post Lutherũ alij multò eo tetriores existunt, qui nõ solùm aiũt Missam non esse sacrificium, sed, quod detestabilius est, ipsam Missam, quæ est in ecclesia ab Apostolorum tempore, quam sancti & antiqui patres celebrarunt, quæ semper fuit apud Christianos in summa veneratione, penitus negant & irrident, idololatriamq; vocant. O impietatem nefariam? ô cæcitatem intolerabilem? ô obstinationem dignam gemitu, omnique lachrymarum abundantia.

Argumentum Capitis XXXII.

Describit Esaias regnum Ezechiæ iusti ac pij regis, & ex conse-

consequenti qualitates regni bene instituti. Sed cùm hæc literis mandaret, intuebatur mente, Christi regnum, de quo præcipuè loquebatur: Prædicit infidelium Iudæorum excidium & calamitatem ob eorũ in Christum nefariam impietatem & incredibilẽ ingratitudinem, ipsiusq; Christi regni euangelicam pacem & quietem.

CAPVT XXXII.

Ecce in iustitia regnabit rex, & principes in iustitia præerunt. Et erit vir sicut qui abscõditur à vento, & celat se à tempestate, sicut riui aquarũ in siti & vmbra petræ prominentis in terra deserta. Non caligabunt oculi videntium, & aures audientium diligenter auscultabunt, & cor stultorũ intelliget scientiam, & lingua balborum velociter loquetur & plane. Non vocabitur vltra iis qui insipiẽs est princeps, neque fraudulentus appellabitur maior. Stultus enim fatua loquetur, et cor eius faciet iniquitatem, vt perficiat simulationẽ, loquatur ad Dominum fraudulenter, & vacuam faciat animam esurientis, & potum sitienti auferat, fraudulenti vasa pessima sunt. Ipse enim cogitationes concinnabit ad perdẽdos mites in sermone mendacii cum loqueretur pauper iudicium. Princeps vero ea quæ digna sunt principe cogitabit, & ipse super duces stabit. Mulieres opulentæ surgite, & audite vocem meam, filiæ confidentes percipite auribus eloquium meum. Post dies & annos & vos conturbabimini confidentes. Consummata est enim vindemia, collectio vltrà non veniet.

EXPLANATIO.

Ecce in iustitia regnabit rex.] Consolatur Propheta Iudæos, qui existimabant Ezechiam amissurum esse regnum, essẽque à Sennacheribo superandũ. Non ita erit, inquit, sed regnabit exercẽs iustitiam, eiusq; regnum erit præclarè gubernatum. Sed hic rex, quem diuinus vates animo contẽplabatur Christus est, eiusque regno, potius quam Ezechiæ ea conueniũt, quæ hic dicit Esaias. Est igitur Christus rex ille, qui in summa ac diuina iustitia regnat. Non enim est acceptor personarum, vt dicitur in lib. 2. Paralipomenõ, & D. Paulus in epist. ad Romanos scripta testatur. Hic est rex ille, quẽ diuini vates prædixerunt Hierosolymę & in Sione, hoc est, in ecclesia catholica esse regnaturum. Hũc diuino Spiritu afflatus Dauid inducit hoc pacto loquentẽ. Ego autem constitutus sum rex ab eo

Rom. 2.

ab eo super Sion in monte sancto eius, prædicans præceptũ eius. Quæ verba Dauidi congruere nequaquam possunt, sed sequitur enim statim: Dominus dixit ad me, filius meus es tu ego hodie genui te. Postula à me & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Quę verba fieri non potest vt conueniant Dauidi, sed Christo, de quo Paulus in actis Apostolorum, & in epistola ad Hebræos ea interpretatur. Hic est rex ille de quo dicitur in Psal. Rex noster ante secula operatus est salutem in medio terræ. Et Esaias: Domine iudex noster, Dominus legifer noster, Dominus rex noster ipse saluabit nos. Et Sophonias: Lętare & exulta in omni corde filia Ierusalem, abstulit Dominus iudicium tuum, auertit inimicos tuos, rex Israël in medio tui. Hunc regem quærebant Magi dicentes, Vbi est qui natus est rex Iudæorum? Hic est ille, qui super crucẽ hunc titulũ scriptum literis Latinis, Græcis, & Hebraicis habuit: Iesus Nazarenus rex Iudęorum. Hanc inscriptionem Pilatus nõ sine mysterio iussit cruci affigere, & in ea reclamantibus Iudæis manere. Dispositum enim Deus, vt Pilatus, qui Iudęis in morte Christi assensus est, eisdem in delendo titulo nequaquam assentiretur, vt esset vniuerso orbi cognitum & perspectum, esse Iesum Christum Iudæorum regem, illis per sanctos vates sæpenumero promissum. Ideo tribus linguis fuit titulus inscriptus, vt posset ab omnibus legi & intelligi. Hæ enim linguæ erant cæteris aliis communiores in mundo. Et quoniam Christus rex est, non Iudęorum secundum carnem tãtùm, sed verè Iudæorum, hoc est, confitentiũ & credentium, qui secundum spiritum Iudæi sunt, siue sint Iudęi secundum carnem, siue Græci, siue Latini, ideò non vna tantum lingua, sed tribus fuit titulus inscriptus. De regno verò Christi ea poteris videre, quæ supra annotauimus in cap. 9.

Psal. 2. Act. 15. Hebr. 1. Psal. 73. Infra 33. Soph. 3. Matt. 2. Ioan. 19.

Et principes præerunt in iudicio.] In regno bene constituto principes præsunt ad iudicium faciendum. Non enim decet, vt causas quibusuis cõmittant, ipsi autem solùm deliciis & voluptatibus se dedant. Debent enim nõ solùm residere, sed præsidere. Docet locus hic, apertè ostẽdit, in quo errore versentur ij, qui reges & præsules posse à suis ouibus perpetuò abesse temerè affirmant: cùm hic dicat Propheta, in regno fœlici & recto principes non solùm populo adesse, sed præesse. Luna etsi sit minor stellis, plus tamẽ mouet hęc inferiora, quã quæuis illarum, non quod ex se efficaciorem habeat virtutem & influentiam, sed quia ad nos propius accedit: est enim

Similc. enim in infimo orbe, vbi citima radius solis accensa conuertitur. Vbi vides quantum habeat momẽti ad mouendũ propinquitas. Eodem modo præsul debet præsentia sua ouesius regere, & rex à suo regno non discedere, vt possint subditos suos ad virtutem mouere, & recte gubernare.

Et erit vir sicut qui absconditur à vento.] Sensus est: Quicunq; sub vmbraculo huius regis iusti fuerit, sic erit tutus in afflictionibus huiusce mundi procellis, quemadmodum qui ventum & tempestatem fugiens, se in loco tutissimo abscondit. Et erit veluti ille qui laborans siti, purissimos fontes viuarum aquarũ inuenerit in deserto, & qui in vehementi æstu ardore cuncta torrente, in placidissima vmbra ingentis rupis requieuerit. Aspicis hic multò potius & melius hæc de Christo intelligi, quàm de Ezechia. Docet igitur hic locus Dei erga pios viros clementiam & benignitatem, qui eos ad seipsum confugientes protegit, & reficit, & in suis periclis & calamitatibus tuetur & consolatur. Atqui in ærumnis suis ad mundum confugiunt, decipiuntur. Nam vbi præsidiũ & remedium inuenire existimant, ibi reperiunt maiora pericula, & subeunt vehemẽtiores tempestates. Potest hic locus ita verti: Et erit vir ille vice latibuli à vento, & absconsio à nimbo. Vt sit sensus: Rex hic iustus erit omnium afflictorũ refugium. Quod eandem habet sententiam cum priori expositione. Sed nunc vir accipitur pro rege, & in priori explanatione pro eo, qui confugit ad regem.

Non caligabunt oculi videntium.] Regnante Christo oculi eorum, qui antea cæci fuerant, iam videbunt, & qui surdi fuerant, diligenter audient. Hæc omnia fuerunt in aduentu Christi & corporaliter impleta, & spiritualiter.

Non vocabitur vltra iis qui insipiens est princeps, neque fraudulentus appellatur magnus.] Nullus insipiens constituetur princeps, & nullus homo fallax & dolosus efferetur ad dignitatem. Aspicis hic in regno benè constituto nec ignorantẽ nec fallacem ad honorem & principatum promoueri. In lib. Leuitici præcepit Deus, ne animal sibi oblatum esset cæcũ. Qua in re significauit debere præsulem esse sapientẽ. Animal sine oculis est. Præsul sine scientia. In templo Salomonis erant bases, in quibus erãt sculpti leones & boues & cherubin. Dauid sanguinarius templum illud, quod ecclesiæ catholicæ gerebat imaginem, ædificare non potuit, sed Salomon rex pacificus. Quoniã venturus erat rex pacis Christus Deus noster, qui non alieno sanguine fuso, sed suo proprio ædificaret

Leuit. 2.

3. Reg. 7. 1. Par. 22.

eccle

ecclesiã, omnia vt ait Apost. ad Col. suo sanguine pacificans *Coloss. 1.*
siue quæ in terris siue quę in cœlis sunt. Quam ob causam cũ
Esaias principem pacis appellauit. Quid igitur sunt bases in *Supra 9.*
templo, nisi Præsules in ecclesia. Quid per leones in basibus
sculptos, nisi præsulum fortitudo significatur? Quid per bo-
ues nisi labores? Quid per cherubim, nisi scientię plenitudo?
Significat enim cherubim scientiam multiplicatam vel scię-
tiæ plenitudinem. Quemadmodum ergo bases illæ non erãt
sine cherubim, sic non debent esse præsules sine scientia. Hoc
intelligens D. Paulus ita ait in Epistola ad Ephesios: Ipse de *Ephe. 4.*
dit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem propheras,
alios verò euangelistas, alios autẽ pastores & doctores. Vbi
vides eum, qui pastor est doctorem esse debere. Non enim
dicit: Alios pastores alios verò magistros sed alios autem pa
stores & magistros. Et in epistola ad Timotheum ita ait: *1. Tim. 3.*
Oportet episcopũ esse sobrium, prudentem, ornatum, pudi-
cum, hospitalem, & doctorem. Inter qualitates pastoris nu-
merat scientiam & doctrinam. Cęterum hæc verba Esaiæ
poterunt habere hunc sensum: Tunc non erit locus adulatio
ni & mendacio, sed veritati: non enim laudabitur insipiens
nec fraudulentus.

Stultus enim fatua loquetur.] Explicat quis sit stultus. Lege qualitates stulti, quas hic numerat Esaias, & videbis scelera: tum omnem stultum esse.

Et loquatur ad Dominum fraudulenter.] Particula ad, ponitur pro contra. Vel loqui ad Dominũ fraudulenter est, Deo vota facere animo fallaci & iniquo, quæ non proponat implere.

Fraudulenti vasa peßima sunt.] Appellat Propheta cogitationes hominis fallacis & flagitiosi vasa siue arma, quibus simplices decipit & occidit. Vel per vasa intelligit mensuras falsas. Vel homines sperare à familiaritate & consuetudine hominum fallacium. Quasi dicat: Ne velis vti familiariter homine iniquo & fradulento, ne comedas cum eo, nam etiã vasa eius pessima sunt.

Mulieres opulentæ surgite.] Hactenus locutus est de regni Christi felicitate. Nunc prædicit calamitatem eorum, qui nõ erãt Christum recepturi. Eos vocat mulieres, & filias, ob eorum fragilitatem: excitatque vt surgant, & audiant suarum calamitatum vaticinium. Possunt per mulieres intelligi ciuitates, per filias oppidula, villæ, & castella.

Post dies & annos.] Sensus est: Post Christi aduentum vos qui Christum contempseritis, post multum ab hinc tempus

conturbamini, & euertemini. Consummabit ut vindemia & relinquemini, vt vmbraculũ in vinea, & nullũ posteà fructũ feretis. Prædicit euersionem Hierosolymę per Titum, aliarũque ciuitatum, quæ Christum recipere noluerunt.

Obstupescite opulentæ, conturbamini confidentes, exuite vos & confundemini, accingite lumbos vestros. Super vbera plangite, super regione desiderabili, super vinea fertili. Super humum populi mei spinæ & vepres ascendent, quanto magis super omnes domos gaudii ciuitatis exultantis. Domus enim dimissa est, multitudo vrbis relicta est, tenebræ & palpatio factæ sunt super spelucas vsque in æternum. Gaudium onagrorum pastua gregum, donec effundatur super nos spiritus de excelso. Et erit desertum in Charmel, & Charmel in saltum reputabitur, & habitabit in solitudine iudicii, & iustitia in Charmel sedebit. Et erit opus iustitiæ pax, & cultus iustitiæ silentium, securitas vsque in sempiternum. Et sedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiduciæ & in requie opulenta. Grando autem in descensione saltus, & humilitate humiliabitur ciuitas. Beati qui seminatis super omnes aquas, immittentes pedem bouis & asini. Supra 28.

Obstupescite opulentæ.] O ciuitates Iudææ nobiles diuitiisque affluentes admiratione terremini: nam post vindemiam, post vestram euersionẽ & captiuitatem per Titum non remanebunt botri, qui deinceps colligãtur. Conturbabimini, quæ in humano præsidio fiduciam collocatis. Plorate & exuite vos, vestras preciosas vestes deponẽtes. Induite vos saccis super renes. Plangite super vbera: hoc est, pectora vestra lachrymis implete. Deplorate regionẽ desiderabilẽ, & vineã feracem & amœnam, quæ propter infidelitatẽ conuertetur in amaritudinem, & à Romanis euertetur. Sunt qui dicant intelligi hoc de captiuitate Babylonica. Sed verba hæc: Consummata est enim vindemia, collectio vltrà non erit: offendunt hoc non de Babylonica, sed de Romana captiuitate intelligi. Est enim perspicuum post Babylonicam captiuitatem fuisse Iudæos in Iudæa collectos, & fructum religionis & pietatis attulisse.

Super humum populi mei.] Si spinæ & vepres repleturæ sunt Hierosolymam, quantò magis alia oppida Iudææ dedita mundi voluptatibus, vbi non est templũ, nec tanta erga Deum religio? Vel sic: Si templum Hierosolymę est comburendum, quantò magis domus ciuitatis: Si domus orationis est euertenda, quantò magis domus voluptatum?

Domus enim dimissa est.] Id etiam Iudæis prædixit Christus. Ecce,

Ecce, inquens relinquetur vobis domus vestra deserta. *Luc.13.*

Tenebræ & palpatio factæ sunt super speluncas.] In ruinis & speluncis vbi fuerunt domus, erunt obscuritates, & tam dēsę tenebræ, vt possint palpari, & vsque adeò erunt loca illa deserta, vt habitent ibi onagri & greges. Vbi modò sunt ciuitates, erunt postea cauernæ & latibula ferarum.

Donec effundatur super nos spiritus de excelso.] Versabuntur Iudęi in iis ęrumnis & miseriis donec in Christum credant. Multi enim ex Iudæis receperunt euangelium, super quos effusus est spiritus ex alto, & verā fœlicitatē consecuti sunt.

Et erit desertum in Charmel.] Id est, Solitudo gentium vertetur in diuitias Israëlis, & Israël reputabitur inter gentes. Prędicit conuersionem gentium, & cæcitatem Iudæorum.

Et habitabit in solitudine iudicium.] In ecclesia ex gentibus congregata, quæ anteà erat sterile desertum sine virtutum fructibus, erit iudicium, & iustitia erit recta, & præclara gubernandi ratio.

Et erit opus iustitiæ pax.] Ex iustitia sequetur pax. Sic dicitur in Psalmo: Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis. Vbi vides iustitiam esse radicem, & velut fundamentum pacis, nec posse esse pacem absque iustitia. Ideò dicitur in Psalmo: Iustitia & Pax osculatę sunt. Quibus verbis *Psal.71.* *Psal.48.* voluit Diuinus vates iustitiæ & pacis coniunctionem explicare. Princeps aut Præsul, qui voluerit subditos in pace gubernare, sit iustus, & æqualis, & in medio constitutus. Nam Christus Deus noster dicens discipulis suis: Pax vobis, stetit in medio, vt D. Ioānes testatur. Si Præsul steterit in medio, si *Ioan. 20.* seruauerit æqualitatē, in qua iustitia cōsistit, si nō odium, aut amorē ceteroscę affectus iudiciū corrūpentes, sed rectam rationē fuerit secutꝰ, præclarè administrabit, & florebit in diebus eius abundātia pacis. Ex quo colliges ridiculū esse prędicare, qui cū ipse nō sit in medio, cū affectus sequatur, cū deniq; sit iniustus, ad pacē subditos hortatur. Est enim hoc id quod ait Ieremias, dicens: pax pax, & non erat pax. Sit præsul in *Ierem. 6.* medio, tribuat vnicuiq; quod suum est, & tunc dicat pax vobis. Si enim in medio fuerit, nec erit motus, nec à constantia dejectus. Cur terra sola immobilis est ex omnibus elemētis, nisi quia est in medio mundi veluti centrū constituta? Ima sede semper hæret, cōplexa medium mundi locum, & in eā ferantur omnia suo motu pondera, Ideò quietā manet, cùm *Simile.* omnia alia elementa moueantur. Si præsul quietem voluerit obtinere, si veluti terra producens fructus, humilis nō su-

Perbus, omnes recipiat, fitq; in medio collocatus, & tunc di-
Supra 9. cat: Pax vobis, & imitetur Christum, quem Esaias alio loco principem pacis appellat. Sunt multi prælules, qui in fine suę gubernationis gloriantur se suis relinquere pecunias & possessiones, cùm potius deberent gloriari se pacem reliquisse. Non enim Christus summus ille & excellentissimus pastor inquit, Diuitias & possessiones relinquo vobis. Sed quid ait? Pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis. Vide quid relinquat suis subditis, pacem, non mundi copias, non aurum, non argentum, non dissensiones, non discordias, sed pacem, quæ sine iustitia esse non potest. Aspicis hic effectum ac fructum iustitiæ esse pacem. Vnde argumento à contrario sensu effectus ac fructus iniustitiæ est bellum & discordia. Iustitia parit pacem, iniustitia dissẽtionem. Potest enim hic locus Esaię intelligi de iustitia, qua homines iustificantur, quasi dicat: Iustitia quæ est per fidem formatam, pariet animi pacem & tranquillitatem. Etsi enim vir iustus in bellis & periculis versetur, etsi tormentis opprimatur, animi tamen pacem non admittit. Imò appetit pro Christo vitam cum mor-
Psal. 71. te commutare, vt tali morte immortalitatem consequatur: Et de hac iustitia potest intelligi id, quod dicitur in psalmo. Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis. Quia vbi est gratia, ibi est pax. Et ob eam causam diuus Paulus in exordio suarum epistolarum imprecatur gratiam & pacem. Sine gratia enim vera pax esse non potest. Ex quo colliges impio non esse pacem, quemadmodum ait Esaias capite 48. & quinquagesimo septimo.

Et cultus iustitiæ silentium.] Exercebitur iustitia in silentio, sine iudicum tumultu & clamore. Non insultabunt iudices eis, quos damnauerint, sed compatientur, & eorum miserebuntur. Vel sic: Nullus erit clamor oppressorum, quia nemo opprimetur.

In pulchritudine pacis.] Pacem appellat pulchram. Si bellicosi homines faciem pacis oculis suis aspicerent, non possent eam non ardenter diligere. Quid enim pulchrius pace? Si eius pulchritudo humanis oculis cerneretur, mirabiles sui ipsius amores excitaret. Contrà verò quid fœdius & turpius bello? quid truculentius? quid immanius? Et tamẽ cæci homines bello potius quàm pace delectantur. Non sunt hi hæredes Christi, quoniam pacem, quam ipse in testamento suo reliquit, nolunt accipere.

Grando autem in descensione saltus.] Sensus est, In syluam infrugi-

infrugiferam irruet grando, quæ eam vastet & perdat: hoc est, in homines infideles veniet afflictio, nec tamen propter hoc Ecclesia fidelium efferetur superbia & elatione.

Beati qui seminatis super omnes aquas immittentes pedem bouis & asini.] Fœlices vos qui seminatis in locis feracibus, & aquis affluentibus, vbi tanta erit segetum abundantia, vt necessarium sit mittere iumenta, vt illis pascantur, ne sylueſcant, & pereant ob nimiam vbertatem. Promittuntur viris iustis bona, per quæ spiritualem donorum copia significatur. Ager fertilis est in Ecclesia aquarum fontibus abundans, fontes autem sunt salutaria præcepta, & diuina consilia, & canales illi pulcherrimi Christi doctrinarum, quæ quidem aquæ hodie permanent, & semper in Ecclesia inexhaustæ permanebunt. Sed in hoc est magna differentia. Nam etsi aqua sit eadem, etsi doctrina sit vna: tamen in Ecclesiæ principio fluebat per canales illos aureos & excellentissimos Christi, eiusque discipulorum: nunc verò plerunque manat per canales terreos & luteos: sunt enim multi concionatores peccatorum spurcitia contaminati. Quanquam me non fugiat esse in Ecclesia multos concionatores doctos, omnibusque virtutum ornamentis excultos, quorum multos ego cognosco, quos idcirco non nomino hoc loco, ne mea oratio, si aliquem omisero, ingrata, si de omnibus verba fecero, infinita esse videatur. Sed ego de his non conqueror, quorum sapientiam & charitatem veneror & suspicio, sed de me meisque similibus solum tracto.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXXII.

Ecce in iustitia regnabit rex.] In Hebraico est, hen letsedhæc iimloc mælæc. Quæ verba possunt ita verti, si verbum verbo reddere volueris. Ecce ad iustificandum regnabit rex: verbum enim hoc tsarak significat iustificare, vt Prouerbior. 17. Et qui iustificat impium. Et in Psal. 50. Vt iustificeris in sermonibus tuis. Est igitur horum verborum Esaiæ sensus. Ecce attende & considera admirabilem vaticinationem. In temporis plenitudine veniet in mundum Messias, qui regnabit ad iustificandum peccatores. Aduerte. Non dicit: Veniet rex ad iudicandum mundum in primo aduentu, sed ad iustificandum. Idipsum ait Christus apud Ioannem: Non misit Deus filium suum in mundum, vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per ipsum. Et apud Lucam: Filius hominis

Ioan. 3.

Luc. 9.

quit, hominis non venit animas perdere, sed saluare. Venit
Gal. 2. Christus iustificatum, quoniam, vt ait Diuus Paulus, Non
iustificabitur homo ex operibus legis, nisi per fidē Iesu Chri
Gal 5. sti. Sed fides nostra debet esse charitate formata, quæ, vt ait
Simile. diuus Paulus, per charitatem operetur. Nam quemadmo
dum gladius debet esse in manu, & non in arca, vt valeas de
inimicis consequi victoriam, sic vides non sat est, vt sit in ani
ma, sed debet esse in manu, vt eius operibus in charitate fun
datis, vincas inimicos animæ, & de illis mirabiliter trium
Iac. 2. phes. Fides enim sine operibus, vt ait diuus Iacobus apostolus, mortua est. Possunt etiam hæc verba Esaiæ sic transferri: Ecce ad iustitiam faciendam regnabit rex. Et ita ea in Latinum reddidit Pagninus. Et tunc possunt de quolibet iusto rege explanari, vt sit Esaiæ sensus: Rex iustus non regnabit ad superbiam & fastum, non vt se voluptatibus dedat, & ventri atque somno obtemperet, non ad exercendam tyrannidem, sed ad faciendam iustitiam. Est autem iustitia habitus animi constans & perpetuus tribuendi vnicuique quod suum est. Vnde debet rex & quicunque præsul flagitiosos
Simile. punire, bonis autem fauere. Si vides præclaram citharam in manu rudis & inepti pulsatoris malè sonantem, non citharæ sonoræ, sed inerti citharœdo culpam tribuis. Christiana religio est quædam excellentissima cithara, suauissimè
1. Reg. 17. & præclarissimè sonans. Hæc est cithara illa, quæ manu Dauidis pulsata spiritum malum fugabat à Saul: citharœdus est præsul, qui eam manibus tenens temperat, & suauem concentum efficit. Sed vt malus sonus nō bonæ citharæ, sed malo citharœdo, tribuitur, sic vocum discordia, morumque corruptio, & dissona vitæ deprauatio, non religioni, quæ est, sed religionis gubernatori non immeritò aliquando tribuitur. Pythagoras harmoniam quandam vocat
Simile. virtutem, & rectè quidem. Vt enim suauis lyræ sonus interuallis coniunctus imparibus, sed secundum rectam portionē distinctis, ex impulsu & motu ipsarum chordarum producitur, qui acuta cum grauibus moderans, admirabilem æquabiliter harmoniam efficit, sic ex multis ac variis virtutibus inæqualiter coniunctis, sed pro rata parte diuisis, efficitur quidam concentus, qui temperans in se virtutes, efficit quandam dulcissimam harmoniam, quæ absoluta virtus appellatur. Sunt enim omnes virtutes vna virtus absoluta iuxta Platonē. Et quemadmodum ille, qui temperare lyram nescit, non debet eam pulsare, sic qui rempub. gubernare nescit, nō

debet

debet eius administrationē suscipere. Et vt bonus citharęd⁹ fides nimis acutas laxat, nimis autē laxas & graues eleuat, vt omnia temperet, sic sapiens princeps & præsul elatos, qui se vltra modum eleuant, debet comprimere, humiles verò eleuare, vt omnia moderetur sapienter, nō tantùm laxans hūc, vt sonum non edat, nec tantum eleuans illum, vt eum frangat, sed vt omnia temperata admirabilem quandam harmoniam efficiant. Et hæc est iustitia, tribuere vnicuique quod suum est, ad quam exercendam, vt hic ait Esaias, debet regnare Christianus princeps & præsul.

Et erit vir sicut qui absconditur à vento.] In Hebraico est. Et erit vir ce machaue ruach. Id est, sicut absconsio venti. Ac si dicat: Erit rex locus tutus, vbi se quis abscondit à vento. Vbi vides officium regis esse afflictos ac pios homines tueri, & custodire. Non solùm enim Dominus est, sed etiam pater.

Cum loqueretur pauper iudicium.] Potest verti: Cùm loqueretur contra pauperem in iudicio.

Argumentum Capitis XXXIII.

Prædicit Diuinus vates Sennacheribi Iudæorum hostis perniciem, qui cùm nullis lacessitus iniuriis Hierosolymam euertere conaretur, fuit victus, & eius exercitus ab angelo Dei mirabiliter interfectus. Prædicat Dei potentiam. Vaticinatur de Christi regno, quem Iudæi non cognouerunt. Quam ob causam suam pristinam dignitatem & præstantiā turpi dedecore macularunt. Non cognouerunt autem Christum, quia malitia obcæcati eum cognoscere noluerunt.

CAPVT XXXIII.

VÆ qui prædaris, nonne & ipse prædaberis? Et qui spernis, nonne et ipse sperneris? Cum consummaueris deprædationē deprædaberis, cum fatigatus desierit contemnere, contēneris. Domine miserere nostri, te enim expectamus, esto brachium nostrū in mane & salus nostra in tēpore tribulationis. A voce angeli fugerunt populi, & ab exaltatione tua dispersæ sunt gentes. Et cōgregabuntur spolia vestra, sicut colligitur brucus, velut cum fossæ plenæ fuerint de eo. Magnificus est Dominus quoniam habitauit in excelso, impleuit Sion iudicio & iustitia, & erit fides in tēporibus suis. Diuitiæ salutis sapientia & sciē-

tia timor Domini, ipse est thesaurus eius. Ecce videntes clamabunt foris, angeli pacis amarè flebunt. Dissipatæ sunt viæ, cessauit transiens per semitam, irritum factum est pactum, protecit ciuitates, non reputauit homines. Luxit & elanguit terra, confusus est Libanus, & obsurduit. Et factus est Saron sicut desertum, & concussa est Basan & Carmelus. Nunc consurgam dicit Dominus, nunc exaltabor, & nunc sublimabor. Concipietis ardorem, & parietis stipulam, spiritus vester vt ignis vorabit vos, & erunt populi, quasi de incendio ignis, spinæ congregatæ igne comburentur.

EXPLANATIO.

Væ qui prædaris.] Sēnacheribū intelligit, cui interitū mínatur.

Domine miserere nostri, te enim expectamus.] Verba sunt Iudæorum Hierosolymæ habitantium, qui obsessi à Sennacheribo petebāt à Deo auxilium, ad portum eius misericordiæ confugientes, eiusque præsidium expectantes.

Esto brachium nostrum in mane.] Id est, Esto fortitudo nostra mane. Quasi dicat: Statim cùm te inuocauerimus nos adiuua. Vel per mane intellige tempus prosperitatis, nam sequitur statim: Et salus nostra in tempore tribulationis. Quasi dicat: Protege nos & in tēpore prosperitatis, & in tempore afflictionis.

A voce angeli, fugerunt populi.] Describit cladem exercitus Assyriorum, qui perterriti tumultu, quem Dei angelus excitabat eos interficiens, volebant se in fugam conuertere, & dispergebantur. Sed nihil illis profuit: fuerunt enim omnes interfecti, præter paucos, qui cum rege fugerunt.

Et congregabuntur spolia vestra sicut colligitur brucus.] Cùm vos ô Assyriī fueritis exciſi, & in fugam coniecti, tunc cōgregabunt Iudæi spolia vestra, quemadmodum solent congregari locustæ in fossis. Brucus est species quædam volucris, à locusta non dissimilis.

Magnificus est Dominus] Tunc laudabitur Deus, & prædicabitur eius potentia & amplitudo. Et Hierosolyma erit plena iudicio & iustitia. Erit florens & exculta, & vigebit in ea rectè gubernandi ratio. Et nō recedet ab ea fides in diebus illis: Et abundabit diuitiis salutis, & bonorum successum, cum sapientia & scientia & timore Domini, qui est eius thesaurus. Vocat sapientiam & scientiam diuitias salutares, timorem autem Domini castum & filialem appellat thesaurum, quia in eo tanquā in arcula diuitiæ virtutū seruantur. Quanquā hæc omnia à principio capitis vsque ad hunc locum intelli-

guntur

guntur de vastatione Assyriorum, & de victoria & prosperitate Hierosolymę, tamē in ea ratione interpretādi, quā mystice appellāt, intelligūtur de ea victoria, quā ecclesia de dæmonibus per Christū reportauit. Hęc est enim Hierosolyma illa, vbi est vera fides, iustitia, & iudicium, & timor Domini.

Ecce videntes clamabunt foris, angeli pacis amarè flebunt.] Sensus est: Iudæi cùm fuerint obsessi à Sennacheribo, mittēt ad eum legatos causa pacis componendæ. At videntes hi legati se nihil profecisse, re infecta ad ciuitatem redeuntes clamabunt & lugebunt in ipso itinere, priusquam ciuitatem ingrediantur. Hos Iudęorum legatos appellat Propheta angelos pacis, hoc est, nuntios missos ad fœdus faciendum cum Assyriis. Angelus enim nuntiū significat. Et statim subiungit Propheta verba, quæ legati plorātes dicebant venientes ab exercitu Assyriorum desperatione debilitati. Dissipatæ sunt vię, nec; est aliquis ex nostris, qui audeat transire semitā ob hostium timorem, irritum factum est pactū, quod Deus nobiscum inierat de protectione nostra, tam nos deserit, contemnit nostras ciuitates, nō nos reputat homines, & tota Iudęa luget ob nostram calamitatem & imminentem euersionem.

Confusus est Libanus.] Prosequitur Propheta verba legatorum. Erubescit Libanus, quoniam scinditur ab hostibus nostris, suisq; cedris spoliatur. Saron ferax agri planities est veluti desertū, cōcutitur, ac fructibus nudatur. Basan & Carmelus. Libanus est ad Septentrionē Iudęę, Carmelus ad Meridiē. Basan ad Orientē, Sarō ad Occidentē. Voluit Propheta ostendere totius Iudææ vastitatem, quæ ob eius infidelitatē & teterrima scelera erat tempore Titi & Vespasiani futura.

Nunc cōsurgam dicit Dominus.] Scripsit Propheta obsidionē Hierosolymæ, fletum ac calamitatem Iudæorum, & superbiam ac potentiam Sennacheribi. Nunc prædicit victoriam quam Iudæi de hostibus suis obtinuerunt. Ait ergo Deus: Ego exurgam contra vos ô Assyrij, & gloriam ac potentiam meam, eruens à manu vestra Iudęos afflictos, declarabo. Ita dicitur in Psalmo: Propter miseriam inopum, & gemitum pauperum, ego exurgam, dicit Dominus. *Psal. 11.*

Concipietis ardorem, & parietis stipulam.] Consilium & deliberationem Assyriorum de capienda & comburenda Hierosolyma appellat Deus conceptum ardoris. Cogitabant enim de eius vastitate & flagratione. Tunc quis concipere dicitur, cùm deliberat quid facturus est: tunc verò parit, cùm opus exequitur. Ideò dicit: Vos existimabitis euersuros vos esse

Hieroso-

Hierosolymam, at cogitationes vestrę vertentur in stipulam & quisquilias, quoniam nihil efficietis. Erit spes vestra vana & conatus vestri frustra suscepti. Et spiritus vester vt ignis deuorabit vos, hoc est: Eadem vestra cogitatio vos interficiet, vestrum consiliũ erit causa vestrę calamitatis & excidij. Nam interitus, quem Iudęis moliebamini, in vestrum caput redũdabit. Et ita fuit, Euenit Assyriorum exercitui id, quod dicitur in psalmo. Lacum aperuit, & effodit eum, & incidit in foueam quam fecit. Ita apud Matthæũ dicebat Christus Deus noster: In qua mẽsura mensi fueritis remetietur vobis.

Psal. 7.
Matt. 7.

Et erunt populi quasi de incendio eius.] Hoc est, Vertentur Assyrij in cinerem alicuius magni incendij, & sic flagrabunt ve luti spinæ in ignem coniectæ. Verti potest: Et erunt populi quasi de incendio calcis. Hoc est, similes lapidibus, qui excoquuntur, vt fiat calx. Vel sic: Erunt Iudæi erepti quasi de incendio cineris. Quasi dicat Deus: Ego eripiam populũ meũ de manu hostium suorum, ipsos autem hostes interficiam.

Audite qui longè estis, quæ fecerim, & cognoscite vicini fortitudinem meam. Conterriti sunt in Sion peccatores, possedit timor hypocritas. Quis poterit habitare de vobis cum igne deuorante? Quis habitauit ex vobis cum ardoribus sempiternis? Qui ambulat in iustitiis, & loquitur veritatem: qui proiicit auaritiam ex calumnia, & excutit manus suas ab omni munere. Qui obturat aures suas, ne audiat sanguinem, & claudit oculos suos, ne videant malum. Iste in excelsis habitabit, munimenta saxorum sublimitas eius. Panis eius datus est, aquæ eius fideles sunt. Regem in decore videbunt, oculi eius cernent terram de longè, cor tuum meditabitur timorem. Vbi est literatus? vbi legis verba ponderans? vbi est doctor paruulorum? Populum imprudentem non videbis, populum alti sermonis, ita vt non possis intelligere disertitudinem linguæ eius, in quo nulla est sapientia. Respice Sion ciuitatem solennitatis nostræ. Oculi tui videbunt Ierusalem habitationem opulentam, tabernaculum quod nequaquam transferri poterit, nec auferentur claui eius in sempiternum, & omnes funiculi eius non rumpentur, quia solummodo ibi magnificus est Dominus noster. Locus fluuiorum riui altissimi & patentes, non transibit super eum nauis remigum, neque trieris magna transgredietur eum. Dominus enim iudex noster, Dominus legifer noster, Dominus rex noster, ipse saluabit nos. Laxati sunt funiculi tui, sed non præualebunt. Sic erit malus tuus, vt dilatare signũ non queas. Tunc diuidentur spolia prædarum multarum. Claudi diripiẽt rapinam, nec dicet vicinus, Elangui, Populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas.

Psal. 14.

1. Cor. 1.

Audite

Audite qui longè estis quæ fecerim.] Verba sunt Dei, quibus ostendit se velle, vt omnes suam omnipotentiam perspiciant & cognoscant. Vos inquit, ô Assyrij qui longè estis à me, qui nec fidem habetis, nec meipsum cognoscitis: & vos vicini, vos Israëlitæ qui ad me accedi tis per fidem formatâ, audite & agnoscite, quid hac in re facturus sum. Intelligant omnes quomodo potentes & superbos Assyrios sum euersurus, & afflictos Iudæos de eorum manu erepturus. Inuitat Deus omnes ad tanti facti considerationem. Nos igitur consideremus opera Dei, eáque memoria sæpenumero repetamus. Aspicis hic homines iniustos & impios longè esse à Deo, pios autem & iustos propè. Nam quemadmodum scelera alienãt à Deo, sic charitas coniungit. Vnde ait D. Paulus ad Ephesios scribens: Vos qui aliquando eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi. *Ephe.2.*

Conterriti sunt in Sion peccatores.] Narrat propheta Iudæorum in obsidione pauorem & calamitatem.

Possedit timor hypocritas.] Nam qui erant verè fideles, in Domino Deo spem suam collocauerant, ideo non timebãt. Si Deus enim pro nobis, vt ait Apostolus, quis contra nos? *Rom.8.* Id intelligens Dauid dicebat in Psalmo: Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo? *Psal.26.*

Quis poterit habitare de vobis igne deuorante.] Verba sunt quibus potentes ac superbi Assyrij suis viribus fidentes, Iudæos obsessos alloquebantur. Ac si dicerẽt: Quis ex vobis euadet impetum Assyriorum? nemo est qui possit à manu nostra liberari. Ignem deuorantem, & ardores sempiternos vocabant Assyrij exercitum suũ, qui Hierosolymæ deflagrationem minabatur: quoniã multa oppida combusserãt, & in fauillas redegerant. Cæterùm hæc verba possunt esse ipsius prophetæ Assyrios alloquẽtis, eisque Dei iram & vltionem minantis. Est enim Deus ignis comburens impios, iuxta id quod in Deuteronomio scriptum legimus: Dominus Deus tuus ignis consumens est. Et in epistola ad Hebræos: Etenim Deus noster ignis consumens est. Deus est ignis, vt hic aspicis, homo autem fœnum, iuxta id quod ait alio in loco Esaias: Omnis caro fœnum. Si igitur peccatores fœnũ, Deus autem ignis deuorans & consumens, cur cum Deo contendis? Nónne fœnum comburetur igne? Nónne incendio flagrabitis? Quomodo audes aridum fœnum cum igne deuorante pugnare? O audaciam incredibilem, & insipientiã intolerabilem. Vis more gigãtũ, quorum impium facinus antiquis *Deut.4.* *Hebr.12.*

fictis

fictis fabulis memoriæ prodiderunt, Deo ipsi bellum inferre, dæmoni autem te coniungere & sociare. Reuertere ad te ipsum, & considera tuam miseriam & fragilitatem, Dei autem omnipotentiam, & immensam magnitudinem.

Qui proiicit auaritiam ex calumnia.] Hoc est, Qui non vult opes calumnia exquisitas.

Qui excutit manus suas ab omni munere.] Id est, qui à nemine vult munus accipere, vt veritatem abscondat. Sunt enim nõnulli, qui veritatem loquuntur, sed accepto munere statim silent. Hi sunt similes cani Cerbero, quem finxerunt poëtæ, qui accepta offa tacebat. Nihil magis iudicium corrumpit q̃ munus. Ideò dicebat Deus, vt in Exodo scriptura cõmemorat: Nec etiam accipies munera, quæ etiam excæcant prudẽtes, & subuertunt verba iustorum. Potest hoc referri ad iudices, qui ob munus acceptum fauent nocentibus, & amittũt libertatem rectè iudicandi, & sententiam ferendi. Hos redarguit etiã Esaias cap. 1. & cap. 5. vt ibi annotauimus.

Simile.

Exod. 23.

Qui obturat aures suas ne audiat sanguinem.] Id est, ne audiat peccatum. Sanguis enim pro peccato accipitur, vt in psalmo: Libera me de sanguinibus Deus Deus salutis meæ. Et in alio: Ne perdas cum impiis Deus animam meam, & cum viris sanguinum vitam meam. Et explicans Esaias quid sit hoc in loco sanguis, ait: & claudit oculos suos, ne videat malum. Id quod sanguinem appellauerat, modò malum appellat. Fœlix conscientia, quæ malum nec audire, nec videre vult. Auerte, ait propheta, oculos meos, ne videant vanitatem. Nam Ieremias ait: Oculus meus depredatus est animam meam. Potest hoc in loco sanguis accipi pro consilio eorũ, qui innocentibus interitum ac perniciem moliuntur.

Psal. 50.

Psal. 118.

Trem. 3.

Iste in excelsis habitat, munimenta saxorum sublimitas eius.] Habitat in locis altis & munitis, & in asylo, & petrarũ propugnaculis. Sensus est, Qui iustus est, sic erit tutus, ac si esset in arce fortissima, in sublimi rupe sita penitus inexpugnabili. Descripsit D. vates virum sapientem & virtutibus septũ, nunc ostendit quomodo eum Deus custodiat & seruet.

Aquæ eius fideles sunt.] Id est, perennes, nunquam illi deficientes. Ac si dicat, semper Deus virũ iustũ nutriet & sustẽtabit. Poteris per has aquas virtutes intelligere, quæ sunt animi pabulum & nutrimentũ, quę viris iustis nunq̃ desunt, ideo aquæ fideles & perennes appellantur. At sunt nonnulli, qui vt se iustos ostendant, virtutis actiones exercent, quæ cùm sint fictæ, parum durant: nihil enim fictum potest esse diutur-

diuturnum. Vt torrentes ex pluuia, & aliqua parua terræ humiditate producti solũ hyemali tempore fluunt, veniente autem feruore solis siccantur, sic hypocritarũ & fragiliũ hominum virtutes tempore molli, & ad voluntatem fluenti apparent, venienti autem afflictionis æstu penitus arescunt. *Simile.*

Regem in decore videbunt.] Esaias in hoc capite describit obsidionem Iudæorum, & victoriã, quam per Dei angelum de Assyriis mirabiliter reportarunt. Et occasione sumpta describit viros iustos & pios, ad eos alludẽs, qui tempore obsidionis spẽ suã in Deo collocauerãt, & ab vrbe sancta non recesserant. Hos dicit modò euasuros esse ab obsidione, & regẽ Ezechiam, quem antea sacco indutũ viderant, in decore suo & maiestate visuros esse. Et qui in obsidione positi terrã extra muros nõ videbant, eã de longè esse aspecturos, & longinquas regiones intrepidè peragraturos. Potest per hunc regem intelligi Christus, quẽ, qui in hac vita iustitiã coluerint & pietatẽ, in æterna beatitudine pulcherrimum videbunt. Qui modò à longè terrã nostram, veram illa promissionis patriã, cœlestem'q; beatitudidem aspiciunt. Id quod teste Apostolo faciebãt illustres illi ac sancti patriarchæ, de quibus dicitur in epist. ad Hebræ. Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti nõ acceptis repromissionibus, sed à lõgè eas aspicientes & salutãtes, & confitẽtes, quia peregrini sunt & hospites super terrã. Vbi vides viros illos fideles, omni sapiẽtia & charitate præstantes, terram hanc illis promissam tanquam alienã coluisse: veram autem terrã promissionis de longè intuitos esse, ad eam'q; incredibili desiderio aspirasse. Illi quibus Deus terrã promiserat, cœlum aspiciebant, nos verò, quibus cœlũ promittit, terram solum intuemur. O amentiam nostram. *Heb.11.*

Cor tuum meditabitur timorem.] Postquam ereptus fueris ab obsidione, cogitabis & memoria repetes timorem, quo terrebatur ciuitas, quando erat ab hostibus oppugnata, vt contemplans à quo periculo te Deus eripuerit, illi gratias agas. Vt enim qui ex alto in portum adducti vim tempestatis, ac magnam iactationem euaserunt, ex terra mare intuentes gratias Deo agunt, pictisque tabulis in templis ad honorem diuorum suspensis, sese tanti beneficij memores, in Deumque gratos ostendunt, sic facere debent ij, qui fuerint ab hostibus & animi & corporis erepti, & è fluctibus atque procellis tentationum liberati, vt aliquo pio monimento se diuino numini gratiam habere testificentur. *Simile.*

Vbi est literatus? vbi legis verba pondorans?] Dixerat suprà, nun-

nuntios pacis componendæ fleuisse, quoniam in Deo spem suam non habebāt collocatam posteà descripsit iustos: Deoque fidentes. Et quoniam qui missi fuerant ad fœdus faciendum cum Assyriis, erant legis doctores, qui Hierosolymæ euersionem plorabant, ait Propheta: Vbi sunt doctores illi qui Deo nō fidentes, sed de eius potentia & misericordia desperati, asserebant delendā esse à Sennacheribo ciuitatē sanctam? D. Paulus in epistola 1. ad Corinthios ita ait? Vbi sapiens? vbi scriba? vbi inquisitor huius seculi? Nónne stultam fecit Deus sapiētiam huius mundi? Quæ verba hunc habēt sensum: Non literati homines, non mundi sapientes, mūdo euangelium annūtiarunt, sed simplices & humiles, & rudes piscatores. Fortasse ad hunc Esaiæ locum alludit, vbi non literati & docti, sed iusti & pij Deo fidebant, eiusque misericordiam & potentiam prædicabant. Quidam sic hūc locum interpretatur. Cū fueris in obsidione, cor tuum semper meditabitur timorē: existimabis semper adesse publicanum, & exactorem, qui à te tributa exigat. Semper habebis in ore: Vbi est scriba, &c. At Deus te eripiet, & hostes tuos mirabiliter occidet. Hoc dicit propheta, quia Iudæi tyrannidem Sennacheribi magnopere timebant. Literatum vocat eum, qui scribebat nomina eorum, qui tributa soluebant, similiter & scribam. Per legis verbi ponderatorem eū intelligit, qui ponderabat pecuniam, eamq; ad pondus numerare solebat. Per doctorem paruulorum eum existimat intelligēdum, qui numerabat ciuitatis domos ad exigenda tributa. Ego tamē priorem expositionē amplector, quia est planior, & literæ conuenientior, & non recedit à versione communi, & est ea, ad quam Apostolus alludere videtur.

1. Cor. 1.

Populum imprudentem non videbis, populum alti sermonis.] Non videbis regnare in ciuitate sancta Assyrios populū barbarum, & sermonis obscuri & abstrusi, quem tu intelligis. Consolatur viros iustos & pios.

Respice Sion ciuitatem solennitatis nostræ.] Postquam fueris è periculo ereptus vir iuste & pie, contemplare ciuitatem sanctam, quam Assyrius non potuit expugnare. Hæc enim non mutabitur, non enim est velut tabernaculū Moysi, quod poterat alio trāsferri. Sed est permanens & firmū tabernaculū, cuius paxilli, claui, & funes non rumpentur, neque laxabuntur. Nam Deus est circa hanc ciuitatem loco fluuij altissimi, quem ipso protegēte nulla nauis neque parua neque magna potest traūcere, quæ posit ciuitatem expugnare. Quis non

videt

videt Esaiam diuino spiritu afflatum hæc non de Hierosolyma illa terrena dixisse, sed de ecclesia, cuius illa imaginẽ gerebat: quæ ab hostibus oppugnata vinci nequaquam potest, quia Deus eam protegit & seruat.

Laxati sunt funiculi tui.] Locutus fuerat cum Iudæis, modò dirigit sermonem ad Assyriorum populum, quem cõparat naui destitutæ malo, rudentibus & velis, quę arbitrio ventorum in mari iactatur, & tãdem procellis obruitur. Est igitur sensus: Funiculi tui, hoc est, rudentes nauis laxati sunt, & à nautis relicti quemadmodum fit quando iam nulla est spes vitæ: Sic erit malus tuus, vt ne velum quidem possit expãdi, ita vt naufragium vitare nõ valeas. Malus est lignum in medio nauis eleuatum.

Tunc diuidentur spolia.] Excisis Assyriis & ab angelo interfectis, diuidentur eorum spolia. Nullus erit in ciuitate nõ solùm agilis & velox, sed etiam claudus & fragilis, qui non diripiat, & ad prædam celeriter currat.

Populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas.] Hoc est, ad ecclesiam referendum, vbi sunt sacramenta, quibus peccata remittuntur.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXXIII.

Væ qui prædaris, nonne & ipse prædaberis?] In hebraico est in hũc modum. Hoi xodhedh ve atah lo xadhudh. Verbum xadhadh significat vastare. Ezechiæ 32. Et vastabunt superbiam Ægyptiorum. Pro quo noster interpres in præsenti vertit prædari, & rectè quidem. Intelligi autem hęc de Assyriis diximus in explanatione. Verùm si volueris hæc verba reddere Latinè, & verbum è verbo vertere, ita dices: Væ deuastanti, & tu non deuastatus, & contemnenti, & tu nõ contemptus. Ac si diceret: Væ tibi qui alium lædis, nam ille à te non læditur: & qui alium contemnis, nam ille non est contemptus. Vult Propheta ostẽdere neminem lędi nisi à seipso. Vis lædere aliquem, lædis teipsum: illum autem lædere non poteris, quem lædere contendis. Hoc intelligentes Septuaginta interpretes, hunc versum in hũc modum transtulerũt: Væ qui vos miseros faciunt. Vos enim nemo facit miseros, & qui reprobant vos, vos non reprobant. Est hæc interpretatio Septuaginta mirabilis quidem. Qui te in corpore immeritò affligat, non tibi, sed sibiipsi nocet: floret enim animus

mus calamitate, & illustratur viri iusti dignitas & amplitudo iniuria & iniquitate hominis scelerati, ipse verò sceleratus in animo vulneratur, & grauiter offenditur. Et quamuis te occidat, teipsum non lædit, imò seipsum occidit, quia animã suã occidit, tuam autem occidere nõ potest. Ideo dicebat Christus apud Matthæum: Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Diogenes Laërtius refert dixisse Anaxarchum, cùm occideretur à quodã tyranno: Tunde tunde Anaxarchi vasculum, nã Anaxarchũ nihil teris. Et Socrates dicebat, vt refert Plato, Anitus & Melitus occidere me possunt, lædere autem non possunt. Epictetus Socraticus, Nemo, inquit, lædit nisi volentem, tunc læsus eris, cùm te lædi opinaberis. Hæc ille. At vir virtute ac sapientia excultus nõ existimabat se calamitate & iniuria lædi, sed eius calamitatem deplorabat, qui existimabat eum lædere, cùm ipse à seipso lædatur. Vt qui manu accipit prunas, vt alium comburat, prius ipse crematur: sic non poteris alium igne afflictionis incendere, quin prius tuipse incendio flagres. Accenditur candela, vt rẽ aliquã cõcremet prius ipsa candela exuritur & consumitur, quã res alia incẽdatur. Imò flamma candelæ alios illuminat, & seipsam consumit, sic iniuria prius eum, à quo est iacta & immissa lacerat & occidit, & postea ad innocentem non peruenit, imò, eum reddit illustriorem. Ex quo colliges veram esse illam præclaram sentẽtiam, quã Chrysostomus in homilia quadam multis comparabat rationibus: Nemo lęditur, nisi à seipso, quam hoc in loco Septuaginta amplectuntur.

Angeli pacis amarè flebunt.] In hebraico est malachei, pro quo noster interpres dixit: Angeli. Potest verti, Nuntii pacis amarè flebũt, & ita vertit Pagninus. Legati pacis, &c. Quod in idem recidit. Nõ igitur intelligas angelos Dei fleuisse, sed Iudæorum legatos, qui ad fœdus faciendum cum Assyriis missi fuerant.

Vt dilatare signum non queas.] Pro signo est in hebræo nes, quæ dictio significat signum & vexillum, & quicquid eleuatur, à verbo nasas, quod significat extollere, efferre, & eleuare. Ideò potest verti: Vt dilatare velũ non possis: fracto enim malo nauis velum erigi & extendi non potest.

Argumentum Capitis XXXIIII.

Superiore capite prædixit Propheta Assyriorum excidium,

dicium, nunc omnium impiorum calamitatem in communi annuntiat, Iudæorum præsertim, qui scelere & maleficio pascebantur. Vaticinatur de euersione Hierosolymæ per Titũ, & de infidelium Idumæorum pernicie & vastitate.

CAPVT XXXIIII.

Accedite gentes & audite, et populi attendite, audiat terra & plenitudo eius, orbis & omne germen eius, quia indignatio Domini super omnes gẽtes, & furor super omnem militiam eorum. Interficiet eos, & dedit eos in occisionem. Interfecti eorum proiicientur, & de cadueribus eorum ascendet fœtor. Tabescent montes à sanguine eorum, & tabescet omnis militia cœlorum, & complicabuntur sicut liber cœli, & omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea, & de ficu, quoniam inebriatus est in cœlo gladius meus. Et super Idumæam descendet, & super populum interfectionis meæ ad iudicium. Gladius Domini repletus est sanguine, incrassatus est adipe de sanguine agnorum & hircorum, & de sanguine medullatorum arietum. Victima enim domini in Bosra, & interfectio magna in terra Edom. Et descendent vnicornes cum eis, & tauri cum potentibus. Inebriabitur terra eorum sanguine, & humus eorum adipe pinguium, quia dies vltionis Domini annus retributionis iudicii Sion. Et conuertentur torrentes eius in picem, & humus eius in sulphur.

EXPLANATIO.

Accedite gentes & audite.] Non vnam gentem & vnum populum, sed omnes gentes, & populos, & vniuersam denique terram vocat Diuinus vates, imo per eum Deus ipse, vt accedant & audiant, & vltionem quam peccatoribus minatur, diligenter attendant. Nõ enim vnum tantum populum, sed omnium gentium & nationũ peccatores ait esse suorum scelerum pœnas daturos. Sed aduerte, non dicit audite gentes, sed accedite gentes & audite. Vocat nos Deus vt ad eum accedamus, quo verba eius audire & perpendere possimus. Si propè essemus, non nos vocaret vt accederemus ad eum, vocat vt accedamus, quoniã procul ab eo sumus. Peccata enim nostra nos à Deo separãt, & vt alio in loco ait Esaias, diuisérunt inter nos & Deum nostrum. Et cùm nos simus procul ab eo, ipse etiam procul est à nobis. Longè enim vt ait Da- *Infra 59.*

uid, à peccatoribus salus, hoc est, Christus, quem etiam Esaias sub persona cœlestis patris salutem vocat, ita dicens: Dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ. Est igitur Christus ea salus, quæ longè est à peccatoribus, ad quam oportet nos accedere, quoniam ea ipsa nos vocat, & ad accedendum hortatur: ad quam nisi accesserimus peribimus. Ait enim Diuinus vates: Qui elongant se Domine à te peribunt. Et in alio psalmo scriptum legimus: Accedite ad eum, & illuminamini. Et Diuus Paulus. Accedamus, inquit, cum vero corde in plenitudine fidei: Accedamus igitur ad Deum, & audiamus eum clamantem: Accedite gẽtes & audite, & populi attendite. Audiat terra. Nos terra & puluis, audiamus quibus etiã per Ieremiã ait. Terra terra audi verbũ Dei. Sed audire nõ possumus nisi prius accedamus. Sed dices: Qui fieri potest vt ego longè exiſtens à Deo sceleribus cõtaminatus possim accedere ad sanctissimũ numẽ, ad tam admirabilem maiestatẽ, & infinitã potentiam. Respõdebo. Christus Deus noster, qui te vocat, ipse te quęrit & adiuuat, ac manum tribuit. Et si volueris adhærere, & vniri, te secũ ad æternam patriam, & glorioſum ſalutis portum perducet: Scapha remis & velo deſtituta vagans in medio mari, concutitur ventis & fluctibus, donec naufragium facit, & funditus obruitur, & ita ad portum peruenire non valet. Sed si ligatur ad nauem firmam, validam, & excellentẽ tendit ſecure cum naue, & ad optatum portum tandem accedit. Sic peccator nudatus gratia & virtute, ductus appetitibus longius euagantibus, nec rationi parentibus, vi tempeſtatum, ac tentationum concutitur, donec omnes nefariæ cogitationes eum iam non reſiſtentem impellunt, & obruunt, atque ad ima & cæca tartara præcipitant. At ſi peccator in mediis tentationum fluctibus Chriſtum ardenter inuocauerit, ad eum acceſſerit, & cum ipſius fauore ſe ad eum alligauerit & vinxerit, ſic vinctus, & cũ Chriſto cõiunctus trãſibit tut⁹ omnia mũdi pericula, donec ad ſplẽdidiſsimas illas oras beatiſsimúmque cęleſtis patriæ portum tandem perducatur.

Pſal. 118.

Infra 49.

Pſal. 51.

Simile.

Et *omne germen eius.*] Thargum Ionathæ habet: Et omnes qui habitant in eo.

Quia indignatio domini ſuper omnes gentes.] Quando iudex vult nocentem aliquem comprehendere, & in carcerem conijcere, nõ illum terret minis, ſed occultè quærit. Quando autẽ illi publicè carcerem minatur, non vult eũ punire, imo tacitè eum minis illis iuſtitiæ hortatur vt caueat & à maleficio deſiſtat.

Simile.

sistat. Sic Deus minatur impiis supplicium & interitum, nō vt eos perdat, sed vt ad pœnitentiam vocet. Non enim vult mortem peccatoris, vt est apud Ezechielem, sed vt viuat & conuertatur. Considera Dei nostri pietatem. Minatus est hic suam indignationem gentibus, vt eas saluas faceret.

Interfecit eos.] Præteritum pro futuro, vt mos est prophetarum, vt alibi ostendimus.

Et tabescet omnis militia cælorum.] Tanta erit afflictio, tam intolerabilis dolorum angustia, in tantas ærumnas incident peccatores, vt etiam stellæ videantur illis præ mœrore deficere, & lumen suum abscondere. Per militiam cœlorum intelligit siderum multitudinem: Vult propheta significare acerbissimas ac luctuosissimas sceleratorum hominū futuras calamitates. Homini enim afflicto & ærumnoso omnia tristitia vidētur, etiam ipsum splendidum cœlum obscurū apparet. Ideò subiūgit: Et complicabūtur sicut liber cœli. Ac si diceret: Cœli, qui aperti & expansi sunt, & splendidi, videbūtur illis esse complicati veluti liber obsignatus, nullam chari tatem ostendentes. *Ezec.18.*

Et omnis militia cælorum decidet.] Id est, omnes stellæ cadent de cœlo. Dicuntur autem cadere, quando nullum habent splendorem. Nōnulli hoc intelligunt de cometis. Moraliter per stellas intelliguntur religiosi, quia à terra separati cœlo adhærent, qui debent dicere cū Paulo: Nostra enim conuersatio in cœlis est. Hi seuocantes animum ab omni turbulento negotio, à terra se longissimè efferunt & ad cœlestiū contemplationem rapiuntur. Ideò stellis in cœlo fulgentibus meritò comparantur. At nunc stellæ dicuntur cadere de cælō, quando nonnulli relinquunt religionem & ad seculum reuertuntur. Et quando in ipsa religione manentes orationem, contemplationem, & tranquillam animi ac solitariam quietem contemnunt, & se distrahunt, humanisque negotiis implicāt per ciuitates inquietè vagantes, suisque deprauatis moribus sanctæ religioni tetram maculam inurentes. Hi dicuntur cadere in terram, & hi sunt stellæ illæ, quas hic Esaias ait, vt folia decidere, de quibus Christus ait apud Matthæum: & stellæ cadent de cælo. Perpende obsecro, & alta mente considera, ex quàm alto loco cadit religiosus, qui se sceleribus contaminat, ex cælo in terram. Magna ruina, & valde metuenda. Fœlices illi, qui permanēt in religione & obseruantia, qui quieti, erecti & eleuati in cœlo versantur. Deū laudantes & negotia humana contemnentes, qui & doctrina & vita *Philip.3.* *Matt.24.*

alios erudiunt,& ad virtutẽ cohortãtur. De his ait Propheta
Dan.12. Daniel: Qui ad iustitiam erudiunt multos,quasi stellæ in perpetuas æternitates. Horum cognosco ego infinitam multitudinem,qui veram pietatem colunt, animi candore conspicui, sapientia præcellentes,cœlestiisque immortalitatis amore flagrantes.

Inebriatus est in cœlo gladius meus.] Id est constitui in cœlo me interfecturum esse impios, præsertim Idumæos. Hic gladius,quem hic dicit esse sanguine inebriatum,apud Ezechie-
Ezec.11. lem contra impios acuitur. Hunc dicit Deus descensurum esse super Idumæam. Ait enim: Ecce super Idumæam descendet, & super populum interfectionis meę ad iudicium.Id est super populum, quem sum interfecturus ad iudicium faciendum, & iustitiam exercendam. Sed quoniam Idumæa sonat terrenam, existimo velle prophetã significare venturã esse hanc perniciem omnibus solam terram colentibus, cœlum autem non contemplantibus,de quibus ait Diuus Ioan-
Apoc.8. nes in Apocalypsi: Vę vę væ habitantibus in terra.

Agnorum & hircorum & de sanguine medullatorum arietum.] Per hæc animalia intelligit interpres Chaldaicus reges, potentes & dominos terræ.

Victima enim magna in Bosra.] Id est,magna erit interfectio in ea ciuitate Idumææ, quæ dicitur Bosra. Victima & sacrificium pro cæde ponuntur.

Et descendent vnicornes cum eis, & tauri cum potentibus.] Subaudi ad sepulchrũ. Quasi dicat: Etiam vnicornes & tauri occidentur. Ionathas sic vertit: Et interficientur fortissimi cum eis, & potentes cum satrapis.

Annus retributionis iudicii Sion.] Non solùm euertet Deus gentium ciuitates, sed etiam Hierosolymam per Titum fũditus delebit. Veniet enim tempus, quando Deus Sioni,hoc est Hierosolymæ, retribuet id quod ea iuxta rectum iudiciũ meretur. Et tunc cõuertẽtur torrẽtes eius in picẽ.Hoc est: Tẽpore Romanæ obsidionis omnia erunt in ciuitate plena pice, sulphure & flammis ardentibus. Succendetur Hierosolyma, & incendio flagrabit. Non extinguetur,veluti si fluuij non essent aquæ, sed picis. Vbique erit dolor, & incredibilis afflictio & calamitas.

Et erit terra eius in picem ardentem nocte & die,non extinguetur in sempiternum. Ascendet fumus eius à generatione in generationem, desolabitur in secula seculorum. Non erit transiens per eam,& possidebunt eam onocrotalus & hericius, & ibis & corvus

nus habitabunt in ea. Et extendetur super eam mensura, vt redigatur ad nihilum, & perpendiculum in desolationem. Nobiles eius non erunt ibi, regem potius inuocabunt, & omnes principes eius erunt in nihilum. Et orientur in domibus eius spinæ, & vrticæ, & paliurus in munitionibus eius, & erit cubile draconũ, & pascua struthionum, & occurrent dæmonia onocentauris, & pilosus clamabit alter ad alterum. Ibi cubauit lamia & inuenit sibi requiem. Ibi habuit foueam hericius, & enutriuit catulos, & circumfodit & fouit in vmbra eius. Illic cõgregati sũt milui, alter ad alterũ. Requirite diligenter in libro Domini, & legite. vnũ ex eis nõ defuit, alter alterum non quæsiuit, quia quod ex ore meo procedit, ille mandauit, & spiritus eius ipse congregauit ea, & ipse misit eis sortem, & manus eius diuisit eam illis in mensuram. Vsque in æternum possidebunt eam, in generatione & generationem habitabunt in ea.

Et erit terra eius in picem ardentem nocte & die.] Describit euersionem & vastitatem Hierosolymæ. Et quoniam pix est magnũ ignis nutrimentũ, dixit terrã vertendã esse in picem inextinguibilem, vt significaret Hierosolymam euertendam esse in æternum: vt nunquam ibi postea esset sacrificiorum templum, nec Iudæorum synagoga. Quod hodie impletum videmus. Postquam enim ciuitas illa fuit per Titum funditus euersa propter Iudæorum infidelitatẽ & Christi cædem, nunquam postea fuit eodem loco & situ reædificata: neque ibi Iudæi templum habent nec sacrificia. Ex quo perspicuũ est legem veterem cum suis ceremoniis & sacrificijs cessauisse, & antiquatam esse.

Possidebunt eam onocrotalus & hericius, & ibis, & coruus habitabunt in ea.] Describit solitudinem Hierosolymę post eius euersionem. Solent enim hęc animalia in locis desertis habitare. Onocrotalus auis est, quę cum collum mergat in aquã raditum asini edit: onos græcè significat asinum, & crotalos eum, qui habet vocem tinnulam & sonoram. Hericius est animal seris horrens, de quo alibi disseruimus. Ibis est auis Ægypti, quę duplex est, altera tota nigra, altera verò ciconię non dissimilis. Coruus auis est per se nota.

Et extendetur super eam mensura, vt redigatur ad nihilum, & perpendiculum in desolationem.] Sensus est, frustra conabuntur Iudæi Hierosolymam & templum instaurare. Architecti vtuntur funiculo siue linea & mensura, atque etiam perpendiculo & amussi in construendis ædificiis, vt omnia ad rectam normam dirigantur. At funiculus huius vrbis erit inanis, non enim solùm ciuitas non ædificabitur, sed etiam

in nihilũ redigetur,& perpendiculum vertetur in euersionẽ.

Nobiles eius non erunt ibi, regem potius inuocabunt, & omnes principes eius erunt in nihilum.] Sensus est: Quando Hierosolyma fuerit per Romanos euersa,non erunt ibi nobiles illius ciuitatis, nempè Apostoli Christi,& viri apostolici,ne simul cum impiis pereant,& eorum excidio coniungantur. Quin potius regem Christum inuocabunt. At principes illius vrbis Scribæ & Pharisæi delebuntur, suorumque scelerum & aduersus Christum impietatis pœnas acerbissimas luent.

Paliurus in admonitionibus.] Paliurus est herba aspera & spinosa, quæ à nostris appellatur cardo. Struthio est auis magna & vorax quę ferrũ digerit, appellatur Lusitanè ema. Onocentaurum dicunt esse animal monstruosum, representans quandam hominis imaginem à parte superiori,asini verò ab inferiori. Pilosus est dæmon in figura hirci. Sunt qui dicant capi hic pro simia. Lamiam dicunt esse animal prætendens faciem mulieris, pedes habens equinos Ferunt nonnulli esse auem inuisam & inauspicatam. Significat etiam mulierem, quæ instar strigum,sanguinẽ infantium sugit. Per hęc omnia voluit propheta vrbis vastitatem & solitudinem significare.Ego existimo per hęc animalia & potentia intelligi Agarenos, & cæteros infideles,vt sit sensus: Expulso Iudęorum populo, habitant in ea regione gentes immanes barbaræ, & superstitiosæ, deditæ pestilentibus sectis & dæmonibus seruientes.

Requirite diligenter in libro Domini.] Vos qui tunc temporis in obsidione Hierosolymę fueritis,& post vrbis euersionẽ euaseritis, legite hanc meam vaticinationem, videte hunc meum librum quẽ iussu Domini scribo, & inuenietis omnia hæc vera, & impleta esse.

Quod ex ore meo procedit, ille mandauit] Nempè Deus.

Spiritus eius ipse congregauit ea.] Nempè animalia & portenta, quæ habent Hierosolymæ. Et ipse Dominus misit eis sortem,hoc est, distribuet eis terram veluti in sortem & hæreditatem. Et ipsa animalia vsque in æternum possidebunt eam. Quasi dicat: templum Iudæorum nunquam ędificabitur. Nec Hierosolyma erit sita in loco,quo nunc est, & nunquam in æternum erit ciuitas Iudęorum.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXXIIII.

Super vniuersam malitiam eorum.] Pro malitia eorum est in He-

in Hebraico tseuaam. Dictio est tsaua, quę non malitiam, sed militiam significat. Ideo existimo vitium esse Librariorum, qui pro militia malitiam scripserunt. Et nonnulli codices habent militiam, & rectius quidē. Septuaginta pro militia verterunt numerum. Potest verti: Super vniuersum exercitum. Significat enim hoc nomen militiam, & exercitum, & pugnam, & tempus statutum, seu terminum destinatū. Vnde in Psalmo 102. Benedicite Domino omnes virtutes eius: poterat verti: omnes exercitus eius, quemadmodū in Psalmo vigesimotertio: Dominus virtutum ipse est rex glorię. Virtutes autē in his duobus locis pro angelorū exercitibus sumūtur.

Onocrotalus.] In Hebraico est kaath, quę dictio est in Leuitico capite vndecimo, pro qua interpres noster onocrotalum vertit, quemadmodum hic & Sophoniæ 2. quanquam in Psalmo. 101. pro eo nos habeamus pelicanum. Vbi versio Diui Hieronymi ex Hebraico habet: Assimilatus sum pelicano deserti. Hac ratione ductus transtulit hic Pagninus pelicanum. Alij dicunt esse monedulam. Vtcunque sit ea est auis immunda solita habitare in deserto.

Argumentum Capitis XXXV.

Describit diuinus vates gaudium gentium, quæ erant ad Christi fidem conuertendæ. Prædicit Christi aduentum eiusque miracula & signa, esseq; illum viam ad cœlestem patrē qua tendunt omnes, qui vitam immortalem consequuntur.

CAPVT XXXV.

LEtabitur deserta & inuia, & exultabit solitudo, & florebit quasi lilium. Germinans germinabit, & exultabit lætabunda & laudans. Gloria Libani data est ei, decor Charmeli & Saron. Ipsi videbunt gloriam Domini, & decorem Dei nostri. Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate. Dicite pusillanimes confortamini, & nolite timere. Ecce Deus noster vltionem adducet retributionis, Deus ipse veniet, & saluabit nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum patebunt. Tunc saliet sicut cervus claudus, & aperta erit lingua mutorum, quia scissæ sunt in deserto aquæ, & torrentes in solitudine, & quæ erat arida in stagnum, & sitiens in fontes aquarum. In cubilibus in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami & iunci, & erit ibi semita, & via sancta vocabitur. Non transibit per

ea pollutus: & hæc erit vobis directa via, ita vt stulti non errent per eam. Non erit ibi leo, & mala bestia non ascendet per eam, nec inuenietur ibi. Et ambulabunt qui liberati fuerint & redempti à Domino, conuertentur, & venient in Sion cum laude & lætitia sempiterna super caput eorum. Gaudium & lætitiam obtinebunt, & fugiet dolor & gemitus.

EXPLANATIO.

Lætabitur deserta & inuia.] Dixerat propheta capite superiore euertendam esse Hierosolymam ob Iudæorum perfidiã & nefariam aduersus Christum impietatem & ingratitudinem. Nunc prædicit vocationem gentium, promittitque credentibus in Christum lætitiam & consolationem. Est ergo sensus: Gentilitas, quæ est quoddam desertum absque solidarum virtutum fructu, sine via quę ducat ad veram gloriam, lætabitur, & fructum proferet vberrimum. Veniet tẽpus illud, quando Deus mittet filiũ suum, vt errantibus viã veritatis ostendat, & tunc conuertentur gẽtes ad fidem, & gaudio magno perfundentur. Et illi qui antea erant aridi, nullis veræ doctrinis aquis irrigati, sicut lilium mirabiliter florebũt. Hanc vaticinationem scimus esse impletam, & gentes antea charitate destitutas & desertas Apostolorum prędicatione esse conuersas ad Christum. Idem vaticinatur infra noster propheta capite 54. vbi has voces emittit: Lauda sterilis quę non paris, decanta laudem & hinni quę non pariebas, quoniam multi filij desertę, magis quàm eius quę habebat virũ. Quem locum Apostolus Paulus in epistola ad Galatas de ecclesia interpretatur, quæ antea erat quoddam desertum. *Gal. 4.*

Psal. 28. De hoc deserto ait propheta in psalmo: Vox Domini concutientis desertum. Vox hæc Domini est Apostolorum prædicatio, quæ gentiũ populum percussit, vt salubriter ad pœnitentiam conuerteretur. Est enim vox Domini quasi malleus conterens petram, vt asserit Ieremias. Hac voce concussum desertũ aridum floruit quasi liliũ. Veros Christianos cõparat liliis, de quibus dicitur in Canticis: Dilectus meus mihi, qui pascitur inter lilia. Vt enim nihil speciosius lilio, sic nihil pulchrius christiana nobilitate. Titulus psalmi 44. vbi communis versio habet: Pro his qui commutabuntur, potest verti ex Hebraico. Pro liliis. Quod idem est: gẽtes enim ad Christum conuersæ lilia appellantur. *Ierem. 23.* *Cant. 6.*

Gloria Libani data est ei.] Nihil erit pulchrius, feracius, & gloriosius ecclesia Christi, quæ antea erat inuium & sterile desertum.

desertum. Habebit enim gloriam Libani, & pulchritudinem Charmeli & Saron. Per Libanum intelligitur templũ Salomonis, quemadmodum apud Zachariam capite vndecimo, & apud Ezechielem capite decimo septimo, vt ibi ſtatim propheta exprimit. Per Charmelum & Saron intelligitur Iudæorum populus, vt capite 33. explanauimus. Voluit ergo Eſaias ſignificare omnem candorem, & Dei cultum, & ſcripturarum ſcientiam & cognitionem, & fructuum ſpiritualium fertilitatem, & abundantiam, omnem gloriam & pulchritudinem, & omnes denique virtutes auferendas eſſe à ſynagoga, & dandas eccleſiæ. Id ſignificauit Chriſtus Iudæis dicens: Auferetur à vobis regnum, & dabitur genti facienti fructus eius. *Matt.21.*

Ipſi videbunt gloriam Domini.] Hoc eſt, Chriſtiani videbunt filium Dei inter eos habitantem, & gloriam eius. Videbunt eum facientem miracula, ſuumq; diuinum numen ſignificantem. Hoc ita impletum eſſe oſtendit iis verbis D. Ioannes: Verbum caro factum eſt, & habitauit in nobis, & vidimus gloriã eius, &c. Veri fideles charitate illuminati Chriſtum videbant non ſolùm oculis corporis, ſed oculis fidei, charitate formatæ. Infideles verò, quamuis oculis corporis Chriſtum aſpicerent, eum tamen animo non intuebantur: ideò eum nõ vidiſſe dicuntur. Eam ob cauſam dicebat Chriſtus diſcipulis ſuis: Beati oculi qui vident quæ vos videtis. *Ioan.1.* *Matt.13.* Infideles omnes cæci ſunt, & non ſolùm infideles, ſed etiam multi ex fidelibus laborant animi cæcitate, qui ſceleribus cõtaminati in tenebris verſantur: qui quamuis habeant lumen fidei, tamen quoniã hæc fides eſt mortua, nec habent ignem charitatis, inter cæcos numerantur. Anima noſtra eſt lãpas, oleũ eſt amor Dei, aqua eſt fides. Et vt lãpas ſine oleo extinguitur, quãuis aquã contineat, & extincta lampade tota domus obſcura manet, tenebriſq; circũfuſa, ſic anima charitate deſtituta, quãuis habeat fidẽ, amittit ignẽ & claritatem, atq; ita manens homo cæcus iacet in obſcuritate & caligine. *Simile.*

Confortate manus diſſolutas, & genua debilia roborate.] Senſus eſt: Qui antea opera Dei non faciebatis, quòd manus haberetis lãguidas & remiſſas, erigite eas, & roborate, atque ad virtutis actiones extẽdite. Et qui erroribus & ſuperſtitionibus claudicabatis, eſtote fortes, via recta incedite & ad veram Dei gloriam tendite. Qui in via veritatis errant, claudi dicuntur. de quibus dicitur in Pſal. Claudicauerũt à ſemitis ſuis. Videtur propheta alludere ad certandi rationem, ſit enim *Pſal.17.*

nim nonnunquam vt pugnare volentibus brachia ac manus ob nimium timorem langueſcãt, & genua ipſa debilitentur. Hortatur igitur eos ad recipiendũ animũ, vt intrepidi imitẽtur ſtrenuos milites, vt brauium conſequantur. Ira Apoſtolus Hebræis, Remiſſas manus, inquit, & ſoluta genua erigite, & greſſus rectos facite pedibus veſtris. *Hebr.12.*

Dicite: puſillanimes confortamini.] Poſtquam confortaueritis manus veſtras diſſolutas, & genua debilia roboraueritis, alios ad eandem fortitudinem hortamini, & dicite puſillanimis vt confortentur, & ad virtutem accingantur. Perpẽde, Non dicit: Vos iacentes in vitiis alios ad virtutem excitate: ſed, ſurgite à vitiis incumbite fortiter in virtutes, & ſiccõcionamini, & alios ad eaſdem virtutes ſectandas admonete. Nam quamuis oratores omnes dicendi artificio facilè ſuperes, quid tibi prodeſt ad beatitudinem conſequendã, ſi nolueris à ſceleribus ſeiungi, & à vitiis ſeparari? Hæc eſt cauſa cur multi concionatores non perſuadeant, cùm dicant aptè ad perſuadendum, quia ſunt ab omni charitate virtutiſque actionibus deſtituti. Vt enim nihil prodeſt militibus oppugnare vrbem multo puluere ſulphureo, ſi machinæ, quas noſtri arcabuzes & bombardas vocant, nõ habeant pilas, quas proiiciant, quibus muros contundant & euertant, & hoſtes interficiant, quia tunc nihil aliud efficiunt, quàm conſumere puluerem fruſtra, & aërem ſonitu implere. Sic concionatores nec muros ſuperbiæ auditorum, nec pinnas vanitatis eorum euertunt, nec animi hoſtes vulnerant, nec denique aliquid perſuadent, quia ſunt à virtute nudati. Concionari ſine bonis operibus, eſt vrbem oppugnare ſine pilis, eſt conſumere verba, replere aërem tonitruis & clamoribus, & tandẽ nihil efficere. Menander dicebat, vt refert Plutarchus in Politica ad Traianum mores dicentis eſſe qui perſuadeant, non verba. Quanquam Plutarchus dicat rethoricam, etiam ſi non ſuadendi ſit opifex, eſſe tamẽ adiutricem, quod nos etiã fatemur: dicit enim hic Eſaias, vt virtutem amplectamur, & ſic alios ad eandem cohortemur. *Similitudo.*

Ecce Deus noſter vltionem adducet retributionis, Deus ipſe veniet, & ſaluabit nos.] Veniet Chriſtus Deus, & adducet vltionem & ſalutem: iis qui eum receperint, ſalutem: illis autem, qui in ſua infidelitate manere voluerint, vltionẽ. Huc pertinent verba eiuſdem Prophetæ, quæ ſupra explanauimus cap. 8. Erit vobis in ſanctificationem, in lapidẽ autem offenſionis & petrã ſcandali duabus domibus Iſraël.

Tunc

Tunc aperientur oculi cæcorum.] Cùm Christus, inquit, in mundum venerit, aperiet oculos cæcorum, & lucem nõ videntibus reddet. Hoc & omnia alia miracula, quæ sequuntur, fecit Christus Deus noster. Et subindicauit hoc caput de seipso intelligi, cùm interrogatus à discipulis Ioan. Baptistæ, vtrum esset Messias in lege promissus, respondit, vt est apud Matthæum: Euntes renunciate Ioanni quæ audistis & vidistis: Cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, &c. Ac si diceret: Ego sum ille, quem dixit Esaias propheta, hæc signa facturum esse. Voluit Christus non verbis, sed operibus probare se esse Messiam. In Dialectica Aristotelis sunt multa loca à definitione, à diuisis, à coniunctis, à repugnantibus, & multa alia. In Dialectica Christi vnicus est locus, nimirum ab operibus. Hæc miracula impleta sunt tunc corporaliter, sed quotidie spiritualiter adimplentur, cùm qui prius cæcũ habebant intellectũ, splendore veritatis illuminentur, & ipsam veritatem aspiciant, de quibus ait D. Paulus: Eratis aliquando tenebræ, nũc autem lux in Domino. Et qui ad verbũ Dei surdas aures habebant, libenter audiant. Et qui in peccatis iacebant, iam currant, vt brauium comprehendant. Et qui muti erant, nunc de peccatis suis confiteantur. Et cùm Christus hæc miracula corporaliter fecit, voluit etiam significare hæc spiritualia, quæ per illa intuebantur. Aperuit cæcorum oculos, vt offenderet hoc facto fore, vt insipientium cęcarumq; gentium, quę Deũ nesciebant, animos illuminaret luce sapientiæ, & ad cælestia contemplanda interiores oculos aperiret. Verè enim cæci erant omnes idolorum cultores, qui cœlestem splendorẽ non considerantes, tenebris ignorantiæ circumfusi, deos falsos & commentitios colebant, & vero Deo contempto ad res creatas conuertebantur. *Matt. 11.*

Quia scissæ sunt in deserto aquæ.] Hoc est, quia in ecclesia, quæ quondam desertum fuerat, erumpẽt aquæ salutaris baptismi, & torrentes ac fluuij gratiæ, & euangelicæ doctrinæ. Alludit Prophera ad aquas illas, quæ in deserto de petra virga Moysi percussa fluxerunt. Quę omnia gerebant figuram eorum, quæ postea futura erant, & quæ completa esse nos assueueranter affirmamus, & firmissimè credimus. D. enim Paulus inquit, omnia illa in figura contigisse, & petram illã esse Christum, ex cuius latere lancea percusso fluxerunt aquæ, quibus ablueremur. Ait igitur Esaias fore, vt ecclesia, quæ olim fuerat aridum desertum, abundaret aquis, de quibus *Eph. 5.* *Exod. 17.* *Num. 20.* *Psal. 77.* *1. Cor. 10.*

bus supra dixerat cap. duodecimo. Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris. Vbi poteris videre ea, quę ibi hac de re fusè annotauimus.

In cubilibus in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami & iunci.] Hoc est, in animis hominum, vbi antea habitabant scelera, errores, superstitiones, cæteręq; pestes, quæ veluti feræ immanes, homines euaserant, habitabunt fides, spes, charitas, prudentia, tẽperantia, cæteræq; virtutes. Anima, quæ prius fuerat indomitorũ appetituũ & scelerum diuersoriũ, erit sanctarum cogitationũ & virtutum domiciliũ & receptaculum. Per dracones vitia, per virorem iunci & calami virtutes intellige. D. Gregorius in Ezechielem homil. 13. per calamum pulchrum & sonorum intelligit euangelicos concionatores, per iuncum verò auditores euangelij: Vt sit sensus: Gentilitas quæ ante Iesu Christi aduentum erat veluti quædam superstitionum mercatura, recepta fide erit schola quædã admirabilis & pulchra euangelicę veritatis.

Et erit ibi semita, & via sancta vocabitur.] In ecclesia erit
Ioan.14. Christus, qui dicit de seipso: Ego sum via, veritas, & vita: Nemo venit ad patrem nisi per me. Ac si diceret: Si volueritis ad patrem cœlestem ire, ego vos ducam. Christus nõ solùm est via per quam ambulare debemus, vt ad patriã ascendamus, sed etiã ipse iuit ad patrem, & secum omnes eum se-
Ioan.16. quentes ad illum perducit. Ait enim: Vado ad eum qui misit
Ephe.5. me. Cùm Christus sit caput nostrũ, vt Apostolus asserit, quæ
Col.1. proportio est Christum ascendere ad cœlũ, nos verò ad infernũ descendere? quò tendit caput, eò tendere debẽt omnia membra. Eamus cũ capite nostro, ascendamus cum Christo, qui ait: Vado ad patrem. Et eamus per eũ, qui est via, quæ est in ecclesia, & sancta vocatur. Vnus ex erroribus in quibus homines versantur, est existimare esse in mundo res firmas & stabiles. Si nihil in mũdo stat, si nihil consistit, si omnia cõtinuò currunt, qui fieri potest, vt sit status id quod nunquam
Iob.14. stat? Homo, inquit Iob, fugit velut vmbra, & nunquã in eodẽ statu permanet. Perpende obsecro. Non dicit: Homo mouetur, sed fugit, vt eius motus velocitatem significet. Neque dicit, fugit: vt corpus aliquod solidum, sed vt vmbra, qua ni-
Psal.38. hil est inconstantius, nihil leuius, nihil fugacius. Et Dauid,
2.Cor.7. In imagine, inquit, pertransit homo. Non dicit transit, sed pertransit, nec dicit in substantia, sed in imagine. Et Apostolus: Præterit, inquit, figura huius mundi. Non ait substantiam, sed mundi figuram, vmbram, & imaginem præterire.

Et

Et Dauid: Dies mei ſicut vmbra declinauerunt. Neminem vnquam interroges quot annos habeat, ſed quot annos deſinat habere. Diuus Auguſtinus hęc verba ſcripta reliquit: Res cùm creſcunt, & tendunt eſſe, quò magis celeriter creſcunt vt ſint, eò magis feſtinant vt non ſint. Et D. Gregorius, Viuere, inquit, eſt à vita tranſire. Vnde dicebat Seneca: Quicquid vides, currit cum tempore, nihil firmum & ſtabile. Cũ igitur vita noſtra ſit quidam tranſitus & curſus, nónne melius ibimus per viam, quæ ducit ad æternam beatitudinem: quàm per deſertũ & ſolitudinẽ, & per lucos ad infernum tendentes? Chriſtus eſt via ducens ad gloriam immortalẽ. Hoc non poſſumus negare. Ipſe, qui eſt veritas, hanc veritatẽ affirmat. Ego, inquit ille, ſum via. Cur hãc viam relinquimus, & in deſertis, hoc eſt, in peccatis & flagitiis aberrantes verſamur? Errauerũt & ſolitudine, & inaquoſo, ait diuinus vates, & viã ciuitatis non inuenerunt. Non eam inuenerunt, quia eam quærere non curarunt. Quærite, ait Chriſtus, & inueni etis. Queramus igitur hanc viam, & ambulemus per eã, quoniam hæc eſt via quæ ducit ad Bethſames, de qua loquũtur, literæ diuinæ in primo libro Regum. Remittẽtes Philiſtini arcam Domini in locum ſuum quam ob Iudæorum peccata cęperant, poſuerunt eam in plauſtro, cui iunxerunt duas vaccas, quæ lactabant vitulos, eos autem domi concluſerunt, & ait ita ſcriptura: Ibant autem in directum vaccę per viã, quæ ducit Bethſames: & itinere vno gradiebãtur pergẽtes & mugientes & non declinabant nec ad dexteram, nec ad ſiniſtram. Bethſames ſignificat domum ſolis. Hæc eſt cœleſtis illa gloria, domus illius ſolis ſempiterni, qui homines illuminat, qui luce ſua ſanctorum animas in oris illis beatiſſimis & immortalibus diuinitus illuſtrat & inflammat. Quæ ſunt hæ vaccæ, quę nõ recedunt à via ad gloriã ducente, quæ arcam, vbi erat diuina lex, ſecum portant, niſi illi qui ſanctũ euangelium ſecum portantes, & ſecundum illud viuentes. nullis eſurientium filiorum mugitibus à Dei obſequio reuocantur, nullis humanis negociis impediuntur, ſed per Chriſtum veram viam ad cœleſtem patrem feſtinantes currunt? Fœlices animæ, quæ nec ad dexteram declinant, neque ad ſiniſtram ſed ad cœleſtem domum rectè & celeriter tendunt, ad comprehendendum premium illud, ad quod diuus Paulus feſtinabat, ita inquiens: Quæ quidem retrò ſunt obliuiſcens: ad ea verò quæ ſunt priora extendens me ipſum ad deſtinatum perſequor, ad brauium ſupernæ vocationis Dei in Chriſto

Pſal.101.

Ioan.14.

Pſal.106.

Matt.7.

1.Reg.6.

Phil.3.

Christo Iesu. Vide ardens desiderium, quo Apostolus currebat ad gloriã consequendam, qui adhuc non accedens, iã se ipsum extendebat eorum mors, qui ad rem ipsam dilectã nondum pedibus accedentes, tanto eius amore flagrant, vt ad eam præ feruenti desiderio brachia & manus extendant. Via hæc, qua Apostolus currebat, ac qua nos currere debemus, Christus est Deus noster. Et hæc est via sancta, quam hoc in loco Esaias in Ecclesia esse assueueranter affirmat.

Non pertransibit per eam pollutus.] Sic in Apocalypsi Diui Ioannis: Non intrabit in eam aliquid coinquinatum. Quanquam illa particula, eam, potest ibi referri ad ecclesiam triumphantem. *Apoc. 22.*

Et *hæc erit directa via vobis.*] Nempe Christianis veram pietatem colentibus. Nam infideles hac via non ambulant, neque illi qui sunt sceleribus adstricti, quorum multi in inferno cruciati dicebant: Errauimus à via veritatis, vt literæ diuinæ in libro Sapientiæ memoriæ prodiderunt. *Sap. 5.*

Non erit ibi leo.] Hac via, quæ est Christus, non ambulabit diabolus, nec eius ministri: sed ambulabunt per eam qui liberati fuerint, nimirum à peccatis, & per Christum redempti. Per leonẽ intellige diabolum, de quo ait D. Petrus: Aduersarius vester diabolus, tanq̃ leo rugiens circuit, quærens quem deuoret. Per malas bestia, infideles, cæteroscq; homines impios & flagitiosos diaboli satellites & ministros. *1. Petr. 5.*

Et *venient in Sion cum laude.*] Id est, ad Ecclesiam, de qua ait D. Paulus in epistola ad Hebræos: Accessistis ad Sion montem & ciuitatem Dei viuẽtis Ierusalem cœlestem. Hæc omnes recipit, qui ad fidem conuertuntur, qui mentis oculis veritatem aspicientes, & errores ac scelera à quibus liberati sint contemplantes, gaudio perfunduntur. Appellatur hoc gaudium sempiternum, quia incipiens hic per gratiam, in cælesti patria perficitur per gloriam, vbi sine fine manet. Vel per Sion intellige ecclesiam triumphantem, vbi beati Deo fruuntur, & æterno gaudio replentur. De iis locutus est supra Esaias capite 25 & diuus Ioannes in Apocalypsi capite vigesimo. Iudæi nostri temporis totum hoc caput ad liberationem à captiuitate, in qua modò detinentur, referendum existimant, & hic sexcentas nugas & nænias, vt solent cæci homines in medium proferunt. *Hebr. 12.*

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXXV.

Et erit

Et erit ibi semita, & via sancta vocabitur.] Pro ibi, scribendum est, tibi. Et ita habent nonnulli codices. Nã in Hebraico est xam, quæ dictio aduerbium est, & non pronomen. Pro semita in Hebraico est masul, quod vocabulum significat viã arctam. Hæc est illa, de qua ait Christus: Arcta via est quę ducit ad vitam. *Matt.7.* Eam prædicit Esaias vocandam esse sanctam. Fortasse per viam intelligit præceptorum custodiam, de qua ait Dauid: Viam mandatorum tuorum cucurri. Per semitam *Psal.118.* verò cõsiliorum obseruationem, de qua ait idem Propheta: Dirige me in semita recta propter inimicos meos. Et paulò *Psal.26.* post in hoc eodẽ nostro capite, vbi nostra versio, quã vulgatam appellamus, habet: Et hæc erit vobis directa via. Potest verti ex Hebræo: Et ipse cũ eis ambulabit in via. Verbũ enim halac, quod hic ponitur, significat ambulare, vt in Psalmo 108. Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini. Est igitur sensus: Christus non solùm est via, sed ductor ad patriam. Ille est columna illa, quæ Hebræos ad promissionis terrã ducebat. Sed necessariũ est, vt abnegemus nosmetipsos & cruces nostras tollentes, sequamur nostrum ducem, vt eo in ęterna patria fruamur. Ipse enim ait: Qui vult venire post *Matt.16.* me, abneget semetipsum, & tollat crucẽ suã & sequatur me.

Argumentum Capitis XXXVI.

Obsessa ab Assyriis Hierosolyma, misit Sennacheribus ad regem Ezechiam Rapsacem hominem superbum & impiũ, qui & Ezechiæ & cæteris Iudæis triste excidium minaretur, nisi se & ciuitatem traderẽt, & ad Sennacheribum supplices accederent. Narrat Esaias hanc historiam, quoniam huius obsidionis, & Iudæorũ liberationis sæpe meminerat, vt omnes intelligerent vera fuisse ea, quæ literis mãdauerat, & hac de re vaticinatus fuerat.

CAPVT XXXVI.

ET factũ est in quartodecimo anno regis Ezechiæ, ascendit Sennacherib rex Assyriorum super omnes ciuitates Iudæ munitas, & cepit eas. Et misit rex Assyriorum Rapsacem de Lachis in Ierusalem ad regem Ezechiã in manu graui, & stetit in aquæductu piscinæ superioris in via agri fullonis. Et egressus est ad eum Eliachim filius Helchiæ, qui erat

erat super domum : & Sobna scriba & Ioahæ filius Asaph à commentariis. Et dixit ad eos Rapsaces, Dicite Ezechiæ. Hæc dicit rex magnus rex Assyriorum: Quæ est ista fiducia qua confidis, aut quo cõsilio vel fortitudine rebellare disponis? Super quem habet fiduciam, quia recessisti à me? Ecce confidis super baculum arundineum confractum istum, super Ægyptum, cui si innisus fuerit homo, intrabit in manum eius, & perforabit eam. Sic Pharao rex Ægypti omnibus qui confidunt in eo. Quod si responderis mihi, in Domino Deo nostro confidimus. Nonne ipse est cuius abstulit Ezechias excelsa & altaria, & dixit Iudæ & Ierusalem, Coram altari isto adorabitis? Et nunc trade te domino meo regi Assyriorum, & dabo tibi duo millia equorum, nec poteris ex te præbere ascensores eorum. Et quomodo sustinebis faciem iudicis vnius loci ex seruis domini mei minoribus? Quod si confidis in Aegypto, in quadrigis & in equitibus, & nunc nunquid sine Domino ascendi ad terram istam, vt disperderem eam? Dominus dixit ad me: Ascende super terram istam, & disperde eã.

EXPLANATIO.

4. Reg. 18. 2. Par. 32.

Hęc historia narratur lib. 4. Regum, & 2. Paralipomenon, vbi eã poteris plenissimè videre. Hic rex Ezechias fuit filius Achaz regis Iudæ hominis impij, qui regia dignitate ad suum exitium & deformitatem abusus, à vera religione & virtute penitus aberrauit, & deprauatissimis moribꝰ & opinionibus omnem vitæ rationem peruertit. Et quanquam talis esset pater, fuit tamen filius pius & rectus, non solùm domi præclarus, sed etiam foris admirandus, virtutumque maximarum gloria præstantissimus. Cùm autem Sennacheribus Assyriorum rex cædem immanissimam Iudæis, eorúmque nomini obscuritatem moliretur, cepit omnes ciuitates Iudę, excepta Hierosolyma, quę vnica stabilis & inuicta permãsit. Et ex quadã ciuitate, quam expugnauerat, quæ appellabatur Lachis, misit ducem Rapsacem cum magno exercitu ad regem Ezechiam, qui Hierosolymę principatum gerebat, vbi ea facta fuerunt, quæ hoc in loco narrantur. Per Sennacheribum regem impium & elatum, intelligitur diabolus, qui expugnatis vrbibus Iudæ, solam Hierosolymã, quæ est vera Christi ecclesia, vincere non potuit. Quamuis enim ecclesia sit oppugnata, expugnari tamẽ nullatenus potest, quoniã regnat in ea sanctissimus rex ille verus Ezechias christus Deꝰ noster, qui eam ab hostibus defendit, qui eã non deserit, qui

Matt. 28.

ait: Ego vobiscũ sum omnibus diebus vsq; ad cõsummationẽ seculi. Hęc autẽ oppugnatio fuit typus tẽtationũ, quibus exercen-

exercentur Christiani. Hostes, qui nos conturbant, sunt diabolus, mũdus, & caro. Qui verò ecclesiã magnoperè euertere conantur sunt hęretici, qui eã frustra ad vastitatẽ vocãt. Stat enim ecclesia firma & constans, quã Paulus Apostolus domũ Dei appellat, columnam & firmamentum veritatis. Hæc est inexpugnabilis ob inuiolabilem dogmatum certitudinem, & præsidem eius Spiritum sanctum, cuius numine gubernatur. Hęc est nauicula illa, de qua loquitur euangelium, quę licet oppugnaretur fluctibus, non fuit tamen vnquam submersa, quoniam erat in ea Christus, qui eam gubernabat. Hęc est arca illa Noe, quæ aquis diluuij obrui nõ potest, imo quanto aquę magis crescebant, tanto ipsa magis eleuabatur, & cœlo appropinquabat. Et quemadmodum soli illi, qui erant in arca, salui fuerũt, sic, victis omnibus soli illi qui erãt Hierosolymæ cum Ezechia, fuerunt erepti, & victoriam consecuti. Hęc denique est illa ciuitas, aduersus quam ait Christus fore, vt inferorum portę, hoc est, hęreticorum impia dogmata & errores nunquam præualeant. *Matt. 8.* *Gen. 7.*

Rapsacem de Lachis.] Hunc Rapsacem dicunt nonnulli fuisse filium Esaiæ prophetæ, aut saltem Iudæum, sed qui à Iudæis defecerat, quoniam linguam Hebraicam callebat. Alij dicunt eum fuisse Samaritanũ. D. Cyrillus in dialogo de adoratione & cultu in spiritu, eum Babylonium vocat. Lachis ciuitas erat in tribu Beniamin, non longè à Hierosolyma. Causa autẽ cur Sennacheribus misit Raspacẽ Hierosolymam, ipse autem non venit, fuit quia capta ciuitate illa profectus est in Aegyptũ oppugnatũ Pelusiũ, vt Iosephus scriptũ reliquit.

In manu graui.] Id est, cũ magnis copiis, vt Iudæos terreret.

In aquæductu piscinæ superioris.] De hac piscina locuti sumus capite 7.

Et egreßus est ad eũ Eliachim.] Hic est ille Eliachim, cuius in visione vallis Sion, suprà Esa. meminit. Hic verò Sobna nõ videtur esse ille, de quo in eodem capite loquitur Propheta. Nã ille erat præpositus tẽpli, hic vero scriba, hoc est, legisperitus, aut qui operam dabat sacris scribendis & interpretãdis.

A commentariis.] Id est, qui iussu regis commentaria rerum gestarum scribebat.

Dicite Ezechiæ.] Non dicit, dicite regi, sed Ezechiæ. Vide superbi hominis insolẽtiam. Etiam modo loquendi regem cõtemnebat, & indignum regia dignitate iudicabat.

Ecce confidis super baculum arundineum.] Falsum & commẽtitium est. Nam Ezechias rex fuit vir omni virtute & pie-

tate præstanti, & nunquam in Aegypto spem ac fiduciam suam collocauit. Sed ex hoc mendacio Rapsacis nonnullã de promimus vtilitatẽ. Comparauit enim hominũ auxiliũ baculo arũdineo confracto, cui si innixus fueris, vulneraberis,
Ierem.17. Talis est Ægyptus, talis est mundus, talis Pharao, hoc est diabol9: qui enim mũdo fidit, diabolo seruit. Maledictus homo, ait Ieremias, qui confidit in homine, & ponit carnẽ brachiũ suum, & à domino recedit cor eius. Omnis nostra spes & fiducia est in Deo figenda & collocanda. Ait enim eodẽ loco idem Propheta: Benedictus vir qui confidit in Domino, & erit dominus fiducia eius. Aspicis hic quemadmodũ ex malis quæ sacra scriptura cõmemorat, possimus bonũ percipere. Vt enim in aurificis officina etiã sordes & scobes prosunt,
Simile. sic in sacra scriptura etiã ex peccatorũ erratis possumus vtilitatẽ aliquam colligere. Tota hæc Rapsacis oratio eò tẽdit, vt Israëlitico populo persuadeat fore illi vtile, si se Sennacheribo tradiderit. Obiicit vanam regis in Aegypto fiduciam, perfidiã, à Deo & defectionẽ, obsessorũ famem, sui regis victoriam & potentiam. Itaque excellentem eloquentiæ speciem adumbrauit, sed mendaciis & impietatibus innixus.

Nonne ipse est cuius abstulit Ezechias excelsa & altaria.] Considera imprudentis & scelerati hominis calumniam, vertit vitio regi sancto id, propter quod ipse veram laudem fuerat consecutus. Sancte quidem & iuxta Dei legem abstulerat Ezechias altaria idolorum, vt errore sublato, deleta superstitione & idololatria coleretur verus Deus in templo sancto suo. Hinc colliges quãta cæcitate laborent impĩ, quantisque tenebris obscuratum habeant intellectum, ĩ præsertim qui te odio prosequuntur, qui non solum falsis criminibus, te ad inuidiam vocant, sed etiam virtutis actiones, quibus das operam, damnant, & falsis vitiorum nominibus appellant, & quanto maior est tuæ integritatis opinio, tanto acrius eam extinguere conantur. Sed quemadmodum ignis in aquam coniectus statim restinguitur & refrigeratur, sic falsum vitium in vitam integram & laudabilem proiectum illico euanescit & extinguitur.

Coram altari isto adorabit.] Id est, in templo Salomonis.

Non poteris ex te præbere.] Vult Hebræos terrere, ostendens eorum paucitatem, quasi dicat: Cùm tanto paruo muniaris exercitu ô Ezechia, vt ne duo quidem milia equitum habeas, quo pacto existimas posse regi potentissimo resistere? Non intelligebat impius plus valere piorum preces,

quàm

quàm impiorum vires & copias.

Dominus dixit ad me.] O impudentiam inauditam. Non veretur impius asserere esse se missum à Deo ad ciuitatẽ sanctam delendam. Hoc ideò dixit, vt Iudæorum animos confringeret, vt omnem fiduciam, quam in Deo ponebant, amitterent.

Et dixit Eliachim, & Sobna, & Ioahe ad Rapsatem: Loquere ad seruos tuos Syra lingua, intelligimus enim. Ne loquaris ad nos Iudaicè in auribus populi qui est super murum. Et dixit ad eos Rapsaces: Nunquid ad Dominum tuum, & ad te misit me Dominus meus, vt loquerer omnia verba ista, & non potius ad viros qui sedent in muros, vt comedant stercora sua, & bibant vrinam pedum suorum vobiscum? Et stetit Rapsaces, & clamauit voce magna Iudaicè, & dixit: Audite verba regis magni, regis Assyriorum. Hæc dixit rex: Non vos seducat Ezechias, quia non poterit eruere vos, & non vobis tribuat fiduciam Ezechias super Domino dicens: Eruens liberabit nos Dominus: Non dabitur ciuitas ista in manu regis Assyriorum. Facite mecum benedictionem, & egredimini ad me, & comedite vnusquisque vineam suam, & vnusquisque ficum suam, & bibite vnusquisque aquam cisternæ suæ, donec veniam & tollam vos ad terram, quæ est terra vestra: terram frumenti & vini, terram panum & vinearum. Nec conturbet vos Ezechias, dicens: Dominus liberabit nos. Nunquid liberauerunt dii gentium vnusquisque terram suam de manu regis Assyriorum? Vbi est Deus Emath & Arphat? Vbi est Deus Sepharuaim? Nunquid liberauerunt Samariam de manu mea? Quis est ex omnibus diis terrarum istarum, qui eruerit terram suam de manu mea, vt eruat Dominus Ierusalem de manu mea? Et siluerunt, & non responderunt ei verbum. Mandauerat enim rex dicens: Ne respondeatis ei. Et ingressus est Eliachim filius Helchiæ, quæ erat super domum, & Sobna scriba, & Ioahæ filius Asaph à commentariis ad Ezechiam sciscis vestibus, & nuntiauerunt ei verba Rapsacis.

Loquere ad seruos tuos Syra lingua.] Timebant ne fortè populus qui erat in muris, intelligens verba Rapsacis caderet animo, & falsis terroribus commotus se illi traderet. Ideo volebant, vt ipse loqueretur lingua Syriaca, quam populus nõ intelligebat.

Vt comedant stercora sua.] Vrgente fame in obsidione.

Non seducat vos Ezechias.] Ezechias suos hortabatur, vt Deo fiderent: impius autem Rapsaces illis persuadere conabatur, ne in Deo fiduciam collocarent, qui eos liberare non posset. Vide blasphemiam hominis scelerati. Ezechiæ

virtutem dolum appellat, cùm id quod Rapsaces dicerets merus dolus esset. Eodem modo Pharao cùm Moyses iussu Domini vellet liberare Hebræos à seruitute Aegyptiaca, in hæc verba prorupit: Opprimantur operibus Hebræi, & impleant ea, vt non acquiescant verbis mendacibus. Verba sancti Moysi vocabat mendacia.

Exod 5.

Facite mecum benedictionem.] Pro quo legitur in 4. libro Regum: Facite mecum quod vobis est vtile, hoc est, quod vobis prosit, & sit in benedictionem vestram, & egredimini ad me. D. Cyrillus citans hunc locum in lib. de adoratione & cultu in spiritu, legit in hunc modũ. Si vultis benedici, egredimini ad me. Ergo facite mecũ benedictionẽ, & egredimini ad me, idẽ est ac si diceret: Si vultis esse fœlices, egredimini ex ciuitate, & venite ad me. Vide impuri hominis dolos. Promittebat Hebræis benedictionem & fœlicitatem, si se illi traderent, & sanctum regem Ezechiam relinquerent. Per Israelitas sanctam ciuitatem colentes sub præsidio Ezechię, intellige pios Christianos in ecclesia Christi cõmorantes, veróque regi Christo Iesu adhærẽtes. Per Rapsacem intellige diabolũ, qui nobis voluptates, delicias, opes, aliaq; mũdi bona, aut potius ludibria promittit, dummodò illi insignẽ ciuitatem, hoc est, animam nostram tradamus, ad eũ accedamus, & summum regem Christum saluatorem nostrũ aspernemur. At nos ipsos cùm in potestate habet, seducit ac fallit. Eodem modo Pharao rex Aegypti promisit multa bona Hebræis, si ad Aegyptũ descenderent, sed postquam illuc descenderunt, detinebãtur captiui ab Aegyptiis, & acerbissimè opprimebantur. Surrexit enim, vt ait Scriptura, rex nouus super Aegyptum, qui ignorabat Ioseph um. Vbi aspicis quàm mobiles & inconstantes sint mundi fauores & prosperitates. Diuitię, quas Aegyptij promiserant Hebręis, eos excitarunt, vt ad Aegyptũ descenderẽt, vbi postea fuerunt grauiter afflicti; & in acerbis ærumnis versati. Allicit nos diabolus illecebris quæ nos vndiq; circundant, & tandẽ occidant.

4. Reg. 18.

Exod. 1.

Similitudo. Vt enim hedera arbores complectitur, & posteà eas ipso cõplexu arctat & necat, sic falsa mundi prosperitas blanditur, sed ipsis blandimentis & illecebris strangulat & perdit. Ea mũdi bona quę Rapsaces promittebat Hebręis, sunt hederę, quibus diabolus nos vult in primis cõplecti, & blandè delinire, vt opprimat & aridos reddat, vt ad ignem æternorum cruciatuũ tandem perducat. Et attentè considera. Rapsaces obsedit Hierosolymam, & circundedit eam, ne per aliquam portam

portam in vrbẽ victus intrarent. Portæ huius ciuitatis sunt sensus nostri, anima est ipsa ciuitas, quam ita obsidet & oppugnat diabolus, vt in eam per sensus nullius spiritualis victus introëat. Hoc moraliter voluit euangelium significare in eis, quos dæmon cæcos, surdos, & mutos faciebat, vt nec per oculos, neq; per os, neque per aures, aliquid ad obsessam animam spiritualis alimenti ingrederetur. *Luc.11.* *Matt.12.*

Terram panum & vinearum.] In quarto libro Regum præter ea bona quæ hic narrantur, ait scriptura dixisse Rapsacẽ, & viuetis, & non moriemini. Promittit nobis diabolus vitam si Christũ relinquamus, cùm Christus sit vita, diabolus autẽ mors & homicida. De se ipso ait Christ⁹: Ego sum vita, de diabolo autẽ: Ille homicida erat ab initio. Et D. Ioan. in Apocal. Ecce equus pallidus, & qui sedebat super eum, nomen illi mors, & infernus sequebatur eũ. Mortem appellat ipsum diabolum. Qui igitur fieri potest vt separatus à Christo inuenias vitã? Si Christus vita est, quomodo reperies vitã separatus à vitã? Quomodo viues, si vitã relinquas, & mortem sequaris? Diabolus est mors & homicida, & tu fugiens vitam vis in domo mortis vitam inuenire, & in domo homicidæ tutus quiescere. Si hominem interroges cur aliena rapiat, cur non obseruet diuinam legem, respondet ideò hoc facere, quia quærit vitam. O hominem insipientem. O responsionem intolerabilem. Quæro vitam. Imò relinquis eam, & mortem amplexaris. Vt enim ille, qui rem in Aquilonari parte existentẽ it quæsitum ad meridiem, quãtó velocius currit, vt eam inueniat, tantò longius fugit ab ea, sic quantò ardentius vitam quæris, tantò longius ab ea separaris. Quære quod quæris, sed non ibi, vbi quæris. Quære vitam, sed in eo qui est vita. Quomodo erit vita in regione mortis? quantò plus ad eam regionem cucurreris ad vitam consequendam, tantò distantius te è vita seiunges. Quære Christum, & inuenies vitam. Sic dicitur in Psalmo: Quærite Dominum, & viuet anima vestra. Si vita est eum quærere, quid erit illum inuenire, eo frui, eumque in æterna gloria semper aspicere & contemplari? *4. Reg.18.* *Ioan.14.* *Ioan.8.* *Apoc.6.* *Simile.* *Psal.68.*

Mandauerat enim eis dicens: Ne respondeatis ei.] Eam ob causam præcipiebat Ezechias, ne Iudęi respõderent blasphemãti, vt eũ ad maiores blasphemias non prouocarent. Confidera iusti regis pietatẽ & sanctũ propositũ. Nam vt aqua frigida in feruentẽ ollam coniecta eã deprimit, feruorẽque refrigerat, sic silentiũ aduersarij irã mitigat & placat. Vnde scri- *Simile.* *Eccl 8.* *Psal.38.*

ptũ est in Ecclesiastico: Non incẽdas carbones peccatorum.
Psal.140. Et in psal. dicitur: Cũ confiteret aduersum me peccator, ob mutui & humiliatus sum, & silui à bonis. Et alio in psal. Po
Prou.26. ne Domine custodiã ori meo, & ostium circumstantiæ labiis
Rom.12. meis. Et in Prouer. Ne respondeas stulto, ne efficiaris ei similis. Et Paul. in epist. ad Ro. Non vosmetipsos, inquit, defendentes charissimi, sed date locum iræ: scriptum est enim: Mihi vindictam, & ego retribuam, dicit Dominus. Epictetus in hunc modum ait: Si quis ad te deferat: Ille de te malè dicit, ne excuses quę dicantur, sed respondę: Ignorat ille & alia quæ mihi adsunt mala, alioquin non sola hæc diceret.
Simile. Hæc ille. At multi sunt, qui vno verbo læsi sexcẽta conuicia regerunt. Vt enim porticus Olympię artificio quodã vocem emissam septies reddebat, quam ob causam heptaphorõ appellabatur, quòd non semel vt echo, sed septies acceptã vocem referret, sic multi vno verbo lacerati maledictis aërem implent, nec faciunt finem contumelias iaciendi. Non sic Ezechias rex illustrissimus, sed iniuriis & blasphemiis Rapsacis lacessitus toleranter eas & patienter tulit, & non solùm non respondit, sed etiam ne alij responderent præcepit.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXXVI.

Ioahe filius Asaph à commentariis.] Pro à commentariis in Hebræo est ha mazchir in genitiuo, hoc est, commentariensis. Quidam existimant à commentariis & commentariensem idem esse. Est autem commentariensis profectus carceris, Ideò dictus cõmentariẽsis, quia vinctos in commentariũ refert. Et erit C. de iis, quos tenet carcer inclusos, vbi hæc verba habentur: Ante trigesimum diem semper commentariensis ingerat numerum personarum, varietatem delictorũ, clausorum ordinem, ætatemq; vinctorum. Meminit Vlp. ff. de pœnis. Quidam commentariensem siue à cõmentariis eũ esse putant, qui delinquentiũ commentarios scribit, vt in iudicio criminũ subseruiat. Ego existimo hoc in loco à commentariis eũ esse, qui commentaria & annales scribit, ne memorabiliũ rerum scitutq; dignissimarũ memoria sensim obscuretur & cõsumatur. Verbũ enim zachar, à quo hæc dictio deriuatur, significat in memoriam redigere & recordari, vt Ionæ 2. Domini recordatus sum. Vndè zecharon significat historiam & memoriam. Nam historia, vt ait Cic. est vita memoriæ:

memoriæ: significat etiam annales & commentaria, quæ sunt historiæ succinctæ & breues, vt commentaria Cæsaris. Hinc per addictionē ן in principio fit hoc nomē mazchir, quod significat eum qui scribit annales & commentaria rerum gestarum & factorum insignium, eaq; mandat literis, vt vigeant memoria omnium seculorum.

Quæ est ista fiducia qua confidis? aut quo consilio, vel fortitudine rebellare disponis?] Potest etiam ita verti ex Hebræo: Quæ est fiducia hæc cui fidisti? Dixi, certè in verbo labiorum: sed consilio & fortitudine opus est ad prælium. Vt sit sensus: Tu, inquit Rapsaces, tu Ezechia cui rei fidis? sine dubio precationibus tuis: sed falleris, nam ad bellum gerendum consilio & fortitudine opus est, non autem precibus. Vide quemadmodum impij irrideant precationes, quas viri iusti ad Deū fundunt, quæ multò plus valent, quàm omne iniquorū consilium & robur.

Et quomodo sustinere poteris faciem iudicis vnius loci..] Pro iudice poteris vertere ex Hebræo ducem. Et ita vertit Pagninus. Nam in Hebraico est pachah, quod nomen principē & ducem significat. Aggei 1. Filium Salatiel ducem Iuda, &c.

Argumentum Capitis XXXVII.

Mittit rex Ezechias nuntios ad Esaiam prophetam, ab eo petitum vt ad Deum pro ciuitatis ab Assyriis obsessæ liberatione precationes fundat. Promittit Deus victoriam Ezechiæ, eumque per Esaiam consolatur. Interficit Dei angelus Assyriorum exercitū, ipse autem Sennacheribus à propriis filiis morte mulctatur. Quæ in hoc capite continentur, perspicua sunt, ideo non egent magna explanatione.

CAPVT XXXVII.

ET factum est, cùm audisset rex Ezechias, scidit vestimenta sua, & obuolutus est sacco, & intrauit in domum Domini. Et misit Eliachim, qui erat super domum, & Sobnam scribam & seniores de sacerdotibus operatos saccis ad Esaiam filium Amos prophetæ, & dixerunt ad eum. Hæc dicit Ezechias: Dies tribulationis & correptionis, & blasphemiæ dies hæc: quia venerūt filii vsque ad partum, & vir- 4. Reg. 19.

tus non est pariendi. Si quomodo audiat Dominus Deus tuus verba Rapsacis, quem misit rex Assyriorum Dominus suus ad blasphemandum Dominũ Deum viuentem, & exprobrandum sermonibus, quos audiuit Dominus Deus tuus. Leua ergo orationẽ pro reliquiis, quæ repertæ sunt. Et venerũt serui regis Ezechiæ ad Esaiã, & dixit ad eos Esaias. Hæc dicetis domino vestro. Hæc dicit Dominus: Ne timeas à facie verborum, quæ audisti, quibus blasphemauerunt pueri regis Assyriorum me. Ecce ego dabo ei spiritum & audiet nuntium, & reuertetur ad terrã suam, & corruere eum faciam gladio in terra sua. Reuersus est autem Rapsaces & inuenit regem Assyriorum præliantem aduersus Lobna. Audierat enim quia profectus esset de Lachis, & audiuit de Taracha rege Aethiopiæ dicentes: Egressus est vt pugnet contra te. Quod cùm audisset misit nuntios ad Ezechiam dicẽs: Hæc dicetis Ezechiæ regi Iudæ loquentes. Non te decipiat Deus tuus, in quo confidis dicens: Non dabitur Ierusalem in manu regis Assyriorum. Ecce tu audisti omnia quæ fecerunt reges Assyriorum omnibus terris, quas subuerterunt, & tu poteris liberari? Nunquid eruerunt eos dii gentium, quos subuerterunt patres mei, Gozam & Aian & Reseph & filios Eden, qui erant in Thalassar? Vbi est rex Emath, & rex Arphad, & rex vrbis Sepharphaim, Ana & Aua? Et tulit Ezechias libros de manu nuntiorum, & legit eos, & ascendit in domum Domini, & expandit eos coram Domino. Et orauit ad Dominum dicens: Domine exercituum Deus Israël qui sedes super cherubim, tu es Deus solus omnium regnorum, terræ, tu fecisti cælum & terram. Inclina Domine aurem tuam, & audi: aperi oculos tuos, & vide, & audi omnia verba Sennacherib, quæ misit ad blasphemandum Deum viuentem. Verè enim Domine desertas fecerunt reges Assyriorum terras & regiones earum, & dederunt deos earum igni, non enim erant dii, sed opera manuum hominum, lignum & lapis: & comminuerunt eos. Et nunc Domine Deus noster salua nos de manu eius, & cognoscant omnia regna terræ, quia tu es Dominus solus.

EXPLANATIO.

Matt. 26. *Et factum est cùm audisset rex Ezechias, scidit vestimenta sua.*] Solebant Iudæi audita blasphemia vestes scindere. Apud Matthæum inuenies principem sacerdotum vestes scidisse asserentem Christum blasphemasse, cùm Christus veritatem diceret, ipse autem Iudæus in blasphemiã prorumperet. Habes historiã hanc, quæ in hoc capite narratur. 4. li. Reg. c. 19.

Obuolutus est sacco.] Considera pĩ regis religionem & humilitatẽ: auditis blasphemiis quas impius Rapsaces in Deũ iecerat

iecerat, operuit se veste vilissima, qua animi dolorem indicaret, & Deum ad misericordiam moueret. Et statim in iis mœroribus versatus ad templum Dei cucurrit, vt ibi pias lachrymas, & ardentes precationes funderet. His enim armis impios hostes vincere putabat. Oratio enim in terra habita in cœlum ascendit, & constituta in imis alta pulsat. Oratio humiliantis se nubes penetrat: vt dicitur in Ecclesiastico. *Eccl.35.* Magna est vis orationis, cui nulla locorum interualla sunt impedimento, quæ etiam ore tacente coram Deo clamat. *Exod.14.* Sic enim dicebat Dominꝰ Moysi: Quid clamas ad me? cùm ipse tacitus solo animo oraret. Hoc intelligẽs Ezechias ad precationes confugit, tanquam ad excellentissimum remedium. Et seipsum indignum existimans qui à Deo audiretur, nuntiis ad diuinum vatem missis ei suum periculum significauit, ab eo petens, vt pro afflicto populo oppugnatisque Israëlis reliquiis, Deũ vehementer oraret, quod apud eum magni sint momenti iustorum precationes, non quæsiuit humanum auxiliũ neglecto diuino, sed in primis à Deo opem tulit. Intelligebat enim rex sanctus omne mundi præsidium absque Deo inutile esse & inane. Eodem modo Io- *2.Par.20.* saphat in ærumnis versatus has voces emisit: Cùm ignoremus quid agere debeamus, hoc solùm habemus residui, vt oculos nostros dirigamus ad te. Nos igitur cùm in pericula & calamitates inciderimus, induamur sacco, quod non solũ Ezechiam, sed etiam regem Niniue fecisse diuinę literę contestantur. Cùm enim ad illum peruenisset verbum de euersione ciuitatis, surrexit de solio suo, abiecit vestimentũ suum *Ioan.3.* à se, indutus est sacco, & sedit in cinere. Ergo & nos deponamus pretiosas vestes, abiiciamus fastum, confugiamus ad Christum, ab eo lachrymis & precationibus opem petẽtes, viríque iustis nosipsos commendantes. Ipse nanque ait in *Psal.42.* psalmo: Inuoca me in die tribulationis, & eruam te. *4.Reg.29.*

Ad Esaiam filium Amos prophetæ.] Libro 4. Regum vbi hęc narratur historia, scriptum est: Ad Esaiam prophetam filium Amos. Hic verò quoniam ipse ptopheta de seipso loquitur, non se vocat prophetam, sed filium prophetę. Ibi autem propheta vocatur, quoniam alter fuit scriptor illorũ librorum: quanquam non desint, qui eos velit Esaię tribuere.

Dies tribulationis & correptionis, & blasphemiæ.] Id est, hoc est tempus calamitatis, quia nobis Assyrij vastitatem minantur, & tempus correptionis, quoniam nos corripiunt & increpant, & tempus blasphemiæ, quoniam in Deum opprobria

bria & conuicia iactant.

Quoniam venerunt filii vsque ad partum.] Sensus est: Quemadmodum mulieres cum fœtus peruenit ad locum partus, & ob earum imbecillitatem nasci non potest, maximè torquẽtur, & summis doloribus premuntur, sic nos maximis angoribus afficimur. Vult propheta significare hac translatione, summum periculum, & letalem calamitatem Hierosolymæ imminere.

Leua ergo orationem pro reliquiis.] Ora pro iis paucis, qui relicti sunt. Nam magna populi pars excesit è vita. Hoc dixit vt Esaiam ad pietatis lachrymas excitaret, quò vehementiores precationes funderet.

Ego dabo ei spiritum.] Id est, dabo ei voluntatem relinquẽdi Hierosolymam audito rumore aduentus regis Aethiopiæ contra Assyriam, & redeundi in regionem suam. Quod ita effectũ est. Posteà tamen rediit Sennacheribus obsessum Hierosolymam, sed potuerunt Iudæi interea sibi necessaria prouidere.

Reuersus igitur Rapsaces.] Soluta obsidione vertit Sennacheribus exercitũ contra regem Aethiopiæ, quo victo rursus Hierosolymam obsedit & oppugnauit. Cùm igitur profectus esset in Syriam, misit nuntios cum literis ad Ezechiã, vt eum saltem verbis terreret.

Gozam.] Goza est in Medorum regione, vt habes lib. 4. Regum cap. 17. Aran & Reseph sunt quædam ciuitates. Filij Edem sunt homines regionem Orientalem colentes.

Libros de manu nuntiorum.] Id est, epistolas de manu tabellariorum.

Ascendit in domum Domini.] Ad assueta arma confugit rex bonus.

Expandit eos coram Domino.] Id est, ante arcam testamẽti. Ideò ait: Domine exercituum Deus Israël qui sedes super cherubim. Nam propitiatorium, quod erat veluti sedes Dei, ex quo Deus dabat responsa, erat super alas cherubim. Ostendit igitur epistolam coram Deo, quasi ostendens illi Sẽnacheribi blasphemias.

Et cognoscant omnia regna terræ.] Considera regis religionem. Ideò à Deo victoriam aduersus infideles petebat, vt omnes diuinam potentiam intelligerent. Omnia ad Dei gloriam referebat. Sic dicitur in Psalmo: Non nobis Domine non nobis sed nomini tuo da gloriam. Quam etiam petitionem videre poteris in libro Iudith capite. 9. Psal. 113.

Et mi-

Et misit Esaias filius Amos ad Ezechiam dicens, Hæc dicit Dominus Deus Israël: Pro quibus rogasti me de Sennacherib rege Assyriorum, hoc est verbum, quod locutus est Dominus super eum: Despexit te & subsannauit te virgo filia Sion. Post te caput mouet filia Ierusalem. Cui exprobrasti, & quem blasphemasti, & super quem exaltasti vocem tuam, & leuasti altitudinem oculorū tuorum ad sanctum Israël. In manu seruorum tuorum exprobrasti Domino, & dixisti: In multitudine quadrigarum mearum ego ascendi altitudinem montium, iuga Libani, & succidam excelsa cedrorum eius & electas abietes illius, & introibo altitudinem summitatis eius, saltum Charmeli eius ego fodi, & bibi aquam, & siccaui vestigio pedis mei omnes riuos aggerum. Nunquid non audisti quæ olim fecerim ei? Ex diebus antiquis ego plasmaui illud: & tunc adduxi & factum est in eradicationem colluum compugnantium, ciuitatum munitarū. Habitatores earū breuiata manu contremuerunt, & confusi sunt, facti sicut fænū agri, & gramen pascuæ, & herba tectorum quæ exaruit antequam maturescaret. Habitationem tuam, & gressum tuum, & introitum tuum ego cognoui, & insaniam tuam contra me. Cùm furores aduersum me, superbia tua ascendit in aures meas Ponam ergo circulum in naribus tuis, & frenum in labiis tuis, & reducam te in via, per quam venisti. Tibi autem hoc erit signum: Comede hoc anno quæ sponte nascuntur, & in anno secundo pomis vescere. In anno autem tertio seminate & metite, & plantate vineas & comedite fructum earum. Et mittet id, quod saluatum fuerit de domo Iuda, & quod reliquum est, radicem deorsum, & faciet fructum sursum, quia de Ierusalem exibunt reliquiæ, & saluatio de monte Sion. Zelus Domini exercituum faciet istud. Propterea hæc dicit Dominus de rege Assyriorum: Non introibit ciuitatem hanc, & non iaciet ibi sagittam, & non occupabit eam Clypeus, & non mittet in circuitu eius aggerem. In via qua venit, per eam reuertetur, & ciuitatem hanc non ingredietur dicit Dominus. Et protegam ciuitatem istam, vt saluem eam, propter me & propter David seruum meum. Egressus est autem angelus Domini, & percussit in castris Assyriorum centum octogintaquinque milia. Et surrexerunt mane, & ecce omnes cadauera mortuorum Et egressus est, & abiit. Et reuersus est Sennacherib rex Assyriorum, & habitauit in Niniue. Et factum est, cum adoraret in templo Nesroch Deum suum, Adramelech & Sarasar, filii eius percusserunt eum gladio, fugeruntque in terram Ararath, & regnauit Asarbadon filius eius pro eo.

4.Reg.18. Tob.1. Eccl.14.

Et misit Esaias.] Consolatur propheta bonum regē nuntians ei victoriam.

Despexit

Despexi te.] Verba sunt Dei alloquentis Sennacheribum. Quasi dicat: De te ô Sennacheribe reportabit victoriam ciuitas sancta, & te contemnet & irridebit. Filia Sion idem est atque Sion, & filia Hierosolymæ atque Hierosolyma, qua de re alio in loco disserumus. Appellatur autem virgo, quia colētibus cęteris ciuitatibus falsos deos, sola ea castitatē, hoc est, verā religionē & cultū seruauerat. Vel quia à nemine nūc fuerat expugnata. Mouere caput est subsannare & irridere.

Et leuasti altitudinem oculorum tuorum ad sanctum Israël.] Hoc est, extulisti fastum & superbiam oculorum tuorū aduersus Deum, qui est sanctus Israëlis, quem sanctè colit Israël & cuius nomen in Israële sanctificatur.

Ego ascendi multitudinem montium, iuga Libani.] Verba sunt superbi Sennacheribi dicentis: Ego expugnabo arces & loca minuta arte vel natura, quæ sunt sita in montibus. Ascendi pro ascendam. Significat se capturum esse totam terram Israëlis, præsertim eam, quæ erat circa Hierosolymam, quæ est montosa & difficilis expugnatu, propter montium altitudinem. Per cedros & electas abietes intelligit nobiles & optimates Hierosolymæ.

Introibo altitudinem summitatis eius.] Hoc est, Hierosolymā in Sione monte alto & feraci sitam, quam Sennacheribus captis aliis Iudęę vrbibus, existimabat esse vltimo loco expugnandam.

Et bibi aquam, & exciccaui, &c. Tanta est militum meorū copia, vt foderint puteos, & eos statim epotauerint & siccauerint, vt necesse esset alios puteos effodere. Per vestigium pedis sui milites intelligit.

Nunquid non audisti quæ olim fecerim ei?] Verba sunt Dei Sēnacheribum alloquentis, quorum hic est sensus: Nónne audisti ô Sennacheribe ea quæ ego feci hac in re ex antiquis tēporibus? Iam hoc constitueram, quod modò efficitur. Et nunc adduco illud, nempè vt eradicentur colles, hoc est, principes & magnates, & euertātur vrbes munitæ, & in aceruos redigantur. Hoc ego prędixi per prophetas meos, & nunc illud impleo. Noli igitur gloriam tuarum victoriarum tibi ipsi vendicare, siquidem hæc omnia me permittente facta sunt. Nam habitatores vrbium quas cepisti, trepidauerunt, abbreuiata manu, hoc est, quia ego manum contraxi, nec illis opem tuli. Vel, abbreuiata manu, hoc est, facti sunt animo remisso & eneruato, & languerunt, ac si manus non haberent, quoniam ego illis non dedi fortitudinem. Et in-

stat

ſtar herbæ fragilis facti ſunt inualidi & imbecilli. Comparat eos herbæ tectorum, quæ ſtatim aret, priuſquam ad maturitatem perueniat. Ita dicitur in pſalmo: Fiant ſicut fœnũ tectorum, quod priuſquam euellatur exaruit. *Pſal.128.*

Superbia tua aſcendit in aures meas] Hoc eſt, creuit & adaucta eſt. Simili modo loquendi vtitur ſcriptura. Ionę 1.c. Surge & vade in Niniuen ciuitatem grandem, & prædica in ea, quia aſcendit malitia eius coram me. Et 4. cap. Geneſis dixit Dominus Caino: Quid feciſti? Vox ſanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Et cap. 18. dicitur clamor Sodomorum ad Dominum peruenisſe. Debemus igitur omnes contremiſcere, cùm audiamus hominum ſcelera aſcendere ad Deum, clamare in cœlum, & creſcere quotidie.

Ponam ergo circulum in naribus tuis.] Id eſt, ego te reducam velut hamo, teq; effrenatum, veluti freno domabo. Minitabatur Deus Sennacheribo ſupplicium & calamitatem, vt ſe à ſceleribus auerteret. Sed hę minę nihil eum penitus mouerunt, quemadmodum nec peccatores verbis concionatorum mouentur. Vt enim illi qui eũ locum accolunt, vbi Nilus ad ea quæ Catadupa appellantur, pręcipitat ex altiſsimis montibus, ob ſonitus magnitudinẽ nihil audiunt, ſic homines viciis imbuti, monitis & minis concionatorũ vſque adeò obſurduerunt, vt ſenſu audiendi omninò carere videantur. Et quemadmodũ qui apud fabros ærarios habitant, molleorũ ſonitum propter eius frequentiam non ſentiunt, ſic multi crebris concionibus pręſentes nihil penitus mouẽtur. Sunt ſimiles auibus, quę primo intuitu timent homines fictos, & corpora illa commentitia plena palea, quę in ſegetibus & arboribus, poma ad maturitatẽ producẽtibus figuntur, veluti terricula ad edaces aues arcendas, ſed ſtatim ea corpora contemnũt. Sic multi, quãuis in principio metuant, poſtea tamẽ timorẽ amittũt, & euãgelicas prædicationes & ſalutaria monita, minas pœnarum, & exhortationes ad virtutem, perditi homines cõtemnunt, ac ſi eſſent res inanes, cùm ſint maxime & grauiſsimæ, & quibus illæ deberent moueri & terreri, atque ad virtutem excitari. Alij verò peccatis aſſueti, flagitiiſque contaminati, neque primis minis, neque ſecũdis, nec vllis denique monitis mouentur, quemadmodum vulnera tabe confecta, & penitus corrupta, quæ ſenſus ſtupore iam ferrum chirurgi nequaquam ſentiunt. Talis fuit Sennacherib, qui ſceleribus contaminatus & corruptus Dei minas non curauit. Et ita miſerè periit, pœnas ſuæ ſuperbiæ acerbas

Simile. *Simile.* *Simile.* *Simile.*

bas illas quidem, sed iustas & debitas persoluens.

Tibi autem hoc erit signum.] Conuertit sermonem ad regem Ezechiam. Et est sensus: His duobus annis nihil populus audebit seminare ob metum obsidionis. Sed non deerit alimentum. Nam primo hoc anno terra ob incredibilem feracitatem tribuet ex se frugum abundantiam, quanquam illi nulla semina mandentur. Secundo verò anno tanta erit pomorum copia, vt omnes illis sustententur. Tertio autem anno mortuo iã Sennacheribo, seminabitis & metetis, & plantabitis, & fructus comedetis.

Et mittet id quod saluatum fuerit.] Sensus est: Id quod in agris vel in seminibus relictum fuerit, copiosum fructum proferet, veluti plantę, quę quanto profundiores radices mittũt tantò vberiores fructus producunt. Vel ita: Iudæi qui euaserint, tanta rerum abundantia fluent, vt comparentur arboribus in agro feraci plantatis, quæ altis defixæ ac fundatæ radicibus, poma innumerabilia ferunt. Hoc dicebat Esaias de Iudæis illis, qui euaserunt, regémque Ezechiam secuti nõ solùm adepti sunt vitam & victoriam, sed etiam hoc aliis annuntiauerunt. At per eos quos hic reliquias appellat, eos intelligit, qui regi Christo adhærentes Iudæorum perfidiam declinarunt, & de Sẽnacheribo, hoc est, de diabolo victoriã reportarunt, quam vniuerso orbi prædicauerunt. Hi fuerunt apostoli, & qui crediderunt ex Iudæis, quos etiam alibi semen & reliquias appellauit. Ideò hoc in loco statim subdit: Quia de Ierusalẽ exibunt reliquię, & saluatio de mõte Sion. De illa nanque ciuitate exierunt Apostoli prędicatum euangeliũ cũctis gentibus Et de Sione exiuit salus. Ibi enim Deus euangeliũ docuit, quod euangelium salutis à D. Paulo in epistola ad Ephesios appellatur. Et idem Apostolus illud in epist. ad Hebręos salutem vocat. Et de Sione exiuit, & fuit per totum orbem terrarum nuntiatum, id fuit ab Esaia nostro capite secũdo prædictum, vbi ita inquit: De Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalęm.

Eph. 1.
Hebr. 2.

Et propter Dauid seruum meum.] Aspicis hic defunctorum merita viuis prodesse. Cur igitur diuos non inuocabimus Deo in ęterna beatitudine fruentes, cũ Deus dicat se propter eos esse in viuos bona collaturum? Sanctorum inuocatio est ab antiquis patribus Hieronymo, Ambrosio, Augustino, Gregorio, Chrysostimo, aliisque infinitis viris sanctissimis & doctissimis asserta, atque semper ab ecclesia confirmata. Hãc sanctam doctrinã & consuetudinẽ ab ecclesię initio vsq; ad nos

ad nos propagatam irrident hæretici noſtri temporis, quoniam aiunt non eſſe litteris diuinis conſcriptam. Gloriantur enim ſe ſolos eſſe veros ſcripturæ interpretes & ſectatores, cũ nihil minus quàm ipſam ſcripturam intelligant & ſectentur. Apertè hic ait Deus per Eſaiam propter ſeruum ſuum Dauidem ſe ab hoſtibus Hieroſolymam ſeruaturum. Et per Ieremiam, Si ſteterint, inquit Moyſes & Samuel corã me, non eſt anima mea ad populũ iſtũ. Et ſecundo Machabæorum Iudas dux populi vidit Ieremiam qui multis retro annis exceſſerat è vita, pro populo ſanctáque ciuitate Hieroſolyma orantem. Qui loci adeo ſunt aperti, vt nullis poſsint argumentis labefactari. At hęretici cum nihil ipſis ſit magis in optatis quã eccleſiã euertere, & Satanicã ſynagogã conſtituere, nõ deſinũt has aliaſq; perſpicuas diuinarũ litterarũ authoritates oppugnare, volentes potius negare veritatem ſole clariorem, quàm à ſua pertinacia deſiſtere. *Ieremi.11.* *2. Mach.5.*

Egreſſus eſt autem angelus.] Euaſit Sennacheribus ex hac Aſſyriorum clade, vt Dei potentiam intelligeret, quam anteà contempſerat. Sed quoniam noluit à ſuis flagitiis deſiſtere, fuit in terra ſua in tẽplo falſi numinis à ſuis filiis ignominioſe interfectus. Conſidera terribile ſpectaculum Occiditur orbis monarcha non in regno alieno ſed in ſuo, non ab extraneis ſed à propriis filiis, non ab hoſtibus ſed à ſuis viſceribus, à ſanguine ſuo. Horribile exemplum profectò magnúmque Dei in blaſphemos iudicium. Eodẽ modo Pharao Aegypti rex fuit à decem plagis ereptus, vt poſteà in mari Rubro miſerè corrueret, vt ex aquis ad ignem deſcenderet, vbi æternis cruciatibus torqueretur. *Exod.14.*

Et ſurrexerunt manè.] Nempè Iudæi, vt Aſſyriorum cadauera nocte interfectorum viderent. Vel ſurrexerunt nõnulli ex Aſſyriis qui euaſerũt, ſeq; cũ Sẽnacheribo fugæ mãdarũt.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXXVII.

Ad Eſaiam filium Amos prophetæ.] In nonnullis codicibus eſt, ad Eſaiã filiũ Amos prophetam. Sed articulus hebraicus oſtendit eſſe in genitiuo. Eſt enim in hebræo ha naui à verbo niua, quod ſignificat vaticinari. Ioëlis. 2. Et prophetabũt filij veſtri. Correctiores igitur ſunt hoc in loco codices, qui habent: filium Amos Prophetæ. Patrem ſuum vocauit prophetam, ſe autẽ ipſum noluit tam honorifico nomine appellare.

lare. Poterat certe hoc nomen assumere & suo iure vendicare, sed voluit diuinus vates illud ob humilitatem suam relinquere, quemadmodum rex Ezechias statim in sequēti versu non regem, sed Ezechiā solùm nominatur. Ait enim textus: Hæc dicit Ezechias, sed verbum hoc, rex, nō est in hebraico nec in versione D. Hieronymi, nec in correctioribus codicibus. Non ait: Hæc dicit magnus rex Ezechias. Sed, Hæc dicit Ezechias. Vide boni regis humilitatem. Sciebat enim nō in titulis & inscriptionibus, sed in virtute & vita honestè acta esse veram mundi gloriam constituendam. Miseram illam nobilitatem quæ se solum titulis, & maiorum opinione defendit. Christus saluator noster cùm sit, vt ait Apostolus, splendor glorię & figura substantiæ eius, cum sit verus Deus mundi conditor & restaurator, cuius numini cœlestium corporum incitata conuersio, & immutabiles syderum cursus obediunt, cuius imperio omnia supera media & infera continentur, sæpissimè his titulis supressis, se filium hominis vocabat, vt euangelica sacra testantur. Filius hominis significat verum hominem, subiectū fame, siti, afflictionibus aliisque laboribus, quibus est hominum genus subiectū. Vide Christi Dei nostri summam humilitatem. Vide quem titulum sibi assumat. Considera quemadmodum falsam gloriam contemserit, quemadmodum in humana forma delitescens nō vanos titulos & inscriptiones in hominum aspectum lucēque protulerit, sed ea ornamenta, è quibus verum decus & immortalis honor efflorescit. Voluit nos cœlestis magister docere cōtemnendam esse superbiam & arrogantiam, nec esse gloriam in titulis collocandam, sed in virtute, quam ita amare debemus, vt ipsa nos trahat ad veram dignitatem & amplitudinem.

Heb. 1.

Et tulit Ezechias libros de manu nuntiorum.] Pro libris est in hebraico hasepharim, à verbo saphar, quod significat numerare, & narrare. Inde id quod narratur & scribitur, dicitur sepher. Ex quo efficitur vt hoc nomē significet librum, vt Ieremiæ, 32. Et scripsi in libro. & paulò post: Et dedi librū possessionis, &c. Eam ob causam Latinus interpres vertit hoc in loco Esaiæ: Et tulit Ezechas libros. Sed quoniā hoc nomen significat etiam epistolam, poterat etiam verti: Et tulit Ezechias literas. Ita enim hoc idem nomē redditum est Latinè Hester cap. 3. vbi cōmunis editio habet: Et literæ signatę ipsius annulo missæ sunt per cursores. Existimo enim libros in hoc Esaiæ capite significare literas, quas Sennacheribus misit ad

sit ad Ezechiam. Et id quod scriptum legimus Geneſis.5.c. Hic est liber generationis Adã, existimo posse rectissimè verti, Hęc est enumeratio generationis Adam vel descriptio, vel enarratio. Verbum enim saphar significat enumerare, narrare, & describere.

Omnes riuos aggerum.] Potest transferri: Omnes riuos munitionis, vel: Omnes riuos qui pro munitione sunt. Quę omnia in idem recidunt. Dictio enim hebraica matsor significat aggerem, & arcem & locum munitũ. & refugium & munitionem. Igitur per riuos aggerum intelliguntur riui vrbium munitarum, qui etiam sunt bona munitionis pars. Magna enim munitio est ciuitatibus, fontibus abundare. In 4.li. Regum vbi scripta est hæc historia, sunt hæc verba: Et siccaui vestigiis pedum meorum omnes aquas clausas, vbi litera hebraica habet, fluuios oppugnationis, hoc est, vrbium oppugnatarum & obsessarum. Solẽt enim vrbes obsessę aquas claudere, seruare, ne siti postea laborent. Et idem potest hoc in loco significare riuus aggerũ, hoc est, aquas aggeribus clausas, & in locis muro septis reseruatas. 4. Reg. 19.

Argumentum Capitis XXXVIII.

Narrat Diuinus vates ægritudinem, in quam rex Ezechias inciderat, à qua fuit diuinitus liberatus accepto miraculo cœlesti in horologio Achaz, quam ob causam in gratiarum actiones prorumpit.

CAPVT XXXVIII.

N diebus illis ægrotauit Ezechias vsque ad mortem, & introiuit ad eum Esaias filius Amos propheta, & dixit ei: Hæc dicit Dominus: Dispone domui tuæ, quia morieris tu & nõ viues. Et conuertit Ezechias faciem suam ad parietem, & orauit ad Dominum & dixit: Obsecro Domine, memẽto quæso quomodo ambulauerim coram te in veritate, & in corde perfecto, & quod bonum est, in oculis tuis fecerim. Et fleuit Ezechias fletu magno. Et factum est verbũ Domini ad Esaiã dicens: Vade, & dic Ezechiæ: Hæc dicit Dominus Deus Dauid patris tui. Audiui orationem tuam, & vidi lachrymas tuas. Ecce ego adiiciam super dies tuos quindecim annos, & de manu regis Assyriorum eruam te, & ciuitatem istam, & protegam eam. Hoc autem tibi erit

signum à Domino, quia faciet Dominus verbũ hoc quod locutus est. Ecce ego reuerti faciam vmbram linearum, per quas descenderat in horologio Achaz, in sole retrorsum, decem lineis: Et reuersus est sol decem lineis per gradus quos descenderat. Scriptura Ezechiæ regis Iuda cũ ægrotasset, & conualuisset de infirmitate sua. Ego dixi in dimidio dierum meorum, Vadam ad portas inferi, quæsiui residuũ annorum meorum. Dixi: Non videbo Dominum Deum in terra viuentium. Non aspiciam hominem vltrà & habitatorem quietis. Generatio mea ablata est, & cõuoluta est à me quasi tabernaculũ pastorũ.

EXPLANATIO.

In diebus illis ægrotauit Ezechias vsque ad mortem, & intrauit ad eum Esaias.] Ereptus Ezechias ab Assyriis incidit in letalem ægritudinem. Nec mirum est regem sanctum ægrotasse, quoniam vt est in Prouerbiis scriptum: Quem diligit Dominus corripit. Et Diuus Paulus in epistola ad Hebræos, Quem, inquit, diligit Dominꝰ, castigat: flagellat autem omnem filium, quem recipit. Aegrotabat Lazarus, & miserunt sorores eius ad Iesum dicentes: Ecce quem amas infirmatur. Ille quẽ salus amabat, in infirmitatem inciderat: & quem vita diligebat, à morte rapiebatur. Est enim Christus salus & vita. At affligit suos, eosq; variis, & acerbis casibus sæpenumero exercet, vt cũ doloribus premãtur, summã & immortalẽ beatitudinẽ ardenter desiderent, & ex periculis erepti in gratiarũ actiones prorumpant. Ex quibus facile colliges, quã falsa sit eorum opinio, qui corporis ęgritudinem tanquàm summum malum execrantur, in viribus autem & corporis sanitate beatitudinem constituunt. Quid esse potest amentius, quàm hominem, quem Deus cæteris animantibus nobiliorem constituit, & vsque adeò excelsum & excellẽtem procreauit, vt ad cœlites animi præstantia proximè accederet, in eo gloriam & beatitudinem ponere, in quo si voluerit perpendere, videbit se esse multis belluis inferiorem? Ne igitur Ezechias eleuaretur admirabili triumpho, ne in animi morbum incideret, corporis morbo à Domino visitatur, vt ad Deum pias lachrymas & precationes funderet, & ab ægritudine liberatus Deum laudaret, tantique beneficij authorem recognosceret. Sunt tamen qui dicant Ezechiam non egisse Deo debitas gratias pro victoria de Assyriis reportata, imò fuisse elatum, & ideò in hãc letalẽ ægritudinẽ incidisse.

Prou. 3. Hebr. 12. Ioan. 12.

Quia morieris tu & non viues.] Nuntiauit Esaias mortem Ezechiæ, & tamen ille liberatus est à morbo illo. Audiuit enim

enim Deus preces & lachrymas. Eodem modo accidit Niniuitis, qui cũ eis Ionas propheta excidiũ & vastitatẽ prædixisset, ad Dominũ cõuersi fuerunt misericordiam consecuti. Nec ideò dicendũ est hos diuinos vates Ionã & Esaiam falsum prędixisse, & ita prophetiæ subesse falsum. Nam diuina præscientia respicit futura, & in seipsis, & in suis causis inferioribus, vidẽs ordinẽ causarũ ad effectus. Et quanuis hæc duplex cognitio semper sit in diuino intellectu, nõ tamẽ sẽper est in reuelatione prophetica. Et quãdo reuelatio prophetica est quædã impressa similitudo diuinę prędentiæ prout respicit futura cõtingentia in seipsis, tunc ea quę predicuntur, semper eueniunt. Quãdo verò prophetica reuelatio est quędã impressa similitudo diuinæ præscientiæ, prout cognoscit ordinẽ causarũ ad effectus, tum aliquando nõ euenit id, quod prædicitur: vt in cõminatoriis vaticiniis. Nec tamẽ prophetа falsũ vaticinatus est. Nam sensus prophetiæ est, talem esse dispositionẽ causarũ, vt talis effectus eueniat. Et ita intelligitur id, quod dixit Esaias Ezechiæ: Dispone domui tuæ, quia morieris tu & nõ viues. Ac si diceret: Tua ęgritudo est letalis & incurabilis: dispositio enim corporis tui ordinatur ad mortẽ. Et re vera morieris, nisi te Deus mirabiliter curauerit. Et moreretur sine dubio, nisi ad Dominum mẽtis oculos leuaret, ab eoq; ardẽtissimè sanitatẽ peteret. Eodem modo est de vaticinatione Ionę dicendũ. Erat enim ciuitas illa digna quę euerteretur, & hoc scelera eius merebantur. Et euerteretur re vera, nisi Niniuitę diuinam opem peterẽt, pœnitentiã agerent, & ad diuinam misericordiã confugerent. Et q̃uis Deus videatur mutare sententiam, non tamen mutat consilium Similis locus est apud Ieremiã, vbi ita dicit Dominus: Repẽtè loquar aduersum gentem, & aduersus regnũ, vt eradiem, & destruam, & disperdam illud. Si pœnitẽtiam egerit gens illa à malo suo, quod locutus sum aduersus eam, agam & ego pœnitentiam super malo, quod cogitaui, vt facerem ei. Hæc ibi. Dicitur Deus pœnitentiã agere translatitiè, quòd ad modũ pœnitentis vult aliquando non euenire ea, quæ fuerat mãnatus. Quemadmodum in negotio Ezechiæ, cui addidit 15. annos vitæ, cum ei per Esaiam dixisset: Dispone domui tuæ, quia morieris tu, & non viues. Vtinã hodie tales monitores & cõsiliarios haberent principes Christiani, qui illis suaderent vt se ad mortem præparent, esseque mortales in memoriã redigerẽt. Nos etiam omnes disponamus domui conscientię nostræ, quoniam nescimus quando ex hac vita migrabi-

Ierem 18.

mus. Quis enim est tam insipiens, quamuis adolescētiæ viri bus & pulchritudine floreat, cui sit perspectum & cognitū se ad vesperum esse victurum? Præparemus igitur nosmetipsos,
Matt.25. & audiamus vocē Christi dicentis: Vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam.

Et conuertit Ezechias faciem suam ad parietem.] Hoc ideo fecit vt seipsum colligeret ad obsecrandum Deum, vt oraret secretius, & posset plorare liberius & expeditius, ne si hoc faceret corā hominibus, lachrymas suas videretur astantibus ostentare. Vel fortasse ideo se ad parietē conuertit: quia erat ad eam partem templum situm, ad quod ille in periculis confugere solitus erat. Moraliter ita hoc possumus intelligere. Paries peccatum est, siue congeries peccatorum. Hic est pa-
Infra 59. ries, qui nos separat à Deo, de quo ait Esaias: Peccata vestra diuiserunt inter vos & Deum vestrum. Hic est paries, quem Deus destruxit sanguine suo, & quem nos erigimus peccata peccatis accumulantes. Sed timendū est ne cadens nos oppri
Iob.1. mat, quemadmodum super filios Iob parietem cecidisse legimus, & eos omnes interfeciſſe. Hunc parietem apud Ezechielē perfodere iubemur, vt videamus & cognoscamus scelera intra hunc parietem existentia, magnámque irā Dei pro
Ezec.8. uocantia. Est igitur sensus. Conuertit Ezechias intellectū ad peccata, quę admiserat, fixit in illis oculos mētis, & ideo præ dolore lachrymas cōtinere nō potuit. Nos ergo hunc parietē intueamur, & cor nostrū dolorē flagitiorum instillet, & inferuentes ac pias lachrymas cōuertat. Exeat ex oculis nostris mare rubrū lachrymarum, in quo Pharao cęterique Aegyptij, hoc est, omnia nostra crimina obruantur. Verū illud non est silentio prætereundū, ideò Ezechiam tā vehementer ad Deū confugisse, quia ei dixerat Esaias, vt se præpararet quoniam erat ex vita discessurus: Ex quo colliges quā vtile sit suadere ægrotis vt mortem impendentē considerent, & ad eā se præparent, vt mortē ipsam immortalitas consequatur. Nemo debet ægrotos fallere spe longioris vitę, cuius ne beneualentes quidē certitudinē habent. Moriendū enim sine dubio est, & id incertum, an ea ipsa hora. Nihil enim certius morte, & nihil incertius ea ipsa.

Memento quæso quomodo ambulauerim coram te in veritate.] Non in simulatione & hypocrisi. Vel capitur hic veritas pro bonis operibus, quemadmodū Exodi 28. Pones in rationali iudicij doctrinā & veritatē. Non enim satis est vt sacerdos sit scientia excultus, nisi secundū scientiā operetur. Ambulare igi-

tur

tur corã Deo in veritate est, Dei præcepta custodire. Et ita intelligitur, id quod promisit Deus regi Dauid: Si custodierint filij tui vias meas, & ambulauerint corã me in veritate in omni corde suo, & in omni anima sua, nõ auferetur tibi vir de solio Israël. Quę verba literę diuinę in 3. lib. Reg. memorię prodiderũt. Hoc quod hic dicit Ezec. nõ ideò dicit vt se arroganter laudet, sed vt spẽ suã cõfirmet. Pater eius Achaz Dei cultũ abstulerat, & idola adorauerat, ipse aũt Ezec. idola cõtriuit tẽplũ Baal euertit, & diuinũ cultũ in statũ pristinũ reuocauit. 3. Reg. 2. 4. Reg. 16. 4. Reg. 18.

Et fleuit Ezechias fletu magno.] Credibile est cogitasse Ezechiã fore, vt morte sua hostes sui lętarentur & dicerẽt ob eam causã illũ è vita decessisse, quia abstulisset de medio idolorũ aras, & eius mortẽ pœnã sacrilegij falso interpretarentur. Ex quo efficeretur, vt offẽderẽtur multi ex fidelib⁹, & omnes infideles superbia elati in pestilẽtiores errores inciderẽt. Videbat præterea se migrare è vita sine filiis, & tenebat memoria promissionẽ Dei factã Dauidi, quã, si tunc moreretur, existimabat nõ esse fortasse implẽdã. expectauerat hactenus rex Ezechias ex posteritate sua Christũ Dominũ carnẽ sumpturũ, quoniã esset rex semine Dauidis, cui dixerat D⁹: De fructu vẽtris tui ponã super sedẽ tuã. Et tanto mœrore ob hæc omnia premebatur, vt vim lachrymarũ profunderet. Eo nãq; tẽpore filium non habebat. Nam Manasses eius filius erat 12. annorũ cùm regnare cœpisset. Ex quo cõstat postea esse natũ eundem Manassem anno 3. ab hac ægritudine Ezechiæ. Psal. 131.

Et factum est verbum Domini ad Esaiam dicens, Vade.] In 4. lib. Re. ita scriptum est: Fleuit Ezechias fletu magno, & priusquam egrederetur Esaias mediam partem atrij, factus est sermo Domini ad eum dicens: Reuertere, & dic Ezechiæ duci populi mei: Hæc dicit dominus Deus Dauid patris tui: Audiui orationem tuam, vidi lachrymam tuam, & ecce sanaui te. Hic vides quantum valeat apud Deum oratio cum lachrymis coniuncta. Concessit illi Deus quindecim annos vitæ, quod ille nõ postulauerat, & promisit liberaturũ eũ de manu Assyriorũ, quod ille nõ petierat. Vbi aspicis plus Deũ nobis tribuere quàm petamus. Narrat D. Matthæus oblatũ fuisse Christo paralyticũ iacentẽ in lecto, cui Christus dixit: Confide fili, remittuntur tibi peccata tua. Et paulò post: Surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam. Paralyticus solùm corporis sanitatem petebat. At Deus & corporis & animi illi sanitatem tribuit. Mũdus promittit multum, & dat parum: contrà verò Deus plura donat, quam promittit. Pro 4. Reg. 20. Mat. 9. Num. 17.

misit Deus se daturum flores virgæ eius, qui dignus esset sacerdotio, & dedit illi flores, & folia, & fructus, & nõ quoscunq; fructus viles & abiectos, sed amygdala excellentia. Quid est hoc Domine, nónne promiseras flores? Cur igitur præter flores mirifica poma tribuis, nisi vt summã bonitatẽ tuam, immensámque magnificentiam & amplitudinem hominibus ostendas? Deus promittit flores, & tribuit etiam vberrimos fructus, mundus verò promittit pulcherrimos fructus, & non tribuit nisi flores, instar geniſtæ, quæ aureos flores & amœnos ostendit, nullum autẽ vtilẽ fructũ producit. *Simile.*

Ecce ego reuerti faciam vmbram linearum.] Reuersus est sol decem gradus in horologio, quod fecerat Achaz. Erat hoc horologium solis in lapide quodam cum lineis signatis, quibus intelligebatur quota hora erat, quando sol radiabat. Nõ nulli per hos gradus siue lineas intelligunt horas, inter quos est Ionathas Chaldæus: Et aiunt vno temporis punctõ solẽ conuersum esse retrorsum decem horas. In hortu suo attingebat sol primam lineam, & paulatim descendebat vsque ad vltimam. Sed tunc à decima reuersus est vsque ad primam. Nonnulli existimant hunc diem creuisse decẽ horas, quoniã existimant solem in cursu suo has decem horas in instanti retro rediisse, & posteà à prima hora incœpisse, & paulatim fuisse progressum. Alij arbitrantur creuisse viginti horas, & ita durasse solem triginta & duas. Alij putant hunc diem non fuisse prolixiorem aliis, nec solem mutasse cursum suũ, sed solùm hoc miraculum apparuisse in horologio Achaz. Non enim credũt fuisse hoc miraculũ publicum, sed priuatũ, ideò dixisse scripturã fuisse factum in horologio Achaz, vt insinuaret in aliis factũ non fuisse. Quę sentẽtia est satis probabilis. Sed quoniã in 2. lib. Paralipom. scriptum legimus, missos tunc fuisse legatos Babylonis ad Ezechiam, interrogatum de portento, quod accidérat super terram, & hoc portentum fuit hoc miraculum de quo agimus, existimo solem non solùm in horologio Achaz, sed etiam in cœlo retrocessisse, & fuisse visum in Chaldæa, vnde legati Hierosolymam venerunt. Per regem Ezechiam ægrotum intelligitur genus humanum, quod propter peccata morbo laborabat, & æternam mortem merebatur. At misertus illius sol ille summus & sempiternus Christus Deus noster retrorsum reuersus est. Cùm enim filius Dei esset, verus Deus, æqualis patri, factus est homo, & vt Diui Pauli vtar verbis, semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens in similitudinem hominum factus, *2. Par. 31.* *Figura.* *Philip. 3.*

ctus, & habitu inuentus vt homo. Hoc enim est solem reuerti retrorsum, nempè filium Dei humanam naturam sumpsisse, quoniam quatenus homo, minor est patre, quemadmodum ipse ait: Pater maior me est. Venit igitur filius Dei, vt Ezechias, hoc est, hominum genus, à morte liberaretur. Ipse enim de se ait: Ego veni, vt vitam habeant, & abundantius habeant. Ideò Christus dicitur salutare, iuxta illud: Et videbit omnis caro salutare Dei. Et id quod dicebat iustus Simeon. Quia viderũt oculi mei salutare tuum, hoc est, eũ qui salutem & vitam hominibus ægritudine laborantibus attulit. Ideò seipsum abiecit hominis naturam assumens. Quod volens idem Apostolus amplificare ait: Humiliauit semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Et secundum hoc minuit eum pater æternus paulò minus ab angelis, iuxta id quod dicitur in psalmo: Minuisti eũ paulò minus ab angelis. Quẽ locum Apostol. in epistola ad Hebræos de Christo apertissimè interpretatur. Itaque per nouẽ lineas, per quas Sol reuersus est retrorsũ, nouẽ choros angelorum intellige, à quibus Deus Pater filium suum paulò minus minuit, & per decimam lineam, in qua Sol ipse se posuit, intellige gloriosam illã virginẽ Mariam, in cuius vtero sacratissimo clausus est Christus Deus noster, & ex qua carnem assumpsit. Nusquã enim angelos apprehendit, vt ait diuus Paulus, sed semẽ Abrahæ, hoc est, nõ naturã angelicam sumpsit, sed humanam. Fuit ergo Sol in decima linea, vbi fuit vmbra, de qua hic dicitur: Reuerti faciam vmbram linearum. Quoniam hanc lineam excellentissimã obumbrauit spiritus sanctus: iuxta id quod illi dixit Gabriel angelus apud Lucam: Virtus altissimi obumbrabit tibi.

Ioan. 14.
Ioan. 10.
Luc. 3.
Luc. 2.
Philip. 2.
Psal. 8.
Hebr. 2.
Hebr. 2.
Luc. 1.

Scriptura Ezechiæ.] Pro tam admirabili sanitate à Deo accepta, & pro tã insigni beneficio cecinit Ezechias canticum hoc, in quo cõmemorat afflictiones, quibus premebatur, audiens esse se à vita discessurum, cùm esset in ætate florenti, & veluti in dimidio dierum suorũ, & sine liberis à vita migraret. Poterit hoc canticũ in mystico sensu accõmodari generi humano per Christum sanato, vel cuilibet homini, qui velit pro recuperata gratia Deo gratias agere, & tristem statum ægrotantis animi in memoriam reuocare. Ego tamen illud in sensu, quem literalem appellant interpretabor.

Ego dixi: In dimidio dierum meorum vadam ad portas inferi.] Cùm ægrotarem, & mortis meæ imminentis nuntium audirẽ, tunc dixi ea quæ sequũtur. In ætate mea florẽti, in me-

tidie videō occidisse solē ætatis meæ, in medio vitę morior, & eo ad portas inferi, hoc est, ad loca mortuorū: secundùm corpus ad sepulchrū, secūdum verò animā ad limbū, locum sanctorum patrū. Potest hoc ita coniungi. Ego dixi in dimidio dierū meorum: & tunc fiat colon, & sequatur: Vadam ad portas inferi. Quidā pro dimidio vertunt præcisionē. Et tunc est sensus: Ego audiēs pręcisos esse dies meos, dixi: Vadā ad portas inferi. Lugebat Ezechias & angebatur, quod adhuc iuuenis à vita migraret. Nā vt poma cruda & acerba vi ex arboribus auellūtur, matura verò & veluti ad senectutē prouecta, suapte sponte cadunt, sic iuuenes duriter, & veluti vi quadā separantur à vita, senes autem leniùs & placidiùs. Sed mirum videtur cur rex sanctus tam grauiter angeretur morte, cùm viri sancti eam libenter amplectātur, & Christi martyres ad locum supplicij alacri animo & erecto accedant, vnde nunquam se redituros esse arbitrentur. Nam vt qui ex magna aliqua & molesta nauigatione ad portum proximè accedunt, gaudio perfunduntur, sic qui morti appropinquant, quasi ex magna iactatione erepti, terrā optatam & cœlestem patriam aspicere videntur. Sed pius rex non ideò flebat, quia moriebatur, sed quia sine filio decedebat, ex quo credebat Messiam carnem sumpturum, & ob alias rationes, quas in hoc eodem capite suprà reddidimus. Et præterea sciebat se descensurum ad locum aliorum patrum. At Christi martyres finita vita, statim ad cœlū ascendunt, & ipsa morte immortalitatem consequuntur. Omnes in fide, spe & charitate à vita migrantes aut illico ad cœlum aduolant, aut ad purgatorium, vnde purgatione cōfecta ad æternam beatitudinem proficiscuntur.

Simile.

Simile.

Quæsiui residuum annorum meorum.] Hoc est, petij à Deo vt adiiceret mihi residuum ætatis meæ. Obsecraui eum, vt mihi vitam concederet.

Dixi, non videbo dominum Deum in terra viuentium.] Tunc dixi: Si ex hac vita nunc migro, non videbo iam Dominum Deum in hoc templo Hierosolymæ. Terram viuentium appellat Iudæam, in qua solùm erat verus Dei cultus. Hi solum viuunt, qui verum Deum colunt, & ardenter amant. Vnde terra infidelium, terra mortuorum nuncupatur. Et statim subdit: Nō aspiciā hominē vltrà, & habitatorē quietis. Hoc est, Decedens modò è vita, nullū hominem vltrà in hoc mundo videbo, nec aspiciam populum meū habitatorē quietis, qui deuicto Sennacheribo in pace & securitate quiescit.

Vel

Vel per terram viuentiũ intelligit patriam cœlestem, de qua dicitur in Psalmo: Credo videre bona Domini in terra viuentiũ. Et in alio: Placebo Domino in regione viuorum. De qua ait Christus apud Matthæũ, Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Ideò dicebat, non statim se visurum Deum in gloria, quia descensurus erat ad inferos, & non intraturus cœlum, donec illud Christus suo sanguine aperiret. Psal. 26. Psal. 114. Matt. 5.

Generatio mea ablata est, & conuoluta est à me, quasi tabernacula pastorum.] Sensus est: Ecce morior, & filium non relinquo, qui possit mihi in regno succedere, de cuius semine Christus oriatur. In me finitur generatio mea. Et quemadmodum tabernaculum & tentorium pastorum conuoluitur & complicatur, cùm pastores migrant è loco in locum, sic ego ex hac vita migro, & generatio mea conuoluitur ne amplius extendatur & propagetur.

Præcisa est velut à texente vita mea, dum adhuc ordirer succidit me, de manè vsque ad vesperã finies me. Sperabã vsque ad manè quasi leo sic contriuit ossa mea. De manè vsque ad vesperam finies me: sicut pullus hirundinis sic clamabo: meditabor vt columba. Attenuati sunt oculi mei, suspicientes in excelsum. Domine vim patior, responde pro me: Quid dicam? aut quid respondebit mihi, cum ipse fecerit? Recogitabo tibi omnes annos meos in amaritudine animæ meæ. Domine si sic viuitur, & in talibus vita spiritus mei, corripies me, & viuificabis me: ecce in pace amaritudo mea amarissima. Tu autẽ eruisti animã meã, vt non periret: proiecisti post tergũ tuum omnia peccata mea. Quia non infernus cõfitebitur tibi, nec mors laudabit te: non expectabũt qui descendunt in lacũ, veritatem tuam. Viuens viuens ipse confitebitur tibi, sicut & ego hodie: pater filiis notam faciet veritatem tuam. Domine saluum me fac, & psalmos nostros cantabimus cunctis diebus vitæ nostræ in domo Domini.

Præcisa est velut à texente vita mea.] Elegans & apta similitudo: Comparat vitam humanam cum tela, quæ etiam in exordio facilè scinditur.

De manè vsque ad vesperam finies me.] Sensus est: Tam intolerabilis erat dolor, tam graui ægritudine cruciabar, vt manè existimarem non esse me victurum vsque ad noctem. Et iterum vespere putabam non posse me ad diem sequentem vitam traducere. Nam tãto dolore affligebat me morbus, vt carnem cum ossibus mihi consumeret, instar leonis pecus aliquod discerpentis.

Domine vim patior.] Hoc est, acerbissimè crucior: respõde

de pro me, hoc est, refrigera me. Ad te confugio, à te opem peto, præbe mihi quietem & sanitatem.

Quid dicam? aut quid respondebit mihi, cum ipse fecerit?] Sensus est: Non possum consequi verbis tã admirabile Dei beneficiũ. Si Deum interrogauero quis fuerit meæ sanitatis restaurator, quid respõdebit mihi, nisi eum hoc fecisse? verti potest. Quid loquar? vt promisit mihi, sic ipse fecit. Quasi dicat: Quid faciam? quibus verbis agã gratias Deo pro tam insigni beneficio? Nõ aliud agere possum, quàm recogitare tibi ô Domine omnes annos meos in amaritudine animæ meæ, hoc est, Perpetuò ero memor afflictionũ à quibus me mirabiliter eripuisti. Nũquã mihi excidet ex animo memoria tuorum erga me beneficiorũ. Et vt cognoscam magnitudinẽ beneficij, cogitabo magnitudinẽ calamitatis. Nonnulli codices habẽt: Cùm ipse fecerim. Et tũc potest esse sensus. Quid dicam? aut quid possum pro me aduersus Dominum proferre? Nam ipse mihi respondebit, me hoc fecisse, meipsũ fuisse causam meæ ægritudinis, quod illi debitas gratias non egerim pro victoria de hostibus meis mirabiliter reportata. Sed vt tu Dñe miseriaris mei, ponã ante oculos tuos omne tempus præteritum vitæ meę in afflictionibus & doloribus transactum. Vide labores & ærumnas, in quibus ab ineunte ętate versatus sum. Pauci reperiẽtur, qui hoc ipsum dicere nõ possint. Quis est qui nõ nascatur plorãs, qui à pueritia nõ statim mœroribus & angoribus prematur. Vt enim fluuius ex alto cacumine fluens, per rupes & montẽ descendẽs semper sonitum efficit, & statim ab ortu veluti raucas voces emittit, & conteritur ac frangitur, donec ad pedem mõtis ingreditur mare, sic homo exit ab vtero matris cum dolore & fletu, vagit in cunis, premitur in pueritia, & sic ploratus & gemitus fundens, vitã fine quiete & securitate traducit, donec decurso spatio mare mortis ingreditur, quo tandem omnes fluuij tã magni quã parui ingrediuntur. Quod sentiens Iob dicebat: Homo natus de muliere, breui viuens tẽpore repletur multis miseriis.

Simile.

Iob. 14.

Domine si sic viuitur.] Sẽsus huius versus est: Hęc ego in ægritudine dicebam: Hæccine Domine est vita hominis? Siccine viuitur tã breuiter? In talibus est vita, qua spiro? Sicne in tam parua duratione consistit? Dilata mihi dies, siquidem illud poteris facilè efficere. Nã tu qui corripis & occidis, poteris vitam dare, & salutem restituere. Adeptus sum victoriã, triũphaui de Sẽnacheribo, incipiebam requiescere & gaudere adepta

re adepta pace, & quãdo venit tẽpus illud, in quo existimant quietem & tranquillitatem inueniſſe, ecce nunc incidi in grauiſsimum morbum, & ita in hac pace premor amaritudine amariſsima. Vel ſic: Cũ amaritudine ſumma cruciarer, ecce amaritudo hæc verſa eſt in pacem. Nam ſequitur ſtatim: Tu autem eruiſti animam meam, vt non periret, proiecisti poſt tergum tuum omnia peccata mea. Id eſt, non amplius meorum peccatorum recordatus es.

Quia non infernus confitebitur tibi.] Id eſt, illi qui in inferno cruciantur. Ita dicitur in Pſalmo: Quoniam nõ eſt in morte qui memor ſit tui. In inferno autem quis cõfitebitur tibi? Et in alio Pſalmo. Non mortui laudabũt te Domine, nec omnis qui deſcendunt in infernum: per mortem & infernum idem intelligit. Eſt enim tartarus mors, & qui in illis æternis pœnis verſantur, mortui dicuntur. Appellatur etiã infernus lacus quo ſcelerati deſcendunt, vbi nullam à Deo expectabant beatitudinem quoniam in inferno nulla eſt redemptio. *Pſal. 6.* *Pſal. 113.*

Viuens viuens ipſe confitebitur tibi.] Mortuus te Domine in hac vita non laudat, ſed ille qui viuit, te laudibus effert, & ſi illi filios dederis, ipſe eos inſtruet, docens eos legem tuam, vt eam obſeruent, & te ſingulari amore proſequantur.

Et iuſſit Eſaias, vt tollerent maſſam de ficis, & cataplaſmarent ſuper vulnus, & ſanaretur. Et dixit Ezechias: Quod erit ſignum, quia aſcendam in domum Domini.

Et iuſſit Eſaias.] Hoc prius fuit quàm canticum, quod modò explanauimus. Nonnulli exiſtimant morbum regis fuiſſe apoſtema quoddam, quod ficis ficcis, quos caricas appellamus, curatum eſt. Nam iuxta artem medicorum huiuſmodi morbis ſunt caricæ ſalutares. Ex quo colliges non eſſe medicinam contemnendã. Alij arbitrantur hos ficus non fuiſſe ſiccos, neq; naturaliter prodeſſe vulneribus, imò nocere, ſed voluiſſe Deũ rebus noxiis & aduerſis vlceri regis mederi, vt euidentius potentiam ſuam declararet. Solet enim Deus rebus hominum iudicio repugnãtibus res magnas efficere, vt eius potentia emineat, & clarius illuceſcat. Sic per Eliſæum aquas amaras Iericho, ſale dulces reddidit, & quæ noxię erãt ſalubres factæ ſunt: cùm contra miſſo ſale amariores fieri deberent. Aquę Marah in deſerto cùm eſſent amaræ, ligno in eas coniecto dulces redditę fuerunt, cùm lignum illud eſſet amarum, vt nonnulli referunt. Eodem modo læſi Hebræi à ſerpentibus viſo ſerpente æneo, quem Deus erectum eſſe iuſſit, ſanitatem recuperabant. Et aiunt nonnulli noxium eſſe videre *4. Reg. 2.* *Exod. 15.* *Num. 21.*

videre æs iis quos serpentes momorderint. Sic Christus cæcum curauit luto, vt humana ratio confunderetur, & Christus suum numen ostenderet.

Quod erit signum.] Hoc interrogauit Ezechias, priusquam Domino pro reddita sanitate gratias ageret. Quod autē signū datū sit iā explicuim⁹. Vel est quędā admiratio visi miraculi. Quasi dicat: quā admirabile est domine hoc signū tuū. Vt intelligas hāc historiā plenissimē, lege 4. li. Reg. & 2. Par.

4. Reg. 20.
2. Par. 32.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXXVIII.

Et introiuit ad eum Esaias filius Amos propheta.] Potest verti ex Hebraico: Filius Amos propheta. Et ita transtulit Pagninus. Est enim in Hebraico hannaui. Qua de re disseruimus in annotationibus ex Hebræo ad caput præcedens.

Quæsiui residuum annorum meorum.] In Hebraico est: pucadhti iæthær xenothai. Verbum est phak ad, & est hic pual pasiuum in præterito. Significat hoc verbum præter alia visitare, vt Genesis vigesimo primo. Visitauit autem Dominus Satam. Ideo potest verti. Visitatus sum in residuo annorū meorū. Quasi dicat: Puniuit me Deus auferēs residuū annorum meorū. Significat etiam deesse, vt primo Regum vigesimoquinto. Nec aliquando defuit quicquam eis. Vnde potest verti. Defuit residuum annorū meorum. Et quoniam verbum hoc requiro significat non inuenire, & deesse, vt cùm dicimus, requiro hominum nostrorum prudentiam, quo quidem pacto Cicero vtitur hoc verbo in primo Paradoxo, significans antiquos in illa re esse prudentia destitutos, ideò fortasse posuit noster interpres. Quæsiui residuum annorum meorum, pro priuatus sum residuo annorū meorum. Poteris reddere Latinè: Destitutus sum residuo annorum meorum. Pagninus vertit: Carebo residuo annorum meorum. Septuaginta. Relinquam annos residuos. Quæ omnia in idem ferè coincidunt.

Dixi, non videbo Dominum Deum in terra viuentium.] Septuaginta habēt: dixi, nequaquā vltrà videbo salutare Dei in terra viuentium. Satis est perspectum & exploratum dantibus operam literis diuinis, Christū seruatorem nostrum esse salutare Dei, de quo vaticinatus est Esaias dicens: Et videbit omnis caro salutare Dei. De hoc prædixerat Iacob: Salutare tuum expectabo Domine. Et illud Dauid ardenter desiderabat

Infra 52.
Gen. 49.

derabat dicens: Ostende nobis Domine misericordiam tuã, & salutare tuum da nobis. Hoc diuinum salutare amplectens Simeon ille religione ac pietate præstante, voce cignea & charitate ardente cecinit: Nunc dimittis seruũ tuum Domine, secundum verbum tuum in pace, quia viderunt oculi mei salutare tuum. Cùm igitur rex Ezechias intelligeret filium Dei ex semine suo esse carnem sumpturum, & videret se absque filiis è vita migrare, ait si filiũ non relinqueret, non visurum Christum in æterna beatitudine, quoniam illuc ascendere nõ poterat, nisi Christus eius ianuam sanguine suo aperiret. Est enim Christi sanguis, vt verbis D. Hieronymi vtar, clauis paradisi. Et volens Ezechias significare se loqui de Christo, subiunxit: Non aspiciã hominem vltrà, & habitatorẽ quietis. Ac si diceret, Si ita decessero è vita, non videbo Deum factum hominem, qui est habitator quietis, & ęternæ beatitudinis. Eum quem Deũ vocauerat, & iuxta Septuaginta salutare Dei, nunc hominem appellat: quoniã Christus est verus Deus, & verus homo, & ipse est gloriæ, & quietis verę habitator. Nam in hoc mũdo nulla est vera gloria, nulla vera quies. *Psal.39.* *Luc.2.*

Generatio mea ablata est.] Pro hoc in Hebraico est in hunc modum: Dori nisiach. Verbum Dur significat habitare, peregrinari, durare: vnde nomen Dur significat ætatem, durationem, generationem, habitationem, peregrinationem, & incolatum. Nam omnis nostra ætas & duratio & vita est quædam peregrinatio. Quod intelligens patriarcha ille Iacob, quo nemo tunc sapientior erat, nemo pietate præstantior, interrogatus à Pharaone quot annos natus esset, respondit: Dies peregrinationis vitæ meæ centum triginta annorum sunt. Vnde dicebat regius Vates: & aduena sum ego apud te, & peregrinus sicut omnes patres mei. Ex quo efficitur, vt viri iusti ex hac vita discedant tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo, intelligentes peregrinandi diuersorium nobis Deum dedisse, non habitandi, esse autem veram patriam & habitationem nostram in cœlo: Non enim præstantes viri tot labores suscepissent, nisi certissimè crederent, non iisdẽ finibus esse gloriam terminandam, quibus & vitam. Potest igitur verti: Peregrinatio mea ablata est: pro quo Pagninus trãstulit: Habitatio mea recessit. Dolet igitur Ezechias, quia eius incolatus non amplius prolongabatur. Cõtra verò Dauid gemuit ob incolatus sui dilatationem, dicens: Hei mihi quia incolatus meus prolongatus est. Idem diuerso medio *Genes.47.* *Psal.38.* *Psal.119.*

desi-

desiderabant. Desiderabat Ezechias Christum videre, ideò morte angebatur, quia sine filio decedebat, ex quo Christus carnem sumeret. Contrà verò Dauid mortem optabat, vt Christum citius videret. Vt enim duo veloces accipitres auem altius volantem, séque in sublime ferentem arripere cupientes, ad eam tendunt, sed vnusquisque diuersa via dirigit suum cursum & volatum, efficiens diuersos anfractus, sed ad idem tendentes, sic hi duo illustrissimi reges idem, sed diuersa ratione quærebant.

Simile.

Tu autem eruisti animam meam vt non periret.] Pro eruere in Hebraico est verbum Chaxac, quod significat præter alia amare, desiderare, coniungere, & cingere. Hinc fluxit interpretum varietas. Septuaginta transtulerunt: Liberasti animã meam. Vel: Coniunxisti tibi animam meam, ne periret. Qui in charitate est, coniunctus est Christo. Vnde dicebat Paulus: Quis separabit nos à charitate Christi? Et alibi: Qui adhæret Deo, vnus spiritus est. Et alibi se vinctum vocat, quia Deo adhærens vinculis amoris alligatus erat. Potest præterea verti: Tu autem cinxisti, aut operuisti animã meã. Hoc est, me veste charitatis induisti. Est enim charitas vestis, quæ operit multitudinem peccatorum, vt ait diuus Petrus apostolorum princeps. Hac veste nudati eiicimur à conuiuio cœlestium nuptiarum. At ea induti possumus mentis epulis abundare, & eum vitæ statum adipisci, qui in altissimarum rerum contemplatione consistit. Hæc enim est vestis illa, de qua ait Christus apud Matthæum: Quomodo huc intrasti, non habens vestem nuptialem?

Rom. 8.
2. Cor. 6.
Eph. 3. & 4.
1. Petr. 4.

Argumentum Capitis XXXIX.

Mittit rex Babylonis legatos cum literis & muneribus ad regem Ezechiam, quem Esaias reprehendit, quòd illis thesauros suos ostendisset, prædicens, esse illos thesauros à Babyloniis rapiendos, & in Chaldæam asportandos.

CAPVT XXXIX.

4. Reg. 20.

IN tempore illo misit Merodach Baladan filius Baladan rex Babylonis libros & munera ad Ezechiam. Audierat enim quod ægrotasset & conualuisset. Lætatus est autem super eis Ezechias, & ostendit eis cellam aromatum, & argenti, & auri, & odoramentorum, & vnguenti optimi, & omnes apotheeas supellectilis suæ, & vniuersa

vniuersa quæ inuenta sunt in thesauris suis. Non fuit verbum, quod non ostenderet eis Ezechias in domo sua, & in omni potestate sua. Introiuit autem Esaias propheta ad Ezechiam regem, & dixit ei: Quid dixerunt viri isti, & vnde venerunt ad te? Et dixit Ezechias: De terra longinqua venerunt ad me de Babylone. Et dixit: Quid viderũt in domo tua? Et dixit Ezechias, Omnia quæ in domo mea sunt viderunt. Non fuit res quam non ostenderem eis in thesauris meis. Et dixit Esaias ad Ezechiam. Audi verbum Domini exercituum. Ecce dies venient, & auferentur omnia quæ in domo tua sunt, & quæ thesaurizauerunt patres tui vsque ad diem hanc in Babylonem. Non derelinquetur quicquam dicit Dominus. Et de filiis tuis qui exibunt de te, quos genueris, tollent: & erunt eunuchi in palatio regis Babylonis. Et dixit Ezechias ad Esaiam: Bonum verbum Domini quod locutus es. Et dixit: Fiat tantũ pax & veritas in diebus meis.

EXPLANATIO.

In tempore illo misit Merodach Baladan, &c.] Mortuo Senacheribo obtinuit regnum Asarhadon filius eius, & eo tempore incidit Ezechias in morbum, de quo capite superiore disseruimus. Et quoniam Ezechias mirabiliter conualuit, & in eius sanitatis signum Sol reuersus est retrorsum, & vagata est statim fama fuisse eum huius miraculi causam, misit rex Babylonis legatos ad illũ cum literis, & muneribus, qui interrogarent de portẽto quod acciderat, vt verba Paralyp. testãtur. Et quoniã hic rex Babyl. non erat filius Sennacheribi, sed Baladani, perspicuũ est, aliud fuisse tunc regnum Babyloniorũ, aliud Assyriorũ. Assyrij ceperunt Samariam, Babylonij verò Iudã & Hierosolymã. Existimo tamen regem Sennacheribum, qui tunc monarchiã imperij tenebat, fuisse dominum Babylonis. Habebat Babylon regem, sed subditũ atque Sennacheribo tributarium. Et ob eam causam reges Assyriorum appellantut reges Babylonis. Nam Metasthenes chronographus Persa in libro de iudicio temporum ait: Phul Beloochũ & Sẽnacheribum fuisse Babylonis reges, cũ eos sacra scriptura Assyriorum reges appellet. Erat enim Babylõ subiecta tunc Assyriis, donec Nabuchodonosor Babylonis principatũ obtinuit. Hic vicit Assyrios, & Babylonem amplis victoriarum ornamẽtis decorauit, & fecit eam caput totius imperij. Ex quo effectum est, vt ipsi Assyrij Babyloniorũ nomẽ assumpserint, vt ait Solinus. Duravit imperium apud Babylonios septuaginta annos, donec Cyrus & Darius eos superarunt, & vrbem funditus euerterunt. 2. Par. 32.

Latatus

Lætatus est autem super eis Ezechias.] In libro secundo Paralypomenon ita scriptū est: In diebus illis ægrotauit Ezechias vsque ad mortem, & orauit Dominū, & exaudiuit eū, & dedit ei signum. Sed non iuxta beneficia quæ acceperat, retribuit, quia eleuatum est cor eius. Et facta est contra eum ira, & contra Iudam & Ierusalem. Humiliatusque est postea, eò quòd exaltatum fuisset cor eius, tam ipse quàm habitatores Ierusalem, & idcirco non venit super eos ira Domini in diebus Ezechiæ. Hæc ibi. Vnde colliges quàm vtilis sit affliction, & quàm periculosa prosperitas. In afflictione confugiebat ad Deum, totúmque seipsum lachrymis & precibus tribuebat, in prosperitate verò elatus est, Deóque pro acceptis beneficiis debitas gratias non egit: Immò inani gloria captꝰ ob honorem, quem illi rex Babylonis per legatos tribuebat, voluit eis diuitias suas ostentare. Quod non fuit sine culpa iactantiæ. 2. Par. 32.

Non fuit verbum quod nō ostenderet eis Ezechias.] Paulò pòst ait Ezechias: Non fuit res, quam non ostenderē eis in thesauris meis. Quod antea appellatum fuerat verbum, appellauit tunc rem. Ex quo constat, verbum hoc in loco pro re accipi.

De terra longinqua venerunt ad me.] Videtur esse iactantia. Quanto longius Babylon distabat à Iudæa, tantò maiorem honorem sibi delatum esse existimabat Ezechias, ob legatos Babyloniorum. Præterea non deberet dicere venerunt ad me, sed venerunt propter Dei miraculum, vt omniā illa non ad se, sed ad Dei gloriam referret.

Auferentur omnia quæ in domo tua sunt.] Ideo Babyloniī rapuerunt diuitias Ezechiæ, quia ipse eas illis ostendit. In aperto orationis argumento hęc omnia sunt facilia, ideò ad eum sensum, quem moralē appellāt, interpretationē cōuertamus. Per diuitias & thesauros intelliguntur bona opera. Quæ enim sunt veræ opes, nisi quæ animum ditant, & pręcellentibus ac splendidissimis ornamētis decorāt, & admirāda quadā insigniq; gloria cumulant? Cùm autē hæ sint virtutes, & opera præclara, & ipsius virtutis actiones, apertè colligitur, eas esse illas excellentes diuitias, cū quibus nulli huius mūdi thesauri cōparantur. Vnde constat verā esse illā Socratis sententiā à Ciçerone multis verbis amplificatā, eos solos diuites esse, qui sint virtute præditi & ornati. Has diuitias amittes, si eas Babyloniis ostēderis, hoc est, si eas in lucē protuleris, & inani gloria ductus hominibus ostentaueris. Ait enim sanctiſ-

sanctissimus ille doctor Christus Deus noster apud Matth. Attendite ne iustitiam vestrā faciatis corā hominibus, vt videamini ab eis. Alioquin mercedē non habebitis apud patrem vestrum, qui in cœlis est. Et paulò pòst: Cùm ieiunatis nolite fieri sicut hypocritæ tristes. Vult Deus vt opera bona nostra signemus sigillo intentionis in ipsum, nec ea amittamus. Vult nobis merces nostras securas reddere, ne post longam nauigationē in ipsa mercatura spoliemur: spoliabimur autē si bona opera nō propter Deum, sed ad humanā & inanē gloriā captandā faciamus. In moralibus finis, vt aiunt philosophi, habet eandē vim mouendi, quā habet principiū in naturalibus. Cùm autem charitas sit finis, vt ait Paulus ad Timotheum, ea nos debet mouere: cùm autem charitas nos mouerit, dirigentur opera nostra in Deum, & tunc poterunt perfectè appellari. Perfectio bonorum operū in duabus rebus præcipuè consistit, in directione ad vnum finem, qui realiter sit bonus, & in electione mediorū illi accommodatorum & conuenientium. Et tunc ille finis est realiter bonus, quando est etiā principium. Vis cognoscere sit ne bonū opus perfectum, considera eius finē ad quem dirigitur: si ille fuerit etiam talis operis principium, & prima causa, poteris quiescere, & tale opus bonum existimare. Ob eam causam asserunt mathematici circulum esse perfectam figuram, quia principium & finis idem est in illo. Cùm autem Deus sit principium & prima causa, apertè concluditur, tunc opera nostra esse perfecta, si eorū finis sit Deus, & ad illum fuerint directa, illique dedicata, si Deum quæfierimus mediis, opportunis & conuenientibus, si denique sit finis ille, qui est etiā principium. Esse autē Deum principium & rerū omniū primam causam asserit ipse, qui apud Ioannem de seipso loquens, Ego inquit, principium qui loquor vobis. Et idem Ioānes de Deo loquens ita ait. Omnia per ipsum facta sunt. Et diuus Paulus in epistola ad Romanos. Ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Nec solū Theologi, sed etiam Philosophi gentium radio naturali illuminati, Deū esse principiū primamq; causam apertissimè testantur. Ideò viri iusti opera sua in Deum dirigunt, eáque propter illum efficiunt. Pugnantes Hebræi cum Amalech, quandiu Moyses manus leuabat, victoriam consequebantur: cùm autē eas remisisset, victoriā amittebant. Ita literæ diuinę in Exodo asseueranter affirmant. Quid per manus nisi opera intelligimus? quæ cū leuamus & ad Deum dirigimus, vincimus, & de hostibus

Matt.6.

1.Tim.1.

Ioan.8.
Ioan.1.
Rom.11.

Exod.17.
Figura.

nostris, diabolo, mundo, & carne victoriam reportamus. Si autem ea deprimimus in terram, laudem humanam captantes, & inanis gloriæ desiderio flagrantes, ipsam laudem & gloriã amittimus, & ab inimicis superamur. Nulla re clarius gloriã cõsequimur, quàm gloriæ cõtẽptu. Nam qui appetitu inanis gloriæ ducuntur, & hominũ rumusculos intuentur clarissimis signis ostendũt, ad Deum opera sua non dirigere, nec veræ gloriæ amplitudinem contemplari. Quando Christus suis actionibus oculos leuabat in cœlum, nos instruere volebat, vt in nostris actionibus intentionẽ leuaremus in Deũ, ad illumq; mentis aciẽ intenderemus. Quid enim per oculũ nisi intentio significatur? Ita intelligitur id, quod Christus dicebat apud Matthæum: Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit. Hinc effectum est, vt quando dicimus oculũ dextrum, bonam intentionem significemus: quando verò siniſtrum, malam. Et vt qui sagittam emittit, vt scopum attingat, claudit oculum siniſtrum, aperit dextrum, sic nos in actionibus nostris, si volumus verum scopũ attingere, debemus intentionem siniſtram claudere, dexterã verò aperire, debemus inanem gloriam & falsam nominis claritatem paruipendere, Dei autem gloriam nostris actionibus quærere, easque ipsi Deo dedicare. Et quoniam diabolus intelligit quantum nobis prosit bona intentio, summa diligentia conatur eam à nobis auferre. Id significat scriptura in libro primo Regum, dicens conatum fuisse Naam, vt oculos dextros erueret habitatoribus Iabes Galaad. Naas serpentem significat. Quid per Naam nisi diabolum serpentem antiquum, & quid per oculos dextros nisi intẽtionem ad Christum directam intelligimus? Est igitur summa ope nitendum, vt in nostris actionibus inanem gloriam euitemus instar illius de quo dicitur Nehemiæ quarto: Vna manu sua faciebat opus, & altera tenebat gladium. Nos itaque in virtutum actiones toto pectore incumbere curemus, gladiumque ad populi rumusculos resecandos manu teneamus. Magnus Basilius ad hoc propositũ hac eleganti similitudine vtebatur. Faber ferrarius quando opus aliquod conflat & cudit, debet memoria tenere eũ, à quo instrumẽtum illud ex pacto accepit, præscriptãq; sibi ab illo formam & magnitudinem in animo versare, vt rectè opus efficiat, & iuxta eius voluntatem, qui illud efficã iussit manũ dirigere, alioqui si eius memoriã ex animo patiatur excidere, aut aliud quippiã omnino, aut lõgè dissimile effi-

Matt. 6.

Simile.

1. Reg. 11.

Figura.

Aptè, similitudo.

le efficiet ab eo, quod facere deberet. Eodē modo Christianus dum virtutem exercet, debet ita Deū ante oculos mentis habere, vt nulla eius memoriā deleat obliuio: debet omnes suas actiones ad Deū dirigere, & iuxta eius volūtatē, qui eū rectè operari iubet, manum mouere: debet ipsius in mentē insidere Dei voluntas, vt illam intuens, in eáque defixus, omnem curam & cogitationem ad eam implendam conferat, vt concitatæ multitudinis gloriam contemnens, sit vera gloria cumulatus. Is egregiè opus perficit, assiduámque illius memoriā cōseruat, à quo id iussus est facere, verēque illud Dauidicū dicere poterit: Prouidebā Dominū in cōspectu meo semper, quoniā à dextris est mihi, ne cōmouear. Hęc D. ille Basilius, qui ab antiquis ob insignē sanctitatē, singularē eloquentiā, & admirabilē doctrinā, fuit meritò Magnus appellatus. Hāc doctrinā voluit nobis Deus in Exodo significare, quādo Moysi præcepit vt duo cherubim essent in propiciatorio, vnde Deus ipse loquebatur, vtrumque latus propiciatorij, alis expāsis tegentes. Deus summè benefactor est, & nihilominus tectus, vt nos doceat benefacere, sed nolle ab hominibus videri & gloriā aucupari. Ita locū illum explanat Hieronymus ab Oleastro, vir hac nostra tempestate doctissimus & optimus in eruditissimis suis commētariis in Exodum. Oportet igitur nos solā Dei gloriā in nostris actionibus quærere, & quemadmodum Abram volucres super carnes immolatas descendentes abigebat, sic nos inanē laudē fugere eamq; à nostris operibus abigētes penitus asperhari. Sectemur doctrinam D. Pauli dicentis in epist. 1. ad Corint. Siue māducatis, siue bibitis, siue quid aliud facitis, omnia in gloriam Dei facite. Nā si opes & thesauros actionum nostrarum ostentauerimus, amittemus eos, spoliabimur à Babyloniis, & direptioni, animique calamitati committemur. Ex quo efficitur, vt gloriā quærentes simus omni gloria nudati & destituti, cum ob culpam nostram opes Hierosolymæ sint Babylonem translatæ. Opes Aegyptias ad terram promissionis asportari permissum erat, Hebræorúmque gloriæ tribuebatur, vt in Exodo literæ diuinæ testantur, & similiter Babylonias, vt ex 1. capite Esdræ perspicuum apparet. At nō poterant absque eorum ignominia opes Hierosolymę Babylonem transferri. Oratorum gentilium eloquentiam, & salutaria philosophorum præcepta, quæ sunt mundi diuitiæ & thesauri, possum⁹ ad religionem pietatis plenissimam adducere, ad ipsius religionis excellentes diuitias amittere, easq;

Psal.13. *Exod.25.* *Gen.15.* *1.Cor.10.* *Exod.31.* *Esdr.1.*

in confusionem cõuertere nõ poterimus, quin simus magno dedecore & infamia notati.

Et de filiis tuis.] Hoc est, de posteris tuis. Non enim proprios filios intelligit. Aiunt nonnulli fuisse Danielem, Ananiam, Misaëlem, & Azariam.

Bonum verbum Domini.] Sẽsus est: Deus est æquus & sermo eius bonus & rectus. Ego peccaui, & pœna hac dignus sum. At Deum pium patrem precor, vt in diebus meis in Iudæa sit tranquillitas, pax & veritas. Hoc dicebat Ezechias, quia sciebat eo tempore, quo thesauri Hierosolymæ diriperentur, & Iudæi in Babylonem adducerentur, nullam fore pacem, nec veritatem, nullam quietem, nec in promissis constantiam, sed omnia futura esse plena contentionibus, & mendaciis. Vel fortasse hæc dicit Ezechias, cùm illi dixit Esaias hãc trãsmigrationem in Chaldæam non futuram esse in diebus suis. Quo audito fecit hæc verba Ezechias, ac si diceret: Bonus est sermo Domini dicentis, in diebus meis fore pacem & veritatem.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXXIX.

Misit Merodach Baladan filius Baladan rex Babylonis libros & munera ad Ezechiam.] Pro libris in hebraico est sepharim, pro quo posis vertere literas, & rectè quidẽ. Significat enim hoc nomen præter alia epistolam siue literas. Qua de re poteris ea videre quæ suprà annotauimus capite 37.

Non fuit verbum quod non ostenderet eis Ezechias.] Pro verbo in Hebraico est dauar, quod nomen significat verbum, vt Hester 7. Necdum verbũ de ore regis exierat, & multis aliis in locis. Significat etiam rem, vt 4. Regum capite 5. Et si rem grandem dixisset tibi propheta. Et quamuis noster interpres vertat, verbum, tamen sæpè capitur pro re, vt hoc in loco, & Deuteronomij 8. capite Non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo quod procedit de ore Dei. Quem locum citat Christus apud Matthæum: Quasi dicat: Non solùm homo sustentatur pane, sed potest etiam sustentari quacumque alia re, quam Deus creauit. Et aliis in locis verbum pro re ponitur, quæ breuitatis causa omitto.

Matt. 4.

Argumentum Capitis XL.

Consolatur Deus Iudæorum populum, promittens illis gaudium

gaudium & peccatorum remissionē. Facit prōpheta loquentem diuinum illum Ioannem Baptistam, Christi Dei nostri præcursorem & annuntiatorem, quo nemo inter natos mulierum surrexit vnquam sublimior, nemo vaticinatione præstantior. Ostendit propheta hominum, eorumque glorię miseriam, fragilitatem & inconstantiam, Deiq; nostri summā fortitudinem, infinitam potentiam, & immensam sapientiā, & bonitatem, vt nobis ipsis diffidentes, & opes, magistratus inanem gloriam, cætera'q; mundi ludibria, caduca & inconstantia contemnentes, ea sola ornamenta quæramus, ex quibus vera gloria redundat, & ad ipsum Deum ardenter aspiremus, à quo est verū decus, & omnis dignitatis præstantia.

CAPVT XL.

Consolamini consolamini populę meus, dicit Deus vester. Loquimini ad cor Ierusalē, & aduocate eam, quoniā completa est malitia eius, dimissa est iniquitas illius. Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Vox clamantis in deserto. Parate viam domini, rectas facite in solitudine semitas Dei nostri. Omnis vallis exaltabitur, Matt.3. Mar.1. Luc.3. Ioan.5.

& omnis mons & collis humiliabitur, & erunt prauа in directa, & aspera in vias planas, & reuelabitur gloria Domini, & videbit omnis caro pariter quod os Domini locutum est. Vox dicentis: Clama. Et dixi: Quid clamabo? Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius quasi flos agri. Exiccatum est fœnum, & cecidit flos, quia spiritus Domini Eccl.14. *suffiauit in eo. Verè fœnum est populus Exiccatum est fœnū, & cecidit flos, verbum autem Domini manet in æternum. Super montem* Iacob.1. 1.Petr.1. *excelsum ascende tu qui euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocē tuam qui euangelizas Ierusalem. Exalta, noli timere. Dic ciuitatibus Iudæ: Ecce deus vester. Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet, & brachium eius dominabitur. Ecce merces eius cum eo, & opus illius coram illo. Sicut pastor gregem suum pascet, in brachio suo congregabit agnos, & in sinu suo leuabit, fœtas ipse portabit. Quis mensus est pugillo aquas, & cœlos palmo ponderauit? Quis appendit tribus digitis molem terræ, & librauit in pondere montes & colles in* Ioan.10. Ezec.34. & 37.

statera? Quis adiuuit spiritum Domini, aut quis consiliarius eius fuit, & ostendit illi. Cum quo iniit consilium, & instruxit eum, & docuit eum semitam iustitiæ, & erudiuit eum scientia, & viam prudentiæ ostendit illi? Ecce gentes quasi stilla situlæ, & quasi momen- Rom.1. 1.Cor.1. Sap.9.

zum ſtateræ reputatæ ſunt.

EXPLANATIO.

Conſolamini conſolamini populę meus.] Prædixerat Eſaias capite ſuperiore omnes diuitias regis Iudæ auferendas eſſe, & à Babyloniis in Chaldæam aſportãdas, & Iudæos capiendos, & nihil denięq; Hieroſolymę relinquendum. Sed ne Hebræi videntes ſe inter gentes magnis ærumnis, incredibili ignominia, & miſera captiuitate oppreſſos, peccatis ſuis deſperationem adhiberent, & à vera religione deficerent, conſolatur eos Deus præcipitq; diuinis vatibus, vt eorum mœrorẽ verbis cõſolatoriis deliniant, promittentes illis venturũ eſſe Meſsiam in temporis plenitudine, per quem erant afficiendi lætitia, & remiſsionem peccatorum recepturi.

Loquimini ad cor Ieruſalem.] Vos diuini vates conſolamini Hebręos: loquimini illis grata & dulcia. Hebraiſmus eſt. Qui mœſtũ conſolatur, eiq; blanditur, dicitur loqui ad cor eius. Id voluit Deus ſignificare per Oſeam dicens: Ducã eã in ſolitudinem, & loquar ad cor eius. Hoc eſt, alloquar eam verbis blandis illiq; iucundis. Trigeſimo quarto cap. Geneſis vbi noſtra verſio habet. Triſtẽq; deliniuit blanditiis, ait litera hebraica: Locutus eſt ad cor puellæ. Vbi Chaldæus paraphraſtes ait: Locutus eſt conſolationes ad cor eius. Acſi diceret: Sichẽ Dinã verbis demulcebat, vt eã ad ſe alliceret.

Oſe.2.

Gen.34.

Quoniam completa eſt malitia eius.] Scribendum eſt, militia eius, & ita habent nõnulli codices correctiores. Appellatur autẽ militia tempus vitæ noſtræ. Nã quid aliud facimus toto vitę ſpatio, quàm militare? Ita enim ait Iob: Militia eſt vita hominis ſuper terram. Et alibi: Cunctis diebus quibus nunc milito. Vnde Apoſtolus ad Corinthios ſcribẽs, Arma, inquit, militiæ noſtræ non carnalia ſunt. Eſt igitur ſenſus. Vos ô prophetæ mei cõſolamini populũ meum, quoniam cõplebitur & finietur tẽpus ſuorũ laborum. Et veniet tẽpus illud quando perfundãtur gaudio, & in Chriſtũ credentes remiſsionẽ peccatorum conſequantur. Capitur igitur malitia pro tẽpore captiuitatis Babylonicæ, per quã animi captiuitas, & peccatorũ vincula ſignificantur. Vel ſumitur militia pro lucta, quæ erat ſub iugo veteris legis, quæ tempore Chriſti finẽ accepit, de qua ait in Actis diuus Petrus: Quid tentatis Deum imponere iugũ ſuper ceruices diſcipulorum, quod neque nos, neq; patres noſtri portare potuimus? Sed perpende cauſam conſolationis diuinæ, nec eſſe diuitias, nec voluptates, ſed remiſsionem peccatorũ. Nõ enim rebus ca-

Iob.7.
Iob.14.
2.Cor.10.

Act.15.

ducis

ducis & fallacibus lætari debemus, sed bonis animi, quæ verè bona sunt, Nō solùm verè Christiani, sed etiā gentium philosophi lumine & naturæ & scientiæ illuminati mundi pecunias, sumptuosa ædificia, & eas, quibus maximè improbi & molles homines vinciuntur, voluptates, contempserunt, tantum abest, vt eas in bonis connumerādas ducerent. Quippè cùm apertè conspicerēt homines harum rerū copia abūdantes, ea tamē appetere maximè, quibus circunfluunt. Quoniā nūquam cupiditas harum rerum extinguitur, imò indies earum sitis augetur, & animū torquet, non solùm appetitu eas amplificandi, sed etiam timore amittendi. Harum rerū contēplatione ductus regius vates dicebat: Redde mihi lætitiā salutaris tui. Et alibi. Renuit cōsolari anima mea. Vbi vides eum petere lætitiā, non mundi, sed Christi, quem Dei salutare appellat, mundi autem lætitiam & inanem consolationem contemnere, & pro nihilo putare. Psal. 50. Psal. 76.

Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis.] Vtitur præteritis pro futuris more prophetico. Sensus est: Gaudeat populus Hebræorum, quoniam tempore Messiæ multa beneficia accipiet. Qui enim in christum crediderint, magnam misericordiam consequentur. Ponitur numerus finitus pro infinito. Duplicia, hoc est, multa beneficia accipiet pro omnibus peccatis suis, hoc est, non obstantibus omnibus peccatis suis, quoniā ab ipsis redimetur. Vel duplicia, id est, magnifica dona. Sed quoniā dixerat: Completa est militia eius, dimissa est iniquitas illius, existimo per duplicia hęc duo intelligi, nempè impletionem militiæ, & peccatorū remissionem. Et hæc interpretatio est clara, & satis literæ cōueniens. Poteris per duplicia gratiam & gloriam intelligere. Origines homilia quinta in Matthæū per duplicia duas punitiones intelligit nō gratiam & gloriam, quem in præsentī secutus D. Hieronymus hoc dicit esse intelligendum de duplici afflictione, quam populus Iudaicus accepit, semel à Babyloniis, & iterū à Romanis. Et hæc expositio est satis plena, & probabilis, & munita authoritate grauissimorum doctorum. Martinus Lutherus citat hunc locum in articulo trigesimo sexto, ad probandum non dari gratiā nisi pro peccatis, quod Esaias non dicit. Nam ex sententia veterum interpretum loquitur ad literā de duplici punitione, nō de duplici gratias. Et quamuis hîc duplicia possint accipi pro gratia & gloria, non sequitur: Datur hîc duplex beneficiū gratiæ & gloriæ pro peccatis, ergo gratia nunquam datur nisi

pro peccatis. Quæ conclusio est hæc? O dialecticum ridiculum. Sed quid ais Luthere? Nónne legisti in Actis Apostolorum Cornelium hominẽ gentilem eleemosynis & precationibus se ad gratiam præparasse, eiusque preces & eleemosynas ascendisse in memoriam in conspectu Dei? Si verum est quod dicis, non potuit Deus Cornelio gratiam tribuere, qui bona opera & Deo accepta faciebat. Sed dices illa opera esse peccata mortalia, quoniam in eodem articulo asseris, liberum arbitrium hominis existentis in peccato peccare mortaliter, quando facit quod in se est, vbi asseris hominem peccare mortaliter, etiam quando facit quod in se est, vt se præparet ad gratiam. O horribilem hæresim? Rogo te, Deus incitat & inuitat aliquem ad peccandum? Non quidem, alias non esset iustus, nec Deus. Cur igitur nos Deus incitat & inuitas ad præparationem ad gratiã, si talis præparatio est peccatum mortale? lege Prophetas, lege Apostolos, lege euangelia, lege vetus & nouum testamentum, & totum ipsum inuenies plenum diuinis monitis, quibus misericors ille Deus ac cœlestis pater inuitat peccatores ad pœnitentiam. Apud Esaiam cap. 1. postquam sceleratorũ hominũ flagitia arguit, Lauamini, inquit, mundi estote, auferte malum cogitationũ vestrarum ab oculis meis, quiescite agere peruersè, discite bene agere. Quærite iudicium. Et paulò pòst: Si volueritis, & audieritis me, bona terræ comedetis. Alloquitur Deus peccatores, quorum impia facinora fuerat detestatus, eosque ad virtutem cohortatur. Et vt liberũ arbitrium ostendat, ait: Si volueritis, &c. Vbi vides in manu peccatoris esse se ad gratiam præparare. Quî fieri posset, vt Deus hæc diceret, si conatus peccatoris ad bonũ esset peccatũ mortale? Et alibi apud eundem prophetã: Conuertimini sicut in profundũ recesseratis filij Israël. Et alio in loco: Redite præuaricatores ad cor. Per Ieremiã cap. 3. Reuertere auersatrix Israël, & non euertã faciem meã à vobis: Per Ezechielem 18. Conuertimini & agite pœnitentiã ab omnibus iniquitatibus vestris. Per Ioëlem 2. Conuertimini ad me in toto corde vestro. Hoc est. Efficite toto conatu quantum in vobis fuerit, vt ad me conuertamini, & ad gratiam veniatis. Per Zachariam: Conuertimini ad me, dicit Dominus exercituũ, & ego conuertar ad vos. Quomodo fieri potest vt conatus ad gratiã sit peccatum, si cũ peccator conuertitur ad Deũ, confestim Deus ad ipsum conuertatur? Quorsum Christus omnes peccatores vocaret dicens: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati

Act. 10.

Supra 31.

Infra 46.

Zacha. 1.

Matt. 11.

rati estis, & ego reficiã vos? Præterea si eleemosynæ & precationes Cornelij erant peccata mortalia, quomodo Deo placebant? Lege caput decimũ Actorũ, & videbis angelum dicentẽ: Orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriã in conspectu Dei. Deus auertit oculos suos à sceleribus, nec illi vnquã placuerũt. Dies me deficeret si vellẽ omnes rationes, & scripturarũ loca afferre, quibus possẽ hoc pestilẽs Lutheri dogma refutare. Non. n. ait hoc in loco Esaias ideò populum Iudaicũ duplicia recipere, quia peccauit, sed tantam esse Christi misericordiam, vt quamuis populus peccauerat, tamen ei & peccata dimitteret, & gloriam tribueret. Id quod Christus fecit omnibus iis, qui ad eum se conuerterunt, & vsque ad finem perseuerarũt. Aspicis quàm perperam Lutherus hunc locum explanet & citet.

Vox clamantis in deserto.] Hebraismus est. Idem est, vox clamantis, ac vox clamãs: quemadmodum terra promissionis & terra promissa, vas electionis & vas electum, filius perditionis & filius perditus: & multa huiusmodi, quæ passim in diuinis literis reperiuntur. Est igitur sensus. Audietur vox, quæ clamabit in deserto. Parate viam Domini. Dixerat venturum esse Christum, nunc dicit prius vẽturum esse eius prę cursorem Ioannem Baptistam. Fuisse autem Diuum Ioannem hanc vocem, ipse de se asserit apud Ioannem euangelistam. Qui interrogatus à sacerdotibus & Leuitis quisnam esset, respondit: Ego vox clamantis in deserto, parate viam Domini, sicut dixit Esaias propheta. Et diuus etiam Lucas & D. Marcus hunc locum de diuo Ioanne Baptista interpretantur. Appellatur vox primò, quia ex se nihil dicebat, sed quæ audierat à Deo. Secundò quia sicut vox prẽcedit verbũ sicut Ioannes Christum. Prẽibis, inquit Zacharias, ante faciẽ domini, parare vias eius. Tertiò, quia vt vox verbum declarat, sic Ioannes, Ecce, inquit, agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi. Quartò, dicitur Ioannes vox, ad significãdum officium suum esse non mandare literis suas conciones & vaticinia more aliorum prophetarũ, sed voce, ad hoc enim missus erat, vt viua voce cõcionaretur, & Christum ostenderet. Quintò, quia quicquid erat in Ioanne, vox erat, totus pœnitentiam & sanctitatem prædicabat. Oculi, manus, vestis, quicquid denique in eo erat, clamabat, & totus vox erat. O singularem concionatorem, ô admirabilem doctorem vitæ, & insignem vitam doctoris. Sunt multi concionatores qui quidem habent vocem, sed non sunt vox: quia etsi verbis prædi-

Ioan.1. *Luc.3.* *Mar.1.* *Luc.1.* *Ioan.11.* *Similia.*

prædicent, non tamen factis: similes aurificibus crucem efficientibus, sed eam non cõtemplantibus: & vasa ad continendum salem, cum ipsi sint omni sale destituti. Sunt veluti puteus, cuius aqua abluuntur immunda vasa, cum ipse sit luto & spurcitia repletus. Itaq; habent vocem, vox autem nequaquam sunt. At magnus ille præcursor in ventre matris suæ sanctificatus totus erat vox, & non quęcumque sed clamans: non solum loquens, sed vociferans. Tanta enim Iudæorum surditas, tantus sensuum stupor, tam arctus eorum & profundus somnus, magno clamore indigebãt. Clamabat igitur D. Ioannes, & publicè concionabatur. Hunc imitari debent hi, quibus est demandata cura docendi. Quid ad hoc respondebunt illi, qui conciones spernunt: qui cum ad ecclesiasticas dignitates ascenderint, nihil nisi otium, delicias, voluptates, & pecunias quęrũt. Qui claues thesauri ferũt in brachio, claues autẽ animarũ tradũt quibusdã clericis improbis & indoctis. Qui non solùm populũ non docent, sed etiam doctores contemnunt. Hos appellat Deus per Esaiam, non pastores sed canes, & non quoscumque, sed canes mutos non valentes latrare, cum eorũ officium sit enumerare euangelium, populi sce-

Infrà 26. lera reprehendere, & denique subditos suos docere. Legant
1. Tim. 3. hi antistites diuum Paulũ ad Thimotheum & ad Titũ scri-
Tim. 1. bentem, & ibi inter qualitates antistitum inuenient debere
Mar. vlt. esse concionatores & doctores, Quid plura? Ipse cœlestis do-
Marc. vlt. ctor diuinus ille concionator Christus Deus noster eis quos præsules constituit, præcipit vt euangeliũ prædicarent. Nec fat est, summissa voce prędicare, sed oportet aliquãdo clamare instar diui Ioannis, quem hîc Esaias vocem esse clamantẽ affirmat. Clamabat igitur Ioannes, & clamore illo etiam significabat, esse euangeliũ prædicationem longè audiendam, lateque dilatandã, iuxta id quod alius propheta prædixerat:

Psal. 18. In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terrę verba eorum. Illud est præterea aduertendum, hanc vocem in deserto clamasse, quia re vera erat Ioan. in deserto. Sẽper enim viri præcellentes & diuina contemplatione præstantes deserta loca dilexerunt. Est enim desertum veluti quædam

Oseæ 2. scola paradisi. Ideò dicebat Deus per Oseam prophetã: Ducam eam in solitudinẽ, & loquar ad cor eius. Ex quo effectũ est, vt Anthonius, Hilariõ, Hieronymꝰ, & innumerabiles alij qui pręstantibus ingeniis in vita humana diuina studia coluerũt, vrbibus relictis solitudinem colerent, vbi charitate ardẽtes, & desiderio æternitatis flagrantes, ad cœlum aspirabant.

bant. Et ob eam causam à cœtu hominum atque familiaritate seiuncti, tanquam in portum se in desertum recipiebãt. Poteris hoc in loco per desertum intelligere mundum, in quo habitant reptilia, & varia ferarum genera, pauci autem homines. Qui autem non paret rationi, sed indomitis ducitur appetitibus, non homo vocandus est, sed fera. Hoc sentiebat Diogenes ille Cynicus, qui in media luce dici plateam perambulãs cum lucerna quadã in manu, interrogatus quid quæreret, respondit hominem quærere, quoniam eos quos videbat, non homines esse iudicabat.

Parate vias Domini.] Hoc quidem est quod vox, in deserto clamabat. Acsi diceret: Expiate animos vestros, vt veniat ad vos Christus. Expurgate illi viam, vt veniat. Auferte lapides, lutum, cæteráque impedimenta, hoc est, discedite à peccatis, & dirigite viam actionibus virtutum. Non dicit parate vias vestras, sed viã domini. Viæ nostræ sunt peccata, viæ Domini virtutes. Ideo ait Deus per Esaiã: Non sunt viç vestræ viæ meæ. Via Domini est quç ducit ad Bethsames, hoc est ad domũ solis, per quã eunt vaccç legẽ Dei secũ ferẽtes. De illa dicũt damnati, vt in lib. Sapientiæ scriptura cõmemorat: Errauimus à via veritatis. Hominum autem via est ea, quæ ducit à Hierosolyma ad Iericho, de qua dicunt qui in inferno cruciantur: Lassati sumus in via iniquitatis & perditionis, ambulauimus vias difficiles. Hæc est ea via, de qua ait Salomon in Prouerbiis: Via impiorum tenebrosa, nesciunt vbi corruãt. Et in Ecclesiastico ita scriptum legimus: Via peccantium cõplantata est lapidibus, & in fine illorum inferi, & tenebrç, & pœnç. Relinquamus igitur vias nostras, nos ad ęternos cruciatus ducentes, & viam Domini paremus, eumq; ad nos venientem recipiamus. In libro Geneseos est memoriæ proditum, clamauisse præconem, vt omnes coram Ioseph genu flecterent, eumque terræ gubernatorem esse cognoscerent. Quis est hic Ioseph, qui quærens fratres suos fuit venditus, & acerbis iniuriis affectus, nisi Christus Deus noster mundi seruator & rector? Quis est hic præco, qui præibat, & clamabat vt eum agnoscerent, & reciperent, nisi Ioannes ille Baptista, ille glorioſus & admirandus, pręcursor & pręco, illa magna vox, quæ clamabat vt viam Christo pararent, eumque verũ Dei agnum mundi peccata tollentem intelligerent, essęque mundi creatorem & restauratorem nequaquam dubitarent.

Infra 55. *1. Reg. 6.* *Sap. 5.* *Prou. 4.* *Eccl. 21.* *Gen. 41.* *Figura.*

Rectas facite in solitudine semitas Dei nostri.] Solitudinem existimo appellari animam sterilem, & incultam, nullos charitatis

ritatis fructus producentem.

Omnis vallis exultabitur.] Per vallem intelligit humiles, qui à Domino eleuantur: per montem & collem potentes & elatos, qui à Domino deprimuntur, iuxta illud: Depositi potentes de sede, & exaltauit humiles. Vel per vallem intelligitur animi fragilitas, & nimius metus, per mõtem verò elatio & superbia. Quasi dicat: Tempore gratiæ auferetur pusillanimitas & superbia. Si superbus vult vt Deus ad ipsum veniat, auferat montem elationis, & imbecillus ac nimium timens impleat sancta securitate & fiducia in Christo vallem timoris & pusillanimitatis. *Luc. 1.*

Erunt praua in directa, & aspera in vias planas.] Hoc est, qui antea dabant operam iniustitiæ & prauitatibus, qui iura violabant, & fundamenta iustitiæ peruertebant, erũt iusti & actiones suas ad rectam rationis normã dirigẽtes. Iniustitiã appellat viam obliquam & tortuosam, quemadmodum alio in loco principem iniustum serpentem tortuosum appellauit. Sed ait tempore Christi iniustitiam vertendam esse in æquitatem, & aspera in vias planas, hoc est, homines insolentes, agrestes, elatos, fore modestos, mites & lenes. Sunt quidã homines qui in te conferunt beneficia, sed tam elati, vt prius te asperitate vulnerent, quàm beneficia concedant, similes arboribus spinosis, quę prius te pungunt, quã ab illis fructũ euellas. At diuina gratia intractabiles, fiunt lenes & suaues. Omnis viarum difficultas & deformitas aut est propter altos montes, aut propter profundas valles, aut propter obliquitatem & anfractus, aut propter asperitatem. Omnia hæc impedimenta dicit auferenda esse, & omnes has difficultates & deformitates corrigendas. Voluit diuinus vates & eloquẽtissimus orator hac metaphora significare fore, vt tempore Christi tolleretur superbia, & nimia trepidatio atque animi imbecillitas, & iniustitia, ac morum asperitas & insolentia, & omnia denique impedimenta tollerentur. Chrysost. ait hãc metaphora declarari difficultatem veteris legis esse in fidei facilitatem conuertendam. *Supra. 17.* *Simile.*

Et reuelabitur gloria Domini.] Hoc est, apparebit filius Dei, assumpta humanitate, & se mundo visibilem præbebit.

Et videbit omnis caro pariter, quod os Domini locutum est.] Hoc est, Et videbunt homines Christum loquentem, & cum hominibus conuersantem. Anteà loquebatur Deus per prophetas, sed tunc loquetur ore suo. Os ipsius Christi Domini nostri hominibus loquetur. Pro eo quod Esaias ait. Et videbit

omnis

omnis caro pariter quod os Domini locutũ est, vertit D. Lucas: Et videbit omnis caro salutare Dei. Per dominũ ore suo loquentẽ intelligit Christũ, quẽ appellat salutare Dei, quòd diuinam attulerit salutẽ. Ægrotauerat homo propter peccatum, venit salutare Dei Christus Iesus, vt mũdi morbis mederetur, & ęgrotis salutem tribueret. Mundi ęgritudines explicat Oseas dicens: nõ est veritas, nõ est misericordia, nõ est sciẽtia Dei in terra. Maledictũ mẽdaciũ, homicidiũ, furtũ, & adulteriũ inundauerunt, & sanguis sanguinẽ tetigit. Propter hoc lugebit terra, & infirmabitur omnis qui habitat in ea. Vbi vides inter ægritudines ignorantiã connumerari, & Dei scientiæ defectum. Hæc est magna phrenesis periculosa paralisis. Ideò venit diuinus medicus ad dandam scientiam salutis plebi eiui, vt ait Zacharias. Venit ergo curatum genus humanum, de quo ait Esaias: A planta pedis vsque ad caput non est in eo sanitas, hoc est, à plebeio vsque ad principem omnes in erroribus & prauitatibus versantur. Hæc generis hominum ægritudo fuit in Ezechia ęgroto significata, quãdo vt sanitatem recuperaret. Sol reuersus est retrorsum, qui imaginem Christi gerebat, qui vt genus hominum curaret, assumpsit humanitatẽ & seipsum exinaniuit, vt aduentu suo nos à contractis sceleribus expiaret, omniúmque virtutum ornamentis decoraret, & in dignitatem ac salutem amissam suo sanguine restitueret. Qua de re poteris ea videre, quę supra explanauimus cap. 38.

Luc. 3.

Ose. 4.

Luc. 1.

Supra. 1.

Vox dicentis: clama.] Nonnulli totum hoc referunt ad diuum Ioannem Baptistam, dicentes eum esse vocem clamantem & dicentem: Omnis caro fœnum, &c. Prædicauit enim D. Ioãnes mundi contemptum, vt homines ad amorem cœlestium excitaret. Potest ad Esaiam referri, vt sit sensus: Ego Esaias audiui Dei vocem præcipientem mihi vt clamarem. Cùm autem interrogarem quid essem clamaturus, respõdit mihi diuina illa vox: Clamabis hoc, nempè: Omnis caro fœnum. & cætera quæ sequuntur. Dixerat propheta populum Dei recepturum esse duplicia dona: sed ne aliquis existimaret se hanc prętitam gratiam simpliciter mereri, dixit omnẽ hominem, & omnẽ eius gloriam fœnũ esse, vt omnes intelligerent seipsos parum valere, essęque à Dei benignitate & misericordia profectam gratiã, quam ipsi sunt consecuti. Nam actiones nostræ quatenus nostræ sunt, & à nostra voluntate profectæ, separatæ à gratia fœnum sunt, paruique valoris. Extenuat homines, vt Dei misericordia eos curantis illustris appareat.

Simile.

appareat. Vt enim peritus & ingenioſus pictor, quando vult vt aliquis color emineat & reſplendeat, atque inſignior appareat, opponit iuxta illum contrarium colorem, nam vt ait Philoſophus: Poſita iuxta ſe oppoſita magis illuceſcunt, ſic diuinus vates vt Dei miſericordiam ſplendidiſsimam eſſe cognoſceremus, oppoſuit iuxta illam hominũ miſeriam. Ideò hanc vocem literis mandauit illi dicentem: Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius quaſi flos agri. O verba glorioſa & inſignia, digna quę ſemper ſint in noſtra memoria impreſſa, ex qua nulla vnquam obliuione deleantur. Ea nobis veritatem aperiunt, noſtram miſeriam & imbecillitatem ante oculos ponunt, & quid denique ſimus apertiſsimè oſtendunt. Vide aptiſsimam ſimilitudinem, hominem cum fœno comparat, & eius gloriam cum flore agri. Quid vilius fœno? Quid agri flore fragilius? qui frigore areſcit, calore marceſcit, vento rapitur & frangitur, pedibus conculcatur, à brutis comeditur, & cùm pulchritudinem oſtendat, in puncto temporis conſumitur & perit? Ideò dicebat Iob Homo quaſi flos egreditur & conteritur, & fugit velut vmbra. Et rurſus: Contra folium quod vento rapitur, oſtendis potentiam tuam, & ſtipulam ſiccam perſequeris. Vbi vides appellari hominem, folium vento raptum, & aridam ſtipulam. Et Eccleſiaſticus, Omnis, inquit, caro ſicut fœnum veteraſcit, & ſicut folium fructificans in arbore viridi. Et Diuus Iacobus. Quæ eſt, inquit, vita noſtra: Vapor eſt ad modicum parens, & deinceps exterminabitur. Et Dauid: Dies mei ſicut vmbra declinauerunt, & ego ſicut fœnũ arui. Vnde dicitur in Prouerbio Homo bulla. Eſt quidem bulla tumor ille inanis, qui videtur in aquis ſubito naſcens & ſtatim euaneſcens. Quo Prouerbio monemur nihil eſſe fugacius humana vita. Homerus comparat hominis vitam caducis arborũ foliis. Euripedes ait huius vitę fœlicitatẽ durare vnum diem, & eodem gloriã in ignominiam commutari. Sed reprehenditur à Demetrio Phalareo, quod non vnũ diem, ſed vnũ temporis inſtans dicere debuerit. Pindarus hominem vmbræ ſomnium vocauit. Nihil inanius vmbra, quæ cùm nihil ſit, aliquid eſſe videtur, tamẽ aliquid inuenit, quod videtur inanius, nimirũ ſomnium vmbrę. Æſchylus apud Stobęũ vmbrę fumi humanam vitam comparauit: non ſolùm fumo, ſed etiam vmbræ fumi. Quid igitur ſuperbis homo, quo nihil eſt fragilius, nihil vanius? Illud eſt præterea hoc loco aduertendum, Eſaiã miſſum eſſe concionatũ, & tamen à Deo quæſiſſe quid eſſet dictu-

Iob. 13.
Eccl. 14.
Iacob. 4.
Pſal. 101.

dicturus. Ex quibus colliges Christianum concionatorem non debere in suggestum ascendere, nisi mittatur, nisi existimauerit hāc esse Dei voluntatem. Vnde ait Apostolus. Quo modo prædicabunt, nisi mittantur: & alibi: Nec quisquam inquit, sumit sibi honorem, sed qui vocatur à Deo. Colliges etiam Christianum concionatorem debere à Deo postulare id, quod est populo suasurus, nec dicere nisi id, quod crediderit Deo placere. Placet autem Deo, vt auditores excitet ad mundi contemptum, & humanæ fragilitatis & miseriæ cōtemplationem, vt intuentes esse hominem fœnum, & omnē gloriam eius quasi florem agri, inanem mundi splendorem, falsamq; nominis claritatē contēnant, & ad immortalem gloriam aspirent. Tunc enim concionatores munere suo rectè funguntur, cùm auditoribus persuadent, vt considerata humanæ naturæ fragilitate, & misera atq; caduca vitæ cōditione & mundi gloriæ inconstantia, omnia humana despiciāt, hominum opes, & rerum gestarum gloria florētium tristes casus, & miserabiles ac subitas ruinas in memoriam reuocantes, abnegent semetipsos, & cruces suas tollentes Christum ducem nostrum sequantur. Rom. 10.

Super montem excelsum ascende tu, qui euangelizas Sion.] Nōnulli codices habent: tu quę euangelizas Sion, vt Siō sit vocandi casus, & ad ecclesiā referatur. Et ita vertūt nonnulli ex Hebræo. Et tūc est sensus: Tu ô Sion ô Christi ecclesia diuini verbi annūtiatrix, quoniam es bonū nuntiū prædicatura, & de magnis rebus dictura, ascende in montē excelsum, eleuaq; fortiter vocem tuā. Faciens mentionē euangelij diuinus vates non sat esse existimauit ecclesiam ad vocem efferēdam monere, sed etiam ad ascendendū in excelsi montis cacumē exhortari, vbi magno inuictóque animo cōcionaretur. Sin autem legas: Tu qui euāgelizas Sion, vt habēt Septuaginta, tunc hic est sensus: Tu fidelis cōcio & Apostolorum chore, qui apud Sionem concionaris, ascende in montē sublimē, & ex eius cacumine annuntia Messiam. Vbi vides oportere eūangeliū concionatorem ad eleuatum virtutis montē ascendere. Est enim virtus mons altissimus, quāquam à nobis ob eius magnā distantiā paruus abiectusq; existimetur. Vt enim Apenninus mons altissimus à Genua nobili Liguriæ emporio incipiens paruus apparet mediterraneū mare procul nauigantibus, illumq; magno interiecto spatio aspicientibus, sic virtus, cùm sit adeò sublimis, vt nubes transcendat, minima tamen nobis videtur ob longum interuallū inter nos & *Similitudo.*

ipsam

ipsam interiectum. Mundi enim mare nauigantes ab ea lon gissimè absumus, ob eamq; causam aut eam non aspicimus, aut saltem paruam abiectamq; iudicamus. At si ad eam accederemus, non possemus absque dubio eius incredibilem celsitudinem nō admirari. Poteris per hunc montem Christum intelligere, de quo suprà noster vates 2. cap. vaticinatus est. Oportet euangelicos concionatores esse super Christum firmissimum fundamētum ędificatos, quoniam sicut ciuitas
Matt. 5. illa supra mōtem sita, de qua ait Christus apud Matthęum: Non potest ciuitas abscondi supra montem posita. Quibus verbis eos excitat ad veritatē forti erectóque animo prædicandā, quod hic fecerat per Esaiam. Ideò sequitur. Exalta in fortitudine vocē tuam, qui euangelizas Ierusalē, exalta, noli timere. Quanuis hæ expositiones sint rectæ, ego tamē existimo Esaiā loqui concionatoribus Iudæorum ante aduentum Christi, quos hortatur, vt annuntient Messiam venturū esse Deum & hominem, propter hæc quæ sequuntur.

Dic ciuitatibus Iudæ.] Hoc est, Iudæorum synagogæ.

Ecce Deus vester, Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet.] Sensus est: Tu qui Hebræis annuntias Messiam venturum, declara illis eum esse verum Deum & non purum hominem. Dic illis: Ecce Deus vester ipse veniet, qui humanitate assumpta euidentissima miracula efficiet, hominū genus à peccatis expiabit, & à diaboli iugo potenter eripiet. Etsi quatenus homo est subditurus labores, infirmitatibusque subiiciendus, tamen quatenus Deus æqualis est patri, fortis, omnipotens, & sempiternus. Hoc dicebat Esaias Iudæorum cōcionatoribus ante Christi aduentum. Indicat apertè hic locus Christum saluatorem nostrum, quem nos veniisse credimus esse verum Deum. Et quoniam Hebræi nostri temporis negant Messiam fore Deum, aientes fieri non posse vt finitum sit infinitum, corruptibile sit æternum, mortale sit immortale, ostendam illis hoc in loco ex lege, psalmis, & prophetarum oraculis & vaticiniis, Messiam esse Deum, vt nos firmiter asserimus. Negant enim illi hoc in sacra scriptura inueniri, multáque in nos iactant conuicia, quòd repugnantibus diuinis literis hoc affirmemus, magnásque in Christum Deum nostrum blasphemias, quare ego ab illis audiebam, cùm Romæ, vbi nostri ordinis negotia gerebam, cum illis disputarem. Capite vigesimo sexto Leuitici, alloquens Deus Hebræorum populum has voces emisit: Ego Dominus Deus vester. Non facietis vobis idolum

& scul-

& sculptile. Et paulò pòst. Ambulabo inter vos, & ero Deus vester. Nemo est qui ambigat hæc verba Dei esse. Deus est qui loquitur, qui promittit se inter homines ambulaturum. Quî fieri poterat, vt Deus, qui spiritus est, gressibus corporis ambularet, in terra hominibus appareret, & cum illis cõuersaretur, nisi humanam carnem assumeret, in qua se visibilem demonstraret? Hunc locum explanans R. Moyses Gerundiensis, apertè indicat esse de rege Messia intelligendum: asserit enim fore vt Messias sit Deus & homo, inter homines visibilis apparens: quod probat ex hoc loco, & ex cap. 25. Esaiæ dicẽtis: Et dicent in illa die. Ecce Deus noster iste, spectauimus eum, & saluabit nos Et hęc est multorũ antiquorũ Rabbinorum sentẽtia in lib. qui inscribitur Torath chouani. Hinc intelliges quantò melius veteres illi Rabbini sanctam scripturã expoſuerint, quàm Hebræi nostri temporis. In hac sententia est Onkelos Chaldaicus, qui illa Dei verba: Respiciam vos, & crescere faciam: quibus in eodem cap. ipse Deus promittit se magnum in Israëlitas beneficium esse collaturum, vertit in hunc modum: Et conuertam me ad vos in verbo meo, vt benefaciam vobis, & crescere faciam vos. Et paulò pòst vbi communis editio habet: Et non abiiciet vos anima mea: habet ipse: Nec abominabitur vos verbũ meũ. Vbi vides Deum suum verbum hominibus promittere, vt suam erga eos admirabilem charitatem declaret. Hoc Dei verbũ est illud, per quod omnia facta sunt, quod significauit Moyses, quando ita scripsit: Dixit Deus, fiat lux, & facta est lux. Fiat firmamentũ, &c. quę sequuntur. Si hoc dixit Deus, ergo per verbũ suum. Hoc est verbum illud, de quo cecinit regius vates: Verbo domini cœli firmati sunt. De quo ait Sapientia: Qui fecisti omnia verbo tuo. Hoc Dei verbum est ipse Dei filius verus Deus, de quo ait Diuinus ille Ioannes euangelista: In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbũ. Hoc erat in principio apud Deũ, Omnia per ipsum facta sunt. Hoc verbum promisit Deus se in mũdum missurũ, vt sumpta nostra humanitate pro nobis moreretur. Nec est ô Hebræe quod magnos aduersus nos & queribundos clamores extollas, nõsque conuiciis atq; maledictis vulneres, dicens velle nos diuinum numen violare, asserentes esse illud cũ infirma humanitate copulatum. Nam deitas filij, quæ illi cum patre est communis, nullum detrimentum omnipotentiæ subiit, neque Dei formam, serui forma violauit. Duas habet naturas Messias noster, diuinam & huma-

Gen. 1.

Psal. 32.

Sap. 9.

Ioan. 1.

humanam, & in vtraque idē est Dei filius vna persona, vnū suppositum, nostra suscipiens, & sua non amittens. Nec existimes has duas naturas confusas esse, neque eò Christū appellandū esse duos, quòd duas habeat naturas: vnus est enim non confusione substantiæ, sed vnitate personæ. Qui ideò nostram humanitatem assumpsit, cùm esset immortalis, vt pro nobis factus homo mortem subiret, quo suam diuinam immensámque bonitatem, singularémque erga nos amoris abundantiam ostenderet. Sed quoniam ô Hebræe his nequaquam moueris, ea relinquam, tuísque scripturis tecum agam. In psal. 44. sunt hæc verba literis consignata: Sedes tua Deus in seculum seculi, virga directionis virga regni tui. Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatē, propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis. Intelligi hunc psalmum de Messia indicat eius inscriptio, vbi post alia hæc sunt verba. Canticum pro dilecto. Appellari autem in diuinis literis Christum dilectū, quinto capite ostendimus. Præterea in hoc psalmo, vbi nostra editio habet: Speciosus forma præ filiis hominū, habet paraphrastes chaldęus: Pulchritudo tua ô Messia excedit filios hominum. Hunc psalmum interpretatur de Christo D. Paulus in epistola ad Hebræos. *Heb. 1.* Sed ipsius psalmi verba ponderemus. Iā vides ô Iudæe sanctum regem Dauidem in hoc loco Messiam Deum appellare. Ita enim ait: Sedes tua ô Deus in seculū seculi. Et paulò pòst: Vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ. Hoc est tu ô Deus, cuius thronus est in seculum seculi, vnctus es à Deo non oleo illo, quo reges puri homines vngi solent, sed oleo lætitiæ præ participibus tuis. Quid potest esse clarius & lucidius? Vocauerat Messiam Deum dicens: Sedes tua ô Deus in seculum seculi, & statim eum iterū Deum appellat dicens: Vnxit te Deus Deus tuus. Nam illa dictio, Deus, est in casu vocandi, Deus autem tuus in casu nominandi. Messias idem est quod vnctus apud Hebræos, quēadmodū Christus apud Græcos. Et volens prophera significare se loqui de Messia, *Psal. 49.* quē Deum vocat, ait: Vnxit te ô Deus Deus tuus. Qui essent homines tam obtusi, tantáque ingenij hebetudine laborantes, qui hunc locum videntes, de hac veritate dubitarent, nisi essent impia perfidia obstinati? In alio psalmo ait Propheta. *Psal. 26.* Deus manifestè veniet, Deus noster, & nō silebit. Et in alio: *Psal. 24.* Dirige me in veritate tua & doce me, quia tu es Deus salu- *Psal. 81.* ator meus. Et in alio. Nunquid Sion dicet homo, & homo natus est in ea, & ipse fundauit eam Altissimus. Vide quàm

clarè

clarè vtramq; Christi generationem significauit diuinus vates æternam & temporalē. Et volens rursus ostendere hunc Altissimum Deum, qui Sionē fundauerat, ibi se hominibus sumpta humanitate visibilem ostensurū, ait: Videbitur Deus Deorum in Sion. Quid ad tā aperta loca respondere poteris Hebræe? Non tibi cito nouum testamentum, quoniam illud non recipis, sed tuum vātē, tuas scripturas, quibus te animi cæcitate coopertum, tenebrisque vndique circunfusum conuinco. Ieremias capite 23. & 33. vbi de Messię aduentu loquitur, ita inquit: Ecce dies venient, dicit Dominus, & suscitabo Dauid germen iustum, & regnabit rex & sapiens erit, & faciet iudicium & iustitiam in terra. In diebus eius saluabitur Iuda, & Israēl habitabit confidenter. Et hoc est nomen quod vocabūt eū Dominus iustus noster. Hæc Ieremias, Dici hoc de Dauide, qui multis retro annis excesserat é vita, est merū commentum & pura insania. Sed quoniam Messias futurus erat ex semine & progenie Dauidis iuxta illud: De fructu vētris tui ponam super sedem tuā, & illud: Iurauí Dauid seruo meo vsque in æternum præparabo semen tuum. Ideò eum Ieremias Dauidem appellat. Intelligit hoc de Messia, indicat paraphrasis Chaldaica. Nā vbi nos habemus: Suscitabo Dauid germē iustum, habet illa statuam iustum Messiam. Volēs autem Propheta ostendere Messiam esse Deum, ait eum esse vocandum Dominum iustum nostrum. Et pro Domino est in Hebraico Iehouah, nomen Dei tetragrammaton aliis Dei nominibus illustrius & præstantius, soli Dei tributum, quod Iudæi mirabile ineffabiléque appellant. Vocans eum Iehouah indicat eius diuinitatem: dicēs verò esse ex semine Dauidis suscitādū, eius humanitatē. Hæc est clara, distincta, vera, & lucida huius loci explanatio. At Iudæi volunt hunc textum corrumpere in verbo vocabunt, sed Ionathan Chaldaicus & Septuaginta eorum falsitatem ostendunt. Ita enim habent quemadmodum nos habemus. Michæas propheta capite quinto, suarum visionum volens hanc veritatem ostēdere, hęc verba literis mandauit, vt essent perpetuis munimētis cōtestata: Et tu Bethlehē Ephrata paruulus es in millibus Iuda. Ex te mihi egredietur, qui sit Dominator in Israēl. & egressus eius ab initio à diebus æternitatis. Pro, Ex te mihi egredietur, qui sit Dominator in Israēl, habet Thargū Chaldaicum: Ex te Messias egredietur. Quid volunt Propheta significare dicens egressum Messiæ esse ab initio à diebus æternitatis, nisi eū, qui in Bethleemitico diuersorio natus est

Psal. 131. *Psal. 88.*

quem mentis oculis humanitatem sumpturũ, aspiciebat, esse verum Deum cœlesti patri coæternum? Nónne vides hic duas Christi natiuitates, alteram in tempore in Bethleem, alteram verò ab æterno? Et egressus, inquit, eius ab initio à diebus æternitas. Id cecinerat alius vates ita dicens: Ante solem permanet nomen eius. Noster Esaias nónne cap. 9. & 12. & 25 & 45. & 53. ostẽdit Messiã esse Deũ? Lege si volueris nostra in hęc loca cõmentaria, & erit tibi hęc veritas specta & explorata. Cùm omnibus his locis cohęret id, quòd hic ait Esaias: Ecce Deus vester: Ecce dominus Deus in fortitudine veniet,

Psal. 71.

Ecce merces eius cum eo.] Id est, ipse est merces, quam suis dilectis tribuit, præbet enim seipsum diligẽtibus eum. Et opus illius coram illo. Id est, videt omnia creata. Quicquid est creatum opus Dei est, semperque coram illo est: Quasi dicat: Christus cùm venerit, præbebit seipsum fidelibus, non enim eos ignorabit, quoniam omnia videt.

Sicut pastor gregem suum pascet.] Christum vocat pastorem, qui apud Ioannem de seipso ait: Ego sum pastor bonus & cognosco oues meas, & cognoscunt me meæ, & animam meam pono pro ouibus meis. Hic est de quo Deus pater ait per Zachariam: Percutiam pastorem, & dispergentur oues: quem locum Christus de seipso apud Matthæum interpretatur. Et apud Ezechielem. Suscitabo, inquit, super ea pastorem vnum, qui pascet ea, seruum meũ Dauid, ipse pascet ea, & ipse erit eis in pastorem. Quæ non de Dauide, quia à vita migrauerat, sed de Christo dicũtur, cuius multis in rebꝰ rex Dauid imaginem gerebat. Ideò Apostolus de Christo differens in epistola ad Hebræos eum pastorem magnum appellat, & D. Petrus enim in epistola sua 1. principem pastorũ vocat. Hic est pastor ille, qui ouem, quæ errauerat, suis humeris reportauit, vt est apud Lucã. Id quod iam Esaias dixerat hoc in loco iis verbis: In brachio suo congregabit agnos, & in sinu suo leuabit, fœtas ipse portabit. Contemplare hanc Dei nostri pietatem, & mansuetudinem. Intueantut præsules pastorẽ hunc, eumq; imitati conentur. Non dispergit oues, & errare facit, sed cõgregat & adunat, eásque errãtes ad gregem ducit, in sinu suo leuat, & humeris asportat. ô diuinũ pastorẽ ô cælestẽ pontificẽ. Ideo se nõ solũ pastorẽ vocat, sed pastorẽ bonum, qui oues suas vsque adeò amauit, vt pro illis sanguinem fuderit. Perpende. Non se vocat hic iudicem, quia non venit vt mundum iudicaret: non ducem belli, quia pacem diligit, qui vt nos patri reconciliaret, se salutarẽ hostiam deuouit

Ezec. 34.
Matt. 26.
Zach. 13.
Ioan. 20.
Heb. 13.
1. Petr. 5.
Luc. 15.
Ioan. 3.

uit atque constituit, vt inimicitias inter homines & Deũ depelleret, genúsque humanũ à mortis faucibus sua morte liberaret. Non se hic vocat regem, quia videtur hoc nomen timorem inducere, atq; honorem potẽtiamq; significare: Ipse enim titulos honorificos non appetebat. Nam, vt ipse ait, nõ venit ministrari sed ministrare. Ipse nos docuit Christianã philosophiam in humilitate consistere. Vocat se pastorem, rem abiectã. Vult vilem ac contemptũ titulum sibi vẽdicare, non qui nos terreat, sed qui nos consoletur. Nõ quo nos ducat in obliuionem, sed quo nobis in memoriã redigat labores: quos tulit pro nobis, nostram vult vtilitatem & salutem. Cùm esset Deus, indutus est veste lanea ex ouibus sumpta, sumpsit naturã nostrã, ne ab eo fugeremus, ne oues exterrerentur. In similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo, vt de Christo ait ad Philippenses sanctus Apostolus. O immensum amorem, ô admirabilem pietatem huius diuini pastoris, & infinitam charitatis abũdantiã. Quis non desiderabit se esse ouem talis pastoris? Nam qui veræ oues sunt, ne timeant, ipse enim est qui pascit & tuetur. Ideò dicebat Dauid in Psalmo illo pleno fiducia Dei: Dominus regit me: aut vt litera Hebraica habet, Dominus pascit me, & nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi me collocauit, super aquas refectionis educauit me. Nec mirum est, si ipse modò nos pascat, nam nos suo sanguine emit. Et quoniam ille pro nobis dedit vitam, & tulit alapas, flagella, cruciatus acerbissimos, & indignissimas contumelias, ideo non est mirãdum si nos cõgregat suis brachiis, & leuat in sinu, & in humeris, cùm tã carè nos emerit. Empti.n.estis præcio magno ait Apostolus in epistola 1. ad Corint. Ideò eos custodit & pascit, lupos verò deterret. At hodie multi pastores erga oues sunt leones, erga lupos agni. Lupos nutriunt, oues interficiunt. Optimus nauis gubernator proiicit aliquãdo opes ad mare, vt homines salui fiant, at nunc multi præsules proiiciunt homines ad mare, vt opes acquirant, & retineant. O scelus inauditum, & incredibilem impietatem. Scio tamen multos esse pastores virtutum magnarum gloria præstantes, & vitę consilia atque actiones ad rectam rationis normam dirigentes. Sed ego nõ loquor nisi de illis, qui actiones suas nõ ad ouiũ salutem, sed ad suam referunt vtilitatem. Quamuis non possit rectè appellari vtilitas, ea quæ est ab honestate seiuncta, illud est præterea hoc in loco aduertendum, ob eam causam Deum nobis nomen ouium imposuisse, vt infirmitatis & imbecilli-

Matt. 20.

Philip. 2.

Psal. 22.

1. Cor. 6.

becillitatis nostræ nos admoneret. Oues enim nec se sciũ defendere, nec in fugam conijcere, & nisi sit pastoris præsidiũ facilè à lupis rapiuntur, & trucidãtur. Sic nos nisi à Deo protegamur, facilè à dæmonio interficimur. Est præterea ouis animal mite, subiectum, humile, innocens, vtile lana, lacte, & carne. Et tales debent esse Christiani. Oues sint non hirci, nõ vulpes, non tauri, nõ vrsi, nõ leones. Sed vide quemadmodũ diuinæ literæ sint inter se cõsonę & cohærentes. Id quod hic

Luc. 15. Esaias prędixit Christum portare agnos & oues suas in sinu leuare, est in euangelio scriptũ in illa historia & parabola de oue perdita, quam pastor quæsiuit, & super humeros impo-

Exod. 28. suit. Et fuerat multo antè in libro Exodi figuratum. Est enim ibi memoriæ proditum sacerdotẽ ex iussu Dei portauisse in humeris super pectus suum nomina filiorũ Israëlis scripta in

Figura. lapidib⁹ preciosis. Quibus verbis voluit scriptura significare fore, vt summus ille sacerdos & pontifex animarum pastor Christus deus noster factus homo, subditos suos in humeris super pectus suum portaret, & ouẽ veheret ad gregem, quæ anteà perierat. Erant hęc omnia scripta nõ atramento, quod posset deleri, sed stylo ferreo, vt intelligant omnes euangelici pastores & præsules, debere se in animo subditos suos portare, nullamq; esse rem, quæ tantã vim habeat, vt possit subditorum memoriam ex eorũ animo delere. In lapidibus prec-iosis intelligant, quàm charas Christus habeat oues suas, & quanto amore ipsi præsules debent suos subditos prosequi, pro quibus debeant, si opus fuerit sanguinem suum fundere. Ideò summus sacerdos hos preciosos lapides non in dorso, sed in pectore & in corde gestabat, vt posset eos semper aspicere, & ante oculos habere, quos ardenti charitate diligebat. Hinc discant pastores non debere ab ouibus abesse, sed eas videre, visitare, & cognoscere, & earum necessitatibus consu-

Exod. 28. lere, eásque & verbo & exemplo docere. Id existimo fuisse significatũ in literis illis, quas Deus præcipiebat vt sacerdos haberet in rationali iudicij, nempe doctrina & veritas. Tunc dicitur doctrina & veritas, quando ea quæ ore doces, factis exerces. Appellabatur autem rationale iudicij, quia continebat iudiciũ Deique sententiam. Illa verba, si fuerint ex Hebraico reddita in Latinum sermonem, possunt ita verti illuminationes & perfectiones. Sed in idem concidunt. Nã per illuminationes significatur doctrina, per perfectiones morum integritas & sanctitas. Nam doctrina sine exemplo pa-

Stmile. rum prodest. Qui enim ad virtutem excitant & cohortantur, sed

tur, sed in eam non incumbunt, similes illis sunt, qui præmũgunt lucernam, sed oleum nequaquam infundunt. Et quem admodum qui theriacam vendunt, eam prius in se experiũtur, alioquin nemo eam vult emere, sic qui virtutẽ docent, eam in se debent experiri, & id quod aliis dicunt efficere, si volunt vt alĩ ad virtutem moueantur. Nisi theriacæ venditor in se periculũ faceret nihil proficeret. Vis persuadere virtutem, esto præditus illa. Tunc enim alios incendes, cùm tu ipse flagraueris. Sint igitur pastores ouium suarum charitate inflammati, easq; non dispergant, nec occidant, sed pascant, & brachiis congregent, in sinu leuent, atq; in humeris imponant: doceãt eas, & q̃ verbis docuerint, factis exerceãt. *Simile.*

Quis mensus est pugillo aquas, & cœlum palmo ponderauit.] His verbis & multis sequentibus vult homines in fide confirmare, illisque Dei omnipotentiam ac benignitatem ostendere. Dixerat venturum esse Christum, qui vię eius auferenda esse impedimenta, & homines visuros esse Christum, qui quasi pastor in brachio suo congregaret agnos & saluos faceret fideles, tam ex Iudæis quàm ex gentibus congregatos. Et ne aliquis existimaret hoc fieri non posse, describit Dei magnitudinẽ, & potentiam, & sapientiam, vt intelligãt omnes nihil Deo esse impossibile. Est igitur sẽsus: Quis quasi pugillo mẽsurauit aquas? Nemo certè nisi Deus, qui earum copiam vidit, & illis aptum locum parauit. Et quis veluti palmo ponderauit cœlum, nisi Deus qui omnia potest? qui talibus mensura montis locum assignauit, vt in sua sede consisterent, & totam terræ molem veluti tribus digitis comprehendit. Vtitur his nominibus, pugillo, palmo & digitis, vt Dei potentiam per verba nostra discamus.

Quis adiuuit spiritum Domini?] Nemo Deum docuit: est enim eius sapientia summa & sempiterna, nec indiget alicuius hominis consilio & adiumẽto. Imo omnes gentes cũ eo comparatæ, sunt gutta situlæ, & momentum stateræ. Situla est vas accommodũ ad hauriendã aquam, ex quo aliquando excidit quædam guttula, cui genus humanum comparatur. Comparatur etiã momento stateræ, quoniam leuissimo pondere in alteram partem inclinatur, quidam enim paruus pulꝛis facit bilancem in alteram partem pendere.

Ecce insulæ quasi puluis exiguus, & Libanus non sufficiet ad succendendum: & animalia eius non sufficient ad holocaustum. Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram eo, & quasi nihilum & inane reputatæ sunt ei. Cui ergo similem fecistis Deum? aut quam Act. 17.

imaginem ponetis ei? Nunquid scalptile conflabit faber aut aurifex auro figurabit illud, & laminis argenteis argentarius? Forte lignum & imputribile elegit artifex sapiens, quærit quomodo statuat simulachrum, quod non moueatur. Nunquid non scietis? Nunquid non audistis? Nunquid non annuntiatū est vobis ab initio? Nunquid non intellexistis fundamenta terræ? Qui sedet super gyrū terræ, & habitatores eius sunt quasi locustæ. Qui extendit velut nihili cœlos, & expandit eos sicut tabernaculum ad inhabitandum. Qui dat secretorum scrutatores, quasi non sint, iudices terræ velut inanes fecit. Et quidem nec plantato, neque sato, neque radicato in terra trunco eorum. Repentè flauit in eos, & aruerunt, vt turbo quasi stipulā auferet eos. Et cui assimilastis me, & adæquastis, dicit Dominus? Leuate in excelsum oculos vestros, & videte quis creauit hæc. Qui educit in numero militiam eorum, & omnes ex nomine vocat.

Ecce insulæ.] Omnes insulę cum Deo comparatę nihil sunt. Extenuat homines, vt Dei potentiam ostendat.

Et libanus nō sufficit.] Id est, Si quis vellet Deo pro dignitate sacrificare, oēs arbores nemorosi Libani nō possent ad holocaustū ignē sufficere, nec oīa animalia ad ipsum holocaustū.

Cui ergo similem fecistis Deum.] Cùm infinita sit Dei maiestas & potētia, quomodo audet homo Dei titulū dare ligno. Cùm Deus sit spiritus omnia implens, quomodo eū sculpetis? quam imaginem illi tribuetis: irridet eos, qui idola conflabant, & ipsa ligna adorabant, atq; Deos esse censebant.

Nunquid non scietis.] Correctiores codices habēt: Nunquid non scitis? Id est, Nunquid non cognoscitis hæc ita esse, vt, dixi nempe Deum esse infinitum, & idola esse lingna & lapides? Cur igitur colitis tot simulachra? Cognitione naturali, & audita lectione scripturarum, & antiquorum hominum, traditione, potestis errorem vestrum intelligere.

Nunquid non intellexistis fundamenta terræ.] Hoc est, ipsa elementa, Acsi diceret: Elementa & ipsæ creaturæ vos deberēt ducere in cognitionem creatoris, quemadmodum riuuli ducunt ad fontem.

Qui sedet super gyrum terræ.] Id est, Qui instar regis sedet super globum terræ. Vult Propheta Dei potentiam & maiestatem, hominisque fragilitatem & miseriam significare. Septuaginta habent: Qui tenet gyrum terrę. Quibus verbis significant Deū totum mundum manu tenere. Colliges hinc terram esse globosam & rotundam.

Qui extendet velut nihili cœlos.] Id est, qui tam facilè cœlos expandit, acsi nihili essent. Pro. Velut nihili, vertere poteris: Velut

Velut telam tenuissimam.

Qui dat secretorum scrutatores quasi non sint.] Per secretorum scrutatores intelligit Philosophos, vel principes, quorum officium est hominũ vitam scrutari, vt vnicuique iuxta opera sua tribuant. Vnde Pagninus vertit principes, vbi nos habemus secretorum scrutatores.

Et quidem neque plantato.] Sensus est: Tam facile dissipat Deus potentes, vt dicatur de illis non fuisse plantatos, nec satos, neq; radicatos. Comparat homines arboribus, quę vento radicitus euelluntur, de quibus dicitur in Psalmo: Vidi impium super exaltatum, & eleuatum sicut cedros Libani. Transiui, & ecce non erat, quæsiui eum, & non est inuentus locus eius. *Psal.36.*

Vt turbo quasi stipulam.] Comparat homines potentes cũ leuissimis stipulis, quæ à vento rapiuntur.

Leuate in excelsum oculos vestros.] Hoc est, Si non creditis meis verbis, certe credite oculis vestris. Ex cęlo, terra, & aliis elementis, & ex omni denique creatura creatoris magnitudinem cogitate.

Qui educit in numero militiam cœlorum, & omnes ex nomine vocat.] Stellas appellat militiam cœlorum, quemadmodum in 4. libro Regum. Manasses impium regem dicit scriptura adorasse omnem militiam cœli, id est, stellas more gentium, qui eas Saturnũ & Iouẽ, & innumerabiles alios deos, quos fingebãt esse putabant. Has stellas creauit Deus certo numero, & omnes eas clarissimè & perfectissimè cognoscit. Vocare stellas ex nomine, est earum naturam, ac proprietates, & qualitates perspectas & cognitas habere. Ita intelligitur id quod dicitur in Psalmo: Qui numerat multitudinem stellarum, & omnes eas nomine vocat. Poteris per militiam cœli angelos interpretari, & omnes cælitũ exercitus. Vnde Deus dicitur Dominus Sabaoth. Quidam hoc intelligunt de viris iustis, qui in ecclesia sunt veluti lumina nostram noctem illustrantia, de quibus ait Apostolus: Inter quos lucetis sicut luminaria in mundo. Hæ sunt stellæ, quas Deus numeratas habet, quibus ipse dicebat: Gaudete quia nomina vestra scripta sunt in cœlo. Moysi dixit Deus: Te ipsum noui ex nomine. Contra verò de reprobis dicit: Non noui vos, discedite à me omnes qui operamini iniquitatem. Et virginibus fatuis: Amen dico vobis, nescio vos. Apud D. Lucã narrauit Christus historiam de epulone & Lazaro mendico viro iusto, vbi diuitem improbum non appellauit nomine suo, pium autem *4.Reg.21.* *Psal.146.*

autem pauperem nominauit. Ex quibus colliges iniustos & reprobos non habere nomina sua scripta in libro vitæ, iustos verò & electos esse in eo scriptos & numeratos, eósque esse stellas illas, quas hic ait Esaias esse à Deo suo nomine vocatas.

Præ multitudine fortitudinis & roboris virtutisque eius neque vnum reliquum fuit. Quare dicis Iacob, & loqueris Israël: Abscondita est via mea à Domino, & à Deo meo iudicium meum transibit? Nunquid nescis aut non audisti? Deus sempiternus Dominus, qui creauit terminos terræ, & non deficiet, neque laborabit, neque est inuestigatio sapientiæ eius. Qui dat lasso virtutem, & his qui non sunt, fortitudinem & robur multiplicat. Deficient pueri, & laborabunt, & iuuenes in infirmitate cadent. Qui autem sperant in Domino, mutabunt fortitudinem, assument pennas sicut aquilæ, current & non laborabunt, ambulabunt & non deficient.

Præ multitudine.] Sensus est, Tanta est Dei sapiẽtia, fortitudo, robur, & virtus, vt ne vna quidem stella sit, quam non cognoscat & quæ ei non pareat. Id quod nos habemus: Neque vnum reliquum fuit, verti potest: Nulla deest illi. Et sic est sensus. Cùm Deus stellas accersat, nulla deest, omnes illi obediunt. Vel. Vt ne vnum quidem deesset. Id est nullum nomen deest. Nulla est stella, quam Deus nomine proprio non vocet.

Quare dicis Iacob.] Per Iacob intelligit duas tribus, per Israelem alias decem. Et est sensus: Si Deus singulas stellas cognoscit, eásque suis nominibus vocat, cur tu ô populè eius dicis te esse ab ipso Deo absconditum, & iudicium tuum ab eo transire? hoc est, Deum non intelligere tuum iudicium, non cognoscere quid tu iudices & cogites, vel non te iudicare? Quî fieri potest vt te non cognoscat ille, qui omnia fidera cognoscit?

Et non deficiet neque laborabit.] Deus in mundi regimine nec fatigatur, neque vnquam laborem subibit, quoniam est eius potentia infinita.

Neque est inuestigatio sapientiæ eius.] Id est, Dei sapientia non inuestigat & ratiocinatur vt sapientia humana, sed omnia illi sunt aperta & præsentia. Vel sic: Nemo est qui eius sapientiam possit perueſtigare & cognoscere. Vnde ait Apostolus: Quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. Non igitur deficit Deus, imo ipse dat lasso virtutem, & iis quos vires deficiunt, robur abundè suppeditat. *Rom. 11.*

Deficient

Deficient pueri & laborabunt.] Fatigantur adolescentes, & cadunt iuuenes. At qui sperant in Domino, nouas vires recipiunt. Mutare aliquem fortitudinem est nouum robur colligere, & fortiorem euadere.

Assument pennas vt aquilæ, volabunt & non deficient.] Qui in Deo ponunt fiduciam suam, nouas pennas assument veluti aquilæ, quæ nouis pennis renouantur. Aquila, vt aiunt, *Simile.* postquam ita senectute grauatur, vt nec altè volare possit, nec Solis radium intueri, quærit fontem, in quem ter mergēs seipsam exuitur veteribus plumis, & posteà induitur nouis, quæ illi nascuntur, & ita renouatur, & in pristinum vigorem restituitur. Huic sententiæ videtur fauere D. Hieronymus hoc in loco, & in explanatione primi capitis Michææ prophetę. Nos igitur cùm nos ita grauatos senserimus, vt alta petere volatu nequeamus, nec mentis obtusam aciem in solis iustitiæ splendorem dirigere, eiusq; radiorum claritatem micantibus oculis aspicere, renouemus nosipsos in fonte lachrymarum, à vetustate peccati nosipsos nudantes, spiritusque nouitatem induentes. Et, vt verbis D. Pauli vtar, Expoliantes veterem hominem cum actibus suis, & induentes nouum eum, qui renouatur in agnitionem Dei secundum imaginem eius qui creauit eum. Hæc ait in epistola ad Colossenses. Et ad Ephesios, Deponite vos, inquit, secundum pristinam conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris. Renouamini autem spiritu mētis vestræ, & induite nouum hominem, qui secundum Deū creatus est in iustitia, & sanctitate veritatis. Et in epistola ad Romanos ait, Vt in nouitate vitæ ambulemus. Hæc est ea aquilæ renouatio, de qua hic loquitur Esaias, & de qua dicitur in Psalmo. Renouabitur vt aquilæ iuuentus tua. Scio tamen alios hos duos locos Esaiæ & Dauidis aliter interpretari, sed hanc explanationem existimo esse veram, piam, & à litera non discrepantem, & eam ob causam illam amplectendam esse censeo.

Coloss.3. *Ephe.4.* *Rom.6.* *Psal.102.*

Annotationes ex hebræo in CAPVT XL.

Consolamini consolamini populo meus.] In Hebraico est nachamu nachamu ammi. Quod poterat etiam ita verti, Consolamini consolamini populum meum. Et ita transtulerunt Septua-

Septuaginta interpretes, quos sequutus est Pagninus. Chaldæus paraphrastes existimat hæc verba esse ad Prophetas directa: ita enim habet: Prophetæ prædicite populo meo consolationes.

Quia completa est malitia eius.] In Hebraico est seuaah, hoc est militia eius, non autem malitia. Sed vitio librariorũ mutatum fuit i, in a. Quidam verò codices habent militiam & rectè quidem.

Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis.] Septuaginta ita transtulerunt: Quia recepit de manu Domini duplicia peccata sua. Et tunc est sensus: Vos ô Prophetæ mei consolamini populum meum, sunt enim illius peccata dimissa quia iam pro illis duplicem pœnam luit. Capitur peccatum pro punitione & pœna peccati, vt quarto capite Geneseos: Nónne si bene egeris recipies: sin autem male, statim in foribus peccatum tuum aderit? id est, statim pœnas luës. Fuerunt autem hæ duæ pœnæ, quas Iudæi persoluerunt, calamitas à Babyloniis illata & postea ab Anthiocho. Vide quantum distet hæc interpretatio & versio à Lutheri expositione, de qua in explanatione disseruimus.

Gen. 4.

Quis adiuuit spiritum Domini.] Pro adiuuit est in Hebraico Thiccen, quod significat etiam expendere & ponderare. Ita enim illud vertit paulò anteà noster interpres, dicens: Et cœlos palmo ponderauit. Significat etiam parare & dirigere, vt in psal. 64. Parasti cibum illorũ, quoniam ita est præparatio eius. Et confirmare, vt in psalmo septuagesimo quarto: Ego confirmaui columnas eius. Et habet etiam alias significationes. Ex quo effectum est, vt interpretes hunc locum tam variè interpretarentur. Interpres vulgatus vertit, adiuuit, Pagninus, direxit. Septuaginta habẽt: Quis cognouit mentẽ Domini? Vult diuinus vates iis verbis significare infinitam esse Dei sapientiã, & incomprehẽsibilia eius iudicia. Ad hunc locum existimo alludere Apostolum in epistola ad Romanos ita dicentem: O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. Quis enim cognouit sensum Domini, aut quis consiliarius eius fuit? Et in epistola 1. ad Corinthios. Ipse, inquit, à nemine iudicatur, sicut scriptũ est: Quis enim cognouit sensum Domini, aut quis instruxit eum? Vbi vides D. Paulum citare hunc locum in eo sensu, in quo illum Septuaginta interpretati sunt.

Psal. 64.
Psal. 74.

Rom. 11.

Argu-

Argumentum Capitis XLI.

Disceptat Deus cum populis & gentibus de potentia & misericordia sua, tanquam coram iudice causam agens. Arguit diuinus vates idolorũ cultores, incitat pios homines ad afflictiones erecto & inuicto animo ferẽdas. Irridet idolorũ vanitatem in annuntiandis futuris.

CAPVT XLI.

Taceant ad me insulæ, & gentes mutent fortitudinem. Accedant, & tunc loquantur, simul ad iudicium propinquemus. Quis suscitauit ab orinete iustum, vocauit eum vt sequeretur se? Dabit in conspectu eius gentes, & reges obtinebit. Dabit quasi puluerem gladio eius, sicut stipulam vento raptam arcui eius. Persequetur eos, transibit in pace, semita in pedibus eius non apparebit. Quis hæc operatus est & fecit, vocãs generationes ab exordio? Ego Dominus primus & nouissimus, ego sum. & 22. *Viderunt insulæ & timuerunt, extrema terræ obstupuerunt, appropinquauerunt & accesserunt.* Infra 44. & 48. *Vnusquisque proximo suo auxiliatur, & fratri suo dicet, Confortare. Confortauit faber ærarius percutiens malleo eum, qui cudebat tunc temporis, dicens glutino bonum est, & confortauit eũ clauis, vt non moueatur. Et tu Israël seruus meus, Iacob quem elegi, semen Abraham amici mei, in quo apprehendi te ab extremis terræ, & à longinquis eius vocauit te, & dixi tibi: Seruus meus es tu, elegi te, & non abieci te. Ne timeas quia ego tecum sum, ne declines, quia ego Deus tuus. Confortaui te, & auxiliatus sum tibi, & suscepit te dextera iusti mei. Ecce confundentur & erubescent, omnes, qui pugnãt aduersum te. Erunt quasi non sint, & peribunt viri, qui contradicunt tibi. Quæres eos, & non inuenies viros rebelles tuos, & erunt quasi non sint, & veluti consumptio hominis bellantis aduersum te, quia ego Dominus Deus tuus apprehendens manũ tuam, dicensque tibi: Ne timeas, ego audiui te. Noli timere vermis Iacob, quia mortui estis ex Israël. Ego auxiliator sum tui, dicit Dominus, & redemptor tuus sanctus Israël. Ego posui te quasi plaustrum triturans nouum, habens rostra serrantia. Triturabis montes & comminues, & colles quasi puluerem pones. Ventilabis eos, & ventus tollet, & turbo dispergeos, & eos tu exaltabis in Domino, & in sancto Israël lætaberis.* Apoc. 1.

EXPLANATIO.

Taceant ad me insulæ, & gentes mutent fortitudinem.] Omnes insu-

insularum habitatores tacentes me attentè audiant, & gentes terram firmam colentes prodeant fortiores, muniant se responsionibus, accedant ad iudicium, vt mecum disputent & congrediantur. Ego enim simul volo adesse iudicio, & cũ illis disceptare. Vide luminam Dei clementiam & charitatẽ. Vult rationibus ostendere errorem, in quo homines versabantur, qui eo ipso relicto, idola colebant. Et hoc vult omnibus esse notum, tam insularibus, quàm terram firmam colentibus. Et ne dicerent se non esse paratos ad iudicium, ideò eis prænuntiat, vt se parent, & fortitudinem mutent. Est autem mutare fortitudinem hebraismus, pro nouas vires recipere, vt capite superiore explanauimus. Fortasse per insulas intelligit gentes, & id quod sequitur. Et gentes mutent fortitudinem, est explicatio superioris. Appellantur autem gẽtes insulæ, quoniam amaris falsisq; maris huius mũdi agitationibus funduntur. Nam in sequenti capite, vbi vulgata editio habet: Et legem eius insulæ expectabũt, habet versio Septuaginta: Et in nomine eius gentes sperabunt. Quos litera Hebræa appellat insulas, illi gentes appellant. Et hãc Septuaginta interpretum versionem secutus est D. Matthæus cap. 12. vbi citat hunc locum. Pagninus habet hoc in loco. Tacete & attendite mihi insulares.

Qui suscitauit ab Oriente iustum, vocauit eum vt sequeretur se.] Hoc est, Quis excitauit Abram, vt relinqueret terram suam, quæ erat ad Orientalem plagam, & sequeretur eum, nisi ego? Ego sum qui eum vocaui, vt meipsum sequeretur. Per iustum intelligit Abrahamum, cuius admirabilem iustitiam & sanctitatem diuinæ literæ multis in locis contestantur. Vult Deus iis verbis suam potẽtiam & pietatem significare, ac si dicat: Cùm Abram in Vr Chaldæorum inter idolorum cultores versaretur, nulla erat illustri laude celebratus. At postquã vocem meam audiuit, & relicta terra & cognatione sua iuit, quò ego eum misi, consecutus est nominis celebritatem. Ego eum excitaui, & vocaui, & nobilem reddidi. Cũ igitur ego talis sim, cur vos mihi non paretis? cur idola colitis? cur me relicto & contẽpto ad falsos ac cõmentitios deos cõfugitis? Quidam per hũc iustum intelligunt Cyrum, quẽ Deus ab oriente, hoc est, à Perside suscitauit, vt Babylonem everteret, Iudæósque in suam patriam reduceret. Ego verò existimo hunc iustum esse Christum, qui patrem secutus est, qui loquitur in psal. In capite libri scriptũ est de me, vt facerẽ voluntatem tuã. Quẽ locum D. Paulus de Christo interpretatur.

Psal. 39. Heb.

tatur. Hic est iustus ille, qui vt à nobis pestē auerteret, in humana forma delituit, & omnes sceleratorū impetus suo corpore excepit. Hic est de quo dicebāt Iudęi, vt est libro Sapiētiæ proditum: Circunueniamus iustū, qui contrarius est operibus nostris. Alias interpretationes non improbo, sed hanc libentius amplector. *Sapien.2.*

Dabit in conspectu eius gentes, & reges obtinebit.] Hæc, & ea quæ sequuntur, possunt cōuenire Abrahamo, qui vt diuinæ literæ asserunt, de gentibus & regibus triumphauit. Possunt etiam intelligi de Cyro, qui de multis nationibus reportauit victoriam. Ego tamen existimo esse ad Christum referenda, de quo dicitur in Psalmo: Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Hic est qui vicit mundum, & gentes idolorum cultrices, earumque superbissimos reges subiecit, vt falsa superstitione repudiata Euangelio parerent, & ipsum Christum regem ac dominum recognoscerent. *Gen.14.* *Psal.2.*

Dabit quasi puluerem gladio eius.] Hoc est, Quis nisi ego deditātam fortitudinem Abrahamo, vt magni reges essent veluti puluis ante gladium suum, & quasi stipula leuis atq; vento rapta coram arcu suo? Cur igitur me non colitis, sed in idolis fiduciam collocatis? Possunt hæc Christo aptissimè conuenire, qui gladio & sagittis, hoc est, potestate sua dęmones debellauit, acsi coram eo essent parua stipula, & puluis vento agitatus.

Persequetur eos.] Ipse Abraham persecutus est reges, euasit superior, pacificus, & incolumis, & semita in pedibus eius nō apparuit, hoc est, non ambulauit per semitas veluti timidus, non quæsiuit diuerticula, sed strata publica & via regia ambulabat. Vtitur Propheta futuris pro præteritis. Sed quis nō videt hæc multò clarius & rectius ad Christū referri. Hic est qui contrarias potestates vicit, & persecutus est. Hic est qui trāsiuit in pace, ascēdens ad patrē, & ideo ait Propheta semita in pedibus eius nō apparebit, quia nō per terrā, sed p aērē iuit. Ita enim ait D. Lucas: Eleuatus est, & nubes susceptit eū ab oculis eorum. Cumq; intuerentur in cœlum euntem illū, ecce duo viri astiterunt iuxta illos in vestibus albis, qui & dixerunt: Viri Galilæi quid statis aspicientes in cœlum. Hic Iesus qui assumptus est à vobis in cœlum, sic veniet quemadmodum vidistis eum euntē in cœlum. Hæc D. Lucas. De hac Christi ascensione dicitur in psalmo: Ascendit Deus in iubilo, & Dominus in voce tubæ. Et alibi. Qui ascendit super *Act.1.* *Psal.46.* *Psal.67.*

per cœlum cœli ad Orientem. Hæc est via cuius nulla vestigia remanserunt, de qua in præsenti Propheta noster loquitur. Ascendit enim glorioſus ad patrem, qui extulit illum, & dedit illi nomen omnibus nominibus excellentius & præstantius, vt in nomine Iesu omne genu flectatur, & illius virtutem & amplitudinem sentiant cœlestes, terrestres, & inferi, atque fateantur omnes esse Dominum Iesum in sempiterni patris gloria constitutum. Et quoniam in hoc capite Deus vult suam potentiam, clementiam, & bonitatem significare, alloquitur homines, se esse eum qui misit filium suum vt mundum vinceret, & de dæmone victoriam reportaret, & tandem ad cœlos glorioſus ascenderet. Ac si diceret: Cũ ego hæc faciam tam admiranda, & idolis impossibilia, cur me reiicitis & idola adoratis?

Primus & nouiſsimus.] Id est, sempiternus, qui sum principium omnium rerum, & finis, ad quem omnia creata sunt.
Apoc.22. In Apoc. D. Ioannis ita ait Deus: Ego sum α, & ω, primus & nouiſsimus. Hæ duæ literæ aperiunt & claudunt Græcum alphabetum.

Viderunt inſulæ & timuerunt.] Sensus est, Gẽtes etiam in remotiſsimis inſulis habitantes videntes & audientes Christi & Apostolorum miracula & doctrinã, timuerunt. Et accesserunt ad veritatem & fidem, qui antè ab ea erãt alieni & separati. Et omnes, qui Euangelium recipiebant, opem ferebant indigentibus, etiam homines plebeĩ & indocti. At vos Iudæi, quos ego multis beneficiis ad amplitudinem & celebritatem perduxi, quibus dedi legem & Prophetas, me contemnitis, & in vestra infidelitate pertinaciaque perseueratis.

Confortauit faber ærarius.] Id est, omnes se inuicem adiuuabant: faber ærarius adiuuabat aurificem, qui bracteas aureas super incudẽ deducebat, quas deinde glutino affigebat imagini, quam clauis roborabat, ne moueretur, & frangeretur, & sic operam perderet.

Et tu Iſraël ſerue meus.] Consolatur Deus fideles suos & iustos, monétque vt aduersa toleranter ferant, quoniam ipse non derelinquet eos. Duplex est Israël alter secundum carnẽ alter secundum spiritum. De Israële secundum carnem ait
1. Cor.10. Apostolus in epistola prima ad Corinthios: Videte Israël secundum carnem. Ex quo colliges alterum esse secundum
Rom.9. spiritum. Et in epistola ad Romanos ita inquit: Non enim omnes, qui ex Israël, hi sunt Israëlitæ, neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filij. Sed in Isaac vocabitur tibi semẽ. Id est,

non

non qui filij carnis, hi filij Dei, sed qui filij sunt promissionis æstimãtur in semine. Hæc D. Paulus. Cùm autẽ hoc in loco Deus vocet Israëlem seruum suum & electum, ad eum hæc dirigit, qui est Israël secundum spiritũ. Et huiusmodi Israëlitæ sunt omnes fideles, iustitiam & pietatem colentes.

Ne timeas quia ego tecum sum.] Ille, qui cum Deus est, non debet timere. Ideo dicebat Dauid: Dominus illuminatio mea, & salus mea quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo? Vnde dicebat Gabriel angelus virgini Mariæ: Ne timeas Maria, inuenisti enim gratiam apud Deum. Explicans causam non timendi esse gratiam. Debent ergo illi timere, qui sceleribus astringuntur. Væ illis, qui cũ sint flagitiis contaminati, tam securi viuunt, ac si nunquam Deum offendissent, qui gladium ancipitem super caput suũ tenui filo pendentẽ non considerant. Vt enim miles in bello amissis armis incidit in timorem, & gubernator nauis in medijs fluctibus fracto clauo in magno metu versatur, sic homo sine gratia debet metuere, ne corruat in prælio, & à fluctibus absorbeatur, ex quib. in profũdas tenebras relegetur. *Psal.26.* *Luc.1.* *Similia.*

Quia ego Deus tuus.] Sensus est: Cùm ego sim Deus tuus quid amplius vis? Qui me habet, omnia bona habet. Non igitur declines à rectitudine ad res humanas consequendas, cùm ego tuus sim.

Suscepit te dextera iustitiæ mei] Hoc est, Christi. Potest verti dextera iustitiæ meæ. Et tunc erit sensus: Ego te iuuaui dextera, qua cultores meos iuuare soleo.

Noli timere vermis Iacob, quia mortui estis ex Israël.] Per Iacob & Israël intelligit Chorum Apostolorum, aliorumque fidelium, quos appellat vermes, qui erant in mundo abiecti & contempti, magistrum suum imitantes, qui de seipso dicit in psalmo: Ego sum vermis & non homo, opprobrium hominum, & abiectio plebis: quem psalmũ intelligi de Christo Euangelistæ testantur. Appellat etiam fideles mortuos, quibus ait Apostolus: Mortui enim estis, & vita vestra abscõdita est cũ Christo in Deo. Et ipse Apostolus mortuus erat in mundo, & non quacunq; morte, sed morte crucis. Ita enim ait ad Galatas scribens: Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mũdo. Et in epistola prima ad Corinthios Quotidie, inquit, morior. Et ad Galatas; Viuo autem iã non ego, viuit verò in me Christus. In vnoquoque nostrum est duplex homo, interior, & exterior: homo nouus & homo *Psal.21.* *Colos.3.* *Gal.6.* *1. Cor.15.* *Gal.2.*

vetus, homo carnalis & homo spiritualis. Sunt autem veri Christiani mortui quo ad hominem veterem, qui carnẽ suã, vt verbis vtar Pauli, crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis, sed viuunt quo ad hominem nouum, viuit in eis Christus, & eorum vita est abscondita cum Christo in Deo. Itaque in me est duplex ego, alter secundum carnem, alter secundum spiritum. Vtinam ego mortuus essem secundũ carnem, & viuerem secundum spiritum. Vt viuerem iam non ego, sed viueret in me Christus. Galat. 5.

Ego posui te quasi plaustrum triturans nouum. ¶ Alloquitur Deus Apostolorum chorum, & ecclesiam primitiuam, quam fecit plaustrum nouum & dentatum ad triturandum mundi superbiam, & elatos ac potentes homines superãdos & humiliandos, & ad veritatis ac fidei horreum ducendos. Appellatur autẽ illa primitiua ecclesia plaustrũ nouũ, & non vetus, quia nõ in vetustate literę, sed in spiritus nouitate, peccatorũ corda durissima contriuit, purgatumq; triticum à cõmixtis paleis seiunxit, & montes ac colles, hoc est, hęreticos in puluerẽ redegit. Sunt qui hoc referunt ad Iudęos, qui post captiuitatem præsertim tempore Machabæorum, multos ex hostibus suis fortiter contriuerunt.

Egeni & pauperes quærunt aquas, & non sunt, lingua eorum siti aruit. Ego Dominus exaudiam eos, Deus Israël non derelinquam eos. Aperiam in supinis collibus flumina, & in medio camporum fontes. Ponam desertum in stagna aquarum & terram inuiam in riuos aquarum. Dabo in solitudinem cedrum, & spinam, & myrtũ & lignum oliuæ. Ponam in deserto abietem, vlmum, & buxum simul, vt videant, & sciant, & recogitẽt, & intelligant pariter, quia manus Domini fecit hæc, & sanctus Israël creauit illud. Propè facite iudicium vestrum dicit Dominus, afferte si quid forte habetis, dixit rex Iacob. Accedant & nuntient vobis, quæcunque uentura sunt. Priora quæ fuerunt, nuntiate, & ponemus cor nostrum, & scie mus nouissima eorum, & quæ uentura sunt, indicate nobis. Annuntiate quæ uentura sunt in futurum, & scimus quia Dei estis vos. Bene quoque aut malè si potestis facite, & loquamur & videamus simul. Ecce vos estis ex nihilo, & opus vestrum, ex eo quod non est. Abominatio est qui elegit vos. Suscitaui ab aquilone, & uenient ab ortu solis. Vocauit nomen meum, & adducet magistratus quasi lutum, & uelut plastes conculcans humum. Quis annuntiauit ab exordio vt sciamus, & à principio, vt dicamus. Iustus es? Non est annuntians neque prædicens, neque audiens sermones vestros. Primus ad Sion dicet, ecce adsum, & Israelem euangelistã dabo. Et vidi,

di, & non erat ex istis quisquam, qui iniret consilium, & interrogatus responderet verbum. Ecce omnes inuisti & vana opera eorum ventus & inane simulachra eorum.

Egeni & pauperes.] Sēsus est: Cùm inopes & afflicti aquas quærunt, & non inuenīūt, sed siti laborant, etsi videantur derelicti: ego tamen, ait Deus, eos exaudiam, & non derelinquam, sed aperiam illis flumina & fontes, & aquarum abundantiā in montibus & campis, & in terra in via deserta. Per hanc sitim intelligitur penuria verbi Dei ante aduentū Christi. At vbi ipse venit, totum orbem terrarum impleuit cōclonatoribus, vt in omnem terram exiret sonus eorū, & in fines orbis terræ verba eorum. Per flumina, & fontes, & stagna, & riuos, intelligitur pura & excellens Christi doctrina, quam ipse, eiusque Apostoli, & viri Apostolici prædicarūt. Hę aquę manarunt ab illo fonte, qui per Ieremiam loquitur. Me dereliquerunt fontem aquæ vitæ. Hunc fontem appellat Dauid fontem vitæ: & Zacharias fontē patentem in ablutionē peccatorum: & Esaias fontem saluatoris. Vnde ipse saluator dicebat: Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum. Mundus fontem habet, sed qui non solū sitim nō extinguit, sed etiā bibētes necat. Vt enim nemo quamuis siti laboret, bibit ex fonte in cuius fūdo videt lutū, vermes venenosos, & alias pestiferas spurcitias, sic nemo bibit ex mundi fonte nisi qui eius opum & voluptatum, cæterarūmque rerū humanarum fundum non aspicit. Si enim mortales fundum aspicerent, si rerum finem contemplarentur, fugerent absque dubio à fonte mundi, ex quo nō aqua sed pernicies hauritur. Accedamus igitur ad christi aquas, quas ipse nobis abundanter aperuit. In eo autem quod dicit daturum aquā, eámque aperturū in montibus, & campis, & desertis, significauit nullam fore nationem, neque humanitate præditam, nec agrestem & incultam, vbi non prędicanda esset & docenda Christiana veritas & doctrina. Ante Dei nostri aduentum quærebant gentes per diuersos magistros, & varia philosophorum dogmata aquas salutares, sed non inueniebāt. At non est passus Deus hominem lucem sapientiæ diutius requirentem, in errore versari. Aperuit oculos eius aliquando & errantē ac vagum veritatem docuit, & aquas salutares, atque viam adipiscendę ęternitatis ostendit. Hoc fuerat multo antè in Agar adumbratum, quę, vt scriptura diuina commemorat, errabat in solitudine cum filio suo, & aquæ vtrem portabat. Sed consumpta aqua, quæ erat in vtre, laborabāt siti mater & filius,

Psal. 18.

Ierem. 2.
Psal. 35.
Zach. 13.
Supra 12.
Ioan. 4.

Simile.

Gen. 21.
Figura.

erántque in magno vitæ periculo & discrimine cõstituti. At misertus eorũ Deus aperuit oculos Agar, & ostendit ei aquã ex qua biberent, & sitim satiarent, & creuit puer & fecit eũ Deus in gentem magnam. Quid per Agar nisi gentilitas significatur, quę infinitis sceleribus implicata in deserto extra viã veritatis degebat, & in erroribus incredibilibus versabatur. Errabat Agar cũ filio suo, errabat etiã gẽtilitas cum sobole sua, & aqua vtris quæ aruit, sustentabatur. Habet mundus aquam, sed quæ ęstu aret & consumitur, quoniam mundi opes, voluptates, & magistratus pereunt & euanescũt, & omnis eius gloria quocunque afflictionum æstu consumitur, & tandem extinguitur. At Deus ille summus & sempiternus non tulit, vt gentilitas cum sobole sua siti periret, aperuit illi aquam salutiferæ & euãgelicę doctrinę, qua sustentata verã vitam consequeretur, & gentilitatis progenies iis aquis refecta multiplicaretur, quo tãdem ad ciuitatem illam cœlestem & triumphãtem perueniret, vbi seipsam aquarum diuinarũ suauitate & abundantia satiaret.

Dabo in solitudine cedrum & spinam.] Per has arborum varietates intellige gratiarum diuersitatem, aut viros sapientia, virtute, & nobilitate præstantes, in quorum vmbra possent fessi viatores aliquo modo requiescere. Vt enim viã facientes magno æstu & ardore cõbusti, amœna & opportuna alicuius opaci arboris vmbra recreãtur, sic afflicti homines & in ærumnis versati, ope & consolatione virorum iustorũ & sapientium delectantur. Homines igitur iustitiam & pietatem colentes comparãtur magnis & fructuosis arboribus iniqui autem & scelerati vrticis, ad quarum vmbram nulla animalia, nisi parua & vilia confugiunt. *Simile.*

Propè facite iudicium vestrum, dicit Dominus. Afferte, si quid forte habetis.] In principio huius capitis vocauit Deus idolorum cultores, vt veluti in iudicio cum eo disputarent. Volebat enim rationibus illis ostendere eorum errorem & contumaciam. Et ad hoc ostendit quantam fortitudinem dederat iustis, qui contemptis idolis ipsum solum Deum adorabant. Et quanquam multi viri iusti essent in hac vita vexati, nõ tamen erant ab ipso Deo derelicti. Ex quo sumpsit occasionem loquendi de Apostolis, qui etsi erant pauperes & pauci, tamẽ multos & magnos principes superarũt, & ad ecclesiam cum Dei gratia adduxerunt. Nunc redit ad idolorum cultores, dicens, vt reddant rationem, cur colant idola, vt propè faciãt iudicium suum, hoc est, vt adsint causæ suæ, & afferant rationem,

tionem, si eam habuerint, & præcipua argumenta.

Accedant & nuntient vobis.] Nempè idola vestra: Irridet idolorum vanitatem, quoniam neque futura prædicebant, nec præterita indicabant.

Priora quæ fuerunt nuntiate.] Apostrophe est ad idola.

Ecce vos estis ex nihilo.] Id est, vos idola nihil valetis, non estis dñ, imò nihil estis. Idolum nihil est, ait Apostolus ad Corinthios scribens. 1. Cor. 8.

Et opus vestrum.] Id est, responsiones vestræ. Postquàm Deus ostendit vana esse idola, nihilque valere neque posse, ostendit ipsius potentiam, vt idolorum cultores confundat. Ideò inquit: Suscitaui ab aquilone, & veniet ab ortu solis. Ac si diceret: Ego sum ille, qui suscitaturus sum Cyrum regem Persarum, vt bellum inferat Babyloniis, eosq; superet, vt Iudæos auferat ex captiuitate Babylonica, & in patriã reducat. Persia erat ad partẽ aquilonarem respectu Iudææ.

Quis annuntiauit ab exordio vt sciamus.] Sensus est, dicite mihi ô idolorum cultores, quis est ex diis vestris annuntiauit hæc à principio, vt sciamus eum esse verum Deum?

Primus ad Sion dicet, ecce adsum.] Hieronymus in commentariis legit, ecce adsunt. Et ita habent nonnulli codices. Et est sensus: Idola nihil possunt verè nũtiare, Deus est qui primus dicit Sioni, Ecce adsunt ea, quæ ab ipso promissa sunt.

Et Ierusalem euangelistam dabo.] Id est, ego Dominus dabo Hierosolymæ euangelistas, qui ei læta pronuntient.

Et vidi, & non erat.] Verba sunt Dei in hunc modũ dicentis: Ego vocaui idolorum cultores ad disceptandum mecum in iudicio, sed vidi nullum esse ex illis, qui instructus esset cõsilio, qui pro se rationem reddere posset. Imò omnes sunt iniusti, & eorum opera inutilia & inania, & eorum idola ventus & vanitas.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XLI.

Et susceperi te dextra iusti mei.] In hebraico est: aph temachtti cha bemin tsidhki. Quæ possunt ita Latinè reddi: Atque sustentaui te dextera iustitiæ meæ. Hebraismus est hunc habẽs sensum. Et mea iusta manu dextera te sustẽtaui. Vnde Septuaginta interpretes verterunt. Et corroboraui te dextera iusta mea. Appellatur autẽ dextera iusta, quæ vnicuiq; tribuit iuxta opera sua. Verbũ teamach nõ solũ suscipere significat,

sed etiam sustentare, vt Exodi 17. Sustentabant manus eius ex vtraque parte.

Qui mortui estis ex Israël.] In hebraico est dictio methe, quę & viros significat, & eos, qui ex vita excesserunt. Ideo potest verti: Viri Israel. Aiūt Hebræi ita esse hunc locum vertendū, nam quādo hęc dictio scribitur cum xeua, quemadmodum hic potius viros quàm mortuos significat: Quando verò cū ṡ sere, potius mortuos.

In supinis collibus.] Quidam codices habent: In supremis collibus. Pagninus vertit, in excelsis.

Cedrum & spinam] Hic variant etiā Latini codices, quidā habent spinam, quidam verò pinum. Neque est mirum, quoniam Hebræi in varias circa hanc dictionē sententias distrahūtur. Ex nostris nonnulli existimabant per spinos prunos intelligi, iuxta illud Poetæ 4. Georgicorum. Edurámque pyrum, & spinos tā pruna ferentes. Alij per spinas arbores spinosas intelligunt, qualis est malus citrea aut medica. Sunt qui dicant hanc arborē esse spinam Ægyptiā, cuius ligna etiā in aquis incorrupta perseuerāt. In Hebraico est xittāh, cuius pluralis est xittim, quod nomē scriptū inuenies multis in locis diuinarum literarum. Pro quo noster interpres vertit sethim, vt Exodi capite 26 Facies & tabulas stantes tabernaculi de lignis sethim, & paulò pòst: Facies & vectes de lignis sethim. Ex Iudęis nōnulli existimant esse buxum, alij piceā, alij cedrum. R. Kimhi asserit esse speciem quandam optimæ cedri, cui assentitur noster Pagninus, qui hoc Esaiæ loco pro xittah vertit: xittah genus cedri optimæ. Sunt qui dicant hæc ligna excellentium cedrorum fuisse ab Hebræis ab Aegypto in desertum asportata, vt ex illis tabernaculum fœderisque arcam construerent. Existimo tamen probabiliorem esse Aben Ezrę sententiam, existimātis has preciosas cedros circa montem Sinai creuisse. Cui adstipulatur author Hizcuni, qui ait fuisse in deserto syluas, vbi hæ arbores oriebātur, iuxta illud Numerorum 25. Morabatur autem eo tempore Israël in Sethim: vbi est hoc idem nomen. Iosephus libro Antiquitatum tertio, capite 6. ait ligna tabernaculi fuisse adeò durabilia, vt nequaquā potuissent putredine violari, & cap. 8. eiusdē libri ita ait: Facta est autem arca Deo ex lignis natura fortissimis, & quæ nequaquam putredinem sustinerent. Huic sententiæ fauet Septuaginta interpretum versio, qui pro lignis Sethim trāstulerunt ξύλα ἄσηπτα, hoc est ligna imputribilia siue incorrupta. Ex quo videtur vera esse eorum

eorum sententia, qui per sethim optimas cedros interpretantur. Constat enim inter omnes esse ligna cedrina incorruptibilia. Narrat Plinius libro de historia naturali 16. fuisse suo tempore Vticæ in Apollinis templo trabes cedrinas incorruptas tantæ vetustatis, vt inter earum collocationem & ipsius Plinij ætatem mille centum & octoginta anni interfluxissent.

Afferte si quid forte habetis.] Pro, si quid forte habetis, est in Hebraico vnica dictio atsumothechæm, quæ est in numero multitudinis, deriuata à verbo atsam, quod significat præualere, fortem esse, & roborare. Vnde potest verti Afferte firmamenta vestra, hoc est, ea argumenta quæ existimaueritis fore contra me fortissima. Illa igitur dictio, forte, non est aduerbium, sed nomẽ. Pagninus vertit, fortes vestros: vt ad falsos commentitiosq; Deos referatur. Quasi dicat: Afferte in medium ex vestris Diis eos, quos fortiores esse creditis, & videamus possitne futura prædicere.

Argumentum Capitis XLII.

Inducit Propheta Deum patrem loquentem, & filiũ suũ hominibus nuntiantem. Prædicit esse Christi aduentum in ruinam & resurrectionem multorum, eius denique Christi lenitatem, mansuetudinem, & magnificentiam significat. Infideles Iudæos arguit, eorúmque cæcitatem prænuntiat.

CAPVT XLII.

ECce seruus meus suscipiam eum, electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi spiritum meum super eum, iudicium gẽtibus proferet. Non clamabit, neque accipiet personam, nec audietur vox eius foris. Calamũ quassatum non conteret, & linum fumigãs non extinguet. In veritate eduet iudicium, non erit tristis, neque turbulentus, donec ponat in terra iudicium, & legẽ eius insulæ expectabunt. Hæc dicit Dominus Deus creans cælos & extendens eos, firmant terram, & quæ germinant ex ea, dant flatum populo, qui est super terram, & spiritum calcantibus eam. Ego Dominus vocaui te in iustitia, & apprehendi manum tuam, & seruaui te. Et dedi te in fœdus populi, in lucẽ gentium, vt aperires oculos cæcorum, & educeres de conclusione vinc-

Matth. 12.

Infra 42.

Infra 48. *tum de domo carceris sedentes in tenebris. Ego Dominus. Hoc est no-*
mē meum. Gloriam meā alteri non dabo, & laudem meam sculptili-
bus. Quæ prima fuerunt, ecce venerunt: noua quoque ego annuntio,
Psal.149. *antequam oriantur audita vobis faciam. Cantate Domino canticum*
nouum, laus eius ab extremis terræ. Qui descenditis in mare, & ple-
nitudo eius, insulæ & habitatores earum. Leuetur desertum & ci-
uitates eius, in domibus habitabit Cedar. Laudate habitatores petræ,
de vertice montium clamabunt. Ponent Domino gloriam, & lau-
dem eius in insulis nuntiabunt. Dominus sicut fortis egredietur, sicut
vir præliator suscitabit cœlum. Vociferabitur & clamabit super ini-
micos suos confortabitur. Tacui, semper silui, patiens fui, sicut par-
turiens loquar.

EXPLANATIO.

Ecce seruus meus.] Dixerat Deus capite superiore propè finem, se suscitaturum esse liberatorem, qui principes Babylonis superaret, & fideles in patriā restitueret, per quem intelligitur Cyrus, vt ibi explicuimus. Sed quoniam solent diuini vates quando de aliquo liberatore & seruatore terreno loquuntur, eleuati spiritu, & mentis aciem ad diuinum liberatorē & saluatorē dirigere, eiusq; alta mysteria intueri, trāsferūt sermonē à terreno ad cœlestē, & de Christo deo nostro vaticinantur, qui venit in mundū, vt nos è tetris tenebris in lucem & claritatem vindicaret, & ex Babylonica captiuitate, ex peccatorum vinculis ad liberam ac cœlestem Hierosolymam perduceret. Id facit modò Esaias, qui de Cyro transfert sermonem ad Christum, de quo in hoc capite apertè vaticinatur. Intelligi autem hoc caput de Christo apertissimè testatur D. Matthæus capite duodecimo sui euangelij. Sed quid mirum catholicos interpretari hæc de Christo, cùm etiam ex Iudęis multi in hac sententia permaneant? Sed differimus in hoc, quod illi dicunt Christum esse venturum, nos autē venisse affirmamus. Loquitur igitur in hoc capite Deus pater, ita inquiens: Ecce seruus meus suscipiam eum, &c. Appellat autem Christum seruum secundum naturā humanā, propter ministerium illud, quod nobis exhibuit, missus à patre, sed nunquam separatus ab eo, non enim venit ministrari vt ipse ait, sed ministrare. Et, vt verbis vtar Pauli, Semetipsū exinauiuit, formam serui accipiens in similitudinē hominū factus, & habitu inuentus vt homo. Non negat Christū esse hominem, de quo dixerat in epistola ad Timotheum: Vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum homo Christus

Matt.10. *Philip.2.* *1.Tim.2.*

ſtus Ieſus. Et ad Corinthios ſcribens, Primus homo, inquit, de terra terrenus, ſecundus homo de cœlo cœleſtis. Nam nō valet hæc concluſio: Fuit Chriſtus in ſimilitudinem hominum factus, igitur nō eſt homo. Quemadmodum nec valet hæc, Inuictiſsimus Ioannes tertius in ſimilitudinem cęterorum Luſitaniæ regum creatus eſt, ergo non eſt rex. Imo de rege dicitur: Incedit in ſimilitudinem regis, aut tanquā rex. Et ita intelligitur id, quod ait de Chriſto D. Ioannes: Vidimus gloriā eius gloriā quaſi vnigeniti à patre. Vbi nō negat eum eſſe vnigenitū, ſed ait talem gloriā habere, qualē decet vnigenitum. Eodem modo dicit Apoſtolus Chriſtū eſſe in ſimilitudinem hominum factum, non tamen negat eſſe hominem. Sed quoniam Chriſtus eſt verus Deus, & diuinitas ipſa eſt vnita humanitati, ideò non homo purus appellatur ab Apoſtolo, ſed in ſimilitudinem hominum factus. Vbi vides Chriſtum ſeruū appellari, & verum hominem eſſe. Nec mirum eſt, cùm voluerit pro nobis vendi, vt nos ſuo ſanguine emeret. Id autem quod hic dicit Eſaias, videtur alludere ad id, quod dixerat Dauid cum Deo patre loquens in pſalmo: Beatus quem elegiſti & aſſumpſiſti.

1. Cor. 15.

Ioan. 8.

Pſal. 84.

Complacuit ſibi in illo anima mea.] Hoc ipſum teſtata eſt vox illa patris, quæ in transfiguratione audita eſt, vt ait D. Matthæus, dicens: Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, quam refert Petrus Apoſtolus in epiſtola ſecunda. Et eadē vox audita fuit etiam in baptiſmo Chriſti, vt refert idē Euangeliſta. Eſt igitur ſenſus: Ecce ſeruus meus, qui eſt mihi chariſsimus.

Matt. 17. 2. Petr. 1. Matt. 13.

Dedi ſpiritum meum ſuper eum.] Idem dixerat ſuprà Eſaias: Et requieſcet ſuper eum ſpiritus Domini. Et infrà: ſpiritus Domini ſuper me, eò quòd vnxerit me. Hinc Ioannes Baptiſta apud Ioannem Euangeliſtam, vidi, inquit, ſpiritum deſcendentem quaſi columbam de cœlo, & manſit ſuper eum. Non intelligendum eſt Chriſtum tunc primum accepiſſe ſpiritum ſanctum, fuit enim eo plenus ab inſtanti conceptionis. Sed declarauit ſpiritus ſanctus tunc præſentiam ſuam ſigno exteriore, & in Chriſto manſit in teſtimonium veræ eius diuinitatis.

Supra 11. *Infra* 61. Ioan. 1.

Iudicium gentilibus proferet.] Id eſt, euangeliū quod iudiciū Dei continet. Multis enim in locis euangeliū iudicabit Chriſtus bonos eſſe adepturos gloriam, malos autem eſſe ſuorum ſcelerum pœnas daturos. Vel proferet iudicium extremum. Docebit ſeipſum venturum eſſe ad iudicium. Quid ſignificet

cet iudiciũ, quomodo in diuinis literis accipiatur, explicuimus fusè capite 2. Aspicis hic Messiam nõ solùm Iudæis, sed etiam gentibus fuisse euangelium daturũ. Lex vetus fuit Iudæis lata, noua verò Iudæis & gentibus.

Non clamabit.] Nempè clamore contemptionis. Nõ clamoribus rem aget, sed admirabili quadam modestia ac benignitate homines tractabit. Hoc voluit Dauid in Psalmo iis verbis significare: Descendet sicut pluuia in vellus, & sicut stillicidia stillantia super terram.

Psal. 71.

Nec accipiet personam.] Id est, erit rectus & æqualis, & non personarum acceptor. Hoc idem ait Apostolus in epistola ad Romanos, & est multis in locis diuinarũ literarum scriptũ. Iudex qui Christum voluerit imitari, non debet affectu humano & corrupto duci, si iustitiã in qua virtutis splendor est maximus, & vitæ quasi cõmunitas continetur, rectè exercere voluerit. Vt enim diameter sic ab angulo ad angulũ medium quadrangulũ diuidit, vt vtrinque spatium relinquat æquale, sic Iudex debet æqualitatem colere, & personarum acceptionem fugere, ne ius humanæ societatis violet, & iustitiam peruertat. Caueat iudex ne sit bilanx, quæ illi parti inclinatur, à qua plus ponderis recipit: ne illi iniustè faueat, à quo maiore munere afficitur.

Rom. 2.

Simile.

Non audietur vox eius foris.] Diuus Matthæus vertit: Nec audiet aliquis in plateis vocem eius. Hoc est, erit pacificus & mitissimus. Id paulò antè significauit, dicens: Non clamabit. Et alibi: Non aperiet, inquit, os suum, sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet. Vnde dicebat Apostolus: Omnis clamor, & ira, & amaritudo, auferatur à vobis.

Infra 53.

Ephes. 4.

Calamum cassatum non conteret, & linum fumigans non extinguet.] Sẽsus est: Christus cùm venerit neminem contẽnet, quamuis sit imbecillus & fragilis: sed omnes ad se allicere conabitur. Nomine arundinis cassatæ & lini fumigantis intelligit infirmos in fide, in quibus tamen relucet aliquid bonæ spei. Diuus Hieronymus in libro quęstionũ ad Algasiam, per calamum cassatum intelligit populum Iudaicum, qui anteà sonorus laudes Deo concinebat, at posteà fractus in angulari lapide vulnerat man⁹ eius, qui in illo voluerit inniti. Per linum fumigans intelligit populum gentium, qui extincto legis naturalis ardore, fumi amarissimi oculos lædentis inuoluebatur erroribus. Hunc non solùm Christus non extinxit, & in cinerem redegit, sed potius insufflauit, & de parua

scintilla

scintilla magnum charitatis incendium erexit, atque homines admirabili amoris igne, quē venit in terram missum, incendit, studióque immortalitatis inflammauit.

In veritate educet iudicium.] Hoc est, verè iudicabit neminem timens. Absque metu euangelium nuntiabit.

Non erit tristis neque turbulentus, donec ponat in terra iudiciū.] Hoc est, Durabit hæc mansuetudo eius vsque ad mortē: tunc enim ponet iudicium in terra, hominem patri reconcilians, moriens pro peccatis nostris. Vel donec annūtiet euangeliū. Acsi dicat: Erit vsque ad mortem mansuetus & mitis. Nam vsque ad mortem euangelium nuntiauit. Vide obsecro, & alto animo intuere huius præsulis modestiam, lenitatē, benignitatem, tolerantiam, & mansuetudinē. Discant ab eo Christiani principes & præsules, nec velint nimia asperitate subditos perdere. Vt enim qui vasa vitrea maculis cōtaminata volunt mundare, & ad nitorem perducere, non debent duriter applicare manus, ne dū volunt sordes abstergere, vasa cōterant & infrigant, sic præsules, qui volunt coinquinatos subditos corrigere, summa ope niti decet, vt id efficiant moderatè, ne illis perniciem confient, dum eos ad puritatem animique pulchritudinem perducere conantur. Et quemadmodū inter chirurgos ille est laudabilior, qui lenius tangit vulnera, quàm qui asperè manus imponit, sic ille præsul est prudentior censendus, qui potius lenitate & moderatione, quā nimia securitate animi vulneribus medetur. Et vt chirurgus, vt in eodem simili versēr, secturus membra corrupta & labe factata, non impletur ira, quin potius tunc maiorē tranquillitatem ostendit, ne perturbatio impediat artem, sic præsul in reprehensionibus & punitionibus debet magna vti temperantia, ne ira turbatus modum transeat. Nihil enim est præstantius, nihil magno & illustri præsule dignius placabilitate ac clementia. Et tamen ita probanda est mansuetudo, vt adhibeatur etiā seueritas, absque qua administrari rectè respublica nequaquā potest. Sed omnis animaduersio & castigatio debet contumelia vacare. Id nos docuit Christus Deus noster, qui eum, quē reiecit ex nuptiis, quòd non haberet vestē nuptialem, amicum vocauit. Cuius mansuetudinem Esaias in hoc capite multis verbis ostendit.

Simile.

Simile.

Matt. 22.

Et legem eius insulæ expectabunt.] Septuaginta habent: Et in nomine eius gentes sperabunt. Et ita citat etiā hunc locū D. Matthæus. Vbi vides per insulas intelligi gētes, quod cap. superiore annotauimus. Ita intelligitur id quod est cap. 60. scriptum:

Matt. 12.

Gen.vlt. scriptum: Me enim insulę expectant. Id quòd Iacob, multò anteà iis verbis prędixerat: Ipse erit expectatio gentium.

Hæc Dicit Dominus Deus.] In principio capitis non explicauit, quis erat ille, qui loquebatur, modò dicit esse Deum, qui de filio suo vnigenito loquitur.

Dans flatum populo.] Hoc est, dans hominibus spiritum vitę. Id quod statim subiungit: Et spiritum calcantibus eam, est repetitio superioris. Poteris per flatum intelligere vitam, per spiritum verò gratiam. Ideò ait Deum dare spiritum calcantibus terram, hoc est, opes & delicias, cæteràsque huiusmodi res humanas contemnentibus. Aspicis hoc in loco viros iustos Deóque gratos conculcare terram, at iniusti à suis pedibus conculcantur. Vbi enim est eorum thesaurus, ibi est eorum anima, quoniam anima plus est vbi amat quàm vbi animat. Cùm autem auarorum, ambitiosorum, iniustorumque omnium thesaurus sit in terra, ibi est eorum anima. Ex quo concluditur animam scelerati hominis in terra esse. Ideò quidam dicebat:

Matt.6.

Psal.118. Adhæsit pauimento anima mea. Cùm autem ibi homo esse dicendus sit vbi eius anima est, apertè ostenditur sceleratum

Ezec.2. hominem esse in terra, & à suis pedibus conculcari. Vnde dicebat Deus: Fili hominis sta super pedes tuos. Non enim inquus & terrena quærens stat supra pedes, sed sub pedibus. At vir pius & rectus terram conculcat, quoniam ea, quæ præstãtia mundi amatoribus videntur parua ducit, eáque ratione stabili firmaq; negligit, & ad cœlestia semper aspirat. Ex quibus colliges cor viri iusti esse ignem ad cœlum tendentem, terreni verò & iniusti esse arboris truncum terræ affixum,

Similia. & intra illam collocatum. Vt enim truncus arboris diuersas habet radices, sed omnes intra terram ad diuersa tendentes sic cor hominis prophani multas habet curas & cogitationes, sed omnes terram spectãtes, suas voluptates, dignitates, & diuitias quærentes. Sed hi viuunt absque vita: conculcantibus autem terram tribuit Deus spiritum & gratiam.

Ego Dominus vocaui te in iustitiam.] Id est, vt iustitiam doceas & per te homines iusti reddantur.

Apprehendi manum tuam.] Significat Deus pater amorem suum erga filiũ suum vnigenitum. Vel ideò hoc dicit, quia ea quæ operatur filius, operatur pater. Hoc quidẽ est quod ait Christus apud Ioannẽ: Pater in me manens ipse facit opera.

Ioan.14.

Et dedi te in fœdus populi, in lucem gentium.] Aspicis hic Christum esse nostrum fœdus & nostram lucem. Sine eo nõ

essemus

essemus reconciliati patri, nec mentis oculos aperire possemus. Ille est mediator Dei & hominum, & lux illa dicens: Ego sum lux mundi, de qua dixerat Simeon: Lumẽ ad reuelationem gentium. Eramus filij iræ: & erant inimicitiæ inter Deum & hominem, quas homo ipse per se diluere non poterat. Venit fœdus nostrum, filius Dei, vt esset autor nostræ reconciliationis. Ideò Esaias alibi eum vocat principem pacis. Et Malachias ait: Pactum meum fuit cum eo vitæ & pacis. Et D. Paulus, ipse, inquit, est pax nostra, qui fecit vtraq; vnũ. Et alibi: Et vos, inquit, cùm essetis alienati, & inimici sensu in operibus malis, nũc autem reconciliauit in corpore carnis suæ per mortem. Huc pertinet quod ait. D. Ioannes in epistola sua: Ipse est propitiatio pro peccatis nostris. Non pro nostris tantùm, sed etiam totius mũdi. Huius rei gerebat imaginem propitiatorium, quod erat Christi figura. Erat enim ex auro purissimo super arcam, & regebatur à duob⁹ seraphim mutuo se recipientibus. Arca illa ecclesiã adumbrabat, super eam erat propitiatorium significãs Christũ, qui est propitiatio nostra, recturum & protecturum ecclesiam suam. Duo seraphim erant duo testamenta, quæ summa ac mutua consonantia respondent, docẽtia esse Christum propitiatorem & reconciliatorẽ. Docet hic locus Messiam non solùm Iudęos, sed gentes etiam fuisse illuminaturum.

Ioan. 8. *Luc. 2.* *Supra 9.* *Malac. 2.* *Ephes. 2.* *Col. 1.* *1. Ioan. 2.* *Figura.* *Exod. 25.*

Vt aperiret oculos cæcorum.] Non enim anteà Deũ videbãt: quoniam non solùm erant tenebris circunfusi, sed ipsæ tenebræ. Eratis aliquando tenebræ, ait D. Paulus, nũc autem lux in domino. Aspicis hìc peccatores esse cæcos, de quibus ait Christus: Cęci sunt & duces cæcorum. Claudit diabolus eorum oculos, tenebrísque cooperit, ne suam perniciem intuentur. Vt enim fur nocturnus domũ spoliaturus statim extinguit lucernam, & lupus nocte, aut certè tempore obscuro & aëre nebulis & caligine coperto, irruit in gregẽ, & in aquã inuolutam & turbulentam piscator mittit retia, quoniã tunc ea pisces non vidẽt, sic diabolus intellectum hominum tenebris circunfundit, ne suum exitium considerantes caueant, & diabolicas ac pestilentes insidias declinent. Hoc intelligebat qui ait: Collocauit me in obscuris sicut mortuos seculi: Acsi diceret: Meum intellectũ dęmon caligine inuoluit, & me in tenebris posuit, vbi iacent omnes flagitiosi seculum amãtes, quos ego mortuos seculi appello. Vę illis, qui non solum sunt cæci, sed etiã alios obcæcãt. Cõtra verò illi sunt fœlices, qui nõ solũ sunt illuminati, sed alios illuminãt, Christũ imitãtes, qui

Simile. *Psal. 142.*

Ioan.8. qui de se ipso ait: Ego sum lux mũdi. De quo ait Zacharias:
Luc.1. visitauit nos oriẽs ex alto, illuminare iis qui in tenebris, & in vmbra mortis sedẽt, ad dirigẽdos pedes nostros in viã pacis.

Et educeres de conclusione vinctum.] Docet hic locus peccatores esse scelerũ vinculis ligatos, in carcere conclusos, & tenebris coopertos. A quibus malis venit summus ille generis humani cõditor & conseruator nos liberatũ, vt nos in amissam dignitatem multis ornamẽtis amplificatam restitueret. Aspicis hîc Christi officium esse illuminare cæcos, erigere in peccatis iacentes, & vinctos ac ligatos soluere, & ipsum carcerẽ aperire. Ita enim eũ sanctus vates Zacharias alloquitur: Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos
Zach.9. de lacu. Intelligi autẽ caput illud Zachariæ de Christo euã-
Matt.11. geliste testantur. Sed cæci Iudæi totum hoc intelligũt de ter-
Ioan.12. rena liberatione, sperantes Messiam, qui eos eripiat à captiuitate, non animi, sed corporis, nec vident miseri ac cęci homines, redemptionem per Christum non terrenam esse, sed spi-
Psal.129. ritualem. Ait enim propheta: Ipse redimet Israël ex omnibus iniquitatibus eius. Dicẽs ex omnibus iniquitatibus eius, apertè voluit ostendere Christum fore animorum redemptorem. Iniquitates enim animi sunt vincula, quibus peccatores sub diaboli tyrannide captiui detinentur. Hoc docuit
Ierem.31. Ieremias, sic Messiam loquentem introducens: Dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam, & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. Et paulò pòst: Propitiabor iniquitati eorũ, & peccati eorũ nõ memo-
Heb.10. rabor amplius. Quem locũ D. Paulus de Christo interpreta-
Infra 44. tur. Et apud Esaiã ait Christus: Deleui vt nubẽ iniquitates tuas, & quasi nebulã peccata tua. Reuertere ad me, quoniam redemi te. Vide qualẽ vaticinatus est fore Christi redemptionem. Et ob eam causam hic idem propheta gladium huius
Supra 11. regis & redemptoris spiritualem esse dicit, nimirum sacrum
Infra 49. Dei verbum, de quo ait: Percutiet terram virga oris sui, & spiritu labiorum suorum interficiet impium. Et alibi: Posui, inquit, os meum vt gladium acutum. Hunc existimo esse eũ,
Psal.44. de quo ait Dauid: Accingere gladio tuo super femur tuum potentissime. Est autem euangelica doctrina gladius, quo fideles defenduntur, dæmones verò expugnantur. Hic est gla-
Apoc.1. dius, de quo ait Ioannes in Apocalypsi: De ore eius, nempè
Ephe.6. Christi, gladius vtraque parte acutus exibat. De quo ait Paulus: Galeã salutis assumite, & gladium spiritus, quod est verbum Dei. Hæc volui dicere, vt errorem Iudęorum ostende-

rem

rem Messiam expectantium, qui eos redimat à terrena captiuitate, de spirituali autem minimè curantium. Cùm ipsorũ scripturæ contestentur, Christum redemptorem esse animarum, non, vt ipsi expectant, bellatorem, non diuitiis affluentem, non ascendentem ornatum equum, aut currum triumphalem, non habentem armatos satellites, sed eius apparatũ esse spiritualem, cœlestique regi congruentem. Ait enim Zacharias: Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalẽ. Ecce rex tuus veniet tibi iustus & saluator, ipse pauper & ascendens super asinam, & super pullum filium asinæ. Quem locum Euangelistæ de Christo exponunt, & ipse Zachariæ textus aperte contestatur. Venit Christus non cum humana pompa & superbo apparatu, sed in humilitate & mansuetudine, quẽ admodum ipse de se ait: Discite à me quia mitis sum, & humilis corde. Nónne aspicis Hebræe Messiam non venturum fuisse ad humanas opes vobis tribuendas? Quî fieri poterat vt diuini parriarchæ sanctique vates omni sapientia & virtute præstantes eum tam ardenter expectarent, qui humanas tantùm opes & dignitates afferret, quas iidem viri contemnebant, & pro nihilo putabant? Quas diuitias allaturus erat ille, quem Zacharias pauperem, & Esaias capite. 52. in gloriam appellat, nisi cœlestes & immortales? Hoc intelligens Dauid, Redimet inquit, Dominus animas seruorũ suorum. Et Esaias, Israël, inquit saluatus est in Domino salute æterna. Non loquuntur de salute externa & temporali, sed interna & immarcescibili, & peccatorum carceris apertione: de qua hic ait noster vates: Et educeres de cõclusione vinctum.

Zach.9. *Matt.27.* *Ioan.12.* *Matt.11.* *Zach.9.* *Psal.33.* *Infra 59.*

Ego *Dominus*] Prohibet idolorum cultum. Quod autem dicit: Hoc est nomen meum, ita est intelligendum: Nomen meum est Dominus. Ita dicitur in psalmo: Dominus nomen illi.

Psal.67.

Quæ prima fuerunt] Id est, quæ ea, prædixi, completa sunt, nunc autem prædico vobis alia, quæ ventura sunt, ideò velim vt mihi fidem adhibeatis.

Cantate Domino canticum nouum.] Omnes vocat ad canendum Deo, & ad gratiarum actionem pro aduentu Messiæ & humani generis restauratione. Et vult vt sic canticum non in vetustate literæ, sed in spiritus nouitate. Quibus verbis significat in aduẽtu Christi eius euangelio fulgente abrogandam esse veterem legem, euangelium autẽ ad omnes gentes propagandũ, etiam ad insulas, & ad deserta loca colentes.

Habitatores petræ.] Id est, qui in rupibus habitatis, & in arcibus

arcibus sitis in petris, locisque inexpugnabilibus. Sunt qui dicant Petram esse ciuitatem quandam Palestinæ.

Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir præliator suscitabit æmulum, vociferabitur & clamabit. Descripsit hactenus primum Christi aduentum in humilitate & mansuetudine: nunc describit secundum in maiestate & potentia, quando venturus est iudicatum vniuersos. Possunt hæc etiam intelligi de primo aduentu Christi, quem comparat viro fortissimo contra hostes pugnaturo. Sed qui fieri potest vt de Christo dicatur: Vociferabitur & clamabit, cùm in hoc eodem capite de eo sit dictum: Nõ clamabit, neque audietur vox eius in plateis? Hanc difficultatem facilè absoluemus, dicentes prius voluisse prophetam Christi mansuetudinem, humilitatem, & patientiã ostẽdere, qui suas iniurias toleranter ferens, inimicis suis litẽ non intendebat: sed sicut agnus ad occisionẽ ductus silentio vtebatur: Nunc verò facit eũ clamantẽ, & mundi scelera reprehendentem. Vnde colliges debere concionatorem contumelias in se iactas æquo animo tolerare, mundi verò scelera queribunda voce arguere, vt non suam, sed Dei gloriam quærere videatur.

Tacui, semper silui, patiens fui: sicut parturiens loquar.] Verba sunt Dei dicentis: Hactenus continui iram meam, nũc clamabo, & instar parturientis magnas voces emittam. Loquitur Deus more humano, vt eũ intelligamus. Aspicis hic Deũ non statim hostes suos sternere, sed aliquando tacere atque dissimulare, vt rerum publicarum gubernatores, iudices & præsules doceat declinandam esse iram, impatientiam, & precipitationem, & vt hæc vno verbo comprehendam, animi perturbationem, quæ est auersa à recta ratione contra naturam animi commotio. Hæc enim vt res tetra & detestabilis est omni contentione velis, vt ita dicam, remisque fugienda. Sunt multi qui vitam priuatam & otiosam degentes videntur mites & moderari, sed ad dignitatem & principatum euecti, ira, temeritate, malitia, festinatione, & animi ac corporis perturbatione ducuntur. Vt enim dolium, aut quodcunque vas ligneum & magnum quandiu est vacuum, sciſſuras suas non ostendit, sed eo pleno omnes apparent. quoniã hac atque illac fluit. Sic nõnulli à negotiis publicis separati, in nullaque dignitate cõstitui, tegunt suam imbecillitatem, iram, prauitatem, & perturbationem, sed rempublicam capessentes statim animi ægritudines & corruptiones ostendunt, hac fluit ira, illac inuidia, hic ostenditur temeritas, illic prauitas.

Simile.

prauitas. Nulla est trãquillitas, nulla securitas, nulla moderatio. Ex quo efficitur, vt nihil dissimulent, neq; vllo silentio vtãtur, sed omnia velint statim temerario impetu castigare. Ideò dicebat Pittacus Græcus philosophus, principatũ virũ declarare. Discant rempublicã administrãtes à Christo Deo nostro, qui ait: Tacui semper, silui, patiens fui, vt sciant vti tẽpore, & cum animi placabilitate, & moderatione, & consilio gubernare.

Dissipabo & absorbebo simul, desertos faciam montes & colles, & omne germen eorum exiccabo. Ponam flumina in insulas, & stagna arefaciam. Et educam cæcos in viam quam nesciunt, & in semitis quas ignorauerunt, ambulare eos faciam. Ponam tenebras coram eis in lucem, & praua in recta. Hæc verba feci eis, & nõ dereliqui eos. Conuersi sunt retrorsum. Confundantur confusione, qui confidunt in sculptili, qui dicunt conflatili, vos dii nostri: Surdi audite, & cæci intuemini ad videndum. Quis cæcus nisi seruus meus, & surdus nisi ad quem nuntios meos misi? Quis cæcus nisi qui venundatus est, & quis cæcus nisi seruus Domini? Qui vides multa nonne custodies? Qui apertas habes aures, nonne audies? Et Dominus voluit vt sanctificaret eum, & magnificaret legem, & extolleret, ipse autem populus direptus & vastatus. Laqueus inuenum omnes, & in domibus carcerum absconditi sunt. Facti sunt in rapinam, neque est qui eruat in direptionem, neque est qui dicat, redde. Quis est in vobis qui audiat hoc, attendat & auscultet futura? Quis dedit in direptionem Iacob, & Israël vastantibus? nonne Dominus ipse cui peccauimus? Et noluerunt in viis eius ambulare, & non audierunt legem eius. Et effudit super eum indignationem furoris sui, & forte bellum. Et combussit eum in circuitu, & non cognouit, & succendit eum, & non intellexit.

Dissipabo.] Euertam inimicos meos. Per montes, & colles, & insulas, & stagna, intelligit impios & infideles Iudæos, de quibus ait se pœnas sumpturum.

Ponam flumina in insulas.] Id est, subuertam insulas aquarum abundantia.

Et educam cæcos in viam.] Idolorum cultores cæcos vocat. Quasi dicat: Perfidos Iudæos euertam. Gentes autẽ seruabo, eisque viam veritatis ostendam. Aliis ero in ruinam aliis in resurrectionem. Qua de re alibi differuimus.

Hæc verba feci eis, & non dereliqui eos.] Hoc est, Id quod dico, nempe esse gentes ad veritatem ducturum, faciam absque dubio, non enim eas derelinquam.

Conuersi sunt retrorsum.] Sensus est: Qui ex idolorum cul-

toribus credere noluerint, peiora efficientur. Et confundentur in inferno, qui in simulachris & idolis suis fiduciam ponunt.

Surdi audite.] Conuertit Deus sermonem ad Iudæos infideles, qui in sua pertinacia perseuerant. Hos surdos cæcósque vocat.

Quis cæcus, nisi qui venundatus est.] Id est, nisi populus Iudaicus, qui seipsum dæmoni vendidit? Qui mortiferũ peccatum admittit, seipsum diabolo vendit, illiq; chirographũ tradit. Et quoniam ante aduentum Christi venundati eramus, crucifixus est Christus, vt suo sanguine nos emeret. Ait enim Paulus: Empti enim estis precio magno. D. Petrus in 1. epist. sua. Scientes, inquit, quod non corruptibilibus auso vel argento redempti estis de vana vestra conuersatione paternæ traditionis, sed precioso sanguine quasi agni immaculati Christi & incõtaminati. Chirographum autem decreti, quo eramus dæmoni venũdati, deleuit Christus, teste Paulo dicente: Delens quod aduersum nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci.

1. Cor. 6. & 7.
1. Petr. 1.
Col. 2.

Qui vides multa, nonne custodies?] Tu ô Israël, qui vides oracula meorum vatum, cur non custodis ea, quę tibi præcipio?

Laqueus iuuenum omnes.] Notat Pharisæos & scribas, quorum consilio iuuenes decepti & vincti, Christum recipere noluerunt.

In domibus carcerum absconditi sunt.] Hoc est, detrudentur in æternas tenebras. Erunt in rapinam & direptionem, capientur à Romanis quo ad corpus, & à dæmonibus quo ad animam, & tandem corpore & anima in æternum cruciabũtur. In tantam incident calamitatẽ, vt nec sit qui eos eripiat, nec qui pro illis loquatur, qui dicat raptori vt eos reddat, & reuocet ad libertatem.

Quis est in vobis.] Vult Propheta persuadere Iudæis, vt audiãt & futura cognoscant, mentéque percipiant peccata sua esse causam suarum calamitatum, quoniam Christũ occiderunt. Et concludit Propheta, asserens miseros & infideles Iudæos comburendos esse à Romanis, & penitus euertendos, & nec ita intellecturos in tot ærumnas ob suam infidelitatem & impietatem incidisse.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XLIII.

Ecce

Ecce seruus meus suscipiam eum.] Pro suscipiam, est in Hebraico æthmoch à verbo thamach, quod significat suscipere, vt cap. superiore. Suscepit te dextera iusti mei. Significat etiam sustentare, vt Exodi 17. Sustentabant manus eius ex vtraq; parte. Ideò poterat hic verti: Sustentabor in eo, aut vt vertit Pagninus: Innitar ei. Solet enim Deus inniti seruo fideli & charo. Significat iis verbis Deus pater fuisse Christum illi obedientē, fidelem, & dilectū. Chaldæus paraphrastes transtulit: Ecce seruus meus Messias, ego adero ei. Vbi aspicis eum hoc de Christo intellexisse. *Supra 41. Exod. 17.*

Et non accipiet personam.] In Hebraico est, ve lo iissa: à verbo nasa, quod significat sumere, leuare, ferre, efferre, portare. Vnde Pagninus vertit: Et non eleuabit, subaudi vnum, deprimēdo alium, pro quo nosset interpres vertit: Non accipiet personam. Aduertant hoc, qui non æquabilitate sed affectu ducuntur. Vt enim falsa & inæqualis statera, æqualibus ponderibus non ad libellam & æqualiter consistit, sed alterum deprimit, alterum eleuat, sic nōnulli alios laudibus efferunt, alios verò pares vita & moribus maledictis vulnerant, de eorum fama derrahentes, eorúmque splendorem maculantes. Potest verti: Non efferet, subaudi vocem. Vel, Non vociferabitur. Pro quo Septuaginta verterunt: Neque dimittet, subaudi populum suum. *Simile.*

Argumentum Capitis XLIII.

Consolatur Deus ecclesiam suam, promittens se eam esse protecturum, & populum Iudaicum arguit, & ad iudicium vocat.

CAPVT XLIII.

Tvnunc hæc dicit Dominus creans te Iacob, & formans te Israel. Noli timere, quia redemi te, & vocaui te nomine tuo. Meus es tu. Cùm transieris per aquas, tecum ero, & flumina non operient te. Cùm ambulaueris in igne, non combureris, & flamma non ardebit in te, quia ego Dominus Deus tuus sanctus Israel Saluator tuus. Dedi propitiationem tuam Ægyptum, Æthiopiam & Saba pro te. Ex quo honorabilis factus es in oculis meis & gloriosus, & ego dilexi te. Et dabo homines pro te, & populos pro anima tua. Noli

timere, quia ego tecum sum. Ab oriente adducam semen tuum, & ab occidente cõgregabo te. Dicam aquiloni da, & austro noli prohibere. Affer filios meos de longinquo, & filias meas ab extremis terræ. Et omnem qui invocat nomen meum in gloriam meam creavi eum, formavi eum & feci eum. Educ foras populum cæcũ & oculos habentẽ, surdum & aures ei sunt. Omnes gentes congregatæ sunt simul, & collectæ sunt tribus. Quis in vobis annuntiet istud, & quæ prima sunt audire vos faciet? Dent testes eorum, & iustificentur, & audiant & dicant: Vere vos testes mei dicit Dominus, & servus meus quem elegi, vt sciatis & credatis mihi, & intelligatis quia ego ipse sum. Ante me non est formatus Deus, & post me non erit. Ego sum, ego sum Dominus, & non est absque me salvator. Ego annuntiavi & salvavi, auditum feci, & non fuit in vobis alienus. Vos testes mei dicit Dominus, & ego Deus. Et ab initio ego ipse, & nõ est qui de manu mea eruat. Operabor, & quis avertet illud? Hæc dicit Dominus redẽptor vester sanctus Israël.

Oseæ 13.

EXPLANATIO.

Et nunc hæc dicit Dominus creans te Iacob, & formans te Israel. Duplicem esse Iacob & Israëlem, alterum secũdum carnem, alterum secundum spiritum, satis à nobis explicatũ arbitror capite 48. Eorum multitudo, & congregatio qui Euãgelium receperunt, & Christo se dedicarũt, Israël spiritualis dicitur, eorum verò qui in sua infidelitate & contumacia permanserunt, carnalis Israel appellatur. De hoc dictum est capite superiore: Ipse autem populus direptus & vastatus, laqueus iuvenum omnes. Et paulò pòst. Et noluerunt viis eius, nimirum Christi, ambulare, & non audierunt legem eius. Et effudit super eum indignationem furoris sui, & forte bellũ, & cætera quę sequũtur. Vbi Propheta aduersus pertinaces Iudęos fuit apertè vaticinatus. Nunc autem ad veros Israelitas convertit sermonem, præsertim ad Apostolos, & primitiuam ecclesiã, quæ in principio tormentis ac cruciatibus tyrannorum fuit crudeliter vexata & afflicta. Solet aliquãdo scriptura nomine Iacob & Israël, Christianos intelligere.

Supra 42.

Noli timere, quia redemi te.] Verba sunt Christi ecclesiam suam alloquentis, ac si diceret: Ego qui te tanto precio emi, qui pro te sanguinẽ fudi, nunquã te derelinquam, ideò ne timeas, sed in me spem tuam firmiter colloca, quoniam ego te in periculis omnibus seruabo.

Vocaui te nominè tuo] Hoc est, te dilexi, & signa dilectionis ostendi. Tunc rex charum sibi esse famulum significat, cùm eum

eum nomine proprio vocat. In libro Exodi scriptum reperimus dixisse dominum Moysi, te ipsum noui ex nomine. Cõtrà verò de reprobis dictum est: Nõ noui vos, discedite à me operarij iniquitatis. Ideò narrans Christus historiam de Lazaro & de diuite epulone, nomen Lazari explicuit, epulonis autem supresit. *Exod.33. Matt.7. Luc.13. Luc.16.*

Cum transieris per aquas, tecum ero] Sẽsus est: Ego te ab omnibus periculis liberabo. Etsi viri sancti propter Christum & Euãgelicam veritatem torquerentur, & in summum capitis periculũ vocarentur, non tamen animo frangebantur. Tãta enim erãt fide ac cõstantia muniti, tanta charitate inflãmati, vt multò præstantius & illustrius existimarẽt pro Christo occumbere, séque hostium telis obiicere, quàm Christum Saluatorem nostrum relinquere & negare. Neque dicendum est eos à Christo derelinqui, cùm torquerẽtur & occumberent, quoniam etsi corpus pateretur, animus tamen gaudio perfũdebatur. Sed nec tormẽtis ecclesia subuersa est. Licet enim nauicula, cuius Christus nauclerus est, fluctibus agitetur, nũquam tamen peribit.

Cum ambulaueris in igne, non combureris.] Aspicis hic iustum in medio afflictionum non comburi, quoniam Deus cum illo est: Vt enim rubus Moysi ostensus ardebat, sed non consumebatur, quia in eo erat Deus, sic vir verè Christianus & optimus in calamitatibus versat⁹ igne afflictionum incẽsus, spinis ærumnarum compũctus, refrigeratur animo, & placida tranquillitate confistit, quoniam Deum secum habet: Nõ est miser nec ærumnosus, qui pro Christo affligitur, sed qui eum affligit, qui tantò est miserior, quantò sibi videtur beatior. Qui enim fieri potest, vt non sit miserrimus ille, qui viros pios & iustos vexat, illisque perniciem machinatur, cùm illius motus turbulẽti iactationéque incitatę, omnem rationem repellant, nullámque partem tranquillitatis animi relinquãt? Cõtrà verò fieri nullo pacto potest, vt miser sit ille, qui pro Christo cruciatur, in cuius animo nulla est ægritudo pestilẽs, nulla tetra pernicioſa labes, sed Christi gratia & securitas placidissima. Hic est vir ille, qui ædificauit domum suam supra petram, de quo loquitur Christus apud Matthæum, & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat super petram. Hic est ille, de quo ait Deus per prophetam: Cùm ipso sum in tribulatione, eripiam eũ, & glorificabo eũ. Viri enim iusti & charitate præstantes afflictionibus exercen- *Exod.3. Matt.7. Psal.90.*

tur, vt posteà diuino gaudio fruantur. Ideò dicebat Dauid:
Psal. 65. Transiuimus per ignem & aquam, & eduxisti nos in refrigerium. Vbi vides ignē & aquā, hoc est, mundi afflictiones, esse viā ad æternas voluptates. Sic tū velim existimes me non ita laudare afflictiones, quin intelligam multos in illis corruere.
Simile. Vt enim in mari Rubro Hebræi fuerūt erepti, Aegyptij verò obruti & submersi, sic in afflictione, quæ est veluti mare Rubrū quidam liberantur, quidā verò corruunt & franguntur. Fuit mare Rubrum aliis in gloriam, aliis in ignominiam, aliis aperuit iter ad terram promissionis, aliis verò in mediis fluctibus vitam eripuit. Et ita miseri perierunt suorum scelerum & facinorum debitas pœnas luentes. Contemplare & intentè considera vim afflictionis, & inuenies eam esse cum mari Rubro meritò comparatam. Sed ab ea ait hoc in loco Deus per Esaiam se esse suos liberaturum. Nam per aquas & flumina, ignem & flammam, intelligit afflictiones,

Dedi propitiationem tuam Aegyptum, Aethiopiam et Saba pro te.] Quando Hierosolyma fuit seruata, & è Sennacheribo erepta, fuerunt captæ hæ prouinciæ, quas hic numerat Propheta. Ideò ait Deus: Ego vt te seruarem, volui vt hæ gen-
Prou. 11. tes punirentur. Similis locus est in Prouerbiis, vbi ita scriptū est: Iustus de angustia liberatus est, & tradetur impius pro eo. Vel sic. Ego ô ecclesia mea in propitiationem tuam, vt tibi sim propitius, pro infidelibus Iudæis dabo tibi alias nationes, nempe Aegyptum, Aethiopiam & Saba, & ex omnibus denique mundi partibus multi ad te confluent & conuenient. Septuaginta habent: Feci commutationem tuā Aegyptū. Et est sensus. Ego ô populе Iudaice infidelis dedi pro re ecclesiæ meæ Aegyptios, Aethiopes, & Sabæos. Est enim monumentis mandatū, has nationes statim post Christi passionē Matthæi & Marci prædicatione fuisse ad fidē cōuersas.

Ab Oriente adducam semen tuum et ab occidente, etc.] Hunc locum afferunt Iudæi, ad probandum Christum saluatorem nostrum non esse Messiam, quoniam eosdem per mundum dispersos in promissionis terram non congregauit. Aiunt Messiā Hebræos omnes per vniuersum orbem terrarū diuisos esse Hierosolymā reducturū, quos hic semē suum & filios appellat. Nec vident cęci homines ex hoc capite suū errorem & pertinaciam conuinci, cùm apertè degentibus, quæ erant ad Christum conuertendæ loquatur, non solùm autem de Iudæis, vt ipsi existimant. Nam statim ait Deus: Et omnem qui inuocat nomen meum: Qui omnem dicit, neminem excludit.

cludit. Et Paulò pòst: Omnes, inquit, gentes cõgregatæ sunt simul. Nónne vides planè ô Hebræe tuam cæcitatẽ? Perspicuè indicat Deus se in hoc capite de fidelium omni multitudine tractare, siue sint gentes, siue Iudæi. Eos omnes filios appellat, quos suo sanguine generauit, de qua generatione ait alio in loco Esaias: Generationem eius quis enarrabit? *Infra 53.* Et paulò pòst: Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum. Ideò ait diuus Ioannes: Quotquot autem eũ receperũt, dedit eis potestatẽ filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius. Congregauit autem Christus omnes fideles nõ localiter in vna prouincia, sed in vnitate fidei. Ideò ipse aiebat apud Matthæum: Dico autem vobis, quòd multi ab oriente & occidente venient, & recumbent cum Abraham, Isaac, & Iacob, in regno cœlorum. Hos vocat filios quos ait de lõginquo, hoc est, de peccato, quo homines longè à Deo distant, esse ad gratiam ducendos. *Ioan. 1.* *Matt. 8.*

Educ foras populum cæcum, et oculos habentem.] Foras, hoc est, extra errorem. Omnes infideles cæcos vocat & surdos. Particula, Educ, refertur ad Christum, quem pater alloquitur. Septuaginta habent: Eduxi, vt sit vox ipsius Dei.

Omnes gentes congregatæ sunt simul, et collectæ sunt tribus.] Ex gentibus & Iudæis fuit Christi ecclesia congregata. Et cùm dicit, omnes gentes, distributio est pro generibus singulorum, non pro singulis generum.

Quis in vobis annuntiet istud?] Nullus est inter vos ô gentes, qui hoc possit enuntiare, & vobis priora dicere.

Dent testes eorum et iustificentur] Id est, Afferant gentes testimonia, videamus vtrũ idola sua illis vẽtura prædixerint, & si hoc probauerint, iustificentur. At hoc ostendere non poterunt. Ideò audiant me, & dicant vera esse, quæ ego dico.

Verè vos testes mei, dicit Dominus] Alloquitur Deus Prophetas & Apostolos. Et seruus meus quem elegi, id est, Esaias.

Ante me non est formatus Deus.] Ostendit in Deo nec esse principium nec finem.

Ego annuntiaui.] Subaudi futura: Et saluaui, Id est, vos ab hostibus & mentis & corporis eripui. Et non fuit in vobis alienus: nimirum Deus.

Propter vos emisi Babylonem, et detraxi vectes vniuersos, & Chaldæos in nauibus suis gloriantes. Ego Dominus sanctus vester, creans Israel Deus vester. Hæc dicit Dominus qui dedit in mari viam, & in aquis torrentibus semitam. Qui eduxit quadrigam & equum, agmen & robustum. Simul obdormierunt nec resurgent,

2. Cor. 5. *contriti sunt quasi linum, & extincti sunt. Ne memineritis priorum,*
Apoc. 21. *& antiqua ne intueamini. Ecce ego facio noua, & nunc orientur, vtique cognoscetis ea. Ponam in deserto viam, & in inuio flumina? Et glorificabit me bestia agri, dracones & struthiones, quia dedi in deserto aquas & flumina in inuio, vt darem potū populo meo electo meo. Populum istum formaui mihi, laudem meam narrabit. Non me inuocasti Iacob, nec laborasti in me Israël. Non obtulisti mihi arietem holocausti tui, in victimis tuis non glorificasti me. Non te seruire feci in oblatione, neque laborem tibi præbui in thure. Non emisti mihi argento calamum, & adipe victimarum tuarum non inebriasti me. Veruntamen seruire me fecisti in peccatis tuis, præbuisti mihi laborem in iniquitatibus tuis. Ego sum, ego sum ipse qui deleo iniquitates tuas propter me, & peccatorum tuorum non recordabor. Reduc me in memoriam, & iudicemur simul, narra si quid habes vt iustificeris. Pater tuus primus peccauit, & interpretes tui præuaricati sunt in me. Et contaminaui principes sanctos, dedi ad internecionem Iacob, & Israël in blasphemiam.*

Propter vos emisi Babylonem.] Id est, vt vos liberem à captiuitate, mittam Cyrum, qui Babylonem capiat, & vos in patriā vestram reducat. Et detraham vectes vniuersos, hoc est, aperiam ciuitatem, & detractis vectibus à portis ingredientur Persæ. Et detraham à ciuitate Chaldæos qui nautibus suis gloriari solebant.

Hæc dicit Dominus, qui dedit in mari viam.] Quasi dicat: Ne existimetis Deum hæc facere non posse. Nam ipse, qui hæc
Exod. 14. Iosue 3. dixit, ille est qui aperuit mare Rubrum, & Iordanem vt vos liberaret in exitu ab Aegypto, & in ingressu terræ promissionis. Qui currus & equos, & omnem exercitum Pharaonis demersit in mare, vbi Aegyptij fuerunt obruti, & nunquam ad æternam vitam resurgent. Ne intelligas Aegyptios nō esse resurrecturos ad extremum iudicium. Nam vt ait Apostolus,
1. Cor. 15. Omnes quidē resurgemus, sed nō omnes immutabimur. Sed quoniam qui in inferis cruciantur, nunquam consequentur vitam æternam, quæ est vera vita, ideò damnati non dicūtur resurgere. Et ita potest intelligi id, quod dicitur in psal-
Psal. 1. mo: Ideo non resurgunt impij in iudicio. Vera enim resurrectio est à morte ad vitam.

Ne memineritis priorum, & antiqua ne intueamini. Ecce ego facio noua.] Sensus est: Etsi magna pro vobis feci temporibus præteritis, tamē multo maiora sum pro vobis facturus, quorū respectu ea quæ præterita sunt non debent in memoriam reuocari. Nam ponam in deserto mundi viam, hoc est, Christum.

stum. Et erunt gratiæ flumina, quæ non corpora, vt antea in deserto, sed animas abluant & reficiant. Et tunc videbitis admirabilia: Nam bestiæ agri, dracones & struthiones, hoc est, variæ gētes diuersis rebus deditę quę in deserto gētilitatis habitant, idolis ac superstitionibus relictis me colent & laudibus efferent. Quid sit struthio diximus alibi. Colliges hinc neminem debere de misericordia diuina desperare, quanuis instar belluæ vitam degat, quoniam potest eum Deus à feritate & scelere conuertere, eique gratiam & gloriam tribuere. Possunt hæc verba intelligi ad literam de abrogatione sacrificiorum & ceremoniarum legis veteris, & de institutione sacramentorum legis gratiæ. Et hæc est vera huius loci interpretatio. Lege diuinas literas, & videbis apertè esse hoc multis in locis prędictum. Ieremias ita ait: Ecce dies veniēt dicit Dominus, & feriam domui Israël & domui Iuda fœdus nouum. Non secundum pactum, quod pepigi cum patribus vestris, in die qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra Aegypti. Et paulò pòst: Hoc inquit, erit pactum, quod feriam cum domo Israël. Post dies illos, dicit Dominus, dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam, & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. Vide quàm apertè abrogationem veteris legis prædixerit, & noui testamenti institutionem. Ita hūc locū interpretatur Apostolus in epistola ad Hebræos. Et quanuis illum Apostolus non interpretaretur, tamen ipse seipsum declarat. Et infert Apostolus: Dicendo autem nouum, subaudi testamentum, veterauit prius: Et reuera hæc est testamentorum lex, vt nouum destruat vetus. Hāc promissionem confirmat Deus per Baruch prophetam ita dicens: Et statuam illis testamentum alterum sempiternum, vt sim illis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. Et quoniam noua lex nouum populum constituit, nouos mores, nouos pōtifices, nouas ceremonias, ideò dicit hoc in loco Deus: Ecce ego facio noua. Et capite secūdo, & quinquagesimoquinto & sexagesimoquinto, & aliis in locis, hanc noui testamenti institutionem prædicit. Qua de re vide ea, quæ in sequētibus annotabimus.

Ieremi. 31.

Heb. 2.

Baruc. 3.

Populum istum formaui mihi.] Habes hîc apertum & perspicuum locum contra Iudæos, quos Deus reiicit ob eorum infidelitatem & contumaciam, & eorum abrogat sacrificia,

Non me inuocasti Iacob] Acsi diceret: Dracones, struthiones, cæteræ feræ, me laudibus efferent, tu autem ô populе Iudaice,

daice, quem ego enutriui, & ad magnum vexi honorem, de meis laudibus conticescis, cæteris me inuocantibus, tu taces.

Non te seruire feci in oblatione, nec laborem tibi præbui in thure.] Sensus est: Nunquam te coegi, vt mihi offerres sacrificia, nec te fatigaui, vt mihi thus & thimiama incenderes. Nõ exegi à te vt argento mihi emeres calamum, cuius odorifero fumo delectares, nec vt mihi victimas offerres. Reiicitur sacrificium sine fide & charitate. Nã sacrificia veteris legis per se Deo non placebant, vt ipse ait in Psalmo, cum patre ita loquens: Sacrificium & oblationem noluisti, aures autem perfeciſti mihi. Holocaustum & pro peccato nõ postulasti, tunc dixi ecce venio. Quem locũ D. Paulus de Christo apertè asserit esse intelligendũ. Est enim Christus vera hostia, quę delet nostra crimina. Et quoniam sacrificia legis peccata nõ delebant, venit Christus vt nostra scelera expiaret, & inueteratam maculam sanguine suo deleret. Nemo est in literis diuinis vel mediocriter versatus, qui nõ videat prædixisse Deum per diuinos suos vates esse legis sacrificia abroganda. Nam per Amos ita ait. Si obtuleritis mihi, holocaustomata & munera vestra non suscipiam. Et per Oseam: Misericordiam volo & non sacrificiũ. Et per Danielem: In dimidio hebdomadis deficiet hostia & sacrificium. Lege totum illud caput, & vobis Danielẽ vaticinantẽ de morte Christi, & de cessatione legalium. Per Malachiã iis verbis Deus Iudæos alloquitur: Non est mihi voluntas in vobis, & munus non accipiam de manu vestra. Ab ortu enim solis vsque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus, & in omni loco offertur nomini meo oblatio munda. Non vult Deus vt offerantur illi hirci & boues, sed munda hostia & purissimum sacrificiũ quod est Christus Deus noster, qui vt ait Esaias, oblatus est quia ipse voluit, vt in ara crucis crimina nostra deleret, in cuius memoriam cotidie in ecclesia consecratur. Cum Christo autem mortuo mortua fuerunt legis veteris sacrificia, & ceremonię & iudicia. Quibus mortuis perspicuum est nouam legẽ succedere debere, de qua Ieremias & Baruch, quos paulò antè citaui, vaticinati fuerunt, quę est Christi legislatoris nostri Euangelium. Hoc præuidens regius vates canebat. Constitue Domine legislatorem super eos, vt sciant gentes quoniam homines sunt. Et in alio psalmo: Etenim benedictionẽ dabit legislator. Qua de re ea poteris videre, quæ 1. & 2. capiteris mandauimus.

Psal.39. Heb.10. Amos.5. Oseæ 6. Dan.9. Mala.1. Infra 53. Psal.9. Psal.83.

Verumtamen seruire me fecisti in peccatis tuis.] Sensus est: sacrificia

ficia veteris legis non delebãt peccata, ideò ego veni vt ea delerem. Peccata mundi in causa fuerũt, vt ego formã serui acciperem, ingentes labores subirem, & meipsum immolarem.

Ego sum, ego sum ipse qui deleo iniquitates tuas propter me.] Sensus est: Tu me seruire fecisti, & ego propter me, quia misericors sum, deleo peccata tua. Ideò D. Ioannes dicebat de Christo: Ecce agnus dei, ecce qui tollit peccata mundi. *Ioan.1.*

Reducme in memoriam, et iudicemur simul.] Sis memor mei, & vide habeásne aliquid contra me, & affer illud in mediũ: contendamus iudicio, & inter nos disceptemus. Vide Dei clementiam. Idem licet aliis verbis dicit per Michæam: Populo meus quid feci tibi, aut quid molest? fui tibi? Respõde mihi. Qua de re disseruimus capite 5. *Mich.6.*

Pater tuus primus.] Nempe Adam peccauit, cùm funestum pomum comedit. Interpretes tui, nempe Moyses & Aaron. Quasi dicat: Non poteris mihi maiorum tuorum sanctitatẽ obiicere, cùm etiam ipsi peccauerint. Per interpretes poteris legis doctores intelligere.

Et contaminaui Principes sanctos.] Hoc est, contaminatos ostendi, vel contaminari permisi Moysem & Aaronem.

Dedi ad internecionem Iacob.] Id est, Occidi Hebræos in deserto ob eorum crimina, permisique vt probris afficerentur, & vt gentes in eos blasphemias iacerent. Vel sic: Dimisi eos, vt in peccata mortifera & blasphemias incideren.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XLIII.

Detraxi vectes vniuersos.] Provectibus in Hebraico est barichim, à verbo barach, quod significat claudere. Vnde baricha quod est nostrum nomẽ, significat vectẽ, quo ostiũ clauditur. Quid autẽ sit detrahere vectes vniuersos, diximus in explanatione. Sed quoniã verbum hoc barach significat etiã fugere, verterũt Septuaginta: Et fusciabo fugientes vniuersos. Et pro eo quod nos habemus, & Chaldæos in nauibus suis gloriãtes, habẽt illi: Et Chaldæi in nauibus vinciẽtur. Vt sit sensus: Ego propter vos ô Iudæi mittã Cyrũ Babylonẽ, & omnes Babylonios excitabo, vt fugiant. Chaldæiq; erunt in suis nauibus vincti, vt ita captiui & ligati ad alias gẽtes transferantur. Cum hac Septuaginta interpretũ trãslatione videtur cohærere versio Pagnini, quæ habet: Et descendere faciã fugitiuos vniuersos. Alij vertũt descẽdere faciam in nauibus omnes

omnes ipsos. Et deriuant nomen hoc à verbo rauach, quod significat respirare, dicunt enim naues appellari banchim, quod vento ducãtur. Ab hoc enim verbo deriuatur rauacha, quod significat ventum & spiritum.

Adipe victimarum tuarum non inebriasti me.] Septuaginta habent: Nec adipem hostiarum tuarum concupiui.

Interpretes tui.] In Hebræo est meli tsecha. Pro quo Septuaginta verterunt: Principes tui. Quos secutus est postea Pagninus. Potest verti: Dulces tui. Debẽt enim principes & prę sules diuinam legem subditis interpretari, & dulcedinẽ quãdam ac lenitatem cum castigatione miscere. Ob eam causam idem vocabulum & dulces principes significat.

Et contaminaui principes sanctos.] In Hebręo est, kodęx, quod etiam significat sanctuarium. Ideo potest verti: & contaminaui principes sanctuarij. Ac si dicat: Ego ô Iudæi abieci vestros sacerdotes, vestras ceremonias & oblationes. Pagninus pro contaminaui vertit, occidam, & rectè quidẽ. Potest etiã rectè transferri: & cessare faciã magistros sanctuarij. Nomen enim sare, quod hic est, magistrum significat, vt Genesis cap. 41. Magister pincernarum. Habes in hoc capite multa loca aduersus Iudęorum infidelium contumaciam. Septuaginta verò habent: Contaminauerunt principes sancta mea. Et vide quid sequatur. Dedi ad internecionẽ Iacob, & Israel in blasphemiam. Nam cùm principes & pręsules contaminant religionem, & in diuina lege violãda tetras fraudes concipiunt, quid sequitur, nisi populi pernicies, & certissima euersio atq; confusio? Vt enim ex eclypsi & defectu solis magna mortalibus gignitur pernicies, sic ex principis & pręsulis deprauatione magnum in subditis oritur excidium.

Gen. 41.

Simile.

Argumentum Capitis XLIIII.

Facit Propheta Christum seruatorem nostrum loquentem, & ecclesiam suam consolantem: inuehitur in idolorum cultores. Promittit liberationem à Babylonica captiuitate.

CAPVT XLIIII.

Ierem. 14. et 46.

ET nunc audi Iacob serue meus, & Israel quem elegi. Hæc dicit Dominus faciens & formans te ab vtero, auxiliator tuus? Noli timere serue meus Iacob, & rectissime quem elegi. Effundam enim aquas super sitientem, & fluentia super aridam. Effundam spiritum meum super semen tuum, & benedictio-

benedictionem meam super stirpem tuam, & germinabũt inter herbas, quasi salices, iuxta præterfluentes aquas. Iste dicet, Domini ego sum, & ille vocabit in nomine Iacob. Et hic scribet manu sua Domino, & in nomine Israel assimilabitur. Hæc dicit Dominus Deus Israel, & redẽptor eius Dominus exercituũ. Ego primus & ego nouissimus, & absque me non est Deus. Quis similis mei? Vocet, annuntiet, & ordinẽ exponat mihi. Ex quo constitui mihi populũ antiquũ. Ventura & quæ futura sunt annuntiet eis. Nolite timere, neque cõturbemini. Ex tunc audire te feci, & annuntiaui. Vos estis testes mei. Nunquid est Deus absque me, & formator quem ego non nouerim? Plastæ idoli omnes nihil sunt, & amantissima eorum non proderunt eis. Ipsi sunt testes eorum, quia non vident, neque intelligunt, vt confundantur. Quis formauit Deum, & sculptile conflauit ad nihil vtile? Ecce omnes participes eius confundentur, fabri enim sunt ex hominibus. Conuenient enim omnes, stabunt & pauebũt, & confundentur simul. Faber ferrarius lima operatus est, in prunis & in malleis formauit illud, & operatus est in brachio fortitudinis suæ. Esuriet & efficiet, non bibet aquam & lassescet. Artifex lignarius extendit normam, formauit illud in runcina. Fecit illud in angularibus, & in circino tornauit illud, & fecit imaginem viri, quasi speciosum hominem habitantem in domo. Succidit cedros, tulit ilicem & quercum, quæ steterat inter ligna saltus. Plantauit pinum, quam pluuia nutriuit, & facta est hominibus in focum. Sumpsit ex eis, & calefactus est, & succendit, & coxit panes, de reliquo autem operatus est Deum, & adorauit, fecit sculptile, & curuatus est ante illud.

Sap.41. Infra 48. Apoc.21. et 22.

Sap.13.

EXPLANATIO.

Et nunc audi Iacob serue meus, & Israel quem elegi.] Vide quanta verborum lenitudine Deus ecclesiam suam alloquatur? Ac si dicat: O Iacob secundum spiritum, ô Israel electe mi, hoc est, ô ecclesia mea audi me, qui te creaui, & ad honorem dignitatisque amplitudinẽ euexi. Si tibi hostis aliquis loqueretur vt falleret, non deberes audire. At cùm ego sim Deus qui in te summa contuli beneficia, debes mẽ attentis auribus audire.

Formans te ab vtero.] Videtur alludere ad id, quod ait Deus per Malachiam Prophetam, Dilexi Iacob, Esau autem odio habui. Quã de re D. Paulus in epistola ad Romanos ita ait: Cùm nondũ nati fuissent, autaliquid boni egissent aut mali, vt secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante dictũ est ei: Quia maior seruiet mĩori, sicut scriptum est: Iacob dilexi, Esau autẽ odio habui.

Mala.1. Rom.9.

Rectissime

Rectissime quem elegi.] Rectissimã appellat ecclesiam, quòd sit, vt ait Paulus, columna & firmamentũ veritatis, & quòd in ea recto animo colatur Deus.

Effundam enim aquas super sitientem.] Eos appellat Deus sitientes & aridos, quos ipse vocauit ad fidem, qui anteà erant sine gratia, & sine cognitione Euangelicæ doctrinæ, quibus aquas gratiæ & spiritualium donorum promittit.

Similitudo. *Quasi salices iuxta præterfluentes aquas.*] Comparat viros iustos arboribus iuxta riuos aquarum plantatis. Nam vt aqua arborem nutrit & confirmat, eamque in sua viriditate conseruat, sic vir iustus satus ad excellentes aquæ diuinæ fluuios, rerumque diuinarum meditatione rigatus alitur ad æternitatem, nullaque aëris siccitate, nullo calamitatum ardore fidei viriditatem amittit. Eam ob causam in psalmo vbi vir rectus & pius describitur sic scriptum est: Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum. Contrà verò impius pulueri arido à vento proiecto in eodem psalmo comparatur.

Psal. 1.

Iste dicet.] Sensus est: Vbique erunt fideles, qui Christiano nomine glorientur, & Israëlitas se esse dicent, etsi ex gentibus nati sint. Est enim Christi ecclesia Israël secundum spiritum. Quidam dicet se esse Christianum, alter fatebitur se esse de ecclesia. Hic scribet manu sua domino. Id est, profitebitur se esse Christianum, & in nomine Israël assimilabitur, hoc est, cognominabit se Israëlitam secundum spiritum, id est, in Christum credentem.

Hæc dicit Dominus Deus Israël.] Loquitur contra idolorum cultores, eos arguit, suámque ipsius potentiam ostendit.

Vocet & annuntiet.] Si aliquod idolum Deus est, clara voce dicat & annuntiet ea quæ præterierunt, narret mihi ordinatim ea quæ facta fuerunt à mundi principio, ex quo constitui mihi populum antiquum, hoc est, Adam & filios eius. Quidam per populum antiquum, angelos intelligunt.

Nolite timere.] Ne paueatis vos fideles mei, nulla vos teneat conturbatio. Nam ego sum qui hæc omnia nota vobis feci: & vos testes estis & scitis me ea prædixisse.

Plastæ idoli omnes nihil sunt.] Id est, fictores & formatores idolorum vani sunt, & nihil valent. Et amantissima eorum, hoc est, simulachra, quæ vnicè diligunt, non proderunt eis.

Quis formauit Deum?] Subaudi nisi demẽs aliquis, qui lignũ & ferrum: colit vt Deum. Non prohibet Deus pingere aut fabricare diuorum imagines ad rudes docendum, animique deuotionem

deuotionem & pietatem excitandum: sed eas imagines adorare, illis latrium cultum tribuere, easque ad hunc finem efficere, est in diuinis literis prohibitum.

Conuenient omnes, stabunt & pauebunt, & cõfundentur simul.] Omnes idolorum fictores & artifices in vltimo iudicio erũt congregati, & timentes suam damnationem erunt confusi. Vel loquitur de aduentu Christi, & tempore euangelicę prędicationis, quando idolorum cultores suam dementiam intelligentes cõfundebantur, & repudiatis idolis ad veritatem conuertebantur.

Faber ferrarius.] Ad confusionem idolatrarum prosequitur quomodo idola formentur. Et vt eorum ostendat vanitatem, eorúmque artificum vilitatem, ait eos ipsos Deos, quos efficit faber ærarius, non posse reficere eum, nec dare, ei potum, licet faber indigeat, esuriat, sitiat, & præ fame atque siti lassescat.

Formauit illud in runcina.] Runcina est fabrile instrumentũ ad leuiganda ligna. Apud Plinium est magna serra, qua arborum moles secatur. Pro angularibus quidam vertit, securibus. Circinus est instrumentum quo circuli vertendo designantur. Appellatur à Lusitanis compasso. Vel capitur hic pro torno.

Medium illius combussit igni, & de medio eius carnes comedit. Coxit pulmentum, & saturatus est, & calefactus est, & dixit: Vah calefactus sum, vidi focum. Reliquum autem eius Deum fecit, & sculptile sibi. Curuatur ante illud, & adorat illud & obsecrat, dicens: Libera me, quia Deus meus es tu. Nescierunt neque intellexerunt: Obliti enim sunt ne videant oculi eorum, & ne intelligant corde suo. Non recogitant in mente sua, neque cognoscunt, neque sentiunt vt dicant: Medietatem eius combussi igni, & coxi super carbones eius panes, coxi carnes & comedi, & de reliquo eius idolum faciam. Ante truncum ligni prosiciam. Pars eius cinis est. Cor insipiens adorabit illud, & non liberabit animam suam, nec dicet: forte mendacium est in dextera mea. Memento horum Iacob, & Israël, quoniam seruus meus es tu. Formaui te, & seruus meus es tu Israël, non obliniscaris mei. Deleui vt nubem iniquitates tuas, & quasi nebulam peccata tua. Reuertere ad me quoniam redemi te. Laudate cœli quoniam misericordiam fecit Dominus, iubilate extrema terræ. Resonate montes laudationem, & saltus & omne lignum eius. Quoniam redemit Dominus Iacob, & Israel gloriabitur. Hæc dicit Dominus redemptor tuus, & formator tuus ex vtero. Ego sum Dominus faciens omnia, extendens cœlos solus, stabiliens terram,

ram, & nullus mecum. Irrita faciens signa diuinorum & ariolos in furorem vertens, conuertens sapientes retrorsum, & scientiam eorũ stultam faciens, suscitans verbum serui sui, & consilium nuntiorum suorum complens. Qui dico Ierusalem, habitaberis, & ciuitates Iudæ ædificabimini, & deserta eius suscitabo. Qui dico profundo, desolare, & flumina tua arefaciam. Qui dico Cyro, pastor meus es, & omnem voluntatem meam complebis. Qui dico Ierusalem, ædificaberis, et templo fundaberis.

Medium illius combussit.] Irridet multis verbis idolorum artifices & cultores.

Obliti sunt.] Non à verbo obliuiscor, sed à verbo oblino. Quasi dicat, sunt eorum oculi circunfœdati. Habent intellectum tenebris circumfusum.

Neque dicet, forte mendacium est in dextera mea.] Tam cæcus est idoli artifex, vt non cogitet, nec secum dicat, id quod efficit esse idolum, & mendacium, & meram vanitatem.

Non obliuiscaris mei] Exigit à nobis Deus, vt eum in animũ teneamus, ne suorum erga nos beneficiorum memoriã vlla vnquam deleat obliuio. Cur excidit ex animo nostro eius memoria, qui nos non obliuiscitur? Qui ait per hunc eũdem prophetam: Nunquid obliuisci potest mulier infantem suum, vt non misereatur filij vteri sui? Et si illa oblita fuerit, ego tamen non obliuiscar tui, ecce in manibus meis descripsi te. Id intelligens Dauid dicebat in psalmo: In æternum non obliuiscar iustificationes tuas. Omnes qui Deũ obliuiscũtur, in æternas tenebras relegantur. Ideo dicitur in psalmo: Conuertantur peccatores in infernum, omnes gentes quæ obliuiscuntur Deum. Sed quoniam multi Deum obliuiscuntur, ait Deus per Ieremiã: Populus meus oblitus est mei diebus innumeris. Vult Deus vt eius mysteria cogitemus, & memoria sæpenumero repetamus, vt ex hac meditatione fructum salutarem comparemus. Vt enim medicę potiones tum sanitatem conferunt, cùm in stomacho calore naturali digerũtur: sic diuina mysteria tum maximè medentur nostris animis, cum in ipsis meditationis ac memoriæ calore veluti concoquuntur.

Infra 49.

Psal. 118.

Psal. 9.

Ierem. 2.

Simile.

Reuertere ad me, quoniam redemi te.] Quoniam ego sum Deus delens iniquitates tuas, & teipsum redimens, reuertere ad me, falsosq; deos derelinque, quoniam vnus est tantùm Deus. Summa totius huius capitis est ostendere vnicum esse Deum. Sunt quædã specula tali artificio fabricata, vt vnius tantùm rei multas imagines repræsentẽt. Talis erat gentiliũ

Simile.

opinio

opinio & secta, quæ cùm vnus tantùm sit Deus, multos ac varios deos esse dicebat: nostra autem fides est verum ac fidele speculum, quæ proprium Deum vnicum & verum ostẽdit, trinum in personis, vnum in essentia. Si gentium Philosophi & poëtæ hoc speculũ haberent, nunquam multos esse Deos affirmarent. Videmus nunc per speculum in ænigmate, ait Apostolus, tunc autẽ facie ad faciem. Att igitur Christus: Cur ô homo me dereliquisti, cur à me animũ alienasti? Si vis viuere, ego sum vita: si comedere, ego sum cibus: si bonum, ego sum summum bonũ. Reuertere igitur ad me, quoniam te redemi, quoniam te summo precio comparaui, quoniã pro te alapas, flagella, acerbissimos cruciatus tuli, quoniam pro te vitam fudi, & me in ara crucis hostiam deuoui. Cur igitur me fugis? cur ad me non reuerteris? Vide Christi Dei nostri immensam pietatem & infinitam charitatis abundantiam. Hîc locus docet apertissimè falsum esse, semper in homine esse & manere peccatum, etiam post baptismum, cum hîc Deus dicat: Deleui vt nubem iniquitates tuas, & quasi nebulam peccata tua. 1. Cor. 13.

Laudate cœli.] Meminit propheta redemptionis humanæ per Christum, nunc ob tam insigne & admirabile beneficiũ inuitat creaturas ad Dei laudem, & gratiarum actionem concinendam.

Extendens cælos solus.] Ex hoc loco colligunt nonnulli, angelos non fuisse creatos antequam cœlum & terra crearẽtur. Sed ego non video quonam modo hoc colligatur. Imò Gregorius Nazianzenus & Diuus Hieronymus asserunt, angelos fuisse creatos ante mundi creationem, quam Moyses literis mandauit. Alij aliter sentiunt. Quæ nam autẽ harũ duarum opinionũ sit vera, ego me ingenuè fateor ignorare.

Conuertens sapientes retrorsum, & scientiam eorum stultam faciens.] Facio vt sapientes mundi suis consiliis fruſtrentur, eorúmque scientia in stultitiam vertatur. Ostendit Deus potentiam suam, & nullam esse sine eo veram sapientiam. Id quod Diuus Paulus apertè asserit in epistola prima ad Corinthios cap. 1. & 3. Qua de re ea poteris videre, quæ suprà annotauimus cap. 5. & cap. 24.

Suscitans verbum serui sui.] Bona quæ propheta, & quilibet seruus Dei loquitur, Deus ea inspirat. Quasi dicat, Deus sapientiam mundi stultam facit, & suos seruos veram sapientiam docet. Et consilia atque vaticinia suorum nuntiorum, hoc est, suorum prophetarum complet & perficit.

Qui dico, Ierusalem habitaberis.] Quando Esaias hæc literis mandauit, nondum Hierosolyma erat euersa à Babyloniis. Et iam prædicebat eam esse reædificandam, quoniam præsciebat eam esse euertendam.

Qui dico profundo desolare, & flumina tua arefaciam.] Sensus est: Ego sum ille, qui dico mari vt aresicat, & qui sum eius flumina siccaturus. Nomine profundi siue maris intelligitur Babylon, quæ ita dicta est, quòd abundaret aquis, & in valle sita esset, aut certè propter eius magnitudinem, vt alibi annotauimus. Per flumina Babylonis, mundi opes, & deliciæ significantur, quæ instar fluminum mouentur & fluunt, nec in eodem statu permanent, donec in mari mortis finiantur. Nos autem iuxta hæc flumina non gestiamus lætitia & falso gaudio, sed recordatione cœlestis Sionis vim lachrymarũ fundamus. His verbis prædicit propheta euersionem Babylonis per Cyrũ, eiusque opum & imperij naufragium. Ideò subdit: Qui dico Cyro: pastor meus es, & omnem voluntatem meam complebis: Acsi dicat: Ego sum Deus qui inspiro Cyro regi Persarum, vt Babylonem euertat, & Hebræos in patriã suã liberos mittat. Hęc omnia impleta esse liber Esdrę testatur. Huius Cyri meminit Xenophon, Herodotus, Iustinus, & alij antiqui Historiographi. Eũ vocat hoc in loco Deus pastorem suum, quoniam Israëlitas congregauit, & in patriam suam honorificè reduxit. Ille nanque potest pastor appellari, non qui subditos dispergit, sed qui eos congregat, & in patriam suam, cœlestem Hierosolymam ducit: qui eos nõ Babylonis, sed Sionis facit esse cultores, non in ima confusione, sed in alta specula habitantes.

Esdr. 1.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XLIIII.

Rectissimè quem elegi. Septuaginta habent: Dilecte Israël quem elegi. In Hebraico est vixurun, à verbo iaxar, quod significat rectum esse. Sed Septuaginta intelligentes eos esse à Deo dilectos, qui recti sunt, & ad rectam rationis normam actiones suas dirigunt, pro rectissimo dilectum posuerũt. Ille autem est à Deo odibilis qui spiritu curuo, obliquo & retorto ducitur. Ideò Dauid spiritũ rectũ in visceribus suis innouari à Deo vehemẽter petebat. Ille spiritus dicitur curuus, qui peccatorũ pondere effrenatique appetitus tractu ac consensu deprimitur & inclinatur & malitia regyratur, & con-

Psal. 50.

tos-

torquetur. Ex quo fit, vt nihil rectè iudicet. Vt enim qui per scalam cochleæ ascendit, licet sit rectus, tamen quoniam per circuitū ambulat, videtur esse circunflexilis, sic quicquid intellectum cōtortum & regyratum ingreditur, licet sit rectū, iudicatur retortū. Est enim spiritus scelerati & malitiosi hominis cochlea, quia nihil rectè potest ascendere. At vir rectus rectè iudicat & incedit, estque Deo dilectus. Vnde verbū hoc iaxat, quod significat rectum esse, significat etiam placere. Ita capitur primo Regum capite. 18. Placuit sermo in oculis Dauid. His rationibus adducti Septuaginta pro rectissimo dilectum verterunt. *Simile.*

Formauit illud in runcina.] Pro runcina est in Hebræo, ſæræd, quod nomen teste Reuchlino significat etiam cretam, hoc est terram tenacem, qua vestes mundantur. Hac ratione ducti quidam vertunt: Designat illud rubrica, hoc est filio rubrica aut creta infecto. Pro quo Pagninus dixit: Formauit illud filo Phœniceo, hoc est, purpurei coloris, quo fabri lignarij signant ligna incidenda.

Pars eius cinis est.] Potest etiam verti: Pascit cinerem. Et ita vertit Pagninus. Acsi diceret, Qui conflat idolum, frustra laborat. Illi cinerem pascunt, qui rem inanem & inutilē moliuntur, in eamque studium & operam conferunt. A quibus natum est id, quod iam tritum est vetustate Prouerbium, Arenæ semina mandant.

Qui dico Cyro: pastor meus es.] In Hebraico est, Qui dico Cyro roi, à verbo raah, quod significat pascere, vt Esaiæ. 5. Et pascentur agni iuxta ordinem suum. Vnde in psalmo vigesimo secundo: Dominus regit me & nihil mihi deerit, potest rectissimè verti: Dominus pascit me, & nihil mihi deerit. In loco pascuæ ibi me collocauit. Diuus Hieronymus transtulit: Dominus pastor meus, &c. Cùm autē hoc sit perspicuū, mirandum videtur cur Septuaginta nullam hoc in loco pascendi nec pastores mētionē fecerint. Ita enim habēt: Qui dico Cyro vt sapiat. Sed existimo eos, hoc ex industria & nō sine mysterio feciſſe: Quoniā qui pastor est, sapiēs esse debet. Ideò Deus per Oseam prophetā ita ait: Quia tu scientiā repulisti, repellā te, ne sacerdotio fungaris mihi. Numerat eodem capite Deus mundi ægritudines, & inter eas ponit ignorantiam sacerdotum & pastorum. Hęc est magna & periculosa phrenesis & mortifera ægritudo. Quonam enim modo alios leuabit, qui iacet in erroribus prostratus? Qui fieri potest vt alios illuminet, qui est cæcis tenebris circunfu- *Osee 4.*

sus? Quomodo erũt riui puri si fons est tetra spurcitia & pestilente veneno coinquinatus? Sed de iis hactenus: Quoniã satis explanatum esse à me arbitror aliis in locis huius operis, quàm sit pastoribus necessaria scientia, & diuinarum literarum cognitio.

Argumentum Capitis XLV.

Prædicit Esaias liberationem Iudęorum à Babylonica captiuitate per Cyrum regem Persarum. Et assumpta occasione aperit mysterium liberationis humanæ à peccato per Christum Deum nostrum.

CAPVT XLV.

Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro, cuius apprehendi dexteram, vt subiiciam ante faciem eius gentes, & dorsa regum vertam. Et aperiam coram eo ianuas, & portæ non claudentur. Ego ante te ibo, & glorioſos terræ humiliabo. Portas æreas conteram, & vectes ferreos confringam. Et dabo tibi thesauros absconditos, & arcana secretorum, vt scias quia ego Dominus, qui voco nomen tuum Deus Israel, propter seruum meum Iacob & Israel electum meum. Et vocaui te nomine tuo, assimilaui te, & non cognouisti me. Ego Dominus, & non est amplius. Extra me non est Deus. Accinxi te, & non cognouisti me, vt sciant hi qui ab ortu solis, & qui ab occidente, quoniã absque me non est Deus. Ego Dominus, & non est alter formans lucem et creans tenebras, faciens pacem et creans malum. Ego Dominus faciens omnia hæc. Rorate cæli desuper, et nubes pluant iustum, aperiatur terra et germinet saluatorẽ. Et iustitia oriatur simul. Ego Dominus creaui eum. Væ qui contradicit factori suo, testa de Samiis terræ. Nũquid dicit lutum figulo suo, quid facis? & opus tuum absque manibus est. Væ qui dicit patri quid generas? & muleri, quid parturis? Rom. 9. Hæc dicit Dominus sanctus Israel, plastes eius. Venturainterrogate me super filios meos, & super opus manuum mearum mandate mihi. Ego feci terram, & hominem super eam creaui. Ego & manus meæ tetenderunt cœlos, & omni militiæ eorum mandaui. Ego suscitaui eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam. Ipse ædificabit ciuitatem meam, & captiuitatem meam dimittet, non in precio neque in muneribus, dicit Dominus Deus exercituum. Ier. 18.

EX-

EXPLANATIO.

Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro.] Volēs Deus Babyloniam euertere ob eius superbiam, intemperantiam, effrenatas cupiditates, cæteráque vitia, & Hebræos, qui ibi captiui detinebantur liberare, & in pristinā dignitatem reducere, euexit Cyrum ad regiam dignitatem, vt eo ministro compleret suū consilium, quo Hierosolyma esset restaurata, & templum ad pristinū statū restituтū. Et quoniā solebant Iudæi reges suos vngere, & hæc vnctio erat apud eos insigne regię dignitatis, quemadmodum apud nos sceptrum, & diadema seu corona, ideò Deus hoc in loco appellat Cyrum Christum, hoc est, vnctum, & appellat eum suum, quoniam ipse eum extulit, & ad hunc affectum eum ad regiam dignitatem perduxit.

Cuius apprehendi dexteram.] Præteritum pro futuro. Nam inter hanc Esaiæ vaticinationem & ortum Cyri multi anni interfluxerunt. Est igitur sensus. Ego eum adiuuabo, vt vincat gentes & reges. Lege historias Græcorum & Latinorū, & inuenies impletam fuisse hanc vaticinationem.

Dabo tibi thesauros absconditos.] Faciam vt potiaris thesauris in vrbibus, quas tuo imperio subieceris, absconditis. Et arcana secretorum, hoc est, ea, quæ in secretis locis abstrusa sunt. Hoc refertur ad eos thesauros, quos victi fugientes abscondebant, ne à Cyro inuenirentur. Testantur historię Cyrum potitum fuisse thesauris Crœsi regis magni, & diuitiis affluentis, ad quos fortasse hæc referuntur. Lege Herodotum libro primo suæ historiæ.

Qui voco nomen tuum.] Subaudi priusquam nascaris. Narrat Iosephus lib. 11. Antiquitatum legisse Cyrum propheriā hanc, vbi suum nomen multis annis antequàm nasceretur, à propheta prędictum vidit, & eam ob causam Iudæos quasi Dei familiares amore prosecutum fuisse.

Vocaui te nomine tuo.] Ostendi velle me tibi fauere. Assimilaui te nonnullis seruis meis, quos priusquam nascerentur nominaui. Vel assimulaui te, hoc est, cognominaui te. Non solū te vocaui Cyrum, sed etiam regem antequam esset editus in lucē. Tu autē nō cognouisti me: quin potius idola coluisti.

Accinxi te.] Id est, dedi tibi fortitudinē, vt magna & excelsa tibi proponeres.

Vt sciant hi qui ab ortu solis, & ab occidente, &c.] In Esdræ volumine scriptum legimus scripsisse Cyrū ad regna sua, Deum Israēlis esse Deum cœli. Et ob restaurationem Hebræorum fuit Deus multis gentibus notus.

Formans lucem & creans tenebras faciens pacem & creans malum.] Sensus est: Ego, ait Deus, sum ille qui facio diem & noctem, pacem, & bellum: Poteris per diem prosperitatem intelligere, per noctem verò aduersitatem. Sed aduerte. Non dicit, faciens pacem & creans bellum, sed faciens pacem & creans malum. Bellum appellat malum. Quid enim melius dulci pace? quid peius crudeli bello? Dicitur autem Deus creare malum, quia permittit illud fieri, non quòd Deus malum culpæ efficiat. Dicitur tamen facere malum pœnæ, quòd puniat delinquentes. Sic intelligitur id quod ait Amos prophe-
ta: Si erit malum in ciuitate quod Deus non fecerit? Ait igi- *Amos.3.*
tur Deus: Ego qui Iudæos afflixi, eos recreabo, & ad antiquũ decus restituam. Fuerunt in tenebris, nunc erũt in luce. Oppressi sunt bello, nunc delectabuntur pace.

Rorate cæli desuper, & nubes pluant iustum.] Prædicebat diuinus vates venturum esse Cyrum, qui Babylonios propter eorum scelera, & in omni vitiorũ genere effrenatam immanitatem, & superbiã everteret, & oppressos ab illis Israẽlitas atq; ab importuno tyrãno exagitatos eriperet, atq; ad patriã reduceret, ex qua fuerant pulsi & egressi, magnis tempestatibus iactati, & à Babyloniis in miserã seruiturẽ adducti, propter eorũ deprauatos mores & neglectã pietatẽ. Cùm enim Deum, qui in eos summa & innumerabilia beneficia contulerat, colere deberent, eo derelicto in rebus humanis spẽ posuerunt terũ suarum, suámque ipsorũ dignitatẽ, & nominis amplitudinem & splendorem maculare voluerunt. At miser tus eorum Deus voluit eos per Cyrũ regem Persarũ ad pristinam dignitatẽ reuocare. Cùm autem diuinus vates, loquetur de Cyro liberatore, eleuatus est spiritu, & vidit mẽtis oculis alium liberatorẽ, qũi multò illustrior & excellentior venturus erat, cuius vmbrã in Cyro contemplabatur. Et de terreno, de quo vaticinabatur, se transfert ad cœlestẽ, ad filiũ Dei vnigenitũ, qui sumpta humana carne ex sacratissimo ad mirãdę virginis vtero nascererur, & genus humanũ propter peccatum à cœlesti Hierosolyma pulsum, & in regione Babylonica, hoc est in mundi huius cõfusione constitutũ eriperet eiusque res afflictas & iacentes erigeret, illudq; ad æternam Hierosolymã verã promissionis patriãreuocaret. Cũ igitur propheta hæc animo cõspiceret, has voces emisit: Rorate cœli desuper, & nubes pluant iustũ, aperiatur terra, & germinet saluatorem. Acsi diceret: Ardenter desidero huius diuini seruatoris aduentũ. Ideò emittite vos ô cœli rorẽ illum, qui terram

rã præ nimia siccitate sterilem humectet, & frugiferã reddat. Veniat iam Christus, qui terrã infœcundam, qui peccatores sine virtute, nullum fructũ pietatis ac religionis ferentes fœcundet. Et nubes pluãt iustum, nimirum illum, qui homines iustificet. Hic est iustus ille, de quo alio in loco per hũc eundẽ prophetã ait Deus: In scientia sua iustificabit ipse iustus seruos meos multos, & iniquitates eorũ ipse portabit. De quo ait Apostolus in epistola 1. ad Corinthios: Factus est nobis sapientia, & iustitia, & sanctificatio, & redemptio. Pluãt igitur nubes iustũ, & aperiatur terra, & germinet saluatorẽ. Terra illa sanctissima Maria semper virgo aperiatur aratro Spiritus sancti. Consentiat & dicat Gabrieli angelo: Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbũ tuum, & sic germinet & pariat saluatorẽ Christũ verum Deũ & verum hominẽ. Ostendunt hęc verba quanto desiderio aduentus Christi flagraret Esaias. Lege diuinas literas, & videbis quã ardentibus suspiriis ab imo pectore eductis petebant antiqui patres aduentum Christi saluatoris nostri, in quo omnis eorum spes erat constituta. Apud hunc eundem prophetam dicebãt: Vtinam dirumperes cœlos, & descenderes. Et Dauid. Ostende, inquit nobis Domine misericordiam tuam, & salutare tuum da nobis. Et eius filius Salomon in Cãticis facit congregationem fidelium loquentem, & iis verbis Christi aduentum desiderantem: Osculetur me osculo oris sui. Id quidem est, quod dicebat Christus discipulis suis. Dico enim vobis, quod multi prophetæ & reges voluerunt videre, quæ vos videtis, & non viderunt, & audire, quæ auditis, & non audierunt. Erat prius vẽtura illustrissima illa virgo summis laudibus efferẽda, quę vniuersi creatorem & conseruatorem mundum pugillo continentẽ mirabiliter conciperet, & pareret, suisq; brachiis amplecteretur. Vnicornis est animal admirabile, quod cornu suo aquas veneno contaminatas attingẽs salubres reddit, & vaket ad diuersa morborũ genera depellenda. Narrãtq; authores cõgregari multos venatores ad vnicornẽ capiendũ, qui eũ clamoribus obtundunt; at non posse capi nisi quędã pulchra virgo sedeat in campo, ad quam vnicornis veniat, in cuius sinu quiescat, & ita capiatur. Christus est cœlestis vnicornis, iuxta id quod dicitur in psalmo: Et dilectus quemadmodum filius vnicornis. Quem locũ Diuus Augustinus de Christo interpretatur. Et Origines in commentariis in librum Numerorum per vnicornem christum intelligit, quemadmodũ etiam per leonem, agnum, & ouem, significatur. Est igitur

Infra 53.

1. Cor. 1.

Infra 64. Psal. 84. Cant. 1.

Luc. 10.

Psal. 28.

Christus ille diuinus vnicornis, qui cornu suæ potentiæ venenum depellit, qui morbis animi medetur, in quo habemus promptum & salutare remedium ad ægritudines omnes curandas. Venatores fuerũt viri illi illustres veteris testamenti, qui ad eum clamabãt vt veniret. Quemadmodum facit hoc in loco Esaias. At non sat erat eos vociferari, & ad cœlũ ex inflammato pectore ardentes voces emittere, sed ventura erat pulchra illa virgo sanctissima Maria, hominum generis reparatrix, in cuius vtero Filius Dei summus ille vnicornis reclinaretur. Hæc est terra illa sacratissima, de qua dicitur in
Psal.84. psalmo: Et terra nostra dabit fructum suum. Et de qua hoc in loco ait Esaias: Aperiatur terra, & germinet saluatorem.

Et iustitia oriatur simul.] Sensus est: Oriatur iustus & statim pariter oriatur hominũ iustificatio. Natus Christus cœpit statim homines iustificare. Et confestim adduxit pastores ad præsepium, & Magos ab oriente, qui eum adorarent, eique munera offerrent.

Ego Dominus creaui eum.] Ostendit Deus his verbis Christum concipiendum de Spiritu sancto absque opera viri. Ponitur præteritum pro futuro, more prophetico. Quasi dicat cœlestis pater: Ego Dominus creaturus sum mundi seruatorẽ. Loquitur de Christo secundum humanitatẽ. Nam secundum diuinitatem filius à patre est, nõ factus, nec creatus, sed genitus. Et quanquam sit minor patre secũdum humanitatẽ, est tamen æqualis illi secundum diuinitatem. Hic igitur qui conceptus est de spiritu sancto, & natus de Maria semper virgine, fuit in illo lapide adumbratus, qui, vt est apud Da-
Dan.2. nielem, abscissus est de monte sine manibus, de quo hic ait Deus: Ego Dominus creaui eum.

Væ qui contradicit factori suo.] Postquam propheta clamauit, & ardens desiderium aperit, quo aduentus Christi tenebatur, eos arguit, qui factis Dei offenduntur, & cum eo cõtendunt, diuinam prouidentiam calumniantes, eisque æternam damnationem minatur.

Testa de Samiis terræ.] Alludit ad vasa Samia à Samo insula dicta. Nonius inquit Samium esse testum. Aspicis quàm fragilis & imbecillus sit homo, qui teste figuli comparetur.
Ierem.18. Vnde Ieremias ait: Ecce sicut lutum in manu figuli, sic vos
Psal.2. domus Israel in manu mea. Et Dauid: Tanquã vas figuli cõfringes eos. Et Apostolus scribens ad Corinthios: Habemus
1.Cor.4. thesaurum istum in vasis fictilibus. Ait ergo propheta: Nunquid dicit lutum figulo suo: Quid facis? Quasi dicat non. Et

opus

opus tuum absque manibus est, hoc est, non dicit opus esse absque manibus factum, nec insurgit in artificem. Cur tu igitur homo cõtendis cũ Deo, qui te fecit, illiq; contradicis.

Væ qui dicit patri.] Sic filius non debet dicere patri aut matri, Cur me genuisti, multò minus vilis creatura summo creatori.

Ventura interrogate me super filios meos.] Quærite à prophetis meis ea, quæ ventura sunt Israëlitis filiis meis. Et super opus manuum mearum mandate mihi, hoc est, præcipite prophetis meis, vt vobis ea, quæ ego feci, annuntient. Cũ igitur ego per vitos sanctos vobis dicam ea, quę præterierũt, & ea, quæ futura sunt, quod idola facere non possunt, quare mihi contradicitis, illis autem aquiescitis?

Et omni militiæ eorum mandaui.] Ego sum qui impero cœlorum exercitui. Per militiam cœli poteris intelligere angelos, vel sydera, vt sit sensus: Ego sum syderum moderator & rector, mihi obediunt. Ego illis præcipio vt orbes suos, circulósque conficiant celeritate mirabili, & suos certos & æquales motus immutabili constantia conseruent. Vel sic: Ego sum ille, qui stellas omnes feci, iussi enim, & factæ sunt. Qui igitur cœlos feci, & stellas in illis miro ordine collocaui, cur non potero creare Cyrum qui Babylonem euertat, & voluntatem meã adimpleat? Vel sic, & melius: Ego qui mũdum creare potui, potero eum etiam redimere. Ideò nemo existimet impossibile me mittere filium meum, qui mundi confusionem euertat, & homines ad cœlestem Hierosolymam reducat.

Ego suscitaui eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam.] Dixerat fore, vt Cyrus euerteret Babylonem, & Hebræos captiuos in libertatem vindicaret? Nunc aliis verbis hoc significat. Ait igitur Deus. Ego suscitaui eum, nimirum Cyrũ ad iustitiam. Et omnes eius vias planas faciã & expeditas. Hic ædificabit mihi Hierosolymam, & populum meum captiuum, in patriam liberum mittet. Hoc autem faciet ille nullis muneribus adductus, sed quia ego hoc illi inspirabo. Hæc quæ aliquo modo ad Cyrũ possunt referri, multò melius & clarius ad Christum referuntur, qui captiuos scelerúmque vinculis ligatos liberauit, & Hierosolymam militantem, hoc est ecclesiam, super firmam petram construxit: qui Babylonẽ eiusque tyrannum, hoc est, mundum & diabolum vicit, & de morte triũphauit. Hæc intuebatur propheta, cùm hæc diceret, & hæc præcipuè intẽdebat. Nã si attentius volueris considerare,

siderare, videbis hæc nõ de Cyro sed Christo apertissimè cõ uenire. Quonam modo enim fieri potest vt Cyrus sit iustus ille, de quo hic vaticinatur Esaias, quando dicit ex persona Dei: Ego suscitaui eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam, cùm ipse non fuerit iustus, nec omnes eius viæ directę. Quanquam in Hebræos magna contulerit beneficia, ob quę non solùm in diuinis literis commendatur, sed in humanis à gentilibus à quibus tandiu laudabitur, quandiu veterum annalium monimenta permanebunt, tamẽ ad extremum vertit omnia, quoniam fuit in Deum impius, & in homines crudelis, & iniuriosus, incidens in imperiorum inanisque gloriæ cupiditatem. Et eam ob causam fuit miserè in bello quod iniustè parauerat, extinctꝰ, cui quidem ad summam, sed inanẽ & falsam mundi gloriã, florescenti ferro erepta vita est. Et ad maiorem eius ignominiam non fuit occisus ab aliquo viro fortitudine præstante, sed à quadam muliere Scytharum regina, quæ Tomyris appellabatur. Et ferunt fuisse eius caput in vtrem plenum humano sanguine proiectum, eique reginam dixisse: Implere sanguine sitibundum caput. Diodorus & Trogus & alij hanc Tomyridem Scytharum reginam dicunt fuisse. At Herodotus Massagetarum reginam eã appellat, ait tamen esse nonnullos afferentes Massagetas esse quandam Scythicam nationem. Hìc aspicis quàm malè mũdus respondeat hominum spei & desiderio. Volebat Cyrus alteram Babylonis turrim construere, hoc est, mundi gloriã comparare, eámque in sublimè efferre, sed confusæ sunt linguæ. Nam quando à mundo vnum petebat, alterum mũdus illi dabat. Petebat gloriam, & mundus porrexit illi infamiã: petebat vitam, & tulit mortem. Et ita cecidit ædificium cõtra cœlum erectum & constructum. Tales sunt omnes, qui honores & dignitates iniustè quærunt. Nã ea, quæ hoc modo consequũtur, postea ignominiosè amittũt. Sunt enim mũdi ſtatus veluti puerorum iudus. Vt enim pueri constituunt regem, cui obediunt, sed finito ludo eum irrident, & alapis petunt, sic mundus multos eleuat ad honores & dignitates, sed sublatis illis eos miserè deprimit, nullum illis vestigium pristinæ gloriæ relinquens. Et ita obscuratur mundi gloria, & in ignominiam conuertitur. Quod Cyro accidit ob eius superbiam & immanitatem. Ex quo apparet hæc non de eo sed de Christo Deo nostro intelligi, quæ hoc in loco Esaias noster literis mandauit, vt paulò pòst clarius innotescet.

Simile.

Simile.

Hæc dicit Dominus: Labor Aegypti & negotiatio Aethiopiæ, & Sa-

& Sabaim viri sublimes ad se transibunt, & tui erunt. Post te ambulabunt, vincti manicis pergent, & te adorabunt, teque deprecabuntur. Tantum in te est Deus, & non est Deus absque te. Verè tu es Deus absconditus Deus Israël saluator. Confusi sunt & erubuerunt omnes simul, abierunt in confusione fabricatores errorum. Israël salvatus est in Domino salute æterna. Non confundemini, & non erubescetis vsque in seculum seculi, quia hæc dicit Dominus creans cælos. Ipse Deus formans terram, & faciens eam ipse plastes eius: Non in vanum creauit eam, vt habitaretur formauit eam. Ego Dominus & non est alius. Non in abscondito locutus sum, in loco terræ tenebroso. Non dixi semine Iacob frustra, quærite me. Ego Dominus loquens iustitiam, annuntians recta, Congregamini & venite & accedite simul, qui saluati estis ex gentibus. Nescierunt qui leuant lignum sculpturæ suæ, & rogant Dominum non saluantem. Annuntiate & venite, & consiliamini simul. Quis auditum fecit hoc ab initio? Et tunc prædixi illud: Nunquid non ego Dominus? Et non est vltrà Deus absque me. Deus iustus & saluans non est præter me. Conuertimini ad me, & salui eritis omnes fines terræ, quia ego Deus, & non alius, In memetipso iuraui: Egredietur de ore meo iustitiæ verbum, & non reuertetur, quia mihi curuabitur omne genu, & iurabit omnis lingua. Ergo in Domino dicet: Meæ sunt iustitiæ & imperium. Ad eum venient, & confundentur omnes qui repugnant ei. In Domino iustificabitur, & laudabitur omne semen Israel. *Rom.14. Philip.2.*

Hæc dicit Dominus: Labor Aegypti.] Promittit Deus his verbis Cyro imperiũ Aegyptiorum, Aethiopũ & Sabaimorũ. Est autem Sabaim trans Aethiopiam. Sed hoc ad Christum potius refertur, cui cœlestis pater promittit, has regiones, & per eas intelligit alias omnes euangelium susceperas, eiusq; imperio subiiciendas. Id etiã dicit in Psalmo. Postula à me & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Sed aduerte, & verba Prophetæ perpende. Poterat quidẽ dicere: Aegyptus & Aethiopia ad te venient, te adorabunt, & deprecabuntur. Sed ait: Labor Aegypti & negotiatio. Athiopię ad te transibũt. Acsi dicat: Qui Aegypti laboribus fatigãtur, & Aethiopiæ negotiationes exercẽt, ad te transibunt. Vt ostẽdat graue esse iugum diaboli, & eos, qui sub eo militant labore & negotiatione opprimi & vexari. Sed repudiatis idolis & sceleribus ac superstitionibus relictis, labor peccatorum conuertitur in illam requiem, de quâ Christus ait: Venite ad me omnes, qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos, & inuenietis requiem animabꝰ vestris, iugum enim meũ suaue est, & *Psal.2. Matt.11.*

est,& onus meũ leue. Et negotiatio Æthiopiæ in negotiationem Hierosolymæ conuertitur, hoc est, mundi, humanarũq; rerum negotiatores ad animorum, rerumque cœlestium negotiationem se transferunt. Est enim omnis bonus Christianus negotiator, de quo Christus ait apud Matthæum: Simile est regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas: inuẽta autem vna pretiosa margarita, abiit, & vendidit omnia quæ habuit & emit eã. Et apud Lucam: Negotiamini dum venio. Nõ igitur Christus à peccatoribus auferet officium, sed mutat materiam. Qui erant sub iugo diaboli, sunt sub Christi iugo. Qui negotiabantur, non desinunt officium, sed mutant negotiationem. Matthæus negotiator erat rerum corporearum. At fecit eum Deus negotiatorem animorum. D. Petrus erat piscator piscium, sed fuit factus hominum piscator. Non ei Christus abstulit officiũ, sed materiam mutauit. Magdalena nõ amisit officiũ amãdi, sed amorem humanum in diuinum conuertit.

Matth.13.

Luc.19.

Tantum in te est Deus, & nõ est Deus absque te. Verè tu es Deus absconditus.] Hic aspicis apertissimè Propheram à Cyro liberatore terreno se transtulisse ad Christum liberatorem diuinum, quod antea dixeramus, perspicuum est enim & clarius luce meridiana, hoc non de Cyro dici, sed de Christo. Ille est enim Deus, & absque eo non est Deus, & Deus est in eo. Ipse enim ait apud Ioannẽ: Non credis, quia ego in patre, & pater in me est? Verba quæ ego loquor, à meipso non loquor, pater autem in me manens ipse facit opera. Et alio in loco, Ego, inquit, & Pater vnũ sumus. Sed vide quàm planè, quã apertè Esaias hoc in loco affirmet Christũ esse Deum. Verè, inquit, tu es Deus absconditus. Poterat quidẽ dicere: Tu es Deus abscõditus. Sed appositi particulam affirmantẽ, verè, vt dilucidè firmiter & assueueranter Christi numen ostenderet. Appellatur autem Christus Deus absconditus propter assumpti corporis sacramentum. Voluit enim Deus in humana forma delitescere & abscondi, vt corpore suo impetus sceleratorum hominum ferret, & morte sua nos è mortis vinculis liberaret. Hic est illa sapientia, de qua ait Apostolus: Loquimur Dei sapientiam, in mysterio, quæ abscondita est. Hic est ille Dei filius, de quo ait diuinus psaltes in noni psalmi inscriptione: Pro occultis filij: Occultabatur enim diuinitas in humanitate. Hic est thesaurus ille absconditus, de quo ipse ait apud Matthæum: Simile est regnum cœlorum thesauro abscondito in agro. Et de quo ait Abacuc propheta. Ibi, ni-

Ioan.14.

Ioan.10.

1.Cor.2.

Abac.2.

mirum-

mirũ in cruce, abscondita est fortitudo eius. Et quoniam bonum est communicabile, vt ait Dionysius, sui ipsius diffusiuum, voluit summum bonum summè se hominibus cõmunicare. Sumpsit nostram naturã, versatus est inter homines, mortuus est pro illis, & seipsum in admirabili eucharistię sacramento nobis reliquit, vt semper nobiscum esset, & summè seipsum nobiscũ communicaret. In illa hostia consecrata verè est Deus absconditus. Quę poterat maior excogitari cõmunicatio? Quod maius beneficium? quæ maior amoris abundantia? Quod munus aut magnitudine admirabilius, aut fructu salutarius, aut amplitudine magnificẽtius? Adoro te hostia consecrata, adoro te Christe fili Dei viui, qui te pro salute nostra hostiam salutarem deuouisti, & vt tuam erga nos immensam charitatem demonstrares, corpus tuum sanctissimũ in cibum & sanguinem tuum pretiosissimum in potum, sub specie panis & vini sumendum nobis reliquisti, & sub modici panis specie tu Christe sancte verus Deus & verus homo contineris. Ideo ego dico cum Propheta: Verè tu es Deus absconditus. Tu es sub accidentibus absconditus, & inuisibilis visibiliter à nobis sumeris aliena specie ocultatus. Et ita sumptus peccata deles, animã expias, gratiam tribuis, virtutes auges, & sumẽtes admirabilibus gratiarũ ornamentis decoras, & ad veram dignitatis amplitudinem perducis. At qui mãducat & bibit indignè, vt verbis Paulinis vtar, iudicium sibi manducat & bibit. Vt enim incensus ignis in stagnum gelidarũ aquarũ coniectus nõ inflammat aquas, quin potius earum frigiditas & regelatio ignem extinguit, sic qui ignẽ illum excellẽtissimum summi amoris Christi, qui in illo admirabili sacramento realiter continetur, coniicit in frigida & regelata viscera animæ suę, non seipsum inflammat, nec prunæ illæ diuinæ in tali anima ignem claritatis accendunt, quin potius scelerum frigiditas ignem extinguit, hoc est, quantum in se est, impedit effectum sacramenti, quod est animas diuino amore incendere, studioq; immortalitatis inflammare, atq; vitam æternam tribuere. Ipse enim Christus apud Ioannem capite 6. ita ait: Ego sum panis viuus, qui de cœlo descendi: si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in ęternum: & panis quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita. Ne existimes Christum contaminari, quando ab iniquis impurisque hominibus sumitur. Nã, vt diui Athanasii vtar similitudine, quemadmodum Sol etsi immunda loca attingat, nequaquã tamen immundus manet, sic Christus etsi ab

1. Cor. 11. Similitudo.

impiis

impiis manducetur, tamen in se nequaquam contaminatur. Et quoniam Deus in hoc sacramento occultatus, ait diuinus vates hoc in loco: Verè tu es Deus absconditus, Deus Israël Saluator. Hic est Dei & hominum mediator: & vt Diui Cypriani verbis vtar, hic est virtus Dei, hic ratio, hic sapientia eius & gloria, & ideò eum dignè æstimamus, dum inæstimabilem dicimus. Hunc Esaias appellat Saluatorem, quoniam venit in mundum vt homines saluos faceret, quod est eius nomine significatum. Nam Iesus Saluatorem significat, Ita
Matt.1. enim dixit angelus iusto Ioseph: Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Iesum. Ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum.

Confusi sunt & erubuerunt omnes simul.] Sensus est: Omnes qui te ô bone Iesu non receperint, confundentur & pudefient, & fabricatores eorum, hoc est, idolorum opifices & cultores cum obstinatis Iudæis erunt à te alienati. Israel autem æternam salutem consequetur. Sepe diximus nomine Israëlis fideles significari, siue ex Iudæis, siue ex Gentibus. Omnes enim qui fide, charitate formata, excedunt è vita, qui sunt verè Israëlitæ, proficiscuntur ad cœlum, vbi Deo fruuntur, eiusque inenarrabilibus bonis in æternum satiantur. Eoq; si non statim, aliquando tamen deueniunt.

Non in abscondito.] Dæmones respondent in locis occultis & obscuris, Deus apertè in monte Sina. Aut potius hæc intelliguntur de Christo, qui de seipso ait apud Ioannem: Ego
Ioan.18. palam locutus sum mundo. Ego semper docui in synagoga, & in templo, quo omnes Iudæi conueniunt, & in occulto locutus sum nihil.

Non dixi semini Iacob, frustra quærite me.] Dixi quidē vt me quærerent, sed non frustra, imò proposito præmio. Lege diuinas literas, & passim inuenies propositum præmium quæ-
Amos 5. rētibus Deum. Per Amos propheram ait ipse Deus: Quærite
Psal.68. me, & viuetis. Dauid ait in quodā psalmo: Quærite Dom-
Psal.69. num, & viuet anima vestra. Et in alio. Lætentur in te omnes
Psal.104. qui quærunt nomen tuum. Et alio. Quærite Dominum, & confortamini.

Congregamini & venite.] Dispersi enim & discordia segregati, ad Deum ire non possumus. Charitas cōgregat & vnit, odium dispergit & dissoluit. Qua de re latè disseruimus cap. 11. & decimo nono.

Nescierunt qui leuant lignum sculpturæ suæ.] Id est, stulti sunt qui ligneū idolum extollunt, vt adorent illud, & preces fundunt

dunt ad Deum falsum & commentitium, qui neminem potest saluum facere. Cùm Deus hæc verba dixisset, inuehitur in idololatras, dicens illis, vt annuntient & adducãt, quæ existimauerint esse aduersus ipsum Deum. Acsi diceret: Vos qui idola colitis, quid contra me habetis? Contendite mecũ, inite pariter consiliũ, & rationes vestras in lucem proferte. Nõne videtis idola vana esse, & nihil vobis prædixisse? Ego sum qui ventura prænuntio, qui solus sum Deus.

Conuertimini ad me, & salui eritis.] Salus nostra est in auersione à mundo, & conuersione ad Deum, & pernicies nostra prouenit ex auersione à Deo & conuersione ad mundum.

In memetipso iuraui.] Sensus est: Iuramento assero, & id quod dico, ita sine dubio erit, quia verbum quod de ore meo exit, est iustum, & non vertetur retrò, nec erit irritum & frustraneum. Id autẽ quod iuro, est omnes in die extremi iudicij esse corã me apparituros, & mihi velint nolint parituros. Et tunc ego reddã vnicuique iuxta opera sua. D. Paulus in epistola sua ad Romanos citans hunc locũ ita ait: Omnes enim stabimus ante tribunal Christi. Scriptum est enim. Viuo ego dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo. Itáque vnusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. Hæc D. Paulus. Vbi vides eum de extremo iudicio hunc locum interpretari. Pro eo quod Esaias ait, Et iurabit omnis lingua, ait Apostolus. Et omnis lingua confitebitur Deo. Ac si dicat. Et tunc in illo terribili iudicio omnis homo confitebitur Christum esse Deum. Aspicis apertissimè Apostolum de Christo hęc verba intellige re, quæ Esaias dicit esse Dei, & ex consequenti confiteri Apostolum Christum esse Deum. *Rom. 14.*

Ergo in Domino dicet, Meæ sunt iustitiæ & imperium] Sensus est: Cùm igitur in die extremi iudicij omnis lingua fassura sit me esse Deum, dicet etiam meas esse iustitias, & meũ esse imperium, fatebitur me esse iustum regem.

Ad eum venient.] Nimirum ad Christum, qui sunt æternã vitam consecuturi. Contrà verò flagitiosi Deo ipsi repugnantes in æternum confundentur.

In Domino iustificabitur & laudabitur omne semen Israel. Per semen siue filios Israelis intellige fideles, qui ex Iudæis crediderunt, de quibus dixerat Propheta noster cap. 1. Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, & quasi Gomorrha similes essemus. *Supr. 1.*

Anno-

Annotationes ex hebræo in CAPVT XLV.

Christo meo Cyro.] In Hebræo est limxicho le Corex. Et potest verti, Messiæ suo Cyro. Verbũ maxach significat vngere, vt Esaiæ 61. Spiritus Domini super me, eò quod vnxerit me. Vnde maxicha significat vnctum, quem Græci appellãt Christũ, χρίστος enim vnctionẽ significat. Igitur Christus, Messias, vnctus, idem sunt. Quo vocabulo reges nominantur, quoniam vngi solebant, vt cap. 6. lib. 1. Regum, & aliis in locis ostenditur. Ideò Saul Christus vocatur libro 1. Regum cap. 24. & aliis in locis, quemadmodum Cyrus hoc in loco.

Infra 61.

1. Reg. 6.
1. Reg. 24.

Assimulaui te.] In Hebræo est achanneca, à verbo chánath, quod significat etiam nominare. Ob eam causam vertit Pagninus: Et cognominaui te.

Testa de Samiis terræ.] Pro testa & Samiis in Hebræo est vnum atque idem vocabulũ, nempe cheres. Ideò potest hoc ita verti: Testa cum testis terræ, vt sit sensus. Qui testa est, vt aliæ testæ terræ, audet cum opifice suo disceptare.

Omni militiæ eorum mandaui.] Militia aliquando pro cœlorum sideribus accipitur, vt alibi ostendimus. Hac ratione adducti Septuaginta verterunt: Omnibus stellis mandaui.

Fabricatores errorũ.] Pagninus vertit: Fabricatores sculptilium: Nomine errorum idola intelliguntur, quę in literis diuinis variis nominibus appellantur, quæ sunt vanitas, nihil, dolor, mendacium, error, & similia.

Argumentum Capitis XLVI.

Prædixerat Propheta capite superiore euertendam esse à Cyro Babylonem. Nunc prosequitur idem argumentum, & in eadem euersione prædicit confringenda esse cum impiis idola & simulachra sua. Quibus verbis voluit diuinus vates significare fore, vt mundus à Christo vinceretur, qui de seipso ait: Ego vici mundum. Quo victo cessaret idolorum cultus, & gentes repudiatis falsis Diis ad veram Christi religionem conuerterentur.

CAPVT

CAPVT XLVI.

Onfractus est Bel, contritus est Nabo: facta sunt simulachra eorum bestiis & iumentis. Onera vestra graui pondere vsque ad lassitudinem contabuerunt, & contrita sunt simul. Non potuerunt saluare portantem, & anima eorũ in captiuitatem ibit. Audite me domus Iacob, & omne residuum domus Israel Qui portamini à meo vtero, qui gestamini a mea vulua. Vsque ad senectã ego ipse, & vsque ad canos ego portabo & saluabo. Cui assimilastis me et adæquastis, & cõparastis me, & fecistis similem? Qui confertis aurum de sacculo, & argentum Baruch. 6.
statera ponderatis, conducentes aurificem, vt faciat Deum, & prociduntet adorant. Portant illum in humeris gestantes, & ponentes in loco suo. Et stabit, ac de loco suo non mouebitur. Sed & cùm clamauerint ad eum, non audiet, de tribulatione non saluabit eos. Memẽto istud, & fundamini: redite præuaricatores ad cor. Recordamini prioris seculi, quoniam ego sum Deus, & non est vltrà Deus, nec est similis mei annũtians ab exordio nouissimum, & ab initio quæ nondum facta sunt, dicens. Consilium meum stabit, & omnis voluntas mea fiet. Vocans ab oriente auem, & de terra longinqua virum voluntatis meæ. Et locutus sum, & adducam illud: creaui, & faciam illud. Audite me duro corde qui longè estis à iustitia. Prope feci iustitiam meam, non elongabitur, & salus mea non morabitur. Dabo in Sion salutem, & in Israel gloriam meam.

EXPLANATIO.

Confractus est Bel] Hoc erat idolum, cui Babyloniꝝ primas deferebant, secundas autem Nabo. Diuus Hieronymus ait Bel esse eum, quem Græci Belum appellabant, hoc est Saturnum, cui gentes non solùm quoscunque homines, sed proprios etiam filios immolabant.

Facta sunt simulachra eorum bestiis & iumentis.] Subaudi similia. Ad tantam enim insaniam deuenerunt, vt simulachra colerent belluarum. Possunt hæc verba ita explanari, vt subintelligatur, onus. Et tunc verterntur hoc modo: Facta sunt simulachra Babyloniorum onus bestiis & iumentis, quoniã ad Persidem transferentur. Persę enim idola Babyloniorum aurea & argentea iumentis imponebant, vt ea in patriam suam transferrent. Ideo sequitur.

Onera vestra] Prosopopœia est. Alloquitur enim statuas mutas, & idola insensibilia. Quasi dicat: Iumenta vestra ô

idola vestro pondere fatigabuntur. Onustę enim bestiæ, quę vos portauerint, lassabuntur, & cadent, ac deficient, tantum onus ferre nō valentes. Miseri dij ac infœlices, qui eas bestias quæ ipsos portauerint, seruare non potuerunt, & miseri atque ærumnosi, qui tales Deos colunt, quoniam cum ipsis ibūt in captiuitatem. Tam enim dij quàm eorum cultores à Persis capientur, & in Persidem captiui portabuntur. Ea verba, Anima eorum in captiuitatem ibit, possunt referri ad idola, quasi Propheta dicat: O dementes homines, qui lapideas & aureas simulachras animam habere putatis. Idolorum anima asportabitur in Persidem captiua. Irridet gentes simulachra prædita esse animo existimantes.

Qui portamini ab vtero meo, qui gestamini à mea vulua.] Id est, quos foueo & protego, acsi in meo vtero velut mater eos portassem, & ipse eos concepissem. Vide Dei nostri summam erga homines clementiam.

Qui confertis aurum de sacculo.] Id est, qui coniungitis aurum quod de thesauro extrahitis, & argētum ponderatis, ad idola vestra facienda. Eos arguit, qui aurum & argentum in simulachris fabricandis consumunt.

Fundamini] Nimirum in fide. Est enim fides fundamētum. Nam, vt ait Diuus Paulus, sine fide impossibile est placere Deo, Credere enim oportet accedentem ad Deum quia est, & inquirentibus se remunerator sit. Gentiles credunt multos esse Deos, ideò nullum habent fundamentum, quia nullā habēt fidē, fides enim est, vt credamus vnum solū Deū. Et quoniam sine fide nemo fundatus esse dicitur, vocat Diuinus noster vates omnes ad fidē, dicens Mementote istud, & fundamini. Vel ideò cohortatur homines vt fundentur, quoniam peccatores nullum habent firmum fundamentum. Nituntur enim in deliciis, voluptatibus, opibus, & mūdi dignitatibus, quæ omnia flexibilia sunt imbecilla, varia, incerta, caduca, falsa, inconstantia, posita non in nostris consiliis, sed in mundi temeritate. Sola vera virtus est vna altissimis defixa radicibus, quæ nulla vnquam vi euelli potest, nec labefactari. Heb. 11.

Redite prævaricatores ad cor] Reuertimini ad vos ipsos à quibus vos alienasti. Nihil tam longè à vobis quàm vos. Hîc vides homines sceleribus implicatos, & mundi vanitatibus deditos extra se esse, & in mundo vagari. Ideò in Euāgelio filius prodigus dicitur in se reuersus, suam cognouisse infœlicitatē, & ita ad patrē rediisse. In se reuertitur, qui à se fuerat alienatus, Luc. 15.

natꝰ. exierat extra se, & seipsũ relinquẽs reliquerat pãtrẽ. Sed aliquando reuersus ad se inuenit seipsum, qui perditus erat. Non enim poterat ad se redire, nisi qui à seipso abierat. Et in se reuersus excitat seipsum memoria prẽteritę felicitatis, & in spẽ veniæ erigitur. Et tunc cognouit nõ fuisse secum, cùm in se esse videretur. Qui extra se est, dicitur esse extra cor, ideò peccatores corde carere, & sine corde esse dicuntur. Apud Ieremiam ait Deus: Audi me populе qui non habes cor, Et in hoc nostro capite paulò pòst, vbi nostra versio habet. Audi te me duro corde, habent septuaginta: Audite me qui perditis cor. Et Dauid ait: Et cor meum dereliquit me. Et alibi: Super sanctos suos, inquit, & in eos, qui conuertuntur ad cor: Si ad cor conuertuntur, ergo anteà extra cor vagaban tur. Et Ecclesiasticus. Qui, inquit, timet Dominum, conuertetur ad cor suum. Et alibi: Collige & congrega cor tuum. Et hìc Deus per Esaiam: Redite prẽuaricatores ad cor. Iubet Deus vt ad nos ipsos eamus. Idem apud Matthæum voluit Christus significare, cùm nos ad vineã ire iubeat Cùm enim nos simus ipsa vinea, ad nos ipsos mittit nos. Mulier illa, apud Lucam, quæ inuenit drachmam, quã perdiderat, est ecclesia. Drachma sumus nos. Cùm autem nos ipsi sumus ecclesia, apertè concluditur nos quærere atque inuenire nos ipsos, qui perditi eramus. Sed fieri nõ potest, vt quæramus nos ipsos, nisi nos esse perditos intelligamus. Primus quidẽ gradus salutis est cognoscere nos ipsos, & videre vnde excideri mus. Hac ratione ducti antiqui dicebant hanc sententiam, Cognosce te ipsum, non humanam esse sed diuinam, nec esse mortali alicui, sed Deo ipsi tribuendã. Vis redire ad cor, cognosce te ipsum Cogita & tecum ipse reuolue, & interroga hęc omnia teipsũ: Ego vbi sum? Quomodo viuo? Quid ago? Quid spero? Quid desiderio? Quid erit si hìc moriar? Quò ibo? Et quas tandem pœnas meorum scelerum persoluam? Ex huius considerationis defectu nascitur humanorũ flagitiorũ colluuio. At nos vt alios cognoscamus, nos ipsos cognoscere negligimus. Vt enim sartor occupatus aliorũ vestibus sarciẽdis, suas habet scissas, sic multi impediti in aliorum vita cognoscenda, suam ignorant. Inquirunt aliorum mores, volunt alienas cogitationes, intentiones, & consilia diuinare, seipsos autem derelinquunt, & à corde suo peregrinantur. Ideò ait Deus per Ezechielem Prophetam. Fili hominis sume tibi laterem, & pones eum coram te, & describes in eo ciuitatem Hierusalem. Quis est hic later, quæ est hæc

Ierem. 5. *Psal. 39.* *Psal. 84.* *Eccle. 21.* *Eccl. 30.* *Matt. 10.* *Luc. 15.* *Simile.* *Ezec. 4.*

terra tam dura & cocta, nisi cor nostrum? Hoc nobis præcipit Deus vt sumamus, & quod extra nos erat, iuxta nos colloce mus, & in eo ciuitatem æternam cœlestem Hierosolymam describamus, vt in ea sit nostra cogitatio collocata, & consti
Simile. tuta. Et vt qui ab arce sibi à rege tradita egreditur, eámque hostibus tradit aut relinquit, traditor dicitur, sic qui à corde à Deo sibi tradito exit, illudq; in manu tyrannici appetitus, cęterarumq; indomitarum cogitationũ relinquit, præuarica: tor appellatur. Ideò ait Deus: Præuaricatores redite ad cor.

Vocans ab oriente auem.] Hoc est Cyrum à Persida, qui Baby lonem euertat, & Iudæos in patriam reducat. Vocatur auis ob velocitatem, qua venit in Chaldæam.

Audite me duro corde.] Alloquitur Deus Hebræos, qui non credebant se liberandos esse à Babylonica captiuitate, quos ob eorum contumaciam duros corde appellat. Hoc secutus
Act.7. Diuus Stephanus, eos in oratione, quam apud illos habuit, duros ceruice, & corde atque auribus incircuncisos vocauit.
Matt.27. Vsque adeò fuerũt indurati, vt in Christi morte, vbi lapides
Ezec.4. se sciderunt, & fregerunt, ipsi in sua duricie & integra pertinacia permanerent. Tale cor appellat Ezechiel laterem, terram duram & coctam.

Qui longè estis à iustitia.] Hoc est, à Christo, eum enim
1.Cor.1. Diuus Paulus iustitiam appellat. Eam promittit pater factu rum propè, neque esse elongandã, ille propè accedit & nos cotidie vocat. Nos sumus qui eum fugimus, & quantò lon gius ab eo separamur, tãtò proprius accedimus ad infernũ, & fugientes vitam incidimus in mortem. Vita peccatoris duri cordis & obstinati est auersio à Christo, propinquitas inferni, mors animæ, victoria appetitus, triumphus voluptatis. Hæc etsi ad literam de Cyro intelligantur, quem Deus pro misit missurum, vt Iudæos in pristinam libertatem reuoca ret, ad Christum tamen multò melius referuntur. Eum pro misit pater venturum fuisse hominum genus liberatum, il luidque ad cœlestem patriam perductum. Ideò ait. Dabo in Sion salutẽ, & in Israël gloriam meam. Nam vera animę sa lus & gloria quæ in hac vita potest esse, solùm in Sione & Israële, hoc est, in Ecclesia reperitur.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XLVI.

Facta sunt simulachra eorum bestiis.] Nonnulli codices ha bent:

bent: Fracta sunt. Vt sit sensus, fracta fuisse simulachra, quando super iumenta ponebãtur, & funibus astringebantur. Nõ enim Persę curabant imaginum formam, sed materiam, hoc est, aurum & argentum. In Hebraico est, haiu, à verbo haiah quod significat esse, & est verbum substantiuum. Significat etiam corrumpere, & frangere, & fugere. Ideò vtraque litera potest defendi. Poterat etiam verti: Fugerunt idola eorũ in bestiis imposita. Vt idola ac deos irrideat, qui se eripere non potuerint, nisi se in fugam coniicerent.

Qui portamini à meo vtero, qui gestamini à mea vulua.] Potest totum hoc ita verti ex Hebræo. Qui portamini à me ab vtero, qui baiulamini à me à partu. Acsi dicat: Qui à principio, à vestra natiuitate à me nutrimini, & veluti infantes in meis brachiis baiulamini. Itaque ab vtero & à vulua significant ab instanti natiuitatis. Quemadmodum in psalmo: Ali enati sunt peccatores à vulua, errauerunt ab vtero, hoc est, ab eo puncto, quo nati sunt. *Psal. 57.*

Et fundamini.] In Hebraico est vehithoxxaxu à verbo axxai, quod significat fortem & firmum esse: vnde axixe fundamenta, & capitur pro viris fortitudine præstantibus, vt ait Kimhi vir doctus inter Hebræos, quod hi sint regni fundamentum. Potest esse ex significatione ix, quę dictio verum significat: Quasi dicat, Estote viri. Ideò potest verti: Præstate vos viros. Acsi diceret: Ostendite vos valere fortitudine & iudicio recto. R. Ioseph deducit ab ex, quod nomen ignẽ significat. Vt sit sensus: Estote rubei velut ignis, erubescite & confundamini, vestras insanias & vanitates & scelera aspicientes. Hac ratione adducti quidam pro fundamini posuerunt confũdamini, vt in multis codicibus licet videre. Et vtraque lectio est recta, & proposito prophetæ satis conueniens. Septuaginta habent in hunc modũ: Ingemiscite, agite pœnitentiam, qui erratis. Pro quo quidam dixerunt: confũdamini. Indicat apertè hic locus à Septuaginta interpretibus translatus, vtilem esse & salutarem peccatoribus pœnitẽtiã, vt ad charitatem perueniant: & pœnitentiam non esse nouã vitam, sed ingemiscere & peccata deplorare. Non enim solũ hic ait Esaias. Agite pœnitentiam: sed ingemiscite, agite pœnitentiam. Ostendit hic locus falsum esse id, quod ait Luther us, nempè contritionem ante charitatem esse execrabilem, & non solùm non esse vtilem sed pernicioſam. Damnat enim gemitum, & fletum, & omnem pœnitentiam, quæ fit per diſſusionẽ & detestationẽ peccatorũ. O hæreticũ detestabilẽ.

Quid potest esse hoc tuo dogmate pestilentius? Quid perniciosius? Quid veritati repugnātius? Si gemitus & pœnitētia nihil prosunt peccatoribus, cur Deus hic per prophetam eos ipsos peccatores sceleratos & impios alloquens, hortatur ad gemitum & pœnitentiam? Quorsum sanctificatus ille Baptista has voces emitteret: Genimina viperarū quis ostendit vobis fugere à ventura ira? Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ, iam enim securis ad radicem arboris posita est. Quorsum verus ille ac cœlestis doctor Christus Deus noster laudaret pœnitentiā Niniuitarū? Quorsum toties gehennā, & ignem æternum minitaretur peccatoribus, vt eos ad pœnitentiam & contritionem induceret, si talis pœnitentia & contritio essent res inutiles & inanes, &, vt tu Luthere ais, pernicioſæ? Sapientissimus ille Dauid quo nullus alius fuit suo tempore illustrior, nullus charitate ardentior, nullus iustitia præstantior, nobis pœnitentiæ perspicuam formam de scripsit. Circundederunt, inquit, me dolores mortis, & torrentes iniquitatis conturbauerunt me, dolores inferni circūdederunt me, præoccupauerunt me laquei mortis, in tribulatione mea inuocaui Dominum. Et alibi. Laboraui, inquit, in gemitu meo, lauabo per singulas noctes lectū meum, lachrymis meis stratum meum rigabo. Aspicis regem peccatis astrictum pœnitentiam egisse, Dominum inuocasse, vim lachrymarum profudisse, & fuisse gratiam consecutum. Ait enim paulò pòst: discedite à me omnes qui operamini iniquitatem, quonam exaudiuit Dominus vocem fletus mei. Vbi aspicis fuisse gemitum Dauidis Deo gratum & auditum. Ideò in inscriptione huius psalmi meminit octauę. Erat enim octaua instrumentum octo fidibus ornatum, quo canere solebant carmina triumphalia, vt colligitur ex primo libro Paralipomenon. Canit igitur victoriam Dauid quā de peccato reportauit, ideò psalmum in gaudio & exultationis tripudio finiuit. Et si quæras arma, quibus hanc victoriā obtinuit, & veniam ac gratiam impetrauit, ipse explicat esse gemitus & lachrymarum abundantiam, & denique pœnitentiam. Hæc enim sunt arma quibus de peccato consequimur victoriam, & glorioſum de illo reportamus triumphū. Eam ob causam ait hoc in loco diuinus noster vates iuxta Septuaginta translationem. Ingemiscite, agite pœnitentiā, qui erratis. Vide Luthere quomodo hæc concordant cum tuo articulo, in quo asseris pœnitentiam nihil aliud esse quàm nouam vitam, & veram pœnitentiam damnas & detestaris.

Luc. 3. Matt. 11.

Psal. 17.

Psal. 6.

2. Par. 13.

Audite

Audite me duro corde.] Septuaginta habent, Audite me qui perdidistis cor. Videtur alludere ad id, quod paulò anteà dixerat: Redite præuaricatores ad cor.

Et vocans ab oriente auem.] Nonnulli codices habent: Et vocans ab oriente iustum. Sed correctiores habent auem. Et ita est in versione cui Diuus Hieronymus adiecit commentaria. Et ita est etiam in Hebræo. Dictio enim, ait, quæ est in Hebræo, auem significat, vt apud Esaiam: Et relinquentur simul auibus montium. Sed quoniã vir iustus alta petit, & ab imis eleuatur, ideò nomine auis significatur. Id voluit scriptura quintodecimo capite Geneseos significare, quando, inquit, sumpsisse Abrahamum vaccam, capram, arietem, turturem, & columbam, & diuisisse animalia terrena, aues autem non diuisisse. Per terrena animalia significantur homines appetitu ducti, à Deo & à seipsis diuisi: per aues verò spirituales homines secum & cum Deo vniti, quorum vnus dicebat. Quis nos separabit à charitate Christi? *Supra 18.* *Gen. 15.* *Rom. 8.*

Argumentum Capitis XLVII.

Vaticinatur Esaias de superbæ Babylonis per ineptos astrologos seductæ excidio & euersione.

CAPVT XLVII.

DEscende, sede in puluere virgo filia Babylon, sede in terra, nõ est solium filiæ Chaldæorum, quia vltrà non vocaberis mollis & tenera. Tolle molam, & mole farinam, denuda turpitudinem tuam, discooperi humerum, reuela crura, transi flumina. Reuelabitur ignominia tua, & videbitur opprobrium tuum, vltionẽ capiam, & non resistet mihi homo. Redemptor noster, Dominus exercituum nomen illius, sanctus Israël. Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorum, quia non vocaberis vltrà Domina regnorũ. Iratus sum super populum meum, contaminaui hæreditatem meam, & dedi eos in manu tua, non posuisti eis misericordias, super senem aggrauasti iugum tuum valde. Et dixisti: In sempiternum ero Domina, non posuisti hæc super cor tuum, neque recordata es nouissimi tui. Et nunc audi hæc delicata & habitans confidenter, quæ dicis in corde tuo: Ego sum, & non est præter me amplius: non sedebo vidua, & ignorabo sterilitatem. Venient tibi duo hæc subito in die *Nahum. 3.* *Apoc. 18.* *Infra 54.*

vna sterilitas & viduitas. Vniuersa venerunt super te, propter multitudinem maleficiorum tuorum, & propter duritiam incantatorum tuorum vehementer.

EXPLANATIO.

Descende, sede in puluere virgo filia Babylon.] Tribuit Babyloni personam superbæ reginæ deliciis deditæ, & more tragico eius calamitatem describit. Vocat eam virginem, quòd nondum fuisset euersa; Vel ob teneras delicias. Filia Babylonis & Babylon more Hebraico idem valet. Vtitur propheta imperatiuis pro indicatiui futuris. Acsi diceret: Descendes ab altitudine tua Babylon regina potentissima. Amittes gloriam tuam, sedebis in puluere dolore affecta. In tantam incides calamitatem & miseriam, vt non in solio & throno regio, sed in terra sedeas abiecta, captiua & afflicta. Non iam versaberis in deliciis & voluptatibus, sed duram captiuitatem sustinebis. Vocatur Babylon filia Chaldæorum: quia erat sita in Chaldæa, vt Mela, & Solinus, & alij Geographi testantur. Et ex sacris literis apertè colligitur.

Tolle molam, & mole farinam] Solebant captiuæ molere farinam, & erat hoc extremæ seruitutis iudicium.

Denuda turpitudinem tuam.] Duceris captiua, & flumina pedibus transibis. Et quoniam neminem habebis qui te babiulet, tu ipsa nuda transibis aquas. Ex quo efficietur, vt & crura & verenda discooperias.

Vltionem capiam.] Quoniam tu ô Babylon populum meum afflixisti, affligã ego teipsam. Lues pœnas tuæ immanitatis, nec erit qui mihi possit resistere.

Redemptor noster.] Subaudi, hæc dicit.

Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorum.] Tu quæ anteà gloriari solebas, tacebis non audens loqui, & ob confusionem & ignominiam tuam quæres loca abscondita, & hominum cœtum ac frequentiam fugies.

Contaminaui hæreditatem meam.] Id est, permisi contaminari Hebræos.

Non posuisti eis misericordias.] Quoniam poterant fortasse deo obiicere Babyloniis: Si tu iratus populo tuo ob eius scelera eum à nobis capi, & in ærumnas incidere permisisti, quare nos affligis quòd eos, qui te offenderant, vexauerimus? Respõdet Deus huic tacitæ obiectioni, se fuisse iratum populo suo, nihilominus tamẽ deliquisse Babylonios, quòd in Iudæos fuissent immanes, eósque vulneribus lacerarent, & iniustè

iniustè opprimerent. Non distat ab hoc id, quod dicitur in psalmo, Fiat habitatio eorum deserta, & in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet, quoniã quem tu percussisti, persecuti sunt, & super dolorem vulnerum meorum addiderunt. Aspicis hic non excusari eos, qui humanitatem exuentes illos vulnerant, quos Deus ob aliquã causam permittit vulnerari. Voluit cœlestis pater vt filius suus vnigenitus se in crucis ara pro nobis hostiam constitueret, & sanguine fuso hominum genus expiaret, ni hilominus tamẽ peccauerunt. Iudæi Christum ad cædem vocantes, eúmque pestilenti atque effrenato impetu cruci affigẽtes. Illud est etiam aduertendũ, ideò Babylonios in miseras calamitates incidisse, quia nulla erga Hebræos misericordia vsi fuerant, præcipuè erga senes. vbi aspicis, quàm grata sit Deo humanitas & misericordia etiam erga inimicos, præsertim erga senes. Ideò ait hoc in loco Deus: Non posuisti eis misericordias, super senem aggrauasti iugum tuum valde. Et in Leuitico: Coram cano capite, inquit, consurge, & honora personã senis. Et in Threnis plorans Ieremias. Facies, inquit, sacerdotum non erubuerunt, neque senum miserti sunt. Et in epistola prima ad Timotheum ait Apostolus: Senem ne increpaueris. Chilo Lacedæmonius, vt refert Plutarchus, docebat eam esse debere reuerentiam iuuenum erga senes, quæ est filiorum erga parentes. Et ob eam causam Sparta censebatur olim quoddam virtutis domicilium, quia omnes suspiciebant senes, & magno honore ac veneratione prosequebantur. *Psal.* 68.

Leuit. 19. *Thren.* 4. *1. Tim.* 5.

Et dixisti, In sempiternum ero domina.] Illa pars vitę est periculosior, quę ob nimiã securitatẽ videtur esse tutior. Multi ex magnis periculis liberi euaserũt, & in magnis procellis & tẽpestatibus tã constantẽ vitæ cursum tenuerunt, vt nunquã exciderint, sed aduerso vento sęuiẽte ad optatos exitus peruenerunt. Nam videntes rerum humanarum varietatem & imbecillitatem, non illis fidebant, quin potius munientes se virtute & consilio, in Deo spem omnem collocabant. At postea obtinentes res prosperas & ad voluntatem fluentes, existimãtes se esse securos, dediderũt se otio & inertiæ: ex quo effectum est, vt miserè perirent, & in grauissimam calamitatem & ignominiam incurrerent. Ideò oportet vt in prosperitate memineri mus aduersitatis, ne turpiter excidamus. Ait enim Ecclesiasticus: In die bonorũ ne immemor fis malorũ. Hoc significare volẽs Apostolus dicebat Corinth. Qui gaudent tanquam non gaudentes. Videns Iesus Hierosolymam quietè

Eccl. 11. *1. Cor.* 7. *Luc.* 19.

quietè diuitiarũ affluentia vtentem, & venturas illi miserias ignorantẽ, eã deplorauit, & in illo magno triumpho lachrymas profudit. Nos igitur non ita gaudeamus, vt tutos nos esse existimemus: quin potius cogitemus fieri posse, vt ex lętitia excidentes subitò in lachrymis & mœrore versemur, & à potentia ad miseriam recidamus. Id quod euenit Babyloniis, qui perpetuum principatum, & nominis celebritatem, & propagationem, sibi ipsis pollicentes in captiuitatem, & perpetuam infamiam incurrerunt.

Neque recordata es nouissimi tui.] Septuaginta habent: Neque recordata es nouissimorum. Acsi dicat: Ideò capieris, & in ærumnas incredibiles incides, quia nouissimorum tuorũ non meministi. Aspicis hîc quàm vtile sit finem rerum memoria tenere, earúmque imbecillitatem & interitum contẽplari. Ideò Ecclesiasticus, Memorare inquit nouissima tua, & in æternũ non peccabis. Et Moyses, vt in lib. Deuteronomij diuinæ literæ commemorant, Gens, inquit, absque consilio & sine prudentia, vtinam saperent & intelligerent, ac nouissima prouiderent. Ieremias prophera in suis Lamentis, vbi euersæ Hierosolymæ & peccatricis animæ miseram captiuitatem deplorat, has voces emittit: Sordes eius in pedibus eius, nec recordata est finis sui: Nomine pedum intelliguntur affectus, quibus anima mouetur, qui tunc dicuntur sordibus contaminati, cùm non ratio tenet imperium, nec pro dignitate quæ sunt pulchra & appetenda, quæ verò tetra & aufugienda præscribit, sed effrenatus appetitus cœco impetu rationis arcem oppugnans animam ducit, eíque solùm opes, & mundi voluptates proponens, sine vlla mortis & finis cõtemplatione. Hoc sentiens Ieremias & sordes pedum animæ & finis oblitionem lamentabatur. Ideò Christus Deus noster cùm ei discipuli de magnifico Salomonis templo loquerentur, eius sumptuosi ædificij pulchritudinem admirantes, respondit, vt Diuus Lucas testatur. Hæc quæ videtis, venient dies, in quibus non relinquetur lapis super lapidem, qui non destruatur. Illi de re illa magna ante oculos posita loquebãtur: Christus verò eis illius rei finem & vastitatem in memoriam reuocat. Voluit nos docere cœlestis magister, cùm cogitauerimus rem aliquam humanam insignem & amplam, oportere eius finem in animo versare, & memoria repetere. Nihil nobis est salutarius ad coërcendas vagas & inanes cogitationes, turbidósque motus acerrimè propulsandos, quàm finem animo intueri. Nam vt vinum purum iudicium

Eccl. 7.

Deut. 32.

Thren. 1.

Luc. 21.

Similitudo.

cium turbat & perdit, at aqua temperatum non nocet, sic rerum humanarum pulchritudo, generis nobilitas, nominis claritas & amplitudo, prosperitas honorum & magistratuū, diuitiarum abundantia, & cætera huiusmodi, ad quæ plerique mortalium cæca auiditate inflammati rapiuntur, per se intemperanter sumpta sunt vinum, purū illud quidem, quod humanum iudicium lædit & perturbat. At si omnia hæc fuerint temperata memoria finis, & consideratione inconstantiæ & imbecillitatis, ita possunt sumi, vt nequaquam noceant. Quin etiam in ipsorum affluentia poteris in tranquillitate viuere, cupiditatum ardore sedato. Est enim mortis memoria aqua salutaris vini humanarum rerum moderatrix, quæ non finit vt effrenati ac concitati motus auersi à ratione animū perturbent, & è sua sede & statu deiiciant. Venit tibi in mentē res quædam, qua nimium oblectaris, sed quę te suis illecebris potest à Deo abducere & separare, cogita statim quam cito res illa finietur, quæ etsi aliquādiu durauerit, euanescet tamen, & penitus tandē extinguetur. Et considera quā stultū erit, pro breui voluptate, pro re caduca, incerta, & mortali, velle amittere summam illam inenarrabilem, ac æternam beatitudinem, vbi viri sancti, qui è corporum vinculis tanquam ex carcere euolauerunt, summo illo ac sempiterno bono fruuntur. Peritus gubernator nauis non in principio & in medio ambulat, sed in fine, hoc est in puppi sedet, ex quo loco, totam nauem regit, eámque paruo clauo moderatur, & ita ad optatum portum tandem peruenit. Vis totam vitam tuā ita gubernare, vt salutis portum consequaris? Nōn quiescas in mediis solūm cōsiderandis, sed respice finē. Sede cum cogitatione in exitu & fine rerum humanarū, & ita transibis mundi mare, gubernans ac moderans vitæ nauē clauo rationis, donec ad portū beatitudinis peruenias, & patriam obtineas, vbi in æternum conquiescas. In libro Leuitici scriptum legimus, præcepisse Deum vt plumæ auium, quæ illi in holocaustum offerebantur, proiicerentur in locū in quem cineres effundi solebant ad orientalē plagam. Aues Deo hoc modo oblatæ sunt Christiani, qui non in quodcūque sacrificium, sed in holocaustū, quod est totum incēsum, se debent alto Deo immolare. Plumæ in altum volitantes & aues ipsas in sublime efferentes sunt diuitiæ, potentia, cæteræque mundi vanitates, quibus homines efficiuntur elati, superbi, & inanes. Has præcipit Deus vt in locum cineris proiiciamus: Est autē cinis id, in quod versum est id, quod anteà fuerat.

Similitudo.

Leuit. 1.

Figura.

fuerat. Ex quo efficitur, vt finis pro fine & rerum exitu & interitu accipiatur. Quid voluit Deus hac excellenti figura significare? Quid voluit nobis præcipere, nisi vt rerũ humanarum finem contemplemur, & id, in quod tandem vertũtur, perpendamus? vt memoriam diuitiarum, humanę potẽtiæ & amplitudinis cũ cinere misceamus, vt cùm nobis mũdus potentiam & opes, caro, voluptates & delicias, diabolus ad hęc obtinenda tetra flagitia & nefaria scelera suggesserit, & ante oculos posuerit, statim cinerem, in quem hæc omnia redduntur, animo complectantur? Et quoniam finis omniũ nostrarum actionum debet esse Deus, ad quem eas debemus dirigere, præcipitur hoc in loco, vt non ad occidentem, sed ad orientẽ respiciamus Non enim sine mysterio dicitur proiiciendas esse plumas prope altare ad orientalem plagã. Occidens est mundi gloria, quæ occidit, & tandem finitur, & penitus obscuratur. Ergo in contemenda mundi gloria, ne hominum gloriam quęramus, sed gloriam Dei: respiciamus ad oriẽtem, dirigamus omnia facta nostra ad Christũ, ad summum illum Orientẽ, de quo apud Lucam ait Zacharias: Visitauit nos Oriens ex alto. De quo dixerat Deus per alterum Zachariam: Abducam seruum meum Orientem. Et alibi: Ecce vir Oriens nomen eius. Aspicis quemadmodum hac figura monemur, vt finem rerum memoria teneamus. Id fuerat etiam adumbratum in Iacob, qui, vt diuinæ literæ cõmemorant, Esau fratris sui vterini plantam pedis manu arripuit. Esau qui quadam significatione idem est quod vanus, qui vocatus est Edom, hoc est terrenus, humanarum rerum imaginem gerebat, per plantam autem pedis finis significatur. Vnde Hebraicè idem nomẽ Iacob significat plantam pedis & rerum finem, quòd planta sit vltimum corporis. Ille qui est verè Iacob, qui est verè supplantator, Deo gratus & acceptus, plantam pedis mundi, hoc est, rerum humanarum finem & interitũ comprehendit, & animo intuetur. Ex quo efficitur, vt animum habeat promptum & paratum ad legẽ diuinam adimplendam. Et id fortasse voluit significare Diuinus vates ac illustrissimus rex, cùm dicebat in psalmo: Inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas in æternũ Iacob, pro quo noster interpres vertit: propter retributionẽ. Et rectè quidem hæc enim vox retributionem significat, & plantam & finẽ. Quam ob causam potest hic versus ita rectè conuerti: Inclinaui cor meum ad implenda præcepta tua in æternum propter finem. Acsi diceret: Ego rerum finem animo con-

Luc. 1. *Zacha. 3.* *Zacha. 6.* *Gen. 5.*

Figura.

Psal. 118.

mo contemplans, mundi gloriam contempsi, quam vidi fugacem esse, & caducam, & tandem consumi atque penitus interire, & te solùm Deum quęsiui, atque ad legem tuam cõplendam animum præparaui. Nos igitur finem humanarum rerũ alta mente perpendamus, ne nobis dicatur id, quod hoc in loco Deus obiicit Babyloni: Neque recordata es nouissimi tui.

Non sedebo vidua, & ignorabo sterilitatem.] Id est, non priuabor gloria mea: Habebo semper regem, & populos subiectos.

Et fiduciam habuisti in malitia tua, & dixisti: Non est qui videat me. Sapientia tua & scientia tua hæc decepit te. Et dixisti in corde tuo: Ego sum & præter me non est altera. Veniet super te malum, & nescies ortum eius, & irruet super te calamitas, quam non poteris expiare. Veniet super te repentè miseria quã nescies. Sta cum incantatoribus tuis, & cum multitudine maleficiorum tuorum, in quibus laborasti ab adolescentia tua, si fortè quid prosit tibi, aut si possis fieri fortior. Defecisti in multitudine consiliorum tuorum: stent & saluent te augures cœli, qui contemplabantur sydera, & supputabant menses, vt ex eis annuntiarent ventura tibi. Ecce facti sunt quasi stipula, ignis combussit eos, non liberabunt animam suam de manu flammæ, non sunt prunæ quibus calefiant, nec focus vt sedent ad eum. Sic facta sunt tibi, in quibuscunque laboraueras: negotiatores tui ab adolescentia tua vnusquisque in viam suam errauerunt, non est qui saluet te.

Et fiduciam habuisti in malitia tua.] Ideò corrues, quia fiduciam tuam in malitia fixisti. Vt enim domus in arena sita quanquam à ventis non sit agitata, ipsa tamen per se ruit, sic fiducia fundata in flagitiis etiam à nemine oppugnata ipsa per se dilabitur & euanescit. *Simile.*

Sapientia tua & scientia tua hæc deceperunt te.] Stulta est illa sapientia, quæ non solùm veritatẽ non docet, sed etiam fallit. Loquitur de mundi sapientia, quã D. Paulus dicit esse stultitiam apud Deum. Vnde quidam ait: Infœlix qui omnia scit, te autem Domine nescit. *1. Cor. 3.*

Et nescies ortum eius.] Præ subita & repentina celeritate. Vel ponitur ortus pro causa. Acsi dicat: Malum tuum est incurabile, quoniam nec causam eius intelligis.

Sta cũ incantatoribus tuis.] Abundasse Babylonios incantatoribus & auguribus, quos reges consulebant, liber Danielis prophetæ apertè ostendit. *Dan. 2.*

In quibus laborasti ab adolescentia tua.] Id est, Quorum cõ

silio à

filio à regni tui constitutione cuncta gubernas.

Augures cœli] Septuaginta habent, Astrologi cœli. Quidam vertunt Astrologos: ita enim augures cœli appellãtur. Irridet propheta astrologos, non eos, qui scientia prediti cõsiderant cœli conuersionem, ortum, occasum, motum & cursum astrorũ, suspiciunt ac polos, hemisphęria, climata, dierũ ac temporum rationem contẽplantes. Est enim hoc vtile & licitum: Sed eos arguit & contemnit qui scire asserũt omnia humana gubernari syderibus, qui omnia futura gloriantur, & fataliter ventura prænuntiant. Qua in re & ipsi falluntur, & alios fallunt. Et videntes se id nec arte neque scientia consequi posse, ad dæmones confugiunt, qui cùm multa ignorent, eos decipiunt. Non itaque eos irridet propheta, qui astrologia vtuntur, sed qui ea abutuntur.

Non sunt prunæ] Augures tui & astrologi incendio terribili flagrabunt. Non enim erunt temperatæ prunæ, ad quas accedunt, qui volũt se calefacere, nec moderatus ignis, iuxta quem solent sedere frigore laborantes, sed erit ingens flamma omnia consumens. Vel sic: Ita astrologi tui comburẽtur, vt nullę ex illis remaneãt prunæ, quibus se homines possint calefacere, sed subitò in fauillas conuertentur. Hunc finem habebunt ea, in quæ incubuisti, & quibus operam nauasti: hoc est, astrologi, & astrologia.

Negotiatores tui.] Qui negotiari apud te consueuerant, ab eo tempore quo regnare cœpisti, fugient. Et tã subita erit fuga, vt vnusquisq; percurrat suã partẽ, errans, & à recta via discedens. Nec erit qui illis opem ferat, illosq; à Persis eripiat.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XLVII.

Tolle molam & mole farinam.] Pro molere est in Hebræo verbum tachan, quod significat tundere. Et quoniam hoc in loco sequitur statim: Denuda turpitudinem tuam, existimat D Hieronymus hoc in loco tollere molam & molere, actum turpem significare. Huic expositioni fauet Scriptura 31. cap. Iob. Nam vbi vulgata versio habet: Scortũ alterius sit vxor mea, & super illã incuruentur alij: habet litera Hebræa: Molat alteri vxor mea, & subigant illam alij. Est enim idem verbum in vtroque loco, & hic apud Esaiam, & illic apud Iob.

Denuda turpitudinem tuam.] In hebraico est, Denuda tsammathec. Hæc dictio tsammathec significat fasciã, in qua capilli

pilli innectũtur. Significat etiã ipsos capillos. Vnde Pagnin⁹ vertit: Denuda cincinos tuos. Septuaginta habent, Reuela operimentum tuum. Acsi diceret Esaias. Aperi ligamen capillorum. Nam statim sequitur in eorum versione: Denuda canos, pro quo nostra editio habet: discooperi humerum.

Sede tacens.] In Hebraico est: Sede dumam. Potest esse à verbo diuã, quod significat tacere: quã significationem secutus est noster interpres. Et potest esse à verbo damam, quod significat deficere, & compungi. Quam significationẽ secuti Septuaginta verterunt: Sede compuncta, Potest verti: Sede deficiens. Et quoniam verbum hoc significat subiici, Potest Latinè reddi. Sede subiecta Ira in Psal. 63. Veruntamen Deo subiecta esto anima mea. Pro quo Diuus Hieronymus vertit: Veruntamen Deo tace anima mea. Verbum enim hoc etiam tacere significat, & quiescere, & expectare. Qui vere subditus est tacet & quiescit, nullámque suis calamitatibus adhibet desperationem. Et quando loquitur, statim verbis ostendit se non esse fractum sed integrum. Vt enim vasa so- *Simile.*
nitu ex percussione effecto ostẽdũt sint ne integra an rupta, sic verbis in afflictione prolatis ostẽdunt homines sint ne tolerantia & virtute muniti, an indomiti & deprauati. Vis cognoscere vas? tãgatur manu: vis cognoscere hominẽ? percutiatur afflictione. Est enim afflictio excellẽtissima probatio.

Argumentum Capitis XLVIII.

Inuehitur Propheta in Iudæos, qui virtutis simulatione tetra flagitia tegentes, nomine Israelis gloriabantur, cùm verè Israelitæ non essent, quòd innumeris sceleribus implicati & constricti nec Israelem imitarentur, qui fuit & religione & pietate integerrimus, & virtutum maximarũ gloria præstantissimus, neque in facta tanto nomine digna incumberent. Aperit mysterium sanctissimæ trinitatis. Vaticinatur de liberatione à Babylonica captiuitate, & hortatur homines ad gratias Deo pro eius beneficiis agendas.

CAPVT XXXVIII.

Audite hæc domus Iacob, qui vocamini nomine Israël, & de aquis Iuda existis, qui iuratis in nomine Domini, & Deo Israël recordamini non in veritate neque in iustitia. De ciuitate enim sancta vocati sunt, & super Deũ Israel constabiliti sunt. Dominus exercituum nomen eius. Priora ex tunc

tunc annuntiaui, & ex ore meo exierunt, & audita feci ea, repentè operatus sum, & venerunt. Sciui enim quia durus es tu, & nervus ferreus ceruix tua, & frons tua ærea. Prædixi tibi ex tunc, antequam venirent indicaui tibi, ne fortè diceres: Idola mea fecerunt hæc, & sculptilia mea, & conflatilia mandauerunt ista. Quæ audisti, vide omnia. Vos autem num annuntiastis? Audita feci tibi noua ex tunc, & conseruata sunt quæ nescis: nunc creata sunt, & non ex tunc, & ante diem, & non audisti ea, ne fortè dicas: Ecce ego cognoui ea. Nec audisti neque cognouisti, neque ex tunc aperta est auris tua. Scio enim quia prænaricans prænaricaberis, & transgressorem ex vtero vocaui te. Propter nomen meum longè faciam furorem meum, & laude mea infrænabo te, ne intereas. Ecce excoxi te, sed non quasi argentum elegi te in camino paupertatis. Propter me propter me faciam, vt
Supra 42. *non blasphemer, & gloriam meam alteri non dabo.*

EXPLANATIO.

Audite hæc domus Iacob, qui vocamini nomine Israel.] Israël sonat principem cum Deo, vel prævalentem Deo, vel, vt alij dicunt, videntem Deum. Textus Geneseos capite 32. innuit Iacob sonare fortem contra Deum. Nam cùm angelus luctaretur cum eo, & non posset eum superare, Nequaquam, inquit, Iacob appellabitur nomen tuum, sed Israel: quoniam si contra Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines prævalebis? Hoc tam illustri nomine gloriabantur Iudæi, memoriam suæ nobilitatis ex scripturarum vetustate eruentes, eámque in splendore nominis, non in virtute collocâtes. At sapientium est non niti opinione maiorum, sed omnem amplitudinem & dignitatem in virtute atque in propriis rebus gestis positam existimare. Est igitur sensus: Audistis ô Iudæi qui solo nomine, non autem re appellamini Israelitæ, ea, quæ aduersus Babylonios prædixi, nunc autem tribuite mihi silentium, & ea, quæ de vobis dicturus sum, attentis auribus audite.

Et de aquis Iudæ existis?] Hoc est, qui egressi estis ex semine Iudæ, Semen hominis aquas vocat. Ionathas vertit: De cognatione Iuda. Lusitani volentes significare aliquem esse similem patri suo aiunt, habere quaidam aquas sui patris. Et à contrario sensu exire ab aquis Iudæ, seu nihil aquarum Iudæ habere, est ab eo penitus discrepare, nullamq; cum eo habere similitudinem. Ait igitur propheta: Vos ô Iudæi gloriamini Iuda, sed eum imitari nō vultis. Egò verò existimo, Exire ex aquis Iudæ, esse ex eo tanquam ex fonte emanare,

ita vt

ita vt aquæ non capiantur pro semine, sed pro eo, ex quo familia aut genus sumit exordium. Hac exornatione vius est Dauid dicens in psalmo: Benedicite Deo Domino de fontibus Israël. Acsi diceret: Vos Iudæi qui ab Israele tanquam à fonte dimanastis, benedicite Christo in ecclesia, qui est Dominus Deus. Vbi pro, De fontibus Israël, potest verti, Vos qui estis de vena Israelis, hoc est de fonte, siue de aquis. Ergo totum hoc, Vos qui existis de aquis Iudæ, est periphrasis Iudæorum, quemadmodum hoc: Vos qui ex Israele tanquã ex fontibus dimanastis. *Psal. 67.*

Qui iuratis in nomine Domini.] Id est, qui Deum habetis in ore per ipsum iurantes, cùm ab eo animum alienaueritis. Nõ vt eum veneremini, per eum iuratis, sed vt eius cultores vos esse simuletis, eumq; vestrorum mendaciorum testẽ faciatis.

De ciuitate enim sancta vocati sunt.] Vocantur filij Hierosolymæ, vbi est templum Dei, & verus Dei cultus. Sunt eorum fundamenta iacta non in idolis, sed in vero Deo. At illi his rebus tam amplis & aptis ad suã vtilitatem, & virtutis splendorem, abutuntur ad suam deformitatem & perniciem.

Priora ex tunc annunciaui.] Ego prædixi ea quæ euenerũt. Ex ore meo egressæ sunt prophetiæ. Decreui me ea factum esse, & protinus feci.

Sciui enim quod durus es tu.] Arguit Iudæorum duritiem, de qua loquitur scriptura Exodi trigesimo secundo, & Deuteronomij trigesimo primo, & Actorum septimo, & multis aliis in locis. Appellat eorum ceruicem neruum ferreũ, hoc est, inflexibilem, quòd essent duri & obstinati: & eorũ frontem æneam, hoc est, impudentem, quòd nullam haberent verecundiam. Qui enim pudore non mouentur frontem æneam habere dicuntur.

Prædixi tibi.] Volebat Deus multa Iudæis ventura prædicere, ne hoc suis idolis tribuerent.

Vos autem non annuntiastis?] Quasi dicat, non. Sensus est: Ego sum qui futura annuntio, vos autem non. Potest etiam ita explanari: Vos nõ estis annuntiaturi miracula mea, quoniam gloriam meam non quæritis. Quod est vestræ ingratitudinis apertissimum signum. Vbi aspicis velle Deum ne eius beneficia & mirabilia silentio prætereamus, sed ea prædicantes, non ipsius memores ac gratos demonstremus.

Audita feci tibi.] Sensus est: Nonnulla prædixi tibi, priusquam euenirent, vt meam videres potentiam & sapientiam. Quædam verò ventura tibi nolui indicare, ne diceres te om-

nia scire, & incideres in superbiam, non mihi sed tibi scientiã rerum futurarũ tribuendo. Scio enim te esse præuaricatorẽ, & à principio inditum est tibi hoc nomen ob tuum deprauatum animũ. Vbi nostra versio habet, conseruata, verti potest abstrusa. Quasi dicat: Tu audisti à me aliquas nouas res, quæ venturæ erant, sed apud me abstrusæ & absconditæ sunt aliquæ, quas tibi nolui referare, quæ nunc creatæ, hoc est in effectum productæ sunt: quas non ex tunc & ante diem tibi aperire volui, ne gloriareris te eas sciuisse. Vide Dei misericordiam, omnia quæ illis aperiebat, & quæ illis occultabat, ad eorum vtilitatem referebat. Sciebat Iudæos esse præuaricatores à principio & ingratos, sed nec ideò cessabat in eos magna conferre beneficia. Eodem modo qui voluerint Deũ imitari, in benefacta & virtutis actiones incũbant, vtãtur benignitate, beneficentia, & misericordia, nec ob aliorũ ingratitudinem & nefaria scelera ab incœpto desistant. Vt enim ferri acies & durities tarandi cutem mollem, lenem, & flexibilem secare non potest: est enim impenetrabilis ferro, sic dura sceleratorum ingratitudo & immanis pertinacia nõ debent officiosi hominis benignum animum transfigere, & ab officio abducere, sed debet talis animus impenetrabilis existere, & in virtute atque incœpta beneficia perseuerare. Vt enim sol non desinit terras suis calidis & fulgentibus radiis illustrare, quamuis illis lutum obdurescat, sic vir pius & rectus nõ debet à rectè factis & beneficiis desistere, quamuis illis iniquorum animus durior, & in sua ingratitudine pertinacior indies reddatur.

Similе.

Similе.

Propter nomen meum longè faciam furorem meum.] Vt glorificetur nomen meum, differam meum furorem: non te statim delebo, sed ad pœnitentiam expectabo, vt omnes videant meam infinitam benignitatem. Hinc discãt principes & præsules in castigandis subditis non duci ira, & furore & impetu. Vacandum est enim animi perturbatione, vt tranquillitas animi adsit, & securitas, quæ afferat tum moderationẽ, tum etiam dignitatem. In regione aëris altiore, vbi aër ipse est purior & excellentior, nulla est nubes, nulla vis fulgurum & procellarum, nullus caliginosus & nebulosus vapor, sed tota illa regio nitescit, & splendidissimo candore elucet. Infrà autem generantur turbines, tempestates, & tonitrua. Eodem modo princeps, qui excelsam & superam partem obtinet, debet in sedatione & animi tranquillitate consistere, contrahere iram, continere furorem, séque moderatione & placa-

Similе.

placabilitate munire, & in statione quieta collocare. Tolerabuntur aliquo modo in subditis & obscuris hominibus perturbationes. At in principibus sunt omnino intollerabiles. Nemini licet nec honore insigni, nec obscuro & ignoto, furore duci, & temerario impetu præcipitari: sed qui sunt in dignitate constituti, quanto sublimiore locũ obtinent, tanto perniciosius offendũt. Cùm enim sint in vrbis oculis aut regni, in eósque se omnes conuertant, illósque intueantur & imitétur, sunt eorũ scelera cum aliorum pernicie coniuncta. Nec solùm obsunt, quòd ipsi corrumpuntur, sed etiam quod alios corrumpunt: neque minus exemplo, quàm peccato aliquando nocent. Et vt turpis cicatrix deformior est in facie, quàm in aliis corporis partibus, quòd facies sit magis conspicua, in quam oculi intuentium statim coniiciantur, sic flagitium & dedecus in principe fœdius apparet: Quemadmodũ tetra macula in panno candido & precioso insigniorem deformitatem ostendit, quã in pullo & vili. Cõprimant igitur furorem, qui alios gubernant, imitantes Deũ hoc in loco dicentem: Longè faciam furorem meum. *Simile.* *Simile.*

Et laude mea infrænabo te, ne intereas.] Vt lauder ob populum seruatum, tibi frænum iniiciam, ne curras ad tuam perniciem. Vt peritus miles effrænatum & indomitum equum fræno moderatur, & in gyrũ ducit, sic nos Deus afflictionis fræno cõprimit, ne cõcitatis & perniciosis appetitibus ducamur. Aspicis hic afflictionẽ esse frenũ ad pestilẽtes cogitationes, turpes voluptates, & falsas mundi vanitates coërcendas. *Simile.*

Ecce excoxi te, sed non quasi argentum, elegi te in camino paupertatis.] Non te statim interficiam, sed affligam te, & in fornacem calamitatis & paupertatis mittam, vt ibi purgeris. Nõ omnino purificaberis vt argẽtum, in quo nulla manet rubigo, neque te tam duriter tractabo, vt tu mereris, alioquin te perderem omnino: sed probabo te, & calamitatibus exercebo, ne pereas, tibique excidium compares. Et hoc faciam, ne nomen meum blasphemetur inter gentes, & meipso contẽpto idola laudibus efferantur, nolo enim gloriam meã alteri tribuere. Vide Dei clementiã, ideò nos infrænat, ne ad excidium curramus, ideò nos affligit vt emendemur. Et ne penitus consumamur, non tractat nos duriter, sed leniter affligit. Docet hic locus præsules & iudices, vt cum iustitia lenitatẽ coniungant, & afflictionem esse fornacem, cuius igne exercemur. Hæc est illa Babylonica fornax ignis ardentis, in qua iusti exercentur, & Deum laudant: iniqui autem si nulla sint *Simile.*

tolerantia muniti, incēdio flagrant. Docet præterea hic locus quanti Deus faciat gloriam, quā alteri tribuere nō vult.

Audi me Iacob, & Israël quem ego voco. Ego ipse ego primus & ego nouissimus. Manus quoque mea fundauit terram, & dextera mea mensa est cœlos. Ego vocabo eos, & stabunt simul. Congregamini omnes vos & audite. Quis de eis annūtiauit hæc? Dominus
Supra 41. & 44. *dilexit eum, faciet voluntatem suam in Babylone, & brachium suum in Chaldæis. Ego ego locutus sum, & vocaui eum, adduxi eam, & directa est via eius. Accedite ad me, & audite hoc: non à principio in abscondito locutus sum: ex tempore antequam fieret, ibi eram, & nunc Dominus Deus misit me, & spiritus eius. Hæc dicit Dominus Deus redemptor tuus sanctus Israël. Ego Dominus Deus tuus docens te utilia, gubernans te in via, qua ambulas. Vtinam attendisses mandata mea, facta fuisset sicut flumen pax tua, & iustitia tua sicut gurgites maris, & fuisset quasi arena semen tuum, & stirps uteri tui vt lapilli eius: non interisset, & non fuisset attritum*
Exod. 17. Num. 21. Infra 57. *nomen eius à facie mea. Egredimini de Babylone, fugite à Chaldeis, in voce exultationis annuntiate, auditum facite hoc, & efferte illud vsque ad extrema terræ. Dicite: Redimit Dominus seruum suum Iacob, non sitierunt in deserto cum educeret eos: aquam de petra produxit eis, & scidit petram, & fluxerunt aquæ. Non est pax impiis dicit dominus.*

Audi me Iacob & Israël quem ego voco.] Voco vos ad pœnitentiā, voco vos vt ad me accedatis, voco vos ad beatitudinē, ideò me audite, circunspice celeriter animo Dei erga homines immēsam pietatem, eos, quos modò in hoc capite hypocritas & trangressores appellauit, vocat & excitat ad pœnitentiam, & vt se disponāt ad gratiam. Si disponere te ad gratiam esset peccatum mortale, vt Lutherus asserit, non Deus nos ad hoc vocaret, & excitaret. Qua de re videre poteris ea quæ suprà annotauimus capite 40. Colliges hinc neminem debere desperare de beatitudine, quamuis sit infinitis sceleribus implicatus, cùm habeat Deum qui eum ad pœnitentiam vocat. Sed heu quàm surdi sumus ad voces diuinas. Versæ
Infra 50. Ierem. 11. sunt aures nostræ in duriciem & surditatem. Ideò queritur Deus per Esaiam dicens: Vocaui, & non erat qui audiret. Et per Ieremiam: Audite vocē meam, & non audierunt, nec inclinauerunt aurem suam, sed abierunt vnusquisque in prauitatem cordis sui mali.

Ego vocabo eos, & stabunt simul.] Cœli mihi obediunt. Si eos vocauero, illico stabunt, & mihi peribunt. Intuere quæso hominis duritiem, Cœli insensibiles, animæ & intellectu expertes

pertes Deo parent, homo verò rationis particeps, ad imaginem Dei factus, ipsi Deo non solùm non obtemperat, sed resistit. Non sydera clarissima, non solem reliquorum luminũ facile principem, omniáque sua luce complentem, non cœlos ipsos admirabili conuersione & celeritate concitatos, & excellentibus astris distinctos, sed solùm hominem scimus fuisse ad Dei imaginem & similitudinem procreatum. Et tamẽ solus ille Deo non paret, & obtemperantibus aliis, ille resistit. Vocat Deus cœlos, & obediunt: Vocat hominẽ, & obedire non vult. Tempore Iosue stetit Sol iussu Dei, demisso cursu suo: at peccator à Deo vocatus nec vult stare neq; quiescere. Venti & mare obediunt Christo, nos verò eius verba cõtemnimus, & pro nihilo putamus. Sumus multò leuiores vento, omni nimbo & procella furiosiores, omni maris mobilitate inconstantiores. O amentiam, ô duriciem, ô pertinaciam. Elementa naturaliter indomita obediunt creatori, solus homo resistit. *Iosue 10. Matt. 8. Luc. 5.*

Congregamini omnes vos, & audite.] Nã qui discordes sunt, nulla vniri charitate, verba Dei audire non curant. Vide quẽ admodum nos Deus ad concordiam vocet. Est enim eius officium congregare, vt alibi fusè ostendimus.

Dominus dilexit eum.] Subaudi Cyrum, qui Deo morẽ gessit, euertens Babylonem, exercens brachium suum in Chaldæis, & liberans Hebræos. Ei Deus locutus est, eúmque vocauit, & fuit via eius recta & plana. Hæc quamuis de Cyro dicantur Hebræorum liberatore, ad Christum tamen mundi saluatorem conuenientius referuntur, quem Esaias cùm ea literis mandaret, contemplabatur. Porrò Iesus Christus est ille, quem Deus pater dilexit, de quo ait: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui. Ipse est, qui fecit patris voluntatem, qui de se ipso ait in psalmo: In capite libri scriptum est de me, vt facerem voluntatem tuam. Quem locum Paulus Apostolus in epistola ad Hebræos de eodem Christo explanauit. Hic est qui Babylonem, hoc est mundi confusionem subuertit, brachiúmque suum, hoc est, potentiam suam in dæmones Chaldæorum nomine significatos ostendit. De eo ait in Apocalypsi D. Ioannes: Vicit leo de tribu Iuda. Hęc igitur Christo conueniunt, ad eúmque cum his, quæ statim sequuntur sunt absque dubio referenda. *Matt. 17. 2. Petr. 1. Psal. 39. Heb. 10. Apoc. 5.*

Non à principio in abscondito locutus sum.] Hoc est, ego à meę prædicationis exordio palàm docui. Verba sunt Christi, qui apud Ioannem, Ego, inquit, palàm locutus sum mundo. Ego *Ioan. 18.*

semper docui in synagoga & in templo, quò omnes Iudæi conueniunt, & in occulto locutus sum nihil. Potest hoc referri ad legis lationem in mõte Sinai. Et hęc est meo iudicio germana huius loci explanatio. Ita hunc locũ exponunt antiqui Hebræorũ Rabbini in commẽtariis in decimumnonũ caput Exodi, illa verba interpretantes: Venerunt in solitudinem Sinai. Quorum ad literam hæc sunt verba. Data est lex in publico, vt omnis qui voluerit, eam recipiat, & ideo Deus sanctus & benedictus ait per Esaiam 48. Non à principio in abscondito locutus sum. Hæc illi. Ex hoc loco probatur falsum esse & commentitium id, quod Iudæi dicũt de Cabala. Aiunt enim Deũ in monte Sinai præter legem scriptã aliam dedisse Moysi verba tantum, quam Moyses successori suo reuelaret, & ille posteris suis, vt ita per aliquos successores de manu in manũ seruaretur. Huius figmenti author fuit quidã Idumęus magnus nomine Mair, quẽ Iudęi post templi incendium Hierosolimæq; per Titum Vespasianũ euersionem & vastitatem in suam societatem receperunt, eum Messiam esse affirmantes. Hic cùm videret Iudæos veteris testamenti authoritatib⁹ à Christianis cõuinci, cùm esset astutus & vafer, hanc malitiam inuenit, vt hac lege secunda se aduersus Christianos defenderet, asserens Deum multa in ea docuisse, quæ ex diametro legi scriptæ repugnarent. Hanc legem appellant Hebræi Cabalam, hoc est traditionẽ, quòd fuerit oretenus à patribus tradita filiis, & ita ad eos propagata. Nec solùm hîc quieuit eorum insania, sed etiã fuit longius dilatata. Nã surrexerunt multi ex Hebræis, qui totum legis scriptæ sensum negarunt, asserentes eius verum intellectum ex literarũ nominumque combinatione depromi, atque in ingenij subtilitate consistere. Et hi Cabalistæ nominantur. Cuius sectæ & vanitatis authorẽ Simonem quendã esse tradiderũt. Hanc falsam inuentionem & impietatem refutat hoc in loco Deus per Esaiã dicens: Nõ à principio in abscondito locutus sum. Ac si dicat: Ne dicatis me legem aliquã in abcondito tulisse: omnia enim, quæ vobis præcepi in monte Sinai, fuerunt à Moyse ad vos relata, publicique mandata monimentis. Ita enim capite 24. Exodi scriptum legimus: Venit ergo Moyses & narrauit plebi omnia verba Domini atque iudicia. Respõditque cunctus populus vna voce. Omnia verba Domini, quæ locut⁹ est, faciemus. Scripsit autẽ Moyses vniuersos sermones Domini. Hęc ibi. Aspicis igitur nullã aliã legem Deũ Moysi dedisse, nisi eã, quam scriptã habemus, à Moyse quinque

que suis libris mãdatam: & ex consequenti falsam esse impiã Cabalistarum opinionem, & merum figmentum.

Nec tempore antequam fieret, ibi eram] Id est à principio, quãdo pater meus dedit vobis legem in monte Sinai, ibi erã ego cum patre, dans vobis legem ipsam,

Et *nunc Dominus Deus misit me & spiritus eius.*] Connectuntur in hunc modum verba hæc cum præcedentibus. Ego ait Deus, nullam vobis legem dedi in occulto, in mõte Sinai plane locutus sum, & ibi eram cum patre & Spiritu sancto in legislatione. Sed quoniã legis ceremoniæ sacrificia, & iudicia non erant nisi vsque ad euangelium duratura, ideò nunc misit me pater & spiritus sanctus, vt vos euangelium doceam, à peccatis tenebrisque ad gratiam claritatémque vindicem, atque pro mundo me in crucis ara hostiam deuoueam atq; constituam. Hæc est perspicua, vera, & germana huius loci intelligentia. Non torqueo nec corrumpo literã, sed vt iacet, & verè sonat, atque est, eam interpretor. Dicebat paulò antè deus. Ego primus & ego nouissimus, manus quoq; mea fundauit terram, & dextera mea mensa est cœlos. Quæ quidem verba nemini præter Deum conuenire possunt. Ipse enim est α & ω, principium & finis, totius vniuersi creator & rector. Et continuans sermonem suum ait post pauca verba: Accedite ad me, & audite hoc: Non à principio in abscondito locutus sum ex tempore antequam fieret, ibi eram, & nũc dominus Deus misit me, & spiritus eius. Et volens diuinus vates clarius ostẽdere Deum esse hunc, qui loquitur, subdit statim: Hæc dicit Dominus Deus redemptor tuus sanctus Israël. Aspicis planè Deum esse qui ait, se esse à patre, & Spiritu sancto missum. Distinctè hic loquitur propheta nulla vtens implicatione, nulla obscuritate. Hic qui loquitur est missus à Deo, atqui hic, qui loquitur, est Deus, ergo Deus est missus à Deo. Duo ex hoc loco colligimus, prius est Messiã Deũ esse, posterius verò Deũ, qui est in essentia vnus, esse in personis trinũ: Prius ita ostẽdo. Qui mittẽdus erat à Deo in hominũ generis redemptionẽ, est Messias, atque ille, qui hic loquitur, fuit à Deo missus ad humanam redemptionem, est igitur Messias. Tũ sic. Hic est Deus, & hic est Messias, ergo Messias est Deus. Quis non videt esse validissimas has ratiocinationes: Sed quoniã capite 40 multis verbis Christi diuinum numẽ ostendimus, ad secundum propositum nos conferamus. Hebrei nostrę memoriæ non possunt ferre trinitatis mysterium. Aiunt enim Deum esse vnum, in quo nulla pluralitas, nulla

Apoc. 1. & 22.

personarum distinctio reperitur : nec posse probari ex veteri testamento esse in Deo aliquam distinctionem. Eam ob causam operę precium esse duxi, mysterium trinitatis illis hoc loco ostendere, orationemq; longius, quàm fortasse par erat, dilatare. Moyses in Geneſis exordio ita inquit: In principio
Gen.1. creauit Deus cœlum & terram, & pro Deo posuit Elohim, quod est nomen pluralis numeri à singulari eloha, quanquam non desint qui asserant, eius singulari esse el, inter quos est R. Aben hezra in sua huius loci expositione. Quare Moyses voluit hîc Deum numero multitudinis appellare, nisi vt in diuinis personarum pluralitatem ostenderet? Et quare dixit, creauit, in singulari, nisi vt essentiæ vnitatem demonstraret? Voluit sanctissimus vates sapientissimusq; Diuinæ legis
Gen.1. scriptor statim in eius frontispicio sanctissimæ trinitatis admirabile sacramentũ significare. Et paulò pòst: Dixit Deus, inquit. Fiat lux: Quibus verbis innuit verbum Dei per quod omnia facta sunt, quod verbum nos dicimus esse filium: quẽ etiam ostendit dicens: In principio creauit Deus cœlum & terram : Est enim filius principium, per quod omnia facta sunt. Et paulò pòst ait: Et spiritus Domini ferebatur super aquas. Vbi vides trium personarum distinctionem. Per Deum intelligit patrem, per principium & verbum filium, per spiritum Dei spiritum sanctum. Intelligi autem per spiritum Dei spiritum sanctum indicat Thargum Hierosolymitanũ ita vertens : Spiritus misericordiarum siue gratiæ flabat super facies aquarum. Vt sit sensus: Spiritus sanctus illam molem fouebat, illique incubabat, vt gallina suis ouis, quò ea calore suo calefaciat & animet. Ita illum locum Magnus Basilius interpretatur. Has duas personas alloquitur pater, dicens paulò post in eodem capite. Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. In verbo, faciamus, innuitur personarum pluralitas : in verbo imaginem essentiæ vnitas. Capite decimo octauo eiusdem Geneseos sunt hæc verba ad literam : Apparuit autem ei, nimirum Abrahamo, Dominus in conualle Mambræ sedenti in ostio tabernaculi sui in ipso feruore diei. Cúmque eleuasset oculos, apparuerũt ei tres viri stantes prope eũ. Quos cùm vidisset, cucurrit in occursum eorum de ostio tabernaculi sui, & adorauit in terra, & dixit: Domine si inueni gratiã in oculis tuis, ne transeas seruum tuum, &c. Vbi nos habemus, Dominus, est in Hebraico Iehouah, nomen Dei Tetragrammaton, quod soli Deo conuenit. Ideò poterat rectissimè verti : Apparuit

paruit autem ei Deus. Et paulò pòst in eodem capite. Vbi nos habemus: Dixit autem Dominus ad Abraham: Quare risit Sara vxor tua? Pro Domino est etiam in Hebraico idem nomen Iehouah. In hac visione essentię diuinę vnitatem, trinámque personarum distinctionem, altè spectare si voles, mẽtis oculis perspicies. Quid enim voluit scriptura significare dicens, Abrahamum tres vidisse, & vnum adorasse, nisi vnam esse atque simplicissimam deitatem, tres verò personas distinctas? Id in principio capitis ostenditur, cum dicitur apparuisse Abrahamo Deum, & statim tres viros. Si Abrahamus in illis tribus personis vnicam essentiam non cognouisset, non dixisset quidem: Domine si inueni gratiam in oculis tuis, sed Domine si inueni gratiam in oculis vestris In Deuteronomio sunt hæc verba capite sexto mandata. Audi Israël: Dominus Deus noster Dominus vnus est. Quæ verba ita possunt verti ex Hebraico: Audi Israël: Deus Deus noster Deus vnus est, nam pro domino in vtroque loco est in Hebraico Iehouah, Nominans scriptura Deum ter, indicat esse trinum, & volens vnam eius essentiam significare, ait esse vnum. Et aduerte. Nec Deo, qui primo loco ponitur, neque qui vltimo, sed tantùm qui secundo loco est, additur, noster: quia nec pater, qui prima persona est in trinitate, neque Spiritus sanctus qui tertia est, sed solus Filius, qui est secunda eiusdem trinitatis persona, per nostræ humanitatis assumptionem & participationem noster futurus erat. Hunc locum explanans Rabbi Simeon Hebręus, fatetur nobiscum ex eo probari trinitatis sacramentum. Cum hoc loco *Psal. 66.* maximè cohæret id quod dicitur in Psalmo: Benedicat nos Deus Deus noster, benedicat nos Deus, & metuant eum omnes fines terræ. Non ait: Metuant eos, sed eum, vt eius vnitatẽ ostenderet, cuius trinitatẽ significaret. Hanc veritatẽ *Psal. 32.* voluit ostendere idem vates, dicens in psalmo: Verbo Domini cœli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum. Per Dominum Pater, per Verbum Filius, per Spiritum oris eius Spiritus sanctus intelligitur. Verbum Græcè λόγος logos, dicitur, quod multa significat, nam & verbum est, & ratio, & supputatio, & causa vniuscuiusque rei, per quam sunt singula, quę subsistunt. Probatur ex hoc psalmo, totam trinitatem mundum creauisse, quoniam trinitatis opera ad extra sunt indiuisa. Hoc verbum est Sapientia illa increata, quam Salomon in Prouerbiis ita facit loquentem: *Prou. 8.* Ab æterno ordinata sum, & ex antiquis antequam terra fieret:

fieret: Nondum erant abyssi, & ego iam concepta eram. Et paulò pòst: Quando appendebat fundamenta terræ cum eo eram cuncta componens. Hoc trinitatis mysterium signi-
Supr. 6. ficauit Esaias capite sexto, dicens Sanctus, Sanctus, sanctus, Dominus Deus Sabaoth. Cui simile est testimonium hoc, quod asserit in præsenti, ita Christum loquentem inducens: Et nunc Dominus Deus misit me & spiritus eius. Vbi etiam vides Filiũ fuisse à Patre & ab Spiritu sancto missum, quod alibi annotauimus. Hæ tres personæ operatæ sunt incarnationis mysterium, sed solus Filius sumpsit humanã carnem. Tres virgines efficiũt quãdam vestem, sola vna eam induit in die suarum nuptiarum. Ita in nuptiis Christi cum humana natura, in magno atque admirabili sacramento inter
Simile. Christum & Ecclesiam tota trinitas operata est incarnationem, sed solus filius hanc vestem nostræ mortalitatis induit, vt maculas nostras abstergeret, viámque æternæ beatitudinis consequendæ aperiret. Ille nobis hoc trinitatis sacramen-
Matt. vlt. tum ostendit, dicens: Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti. In nomine vtique ait, non in nominibus, vt cum trinitate personarum vnitas essentiæ ostendatur. Non tibi cito ô Hebræe Euangelium, vt eo te conuincam, quod nequaquã admittis, sed vt videas quemadmodum vtriusq; testamẽti testimonia sint sibi consona & cohærentia. Nec solùm diuinę literæ, sed etiam gentiles Philosophi personarum distinctionem in diuinis suo modo cognouerãt. Plato in epistola quadã ad Dionysium hęc verba scripta reliquit: Omnia sunt apud regem mundi, & propter eum est quicquid est creatum, qui est omnium bonorum causa. Et mox post hunc regem est totum in secundo, & post illũ in tertio. Plotinus ita ait in libro triũ substantiarum: Si quæsieris quis genuerit exemplar & sapientiam, huiusque mundi opificem, dico illum fuisse simplicem, qui in causa est, vt hic genitus sit talis tantáque magnitudine præditus. Et Paulò pòst comparat filium respectu cælestis patris cum splendore respectu Solis. Aemilius loquens de filio Dei, ait hoc esse verbum, per quod omnia facta sunt, vt Heraclitꝰ asserebat. Philo Platonicus in libro de bonis irrisis à malis, appellat Dei filium eius imaginem, & verbum sacratissimum, à quo ait fuisse mundum formatum. Aspicis Hebræe non solùm literas diuinas, sed etiam humanas distinctionem in diuinis, quam tu tantopere refugis & detestaris, affirmare. Nos verò credimus in sanctam trini-

trinitatem, id est, Patrem, & Filium, & Spiritum sanctum. Vnum Deum omnipotentem, vnius essentiæ, vnius potestatis, creatorem omnium creaturarum, à quo omnia, per quem omnia, in quo omnia: æternum, incommutabilem, qui totus vbique est, totus vbique præsens, non per partes diuisus, sed totus in omnibus locis, non localiter, sed potentialiter, qui absque sui munitione cuncta mirabilia creauit. Huius filius venit in mundum, qui ait hoc in loco: Et nunc Dominus Deus misit me, & spiritus eius.

Facta fuisset quasi flumen] id est, abundans, & perpetua.

Et non fuisset attritum nomen eius à facie mea.] Hoc est, non fuisset nomen Israelis vile coram me.

Egredimini de Babylone, fugite à Chaldæis.] Vaticinatur propheta de Iudæorum liberatione à Babylonica captiuitate. Facit Deum loquentem. Hebræósque ad egressionem & fugam à Chaldæa exhortantem. Et quanquam hæc de Babylone illa in Chaldæa sita intelliguntur, existimo tamen Esaiam respexisse præcipuè ad communẽ Babylonem, hoc est, ad confusionem mundi, ad quam fugiendam Christus nos hoc in loco hortatur, omnibus præcipiens, vt seruent mandata absque quorum obseruatione nemo potest vitam comparare. Illi egrediuntur è Babylone, fugiúntque à Chaldæis qui contemptis pestiferis voluptatibus, relictíque turbulentis negotiis, se dedũt Christianæ philosophiæ, qua animis medetur, inanes cogitatiões detrahit, effrenatas cupiditates sedat, aut longius pellit. Ait igitur: Egredimini de Babylone vos qui in confusione & perturbatione hactenus vixistis. Habetis animum excelsum & altum, contemnite infima, fragilia. & ca duca & aspirate ad sublimia, cœlestia, & immortalia. Relinquite mundũ. Fugite à Chaldęis, fugite ab animę hostib⁹, fugite à falsis appetitibus, reuocate mentem à sensibus, cogitationem à deprauata consuetudine abducite: fugite à vobis ipsis: nam hac in re egredi est vincere, fugere est triumphare. Egrediamur igitur & fugiamus, vt consequamur victoriam, & non solùm de hostibus extraneis, sed etiam de nobis ipsis honorificè triumphemus. Dauid ille regum illustrissimus in 3. psalmo Deum in hunc modum alloquitur: Quoniã tu per cussisti omnes aduersantes mihi sine causa, dentes peccatorũ cõtriuisti. Quibus verbis cum aliis concinit victoriam, quã de hostibus suis reportauit. Et in principio psalmi hæc verba literis mandauit: Psalmus Dauid, cùm fugeret à facie Absolon filĩ sui. Hęc est psalmi descriptio. Parauit Absolon bellum 2. Reg. 16.

lum aduersus patrem suum regem omni virtute ac laude prę stantem, voluit per summum scelus ius diuinum & humanũ violare & peruertere, atque de regni pernicie & ignominia cogitare: Quoniam ad principatum, & ad falsæ inanisq; mũdi gloriæ cupiditatem incredibiliter exardebat. Cùm autem Dauid intelligeret filium suum contra eum surrexisse & coniurasse, aufugit, & hunc Psalmum literis mandauit. Quid est hoc rex illustrissime: Canis victoriam tuam, & in principio, statim in frontispicio Psalmi ais te fugisse. Non hæc videntur inter sese cohærere, nempè fugere & superare. Si psalmum tuæ victoriæ componeres, quando cum magno triumpho ingressus es Hierosolymam pro victoria quam de Goliath fortissimo Philistinorum mirabiliter reportasti, nulla occurreret dubitatio. Solent enim victores carmina atque cantica suarum victoriarum canere, memoriæ prodere, & literis consignare. At cùm dicas psalmum hunc composuisse, cùm fugeres à facie Absolon filij tui, videris à te ipso dissentire. Hæc sunt quæ prima fronte se offerunt. Sed si ea volueri-mus altè perpendere, & attentius intueri, videbimus apertè nullam hic esse repugnantiam. Omitto illam interpretãdi ra tionem, quam literalem vocant: venio ad moralem. Per hũc Absolon filium Dauidis intelligitur appetitus, qui ab eo generabatur. Quid est fugere Dauidem à filio suo qui contra eum insurgebat, eique bellum parabat, nisi fugere ab appetitu, à turbido motu, à confusione, à peccandi occasione, & à mundi vanitate? Hæc est illustrissima victoria, excellentissimus triumphus, pręstantissimum monimentum, & amplissimũ rerum gestarũ tropheũ. Quæ potest esse glorioſior victoria quã vincere ipsum? atqui in hoc bello à seipso fugere, seipsum vincere, & carnẽ, dæmonem, & mundũ superare. Vincere alios est humanũ, at vincere hominẽ seipsum est diuinum. Hæc inquam, hæc est victoria illa, quę gloriam illam consequitur, quæ viget memoria omnium seculorum, quam posteritas alit, quã omnes intuentur & admirantur. In libro Iosue scriptum legimus, fugisse Israëlitas vt vincerent, & hac fuga de rege Hai ciuitatis victoriã reportasse. Fugiebant ab inimicis, relinquebãt ciuitatem, & se in solitudinem recipiebant, & erat Iosue cum fugientibus. Hai idem est quod chaos, siue confusio. Vis vincere tuorum appetituũ confusionẽ, fuge ab illis, fuge à teipso, & vinces teipsum: fuge à mundi confusione, derelinque mundum, & vinces eum. & erit tecũ Iosue, hoc est, Iesus, cuius ille Iosue imaginẽ gerebat. Quid igitur

Iosue 8.

ſgitur facimus? cur non fugimus mundum, cur in eo detinemur, cur cupiditatibus obtemperamus? Audiamus Chriſtũ dicentem: Egredimini de Babylone, fugite è Chaldęis. Et in Euãgelio. Si quis vult, inquit, venire poſt me, abneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuam, & ſequatur me. Et Apoſtolorum princeps, Per hoc, inquit, efficiemini diuinæ conſortes naturæ, fugientes eius, quæ in mundo eſt cõcupiſcentię corruptionem. Et Ioãnes in Apocalypſi: Facta eſt, inquit, Babylon habitatio dæmoniorum. Et paulò poſt: Et audiui aliam vocem de cœlo dicentem: Exite de illa populus meus.

Luc. 9.
2. Petr. 1.
Apoc. 18.

Dicite: Redemit Dominus ſeruum ſuum Iacob.] Intelliguntur hæc de beneficiis, quæ Deus contulit in Hebræos, ſed melius ad redemptionem generis humani per Chriſtum referũtur, ad quam Propheta cùm hæc ſcriberet, reſpiciebat.

Non ſitierunt in deſerto, cum educeret eos, quam de petra produxit eis.] In hoc capite vaticinatur Eſaias de liberatione ex Babylonica captiuitate, & de Iudęorũ reditu ad patriã ſuam ſub Eſdra & Zorobabele, & excitat eos ad agendas Deo gratias pro tam inſignibus beneficiis, & ad ea prædicanda & celebranda: inter quæ beneficia numerat hæc, quę hoc loco cõtinentur. Sed ſi pręteriti temporis memoriam reſpiciamus, & ſacrorum librorum hiſtorias replicemus, nõ inueniemus hęc in reditu è Babylonica captiuitate cõtigiſſe. Sed dici poſſunt inſtar prioris fœlicitatis, quando ab Aegyptiaca ſeruitute reuertebantur. At cùm per Babylonicam liberationem generis humani per Chriſtum redemptio ſignificetur, exiſtimo abſq; dubio Prophetam hæc ad tempus gratiæ retuliſſe. Liberans enim Chriſtus à mundi confuſione homines in tenebris vagantes, non permiſit vt in deſerto ſiti perirẽt. Dedit illis gratias aquas gratię & doctrinę, quarũ hauſtu atq; potu conceptã viſceribus ſitim ſedarent, ardorem q; reſtinguerent. Sciſſa fuit petra, & fluxerunt aquæ: Petra autem erat Chriſtus, vt vas electionis ad corinthios ſcribẽs apertiſsimè teſtatur. Fuit igitur hęc petra aperta in latere virga Moyſi, hoc eſt militis lancea, à cuius vulnere exiuit ſanguis & aqua, quibus nos redemit & abluit.

1. Cor. 10.
Ioan. 19.

Non eſt pax impiis, dicit Dominus] Dixerat liberandos eſſe Hebræos à captiuitate Babylonica, & Hieroſolymam reuerſuros. Sed quoniã ſciebat multos mãſuros eſſe in Chaldæa, qui nollent ad patriam redire, nec pace gaudere, ideò ait: Nõ eſt pax impiis. Sed potius exiſtimo Prophetam ad eos reſpicere, qui poſt Chriſti mortem nec voluerũt bibere de petra, nec

nec Babylonem, hoc est, mundi perturbationem relinquere, nec in spirituali pace & trãquilla animi securitate viuere, sed in pristino errore permanẽtes, Hierosolymã, hoc est, visionẽ pacis contempserunt. Ob eã causam ait: Non est pax impiis, dicit Dominus. In animo enim impiorũ nulla est pax, nulla quies. Gignuntur enim ex appetitione impia turbidi & concitati animorum motus auersi à ratione, inimici pacis vitæq; tranquillæ, qui animum inflammant bello intestino, & quodam furore à pace & temperantia plurimum dissidente. Ex quo efficitur, vt impij in medio pacis etiã fine pace viuant: contrà verò iusti & pij in medio belli pace oblectẽtur Zenophon dicebat pacem videri esse maximum hominibus bonũ bellum maximum malũ. Hæc animi pax est illa εὐθυμία, hoc est animi tranquillitas, quam Democritus dixit esse summã mundi fœlicitatem. Sed hi adhuc in tenebris versabãtur, nec vera animi pace gaudebant. Vera, dulcis, ac cœlestis pax est ea, quã Christus attulit mundo, de qua ipse ait apud Ioannẽ Ioan. 14. Pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis. De eo regius Psal. 45. vates multo anteà fuerat iis verbis vaticinatus. Venite & videte opera Domini, quæ posuit prodigia super terram, auferens bella vsque ad finem terræ. Qua de re capite 2. & 9. & 26. & aliis in locis latè disseruimus.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XLVIII.

Propter nomen meum longè faciam furorem meũ, & laude mea infrænabo te, ne intereas.] Septuaginta habent: Propter nomẽ meũ ostendã tibi furorẽ meũ, & glorioſa mea inferã super te, vt nõ te interficiã. Vbi aspicis Deũ gloriã suã ostẽdere in sceleratorũ castigatione, & ideò nos castigare, ne nos interficiat Cõsidera q̃ vtile nobis & salutare sit à Deo puniri, cùm ideò nos puniat, vt saluos faciat. Qua de re alibi disseruimus. Cæterùm pro eo quod Septuaginta dixerunt, Ostendam tibi, in Hebraico est aarich, à verbo aarach, q̃ significat prolõgare, Deut. 6. vt Deuter. 6. vt prolongentur dies tui. Vnde aerech significat, longum, & longanimem, pro quo noster interpres vertit Psal. 102. misericordem, vt in psalmo. Misericors & miserator Dominus. Vnde apparet meliorem esse hoc in loco versionẽ communem, quam Septuaginta interpretationẽ: significat enim hoc verbũ prolongare, & longefacere, & dimittere. Sed quoniã qui rẽ prolõgat, eam extendit, & quo magis eã extendit, eo ma-

eo magis eã ostendit. Verterũt Septuaginta: Ostendã tibi, & rectè quidẽ. Pro quo Pagninus vertit: Propter nomen meũ elongabo furorem meum. Quod potest habere vtrumque sensum & versionis communis, & septuaginta interpretum. Nam elongare furorem dicitur, qui furorem longum facit, & iram vehementer ostendit, & qui furorem à se elongat & dimittit.

Et laude mea infrænabo te ne intereas.] Pro infrænare est in Hebraico verbum chatã. Ita enim scriptũ est echehetam lac. Quod potest rectissimè ita verti: O laudem meam infrænabo tibi iram meam, ne intereas. Pro quo quidam vertũt. Propter laudem meam frenum iniiciam mihi tui causa, ne te omnino excindam. Verbum hoc refertur ad iram & furorem, quem flatus narium indicat, vt de equis scribit Vergilius 3. Georg. Collectumq; premens voluit sub naribus ignẽ. Vno enim vocabulo Hebræi & nares & furoris fremitũ significãt, nempe aph. Et eam ob causam Iudæorum Rabbini ita hunc locum vertunt: Et ob laudem meam obturabo nares tibi, seu causa tui. Quasi dicat: furorem meum continebo, ne te penitus euertam.

Ecce excoxi te.] In hebræo est hinneh tseraphticha, à verbo tsaraph, quod significat coquere, fundere aurũ ad purificandum illud, purgare, & examinare. Fundit nos Deus, vt nos afflictionibus purget ab scoriis, & nitidos efficiat. Vt ęs quãdo funditur non perditur, quoniam ex eo elegãs statua effici tur; quæ, nisi æs fundatur, conflari non potest, sic quãdo nos Deus igne calamitatũ fundit, non nos perdit, sed vult ex nobis, ex rudi, misto, impuro metallo preciosam statuam conflare, ad quos oportet, vt, in fornace fundamur & purificemur. Illud Psal. Eloquia Domini igne examinata, poterat etiã verti: Eloquia Domini igne concocta & purificata: Deducitur enim ab hoc nostro verbo cuius deriuata significãt etiam probationem & soliditatem. *Simile.* *Psal. 17.*

Ego primus & ego nouissimus.] Septuaginta habent: Ego sum & primus, & ego in sempiternum.

Argumentum Capitis XLIX.

Inducit diuinus vates Christum loquentem, & ad gentes, vt eius verba attentis auribus percipiant, clamantem. Nam vocatis reliquiis Israelis, & abiectis contumacibus Iudæis in sua perfidia manentibus, transit ad gentium vocationem,

nem. Prædicit Christianos educandos esse animorum pabulo & aquis gratiæ doctrinęq; reficiendos. Ostendit Deũ non esse oblitum suorum, nec eos derelinquere, etiam cum maxime derelicti, & periculis vndique cincti videntur. Promittit Christum spolia à dæmone ablaturum, & Israëli libertatem donaturum.

CAPVT XLIX.

Audite insulæ, & attendite populi de lõgè: Dominus ab vtero vocauit me, de ventre matris meæ recordatus est nominis mei. Et posuit os meum quasi gladium acutum, in vmbra manus suæ protexit me, & posuit me sicut sagittam electam in pharetra sua abscondit me. Et dixit mihi: Seruus meus es tu in Israel, quia in te gloriabor. Et ego dixi, in vacuum laboraui, sine causa, & vane fortitudinem meam consumpsi: ergo iudicium meum cum Domino, & opus meum cum Deo meo: Et nunc hæc dicit Dominus formans me ex vtero seruum sibi, vt reducam Iacob ad eum, & Israel ad eum congregabitur, & glorificatus sum in oculis Domini, & Deus meus factus est fortitudo mea. Et dixit: Parum est vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & fæces Israel conuertendas. Dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ. Hæc dicit Dominus redemptor Israel sanctus eius ad contemptibilem animam, ad abominatam gentem, ad seruum Dominorum: Reges videbunt & consurgent principes, & adorabunt propter Dominum, quia fidelis est, & sanctum Israël qui elegit te. Hæc dicit Dominus. In tempore placito exaudiui te, & in die salutis auxiliatus sum tibi, & seruaui te, & dedi te in fœdus populi, vt suscitares terram, & possideres hæreditates dissipatas, vt diceres his qui vincti sunt: Exite: & his qui in tenebris, reuelamini.

Infra 51.

Supra 42. Act. 13.

2. Cor. 3.

EXPLANATIO.

Audite insulæ & attendite populi de longè.] Nomine insularũ gentes intelligit. Nam explicans quæ sint hę insulæ dicit statim: Et attendite populi de lõgè: Hoc est, qui procul abestis: aut, Attẽdite gẽtes, vt Septuaginta verterũt. In hoc eodẽ capite prope finem, vbi nostra versio habet. Ad populos exaltabo signum meum: habent Septuaginta: Super insulas leuabo signum meum. Vbi vides per insulas populos significari. Appellantur gentes insulæ, quia priusquam Euãgelium reciperent,

perent, maris huius mundi fluctibus patebant, & à vitiis & erroribus vndique agitabãtur. Vel per insulas intelligit insulares. Acsi dicat: Audite me etiam vos gentes remotissimæ, quæ in abstrusis insulis lõgéque distantibus habitatis. Non solùm alloquor Iudæos, sed gentes etiam remotissimas.

Dominus ab vtero vocauit me, de ventre matris meæ recordatus est nominis mei.] Verba sunt Christi, quem Deus pater ab vtero matris suę ordinauit, & ad hoc destinauit, vt esset redemptor noster. Indicant hæc verba Christum esse verum hominẽ, cuius nominis recordatus est Deus. Sic enim dixit angelus Ioseph: Vocabis nomen eius Iesum, ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorũ. *Mat.1.* Et sanctissimæ virginis Mariæ: Ecce concipies in vtero, & paries filium, & vocabis nomen eius Iesum. *Luc.1.*

Et posuit os meum quasi gladium acutum.] Vt spiritu oris mei interficiam impium. Hic gladius est verbum Dei, de quo ait Apostolus: Et gladius spiritus, quod est verbum Dei. Et Ioannes in Apocalypsi: De ore eius gladius vtraque parte acutus. *Ephe.6. Apoc.1.* Huius gladij meminit multis aliis in locis scriptura.

In vmbra manus suæ protexit me.] Septuaginta habent: Sub protectione manus suæ abscondit me. Vbi aspicis nomine vmbræ protectionem significari. Ita in psalmo: In vmbra alarum tuarũ sperabo, donec transeat iniquitas. Et in psalmo, vbi vulgata editio habet: Qui habitat in adiutorio altissimi in protectione Dei cœli commorabitur: vertunt quidam: Qui habitat in latibulo Altissimi, in vmbra omnipotẽtis cõmorabitur, vbi nostra versio sic habet: Protexit me, posuerunt Septuaginta, abscõdit me: quoniã Deus iustos abscondit, quemadmodum dicitur in psalmo. Abscõdes eos in abscondito faciei tuæ à conturbatione hominum. *Psal.56. Psal.90. Psal.30.*

Et posuit me sicut sagittam electam.] Omnes sancti concionatores dicuntur sagittæ per orbem discurrentes. Et de illis intelligunt nonnulli id, quod dicitur in psalmo. Sagittæ tuæ acutæ, populi sub te cadent. Non solùm os concionatoris dicitur sagitta, sed totus ipse sagitta est, si verè concionator est, tota enim eius vita debet hominum corda penetrare. Non solùm verbis, sed etiam factis debet concionari. Sermo concionatoris comparatur gladio, quoniam propinquos tãtùm vulnerat, & solũ auditores attingit: at exemplum vitæ bene actæ est sagitta, quæ non solùm præsentes, sed etiam absentes transfigit & mouet. Sagittæ fuerunt Apostoli, martyres, cęteriq; sancti, qui fide ornati, spe & charitate septi, cęteriq; *Psal.44. Simile.*

virtutum ornamentis exculti, verbo & exemplo Christum prædicauerunt. At inter omnes sagittas vna est electa omnium absque vlla comparatione excellentissima: quæ nunc ait: Et posuit me ficut sagittam electam. Filius Dei vnigenitus Christus Deus noster est, qui hoc de seipso asserit, qui veritatem docuit, qui seipsum proposuit exemplum, qui mortem pro veritate sustinuit à perfidis Iudæis illatam, quorum odia in illum incredibiliter ardebant, quoniam eorum flagitia vituperabat, qui morte sua tyrannidem antiqui hostis extinxit, & hominum genus sanguine suo expiauit. Hac sagitta, vulnerata sponsa, hoc est, anima Deo deuota, dicebat in Canticis:

Cant.5. Percusserũt me & vulnerauerunt me. Hac sagitta vulneratus Petrus fleuit amarè. Hac percussa Magdalena fluuios profundebat lachrymarum: erant enim eius lachrymæ sanguis

Matt.27. *Luc.7.* cordis vulnerati, qui per oculos fluebant. Quam beatum est

Cant.5. hac sagitta transfigi. Vtinam Domine Iesu animam meam hac sagitta percuteres vt tui amore trãsfixa diceret cum spõsa: Adiuro vos filiæ Ierusalẽ si inueneritis dilectum meum, vt annuntietis ei, quia amore langueo. Fuit hæc sagitta diuina abscondita in carne humana, quæ est pharetra, de qua hoc in loco dicit: In pharetra sua abscondit me. Appellat se Christus sagittam, & supra os suum cum gladio acuto comparauit, quoniã eius sermo cùm ab eo proferebatur solum à præsentibus audiebatur, sed erat ipse sagitta, quæ per vniuersum terrarum orbem d scurrẽs etiam gentes à terra sancta longè remotissimas charitate vulnerauit.

Seruus meus es tu.] Appellat Deus pater Christum seruum

Philip.2. suum, quo ad humanitatẽ. Et de eo Apostolus. Semetipsum inquit, exinaniuit formam serui accipiens.

Quia in te gloriabor.] In psamo alloquens Pater filium suũ,

Psal.56. Exurge, inquit gloria mea, exurge psalterium & cithara, hoc est, omnium virtutum harmonia. Potest ita explanari: In te gloriosus apparebo. Vel, Tu gloriam meam quæris.

Et ego dixi in vacuum laborauí.] Pater me misit, vt ego homines vocarem, & ad ipsum adducerem. Et dixit mihi: Seruus meus es tu Israël, quia in te glorificabor. Et tamen magnam partem hominum ad ipsum non reuocaui: Vocaui eos, mortuus sum pro mundi salute, sed illi noluerunt à sua infidelitate discedere. Hæc osten dunt libertatem arbitrij. Nã si necessario damnandi erant, quorsum eos vocabat Christus, & pro eis laborabat, vt eos ad se traheret? Vocauit eos Christus, & non venerunt, quia noluerunt, habebant enim liberũ arbitrium.

arbitriũ. Si facerent quod in se erat, Deus quĩ eos vocabat, iis gratiã tribueret. Sed voluerũt potius creaturã q̃ creatorẽ diligere: & se ad gratiã nõ dipoſuerũt. Et quoniam Chriſtus omnia fecit, quę pro eis facere debuit, ait: Ergo iudiciũ meũ cum domino & opus meum cum Deo meo.

Et Iſraël ad eum congregabitur.] In Hebraico eſt: Et Iſraël ad eum non congregabitur. Et ita habet verſio, cui Diuus Hieronymus adiecit commẽtaria. Et codices Latini correcti vulgaræ editionis habẽt ad marginem particulam, Non Pagninus vertit: Iſraël non congregabit ſe. Chriſtus diſperſos ac errantes Iudæos congregare volebat, ſed illi noluerunt congregari. Oſtendit hic locus contumaciam & perfidiam Iudæorum, qui tantis chriſti miraculis, tot diuinis beneficiis noluerunt deliniri nec conuerti, ſed in ſua duricie permanſerunt.

Dedi te in lucem gentium.] Hebræi noſtri temporis aiunt ſe ſpectare Meſsiã illis promiſſum, qui eos à captiuitate in qua detinentur, liberet, externorum q̃ affluentiam illis largiatur. Aiunt enim in ſuis contineri ſcripturis eſſe Meſsiam pro eis tantùm venturum, non autem pro gentibus, quas cæcas eſſe exiſtimant, ſempérque in tenebris eſſe permanſuras. At eorũ ſcripturę locis propè infinitis illis contrarium oſtendunt. Nõ vident cæci homines, Deum hic per Eſaiam ita Meſsiæ dicẽtem: Parum eſt, vt ſis mihi ſeruus ad ſuſcitãdas tribus Iacob & fæces Iſraël couertẽdas. Dedi te in lucem gentium, vt ſis ſalus mea vſque ad extremum terrę. Duo hic ait Diuinus vates, alterum eſt, paucos ex Iudæis fuiſſe conuertendos: alterum verò infinitas gẽtes à principio ad finem vſque terrę fuiſſe per Chriſtum illuminandas. Id quod ipſis oculis aſpicimus manentibus enim pleriſque Hebræorum cæcis, denſaq̃ caligine circunfuſis, fuerunt gentiles per Chriſtum animi lucem verámque ſalutem & immortalitatem conſecuti. Ipſe Meſsias apud hunc noſtrum vatem capite 45. Conuertimini, inquit, ad me, & ſalui eritis omnes fines terræ. Non ait: Et ſalua eris tu ò Iudęa, ſed omnes fines terræ dixit eſſe ſalutem conſecuturos, ſi ſe à vitiis abducerent, verumque Chriſtum hominum generis ſaluatorem reciperent. Id intuens regius vates pręcinebat: Notum fecit Dominus ſalutare ſuum, in conſpectu gẽtium reuelauit iuſtitiam ſuam. Et paulò póſt Viderunt omnes termini terræ ſalutare Dei noſtri. Hanc veritatem prædixit Eſaias capite quinquageſimoquinto in hęc verba prorumpens: Ecce gentem quam neſciebas, vocabis, & gentes, quæ te non cognouerunt, ad te current pro- *Pſal. 97.* *Infra 55.*

Zacha. 2. pter Dominum Deum tuum. Zacharias capite secundo, Applicabuntur, inquit, gentes multæ ad Dominum in die illa, & erunt mihi in populum. Oseas capite secundo: Et dicam non populo meo: populus meus es tu: & ipse dicet: Deus meus es tu. Quem locum D. Paulus ad hoc propositum citat in epistola ad Romanos, & Diuus Petrus in sua prima epistola canonica. Esse autem ex Hebræis paucos conuertendos ostendit Esaias cap. 1. & 10. vbi eos semen & reliquias vocat, & cap. 17. & 65. tam paucos dixit esse Messiã recepturos, vt paucis racemis post vindemiam in vitibus relictis granóque in botro manenti comparentur. Et hic ait Israelem non fuisse ad Messiam congregandum, à quo Gentes erant illuminandę. Et paulò pòst vocat Hebræos populũ contemptibilem, abominatum, seruum Dominorum, quem prædicit in sua infidelitate permansurũ, reges autem & principes gentiles animi visum recepturos, & à somno peccati excitatos Christum adoraturos.

Osea 2.
Rom. 9.
1. Petr. 2.
Supra 1. & 10.
Supr. 17.
Infr. 65.

In tempore placito exaudiui te.] Verba sunt Dei Christum alloquentis. Diuus Paulus hoc tempus à Propheta prædictũ refert ad tempus gratiæ. Ita enim ait in epistola secunda ad Corinthios: Adiuuantes autem exhortamur ne in vacuum gratiam Dei recipiatis. Ait enim: Tempore accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui te. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Et in epistola ad Hebræos de Christo loquens, Qui in diebus, inquit, carnis suæ preces supplicationésque ad eum, qui posset illum saluum facere à morte, cùm clamore valido, & lachrymis offerens exauditus est pro sua reuerentia. Vbi vides fuisse Christum tempore placito exauditum, quod hoc in loco Esaias prædixerat, & eos in errore versari qui totum hoc non ad tempus aduentus Christi referunt, sed ad tempus Esaiæ.

2. Cor. 6.
Heb. 5.

Seruaui te] Morte superata te à mortuis suscitaui.

Dedi te in fœdus populi.] Aspicis Christum esse nostrum reconciliatorem. Qua de re capite 42. disseruimus, & aliis in locis.

Vt suscitares terram] Hoc est, vt à somno peccati, & à morte animæ peccatores excitares. Solet scriptura peccatores terram appellare, vt alibi annotauimus.

Et diceres his qui vincti sunt.] Nempe funibus ac vinculis peccatorum. Exite, nimirum à peccatis & à carcere dęmonis. Aspicis hic peccata suis vinculis ligare.

Super vias pascentur, & in omnibus planis pascua eorum. Non esurient

esurient nec sitient, & non percutiet eos æstus & sol, quia miserator eorum reget eos, & ad fontes aquarum potabit eos. Et ponam eos montes meos in viam, & semitæ meæ exaltabuntur. Ecce isti de longè venient, & ecce illi ab aquilone & mari, & isti de terra australi. Laudate cæli, & exultet terra, iubilate montes laudem, quia consolatus est Dominus populum suum, & pauperum suorum miserebitur. Et dixit Sion: Dereliquit me Dominus, & Dominus oblitus est mei. Nunquid obliuisci potest mulier infantem suum, vt non misereatur filio vteri sui? Et si illa oblita fuerit, ego tamen non obliuiscar tui. Ecce in manibus meis descripsi te, muri tui coram oculis meis semper. Venerunt structores tui destruentes te, & dissipantes à te exibunt. Leua in circuitu oculos tuos: & vide, omnes isti congregati sunt, venerunt tibi. Viuo ego dicit Dominus, quia omnibus his velut ornamento vestieris, & circundabis tibi eos quasi sponsa. Quia deserta tua, & solitudines tuæ, & terra ruinæ tuæ nunc angusta erunt præ habitatoribus, & longè fugabuntur qui absorbebant te. Apoc. 7. Infra 60.

Super vias pascentur.] Qui receperint euangelium, & fuerint Christum secuti, non extra viam errabũt, sed in viis veritatis & salutis pascentur. Erat ante aduentum Christi genus humanum ouis, quæ errauerat in dumis perdita & lupis expositа. Sed quæsiuit eam Christus, & super humeros suos asportauit, & ad ecclesiæ gregem adduxit, eámque in loco pascuę non in rupibus & asperis montibus, sed in plano campo collocauit. Et quoniam Christus suis tribuit aquas gratiæ & doctrinæ, subdit: Non esurient nec sitient. Totum hoc fatetur ecclesia fidelium, quam Dauid in psalmo in hũc modum facit loquentem: Dominus regit me & nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi me collocauit. Super aquam refectionis educauit me, animam meam conuertit. Deduxit me super semitas iustitiæ propter nomen suum. Psal. 22.

Et ponam omnes montes meos in viam.] Id est tollam à viis omnia impedimenta, vt omnes possint ambulare, & ad cœlestem gloriam venire. Et semitæ meæ exaltabuntur, hoc est erunt pulchræ, stratæ, & munitæ. Itaque montes conuertam in stratas planas, & semitas muniam & complanabo.

Ecce isti de longè venient.] Multi venient ad ecclesiam de remotissimis regionibus, quidã à longè, hoc est, ab oriente: quidam à mari, hoc est, ab occidente: alij ab aquilone, hoc est à septentrione: alij ab austro, hoc est, à Meridie. Prædicit diuinus vates id, quod impletum videmus, nempe ex omnibus mundi partibus fuisse homines ad ecclesiam venturos. Vel

Ideò dicit peccatores venturos de longè, quoniam qui flagitiis sunt implicati & constricti, longè à Deo esse dicuntur: & ob eam causam quando ad Deum conuertuntur, de longè dicuntur venire Id volebat Christus significare dicens apud
Luc.15. Lucam, filium prodigum profectum esse regionem longinquam, quæ, vt ait Diuus Augustinus, est Dei obliuio. Quid prodest adesse corpore, & animo distare? Qui turrim Baby-
Gen.11. lonis ædificarunt, de longè venerunt: ait enim scriptura eos profectos fuisse de Oriente. Reliquerunt orientem, hoc est, Christum, discesserunt longè, & turrim Babylonis construxerunt. Qui se à Christo separant & seiungunt, sunt exules à patria, & mundi ciues, cõstruentes turrim ex lateribus & bitumine, ex terra & puluere, non ex quadratis lapidibus, quã Deus destruit, quoniam non est ad eius normam & amussim constructa. Et cùm sint longè à Deo, est etiam Deus longè
Psal.118. ab illis. Quemadmodum dicitur in psalmo: Longè à pecca-
Prou.15. toribus salus. Et in Prouer. Longè est Dominus ab impiis. Regio longinqua in qua habitant, qui mortiferis peccatis implicantur, appellatur vmbra mortis: iusti autem viuunt in vmbra vitæ, hoc est, Christi, de qua in Can-
Cant.2. ticis ait sponsa: Sub vmbra illius, quem desideraueram sedi. In vmbra mortis, in regione longinqua sedebat ante Dei aduentum humanum genus, sed Christus illud ad se congregauit. Quod intelligens Diuinus Paulus dicebat
Ephes.2. ad Ephesios scribens: Vos qui eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi. Verùm cùm morimur flagitiis contaminamur: nos à Christo longè separamus. Vnde dicebat in libro 7. confessionum Augustinus: Inueni longè me esse à te Domine in regione dissimilitudinis. Appellat regionem longinquam regionẽ dissimilitudinis, quoniam ob admissa scelera deturpatur in nobis Dei similitudo. Et nõ solùm peccatores longè sunt à Deo, sed etiam à seipsis maximè distant. Quid lõgius, ait Diuus Ambrosius, quàm à se recedere? Vnde Seneca, Mali, inquit, vbique sunt præter quàm secum. Cũ igitur deprauati homines sint procul & à Deo & à seipsis, & tales essent gentiles, qui se humanis vitiis contaminauerant, seque totos libidinibus dederant, & in iure diuino & humano violando teterrimas fraudes conceperant, merito de illis dixit Esaias: Ecce isti de longè venient: hoc est, à sceleribus suis separabuntur, & ad Christum conuertentur.

Quia consolatus est Dominus populum suum.] Pro consolabitur. Præteritũ pro futuro, more prophetico. Quę maior

potest

potest esse hominibus consolatio, quàm scire filium Dei vnigenitum sumpsisse nostram naturàm, vt nos è tenebris ad lucem, & è morte ad vitam vindicaret?

Pauperum suorum miserebitur.] Peccatores appellat pauperes, vt pote religione, fide, & bonis animi carentes. Nam mundi opes incertæ & caducæ non sunt diuitiæ habendæ, nec in bonis numerandæ. Loquitur de iis, qui repudiatis idolis se ad fidem conuerterunt. De quibus dicitur in psalmo: Edent pauperes & saturabuntur. Explicans autem scriptura qui sint hi pauperes, subdit: Reminiscentur & conuertentur ad Deum vniuersæ fines terræ: vbi gentium salus prædicitur. Colligis hinc omnes infideles esse pauperes, licet mundi opibus vndique circunfluant. Qui enim virtute præditi sunt, soli sunt diuites. Non est autem perfecta virtus ea, quæ est à fide seiuncta. *Psal.21*

Et dixit Sion: Dereliquit me Dominus, & Dominus oblitus est mei] Per Sionem intellige congregationem fidelium, qui in virtutis specula sunt constituti. Hi cùm in lachrymis sæpè versentur, variisque calamitatibus oprimantur, possunt cogitare, & secum dicere esse Deum oblitum eorum. Quibus respondet Deus tantum ab esse, vt eorum obliuiscatur, vt etiam eos in manibus suis habeat descriptos corã oculis suis. Connectuntur autẽ sic hæc verba cum præcedentibus. Dixerat diuinus vates venturos esse ad fidem gentiles, qui falsos & commentitios Deos colebant, vt in vera religione viuentes æternam beatitudinem tandem consequerentur. Hos dixit Deus se esse consolaturum. Sed quoniam eos intuebatur eos esse non solùm ab infidelibus tyrannis torquendos, sed etiam à multis, qui fidem profitebantur, vexandos, & tam acerbos cruciatus, tam graues iniurias propter Christum passuros, vt posset humana ac fragilis ratio fluctibus calamitatum obruta vacillare, & existimare se esse à Deo derelictos, corroborat eos Deus, ne animis cadant, ne ingrauescente rerum aduersarum mole debilitentur, & eorum tolerantia ac constantia frangatur. Et asserit se nunquam eos esse derelicturum. Vult Deus his verbis piorũ hominum animos afflictos & propè labentes erigere & consolari, & vtitur hac naturali similitudine: Vt mater non est immemor filij sui, quem genuit, & portauit in vtero, & aluit, & in brachijs suis gestauit, (non enim potest partum suorum viscerum obliuisci) sic nec ego tui oblitus ero. Plus dicam, etsi ab illa memoriam filij aliqua vnquam deleuerit obliuio, ego tamen nun-

quam te obliuiscar. Perpende quæso, & altè considera immensam Dei misericordiã & admirare diuini numinis summam ac infinitam erga homines pietatem. Aspicis hic viros iustos & pios, qui se diuinæ misericordiæ committunt, nunquam à Deo relinqui, etiam quando magis abiecti & derelicti videntur. Deus enim ille misericordiæ parens suorum salutem tutissima custodia tegit ac munit, nec eos vnquam negligit aut derelinquit. Poteris hîc per Sionem intelligere cõgregationem fidelium Iudæorum. Dixerat Deus vocaturum gentiles ad fidem, & ne Iudæi existimarent se esse penitus derelictos, eos iis verbis consolatur.

Ecce in manibus meis descripsi te.] Qui domi alicuius personæ, quam diligit, habet in tabula imaginẽ pictam memor est eius, quàm diu eam videt: sed cùm discedit à loco, vbi est imago, fieri potest, vt eius, cuius est imago, obliuiscatur. At si eam habeat in manibus descriptam: nunquam illi excidet eius memoria. Hac similitudine vtitur Deus, ostendẽs se nũquam esse oblitũ suorum, cũ eos habeat in manibus suis sculptos, & non blandis penicillis, sed duris clauis, quibus eius manus fuerunt crudeliter vulneratæ & transfixæ. Descripsit eos non atramento nostro, sed sanguine suo. Ideò Dominus post resurrectionem loca clauorum in manibus habere voluit: ac parens suis discipulis dixit Thomæ: Infer digitũ tuũ huc, & vide manus meas. Dixerat enim: Nisi videro in manibus eius fixuram clauorum, & mittã digitum meũ in locũ clauorum, & mittam manum meam in latus eius non credã. *Ioan. 20.*

Muri tui coram oculis meis semper.] Id est, in perpetuum muros tuos conseruabo. Ostẽdit Deus apertè non loqui de Sione & terrena illa Hierosolyma, sed de spirituali, hoc est, de ecclesia militante. Quî enim fieri potest vt muri illius Hierosolymæ, quam Christus deplorauit, muri illius ciuitatis ingratæ, quæ non solùm prophetas, sed Dominum prophetã occidit, sint semper ante oculos Dei, & tam chari, vt semper eos custodiat, si scimus eos esse euersos, & totam ciuitatem fuisse vastatam, & funditus deletam? Fieri non potest vt de portis Sionis, quas scimus fuisse incendio consumptas: & in fauillas cõuersas. illud intelligatur, quod dicitur in psalmo; Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob. Hæc Sion est ecclesia sua, tã à Iudæis quàm à gentibus cõgregata, quã Deus diligit super omnia tabernacula Iacob. *Luc. 19.* *Psal. 86.*

Venerunt structores tui: destruentes te & dissipantes à te exibunt.] Alloquitur ecclesiam, quorum structores venerunt ad eam,

eam, & in ea permanserunt, destructores autem & dissipatores ab eo exierunt. Constructores sunt Apostoli & viri apostolici: euersores autē hæretici, qui omnes extra ecclesiam sunt. Vt enim mare non sustinet cadauer, sed illud proicit in littus, sic ecclesia hæreticos in se non continet, sed tanquam corpora mortua, & corrupta, & pestilentia execratur. Appellat Prophetа hæreticos destructores & dissipatores, quoniam in ecclesia nutriti eam postea suis hæresibus euertere conantur. Id quod modò contigit Luthero, qui in Germania genitus & educatus eam corrupit & peruertit. Vt enim tinea in pāno gignitur, & eū abrodit, & teredo in ligno nascitur, & illud terit & consumit, sic Lutherus in Germania natus eā suis erroribus & pestilētibus dogmatibus depranauit. *Simile.* *Simile.*

Leua in circuitu oculos tuos, & vide, omnes isti congregati sunt, venerunt tibi.] Hoc est, Vide circunquaque ô ecclesia gētiū multitudinem ad te ipsam venientium. Prædixit conuertendam esse ad fidem magnam infidelium multitudinem.

Omnibus his velut ornamento vestieris.] Venient ad te multi ô ecclesia, quibus eris veluti ornamento quodam amicta, & decoraberis illis, vt ipsa solet annulis & monilibus adornari. Aspicis hîc viros iustos & sanctos esse ornamenta, annulos, & monilia, quibus ecclesia decoratur. Nec est mirū quoniam ipse Deus apud Ieremiam, Si fuerit, inquit, Iechonias filius Ioacim regis Iuda annulus in manu dextera mea, inde euellam eum. Vbi vides virum sanctum & rectum non solū esse annulum in ecclesia, sed etiam in manu Dei, ex qua, eiicitur, si sceleribus implicatur. Quā preciosum monile est quidam sanctus, quot gemmis, quātis virtutum ornamentis decoratum, quantis miraculis admirandum? Imitemur sanctorum virtutes, & admiremur eorum miracula. Vt in mensa principis apponuntur preciosa vasa aurea & argentea mirabiliter elaborata, & epulæ splendidæ & suaues, vasa vt admireris, dapes vt eas sumas, sic in vita sanctorum proponuntur miracula ad admirationē, virtutes verò ad exemplū: miracula, vt eorum admirabilitate tenearis, virtutes, vt eas miteris. *Ierem. 22.* *Simile.*

Adhuc dicent in auribus tuis filii sterilitatis tuæ: Angustus est mihi locus, fac spatium mihi vt habitem. Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi istos? Ego sterilis & non pariens, trāsmigrata & captiua: & istos quis enutriuit? Ego destituta & desolata: & isti vbi hi erant? Hæc dicit Dominus Deus: Ecce leuabo ad gentes manum meam, & ad populos exaltabo signum meum. Et afferent filios tuos in vlnis, & filias tuas super humeros portabunt. Et erunt reges nu-

ges nutritii tui, & reginæ nutrices tuæ, vultu in terra demisso adorabunt te, & pulverem pedum tuorum lingent. Et scies quia ego Dominus, super quo non confundentur, qui expectant eum. Numquid tolletur à forti præda? aut quod captum fuerit à robusto, salvum esse poterit? Quia hæc dicit Dominus. Equidem & captiuitas à forti tolletur: & quod ablatum fuerit à robusto, saluabitur. Eos vero qui iudicauerunt te, ego iudicabo, & filios tuos ego saluabo. Et cibabo hostes tuos carnibus suis, & quasi musto, sanguine suo inebriabuntur: & sciet omnis caro, quia ego Dominus saluans te, & redemptor tuus fortis Iacob.

Adhuc dicent in auribus tuis filii sterilitatis tuæ.] Id est, filij tui, quæ anteà sterilis eras. Alloquitur ecclesiam primitiuã, eíque cõgratulatur de multitudine eorũ, qui ad eã cõuertebantur.

Angustus est mihi locus] Ostendit tantam fore fidelium multitudinem, vt eos locus capere non posset.

Ego sterilis.] Sensus est: Tu gaudio perfusa videns fidelium multitudinem dices in animo tuo Quis mihi tot filios genuit? Nam erã sterilis, exul, & captiua, & destituta. Quomodo ergo tot filios habui? Iam diximus gentilitatẽ fuisse sterilem, sed post conuersionem ad fidem multos filios habuisse, de qua dicitur in psalmo: Qui habitare facit sterilem in domo matrem filiorum lætantem. *Psal.112.*

Ecce leuo ad gentes manum meam] Id est, Ecce ego voco gentes ad fidem. Solemus enim, quando aliquẽ à longè vocamus, manum extendere, & signum facere. Ecclesiæ dicenti: Quis mihi tot filios genuit cùm ego sim sterilis & captiua? respondet Deus dicens: Ne mireris: Nam ego sum, qui voco gentes ad fidem. Et ad populos exaltabo signum meũ. Hoc dicit, quia solent, qui milites congregant, & parant ad bellum, vexillum erigere. Potest hic signum pro cruce accipi, quam Christus extollit, vt contra mundum, carnem, & dæmonem sub illa militemus. Hoc est, gloriosum vexillum à Christo duce nostro erectum, præclarum signum nostrarum victoriarum, cuius cap. 11. meminit Esaias.

Et afferent filios tuos in vlnis.] Nempè Apostoli mei. Vnde dicebat quidã ex illis ad Thessalonicenses scribens: Tanquam si nutrix foueat filios suos, ita desiderãtes vos cupidè, volebamus tradere vobis non solùm euangeliũ Dei, sed etiã animas nostras, quoniam charissimi nobis facti estis. *1.Thes.2.*

Et erunt reges nutritii tui] Reges alent electos tuos. Id quod fecit Constantinus & multi alij principes Christiani. Et nunc nostro tempore Dominus Ioannes huius nominis tertius

tertius rex Lusitaniæ inuictissimus, qui pius religionũ pater, modò non sine magno luctu totius regni ex vita migrauit.

Super quo non confundentur, qui expectant eum.] Aspicis hic non confundi eos, qui omnem spem suam in Deo habent fixam & constitutam. Vis esse Dominus mundi, colloca in Deo omnem spem tuã. Est nauis in mari: si anchora sit fixa in terra, tenet nauem: si est in aqua, mare eam exagitat, & nauis eam fert tecum. Nauis in medio mari est mũdus, anchora est spes: si anchora est iacta in terram stabilem, id est, in gloriam cœlestem, si est in Christo collocata & constituta, tenes totum mundum. Vnde D. Paulus iis, qui non in rebus humanis spem posuerunt rerum suarum, sed in Christo eam totam firmiter collocarunt. Omnia, inquit, vestra sunt, siue mundus, siue vita siue mors, siue præsentia, siue futura. Sin autem spem tuã non in terræ firmitudine ponas, sed in aquæ mobilitate, in profluente & fluminis procursu, hoc est, in rebus fluxis nullam certitudinem habentibus, nullam perpetuitatem, mundus te abripiet, & secum ducet. Itaque si spem posueris in mundo, mundus te tenebit: si eam eleuaueris, & à mundo seiunxeris tu tenebis mundũ. Hoc sentiens D. Paulus in epistola ad Hebræos has voces emittit: Confugimus ad tenendam propositam spem, quam sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, & ingredientem vsque ad interiora velaminis. Vbi per interiora velaminis cœlum voluit significare. Nos igitur in Christo Deo nostro totam nostrã spem ac fiduciam collocemus, quoniã, vt hoc in loco ait prophera, non confundentur qui expectant eum. *Simile.* *1. Cor. 3.* *Heb. 6.*

Nunquid tolletur à forti præda?] Est quædam obiectio, quæ fieri Deo poterat. Si tanta est diaboli vis ac fortitudo, quis poterit ab eo prædam tollere, hoc est, homines ab eo captos eripere? Cui respondet Deus, se esse eum, qui erat eos à dæmonis potestate liberaturus. Docet hic locus sceleratos homines esse prædam diaboli, & ab eo captos & victos. O infœlicem captiuitatem, miseram & ærumnosam hominum conditionem. Docet præterea fortem esse diabolum, sed fortiorem esse Christum, qui eum ligauit, & ab eius tyrannide peccatores eripuit. Quod idem Christus apud Euangelistas significauit. Sed dices: Si diabolus est alligatus, cur nos lædit? Ad quod potest hac similitudine responderi. Vt canis ligatus te mordere non potest, sed si accesseris ad ipsum, in te irruet, téque rapidis dentibus lacerabit, sic diabolus nisi ad illum accesseris te lædere non potest: sed si incautè vixeris, si te illi *Mar. 3.* *Luc. 11.* *Simile.*

te illi commiseris, eris lętaliter vulneratus. Christus venit vt diabolum alligaret. Eam ob causam vidit beatus Ioannes in
Apoc.20. Apocalypsi angelum descendentem de cœlo, habentem clauem abysi, & catenam magnam in manu sua, qui apprehẽdit draconem serpentem antiquum, qui est diabolus & Satanas, & ligauit eum per annos mille. Hoc est, eius potestatem ab eis seducendis ac possidendis, qui fuerunt liberandi, cohibuit ac frenauit. Mille annos posuit pro toto tempore, finitum pro indefinito. Ita illum locum Diuus Augustinus explanat.

Ad hes.4. *Et captiuitas à forti tolletur.*] Ideò ait Apostolus: Ascen-
Psal.67. dens in altum captiuã duxit captiuitatem. Quod iam multò anteà prædixerat Dauid. Hæc captiuitas non solùm refertur ad sanctos patres, qui in limbo detinebantur, sed communiter ad vniuersum genus humanum. Sunt autem arma diaboli, doli, voluptates, deliciæ, opes, & cætera alia, quibus homines quotidie oppugnat.

Eos verò qui iudicauerint te, ego iudicabo.] Sensus est: Cum eis, qui tibi litem intenderint, ego contendam: eos qui te oppresserint, ego opprimam. & filios tuos seruabo.

Et cibabo hostes tuos carnibus suis.] Non solùm liberabo te ecclesia mea, ait Deus, sed tantam in aduersarios tuos famẽ ac sitim emittam, vt carnem propriam comedant, & sanguinem suum bibant. Vult Deus his verbis significare hostes ecclesiæ esse suorum scelerum pœnas daturos.

Et redemptor tuus fortis Iacob.] Iacob est nominandi casus.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XLIX.

Audite insulæ, & attendite populi de longè: Dominus ab vtero vocauit me. De ventre matris meæ recordatus est nominis mei.] Septuaginta habent: Audite me insulæ & attendite gentes. Post multum temporis stabit, dicit Dominus: de ventre vocauit me, &c. Aspicis hic hanc prophetiam non referri ad tẽpus illud, quo eam Esaias literis mandauit, sed Christi aduẽtum. Verùm pro insulis vertit Pagninus insulares. Dictio tamen Hebraica iim insulas significat, vt apud Ezechielem:
Ezec.25. Et turbabuntur insulæ in mari.

Ad contemptibilem animam.] In Hebraico est liuzoh nephex. Verbum est bazah, quod significat contemnere: & vt ait R. D. Potest esse macor. Et tunc potest verti: ei qui paratus est

tus est contemnere vitam: anima enim pro vita ponitur. Vt referatur totum hoc ad Christū. Cui expositioni fauet trāslatio Theodotionis habens in hunc modum. Et qui despicit animam, qui abominationi est genti, qui seruus est principū. Quæ omnia Christo apertissimè conueniunt. Ipse vitam pro ouibus posuit, vt ipse apud Ioannem testatur. Ipsum gens Iudæorum execratur, ipse stetit tanquam seruus coram principibus, Anna & Caipha, Herode & Pilato. Huic interpretationi fauet etiam versio Septuaginta, quæ ita habet: Sanctificate eum, qui despicit animam suam, qui abominationi est gentiū, qui seruus est principum. Possunt igitur hæc verba esse patris ad filium. Sequitur enim: Reges videbunt, & consurgent principes, &c. Quasi dicat. Iudæi te contemnent & crucifigent, at reges gentium tibi seruient, téque repudiatis idolis adorabunt. Ioan. 10.

Ecce in manibus meis descripsi te.] Pro in manibus est in Hebraico alcapaim, nomen est cath quod significat manum, quam significationem secutus est noster interpres. Significat etiam nubem. Ideò potest etiam verti, Ecce supra nubes ordinaui te. Et ita hunc locū explanant R. Ioseph filius Kimhi, & R. Sadias. Ionathas tamen cum versione nostra vulgata consentit. Et in Ieremiæ Lamentis, id quod nostra versio habet, Leuemus corda nostra cum manibus: potest verti, Leuemus corda nostra versus nubes. Quasi dicat: Erigamus ad cœlos corda nostra, non terrena quærentes, sed ad cœlestia aspirantes. Thren. 3.

Argumentum Capitis L.

Inducit Propheta Christum dicentem Iudæos esse suam ob culpam reiectos, quod ipsi se ab eo seperauerint, & ipsum Christum non receperint. Fecit Christus pro Iudęis omnia, quæ ad eorum perfectionem pertinebant: cùm autem videret eos nequaquam velle à sua perfidia desistere, eos abiecit, in calamitosamque exilium dissipauit.

CAPVT L.

HÆc dicit Dominus: *Quis est hic liber repudii matris vestræ, quo dimisi eam? Aut quis est creditor meus, cui vendidi vos? Ecce enim in iniquitatibus vestris venditi estis, & in sceleribus vestris dimisi matrem vestram. Quia veni, & non erat vir: vocaui, & nō erat qui audiret. Nunquid abbreuiata & paruula facta est manus mea, vt*

non

non possim redimere? Aut non est in me virtus ad liberandum? Ecce in increpatione mea deserturn faciam mare, ponam flumina in siccum, computrescent pisces sine aqua, & morientur in sitt. Indaam cælos tenebris, & saccum ponam operimentum eorum. Dominus dedit mihi linguam eruditam, vt sciam sustentare eum, qui lassus est, verbo. Erigit manè, manè erigit mihi aurem, vt audiam quasi magistrum, Dominus Deus aperuit mihi aurem, ego autem non contradico, retrorsum non abii.

Infra 59.

EXPLANATIO.

Hæc dicit Dominus: Quis est hic liber repudii matris vestræ?] Intuebatur mentis oculis propheta esse Iudæos à Deo reiiciendos, quòd non essent Christũ recepturi, ideò postquam capite superiore prædixit gentiũ vocationẽ, nunc facit Christũ dicentẽ, ipsam synagogã se vẽdidisse, & ab eo seipsum separasse: Ait igitur: Quis est ô Iudæi libellus repudij, quo matrem vestram synagogam dimisit? Quasi dicat: Ne dicatis me duritie & austeritate repudiasse synagogã, illa enim se à me abstraxit, & sceleribus suis à me recessit. Hoc dicit quia solebant Iudęi vxores dimittere, eisque libellum repudij dare: vt videre licet Deuteronomij 24. & Matthæi 19.

1. Cor. 6.
1. Cor. 7.
Apoc. 14.
2. Petr. 1.

Ecce enim in iniquitatibus vestris venditi estis.] Docet hic locus hominẽ cùm mortifero peccato astringitur, seipsum vendere dæmoni & à Deo alienari. Seipsũ vendit, quẽ Deus magno precio emit, nõ argẽto & auro, sed vita & sanguine. Empti enim estis pretio magno, ait Apostolus. Et sequenti capite: Precio, inquit, empti estis, nolite fieri serui hominũ. Ioannes in Apocalypsi, Nemo, inquit, poterat dicere cãticũ, nisi illa 144. millia, qui empti sunt de terra. Petrus Apostolorum princeps in epistola sua, Scientes, inquit, quòd non corruptibilibus auro & argento redempti estis de vana vestra conuersatione paternæ traditionis, sed pretioso sanguine quasi agni immaculati Christi. Quæ igitur amentia est cùm simus serui Dei, cui seruire regnare est, vendere nos dęmoni, & fieri tam abiecti & reprobi Domini vilia mancipia, & pro rebus fluxis velle amittere æternas? An nescitis, inquit, Paulus, quoniam cui exhiberis vos seruos ad obediendum, serui estis eius cui obeditis? Si igitur seruis Christo, seruus es Christi: si mundo, seruus es mundi. Sed dicet aliquis: Ego seruiam Christo & mundo. Cui respondet Christus fieri non posse, quoniam nemo potest duobus Dominis seruire. Stultum est velle homines habere rationem cum mundo, qui cum nemine ratio-

Rom. 6.

Matt. 6.

me rationem habet: & nolle habere rationem cum Deo, qui cum omnibus habet rationem: seruire mũdo, qui neminem vnquam remunerauit: & non seruire Deo, qui nunquam desinit præmia largiri. Gaudia mundi quinquaginta annis cõparata possunt vno die numerari, at molestias & afflictiones vnius diei quinquaginta annis numerare non poteris. Et nihilominus tanta est hominũ insania, vt velint mũdo, potius quàm Deo seruire. Cùm oporteat seruire, cui potius seruiemus, quàm ei qui se pro nobis seruum fecit? de quo ait Apostolus: Exinaniuit semetipsum formã serui accipiẽs. Cur igitur seruimus mũdo? Cõsideremus quis est Deus, à quo deficimus, & quis est mundus, cui obtẽperamus. Quid facimus? quẽ sequimur? quid separamus? Cur nõ videmꝰ nos cœlo cõtempto ad infernum properare, spreta vita mortẽ amplecti, derelicta gloria in dedecus incurrere? O amentiã intolerabilem, ô summã abiectionem & incredibilẽ cæcitatẽ. Quid est mundus, cui seruimus, nisi sepulchrum mortuorum, carcer viuorum, officina vitiorum, contemptus virtutum, carnifex ac cruciator vitam ad rationis normam dirigentium, fautor ad malitiam vigilantium, inimicus præsentium, obliuio præteritorum, rerumque præclarè gestarum splendoris maculator & extinctor? Reuertamur igitur ad nos, & cõtempto ac neglecto mũdo, christo seruiamus, & ad cœlestia aspiremus. *Philip. 2.*

In sceleribus vestris dimisi matrem vestram.] Nempè synagogam. Dimittit nos Deus, quoniam nos ab eo discedimus & nostras inuentiones & effrenatas cupiditates sequentes, sceleribus implicamur. Ideò ait ipse in psalmo: Dimisi eos secundum desideria cordis sui, ibunt in adinuentionibus suis. Tunc nos Deus magno supplicio afficit, cũ nos finit nostris deprauatis desideriis obtemperare, nósque in manu nostrorum appetituum relinquit. *Psal. 80.*

Quia veni, & non erat vir.] Verba sunt Christi, quasi dicat: Vt videatis dimissionem & abiectionem synagogæ debere eius sceleribus tribui, audite quæ dico: Ego veni in mũdum, natus sum in Iudæa, feci ibi diuina miracula, & non erat vir qui me reciperet, exceptis paucis, qui in me crediderunt. Nõ inueni virum in synagoga. Multi ibi erãt, sed nullus dignus, qui vir appellaretur. Docet hic locus homines impios non homines appellandos esse, sed feras: ea enim scelera concipiunt, vt bruta animalia feritate, stoliditate, & maleficio superent. Pharisæos appellauit Ioannes Baptista progeniem viperarum. Quibus Christus dixit: Serpentes & genimina vipera-

Mat. 23. Luc. 13. viperarum, quomodo fugietis à iudicio gehennæ? Herodem propter malitiam appellauit Christus vulpem. Ite, inquit, & dicite vulpi illi. Libidini deditos appellat Ieremias equos amatores. Voluptuosi appellantur porci: impudentes verò canes, iuxta id quod ait Christus. Nolite dare sanctum canibus nec mittatis margaritas vestras ante porcos. Venit igitur Christus ad homines, & nō inuenit hominem. Inuenit feras quæ eum innocentem agnum lacerarunt. In propria venit, vt ait Diuus Ioannes, & sui eum nō receperunt. Venit enim vt hic ait per Esaiam, & non erat vir. Non immeritò Diogenes philosophus lucerna quadam meridie plateam perlustrans, interrogatus quid quæreret, respondit, hominē, quoniam quos videbat, non homines esse iudicabat. Quot ciuitates plenę sunt hominibus, qui homines dici nequaquā meretur. Pro re magna ait D. Lucas esse Hierosolymæ quendā hominem, ita enim ait: Homo erat in Ierusalem cui nomen Simeon.

Ieremi. 5. Matt. 7. Ioan. 1. Luc. 2.

Vocaui, & non erat qui audiret.] Clamabat Christus dicēs: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos, & non erat qui audiret. In psalmo eum inducit propheta in hunc modum loquentē. Laboraui clamans, rauę factæ sunt fauces meæ. Qua de re alibi disseruimus.

Matt. 11. Psal. 68.

Nunquid abbreuiata & paruula facta est manus mea.] Ne existimetis me non posse miracula efficere: possum enim iterū diuidere mare, quemadmodum feci in exitu Israēlis de Aegypto: & fluuios, quemadmodum feci Iordani: & corrumpere pisces, ac cœlos tenebris cooperire, quemadmodum feci in Aegypto.

Dominus dedit mihi linguam eruditam.] Hæc dicit Christus iuxta dispensationem corporis assumpti: quemadmodū multa alia. Apud Diuū Ioannem ita ait Christus: Qui misit me pater, ipse mihi mādatum dedit, quid dicam & quid loquar. Et paulò pòst: Quæ ergo ego loquor, sicut dixit mihi pater, sic loquor.

Ioan. 12.

Erigit manè, manè erigit.] Id est, semper & assiduè pater mihi erigit aurem, vt eum quasi magistrum audiam.

Corpus meum dedi percutientibus, & genas meas vellentibus: faciem meam non auerti ab increpantibus & conspuentibus in me. Dominus Deus auxiliator meus, ideo non sum confusus: ideo posui faciem meam vt petram durissimam, & scio quoniam non confundar. Iuxta est qui iustificat me, quis contradicet mihi? Stemus simul. Quis est aduersarius meus? Accedat ad me. Ecce Dominus Deus, auxilia-

Matt. 26.

tor

tor meus, quis est qui condemnet me? Ecce omnes quasi vestimentum conterentur, tinea comedet eos. Quis ex vobis timens Dominum, audiens vocem serui sui, qui ambulauit in tenebris, & non est lumen ei. Speret in nomine Domini, & innitatur super Deum suum. Ecce vos omnes accendentes ignem, accincti flammis ambulate in lumine ignis vestri, & in flammis, quas succendistis: de manu mea factum est hoc vobis, in doloribus dormietis.

Corpus meum dedi percutientibus.] Christus est qui loquitur, qui fuit percussus, flagellatus, alapis cæsus, vulneratus, & tandē occisus, vt & nos firmiter credimus, & Euangelia cō testantur. O rem dignam magno gemitu, & omni lachrymarum abundantia.

Et genas meas vellentibus, faciem meam non auerti ab increpantibus & conspuentibus in me.] Hoc est, paraui barbas meas euellentibus eas, & non auerti facie meam à perfidis Iudæis, qui me calumniabantur, & sputis suis meum vultum contaminabant. Fuit Christus Deus noster positus direptioni. Vt enim castellum à militibus & hostibus captum diripitur, & in illa expugnatione & direptione nulla est in militibus pietas, nulla misericordia, sed hic deiicit, ille subleuat, & quidā frangit, quidam pedibus conculcat, quidam rapit, quidam secum affert, & omnes truculento vultu omnia furibundis clamoribus implent, sic lata à Pilato horribili illa immanissima atque iniustissima sentētia, vt Christus crucifigeretur, & Iudæorū voluntati traderetur, omnes in eū irruerunt & impetum fecerunt. Hic eum alapis cędebat, ille capillos extirpabat. Quidam eum proiiciebant in terram, alij eum cōculcabant pedibus, quidam sputis preciosissimā ac pulcherrimā eius faciem deformabant, ac alij eius barbas euellebant, & in manibus eas asportabant, & omnes denique vociferabantur suam impiā immanitatē exercentes, & innocentissimū agnū ad crudelissimā, & acerbissimā mortē vocātes. Quid plura? fuit Deus noster cōmissus direptioni, & voluntati suorū hostium traditus, & in medio luporum mitissimus agnus constitutus. Quid vnquā sub sole factum fuit indignius? Quod fuit vnquam tam impium facinus? Lege Euangelicam historiam, & videbis indignissimas contumelias, acerbissimos cruciatus, quibus homines sceleratissimi Christum sanctissimum affecerunt. Verùm id quod hîc scribitur, nempè, Genas meas dedi vellentibus, non memini legisse in Euangeliis: sed credendum est factum fuisse, quoniam fuit in hoc loco à propheta sancto prędictum. Multa enim perpessus est Christus

Simile.

quæ Euangelistæ particulariter non expresserunt. Satis fuit
Luc. 21. dixisse Diuum Lucam, Pilatum tradidisse Iesum voluntati eorum. Cogita igitur quot & quàm immania supplicia iis verbis comprehenduntur. Si Iesus crudelissimorum hostiũ suorum voluntati tradebatur, qui in illum inaudito odio ardebant, perpende quot vulneribus, quibus iniuriis, qualibus opprobriis eum afficerent, & quàm impiè & immaniter eum ad supplicium raperent.

Stemus simul: Quis est aduersarius meus? accedat ad me.] Si aliquis habet aduersum me aliquid, offendat illud, intendat
Ioan. 8. mihi litem, & disceptemus simul. Idem apud Ioannem his verbis dicebat Quis ex vobis arguet me de peccato? Ostendit Christus suam innocentiam, & Iudæorum malitiam.

Tinea comedet eos] Comparat sceleratorum conscientiam
Infra 51. tineæ eorum corda rodenti. Et sequenti capite, sicut vestimẽtum, inquit, sic comedet eos vermis: & sicut lanam sic deuorabit eos tinea. Id quod nascitur intra cor impij, ipsum rodit
Simile. & interficit. Vipera concipit, vt aiunt, filios, qui corrosis lateribus exeũt cum matris interitu, sic homines impij eas cogitationes & scelera concipiunt, quæ illis perniciem machinantur.

Quis ex vobis timens Dominum.] Sensus est: Nullus ex vobis est, qui si timeat Dominum, & audiat vocem Christi, quæ formam serui accepit, ambulet in tenebris, sitque lumine priuatus. Qui igitur Deũ timet, & audit, innitatur in eo, nõ aũt in spe mundi, quæ est fragilis, & fracta arũdo & baculus imbecillus. Id fortasse voluit Christus significare, quando vt est
Matt. 10. apud Matthæũ, dixit discipulis suis, ne vellent virgã portare. Deus enim est ille, in quo niti debemus tanquã in validissimo firmamento. Ideò dicebat diuinus Psaltes: Dominus firPsal. 17. mamentum meum & refugium meum. Et alibi: Firmamen
Psal. 24. tum est Dominus timentibus eum. Et hoc in loco Esaias: Innitatur super Deum suum.

Ecce vos omnes accedentes ignem accincti flammis, ambulate in lumine ignis vestri, & in flammis quas succendistis.] Sensus est: Ego veni, & me non recepistis, sed falsis criminibus ad capitis periculum vocastis, & in perfidia vestra permanetis, scelera indies sceleribus addentes, & odio in me flagrantes. Ideò vos accincti flammis odij, inuidiæ, impietatis, cæterorũque flagitiorum, quibus rebus accenditis ignem, in quo estis in æternum comburendi, ite in ignem vestrum in flammas æternas, quas vobis succendistis, nolentes vocem meam audire,

dire, neque meis monitis acquiescere Hic est ignis, quē Christus apud Matthæum appellat æternum, & apud Marcum inextinguibilem. Quo etiam nomine eum Diuus Ioannes Baptista appellauit. Aspicis hoc in loco peccatores sibi ipsis æternam perniciem moliri, & quoties mortaliter peccant, ignem sibi infernalem accendere. *Matt.24. Mar.9. Matth.3.*

Annotationes ex Hebræo in CAPVT L.

Vt sciam sustentare eum, qui lassus est verbo.] Id est, vt verbo sciam reficere eum, qui est fatigatus & afflictus. Vbi vides donum esse Dei scire mœstos consolari, & iacentes erigere. In Hebraico est: Vt sciam lauth ethiaeph danar. Quæ verba si, vt iacent, in Latina conuertas, ita dices: Vt sciam in tempore lassum verbo: Subaudi reficere, vel sustentare. Vel vt sciā in tempore lasso verbū subaudi dicere. Pro lasso poteris etiā vertere sitibundum, hoc est eum, qui verbum Dei ardenter sitit. Et ita vertit Pagninus: & rectè quidē. Ita etiam hūc locum R. D. interpretatur. Magnum est enim scire tempore opportuno concionari, & verbum Dei sitientibus illud distribuere. Si enim diuina mysteria hominibus impiis illāque fastidientibus reserare volueris, nulla habita temporis ratione, non solùm fortasse nullum afferes commodum, sed afferes detrimentum. Vt si quis in altum puteum cœno plenum aquam purā, nitidam, & excellentē effuderit, nihil aliud efficiet, quā cœnū turbare, & aquā amittere, sic qui apud impios & flagitiosos homines orationē de diuinis arcanis habuerit, in eosq; clarissimam & purissimam doctrinæ aquam infuderit, tali tempore id faciet, vt nihil illis prosit quin potius impuriores reddātur: Eam ob causam dicebat Christus: Nolite sanctum dare canibus, nec mittatis margaritas vestras ante porcos. Diuus Cyrillus in tertio tomo explicās illam Pythagoræ sententiam, nempè Dei imaginem non esse in annulo ferendam, ait etiam significare, non esse omnibus diuina mysteria reseranda. *Simile. Matt.7.*

Genas meas vellentibus.] Septuaginta habēt, Genas meas ad alapas. Fuit enim Christus indignissimis alapis percussus. Sed in Hebraico pro vellentibus est in hunc modū lemoretim, à verbo marat, quod significat decaluare & pilos euellere. Ideò existimo meliorem esse hoc in loco vulgatam editionem. Inuenies enim hoc verbum apud Esdram cap. 9. vbi

etiam vertit Latinus interpres: Et euulsi capillos capitis mei. Sed quoniam hoc verbum significat etiam polire, & qui vasa ærea poliunt, ea percutiunt, poterit etiam accipi pro percutere. Qua ratione fortasse ducti Septuaginta verterũt: Et genas meas ad alapas siue ad percussiones. Venit Christus in mundum, docuit veritatem, ostendit viã æternæ salutis consequendæ, præbuit se vitæ exemplum, edidit miracula, nihil omisit quod esset ad nostram beatitudinem necessarium, & ob hæc omnia eius barbas euulserunt, eúmque ad crudelissimum excidium impij homines vocarunt.

Argumentum Capitis LI.

Promittit Deus se refecturum & recreaturum Sionem, & euangelium daturum. Hortatur fideles ne hominũ iniuriis terreantur, sed in sua constantia permaneant, quoniam omnes scelerati pereunt, virtus verò viget memoria omnium seculorum, quam posteritas alit, quam ipsa æternitas semper intuetur. In fine capitis pollicetur erepturum esse Iudæos à Babylonica captiuitate, & calicem calamitatum eorum Babyloniis propinaturum.

CAPVT LI.

Audite me, qui sequimini quod iustum est, & quæritis Dominũ. Attendite ad petram, unde excisi estis, & ad cauernã laci de qua præcisi estis. Attendite ad Abraham patrem vestrum, & ad Sarã, quæ peperit vos, quia vnum vocaui eum, & benedixi ei, & multiplicaui eum. Cõsolabitur ergo Dominus Siõ, & consolabitur omnes ruinas eius, & ponet desertum eius quasi delicias, & solitudinẽ eius quasi hortum Domini. Gaudium & lætitia inuenietur in ea, gratiarũ actio, & vox laudis. Attendite ad me populo meus, & tribus mea me audite, quia lex à me exiet, & iudicium meum in lucem populorum requiescet. Propè est iustus meus, egressus est saluator meus, & brachia mea populos iudicabunt, me insulæ expectabũt, & brachium meum sustinebũt. Leuate in cælũ oculos vestros, & videte sub terra deorsum, quia cælũ sicut fumus liquescent, & terra sicut vestimentum atteretur, & habitatores eius sicut hæc interibunt: salus autem mea in sempiternum erit, & iustitia mea non deficiet. Audite me qui scitis iustum, populus meus lex mea in corde eorum. Nolite timere opprobrium hominũ, &

& blasphemias eorum ne metuatis. Sicut enim vestimentum, sic comedet eos vermis: & sicut lanam, sic deuorabit eos tinea, salus autẽ mea in sempiternum erit, & iustitia mea in generationes generationum. Consurge consurge, induere fortitudinem brachium Domini, cõsurge sicut in diebus antiquis in generationibus seculorum: Nunquid non tu percussisti superbum, vulnerasti draconem? Nunquid non tu siccasti mare, aquam abyssi vehementis? qui posuisti profundum maris viam, vt transirent liberati? Et nunc qui redempti sunt à Domino, reuertentur, & venient in Sion laudantes, & lætitia sempiterna super capita eorum, gaudium & lætitiam tenebunt, fugiet dolor & gemitus. Ego ego ipse consolabor vos Quis tu vt timeres ab homine mortali, & à filio hominis qui quasi fœnum arescet? Exod. 14.

EXPLANATIO.

Audite me, qui sequimini quod iustum est.] Postquam in fine superioris capitis minatus est Deus impiis æternos cruciatus: nũc consolatur fideles ereptos è Babylonica captiuitate, ne cadant animis, sed in fide, rerúmque aduersarum tolerantia permaneant. Ideò eos vocat, vt erigant mentes & aures, eúmque dicentem attendant.

Attendite ad petram vnde excisi estis: & ad cauernam laci, de qua præcisi estis.] Hoc est, Considerate & ante oculos ponite Abrahamum & Saram, ex quibus geniti estis. Ne frangatur spes vestra ob paucitatem vestram. Senex erat Abrahamus, & sterilis Sara, & tamen ex eorum semine geniti sunt innumerabiles filij. Deus enim, qui potuit ex illis excitare tantam hominum multitudinem, poterit etiam vos multiplicare in immensum. Ego existimo Esaiam cùm hæc diceret, Apostolorum congregationem intueri. Hi enim cùm essent pauci, innumerabiles filios in toto orbe terrarum spiritualiter genuerunt, quorum vnus dicebat: Per euangelium ego vos genui. Et alibi. Obsecro, inquit, te pro filio meo, quem genui in vinculis Onesimo. Eum, quem cùm esset inclusus in carcere ad fidem conuerterat, esse à se genitum affirmabat. Vocatur hoc in loco Abrahamus Petra, ob eius firmitudinem & constantiam, vel quia ad generationem non erat aptus, & ob eã causam vocat Saram cauernam laci, hoc est, sterilem, & spe gignendi destitutam. Vel ideò eam appellat cauernam laci, quia cũ anteà eius vterus esset clausus, Deus eũ aperuit. Honesta quidẽ allegoria. Et quoniam videbatur difficilè per petram intelligere Abrahamum, & per cauernam laci Saram, voluit seipsum Propheta explicare, subdens statim: Attẽdite 1. Cor. 4. Philem.

ad Abraham patrem vestrum,& ad Saram, quę peperit vos. Hanc existimo esse veram huius loci interpretationē. Puto tamen posse verè & rectè per hanc petram intelligi Christū, & per cauernā laci,ex qua genti sumus,vulnus eius sacratissimi lateris. Alludit propheta ad historiam quę scripta est in Exodo & in Numeris,vbi ex petra percussa fluxerunt aquæ abundantes, quibus refectus est populus. Quæ petra,vt Apostolus ait, Christi imaginem gerebat. Ex Christo enim in latere percusso exiuit sanguis & aqua, ad generis humani redemptionem & ablutionē. Est igitur sensus: Etsi numero estis pauci vos ô Apostoli, qui sequimini iustum illū ex cœlis missum, & quæritis Deum,tamen ne diffidatis,sed respicite ad Christum, qui vos genuit sanguine suo, & ad latus eius percussum, vnde fluxerunt sacramenta gratiam ac vitā conferentia. Qui enim Abrahamo seni, & Saræ sterili dedit prolē,quæ innumerabili sua multitudine impleuit orbē, ipse propagabit filios, quos per Euangelium generabitis,& ecclesiam suam per totum mundum dilatabit. Ideo enim mortuus est Christus, vt multos generaret. Eam ob causam dicebat alio loco Esaias de Christo loquens: Si posuerit pro peccato animam suam,videbit semen longæuum. Id voluit Christus significare,quādo dixit Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit,ipsum solū manet: si autem mortuum fuerit,multum fructum affert. Id fuerat in Ioseph figuratum. Vt enim mortuo Ioseph creuerunt filij Israēlis, vt literæ diuinæ testantur, sic mortuo Christo creuerunt fideles, qui fuerunt ipsius Christi sanguine generati.

Exod.17. Num.20. 1.Cor.10. Ioan.19. Infra 53. Ioan.12. Figura. Exod.1.

Consolabitur ergo Dominus Sion.] Hæc videntur referri ad tempus Zorobabelis: Promisit enim Deus tunc posi Babylonicam captiuitatem instauraturum se esse Sionem,templū que ædificaturum, vt ibi esset gaudium, & lætitia & gratiarum actio. At per Sionem Ecclesia Christi intelligitur. Sunt igitur in primis hęc dicta à propheta sancto,de ędificatione ecclesiæ,& regno Christi,quarum rerum vmbrę erāt,ea quæ de Sione in hoc capite dicuntur. Cùm enim Deus Hebræorum populum eriperet ex dura Babyloniorū captiuitate, significabat se hominum genus à crudelissima dæmonum tyrannide,& à scelerum vinculis quibus erat afflictum,liberaturum. Instauratio verò Hierosolymæ & templi figura erat constitutionis ecclesię,in qua futura erat vera religio,& Deus abiecta gentium superstitione colendus.

Populus meus & tribus mea] Poteris per populum gentes, per

per tribum verò Iudæos intelligere.

Quia lex à me exiet] Promittit Deus daturum se legē Hoc non intelligitur de lege Moysi, quia iam lata erat in monte Sinai: Sed de lege Euangelica, quam Christus dedit: de qua dixerat 2. capite: De Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem. Vide quàm aperte Deus hic promiserit nouum testamētum, ex quo colligitur veteris abrogatio Hęc est enim testamentorum proprietas, vt secundum destruat primum. Intelligi autem hoc de Christi euangelio indicat id quod sequitur: Et iudicium meum in luce populorum requiescet. Est enim perspicuum legem Moysi vni populo latam fuisse, ab eóque tantum fuisse quo ad ceremonias, iudicia, & sacrificia acceptā & obseruatam. At Christi euangeliū in populorum luce requieuit, quoniam per vniuersum orbem terrarū fuit prædicatum, & in hominum cordibus scriptum. Quod intuens animo regius vates præcinebat: In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum. De lege autem veteri aiebat: Non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. *Psal.18.* *Psal.147.*

Propè est iustus meus.] Dixit Deus daturum se esse euangelium, quo mundus illuminaretur. Sed ne existimaret aliquis id quod promisit futurum esse post longum tempus, addit: Propè est iustus meus. Acsi dicat: breui mittam filium meū, qui non solùm iustus est, sed etiam mundum iustificabit. Et Ipse dabit legem euangelicam. Quid speratis cæci Iudęi? cur hunc locū nō aspicitis? Sed hoc in loco promittit Deus missurum breui Messiam, & iam propè esse, quomodo post duo millia annorum eum expectatis? ab hac Esaiæ prophetia ad hoc nostrum tempus longissima tempora interfluxerunt. Non esset Christi aduentus propinquus, si esset post duo millia annorum expectandus. At Esaias ait iam sua ætate esse propinquum.

Egressus est saluator meus.] Iesus idem est quod saluator, qui apud Ioannē de se ait: Exiui à patre, & veni in mundū, Ideò hic ait Pater: Egressus est saluator meus. *Ioan.16.*

Et brachia mea populos iudicabunt.] Hoc est, mea fortitudine iudicabūtur populi Nomine brachij fortitudo significatur. Fortasse per brachia Apostolos intelligit, quibus dixit apud Matthæum: Sedebitis & vos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israël. *Matt.19.*

Me insulæ expectabunt.] Per insulas gentes intelligit, vt alibi exposuimus. Aspicis Christum esse gētium expectationem.

Gen. 48. Id quod prædixerat Iacob: Et ipse, inquiens, erit expectatio gentium.

Cœli sicut fumus liquescẽs, & terra sicut vestimentũ atteretur.] Matt. 24. Ita ait Christus: Cœlum & terra transibunt, verba autem mea non transibunt. Magni doctores aiũt in fine mundi cœlum & terram transituram esse quo ad figuram, non quo ad substantiam. Quod videtur significare Dauid dicens in psal- Psal. 101. mo: Opera manuũ tuarum sunt cœli, ipsi peribunt, tu autem permanes, & omnes sicut vestimentum veterascent, & sicut opertorium mutabis eos, & mutabuntur. Explicans enim Propheta quis esset cœlorum interitus. Sicut opertorium, inquit, mutabis eo, & mutabuntur. Vbi innuit cœlorum transitum esse mutationem figuræ, non simplicem interitum. Id 2. Petr. 3. quod ait D. Petrus in epistola sua 2. cœlos in tempore extremi iudicij magno impetu transituros, interpretatur D. Augustinus 20. lib. de ciuitate Dei de aëre, qui in diuinis literis sæpe cœlum appellatur, non de corporibus cœlestibus: sed quãuis de corporibus cœlestibus intelligatur, referri potest ad motũ, non ad substantiam. Potest hic locus Esaiæ ita explanari: Prius cœlum & terra vastabuntur, quàm vt ego non præbeam mundo salutem, & promissa mea non adimpleam.

Audite me qui scitis iustum.] Alloquitur Deus nascentem ecclesiã, suósque fideles præparat ad tolerandas hominũ contumelias, cæteraſq; res aduersas, quibus sciebat esse iactandos.

Lex mea in cordibus eorum.] Non satis est habere diuinã legem in ore, sed in corde. Ideò dicebat regius vates: In corde meo abscondi eloquia tua, vt non peccem tibi. Et in alio Psal. 118. Psalmo, Lex Dei eius, inquit, in corde ipsius, & non supplan- Psal. 36. tabuntur gressus eius: Loquitur Esaias in hoc capite de noua lege per Christum data, quæ non in tabulis lapideis, sed in hominũ erat cordib⁹ scribẽda. Ideò ait Lex mea in corde Ierem. 31. eorum. Id prædictum fuit iis verbis per Ieremiam: Post dies illos, dicit Dominus, dabo legem meam in visceribus eorũ, & in corde eorum scribam eam & ero ipsis in Deum, & ipsi erunt mihi in populũ. Hoc est Christi euangelium, lex gratiæ, amoris, & gaudij, lex aquarum salutariũ, de quibus dix- Supr. 12. erat Esaias capite 12. Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris. Pro quibus aquis Thargum nouam legem interpretatus est.

Nolite timere opprobrium hominum.] Ita Christus apud Matt. 10. Matthæum: nolite timere eos, qui occidunt corpus, animas Matt. 5. autem non possunt occidere. Et alibi apud eundem: Beati

estis

estis cùm maledixerint vobis homines, & persecuti vos fuerint. Vnde Apostoli ibant gaudētes à cōspectu concilij, quoniam digni essent qui pro nomine Iesu contumeliam paterētur. Diuus Hieronymus dicebat in quadam epistola: Gratias ago Deo meo, quia dignus sum, quem mundus oderit. Videte honores & dignitates ob quas vir sanctus Deo gratias agit, ob iniurias in se iactas. Non te lædit, qui vult tuam gloriam obscurare, & virtutis florem infringere, sed seipsum. Vt enim pyrausta volens extinguere lucernam, seipsam comburit, manente integro candelæ lumine & splendore, sic qui in te contumeliam iacit, & vult nomini tuo terram maculam inurere, & tuæ gloriæ splendorem penitus extinguere. Ipse odij ac malitiæ incendio flagrat, & virtutis splendore ac ornamētis destitutus in scelere & ignominia versatur. Et tantū abest, vt tuam amplitudinem scelerati hominis iniuria obscuret, vt eam potius mirabiliter illustret. Sed quoniā Christus sciebat discipulos suos esse impiorum hominum iniuriis afficiendos, & grauiter vexandos, eos antea præparat, & ad tolerantiam exhortatur. Nemini enim tam nocet calamitas quàm ei, qui fælicitatem, rerumque humanarum prospe ritatem expectabat, illis maximè est grauis afflictio, quibus est repentina & inopinata. Quam sententiam ferunt imperatorem Adrianum in annulo aureo scriptam portauisse. *Act. 5.* *Simile.*

Consurge consurge, induere fortitudinem brachium Domini.] Hortatus fuit Deus suos fideles præcedētibus verbis, ad iniurias impiorum hominum æquo animo tolerandas, quoniā ipsi tyranni & impij erant mortales, salus autem, quam ipsi fideles erant consecuturi, erat sempiterna. Et quoniam hæc salus danda erat per Christum, ideò inducit hic prophe ta populum hanc salutem postulantem, precantemq; vt brachium Dei, hoc est, Christus aduenìat, ad ostendendam ac aperiendam viam gloriæ immortalis consequendæ. Ait igitur, Christe sancte consurge, venique, vt nobis salutem tribuas, & mundum è tenebris inexplicabilibus ad veritatis splendorem adducas, & à misera ac Babylonica captiuitate vindices ad veram ac Euangelicam libertatem. Tu es enim ille, qui quondā populum tuum, ab Aegyptiaca seruitute mirabiliter liberasti. Quidam hoc referūt ad Iudæos in Babylonica captiuitate detētos, & reditū ad patriā. Quā interpretationem non reicio, dummodo concedant hæc à Propheta in primis esse dicta generis humani per Christū redēptione.

Nunquid non tu percussisti superbum, vulnerasti draconem?] Intelli-

Intellígit Pharaonẽ regem Aegypti, quem Ezechiel appel-
Ezec. 29. lat draconem magnum. Et Dauid in psalmo in quo interitũ
Psal. 73. Pharaonis describit, Tu inquit, confregisti capita draconis.

Nunquid non tu siccasti mare.] Subaudi Rubrum. Vt Hebræi ab Aegypto transirent ad desertum, fugit mare: vt autem à deserto transirent ad terram promissionis, Iordanis conuer-
Psal. 113. sus est retrorsum. Ita dicitur in psalmo: Quid est tibi mare, quòd fugisti, & tu Iordanis quia conuersus es retrorsum? Magnum quidem spectaculum, & omni admiratione dignissimum, fugere mare & Iordanẽ retrorsum cõuerti. Vis videre mare fugiens, transi ab Aegypto ad desertum, transi à mũdo ad teipsum. Cùm ad teipsum transieris, eris eremi cultor, & penetrans secretiora cordis, intelliges te esse desertũ, & locum horroris & vastatæ solitudinis diuersis ferarũ generibus repletũ. Relinque mundũ, & redi ad teipsum, & fugiet mare. Quid est mare nisi perturbatio? Penetra teipsum, & audies
Ioan. 4. Christũ dicentem: Non turbetur cor vestrũ nec formidet. Et id quod modò per Esaiam dicebat: Nolite timere opprobrium hominum, &c. Dices cum Prophera. In pace in id ip-
Psal. 4. sum dormiam & requiscam. Aufugiet mare, aufugiet iracũ-
2. Cor. 4. dia, & turbulentus motus, ita vt dicas cum Paulo: Maledicimur & benedicimus, persecutionem patimur & sustinemus,
Supr. 46. blasphemamur & obtectamur. Redi igitur ad teipsum, audi
Psal. 54. Deũ per Esaiã dicẽtem: Redite præuaricatores ad cor. transi ad cor tuũ, penetra desertũ tui ipsius, & dic cum propheta: Elongaui fugiens, & mansi in solitudine; & ita videbis superbiam, inuidiam, cupiditatem, cæteráque falsas maris aquas fugientes. Et hic est primus transitus. Sed progredere vlterius & à deserto transi ad terrã promissam. Ne maneas in deserto, ne quiescas & moreris in teipso, quia morieris, & miserè in deserto peribis. Perge quære summũ bonũ, da operã ne animi præstantiã turpi dedecore cõtamines. Transi à deserto, ne feræ consurgant, & in te irruentes omnibus virtutũ ornamentis te spolient, grauissimísque vulneribus sauciũ & deformatum relinquant. Transi ergo ad Deũ, qui ait: Tran-
Ecc. 24. site ad me omnes, qui cõcupiscitis me. Et hic est secundus & gloriosus transitus. Et ita dulces Iordanis aquæ conuertentur retrorsum. Nullam aliam dulcedinem quæres præter Christum, omnes deliciæ & oblectationes retrogredientur, & tuum dulcissimum Christum mirabiliter cõcupisces, & suauissimè amplexaberis. Hęc est allegoria illi⁹ diuisionis maris Rubri in exitu Israëlis de Aegypto, cuius in præsentũ meminit

meminit Esaias. Inducit itáque pios homines in hunc modũ loquentes: Libera nos à mundo Christe sancte, quoniam tu es ille, qui homines dęmoni in mundo seruientes liberas, & ab Aegypto ad seipsos reuocas, siccatis amaris ac turbulentis aquis scelerum animos perturbantium, vt à seipsis ad teipsum conuertantur, & repudiatis omnibus voluptatibus, tui sis tota eorum dulcedo, te solum quærant, tuo suauissimo amore ducti & ardentissima charitate inflammati.

Et venient in Sion laudantes, & lætitia sempiterna super capita eorum.] Describit reditum Iudæorum à Babylonica captiuitate. Sed mentis oculis intuebatur eos, qui è diaboli captiuitate venturi erant ad ecclesiam, ex qua, profecturi erant ad æternam beatitudinem. Nam hæc lætitia sempiterna hic incipit, sed in cœlo realiter & perfectè possidetur. Vtitur Propheta metaphora sumpta à re bellica. Nam vt illi, qui in pręliis hostes superãt coronantur, sic qui in spirituali certamine inimicos animę vincũt, finita hęc mortali vita accipiũt in gloria coronã lętitię sempiternę. Id voluit D. vates iis verbis significare: Et lętitia sempiterna super capita eorũ. Quasi diceret: Coronabuntur iusti non lauro, non robore, non gramine, quæ omnia marcescũt, & vetustate cõsumuntur, sed gaudio immarcesibili & sempiterno. Id appellat D. Paulus coronã iustitiæ. In reliquo, inquiens, reposita est mihi corona iustitiæ. Hanc appellat Iacobus Apostolus coronam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se. Et Petrus Apostolorũ princeps immarcesibilem gloriæ coronam. 2. *Tim.* 4. *Iacob.* 1.

Ego ego ipse consolabor vos.] Orantibus Deum vt consurgeret eósque consolaretur, respondet ipse Deus hęc verba. Vide eius clementiam.

Et *oblitus es Domini factoris tui, qui tetendit cœlos, & fundauit terram: & formidasti iugiter tota die à facie furoris eius, qui te tribulabat, & parauerat ad perdendum. Vbi nunc est furor tribulantis? Cito veniet gradiens ad aperiendum, & non interficiet vsque interecionem, nec deficiet panis eius. Ego autem sum Dominus Deus tuus, qui conturbo mare, & intumescunt fluctus eius, Dominus exercituum nomen meum. Posui verba mea in ore tuo, & in vmbra manus tuæ protexi te, vt plantes cœlos, & fundes terram, & dicas ad Sion: Populus meus es tu. Eleuare eleuare, consurge Ierusalem, quæ bibisti de manu Domini calicem iræ eius, vsque ad fundum calicis soporis bibisti, & potasti vsque ad fæces. Non est qui sustentet eam ex omnibus filiis quos genuit: & non est qui apprehendat manũ eius ex omnibus filiis quos enutriuit. Duo sunt quæ* Supra 49. Supra 47.

occurre-

occurrerunt tibi. quis contristabitur super te? vastitas & cõtritio & fames & gladius. Quis consolabitur te? Filii tui proiecti sunt, dormierunt in capite omnium viarum, sicut bestia illaqueata: Pleni indignatione Domini, increpatione Dei tui, idcirco audi hæc paupercula, & ebria non à vino. Hæc dicit dominator tuus Dominus, & Deus tuus, qui propugnauit pro populo suo: Ecce tuli de manu tua calicem soporis, fundum calicis indignationis meæ: non adicies vt bibas illum vltra. Et ponam illum in manu eorum, qui te humiliauerunt, & dixerunt animæ tuæ: Incuruare vt transeamus: Et posuisti vt terram corpus tuum, & quasi viam transeuntibus.

Et oblitus es Domini factoris tui.] Sēsus est: Si me habes Deū & consolatorem, cur hominem times, qui vt fœnum consumitur, & Deum obliuiscēris cœli atque terræ effectorem, qui te creauit, & potest ab omnibus inimicis tuis te facile eripere?

Cito veniet gradiens ad aperiendum.] Id est, filius meus vnigenitus non tardabit, sed cito veniet in mundum ad aperiēdam viam æternæ beatitudinis. Et non interficiet, non enim veniet vt perdat, sed vt saluos faciat, vult enim, vt ait Diuus Paulus, omnes homines saluos fieri. Et ipse christus apud Ioannem: Non veni, inquit, vt iudicem mundum, sed vt saluificem mundum. Venit igitur vt vitam daret, nō vt occideret. Non enim vult, vt est apud Ezechielem, mortem peccatoris. Nec deficiet panis eius, hoc est, eius doctrina quæ animam reficit, & eius gratia, qua anima viuit, & velut suauissimo pabulo sustentatur. Hic est panis, quem petimus in oratione dominica, dicentes: Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. De quo Dauid, Aruit, inquit, cor meū, quia oblitus sum comedere panem meum. Potest totum hoc ita explanari, vt dicat Christus fidelibus suis: Vbi est nunc furor tribulantis vos? Ecce ille, qui vos affligit, veniet cito ad aperiendum vobis ostium carceris, in quem vos coniecit, & conuertetur ad fidem, vósque nutriet & sustentabit. Potest hoc referri ad Cyrum, vt sit sensus. Ne cadatis animo ô Hebræi in Babylonica captiuitate cõstituti: Nam cito veniet Cyrus, qui vobis ostium aperiet, & ad patriam mittet. Existimo tamen referendū esse in primis ad Christum, qui carcerem peccati, in quo mundus continebatur, aperuit & cœlum suo sanguine reserauit. Est enim Christi sanguis clauis apriēs scelerum carcerem, vt inde exeamus: & cœlū, vt illud penetremus.

1. Tim. 2. Ioan. 12. Ezec. 8. Psal 101.

Ego autem sum Dominus Deus tuus.] Alloquitur pater filium iuxta carnis assumptæ dispensationem.

Posui

Posui verba mea in ore tuo.] Verba quæ loquitur Christus, patris sunt. Ipse enim apud Ioannem, Sermo, inquit, quē audistis, non est meus, sed eius qui misit me patris. *Ioan. 14.*

Vt plantes cælos & fundes terram.] Christus constituit alterū mundū. Apostoli viri apostolici cæterique viri illustres, qui in terra fuerunt vitam cœlestem imitati, appellantur cœli, vt alibi docuimus, alij verò fideles minus dediti contemplationi terra vocantur.

Eleuare eleuare, consurge Ierusalem.] Verba sunt Prophetę cō solantis ecclesiam, eámque ad tolerantiam rerum aduersarū cohortantis. Eleua te, inquit, ô Ecclesia à tyrannis afflicta. Excitamini fideles, qui iacetis in lachrymis, qui de manu Domini bibistis calicem iræ eius vsque ad fundum, hoc est, afflictiones diuina permissione incidistis, & in summis acerbitatibus versamini. Christus Deus noster afflictionū calicem bibit, & illū suis electis porrigit & propinat. Hic est calix ille, de quo ipse dicebat filiis Zebedæi: Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum? Et paulò pòst: Calicem quidem meum bibetis. Et alibi, Calicem, inquit, quem dedit mihi pater, non vis vt bibam illum? Solent magni ac nobiles viri, quando suam erga familiares & amicos beneuolentiā ostendere volūt, illis calicē suū tradere, vt ex eo bibant. Sic Christus Deus noster viris piis dilectis suis calicem suarum afflictionū propinat, vt suam erga eos charitatem ostendat. Sed considera Dei pietatem. Permittit vt sui calamitatibus premantur, sed in medio illarū eos consolatur, ne timore debilitentur, & corruāt, hortans eos, vt erigant animos, & ad cœlum aspirent, ipsúmque Deum contemplentur. Illud est aduertendū, duos esse calices, alterum Christi, alterum mundi. Calix Christi est gustui amarus, sed animę saluberrimus, cō trà verò calix mundi est gustui suauis, sed magnam animæ affert pernicię. Est foris aureus, sed intus habet pestiferū venenū. Qui ex eo bibunt pereūt, & ruunt in interitū voluntariū. Sed tanta est hominū insania, vt non desināt hoc venenū obbibere, quanquam intelligant eos, qui illud potant, cōceptam mortem in anima continere. Si adesses conuiuio, & hausto poculo moreretur ille qui biberat, & quotquot biberent mortui caderent, nónne iudicares illud esse venenū? iudicares equidem, & ex eo nihil sumeres, nisi penitus iudicio careres. Nunc quanta est amentia? quanta animi cæcitas, id velle quod semper detrimentum attulerit: & existimare fore vt ipse non pereas, cùm alios perire videas? Hic est calix, de quo lo- *Matt. 20. Ioan. 18. Simile. Simile.*

Apoc.14. quo Ioannes in Apocalypsi. Cecidit inquit, cecidit Babylon filia magna, quæ à vino iræ fornicationis suę potauit omnes gentes. Fugiamus calicē Babylonis, detestemur calicem mūdi, & Christi calicem amplectamur. Christus bibit, priusquā nobis illum propinaret. Cęterū hæc verba Esaiæ eleuare, eleuare, consurge Ierusalē, quæ bibisti de manu Domini calicē iręeius, possunt rectè referri ad populum Iudæorum in Babylonica captiuitate constitutum, quem Deus excitat, vt videat se esse ob sua scelera meritò punitum.

Fames & gladius.] Explicatio est præcedentium, Dixerat duo esse, in quæ inciderat, nempe vastitatem & contritionem: modò autem explicans hæc duo, ait esse famem & gladium.

Quis consolabitur te?] Quasi dicat, nemo. Videtur esse explicatio eius, quod modò dixerat: Quis cōtristabitur super te. Magnum est enim solatium habere aliquos, qui tecum tuas ærumnas sentiant & plorent. Contrà verò summa est calamitas, non habere in ærumnis, qui tuā vicem doleat & carere omni consolatore. Id lugebat Ieremias dicēs in Threnis: Non est qui consoletur eam ex omnibus charis eius. Et Salomon in Ecclesiaste, Vidi, inquit, lachrymas innocentium, & neminem consolatorem. Et Dauid in psalmo in persona Christi, Sustinui, inquit, qui simul contristaretur, & nō fuit, & qui consolaretur, & non inueni.

Thren.1. Eccl.14. Psal.68.

Filii tui proiecti sunt.] Pergit ostendere afflictionem populi Iudaici in Babylonicam captiuitatem relegati.

Sicut bestia illaqueata.] In quā sæuiūt & irruunt venatores.

Id circo audi hæc paupercula.] Id est, eam ob causam audi hęc Iudæorum synagoga, quę in Chaldęa detineris, paupercula, abiecta, ebria non à vino, sed à te ipsa alienata, & ob scelera tua in Babylonicum carcerem coniecta. Ego, inquit, Dominus auferam à te calicem iræ meæ, & te affligentibus illum propinabo. Eruam te ex Babyloniis, & illos euertam, & Cyro captiuos subiiciā. Qui dicebant tibi: Incurua vt transeamus, qui te acsi terra esses & lutum pedibus conculcabant, & incredibilibus iniuriis afficiebant. Vide Dei clementiam. Adhuc Iudæi non erant capti, & in Chaldæam adducti, & iam eos consolabatur, acsi à Babyloniis captiui detinerētur.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LI.

Attendite

Attendite ad petram, vnde excisi estis, & ad cauernam laci de qua præcisi estis.] Totũ hoc Septuaginta interpretes in hunc modum verterunt: Attendite in robustam petram, quam excidistis, & in foueam laci, quam fodistis. Quæ verba indicãt Esaiam non loqui de Abrahamo, quem Iudæi non occiderunt, sed de Christo, quem illi vulnerarunt & occiderunt. Postea tamen Iudæos mittit ad Abrahami considerationem. Pro, Et ad cauernam laci, est in Hebraico veel makkæuæth bor. Quod potest rectissimè verti: Et ad perforationẽ putei. Fuit enim pectus Christi puteus altissimus aquarũ viuentium gratię & spiritualium donorum, quo perforato exiuit sanguis & aqua, vt Euangelista testatur. Verbum enim Nakau perforare significat. Vnde nomen Makkęuæth significat perforationem & aperturam, Bor autem significat puteum & cisternam. *Ioan.19.*

Tribus mea me attendite.] Pro tribu mea est in Hebraico Leumim Septuaginta pro tribu verterunt reges: Theodotio genus. Symmachꝰ gentem Quem secutus Pagninus vertit: Et gens mea me audite. Dixerat antea: Attendite ad me populus meus, & statim ait & tribus mea me audite. Fortassẽ per populum suum intelligit Iudaicum, & per tribum suam tribum Iuda, ex qua carnem sumpsit. Et quoniam ea erat tribus regalis, ex qua erant reges Iudææ, verterunt Septuaginta interpretes reges, & Theodotio genus, quoniam ex ea tribunatus est Christus, & Symmachus gentem eadem ratione eam appellauit. Ego verò existimo populum christianũ esse eum, quem Deus hoc in loco & populum suum & gentem suam appellat. Quem alloquens D. Petrus. Vos autem, inquit genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis. Vbi vides Christianos esse genus electũ, quod conuenit cum versione Theodotionis: & esse reges, quod cohęret cum versione Septuaginta: & esse gentẽ sãctam, quod non discrepat à Symmachi atque Pagnini translatione. *1.Petr.2.*

Brachia mea populos iudicabunt] Septuaginta habent: In brachio meo gentes sperabunt. Quod de Christo intelligitur, qui in litteris diuinis brachiũ Dei appellatur. Ipse enim est expectatio gentium, vt prædixerat Iacob: Ipse inquiens erit expectatio gentium. Qua de re alibi disseruimus. *Gen.49.*

Cito veniet gradiens ad aperiendum, & non interficiet vsque ad interuecionem] Symmachꝰ ita vertit ex Hebraico. Cito infernus aperietur, & nõ morietur in corruptione. Subauditur Christus,

Psal.15. Christus, qui ait in psalmo. Non derelinques animã meã in inferno, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem.

Et in vmbra manus tuæ protexi te, vt plantes cœlos, & fundes terram.] Septuaginta habent: Et in vmbra manus tuę protegam te, in qua statui cœlum, & fundaui terram. Vide quàm apertè indicent mysterium redemptionis per Christũ. Quis enim non videt hæc palam ad Christum referri: Per ipsum enim cœlum fuit constitutum & terra fundata. De eo ait D. Ioannes: Omnia per ipsum facta sunt. Et D. Paulus in epistola ad Romanos: Ex ipso, inquit, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Et ad Colossenses: In ipso condita sunt vniuersa in cœlis, & in terra, visibilia & inuisibilia. Hic est absque dubio ille, de quo hic loquuntur Septuaginta, in cuius manu Deus cœlum statuit, & terram fundauit. Et aduerte eos dixisse, protegam te, in futuro, cùm in versione nostra sit protexi te in præterito. Mutãt aliquãdo Septuaginta aliqua de Hebraico, sed non sine diuino consilio & mysterio, vt ego credo. Est enim admirabilis eorum interpretatio, & tãtæ authoritatis, vt eam sæpè Apostoli citauerint, vt aliis in locis ostendimus.

Ioan.1. Rom.11. Coloss.1.

Vsque ad fundum calicis soporis bibisti.] Pro sopore est in Hebraico tarelah. Quod nomẽ significat soporem, tremorem, stuporem, compunctionem, & crapulam. In psalmo vbi versio nostra habet: Potasti nos vino cõpũctionis, habet versio D. Hieronymi, vino consopiente. Est enim ibi hoc nostrum nomen. Quod poterat etiam verti: Potasti nos vino tremoris. Et illud Zachariæ 12. Ecce ego ponam Ierusalem super luminare crapulæ: Poterat verti Ecce ego ponam Hierosolymæ calicem soporiferum, vel calicem tremoris, vel stuporis, vel compunctionis. Nomen enim Saphaph, quod ibi scriptum est, limen significat, & liminare, sed propriè calicem & poculum. Vnde in Exodo vbi scriptum legis. Fasciculúmque hyssopi tingite in sanguine, qui est in limine. Poterat rectè transferri. Fasciculúmque hyssopi tingite in sanguine, qui est in calice, vel in pelui, aut phiala. Omnia enim hæc significat nomen saphaph. Hic calix tremoris & cõpunctionis est afflictio, dolor, & cruciatus, quibus Deus suos exercet. Et hic est calix, quem Christus bibit moriens in cruce, atrocissimis iniuriis, indignissimis doloribus, acerbissimis cruciatibus affectus. Hic est calix ille, quem Ioseph in sacculo Beniamin sui charissimi fratris iussit abscõdi. Erat Beniamin minimus inter fratres, qui ibi paruulus appellatur. Vbi inuenitur calix

Psal.59. Zach.12. Exod.12.

Ioseph,

Ioseph, nisi paruulis, hoc est, in humilibus, in iis quos Deus diligit? eos enim permittit in afflictionibus versari. Ioseph qui quērēs fratres suos venditus est, qui seruauit Aegyptum, & mūdi saluator appellatus est, vt in Genesi diuinę literæ testātur, fuit Christi figura, cuius angustiarū calix in sacculo Beniamin reperitur, de quo ait Ioseph: Ipse sit seruus meus, & in illū maiora cōtulit beneficia. Ilie qui est seruus Christi, quem Christus plus amat, cui maiora munera largitur, indignè aliquando patitur, & magnis afflictionibus premitur. Hic est calix ille, de quo illustrissimus propheta. Calicem, inquit, salutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo. *Gen. 41.* *Psal. 115.*

Argumentum Capitis LII.

Promittit Propheta Deum liberaturū à Babylonica captiuitate Hebræos, eósque ad fortitudinem & lætitiam exhortatur. Et sumpta inde occasione vaticinatur de primo Christi aduentu in mundum, & de Apostolorum prædicatione.

CAPVT LII.

Onsurge consurge, induere fortitudine tua Sion. Induere vestimentis gloriæ tuæ Ierusalē ciuitas sancti, quia nō adiiciet vltra, vt pertranseat per te incircuncisus & immundus. Excutere de puluere, consurge, sede Ierusalē: Solue vincula colli tui captiua filia Sion. Quia hæc dicit Dominus: Gratis venundati estis, & sine argento redimemini. Quia hæc *Gen. 45.*
dicit Dominus Deus: In Ægyptū descendit populus meus in principio, vt colonus esset ibi, & Assur absque vlla causa calumniatus est *Rom. 2.*
eum. Et nūc quid mihi est hic dicit Dominus: quoniam ablatus est populus meus gratis? Dominatores eius iniquè agunt, dicit Dominus, *Ierem 30.*
& iugiter tota die nomen meū blasphematur. Propter hoc sciet populus meus nomen meū in die illa, quia ego ipse qui loquebar, ecce adsū. *Rom. 10.*
Quàm pulchri super montes pedes annuntiantis & prædicantis pacē, *Nahum. 1.*
annuntiantis bonū, prædicantis salutem, dicētis Sion: Regnabit Deus tuus.

EXPLANATIO.

Consurge consurge.] Loquitur Propheta Iudęis, qui in Chaldæa captiui detinebantur, eosq; hortatur vt forti atque erecto animo sint, lugubres vestes deponant, & decoras atq; pre-

cioſas induant, quoniam erunt liberati, & in ſuum priſtinum ſtatum reſtituti. Sed per hæc promittit eſſe genus humanũ à peccati captiuitate liberandum, ipſoſq; peccatores exhortatur, vt exuant veterẽ hominem, & induant nouũ, vt veſtibus nuptialibus induti poſsint ſecurè diuino conuiuio intereſſe. Hoc enim veſtimentum gloriæ eſt illud, de quo apud Mat-
Matt. 22. thæum. Amice, quomodo huc intraſti, non habens veſtem nuptialem.

Quia non adiiciet vltrà, vt pertranſeat per te incircumciſus & immundus.] Hoc eſt, non iterũ Babylonius dominabitur tui. Poteſt hoc ad animam ſpiritualiter referri. Hæc enim ſe debet erigere, & ad cœlum aſpirare, vt gratia induta, & fortitudine munita, non aperiat oſtium turpibus cogitationibus, non tranſeat per eam conſenſus incircunciſus & immũdus. Poteris per incircunciſum & immundum quamcunque malam cogitationẽ intelligere, quæ nõ ita debet pertranſire
Simile. animam, vt anima illi aſſentiatur. Cogitationes malæ ſunt velut hirundines, penetrãt domum, cõtaminant eam, inquinãt & inquietant, & exeunt, nullam vtilitatẽ relinquẽtes. Et quẽadmodũ nõ eſt in poteſtate noſtra cohibere hirundines, ne ſuper domũ noſtram tranſeant volitantes, poſſumus tamẽ illas ex domo abigere, ne ibi morentur, & nidum cõſtituant ſic non eſt in manu noſtra non tentari: volitabunt enim cogitationes etiam nobis inuitis, ſed in manu noſtra eſt in illis cum Dei gratia reſiſtere, eaſque abducere & fugare, ne in corde noſtro domicilium conſtruant, & nidum efficiant. Id exiſtimo voluiſſe ſignificare Pythagoram, quando dixit, ſub eodem tecto hirundines non eſſe habendas. Quam ſententiam tribuit illi Diogenes in eius vita, vt multa alia.

Excutere de puluere, conſurge, ſede Ieruſalem.] Non ad parietes, ſed ad Iudæos Hieroſolymæ habitantes hæc referenda ſunt. Hos in terra iacẽtes puluere peccatorum pollutos, ſcelerum vinculis ligatos hortatur propheta vt puluerem excutiant, conſurgant à peccatis, ſoluant vincula colli ſui, & ſedeant in loco honeſto. Ait enim: Conſurge: Sede: Quaſi dicat: Relinque peccata, age pœnitentiam, & ſede in virtutibus. Per ſeſsionem intelligit firmitudinem & conſtantiam. Non enim ſat eſt, virtutem ſemel amplecti, ſi eã ſtatim relinquas, ſed neceſſe eſt in ea ſtabiliri, & firmiter inhærere. Aſpicis
Pſal. 118. quanta ſit ſceleratorum miſeria, iacent in terra humana amplectentes, vt de ſe quidam dicebat: Adhæſit pauimento anima mea. Sunt puluere conſperſi, polluti, & obcæcati, vt de Ba-

de Babyloniorum republica dicebat Ieremias: Confusa est mater vestra nimis, & adæquata pulueri. Sunt captiui, & vinculis alligati, de quibus vinculis dicebat quidam: Dirupisti vincula mea. Et Apostolus in epistola secunda ad Timotheum, Resipiscāt, inquit, à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ad ipsius voluntatem. *Ierem.50.* *psal.115.* *2.Tim.2.*

Gratis venundati estis, & sine argento redimemini.] Id est, immeritò & iniuria capti estis. Nullum enim facinus, nullū flagitium in Babylonios nec in Ægyptios admiseratis. Ego autem vos gratis liberabo. Iam diximus Cyrū dimisisse Iudæos nulla ab illis pecunia accepta. Sed hic occultatur in litera mysterium. Sine causa homo se vēdit dæmoni, & Christus eum gratis redemit, hoc est, nullo auro & argento, sed suo purissimo sanguine. Qua de re capite 50. diximus.

Et *Assur absque vlla causa.*] Hoc est, Et postea Assyrius nulla à Iudæis iniuria lacessitus eum vexauit, & captiuum duxit. Hic Assyrius est Nabuchodonosor, qui quoniam non solum Babyloniorum, sed etiam Assyriorum monarchiam obtinuit, Assyrius appellatur. Vel per Assur non Nabuchodonosor, sed ipsorum Assyriorum rex intelligitur, qui cum Babyloniis aduersus Iudæos pugnauit.

Et nunc quid mihi hic est dicit Dominus, quoniam ablatus est populus meus gratis?] Cur manebo Hierosolymę, quid faciam ibi, si populus Iudaicus translatus est in Babylonem? Quanquam Deus est vbique, dicebatur tamen specialiter Hierosolymæ, quoniā ibi à Iudæis colebatur, & ibi respōsa dabat, & sola Iudæa erat receptaculum fidei, cùm gentes omnes idola colerent, & in erroribus versarentur. Possunt hæc ad tempus gratiæ referri, vt dicat Christus: Quid facio Hierosolymæ, si populus Iudaicus me contemnit, séque gratis diabolo tradit? Discedā hinc, & Iudæos relinquam. Id dicebat idem Christus discipulis suis: Surgite eamus hinc. Et volēs propheta significare hunc qui loquitur, esse Christū, subdit: Quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum. Quasi dicat: Ego, qui in prophetis loquebar, veni in mundum, sumpsi humanam naturam, & ecce adsum factus homo. *Ioan.14.*

Dominatores eius iniquè agunt dicit Dominus, & iugiter tota die nomen meum blasphematur.] Per dominatores populi Iudaici intellige scribas, & Pharisæos, & principes sacerdotū. Vel potius Babylonios, qui Iudæorum dominabantur. Sed vide quàm pestilens sit principum flagitium, quoniam illis attribuit blasphemias populi.

Propter hoc sciet populus meus nomen meum in die illa, quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum.] Hoc est, Ideò in die illa, in tẽpore quo sum liberaturus populum Iudaicũ à Babyloniis, ipse populus sciet me esse Dominũ Deũ exercituũ, quia ego ipse qui modò hæc promitto, tunc adero promissionem hanc adimplens. Id est quod sonat litera. Sed quis non videt esse in ea Christi aduentum in mundum velatum? Christus est qui hîc loquitur: Quasi dicat: In illa die, in tempore gratiæ quãdo sum iturus in mundum, & cum hominibus conuersaturus, eósque à diaboli captiuitate liberaturus, populus meus sciet nomen meum: sciet me esse Iesum, hoc est, hominum saluatorem. Iesus enim idẽ est quod saluator. Ego enim quì anteà per viros sanctos loquebar, tunc adero factus homo.

Baruch. 3. Id quidem ait iis verbis Baruch: In terris visus est, & cum hominibus conuersatus est. Quæ verba de Deo dicuntur, vt ibi scriptura apertissimè ostendit. Id explicuit Apostolus

Heb. 1. dicens in epist. ad Hebræos: Multifariã multisq; modis olim Deus loquẽs patribus in Prophetis, nouissimè diebus istis locutus est nobis in filio, quẽ constituit hæredẽ vniuersorum, per quẽ fecit & secula. Id quod hîc ait Christus, sciet populus meus nomen meum in illa die, fortasse intelligitur de nomine ineffabili tetragrammaton, hoc est, quatuor literarum, quod est Iehouah, de quo dicebat Deus Moysi: Ego Dominus, qui apparui Abraham, Isaac, & Iacob, in Deo omnipotente, & nomen meum Adonai non indicaui eis. Nam in litera Hebraica non est Adonai, sed Iehouah: sed quoniam nomen Iehouah est ineffabile apud Iudæos, pro Iehouah

Exod. 6. posuit noster interpres adonai. Hoc nomen incognitum Iudæis manifestauit Christus, qui apud Ioannem alloquẽs patrem. Manifestaui, inquit, nomen tuum hominibus, quos

Ioan. 17. dedisti mihi: Sed quæres quomodo illud manifestauit, Dicã: Docuit Deum esse trinum & vnum. Dicens enim: Docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, ostendit trinitatem personarum. Apud Mar-

Matt. 28. *Mar. 12.* cum dicens: Dominus Deus tuus, Deus vnus est, ostendit vnitatem essentiæ: quemadmodum apud Ioannẽ, Pater sancte, inquit, serua eos, vt sint vnum, sicut & nos. Et in alio capite: Ego & pater vnũ sumus. Vnde Diuus Ioannes à Chri-

Ioan. 17. sto doctus, Tres, inquit, sunt qui testimonium dant in cœlo, Pater, Verbum, & Spiritus sanctus, & hi tres vnum sunt. Do-

Ioan. 10. cuit præterea Christus se esse Deum & hominem: Deũ, quãdo dixit, Ego & pater vnum sumus, hominẽ quando dixit:

Pater

Pater maior me est. Et omnia hæc sunt inclusa in hoc admirabili nomine Iehouah, quod ex quatuor literis cõstituitur, quarum prima est, Iod, quæ significat principium, per quam significatur pater, qui est principium sine principio. Secunda litera huius nominis est, he, quæ sonat esse, per quam significatur filius, quoniam per ipsum omnia facta sunt, & habẽt esse, de quo ait D. Paulus: Ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Tertia litera est vau, quæ significat charitatẽ & amorem, & est coniunctio copulatiua, per quam significatur Spiritus sanctus, qui est amor, & charitas, & nexus. Qui vt verbis vtar Augustini, nec patris tantùm, nec filij tantùm, sed simul patris & filij spiritus dicitur, & charitas siue sanctitas amborum esse agnoscitur. Vltima litera est he, quæ est etiam secunda, per quam diximus filium significari. Sed quoniam filius Dei vnigenitus sumpturus erat humanam naturam, duplicatur hæc litera, vt significet in Christo duas naturas, diuinam & humanã, sed semper est vna litera, quia Christus est vna persona: sunt enim duæ naturæ in vno supposito. Et ponitur in fine hæc litera, per quam significatur humanitas, quoniam in fine in nouissimis diebus filius Dei humanam naturã sibi inenarrabili modo copulauit. Solet enim scriptura tempus gratiæ nouissimos dies appellare, & temporis plenitudinem, vt 2. capite ostendimus. Hinc intelliges cur Deus Abramo literam vnam addens, non aliam, quàm ה, quæ est ea quæ in fine admirabilis nominis Iehouah ponitur, addiderit. Cùm enim vocaretur Abram vocatus fuit à Deo Abrahã, addita sola litera ה. Voluit enim Deus occulto illo mysterio significare filium suum vnigenitum esse ex semine Abrahami carnem sumpturum. Ideò enim literam admirabilis nominis Dei tribuit Abramo, & eam per quam Christus significatur, vt ostenderet filium Dei fore filium Abrahami secundum humanitatem. De eo enim ait D. Matthæus. Liber generationis Iesu Christi filij Dauid, filij Abrahã. Qui cùm secũdum humanitatem sit filius Abrahami, secundum diuinitatem tamẽ, Antequam, inquit, Abrahã fieret, ego sum. Et ob eam causam voluit Deus vt in nomine Abrahami, quod ita scribitur, Abraham, esset litera ב, quæ regni Christi æternitatem significat, vt cap. 9. explicauimus. Aspicis igitur hoc nomen Iehouah, quod Iudæi ob eius admirabilitatẽ & celsitudinem nominare non audent, in se altissima mysteria ipsis Iudæis infidelibus incognita continere. Et hoc est nomen, quod Christus suis fi-

Ioan. 14.

Rom. 11.

Supra 2.

Matt. 1. Ioan. 8.

Supr. 9.

delibus indicauit, quod Christianus populus cognouit, de quo hoc in loco ipse Christus ait per Esaiam: Propter hoc sciet populus meus nomen meũ in die illa, quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum. Hoc est nomen illud admirabile, de quo ait Dauid: Domine Dominus noster quàm admirabile est nomẽ tuũ in vniuersa terra. Et alibi. Deus in nomine tuo saluũ me fac, & in virtute tua iudica me. Et alibi idẽ inducit diuinus vates Christũ ita Deũ patrem alloquẽtem: Narrabo nomẽ tuũ fratribus meis, in medio ecclesię laudabo te. Quẽ locũ D. Paulus in epist. ad Hebr. de Christo interpretatur.

Psal. 8. *Psal. 53.* *Psal. 21.* *Heb. 2.*

Quàm pulchri sunt super montes.] Dixerat Christus venturum se esse in mundum, & suũ nomẽ manifestaturũ. Et quoniam missurus erat Euangelistas, & Apostolos, qui pacem & salutem mundo nuntiarent, qui prædicarent Euangelium, ideò propheta eos laudat & admiratur dicens, speciosos esse super montes eorum pedes. Intuebatur diuinus vates pedes Apostolorum, qui peragraturi erant totum terrarum orbẽ. Et aduerte: Nõ dixit Apostolos solùm priuatis hominibus, & in eorum propriis domibus inter priuatos parietes Euangelium prædicaturos, sed esse ascensuros in montes, vt possent ab omnibus audiri. Voluit propheta iis verbis significare Apostolos omnibus concionaturos, tam nobilibus quã obscuro loco natis, & nuntiaturos esse vniuerso mundo pacem, & salutem, cæteráque bona, quæ Christus in homines contulit. Ideò ait propheta: Prędicantis pacem, annuntiãtis bonum, prædicantis salutem: Dicentis Sioni, regnabit Deus tuus. Omnia hęc sub nomine Euangelij comprehenduntur. Euangelium enim bonum nuntium significat. Quod Christus significans ait discipulis suis, vt est apud Marcum: Euntes in mundum vniuersum prædicate euãgelium omni creaturæ. Hunc locum Esaiæ citauit Diuus Paulus in epistola ad Romanos, cùm de Apostolica prædicatione loqueretur. Ex quo apertè colligitur Esaiam in hoc capite locutum fuisse de Christo, eiusque Apostolis, & ex consequenti eos in errore versari, qui cum nomine Christiano glorientur, Iudæorum expositioni adhærentes, caput hoc de sola Babylonicæ captiuitatis liberatione sub Cyro interpretentur, cùm diuini vatis præcipuũ propositũ sit, de humani generis redemptione per Christũ, deq; eius Apostolorũ prædicatione vaticinari. Poteris hic per montes altitudinem virtutum intelligere, ad quam oportet Christi concionatores ascendere. Illud est prętereà aduertendum, ante aduentum Christi ratam fuisse in mundo

Mar. 16. *Rom. 10.*

mundo pacem. Si enim fuisset, non Apostoli eam tanquam rem nouam & insolitam nuntiarēt. Pax enim sine charitate esse nō potest. Ita ait alio in loco Esaias: Non est pax impiis dicit Dominus. Quod de vera & spirituali pace est intelligendum. At de tempore Christi dicit in Psalmo: Orietur in diebus eius iustitia & abundantia pacis. Qua de re alibi disseruimus. Nec est silentio transeundū, prędixisse hoc loco Esaiam, Apostolos annuntiaturos bonum, vt significaret antea bonum eiusmodi ignotum fuisse. Disserebāt philosophi de bono, sed nō inueniebant, quoniam illud non in summo, sed in imo quærebant, & in tenebris & erroribus inextricabilibus versabantur. Bonum igitur quod verè & realiter bonum est, annuntiauerunt Apostoli quod anteà ignorabatur à mundo, licet essent nonnulli viri sancti, qui illud non ignorabant. Sed hi nomine mundi non comprehenduntur. *Supr.* 48. *Psal.* 71.

Regnabit Deus tuus.] Quasi dicat: Non amplius regnabit Moyses cum ceremoniis suis, sed Christus in Ecclesia sua in æternum regnabit. Vel sic Si Christum receperis, eiusque dicta obseruaueris, non regnabit in anima tua peccatum, sed ipse Christus per gratiam. Hanc gratiam, hoc Christi regnū petimus cùm dicimus: Adueniat regnū tuum. Sed tunc regnat in nobis peccatum, quando paremus concupiscentiis fomitis peccati. Ideò ait Apostolus in epistola ad Romanos: Non regnet peccatum in corpore vestro mortali, vt obediatis concupiscentiis eius. Vbi per peccatum fomitem peccati intelligit, non quòd sit peccatum, priusquam voluntas consentiat, sed quòd incitet ad peccandum. *Rom.* 6.

Vox speculatorum tuorum, leuauerunt vocem, simul laudabunt: quia oculo ad oculum videbunt, cùm conuerterit Dominus Sion. Gaudete, & laudate simul deserta Ierusalem, quia consolatus est Dominus populum suum, redemit Ierusalem. Parauit Dominus brachium sanctum suum in oculis omnium gentium. Et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri. Recedite, recedite, exite inde Pollutum nolite tangere, exite de medio eius. Mundamini qui fertis vasa Domini. Quoniam non in tumultu exibitis, nec in fuga properabitis, prædet enim vos Dominus, & congregabit vos Deus Israël. Ecce intelliget seruus meus, exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valde. Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus eius, & forma eius inter filios hominum. Iste asperget gentes multas, super ipsum continebunt reges os suum. Quia quibus non est narratum de eo, viderunt: & qui non audierunt, contemplati sunt. *Psal.* 97. *2. Cor.* 6. *Rom.* 15.

Vox speculatorum tuorum.] Subaudi audietur. Quasi dicat: Præsules tui, quorum officium est speculari, annuntiabunt Euangelium. Præsules vocat speculatores. Sic Deus Ezechieli, Fili hominis inquit, speculatorem dedi te domui Israël. Et alio in loco. Ille quidem, inquit, in iniquitate sua captus est, sanguinem autem eius de manu speculatoris requiram. Vbi aspicis præsulum interesse cõcionari, speculari, subditis consulere, & eorum vulneribus mederi. Hoc attendant qui dediti ventri & somno nõ subditos curant, sed seipsos. Septuaginta habent: Vox custodientium te exaltata est.

Ezec. 3. & 33.

Simul laudabunt.] Subaudi Christũ ob redemptionẽ & peccatorũ remissionẽ, cæteráque beneficia in homines collata.

Quia oculo ad oculum videbunt] Hoc est, quia ipsi propriis oculis Christum aspicient in carne, cùm conuerterit Sionem, hoc est, cùm redemerit mundum, & multos ad seipsum conuerterit. Vide quomodo propheta à liberatione Babylonicæ captiuitatis se transferat ad mundi liberationem.

Parauit Dominus brachium sanctum suum in oculis omnium gentiũ.] Præteritũ pro futuro more prophetico, hoc est, mittet pater filium suum, vt ab omnibus videatur. Appellatur filius brachium ob diuinam fortitudinem, vel quia omnia per ipsum, vt inquit D. Ioannes facta sunt. Appellari Christum brachium Domini, indicat scriptura multis in locis. Capite superiore ait Esaias: Consurge consurge, induere fortitudinem brachium domini. Vbi per brachium Christus intelligitur, vt vbi annotauimus. Et in Psalmo: Saluauit sibi dextera eius, & brachium sanctum eius.

Ioan. 1.

Supr. 51.

Psal. 97.

Et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri.] Appellari Christũ salutare Dei aliis in locis explicuimus. Id quod hic in futuro prædicit Esaias, tanquam iam præteritum cecinit his verbis Dauid: Notum fecit dominus salutare suum, in conspectu gentium reuelauit iustitiam suam. Recordatus est misericordiæ suæ & veritatis suæ domui Israël. Viderunt omnes termini terræ salutare Dei nostri.

Recedite recedite, exite inde.] Alloquitur eos, qui erant in Babylonica captiuitate dicens, vt exeant inde, quoniã Deus est eos liberaturus. Sed eis in primis qui erant in peccati captiuitate dicit Deus, vt recedãt ab ea, & exeãt à Babylone, hoc est, à confusione mundi, & nolint se tactu rerum immundarum contaminare. Sic capite 48. Egredimini, inquit, à Babylone, fugite à Chaldæis. Et apud Ieremiã: Recedite de medio Babylonis de terra Chaldæorum egredimini. Multi detra-

Ieremi. 50.

detrahunt de mundo, illũ maledictis & opprobriis insequũtur, sed eũ non vulnerant, quia se ab illo nõ abducunt, neq; separant. Vt enim qui funda vult lapides rotare, & proiicere quibus aliquẽ feriat, opus est vt se ab eo seiungat, quem vult percutere, alioquin cum eo coniunctus nihil efficiet, sic qui voluerit dictis aut scriptis mundũ ferire, recedat ab eo, nam eũ amplectens funda suorum sermonum vulnerare non valebit: Si Dauid esset cum Goliath vnitus, eum funda sua occidere nequaquã posset. Ideò Diuus Hieronymus, & Diuus Franciscus, cæteriq; viri charitate ardentes, omnique virtute præstantes, mundi confusionem vulnerantur, quia ab ea longè recesserunt. *Simile.* *2. Reg. 17.*

Pollutum nolite tangere.] Vt enim qui tangit picem, inquinatur ab ea, sic qui familiaritate sceleratorum vtitur facilè deprauatur. Si prohibemur labiis attingere aquam contaminatam, quantò magis eam bibere? Discedamus igitur à mundo, ne eius pollutas aquas attingamus, si volumus non perire. Quãuis enim in principio claræ ac dulces videantur, tamen si earum finẽ respexerimus, videbimus eas contaminatas, & veneno infectas. Apud Scythas est fluuius nomine Hypanis, qui in principio purus ac dulcis apparet, sed posteà inficitur amaro fonte, & bibentibus perniciẽ parat. Talis est mundus, prima specie clarus & suauis, sed posteà turbulẽtus, pollutus, & venenosus. Fallit in principio spe magnarũ rerũ, quas promittit: videtur purus & suauis, sed posteà suam amaritudinem & immundiciam ostendit. Detestemur igitur eius pollutas aquas, audiamus Prophetam dicentem: Pollutum nolite tangere. *Simile.*

Mundamini qui fertis vasa Domini.] Exhortans propheta omnes qui in Babylonica captiuitate detinebãtur ad exitũ & egressum ab illa, & ad animi puritatẽ, inter omnes, eorũ præsertim meminit, qui vasa domini portabant. Rapuerat enim Nabuchodonosor vasa domini è tẽplo Hierosolymę, ad cultũ diuinum dedicata, & Babylonẽ asportauerat: quæ Iudæi posteà Hierosolymã retulerunt. Hortatur igitur diuinus vates eos, qui erant rebus sacris, diuinóque cultui addicti, quibus erat cura vasa domini portãdi, vt puri sint, nullis immũdiciis cõtaminati, ne manibus pollutis vasa domini coinquinent. Vasa domini sunt Christiani Deo dedicati, quorũ vnus qui vas electionis appellatur, ita epistola secunda ad Timotheum scriptum reliquit: Si quis emundauerit se ab istis, erit vas in honorem sanctificatũ, & vtile Domino ad omne opus bonum *Act. 9.* *2. Tim. 2.*

bonum paratum. Qui portant vasa domini sunt præsules, qui si se vitiis dedunt, & iura peruertunt, non solùm seipsos polluunt, sed alios suo exemplo contaminant. Vnde Deus dicebat Moysi, vt est in Exodo literis mandatum: Facies lamināde auro purissimo, in qua sculpes opere cælatoris, sanctū domini, ligabisque eam vitta hyacinthina: & erit super tiaram imminens fronti pontificis. Considera hoc. Talis debet esse præsul, vt eum videntes statim congnoscant eum esse sāctum domino, Multa mihi hoc in loco occurrebant ad dicendum, & multò plura ad plorandum, quæ iunt silentio prætereunda.

Exod.12.

Figura.

Quoniam non in tumultu exibitis, nec in fuga properabitis.] Subaudi, quemadmodum in exitu de Aegypto. Nam nunc mittet vos Cyrus in patriā, & in pristinum statum restituet.

Ecce intelliget seruus meus.] Dixerat Iudæos reuersuros esse in patriam suam in pace & tranquillitate, & Christum eos præcessurum & congregaturum. Nunc ait Diuus pater: Ecce filius meus, quem secundum humanam carnem assumptam seruum meum appello, sapienter geret hanc rem. Ipse enim intelligit quemamodum est vos liberaturus. Vide quomodo propheta transeat à liberatione captiuitatis Babylonicæ ad humani generis redemptionem per Christum.

Exaltabitur & eleuabitur, & sublimis erit valde.] Hoc est, Morietur cruci affixus. Christi mortem appellat exaltationem. Et ipse Christus apud Ioannē ita ait. Si exaltatus fuero

Ioan.12. à terra, omnia traham ad meipsum. Id quod Judæi putabāt

Ioan.3. esse ignominiam, appellat Christus gloriam. Et alibi. Sicut

Ioan.3. Moyses, inquit, exaltauit serpentem, ita exaltari oportet fi-

Cant.7. lium hominis. Et alibi: Venit hora vt clarificetur filius hominis. Et in Canticis. Ascendā, inquit, ad palmam. Fuit igitur mors Christi exaltatio, quia per illam triumphauit de morte, de mundo, de diabolo. Quando videbatur abiectus & humiliatus, erat gloria sublimis: hęc est enim humilitatis natura. Eodem modo arca Dei in templo Dagonis cùm videbatur abiecta & victa, tunc erat eleuata & gloriosa, & de Dagone mirabiliter triumphabat. Ex quo sequitur: eos qui Christum imitantur, & pro eo indignis contumeliis afficiuntur, tunc maiori gloria fulgere cùm magis abiecti esse videntur. Vocatur etiā mors Christi exaltatio, quia pro nobis moriendo suam bonitatem, charitatem & iustitiam ostēdit:

1.Reg.5.

Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus eius, & forma eius inter filios hominum.] Id est sicut multi

multi Christi doctrinã & miracula admirabuntur, sic multi obstupescent videntes eius faciem vulneratam, alapis percussam, sputis commaculatam, & sanguine conspersam, & eius pulchritudinem in nigredinem mutatam. Stupuisse autem multos Christi miraculis & doctrina asserit multis in locis euangelica historia. Quem enim nõ teneret stupidum & admirantem Christi virtus, eiusque diuina potẽtia? Et si impij in eum irruerent, & in illum arderent eorum odia, quibus incensi eum occidere conabantur, tamen non poterant non admirari eum, quem videbant insanabiles ęgritudines curãtem, mortuos ad vitam reuocantẽ, & dæmones expellentẽ.

Ista asperget gentes multas.] Hoc est, multi dispergentur per orbem vniuersum ad prædicandam Christi glorioſam mortem & eius sacratissima mysteria. Vel asperget multas gentes sanguine suo. Quasi dicat: Patietur quidem Christus, & suo sanguine pro genere hominũ fuso & sparso peccatorum maculas mũdabit. Potest verti ex Hebraico: Cum admiratione loqui facient gentes multas. Acsi dicat: Tanta patietur, vt gẽtes admirantes de eo loquantur.

Super ipsum continebunt reges os suum.] Hoc est, tanta afficientur admiratione audita Christi morte, & visis Apostolorum miraculis eius nomine effectis, vt non possint pro dignitate laudare eius consilium, misericordiam, & charitatem & tacebunt admirantes, diuinam eius magnificẽtiam exprimere, & oratione consequi non valentes. Et non solum Iudæi, qui Messiam expectabant, sed gentes quibus non fuerat narratum, nec prædictum esse Christum venturum, videbũt eius nomine multa effici miracula, & misteria illis inaudita contemplabuntur.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LII.

Dominatores eius iniquè agunt.] Pro iniquè agunt, est in Hebræo iehelilu à verbo ialal, quod propriè significat vlulare & exclamare. Ideò poterat hoc rectè verti: Dominatores eius vlulare faciũt eum. Et ita vertit Pagninus. Quasi dicat: Qui dominantur populi mei, faciunt eũ clamare, & in blasphemias prorumpere. Nam statim subdit: Et iugiter tota die nomen meum blasphematur. Vel faciunt eum præ dolore vlulare. Acsi diceret: Adeò sæuiunt in populum meum immanes Babylonij, vt eum faciant ob acerbas afflictiones queribundas

bundas voces emittere. Pro quo noſter interpres Latina reddit, & rectè quidem, iniquè agunt.

Cum conuerterit Dominus Sion.] Pro conuertere in Hebraico eſt verbum xuu, quod etiã ſignificat reſidere & quieſcere. Ideò poteſt verti: Cùm Dominus reſidere vel quieſcere fecerit Sionem. Cùm enim aliquis ad ſe conuertitur, quieſcit & in ſe reſidet, & ſecum adeſt. Nam anteà nulla erat quies, & extra ſe vagabatur.

Parauit Dominus brachium ſanctum ſuum in oculis omnium gentium.] Pro parauit eſt in Hebraico chaſaph, quod verbum ſignificat diſcooperire, vt Eſaiæ 47. Diſcooperi humerum tuum. Et quoniam qui rem detegit, eam notã facit, ſumitur pro manifeſtare. Ideò poterat rectiſsimè verti: Manifeſtauit Dominus brachium ſuum in oculis omnium gentiũ. Quaſi dicat: Manifeſtauit Dominus mundo filium ſuum. Id quod
Pſal. 97. aliis verbis ita cecinit regius vates: Notũ fecit Dominus ſalutare ſuum, in conſpectu gentium reuelauit iuſtitiam ſuam. Poteſt etiam hoc in loco brachium accipi pro fortitudine, vt ſit ſenſus. Oſtendit Deus fortitudinem ſuã coram gentibus, euertens ſuperbam Babylonem, & liberans Hebræos ex eius captiuitate. Cui expoſitioni fauet verſio Pagnini: qui pro, parare brachium, tranſtulit: Nudauit Dominus brachium ſanctum ſuum, ſumpta metaphora ab iis, qui volẽtes aliquid fortiter agere, viréſque ſuas oſtendere brachium nudant. Septuaginta habent. Reuelabit Dominus brachium ſanctum ſuum in conſpectu cunctarum gentium. Quæ interpretatio quamuis huic ſecundæ expoſitioni fauere videatur, magis tamen cum prima cohærere videtur. Nam in ſequenti capite quod apertè ab Euangeliſtis de Chriſto exponitur, dicit Propheta: Et brachium Domini cui reuelatũ eſt? ſignificans Chriſtum in principio eccleſiæ eſſe notum paucis, vt ibi Deo volente explanabimus.

Mundamini qui fertis vaſa Domini.] Septuaginta habent pro mundamini, Separamini. Illi enim animam mundant, qui ſe à mundo ſeparant, & in ſolitudinem recipiunt. Vnde
Oſeæ. 2. Deus per alium prophetam, Ducam, inquit, eam in ſolitudinem, & loquar ad cor eius. Hæc ſolitudo eſt ſeuocatio animi ab humanis ac turbulentis negotiis, & ad Deum aduocatio. Viri enim virtute & ſapientia præſtantes mentem à ſenſibus abducentes, & cogitationem à rebus viſibilibus ſeparantes, à terra ſe longiſsimè efferunt, & ad cœleſtium contemplationem rapiuntur. Et hæc eſt meditatio mortis, quã

Socrates

Socrates vitam philosophorũ esse existimabat. Quid enim tum agimus cùm animum à corpore abducimus, quàm discere mori? Ea igitur animi à corpore separatio est altissima sapientia cum animi puritate coniuncta, de qua hoc in loco Esaias, separamini, inquit, qui fertis vasa Domini.

Ecce intelliget seruus meus, exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valde.] Pro intelliget est in Hebraico iascil, quod verbum significat etiam prudenter agere. Ideò poterat hoc ita verti. Ecce prudenter aget seruus meus. Intelligere enim aliquando ad voluntatem & actionem potius quàm ad intellectum refertur, vt in psalmo: Beatus qui intelligit super egenum & pauperem. *Psal. 40.* Appellat Deus pater hoc in loco Messiam seruum suum ob verbi ministerium docendiq; munus: & quia quanuis secundum humanitatem æqualis sit Patri, est tamen minor eo secundum humanitatem. Ideò propter naturam assumptam seruus appellatur. Ita enim Zacharias propheta Patrem inducit loquentem: Ecce ego adducam seruum meum Orientem, quia ecce lapis, &c. *Zach. 3.* Vbi pro Oriente in Hebraico est tsemach, quod nomen germen etiam significat. Hoc nomine vocatur Messias apud Ieremiam cap. 33. & apud Esaiam cap. 4. Intelligi autem locum illum Zacharię de Christo indicat Chaldæus paraphrastes ita vertẽs: Ecce ego adduco seruum meum Messiam, & reuelabitur, &c. Idem Deus pater à nostro hoc vate capite 42. ita loquẽs inducitur: Ecce seruus meus, suscipiam eũ: electus meus, cõplacuit sibi in illo anima mea. Est igitur perspicuum in hoc nostro capite loqui prophetam de Messia, quem hîc hominem appellat, cùm eum seruum vocat. Exinaniuit enim semetipsum, vt Paulinis vtar verbis, formam serui accipiens. *Philip. 2.* Sed ne aliquis existimaret Messiam esse purum hominem, subdidit propheta: Exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valdè. Pro quo Ionathas Chaldaicus vertit: Ecce prosperabitur seruus meus Messias, exaltabitur plusquam Abrahã, eleuabitur plusquam Moyses, & sublimis erit valdè plusquã angeli superiores. Hæc ille. Si Messias sublimiorem habet substantiam ipsis superioribus angelis in sua natura absque vlla cogitatione consistentibus, apertè ostenditur, diuinam habere naturam, secundum quam Deus est ex substantia patris ante secula genitus, eiq; æqualis. Vnde ait Paulus Apostolus: Qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est, esse se æqualẽ Deo. *Philip. 2.* Nec diuinæ maiestati corporea Christi natiuitas aliquid abstulit, quia incommutabilis substãtia

minui

minuí nequaqam poteſt. Quòd enim verbum caro factum
Ioan.1. eſt, vt ait Diuus Ioannes, non ſignificat fuiſſe naturam diuinam in carnem mutatam, ſed fuiſſe à verbo in vnitatem perſonæ carnem ſuſceptam: Probatur ex hoc loco Chriſtũ eſſe verum Deum & verum hominem, quod aliis in locis fuſe oſtendimus.

Argumentum Capitis LIII.

Vaticinatur prophęta de Chriſti morte, eiuſque acerbiſsimis cruciatibus, & quemadmodum ferens iniquitates noſtras ſe voluit in crucis ara pro nobis ſalutarẽ hoſtiam deuouere ac conſtituere.

CAPVT LIII.

Ioan.12. Rom.10. *QVis credidit auditui noſtro? & brachium Domini cui reuelatum eſt? & aſcendet ſicut virgultum coram eo, & ſicut radix de terra ſitienti: non eſt ſpecies ei, neque decor: & vidimus eum, & non erat aſpectus, & deſiderauimus eum. Deſpectum & nouiſsimũ virorum, virum dolorum & ſcientem infirmitatem: & quaſi abſconditus vultus eius & deſpectus, vnde nec reputauimus eũ. Verè lãguores noſtros ipſe tulit, & dolores noſtros ipſe portauit: & nos putauimus eum quaſi*
Mar.9. Matt.8. Matt.8. 1.Petr.2. *leproſum, & percuſſum à Deo, & humiliatum. Ipſe autẽ vulneratus eſt propter iniquitates noſtras attritus eſt propter ſcelera noſtra: Diſciplina pacis noſtræ ſuper eum & liuore eius ſanati ſumus. Omnes nos quaſi oues errauimus, vnuſquiſque in viam ſuam declinauit: & poſuit Dominus in eo iniquitatem omnium noſtrum. Oblatus eſt quia*
Matt.26. Act.8. *ipſe volvit & non aperuit os ſuum, ſicut ouis ad occiſionem ducetur, & quaſi agnus coram tondente ſe obmuteſcet, & non aperiet os ſuũ.*

EXPLANATIO.

Quis credidit auditui noſtro? & brachium Domini cui reuelatum eſt?] Vtitur præteritis pro futuris, quemadmodũ multis aliis in locis, vt vaticinationis certitudinem oſtendat. Superiore capite prædixit diuinus vates Apoſtolorũ prædicationem. Sed quoniam animo intuebatur fore, vt pauci ex Iudæis Euangelium reciperent, & Chriſtum cognoſcerent, eorum reſpectu qui erant in ſua infidelitate permanſuri, induxit A-

git & Apostolorum chorum in hunc modũ cum Deo loquẽtem: Quis credidit auditui nostro? & brachium Domini cui reuelatum est? Quasi dicat: Nos Domine annuntiabimus Euãgelium omnibus hominib⁹: at quis credet verbis nostris? Pauci erunt qui nobis fidem adhibeant. Et brachium Domini, hoc est, Christus, cui reuelabitur? Quàm pauci intelligẽt Christum esse verum Deum & verum hominem, summum generis humani conditorem & saluatorem, qui vt nos ex inextricabilibus erroribus, cæcisque tenebris in veritatem ac lucem vindicaret, & ad beatitudinẽ sempiternam tãdem adduceret, mortuus est in cruce, indignissimis contumeliis affectus, & immanissimè vulneratus? Quomodo igitur illi, qui solùm iudicio humano nituntur, credẽt eum esse Deum, qui fuit inter homines despectu, cæsus, flagellatus, & in cruce tãdem occisus, nisi illis fuerit per Spiritum sanctum fides insusa? Superiore capite ostendimus Christum appellari brachium Domini ob eius fortitudinem, & quia omnia per ipsum facta sunt. *Ioan.1.* Nunc verò alias rationes afferemus. Primò, appellatur brachium Domini ad eleuandum debiles, eósque congregandum. Ita de eo Esaias, In brachio, inquit, suo cõgregabit agnos. *Supra 40.* Secundò, ad conterendos eius inimicos, quẽ admodum de eo dictum est in psalmo: In brachio virtutis tuæ dispersisti inimicos tuos. *Psal.88.* Tertio, ad protegendum viros pios & iustos. Ideò est libro Sapientiæ mandatum: Dextera sua teget eos, & in brachio sancto suo defendet illos. *Sap.5.* Et vltimò ad amplexandam animam sibi deuotam, quæ dicit in Canticis: Læua eius sub capite meo, & dextera illius amplexabitur me. *Cant.2.* Vnde quidam, quem Christus amplexatum tenebat. Quis nos, inquit, separabit à charitate Christi? Ideò in cruce brachiis expansis emisit spiritum, vt omnes ad se venientes amplecteretur. *Rom.8.* Hoc brachium fuit velatũ, quoniam in humanitate diuinitas latebat, nec omnibus reuelatur. Tunc enim dicitur reuelari alicui cùm in illum credit. Diuus Ioannes de Christo loquens citat hũc locum ita dicens: Cùm tanta signa fecisset coram eis, non credebant in eum, vt sermo Esaiæ impleretur, quem dixit: Domine quis credidit auditui nostro? & brachium Domini cui reuelatum est? *Ioan.12.* Et D. Paulus in epistola ad Romanos. Nõ omnes inquit, obediũt euangelio. Esaias enim dicit: Domine quis credidit auditui nostro? Vbi vides apertissimè Apostolos hunc locum de Christo, & Apostolorũ prædicatione interpretari. *Rom.10.* Et cùm Esaias dicat: Quis credidit auditui nostro, addunt illi verbum, Domine, signifi-

significantes prophetam induxisse Apostolos Deum ipsum alloquentes.

Et ascendet sicut virgultum coram eo, & sicut radix de terra sitienti.] Hoc est, Et hoc brachium Domini erit coram eo, hoc est, coram Domino, sicut virgultum ascendens, & sicut radix producta de terra arida & inaquosa Comparat Christū in passione virgulto & radici ascendenti ex sitienti terra. Virgultum in hyeme est floribus ac frondibus nudatum, sed habet intus virentem, quam ostendit in Vere, tunc enim frō descit & floret, & baccarum vbertate pulcherrimum appa ret. Sic Christus in passione fuit contēptus, squallidus, & in cultus, sed adueniente Vere, hoc est, in resurrectione sua florentissimus ac pulcherrimus apparuit. Comparatur etiā cū radice arboris, quia ex ea nutritur arbor, & sustentatur, & ex ea procedūt arboris folia, flores, & fructus. Radix nullā habet pulchritudinē, sed ex ea tota arbor producitur. Hæc arbor est ecclesia, radix est Christus in passione sua despectus, acerbissimis iniuriis & doloribus affectus, & in medio duorum latronū constitutus. Sed ille sustentat arborem, ille nutrit ecclesiam, estque eius radix, & validissimum fundamentum. Huic arbori potest accommodari id, quod est apud Da-
Dan. 4. nielem scriptū: Ecce arbor in medio terræ, & altitudo eius nimia, magna arbor & fortis, & proceritas eius contingens cœlum, aspectus illius erat vsq; ad terminos vniuersæ terræ, folia eius pulcherrima, & fructus eius nimius, & esca vniuersorum in ea. Subter ea habitabant animalia & bestiæ, & in ramis eius conuersabantur volucres cœli, & ex ea vescebatur omnis caro. Dixerant in principio: Quis credet auditui nostro? Nunc reddunt eius quod dixerant rationē. Acsi dicant: Quis credet eum esse Deum, cui nec est species nec decor.

Non est species ei, neque decor, & vidimus eum, & non erat aspectus.] Ille omnium pulcherrimus, de quo dicitur in psal-
Psal. 44. mo: Speciosus forma præ filiis hominum, diffusa est gratia
Cant. 5. in labiis tuis. De quo in Canticis sponsa, Dilectus, inquit, meus candidus & rubicundus, electus ex millibus, fuit pro nobis percussus, flagellatus, vulneratus, & conspurus, & vsque adeò deformatus, vt non haberet speciem neque decorem. Voluit summus ille Deus, qui naturam vniuersam immensa virtute sua coërcet & continet, vt à nobis perniciem auerteret, indignissimas contumelias pati, inauditas ignominias accipere, crudelissimis flagellis percuti, durissimis clauis cruci affigi, spinea corona coronari, & in li-

gno

gno tandem suspendi & mori, quod mortis genus erat tunc infame & ignominiosum. Et cùm spinea corona eorum eius caput vndique transfigeret, currebat sanguis per eius faciẽ, quæ cùm esset alapis cæsa, & sputis coinquinata, & tota cruentata & percussa, nullum habebat penitus decorem. Quod intuens animi oculis propheta in hęc tristia ac flebilia verba prorumpit: Non est species ei, neque decor. & vidimus eum, & non erat aspectus. Ac si diceret: Ego mentis oculis vidi Christum in cruce pendentem adeò deformatum, vt non videretur homo. Hoc intuens Dauid faciebat ipsum Christum in psalmo ita loquentem: Sum vermis & nõ homo, opprobrium hominũ, & abiectio plebis. Paulò antè duxerat Christus tres è discipulis suis in montem excelsum, & transfigura- *Matt.17.*
tus est ante eos, & resplenduit facies eius sicut Sol, & modò in cruce pendens, non habet speciem nec aspectum. Facies *1.Petr.1.*
illa sacratissima, quam angeli aspicere desiderant, quæ fuerat in transfiguratione rutilans vt Sol, pulcherrima & splendidissima, modò denigrata est, alapis & liuore saucia, sputo, puluere, lachrymis, ac sanguine cõsperfa. Christe sancte quã dissimilis est hæc tua transfiguratio ab illa, quę fuit in mõte quem dicunt esse Thabor: Illa fuit in monte herbis & arboribus consito, hæc in monte Caluariæ ossibus & fœtoribus repleto. Ibi eras tu Domine comitatus discipulis, quos elegeras, hîc ab illis derelictus, & à Petro paulò antè negatus. Voluerunt enim metu mortis vitam derelinquere. Ibi fuisti in medio duorum illustrium virorum collocatus, Moyse & Elia, hic inter duos latrones constitutus. Ibi in monte eleuatus, hîc cruci duris clauis affixus. Ibi exultans gloria, hîc dolens, & lachrymas fundens. Ibi tãgis tuos discipulos, hîc dira lancea percuteris. Ibi eras splẽdidis vestibus indutus, hîc nudus, illisq; immaniter spoliatus. Ibi audisti suauissimã Patris vocẽ te filiũ dilectũ vocantem, hîc audis improperia & iniurias, & perditorũ hominũ cateruã te inauditis blasphemiis afficientẽ. O rẽ dignã perpetuo gemitu, & perenniũ lachrymarũ abundantia. Vtinã oculi mei vertantur in fontes: vtinã exitus aquarum deducant oculi mei. Quis dabit capiti meo aquã, & oculis meis diluuiũ lachrymarum. Deficiant præ lachrymis oculi mei. Vtinã sint mihi lachrymæ meę panes die ac nocte. Quis mihi daret vt laborẽ in gemitu, & lauarẽ per singulas noctes lectũ meum, & possem lachrymis meis stratũ meũ iugiter rigare. Desine plorare Ieremia propheta sancte euersionẽ Hierosolymæ, ploremus Christi mortẽ, vimq; la-

Psal.21.

chrymarũ fundamus. Vos omnes obsecro & obtestor, Christiani viri vt ei demus lachrymas, qui pro nobis dedit suũ sanguinẽ, vt totos nos illi dedamus, qui se totũ pro nobis dedit.

Thren.5. Lamentemur dicentes cum Ieremia: Defecit gaudium cordis nostri, versus est in luctum chorus noster: cecidit corona capitis nostri. Væ nobis, quia peccauimus. Passus est Deus noster acerbissimos cruciatus, & mortuus est suspensus in patibulo. Nihil vnquam Sol vidit indignius. Quò me vertã? Vbi querar? Quos implorem? Cur pater cœlestis filium tuũ sanctissimum tot tantisque contumeliis & cruciatibus transfixum mori permisisti? Et tu virgo gloriosa sancta dei genetrix, aduocata peccatorum, quæ peccatoribus subuenis, cur filium tuum sanctissimum tãtis vulneribus confossum finis ita mori, omnes malorum impetus suo corpore suscipientẽ, extremam ignominiam ferentem, inter duos latrones spirantem? Sed nescio quid dicam. Ignosce mihi Domine, ignosce mihi sacratissima virgo Maria. Sit mihi erranti medicina confessio. Quid enim fuit illustrius quàm pati Christũ pro nobis? Quæ res vnquam fuit in mũdo gesta maior? quæ gloriosior? quæ commodatior hominum memoriæ sempiternæ? Voluisti Domine tuam erga nos immensam charitatem ostendere, & docere in calamitatibus & afflictionibus nullam esse ignominiam, quin potius veram gloriam inanis glorię iactura comparari. Voluisti sanguine tuo maculas nostras delere, & vulneribus tuis vulnera nostra curare. Quis vnquam talia cogitauit? Quò attigit tuus amor Domine Iesu? Multa memini, multa audiui, multa legi, nihil ex omniũ seculorũ memoria tale cognoui. Qui erũt homines tã inculti & inhumani, qui te Domine non cognoscãt salutis authorẽ? Quæ erit tam immemor posteritas, quæ tam ingratæ literæ reperientur, quæ tuæ passionis ac mortis memoriam nõ immortalibus laudibus prosequantur? Voluisti enim tua morte nobis vitã tribuere. Hic enim in monte Caluarię est arbor vitæ plantata. Hic est mystica illa atq; gloriosa scala Iacob

Gen.28. cõstituta. Hic finit? est tuus labor, & incœpit nostra requies. Hic te vidit spiritu Esaias, quando dixit: Vidimus eum, & non erat aspectus, vt nos te in cœlo pulcherrimũ videremus.

Et desiderauimus eum.] Etsi nulla erat illi species, tamen desiderauimus eum, quoniam sciebamus in eius vulneribus esse remediũ animarum nostrarum: Vel sic videntes eum vulneratum desiderauimus videre eum in sua pulchritudine, vt anteà videbamus. Quidam ita vertunt. Et vidimus eum, &

non

non erat aspectus, vt desideraremus eum.

Virum dolorum.] Ostendunt hæc Christum esse verũ hominem, & multis ac acerbis doloribus cruciatum. Ipse enim de seipso ait: Tristis est anima mea vsque ad mortem. Non enim in corpore solùm, sed in anima etiam dolores ferebat, & non solùm suos, sed matris eius. Erat tristis mater iuxta crucem doloribus transfixa, & quot vulnera erant in corpore filij dispersa, tot erant in anima matris cõiuncta, ita vt doloris gladius eius animã pertranfiret, quemadmodũ illi fuerat à Simeone prædictum. Gladius qui carnes occideret visus est sæpè, sed qui animam cruentaret & transfigeret, solus hic visus est. Lanceæ, quæ latus filij aperuit, animam matris percussit, & omnes sanguinis fluuij, qui ex venis filij exibãt, viscera matris penetrabant. Et quoniam Christus vtranque angustiam & suam & matris sentiebat, vir dolorum meritò appellatur. Sed illud est intelligẽdum, Christum Deum nostrũ non solùm dolore vulnera, quibus erat suum corpus confossum, sed etiam viscera, quibus erat saucia anima peccatorum, non enim tantùm suos dolores, sed etiam nostros portabat. Et peccando scelerati homines illi dolores augebant, quemadmodum ipse dicit in psalmo: Et super dolorem vulnerum meorum addiderunt. Lege totam sacram scripturam, neminem inuenies, quantum memini, qui præter Christum vir dolorum appelletur. Solus Christus vir dolorũ appellatur. Fuit Abel afflictus à Caino, Isaac ab Ismaele, Iacob ab Esau, Ioseph à propriis fratribus, Dauid à Saule, Esaias à Iezabele, & fuerunt multi alij magnis doloribus pressi, & in acerbissimis calamitatibus versati. Sed inter omnes solus Christus vir dolorum appellatur, quoniã illi suos dolores ferebant, Christus verò suos & omnium. Matt. 26. Luc. 2. Psal. 68.

Et scientem infirmitatem.] Experientia. Vnde Apostolus ad Hebræos scribens, Et quidem inquit, cùm esset filius Dei, didicit ex iis quę passus est obedientiã. Et alibi in eadẽ epistola: Non habemus pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentatum autem per omnia, pro similitudine absque peccato. Heb. 5. Heb. 4.

Et quasi absconditus vultus eius & despectus.] Quemadmodum vultus eius qui iniuriis & contumeliis afficitur. Vel absconditus vultus eius, hoc est, incognitus ab incredulis & impiis. Quibus ille apud Ioãnẽ, Nec me inquit, scitis nec patrẽ meum. Diuinitas erat sub humanitate abscondita sicut alio in loco dixit Esaias: Verè tu es Deus absconditus Deus Israël Ioan. 8. Supra 45.

Habac.3. saluator. Et Habacuc: Ibi, subaudi in cruce, abscondita est fortitudo eius.

Vere lãguores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit.] Sensus est: Nullam culpam admiserat Christus Deus noster, ob quam suppliciũ mereretur. At voluit pro nobis pati, vt à nobis debitam pestem arceret. Languores nostros, nõ suos, hoc est, peccata nostra ipse tulit, & dolores nostros, id est, supplicia, quæ pro sceleribus nostris merebamur, ipse portauit. Et hoc non fictè, non imaginariè, sed verè. Pro eo quod hîc ait Esaias: Languores nostros ipse tulit, ait D. Petrus in 1. sua

1.Petr.2. epistola: Peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum. Vbi vides peccata esse animi lãguores & infirmitates, quas Christus pro nobis tulit. Infirmus est in cruce, & defuerunt ei infirmorum solatia. Pro domo habet Caluariæ montem, pro lecto duram crucem, pro ceruicali coronã spineam, pro dapibus fel & acetũ, pro musica blasphemias. Sitiuit in crucè, & non erat qui illi vrceum aquæ porrigeret. Si virgo mater posset illum oculis contingere, illa eum viuis lachrymis satiaret, quibus illa suum dolorem instillabat. Cogita igitur Christiane Christum Deum tuũ languores tuos ferentem, doloresq; tuos portantem. Caput habet inclinatũ ad te osculandum, cor apertum ad diligendum, brachia extensa ad amplexandum, manus perforatas ad largiẽdum, & totum denique corpus expositum ad te liberandum: vt sic eũ figas in corde, qui pro te fixus fuit in cruce. Poteris hos lan-

Matt.8. guores, de quibus hic loquitur Esaias, de corporis ægritudinibus intelligere. De illis enim D. Matthæus euangelista hũc locũ interpretatur. Hinc colliges apertissimè, vnũ eundẽque locũ sacræ scripturæ duos sensus literales habere. Loquitur

1.Petr.2. enim Esaias de peccatis nostris, vt litera ipsa demonstrat, & eam D. Petrus interpretatur. Et tamen loquitur etiã de corporis morbis, de quibus Euangelista eũ literaliter exponit.

Et nos putauimus eum quasi leprosum.] Hoc dicit ob Christi vulnerum multitudinem. Et quia Christus passus est extra ciuitatem. Solebant enim leprosi extra ciuitatem proiici, vt in

Leuit.13. Leuitico scriptura commemorat. Sed Christus voluit extra portam ciuitatis pati, quoniã animal cuius sanguis pro peccato in sancta per pontificem inferebatur, quod erat figura Christi extra castra secũdum legem cremebatur, vt liber Le-

Leuit.19. uitici apertissimè ostendit. Quod intuens Diuus Paulus ira

Hebr.14. epistola ad Hebræos has voces scripsit: Propter quod & Iesus vt sanctificaret per suum sanguinem populũ, extra por-

tam

tam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra improperium eius portantes.

Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras.] Id multis in locis est in diuinis literis scriptum. Vnde Apostolus in epi stola 1. ad Corinthios: Christus, inquit, mortuus est pro pec catis nostris secundum scripturas. 1. Cor. 15.

Disciplina pacis nostræ super eum.] Accipitur disciplina pro flagello seu castigatione. Quasi dicat: Supplicium quos nos merebamur, ipse tulit propter pacem nostram, Luit pœnas nostrorum scelerum, vt nobis Patri reconciliaret. Nam vt ait Diuus Paulus. Ipse est pax nostra, qui fecit vtraque vnum. Et alibi: Quia in ipso, inquit, placuit omnem plenitudinem in habitare, & per eum reconciliari omnia in ipsum, pacificans per sanguinem crucis eius. Hunc locum Esaiæ in hunc modum transtulit ex Hebraico Pagninus: Castigatio pro pace nostra super eum. Quæ versio nostram indicat explanationem. Potest ita etiam verti: Castigatio correctionis nostræ fuit ei imposita. Ephes. 2. Coloss. 3.

Liuore eius sanati sumus.] Totum corpus ægrotat, & phlebotomia fit in capite. Nos laboramus morbo, & Christus pro nobis vulneratur. Scinditur vena nostræ salutis, vt duricies cordis nostri scindatur. Percutitur Christi latus, vt cor nostrum, nidus vbi infinitæ vanitates & nepharia cogitationes colliguntur, cuspide diuinæ charitatis vulneretur. Simile.

Omnes nos quasi oues errauimus, vnusquisque in viam suam declinauit, & posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum.] Aspicis hic Christum esse eũ pastorem, qui oues errantes super humerum adduxit, de quo ipse Christus loquitur apud Lucam, qui omnia nostra peccata super se portauit. Vnde ipse in psalmo: Super dorsum meum, inquit, fabricauerunt peccatores. Cùm igitur homines essent veluti oues errantes lupis expositæ, declinauerunt, nõ in viam Dei, sed vnusquisque in viam suam. At venit Christus, qui est vera via, vt eos ad cœlum perduceret. Vnde D. Petrus in 1. sua epistola. Eratis inquit, sicut oues errantes, sed conuersi estis nunc ad pastorẽ & episcopum animarum vestrarum. Luc. 15. Psal. 118. 1. Petr. 2.

Oblatus est quia ipse voluit.] Ideò dicebat Christus apud Ioannem: Nemo tollit animam meam à me, sed ego ponam eam à meipso, potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo, iterum sumendi eam. Id voluit Habacuc prophe ta significare, quãdo de Christi cruce loquẽs dicebat. Et cornua in manibus eius. Quasi diceret: Nõ cornua crucis manẽ eius Ioan. 10. Habac. 3. Psal. 32.

eius tenebant, sed manus eius tenebāt crucē. & ipse Christus suis manibus cornua crucis sustentabat. Ipse enim voluit seipsum in crucis ara hostiam constituere. Ostendit hoc loco Esaias fuisse Christi mortem voluntariam.

Et quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum. Christus in passione sua tacendo loquebatur, docebat enim patientiam & rerum humanarum tolerantiam. Hic est agnus, cuius sanguine Hebræi in Aegypto fuerunt seruati. Et
Exod. 12. qui occidebatur immolabatúrque in pascha te, de quo ait A-
1. Cor 5. postolus ad Corinthios scribens: Etenim pascha nostrū im-
Ierem. 11. molatus est Christus. Hic est qui ait per Ieremiam: Ego quasi
Gen. 22. agnus mansuetus, qui portatur ad victimam, Hic est aries loco Isaac in monte occisus & immolatus. Hic est agnus ille
Ioan. 1. de quo aiebat Ioannes Baptista: Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi. De eo ita Ioannes euangelista in Apoca-
Apoc. 13. lypsi scriptum reliquit. Quorum non sunt scripta nomina in libro vitę agni, qui occisus est ab origine mundi. Ideo ait Christum occisum fuisse ab origine mūdi, qui cum Adam & Eua in peccatum inciderunt, promisit Deus esse caput diaboli à Christo conterendum, quod erat morte eius futurum
Gen. 3. Vel hoc ait ob mortem Abel, qui innocens à fratre per inuidiam occisus Christum figurauit. Vide quod in locis veteris
Gen. 4. testamenti fuerit Christi mors sub innocentis agni nomine adumbrata & prædicta. Et vt huius diuini agni mansuetudinem & tolerantiam patiendique voluntatem ostenderet Diuinus noster vates, ait: Oblatus est quia ipse voluit, & non aperuit os suum, sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperuit os suum. O miram cœlestis agni mānsuetudinem & admirabilem erga homines charitatem. Hanc Christi patiētiam & voluntariā passionem ostēdit ipse, ita apud Psalmistam dicens: Quoniam
Psal. 37. ego in flagella paratus sum, & dolor meus in conspectu meo semper. Apud hunc nostrum vatem cap te 50. Ego autē
Supr. 50. non contradico: retrorsum nō abij, corpus meū dedi percutientibus me. Attende. Non solùm nō restitit, sed se obtulit, corpu quę suum dedit illud vulnerantibus & conspuentibus. Aspice quàm apertè indicet cruciatus suos voluntariè sustinuisse. Id iis verbis prædixerat in suis Lamētis Ieremias: Da
Thren. 3. bit percutienti se maxillam, saturabitur opprobriis. Michæas. In virga, inquit, percutient maxillam iudicis Israël. Dauid
Mich. 5. Psal. 37. in hunc modum facit Christum loquētem. Factus sum sicut homo non audiens, & non habens in ore suo redargutionē.

Hanc

Hanc Christi mansuetudinem prædixerunt Sibyllę, quarum quædam dixit: Dabit autem ad verbera omnino innocens dorsum. Et paulò pòst: Et colaphos accipiens tacebit. Et altera Hierosolymã alloquens ait: Stulta Deũ tuũ nõ cognouisti medentem mortalium mentibus, sed & spinis coronasti cõrona. Hanc veritatem in veteri testamento prædictam scimus ex Euangelistis fuisse in Christo completam. Nisi enim eius passio & mors fuisset voluntaria, nõ dixisset Petro: Cõuertere gladium tuum in locum suum: omnes enim, qui acceperint gladium, gladio peribunt. An putas quia non possum rogare patrem meũ, & exhibebit mihi modò plusquam duodecim legiones angelorũ? Quomodo ergo implebuntur scripturæ? quia sic oportet fieri: Et D. Matth. Cùm accusaretur, inquit, à principibus sacerdotũ & senioribus nihil respõdit. Tunc dicit illi Pilatus: Nõ audis quãta aduersum te dicũt testimonia? & nõ respondit ei ad vllũ verbũ, ita vt miraretur præses vehementer. Vide vtriusq; testamenti cohærentiã & concordantiã. Perpende quemadmodũ vtrumque Christum Deũ nostrum voluntariè morte subiisse ostendat. Ipsam autẽ Christi mortem significauit Moyses, quãdo in hũc modum fuit Hebræos allocutus: Erit vita tua quasi pendens ante te, timebis nocte & die, & non credes vitæ tuæ. Paraphrasis Chaldaica habet: Et erit vita tua suspensa ante te. Quæ est hæc vita nisi Christus? Huius vitæ crucifixæ gessit imaginẽ serpens ille æneus in ligno suspensus, ad quem Hebræi in deserto percussi aspiciebant, vt salutem consequerentur: Quem de seipso apud Ioannem Christus interpretatur. Eum enim impij Iudæi falsis criminibus ad crucis supplicium vocarũt, iuxta id, quod diuinus psaltes præcinerat: Captabunt in animam iusti & sanguinem innocẽtem condemnabũt. Et apud Ieremiam ipse Christus, reliqui, inquit, domum meam, dimisi hęreditatem meam: dedi dilectam animam meã in manus inimicorum eius. Facta est mihi hęreditas mea quasi leo in sylua. Dedit cõtra me vocem, ideò odiui eam. Apud psalmistam. Quoniam circundederunt me canes multi, consiliũ malignantium obsedit me. Foderunt manus meas & pedes meos, dinumerauerunt omnia ossa mea. Apud Zach. Quid sunt plagæ istę in medio manuum tuarũ? Et dicet: His plagatus sum in domo eorũ, qui diligebant me. Daniel Prophera, Post hebdomadas, inquit, septuaginta duas occidetur Christus, & nõ erit eius populus, qui eum negaturus est. In libro Sapientiæ, quem teste Eusebio Irenæus, Egesippus, omnes

Matt.26.

Matt.27.

Deut.28.

Num.21.

Ioan.3.

Psal.93.

Psal.21.

Zacha.13.

Dan.9.

que antiquorum chorus Salomoni attribuerunt, inducuntur nefarij Iudæi in hunc modum loquentes. Si est verus filius Dei, suscipiet illum & liberabit illum de manibus contra
Sap. 2. riorum. Contumelia & tormento interrogemus eum, vt sciamus reuerentiam eius, & probemus patientiam illius. Morte turpissima condemnemus eum. Erit enim ei respectus ex sermonibus illius. Hæc cogitauerunt & errauerunt: excæcauit enim illos malitia eorum, & nescierunt sacramenta Dei. Hæc ibi. Hanc mortem prædixit Sibylla Christum subiturũ trium dierum somno suscepto. Cuius testimonium cum aliis aliarum Sibyllarum citat Lactãtius libro quarto diuinarum institutionũ, & Diuus Augustinus libro decimooctauo de ciuitate Dei. Nec solùm Christiani, sed etiam nonnulli ex antiquis Hebræorum Rabbinis asserunt fuisse Messiam mortem subiturum: inter quos est R. Iuda filius Amon in commentariis in Psalmos, vbi peccatum Adami ait Christo causam mortis prębuisse. Et R. Abba in Beresid raba capite decimonono ait fuisse sibi reuelatũ Messiã fuisse grauissimis cruciatibus opprimendum, & veluti ignotum morte mulctandum. Oportebat vt Christus nostra impia facinora suo sanguine expiaret, quod fuerat in lege adumbratum. Nam vetus tabernaculum fuit sanguine aspersum, &, vt verbis Paulinis
Exod. 24. vtar, omnia penè in sanguine secundũ legem mundantur, &
Heb. 9. sine sanguinis effusione nõ fit remissio. Pontifex ille, qui solus semel in anno cum sanguine pro ignorantia oblato in secundum tabernaculum introibat, Christi Dei nostri imaginem gerebat, qui assistens Pontifex futurorum bonorum, per amplius & perfectius tabernaculum, non manufactum, vt verba Apostoli scribam, id est, non huius creationis, nec per sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per proprium sanguinem, introiuit semel in sancta, æterna redemptione inuenta. Et quoniam animalia, quorum sanguis in sancta per
Leuit. 16. Num. 19. pontificem inferebatur pro peccato, extra castra cremabantur, passus est Christus extra ciuitatem. Quod intuens Apo
Heb. 13. stolus ad Hebræos scribens, hæc verba literis mandauit. Propter quod & Iesus, vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra improperium eius portantes. Hæc Diuus Paulus. Aliam reddit rationem Diuus Ioãnes Chrysostomus in sermone de passione, ita dicens. Voluit Dominus pati non sub tecto, nec in templo Iudaico, ne Iudæi subtraherent sacrificium salutare: ne putarent pro illo tãtum populo oblatum:

ideò,

ideò fuit extra ciuitatem, exra muros, vt scias sacrificium esse commune pro mundo oblatum, communémque esse purificationem. Et quoniam Christus mortem pro nobis acerbissimam voluntariè tulit, ait hoc in loco noster Esaias: Et quasi agnus coram tondente se obmutescet.

De angustia & de iudicio sublatus est: generationem eius quis enarrabit? Quia abscissus est de terra viuentium: Propter scelus populi mei percussi eum. Et dabit impios pro sepultura, & diuitem pro morte sua, eo quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore eius. Et Dominus voluit conterere eum in infirmitate. Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum, & voluntas Domini in manu eius dirigetur. Pro eo quod laborauit anima eius videbit & saturabitur, in scientia sua iustificauit ipse iustus seruos meos multos, & iniquitates eorum ipse portabit. Ideo dispertiam ei plurimos, & fortium diuidet spolia, pro eo quod tradidit in mortem animam suam, & cum sceleratis reputatus est: & ipse peccata multorum tulit, & pro transgressoribus rogauit. 1. Petr. 2. 1. Ioan. 3. Mar. 15. Luc. 22.

De angustia & de iudicio sublatus est.] Hoc est, liberatus est ex afflictione, & sceleratorũ iniusto iudicio, quoniam resurrexit, & victor atque gloriosus ad patrem ascendit. Ipse enim post resurrectionẽ suam discipulis suis apparens & loquens, Data est, inquit, mihi omnis potestas in cœlo & in terra. Aequum est vt mũdum iustè iudicet, qui à mundo iniustè iudicatus est, sicut scriptũ est: Causa tua quasi impij iudicata est, causam iudiciúmque recipies. Hanc Esaiæ vaticinationẽ prædixerat iis verbis Dauid. De torrente in via bibit, propterea exaltauit caput. Acsi diceret: Fuit Christus afflictus, cruciatus, & mortuus, & eam ob causam Deus extulit illum, quoniam resurrexit, & in corpore glorificato cum magno triumpho ascendit ad cœlum. Id explanauit iis verbis Diuus Paulus in Epistola ad Philippẽses. Humiliauit semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod est super omne nomen, vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium & infernorum, & omnis lingua cõfitearur, quia Dominus Iesus christus in gloria est Dei patris. Id voluit Esaias his paucis verbis significare dicens: De angustia & de iudicio sublatus est. Matt. vlt. Iob. 30. Psal. 109. Philip. 2.

Generationem eius quis enarrabit?] Sensus est: Cùm Christus sit verus homo afflictus & mortuus, quis enarrabit eum esse à patre æternaliter genitum & ex consequenti verum Deũ? Quasi dicat: Quis poterat tã altũ & ineffabile mysteriũ verbis ex:

bis explicare? Vel sic. Quis poterit narrare christi generationem nō solùm æternā de patre sine matre: sed etiam humanam de matre sine patre: Hunc locum, citans D. Leo papa in hæc verba prorūpit. In Domino nostro Iesu Christo filio Dei non solùm ad diuinam, sed ad humanam spectat naturam: Generationem eius quis enarrabit? Vtramque substantiam in vnam conuenisse personam nisi fides credat, sermo non explicat. modus incarnationis est ineffabilis. Hanc sentētiā sequitur in tertia parte D. Thomas, qui cùm fuerit omni sapientia & sanctitate præstanti, voluit semper sanctorum sententias sequi. Est quidem vtraque Christi generatio ine-
Matt.1. narrabilis. Etsi D. Matthæus ita suum Euāgelium inceperit: Liber generationis Iesu Christi, non tamen explicat modū incarnationis. Sed quoniam dixerat: De angustia & iudicio sublatus est. Quibus verbis Christi resurrectionem prædixerat, fortasse per generationem reditus ad vitam significatur. Vt sit sensus: Resurget quidem Christus, sed erit inenarrabile mysterium resurrectionis. Nā poterit modus illius reditus ad vitam humanis verbis pro dignitate explanari. Accipi verò generationē pro resurrectione, indicat psalmus 2. Vbi cœ-
Act.13. lestis pater filium suum alloquens, Ego, inquit, hodie genui te. Quem locum D. Paulus in actis Apostolorum de Christi resurrectione apertè interpretatur. Et Christus Deus noster
Ioan.16. apud diuum Ioannem loquēs discipulis suis de resurrectione sua. Mulier inquit, cùm parit tristitiam habet, quia venit hora eius: cùm autem peperit puerum, iam non meminit pressuræ propter gaudium, quia natus est homo in mundū. Vbi comparat discipulorum dolorē in Christi morte, dolori mulieris parturientis: gaudium autem resurrectionis comparat gaudio mulieris iam nato filio, ipsam autem resurrectionem Christi comparat cum pueri natiuitate & generatione. Poteris ita hoc intelligere. Quis poterit oratione cōsequi, & sermone explicare, quàm peruersa sit illa Iudæorū generatio, qui Christum falsis criminibus ad mortē & vasitatē vocarunt. Et ita capitur generatio pro illa Iudaica natione, siue pro seculo illo. Loquebatur de Christi morte, & intelligens Iudęorum malitiam & impietatem inuehitur in eos dicens. Generationē illā Iudaicā quis enarrabit? Quis eius prauitatē inauditam poterit exprimere? Vnde quidam vertūt: Seculū eius quis enarrabit? Omnes has explanationes recipit hic locus, quarum nullam existimo reiiciendam esse. Ego tamen putauerim generationem hoc in loco accipi pro prole Christiana,

stiana, quã Christus suo sanguine genuit, vt sit sensus: Quis poterit complecti sermone eorum multitudinẽ, quos Christus suo sanguine genuit? Quis poterit numerare multiplicatam prolem credentium? Quasi dicat: Hic qui talibus doloribus & afflictionib⁹ premitur, qui cruci affixus suo sanguinẽ suum fundẽs, acerrimos cruciatus tulit, nõ sua sed nostra scelera luit, vt in vita spirituali nos suo sanguine gignat & quoniã in spiritu video innumerabiles esse ita gignendos, has voces emitto: Generationem eius quis enarrabit? De hac generatione ait D. Ioannes: Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatẽ filios Dei fieri, his qui credunt in nomine eius, qui non ex sanguinibus, neque ex volũtate carnis neq; ex volũtate viri, sed ex deo nati sunt. Et in 1. sua epistola: Scimus, inquit, quia omnis qui natus est ex Deo, non peccat: sed generatio Dei conseruat eum. Et Iacobus Apostolus in epistola sua de Christo loquens. Voluntariè, inquit, genuit nos. Et volens Esaias aliquo modo explicare id quod dixerat, addit paulò pòst: Si posuerit pro peccato animã suam, videbit semen longæuum. Quasi dicat: Si quidem Christus passurus est mortem pro hominum peccato, videbit semen longeuũ, hoc est, generationem suam maximè propagatam & æternam. Nunquã enim ecclesia peribit. Vt enim mortuo Ioseph creuerunt filij Israëlis, ita mortuo Christo creuerunt Christiani, qui nisi Christus moreretur, nequaquam crescerent. Id voluit Christus apud Ioannem his verbis significare: Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solũ manet, si autem mortuum fuerit, multum fructum affert. Et quemadmodum Christ⁹ morte sua fideles genuit, ita hostes suos interfecit. Vt enim Samson captus à Philistæis ob amorem, quo Dalilam Gentilem prosequebatur, multò plures ex hostibus interfecit moriens quàm viuens, vt in libro Iudicũ scriptura testatur, sic Christus amans gentilitatem, pro eaq; captus, plures hostes occidit morte sua, quã viuens priusquã moreretur. Idèò mortuus est vt mortem occideret, filiósque generaret. Aristoteles in libris ortus & interitus inquit, generationem vnius esse corruptionem alterius: quam sententiam omnes posteà physici secuti sunt. Vt generentur grana, corrumpitur granum. Eodem modo vt generaretur ecclesia, Christus mortuus est. Destruitur vnum vt ædificetur alterũ: secatur arbor, vt fiat scapha, moritur Christus, vt ecclesiæ naucula construatur: ad ædificationem domus Dei fuit Christus destructus, hoc est vulneratus & mortuus. Ita scriptum reliquit

Ioan. 1.

1. Ioan. 5.

Iacob. 1.

Figura. Exod. 1.

Ioan. 12.

Figura.

Iudi. 16.

Psal.10. reliquit in psalmo diuin⁹ vates: Quoniam quẽ perfeciſti deſtruxerũt, iuſtus autem quid fecit? Quem locum Diuus Hieronymus de Chriſto interpretatur. Hæc Chriſti proles, hæc Chriſtianorum generatio, & fidelium multitudo appellatur ab hoc noſtro vate capite 9. imperij Chriſti multiplicatio. Ita enim ait. Et Vocabitur nomen eius, admirabilis, conſiliarius, Deus fortis. Pater futuri ſeculi, princeps pacis, Multiplicabitur eius imperium, &c. Pro multiplicabitur eius imperium, poteſt verti ex Hebræo: Ad multiplicandum eius imperium, vel multiplicatio principatus eius. Vbi Eſaias pro multiplicatione poſuit, le marbeh, cum litera, m, clauſa, quæ nunquam niſi in fine dictionis inuenitur. Voluit enim diuinus vates ſignificare hãc generationem & principatus propagationem eſſe morte Chriſti futuram, quando litera illa magna, clauſa abſque fine, retrogrederetur: quando ille, qui eſt immortalis, moreretur, & qui eſt impaſsibilis, ſummos cruciatus pro nobis toleranter ferret, quãdo ille, qui eſt ſine fine Deus, pro nobis factus homo, & nos ſuo ſanguine generaret. Quam generationem admiratus Eſaias has voces emiſit. Generationem eius quis enarrabit?

Supr.6.

Quia abſciſſus eſt de terra viuentium.] Hoc eſt, de hominum familiaritate, de hac vita. Eodem modo apud Ieremiã aiunt Iudæi: Mittamus lignum in panẽ eius, & eradamus eum de terra viuentium. Acſi dicat: mittamus crucẽ, vt hunc qui panem cœleſtem ſe eſſe aſſerit, in ea figamus, eumque vita priuemus. Reddite rationem quare Chriſtus nos grat ſuo ſanguine generaturus, nimirum quia erat auferendus ex hac vita, mortémque pro nobis ſubiturus. Qui hoc intelligunt de generatione æterna filij Dei, poſſunt per terram viuentium cœleſtem gloriam intelligere, vt ſit ſenſus: Quis poterit conſequi oratione generationem Meſsiæ, cùm ipſe ſit Deus genitus à patre ab æterno, & de terra viuentium, hoc eſt, de cælo deſcenderit? Appellari autem cœlum terram viuentium indicat pſalmus ita dicens: Credo videre bona Domini in terra viuentium. Qua de re alibi diſſeruimus.

Ieremi.11.

Pſal.26.

Propter ſcelus populi mei percuſſi eum.] Verba ſunt Dei patris, qui dicitur percuſsiſſe filium, quoniam eum percuti permiſit. Ita intelligitur id quod dicitur in pſalmo: Quoniã quẽ tu percuſsiſti, perſecuti ſunt. Quẽ pſalmũ Apoſtoli multis in locis de Chriſto interpretantur. Et id, quod eſt apud Zachariam: Percute paſtorem & diſpergẽtur oues: aut percutiam paſtorem. Ita enim D. Matthæus hũc locum citat capite 26.

Pſal.68. Zach.13. Matt.26.

vbi

vbi eum Christus de seipso interpretatur. Aspicis hoc in loco fuisse Deum percussum, vt scelera nostra deleret, & antiqui hostis tyrannidē extingueret. Offenderāt homines Deū, erant illi debitores, non poterant per se soluere: Venit Christus vt solueret pro illis, volens in redemptione nostra iustitiam suam ostendere. Id indicauit Paulus Apostolus ita ad Romanos scribens. Iustificati gratis per gratiā ipsius per redemptionē, quę est in Christo Iesu, quē proposuit Deus propitiatorem, per fidē in sanguine ipsius ad ostensionē iustitiæ suę, propter remissionē prēcedentiū delictorū, in sustentatione Dei ad ostensionē iustitiæ eius in hoc tempore. Hęc Apostolus. Vbi vides voluisse Dei filiū mortē pro nobis subire, vt nos redimendo suam iustitiam demōstraret. Nisi esset Deus, remedium non afferet, nisi esset homo, pro nobis non pateretur. Sed ita se ad humanitatis nostræ susceptionem inclinauit, vt manens quod erat, assumens quod nō erat, formam serui Dei formæ vniret, tantóque fœdere vtramque consereret naturam, vt nec inferiorem consumeret glorificatio, neq; superiorē minueret assumptio. Eramus mortui, & mortuus est Christus, vt nos viueremus. Hoc fuerat in Elisæo mortuo figuratum. Est enim in 4. libro Regum scriptū, quosdam sepe lientes quendam mortuum vidisse venientes latrones, quorū metu proiicientes cadauer in sepulchrū Elisæi, se in fugā coniecerunt. Cùm autem homo mortuus ossa viri sancti tetigisset, reuixit statim & stetit super pedes suos. Quis est hic mortuus, nisi homo in peccato viuens? Quod cadauer est hoc, nisi hominum genus vitiis cōtaminatum? Qui sunt hi, qui illud sepeliunt, nisi deprauati appetitus, falsę voluptates, & nephariæ cogitationes? Hæ hominē non solùm omnibus virtutum ornamentis spoliāt, grauissimisq; vulneribus sauciū occidūt, sed etiā in ipsis peccatis sepeliūt, & latronibus, hoc est, mūdo, carni, & diabolo expositū linquunt. At cęlestis ille Elisæus Christus Deus noster morte sua eū exsuscitat, mortuus vitā tribuit, & sepultus resurrectionē operatur. Omnes mortui essemus, nisi tu Christe sancte nobis tua morte vitam tribueres, atque de morte ipsa glorioſe triumphares. Ita enim per Oseam prophetā tuum ais. Ero mors tua ô mors, morsus tuus ero ô inferne. Nos verò qui Christiano nomine gloriamur, intueamur mentis oculis Christum pro nobis acerbissimos cruciatus ferentem: respiciamus ad caput nostrum, nec velimus blandis voluptatibus nos tradere, deliciisque affluere. Quę proportio est, quę cōgruentia, vt percusso capite

Rom. 3.

Figura. 4. Reg. 13.

Oseæ 13.

transfixo,

transfixo, & spinis coronato membra lætitia gestiant? Tollamus igitur crucem nostram Christúmque ducem nostrum sequamur, si volumus spirituali gaudio perfundi. Non enim possunt duo gaudia, Dei & mundi, in eodem animo simul cohærere. Nã vt ait D. Bernardus, errat omnino, qui cœlestem illam dulcedinem huic cineri, diuinum illud balsamum huic veneno misceri posse arbitratur.

Et dabit impios pro sepultura tua.] Dixerat Deus Pater: Propter scelus populi mei percussi eum: nunc explicat Propheta nõ solum in vita, sed etiã post mortem futurum esse Christum à patre percussum. Nam pro sepultura, inquit, dabit ei impios, hoc est, impiorum locum. Quasi dicat: Morietur Christus in monte Caluariæ, ibique prope crucem sepelietur, vbi impij solent suorum scelerum pœnas luere. Erat enim locus ille supplicijs damnatorum destinatus. Non desunt, qui dicant ideò appellari Caluariam montem illum, vbi vita nostra perpendit, propter caput Adami ibi sepulti. At D. Thomas potius inquit, Caluariam vocari propter damnatorũ capita, quę ibi truncabantur, à quibus mons ille nomen accepit. Quæ opinio est satis cõsona rationi. Erat enim conueniens vt ibi esset defixa crux illa glorioſa, vbi peccata puniebantur, vt intelligeremus eam non solùm Adami peccato, sed etiam totius mundi sceleribus remedium attulisse.

Et diuitem pro morte sua.] Hoc est, dabit Deus pater filio suo Ioſephum ab Arimathæa, hominem diuitẽ & honoratum, qui eum mortuũ inuoluat in sindone munda, honorificéque in monumento suo sepeliat. Huic expositioni fauet Pagnini versio ita habens: Et dedit cũ impiis sepulturã eius, & cũ diuite inter mortuos suos. Possunt hæc verba ita verti. Posuit apud impios sepulchrũ eius, & cũ diuite in morte sua. Fuisse hæc omnia impleta Euangelica historia testatur.

Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum.] Hoc est, siquidem subiturus est mortẽ, vt mundi peccata deleat, videbit infinitã prolis propagationẽ: videbit filios suos, quos sangine suo genuerit, in immensum multiplicare. Accipitur hic anima pro vita, vt multis aliis in locis. Vult propheta fructum Christianorũ ostẽdere post Christi mortẽ. Vt enim post Isaac immolationẽ fuit à Deo promissa Abrahamo generis multiplicatio instar stellarũ cœli & maris arenæ, & vt in eius semine omnes gẽtes benedicerẽtur, per quod semẽ D. Paulus intelligit Christũ, sic post Christi mortẽ fuerũt Christiani multiplicati, & populi multi in ecclesia spirituali-

Gen. 22.
Figura.
Gal. 3.

ter

ter geniti. In psalmo, vbi communis editio habet: Ecce alie- Psal.86.
nigenę, & Tyrus & populus Æthiopum, hi fuerunt illic. Pro hi fuerunt illic, habet versio D. Hieronymi ex Hebræo: Iste natus est ibi. Quasi dicat: Populus harũ gentium fuit in ecclesia per spiritualem generationem natus. De qua generatione dixit in hoc capite paulò antè Esaias. Generationem eius quis enarrabit? Volens autem modum huius generationis propagationem ostendere ait: Quoniam se Christus est hostiam pro peccato in crucis ara immolaturus, videbit semen longæuum.

Voluntas Domini in manu eius dirigetur.] Hoc est, voluntas patris quæ est vt genus humanum redimatur, in manu Christi ordinabitur, eiusque morte implebitur.

Pro eo quod laborauit anima eius, videbit.] Subaudi semen longæuum. Et saturabitur, subaudi eo cibo, de quo ipse ait apud Ioannem. Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius, Ioan.4.
qui misit me, vt perficiam opus eius.

In scientia sua iustificauit ipse iustus seruos meos multos.] Pro iustificauit habẽt nõnulli codices ad marginem, iustificabit, & alij etiam in textu. Et Pro, seruos meos, habent, seruus meus. Et rectè quidem, nam in Hebraico est audhi in singulari: sed vitio typographorum existimo effectum fuisse vt pro seruus meus, seruos meos scriberetur. Est igitur sensus: Ipse iustus, qui est Christus, quem ego pater seruum meum ratione humanitatis assumptæ appello, in scientia sua iustificabit multos. Animaduerte. Non ait: Hic doctus concionator in scientia sua acquiret redditus, dignitates, episcopatus: sed iustificabit multos. Euangelicus concionator non debet scientia sua mundi diuitias quærere, sed animas.

Ideo dispertiam ei plurimos.] Hoc est propterea dabo illi partem in multis. Verba sunt Dei patris aientis in psalmo: Po- Psal.2.
stula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Septuaginta habent: Propterea ipse possidebit multos, nimirum Christus.

Et fortium diuidet spolia.] Homines, qui erant dæmonis spolia, liberabit, eósq; diuidet: nam alios faciet Apostolos, alios Euãgelistas, alios martyres, alios confessores, alios virgines, alios matrimonio copulatos, alios præsules, alios subditos. Et ita varij varia munera exercebunt. Si in naui omnes idem facerent, obrueretur absq; dubio. Vt enim opus est vt hic se- Similitudo.
deat in puppi gubernaculũ regẽs, ille stet in prora longè prospiciens, quidã remis incumbant, quidam ad mali summita-

tem

tem ascendant, alij velum teneant, alij sentinam exhauriant, alij alia munera exerceãt, sic in ecclesia diuersa sunt munera, pro diuersis hominũ qualitatibus gerenda: nec debẽt omnes in idem studium incumbere, nec ad eandẽ actionem properare. Si rex voluerit tota die contemplari, neque audiens subditos, nec illis consulens, & necessaria prouidens male quidẽ aget. Etsi enim contemplatio est mẽtis actio excellentissima, qua nulla est suauior, nulla præstantior & permanentior, nõ tamen conuenit regi, ita se illi dedere, vt regni sibi traditi gubernationem relinquat. Definat his perpetuam contẽplationem, qui se ab humanis negotiis separarunt, animumq; à sensibus reuocauerũt. Contrà verò qui se totos Deo dedicarũt, nolint se mundi negotiis implicare, quin potius in diuinarũ contemplationem toto pectore incumbãt, atque in solitaria trãquillitate, animiq; quiete, ad quam se tanquã ad portum receperunt, permaneant. Et ita vnusquisque suum honestum officiũ exerceat. Illud est præterea aduertendum, dæmones hoc in loco fortes appellari, à quibus Christus abstulit spolia, quæ, vt hic Esaias prædixit, diuisit. Id significauit Christus apud Lucam, ita dicens: Cùm fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quæ possidet: si autem fortior eo superueniens vicerit eum, vniuersa arma eius auferet, in quibus confidebat, & spolia eius distribuet.

Luc.11.

Et cum sceleratis reputatus est.] Id est, inter duos latrones crucifixus: Hũc locum ipsemet Christus apud Lucam de se ipso interpretatur. D. Marcus etiã ita inquit: Et cum eo crucifixerũt duos latrones, vnum à dextris, & alium à sinistris. Et impleta est scriptura quæ dicit: Et cum iniquis reputatus est: Sunt præterea in hoc capite multa loca quæ Apostoli de Christo interpretantur.

Luc.22. Mar.15.

Et pro transgressoribus rogauit.] Dixit enim in cruce: Pater dimitte illis, nõ enim sciunt quid faciunt. Vides vltionem & iustitiã, quod postulat. Docuerat discipulos, vt orarent pro persequẽtibus & calumniantibus eos, vt est apud Matthæum capite 5. nunc ostẽdit exemplo id quod verbis docuerat. Docet Christus præsules & concionatores, vt in eas virtutis actiones incumbant, ad quas fuerint alios exhortati. Sũt qui existiment sat esse, alios in viam dirigere, cùm ipsi nolint ab inuio vitiorum nemore exire, quam eorum opinionẽ magni errores cõsecuti sunt. Vide quàm apertè Christi saluatoris nostri passionem prædixerit hoc capite Esaias. Estne hoc vaticinium an Euangeliũ? Quid ad hoc Iudæi poterunt respondere?

Luc.23. Matt.5.

spondere? Totam summam passionis Christi hoc capite diuinus noster vates breuiter descripsit. Vt enim qui vult orbem vniuersum in parua tabula describere, satis esse existimat præcipuas mundi partes delineare, sub quibus multæ particulares regiones continentur, sic sanctus vates volens omnes Christi cruciatus describere, sat esse duxit in hoc capite tanquam in quadam tabella delineare summam quandam sub qua multa comprehenderentur, quæ Euangelistæ particulariter explicarunt. Sed aduerte obsecro. In domo Præsidis interrogatus, Christus tacet, & in cruce non requisitus loquitur atque pro transgressoribus orat. Quid est hoc Domine Iesu? Ductus ad crucem obmutescis, vt modo aiebat Esaias: Sicut ouis ad occisionem ductus, & quasi agnus coram tondente se obmutescet, & coram Pilato & Herode, vbi agitur de vita tua siles, in cruce vero, vbi agitur de salute nostra, etiam non interrogatus voces emittis. Quid est hoc nisi demonstrare tuam erga nos immensam charitatem, amorisque illius admirabilis in hominum genus, quo summe flagrabas, celsitudinem & abundantiam? Pluris nostram salutem quam vitam tuã faciebas, ideò pro transgressoribus exorabas. Quis audiuit vnquam talem amorem? Quis nõ admirabitur tam infinitam charitatis magnitudinem? Si eũ qui se pro patria telis hostium obiecit, ciues summè diligere tenentur, quanto ardentius tenemur nos te amare Domine Iesu, quam incredibili singularíq; erga te amoris amplitudine exardescere, qui nõ pro vna patria tantũ, sed pro vniuerso mũdo te salutarẽ hostiã deuouisti, crucíq; morti acerbissimæ obtulisti, vbi extrema propè verba ad veniã salutẽq; à patre petendã pro iniquis & trãsgressoribus reseruasti. Discamus nos hinc charissimi mei pro hostibus & calũniantib⁹ precationes ad Dominum fundere. Imitemur Christum cœlestem doctorem, qui nõ vltionem à patre hostium suorum, sed veniam postulauit. Hinc colliges quantis illis desit Christianæ charitatis, qui ad exitũ vitæ vocati dimittere iniurias nolũt, quin potius interruptis iam ac morientibus vocibus vltionẽ se desiderare significant. Totũ hoc cap. exponit de Messia R. Moyses Gerundiensis, explicans id, quod est capite 24 Geneseos scriptum. Et introduxit eam Isaac. Et R. Iosue Galilæus, & alíq; nonnulli Hebræorum Rabbini. Sed in hoc à nobis distant, quod illi Messiam vẽturum expectant, nos verò eum venisse firmiter testamur. Sed quoniam ex illis nonnulli libros nostros legentes, historiásque veteres cum illis Matt. 27. Gen. 24.

conferentes, vident planè hæc omnia quæ Esaias huic capiti mandauit, & de Messia prædixit, Christo nostro conuenire, aiunt prophetam hoc in loco non de Messiæ, sed de populi Iudaici afflictione fuisse vaticinatum. Vt nobis possent respondere, in suáque pertinacia perseuerare, hanc inuenerunt euasionem, stultam illam quidem, fragilem, falsam, nulliusq; momenti. Huius opinionis inuentores fuerunt R. Salomon & R. Andreas, fingentes hanc Esaiæ vaticinationem esse de Iudæorum miseriis & calamitatibus, de quibus propheta, ac si vnus homo esset in misera captiuitate constitutus, vaticinatur. Hanc falsam opinionẽ conuincit non solùm antiquorum Hebræorum sententia, sed etiam paraphrasis Chaldaica, tantæ authoritatis apud eos, vt nullus eam vnquam negauerit. Præterea quomodo potest Iudæorum populo conuenire id quod hic ait Propheta: Generationem eius quis enarrabit? cùm eius generatio in lege Moysi apertè demonstretur? Item qui fieri potest, vt de illo hæc verba dicantur: Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra, cùm constet non solùm ex veterum prophetarum oraculis, sed etiam ex ipsorum historiographo Iosepho, recentiúmque annalium memoria, eos ob sua incredibilia scelera fuisse patria pulsos, euersos, captiuos, atque in omni dedecore ignominiáque versatos? Deinde quomodo illis id poterit conuenire: Oblatus est, quia ipse voluit: sicut ouis ad occisionem ducetur, & illud: Et pro trãigressoribus exorauit, cùm ipsi inuiti fuerint capti & afflicti, & in suis synagogis quotidie in Christianos contumelias & maledicta iaciant? Postremò quis erit tam cæcus, qui non intelligat non posse ad Hebræorũ populũ referri id quod hîc ait diuinus vates. Eò quòd iniquitatem nõ fecerit, nec dolus fuerit in ore eius, cùm non solùm Iudæi, sed etiã Christiani sæpenumero incidãt in peccata? Quid dicam de iniusto, cùm de iusto dicat in Prouerbiis Salomon: Septies in die cadit iustus? Si dixerimus, inquit D. Ioãnes, quòd peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est. Cùm igitur hæc non possint Iudæorum populo accommodari, imò Christo, ad quem ea Apostoli retulerunt, apertissimè conueniant, necessariò concluditur falsam esse & commentitiam hanc Iudæorum opinionem, contrà verò veram esse perspicuã Christianorum in huius capitis explanatione sententiam.

Pron. 24.
1. Ioan. 1.

Anno-

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LIII.

Sicut radix de terra sitienti.] Pro sitienti est in Hebraico tsiiah, quæ dictio significat rem sitientem, desertam & inuiã. Pagninus vertit: Sicut radix de terra deserti. Aquila: Sicut radix de terra inuia. Admirabilis profectò interpretatio: nã quæ est hæc terra absque via, per quam nemo vnquam ingressus est, ex qua hæc diuina radix exiuit nisi virgo illa gloriosa Dei genitrix, ex qua natus est Christus Deus noster? Hanc appellat etiam alius propheta terram, dicens in psalmo: Benedixisti Domine terram tuam. Et paulò pòst: Veritas de terra orta est. Et alio in psalmo: Confiteantur tibi populi Deus, confiteantur tibi populi omnes, terra dedit fructũ suũ. De hac terra intelligitur id, quod suprà dixit Esaias: In die illa erit germẽ Domini in magnificentia & gloria, & fructus terræ sublimis. Et alibi: Rorate cœli desuper, & nubes pluant iustum, aperiatur terra, & germinet saluatorẽ. Dixerat 4. cap. futurum esse sublimem fructum terræ, & volens modò eum fructum explicare, ait, eum esse saluatorem. Vide qualem fructum hæc inuia & glorioſa terra produxit, mundi saluatorem. Peperit in tempore eum, qui fecit tempora. Vna & eadem mater & semper virgo: ipsa & genetrix, & eius creatoris, quem genuit creatura. Quis vnquam audiuit talia? Quis vnquã talia cogitauit? Intacta genuit, & pariens virgo permansit. Et quem peperit? Eum qui est Deus & homo. O admirabilis compago, ô sublime mysterium! Creator nascitur ex creatura. Deus factus est homo, incorporeus carne vescitur, inuisibilis videtur, immortalis occiditur, incomprehensibilis comprehenditur. Quis non admirabitur tam altum sacramentum, huiusq; virginis inauditum partum? Et volẽs Esaias eius virginitatem significare dixit, Messiam ex ea exiturũ esse instar virgulti de terra sitiẽti, absque alterius arboris insertione pullulantis. Quid ad hęc respõdebit blasphemus ille Heluidius, qui spiritu diabolico ductus, voluit virginitatis sacratissimæ Dei genitricis splendorẽ maculare? Vt enim Herostratus homo scelerũ maculis notatissimus, fia grans famæ cupiditate nocte quadam templũ celeberrimum Dianæ, à gentibus idolorũ cultricibus dedicatum incendio cõbusit, vt nominis claritatẽ, cuius cupiditate incredibiliter ardebat, sibi cõpararet, vt Valerius Maximus, Theopompus & alij memoriæ prodiderunt, sic nefarius Heluidius, quoniã

Psal. 84. *Psal. 66.* *Supr. 40.* *Supr. 45.* *Similitudo.*

neque virtute, neque rerum gestarum gloria famã, cuius desiderio tenebatur, consequi valebat, voluit quantũ in se fuit non templum falsæ Dianæ, sed templum illud sacratissimum diuinæ virginis Mariæ incendio suæ maledictæ hæresis comburere, eiusque virginitatem verbis pestilentibus maculare.

Percussum à Deo.] In Hebraico est: mucceh elohim. Quæ verba si latina reddas, ita transferas, percussum Deum. Inter mucceh, quæ dictio percussum significat, & elohim, quæ significat Deũ, nulla est præpositio. Voluit diuinus noster vates ostendere Christum esse verum Deum & verum hominem. Dicens eum fuisse percussum, eius humanitatem ostẽdit: dicens autem eum esse Deum, eius diuinitatem. Sed diuinitas erat in humanitate occultata. Id intuẽs Habacuc aiebat: Ibi absc̃dita est fortitudo eius, & quemadmodum sol, vt Diuꝰ Gregorꝰ Naziãzeni vtar similitudine, cùm in nube tegitur, absconditur, non tamẽ amittitur, luménque illud, quod toto orbe diffusum claro splendore cuncta illustrat, paruo nobis obstaculo includitur, non tamen aufertur, sic Christi deitas in humanitate illa, quam induit, fuit abscondita, non tamen à corpore neque ab anima separata. Habes in hoc loco apertissimum absque dubio testimonium deitatis Christi, si volueris verba ipsa Hebraica, vt iacent, interpretari. Est admirabilis hic locus, in quo ostendit Esaias Deum esse illum, qui in cruce percussus erat. Deus quatenus Deus nec fuit mortuus neque percussus: est enim impassibilis & sempiternus. Sed cùm Christus sit Deus & homo, & quatenus homo fuerit percussus & mortuus, dicitur etiam Deus percussus & mortuus, quoniã Christus vna est persona, vnũ suppositum. Ideò verè dicimus, manus Dei fuisse in cruce duris clauis transfixas, quoniam duæ in Christo naturæ sunt in vno & eodem suppositо, quod quidem est Christus, qui est verus Deus & verus homo, quẽ Esaias hoc in loco percussum Deũ appellat. Si lapidem ignitum in medium fluminis proiicias, extinguetur ignis, lapis autem integer permanebit, quoniã aquæ in ignem agere possunt, in lapidem verò nequaquam. Sic constitutus Christus in medio afflictionum, quæ per aquas intelliguntur, iuxta illud: Intrauerunt aquæ vsque ad animam meam: passus est quo ad humanitatẽ, in quam afflictionum aquæ, hominúmque scelera & impietates agere poterant, diuinitas autem impassibilis permansit. Ideò rectè dicimus filium Dei vnigenitum in duabus naturis, vniusque

Habac. 3.
Similitudo

Similitudo.

Psal. 68.

personæ

personæ singularitatem passibilē & impassibilem, mortalē & immortalem, crucifixum in infirmitate nostra, eundemq; semper viuentem in virtute sua.

De angustia & de iudicio sublatus est.] Pro de angustia est in Hebraico meotsær, quod nomen retentionem & carcerem significat. Ideò poterat hic locus ita verti: A carcere & à sententia sublatus est de medio: vt sit sensus: Statim post vincula & Pilati sententiam eum occiderunt. Explicat propheta Iudæorum in Christi cæde celeritatē: quę fuerat etiam in festinatione illa figurata, quæ Hebræi agnum paschalem comedebant: Ita enim ait scriptura Deum illis dixisse: Comedetis festinantes. Fuisse autem agnum illum Christi figuram, indicat apertè Diuus Ioannes capite decimonono sui euangelij. *Exod.12.*

Argumentum Capitis LIIII.

Vaticinatus fuerit Esaias capite superiore de Christi morte. Et quoniam eum mentis oculis intuebatur suo sanguine pro nobis fuso esse multos filios geniturum, ideò agit modò de vocatione Gentium, prædicens plures ex illis, quàm ex Hebræis esse fidem recepturos. Et quamuis gentilitas esset sterilis absque fide, spe, & charitate, eam tamen consolatur, quod breui plures filios habitura sit, quàm Hebræorum synagoga. Prædixit Dei misericordiam nunquam esse ab ecclesia separandam, neque fœdus pacis Dei cum ecclesia initum vnquam infringendum.

CAPVT LIIII.

Lauda sterilis, quæ non paris: decanta laudem & hinni, quæ non pariebas: quoniam multi filii desertæ magis quàm eius, quæ habebat virum, dicit Dominus. Dilata locū tentorii tui, & pelles tabernaculorum tuorum extēde, ne parcas: longos fac funiculos tuos, & clauos tuos consolida. Ad dexteram enim, & ad læuam penetrabis: & semen tuū gentes hæreditabit, & ciuitates desertas inhabitabit. Noli timere, quia non confunderis, nec erubescas, non enim te pudebit, quia confusionis adolescētiæ tuæ obliuiscēris, & opprobrii viduitatis tuæ non recordaberis amplius. Quia dominabitur tui qui fecit te. Dominus exercituum nomen *Luc.23. Gal.4.*

eius: & redemptor tuus sanctus Israel. Deus omnis terræ vocabitur. Quia vt mulierem derelictam & mœrentem Spiritu vocauit te Dominus, & vxorem ab adolescentia abiectam, dixit Deus tuus. Ad
Supr.26. punctum in modico dereliqui te, & in miserationibus magnis congregabo te. In momento indignationis abscondi faciem meam parũm per à te, & in misericordia sempiterna misertus sum tui, dixit re-
Gen.9. demptor tuus Dominus. Sicut in diebus Noe istud mihi est, cui iurauí, ne inducerem aquas vltrà super terram, sic iurauí, vt non irascar tibi, & non increpem te.

EXPLANATIO.

Lauda sterilis.] Primitiuam ecclesiam ex gentibus & aliquibus Iudæis cõgregatam comparat propheta mulieri sterili, quoniam respectu synagogæ paucos habebat filios. Potest hoc referri ad ipsam gentilitatem, quæ nullum habebat prophetam, nullum fidelem, quam hoc in loco Esaias consolatur, quoniam innumeros ac propè infinitos filios habitura esset, qui Christum reciperent. Quibus Christus dedit
Ioan.1. potestatem filios Dei fieri, vt Diuus Ioannes testatur.

Hinni.] Hoc est, exulta, & prorumpe in iubilum. Hinnire est propriè equorum, ad victoriam præ lætitia exultantium, sed ad homines etiam metaphoricè refertur.

Quoniam multi filii desertæ magis quàm eius quæ habebat virũ.] Alludit ad Saram sterilem, & Agar fœcundam. Nam Sara
Gen.21. peperit Isaac, qui fuit per repromissionẽ, & inde dimanauit proles infinita. Filius autem Agar secundum carnem natus est, qui erat filius ancillæ, Sara autẽ libera erat. Sed hæc sunt
Gal.4. duo testamenta, vt ait in epistola ad Galatas Diuus Paulus. Per Agar ancillam & fœcundam intelligitur synagoga, & vetus testamentum, per Saram verò liberam & sterilem, quę peperit per diuinam repromissionem, & infinitã propè multitudinem genuit, intelligitur testamentum nouum, & christi ecclesia, quæ cùm prius esset sterilis gentilitas, multò plures filios peperit, quàm synagoga. Et quoniã synagoga erat ob eius scelera reiicienda, voluit Deus vt Agar cum filio suo reiiceretur. Sara autem cum filio suo domi maneret, in figura earum rerum, quæ posteà erant venturæ. Ideo D. Paulus
Gal.4. in epistola ad Galatas hunc Esaiæ locũ sub nomine Saræ de ecclesia, sub nomine verò Agar de synagoga interpretatur.
Supr.25. Ierem.15. De ecclesia dixerat suprà Esaias: Lætabitur deserta & inuia, exultabit solitudo. De synagoga verò ait Ieremias: Infirmata est quæ peperit septem, defecit anima eius, occidit ei sol, cùm

cùm adhuc esset dies. Per septem intelliguntur multi, ponitur enim numerus finitus pro infinito: Quemadmodũ lib. 1. Regum ait Anna: Sterilis peperit plurimos, & quæ multos habebat filios, infirmata est. vbi pro plurimis litera Hebraica habet septem. Hæc igitur sterilis est ecclesia, de qua dicitur in psalmo: Qui habitare facit sterilem in domo matrem filiorum lætantem. 1. Reg. 2. Psal. 112.

Dilata locum tentorii tui.] Id est, Extende ô ecclesia tentorium tuum, nequaquam Iudaici tabernaculi imiteris angustiam: sed dilata cortinas & pelles tabernaculorũ tuorum. Ostendit iis verbis multitudinem fidelium, & ecclesiæ per totum terrarum orbem propagationem. Sed animaduerte, Non tribuitur ecclesiæ domus, sed tentorium, in quo non est firma & perpetua permãsio. Non enim habemus hic, vt verbis vtar Diui Pauli, manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus. Qui habitant in tentoriis, non ibi commorantur, sed ad vlteriora festinant. Ita de Christianis dicitur. Ibũt de virtute in virtutem, videbitur Deus deorum in Sion. Heb. 13. psal. 83.

Semen tuum gentes hæreditabit.] Hoc est, filij tui possidebũt nationes remotissimas, eásque ad fidem conuertent. Id vidimus & nostra & patrũ nostrorum memoria apertissimè impletũ, Iussu enim Emanuelis Lusitanorũ regis inuictissimi, eiúsque filij clarissimi Ioannis, qui non solùm regni, sed etiã pietatis patris, eiusq; religionis, & animæ præstãtiæ & magnitudinis, fuit hæres, lustrarũt Lusitani terras anteà ignotas & abstrusas, aliósque terrarũ orbes, quos Alexãder Magnus non posse consequi ægrè ferebat, penetrarunt, earúmque gentes barbaras & infideles superarunt, & ad fidem Christi conuerterunt. Has gentes possident modò Christianissimi Lusitaniæ reges, qui Orientis oras, & ditissimam Indiam, & suis & maximorum regum præfidiis, opibusque munitam, vicerunt & in suam potestatem redigerunt, atque crucis trophæa in regionibus immenso spatio à Lusitania distantibus è potentissimorum hostium faucibus ereptis, collocarunt. Hi Christianissimi principes & alij huiusmodi sunt semen atque filij ecclesiæ, de quibus ait hoc in loco Esaias alloquẽs ipsam ecclesiam: Semen tuum gentes hæreditabit.

Et opprobrii viduitatis tuæ.] Gentilitas Deum dereliquerat, & ideò vidua appellabatur. Sed cùm euangelium recepit, & Christo adhæsit, non vidua, sed sponsa Christi appellatur. Synagoga verò est vidua, & à Deo derelicta, imò mortua & sepulta. Hos duos populos gentium & Iudæorum significa-

Zach.11. Cauit Deus apud Zachariam per duas virgas, quarum vnam appellat Deus decorem, alteram funiculum.

Quia vt mulierem derelictam & mœrentem spiritu vocauit te Dominus, & vxorem ab adolescentia abiectam.] Fuisti quōdam veluti vxor Deo adhærens, & legem naturalem adimplens, sed ob delicta tua fuisti à Deo derelicta, & in adolescētia tua repudiata. Nunc verò vocat te idem Deus quasi dolentē spiritu ob tuum repudium & abiectionem.

Ad punctum in modico dereliqui te.] Dereliquit Deus gentilitatem, sed postea misertus eius eam in aduentu suo ad se vocauit, & adduxit, & totum illud tempus, punctum appellat. Vbi vides totam hanc vitam comparatione æternitatis punctum esse, & tanquam nihil. Id voluit diuinus vates sig-
Psal.83. nificare dicens in psalm. Et substantia mea tāquam nihilum ante te. Substantia hoc in loco accipitur pro subsistentia seu vita. Quod intelligēs D. Hieronymus vertit: Et ita vita mea quasi non sit in conspectu tuo. Id apertè sensit Seneca, qui in epistola 49. ad Lucillum, Pāctum, inquit, est quod viuimus. Et Cicero ætatem volare affirmat in prima quæstione Tus. vbi etiam afferens ex Aristotele nasci quasdam bestiolas apud Hypanem fluuium, quæ vnum diem tantùm viuant, inquit, hominem ætatem etiam longissimam cum æternitate collatam, eandem propemodum cum his bestiolis breuitatē habere. Contemnamus igitur mundi vanitates & ineptias, totámque vim bene viuēdi in animi magnitudine, & rerum humanarum despicientia & tolerantia, & Christiana nobilitate, & in omni denique virtute ponamus. Poteris hoc ad animam referre. quam Deus permittit in calamitates & dolores incidere, vt laboris pondere pressa ad Christum suauissimum sponsum conuertatur. Vide immensam Dei pietatē. Calamitas, qua fideles premit, est breuis, at gloria, quam illis tribuit, est sempiterna. Id intelligens Apostolus in epistola
2.Cor.4. 2. ad Corinthios, Id enim inquit, quod in præsenti est momē taneum, & leue tribulationis nostræ supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis.

Et in miserationibus magnis congregabo te.] Homo absque Dei gratia est dispersus, ea verò est vnitus & congregatus.
Simile. Aqua cadens ex alto si vnitur & congregatur, ascendit per fistulam aut canalem vsque ad altitudinem loci, ex quo descendit. Sed si fons ille clausus, in quo aqua colligitur habeat infrà aliquod foramen, non ascendit aqua, sed tota diffunditur, aspergitur, & amittitur, sic anima si in se vnitur & con-

& congregatur, ascendit vsque ad cœlum dicens cum Paulo: Nostra cõuersatio in cœlis est, si autem fuerit veluti in fundo perforata, si se in varias cogitationes inutiliter diffuderit, nequaquam ascendet, sed tota dispergetur, & dissipabitur. Ideò diabolus conatur animam nostram dispergere & diffundere. At officium Dei est eam in miserationibus magnis congregare. Qua de re fusè capite 11. & 19. disseruimus. Philip. 3.

Sic iuraui vt non irascar tibi.] Id est, Vt iuraui Noë non me inducturum esse iterum diluuium, sic tibi ô ecclesia mea iuro, me nunquam te esse derelicturum. Aspice Dei nostri admirabilem clementiam.

Montes enim commouebũtur, & colles contremiscent: misericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ non mouebitur? dixit miserator tuus Dominus, Paupercula tempestate conuulsa, absque vlla consolatione. Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos, & fundabo te in sapphiris, & ponam iaspidem propugnacula tua: & portas tuas in lapides sculptos, & omnes terminos tuos in lapides desiderabiles. Vniuersos filios tuos doctos à Domino, & multitudinem pacis filiis tuis. Et in iustitia fundaberis: recede procul à calumnia, quia non timebis: & à pauore quia non appropinquabit tibi? Ecce accola veniet qui non erat mecum, aduena quondam tuus adiungetur tibi. Ecce, ego creaui fabrum sufflantem in igne prunas, & proferentem vas in opus suum, & ego creaui interfectorem ad disperdendũ. Omne vas quod fictum est contra te, non dirigetur, & omnem linguam, resistentem tibi in iudicio, iudicabis. Hæc est hæreditas seruorum Domini, & iustitia eorum apud me dicit Dominus. Ioan. 6.

Montes enim commouebuntur.] Verba sunt, quibus Deus ecclesiam alloquitur, quorum sensus est: Hoc quod tibi iuraui, nempe nunquam te esse derelicturum, est absque dubio verisimum. Nam prius montes commouebuntur, & alió se transferent, & colles contremiscent, quàm ego te deseram. Nunquam enim misericordia mea à te recedet, neque fœdus meum tecum initum rumpetur. Aspicis quàm apertè Deus promittat ecclesiæ suæ nunquam eam esse derelicturum: Ait enim: Montes commouebuntur, & colles contremiscent, misericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ non mouebitur. Hæc non dicuntur synagogæ, quã videmus esse à Deo derelictam, sed ecclesiæ, de qua Diuus Paulus hoc caput in epistola ad Galatas interpretatur. Et ipse Christus Deus noster ex hoc capite deprompsit id, quod apud Ioannẽ cap. 6. ait: Et scriptum est in prophetis: Erunt omnes docibiles Galat. 4.

biles Dei. Quibus verbis ostendit se esse Deum, qui venit vt homines doceret, & ecclesiã constituret. Cùm igitur Deus hoc in loco manifestè promittat, nunquam misericordiam suam esse ab ecclesia separandam, nec fœdus eius cum ea vnquam esse rumpendum, quî fieri potest, vt verum sit id, quod ait Lutherus, mille ab hinc annis & amplius non fuisse in ecclesia fidem; & ipsum modò venisse, vt fidem, & veram doctrinam doceret, quibus antea ecclesia erat destituta? Si in ecclesia, non erat fides, nec vera doctrina, cùm sine fide, vt ait Paulus, impossibile sit placere Deo, profecto ecclesia erat à Deo derelicta, & misericordia Dei ab ea separata, & ruptũ pactum ac fœdus pacis & amoris Dei cum ecclesia sua. Et ita falsum est id, quod hoc in loco Deus ecclesiæ suæ promittit. O miserum Lutherum, ô hominem subuersum & furiosum? Quis nõ videt tã pestiferã blasphemiã? Vis Luthere vt omnes te veracem existiment, & tu facis Deum mendacẽ. Dicis ecclesiã fuisse à Deo mille annos & amplius derelictã, cùm Deus hic iuret eam nunquam esse ab ea derelinquendã. Ais nulla sacramenta conferre gratiam, summum Pontificẽ non esse catholicæ ecclesiæ pastorem, nec caput, omnes ecclesiæ doctores vitæ sanctimonia & sapiẽtia præstantes nihil dixisse solidi, nihil veritatis, omnes errasse in fide, & ecclesiã hactenus fuisse in tenebris & erroribus versatam. Nam cùm ecclesia semper tenuerit, sacramenta conferre gratiam, & summum Pontificem esse Christi vicarium, ecclesiæ pastorẽ & caput, & petram illam super quam Christus ædificauit
Matt.16. ecclesiam, & ita asseueranter affirment omnes patres, & sancti doctores, & fit ita in vniuersalibus conciliis assertum & decretum, & litteris ac perpetuis monimentis consignatum, & tu modò dicas omnia hæc, & multa alia, quæ ecclesia firmiter tenet, & apertè confitetur, esse meras nugas, mera figmenta, & hæreses intolerabiles, apertè dicis ecclesiam fuisse à Deo destitutam, & à veritate alienatam. Illam Christi ecclesiam, pro qua ille acerbissimos cruciatus tulit, & sanginẽ fudit, obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis, quã
1.Tim.3. Diuus Paulus appellat columnam & firmamentũ veritatis, appellas tu scholam mendaciorum, errorum, & hæresum. Illam dicis versari in erroribus, quæ habet spiritum sanctũ
Matt. 28. perpetuum magistrum & institutorem. Et Christum ab ecclesia tollere moliris cùm ipse planè testatus sit: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem seculi. Et Petro Apostolorum principi, Ego, inquit, rogaui pro
Luc.22. te, vt

te, vt nō deficiat fides tua, Et Apostolos, qui tunc erāt eccle- Ioan.14.
sia, alloquens. Ego, inquit, rogabo patrem, & alium paracle-
tum dabit vobis, vt maneat vobiscum in æternum, spiritus
veritatis. Aspicis hic Luthere Christum dicentem semper cū
ecclesia esse, & fidem Petri, quæ est ecclesiæ fides, nunquā de-
fecturam, & spiritum sanctum, qui est consolator, & spiritus
veritatis, nunquā discedere ab ecclesia, sed semper eam cōso-
lari & docere. Si Christus semper est cum ecclesia sua, si fides
ecclesiæ nunquam defuit, nec deficiet, si ecclesia habet Spiri-
tum sanctum perpetuū doctorē, & magistrum, & consolato
rem, quomodo audes tu tā imprudenter asserere ecclesiā esse
à Deo destitutam, & nec esse in ea fidē, nec Spiritum sanctū,
sed superstitiones, nugas, mendacia, errores, & hæreses pesti-
lentes? Si Deus synagogam minus dilectā septuaginta dun-
taxat annos in Babylonica corporeaq; captiuitate reliquit,
qui fieri poterat, vt ecclesiā suā dilectissimā sponsam mille &
ducentos annos in Babylonica spirituali q; captiuitate relin-
queret? Sed hoc ideò ais, quia cùm ab ipsa ecclesia exieris &
apostataueris, eā vis cōuiciis vulnerare. Cōtēnis sanctos eius
patres, irrides vniuersalia cōcilia ritè cōgregata, totius eccle-
się tot retro seculis cōfirmatā consuetudinē pro nihilo ducis,
trūcas diuinas scripturas, quarū alias penitus negas, alias de-
prauas & contorques. & ad id superbiæ & amentiæ venisti,
vt ipsam Dei ecclesiam maculare contendas, asserens eā esse
obscuram Deoq; inimicam vsque adhuc, & sine fide, & veri- Cant.2.
tate, cū illi dicat in Canticis Christus: Surge, propera amica
mea, columba mea, formosa mea. Ad hanc misit Christus
sponsus eius Spiritum sanctum, qui eam omnem veritatem
doceret, & apud eam maneret in æternum, vt fœdus Dei cū
illa semper duraret, quod hoc in loco ipse Deus per Esaiam
promittit. Quid poteris respondere Luthere ad tam aperta
loca sacrarum scripturarum, quæ contra te pugnant, imò te
ipsum expugnant, & hæreses tuas penitus euertunt? Sed cū
iam subuersus sis, & tuo proprio iudico cōdemnatus, quod
Diuus Paulus in epistola ad Titum de omni hæretico tibi Tit.3.
simili affirmat, post secundam correptionem in sua hæresi
permanente, non miror te non resipiscere. Sed miror, doleo,
& egrè fero esse tot homines, qui tuis diabolicis fraudibus
obtemperent, & tuas pestilentissimas hæreses amplectantur.
O cæci, stupidi, ac insensibiles Lutherani, qui tam crassas
& palpabiles tenebras non sentitis? Nónne videtis vestrum
Lutherum Deum facere mendacem? Dicit Deus nunquam
ecclesiam

ecclesiam suam derelicturum in æternum, & ipse asserit eam fuisse mille & tot annos à Deo derelictã, sine fide, sine veritate. Potestne aliquid dici absurdius? Quod fuit vnquã figmentum tam falsum, tam ineptum, tam ab omni, non solã ratione, sed etiam rationis simulatione abhorrẽs, & penitus alienatum? O cæcitatem & craſsitiem admirabilem, & insaniam deplorãdam. Christe sancte qui pro hominum genere sanguinem tuum pretiosum in crucis ara immolatus fudisti, ne permittas tot homines perire: aperi eorum oculos aliquãdo, vt suos errores videant & plorent, & ad ecclesiam tuam redeant, atque ad teipsum conuertantur.

Paupercula tempestate conuulsa.] Alloquitur nunc Deus ecclesiam suam, priusquam crederet, tunc enim cùm esset gentilitas, sine virtutum diuitiis, pauper erat, & tempestate conuulsa, hoc est, instabilis sine fundamẽto inter varios idolorũ errores fluctuãs & versans, & ab omni diuina cõsolatione destituta. Septuaginta pro tẽpestate cõuulsa verterũt instabilẽ,

Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos.] Ego te ecclesia ædificabo tanquam vrbem regiam ex lapidibus pretiosis fundatam in sapphiris. Propugnacula tua erunt ex iaspide, & portæ tuæ ex lapidibus sculptis, & fines tui ex lapidibus expertilibus & excellentibus. Quasi dicat: Reddam te similẽ pretiosissimo, & excellentissimo, & pulcherrimo ædificio, describit propheta magnificentiam, firmitudinem, & fœlicitatem ecclesiæ. Lapides huius ciuitatis sunt viri fideles sapientia ornati, & virtutibus muniti Fundamentum verò primariũ est Christus, vt asserit D. Paulus in epistola prima ad
1. Cor. 5. Corinthios. Sed cùm Beatus Petrus sit Christi vicarius, eũque ipse Christus Petrũ appellauerit, cùm antea Simeon appellaretur, est sine dubio ipse Petrus ecclesiæ fundamentum. Ideò enim nomen ab ipso Christo deriuatum accepit. Chri-
1. Cor. 10. stus enim, vt Diuus Paulus asserit, petra est. Aequum enim fuit, vt Christi nomen acciperet ille, cui Christus vices suas commisit, & cui dixit, vt agnos suos ac oues suas pasceret,
Ioan. 21. quem denique Apostolorum principem constituit. Hic est ille, cui Christus dixit: Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo ecclesiam meã. Vbi vides esse ecclesiam super Petram ædificatam. Ita hunc locum explanat Diuus Hieronymus in commentariis in Matthæum. Et Diuus Augustinus
Matt. 6. libro contra epistolam Donati, & inter sermones de tẽpore sermone xvi. & de sanctis sermone xxvi. Et D. Ambrosius sermone xlvii. de fide Petri. Et Diuus Gregorius libro sexto

epistola

epistola 37. ad Eulogium. Et Diuus Ioannes Chrysostomus homilia 55. in Matthæum. Et Diuus Basilius aduersus Eunomium. Et omnes denique patres tã Latini quàm Græci, super Petrum esse ecclesiam Christi ædificatam asseueranter contestantur. Quanquam Lutherus id neget articulo 25. suarũ hæresum. Sed dicat ipse quid velit, nos habemus contra eum omnes patres & sanctos doctores, concilia, pontificum decreta ecclesiæ antiquissimam consuetudinem, & ipsas sacras scripturas eum confundentes, & suas pestilentes hæreses apertissimè damnantes. Illud est aduertendũ, non dixisse deũ, Ego sternam lapides tuos: sed, Ego sternam per ordinem lapides tuos: vt intelligas in ecclesia omnia esse ordinata.

Vniuersos filios tuos doctos à Domino.] Christus Deus noster apud Ioannem, Scriptum est, inquit, in prophetis: Erunt omnes docibiles Dei. Vbi ex hoc loco Esaiæ, & aliis ostendit se esse Deum qui docet veritatem in ecclesia sua. Vbi hũc locum de ecclesia interpretatur. Quod paulò antè dicebam. *Ioan. 6.*

Recede procul à calumnia quia non timebis.] Id est, tam tuta eris à calumnia, vt eam non timeas. Vel sic: Si vis hostes non timere, recede ab antiquitate.

Ecce, accola veniet, qui non erat mecum.] Id est. Ad te ô ecclesia venient illi, qui mecum non erant, quoniam idola colebant. Id prædixit etiam Deus his verbis per Oseam prophetam: Et dicam non populo meo, populus meus es tu: & ipse dicet: Deus meus es tu. Ita illum locum Diuus Paulus in epistola ad Romanos interpretatur. Et Diuus Petrus in 1. sua epistola ad hunc locum alludit. *Osee 2. 1. Petr. 1. Rom. 9.*

Ecce ego creaui fabrum.] Per fabrum prunas incendentem, & instrumenta aduersus ecclesiam conflantem, diabolus intelligitur, cum omnibus hæreticis. Instrumenta bellica, quibus ecclesia oppugnatur, sunt hæreses. Alloquitur igitur Deus ecclesiam suã in hunc modum: Vt ego creaui fabrum, qui aduersus te arma conflet, sic creabo protectores, qui te defendant, & arma diabolica cõfringant, & hæreticos confundãt & euertãt. Hi hæreticorũ interfectores sunt doctores catholici, pro fide Christi pugnantes: quemadmodũ nostris temporibus præter multos alios fuit sanctus ille sapiensq; Ioannes Roffensis decus Angliæ, nostræque memoriæ clarissimũ lumen, qui non solùm aduersus hæreticos libros eruditissimos scripsit, sed pro fide Christi se immanissimi tyranni telis obiecit, atq; erecto inuictóque animo mortem acerbissimam tulit.

In iudi-

In iudicio iudicabis.] Hoc est, cunctos hæreticos tuo iudicio condemnabis. Habes hic euidentẽ locum in quo Deus asserit ecclesiã habere potestatem iudicandi hæreticos, eósque suo iudicio condemnandi. Cùm igitur vos ô Lutherani sitis ab ecclesia iudicati & damnati, cur non resipiscitis, & misericordiam petitis? Si enim ab hæresibus desiteritis, ipsa ecclesia pia mater vos recipiet, & cum catholicis coniunget.

Hæc est hæreditas seruorum Domini, & iustitia eorum apud me, dicit Dominus.] Sensus est, Hæc ecclesia catholica erit domus & receptaculum fidelium, extra quam nulla est fides, nulla iustitia. Iustitia autem seruorũ Domini est apud ipsum dominum, qui eam videt, vt pro ea viris iustis gloriam tribuat immortalem.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LIIII.

Lauda sterilis.] In Hebraico est roni, à verbo ran, quod significat inter alia lætari. Vnde Septuaginta verterunt. Lætare sterilis. Et ita D. Paulus hunc locũ citat in epistola ad Galatas. Hanc rationẽ secuti quidã vertunt: Exulta sterilis.

Et in miserationibus magnis congregabo te.] Pro congregabo te, est in Hebræo verbum Kauats, quod significat congregare & colligere. At Septuaginta verterunt: Et in miserationibus magnis miserebor tui. Cùm verbum hoc talem significationem non habeat. Sed quoniam eius miseretur Deus, quem congregat, Ideò pro congregare, misereri posuerunt. Intellexerunt enim in idem fere coincidere miserere & congregare. Hac ratione etiam illud psalmi, vt litera Hebraica habet: Dominus autem congregauit me, verterunt ipsi, Dominus autem assumpsit me. Ille qui est dispersus, & in diuersas mundi curas diffusus & distractus, est à Deo dimissus, iuxta id quod ille dicit in psalmo. Dimisi eos secundum desideria cordis eorũ, ibunt in adinuentionibus suis. At cùm Deus eum congregat, & in vnum colligit, & adunat, eum assumit, eiusque miseretur.

Galat. 4.

Psal. 80.

Argumentum Capitis L V.

Exhortatur propheta, & inuitat ad animæ salutem eos, qui eius desiderio tenentur. Hanc autem animæ salutem appellat aquas, per quas intelligitur euangelium, & gratia, & omnis animæ

animæ refectio. Arguit eos, qui vera doctrina contempta in res inanes & inutiles studium & operam conferunt, Indicat Christum esse ducē & præceptorem. Hortatur peccatores ad quærendum Deum, & ad scelera omnia derelinquenda. Et tādem prædicit infidelium ad fidem conuersionem.

CAPVT LV.

Omnes sitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum properate, emite & comedite: venite, emite absque argento, & absque vlla commutatione vinum & lac. Quare appenditis argentum non in panibus, & laborē vestrum non in saturitate? Audite audientes me, & comedite bonū, & delectabitur in crassitudine anima vestra. Inclinate aurem vestram, & venite ad me, audite, & viuet anima vestra, & feriam vobiscum pactum sempiternum, misericordias Dauid fidelis. Ecce testem populis dedi eū, ducem ac præceptorem gentibus. Ecce gentem quam nesciebas, vocabis: & gentes quæ te non cognouerunt, ad te current propter Dominum Deum tuum, & sanctū Israël: quia glorificabit te. Quærite Dominum dū inueniri potest, inuocate eū dum propè est. Derelinquat impius viam suam, & vir iniquus cogitationes suas, & reuertatur ad Dominum, & miserebitur eius, & ad Deum nostrum, quoniam multus est ad ignoscendum. Act. 13. Ezec. 52.

EXPLANATIO.

Omnes sitientes venite ad aquas.] Vaticinatus fuerat propheta capite superiore de gentium vocatione ad fidem. Et quoniam id futurum erat, verbi Dei prædicatione. Ideò nūc ad eam audiendam omnes desiderantes inuitat & exhortatur. Acsi dicat: Venite omnes sitientes ad Euangelium, ad diuina verba audienda, ad eas plenissimas & saluberrimas aquas gratiæ potandas, quarum hausti & potu conceptam visceribus sitim extinguatis, & ardorem sedetis. Mundi aquæ sunt turbidæ & amaræ, non solùm sitim non sedantes, sed etiam augentes, at aquæ diuinæ sunt claræ atque dulces, quæ sumptæ explent, & sitim restinguunt De hac aqua ait apud Ioannem Christus: Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum, sed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam. Et alibi, Si quis, inquit, sitit, veniat ad me, & bibat. Tunc impleta sunt hæc Ioan. 4.

hæc Esaiæ prophetia. Sed aduerte: Non dicit, Venite omnes
Ioan.7. ad aquas. Sed omnes sitientes venite ad aquas. Vbi aspicis promitti gratiam sitientibus, & venientibus ad Christũ. Nõ dicit, Aquæ ibunt ad vos: Sed vos venite ad aquas: Hoc est, disponite vosipsos ad gratiam, facite quod in vobis fuerit, quia ego vobis venientibus, & ad gratiã vosipsos præparãtibus, eam non negabo. Harũ aquarũ meminit propheta Ioël
Ioel.3. ita dicens: Per omnes riuos Iuda ibunt aquæ, & fons de domo Domini egredietur, & irrigabit torrentem spinarum. Riui Iuda sunt mentes fidelium aquis gratiæ rigatæ, torrẽs autem spinarum est caro, in quam se etiam extendit gratiæ operatio, eam spiritui subiiciens. Has aquas vidit in spiritu
Psal.24. regius vates dicens in psalmo: Super aquas refectionis educauit me, animã meam conuertit. Et Ecclesiasticus. Et aqua,
Eccle.15. inquit, sapientiæ salutaris potabit illũ. Nos verò qui hactenus sedimus super flumina Babylonis, surgamus, & properemus ad aquas Hierosolymæ, ad aquas vitę. Sitiamus cum
Psal.41. propheta ad Deum fontem viuum, & mortiferas mundi aquas relinquamus. De iis aquis differuimus fusè cap.12.

Properate.] Sunt multi qui proponunt interdum mũdum contemnere, & Christo se totos tradere. Sed differunt hoc propositum, & senectutem expectant, & ita priusquam impleant id, quod decreuerant, pereunt morte præuenti, & in obscuras æternasque tenebras miseri relegantur. Hi sunt
Simile. veluti naues pictæ velis expansis, quæ soluunt, & iam ex littore egrediuntur, sed cùm sint pictæ, non mouentur. Hos ex
Eccle.5. hortatur iis verbis diuina scriptura in Ecclesiastico. Non tardes conuerti ad Dominum, & ne differas de die in diem, subitò enim veniet ira illius, & in tẽpore vindictę disperdet
Hel.4. te. Et Apostolus. Festinemus, inquit, ingredi in illam requiẽ. Non igitur senectutem expectemus, non vesperũ, sed statim
Exod.16. manè Deum toto animo quæramus. Manna manè colligebatur, non vesperi: sic nos statim panem illum cœlestẽ Christum Deum nostrum quæramus, nec in aliud tempus bonas cogitationes differamus, & vsque ad noctem, quando operari non possimus, dilatemus. Sed animaduerte, Non dicit: Properate vos diuites, qui argenti copia abũdatis, Sed, Qui non habetis argentum properate. Vult Deus iis verbis sig-
Gen.13. nificare eos non bene currere, qui sunt argenti pondere onerati. In Genesi, vbi nostra versio habet: Erat autem Abrahã diues valde in possessione auri & argenti, habet litera Hebraica: Erat autẽ grauis valde siue vehementer. Et ita habet

versio

versio Græca Diui Hieronymi βαρὺς σφόδρα, hoc est, grauis vehementer. Abraham enim Aegypti opum pondere grauabatur. Nam etsi diuitiæ videantur, tamē quia Aegyptię sunt, viro sancto graues sunt. Eam ob causam dicebant Apostoli: Ecce nos relinquimus omnia. Currere enim & properare volentes pondus omne relinquunt. *Matt.19.*

Emite & comedite.] Duæ hic dubitationes occurrunt: quarū hæc est prima: Si Deus inuitat pauperes ad has aquas potādas. Si modò dixit: Qui non habetis argentū properate, quomodo ait modò, emite? Ita enim ait: Qui nō habetis argentū properate, emite, & comedite. Et paulò pòst: Emite absque argento, & absque vlla cōmutatione. Si hę aquę gratis dantur, quare dicuntur emi, & non potius donari? Altera dubitatio est hæc: Si sunt aquæ, quomodo manducantur, & non potius bibuntur? Non enim dicit: Emite, & bibite: sed emite, & comedite. Quis vnquā aquas comedit? Soluamus primam quæstionem, & posteà respondebimus ad secundam. Ad emendas mundi possessiones opus est auro & argēto, ad emendum verò regnum cœlorum nullis talibus diuitiis opus est. Beati enim pauperes spiritu, ait Christus, quoniam ipsorū est regnum cœlorū. Imò discipulis suis vt cęlum compararent, dicebāt, ne vellent sacculum portare nec perā. Et hęc admirabilis Apostolorum paupertas vicit mundum. Petenti claudo eleemosynam respondit Diuus Petrus: Argētum & aurum non est mihi, quod autem habeo, tibi do: In nomine Iesu Christi Nazareni surge & ambula. Et sanus factus est statim: Et stupuerunt Iudæi, ex quibus multi crediderunt, vt in Actis Apostolorū sacra historia testatur. Emerūt quidem Christi discipuli has aquas nullo auro & argēto sed precio propriæ voluntatis. Simoni autē eas auro emere volenti respondit Petrus, vt Lucas in Actis commemorat: Pecunia tua tecum sit in perditionem, quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri. Nos igitur sumus preciū quo hæc salutares aquæ emuntur. Disponamus nos ipsos ad eas, tribuamus nos ipsos Deo, & Deus eas nobis donabit. Sed quoniam diuites, auro, argento, & mundi opibus affluentes, solent esse potius diuitiarum, quàm sui, & potius ipsi possidentur à diuitiis, quàm ab ipsis diuitiæ, ideò consultum est ad perfectionem aspirantibus, diuitias relinquere, vt ita magis sui sint & liberi remaneant. Cùm autem sui atq; liberi extiterint, opus est seipsos dare pro Christo. Nō enim eum possidebimus, niſi nos ipsos pro eo dederimus: non au- *Matt.5. Luc.10. Act.3. Act.8.*

tem nos ipsos dare poterimus, nisi nostri simus: nostri autẽ nõ erimus, si nos diuitiæ possideant, quoniam plerunq; quãdiu illis abundamus, magis sui quã nostri sumus. Igitur non sumus prorsus liberi, nisi impedimenta omnia pro nostra liberatione relinquamus. Relictis autẽ rebus nostris, pro earum pretio nos ipsos accipimus, qui talibus implicati nostri omnino nõ eramus, vt rursus nos ipsos pro Christo demus, non quòd tanti valeamus, sed quod plures dare nõ possimus. Et hoc est pretium, quod Deus præcipuè exigit à nobis. Est enim Christus thesaurus absconditus, pro quo homo debet vendere vniuersa quę habet, de quo loquitur Christus apud Matthæum. Vendere autem omnia, est pro Christo omnia relinquere, vt nosipsos illi tradamus. Non enim sat est omnia relinquere, sed opus est nosipsos illi tradere, eum ipsum sequendo. Ideò dicebat Petrus: Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te. Acsi diceret: Omnia dimisimus vt nostri maneremus vt cùm nostri essemus, tibi nosipsos traderemus teipsum sequentes, tuisq; consiliis obtemperãtes. Bonum est eleemosynas tribuere, & diuitias pauperibus largiri: sed nisi nosipsos Deo tradiderimus, non sumus perfectionẽ assecuti, nos enim sumus pretiũ, quod Deus exigit à nobis, quo sumus has salutares aquas de quibus hic agit Esaias, cõsecuturi. Et ita manet, ni fallor absoluta quæstio prima: nunc breuiter veniamus ad secundã. Hæ aquæ nõ solùm sedant sitim, sed etiã famẽ, intelligitur enim per eas gratia, quę est animę pabulũ, & panis ille saluberrimus, quẽ petimus dicẽtes: Panẽ nostrũ quotidianũ da nobis hodie. Et quoniã in spirituali animę refectione comedere & bibere non differunt, quoniã gratia & panis appellatur, & aqua: ideò hoc in loco ait Deus, vt hanc aquã comedamus, cũ dicat apud Ioãnem, vt eã bibamus. Si quis sitit, inquiens, veniat ad me & bibat. Dicẽs autẽ vt aquã comedamus, vult ostẽdere, vt nõ de terrenis aquis loqui, sed de cœlestibus. Nil autem aliud est has aquas comedere & bibere, quàm spiritum Dei eiusq; gratiam accipere, & donis eius gaudere, ad quas aquas vocat Deus omnes qui sitiunt, & cœlestis beatitudinis desiderio tenentur.

Matt. 13.

Matt. 19.

Ioan. 7.

Vinum & lac.] Gratia Christi non solùm comparatur hoc in loco aquæ abluenti, sitim extinguenti, & refrigeranti, sed etiam vino ob nutritionem & fortitudinem, & lacti ob suauitatem & candorem.

Quare appenditis argentum non in panibus.] Id est, Quare consumitis pecunias in rebus inutilibus, & non in panibus, hoc est

est in rebus necessariis? Sequitur: Et laborē vestrū nō in saturitate? Id est. Quare consumitis laborem in rebus inanibus, quæ vobis nullā possunt afferre saturitatem? Inuehitur propheta in eos, qui contempta vera doctrina, quæ satiare animam potest, dāt operam artibus inanibus & supernacaneis, quæ nullum afferunt commodum, nullam saturitatem. Denique eos arguit, qui relictis contemptisque rebus diuinis, dant operam humanis.

Audite audientes me.] Id est: Qui verba mea auribus corporis auditis, audite etiam auribus mentis.

Et comedite bonum.] Id quod paulò antè vocauit aquas, vocat modò bonum. Sequitur: Et delectabitur in crassitudine anima vestra. Aduerte: Non dicit, Delectabitur in crassitudine corpus vestrum, sed anima vestra. De pabulo enim loquitur non corporis, sed animæ. Hęc enim verbo Dei & diuina gratia reficitur & sustentatur. Vt enim anima est vita corporis, sic gratia est animæ vita.

Audite, & viuet anima vestra.] Vitam animæ nostræ quærit, quæ in Christi verbis habetur. Ait enim: Audite, & viuet anima vestra. Ipse Christus apud Ioannem, verba, inquit, quæ ego locutus sum vobis, spiritus & vita sunt. Et D. Petrus. Domine, inquit, ad quē ibimus? verba vitæ æternę habes. Ideò dicebat Christus: Si quis sermonem meum seruauerit, mortem non videbit in æternum. Viuit igitur eius anima, qui verbum Dei audit, non solùm auribus, sed mente, & ita audit, vt obseruet. *Ioan. 6.* *Ioan. 8.*

Et feriam vobiscum pactum sempiternum.] Id dixerat capite superiori his verbis: Misericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ non mouebitur. Alloquitur Deus ecclesiam suam. Et explicans hoc pactum sempiternū, ait: Misericordias Dauid fideles, hoc est, immobiles & infallibiles. Acsi diceret. Nunquā recedēt à vobis misericordię certissimę Iesu Christi, qui nomine Dauidis significatur. Significari autē Christum per Dauidē indicat locus Ezechielis, apud quē Deus pater. Suscitabo, inquit, super eas pastorem vnum, qui pascat eas, seruū meū Dauid. Ipse pascet eas, & ipse erit eis in pastorē. Qui locus de illo pastore intelligitur, qui apud Ioannem, Ego, inquit, sum pastor bonus. Nam de Dauide nequaquam potest intelligi, qui multis retro annis è vita migrauerat. Vel sic: Quemadmodū promisi Dauidi, vt semen suū maneret, & ex eo nasceretur Christus dicēs illi: De fructu vētris tui ponam super sedem tuā, qui quidem Christus esset in ec- *Ezec. 34.* *Ioan. 10.* *Psal. 131.*

clesia in æternum regnaturus, ita illud ô Ecclesia complebo.

Ecce testem populis dedi eum.] Verba sunt Dei patris, qui ita mundũ dilexit, vt filium suum vnigenitum daret illi in testificationem suæ erga homines charitatis. Quod poterat esse maius amoris signum, quàm dare nobis filium suum vnigenitum? Ita ait ipse Dei filius apud Ioannẽ: Sic Deus dilexit mundum, vt filium suũ vnigenitũ daret, vt omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam. Et Paulus Apostolus. Qui etiam, inquit, proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo nõ etiam cum illo omnia nobis donabit? Fuit Christi præsentia quædam epistola, quoddam chirographum, quo Deus suum erga homines amorem testificatur.

Ioan.3.

Rom.8.

Ducem ac præceptorem gentibus.] Si Christus est noster dux, cur eius vexillum non sequimur, cur sub eius cruce non militamus: Si noster præceptor est, cur eius doctrinam relinquimus? Hic est dux ille, de quo loquitur Propheta Michæas, cuius verba Diuus Matthæus à principibus sacerdotum & scribis prolata in hunc modum scribit: Et tu Bethleem terra Iuda nequaquã minima es in principibus Iuda. Ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel. Et hic est præceptor ille, quẽ nobis Deus pater præcepit vt audiremus. Audita est enim in Christi transfiguratione vox patris cœlestis dicentis: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipsum audite: vt scribit D. Matthæus: & B. Petrus qui eum audiuit, in epistola sua secunda apertè contestatur. Eum appellat Ioël doctorem iustitiæ, & Baruch eum adinuenisse omnem viam disciplinæ affirmat.

Mich.5.

Matt.2.

Mat.17.
2.Pet.1.
Ioel.2.
Baruch.2.

Ecce gentem quam nesciebas, vocabis.] Hoc est idolorum cultores, quorum actiones non approbabas, vocabis ad fidem, qui venient, & seruient tibi. Id voluit Deus in psalmo significare dicens: Populus quem non cognoui, seruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi.

Psal.17.

Quærite Dominum, dum inueniri potest.] Hoc est dum estis in corpore, dum habetis tempus pœnitentiæ. Quærite eum nõ loco, quia vbique est, sed mente, & toto corde, si eũ vultis inuenire. In libro Sapientiæ ita ait Scriptura: In simplicitate cordis quærite Dominum, quia inuenitur ab his, qui non tẽtant illum, apparet autem eis, qui fidem habent in illum. Et libro secundo Paralipomenon. Si quæsieritis, inquit eũ inuenietis: si autem dereliqueritis eũ, derelinquet vos. Et in psalmo. Quærite Dominum, & viuet anima vestra. Est autem

Sap.1.

2.Par.15.
Psal.68.

Deus

Deus toto animo quærendus, quemadmodum ipse ait apud Ieremiam: Cùm quæsieritis me in toto corde vestro, inueniar à vobis. Hinc colligitur ideò nos Deum non inuenire, quia quamuis eum quæramus, non tamen toto animo quærimus. Ideò dicebat Christus apud Ioannem: Quæretis me, & non inuenietis. *Ieremi.29.* *Ioan.7.*

Derelinquat impius viam suam.] Dixerat: Quærite Dominum dum inueniri potest, nunc docet quomodo quærendus est Deus: Fieri enim non potest, vt quis viam Dei percurrat, nisi viam suam ducentem ad perniciem derelinquat. Duplex est via, altera iustorum, altera verò impiorum. Via iustorum est Christus, via verò impiorum mundus. Hanc iubet Deus, vt tanquam ducentem ad æternam damnationem derelinquamus, & vanas atque pestilentes cogitationes declinemus. Ait enim: Derelinquat impius viã suã, & vir iniquus cogitatiões suas, & reuertatur ad Dominũ, & miserebitur eius. Quasi dicat: Relinquite mundum, & cõuertimini ad me, & ego miserebor vestri. O cæcitatem nostrã deplorandam, qui Deum pium & misericordẽ relinquimus, & mundũ impiũ & crudelẽ sectamur, & amplectimur malũ & relinquimus summum bonũ. Mundus est Iahel, quę Sisaram hospitio accepit, eúmque blanditiis deliniuit & lacte refecit, sed dormientem immaniter occidit. Quid speras à mundo qui non dicam Sisaram, sed Dominum Iuum Christũ Deum nostrum tam crudeliter tractauit? Sed dices: Si mũdum reliquero, fortasse amittam substantiam: imò eam consequeris. Habebis Deum, qui est summum bonum, infinita atque sempiterna substantia. Pro humanis diuitiis cęlestes cõsequeris. Ioseph vt peccatum declinaret, reliquit pallium in manu Dominæ eum ad crimen nefariũ inuitantis, & fugit, & egressus est foras. Tu etiam mundum fuge, egredere foras, melius est enim pallium amittere, quàm Deum. Habebas annulum pretiosissima gẽma adornatum, amisisti gemmam, nónne dabis pro ea facilè annulum? Quis dubitat? Annulus est vita, gemma verò pretiosissima Christus. Amisisti Christum, da pro eo non solùm substantiam, sed vitam, da annulum vilẽ, pro excellentissima gemma. Etsi annulum amittas, tamen diues manebis, si gemmam retinueris. Derelinque igitur mũdum, & ad Dominum conuertere, & misericordiam consequeris. *Iudic.4.* *Gen.39.* *Simile.*

Quoniam multus est ad ignoscendum.] Ita Ioël Propheta. Conuertimini, inquit, ad Deum vestrum, quia benignus, & misericors est, patiens, & multæ misericordiæ. *Ioel.2.*

Non enim cogitationes meæ, cogitationes vestræ, nec viæ vestræ viæ meæ, dicit Dominus. Quia sicut exaltantur cœli à terra, sic exaltatæ sunt viæ meæ à viis vestris, & cogitationes meæ à cogitationibus vestris. Et quomodo descendit imber & nix de cœlo, & illuc vltrà non reuertitur, sed inebriat terram, & infundit eam, & germinare eam facit, & dat semen serenti, & panem comedenti: sic erit verbum meum, quod egredietur de ore meo, non reuertetur ad me vacuum, sed faciet quæcunque volui, & prosperabitur in his ad quæ misi illud. Quia in lætitia egrediemini, & in pace deducemini montes & colles cantabunt coram vobis laudem, & omnia ligna regionis plaudent manu. Pro saliuncula ascendet & abies, pro vrtica crescet myrtus. Et erit Dominus nominatus in signum æternum quod non auferetur.

Non enim cogitationes meæ.] Derelinquite vestras cogitationes & vias, quia à meis longissimè distãt. Vel sic: Exhortatus fuit impios, vt prauas consuetudines & cogitationes derelinquerent, & ad eum conuerterentur, quoniam ipse eos piè reciperet. Et ne mirarẽtur quomodo Deus statim eos reciperet, qui ab eo recesserant, eúmque grauiter offenderant, cùm inter homines longè aliter fiat, non esse mirandum inquit, cùm cogitationes suæ longè differant ab hominum cogitationibus.

Et quomodo descendit imber.] Sensus est: Nulla vos teneat dubitatio, audientes esse gentes meo verbo conuertendas. Nam verbum meum est veluti imber & nix. Quemadmodũ enim pluuia descendit de aëre, & nõ reuertitur inanis, sed irrigat terram, & germinare facit, sic prædicatio Euangelica, non erit inanis, sed terram, hoc est, homines rigabit, vt vberrimos virtutum fructus producant. Comparatur prædicatio Euangelica pluuiæ de nubibus egredienti. Nubes hę sunt Apostoli, & Apostolici cõcionatores, quos alio in loco Esaias nubibus volantibus cõparauit. In Deuteronomio ait Moyses, imò per ipsum Moysem Deus noster: Audiat terra verba oris mei, Crescat in pluuiã doctrina mea, fluat vt ros eloquium meum. Et Ecclesiasticus, Et ipse, inquit, tanquam imbres mittet eloquia sapientiæ suæ.

Infr. 60.
Deut. 32.
Eccl. 39.

Quia in lætitia egrediemini.] Nempè de peccato, de morte, de tenebris, & de mundo: Et in spirituali pace ad Christum deducemini. Et tam admirabili gaudio perfundemini, vt omnes & colles vobis congratulari, & coram vobis cantare videantur.

Pro saliuncula ascendet abies, & pro vrtica crescet myrtus.] Infru-

Infructuosæ plantæ vertentur in frugiferas, & peccatores fient iusti, pro iniquitate erit iustitia, pro temeritate fortitudo, pro stultitia prudētia, pro libidine tēperantia, pro idolorum cultu, vera Dei religio. Matthæus ex publicano fiet Apostolus & Euangelista. Magdalena ex peccatrice fiet sanctissima, & amorem mundi in Christi amore conuertet. Paulus ex Christianorum hoste & persecutore fiet admirabile vas electionis. Et alij denique innumerabiles, vitiis relictis, ad Christum conuertentur. Saliuncula arbor est inutilis & sterilis. Vrtica herba est pungens satis nota. Abies est arbor longissima, & vt Plinius ait, ad pondus in ædificiis sustinendum aptissima. Myrtus planta est medicinalis, salutares baccas producens, semper virens, odore excellenti fragrans, lætificis pampinis suo tempore pubescens.

Et erit Dominus nominatus in signum æternum, quod non auferetur.] Hoc est, Ob eam causam Deus magnis laudibus efferetur: Nominabunt eum homines, appellantes eum Deum misericordem, quod ex impijs effecerit iustos, eúmque hoc nomine ac perpetuo monumento appellabunt.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LV.

Et *feriam vobiscum pactum sempiternum.*] Pro pacto est in Hebraico berith, pro quo Septuaginta habent testamētum. Ita enim verterunt: Cōstituam vobis testamentum æternū. Quod quidem existimo esse de nouo testamento intelligendum. Et illa verba, quæ sunt apud Ieremiam: Ecce dies venient, dicit dominus, & feriam domui Israēl & domui Iuda fœdus nouum, non secundum pactum, quod pepegi cum patribus vestris, vertit in hūc modum D. Paulus in epistola ad Hebræos: Ecce dies venient dicit Dominus, & consummabo super domum Israel, & super domum Iuda testamentum nouum, nō secundum testamentum quod feci patribus eorum. Vbi vides per fœdus & pactum, intelligi testamentum. Explicans autem propheta quod sit hoc testamentum, indicat esse legem Dei in cordibus & visceribus scriptam, quam D. Paulus in eadem epistola dicit esse Christi euangelium. Hoc nouum testamentū appellat hoc in loco Esaias sempiternū, quoniam lex vetus fuit antiquata & abrogata, nouum autē testamentū est semper duraturum. Nam in legis veteris confirmatione fuit sanguis pecudum mortuorum fusus: at Christus

Ieremi. 31.

Heb. 8.

stus Deus viuus nouam legem cõfirmaturus, calicem ostendit, in quo fuit proprius eius sanguis, pro hominum salute fundendus. Ideo in verbis consecrationis testamentum Christi nouum & æternum appellatur. Est igitur hoc pactum sempiternum Euangelium Christi suo sanguine confirmatum, quod appellatur hoc in loco verith, quod nomen significat fœdus, pactum, legem, & testamentum.

Pro saliuncula ascendet abies.] In Hebraico est tachath hã naatsuts iaalæh verox, Nomẽ hoc natsats, pro quo D. Hieronymus vertit saliunculam, quam dicit esse plantam vilem, amaram, odorisque pessimi, significat etiam spinam quandã nascentem in deserto, vt ait R. D. Pagninus vertit spinam albam. Nomẽ verox, pro quo Diuus Hieronymus vertit abietem, significat etiã cupressum. Ionathas in trãslatione Chaldaica non verba sed sensum interpretãs ita vertit: Pro iniquitate erigetur iustitia. Eum secutus R. Salomõ dicit: potestas auferetur ab impiis, & dabitur iustis. Verus autem sensus est hic: Ex infidelibus & iniustis multi ad Christum conuertentur, quos Deus fideles ac iustos efficiet. Nonnulli ex Iudæis verba capiunt vt iacent. Obcæcati enim obstinatione & perfidia tropos prophetarum, diuinæque scripturæ intellectum nequaquam percipiunt. Quorsum in aduentu Messiæ quædam arbores erant in alias mutandæ? Non igitur hoc in loco Esaias de arboribus loquitur, sed de hominibus cum illis comparatis.

Argumentum Capitis LVI.

Prædicit Christum citò venturum, & interdum exhortatur Iudæos ad iudicium & iustitiam, & legis obseruationem, quæ erat vsque ad Christũ duratura. Indicat apud Deum nõ esse personarum acceptionem, cum omnes tam gentes quàm Iudæos recipiat, eósque in fide & charitate è vita migrantes ad cœlestem patriã perducat. Inuehitur in pastores iniquos, qui falsi honoris specie decepti, in ignominia & scelere volutantur.

CAPVT LVI.

Cap. 11. HAec dicit Dominus Deus: *Custodite iudicium, & facite iustitiam: quia iuxta est salus mea, vt veniat, & iustitia mea vt reueletur. Beatus vir qui fatit hoc, & filius hominis qui apprehendet istud: custodiens sabbatum, ne polluat illud, custodiens manus suas, ne faciat omne*

omne malum. Et non dicat filius aduenæ, qui adhæret Domino, dicens: Separatione diuidet me Dominus à populo suo. Et nō dicat eunuchus: Ecce ego *lignum aridum. Quia hæc dicit Dominus eunuchis: Qui custodierint sabbata mea, & elegerint quæ ego volui, & tenuerint fœdus meum: dabo eis in domo mea, & in muris meis locum & nomen melius à filiis & filiabus: nomen sempiternum dabo eis quod non peribit. Et filios aduenæ qui adhærent Domino, vt colant eū, & diligant nomen eius, vt sint ei in seruos: omnē custodientē sabbatum ne polluat illud, & tenentē fœdus meum, adducam eos in mōtem sanctum meum, & lætificabo eos in domo orationis meæ: holocausta eorū & victimæ eorū placebunt mihi super altari meo, quia domus mea domus orationis vocabitur cunctis populis, ait Dominus Deus, qui cōgregat dispersos Israël, Adhuc congregabo ad eum congregatos eius.*

EXPLANATIO.

Hæc dicit Dominus: custodite iudicium.] Dixerat Propheta in fine capitis precedentis fore, vt in Christi aduētu pro saliuncula ascenderet abies, & pro vrtica cresceret myrtus, hoc est, infideles & impios conuertendos ad fidem, & pietatem ac veram religionem culturos. Et multa in toto capite prædixit de aduētu Christi. Nūc alloquitur homines sui tēporis vt sperent Christum venturum, & interea custodiāt iudiciū, & faciant iustitiam. Tunc iudiciū custodimus, cùm nos peccatores iudicamus, & iustitiam, quando in virtutis actiones incumbimus. Vel custodire iudicium est rem deliberare, facere autem iustitiam, est honestum atque rectum eligere & exercere. Non enim sat est deliberare, nam sæpe pugnare videntur inter sese virtus & vitium, & cùm vitium apparentē vtilitatem & voluptatē præ se ferat, vult hominem ad se rapere: contrà verò virtus sua pulchritudine vult hominem trahere ad veram honestatem, & ad verum decus reuocare. Ex quo efficitur, vt distrahatur in deliberando animus, afferatq; ancipitem curam cogitandi. Et tunc necessarium est, vt ratio eligat, voluntas rationi assentiatur, homo honestatem amplectatur, & in virtutis actiones studium cōferat, & operā. Itaque non sat est deliberare & iudicare quid sit melius & honestius, sed necessarium est, illud & melius & honestius eligere, & exercere. Id intelligens Dauid dicebat in psalmo: Deus iudicium tuū regi da, & iustitiā tuam filio regis. Nō solùm à Deo iudicium ad deliberandum petit, sed iustitiam ad iusta exercendum. *Psal. 71.*

Custodiens sabbatum.] Exhortatur ad legis obseruantiam, quan-

quandiu esset duratura. Per sabbati obseruationem intellige nō solùm illius diei quietem, sed etiā diuinum cultum & religionem. Hæc autem sabbati sanctificatio moralis est, quantū attinet ad cessationem laborum, & cultum diuinum, sed erat cerimonialis quantum ad temporis determinationem. Iudæis fuit constitutus dies septimus ob opus creationis, quoniā in eo Deus requieuit: nullus enim dies dignior præcesserat. Nos autem obseruamus diem octauū ob resurrectionis mysterium. Creauit Deus mundum in principio, & septima die requieuit ab vniuerso opere, quod parrauerat: compleuit enim die septimo opus, quod fecerat, & præcepit vt hic dies septimus sanctificaretur. Sed corrupto mundo, fecit Deus alterum mundum, mortuus est pro peccatoribus, genuit nos suo sanguine, & octaua die requieuit, & resurrexit, & compleuit opus suum, & ideò hic dies meritò obseruatur, vt enim obseruabatur in lege veteri dies in quo Deus compleuit creationem, sic in noua lege obseruatur dies in quo ipse Deus compleuit redemptionem. Mutauit igitur Ecclesia Spiritu sancto gubernata præceptum de sabbati obseruatione, quatenus erat cerimoniale: sed quatenus est morale integrum reliquit.

Gen. 1.

Et non dicat filius aduenæ] Consolatur iis verbis Propheta eos, qui ex gentibus ad Iudæos veniebant, qui proselyti dicūtur, ne timore debilitati diffiderēt, quod non essent ex semine Abrahami, se esse salutem consecuturos. Nam quicunque fide & charitate munitus perseuerauerit vsque ad finem, saluus erit. Vt enim verbis vtar Diui Pauli in epistola ad Romanos, non est distinctio Iudæi & Græci, nam idem Dominus omnium, diues in omnes, qui inuocant illum. Eodem modo consolatur eunuchos existimātes se esse maledicto legis obnoxios dicentis in Deuteronomio. Non erit apud te sterilis vtriusque sexus. Ostendit propheta tam posse beatitudinem cōsequi eunuchos quàm viros. Imò eunuchus reginæ Cādacis, cuius meminit Lucas in Actis, vir eo in loco appellatur. Qui cùm in via otiosus non esset, & legens Esaiam eum nō intelligeret, inuenit Philippum, qui ei aperuit locum, & ostēdit Christum, qui in litera clausus occultabatur.

Rom. 10.

Deut. 7.

Act. 8.

Ecce ego lignum aridum.] Id est, impotens ad generandum.

Et nomen melius à filiis & filiabus.] Hoc est, Dabo eis melius nomen quam id, quo gloriantur Iudæi, qui legem meam nō custodiētes, & Abrahami opera nō sectantes, filij Abrahami vocantur. Hoc ideò ait Deus, quia quicunque Christū receperunt,

Perunt, dedit eis potestatem, vt ait Diuus Ioannes, filios Dei fieri. Et in prima sua epistola ait idem Ioannes: videte qualem charitatem dedit nobis Pater, vt filij Dei nominemur & simus. Hoc est nomen de quo Deus hic loquitur. Et vide quē admodum Diuinus propheta à lege se transferat ad euangelium, & à proselytis ad eos, quos spiritu videbat esse Christum recepturos, & ob id filios Dei vocandos. Quis enim non videt esse multo illustrius & prestantius filios Dei quàm filios Abrahami appellari. *Ioan. 1.* *1. Ioan. 3.*

Nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit.] Hoc est, appellabo eos Christianos. Quod nomen nullo vnquam hominum interitu obruetur, nulla posteritatis obliuione obscurabitur. Vel capitur hic nomen pro gloria, & ornamento virtutis, in luce & hominum celebritate constituto, de quo in Prouerbiis Salomon, Melius inquit, est nomen bonum quā diuitiæ multæ. De illustrium & iustorum nomine ait Ecclesiasticus: Bonum nomen permanebit in æuum. De impiorū contrà, nomen, inquit, impiorum delebitur. Et in Prouerbiis ait Salomon: Nomen impiorū putrescet. Promittit hic Deus suis daturum illis præclaram famam, de qua nulla quidem ætas conticescat, cui nulla hominum obliuio sit finem allatura. Est enim in gloriæ promissione magna vis ad homines amore pietatis inflammandos. Velim tamen existimes, me non de illa gloria loqui, quæ est falsa & inanis, & in populi temeritate constituta, sed de ea, quæ in virtute consistit, estque ipsius, virtutis ornamentū & decus, qua viri pietate præstantes, etiam mouentur ad gratias Deo agendas, eiusque laudes cœlesti quadam harmonia decantandas. Ex quo colligitur eos in errore versari qui gloriam damnant, inanis, atque furiosæ, & falsæ gloriæ vitia ad veram gloriam transferentes. Vt enim si quis tenens manu ligneam sphærā, eius fragilitatem colligens, & in veram ad cœlestem spheram cōferēs, vellet ostendere cœlos esse ligneos, caducos, paruos, palpabiles, nullos æquabiles motus constanter seruantes, grauiter errauaret, sic qui inanis gloriæ imperitæ multitudinis errorem captantis laudémque populi vanè appetentis, flagitia coniūgens, & gloriæ tribuens, vellet gloriam maculare, asserens eā esse leuem, inanem, turbulentam, ambitiosam, & vitiorū laudatricē, in errore grauissimo versaretur. Inanis enim & falsa gloria tantum abest à gloria quàm sphera quędam lignea ab sphera cęlesti, & fidera picta ab illis admirabilibus stellis, quę excellenti pulchritudine ornatæ immutabili constantia celerita- *Prou. 22.* *Eccl. 41.* *Prou. 10.* *Simile.*

leritatéque mirabili circulos suos orbésque conficiunt, quarum decorem & claritatem admiramur. Qua de re graviter & elegãter disserit in suis dialogis de gloria Osorius ille Lusita, alter Xenophõ inter Græcos, cuius voce Musas quasi locutas ferũt, alter Cicero inter Latinos, qui nõ solũ eloquẽtes suę ętatis, sed antiquitatis etiã memoriã eloquẽtia superauit.

Adducam eos in montem sanctum meum.] Id est, in Sionem. Et lætificabo eos in domo orationis meæ. Id est in templo Hierosolymæ. Poteris per montem Christum intelligere, quem Esaias secundo capite, & Michæas quarto montem appellant. At ego existimo per montem intelligi ecclesiam, quam statim domum orationis appellat. Vocatur autem ecclesia mons ob fidei, doctrinæ, altissimorumque mysteriorum celsitudinem.

Supr. 2.
Mich. 4.

Holocausta eorum, & victimæ eorum placebunt mihi.] Iudæi pecora Deo immolabant, Christiani verò seipsos, vt spirituales hostias offerunt, de quibus existimo esse in primis hunc locum intelligendum.

Quia domus mea domus orationis vocabitur cunctis populis.] Hunc locum citauit Christus, vt Euãgelistæ testantur. Cùm enim intrasset templum, & ejiceret ementes & vendentes in eo, & mensas nummulariorum cathedrásque vendentium euerteret, dicit eis: Scriptum est: Domus mea domus orationis vocabitur, vos autem fecistis illam spelunca latronum. Qui locus etsi de illo templo intelligitur, tamen ad ecclesiam catholicam refertur, cuius templum illud imaginem gerebat. Et aduerte. Non dixit: Domus mea domus hircorum & vitulorum est, sed domus orationis. Nec dixit solùm Iudæis, sed cunctis populis, nõ in vno Hierosolymę loco, sed in toto terrarũ orbe collocatis. In ecclesia catholica sunt veræ preces, nam extra eam sunt hæreses, & blasphemiæ, non autem veræ pręcationes. Vide quid dicat Deus: Domus mea domus orationis vocabitur. Oratio hęreticorum nõ est oratio dicẽda. Comparat Dionysius orationem catenæ aureæ de cœlo vsque ad terram demissæ, quã si quis apprehendat, vt ascendat per illam, iis videtur catenam ad se trahere, sed ipsa potius eum ad cœlum vehit. Cùm autem hæretici ad Cœlũ nullo modo vehantur, sed ad imas ac cæcas tenebras præcipitẽtur, clarissimè colligitur eos esse non solùm fide & gratia, sed etiam vera oratione destitutos. Et perpende quanta modestia & obseruantia in templo requiratur, ex quo Deus ementes & vendentes eiecit, eos latrones appellans. De Simeone scribit

Simile.

scribit ita D. Lucas. Responsum acceperat ab Spiritu sancto non visurum se mortem, nisi prius videret Christũ Domini. Luc. 2. Et venit in spiritu in templũ. Si in spiritu iremus ad templũ, essemus veluti Simeon diuina consolatione refecti. Cùm igitur templũ fuerimus ingressi omnes mundi curas & cogitationes ante ostiũ relinquamus, ne nos Deus à tẽplo reiiciat. Considera obsecro. Si illa puritas requirebatur in tẽplo, vbi hirci & arietes immolabãtur, quid tibi videtur debere esse in templo, vbi ipse Christus verus Deus est hostia & sacrificiũ, & in sacramento eucharistię realiter continetur? Si Deus hodie omnes ementes & vendentes & mundi negotiatores ex templo eiiceret, heu quàm pauci in templo remanerent.

Qui congregat dispersos Israël.] Officium Dei est congregare, vt alias annotauimus.

Adhuc congregabo ad eum congregatos eius.] Hoc est, Non solùm congregabo Israëlem, sed etiam ad eum, id est præter eum congregabo gentes, quæ sunt cum eo coniungendæ. Quasi dicat: Erit ecclesia mea non solùm ex Iudæis, sed etiã ex gentibus congregata.

Omnes bestiæ agri venite ad deuorandum, vniuersæ bestiæ saltus. Speculatores eius cæci omnes, nescierunt vniuersi: canes muti nõ valentes latrare, videntes vana, dormientes & amantes somnia. Et canes impudentissimi nescierunt saturitatem: ipsi pastores ignorauerunt intelligentiam. Omnes in viam suam declinauerunt, vnusquisque ad auaritiam suam à summo vsque ad nouissimum. Venite sumamus vinum, & impleamur ebrietate, & erit sicut hodie, sic & cras, & multo amplius. Ierem. 6. Sap. 2.

Omnes bestiæ agri venite ad deuorandum.] Dixerat multos ex gentibus & Iudęis esse in ecclesia congregandos. Sed quoniã spiritu vidit ignauiam, amentiam, & impietatem multorum præsulum qui futuri erãt, inuehitur in eos, vocans omnes feras nemorum & saltuum ad eos deuorandos. Vide sanctam iram Prophetæ, non ab odio, sed à charitate productam. Nõ in homines excãdescit, quatenus homines, sed quatenus sunt scelerati, & non solùm corrupti, sed etiam aliorum corruptores. Videbat enim, quæ mala ex præsulum deprauatione proueniant. Fortasse iis verbis vaticinatur de Iudæorum excidio & vastitate per Romanos infideles, quos bestiarum nomine intelligit. Etsi hoc ita est, tũc ea verba præcedẽtia: Adhuc cõgregabo ad eum congregatos eius, possunt habere hunc sensum: Congregabo contra eum, nimirum contra populum Iudaicum, Romanos, qui congregati Hierosolymam euertant, & du-

& durum ac pertinacem populum incredibilibus afflictionibus & calamitatibus vsque adeò opprimant, vt eius nomini interitum molirí videantur.

Speculatores eius cæci omnes, nescierunt vniuersi.] Inuehitur in præsules ignorantes & cæcos, quorum est videre, & tanquã ex specula longè prospicere, & prouidere. Ideò speculatores multis in locis appellantur. Sed si speculator fit cæcus, dux claudus, præco mutus, quis non videt magnam inde oriri perniciem & confusionem? Sed hac de re aliis in locis satis differemus.

Canes muti non valentes latrare.] Hi quibus regendi gregem Domini cura committitur, debent latrare, & lupos abigere, arguere, obsecrare, increpare, in omni patientia & doctrina. Videant Dominum apud Ezechielem in hũc modum loquẽtem: Fili hominis speculatorem dedi te domui Israël, & audies de ore meo verbum, & annuntiabis eis ex me. Si dicẽte me ad impium: Morte morieris: non annuntiaueris ei, neclocutus fueris vt auertetur à via sua impia, & viuat, ipse impius in iniquitate sua morietur, sanguinem autem eius de manu tua requiram. Videant hæc pastores, & contremiscant. Debent quidem plura ora habere quàm ea quę fingunt habuisse hydrã: & pluribus oculis videre illis, quibus antiqui Argum abundasse fictis fabulis prodiderunt Eusebius in libro de prę paratione Euangelica refert Diodorum Siculum dicentem. Solem fuisse ab Aegyptiis vocatum Osirim, hoc est, multos oculos habentem, cui princeps siue præsul comparatur.

Ezech. 3.

Videntes vana, dormientes, & amantes somnia.] Per somnia rerum humanarum gloriam inanem, & somnio similem intelligit. Reprehẽdit præsules vanitati deditos, qui suas dignitates non ad populi vtilitatem referunt, sed ad suam vanitatẽ & arrogantiam. Vę illis, vę illis, quoniam dignitates ad suam propriam perniciem quæsierunt. Vt enim vermiculus sericarius admirabili labore & industria conficit sericũ, & nesciens construit casulã, in qua constructa commoritur, & suum proprium sepulchrum condit, sic qui dominandi cupiditate & ambitione inflammati falsos honores, & inanẽ mundi gloriam variis modis & artificiis quærunt, & ad muniendam viam ad eas dignitates tetra scelera moliuntur, sibi ipsis nescientes infamem æternámque perniciem machinantur.

Similo.

Nescierunt saturitatem.] Hoc est, ob inexplebilem voracitatem nunquam saturantur.

Omnes

Omnes in viam suam declinauerunt.] Non Dei viam quæsierunt, sed suam.

Vnusquisque ad auaritiam suam è summo vsque ad nouissimum.] Ira Ieremias, A minore quippe, inquit, vsque ad maiorem omnes auaritiæ studẽt. Parui & angusti animi est amare diuitias, & auaritia torqueri. Et tamen videbis multos pecuniæ seruos. Nihil nominant nisi pecuniam, semper in ore pecuniam habentes. Sũt similes pisci illi habenti stateremin ore, quem D. Petrus assumpsit. De quo loquitur D. Matth. capite 17. Vtinam veniat aliquis D. Petrus, qui ex eorum ore & corde pecuniam auferat. *Ieremæ 6.* *Simile.* *Matt. 17.*

Sumamus vinum & impleamur ebrietate.] Verba sunt malorũ præsulum, quorũ Deus venter est: qui præsentibus voluptatibus nõ satiati parãt futuras multò maiores præsentibus. Hi populũ ad compotationes non ad cõciones inuitãt.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LVI.

Dabo eis in domo mea & in muris meis locum.] Potest etiam verti: Dabo eis in domo mea & in arcibus meis consiliũ siue virtutem. Ecclesiam catholicam appellat domum & arcem suam, aduersus quam portæ inferi nullis vnquam hæresum machinis poterunt præualere. Pro loco est in Hebraico iadh, quod nomen locum significat, & consilium, & virtutem, seu potentiam. Soli illi, qui in ecclesia continentur, habent consilium, & virtutẽ, & ex consequenti omnes hæretici sunt his rebus destituti. Nõ est enim consilium contra Dominum, vt in Prouerbiis Salomon. Nec est virtus iis, qui se libenter & ignauè hostibus tradunt. Significat etiam hoc nomen propriè manuum. Ideò potest hic locus ita verti. Ego habitantibus in domo mea & in turribus meis porrigam manũ. Hac ratione adductus vertit interpres Latinus 2. Regum cap. 18. Et appellatur manus Absolon vsque ad hanc diem: Quod potest rectissimè verti: Et appellatur locus Absalon vsq; ad hanc diem, iadh, enim locum significat. *Matt. 23.* *Prou. 21.* *2. Reg. 18.*

Canes impudentissimi nescierunt saturitatem.] Septuaginta habent: Animæ ignorauerunt saturitatem. Acsi dicerent. Querunt corporis voluptates, quibus satiẽt voluptatem suam, animæ verò refectionem & saturitatem non curant.

Ipsi pastores ignorauerunt intelligentiam.] In hebraico est in hunc modum. vehemmah roim lo iadheu havin. Potest totum hoc ita verti: Et ipsi pascunt, nempe seipsos, & nesciunt intelli-

intelligentiam. Acsi dicat propheta: Ipsi illecebris & blanditiis seipsos deliniunt, suum corpus accuratè splendidè curantes, ea autem, quæ ad populi gubernationem atrinent, penitus ignorant. Septuaginta verterunt, Et sunt mali nescientes intelligentiam. Vbi nostra versio habet: Ipsi pastores, habent illi: Et sunt mali. Dictio enim Hebraica roim, quæ quatuor literis scribitur, potest esse à verbo roach, quod significat malum esse, quam rationem Septuaginta fuerunt secuti, & potest esse à verbo raach, quod significat pascere. Et hanc significationem secutus est noster interpres.

Argumentum capitis LVII.

Queritur Propheta tãtam esse hominum obliuionem, vt ea, quę ante oculos habent, nõ considerent. Reprehendit eos, qui viros virtutum ornamentis excultos irrident, eorumque nomen & decus ab excellenti virtutis prẽstantia productum maculare conantur. Inuehitur in Iudæos, qui vero Deo relicto falsos atque commentitios Deos coluerunt, séque turpissimis superstitionibus contaminarunt. Ostendit Dei pietatẽ erga homines, & hominũ erga Deum impietatem.

CAPVT LVII.

IVstus perit, & nõ est qui recogitet in corde suo: & viri misericordiæ colliguntur, quia non est qui intelligat, à facie enim malitiæ collectus est iustus. Veniat pax, requiescat in cubili suo, qui ambulauit in directione sua. Vos autem accedite huc filii auguratricis, semen adulteri & fornicariæ. Super quem lusistis? super quem dilatastis os, & eecistis linguam? Nunquid non vos filii sceleti, semen mendax? Qui consolamini in Diis subter omne lignum frondosum, immolãtes paruulos in torrentibus subter eminentes petras? In partibus torrentis pars tua, hæc est sors tua, & ipsis effudisti libamen, obtulisti sacrificium. Nunquid super his non indignabor? Super montem excelsum & sublimem posuisti cubile tuum & illuc ascendisti, vt immolares hostias. Et post ostium & retro postem posuisti memoriale tuum, quia iuxta me discooperuisti, & suscepisti adulterum: dilatasti cubile tuum, & pepigisti cum eis fœdus, & dilexisti stratum eorum manu aperta. Et ornasti te regio vnguento, & multiplicasti pigmẽta tua. Misisti legatos tuos

tuos procul, & humiliata es vsque ad inferos. In multitudine viæ tuæ laborasti: non dixisti: Quiescam, vitam manus tuæ inuenisti, propterea non rogasti. Pro quo solicita timuisti? Quia mentita es, & mei non es recordata, neque cogitasti in corde tuo, quia ego tacens, & quasi non videns, & mei oblita es.

EXPLANATIO.

Iustus perit, & non est qui recogitet in corde suo] Hoc est, Moriuntur viri iusti, & nemo est qui consideret, quare moriantur boni manentibus malis. Tolluntur è medio viri misericordia & pietate præstantes, & tanta est hominum cęcitas & obliuio, vt nemo hoc perpendat, & in animo versęt. Queritur propheta quare regnantibus impiis, quos in fine superioris capitis speculatores cæcos, & mutos, deditos ventri & somno appellauit, & decedentibus è vita viris piis, & maximarum virtutum gloria cumulatis, nemo aduertat, & huius rei causam inquirat.

Viri misericordiæ colligũtur.] Hoc est, viri misericordes moriuntur, mortui enim ad patres defunctos congregãtur. Existimant nõnulli Esaiam hoc dixisse ob multos viros insigni pietate & iustitia, quos rex Manasses impius & tyrannus occidit, qui eos, quos ne verbo quidem vulnerare deberet, ferro trucidabat. Hic nostrum Esaiã serra interfecit, vt antiqui memoriæ prodiderunt, de quo aiunt intelligi illud Pauli ad Hebręos sanctorum tormenta scribentis: Secti sunt, pro quo quidam vertunt, Serrati sunt. Accipi autem colligi pro mori est in diuinis literis vsitatissimum. *Hebr. 11.*

A facie malitiæ collectus est iustus] Reddit causam, quare moriatur iustus manentibus impiis, quippe ne videat futuram vlrionem, moritur enim & discedit à facie malitiæ, hoc est, à præsentia supplicij imminentis. Volens Deus euertere aliquod regnum aut ciuitatẽ, tollit prius è medio iustos, quorum præcibus & virtutibus terra illa sustentabatur. Ex Sodoma segregauit Loth, vt Sodomitas incendio consumeret: Noe ex hominum familiaritate, vt mundum aquarum diluuio obrueret: Hebręos ex Ægypto, vt Aegyptios in mari subuerteret. Ex quo colliges esse Deũ iratum regno, à quo aufert viros sapientes, iustitia excultos, omniámque virtutum pulchritudine adornatos. Volens Deus euertere Hierosolymam ob Iudęorum scelera, prius voluit vt Iosias pius & iustus rex ex hac vita migraret. Et enumeratis pij regis virtutibus ait illi, vt in quarto libro Regum diuinę literę commemorant, *4. Reg. 22.*

morant. Idcirco colligam te ad patres tuos, & colligeris ad sepulchrum tuum in pace, vt non videant oculi tui omnia mala, quæ introducturus sum super locum istum. Fuit mors Iosiæ signum vltionis, quã Deus de Iuda voluit sumere. Qui enim fieri posset, vt ædificiũ permaneret, si eius columna auferebatur? Erat quippè iustus rex columna, cui regnũ innixũ seipsum sustentabat. Vt igitur Deus puniat mundũ, tollit de medio eius viros præcellentes, virtutumque diuitiis abundantes, quibus, vt ait Apostolus, dignus nõ est mundus. Aspice obsecro, quanto honore habendus & suscipiendus sit vir bonus. Naaman Syrus asportauit secum ex Samaria terram, in qua sanctus Eliseus habitabat. Existimauit enim etiã vtilem esse & dignam honore terram, vbi vir sanctus pedes figebat. At mundus iustos, quorum beneficio sustentatur, affligit, & odio prosequitur, & è sua familiaritate longius pellit. Ideò Christus deus noster dicebat Apostolis suis: Absque synagogis facient vos: sed venit hora, vt omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium præstare se Deo. O mundi cæcitatem & malitiam. Potest etiam hoc ita intelligi. Colligitur iustus à facie malitiæ, hoc est, ne videat iniquorum scelera, eaque imitans pereat cum illis. Ita enim de iusto in libro Sapientiæ scriptũ legimus: Placens Deo factus dilectus, & viuens inter peccatores, translatus est, raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius, aut ne fictio deciperet animam illius. Vbi aspicis iustorum mortem esse Dei beneficium in illos collatum.

Heb. 11.

4. Reg. 12.

Ioan. 16.

Sap. 4.

Veniat pax, requiescat in cubili suo, qui ambulauit in directione sua.] Hoc est, veniat mors, vt iustus requiescat, & ad pacem tandem perueniat æternam. Mortem iustorum vocat pacẽ, quoniam à mundi pugna liberati cœlestem pacẽ consequuntur. O præclarum illum diem, cùm viri sancti ex hac turba & colluuione discedunt, & ad illas beatissimas cœlitum sedes proficiscuntur, sempiternam gloriam consecuturi.

Vos autem accedite huc filii auguratricis.] Iudæos appellat filios auguratricis, hoc est, Iudææ, vbi pro diuino cultu regnabat veneficium, & augurium, & idololatria. Suprà de Iudæis loquens dixerat: Augures habuerunt vt Philistiim.

Supr. 2.

Semen adulteri & fornicariæ.] Adulterum vocat populum Iudaicum antiquum patrem Iudæorum, qui tunc existebat, quoniam Deo relicto idola coluit. Et fornicariam Hierosolymam, quam eadem ratione appellauit meretricem, dicẽs primo capite: Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis?

Supr. 1.

Super

Super quem lusisti.] Id est, Quare prophetas irrisistis? Hoc ideò ait, quia impij Iudæi prophetas eorum scelera redarguentes illudebant, & maledictis vulnerabãt. Ideò sequitur: Super quem dilatastis os, & eiecistis linguam? Omnia hæc à principio capitis vsque ad hunc locũ possunt referri ad Christi mortem. Ille enim est iustus ille, qui pro nobis mortuus est, de quo dixit in principio: Iustus perit, & non est qui recogitet in corde suo. Nolunt enim Iudæi considerare & intelligere, se ob Christi cædem esse afflictos & ærumnosos, & per totum mundum dispersos. Hi sunt qui eundem Christũ irriserunt & blasphemarunt. Quã ob causam Esaias ait: Super quem lusistis, super quẽ dilatastis os, & eiecistis linguam.

Nunquid non vos filii scelesti?] Cùm filiis scelerum maculis notati, cur viros sanctos verbis & maledictis laceratis? Docet hic locus omni vitio carere debere eum, qui in alios paratus est dicere.

Semen mendax.] Ducebant Iudæi originem ab Abrahamo, sed eius opera imitari nolebant, ideò eos appellat semen mendax, hoc est, degeneres, sui progenitoris vestigia nequaquam sequentes.

Qui consolamini in diis subter omne lignum frondosum.] Id est, qui in nemoribus idola colitis, vbi eorum fœdo amore delectamini.

Immolantes paruulos in torrentibus subter eminentes petras.] In tantam cæcitatem inciderunt Iudæi, vt Deum derelinquerent, & idola colerent, & in eorum honorem suos proprios filios occiderent. Adorabant lapides eminentes in torrentibus constitutos, & ad pedes lapidum filios suos immolabãt. Si latè videre volueris idololatrias & abominationes Iudæorum, lege caput 16. & 17. libri quarti Regum, & caput 18. libri secundi Paralipomenon, & psalmum 105 cuius hæc sunt verba: Immolauerunt filios suos & filias suas dæmoniis, & effuderunt sanguinem innocentem.

Et post ostium & retro postem posuisti memoriale tuum.] Ponebant Iudæi idolum suum post fores domorum, vt egredientes & ingredientes illud salutarent, & memoria tenerent. Simulachrum dæmonis appellabant memoriale suum.

Dilatasti cubile tuum.] Hoc est, multa idola coluisti.

Misisti legatos tuos procul.] Nempè ad reges idolorum cultores, ad quos Deo tuo contempto confugisti, & te illis subiecisti, & à tuæ antiquæ dignitatis gradu præcipitasti. Illud, humiliata es vsque ad inferos, potest habere hunc sensum:

Quoniam Deum dereliquisti, & ad gentes superstitionibus deditas obedientiam misisti, ad ima tartara & æternos cruciatus descendes.

In multitudine viæ tuæ laborasti. Non dixisti quiescam.] Iusti ad regem Assyriorum cum muneribus, & longitudine itineris fatigatus es, sed tanto desiderio tenebaris accedendi ad regem, vt nolles in via requiescere. Non enim dixisti: Quiescã. Vel sic. In multitudine viæ tuæ, hoc est, in varietate & multitudine tuorum scelerum laborasti, sed à tuis deprauatis moribus noluisti desistere. Nihil molestius quàm admittere peccata. Ideo scriptura in libro Sapientiæ facit impios in hunc modum loquentes: Lassati sumus in via iniquitatis & perditionis, & ambulauimus vias difficiles. Et Ieremias, Vt iniquè, inquit, agerent, laborauerunt.

Sap. 5.

Ierem. 9.

Vitam manus tuæ inuenisti, propterea non rogasti.] Id est, inuenisti vitam, quã desiderabas, ideò nullas ad me preces fudisti. Inuenisti vitam ita tuæ voluntati aptam, acsi tu eam tibi tuis manibus fecisses. Et ob eam causam ad me supplex accedere noluisti. Aspicis quãtum nobis noceat prosperitas, cùm nos Dei oblitos efficiat. Contrà verò afflictio nobis Deum ad memoriam reuocat. Cùm Dauid maximis calamitatibus premeretur, in media rerũ aduersarũ acerbitate has voces emisit. Misericordias Domini in æternum cantabo.

Psal. 88.

Pro quo solicita timuisti?] Quasi dicat, neminem. Vel sic: Tũne solicita timuisti me? Quasi dicat: non quidem. Et reddens huius rei causam, ait: Quia mentita es, hoc est, quoniã à me defecisti & quia excidit ex animo tuo memoria mei, & quia ego tacebam, & acsi scelera tua non vidissem dissimulabam. Vide flagitiosorum hominum deprauationem. Deus nõ statim eos puniebat, sed ob misericordiã suam eorũ vitia dissimulabat, at illi hac diuina misericordia abutẽtes, Deum non timebant. Vt enim æger intemperanter abutens salutari potione, conuertit eam in perniciem, sic impij diuinam misericordiam contemnentes, spem impunitatis in illecebram grauius delinquendi conuertunt. Sed dices: Cur igitur Deus tanta patientia & longanimitate vtitur erga peccatores, si nonnulli ex illis inde sumunt occasionem tetriora facinora committendi? Dicam: Deus vtitur hac benignitate, vt peccatores ad pœnitentiam adducat, & multi gratiam ad gloriam consequuntur. Sin autẽ nonnulli inde volunt sui excidij sumere occasionem, nulla est Deo culpa tribuenda, qui vtitur misericordia, vt omnes vitam consequantur. Si tu in quo-

Simile.

dam

dam periculoso fluuio, validum & excellentem pontem construeres, quo omnes possent securè transire, quis tibi vitio tribueret, si nonnulli se ex illo præcipitarent? Sic diuina misericordia pons est firmus & admirabilis, quo ex hac vita ad aliam transimus, nec est in Deum culpa reiicienda, si non nulli illa malè abutantur. Hos reprehendit in epistola ad Romanos his verbis D. Paulus: Ignoras quoniam benignitas ad pœnitentiam te adducit? Secundum autem duritiam tuã & impœnitens cor tuum, thesaurizas tibi iram in die iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei. *Simile.* *Rom. 2.*

Ego annuntiabo iustitiam tuam, & opera tua non proderunt tibi. Cùm clamaueris, liberent te congregati tui, & omnes eos auferet ventus, tollet aura. Qui autem fiduciam habet mei, hæreditabit terram, & possidebit montem sanctum meum. Et dicam. Viam facite, præbete iter, declinate de semita, auferte offendicula de via populi mei Quia hæc dicit excelsus, & sublimis habitans æternitatem, & sanctum nomen eius in excelso, & in sancto habitans, & cum cõtrito & humili spiritu: vt viuificet spiritum humilium, & viuificet cor contritorum. Non enim in sempiternum litigabo, nec vsque ad finem irascar, quia spiritus à facie mea egredietur, & flatus ego faciam. Propter iniquitatem auaritiæ eius iratus sum, & percussi eum, abscondi à te faciem meam & indignatus sum: & abiit vagus in via cordis sui. Vias eius vidi, & sanaui eum, & reduxi eum, & reddidi consolationes ipsi & lugentibus eius. Creaui fructum labiorum pacẽ, pacem ei qui longè est, & qui propè: dixit Dominus & sanaui eum. Impii autem quasi mare feruens, quod quiescere non potest, & reuoluendans fluctus eius in conculcationem & lutum. Non est pax impiis dicit Dominus. *Sap. 48.*

Ego annuntiabo iustitiam tuam.] Scelera synagogæ, iustitiam appellat irronicè.

Cùm clamaueris liberent te congregati tui.] Hoc est, milites, quos ex gentibus congregasti. Quasi dicat: Quoniam hominibus fidis, me autem contemnis, ipsi te in afflictionibus clamantem eripiant, quoniam ego te non sum liberaturus. Ita per Ieremiam cap. 2. Vbi sunt, inquit Deus, dij tui, quos fecisti tibi Surgant & liberent te in die afflictionis tuæ.

Et omnes eos auferet ventus, & tollet aura.] Hi in quibus spem tuæ salutis collocas, non solùm te, sed nec seipsos poterunt liberare, omnes enim velut fauillæ à vento rapientur. Vide quemadmodum Deus homines velit excitare vt ad seipsum, non ad homines confugiant.

Hæreditabit terram.] Nempè, promissionis.

Possidebit montem sanctum meum.] Hoc est, Sionem. Poteris per terram & montem Dei cœlum intelligere.

Et dicam: viam facite, præbete iter, &c.] Hoc est, honorificè & amantissimè eos ad patriam suam reducam.

In excelso & in sancto habitans.] Hoc est, cum contrito & humili spiritu. Explicãs enim quis sit excelsus & sanctus subdit: Et cum contrito & humili spiritu. Aspicis hic virum humilem & abiectum esse magnum & excellum. Ille magnus est qui se paruum facit: contrà verò qui se eleuat, infirmus est & abiectissimus. Vera celsitudo inanis celsitudinis contẽptu & iactura comparatur, inanisque celsitudinis auiditate amittitur. Ille nanque est magnus, qui magna intuetur, ad eáque ardenter aspirant, & ideò se parui facit, quia se cum magnis, quæ suspicit confert, magnum enim & paruum sine comparatione intelligi non possunt. At superbus se ideò magni facit, quia se cum paruis, quæ intuetur, comparat. Ex quibus colligitur superbum esse pusillanimum: quoniam in paruis semper versatur, humilẽ verò magnanimum, qui sibi res magnas & arduas semper proponit. Quî.n.fieri potest, vt magnanimus non sit ille, qui cœlestem illam ac gloriosam ciuitatem intuetur, in eaq; in terra adhuc positus iam versatur? Ita enim quidam humilis dicebat. Conuersatio nostra in cœlis est. Imò ipse humilis in diuinis literis cœlum appellatur. Ait enim Deus per Esaiam: Cœlum mihi sedes est. Et paulò pòst explicans quid esset hoc cœlum, Ad quem autẽ, inquit, respiciam, nisi ad pauperculum, & contritum spiritu, & trementem sermones meos.

Philip. 3. Infr. 66.

Non enim in sempiternum litigabo, nec vsque ad finem irascar.] Sẽsus est: Ego, inquit Deus, irascor, & hominibus succenseo, non quòd hoc sit proprium meum opus, nec vt animas perdam, quas creaui. Sed cùm homines studeant auaritiæ, & meipsum contemnant, irascor illis, vt relictis vitiis ad me cõuertantur. Illis autem conuersis & verum iter sequentibus non irascor, nec litem intendo.

Quia spiritus à facie mea egredietur, & flatus ego faciam.] Id est, Quia à me creantur spiritus & animæ, & ego eas facio. Vel sic: Non semper irascar populo meo, nam à me exibit fauor, & ego eos prosperè faciam nauigare. Et ita spiritus capitur pro vento, quemadmodum & flatus. Metaphora sumpta à nauigantibus, qui flantem ventum semper appetunt. Quasi dicat: Etsi populus meus aliquando reflantibus vẽtis nauiget, ego tamen ei dabo prosperum ventum, vt expassis velis,

velis, omnibusque ad voluntatem fluentibus, ad portum fœliciter vehatur.

Propter iniquitatē auaritiæ eius iratus fum.] Vide Dei misericordiam, ideò nobis irascitur, vt seruet. In media ira vtitur misericordia. Ita ait ipse in Psalmo: Visitabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum, Misericordiam autem meam non dispergam ab eo. Et in alio psalmo ait Dauid: Deus tu propitius fuisti eis, & vlciscens in omnes adinuentiones eorum. Vbi vides Deum tunc nobis esse propitium, cùm de nostris inuentionibus contra eum admissis vltionem sumit. Punit igitur nos, vt nostri misereatur, est enim misericordia opus suum. Vnde id quod dicitur in psalmo: Respice in seruos tuos, & in opera tua: potest verti ex Hebræo, Appareat apud seruos tuos opus tuum. Quasi dicat, Miserere seruorum tuorum. Opus enim Dei est eius misericordia. Ita hūc locum vertit ex Hebræo D. Hieronymus. Esse autem misericordiam proprium Dei opus latè explicuimus capite 28. *Psal.88.* *Psal.98.* *Psal.89.*

Abscondi à te faciem meam.] Nempè, vt à me desiderares, & diceres, Ostende faciem tuam, & salui erimus. *Psal.79.*

Et abiit vagus in via cordis sui.] Hoc est, in via sui appetitus. Quasi dicat: Ego populum meum vnire & coadunare volebam, & per viam meam adducere, ille autem vagus & errans viam suæ voluntatis elegit, meam autē dereliquit. Cain dixit Deus: Vagus & profugus eris super terram. Ex peccato procedit vagatio & incōstantia. Ideò Ieremias in Threnis, Peccatum, inquit, peccauit Ierusalem, propterea instabilis facta est. Quandiu anima est cum Deo coniuncta, est firma & constans, quoniam Deus cui adhæret, non mutatur: Ait enim: Ego Deus & non mutor. Si vis firmus esse & immobilis, adhære Deo. Sed si ab eo recesseris, eris vagus & profugus, nullam habens firmitudinem, nullā constantiam. *Genes.4.* *Thren.1.* *Mala.3.*

Creaui fructum labiorum pacem.] Pro creabo, more prophetico. Sensus est: Ego, inquit Deus, mutabo in pacem verba populi huius, qui in ore semper fert bellum & discordiam. Promittit his verbis missurum filium suum, qui, vt ait Apostolus, est pax nostra, qui fecit vtraque vnum. *Ephes.2.*

Pacem ei qui longè est, & qui propè.] Hoc est, Gentibus & Iudæis. Gentes erant à Deo remotissimæ, Iudæi verò viciniores. At gentibus ait D. Paulus: Vos qui aliquando eratis lōgè, facti estis propè in sanguine Christi. Et paulò pòst: Et veniens, nempè Christus, euāgelizauit pacem vobis, qui *Ephes.2.*

longè fuistis,& pacem his, qui propè.

Impii autem quasi mare feruens, quod quiescere non potest.] Pij in tranquillitate viuunt, impij verò similes sunt feruenti & inquieto mari. Vide aptissimam propheræ similitudinem. Quid commodatius & similius mari quàm vir impius? Ille enim est amarus contentionibus, tumidus superbia, liuidus inuidia, spumidus libidine, mutabilis incõstantia, crescens & decrescens Luna, sequens humanarum rerum varietatem & inconstantiam, turbulentus, fluctuosus, aliarúmque maris qualitatum imitator. Vt enim mare propellit in littus limum, spumas, & alias spurcitias, & vt se purget, littus coinquinat, sic impius vt se lauet, alios vituperat, vt se defendat, aliis vitiorum notam inurit, eorúmque splendorem maculare contendit. Sed quemadmodum maris fluctus magni, & fremitu suo mare & terram perterrentes, cùm terram attingunt, franguntur, & in littore in lutũ conuersi pedibus transeuntium conculcantur, sic tyranni & impij principes sua superbia & potentia mundum perterrẽt, cùm autẽ sepulchrum attingunt, contemnuntur, & pro nihilo putantur. Et hoc est quod voluit iis verbis Esaias significare. Et redundant fluctus eius in conculcationem & lutum Et aduerte: Non dixit impij autem quasi mare: est enim aliquibus in partibus mare aliquando quietum, sed impij autem quasi mare feruens. Quemadmodum est Euripus in Eubœa, vbi aqua fluit & refluit, & sursum deorsumque iactatur, cui Socrates & Epicarmus Pythagoricus libidinosum animum compararunt.

Simile. *Simile.* *Simile.*

Non est pax impijs, dicit Dominus Deus.] Hunc versum inuenies apud eundem Esaiam cap. 48. vbi eum explicuimus.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LVII.

A facie enim malitiæ collectus est iustus.] Pagninus magis sensum quàm verba vertens transtulit: Propter malum mundo venturum congregatur iustus ad patres suos. Quæ versio sensum, quem in explanatione secuti sumus, illucidat.

Et post ostium & retro postem posuisti memoriale tuum.] Pro memoriali tuo est in Hebraico zichronec, quod nomen memoriale siue monumentum significat, vt Exodi 39. cap. In monumento filiorum Israël. Est enim à verbo zachar, quod significat meminisse & recordari. Sed quoniam significat etiam suffumigare & odorificare, potest verti: Et post ostium

um & retro postem posuisti suffimentum tuum. Solebant enim gentes in idolorum honorem odoriferas confectiones cremare. Vnde illud Esaiæ cap. 66. Qui recordatur thuris, potest verti: Qui odorificat thus. Huic interpretationi fauet Pagninus qui vertit: Et Post ostium & postem posuisti suffitum tuum.

Nec dixisti, quiescam.] Pro quiescam in Hebraico est noax. Et potest verti: Desperatum est. Vt sit sensus: Etsi longa erat via, nunquam tamen diffidisti, nec intra te dixisti, nullã esse spem. Septuaginta tamen coincidunt cum nostra versione vulgata. Ita enim habent: Et non dixisti, desinam.

Vitam manus tuæ inuenisti.] In Hebraico est ita: chiaath iadhec matsah. Nomen chaiah significat vitam, quam significationem secutus est noster interpres. Significat etiam victum & quietem: iad verò manũ significat, & vires, & multa alia. Ex quo efficitur, vt præter communem versionem possit hic locus ita verti: Victum manus tuæ inuenisti, hoc est, reperisti alimenta manu tua quæsita. Vel sic: Requiem tuarum virium inuenisti, hoc est, non inuenisti tuas vires fatigatas. Vel sic: Vitam virium tuarum inuenisti. hoc est, inuenisti vires tuas viuas & integras.

Argumentum Capitis LVIII.

Prædicit Deus Esaiæ concionatori illius temporis vt clamet constanter, & populi scelera redarguat. Describit verum ieiunium. Et tandem iis, qui in actiones virtutũ incubuerint pollicetur ea bona daturum, quæ animum amplificent & illustrent, eósque ad eas beatissimas sedes ducturum, vbi pulcherrimis ornamentis magnificẽtissimè decorati, cœlesti gloria, bonorúmque omnium copia cumulentur.

CAPVT LVIII.

Clama ne cesses, quasi tuba exalta vocẽ tuã & annuntia populo meo scelera eorum, & domui Iacob peccata eorũ. Me etenim de die in diem quærunt, & scire vias volũt, quasi gens quæ iustitiam fecerit, & iudicium dei sui non dereliquerit: rogant me iudicia iustitiæ, & appropinquare Deo volũt. Quare ieiunauimus, & non aspexisti? humiliauimus animas nostras, & nescisti? Ecce in die ieiunii vestri inuenitur voluntas

tas vestra, & omnes debitores vestros repetitis. Ecce ad lites & contentiones ieiunatis & percutitis pugno impiè. Nolite ieiunare sicut vsque ad hanc diem, vt audiatur in excelso clamor vester. Nunquid tale est ieiunium, quod elegi? Dissolue colligationes impietatis, solue fasciculos deprimentes, dimitte eos qui confracti sunt liberos, & omne onus dirumpe. Frange esurienti panem tuum, & egenos vagosque induc in domum tuam. Cùm videris nudum, operi eum, & carnem tuam ne despexeris. Tunc erumpet quasi manè lumen tuum, & sanitas tua citius orietur, & anteibit faciem tuam iustitia tua, & gloria Domini colliget te.

Zach. 7.
Ezec. 18.
Matt. 15.

EXPLANATIO.

Clama ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, & annuntia populo meo scelera eorum.] Dixerat in fine superioris capitis impios instar feruentis maris æstuare, nullâque tranquillitate gaudere. Nunc præcipit Deus Esaiæ concionatori illius temporis: vt eos increpet nullis minis perterritus, sed clamet semper & populi scelera redarguat. Hinc discant concionatores veritatem intrepidè nuntiare. Est tamen magnopere aduertendum, ne ita dicatur veritas, vt potius offendat quã profit. Vt enim perdix est optimus cibus, sed non comeditur cruda, nullus est enim stomachus, qui eam possit digerere, sic veritas est excellentissimum pabulum, sed non est proponenda cruda, sed assa aut cocta, & sale prudentiæ temperata. Nullus est stomachus, qui velit crudam veritatem recipere. Quemadmodum dicenda est veritas docet Diuus Paulus ad Timotheum, ita scribens: Prædica verbum, insta opportunè importunè, argue, obsecra, increpa, in omni patientia & doctrina. Aspicis Diuum Paulum docentem esse cum veritate patientiam & doctrinam coniungendam. Et animaduerte. Nõ dicit: Loquere, sed clama. acsi dicat: Non satis est veritatem dicere, sed necesse est vocem eleuare. Ad tantam peccatorum surditatem, ad tam profundum & arctum somnum opus est magnis clamoribus. Nec dicit: Clama, & statim cessa, sed clama, ne cesses. Nam vt qui pinum vult secare, etsi nec primo ictu, nec secundo, nec tertio, illam præcidat, non tamen à sectione desistit, sic etsi concionator nec primo sermone, nec secundo, nec tertio, moueat & persuadeat, non debet tamen à concionibus desistere. Ita ait Deus apud Esaiam alio in loco: Super muros tuos Ierusalem constitui custodes, tota die & tota nocte in perpetuum non tacebunt. Perpende etiam Non solùm dixit: Clama, ne cesses, sed addidit: Quasi tuba ex-

Simile.
2. Tim. 4.
Simile.
Isa. 62.

ba exalta vocem tuam. Ita Oseæ dicebat Deus: In gutture tuo sit tuba. Vbi vides veram prædicationem cum tuba comparari Vt enim in fine mundi ad sonitum tubæ, vt ait in epist. 1. ad Corinthios Apostolus, & apud Matthæum ipsa Veritas, mortui resurgent, sic multi spiritualiter mortui audita concione resurgunt. Et comparans Deus Esaiæ concionem tubæ sonanti, voluit significare Iudæos esse mortuos, quos volebat tuba excitari, & ad vitam animæ redire. Comparat etiam Deus cõcionem cum tuba, quoniã vt tuba ad bellum vocat & excitat, sic concio suadet ad fortiter cum mundo carne & diabolo pugnandũ. Præterea solet tuba in solennitatibus tonare ad gaudium nuntiandum. Ita dicitur in psalmo: Buccinate in neomenia tuba, in insigni die solennitatis vestræ, sic concionator debet excitare ad laborem in præsenti, & ad gaudiũ in futuro. Hic est locus vincendi, ibi triumphandi: hic breuis laboris, illic sempiternæ quietis: hic pœnæ transeuntis, ibi gloriæ permanentis. His rationibus & aliis existimo cõcionẽ tubę comparari. Nã & alio loco apud hunc nostrũ prophetã dixit Deus in montẽ excelsum ascẽde, qui euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocẽ tuã, qui euangelizas Ierusalem, exalta noli timere. Hoc autẽ in loco postquã dixit: Quasi tuba exalta vocẽ tuã, addit: Annuntia populo meo scelera eorũ. Vbi vides cõcionatoris officiũ esse scelera reprehendere. Hoc docuit apud Ioannẽ Christus, ita Apostolis dicens: Cùm venerit Spiritus sanctus, ille arguet mundum de peccato, &c. Quasi diceret: Vos pleni Spiritu sancto mundum arguetis, eiusque scelera nuntiabitis, & timore depulso reprehendendi habetis libertatem. Nullum est mare, in quo possit libertas boni Spiritus obrui, quin veritatem annuntiet D. Hieronymus tuba illa diuina ita in quodã loco ait: Licet hydra fibilet, victórque Si non incẽdia iactet, nunquam meum adiuuante Christo silebit eloquium: etiam præcisa lingua balbutiet. Hæc glorioſus ille Hieronymus. In Ecclesiaste ita scriptum legimus: Verba sapientium quasi stimuli, & quasi claui in altum defixi. Non enim debent palpare sed pungere. Nónne verba Diui Ioannis erant stimuli & claui, cùm regem Herodem audacter argueret, & Pharisęos genimina viperarum appellaret? Lege cõcionem D. Stephani ad Iudæos, & videbis stimulos & clauos pungentes, ipsósque Iudæos duriter cruciantes. Ex quibus colligitur non debere euangelicos concionatores manifesta scelera silentio tranſire, quod Deus per Esaiam alio in loco his verbis significauit:

Oseæ 8.
1. Cor. 15.
Matt. 24.
Psal. 80.
Supr. 40.
Ioan. 16.
Eccl. 12.
Matt. 3.
Act. 7.
Supr. 16.

ficauit: His qui lætantur super muros cocti lateris loquimin̄ plagas suas. Et hîc: Annuntia populo meo scelera eorũ. Sed quoniã omni vitio carere debet, qui in alterum paratus est dicere, debet concionator operibus bonis concionẽ suam sustentare. Vt tuba dum sonitũ emittit manibus tenetur, sic cõcio manibus, hoc est concionatoris operibus sustentatur. Voces enim & actiones simul iunctæ harmoniam & concentũ excellentẽ efficiunt. Opus est vt & tuba sonet, & manus sint ad eam tenendam eleuatæ. Id voluit aliis verbis scriptura in libro Iudicũ significare, vbi ait, eos qui erant cũ Gedeone ad uersus Madianitas pugnaturi in manibus lãpades cum igne, & tubas sonantes portare. Tubæ sonantes sunt verba, lampades verò in manibus sunt præclaræ virtutum actiones & exempla, iuxta id quod ait Christus: Sint lumbi vestri præcincti & lucernæ ardentes in manibus vestris.

Similitudo. *Iud. 7.* *Figura.* *Luc. 12.*

Me etenim de die in diem quærunt.] Ita nunc multi de die in diem proponunt se à vitiis ad Deum conuersuros, at nunquam conuertuntur, similes nautis in portu, qui cotidie proponunt egredi, & dare vela ventis, & nunquam soluunt, donec prætérito nauigandi tempore, nauis in portu putrescat & consumatur. Prætereunt quadragesimæ & quadragesimæ, & nunquam à vitiis abducuntur, cotidie se ab illis abducere proponentes. O ignauiam deplorandam: Eleuate anchoras, præcindite earum funes, quia amittitis tempus, & æstum, & ventum prosperè atque mirabiliter flantem: Iudæi de die in diem Deum quærebant, sed eum non inueniebant, quia se à vitiis non separabant. Si verè eum quærerent, inuenirent: ait enim Christus: Qui quærit inuenit. Sed sunt multi, qui Deũ corpore quærere videtur, cùm animo ab eo longius fugiãt. Filij Israël in deserto pergebant corpore ad terram promissionis, animo autem in Aegyptum reuertebantur, eius allia, porros, & cucumeres desiderantes: ideò ad terram promissionis non accesserunt. Sic multi Deum non inueniunt, quia interitus non quærunt quem exterius quærere videntur. Potest hoc ita intelligi: A me cotidie veritatem quærunt. Nam sequitur statim: Et scire vias meas volunt, quasi gens, quę iustitiam fecerit.

Simile. *Matt. 5.* *Num. 11.*

Humiliauimus animas nostras, & nescisti.] Hoc est, non approbasti. Vel sic: ieiunauimus, & abiecimus nosipsos, & non respexisti nos.

Ecce in die iudicii vestri inuenitur voluntas vestra.] Verba sunt Dei respondentis hominibus iniquis, interrogantibus cur

cur Deus ad eorũ ieiunia non aduerteret. Quia, inquit, quando ieiunatis, non meam voluntatem facitis, sed vestram. Aspicis quid secum nobis afferat incommodi voluntas nostra. Oportet igitur eam abnegare, & appetitum rationi obedientem præbere, si volumus vt Deus ad nostra ieiunia, & alia bona opera respiciat. Potius enim Deus ad voluntatem nostram respicit, quàm ad opus. Et ita ait scriptura. Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius. Prius dicitur ad ipsũ, quàm ad eius munera respexisse. Et quoniam Iudæi scelere & maleficio pascebantur, quamuis se à cibis abstinerent, non approbabat Deus eorum ieiunia, quoniam parum prodest esse stomachum ab escis vacuum, si anima plena est sceleribus. Bonum est ieiunium, nec Deus illud reprobat, imò maximè approbat, ipse enim quadraginta dies & quadraginta noctes ieiunauit. Sed reprobat ieiunium ob malum finem ab illis factum, qui mortiferis sceleribus implicantur. Sed de ieiunio aliàs diseruimus. *Gen. 4.* *Matt. 4.*

Et omnes debitores vestros requiritis.] Nempè ad eos opprimendos & vexandos. Arguit Iudæorum auaritiam, & in pauperes debitores suos immanitatem: exigebant enim ab illis debitum absque vlla misericordia.

Nolite ieiunare sicut vsque ad hunc diem.] Non damnat ieiunium quod maximè approbat, sed docet non esse in mortiferis peccatis faciendum, nec ad ostentationem.

Vt audiatur in excelso clamor vester] Sensus est: Si vultis vt ego audiam clamorem & preces vestras in cœlo, ieiunate multò aliter, quàm hucusque ieiunastis, Vel sic. Non ita ieiunetis, vt audiantur in excelso laudes, quibus vos ipsos ob ieiunia vestra effertis. Non ieiuneris ad gloriam inanem captãdam. Vel loquitur de clamore oppressorum.

Nunquid contorquere quasi circulum caput suum.] Hoc ideò dicit, quia solebant vani Iudæi ad mundi gloriam comparãdam caput curuare & ambulare gibbosè instar circuli, & sac coindui, & cinere aspergi, vt fictam sanctimoniam ostenderent. Tales sunt hypocritę, qui volunt potius orichalcũ, quia splendidi auri colorem habet, quàm purificatum argentum, quia talem non habet splendorem. Fortasse circundabant Iudæi caput fune in modum circuli, vt hoc signo pœnitentię alios fallerent, & religionem fingerent. Sed Deus tales fictiones nõ vult. Salutare est ieiuniũ & necessariũ similiter & pœnitentia, sed debent interiora exterioribus respondere.

Dissolue colligationes impietatis.] Hoc est, codices, in quibus debi-

debitores nomina faciunt, & fœneratores expensum ferunt. Quasi dicat: Rescinde chirographa, quib⁹ impiè obligas debitores tuos ad vsuras tibi soluendas. Solebant enim Iudæi miseris pauperibus pecunias ad vsuram accommodare & statuto solutionis tempore eos immaniter opprimere. Hæc chirographa appellat statim fasciculos deprimentes, hoc est, codicillos quibus debitores opprimebant. Ita hunc locum intellexerunt Septuaginta illum in hunc modum vertentes. Dissolue obligationes violentarum cautionum. Dimitte fractos in remissionem, & omnem scripturam iniquam cõcide. Non prohibet Deus iustum debitum exigere, sed iniustum, & extra tempus, & absque misericordia.

Dimitte eos, qui confracti sunt, liberos.] Dimitte liberos eos qui oppressi sunt paupertate, qui tibi soluere nullo modo valent.

Frange esurienti panem tuum.] Id quod tribuis pauperi, Deo tribuis, ille enim ait: Quod vni ex his minimis fecistis, mihi fecistis. Si Deo nõ tribuis buccellam panis, quo animo petis ab eo regnum? Petit à te pauper eleemosynam, nõ eam petit gratis, sed maiori pretio, quàm quod possit in mundo excogitari, nempè amore Dei, Audis amorem Dei, audis tã incõparabile preciũ, & adhuc non moueris? O duriciẽ insignem. Si amas diuitias, custodi eas in cœlo, & illic eas inuenies cum fœnore reseruatas. Pauperes enim eas tibi securè in cœlum asportabunt. Ait enim Sãlomõ in Prouerbiis cap. 19. Fœneratur Domino, qui miseretur pauperis, & vicissitudinem suam reddet ei. Et alibi: Facere misericordiam & iudicium magis placet Deo quã victimæ. Et paulò pòst. Qui obturat aurem suam ad clamorem pauperis, ipse clamabit, & non audietur. Et Iacobus Apostolus in epistola sua, Iudicium enim, inquit, sine misericordia illi, qui non facit misericordiam. Contrà verò de eleemosyna ait Tobias: Eleemosyna ab omni peccato & à morte liberat, & non patietur animam ire in tenebras Ideò ait Ecclesiasticus: Pone thesaurum tuum in præceptis Altissimi, & proderit tibi, magis quã aurum. Et alibi: Ignem ardentem extinguit aqua, & eleemosyna resistit peccatis.

Matt. 25.
Prou. 21.
Iacob. 2.
Tob. 4.
Eccl. 29.
Eccl. 3.

Et egenos vagosque induc in domum tuam.] Vnde Diuus Paulus ad Hebræos scribens, Nolite, inquit, hospitalitatem obliuisci, per hanc enim placuerunt quidam angelis hospitio receptis. Hoc enim de Abraham & Lot scriptura cõmemorat. Vt enim piscatores, iactis in mare retibus ad pisces attra-

Heb. 13.
Gen. 12.
Gen. 19.

attrahendos, attrahunt aliquãdo preciosas margaritas, sic hi captantes homines piscati sunt angelos. Imò qui peregrinos propter Christum recipiunt, ipsum Christum recipiunt. Ita asserit idem Deus apud Matthæum. 10. & apud Lucam, 10. etiam dicens: Qui recipit vos, me recipit, & qui me recipit, recipit eum qui me misit. *Simile.*

Cum videris nudum operi eum, & carnem tuã ne despexeris.] Hoc commemorat scriptura multis in locis. Sed heu quàm malè hoc obseruatur. Videmus multos preciosis ac superuacaneis vestibus abundare, & ad eorum ianuas nudos pauperes frigore perire. Operiunt parietes magnificis aulæis, eósque picturatis & spectabilibus pannis obtendunt, Christi autem pauperes nudos relinquunt. Id quod ait: Et carnem tuã ne despexeris: hunc habet sensum: Ne contemnas pauperes, quoniam eiusdem tecum naturæ sunt, Vel refertur ad consanguineos. Sũt enim nonnulli qui cùm diuitiis affluant, cõ sanguineos pauperes despiciunt. Huic interpretationi fauet versio Septuaginta ita habens: Et domesticos seminis tui ne despexeris.

Tunc erumpet quasi manè lumen tuum.] Si hoc feceris, eris à Deo illuminatus: & velut manè oritur Sol precedentibus tenebris, sic te Sol iustitiæ illustrabit. Vel sic. Tunc eris fœlix, & omnia tibi ad voluntatem fluent. Et hoc modo capitur lumen pro prosperitate.

Et anteibit faciem tuam iustitia tua] Si feceris hoc, iustitia tua te ducet in æternam beatitudinem, vbi cum patribus sanctis congregaberis.

Tunc inuocabis, & Dominus exaudiet: clamabis, & dices: Ecce adsum. Si abstuleris de medio tui catenam, & desieris extendere digitum, & loqui quod non prodest. Cum effuderis esurienti animã tuam, & animam afflictam repleueris, orietur in tenebris lux tua, & tenebræ tuæ erunt sicut meridies. Et requiem tibi dabit Dominus Deus tuus semper, & implebit splendoribus animam tuam & ossa liberabit, & eris quasi hortus irriguus, & sicut fons aquarũ, cuius non deficient aquæ. Et ædificabuntur in te deserta seculorum: fundamenta generationis & generationis suscitabis: & vocaberis ædificator sepium, auertens semitas in quietem. Si auerteris à sabbato pedem tuum, facere voluntatem tuam in die sancto meo, & vocaueris sabbatum delicatum, & sanctum Domini gloriosum, & glorificaueris eum, dum non facis vias tuas, & non inuenietur voluntas tua, vt loquaris sermonem. Tunc delectaberis super Dominum & sustollam te super altitudines terræ, & cibabo te hæreditate Iacob patris

patris tui: os enim Domini locutum est.

Tunc inuocabis.] Si hęc feceris, audiet Dominus preces tuas.

Si abstuleris de medio tui catenam.] Nomine catenæ intelligitur omnis vsuraria & impia obligatio, & tyrannicum iugum.

Et defieris extendere digitum.] Hoc est, aliis pœnas minari, & superbè loqui. Solent enim homines irati manus atque digitos extollere, & extendere, & verba ferocia, & amarulenta dicere, acsi & digitis & verbis velint aliorũ oculos auferre. Vel, si defieris extendere digitum ad rem alienam. Vel, si defieris eligere indignum magistrum. Solebant enim veteres digitis dare suffragia. Septuaginta habent: Si abstuleris à te colligationem & ordinationem. Fortasse per ordinationem intelligunt magistratum creationem. Pagninus vertit: Vt non mittas digitum in rem alienam.

Cum effuderis esurienti animam tuam.] Hoc est, cùm pauperum ita misertus fueris, vt in illos animam tuam effundere videatis. Vel capitur anima pro vita, quam pro animæ salute proximorum fundere debemus.

Tunc orietur in tenebris lux tua.] Hoc est, calamitates tuæ in gaudium conuertentur. Vel sic: Ablatis peccati tenebris eris gratia illuminatus.

Implebit splendoribus animam tuam.] Vt impij anima est tenebris & caligine peccatorum obuoluta, sic iusti anima est gratiæ splendore illustrata. Id voluit sacra scriptura in Exodo significare, vbi ait, Aegyptiis tenebris circunfusis, Hebręos in luce fuisse versatos. *Exod. 10.*

Et *ossa tua liberabit.*] Id est, non solùm animam à malis interioribus, sed etiam corpus à malis exterioribus liberabit. Sunt qui per ossa maiores animæ partes intelligant.

Ædificabuntur in te deserta seculorum.] Hoc est, mundi vastitatem restaurabis & vrbes euersas tua virtute restitues. Quasi dicat: Virtutes quæ quondã viguerunt, & postea ruerunt, suscitabis: Vigebit innocentia Abel, obedientia Abrahami, continentia Ioseph, mansuetudo Dauidis, aliorumq; sanctorum virtutes reflorebunt. Præbebis exemplum, quod nulla vnquam deleat obliuio.

Fundamenta generationis & generationis suscitabis.] Hoc est, reparabis fundamẽta à multis annis interrupta & imperfecta. Et vocaberis ædificator sepium, hoc est, ruinarum restitutor, atque laboris semitas in vias quietis spiritualis conuertes. Ac si dicat, Dabis operam vt homines in vera pace, animiq;

animíque tranquillitate vitam degant.

Si auerteris à sabbato pedem tuum.] Id est, Si non ambulaueris in die sabbati. Loquitur de Sabbati obseruatione. Sequitur: Facere voluntatem tuam in die sancto meo, subaudi si auerteris. Quasi dicat: Si non feceris voluntatem tuam in die sabbati, sed meam. Si ratio teneat & coërceat appetitus, ne modum transeuntes, & obedientiam abiicientes, animum perturbent, eiusq; constantiam à sua sede & statu deiiciant?

Et vocaueris sabbatum delicatum, & sanctum Domini gloriosum.] Hoc est, Si vocaueris sabbatum delicias tuas, & diem sanctificatum Domino. Si ita diem festum suspexeris & obseruaueris, vt vias tuas derelinquas, effrænatæ voluntati tuæ obsistas, & ne verbum quidem, quod pias aures offendat, loquaris. Vide quoties Deus nos exhortatur ad propriam nostram voluntatem fugiendam. Oportet enim eam à nobis reiicere, & in eius loco diuinam voluntatē constituere, pereunt enim omnes, qui suam propriam, non Dei voluntatem ducem sequuntur. Irruunt in eos hostes animę, & quasi procella iactatos, fractos animo, suam perniciem amplectentes, conturbant, & quò volunt vehitur, donec eos obruant, & ad ima tartara præcipitent. Ideò dicebat Christus Deus noster: Qui vult venire post me, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me. Quid est negare seipsum, nisi propriam voluntatem reiicere, deprauatumque appetitum à se penitus alienare? *Matt. 16.*

Et sustollam te super altitudinem terræ.] Hoc est, faciam te celebrem & gloriosum, atque laudem illustrissimam consequeris. Vel sic: Ducam te ne ad cœlestem beatitudinem, quæ est hæreditas illa & vera promissionis patria, quam promisi patriarchæ Iacob.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LVIII.

Clama ne cesses.] In Hebraico est, Kera vegarō al tachxoc. Quę verba ita possunt verti: Clama in gutture, ne retineas. Dictio enim garon guttur significat, quæ in Hebraico scribitur, & fuit ab interprete nostro prætermissa. Pagninus vertit: Clama in gutture, ne prohibeas clamorem. Sed in Hebraico non est dictio clamor, quam Pagninus addit. Voluit Deus iis verbis significare verba concionatorum mundi scelera debitè increpantia nō esse concionatorum sed Dei. Ideō

inquit, Clama, ne prohibeas clamorē. Quasi dicat: Clamor quo hominum flagitia redarguuntur, non est tuus. Deus est qui loquitur, & mundum arguit, ideo noli talem clamorem prohibere. Eam ob causam dicebat Christus apud Ioannem
Ioan.16. concionatores suos alloquens: Cū venerit Spiritus sanctus, ille arguet mundum de peccato. Concionatores loquebantur, sed Deus erat qui per illos loquebatur, mundique scelera reprehendebat.

Et omnes debitores vestros repetitis.] In Hebraico pro debitoribus vestris, est atsuechem. Nomen est & seu, quod significat præter alia substantiam, siue diuitias, & idolum. Ideò potest verti. Et omnes pecunias vestras repetitis, Vel, Et omnia idola vestra exigitis. Diuitiæ enim idola sunt.
Ephes.5. Vnde Diuus Paulus, auaritiam idolorum appellat seruitutem.

Si abstuleris de medio tui catenam.] Pro catena est in Hebraico motah, quod significat etiam iugum, impietatem, declinationem. R. D. exponit. Si remoueris è medio tui opera mala. Thargum, declinationem. Quasi dicat. Si à recta via non declinaueris. Declinare à recta via est catenam construere, qua nosipsos ligamus, & in dæmonis carcerem coniicimus: & est ipsius dæmonis iugum suscipere.

Et implebit splendoribus animam tuam.] Potest verti: Implebit in siccitatibus animam tuam. Quasi dicat: Pereuntibus aliis siccitate & inopia, te implebit Deus, & saturabit. Et ita vertit Pagninus; Et saturare faciet in siccitatibus animam tuam. Nam in Hebraico est bersachtsachoth. Quæ dictio & splendores & siccitates significare potest.

Vt loquaris sermonem.] Septuaginta habent: Neque loqueris verbum in ira de ore tuo.

Argumentum Capitis LIX.

Ostendit Propheta flagitia nostra nos à Deo separare. Et connumeratis Iudæorum sceleribus, queritur apud eos pacem, iudicium, & iustitiam, veritatem, & æquitatē corruisse, & esse veluti in exilium pulsas, & è terris exterminatas. Dolet reipublicæ casum, quoniam quanto quis est aut innocentia, aut probitate præstantior, tanto acerbius ab impiis aliquando affligitur, sed ostendit Deum esse suorum acerrimum defensorem.

CAPVT

CAPVT LIX.

Ecce non est abbreuiata manus Domini, vt saluare nequeat, neque aggrauata est auris eius, vt nō exaudiat. Sed iniquitates vestræ diuiserunt inter vos & Deum vestrum, & peccata vestra absconderunt faciem eius à vobis ne exaudiret. Manus enim vestræ polluta sunt sanguine, & digiti vestri iniquitate: labia vestra locuta sunt mendacium, & lingua vestra iniquitatem fatur. Non est qui inuocet iustitiam, neque est qui iudicet verè, sed confidunt in nihili, & loquuntur vanitates. Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem. Oua aspidum ruperunt, & telas araneæ texuerunt: qui comederit de ouis eorum morietur, & quod confotum est erumpet in regulum. Telæ eorum non erunt in vestimentum, neque operientur operibus suis: opera eorum opera inutilia, & opus iniquitatis in manibus eorum. Pedes eorum ad malum currunt, & festinant vt effundant sanguinem innocentem: cogitationes eorum cogitationes inutiles: vastitas & contritio in viis eorum. Viam pacis nescierunt, & non est iudicium in gressibus eorū. semitæ eorum incuruatæ sunt eis, omnis qui calcat in eis ignorat pacem. Propter hoc elongatum est iudicium à vobis, & non apprehendet vos iustitia: expectauimus lucem, & ecce tenebræ: splendorem, & in tenebris ambulauimus. Palpauimus sicut cæci parietem, & quasi absque oculis attrectauimus. impegimus meridie quasi in tenebris in caliginosis quasi mortui. Rugiemus quasi vrsi omnes, & quasi columbæ meditantes gememus. Expectauimus iudicium, & non est: salutem, & elongata est à nobis. Num.11. Sap.50. Supr.1. Iob.15. Prou.1. Rom.3.

EXPLANATIO.

Ecce non est abbreuiata manus Domini.] Connectuntur hæc verba ad finem capitis præcedentis: Dixerat Deus daturum se viris iustis magna bona, sed quia poterat aliquis dicere: Si Deus est omnipotens, cur nos non eripit à calamitatibus, in quibus miserè versamur. Respondet prophcta huic tacitę obiectioni, id esse non ob Dei imbecillitatem, sed ob eorum scelera Nō est enim, inquit, abbreuiata manus Domini. hoc est non est nunc minor potentia diuina, quàm olim quādo vos ab Aegyptiis mirabiliter eripuit. Est enim Deus semper omnipotens. qui vniuersam naturā immensa virtute coercet & continet. Neque ęgritudine aliqua aurium laborat, vt vos ne queat exaudire. Sed impia vestra facinora vos à Deo segregarunt,

garunt, eúmque à vobis auertetũt. Accipitur hic manus pro potentia, quemadmodum aliis in locis. Aſpicis hoc in loco peccatum eſſe murum nos à Deo diuidentẽ. Et quemadmodum mortiferum peccatũ nos à Deo diuidit, ſic charitas nos cum eo coniungit & conſolidat. Vt enim diuiſa æra igne ſolidantur, ſic opus eſt igne charitatis, vt poſsimus eſſe cũ Deo coniuncti. Nec ſolùm à Deo, ſed nos etiã à nobiſipſis peccatum diuidit, eſtque gladius acutus diuidens animam à vita, & à nobis Dei faciem & aures auertens. Conſidera quanta nobis peccatum afferat incommoda. Ieremias appellat illud nubem noſtras preces impedientem, & Eſaias in hoc loco murum nos à Deo ſeparantem. Quomodo autem Deus non exaudiat peccatores, capite 3. explanauimus.

Simile.

Thren. 3.

Manus enim veſtræ pollutæ ſunt ſanguine.] Obiicit Iudæis mortem prophetarum, multorúmque virorum illuſtrium, quos ipſi falſis criminibus ad excidium vocarunt, & impiè occiderunt. Perpendeobſecro, & altè conſidera Dei erga viros iuſtos charitatẽ. Dereliquerant Iudæi Deum ſuum, & idola gentium turpiter coluerant, & non illis obiicit hanc iniuriam in ſeipſum iactam, ſed cædem virorum ſanctorum. Vbi vides quanti Deus ipſos faciat & æſtimet. Fuiſſe autẽ Iudæos prophetarum homicidas, indicat iis verbis Diuus Stephanus in oratione illa vehemẽti quam apud eos habuit, quam Diuus Lucas inter Apoſtolorum Acta literis mandauit. Quem Prophetarum non ſunt perſecuti patres veſtri? Et occiderunt eos, qui prænuntiabant de aduentu iuſti, cuius vos nunc proditores & homicidæ fuiſtis. Hic iuſtus Chriſtus eſt, de cuius aduentu prophetæ fuerunt vaticinati. Sed quid cito Stephanum? Ipſe Chriſtus Deus noſter apud Matthæũ hoc ipſum capite 23. multis verbis oſtendit. Vbi in fine capitis. Ieruſalem, inquit, Ieruſalem, quæ occidis prophetas, & lapidas eos, qui ad te miſsi ſunt, &c. Et quamuis hæc expoſitio ſit apta & perſpicua, ego tamen exiſtimo hunc ſanguinem eſſe eum, quem Iudæi ſuper ſe acceperunt, dicentes: Sanguis eius ſuper nos, & ſuper filios noſtros. Petierunt ſanguinem Chriſti, eúmque in cruce pro nobis immolatum immaniſsimè occiderunt.

Act. 7.

Matt. 23.

Matt. 22.

Non eſt qui inuocet iuſtitiam.] Hoc eſt, qui iuſta loquatur. Ita Septuaginta hunc locum tranſtulerunt. Vel non eſt qui clamet debere fieri iuſtitiam. Vel nõ eſt qui inuocet Chriſtũ. Ipſe enim, vt ait D. Paulus, factus eſt nobis ſapientia & iuſtitia. De qua iuſtitia poteſt intelligi id, quod ipſe Chriſtus ait:

1. Cor. 1.

Quærite

Quærite primum regnum Dei, & iustitiam eius. *Matt. 6.*

Nec est qui iudicet verè.] Potest hoc huic nostro tempori rectè accõmodari. Est enim nunc iustitia veluti statera, quæ illi parti inclinatur, cui maius pondus apponitur, illi fauet nõ qui iustum exigit, sed qui plus muneris iudici offert. Scio tamen multos esse iudices iustitia præstantes. Sed ego de iniustis tantùm loquor. *Simile.*

Sed confidunt in nihili.] Mundi potentiam & opes nihil appellat. Ita Ieremias, Aspexi, inquit, terram, & ecce vacua erat & nihil. *Ierem. 4.*

Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem.] Hoc est, decreuerunt peccare, & quæ fierunt quomodo deprauaram cogitationem in effectum producerent, inuentóque modo terrũ facinus commiserunt. Propositum peccandi appellat dolorem. Nemo est enim tãtis vitiis coinquinatus, qui virtutis altitudinem & rationis præstantiam nõ iudicet esse magnopere colendam. Ex quo efficitur, vt peccando, dolore quodã afficiatur. Vel cõceperunt dolorem, quo erant alios affecturi, & postea se scelerum ministros præbuerunt, & fratres suos immaniter vexarunt.

Oua aspidum ruperunt.] Hoc est, iniqui aperuerũt cogitationes suas malas, eas in effectum producẽtes, & qui fuerit earũ particeps, & tam tetra & pestilentia consilia fuerit secutus, peribit. Ex talibus enim cogitationibus & consiliis nihil nisi venenum producitur. Comparat iniquorum nefarias cogitationes & cõsilia ouis aspidum, quæ tunc rumpuntur, cum operibus perpetrantur. Ex illis dicuntur comedere ij, qui ea approbãt, & sequuntur. Id quod in illis cõfouetur, & ex illis nascitur est regulus pestilens animal, quod etiam Basiliscus appellatur. Idem enim est βασιλεὺς quod rex, & βασιλίσκος quod regulus. Appellatur autem ita, quod habeat in capite circulum quendam album instar diadematis. Intuere elegantem prophetæ similitudinem. Oua aspidum foris sunt alba, oculis grata, & pulchra, intus autem veneno plena: sic flagitiosorum hominum consilia licet prima specie appareãt vtilia, sunt tamẽ pernicioſa, fallaci vtilitatis aut voluptatis imagine pestilentem malitiam tegentia. Et quemadmodum quĩ aspidum oua frangunt, seipsos occidunt, quoniam ex ipsis ouis erumpit venenum fractores inficiens & necans, sic qui flagitiosas cogitationes & tetra consilia in effectum producunt, sibiipsis perniciem machinantur. Aspis est paruus serpens veneno occidens, somniculosus appellatus, quod *Similia.*

somnum letiferum percussis emittat.

Et telas aranea texuerunt.] Admirabili artificio & subtilitate conficit aranea telam suam, sed in aëre. Ex quo efficitur vt ipsa tela simul cum aranea facilè frangatur & pereat: Sic sceleratorum hominum cogitationes & consilia licet ingeniosa & subtilia videantur, vana tamen sunt, & in aëre constituta. Vnde euenit, vt dum alios irretire volunt, ipsi irreriti capiantur. Vide quàm fragili rei hominum vanorum cogitationes atque consilia comparet. Cor humanum est textrina, vbi hæ telæ struuntur. Sed homo orditur telam, Deus verò eam scindit, & illa tenuissima longissimè extẽsa facillimè resecat. Vanum est cor hominis superbi & impij, & omnia eius consilia euanescunt, & omnis mundi potentia, opes & diuitiæ, quas cõcipit & apperit, vanæ sunt, & inutiles, simulque cum ipso corde, vbi sunt sculptæ & descriptę, labefactantur, & penitus cõsumuntur, anima autem in imis tenebris suarum vanitatũ pœnas luit. Videbis in papyro defixa in pariete pictas turres, vrbes, alta mœnia, maria, terras, & vniuersũ denique orbem terrarum descriptum: cadit aquæ gutta, & papyrum cum tota mundi descriptione corrumpit, & penitus absumit & perdit. Videbatur mundus, & erat papyrus & atramentũ: papyrus rumpitur, & atramẽtum deletur. Quid est superbia vani hominis cor, nisi quædam mappa mundi, quædam orbis descriptio in papyro depicta? At puncto temporis omnia illa prætereunt & euanescunt, & instar fragilis papyri absumuntur. Id voluit fortasse significare Orontius insignis mathematicus, qui orbis descriptionem in corde quodam depicto in papyro collocauit. Nos verò nõ pictas opes & diuitias quæramus, nec animũ, in quo est veræ nobilitatis domicilium, talibus vanitatibus deformemus, sed illas quęramus opes, ex quibus intellexerimus posse verã dignitatẽ efflorescere & redũdare, quas nec casus possit eripere, nec inuidia labefactare, neque vetustas vlla cõsumere. Nec nobis dicatur id quod ait hoc in loco Esaias, Et telas araneæ texuerunt. Et paulò pòst: Cogitationes eorũ cogitationes inutiles, vastitas & cõtritio in viis eorum. Quasi dicat: Non solùm sunt vani sed impij. Nam ad hoc tendunt viæ suæ, vt alios vastent & conterant, vt aliis depressis, ipsi eleuentur, & falsos honores in quibus beatitudinem constituunt, consequantur. Sed beatus vir, inquit propheta cuius est, Dominus spes eius, & nõ respexit in vanitates & insanias falsas.

Similè.

Similè.

Psal. 39.

Semitæ eorum incuruatæ sunt eis.] Ambulant per vias obliquas

quas & inæquales.

Omnis qui calcat in eis, ignorat pacem.] Id est, Omnis qui inī quorum hominum inæquabiles vias & deprauatos mores sequitur, est omnino à pace alienatus. Viæ inæquales inimicæ sunt pacis. Aspicis hic inæqualitatem matrem esse discordiæ, quod alio in loco annotauimus.

Propter hoc elongatum est iudicium à vobis.] Aspicis hic peccata esse causam alienationis iudicij. Potest hoc de iudicio fori intelligi, vt sit sensus: Ob vestra scelera permittit Deus, vt opprimamini, & non sit iudicium nec iustitia, quę iniurias in vos iactas vlciscatur. Annumerat se sanctus Propheta cum populo scelerato cùm nullis mortiferis peccatis esset astrictus. Quidam codices habent: Propter hoc elōgatum est iudicium à vobis.

In caliginosis quasi mortui.] Versamur in locis obscuris, acsi essemus mortui, & in sepulchris iaceremus. Quasi dicat: prę-minur summis calamitatibus & afflictionibus. Afflicti & ęrumnosi homines etsi in vrbibus florentissimis, & maximarum omnium affluentia vitam degant, tamen in tenebris ob ærumnarum angustias, quibus premuntur, esse videntur. Potest hoc referri ad obscuritatem intellectus peccatorum à sceleribus productam, qui etiam in luce meridiana adeò sunt tenebris circunfusi, vt dies vertatur illis in noctem, quemadmodum iustis contrà nox vertitur in diem, iuxta id, quod quidam dicebat: Nox illuminatio mea in delitiis meis, quia tenebræ non obscurabuntur à te, & nox sicut dies illuminabitur. *Psal.138.*

Rugiemus quasi vrsi omnes.] Clamabimus, nostram miseriam deplorantes.

Multiplicatæ sunt enim iniquitates nostræ coram te & peccata nostra responderunt nobis, quia scelera nostra nobiscum, & iniquitates nostras cognouimus, peccare & mentiri contra Dominum, & auersi sumus ne iremus post tergum Dei nostri: vt loqueremur calūniam & transgressionem: concepimus & locuti sumus de corde verba mendacii. Et conuersum est retrorsum iudicium & iustitia longè stetit: quia corruit in platea veritas, & æquitas non potuit ingredi, Et facta est veritas in obliuionem: & qui recessit à malo, prædæ patuit: & vidit Dominus, & malū apparuit in oculis eius, quia non est iudiciū, & vidit Deus quia nō est vir, & aporiatus est quia non est, qui occurrat: & saluauit sibi brachium suū, & iustitia eius ipsa cōfirmauit eum. Indutus est iustitia vt lorica, & galea salutis in capite eius. Indutus est vestimentis vltionis, & opertus est quasi pallio ze- *Ephes.6. 1.Thes.5.*

lio zeli. Sicut ad vindictam quasi ad retributionē indignationis hostibus suis, & vicissitudinem inimicis suis. Insulis vicem reddet. Et
Rom. 11. *timebunt qui ab occidente nomen Domini, & qui ab ortu Solis, gloriam eius, cum venerit quasi fluuius violentus, quem Spiritus Domini cogit, & venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob, dicit Dominus. Hoc fœdus meum cum eis, dicit Dominus. Spiritus meus qui est in te, & verba mea quæ posui in ore tuo, non recedunt de ore tuo, & de ore seminis tui, dicit Dominus amodo & vsque in sempiternum.*

Multiplicatæ sunt enim iniquitates nostræ coram te.] Ideò dicit coram te, quia multi coram Deo sunt nefariis sceleribus contaminati, qui ab hominibus iusti censentur. Contrà verò multi ab hominibus scelerati iudicantur, qui corā Deo iusti sunt.

Peccata nostra responderunt nobis.] Id est, nosipsos condēnauerunt. Nostra scelera aduersus nos ipsos tulerūt sententiā.

Auersi sumus, ne iremus post tergum Dei nostri.] Hoc est, Recessimus à Deo.

Conuersum est retrorsum iudicium, & iustitia de longè stetit.] Ob nostra nepharia facinora permittit Deus vt affligamur, nec tamen sit ordo iudicij, nec qui iustitiam exerceat, & de afflictionibus nobis illatis vltionem sumat. Hoc ideò dicit Esaias quia suo tempore regnante Manasse impio tyranno leges nihil valebant, iudicia iacebant, mos patrius occiderat. Potest hoc intelligi de iudicio & intellectu humano. Est enim perspicuū ob scelera deprauari iudicium, iuxta id quod
Sap. 2. in libro Sapientiæ scriptum legimus: Excæcauit eos malitia eorum.

Quia corruit in platea veritas, & æquitas non potuit ingredi.] Ideò non est iudicium neque iustitia, quia nō est veritas nec æquitas. Ex quo colliges sine veritate & æquitate iustitiam non posse cōsistere. Et animaduerte quemadmodū Propheta exaggeret veritatis casum & ruinam. Si concideret in domo aliqua priuata, in aliquo viculo aut angiportu, non esset ita mirandū, sed corruit, inquit, in platea, vbi fuit ab hominibus cōculcata: cecidit in hominū cœtu & frequentia, & videns se iniuriis affectam aufugit. Aequitas autem videns veritatem opressam non potuit ingredi. Hoc deplorabat iis verbis O-
Osee 4. seas: Non est veritas, & nō est misericordia, & non est scientia Dei in terra. Hesiodus dicebat iustitiam hominum flagitiis offensam mundum deseruisse, & in cœlum euolasse. Saltem id videmus nunc impletum, quod ait Apostolus ad Timotheum

motheum scribēs: Erit enim tempus, cùm sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coaceruabunt sibi magistros prurientes auribus, & à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur. 2. Tim. 4.

Et *qui recessit à malo prædæ patuit.*] Impij regnant, & potentia atque authoritate valent: qui autem studet virtuti, & iustitiam colit, direptioni cōmittitur. Quidam ab eo eripit opes, alius famam, hic eum spoliat quiete, ille infert ei contumelias. Itaque eum illi acerbissimè cruciant & opprimūt, *cuius* beneficio sustentantur. Mundus eos, quos suos non esse cognoscit. grauiter affligit. Ita enim ait Christus discipulis suis apud Ioannē: Quia de mundo nō estis, sed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus. Et in libro Sapientiæ dicunt impij: Circunueniamus iustum, quoniam contrarius est operibus nostris. Postquam Moyses locutus est cum Deo in monte Sinai posuit velamen super faciem suam, & populus eam videre non poterat. Eodem modo mūdus eum videre non potest, qui in altitudine virtutū collocatus cum Deo communicat, & ad illum ardenter aspirat, sed illum odit, & contendit pellere, falsis criminibus in inuidiam vocare. Camelus priusquam bibat, fontem obturbat, vt aiūt, ne in aqua clara & lucida suam aspiciat deformitatem, tollit aquæ claritatem, quia est suæ fœditatis speculū. Sic homines scelerati viros virtutum claritate conspicuos studentē medio tollere, ne in illis suam deformitatem videāt. Est enim vir clarus & iustus speculum, in quo flagitiosi suas notas & tetras maculas intuentur: conferentes enim se cum iustis, vidēt sua scelera virtutibus aliorum oppositā clarius eminere: ideò eos affligunt, & ferre non possunt. Qui enim, vt verbis vtar Pauli, pie volunt viuere in Christo Iesu, persecutionem patiuntur. Quid plura? Vide quomodo iniqui Christū tractauerunt. Dicebat verba vitæ, & illi dicebant: Durus est hic sermo. Inueniebat humana malitia, quid in virtute diuina, & in verbis ipsius veritatis reprehenderet. Faciebat miracula & dicebant: In principe Beelzebub dæmonia eiicit. Calumniabatur hominum malitia opera ipsius Dei, donec eum falsis criminibus ad cædem vocauit, & acerbissimis cruciatibꝰ saucium immanissimè occidit. Si mundus Christi verba, opera, & vitam, calumniatus est, quid existimas eum ipsius Dei amicis esse facturū? certè qui recedit à malo, & Christum sequitur, prædæ patet, vt hic ait Esaias. Ioan. 15. Sapien. 2. Exod. 34. Simile. 2. Tim. 3. Ioan. 6. Matt. 12. Luc. 11.

Et vidit Deus quia non est vir.] In magna ciuitate, in hominum

Psal. 48. minum cætu & frequentia nemo erat, qui verè vir appellari
Supr. 59. mereretur. Ablata enim ratione homo comparatur iumentis insipientibus, & similis, vt dicitur in psalmo, factus est illis. Eodem modo dixerat suprà Esaias: Veni, & non erat vir.

Quia non est qui occurrat.] Nempe viro iusto cùm affligitur. Vel non erat vir iustus, qui occurreret Deo irato, seque ipsi opponeret, eum deprecans, & pro hominum salute intercedens. Vbi vides quanti ponderis sint apud Deum iusti viri preces. Oranti Moysi pro duro populo respondit Deus: Dimitte me,
Exod. 32. vt irascatur furor meus contra eos. Vbi aspicis preces viri iusti Deo se opponere, & eum quasi tenere. Alias nō diceret Deus, dimitte me.

Et saluauit sibi brachium suum.] Hoc est: Videns Deus virum iustum afflictum, nec habentem defensorem, ipse eum eripuit brachio suo. Poterat hoc ita clarius verti: Et saluauit eum brachio suo. Vel: Et salurem præstitit ei brachium eius.

Indutus est iustitia vt lorica, & galea salutis in capite eius.] His armis dicitur Deus armatus ad iustos de manu impiorum defendendos. Et iis debemus nosipsos munire, vt possimus tentationibus resistere, & de animæ nostræ hostibus victoriam re
Ephe. 6. portare. Ita enim ait Apostolus in epistola ad Ephesios: Accipite armaturā Dei, vt possitis resistere in die malo, & in omnibus perfecti stare, state ergo succincti lumbos vestros veritate, & induti loricā iustitiæ, &c. Diem malum appellat tempus tentationum, quando nos diabolus, mundus, & caro oppugnant superbiā aut inuidia, aut voluptate, aut aliis tentationibus, quas scriptura diuina pericula inferni appellat. In
Psal. 114. psalmo vbi communis editio habet: Pericula inferni inuenerunt me: habet vetus Diui Hieronymi pro periculis inferni munitiones inferni. Quid enim sūt tentationes, nisi munitiones, machinæ, & arma, quibus nos infernus per satellites suos diabolum, mundum & carnem, oppugnat? Ideò ne inermes reperiamur, induamur armatura dei quoniam ipse Deus ea
Supr. 5. ad suorum defensionem dicitur indutus, non solum hic ab Esaia, sed etiam in libro Sapientiæ.

Insulis vicē reddet.] Hoc est, vlciscetur, inimicos suos etiā insulares, & longè remotissimos. Vel per insulares Iudæos Hierosolymæ cultores intelligit. Quemadmodum capite vigesimo per habitatorē insulæ Iudæos significauit. Appellat autem Hierosolymam insulam, quoniam erat à Babyloniis
Supr. 20. & postea à Romanis veluti fluctibus cingenda & exagitāda. Videtur Deus his verbis Hierosolymæ euersionē prædicere.

Cùm

Cùm venerit quasi fluuius violentus, quem Spiritus Domini regit.] Id est, cũ Deus venerit euersum Iudæos iratus & omnia vastans veluti magnus fluuius, vehemẽs & violẽtus, procelloso vento ingentique tempestate coactus. Accipitur spiritus pro vento: & ad ostendendum esse magnum, eum appellat Dei. Ea enim quæ magna sunt, Dei appellãtur, vt mõtes Dei, hoc est alti & excelsi. Vnde illud Geneseos: Spiritus Domini ferebatur super aquas, de vento magno exponit Hieronymus ab Oleastro vir eruditissimus. Septuaginta hunc Esaiæ locũ ita verterunt: Veniet enim quasi fluuius violẽtus ira Dei, veniet cum furore. Quæ verba nostram expositionẽ dilucidant. *Gen. 1.*

Et venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob.] Poterunt hæc verba distinctius ita collocari. Et cum mũdi redemptor venerit Sioni, & eis qui relictis superstitionibus idolorum se ad ecclesiam contulerint. Quibus verbis christi in mundum aduentus, & generis humani redemptio significatur.

Spiritus meus qui est in te.] Docet hic locus in ecclesia esse Spiritum sanctum, & verba quę & Christus, & eius Apostoli docuerunt, nunquam esse ab ecclesia separãda. Id enim quod modò tenet Romana & vniuersalis ecclesia, & quod semper tenuit, fuit, & est ab Spiritu sancto inspiratum. Vnde qui ab ea recedit, est planè hæreticus, & Spiritui sancto aduersarius.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LIX.

Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem.] Pro iniquitate est in Hebraico auen. Quo nomine vsus est Esaias capite trigesimosecundo, vbi etiam noster interpres vertit iniquitatem, dicens: Et cor eius faciet iniquitatem. Pro quo Septuaginta transtulerunt: Vana intelliget. Significat etiã auem vanitatem & luctũ. Omnis enim iniquitas est vanitas & luctus. Quid potest esse vanius quàm pro rebus humanis amittere diuinas? Quid insipientius quàm pro paruis, vilibus, & fluxis, magna, preciosa, & æterna commutare, dare cœlum pro terra, animam pro corpore, vitam pro morte. Deum pro inundo? Prudentes mercatores volentes ad extraneum aliquod regnum proficisci, ea emunt, quę in suo regno vili precio venduntur: in altero autem, quo tendunt, magni æstimãtur. Nos contrà ex hac vita ad aliam profecturi, ea hic emimus, *Supr. 32.*

mus, quæ maximi pendimus, & in alia vita nihil valent. Vio
Dissimile. lamus iura diuina & humana ad comparandam inanem famam, vitiorum plerumque laudatricem, ad acquirendas opes, & pestiferas voluptates. Et pro illis, quæ in altera vita nihil prosunt, res summas & pretiosissimas commutamus. Vnde rectissimè iniquitas nostra vanitas appellatur. Et illud
Psal. 74. psalmi, vbi nos habemus: dixi iniquis, Nolite iniquè agere, vertit fœlix: Dixi insipientibus, nolite insanire. Esse autem iniquitatem luctum apertè indicat vermis conscientiæ. Vnde
Psal. 138. illúd psalmi: Et vide si via iniquitatis in me est, vertit Felix: Et vide si via afflictionis in me est. Diuus Hieronymus vertit viam doli. Omnis enim iniquitas affligit spiritum, & est dolus & fallacia. Cùm enim iniquè agimus, aut alios fallimus, aut nosipsos decipimus.

Et pèccata nostra responderunt nobis.] Septuaginta habent: Et peccata nostra restiterunt nobis.

Et aporeatus est, quia non erat qui occurrat.] Pro & aporiatus est, in Hebraico, vaiixtomem, à verbo xamã, quod significat præter alia obstupescere, vt Ieremiæ cap. secundo: Ob-
Ierem. 2. stupescite cœli super hoc. Vnde Pagninus vertit: & admiratus est, quia nõ erat qui oraret. Nèpe pro afflictis. Septuaginta habent: Et considerauit, & non erat, qui defenderet. Occurrere alicui, pro eo intercedere, eum defendere, pro eodem à diuersis interpretibus sumũtur. Aspicis hoc in loco velle Deum vt eum pro afflictis oremus. Cęterum dicens propheta, Deum aporiatum aut admiratum esse, loquitur de Deo humano more, vt eum intelligere possimus. Si Deus viuorum precationes pro aliis fusas exaudit, si vult vt viui pro proximis afflictis eum obsecrent, vt eis optata concedat, quanto magis sanctos, qui eo in æterna beatitudine fruuntur, pro viuis intercedentes exaudiet? At negãt hęretici diuorum inuocationem, dicentes eos nullas ad Deum fundere præcatio-
Baruch. 3. nes, cùm dicat Baruch propheta: Domine omnipotens Deus Israël, audi nunc orationem mortuorum Israël. Et apud Zachariam orat angelus pro populo Iudaico. Sed hac de re alias differuimus.

Cùm venerit quasi fluuius violentus, quem Spiritus Domini cogit. Hoc de ira Dei in explanatione interpretati sumus, sequentes & literę contextum, & versionem Septuaginta, vt ibi ostẽdimus. Pagninus tamen, & alij, hoc intelligunt de hoste virũ pium oppugnante. Ita enim vertunt: cùm venerit veluti fluuius hostis. Et pro eo quod nos habemus, quem Spiritus Domini

mini cogit, vertit Pagninus: Spiritus Domini fugabit eum. Vt sit sensus. Deus proteget suos fideles ab hostibus eorũ, ipsosq; hostes lõgius fugabit. In Hebraico ita est: ci iauo chãna har tsar ruach ieouah nosasah bo. Pro cogere est in Hebraico vt vides, verbum nassas quod significat eleuare, Ideò poterat verti: Quem Spiritus Domini leuauit: Sed quoniam quãdo exercitus & obsidio leuatur, discedunt ipsi hostes, qui vrbem oppugnabant, ideò pro fugare accipitur, quam rationẽ secutus est Pagninus. Theodotion vertit: Signatus est in eo. Aquila: Si Signaculum eius. Potest verti, instigauerit. Vt hoc intelligatur de exercitu Romanorũ, quem Spiritꝰ Dei instigauit, vt Iudæos infideles & ingratos euerteret, totamq; Hierosolymam ad vastitatem vocaret. Ex iis tot & tam variis interpretationibus poteris eam amplecti, quæ tibi magis placuerit. Mihi certè clarior, & literæ accommodatior ea videtur, quam in explanatione sum secutus, quę est etiam authoritate Septuaginta corroborata.

Et *venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob.*] Septuaginta habent: Et veniet de Sione qui liberet, & auertat impietates à Iacob. Quod apertè de Christo intelligitur, qui de cœlesti Sione venit in mũdum, vt homines expiaret, eorúmque scelera sanguine suo deleret. At non omnes consecuti sunt salutẽ, quia eã noluerunt, sed solũ Iacob, hoc est, soli fideles fuerunt ab impietatibus liberati, & æternam beatitudinem consecuti.

Argumentum capitis LX.

Vaticinatur Propheta de Christi aduentu, & de eius ecclesiæ gloria & dignitate, in qua sola asserit esse & fidei & charitatis lucem, cùm infideles omnes in tenebris versentur. Prædicit gentium multitudinem ad fidem conuertendam. Et de Ecclesia militante transfert sermonem ad triumphantem, & ad gloriam illam sempiternam, quã viri omnes charitate præstantes consequuntur.

CAPVT LX.

Vrge illuminare Ierusalem: quia venit lumen tuum, & gloria Domini super te orta est. Quia ecce tenebræ operient terram, & caligo populos. Super te autem orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur. Et ambulabũt gẽtes in lumine tuo, & reges in splẽdore ortus tui.

tui. Leua in circuitu oculos tuos, & vide: omnes isti congregati sunt, venerunt tibi. Filii tui de longè venient, & filiæ tuæ de latere surgẽt. Tunc videbis & affluues, & mirabitur, & dilatabitur cor tuum quãdo conuersa fuerit ad te multitudo maris, fortitudo gentium venerit tibi. Inundatio camelorum operiet te, dromedarii Madian & Epha. Omnes de Saba venient, aurum & thus deferentes, & laudem Domino annuntiantes. Omne pecus Cedar congregabitur tibi, arietes Nabaioth ministrabunt tibi: offerentur super placabili altari meo, & domum maiestatis meæ glorificabo. Qui sunt isti, qui vt nubes volant, & quasi columbæ ad fenestras suas? Me enim insulæ expectabunt, & naues maris in principio, vt adducam filios tuos de longè: argentum eorum, & aurum eorum cum eis nomini Domini Dei tui, & sancto Israël, quia glorificauit te. Et ædificabunt filii peregrinorum muros tuos, & reges eorum ministrabunt tibi: in indignatione enim mea percussi te, & in reconciliatione mea misertus sum tui.

EXPLANATIO.

Surge illuminare Ierusalem.] Alloquitur Propheta primitiuam ecclesiam ex Iudæis & gentilibus congregatam, qui priusquam in Christum crederent, iacebant in peccatis, tenebris circunfusi, ideò eos hortatur, vt à peccatis surgant, & fide atque gratia illustrentur. Non quod quis per se possit à peccato surgere, & gratiæ splẽdore illuminari, sed quod facienti quod in se est Deus non denegat gratiam. Ipse enim per Zachariã, Conuertimini, inquit, ad me, & ego conuertar ad vos. Et per Ieremiam *Si cõuerteris, conuertã te, & ante faciẽ meam stabis.* Et per Malachiã *Reuertimini ad me, & reuertar ad vos.* Est igitur sensus. Tu ô Hierosolyma da operam, vt surgas, & illumineris, dispone te ad gratiam, quia venit lumẽ tuum, & gloria Domini super te orta est. Hoc lumen Christus est, quẽ sanctus Simeon lumen ad reuelationẽ gentiũ appellat. Qui de seipso ait *Ego sum lux mũdi*, Qui venit, vt ait Zacharias illuminatum eos, qui in tenebris & in vmbra mortis sedebãt, directum pedes nostros in viã pacis. Poteris per lumẽ euangelium intelligere. Gloria Domini est ipse Christus, qui in Iudæa ortus est.

Zach. 1. *Ierem. 15.* *Mala. 1.*

Luc. 1. *Luc. 2.*

quia ecce tenebræ operient terrã, & caligo populos, super te autem orietur Dominus.] Hoc est, mundi nationibus in tenebris versantibus tu sola ô ecclesia eris illuminata, quia super te orietur Christus sol iustitiæ. Vbi aspicis in sola ecclesia esse fidei & gra-

& gratię splendorem. Væ illis, qui ecclesia catholica relicta se votifragi Lutheri synagogę tradiderunt.

Et ambulabunt Gentes in lumine tuo.] Gentes relicto idolorũ cultu ad te venient, & euangelii lumine illustrabuntur. Prædicit diuinus vates euangelĩ prædicationẽ esse etiam ad gentes propagandam, & ex consequẽti abrogandam esse legem Moysi, quæ solum erat vsque ad euangelium duratura, de qua aliis in locis fusè disserui.

Leua in circuitu oculos tuos & vide.] Hoc est, Respice ô ecclesia primitiua ad omnes mundi partes, & videbis ad te venientem innumerabilem gentium multitudinem.

Omnes isti congregati sunt.] Non vno loco, sed vna fide.

Filii tui de longè venient.] Hoc est, ab vltimis mundi regionibus, & terris remotissimis. Vel à longè, hoc est, à peccato, qui homines à Deo diuidit, & longè separat.

Et filiæ tuæ de latere surgent. Hoc est, à regionibus propinquis, quæ sunt à latere Hierosolymæ. Poteris per has filias animas intelligere, quę relicta & repudiata mundi familiaritate Christo adhæserunt, & surgentes à lareribus parentum suorũ Deum sequebantur. Id fuerat iam Dauid hortatus dicens in psalmo: Audi filia, & vide, & inclina aurem tuam, & obliuiscere populum tuum, & domũ patris tui. Septuaginta abent: Et filiæ tuæ super humeros portabuntur. Pagninus: Et filiæ tuæ iuxta latus nutrientur. Psal. 44.

Tunc videbis] Nimirum ad te venientium multitudinem. Et affluens nempè lætitia & oblectatione.

Et mirabitur, & dilatabitur cor tuum.] Nempè præ ingenti gaudio. Vt enim dolor cor arctat & constringit, sic lætitia illud amplificat & dilatat. Vnde dilatare cor est gaudio afficere, quemadmodum in psalmo: Cũ inuocarem exaudiuit me Deus iustitię meę, in tribulatione dilatasti mihi, subaudi cor. Acsi diceret. Cùm essem in afflictione constitutus ad te Domine voces precesq; fudi, tu me exaudisti, animumq; meum spirituali voluptate oblectasti. Psal. 4.

Multitudo maris.] Id est, oppida maritima, & nautę Velhominum multitudo magno mari comparat.

Fortitudo gentium.] Hoc est, gentes fortitudine præstantes.

Inundatio Camelorum operiet te] Id est, Tanta erit tunc camelorum obundantia, quibus ex variis mũdi regionibus ad te munera afferentur, vt terram operiant. Hoc dicit, quia diuites & potentes, qui ad Christi fidẽ cõuertebantur, facultates suas ad ecclesiã adiuuandã, & pauperes refocillandos secum

cum asportabant. Et tunc assignat aliquas regiones, nempè Madian, Epha, Saba, Cedar, Nabaioth, ex quibus venturas opes ad ecclesiam prædicit. Ex Madian & Epha dromedarios opibus onustos, ex Saba aurũ & thus, ex Cedar & Nabaioth arietes & alia pecora ventura prædicit. Per has regiones gentium barbararũ, totius orbis terrarum ad fidem conuersio significatur. Dromedarius est animal velox à currendi celeritate dictum, δρόμος enim latinè dicitur cursus. Aiunt idẽ esse dromedarium & camelum, sed solum illum camelum dici dromedarium, qui velociter currit. Offerenda fuisse hæc munera, vaticinatus fuerat Dauid, dicens in psalmo: Reges Tharsis & insulæ munera offerent, reges Arabum & Saba dona adducent: Quod vaticinium incœpit impleri, quando Magi ab Oriente venerunt Hierosolymam cum muneribus quæ Christo obtulerunt producẽtes, eúmque verum Deum firmiter adorantes.

Psal.71.

Matt.2.

Qui sunt isti qui vt nubes volant.] Hoc est, qui sunt hi ô ecclesia, qui ad te veniunt tanta celeritate, vt nubibus volantibus comparentur? Ostendit desiderium & velocitatem eorũ qui erant ad ecclesiam confluxuri, eósque non immeritò cũ nubibus confert quæ à terra eleuatæ eam irrigant, & frugiferam reddunt. Comparat eos etiam columbis ob cursus celeritatem, præsertim cùm fenestras columbarij repetunt, & ob ingentem erga pullos suos amorem. Qua in re charitas fidelium significatur. Sunt qui per nubes & colũbas solũ Apostolos intelligant: sed melius videtur, vt hic locus ad alios etiam pios ac iustos fideles extendatur. Cui expositioni fauet versio Pagnini, quæ habet, quę sunt congregationes istæ quæ vt nubes volant.

Me enim insulæ expectabunt.] Significat Deus iis verbis adducturũ se esse ad ecclesiam homines ex remotissimis insulis, & naues maris principio, hoc est, & nautas in principio, subaudi ecclesiæ primitiuæ.

Et sancto Israel.] Hoc est, Deo, qui sanctimoniam tribuit Israëli.

Et ædificabunt filii peregrinorum muros tuos.] Hoc est, gentes te ô ecclesia virtutibus & sapientia munient, & tanquam muris circundabunt. Nónne Hieronymus, Augustinus, cęteríque viri sancti, & sapientia exculti, originẽ à gentilibus ducentes virtutis & sapientiæ muros ædificarũt? Gentiles ante fidem receptam apellat peregrinos, quos iam fideles factos Diuus Apostolus in hunc modum alloquitur: Iam non estis hospites

Ephe.2.

hospites & aduenę, sed estis ciues sanctorũ, & domestici Dei.

In indignatione mea percussi te, & in reconciliatione mea misertus sum tui.] Permisi vt in principio esses à tyrannis afflicta, sed in hoc etiam tui miserebar, quoniam te per varias calamitates ad meipsum trahebam. Non nego posse hoc referri ad populum Iudaicum, quem Deus permisit capi, & Babylonẽ adduci, & postea eum ad patriam reduxit, & in pristinam dignitatẽ reuocauit. Sed erat hęc liberatio figura & imago humanæ redemptionis. Et sunt multa in hoc capite, quæ nullo modo terrenæ Hierosolymę, sed ecclesiæ Christi cõueniunt.

Et aperientur portæ tuæ iugiter, die ac nocte non claudentur, vt afferatur ad te fortitudo gentium, & reges earum adducantur. Gens enim & regnum quod non seruierit tibi, peribit, & gentes solitudine vastabuntur. Gloria Libani ad te veniet, abies & buxus & pinus simul ad ornandum locum sanctificationis tuæ, & locum pedum meorum glorificabo. Et venient ad te curui filii eorum, qui humiliauerunt te, & adorabunt vestigia pedum tuorum omnes qui detrahebant tibi, & vocabunt te ciuitatem Domini Sion sancti Israël. Pro eo quod fuisti derelicta & odio habita, & non erat qui per te transiret. Ponam te in superbiam seculorum, gaudium in generationem & generationem. Et suges lac gentium, & mamilla regum lactaberis, & scies quia ego Dominus saluans te, & redemptor tuus fortis Iacob. Pro ære afferam aurum, & pro ferro afferam argentum, & pro lignis æs, & pro lapidibus ferrum: & ponam visitationem tuam pacem, & præpositos tuos iustitiam. Apoc. 21.

Et aperientur portæ tuæ iugiter.] Quando ciuitas obsessa est, clausæ sunt portæ, cùm verò quieta & tranquilla, aperiuntur. Significauit iis verbis, fore vt Christi ecclesia spirituali pace & euangelica securitate gauderet, & per fores apertas voluit etiã ostendere, fore vt ad ecclesiã aditus omnibus pateret. Eã ob causam eam apud Lucam stabulo siue diuersorio Christus cõparauit, ad quã Samaritanus eũ, qui descenderat Hierosolyma in Iericho adduxit, vt ibi plenè curaretur. Luc. 10.

Vt auferatur ad te fortitudo gentium.] Id est, vt confluant ad te gentes fortissimæ. Hoc impletum fuit quando Romani, cæteri que gentiles bellicosi, strenui, & fortitudine præstantes in Christum crediderunt.

Gens enim & regnum quod non seruierit tibi, peribit.] Aspicis non posse hoc ad Hierosolymam terrenam referri, sed ad ecclesiam catholicam. Omnes enim, qui sanctæ & vniuersali ecclesiæ Romanæ non parent, sed ab ea sunt separati, pereũt, & in æternas tenebras relegantur.

Gloria Libani ad te veniet, abies, & buxus & pinus.] Hoc est, posti reditũ à captiuitate Babylonis ad te ô Hierosolyma asserẽtur ligna pulchra & magna ex omni genere arborũ Libani, ad ornandum templũ, quod reædificabitur & erit locus sanctificationis meæ. Verba sunt Dei promittentis Iudæis liberationem à Babylonica captiuitate, & Hierosolymæ ac tẽpli ædificationem. Sed quis non videt esse hoc ad spiritualẽ Hierosolymam, hoc est, ad ecclesiã Dei referendum, ad quã dicit venturos esse ex omnibus mundi nationibus homines, tã nobiles quàm obscuro loco natos, quos nomine arborum signi-
Simile. ficat. Vt enim multæ arbores non solùm sunt fructibus vtiles, sed etiam foliis, sic multi fideles non solùm actionibus prosunt, sed etiam verbis. Opera fructibus, folia verbis comparantur. Appellat autem Christus ecclesiam suam locũ suæ sanctificationis, & locum pedum suorum, quoniam in ea ipse colitur, & homines sanctificat, & ipse eam gubernat & protegit.

Et venient ad te curui filii eorum qui humiliauerunt te.] Prædicit conuersionem ad fidem Constantini imperatoris, & illius innumerabilis multitudinis, quæ tempore Diui Syluestri pontificis maximi recepit euangelium. Tunc enim filij Tyrannorum, & eorum, qui ecclesiam vexabant, conuersi sunt ad Christum, ad eumq; humiles ac supplices accesserunt. Nam magnus ipse Cõstantinus illustrissimus orbis imperator templum Romæ in honorem Beati Petri Apostolorum principis à fundamentis excitauit, & pulcherrimis ac pretiosissimis ornamẽtis muniuit, & ipse suis manibus iecit fundamenta, ex quibus suis propriis humeris duodecim corbulas terræ in honorẽ duodecim Apostolorum asportauit. Tunc quieuerunt Christiani & cessarunt eorum afflictiones
Gen.31. & cruciatus, quibus ab infidelibus torquebantur. Vt enim
Figura. Laban persecutus est Iacob in terram promissionis reuertentem, & Deum verũ adorantem, sic scelerati homines iustos
Gen.37. ac fideles affligunt, eosq; ad cœlestem patriã veram promissionis terrã aspirantes ad excidium vocant. Nec est mirandũ, cùm etiã Esau eius frater de eius cæde cogitaret. D. Paulus
Gal.4. in epistola ad Galatas loquens de Isaac & Ismaele, Quomodo, inquit, tunc is qui secundũ carnem natus fuerat, persequebatur eũ, qui secundũ spiritũ, ita & nunc. Quid voluit scriptura in Exodo significare, quando dixit. Oderunt q; filios Is-
Exod.1. raël Aegyptij, nisi impios & flagitiosos odio prosequi viros
Simile. pios, virtute ac gestarum rerum gloria præstãtes? Aiunt eorum

ũ pullos suos in nido existentes in principio non cognoscere, cùm eos videat plumis albis indutos, ideò eos abiicere, & cõtemnere: at videns eos posteà nigris pẽnis coopertos, eos nutrit, & reficit, & vt filios sustentat. Sic mundus eos, quos videt innocentia & virtutis candore conspicuos, irridet & contemnit, iis tamen fauens qui tetris sceleribus conteguntur. At quantò acerbius impij viros pios affligunt, tanto amplius illis prosunt & seruiũt. Pugnantibus in vtero Rebeccę Iacob & Esau dixit Deus eorum matri: Duæ gentes sunt in vtero tuo, & duo populi in vtero diuidentur, populusque populũ superabit, & maior seruiet minori. Hi duo populi sunt boni & mali, per Iacob & Esau intellecti. Mali autẽ seruiunt bonis, non obediendo sed vexando. Ita Augustinus hunc locum interpretatur, quanuis alias etiam expositiones assignet. Vt enim vt ipse ait, palea in aurificis fornace seruiunt auro, illud purificando, & cùm videantur ipsum comburere, illustrius reddunt, ipsæ autem comburuntur, sic mali cùm videantur bonis perniciem moliri, eos splendidiores reddunt, sibi autem ipsis excidium machinantur. Occidebant tyranni vnum martyrem, & eius sanguine rigabatur ecclesia, eiusq; miraculis multi conuertebantur. Volentes tyranni iusti famã obscurare, eam amplius illustrabant, & volentes ecclesiam extinguere, eam amplius extendebant & propagabãt. Quẽadmodum in Exodo referunt diuinæ literæ, Hebræos tantò magis fuisse multiplicatos, quantò durius ab Aegyptiis opprimebantur. Vide diuinam potentiam & pietatem. Hi, qui ecclesiam affligebant, erantq; tyrannorum filij, ad ipsam ecclesiã posteà supplices accesserunt. Quod intuens animo Esaias, ipsam ecclesiã iis verbis alloquitur: Et venient ad te curui filij eorum, qui humiliauerunt te.

Similia. *Figura.* *Simile.* *Exod. 1.*

Ponam te in superbiam seculorum.] Id est, in magnam dignitatis altitudinem. Sumitur hoc in loco superbia in bonam partem, quemadmodum capite sequenti Pagninus vertit: Ponam te in gloriam perpetuam.

Et suges lac gentium, & mamilla regum lactaberis.] Hoc est, potieris bonis gentium, & regum earum.

Fortis Iacob.] Iacob casus est genitiui. Dicitur autẽ Deus fortis Iacob, quia Iudæis fortitudinem suam ostendit, eos ex magnis periculis liberando.

Pro ære afferam aurum.] Deus est qui ecclesiã alloquitur, acsi dicat: Afflues ô ecclesia diuitiis & fœlicitate. Posti inopiã etis dies, post aduersitatem fœlix.

Et ponam visitationem tuam pacem.] Hoc est, Constituam tibi visitatores pacis studiosos. Sed quoniam fieri non potest vt sit pax, vbi non est iustitia, ait: Et prępositos tuos iustitiã. Quasi dicat: Efficiam vt gubernatores tui sint prædicti iustitia & æquitate. Aspicis hîc necessarium esse iustitiam ad pacis conseruationem. Iustitia enim & pax, vt dicitur in psalmo, osculatæ sunt. Psal. 84.

Non audietur vltra iniquitas in terra tua, vastitas & contritio in terminis tuis, & occupabit salus muros tuos, & portas tuas laudatio. Non erit tibi amplius sol ad lucendum per diem, nec splendor Lunæ illuminabit te, sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam, & Deus tuus in gloriam tuam. Non occidet vltra Sol tuus, & Luna tua non minuetur, quia erit tibi Dominus in lucem sempiternam, & complebuntur dies luctus tui. Populus autem tuus omnes iusti, in perpetuum hæreditabunt terram, germen plantationis meæ, opus manus meæ ad glorificandum. Minimus erit in mille, & paruulus in gentem fortissimam: ego Dominus in tempore eius subitò faciam istud. Apoc. 21. & 22.

Non audietur vltrà iniquitas in terra tua.] Ab ecclesia militanti se transfert propheta ad triumphantem.

Occupabit salus muros tuos, & portas tuas laudatio.] Tempore belli & obsidionis in muris ciuitatis non est quies, nec salus, neque in portis auditur canticum laudis & lætitiæ, sed hostium oppugnantium vox. At tu ô ecclesia nunc militans postquam fueris in cęlum translata, summa pace & tranquillitate frueris, iam enim non eris militãs, sed triũphans. Hanc cœlestẽ Hierosolymã & triũphantẽ ecclesiã describit multis verbis Diuus Ioannes in Apocalypsi cap. 21. vbi inter alia ait eam esse in quadro positam, longitudine & latitudine æqualem, cùm templum Salomonis vt diuinæ literæ in libro Regum tertio testantur, esset multò longius quã latum. Erat enim templum illud multis in rebus ecclesię militantis figura, in qua quidam sunt pauperes, quidam diuites, hi lætitia exultãt, illi verò dolore premuntur. Eam ob causam templũ non erat æquale, sed longum propter patientiam & longanimitatem, & strictũ propter afflictionẽ & calamitatis angustiam. At in cœlesti Hierosolyma nulla est paupertas, nulla calamitas, sed summa bonorum omniũ abundantia. Hic nulla est vera quies, nullum verum gaudium, sed strenuè hic pugnantibus hæc in illa æterna ciuitate reseruantur. O cœlestẽ ciuitatem glorioſam Hierosolymam, in qua homines charitate præstantes constituti, nullo dolore premuntur, nul- 3. Reg. 6. Figura.

la ma-

la macula contaminantur, sed summo & immortali gaudio redundantes, & admirabili splendore ac diuina luce micantes, magnificentissimè triumphant, & Deo ipso in sempiternum fruuntur. O beatissimas oras diuina ac splendidissima domicilia, vbi nulla est nox, vbi Deus est ipse Sol, vbi sanctorum laus obrui non potest, quorũ nomen nulla vnquam delebit obliuio. Hæc est ciuitas illa glorioſa, de qua hic ait Esaias: Occupabit salus muros tuos, & portas tuas laudatio.

Complebuntur dies luctus tui.] Hoc est, finientur ô ecclesia labores & dolores tui, cùm fueris ad cœlũ translata. Id multis verbis explicuit Diuus Ioannes in Apocalypsi cap. 21. & idem noster Esaias cap. 29.32.35.45.51.66. *Apoc.21.*

Populus tuus omnes iusti.] Ita Diuus Ioannes, Non intrabit inquit, in eam aliquod coinquinatum. Hìc in ecclesia militãte sunt boni simul & mali, ideo Christus eam sagenæ missæ in mare ex omni genere pisciũ cõgreganti comparauit, eiusque discretionem asseruit esse in iudicio futurã, vbi separati mali de medio iustorum in ignem ęternum mitrentur. Et eã ob causam eam decem virginibus comparauit, quarũ quinque erant prudentes, quinque verò fatuæ. Ex quibus colliges id, quod hìc ait Esaias, non esse de ecclesia hac catholica militante, quatenus militans est intelligendum, sed de triumphante. Ecclesia enim non est societas sanctorũ in gratia existentium, nam cùm nesciamus quę sint in gratia, non possemus scire quæ, aut vbi esset ecclesia. Ecclesia verò est cœtus Christi fidelium, siue boni illi sint, siue mali, dummodò catholici & obedientes. Nam fideles mẽbra sunt Christi, licet peccatores, atque illi coniuncti, quia sunt de ecclesia, quę est fidelium cõgregatio, & sub Christo capite militat, vt fuit in cõcilio Constantiensi contra Vuitclefum explicatum. Id intelligens Apostolus scribens ad Corinthios, inter quos esse sciebat aliquos scelere contaminatos, vt ex eadem epistola apertè colligitur Vos, inquit, estis corpus Christi, & membra de membro. Hic aspicis clarissimè ecclesiam non esse tantùm societatem sanctorum, vt hæretici nostri temporis affirmant. Quomodo enim eam Christus sagenę ex omni genere piscium bonorum & malorum congreganti compararet, & decem virginibus, quarum quinque sunt prudentes, quinque fatuæ, si in ea solùm sancti inuenirentur? Quomodo D. Paulus Corinthios, quorum nonnulli flagitio erant astricti, membra Christi appellat, & totam ecclesiam dicit esse corpus, cuius Christus caput est? Si solùm iusti sunt de ecclesia, *Matt.13.* *Matt.25.* *1.Cor.12.* *Matt.13.* *Matt.25.*

quomodo Apostolus fideles Corinthios ecclesiæ membra
Ephe.1. vocat? O insipientes Lutheranos. Sed quid mirum est, eos quid sit ecclesia ignorare cùm sint cæci, & ab ipsa ecclesia separati, & in Synagoga satanæ constituti? Est igitur firmiter tenendum, fideles omnes esse de ecclesia. Et quamuis illi, qui mortifero peccato astringuntur à Christo capite nõ recipiãt gratiam, recipiunt tamen fidem. Sed hęc fides nisi ad eã spes accedat & charitas, nec vnit perfectè cum Christo, nec corporis eius viuum membrum efficit. Nihilominus tamẽ sunt peccatores membra Christi, licet non viua ob charitatis ab-
Col.3. sentiam, quam Diuus Paulus in epistola ad Colossenses vinculum perfectionis appellat, quod nos perfectè vniat cum Christo, eiusque corporis viua membra efficiat. Hæretici autem quoniam ab ecclesia recesserunt, neque eius membra sunt, nec fidem neque charitatem habent.

In perpetuum hæreditabunt terram.] Hoc est, cœlestem patriam: Hæc autem terra, vbi nunc sumus, à nullo homine in perpetuum possidetur. Ita hunc locum antiqui Hebræi explanarunt.

Germen plantationis meæ, opus manus meæ ad glorificandum.] Hoc est, filij mei, quos ego genui & plantaui, qui sunt opus manus meæ, me in gloria æternis laudibus efferent, & glorificabunt.

Minimus erit in mille, & paruulus in gentem fortissimam.] Hoc est, Pauci erunt fideles in principio ecclesiæ, sed multiplicabuntur in multa millia, & in populum fortissimum. In principio capitis locutus est propheta de ecclesia militante, postea conuertit se ad triumphantẽ, cùm separatis à sagena malis piscibus soli sancti in cœlesti gloria quiescent, modò ad militantem reuertitur, vnde fluxerat oratio, quoniam qui in triumphante regnant, membra huius militantis fuerunt.

Ego Dominus in tempore eius subitò faciam istud.] Nempè vt multiplicentur fideles. Et hęc non statim, sed suo tempore fient. Hoc ideò dicit, quoniam Esaias multò ante aduentum Christi vaticinatus est. Ferũt inter Esaiam & Christum sexcentos annos interfluxisse. Septuaginta habent: Ego Dominus in tempore congregabo eos. Fuerunt enim ex variis ritibus & sectis in vna fide & religione veritatis atq; pietatis plenissima congregati.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LX.

Surge

Surge illuminare Ieruſalem.] In Hebraico non eſt Ieruſalem: ſed exiſtimo fuiſſe hanc dictionem ſumptam ex Septuaginta interpretum tranſlatione. Inuenitur etiam in interpretatione Chaldaica Ionathæ. In hebraico eſt in hũc modum kumi ori. Surge illuminare. Verbum enim or ſignificat lucere & illuminare. Vnde nomen or, quod ponitur in eodem verſu, lumen & lucem ſignificat. Hinc vr ignem ſignificat, & luſtrationem ignis, quã Chaldæi ſuis idolis offerebãt. Luſtrare enim illuminare eſt, vt apud Virgilium. Poſtera Phœbea luſtrabat lampade terras. Ab hoc idolorũ cultu, & Chaldæorum idololatria præſeruauit Deus Abrahamũ. Et id eſt, quod ſcriptura in Geneſi voluit ſignificare, vbi ait Deꝰ: Ego Dominus qui eduxi te de Vr Chaldæorum. Sed veriſimilius eſt Vr eſſe oppidum in Chaldæa hoc nomine vocatũ, de quo ita ſcriptum legimus: Et mortuus eſt Aran ante Tarah patrem ſuum, in terra natiuitatis ſuæ in Vr Chaldæorum. *Gen.15.* *Gen.11.*

Tunc videbis & affluues.] Pro & affluues eſt in Hebraico venahart à verbo nahar, quod ſignificat affluere, confluere, & illuminare. In pſalmo vbi noſtra verſio habet: Accedite ad eum, & illuminamini, habet Diuus Hieronymus: Reſpicite ad eum, & confluite. Acſi diceret. Cõſiderate Dei bonitatem & ſtatim ad eũ ſimul currite. Ideò poteſt hic locus Eſaiæ ita rectiſsimè verti: Tũc videbis & illuminaberis. Quaſi dicat: Nũc ô gentilitas cæcitate laboras, ſed cùm fueris ad Chriſtum conuerſa, aperies mentis oculos, & diuino ſplendore illuſtraberis. Poteſt etiam verti: Tunc videbis, & eris ſplendida, hoc eſt, alacri vultu. Vt enim mœſti dicuntur obſcuri, ita læti ſplendidi. Hac ratione ducti verterunt Septuaginta: Tunc videbis & gaudebis. *Pſal.33.*

Et laudem Domino annuntiantes.] In Hebraico eſt vthehilloth. Pro quo rectè interpres noſter vertit: Et laudem. At Septuaginta intelligentes hoc eſſe ad Chriſti tempus referendum, verterunt. Et ſalutare Domini annuntiabunt. Eſt enim perſpicuum Chriſtum ſalutare Domini appellari, vt alias explicuimus.

Ponam viſitationem tuam pacem, & præpoſitos tuos iuſtitiam.] Septuaginta habent: Et dabo principes tuos in pace, & epiſcopos tuos in iuſtitia. Beata reſpublica, cui Deus dat principes & epiſcopos pacificè & iuſtè gubernantes. Animaduerte. Non dicit: Principes tui & epiſcopi tui ipſi per ſe amabitu conſequentur magiſtratus, Sed ego dabo eos.

Argumentum Capitis LXI.

Inducit propheta Christum dicentem, se esse cœlestem doctorem in terram missum ad veritatem docendum, nostris vulneribus medēdum, nosq; è tenebris ad veram lucē vindicandum. Ostendit se esse nostrum consolatorem & remuneratorem. Describit Apostolos, virósque Apostolicos turbulētis cupiditatibus obsistentes, atque in dictis & factis modum & ordinem conseruātes. Hos appellat fortes iustitia, ob eorū fortitudinem iustitia custodem & propugnatricem, & mūdi restauratores ob eorum doctrinam & ardentem charitatem. Tandē ipse propheta cōuerrit se ad Dei misericordiæ contēplationem, pro qua illi gratias agit eúmque laudibus effert.

CAPVT LXI.

Luc. 4. *Spiritus Domini super me, eò quòd vnxerit me: ad annuntiandum mansuetis misit me, vt mederer contritis corde, & prædicarem captiuis indulgentiam & clausis apertionē, vt prædicarem annum placabilem Domino, & diem vltionis Deo nostro: vt cōsolarer omnes lugentes: vt ponerem fortitudinem luctibus Siō, & darem eis coronam pro cinere, oleum gaudii pro luctu, pallium laudis pro spiritu mœroris. Et vocabuntur in ea fortes iustitiæ, plantatio Domini ad glorificandum. Et ædificabunt deserta à seculo, & ruinas antiquas erigent, & instaurabunt ciuitates desertas, dissipatas in generationem. Et stabunt alieni, & pascent pecora vestra, & filii peregrinorum, agricolæ & vinitores vestri erūt. Vos autem sacerdotes Domini vocabimini, ministri Dei nostri, dicitur vobis. Fortitudinem gentium comedetis, & in gloria eorum superbietis.*

EXPLANATIO.

Spiritus Domini super me, eò quòd vnxerit me. Ille, qui in fine superioris capitis dixit: Ego Dominus, in tempore eius subitò faciam illud, prosequitur dicens: Spiritus Domini super me, eò quòd vnxerit me. esse autē eum Christum seruatorem nostrum asserit ipse Christus apud Lucam cap 4. vbi hunc locum de seipso apertissimè interpretatur. Intelligitur autem hoc iuxta carnis assumptæ dispensationem, quemadmodum id, quod dixit Esaias cap. 11. Requiescet super eum Spiritus Domini. Fuit autē saluator noster vnctus nō oleo, quo

Exod. 30. 1. Reg. 10.

quo Deus præcepit Moysi, vt vngeret tabernaculum testimo- 2. Reg. 16.
nij, & arcam testamenti, mensámque cũ vasis suis, neque eo,
quo ipse Moyses vnxit Dei iussu Araonẽ, & filios eius, neque Psal. 44.
eo, quo Samuel vnxit Saulem & Dauidem: sed oleo gratiæ
& lætitiæ. Ita enim regius vates Christum alloquens præ-
dixerat in psalmo: Dilexisti iustitiã, & odisti iniquitatẽ, pro-
pterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitię præ cõsortibus
tuis. Quibus verbis voluit propheta Christi diuinitatem &
humanitatem ostendere. Nam illa dictio, Deus, quæ primò
ponitur, est vocandi casus, secunda autem nominandi. Vbi
vides Christũ esse à propheta Deum vocatum. Dicens autẽ
propheta esse illum à Deo vnctum gratia & exaltatione su-
per omnes homines eius consortes & participes, apertè eius
humanitatem significat. Intelligi autem hunc psalmum de
Christo Deo nostro, asserit in epistola ad Hebræos D. Pau- Heb. 1.
lus. Constituerat Deus vt apud Hebræos, reges & sacerdo
tes oleo sacro vngerentur. Cùm autem Christus sit & rex &
sacerdos, æquum erat, vt pristina consuetudine oleo sancto
atque cœlesti vngeretur. Hoc intelligentes fideles, dicebant,
vt in Actis refert D. Lucas, Deum alloquentes: Domine tu es Act. 4.
qui fecisti cœlum & terram, mare & omnia quæ in eis sunt,
qui Spiritu sancto per os patris nostri Dauid pueri tui dixi-
sti. Quare fremuerũt gentes, & populi meditati sunt inania? Psal. 2.
Astiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnũ ad-
uersus Dominum, & aduersus Christum eius. Conuenerunt
enim verè in ciuitate ista aduersus sanctũ puerum tuum Ie-
sum, quem vnxisti, Herodes & Pontius Pilatus, cum gẽtibus
& populis Israël. Et in Actis cap. 10. in hunc modum D. Pe-
trus auditores alloquitur: Vos scitis quòd factum est verbũ
per vniuersam Iudæam, incipiẽs enim à Galilęa post baptis-
mũ quod prædicauit Ioannes Iesum à Nazareth, quomodo
vnxit eum Deus Spiritu sancto & virtute. Aspicis itáque ser-
uatorem nostrum vnctum à Deo, non oleo humano sed di-
uino nimirum Spiritu sancto, & virtute, quod Dauid oleum
lætitiæ appellauit. Christus enim idem est quod vnctus. Grę
cè dicitur χριστὸς à verbo χρίω, quod est vngo, & Hebraicè
maxacha à verbo maxach quod significat vngere. Vnde tria
hæc nomina, Christus, Messias, vnctus idem significãt: & in
psalmo, vbi nostra versio habet: Aduersus Christum eius, est Psal. 2.
in Hebraico aduersus Messiam eius, Et perpende. Post vn
ctionem Spiritus sancti sequitur annuntiatio. Ait enim, Ad
annuntiandum mansuetis misit me. Prius enim concionator
debet

debet gratia vngi, quàm munus accipiat concionandi.

Ad annuntiandum mansuetis misit me.] Fuit Christus missus non cum externa, & mundi pompa, & gloria, sed in humilitate & mansuetudine, vt humilibus & mitibus viam veritatis ostenderet, & euangelium annuntiaret.

Vt mederer contritis corde.] Aspicis hîc Christum esse medicum nostrum. Ad hoc enim venit, vt suis vulneribus nostra vulnera curaret. Si medicus aliquis tuæ ægritudini gratis mederetur, coleres memoriam tanti beneficij beneuolentia perpetua. Cùm igitur Christus medicus noster nos non totum gratis curauerit, sed etiam pro salute nostra suum sanguinem & vitam profuderit, quæ erit memoria, quæ vis ingenij, quæ magnitudo religionis, quæ posit tam admirabili beneficio respondere? Ipse Christus fatetur apud Marcum se esse medicũ. Cùm enim scribæ & pharisæi de illo detraherent, quòd cum publicanis manducaret, respondit: Non necesse habent sani medico, sed qui malè habent: non enim veni vocare iustos, sed peccatores: Et Ecclesiasticus ait à Deo esse medelam omnem. Si Christus venit vt mederetur nobis, ergo ægroti eramus. Nos sumus ille saucius & spoliatus, qui descenderat de Ierusalem in Iericho, quem Samaritanus ille cœlestis medicus curauit. Transierat Sacerdos & Leuita, sed videntes eum, præterierunt. Venit lex Moysaica, & præteriit, quoniã non iustificabat. Ita enim in epistola ad Romanos ait Apostolus: Quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, Deus filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne, vt iustificatio legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus. Et in epistola ad Galatas, Quoniam, inquit, in lege nemo iustificatur apud Deum, manifestum est, quia iustus ex fide viuit, lex autem non ex fide, sed qui fecerit ea, viuet in illis. Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum, &c. Et paulò pòst, Si enim, inquit, data esset lex, quæ posset viuificare, verè ex lege esset iustitia, sed conclusit scriptura omnia sub peccato, vt promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus. Et in eadem epistola cap. 2. Si enim, inquit, per legem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est: Et paulò antè, Scientes autem, inquit, quod nõ iustificatur homo ex operibus legis nisi per fidem Iesu Christi. Et Diuus Ioannes ait legem per Moysem datam esse, gratiam autẽ & veritatẽ per Iesum Christũ factã. Fuerunt quidẽ in lege veteri multi viri iusti & gratia inducti, sed nõ per legẽ,

Mar. 2.

Eccl. 38.

Luc. 10.

Rom. 8.

Galat. 3.

Galat. 2.

Ioan. 1.

sed

sed per fidem, &, vt fuit in concilio Florentino assertum, antiquæ legis sacramenta non causabant gratiam, sed eam solum per passionem Christi dandam esse figurabant. Et præterea qui tunc in gratia decedebant, non cœlum penetrabant, sed in infernis vsque ad Christi mortem reseruabãtur. Vt enim Moyses non potuit intromittere filios Israëlis in terram promissionis, sed necessarium fuit venire Iosue, qui eos ad illam perduceret, sic lex vetus non potuit iustificare, & suos in cœlestem patriã adducere, sed venit Iosue ille cœlestis, qui nos ad vitam æternam perduceret, suóque sanguine cœlum aperiret. Hic est Samaritanus ille, qui nos amplissimis Dei beneficiis ob scelera nostra spoliatos, ex ampla Hierosolyma & altissimo dignitatis gradu præcipitatos, grauissimisque vulneribus percussos curauit, & in diuersorio vniuersalis ecclesiæ constituit, vt inde ad immortalem beatitudinem tandem perduceret. Samaritanus enim idem est quod custos, de quo dicitur in psalmo: Nisi Dominus custodierit ciuitatem, frustra vigilat qui custodit eam. Hic est qui homines curauit, qui ait hoc in loco: Ad annuntiãdum mansuetis misit me, vt mederer contritis corde. Perpende: Non dicit omnibus mederi, sed contritis corde, quandiu enim cor est durum, & in sceleribus obstinatum, nullam habet salutem, ideò oportet vt corda nostra lachrymis molliamus, nósque ad gratiam Dei præparemus, ipse enim, vt dicitur in psalmo, Sanat contritos corde, & alligat cõtritiones eorũ. Et vt dicitur alio in psal. Cor contritum & humiliatum non despicit.

Deut.34.
Iosue 4.
Figura.
Psal.126.
Psal.146.
Psal.50.

Et prædicarem captiuis indulgentiã.] Aspicis hic peccatores captiuos appellari. Qua de re alias nonnulla diximus.

Et clausis apertionem.] Hoc est cæcis visum. Quod de vtraque cæcitate & mentis & corporis intelligitur. Vel clausis, hoc est, in dæmonis carcerem coniectis, libertatem. Solent enim custodes portas aperire illis, qui liberè de carcere egrediuntur. Vel loquitur de iis, qui ceremoniis Mosaicis detinebantur, quos Christus vocauit ad libertatem euangelicam, non illam quam hæretici nostri temporis amplectuntur, qui dissolutionem & vitæ deprauationem libertatẽ vocant. Sed eam, quam Romana & vniuersalis ecclesia docet, quæ est, vt ait Apostolus columna & firmamentum veritatis. Lege caput. 42. & videbis missum fuisse Christum vt oculos cæcorũ aperiret. Ita enim eum Deus pater alloquitur. Dedi te in fœdus populi, in lucem gentium, vt aperires oculos cæcorum, & educeres de conclusione vinctum de domo carceris. Vbi aspicis

1.Tim.3.

aspicis flagitiosos cæcos esse mentisque lumine priuatos.

Vt prædicarem annum placabilem Domino.] Id est, tempus
2. Cor. 6. gratiæ, de quo ait Paulus: Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Fortasse annum placabilē appellat, quia Deum patrem placauit, nósque morte sua cum eo nos reconcilauit, seque pro nobis hostiam placationis constituit.

Diem vltionis] Hoc est, diem extremi iudicij. Vel tempus euersionis Hierosolymę per Titum.

Vt consolarer omnes lugentes.] Munus est Christi lugentes consolari. Ipse enim ait: Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur. Pro lachrymis debitè emissis tribuit Deus & hìc
Matt. 5. internam consolationem, & in cœlo æternam beatitudinē: sunt enim lachrymæ semen gloriæ. Id intelligens Dauid dicebat in psalmo: Qui seminant in lachrymis, in exultatione
Psal. 125. metent. Loquor de lachrymis pœnitentiæ, & de illis, quæ ob pias iustasque causas funduntur. Ideò sequitur: Vt ponerem fortitudinē lugētibus Sion. Nō promittit Deus cōsolaturum lugētes Babylonē, sed Sion. Nō illi sunt gratę lachrymę fusę ob mundi voluptates amissas, sed eæ, quę ob amissionē Sionis emittūtur. Plorabāt filij Israëlis, nec poterāt cōtinere lachrymas ob Hierosolymæ suæ recordationē, sedētes captiui
Psal. 136. iuxta flumina Babylonis, & dicētes: Illic sedimꝰ & fleuimus, dū recordaremur tui Sion. Nos ob cœlestis Sionis desiderio in hoc exilio oculos nostros fontes viuarū aquarū faciamus. Lugere Sion est ecclesię afflictiones deplorare, vel peccata in Sione admissa, vel præ desiderio cœlestis Sionis lachrymas profundere. Huiusmodi lugētes Deus mirabiliter cōsolatur.
Ezech. 9. Narrat Ezechiel dixisse Deū cuidam viro: Transi per mediā ciuitatē in medio Ierusalē, & signa Tau super frontes virorū gementiū & dolētium super cunctis abominationibus, quæ fiunt in medio eius. Et statim iussit illi, vt his seruatis cæteros interficeret. Eos seruat Deus illisq; vitam tribuit immortalem, qui mundi scelera deplorant, & finem rerum intuentur, atq; nouissima contemplantur. Litera enim Tau, quæ in Hebraico Alphabeto vltima litera est, finem rerum significat, quam debemus semper in memoria tenere, & ea veluti in fronte signari. Quemadmodū ω mega apud Græcos quòd in fine sit alphabeti finem significat, sic Tau apud Hebræos. Multi plorant mundi flagitia, sed nolunt à mundo ipso discedere, nec finem animo intueri. At necesse est mundi peccata lugere, & ipsum mundum relinquere. Mortuus est Iacob
Gen. 46. in Aegypto sed noluit ibi sepeliri, sed in terra promissionis:

& por-

& portantes eum mortuum filij sui egressi ab Aegypto venerunt ad aream Atad, quæ sita est trans Iordanem, vbi celebrantes exequias planctu magno, atque vehementi, impleuerunt septem dies, & vocatum est nomen loci illius: planctus Aegypti. Fortasse sciebat Iacob multos esse cum Christo Hierosolymæ resurrecturos, ideò voluit illuc asportari, vt eius corpus cum Christo resurgeret. Ait enim Matthæus multa corpora sanctorum resurrexisse. Sed ad hu ius historiæ spiritualem sensum veniamus. Per mortem in Aegypto peccatũ significatur. Malum est mori in Aegypto, sed sepeliri ibi, est maximè execrabile. Mortuo Iacob in Aegypto exierunt filij eius ab Aegypto, vbi septem dies plorauerant. Ploremus mortem Aegypti, ploremus mundi impietates, & tetra facinora, ploremus peccata mundi, sed extra mundum. Relinquamus Aegyptum, & pro Aegypti sceleribus vim lachrymarum fundamus. Non vno die tantùm, sed septem diebus, hoc est, toto tempore vitæ nostræ ita lugeamus, vt dicatur vita nostra plãctus Aegypti. Quid significabat mare illud æneum in templo Salomonis, & luteres aquarum, nisi lachrymarum abundantiam, quibus deberemus animas nostras lauare? Est enim hoc admirabile in lachrymis, quòd foris exeuntes intus lauant, & deorsum cadentes ascẽdunt sursum, & cùm sint aquæ, de medio ignis egrediuntur, & ignis illis ardentius inflammatur. Nónne cor Magdalenę erat Aetna mons altissimus, diuini amoris incendio inflammatus? Erat quidem. Et tamen in medio illius ardentissimæ flammæ erat quidam Nilus lachrymarum. Ex amore fluebãt ardentes lachrymæ, & lachrymæ augebant sanctum amorem. Si odoriferas aquas magnificimus ex rosis, aliisque floribus distillatas, quia externum odorẽ, & paruã fragrantiam emittunt, quanti æstimandæ sunt lachrymæ, quæ animas intus abluunt? Eos qui tales lachrymas fundunt, consolatur Christus, vt ipse hoc in loco apud nostrum Esaiam testatur.

Genes 5. *Figura.* *Matt. 27.* *Figura.* *3. Reg. 7.* *Similitudo.*

Et vocabuntur in ea fortes iustitiæ plantatio Domini ad glorificandum.] Id est. Et qui in Ecclesia fuerint fortes in iustitia & constantes, appellabuntur plantatio Domini, hoc est, arbores plantatæ à Deo, ad ipsum Deum glorificandum.

Et ædificabunt deserta à seculo & ruinas antiquas erigent.] Hoc est, Apostoli & viri Apostolici instituent ad fidem gentes incultas, & à religione desertas. Et eos, qui iam à multis annis defecerant, restaurabunt.

Et stabunt alieni, & pascent pecora vestra.] Multi venient ad Ec

ad Ecclesiam, qui cùm anteà essent alieni à fide, tamen recepto Euangelio non in peccatis iacebunt, sed stabunt erecti, & erunt præsules & concionatores, non seipsos pascentes, sed gregem & populum. Non dicit: pascent seipsos, sed pecora, Nec dicit: Occident pecora, sed pascent: Ita dicebat Christus
Ioan. 21. Diuo Petro: Pasce oues meas, pasce agnos meos. Et terillũ interrogauit, vtrum eũ amaret, non quòd ipse Christus hoc ignoraret, sed vt nobis ostenderet quantam curam & cogitationem in eligendo prę sule figere deberemus, nec esse aptum ad pascendas oues, nisi qui Deum amet, aliis & in amore præcellat. Ideò Christus dixit. Simeon Ioannis diligis me plus his? Oportet esse præsulẽ charitate præstantem, alioquin nõ
Ezec. 34. oues, sed seipsum curabit. At Deus per Ezechielem, Væ, inquit, Pastoribus Israël, qui pascebant semetipsos. Nónne greges à Pastoribus pascuntur? Legant Pastores caput illud, vbi multa inuenient pulcherrima, & notatu dignissima.

Agricolæ & vinitores vestri erunt.] Hoc est, colent duram cordium terram ad vberrimos fructus ferendos, & vineam, hoc est, Ecclesiam Christi sanguine rigatam custodient.

Vos autem sacerdotes Domini vocabimini.] Alloquitur Apostolos & sacerdotes Christianos, qui non sacerdotes Aegypti neque idolorum, sed Dei sacerdotes vocantur. At Lutherus asserit omnes Christianos esse sacerdotes, & æqualiter posse absoluere & consecrare, deceptus verbis illis D. Petri
1. Petr. 2. peruersè intellectis: Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gẽs sancta. Quid ais Luthere? vbi dicit hic Apostolus omnes Christianos esse sacerdotes? Aliud est appellare Christianos esse sacerdotium regale, aliud dicere, omnes vos Christiani estis sacerdotes. Etsi diceret: Vos estis sacerdotes, non tamen inferretur omnes sacerdotes esse: non enim dicit: vos omnes vniuersaliter, sed vos indefinitè. Nam iuxta Aristotelis doctrinã indefinita enuntiatio in contingentibus non vniuersali sed particulari æquipollet. Præterea non ait Apostolus: estis sacerdotes, sed sacerdotium regale. Cùm enim Christus sit rex & sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech, æquum est, vt qui illi vniuntur, regale sacerdotium appellentur. Sed hinc non infertur omnes Christianos
1. Petr. vlt. esse sacerdotes. Imò ipse Petrus Apostolorum princeps, quẽ pro te citas, in eadem epistola capite vltimo separat sacerdotes à laicis, non aliter quàm pastores à grege. Ait enim illis: Pascite qui est in vobis gregem Dei. Nónne vides ipsam D. Petri epistolam, quam pro te affers, tuâ hæresim damnare?

Quæ

Quæ maior posset esse confusio, quàm omnes iã pueros quã senes esse sacerdotes? Sed ais non omnes posse vti munere sacerdotali, nisi ex cõsensu plebis, quanquã omnes ex æquo sint veri sacerdotes. Quæro abs te, quæ plebs Diuum Paulum sacerdotem constituit? nónne ipse ita ad Galatas scribit: Paulus Apostolus nõ ab hominibus, neq; per hominem, sed per Iesum Christum, & Deum Patrem, qui suscitauit eum à mortuis? Imò ipse Paulus Titum & Timotheum constituit sacerdotes, vt ex epistolis ad eos scriptis apertissimè colligitur. Et Tito, Huius rei, inquit, gratia reliqui te Cretæ, vt ea, quæ desunt corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros, sicut & ego disposui tibi. Multi erant in ciuitatibus illis Christianis, sed ex illis Titus eos presbyteros constituebat, qui illi apti tanto muneri videbantur. Vbi vides non omnes Christianos esse sacerdotes, nec omnes sacerdotes à plebe constitui, & falsam esse vtranque tuam opinionem, & hæresim detestabilẽ. Sunt aduersus te omnes catholici doctores tam antiqui quàm recentiores, tam Græci quàm Latini, pugnant contra te vniuersalia concilia, & ecclesiæ consuetudo ab ipsis Apostolis vsque ad nostra tempora firmiter conseruata. Sed quoniam omnia hæc irrides & pro nihilo putas, cur te non pudet tam aperta sacrarum literarum testimonia contemnere? Tu qui intellectu diuinæ scripturæ gloriaris, eumq; tibi soli sumis & arrogas, quomodo tam euidentes locos non vides? Dicis omnes esse æqualiter sacerdotes, sed eos munere sacerdotali vti, qui à plebe vocantur. At Diuus Paulus, inquit, in epistola ad Hebræos: Nec quisquam sumat sibi honorem, sed qui vocatur à Deo tanquam Aaron. Vbi legisti Luthere Aaronem fuisse à plebe sacerdotem constitutum? Nónne asserunt diuinæ literæ in veteri testamento Deum illi sacerdotiũ tribuisse, & Diuus Paulus asseueranter affirmat eum fuisse à Deo vocatum? Si hanc dignitatem habebant sacerdotes Synagogæ, quantò magis ecclesiæ, pro qua Christus sanguinẽ suum profudit, quo eam mirabiliter rigauit? Quare non poteris colligere ex hoc loco Esaiæ omnes Christianos esse æqualiter sacerdotes. Solùm enim diuinus noster vates Apostolos, & nouæ legis sacerdotes alloquitur, quos Domini sacerdotes appellat, vt eos à dæmoniorum sacerdotibus diuidat: Nam paulò antè eodem capite ipsos sacerdotes diuidit ac separat à plebe dicens: Et pascent pecora vestra. Vbi vides sacerdotes esse pastores, plebem verò & subditos, oues appellari.

Galat.1.

Tit.1.

Heb.5.

Exod.28.
Num.17.
Heb.1.

Forti-

Fortitudinem gentium comedetis.] Hoc est, potiemini opibus, quas gentes ad ecclesiam afferēt. Refert Diuus Lucas in Actis eos, qui ad fidem conuertebantur, opes suas afferre, & ad pedes Apostolorum proiicere. Vel per fortitudinem gentium intelligitur Christianorum fides, martyrium, & cōstātia. Et quoniam epulæ sacerdotum sunt Christianorum virtutes, quibus tanquam dapibus delectantur, ideò ait: Fortitudinem gentiū comeditis, quasi diceret: Fortitudine eorū, qui ad Christū fuerint conuersi, oblectabimini. Vt enim agri colæ lætantur videntes terræ, quam coluerunt, herbescentē viriditatem, eamq; fruges vberrimas largiri, vites lætificis pampinis pubescere, ramósque baccarum ac fructuum copia incuruari, sic & multò amplius oblectantur præsules & cōcionatores, intuentes populum ab illis instructum, admirabiles virtutum fructus producere. Contrà verò vt insignis pictor videns imaginem quam pulchram depinxit, in qua voluit suum ingenium & artificium exprimere, maculatam & deformatam, summo dolore premitur, nec potest tantum mœrorem æquo animo tolerare, sic præsules, & pij sacerdotes, & concionatores videntes corruptos & sceleribus contaminatos eos, quos solicitè variisque doctrinarum coloribus instruxerunt, incredibili mœrore cruciantur. Versio tamen Pagnini fauet priori expositioni: Ita enim habet: Opes gentium comedetis.

Act. 4.

Similitudo

Altera similitudo.

Et in gloria eorum superbietis.] Capitur superbire pro exaltare, & gaudio efferri. Quasi dicat: Vos præsules gloria fidelium delectabimini. Vnde Paulus Apostolus Philippenses alloquens, Itáque inquit, fratres mei charissimi & desideratissimi, gaudium meum, & corona mea.

Philip. 4.

Pro confusione vestra duplici & rubore laudabunt partem eorum, propter hoc in terra sua duplicia possidebunt, lætitia sempiterna erit eis. Quia ego Dominus diligens iudicium, & odio habens rapinam in holocaustum, & dabo opus eorum in veritate, & fœdus perpetuum feriam eis. Et scietur in gentibus semen eorum, & germen eorum in medio populorum: omnes qui viderint eos cognoscent illos, quia isti sunt semen, cui benedixit Dominus. Gaudens gaudebo in Domino, & exultabit anima mea in Deo meo, quia induit me vestimentis salutis, & indumento iustitiæ circundedit me, quasi sponsum decoratum corona, & quasi sponsam ornatam monilibus suis. Sicut enim terra profert germen suum, & sicut hortus semen suum germinat, sic Dominus Deus germinabit iustitiam & laudem coram vniuersis gentibus.

Pro

Pro confusione vestra duplici & rubore.] Hæc duplex confusio & molestia est afflictio qua duo populi infideles nempe gentilium & Iudæorum Apostolos cæteróque viros sanctos vexabant. Vel ideo appellatur duplex, quia & verbis & factis viri sancti affligebantur. Sed quò magis, qui se ad fidem conuertebant, premebantur, eò magis gaudebant, & partem atque sortem suam laudabant. Ideò ait: Pro confusione vestra duplici & rubore laudabunt partem eorũ, seu vt ex Hebraico potest verti, partem suam. Poteris per partem suam deum intelligere, iuxta id, quod dicitur in Psalmo: Pars mea Dominus. Quasi dicat: in omni afflictione Deo gratias agent. Ego existimo hanc particulam, duplici, accipi hoc in loco pro multiplici, quemadmodum mos est scripturæ finitum pro indefinito accipere. Et eodem modo in sequenti versu: Propter hoc in terra sua duplicia possidebũt. Est igitur sensus: Pro multis ac variis calamitatibus æquo & alacri animo toleratis, magna gaudia in cœlesti patria cõsequentur. *Psal.71.*

Et odio habens rapinam in holocaustum.] Id est, execrans sacrificia ex rebus raptis. Plus diligit Deus iustorum paupertatem, quàm diuitum ex rebus malè acquisitis munera. Dicitur enim in Prouerbiis: Honora Dominum de tua substantia. Et Tobias. Ex substantia inquit, tua fac eleemosynam. Et apud Matthæum ait Christus Deus noster: Si ergo offers munus tuum ad altare, &c. Semper pronomẽ tuum apponitur. Id autem quod est rapina comparatum, non est tuum, sed alienum. *Prou.3.* *Tob.4.* *Matt.5.*

Et dabo opus eorum in veritate.] Id est, Et retribuam eis iuxta opus eorum absque vllo dubio.

Et scietur in gentibus semen eorum.] Hoc est. Cognoscetur inter gentes semen Apostolorum. Quasi dicat, fideles, quos Apostoli verbo & exemplo genuerint, erunt inter omnes homines cogniti. D. Paulus Corinthiis scribens, Per Euãgeliũ, inquit, ego vos genui. Et in psalmo ait Christus: Semen meũ seruiet ipsi. Hoc est, fideles mei seruient Domino. Si Christus eiusque Apostoli eos genuerunt, quos conuerterunt ad fidem, & à vitiis separarunt, ergo anteà non erant, dum sceleribus implicabãtur. Ex quo colliges, impiorum vitam esse potius mortem dicendam, quàm vitam. Aspicis præterea docere esse gignere, & doctores patres posse appellari. *1.Cor.4.* *Psal.21.*

Gaudens gaudebo in Domino.] Verba sunt ecclesiæ, quam Propheta facit loquentem, gaudium suum proferentem, & beneficia à Christo accepta prædicantem. Animaduerte. Nõ

dicit. Gaudebo in mundo, sed in Domino. Ita Dauid. Redde
Psal.50. mihi, inquit, lętitiam salutaris tui. Et Apostolus Philippensi
bus, Gaudete, inquit, in Domino semper. Poteris hoc referre
ad ipsum Esaiam, vt ipse sit, qui has voces emittat.

Quia induit me vestimentis salutis.] Hoc est, iustitia & cha-
ritate, id quod sequitur: Et indumento iustitiæ circundedit
me, est idem sed aliis verbis.

Quasi sponsum decoratum corona, & quasi sponsam ornatam
monilibus suis] Hoc est, ita me Christus virtutum ornamen-
tis induit, acsi ego essem sponsus in die nuptiarum splēdidis
vestibus coopertus, & corona decoratus, & sponsa pulcherri
mis ornamentis induta.

Sicut enim terra profert germen suum.] Prædicta eccleśię ex-
ultatione cōcludit prophęta dicens, magnam fore iustitiam
& laudem, non solùm coram Iudæis, sed etiam corā cunctis
gentibus.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LXI.

Ad annuntiandū mānsuetis misit me.] In Hebraico est in hunc
modū, leuasser anauim xelachani. Dictio anau significat mi-
tem, mansuetū, benignū, humilē. Vnde id, quod habetur Nu
Num.12. merorū ca. 12. Erat enim Moyses vir mitissimus super omnes
homines, interpretatur R. Salomō humilis & tolerans super
omnes homines Hac ratione adducti Septuaginta verterūt:
Euangelizare pauperibus misit me. Solēt enim humiles pau
Matt.5. peres appellari. Vnde id quod ait Christus: Beati pauperes
spiritu, graues Authores nō de inopia, sed de humilitate ex-
Luc.4. planant D. Lucas hāc authoritatem ex versione Septuagin-
ta capite quarto sui Euāgelij citauit. Poteris etiam pauperes
accipere in sua propria significatione pro egentibus & inopi
bus. Vbi vides apud Christum diuites & potentes non præ-
ferri pauperibus & humilibus. Homines sępe volunt potius
diuitibus quàm pauperibus Euangelium prædicare: at Chri
stus pauperes elegit, venit enim mundi vanitatem euersum.
Regnū mūdi incipit à magnatibus & potētibus, regnū verō
Christi à pauperibus Reges & Principes mundi respiciūt di
uites, Christus autē intuetur pauperes. De illo enim dicitur
Psal. 10. in psalmo 10 Oculi eius in pauperē respiciunt. Imò apud re-
gem Herodem ab eo miraculum factum videre desiderātem
siluit, nec verba nec miracula faciens, contrà verò apud pau-

peres

peres & loquebatur, & miracula faciebat. Vt enim prudens mercator non vult ociosis & vanè curiosis merces suas ostendere, sed iis, quos intelligit esse illas empturos, sic Christus apud eos concionabatur, & euidentia atque mirabilia signa efficiebat, quos videbat esse ex his vtilitatem accepturos. Et volens apud Matthæum discipulis Ioannis interrogantibus. Es tu qui venturus es, an alium expectamus? ostendere se esse Christum in lege promissum, respondit rerum gestarum testimonio. Factis enim coram illis magnis miraculis, Dicite, inquit, Ioanni quę vidistis: Cæci vident, Claudi ambulant, Læprosi mundantur, Surdi audiunt, Mortui resurgunt, Pauperes Euangelizantur. Hoc est, Euangelium illis prædicatum recipiunt. Quasi diceret, Ego sum ille, quem Prophetæ vaticinati sunt esse hęc opera facturum. Inter quę miracula, vt vides, citat id quod hic ait: Euãgelizare pauperibus misit me. Sciebat enim venturum esse tempus, vt pro miraculo haberetur Euangeliũ pauperibus gratis annũtiare.

Simile.

Matt. 11.

Vt mederer contritis corde.] In Hebraico est lachauox lenix: bere leu. Verbum chauax significat propriè alligare, vt apud Esaiã cap. 30. In die qua alligauerit Dominus vulnus populi sui. Ideò Pagninus vertit: Vt alligarem contritos corde. Metaphora sumpta à chirurgis vulnera fasciolis ligãtibus. Vnde noster interpres rectè vertit: Vt mederer, D. Lucas habet, Sanare contritos corde. Quod est idem. Potest verti: Vt curarẽ confractos animo. Hoc est, animum vulneribus confossum & saucium habentes. Pro quo Theodotio vertit Ad alliganda vulnera peccatorum. Sunt enim peccatorũ vulnera letalia, mortemq; ipsam nõ multò posteà, sed statim gignentia, iuxta id quod ait D. Iacobus Apostolus. Peccatum, cùm consummatum fuerit, generat mortem.

Supr. 30.

Iacob. 2.

Et clausis apertionem.] In Hebraico est Velaasurim pekach koach. Nomen asur vinctum significat, vt Genesis 39. Tradidit Ioseph in carcerem, vbi vincti regis custodiebantur. Verbum Pakach significat velamen remouere & aperire, vt Genesis 3. Aperientur oculi vestri. Vnde nomen pekach apertionem & visum significat. Quapropter verterũt Septuaginta: Et cæcis vt videant. Quos secutus D. Lucas transtulit: Et cæcis visum. Potest verti: Et vinctis apertionem carceris. Ita enim transtulit Pagninus. Nam dictio Koach carcerem significat iuxta sententiam R. Ioseph. Nonnulli tamen existimãt has duas dictiones pekach Koach esse vnam geminatam, & significare visum, & apertionem.

Gen. 39.

Gen. 3.

Luc. 4.

Vt ponerem fortitudinem lugentibus Sion, & darem eis coronam pro cinere.] Versio cui Diuus Hieronymus adiecit commentaria, non habet fortitudinem, nec est hęc dictio in trãslatione Septuaginta, nec Pagnini, nec in textu Hebraico. Quare potest ita verti: Vt ponerem lugentibus Sion, & darem illis gloriam pro cinere. Quasi diceret: Vt ponerem ac darem pię ac debitè plorantibus gaudium pro lachrymis. Vel sic, vt lugentibus ante oculos ponerem cœlestem Sionem, vt intelligerent, esse pro sanctis lachrymis æternam illam gloriam consecuturos.

Et vocabuntur in ea fortes iustitiæ.] Pro fortibus iustitiæ, est in Hebraico eleha tsedek. Si prima dictio venit ab el, dicendum est fortes, nam ael fortem significat & Deũ. Et hanc rationem secutus est noster interpres. Si autem est elaha dicẽ dũ est, arbores, elaha enim arborem significat, quã Latinus interpres Iosuæ vltimo quercum interpretatur. Ideò Pagninus vertit. Et vocabuntur arbores iustitiæ. Apostoli enim, cæteriq; viri maximarum virtutum fructibus cumulati arbores fuerunt: & palmæ fructiferæ semper virentes in ecclesia, veluti in terreno paradiso plantatæ. Eam ob causam cecinit Dauid: Iustus vt palma florebit. Et hæc fortasse est arbor, cui in primo psalmo iustus cõparatur. Ait enim: Et erit tãquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, & folium eius non defluet. Palma enim varios fructus & mirificos producit, & nunquam foliis nudatur. Et inter alias qualitates ponderi resistit, & aduersus illud insurgit, in quo inuicti animi fortitudo eorum, qui palmæ comparãtur, clarissimè demonstratur.

Iosue vlt.

Psal. 91.

Psal. 1.

In gloria eorum superbietis.] Potest verti ex Hebraico: Eorum gloria oblectabimini: vel, vt Pagninus reddidit Latinè: In gloria eorum exaltabimini. Aquila transtulit, ἐν δόξῃ αὐτῶν πορφύρα ἐνδύσεσθε. Hoc est. In gloria eorum purpura vestiemini. Quasi dicat: Nulla inuidia ob eorum fœlicitatem cruciabimini, sed etiam preciosis vestibus & ornamentis gaudium, quo ob eorum gloriam perfundemini, ostendetis.

Argumentum capitis LXII.

Promittit Diuinus vates fore vt nunquam taceat, & à cõcionibus desistat. Vaticinatur de primo Christi in mundum aduentu & de Ecclesiæ prosperitate.

CA-

CAPVT LXII.

Propter Sion non tacebo, & propter Ierusalem non quiescam, donec egrediatur vt splendor iustus eius, & saluator eius vt lampas accendatur. Et videbunt gentes iustum tuum, & cuncti Reges inclytũ tuum, & vocabitur tibi nomen tuum, quod os Domini nominauit. Et eris corona gloriæ in manu Domini, & diadema regni in manu Dei tui. Non vocaberis vltrà derelicta, & terra tua non vocabitur amplius desolata, sed vocaberis voluntas mea in ea, & terra tua inhabitata, quia complacuit Domino in te, & habitabunt in te filii tui. Et gaudebit sponsus super sponsam, & gaudebit super te Deus tuus. Super muros tuos Ierusalem constitui custodes: tota die & tota nocte in perpetuum non tacebunt. Qui reminiscimini Domini ne taceatis, & ne detis silentium ei, donec stabiliat & donec ponat Ierusalem laudem in terra.

EXPLANATIO.

Propter Sion non tacebo.] Cùm Esaias Christi aduentũ prædiceret, & omnes ad virtutẽ veramq; Dei religionem amplectandã hortaretur, ab impiis contẽnebatur, sed tamen à concionibus suis non desistebat. Non enim erant apud eum tanti momenti sceleratorum hominum iniuriæ, vt eius animũ frangerent & debilitarent. Nam viri iusti & constantia muniti nullis rerum aduersarũ fulminibus terrentur, nullis impiorum hominũ oppugnationibus perturbantur, nullis minarum fluctibus obruuntur. Quin potius quò acerbius oppugnari se sentiunt, eò liberius & rectiore animo clamant, quando opus est, & ratio præscribit, nolentes veritatem necessariò dicendam silentio præterire. Scribis & Principibus sacerdotum præcipientibus Petro & Ioanni Apostolis, ne Christum annuntiarẽt, respondérunt ipsi. Nõ possumus quę vidimus & audiuimus non loqui. Ita tradit Lucas in Actis Apostolorum capite 4. Et sequenti capite tradit eos iterum respondisse. Obedire oportet Deo magis quàm hominibus, & nec contumeliis nec flagellis cæsos voluisse à prædicatione desistere. Et D. Paulus in epistola 1. ad Corinthios. Væ enim, inquit, mihi est, si non euangelizauero. Et Esaias. Vę inquit mihi, quia tacui. Eam ob causam nũc ait se propter Sionem, hoc est, propter pios clamaturum esse, nec ab incœpto cessaturum. Vel Propter Sionem, hoc est, quia ita opus est ciuitati Hierosolymæ.

Act. 4. *Act. 5.* *1. Cor. 9.* *Supr. 6.*

Donec egrediatur vt ſplendor iuſtus eius.] Hoc eſt, donec veniat Chriſtus. Acſi diceret: Si vſque ad Chriſtum viuerem, ſemper eius aduentum prædicarem, & homines ad virtutem exhortarer. Chriſtum appellat iuſtum Sionis, hoc eſt, à quo omnis Sionis iuſtitia dimanat. Et Ieremias. Hoc eſt, inquit, nomen quod vocabunt eum. Dominus iuſtus noſter. Et Stephanus in Actis. Occiderunt, inquit, eos, qui prænuntiabant de aduentu iuſti. Vbi per iuſtum Chriſtus intelligitur.

Iere. 23. & 33. Act. 7.

Et ſaluator eius vt lampas accendatur.] Quem iuſtum vocauit, nunc ſaluatorem appellat. Ieſus enim idem eſt quod ſaluator.

Et videbunt omnes Gentes iuſtum tuum.] Non ſolùm tu Hieroſolyma, ſed omnes etiam Gentes Chriſtum videbunt, licet nõ oculis, tamen fide. Videmus nunc ait Apoſtolus per ſpeculũ in ænigmate, tũc autẽ facie ad faciem. Et Dauid, Viderunt, inquit, omnes termini terræ ſalutare Dei noſtri. Perſpicuum eſt Galatas Chriſtum corporeis oculis non vidiſſe, nihilominus tamen ad eos ita D. Paulus ſcribit: Quis vos faſcinauit non obedire veritati, ante quorũ oculos Chriſtus proſcriptus eſt, & in vobis crucifixus?

1. Cor. 15. Pſal. 67. Gal. 3.

Et vocabitur tibi nomen nouum, quod os Domini nominauit.] Hoc eſt, appellaberis Eccleſia ſuper Petra fundata, ita enim te Chriſtus appellabit. D. Matthæus inquit dixiſſe Chriſtum Petro: Tu es Petrus, & ſuper hanc petram ædificabo Eccleſiam meam.

Matt 16.

Et eris corona gloriæ in manu Domini.] Si corona ſolet eſſe in capite, nõ autem in manu, quomodo inquit Propheta Eccleſiam eſſe coronam glorię in manu domini? Ego exiſtimo eum voluiſſe oſtendere nunquam defecturam eſſe fidem Eccleſiæ, quoniã eam Deus manu ſua tenet apprehenſam. Quî fieri poteſt, vt diabolus ſpoliet fide eccleſiã, quã Deus habet ſua manu cuſtoditam? Ideò portæ inferi aduerſus eam nunquam prævalebunt, vt ipſa veritas aſſeruit apud Matthæum, & apud Lucam, Ego, inquit, oraui pro te, vt nõ deficiat fides tua. Capitur autem corona hoc in loco pro regno, quemaddum & diadema regni. Acſi diceret: Eris ô eccleſia regnũ glorioſum, non æternũ ſub rege aliquo humano, qui tui in æternum dominetur, ſed eris regnũ in manu Domini ab ipſo nũquam derelictum. Vel ſic: Eris gloriosa & inclyta, & à Deo dilecta. Vel, eris corona gloriæ in manu Domini, hoc eſt, Propter te glorificabitur Dominus. Hac exornatione oratio nis vtitur D. Paulus in epiſt. ad Philip. ita dicens. Itaq; fratres mei

Matt. 17. Luc. 22.

Philip. 4.

mei charissimi et desideratissimi gaudiũ meũ & corona mea, & Salomon in Prou. Mulier diligens corona est viro suo. Prou. 12.

Sed vocaberis voluntas mea in ea.] Solet aliquando scriptura nomina rebus ex euẽtu imponere, quemadmodum supra fuit Christus vocatus, Accelera, spolia detrahe, festina prædari à celeritate, qua dæmonem spoliauit, & genus humanũ ab eius faucibus eripuit. Supr. 8.

Habitabit enim iuuenis cum virgine.] Hoc est, tanta erit pudicitia inter sanctos Christi fideles, vt virgines puellę etiam inter iuuenes habitent securæ & intactæ.

Et habitabunt in te filii tui.] Nullus ecclesię filius extra eam est: at infideles sunt ab ea alienati. Hæretici non appellantur ecclesiæ filij, sed synagogæ diaboli.

Et gaudebit sponsus super sponsam.] Quis sit hic sponsus & hæc spõsa explicat statim dicens: Et gaudebit super te Deus tuus. Vbi vides Ecclesiam esse Dei sponsam. Hæc est ea, quã Salomon in Canticis facit cum sponso suo Christo loquentem, de qua ait Apostolus: Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit ecclesiam. Cant. 1. Ephes. 5.

Super muros tuos Ierusalem constitui custodes.] Hoc est, Apostolos, præsules & doctores, quorum interest vigilare, speculari, custodire & docere. Ita D. Paulus Timotheo dicebat: Tu verò vigila, in omnibus labora, opus fac Euangelistæ, ministerium tuum imple, &c. 2. Tim. 4.

Qui reminiscemini Domini ne taceatis.] Sensus est: Vos qui Dei recordamini, orate Dominum pro ecclesiæ laude & pace, nec à precibus vnquam desistatis, quandiu eam afflictam videritis.

Iurauit Dominus in dextera sua, & in brachio fortitudinis suæ. Si dedero triticum vltra cibum inimicis tuis, & si biberint filii alieni vinum tuum in quo laborasti. Quia qui congregabunt illud, comedent, & laudabunt Dominum, & qui comportant illud, bibent in atriis sanctis meis. Transite, transite per portas, præparate viã populo, planum facite iter, & eligite lapides, & eleuate signũ ad populos. Ecce Dominus audiũ fecit in extremis terræ. Dicite filiæ Sion: Ecce saluator tuus venit, ecce merces eius cum eo, & opus eius coram illo. Et vocabunt eos populus sanctus redempti à Domino. Tu autem vocaberis quæsita ciuitas, & non derelicta. Matt. 21. Zach. 9.

Si dedero.] Id est, Non dabo, Ponitur, Si, pro non, vt in psalmo: Ipsi verò non cognouerunt vias meas, quibus iurauí in ira mea, si introibunt in requiem meam. Id est, quod non introibunt. Promittit Deus nunquam Ecclesiam suam derelicturum. Psal. 94.

licturum. Poteris per triticum, & vinum virtutes intelligere, quæ sunt animarum dapes. Has promittit Deus nunquã esse ab Ecclesia auferendas, sed illis prodesse, qui in illas incũbũt.

In atriis sanctis meis.] Id est, in sancta ecclesia mea.

Transite, transite per portas.] Egredimini de Babylone vos ô Iudæi, transite per portas eius, quas vobis Cyrus aperiet, & referte vos in patriam vestram. Alloquitur populum Hebræorum in Babylonica captiuitate detentũ, de eius liberatione vaticinãs. Sed per Babylonẽ mũdus intelligitur, eiusq; confusio, à qua hortatur propheta, vt omnes egrediantur.

Præparate viam populo.] Vos magnates, sapientes, & præsules ducite populum è mundi confusione ad veritatem, ostẽdite illi iter ad cœlestem Hierosolymam. Eligite ex via lapides, eósque remouete, vt populus possit sine impedimento transire. Doctores qui ad virtutes hortantur, sed sunt tetris vitiis implicati, viam quidem veritatis ostẽdunt, sed nec eam præparant, nec lapides cęteráque impedimenta volunt ab ea remouere. Nam quantò apertius eam ostendunt verbis, tãto perniciosius eam impediunt factis. Quid est deprauata vita

Simile. præsulis & concionatoris, nisi quidam ingens in via lapis? Oportet concionatorem & præsulem esse doctrina excultum,

Simile. & virtute præditum. Vt enim calx sine arena parum & imbecillo quodam modo lapides conglutinat, arena autem sine calce nihil penitus efficit, at calx cùm arena fortiter & mirabiliter vnit & astringit, sic virtus sine doctrina aliis nõ multum prodest, doctrina verò sine virtute non solùm non coadunat, sed etiam sæpe diuidit & destruit. At virtus cum doctrina coniuncta mirabiliter ædificat, & diuisos ac discordes lapides astrictissimè cõglutinat. Virtus est calx, verba sunt arenæ, virtus verbis ornata est calx, cum arena aptè atque temperatè commista.

Et eleuate signum ad populos.] Cõuocate ad Ecclesiam omnes gentes, hortamini omnes ab egressu Babylonis, & ad Hierosolymæ ingressum. Solent enim duces eleuare vexillũ ad milites congregandos. Hoc vexillum est crux illa sacratissima glorioſissimum signum nostrarum victoriarum, sub qua omnes militare debemus. Ecce enim Deus auditam fecit crucem suam vniuersis mundi nationibus,

Dicite filiæ Sion: Ecce saluator tuus venit.] Filia Sion, & Sion idem est capitur autem pro Ecclesia, vt aliàs ostendimus. Est igitur sensus: Prędicate & annuntiate in ecclesia, Christi Iesu in mundum aduentum.

Ecce

Ecce merces eius cum eo.] Id est, Ipse Deus est merces, quã suis electis tribuit. Ita ipse Dominus dixit Abrahamo: Noli timere Abrã, Ego protector tuus sum, & merces tua magna nimis. Quasi diceret. Non solùm sum tuus protector, sed etiã tua merces amplissima. Et ita potest intelligi id, quod dicitur in psalmo. Inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas in æternum, propter retributionem. Hoc est, propter te ipsum, qui es electorum eorum merces & retributio. Et potest ita verti ex Hebraico: Inclinaui cor meum ad facienda præcepta tua propter æternam retributionem. Est igitur sensus. Annuntiãte Sioni Christi saluatoris aduentum, qui tam misericors & benignus est, vt seipsum amicis suis tribuat in mercedem, non solùm illis sua, sed seipsum dabit: Nam semper coram illo est opus suum, hoc est, misericordia sua. Esse autem misericordiam proprium Dei opus alibi ostendimus. Vel ita: Merces electi cum Deo est, eamq; Deus in promptu habet, non eam petens aliunde, & opus electi bonum & meritorium coram ipso Deo est, qui omnes virtutum actiones videt, vt eas remuneret. *Gen 15.* *Psal. 118.*

Et vocabunt eos populus sanctus redempti à Domino.] Fideles Dei electi & iusti vocabuntur sancti à Christo redempti. Flagitiosi appellantur semen nequam, filii scelerati, & aliis huiusmodi nominibus, vt primo capite ostendimus: at viri iusti & pĩ honestis ac gloriosis nominibus vocantur: Potest ita explanari. Et redẽpti à Domino, hoc est, illi, qui sunt à dæmonis potestate liberati, & in gratia constituti, vocabũt bonos populum sanctum. Nam scelerati homines & flagitiis cooperti in viros excellentes, in quibus vident singulare quoddam virtutis lumen illucere, irruunt, eósque maledictis vulnerant, & falsis criminibus ad inuidiam vocant. Eorũ virtutes silentio prętereunt: sin autem in eis aliquam deprehendunt culpam licet leuem omnia clamoribus implent. Vt enim vultures ad cadauera odore feruntur, viuorum autem corporum nullo odore mouentur, sic deprauati homines in domitis cupiditatibus inflammati, tetrisque sceleribus imbuti, leues ac veniales lapsus virorum iustorum, sine quibus humana vita transigi non potest, statim olfaciunt, eósque inexpiabilibus vitiis tribuũt, eorum autem virtutes nequaquã intuentur. Est enim sceleratorũ propriũ omnes viros virtute præstãtes odio habere, eorumq; splendorẽ falsis criminibus maculare, & omnẽ denique virtutis florẽ velle confringere. *Supra.* *Simile.*

Tu autem vocaberis quæsita ciuitas.] Tu ô ecclesia vocaberis

ris ciuitas, quam Christus quęsiuit. Si Christus nos quęsiuit, ergo anteà perditi eramus. Sumus enim ouis illa quæ perierat, quam Christus quæsiuit, & suis humeris asportauit. *Luc.15.*

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LXII.

Transite, transite.] In Hebraico est iuru iuru. Quod potest verti. Procedite ante eos, procedite ante eos. Et id quod habetur Geneſis 33. Et ipse progrediens adorauit, potest verti: Et ipse procedens ante eos adorauit. Alloquitur hoc in loco Esaias principes & præsules, quorũ interest non solum viam veritatis & virtutis aliis ostendere, sed etiam anteire. Vt enim teda siue fax nõ retro manet, sed præit, sic principes & præsules debent alios virtute & exemplo anteire, eósque non solum verbis, sed etiam vitæ splendore illuminare. Ideò eos Christus lucem appellat, Vos, inquiẽs, estis lux mundi. *Gen.33.* *Simile.* *Matt 5.*

Eligite lapides.] In Hebraico est sakkẽlu meeuen. Quod potest rectissimè verti: Proiicite lapides. Et ita verterunt Septuaginta Pagninus. Lapides remouete. Quod est idem. Proiicere ex via lapides, eámque complanare est tollere scandala & impedimenta, quibus possunt alĩ lædi, & à via virtutis retardari.

Argumentum Capitis LXIII.

Vaticinatur propheta de Christi in cœlum ascensione, quẽ instar victoris triumphantis & hostium sanguine cruentati describit, commemorat Dei in Israëlem beneficia, eiú que in Deũ ingratitudinem & impietatem. Postea inducit populũ Iudaicũ quærentem se esse à Deo derelictum, & in maximis ærumnis versatum.

CAPVT LXIII.

Quis est hic qui venit de Edom, tinctis vestibus de bosra? Iste formosus in stola sua gradiens in multitudine fortitudinis suæ? Ego qui loquor iustitiã, & propugnator sum ad saluandum. Quare ergo rubrum est indumẽtum tuum, & vestimenta tua sicut calcãtiũ in torcular? Torcular calcaui solus, & de gentibus nõ est vir mecum: calcaui eos in furore *Apoc.19.*

rore meo, & conculcaui eos in ira mea, & aspersus est sanguis eorum super vestimẽta mea, & omnia indumẽta mea inquinaui. Dies enim vltionis in corde meo, annus retributionis meæ venit. Circũspexi, & nõ erat auxiliator, quæsiui, & nõ fuit qui adiuuaret, & saluauit mihi brachiũ meũ, & indignatio mea ipsa auxiliata est mihi. Et conculcaui populos in furore meo, & inebriaui eos in indignatione mea, & detraxi in terram virtutem eorum. Miserationũ Domini recordabor, laudem Domini super omnibus, quæ reddidit nobis Dominus, & super multitudinem bonorum domui Israël, quæ largitus est eis secundũ indulgentiam suam, & secundum multitudinem misericordiarum suarum. Et dixit: veruntamen populus meus est, filii non negantes: & factus est eis saluator. In omni tribulatione eorum non est tribulatus, & angelus faciei eius saluauit eos in dilectione sua, & in indulgentia sua ipse redemit eos, & portauit eos, & eleuauit eos cunctis diebus seculi. Ipsi autem ad iracundiam prouocauerunt, & afflixerunt Spiritum sancti eius, & conuersus est eis in inimicum, & ipse debellauit eos. Et recordatus est dierum seculi Moysi, & populi sui.

EXPLANATIO.

Quis est iste qui venit de Edom.] Postquam propheta vaticinatus est de Christi passione, & in capite præcedenti multa de eius ecclesiæ constitutione prædixit, nunc de eius in cœlũ ascensione vaticinatur. Et quemadmodum rex Dauid facit angelos ita dicentes: Attollite portas principes vestras, & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ, quoniam cœlites Christum in superas sedes ascendentem comitantes mente præuidebat, eodem modo Esaias inducit cœlestes spiritus interrogantes, quis nam ille esset, quoniam animo intuebatur, eos tanto mysterio & rei nouitate veluti admiratos. Sunt qui dubitẽt cuiusnam chori sint hi spiritus, qui hoc interrogant, sed Dionysius ille admirabili sanctimonia & sapientia excultus cap. 7. cœlestis suæ Hierarchiæ ait hãc quæstionem esse supremorum angelorum à Deo immediatè illuminationes accipiẽtium. Est autem ad horum verborum intelligentiam sciendum, Edom esse quãdam prouinciã, Bosra autem eiusdem prouinciæ ciuitatem. Edom significat terrenum, cuius nomine mũdus intelligitur. Bosra significat munitã & euersam, cuius nomine Hierosolyma significatur fortissimis muris munita, sed quæ ob eius scelera & in Christũ ingratitudinem & impietatẽ fuit funditus euersa. Est igitur sensus: Quis est hic, qui venit de mundo, & de ciuitate Hieroso- Psal. 23.

rosolyma habens vestes tinctas, sanguinéque rubricatas? Describit diuinus noster vates Christum in cœlum ascendentē instar ducis victoris, hostium suorū sanguine cruentati, & de illis gloriosè triumphantis. Vicit enim diabolum, mundum, mortē, & peccatū. Non quòd hæc omnia sanguinem habeāt, sed est hoc tropologicè intelligendum. Vult enim his verbis propheta significare fructum mortis Christi, & gloriosam victoriam, quam de hostibus suis reportauit.

Iste formosus in stola sua gradiens in multitudine fortitudinis suæ.] Verba sunt etiam angelorum interrogantium. Vbi vides prophetam describere Christum non solùm triumphantem, sed pulchrum, & virilli gradu incedentem. De eo dicitur in psalmo: speciosus forma præ filiis hominum, diffusa est gratia in labiis tuis. Et in Canticis ait sponsa: Dilectus meus candidus & rubicūdus, electus ex millibus. Cādidus ob summā pulchritudinem eius, quem D. Paulus in epistola ad Hebræos gloriæ splendorē appellat. Rubicundus ob hostiū sanguinem, de quibus illustrissimam victoriam reportauit.

Psal 44. *Cant.5.* *Hebr.1.*

Ego qui loquor iustitiam, & propugnator sum ad saluandum.] Hæc est Christi responsio. Habet principium huius capitis dialogi speciem. Sensus est: Ego sum ille, qui homines veram iustitiam docui, qui, vt eos saluos facerem, cū hostibus animarum eorum pugnaui. Hunc spectat id, quod de Christo ait D. Ioannes in Apocalypsi, vbi eum ita describit: Vidi cœlum apertum, & ecce equus albus, & qui sedebat super eū vocabatur fidelis & verax, & cum iustitia iudicat, & pugnat. Et paulò pòst. Et vestitus erat veste aspersa sanguine, & vocabatur nomen eius, verbum Dei. Ea autem iustitia de qua Esaias loquitur hoc in loco, intelligitur de distributiua. Docuit enim Christus dandum esse vnicuique quod suum est, & præterea impios, esse damnandos, iustos vero à Deo æternis præmiis afficiendos. Potest etiam de iustificatione intelligi quam Christus docuit, non in operibus sine fide consistere, sed in fide, charitate formata, quæ vt ait Apostolus, per charitatem operatur.

Apoc.19. *Gal.5.*

Torcular calcaui solus.] Respōdet Christus se esse tinctum sanguine hostium generis humani, quos ipse sol⁹ vicit, & de quibus sine hominum ope triumphauit. Et quoniam hāc victoriam perfecit Christus in cruce, colligitur eam esse torcular, in quo hostes nostri veluti vuæ fuerunt conculcati. Cùm ergo crucem aspicimus, quid aliud facimus, quàm admirabilis victoriæ monumentum cæcorum lumen, & celestem splē dorem,

dorem, firmissimum nostræ salutis præsidium & certissimum iter ad splendidissimas illas ac beatissimas oras, & summa ac sempiterna gaudia intueri? Considera Christi Dei nostri mansuetudinem, qui cùm glorioſè triumphans ascenderet, non dedignatur interrogantibus rationem reddere, ille quem cœlestis pater extulit, cui dedit nomen, quod est super omne nomen vt ait Diuus Paulus, vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cœlestiũ, terrestriũ, & infernorũ. Videant hoc superbi, qui cùm sint in aliqua dignitate cõstituti, suis subditis respondere, suarumq; rerum rationẽ reddere dedignãtur. *Philip. 2.*

Dies enim vltionis in corde meo, annus retributionis meæ venit.] Nonnulli codices habent. Annus redemptionis meæ venit. Sed non multum refert. Nam retributio pro redemptione accipitur. Appellatur tempus illud vltionis, quòd Christus de dæmone, morte, & peccato pœnas sumpserit, redemptionis verò, quòd nos sanguine suo redemerit. Vel vltionis, propter euersionem Hierosolymæ infideliumque Iudæorum vastitatem, redemptionis verò seu retributionis, propter beneficia in viros fideles à Deo collata. Sed animaduerte. Loquẽs de infidelium vltione ponit diem, & de fidelium retributione annum, vt suam diuinam clementiam & immensam pietatem significaret.

Circunspexi, & non erat auxiliator.] Ita in psalmo: Et sustinui qui simul contristaretur, & non fuit, & qui consolaretur, & non inueni. Omnes enim eo relicto fugerunt. Ideò dixit paulò antè: Torcular calcaui solus, & de gentibus non est vir mecum. Notanter dicit. Non est vir, vt non excluderet virginem Mariam, quę eum fuit vsque ad mortem comitata, gladio doloris transfixa. *Psal. 68.*

Et saluauit mihi brachium meum.] Subaudi eos: Quasi dicat: Brachium meum eripuit homines à manu dæmonis, vt mihi seruirent, eosq; saluos fecit. Septuaginta habẽt: Et emit eos brachium meum. Quod idem ferè est. Id autem quod sequitur: Et indignatio mea ipsa auxiliata est mihi, est superioris repetitio. Capitur enim indignatio pro fortitudine, quẽadmodũ brachium paulò antè pro fortitudine accipiebatur.

Miserationum Domini recordabor.] Verba sunt prophetæ, suam erga Dominum gratitudinem ostendẽtis. Sequitur: Et laudem Domino, Subaudi narrabo. Quasi dicat. Nullum erit tempus, quo Dei in me beneficiorũ memoria moriatur, imò omnis mihi erit ætas ad ea recolenda atque prædicanda. Sciebat propheta quàm detestabilis sit ingratitudo, ob quam *Exod. 14.*

quam permisit Deus, vt Aegyptij in mari Rubro obruerentur, & tantę ingratitudinis perpetuam memoriam relinquerent. Cùm enim essent à Ioseph mirabiliter conseruati, eum obliti sunt, eiusq; filios & cognatos incredibilibus afflictionibus & calamitatibus oppresserunt. Nutriuit Dauid filium suũ Absalon, eumq; extulit & amplificauit: at ille aduersus patrem suũ insurrexit, eúmque de ciuitate fugauit. Sed ob hanc ingratitudinem fuit miserè interfectus, & tribus hastis transfixus. Quod potest esse maius scelus quàm eũ à quo acceperis beneficia affligere, & in inuidiã vocare, Vt enim hedera per se stare non potest, sed arboris, eiusque ramorũ adimento alta petit, & ipsam arborẽ adeo amplexu astringit, vt arefaciat, & absumat, sic multi, qui in obscuritate iacebãt, aliorum potentia & fauore mundi honoris gradum assecuti eis, quorum præsidio ascenderunt, fuerunt pernicię machinati: Similes illis, qui imbrem & procellam declinantes, ad opacam arborem confugiunt, sed transacto & finito nimbo arborem, quæ ipsos protexerat, secant, & infringunt. Quid potest esse in terra ingratitudine tetrius? quid odio maiori dignius? Quid iuri humanę societatis pestilentius? Cũ autẽ tam execrãdũ facinus sit hominis erga hominẽ ingratitudo, quid erit erga Deum optimũ & maximum, qui nos creauit, qui nostrã humanitatem induit, qui nostra impia scelera suo sanguine luit? Nullum est tam affluens ingenium, nulla tam illustris orationis copia & facultas, quæ possit huius detestabilis vitij deformitatem & grauitatẽ explicare. Hoc intelligens diuinus noster vates, has voces emisit: Miserationum Domini recordabor. Et ea quæ sequuntur.

Exod. 1.

2. Reg. 15.
2. Reg. 18.

Simile.

Simile.

Et dixit] Subauditur Deus, Ea autem, quæ paulò pòst sequuntur. Et factus est eis saluator, verba sunt prophetę.

In omni tribulatione eorum non est tribulatus.] Id est, Cùm Hebræi ab Aegyptiis affligerentur, deus liberauit eos. Qui amicos oppressos eripere non potest, affligitur. Non autẽ dicitur affligi ille, qui potest eos eripere, & eripit quando vult. Et quoniam deus poterat Hebręos liberare, & reuera quando illi placuit, eripuit, ait propheta eum non fuisse in illorũ tribulatione tribulatum.

Et angelus faciei eius saluauit eos.] Alludit ad historiã quæ est in Exodo literis mandata, de angelo, qui primogenitos Aegyptiorũ occidebat, Hebręos autẽ seruabat. Vocatur autẽ angelus faciei eius, hoc est angelus stans coram eo. Ait enim Christus apud Matthæũ: Dico enim vobis, quia angeli eorũ in cœ-

Exod. 12.

Matt. 18.

in cœlis semper vident faciem patris mei, qui in cœlis est.

Eleuauit eos cunctis diebus seculi.] Hoc est, euexit Hebræos ad honorẽ, de quo nulla vnquã ætas conticescet. Vult propheta significare tã insigne fuisse beneficiũ illud Dei in Hebræos, quando eos ab Aegyptiis mirabiliter eripuit, vt nulla vnquam obliuione posteritatis extinguatur.

Ipsi autẽ ad iracundiã prouocauerunt.] Ostẽsa Dei bonitate & in Hebræos magnificẽtia, ostẽdit eorũ nefariã ingratitudinẽ.

Et afflixerunt spiritum sancti eius.] Id est, sanctitatis eius. Vel vt alij codices habent, Spiritum Sanctum eius. Quamobrem ait Apostolus: Nolite contristare Spiritum Sanctum Dei. Fortasse per Spiritũ Sancti eius intelligit spiritũ Moysi, qui fuit sanctus Dei, de quo dicitur in psalmo: Vexatus est Moyses propter eos, quia exacerbauerunt spiritum eius. Est enim proprium optimorum præsulũ affligi spiritu, cum subditorum scelera intuentur: Vnde D. Paulus Quis, inquit, infirmatur, & ego non infirmor? Quis scãdalizatur, & ego nõ vror? Vt enim sartago aliis præparat cibum, ipsa autem igni applicata incenditur, & flammis comburitur, sic præsules pij & charitate præstãtes, alios pabulo doctrinę & exemplo nutriunt, ipsi autem visis aliorum flagitiis dolore premũtur, & feruentis charitatis ardore inflammantur. Eã ob causam fortasse Deus apud Ezechielem charitatem ferreæ sartagini, cõparauit. Ita enim ait: Et tu sume tibi sartaginem ferream, & pones eam in murum ferreum inter te & inter ciuitatem. Et hæc est causa, ob quam Christus Apostolos suos salem vocauit. Vos, inquiens, estis sal terræ. Perspicuum est enim salẽ, vt ollam condiat, seipsum exinanire & attenuare. Quemadmodum lucerna, quæ vt alios illuminet, seipsam absumit, & liquefacit. Ideò eos etiã Christus cũ luce comparauit, Vos, inquiens estis lux mũdi. Quæ autem sit hæc lux, indicat alio in loco, cùm de Ioanne Baptista loquens, Ille, inquit, erat lucerna ardens & lucens. Prius est ardere charitate, quàm illuminare verbo & exemplo.

Ephe. 4. *Psal. 105.* *2. Cor. 11.* *Simile.* *Ezec. 4.* *Matt. 5.* *Matt. 5.* *Ioan. 5.*

Et recordatus est dierum seculi Moysi, & populi sui.] Subauditur populus Israëliticus. Verba sunt Esaiæ dicentis suo tempore recordatum fuisse populum Iudaicum illius antiquæ fœlicitatis, quando Deus Moysem cum populo suo mirabilibus signis ab Aegyptiorum seruitute liberauit.

Vbi est qui eduxit eos de mari cum pastoribus gregis sui? vbi est qui posuit in medio eius Spiritum sancti sui? Qui eduxit ad dexterã Moysem brachio maiestatis suæ, qui scidit aquas ante eos, vt faceret

rent sibi nomen sempiternum. *Qui* eduxit eos per abyssos, *quasi* equum in deserto non impingentem. *Quasi* animal in campo descendens, *Spiritus Domini* ductor eius fuit. *Sic* adduxisti populum tuum, *vt* faceres tibi nomen gloriæ. *Attende* de cœlo, & vide de habitaculo sancto tuo, & *solio* gloriæ tuæ. *Vbi* est zelus tuus, & fortitudo tua, multitudo viscerum tuorum, & miserationum tuarum. *Super* me continuerunt se. *Tu* enim pater noster, & Abraham nescivit nos, & Israël ignorauit nos: *Tu* Domine pater noster, redemptor noster, à seculo nomen tuum. *Quare* errare nos fecisti Domine de viis tuis indurasti cor nostrũ ne timeremus te? *Conuertere* propter seruos tuos tribus hæreditatis tuæ. *Quasi* nihilum possederunt populum sanctum tuum, hostes nostri conculcauerunt sanctificationem tuam. *Facti* sumus quasi in principio, cùm non dominaueris nostri, nec inuocaretur nomen tuum super nos.

Deut. 16. Baruc. 2.

Vbi est qui eduxit eos de mari?] Nempè Rubro. Verba sunt populi Iudæorum tempore Esaiæ, quem, populum ipse Propheta inducit loquentem, pristinæ fœlicitatis suæ recordatum.

Cum pastoribus gregis sui.] Hoc dicit, quia multi ex Hebræis pastores erant, vt constat ex capite 46. Genesis, & ex aliis multis locis. Ego tamen existimo hoc intelligi de Moyse, & Araone, & principibus tribuũ, quos pastores gregis appellat. Eodem modo de principibus intelligitur id quod ait Deus per Ieremiam: Introducam vos in Sion, & dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent vos scientia & doctrina. Illis constituit Deus pastores excellentes, qui non Babylonis, non mundi cõfusionis cultores sunt, sed Sionis, hoc est, speculæ, qui se Deo dedicarunt, rerúmque altissimarum contemplationi dediderunt. Lege diuinas literas, & inuenies passim reges & principes pastores appellari. Nec solùm illi, sed etiã libri Gentiliũ hoc nomẽ illis tribuerũt. Homerus enim antiquissimus author qui fuit pater bonorũ ingeniorũ appellatus, reges pastores appellat. Et vt pastor nõ est suus, sed ouium, sic princeps totum se debet curæ subditorum dedicare. Quam ob causam dicebat Plato ille, quem Panætius Homerum philosophorum vocauit, neminem debere minorem partem habere in principe, quam ipsum principem, qui debet totum populi pondus sustinere. Et ob eam causam Græcè appellatur βασιλεὺς quasi populũ sustentans. Quanto enim quis altius præponitur tantò humilius pondere laborũ grauatur. Ideò D. Gregorius præsules basibus domus Salomonis comparauit. Vt enim tectum alios tegit, ipsum autem

Ierem. 3.

Simile.

3 Reg. 7. Simile.

autem imbres omnes in se recipit, sic princeps vt alios protegat, & rectè gubernet, & tueatur, debet labores omnes tolerare, & veluti firmissima basis & validissimũ fundamẽtum totum populi ædificium sustinere. Et quoniam nullum est munus laboriosius officio pastorũ, ideò optimo iure reges, principes, & præsules, pastores appellantur. Sed vtinam ipsi hoc cognoscerent, & mentis oculis intuerentur.

Vbi est qui posuit in medio eius Spiritus sancti sui?] Hoc est, in medio Moysi. Vel in medio eius, nẽpè populi Iudaici. Cũ hac posteriori expositione conuenit interpretatio Septuaginta ita habentiũ. Vbi est, qui posuit in eis Spiritũ sanctum?

Qui eduxit ad dexteram Moysem brachio maiestatis suæ.] Hoc est, qui in mari Rubro eduxit Moysem per virgam, quã dextera tenebat. Præpositio, ad, potest verti per præpositionem per. Vel sic, & melius meo iudicio: Qui Deus Moysem ab Aegypto honorificè eduxit. Solent principes eos, quos vnicè diligunt, & ad summum honorem amplissimamq; dignitatem euehere desiderant, ad dexteram habere.

Spiritus Domini ductor eius fuit.] Poteris per Spiritum Domini Spiritum sanctum intelligere, vel angelum. Angeli enim Spiritus sunt, iuxta illud psalmi: Qui facit angelos suos Spiritus, & ministros suos ignem vrẽtem. Et quoniam angeli sunt Dei ministri, ideò Spiritus Domini appellantur. Ita ait Paulus Apostolus de angelis loquẽs: Nónne omnes sunt administratorij spiritus in ministeriũ missi, propter eos qui hæreditatem capiunt salutis? Id etiam quod est à Diuo Luca in Actis Apostolorum scriptum: Spiritus Domini rapuit Philippum, & amplius non vidit eum eunuchus, potest rectè de Dei angelo explanari: angelus etiam apprehendit Habacuc prophetã, eumq; capillo capitis portauit, donec eum lacu, in quem pius Daniel fuerat iniustè coniectus, collocauit. *Psal.103. Hebr.1. Act.8. Dan.14.*

Attende de cœlo.] Precatio est ad Deum populi fidelis Hebræorum.

Vbi est zelus tuus.] Hoc est, amor, quo nos anteà prosequebaris? Ita in psal. vbi sunt misericordiæ tuæ antiquæ domine? *Psal.88.*

Et Abraham nesciuit nos, & Israël ignorauit nos.] Id est, nec Abraham neque Iacob nos ex Aegypto eripuerũt: multò enim anteà migrauerunt è vita. Tu Domine solus tanquã optimus pater nos nutriuisti, extulisti, & in promissa terra mirabiliter collocasti. Quare igitur nos derelinquis?

Quare errare nos fecisti Domine de viis tuis, induras ti cor nostrũ ne timeremus te?] Hoc est, cur Domine permisisti, vt viam ve-

ritatis derelinqueremus, essemusq; ita duro & obstinato animo, vt nullo timore tui teneremur? Cur ita nos indurari permisisti? Hic est vnus ex locis ex quibus hęretici nostri tęporis probare contędunt nullum esse in homine liberũ arbitrium. Aiunt enim hic peccatores suorum flagitiorum causam Deo tribuere, eúmque illorum authorem facere. Quod est planè falsum & impium. Deus enim nec fecit peccatum, nec eius author vnquam fuit. Sed dicitur Deus indurare cor aliquorũ quando ob eorum scelera illis gratiam non tribuit, quia neque illi eam volunt, nec petunt, nec ad eam separare, & disponere studeant. Et ita hoc in loco, Induraſti cor nostrũ, idē est quod indurari permisisti. Hæc est phrasis scripturæ iuxta cõmunem catholicorum doctorum explanationem. Impius Manichęus secutus stupidum Empedoclem negauit quondã arbitrij libertatem, qua in re fuit damnatus, & ab omnibus viris doctis nõ solùm theologis, sed etiã philosophis irrisus. Et cùm hęc hæresis fuisset ab omni hominum memoria penitus euulsa, fuit nostris hac in re infœlicibus temporibus, à Luthero reuocata & asserta. Ait enim omnia de necessitate absoluta euenire. Et quoniam duobus in locis hanc impietatem refutaui, studebo hoc loco breuitati, ea solũ scribens, quæ aliis prætermisi. Geneseos capite 4. in hunc modũ Deus inuidum Cain fuit allocutus. Nónne si bene egeris, recipies: sin autem malè, statim in foribus peccatum tuũ aderit: Sed sub te erit appetitus eius, & tu dominaberis illius. Quę verba Thargum Hierosolymitanum ita vertit: Nónne si emendaueris opera tua in hoc seculo, condonabitur & remittetur tibi in seculo futuro. Quod si non emendaueris opera tua in seculo hoc, ad diem iudicij magni peccatũ tuũ reseruabitur, & ad ostium cordis quiescit: veruntamen in manũ tuam tradidi potestatem concupiscentiæ malæ, & tu dominare ei siue ad bonum, siue ad malum. Hæc Thargum. Aspicis apertissimè Lutheri impietatem. Creator facit nostrum arbitrium liberum, ille autem in creatoris ignominiam illud seruum efficere conatur. In oratione, quam iustus Iosue habuit apud Hebræos vltimo capiti mandata, hæc ad literam sunt verba: Nunc ergo timete Dominum, & seruite ei perfecto corde atque verissimo, & auferte deos, quibus seruierunt patres vestri in Mesopotamia & in Aegypto, ac seruite Domino. Sin autem malũ vobis videtur, vt Domino seruiatis, optio vobis datur. Eligite hodie quod placet, cui seruire potissimũ debeatis, &c. Vide quàm perspicuè scriptura nostrã opinionẽ, arbitriique

bitriique libertatē ostendat. In Ecclesiastico ita ait scriptura: Qui potuit transgredi, & non est transgressus, & facere mala, & non fecit. Et in libro Sapientiæ: Ad quod quisque volebat conuertebatur. Et in psal. Anima mea in manibus meis semper. In prima epistola ad Corinthios. Qui statuit, inquit Apostolus, in corde suo, non habens ne cessitatem, potestatē habēs suæ voluntatis. Quid plura? Christus Deus noster, ita apud Marcum discipulos alloquitur: Semper enim pauperes habebitis vobiscum, & cū volueritis potestis illis benefacere. Christus asserit in nostra potestate esse pauperibus benefacere. Lutherus negat, cui credemus? Si omnia existimabas Luthere fato ineuitabili euenire, quorsum tot libros scribebas, tot ad populū conciones habebas, tot cōcilia toties inculcabas. Quis nō videt esse omnia hæc superuacanea, si nihil est in nostra potestate, sed omnia sunt necessariò ventura? Tu tibiipsi repugnas. Possem aduersus te citare Gregorium Nissenum in libro illo, vbi infallibilem necessitatem refutat, arbitriique libertatem & actiuitatem clarissimè demonstrat, sanctum martyrem Cyprianum libro 1. epistola 3. Beatum Ambrosium libro 1. de gētium vocatione, gloriosum Hieronymum, diuum Augustinum, innumerabiléque alios excellentes authores, sed cùm eos nō admittas, satis esse existimo te vtriusque testamenti testimoniis conuincere, quæ nec fingo, nec deprauo, sed vt iacent, in medium profero. Est quidem Deus prima causa, omnes tam naturales quàm voluntarias causas absque dubio mouens, quod non solùm fateor, sed etiam profiteor, & à Deo esse omne bonū iuxta id quod ait Diuus Iacobus Apostolus: Omne datum optimum, & donum perfectum de sursum est, descendens à patre luminum. Et iuxta id quod ait Diuus Paulus: Quid habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? Sed non ob id tollitur liberum arbitrium, quod bonas Dei inspirationes acceptat, & concurrit actiuè ad merita, atque gratiæ cooperatur. Ait enim Deus in Apocalypsi Diui Ioannis Apostoli: Ecce sto ad ostium & pulso, si quis audierit vocem meam, & aperuerit mihi ianuam, intrabo ad illum, & cœnabo cum eo, & ipse mecum. Vides quemadmodum Deus cor nostrum pulset, sed non necessariò cogat, essēque electiones ipsas in nobis, suppositō tamen diuino auxilio: Dei est nos gratia præueniente trahere, sed huic tractioni acquiescere, vel non acquiescere est in arbitrij nostri potestate cōstitutum. Non igitur Deus corda no-

Eccl. 1.
Supr. 14.
Psal. 118.
1. Cor. 7.
Mar. 14.
Iacob. 1.
1. Cor. 4.

stra ipse per se indurat, arbitrium à nobis abstrahendo, vt tu existimas, & ex hoc Esaiæ loco probare contendis: imò nos
Psal. 94. ipsi nos induramus: alioquin non diceret Deus: Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut in irritatione secundum diem tentationis in deserto.

Conuertere propter seruos tuos.] Fatemur, inquiunt, nos esse sceleribus coinquinatos, nihilque boni mereri. At propter Abrahamum, Isaac, & Iacob, cæterósque viros seruos tuos fide, obedientia, & charitate præstantes conuerte ad nos faciem tuam, illósque tuæ misericordiæ oculos ne velis à nobis amplius auertere. Hic aspicis quanti æstimandi sunt viri iusti, siquidem propter eos Deus multa mala à peccatoribus auertit. Salomoni ob nimium mulierum amorem deprauato dixit Deus: Scindam regnum tuum, & dabo illud seruo
3. Reg. 2. tuo: veruntamẽ in diebus tuis nõ faciam propter Dauid patrem tuum. Et apud Esaiam, Sic faciam, inquit, propter seruos meos, vt non disperdam totum. Hoc voluit scriptura in
Infra 65. lib. Geneseos significare, cùm ait abegisse Abrahamũ volucres super immolata cadauera descendẽtes. Laceraſſent & deGen. 15. uorasſent volucres animalia illa mortua, nisi eas sanctus ille
Figura. pater longè separasset. Quid per volucres in cadauera irruentes eáque dilaniare & vorare desiderantes intelligitur, nisi tyrannorum, potentium populorum, cæterorumq; hominum immanium, impius conatus & studium irruendi in filios Israelis, eósque ad vastitatem vocãdi? Quid autem per Abrahamum volucres ab immolatis animalibus arcentẽ, nisi sanctorum patrum merita & suffragia? Ostendit diuina historia Aegyptios, Amorrhæos, Babylonios, cæterósque infideles fuisse Israëlem penitus euersuros & consumpturos, nisi Abrahami aliorúmque sanctorum virorum merita pięq; precationes interceſsissent.

Quasi nihilum possederunt populum sanctum tuũ.] Sensus est: Babylonij possederunt Domine Hebręorum populum quasi nihil posſiderent: populum tuum penitus contempserunt, & acsi vilissimus esset, pro nihilo putarunt.

Conculcauerunt sanctificationẽ tuam.] Hoc est templum Salomonis, vbi tuum nomen sanctificabatur, euerterunt, & pedibus conculcarunt: nósque in Babylonicam captiuitatem coniecerunt, vbi fuimus templo sacrificiisque destituti, quẽadmodum in principio priusquam te coleremus.

Anno-

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LXIII.

Quis est iste, qui venit de Edom?] Pro de Edom est in Hebræo me Edhon: quæ dictio chamuts, hoc est, rubedinem sonat. Ideò potest hoc in loco pro Iudæorum synagoga accipi, quæ non solùm prophetarum, sed etiam Christi sanguine se polluit, & rubicundam ac sanguinolentam reddidit.

Gradiens in multitudine fortitudinis suæ.] Pro gradiens est in Hebraico tsoæh, à verbo tsaah, quod significat gradi, migrare, & discurrere. Vnde R. D. in libro radicum, ita hunc locum interpretatur: Demigrare faciēs in multitudine fortitudinis suæ Israelem ex omnibus locis captiuitatis suæ. Quæ de Deo absque dubio intelliguntur.

Et detraxit in terram virtutem eorum.] Pro virtute eorū in Hebraico est nitsam. Nomen est, natsach, quod significat fortitudinem, sanguinē, & perpetuitatem, quod in sanguine hominis sit fortitudo, & quoniā id, quod fortitudine valet, promittat perpetuitatē. Significat etiam finē, victoriā, & victorem. Vnde id, quod est in Ieremiæ Threnis: Periit finis meus, potest rectè verti: Periit victoria mea. Hæc dictio præfigitur sæpe psalmis in hunc modum, Lamnatseach, pro qua Septuaginta habent εἰς τὸ τέλος, hoc est, in finem: duos secutus est Latinus noster interpres. Diuus Hieronymus in sua versione ex Hebræo transfert: Victori. Felix, Vincenti, vel effundenti sanguinem, vel danti æternitatem. Quæ omnia Christo Deo nostro verè conueniunt: ille enim est finis legis, iuxta id quod ait Paulus Apostolus in epistola ad Romanos: Finis legis Christus. Diuus Ioannes in Apocalypsi Deum in hunc modum inducit loquentem: Ego sum alpha & omega, principiū & finis. Quid multis? Christ⁹ est finis ille, ad quem debemus omnia nostra opera dirigere & referre, & signum ad quod omnes nostrarum cogitationum sagittæ debent tendere & ordinari, iuxta id quod ipse ait in Canticis: Pone me vt signaculum super cor tuum. Ipse est victor, qui apud Ioannem, Ego, inquit, vici mundum: de quo idem Ioannes in Apocalypsi. Vicit, inquit, leo de tribu Iuda. Ipse est, qui pro nobis sanguinem fudit iuxta id, quod ipse Apostolus in cæna dixerat: Hic est sanguis meus noui testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorū. Vnde Ioannes in Apocalypsi: Quoniam, inquit, occisus es & redemisti nos Deo in sanguine tuo. Hic sanguis pro nobis

Thren. 3.
Rom. 10.
Apoc. 1.
Cant. 8.
Ioan 16.
Apoc. 5.
Matt. 26.
Apoc. 5.

fusus fuerat in lege, in agni sanguine aliorúmq; animaliũ figuratus: nã vt verbis vtar Pauli Apostoli, omnia penè in sãguine secundum legem mundantur, & sine sanguinis effusione non fit remissio. Christus est, qui nobis æternitatem tribuit, iuxta id quod ipse ait: Amen amen dico vobis, qui credit in me habet vitam æternam. Quod de fide, charitate formata intelligitur. Et alibi: Si quis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in æternum. Cõsidera altaq; mente intuere quemadmodum omnia hæc Christo accommodentur, & quàm sublimia mysteria hac dictione comprehendantur. Ideò hunc Esaiæ locum ita poteris vertere: Et detraxit in terram sanguinem eorum, vel fortitudinem, vel victoriam eorum.

Heb. 9.

Ioan. 6.
Ioan. 8.

In omni tribulatione eorum non est tribulatus.] In Hebræo est in hunc modum, bechal tsaratham lo tsar. Hæc particula la, significat nõ, sed si ita scribatur, lo, est datiuus huius pronominis hoa, hoc est, ille. Sed aliquando ponitur vna particula pro altera. Ex quo effectum est, vt interpretum varietas hunc locũ ancipitem redderet. Pagninus vertit: In omni angustia eorũ ei fiet angustia. Alĩ vertunt: In omni tribulatione eorũ ipse est tribulatus. Quod idẽ est, licet diuersis verbis. Nec est malus hic sensus. Nam hoc dicitur de Christo, qui, vt verbis vtar nostri Esaiæ, verè languores nostros tulit, & dolores nostros ipse portauit. Et nos reputauimus eum quasi leprosum & percussum à Deo: aut, vt est in hebraico, percussum Deum. Vel dicit propheta Deum suorum afflictione esse afflictũ, vt eius erga suos summam charitatem ostendat. Ita R. D. hunc locum explanauit. Quomodo autem intelligatur nostra cõmunis versio, in explanatione ostendimus. D. Hieronymus in commentariis neutram harũ versionũ reprobat: imò aliã tertiam ponit. Ait enim posse ita verti: In omni tribulatione eorũ nequaquã tribulauit eos. Quoniã cùm affligerẽtur, ipse eos afflictione leuabat. Septuaginta habent: Non legatus, nec angelus, sed ipse saluauit eos. Acsi dicerent: Cùm genus humanum turbulẽtis negotiis implicatum, tetrisque figitiis coopertũ in tenebris & erroribus intolerabilibus versaretur, venit in mundũ summus ille Deus sempiterni patris vnigenitus filius, vt scelera nostra suo sanguine lueret, omnẽ caliginem dispelleret, virtutum splendore & ornamentis nos decoraret, & suis humeris asportatos cœlestis claritatis gloria redundantes, ad æternas sedes immortalis gaudij plenissimas tãdem perduceret. Noluit summus ille Deus ad negotiũ redem-

Sup. 53.

redemptionis humanę mittere legatum, nec angelũ, nec curã tam admirabilis reparationis alicui demandare. Sed ipse voluit venire, & negotiũ gerere, atque nobis suo sanguine cœlestis claritatis ianuam aperire. Hoc volentes Septuaginta significare transtulerunt. Non legatus, nec angelus, sed ipse saluauit eos. Verbum hoc tsar, quod hic ponitur, significat affligere, & corroborare, & iuxta Septuaginta significat etiã saluos facere. Nec mirum est vnũ & idem verbũ significare affligere, & corroborare: Nam vt palma aduersus pondus cõsurgit, & robustior efficitur, sic vir iustus afflictionibus & calamitatibus roboratur. Et quemadmodũ arbores ad Septẽtrionalem partẽ satas frigidis ventis assuetas, dicunt esse validiores, sic qui variis ærumnis concuti & agitari consueuerunt, obdurescunt ipsis afflictionibus & fortiores efficiuntur. Vnde potest verti: In omni tribulatione eorũ roborauit eũ, subaudi Israëliticũ populũ. Et quamuis omnes hæ interpretationes huic loco conueniant, ea tamen, quã Septuaginta rediderunt, mihi mirabilior cæteris videtur, quæ humanã redemptionẽ per Christi aduentũ diuinitus aperit. Opus enim erat vt nec per angelũ, nec per aliũ legatum eã perageret, sed ipse veniret. Vnde dicebat in Cãticis spõsa: Osculetur me osculo oris sui, nequaquã per alios sed ipse in mea carne appareat, & verbũ caro fiat, vt sit Emanuel, hoc est, nobiscũ Deus. *Simile.* *Simile.* *Cant. 1.*

Qui eduxit ad dexteram Moysem brachio maiestatis suæ.] Septuaginta habent: Qui eduxit dextera Mosem brachiũ gloriæ suæ. Pagninus vertit: Qui ambulare fecit ad dexteram Moysen brachium gloriæ suę, Quod idem ferè est. Vbi vides Moysem fuisse brachium, quo Deus miracula efficiebat. Nullus sanctorum suo nomine & virtute miracula efficit, sed sũt veluti brachia, quibus Deus operatur. Solus Christus suo nomine & virtute ægritudines insanabiles curabat, mortuos ad vitã reuocabat, & dęmones expellebat, & alia faciebat miracula euidentia, suamq; diuinitatẽ significantia. Vt Protogenes ex sola vna linea cognouit Apellem, vt humani Historiographi memoriæ prodiderunt, quoniam intellexit neminem esse qui tam rectam, subtilem, & admirabilem lineam describeret, præter vnum Apellem, sic ex vno Christi miraculo poteris diuinam eius potentiam intelligere. Alij miracula efficiebant, sed nõ ita illustria, nec sua potentia, quemadmodum ea, quæ Christus faciebat. Dicebat enim Pharisæis de seipso, quòd paralytico peccata dimitteret malè cogitãtibus. Vt autem sciatis, quia filius hominis habet potestatẽ in terra dimit- *Simile.* *Matth. 9.*

dimittendi peccata, tunc ait paralytico, Surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam. Quod ita statim fuit mirabiliter effectum. Quis non credet hoc miraculũ esse Dei, qui virtute sua, & in testimonium sui numinis illud effecit? Vnde
Luc. 6. ait D. Lucas: Virtus de illo exibat, & sanabat omnes. Virtus qua viri sancti miracula efficiunt, nõ exit ex illis, vt sua propria, sed ex Deo. At Christi virtus ex illo quidẽ exibat, quoniam ipse verus est Deus, sancti verò eius brachia, vt hic de Moyse testatur Esaias.

Argumentum Capitis LXIIII.

Iudæos, quos diuinus vates præuidebat esse Babylonicam captiuitatem ob eorum impia scelera cõiiciendos, inducit loquentes, & tanquã iã in illo misero statu cõstitutos, suam liberationem à Deo expectantes. Ostendunt magna esse & explicatu difficillima ea bona, quæ Deus suis dilectis in splendidissimis illis ac æternis sedibus præparauit. Fatentur sua flagitia, & confugiunt ad portum diuinæ misericordiæ.

CAPVT LXIIII.

Vtinam dirumperes cœlos, & descenderes, à facie tua montes defluerent, sicut exustio ignis tabescerent, aquæ arderẽt igni, vt notum fieret nomen tuum inimicis tuis, à facie tua gentes turbarentur. Cùm feceris mirabilia, non sustinebimus, descendisti, & à facie tua montes defluxerunt. A seculo non audierũt
1. Cor. 2. *neque auribus perceperunt: oculus non vidit, Deus absque te, quæ præparasti expectantibus te. Occurristi lætanti, & facienti iustitiã, in viis tuis recordabũtur tui. Ecce tu iratus es, & peccauimus, in ipsis fuimus semper, & saluabimur. Et facti sumus vt immundi omnes nos, & quasi pannus menstruatæ vniuersæ iustitiæ nostræ. Et cecidimus quasi folium vniuersi, & iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos. Non est qui inuocet nomen tuum, qui consurgat & teneat te.*

EXPLANATIO.

Vtinam dirumperes cœlos.] Omnia hæc verba in textu Hebraico sunt capitis superioris. Et incipitur hoc caput ab illis verbis, Sicut exustio ignis. Sed Latini codices, quotquot vidi, in-

di, incipiunt caput à particula, Vtinam : Ideò nos etiã ab ea incipiemus. Sunt verba Hebræorũ, qui in Babylonica captiuitate detinebantur : facit propheta eos Deum vehementibus desideriis deprecantes, vt veniat ad liberandum eos, & è acerbissimis ærumnis, in quibus versabantur, eripiendũ. Sed ego existimo diuinum nostrum vatẽ, cùm hæc mandaret mo nimentis, ad Christi in mundum aduentum mẽtis oculos leuasse. Ideò facit fideles suspirantes, & humanam redemptionem per Christũ inflammatis verbis ex imo pectore eductis petentes. Vt autem ardens eorum desiderium ostẽderet propheta non inquit: Vtinam iam venires sed vtinam dirumperes cœlos, & descenderes. Quasi dicerent: Vtinã tam cito venires, tam feruenti voluntate, & tam inflammato impetu, vt non quæreres ostium, sed subitò cœlos rumperes, & descenderes. Non quòd necesse esset Deum cœlos infringere, vt veniret, sed loquitur propheta more humano, vt feruorem desiderij, quo antiqui patres aduentus Christi tenebantur, demonstraret. Eodẽ modo Dauid, Domine, inquit, inclina cœ- *Psal.143.* los tuos, & descende. Vide ingens illustrissimi prophetę desiderium. Ne Deus in aperiendis cœli foribus moram faceret, petit propheta, vt cœlũ inclinet & descendat. Quid aliud *2. Reg.13.* voluit hic clarissimus rex significare, quãdo incredibili aquę Bethlehem desiderio flagrans dicebat : O si quis mihi daret potũ aquæ de cisterna quæ est in Bethlehem, nisi Christũ in carne videre? Ita hũc locum Eucherius interpretatur author *Figura.* antiquus & doctus. Nascturum in Bethlehem sitiebat Hic est illa cœlestis aqua de cœlo in terrã missa ad tetras nostrorum scelerum maculas abluendas, quæ diuina aqua nata est *Mich.5.* in Bethlehẽ, iuxta Michææ vaticiniũ. De qua ait apud Eze- *Ezec.36.* chielem cœlestis pater : Effundã super vos aquam mundã, & mũdabimini ab omnibus inquinamẽtis vestris. Et vt significaret Dauid non terrenam illam aquam Bethlehem, sed eam cœlestem quam per illam intelligebat, desiderare, cùm tres viri ad eum aquam de cisterna Bethlehem afferrent, noluit eã bibere, vt in lib. 2. Regum diuinæ literæ testantur, non enim *2. Reg.23.* voluit aquam periculo comparatam bibere, quoniã sitiebat fontem æternum, quem sciebat mundũ à periculis erepturũ. Hoc desiderio flagrabant fideles, & antiqui patres, quos cap. 45. noster vates in hunc modum inducit loquentes: Rorate cœli desuper, & nubes pluant iustum, aperiatur terra, & germinet saluatorem. Vbi poteris ea videre, quę hac de re ibi annotauimus.

A facie

A facie tua montes defluerent sicut exustio ignis tabescerent.] Videtur alludere ad descensionem Dei in montem Sinai. Ait enim scriptura cœpisse micare fulgura, & nubem densissimam operire montẽ, qui fumabat, quòd descendisset Deus super eum in igne. Est igitur sensus: Vtinam Domine venires ad liberãdum nos, quemadmodum venisti in mõtem Sinai. Vtinam venires ad dandum euãgelium, quemadmodũ venisti ad dandam legem. At si hoc volueris altè spectare, videbis hos montes, qui ob Christi aduẽtum fluxerunt, fueruntque instar ceræ liquefacti, fuisse mundi reges & principes, qui cũ essent nimia superbia elati, se ecclesiæ subiecerunt, & receptæ fide supplices ad Christum accesserũt, & vanos ac falsos deos repudiarunt. Hi sicut exustio ignis tabescebant, de quo igne dicitur in psalmo: Ignis ante ipsum præcedet, & inflammabit in circuitu inimicos eius. Significat hic ignis amorem, quo Deus eos, qui anteà erant eius inimici, incendit, & studio æternitatis inflammauit.

Psal. 96.

Cùm feceris mirabilia, non sustinebimus.] Veni Domine nũc, nam posteà quùm veneris, & feceris miracula, nõ ea feremus. Tanta erit tunc Iudæorũ malitia & impietas, vt tua signa & miracula damnent.

A seculo non audierunt.] Dixerat: Descendisti, & à facie tua montes defluxerunt. Acsi diceret: Venisti in mũdum, & multi ex principibus euanuerũt, te ipsum nõ cognoscentes. Nũc confirmat hoc dicens: Nam nũquam audierunt, nec viderũt ea, quæ tu Deus in futurum sanctis tuis præparasti. Esse hũc huius loci sensum explicat Diuus Paulus in epistola 1. ad Corinthios, vbi citans hũc locum ita ait: Loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinauit Deus ante secula in gloriam nostram, quam nemo principũ huius seculi cognouit. Si enim cognouissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent. Sicut scriptum est: Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit Deus iis qui diligunt illum. Nobis autem reuelauit Deus per Spiritum suum. Vbi vides Diuum Paulum dicere mundi principes euanuisse, & Christum non cognouisse, quia absque diuinò auxilio nemo cognoscit ipsũ Deũ, nec ea, quæ suis dilectis præparauit. Potest esse sensus Apostoli: Principes mundi non cognouerunt Christum. At nos non solùm eum cognoscimus, sed ea, quæ ille præparauit diligentibus se, quæ sine ipso Deo nomen potest cognoscere: Sunt enim admirabilia, & humanũ intellectũ transcendẽtia.

1. Cor. 2.

Vnde

Vnde hic potest esse huius loci Esaiæ sensus. Si tũ Deus tot ac tanta beneficia in tuos dilectos confers in hac vita, quid erit in altera? Tanta enim ibi est gloria, tam excellens gaudiũ, vt nec auris illud percipiat, nec oculus videat, nec animus illud possit cogitatione cõplecti, absque te Deus. Hoc est, nisi tu illud demonstraueris.

Occurristi lætanti.] Subaudi in te. Licet nobis lætari & gaudere, sed in Domino. Ideò canebat Dauid: Lætamini in Domino, & exultate iusti, & gloriamini omnes recti corde. Et Diuus Paulus, Gaudete, inquit, in Domino semper, iterum dico gaudete. Est igitur sensus Esaiæ: Tu Domine liberasti & seruasti eum, qui in te lętabatur, & opera bona iusta & sancta faciebat, & illis fauisti, qui à tuis viis non declinantes, te memoria tenebant. Sed boni, quos tu eripiebas, & quorum precibus alios seruabas, migrarunt ex hac vita, & mansimus nos peccatores, quibus tu Domine meritò irasceris, quia peccauimus, & in peccatis permansimus: sed solebamus liberari per viros iustos, qui iam è vita decesserũt. At mortuis illis, ma nemus nos peccatis imbuti. Vbi nostra versio habet: Tu irat⁹ es, & peccauimus, habet Pagninus. Ecce iratus es, postquam peccauimus. Et id quod nos habemus: In ipsis fuimus semper, & saluabimur, vertit ipse: Propter ipsos iustos in seculũ salui fuimus. Quæ omnia nostram illucidant expositionem. *Psal. 31. Philip. 4.*

Et facti sumus vt immundi omnes nos, & quasi pannus menstruatæ vniuersæ iustitiæ nostræ.] Sensus est: Mortui sunt viri iusti, & charitate præstantes, & mansimus nos, qui facti sumus vt coinquinati, & omnes nostræ iustitiæ sunt similes pãno infecto sanguine mulieris menstruum patientis. Hęc verba sunt Iudęorum iniustorum in Babylonica captiuitate cõmorantium. Hos enim facit Esaias loquentes, & miseriam suam significantes. Lege totum caput, & videbis hæc verba nõ pertinere ad omnes homines, sed solùm ea dicebant captiui Iudæi de seipsis, vt ex præcedentibus & consequentibus patet. Nam paulò anteà dicebant fuisse inter Hebræos viros iustos, de quibus Deus in votis & periculis occurrebat, sed eos decessisse, & esse ab iniquis separatos: se autem esse iniustos, & ideò in duram captiuitatem coniectos. Vnde paulò pòst has voces emittunt: Ciuitas sancti tui facta est deserta, Sion deserta facta est, Ierusalem desolata est. Domus sanctificationis nostræ & gloriæ nostræ, vbi laudauerunt te patres nostri, facta est in exustionem ignis. Vbi vides eos, qui hæc dicebant, captiuos esse in Babylone,

bylone,& Hierosolymæ ruinam per Babylonios,atque tẽpli euersionem & incendium deplorare. Et quoniam illi erãt sceleribus implicati,& vitiis contaminati & imbuti,& si quãdo aliqua faciebant moraliter bona, ea malo fine deprauabant, ideò dicunt: Et facti sumus vt immundi omnes nos,& quasi pannus menstruatæ vniuersę iustitiæ nostrę. Est igitur verissimum, nostrum Prophetam inducere hoc in loco loquẽtes eos Iudæos, qui in captiuitate Babylonica erant detenti, & in prauitatibus versati,& hoc ad flagitiosos illos solùm pertinere,& non ad omnes homines in vniuersali. Et si aliquis erat iustus eo tempore, ad quod hæc referuntur,in Babylonica captiuitate, de eo non loquitur Esaias,sed de illis qui in vtraque captiuitate & corporis & animæ detinebantur, qui etsi anteà in aliquas virtutũ actiones incubuissent, & in gratia stetissent,ceciderunt tamẽ & grauia atque impia facinora admiserunt. Quapropter Deus illis iratus eos permisit à Babyloniis capi, & acerbis iniuriis afflictionibusque vexari. Hoc indicant illa verba: Tu iratus es,& peccauimus. Quæ possunt verti de Hebraico: Tu iratus es postquã peccauimus. Et ita vertit Pagninus. Vnde anteà quàm Deus illis iratus esset, non erant talibus sceleribus contaminati. Nam paulò pòst dicunt. Cecidimus quasi folium vniuersi,& iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos: non est qui inuocet nomen tuum. Qui dicunt se cecidisse, fatentur se stetisse aliquando. Possunt enim viri iusti gratiam amittere, & ab illo dignitatis gradu pręcipitari. Vnde ait Apostolus: Qui stat videat ne cadat. Intelligi autem de illis, & non de omnibus apertè ostendit id quod sequitur: Non est qui inuocet nomẽ tuum. Nam multi sunt, qui nomen Domini inuocant: & illeræ diuinę contestantur multos nomen Domini inuocasse. de Enos scriptum est in quarto capite Geneseos: Iste cœpit inuocare nomẽ Domini. Et de Abrahamo: Reuersus est per iter quo venerat à meridie in Bethel,vsque ad locũ,vbi prius fixerat tabernaculum inter Bethel & Hai, in loco altaris quod fecerat prius, & inuocauit ibi nomen Domini. Et Dauid in psalmo 114. Et nomen, inquit Domini inuocaui. Et Psalmo sequenti: Calicem salutaris accipiam,& nomen Domini inuocabo. Et Ieremias,tu autem,inquit,in nobis es domine, & nomen tuum inuocatum est super nos. Si igitur multi nomen Domini inuocarunt & inuocãt,qui fieri potest vt hęc verba. Non est qui inuocet nomen tuum,de omnibus hominibus vniuersaliter intelligantur? Cõstat igitur eos in errore

1. Cor. 10.

Gen. 4.

Gen 13.

Psal. 115.

Ierem. 41.

errore intolerabili versari, qui ex hoc loco Esaię volunt colligere omnes homines quantūuis iustos in omni opere peccare. Hoc dico propter Lutherum, qui articulo 21. hanc propositionem asserit: in omni opere bono iustus peccat. Et probat eam ex hoc loco Esaiæ. Et existimat se esse victoriā consecutum, & gloriosè triumphasse, cùm constet apertissimè hunc locum nihil facere pro eo, cùm de solis iniquis illius tēporis captiuitatis Babylonicæ intelligatur. Imò militat aduersus illum, quoniam indicat fuisse iustos inter eos, quorū precibus Deus eos aliquando sustētauerat, quorū iustitia nō erat panno menstruatæ comparata. Citat etiam pro se Lutherus alia loca, sed quæ illi nihil opitulantur, nec est meum ea hoc in loco refutare, eorūmque verū sensum ostendere, cū nemo sit tam stupidus, qui non videat ea nihil contra nos efficere. Quis potest esse in diuinis literis locus, qui dicat, omnem virum iustum peccare in omni opere quantūuis bono? Quis audiuit ynquā enuntiationem tā falsam, tam ab omni iudicio & ratione alienatam, tam omni scripturæ repugnantem? Cùm Iob calamitate oppressus multa verba fecisset, ait scriptura: In omnibus his non peccauit Iob labiis suis, nec stultum quid contra Deum locutus est. Et alio in loco ait de seipso Iob. Non peccaui, & in amaritudinibus moratur oculus meus. Quid ais Luthere? quid ad hoc respondes? Nónne vides labefactatum esse articulum tuum? Tu dicis omnē virū iustū in omni opere etiā bono peccare, at scriptura sancta asserit Iob in hoc opere nō peccauisse. Cui dabimus fidē, tibi an scripturæ sanctæ? Eligat lector an diuinis literis an Luthero potius credēdū putet. Cùm Christus Deus noster hominē, quem sanauerat, in tēplo posteà inuenisset, ait illi: Ecce sanus factus es, iam noli peccare. Et mulieri in adulterio depræhensæ: Vade, inquit, & iam amplius noli peccare. Si impossibile est dari opus, in quo homo non peccet, quî fieri potest vt Deus præciperet illis, ne peccarent. Deus enim nemine obligat ad impossibile, nec impossibilia præcipit, alioquin non esset iustus. D. Paulus in epistola 1. ad Corinthios ita ait: Et si nupserit virgo, non peccauit. Quid potest contra Lutherum apertius dici? Et rursum in eadem epistola: Euigilate, inquit, iusti, & nolite peccare. Et D. Petrus in epistola sua 2. Quapropter fratres, inquit, magis satagite, vt per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis: Hæc enim facientes non peccabitis aliquando. Et D. Ioannes in epistola 1. Omnis, inquit, qui in eo manet nō peccat.

Iob. 1. *Iob. 19.* *Ioan. 5.* *Ioan. 8.* *1. Cor. 7.* *1. Cor. 15.* *2. Petr. 1.* *1. Ioan. 3.*

cat. Et paulò pòst : Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit. Nónne vides Luthere hãc nubem testium? Si omnis homo in omni opere peccat, vt tu asseris, ergo tu, quando hanc tuam hæresim scribebas, peccabas. Si te peccare sciebas, cur scribebas, cur peccata peccatis cumulabas? Quẽ fructum afferre possunt eius assertiones, qui in illis scribendis & docendis se peccare sciebat? Respondite mihi obsecro Lutherani, Vbi legistis Deum pro peccatis tribuere vitam æternam? Nusquam sine dubio. Ait Christus apud Mat-
Matt.25. thæum : Tunc dicet rex his, qui à dextris eius erunt : Venite benedicti patris mei possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi : esuriui enim, & dedistis mihi mãducare, sitiui, & dedistis mihi bibere, hospes eram, & collegistis me, nudus & operuistis me. Et paulò pòst Quandiu feciſtis vni de his fratrib⁹ meis minimis mihi feciſtis. Si omnia hæc opera sunt peccata, quomodo pro illis Deus iustus iudex vitã reddit sempiternã? Quid potest absurdius excogitari? Nõ solũ bona opera facta in gratia non sunt peccata, sed etiã vitã æternam merentur. Quod indicauit Apostolus quando nu-
2.Tim.2. meratis suis actionibus dixit : In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quã reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex, non solùm autem mihi, sed & his, qui diligunt aduentũ eius. Aduerte : Non dixit : quam dabit mihi, sed quam reddet
Matt.26. mihi. Ita apud Matthęum : voca operarios, & redde illis mercedem. Si merces ego meritum. Si homo in omni opere peccat, non potest esse vnquã sine peccato. Quomodo igitur ait
Sup.1. Deus per Esaiam : Lauamini, mundi estote. Et paulò pòst : Si fuerint peccata vestra vt coccinum, quasi nix dealbabuntur? Conscientia tetris maculis infecta nõ est instar niuis dealbata. Si verum est, quod tu dicis ô Luthere, sequitur apertissimè Diuum Ioannem Baptistam in ventre diuę matris sanctificatum in omnibus operib⁹ suis peccauisse, & ipsam semper virginem sacratissimam Dei genitricem fuisse infinitis peccatis maculatam. Quis talia vnquam audiuit? Quę sunt aures quę possint tam impiam hæresim tolerare? In epistola ad Ro-
Rom.8. manos ait Diuus Paulus ipsum spiritum postulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Si homo in omni opere peccat, ergo etiã peccat quando Deum orat gemitibus, inenarrabilibus, at illæ preces sunt ab spiritu sancto ille enim postulat pro nobis, vt ait Apostolus, ergo illa oratio in qua spiritus postulat pro nobis est mala, & cum peccato. Exhorrescit animus talia audiens. O pestilẽtissimam hæresim in officina Satanæ

tanę conflatam. Væ tibi Luthere qui tam diabolico figmento tot animas perdidisti: Væ vobis Lutherani, quàm acerbi cruciatus vobis in æterno igne, in illis tetris tenebris reseruantur.

Cecidimus quasi folium.] Comparant se peccatores folio, quod cecidit, & iniquitatem suam vento rapido, asserentes non esse inter eos, qui consurgat, & Deum teneat precib⁹ & orationibus, ne eos ipsos euertat. Nam solent viri iusti Deum tenere, suisque orationibus populum sustentare. Id significauit Deus, quando Moysi pro populo deprecanti respondit: Dimitte me, vt irascatur furor meus contra eos. Exod. 32.

Abscondisti faciem tuam à nobis, & allisisti nos in manu iniquitatis nostræ. Et nunc Domine pater noster es tu, nos verò lutum, & fictor noster tu, & opera manuum tuarum omnes nos. Ne irascaris Domine satis, & ne vltrà memineris iniquitatis nostræ. Ecce respice, populus tuus omnes nos. Ciuitas sancti tui facta est deserta: Sion deserta facta est, Ierusalem desolata est, Domus sanctificationis nostræ, & gloriæ nostræ, vbi laudauerunt te patres nostri, facta est in exustionem ignis, & omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinas. Nunquid super his continebis te Domine, tacebis, & affliges nos vehementer. Psal. 78.

Abscondisti faciem tuam à nobis.] Hoc est, Non nobis faues. Magnum malum est, quando Deus à nobis faciem suam abscondit. In Deuteronomio scripti legimus dixisse Deum Moysi: Irascetur furor meus contra populum hunc in die illo, & derelinquam eum, & abscondam faciem meam ab eo, & erit in deuorationem. Et in psalmo dicitur: Deus conuerte nos, & ostende faciem tuam, & salui erimus. Deut. 32. Psal. 79.

Et allisisti nos in manu iniquitatis nostræ.] Cùm essemus in manu nostræ malitiæ, cum non ratione sed clauo deprauati appetitus duceremur, tu nos veluti nauē horribili scelerum nostrorum procella iactatam, in scopulos afflictionum allisisti. Vexatis nos ob impia facinora nostra. Nam voluntas nostra paruit peruerso apetitui, corruit virtus, fuit dignitas ablata, & omnia honestatis ornamenta ceciderunt.

Et nunc Domine pater noster es.] Acsi dicant: Nec respicias scelera nostra, sed clementiam tuam. Non postulamus iustitiam, sed confugimus ad portum misericordiæ. Pater noster es miserere nostri.

Ciuitas sancti tui.] Hoc est, Hierosolyma vrbs tuæ sanctitatis. Id, quod sequitur, est superioris repetitio.

Domus sanctificationis nostræ.] Hoc est, templum Salomonis,

nis, in quo te colere, sanctificare, & laudare solebamus, fuit à Babylonijs combustum, & incendio deuastante deletũ. Sed cur Deus Iudæos, qui eum in templo sancto suo colebant, permisit capi, & in Babylonem transferri, & in tam acerbas calamitates incidere? Ratio est, quia etsi Deum ore laudarẽt, animo tamen se ab eo separabãt. Hoc enim obiicit illis Deus alio in loco apud hunc nostrum prophetam: Appropinquat
Supr. 29. populus iste ore suo, & labijs suis glorificat me, cor autẽ eius longè est à me. Erant Iudæi illi tetris desideriis incensi, impijs sceleribus imbuti, & in summa deprauatione versati, & vt omnium sermone celebrarentur, detestanda facinora sua frõte occultabant, fictæque virtutis specie tegebant. At Deus talẽ extrinsecam speciem non vult. Ideò præcipiebat in Leuitico vt animal detracta pelle immolaretur, & membra igne flagrarent. Pellis est exterior virtutis simulatio: ignis autẽ, quo
Leuit. 1. interiora comburebantur, est amoris & charitatis flamma, qua debemus flagrare. Ideò ait Deus: Fili præbe mihi cor
Prou. 4. tuum. Ea differentia, quę est inter naturam & artem, est inter veram & falsam virtutem. Vt enim natura in hominis gene-
Simile. ratione incipit à corde, & postea ad exteriora se confert, sic vera virtus incipit ab animo, eúmque exornat & illustrat, & postea in exterioribus splendet. Contrà verò vt ars in humano quodã vultu fingendo & formando, nec cor, nec interiora curat, sed tota in exterioribus & apparentibus occupatur, sic hypocrisis, falsæque virtutes humanæ laudis appetentes, solam externam claritatem quærunt, de animi splendore nequaquam cogitantes. Et quoniam Iudæi non naturam, sed artem sequebantur, Deúmque labijs & cerimonijs, non autẽ animo & factis colebant, permisit meritò Deus, vt essent capti, & in miseram Babylonis captiuitatem conijcti, vt hac ærumnarum acerbitate ad Deũ se toto animo conuerterent, suam ingratitudinem intelligerent, & seipsos tãdem cognoscerent. Est enim afflictio cos, in qua intellectus hebetudo acuitur, & animi ferrugo deletur.

Nunquid super his continebis te Domine.] Cùm Babylonij ciuitatem tuam Domine & templum tuum euerterint, nosq; acerbissimè afflixerint, cur hæc toleras & pateris? Nunquid continebis te, ne iis rebus irascaris? Nunquid tacebis, nõ respondens impijs hostium tuorum blasphemijs? Nũquid nos semper tantis calamitatibus vexabis? Acsi dicant? sume de Babylonijs vltionem Domine, nos autem ne sinas in iis ærũnis amplius versari.

Anno-

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LXIIII.

Sicut exustio ignis tabescerent.] In Hebraico est cikdhecha exhamasim: Quæ verba possunt ita verti: Sicut exurit ignis liquefactionem, hoc est, ignis vehemens, hamas enim liquefactionem & dissolutionem significat.

Cùm feceris mirabilia non sustinebimus.] Pro non sustinebimus in Hebraico lonekaueh. Verbum est iakah, quod significat inter alia expectare, quam significationem sequitur in præsenti Pagninus. Et potest ita Latinè reddi: Cùm feceris mirabilia, nō te expectabimus, nullam in te spem ponemus. Nec est mirum, nam de Christo dixerat Iacob: Ipse erit expectatio gentium. Non dixit Iudæorum, sed gentium. Et ex hoc verbo deriuatur dictio illa iikkehath, quę ponitur in illa prophetia Iacob, pro qua noster interpres rectè vertit expectatio. R. Salomon congregatio. Alij auscultatio & obedientia. Quibus fauet Chaldaica translatio Onkeli, quæ ita habet. Et ei auscultabūt populi siue gentes. Quæ omnia Christo apertissimè conueniunt. Ille enim est in quo gentes spem suam collocarunt, & qui eas in vna ecclesia congregauit, in qua eius verba audiunt, eique obediunt. *Gen. 49.*

Quasi pannus menstruatæ.] Septuaginta habent: Quasi pānus sedētis. Quod idem significat. Existimo enim eos per sedentem intelligere mulierem patientem menstruum. In Hebraico est vceueghedh iddim. Quod potest rectè verti: Et quasi vestimentum centonum. Nam dictio iddim, significat centones, quos Lusitani farrapos appellant. R. Abraham exponit: Sicut vestimentū prædæ sanguine inquinatum. Thargum. Sicut vestis abominabilis. Quæ omnia in eandem coincidunt sententiam.

Argumentum Capitis LXV.

Ostendit Christus se fuisse quæsitum & inuentum à gentibus, quæ anteà in errorum ac scelerum tenebris versabantur: aperuit enim illis Deus oculos aliquando, vt viam veritatis aspicerēt. Iudæos verò vocauit, & in cruce pendens ad eos, qui eum falsis criminibus ad mortem acerbissimam vocauerant, manus expandit. At illi noluerunt ab infidelitate sua desistere, quin potius adhibuerunt illi impiam contumaciam à cæca atque nefaria malitia inductam. Inuehitur pro-

pheta in Iudæorum flagitia, qui Deo relicto idola vana coluerunt. Ostendit Deum reddere vnicuique iuxta opera sua. Prædicit ecclesiæ prosperitatem & concordiam.

CAPVT LXV.

Rom. 10.

Quæsierunt me, qui antè non interrogabant: inuenerunt, qui non quæsierunt me. Dixi, Ecce ego, ecce ego, ad gẽtem quæ nesciebat me, & quæ non inuocabat nomen meũ. Expandi manus meas tota die ad populum incredulum, qui graditur in via nõ bona post cogitationes suas. Populus qui ad iracundiam prouocat me ante faciem meam semper, qui immolant in hortis, & sacrificant super lateres, qui habitant in sepulchris, & in delubris idolorum dormiunt, qui comedunt carnẽ suillam & ius prophanum in vasis eorum, qui dicunt, recede à me, non appropinques mihi, qui immundus es. Isti fumus erunt in furore meo, ignis ardens tota die. Ecce scriptum est coram me: Non tacebo, sed reddam & retribuam in sinu eorum iniquitates vestras, & iniquitates patrũ vestrorum simul, dicit Dominus, qui sacrificauerunt super montes, & super colles exprobrauerunt mihi, & remetiar opus eorum primùm in sinu eorum. Hæc dicit Dominus: Quomodo si inueniatur granum in botro, & dicatur: Ne dissipes illud, quoniam benedictio est, sic faciam propter seruos meos, vt non disperdam totum. Et educam de Iacob semen, & de Iuda possidentem montes sanctos meos, & hæreditabunt eam electi mei, & serui mei habitabunt ibi. Et erunt campestria in caulas gregum, & vallis Achor in cubile armentorum populo meo, qui requisierunt me.

EXPLANATIO.

Quæsierunt me.] In principio capitis superioris diximus Propheram induxisse Iudæos captiuos suam à Deo liberationem postulantes, sed eum inspexisse ad peccati captiuitatem, & eius per Christum redemptionem. Quod huius capitis principium ostendit. Nam statim incipit à Gentium salute, quæ Christum quęfierunt, eíque se repudiatis idolis dedicarunt. Solẽt enim Diuini vates sæpe à liberatione terrenæ se ad cœlestem transferre, quã cùm de humana tractabant, mente intuebãtur. Est igitur sensus: Gentes quę anteà me nõ consulebant, nec quærebãt, quæ erant superstitionibus impeditæ, & in erroribus intolerabilibus versatæ, me quæsierunt, & in-

& inuenerunt. Ponit pro re gentilica Deum nō interrogare & consulere. Debent enim Christiani cogitare & inquirere quæ sit Dei voluntas, ab ipsō que Deo petere, vt illis suam aperiat voluntatem, vt nihil aduersus eam efficiant. Vnde Dauid Deū alloquens, Doce, inquit, me iustificationes tuas. Et alibi: Doce me facere voluntatē tuam. In libro Iosue scriptum est incidisse Hebræos in errorem. Et reddens scriptura huius rei rationem ait: Et os Domini non interrogauerunt. Vnde vides nos ideō sæpenumero errare, quia Deū non consulimus, nec eius inspirationi acquiescimus, sed nostro corrupto appetitu gubernamur. Intelligi hunc Esaiæ locum de Gentium salute, & Iudæorum duricie & pertinacia asserit Diuus Paulus in Epistola ad Romanos. Quod multō antea fuerat iis verbis à Deo per Dauidem prædictum: Populus, quem non cognoui, seruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi. Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt & claudicauerūt à semitis suis. Iacob luctās cum angelo manfit claudus: Iudei aduersus Christū pugnātes claudicauerūt.

Psal.118. *Psal.142.* *Iosue 9.* *Rom.10.* *Psal.29.* *Gen.32.*

Ecce ego, ecce ego ad gentem quæ nesciebat me.] Vide admirabilem rerum mutationem. Fideles recesserūt à fide, infideles autem eam receperunt. Qui erant in scala Iacob descenderunt vsque ad terram: qui verō in terra iacebant, ad scalæ summitatem ascenderunt. Qui stat, inquit Apostolus, videat ne cadat. Inde cecinit Anna: Arcus fortium superatus est, & infirmi accincti sunt robore.

Gen.28. *1. Cor. 10.* *1. Reg. 2.*

Expandi manus meas tota die ad populum incredulum.] Esse hunc populum, populū Iudaicum indicat Apostolus in epistola ad Romanos. Considera Dei misericordiā, Iudei Christū crucifigebāt, ille autē eos vocabat. In cruce manus expassas habebat & brachia extensa, quasi peccatores vocans eōsque amplecti desiderans. Ideō apud Salomonē has voces emittit: Vocaui, & renuistis: extendi manum meā, & non fuit qui aspiceret. In cruce homines vocauit, & manus extendit.

Rom.10. *Prou.1.*

Qui graditur in via non bona post cogitationes suas.] Hoc est, qui sequens suas deprauatas cogitationes viam perambulat ad æternum supplicium ducentem. Fieri non potest, vt qui seipsum sequitur, christū sequatur. Ipse enim ait: Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucē suā cotidie, & sequatur me. Væ illi, qui ducē sequitur appetitū. Est appetitus veluti coruus, qui ei, à quo nutritur oculos eruit. Sed qui appetitu ducitur, suā cæcitatē & perniciem nō intuetur. Vt enim ceruus fœminæ cupiditate incensus accurrit ad abscondi-

Luc.9.

Simile.

sconditũ venatorẽ rugitũ ceruę fingentem, ductúsque appetitu, dum existimat se ad desideratam ceruam festinare, currit velocissimè ad mortem ipsam, & ad venenatam venatoris sagittam recipiendã. Sic qui indomito appetitu ducũtur, quantò celerius ad res desideratas contendunt, tantò perniciosius ad mortem ipsam amplectendam accurrunt.

Qui immolant in hortis.] Non in templo. Respuit Deus Iudæorum sacrificia extra templum. Cùm igitur nunc careant templo, qua ratione existimãt sua sacrificia Deo grata esse? Medicus permittit febre laboranti gelidam aquam bibere ad maius malum vitãdum, sed postea cùm ita opus esse intelligit, illi indicat esse á tali aqua abstinendum. Et nolẽte egroto ab aqua desistere, medicus coram eo vrceum frangit. Sic deus permisit populo Iudaico carnes immolare, vt illum ab idolorum cultu auerteret. Si enim Deo non sacrificaret, cùm esset Ægyptiorum ritibus videndis assuetus, sacrificaret idolis. Sed veniẽte tẽpore cœlestis ille medicus in cruce pendẽs illi dixit: cõsummatũ est. Quibus verbis indicauit veteris legis sacrificia cessasse. At nolente Iudaico populo à sacrificiis abstinere, nolente ab illa aqua gelida desistere, coram illo vrceum fregit, templum euertit & destruxit, ne amplius sacrificarent. Erat enim templum veluti omnium sacrificiorum vas. Vnde fracto templo apertissimè constat esse antiquæ legis sacrificia abrogata. Vt enim lapis in summitate testudinis templi est clauis totius domus, & ruẽte eo lapide, euersa illa claue, ruit tota templi fabrica & structura, sic euerso templo Hierosolymæ, quod erat clauis totius Iudaismi, perspicuè ostenditur totam Iudæorum synagogã esse euersã & funditus conuulsam. Sed Iudæi cæca malitia ducti, hoc nunquam perpendere voluerunt. Hanc ipsorum ignorantiã indicat illis scriptura, cùm ait: Mortuum fuisse Moysem & in valle sepultum, nullúmque eorum eius sepulchrum cognouisse. Quid per Moysem nisi lex vetus significatur? Mortua est lex quæ ad iudicialia, & cerimonialia, & sacrificia & in valle sepulta, eius autem sepulchrũ ignoratur à Iudæis eã adhuc viuere existimantibus. Fuit lex illa à Deo, sed nõ erat nisi ad Christum duratura. Ideo D. Paulus in epist. ad Galatas, Lex, inquit, pędagogus noster fuit in Christo, vt ex fide iustificemur. At vbi venit fides, iã non sumus sub pędagogo.

Simile. *Ioan. 19.* *Simile.* *Deut. 34.* *Figura.* *Gal. 3.*

Et sacrificant super lateres.] Id est super altaria lateritia. Pro altari, quod ex Dei lege erat constructum, Iudæi multa suis idolis ædificabant.

Qui

Qui habitant in sepulchris.] Solebant perfidi Iudæi mortuos consulere, & in eorum sepulchris ad eos interrogandũ habitare, vt ibi in somniis responsum reciperent. Vnde Septuaginta transtulerunt: In sepulchris & in specubus dormiunt propter somnia.

Ius prophanum.] Id est, carnium animalium prohibitorum. Notat Iudæorum gulam in Dei contemptum.

Qui dicunt, recede à me.] Notat Iudæorum hypocrisim, & arrogantiam.

Isti fumus erunt in furore meo, & ignis ardens tota die.] Hoc est, Ego eos in fumum redigam & in prunas. Et vt dicitur in psalmo: Deficientes quemadmodum fumus deficient. *Psal.36.*

Ecce scriptum est coram me.] Hoc est, statutum est, & ita fiet.

Et iniquitates patrum vestrorum simul.] Iuxta id, quod ait Deus Exodi 21. cap. Ego sum Dominus Deus tuus, fortis, *Exod.20.* zelotes, visitans iniquitatem patrum in filios in tertiam & quartam generationem eorũ, qui oderunt me. Quod intelligitur quo ad corpus, & temporaliter, non autem de pœna æterna, nec de omni pœna temporali, sed de aliqua. Non enim æquũ est vt filius pro patris scelere in æternas tenebras relegetur. Ita enim in Deuteronomio scriptum est. Non occidẽtur patres pro filiis, nec filij pro patribus, sed vnusquisq; pro *Deut.24.* peccato suo morietur: Quod est etiam libro 2. Paralipomenon mandatum. Et licet intelligatur de morte corporis, potest tamen ad animæ mortem referri, de qua apud Ezechielem dicitur: Anima, quæ peccauerit, ipsa morietur: filius non *Ezec.18.* portabit iniquitatem patris, & pater non portabit iniquitatẽ filij. Potest nihilominus de pœna æterna intelligi id, quod hoc in loco apud Esaiã & in Exodo ait Deus, se visitare iniquitates patrum in filios, si filij peccata patrum admittãt, & iisdem sceleribus cum patribus contaminentur. Nam cùm Christus apud Matthæum scribis & pharisæis cędes prophetarum, quos patres sui occiderant, obiecisset ait: Ecce ego *Matth.23.* mitto ad vos prophetas, & sapientes, & scribas, & ex illis occidetis & crucifigetis, & ex eis flagellabitis in synagogis vestris, & persequemini de ciuitate in ciuitatem, vt veniat super vos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terram, à sanguine Abel iusti, vsque ad sanguinẽ Zachariæ filij Barachiæ, quem occidistis inter templum & altare. Vbi vides venisse super scribas & pharisæos peccata suorum maiorum, quæ in morte sanctorum commiserant, quoniam ipsi pharisæi viros sanctos etiam occiderunt. Acsi Christus illis diceret: Vos

in inferno cruciabimini quemadmodum patres vestri, quoniam iisdem scelerib⁹ estis cõtaminati. Castigat igitur Deus filios pro peccatis parentum, quando eosdem parentes in peccatis imitantur.

Et remetiar opus eorum primùm in sinu eorum.] Hoc est, in primis peccatũ eorum remetiar, retribuens eis pœnam iuxta culpam. Metaphora sumpta ab ementibus & vendentibus. Qui vendit, nõ omnibus eandem mensuram in sinum proiicit, sed iuxta pecuniæ quantitatem.

Quomodo si inueniatur granum.] Dixerat Deus se esse Iudæos puniturum, eisque iuxta eorum peccata retributurum. Nunc similitudine quadam ostendit non esse omnes Iudæos perdendos: quoniam erant nonnulli, licet pauci, seruandi. Est igitur sensus: Vt si quis in botro arido aut corrupto acinum vnum siue granũ inuenerit illæsum, dicit alteri ne dissipet illud, quoniam diuina benedictione effectum est, vt in tanta granorum corruptorum multitudine illud solùm euaserit. sic ego, ait Deus, eos, quos fideles inuenero, liberabo, qui inter tantam Hebræorum infidelium multitudinem tam pauci erunt, vt vni acino comparẽtur. Et hoc faciam propter seruos meos, ne omnes Iudæi pereant, & in imas æternasque tenebras præcipitentur. Et vt ostendat Iudæorum reliquias esse multiplicandas, & salutem consecuturas, eas comparat semini, ita dicens: Et educam Iacob semen, & de Iuda possidẽtem montes sanctos meos, & hæreditabunt eam electi mei, & serui mei habitabunt ibi. Acsi dicat: Seligã ex Iudæis nõnullos, quibus dabo montes meos possidendos. Per montes
Psal.16. intelligitur Hierosolyma, de qua Dauid, fundamenta, inquit, eius in montibus sanctis. At per Hierosolymã ecclesia Christi significatur, in qua habitãt omnes fideles catholici tam ex Iudæis, quàm ex gentibus congregati. Ideo ait: Et hæreditabunt eam electi mei, serui mei habitabunt ibi. Iudæos, qui in Christum crediderunt, appellat acinum & semẽ, quemadmodum primo capite: Nisi Dominus reliquisset nobis semen. E-
Supr.1. ósque capite decimo reliquias appellauit: quem inritãs Apo-
Sup.10. stolus in epistola ad Romanos eos etiam reliquias vocat. Cæ-
Rom.9. terum hic Hebraismus: quoniam benedictio est, hunc potest
& 11. habere sẽsum: Vt maneat huius populi memoria ob suorum maiorum benedictionem & merita. Vnde colliges defunctorum merita viuis prodesse.

Et erunt campestria in caulas gregum.] Vult spiritualem ecclesiæ fertilitatem significare. Caulæ sunt stabula, in quibus oues

oues reconduntur. Achor vallis est, vbi Iosue iussit, vt Achã propter furtum lapidibus obrueretur, vt est in libro Iosue memoriæ proditum. Et quoniam ibi turbatus est populus, appellatus est locus ille Achor, hoc est, Turbatio. Non enim solũ viri iusti in campestriũ planicie, in gaudio & quiete versantur, sed etiam aliquando in turbatione & calamitate: vt tristia cum lætis misceantur, & harmoniam atque sonorum cõcentum efficiant. Vt enim in musica nõ omnes voces sunt acutæ, neq; omnes graues, neque omnes circumflexæ, sed ex vocum varietate suauis consonantia efficitur: sic temperata vitæ Christianæ harmonia ex diuersitate et mistione gaudij & afflictionis componitur. *Iosue 7.* *Similitudo.*

Et vos qui dereliquistis Dominum, qui obliti estis montem sanctum meum, qui ponitis Fortunæ mensam, & libatis super eam: numerabo vos in gladio, & omnes in cæde corruetis. Pro eo quod vocaui, & non respondistis mihi, locutus sum, & non audistis, & facietis malum in oculis meis, & quæ nolui elegistis: propter hoc hæc dicit Dominus Deus: Ecce serui mei commedent, & vos esurietis: ecce serui mei bibent, & vos sitietis. Ecce serui mei lætabuntur, & vos confundemini. Ecce serui mei lætabuntur præ exultatione cordis, & vos clamabitis præ dolore cordis, & præ contritione spiritus vlulabitis. Et dimittetis nomen vestrum in iuramentum electis meis, & interficiet te Dominus Deus, & seruos suos vocabit nomine alio. In quo qui benedictus est super terram, benedicetur in Domino amen: & qui iurauit in terra, iurabit in Deo amen: Quia obliuioni traditæ sunt angustiæ priores, & quia absconditæ sunt ab oculis nostris. Ecce enim ego creo cælos nouos, & terram nouam, & non erunt in memoria priora, & non ascendet super cor. *Prou. 1.* *Ierem. 7.* *Apoc. 21.*

Et vos qui dereliquistis Dominum.] Alloquitur Iudæos infideles, præsertim decem tribuum, qui Hierosolyma ciuitate sancta relicta in Samaria idola colebant. Appellatur in diuinis literis Hierosolyma ciuitas sancta, & mons sanctus, quia erat fidelium receptaculum & domicilium, & quia ibi Christus Deus noster visibiliter inter homines apparuit, ibi fuit eius mors, & sepultura, & reditus ad vitam. Et ob eam causam patriarcha Iacob, eiusque filius Ioseph in Aegypto morientes præceperunt vt in terra illa sancta sepelirentur, quoniã, vt ait Theophylactus, mentis oculis intuebantur illic esse Christũ sepeliendum, & à mortuis resurrecturum, & volebant cũ eo resurgere. Ait enim D. Matthæus 27. cap. sui Euangelij monumenta operta fuisse, & multa corpora sanctorum, quę dormierãt, resurrexisse, sanctos autem exeuntes de monumẽtis, *Gen. 49.* *Gen. 50.* *Matt. 27.*

post Christi resurrectionem venisse in sanctam ciuitatẽ, multisque apparuisse. Verum per hunc montem sanctũ, cuius Esaias ait Iudæos infideles oblitos fuisse, poteris Christum intelligere, de quo in principio capitis secundi differemus.

Qui ponitis fortunæ mensam.] Gentes Fortunã diuersis nominibus atque titulis vt Deam coluerunt. In id amentiæ & cęcitatis inciderunt, vt etiam Fortunã malam adorarent. Effingebant eam habitu fœmineo, furenti similem, cæcam, inconstantem, super volubili globo sedentem: & in fine anni ei mensam dapibus plenam ponebant. Existimabant cæci homines Fortunam esse per se rem quandam separatam, viuã, & existentem, & ob eam causam eius simulachrum colebãt. Iudæi autem vt omniũ idolorũ portenta venerarentur, Fortunam, etiam adorarunt, eique more gentilico mẽsam dapibus repletam præparārunt, verumque Deum reliquerunt. Quam ob causam hic à Deo per propheram reprehendũtur. Præceperat enim Deus cap. 20. Exod. 26. Leuitici 4. Deut. ne quis sculptile, similitudinem, & idolum faceret ad adorãdum. Ex his locis contendunt nõnulli probare vsum imaginum diuorum esse perniciosum diuinis ęq; literis repugnantẽ. Inter quos est Caluinus multò hac in parte, quemadmodũ etiam in multis aliis, Luthero non solùm temerarior, sed petulentior. Nam Lutherus, quanuis hæreticus, non ausus est tamen vsum imaginum auferre: imò reprehendit Carolostadium imagines damnantem, eúmque obstinatum è Saxonia proscribi curauit. Huius Carolostadij hæresim sectatur Caluinus, eamque pro viribus defendere conatur, asserens Deũ in diuinis literis vsum imaginum apertè prohibuisse. At hoc neque ostendit, neque vnquam ostendet. Imò Deus positquã capite 20. Exodi. sculptilia & idola prohibuit, præcepit fieri duos Cherubim aureos productiles ex vtraq; parte oraculi, vt in eodem Exodo capite 25. scriptura commemorat. De quibus ita ait Iosephus libri tertij antiquitatum cap. 8. Super tegmen verò arcæ erant figurationes duæ, quas Hebræi cherubim appellant. Sunt enim animalia volatilem habẽtia figuram, quę à nullo hominum est inspecta. Hęc ille. R. Kimhi Hebræorum doctissimus in libro radicum ait eos habuisse puerorum figuram, idemque esse Cherubim ac quasi pueros. & hanc esse antiquorum sententiam. Aspicis igitur Deũ imagines fieri præcepisse. Neque hoc illis locis repugnat, in quibus eas prohibuisse videtur. Perpende verba scripturę, & videbis Dei intentionem esse, non prohibere diuorum imagines,

Exod. 20. Leuit. 26. Deut. 4.

gines, sed falsorum Deorum cultum & venerationem. Ita enim ait: Non facies tibi sculptile, nec omnem similitudinem, quæ est in cœlo desuper, neque in terra deorsum, neque eorũ quæ sunt in aquis sub terra. Non adorabis ea, neque coles. Hæc capite 20. Exodi. Pondera hæc verba, & videbis ad quẽ finẽ Deus Hebræis sculptilia prohibuerit, nempe ne ea adorarent. Veniebant ex Aegypto, vbi idola colebantur, erant ad idolatriam propensi, facile cadebant, ideò illis Deus toties præcipiebat ne se idolorum cultu contaminarent. At cũ nos sanctos pro diis non habeamus, nec eorum imagines latria adoratione soli Deo debita adoremus, possumus absque vllo crimine eorum imagines habere, & venerari, ipsam venerationem non ad lignum, neque ad lapidem, neque ad colores, sed ad prototypum referentes. Hinc colliges diuorum imagines nullum incommodum, imò magnam in nos vtilitatem conferre: instruunt enim simplices, admonent scientes, afficiũt omnes. Quis nõ mouebitur visa imagine Christi pro nobis crucifixi, vulneribus confossi, sanguine aspersi, duris spinis coronati? Quis non excitabitur ad ardẽtem charitatẽ intuens diui Stephani vultum lapidibus percussi oculos atque manus ad Deum pro percutientibus leuantis? Quis erit tam lapideus, qui inspecta sancti Laurentij imagine igni pro Christo expositi, flammisque ardentibus combusti, non cõcipiat in animo desiderium quoddam pro Christo etiã moriendi? Quæstio de habẽdis diuorum imaginibus fuit in cõciliis tractata, in quibus ex vniuersali ecclesię catholicæ consensu fuit decretum, perpetuisque monimentis cõsignatum, vsum imaginum diuorum non solùm non repugnare literis diuinis, sed etiam esse licitum, pium, & salutare. Habes hoc decretum in concilio Niceno secundo, & in Constantinopolitano sub Hirinæo, & in tribus Lateranensibus sub Gregorio secundo, & tertio, & Stephano, & in Frankfordensi. Neque existimes in his cõciliis incepisse imaginũ vsum, sed approbatum fuisse, quoniam iam erat: imò cum habet ecclesia ex Apostolorum traditione. Ita asserit libro 4. Damascenus author antiquus summæ authoritatis, qui etiam ait Christũ Deum nostrum misisse imaginem faciei suæ Abagaro Edessenorum regi. Hodie idem refert Eusebius libro 2. Ecclesiasticæ historiæ vir omni sapientia & nobilitate præstanti. Et libro 7. loquitur de imaginibus Petri & Pauli, meminitque Christi imaginis miracula facientis: cuius etiam meminit in tripartitæ historiæ libro 6. Cassiodorus. Et D. Lucas, vt celebris

Exod. 10.

bris per totam ecclesiam fama vagatur, sacratissimæ Dei genitricis Mariæ imagines depinxit, quarũ nonnullas ego meis oculis vidi. Athanasius loquẽs de imagine crucifixi, quæ fuerat Nicodemi, narrat miraculum, quod cum ea contigerat. Sed quid cito hos authores? Pleni sunt libri, plenæ hominum voces, plena est miraculis imaginum diuorum, non solùm recens memoria, sed annalium etiam antiqua vetustas. Nisi Deus vsum imaginum approbasset, nõ in illis tot miracula efficeret. Non est hoc obscurum, res est perspicua, ipsa per se loquitur & lucet, multorum oculis testatissima. Quid ad hæc respondes Caluine? Quid pro te poteris afferre nisi præceptum de nõ colendis idolis? At id pro te nihil facit. Sed dices: Ego ita illud interpretor. Verũ est: sed ecclesia id multò aliter interpretatur. Cui assentiemur tibi cum Caroloftadio, & aliis huiusmodi hæreticis, an tot conciliis, tot temporum consuetudini à tota ecclesia asserræ & comprobatę? Sed dices: Non curo quid ecclesia dicat: satis mihi est post Dei præcepta nunquam licuisse imaginem facere. Quid ais Caluine? Nónne legisti Hebræos post illud præceptũ imagines
Exod. 25. duorum Cherubim ex Dei iussu fecisse? Nónne Salomon di-
2. Par. 9. uina ductus inspiratione duodecim leunculos in solio fecit?
3. Reg. 7. Nónne sculpsit boues in mari fusili, leones, boues, & Cheru-
3. Reg. 6. bim in basibus æreis? Nónne legisti præcepisse Deũ Moysi, vt serpentem æneũ faceret & cruci affigeret? Audi quid dicat scriptura cap. 21. Numerorum: Fecit ergo Moyses serpentẽ æneum, & posuit eum pro signo, quem cùm percussi aspicerent, sanabantur. Erant Hebræi ob eorum scelera à serpentibus vulnerati, & cùm oculos ad serpentem crucifixum dirigerent, sanitatem consequebantur. Vexillum illud quo erat serpens suspensus Christi crucem adumbrabat, & serpens ipsum Christum, vt ipse apud Ioannem testatur. Serpẽs, qui nos veneno suo infecerat, est hostis ille antiquus, cuius caput erat per Christum conterendum, iuxta id quod est tertio capiti Geneseos mandatum. Inimicitias ponã inter te & mulierem, & semen tuum & semen illius, & ipsa, vel vt est in Hebraico, & ipsum conteret caput tuum. Pro quo Hierosolyma paraphrasis habet: Futurum est vt in diebus regis Messiæ admoueant morsum, qui factus est in calcaneo. Vbi aspicis intellexisse antiquos Hebræos veterem morsum esse per Christum sanandum. Christus est innocẽs ille serpens crucifixus, non venenosus, sed æneus, qui lõgè latéque sonuit, quem intueri debemus. Si humanum iudicium respicias, serpens ille

æneus

æneus in cruce leuatus, tantum abest, vt serpentium morsibus medeatur, vt etiam præsentissimum illis nocumentum videatur afferre. Qui enim est à serpente percussus viso serpente exhorrescit, & grauius ægrotat. Præterea eam aiũt esse æris candentis naturam, vt si quis à serpente vulneratus in illo oculos defixerit, statim moriatur. Quid magis humano iudicio contrarium quàm mortuum hominem viuificare, in morte esse vitam, in cruce gloriam? At totum hoc videbis & fateberis, si redemptionis humanæ mysteria fidei oculis aspexeris. Admiraberis diuinum consilium, sapientiam, iustitiam bonitatem. Si illa crucis imago vulneribus intuentium medebatur, cur ipsam crucem aspicere non vis? Cur ô Caluine visa crucifixi imagine exhorrescis? Cur eam detestaris? Cur nec christi, nec eius sanctorum imagines permittis? Cur tot patres, tot concilia, tot annorum antiquissimum ecclesiæ consensum negligis & execraris? O miserum te si non intelligis tuam hæresim, miseriorem si eam intelligendo vis in ea perseuerare? O insensati Caluinistæ quis vos fascinauit non obedire veritati? Cur transferimini in aliud euangelium? Quod non est aliud, sed est Caluinus, qui vos conturbat, & vult peruertere euangelium Christi. Quis non plorabit vestram perniciem? quis non gemet? quis nõ exardescet dolore? quis ob interitum vestrum vim lachrymarum non fundet.

Numerabo vos gladio.] Hoc est, vos numeratos gladio interficiam. Vel numerabo vos ad cædem.

Vocaui & non respondistis mihi.] Vide Dei erga homines misericordiam, hominum autem erga Deum impietatẽ. Vos vocat, qui neque ei respondere volunt, neque obedire.

Ecce serui mei commedent, & vos esurietis.] Vide elegantem contrapositionem. Appellatur hæc figura antitheton, cùm contraria contrariis opponuntur, vt apud quẽdam Poëtam: Frigida pugnabant, calidis, humentia siccis. Considera quanta sit piorum hominum fœlicitas, quanta verò impiorũ miseria. Sunt tamen hæc de spirituali abundantia & fame intelligenda, quemadmodum id, quod dicitur in psalmo: Nõ cõfundentur in tempore malo, & in diebus famis saturabũtur. *Psal. 36.* Et in prouerbiis: Non affliget Dominus fame animam iusti. *Prou. 10.*

Præ contritione Spiritus.] Non accipitur hic contritio pro actu virtutis, qui dicitur pœnitentia, nec pro ea, quæ est pars sacramenti pœnitentiæ, habens relationem ad alias partes, sed pro dolore & conturbatione proueniente ex calamitate.

Et dimit-

Et dimittetis nomen vestrum in iuramentum electis meis.] In tantas ærumnas incidetis, vt fideles mei quando iurauerint, sumant in exercitationem nomen vestrum, dicentes: Sic id se ci, veniant super me calamitates Iudæorum infidelium. Quã execrandum sit Iudæorum nomẽ post Christi necem, nemo est qui ignoret. Nulla est hodie in mundo natio detestabilior & calamitosior. Septuaginta habent: Relinquetis nomẽ vestrum in saturitatem electis meis: hoc est, in fastidium.

Et seruos suos vocabit nomine alio.] Qui Christum receperint non vocabuntur Ethnici, nec Iudæi, sed Christiani. Pro nomine alio transtulerunt Septuaginta, nomine nouo. Hoc est nomen illud, de quo dicitur in Apocalypsi: Vincenti dabo manna absconditum, & dabo illi calculum candidum, & in calculo nomen nouum, quod nemo scit, nisi qui accipit. Apoc. 2. Acsi dicat Deus: Illi qui mundum, carnem, & dæmonẽ vicerit, dabo cœlestem quandam dulcedinem, & puram conscientiam, in qua habebit scriptum se esse verum Christianũ, & moralibus coniecturis sciet se esse in gratia constitutum, quanquam alĩ existiment eum esse infidelem, aut saltẽ mortiferis sceleribus contaminatum. Potest nihilominus nomẽ illud nouum apud diuum Ioannem intelligi de clara diuinitatis notitia in altera vita, vt ait in moralibus diuus Gregorius.

Qui benedictus est super terram, benedicetur in Domino.] Id est, qui se in terra fœlicem senserit, totam suam fœlicitatẽ acceptam referet Deo. Et qui aliquid iure iurando asserere voluerit, non Deos falsos, sed verum Deum citabit in testem.

Quia obliuioni traditæ sunt angustiæ priores.] Hoc est, peccata. Quasi dicat Deus: In hac beatitudine & ecclesiæ fœlicitate viuent serui mei, qui idolis relictis me colunt, quia iã non ero memor suorum antiquorum scelerum, quoniã illis dimissa sunt. Hoc enim volunt significare verba illa; Et quia absconditæ sunt ab oculis nostris, hoc est tectę. Tunc enim iniquitates dicuntur tectæ, quando sunt à Deo dimissæ. Ira dicitur in psalmo: Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & Psal. 31. quorum tecta sunt peccata. Possunt hæc verba Esaiæ non ad Deum, sed ad eos qui fidem receperunt, referri, vt sit sensus: In ecclesiæ fœlicitate versabimur, quoniã obliti sumus priores nostras miserias, & antiquas afflictiones, & omnes illæ euanuerunt ab oculis nostris. Nunc autem spirituali gaudio perfusi, tam rebus aduersis, quàm prosperis lætamur, & semper in Domino gaudemus.

Ecce

Ecce enim ego creo cœlos nouos, & terram nouam.] Hoc est, nouum mundum cõstituo. Prædixit Deus his verbis omnia esse per Christum renouanda, abrogandas esse veteres cerimonias, & ecclesiam constituendam, vt quasi in nouo mũdo versari videremur. Noui cœli sunt Apostoli, noua terra nouus populus, qui deposito veteri homine nouum induit, vt seruiat Domino in spiritus nouitate. Hinc illa frequens vox in psalmis: Cantate Domino canticum nouum. Cæci Iudæi *Psal.* 65. sperant tempore Messiæ alios fore cœlos aliámque terram, non cõsiderantes in diuinis literis nouũ aliquid sæpè appellari non quòd antea non fuerit, sed ob acquisitam nouã quãdam possessionem, quemadmodum per Ezechielẽ ait Deus: *Ezec.* 18. Facite vobis cor nouum, & spiritum nouum. Hoc est, mentis nouitate reformamini. Qua de re ea poteris videre, quæ capite quadragesimo tertio annotauimus illa verba explicantes: Ne memineritis priorum, & aliis in locis in quibus Esaias hanc innouationem prædixit, de qua diuus Ioannes in Apocalypsi cap. 21. latè disseruit.

Sed gaudebitis & exultabitis vsque in sempiternum, in his quæ ego creo, quia ecce creo Ierusalem exultationem, & populus eius gaudium. Et exultabo in Ierusalem, & gaudebo in populo meo, & non audietur in eo vltrà vox fletus, & vox clamoris. Non erit ibi amplius infans dierum & senex qui non impleat dies suos: quoniam puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit. Et ædificabunt domos, & habitabunt, & plantabunt vineas, & comedent fructus earum. Non ædificabunt, & alius habitabit: non plantabunt, & alius comedet. Secundum enim dies ligni, erunt dies populi mei, & opera manuum eorum inueterabunt. Electi mei non laborabunt frustra, neque generabunt in conturbatione, quia semen benedictorum Domini est, & nepotes eorum cum eis. Eritque antequam clament, ego exaudiam, ad *Psal.* 31. *huc illis loquentibus ego audiam. Lupus & agnus pascentur simul,* *Supr.* 11. *& leo & bos comedent paleas, & serpenti puluis panis eius, non nocebunt, neque occident in omni monte sancto meo, dicit Dominus.*

Sed gaudebitis & exultabitis vsque in sempiternum.] Gaudium vestrum incipiet in hac vita, sed perficietur in altera & ita erit æternum.

Ecce creo Ierusalem exultationem.] Id est, constituturus sum ecclesiam, quæ sit fidelibus exultatio.

Et non audietur in ea vltrà vox fletus.] Describit spirituale gaudium fidelium, qui Christi amore inflãmati etiã cruciatibus oblectantur.

Non

Non erit ibi amplius infans dierum.] Sensus est: In ecclesia nullus eorũ qui pñ sunt & iusti, erit infans, sed omnes erunt senes pleni dierum. Hoc est, maturi, sapientes, & integri. Nulla enim maior sapientia, quàm scire vitam sempiternam comparare. Ideò omnes iusti senes vocantur, contrà verò iniusti pueri & infantes dicuntur. Id intelligens Salomon dicebat in Prouerbiis: Vsquequo paruuli diligitis infantiã? Et paulò pòst, Auersio, inquit, paruulorum interficiet eos. Acsi diceret: Homines scelerati, quos ob eorum insipientiam paruulos & infantes appello, se à Deo auertunt, & separant, vt quærant vitã, at hoc ipsum illis mortẽ adducit, quo fit, vt sibi ipsis excidium machinẽtur. Et alio in loco in eisdem Prouerbiis, Relinquite, inquit, infantiam & viuite. Et in Ecclesiaste, Vę tibi, inquit, terra cuius rex puer est. Vnde Deus per Esaiam volens perniciem Hierosolymæ imminentem significare dicebat: Dabo pueros principes eorum. Et Diuus Paulus in epistola 1. ad Corinthios, Fratres, inquit, nolite pueri effici sensibus. Vel ideò ait viros iustos longissimam ætatem victuros esse, quia acerba mors & ante tẽpus viro iusto haud quaquam accidit, vita enim honesta & bene acta etiã in adolescentia est matura, & ipsa adolescentia senectus appellatur. Nec dicẽdus est aliquis ante tẽpus è vita migrasse qui semper iustitiam coluit & pietatem. Contrà verò qui se humanis vitiis contaminauit, totumque libidinibus dedidit, quibus cæcatus velut domesticis flagitiis se inquinauit, & in violando iure diuino & humano teterrimas fraudes concepit, etsi longissimam degat ætatem, adolescens tamen dicitur, & parum vixit, quoniam nihil fecit, quod illum vixisse testetur. Imò nunquam explet tempus vitæ suæ, quam ipse sibi pollicetur, & quamuis perueniat ad extremam senectutem, tamẽ verissima est hęc sententia Dauidis: Viri sanguinum & dolosi non dimidiabunt dies suos.

Prou. 9.
Eccl. 10.
Supr. 3.
1. Cor. 14.
Psal. 54.

Quoniam puer centum annorum morietur, & peccator centum annorũ maledictus erit.] Hic est sensus horũ verborũ: Quoniã iniquus moriens natus centũ annos puer est, & talis puer cẽtũ annorũ peccator est & maledictus. Vel sic: Quoniã qui in ætate centum annorũ fuerit puer moribus, absque prudentia & virtute, morte æterna mulctabitur, & talis peccator centum annorum audiet: Ite maledicti in ignem æternum.

Matt. 25.

Secundum enim dies ligni erunt dies populi mei.] Id est, Tamdiu viuent, quãdiu solet viuere arbor viuacissima. Quasi dicat, degẽt ætatem longissimam. Huic arbori comparatur vir iustus

Iustus in primo psalmo vbi dicitur. Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum. Et in psalmo 91 Iustus vt palma florebit. Non deest, qui totum hoc referat ad vitam æternam. Solent enim aliquando prophetæ ea, quę ad cœlestem beatitudinem pertinent, huiusmodi verbis velare. Huic sententiæ fauet translatio Septuaginta, quæ habet hoc in loco: Etenim secundum dies ligni vitæ dies populi mei. Quod de ligno vitę intelligitur, quod erat in paradiso. Quibus verbis voluerunt Septuaginta vitam beatorum ęternam esse significare. *Gen. 2.*

Opera manuum eorum inueterabunt.] Id est, diu permanebũt. Potest ita verti: Opera manuũ eorum durabunt electis meis.

Neque generabunt in conturbatione.] Id est, filij, quos per euangelium genuerint, non erunt geniti in cõturbatione, sed in animi quiete & trãquillitate. Ita enim dicebat Apostolus: Per euangelium ego vos genui. Potest etiam ad naturalẽ generationem referri. Nam viri iusti legitimo matrimonio copulati absque peccato mouentur ad filios generãdos. Quod volens propheta explicare ait: Quia semen benedictorũ est. Quasi dicat: Quia tale semen est virorum iustorum qui sunt à Domino benedicti. *1. Cor. 4.*

Antequam clament, ego exaudiam.] Id est, priusquam finem faciant clamãdi. Quod statim explicãs propheta ait: Adhuc illis loquentibus ego audiam. Vide Dei nostri clementiam & benignitatem.

Lupus & agnus pascentur simul.] Hoc est, Tyranni, qui ob immanitatem lupi appellãtur, recepto euangelio vsqueadeo erunt mites, vt cum hominibus piis, abiectis, & humilibus simul in ecclesia habitent, & eundem spiritualẽ cibum sumentes se spiritualiter reficiãt. Leo & bos comedent paleas. Hoc est, magnates & obscuri in vno stabulo, in vna ecclesia congregabuntur. Et qui serpentes fuerant, nemini nocebunt ore suo. Sed in monte sancto meo, ait Deus, hoc est, in ecclesia mea erit pax & concordia. Voluit propheta iis verbis significare fore, vt in ecclesia magna esset inter iustos charitas, magna concordia, magna humilitas & mansuetudo. Inuenies hoc vaticinium apud nostrum Esaiam cap. 11. vbi poteris ea videre quæ ibi annotauimus.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LXV.

Ad

Ad populum incredulum.] In Hebraico est, Ad populum sorer, à verbo sor & geminata finali litera sorer quod significat declinare, vt in psalmo: Declinate à me maligni. Significat etiam putridum esse fœtidũ, & corruptũ. Vnde id, quod est apud Oseam prophetam: Separatum est conuiuium eorũ, potest rectè verti: Fœtidum factum est conuiuium eorũ. Significat etiam subuertere, vt apud Ieremiam in Threnis: Semitas meas subuertit. Significat præterea recedere, & non obedire, vt apud Oseam: Omnes principes eius recedentes, pro quo Septuaginta inobedientes transtulerunt. Et alia tandem significat, quæ non opus est recensere. Ex quo perspicuũ apparet posse hunc locum ita Latinè reddi: Ad populum à veritate declinantem, vel fœtidum, & vitiis contaminatum, vel separatum à Deo, vel subuersum, vel inobedientem & contumacem. Omnia enim hæc dictio, qua hîc vsus est propheta, significat. Quæ omnia infideli populo rectè conueniunt. Quam ob causam interpres noster meritò vertit: Ad populum incredulum.

Psal. 118. *Oseæ 4.* *Thren. 9.* *Oseæ 9.*

Qui ponitis fortunæ mẽsam.] In Hebraico est ita: haorchim la gadh xulcham. Prima dictio significat ponere, præparare, ordinare. Vnde id, quod dicitur in psal. Manè astabo tibi, & videbo, potest ex Hebraico verti: Manè præparabo me tibi, & videbo. Acsi dicat: Nocte ac tenebris meorũ scelerũ habebo intellectũ caligine circunfusum. At manè cùm me præueniente gratia tetigeris, præparabo me tibi, & splendore gratiæ gratum facientis illuminatus, mentis oculis ea aspiciam, quæ antè ignorabã. Secũda dictio, quæ est eà gadh significat fortunam, quam significationem secut⁹ est noster interpres. R. Moyses dicit esse eam stellam, quam Iouem appellamus. Et R. Dauid hîc in commentariis etiam sydus quoddam esse ait. Tertia dictio absque vllo dubio mensam significat. Ideò potest verti: Qui præparatis mensam Ioui. Est hæc stella in sexto cœlo locata, cuius fulgorem dicunt esse prosperum & salutarem. Pagninus vertit: Qui paratis exercitui cœli mensam. Existimat enim hãc dictionem significare stellarũ multitudinem, quam exercitum cœli appellauit. Nam gadhadh significat exercitum colligere, & cõgregare. cùm nostra vulgata editione concordant Septuaginta, qui fortunam interpretantur. Quare hanc esse rectiorem interpretationem existimo, & quia solebant antiqui, vt in explanatione dixi, fortunam colere, eique immolare: & quia dictio hæc fortunã significat, vt ex versione Septuaginta etiã demonstratur.

Psal. 5.

Et li-

Et libatis super eam.] In Hebraico est: ve ham malim lamnī mimsac. Magna difficultas est in dictione mui cui additur la articulus. Nam noster interpres habet super eam, pro quo Pagninus posuit planetis. Ita enim habet. Impletis planetis libamē. Septuaginta, Impletis dæmoni poculū. Pro eo quod Pagninus vertit, planetas, dixerunt illi, dęmonē. Dictio hæc deriuatur à verbo manah, quod significat numerare, vt 2. Regum: Vade, numera Israēl & Iudam. Vnde dictio hæc numerū significat. Qua ratione adductus Pagninus vertit planetas, quasi numerum septem syderum. Potest rectè verti: Consecratis ipsi numero libamen. Fortasse enim vult eos reprehendere, qui Pythagorizantes ita ipsum numerum extulerunt, vt veluti Deum adorarent. Pythagoras enim numeros magni fecit: & qui postea eum secuti sunt, multò superstitiosius eos obseruarunt. Et videtur alludere ad illum numerum, quoniam sequitur: Numerabo vos in gladio. Quasi dicat: Quoniam vos numero sacrificatis, ego vos ad cædem numerabo. 2. Reg. 24.

Argumentum Capitis LXVI.

Ostendit Deus se implere cœlum & terram, & in pauperum, atque humilium animis habitare. Increpat Iudæorum scelera, propter quæ illis Hierosolymæ vastitatem minatur. Prædicit ecclesiæ propagationem, & Apostolorum prædicationem & doctrinam. Consolatur bonos, malos autem ait esse suorum flagitiorum pœnas daturos.

CAPVT LXVI.

HÆc dicit Dominus: *Cœlum sedes mea, terra autem scabellum pedum meorū. Quæ est ista domus, quam ædificabitis mihi? Quis est iste locus requietionis meæ? Omnia hæc manus mea fecit, & facta sunt vniuersa ista, dicit Dominus. Ad quem autem respiciam, nisi ad pauperculum, & contritum spiritu, & trementem sermones meos. Qui immolat bouem: quasi qui interficiat virum: qui mactat pecus, quasi qui excerebret canem: qui offert oblationem, quasi qui sanguinem suillum offerat: qui recordatur thuris, quasi qui benedicat idolo. Hæc omnia elegerunt in viis suis, & in abominationibus suis anima eorum delectata* Act. 7.

Prou.1. Jerem.7. Supr.65. *est. Vnde & ego eligam illusiones eorum, & quæ timebant, adducã eis: quia vocaui, & non erat qui responderet: locutus sum, & non audierunt, fecerunt́que malum in ôculis meis, & quæ nolui elegerunt. Audite verbum Domini, qui tremitis ad verbum eius. Dixerunt fratres vestri odientes vos, & abiicientes propter nomen meum. Glorificetur Dominus, & videbimus in lætitia vestra, ipsi autẽ confundentur. Vox populi de ciuitate, vox de tẽplo, vox domini reddentis retributionem inimicis suis. Antequam parturiet, peperit: antequam veniret partus eius peperit masculũ. Quis audiuit vnquam tale? Et quis vidit huic simile? Nunquid parturiet terra in die vna? aut parietur gens simul, quia parturiuit & peperit Sion filios suos? Nunquid ego qui alios parere facio, ipse non pariam, dicit Dominus? Si ego qui generationem cæteris tribuo, sterilis ero ait Dominus Deus tuus.*

EXPLANATIO.

Hæc dicit Dominus: Cœlum sedes mea] Dixerat Deus in fine capitis superioris magnam fore pacem & fœlicitatẽ in monte sancto suo: & ne Iudæi existimarent hoc esse intelligendũ tantùm de monte Moria, vbi erat situm templum Salomonis, putantes Deum in templo illo solùm debere adorari, illóque paruo loco claudi & contineri, ideò ait Deus se implere cœlum & terram, non autem in manufacto templo coërceri. Sed quoniam Dei magnificẽtia magnis in cœlo elucet, quàm in terra, ob ipsius cœli admirabilem pulchritudinem, excellẽtes influxus & actiones, & quòd sit amplius toto orbe terrarum, illustrius, & prẽstantius, positum in sublimi, ornatum innumerabilibus astris, quæ globosa & rotunda, splẽdidissimo cãdore fulgentia, circulos suos orbésque cõficiunt admirabili celeritate, ordine & constantia, ideò cœlum appellatur Dei sedes atque thronus, terra autem tanquam infimum elementum pedum eius scabellum. Vnde diuinus psal-

Psal.18. tes, Cœli, inquit, enarrant gloriam Dei, & opera manuũ eius annuntiat firmamentum. Eam ob causam in exordio diuinę

Matt.6. precationis dicimus: Pater noster qui es in cœlis. Hunc Esaię

Act.7. locum citat glorioſus ille Stephanus protomartyr in cõcione, quam habuit apud Iudæos, quam D. Lucas literis mandauit. Probat ille ex hoc loco Deum vbique esse, neque in Salomonis templo concludi. Hoc intelligens Moyses in hunc

Deut.4. modũ fuit Hebræorum populum in Deuteronomio allocutus: Cogitato in corde tuo quòd Dominus ipse est Deus in

Psal.138. cœlo sursum, & in terra deorsum. Et Dauid in Psalmo: Si ascen-

ascendero in cœlũ, tu illic es: si descendero in infernum, ades. Et per Ieremiam ipse Deus: Nunquid non cœlũ & terrã ego impleo? Est enim Deus excelsior cœlo, longior terra, latior mari, omni profunditate profundior, totus vbique præsens, nõ per partes diuisus, sed totus in omnibus locis, nõ localiter, sed potentialiter, incomprehensibilis, omnẽ creaturã excedens. Si enim quæras magnitudinẽ, maior est si pulchritudinem pulchrior: si splendorẽ, splendidior: si claritatem, illustrior & præstantior. Ipse solus est qui de se ait, Cœlum sedes mea est, terra autẽ scabellũ pedũ meorũ. Sed cùm multi sint cœli, oritur dubitatio, de quo Deus hîc per Esaiã loquatur, an de Empyreo, an de Firmamẽto, an de aliquo ex septẽ cœlis Planetarũ, an de primo mobili post Firmamentum, quod etsi fuerit antiquis ignotũ putantibus Firmamẽrũ esse ipsum primum mobile, quorum opinionem sequitur Orontius insignis nostræ memoriæ mathematicus, tamen experientia constat esse primum mobile aliud cœlum à Firmamento distinctum, vt ostendit Petrus Nonius magister meus, Mathematicorum doctissimus, alter Euclides, alter Ptolemæus. Huic quæstioni respondendum existimo, cœlum hoc in loco non pro aliquo cœlo particulari capi, sed pro omnibus simul corporibus cœlestibus, quemadmodũ in principio Geneseos. In principio creauit Deus cœlum & terram iuxta diui Chrysostomi sententiam. Magnus Basilius ideò existimat cœlum sedem Dei appellari, quia cœlestes virtutes in se firmiter retineant insidentem Dei cognitionem, terram autem scabellũ pedum eius, quòd homines in terra degentes vix possint capere vel extrema, quæ de Deo celebrantur. Origines & D. Gregorius existimant per cœlum hoc loco intelligi viros iustos & pios, qui ob excellentem charitatem & contemplationem, animi{que} præstantiam & altitudinem cum cœlo comparantur. Et meritò quidem, cùm adhuc in terra constituti se ferant in sublime, iam{que} in cœlis quodammodo habitent: ita enim ait Paulus Apostolus: Nostra enim conuersatio in cœlis est. Quemadmodum enim rota, vt Diui Hilarij similitudine vtar, licet in terra voluatur, magna tamen ex parte, dum steterit est à terra eleuata parua autem pars in terra cõsistit, sic licet pars corporis sit ambulans in terra, anima tamen iusti, quæ maior pars est hominis, conuersatur in cœlis. Est igitur vir iustus sedes Dei iuxta id quod scriptũ est. Anima iusti sedes sapientiæ. Hæc sapientia Christus est, quam Salomon in Prouerbiis ita facit loquentem: Ab æterno ordinata

Ierem. 23.

Philip. 1.

Similitudo.

Prou. 8.

dinata sum, & ex antiquis antequam terra fieret. Et paulò pòst: Et deliciæ meæ esse cum filiis hominum. Per hanc sapientiam increatam intelligitur verbum, hoc est, Dei filius, vt ait in libro 11. de præparatione euangelica Eusebius Cęsarienſis. Solet enim scriptura Dei filium sapiętiam appellare: ita Diuus Paulus in epistola 1. ad Corinthios, Christus inquit, factus est nobis sapientia à Deo. Et in sequenti capite: Loquimur Dei sapientiam in mysteria, quæ absconditа est, quam prædestinauit Deus ante secula in gloriam nostram. Cùm autem sedes Dei sit cœlum, anima autem iusti sit sedes Dei, apertè colligitur, eam esse cœlum, de quo hic ipse Deus ait: Cœlum sedes mea est. At per terram quam hic appellat deus scabellum pedum eius impius peccator intelligitur, quē Deus veluti pedibus conculcat.

1. Cor. 2.
1. Cor. 2.

Ad quem autem respiciam nisi ad pauperculum.] Dixerat Deus animam iusti esse eius sedem & templum: quod clarius explicans subdidit: Quę est ista domus, quam ædificatis mihi? Modò multò apertius ostendit domum, in qua requieſcit, esse iusti animam, quam sedem suā appellauerat. Ita Paulus Apostolus ad Corinthios scribens. Vos, inquit, estis templū Dei viui. Intuere animo quàm longè distet voluntas diuina ab humana. Homines volunt habitare cum diuitibus, Deus verò cum pauperculis. Homines quęrunt hospitia amœna & festiua, Deus verò animas contritas sermones suos trementes. Mundus pauperculos ærumnosos esse ducit, Deus verò eos beatos esse ostendit. Non sine causa aiebat Lactantius: Hoc vno beati esse in hac vita possumus, si minimè beati esse videamur. Et rectè quidem. Nam quid iuxta mundi opinionem infœlicius paupertate? Et tamen ipsa veritas eam inter euangelicas beatitudines connumerat, & hoc in loco, Ad quem, inquit, respiciam, nisi ad pauperculum? Vnde ait Dauid: Oculi Domini in pauperes respiciunt. Respicere autem in literis diuinis fauere significat, & eum quem respicis, gratum atque charum tibi esse. Hoc voluit Moyses in Genesi significare, dicens: Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius, ad Cain autem, & ad munera eius non respexit. Et Dauid: Respice in me Domine, & miserere mei. Vide quàm falsa sit mundi de paupertate opinio, quam infœlicitatē vocat. Contrà verò nihil mūdus beatius diuitiis, nihil securius, nihil gratius & blandius ad vitæ cursum transigendum existimat, cùm Deus eas spinas vocet: & alibi dicat: Væ vobis diuitibus. Et Diuus Paulus in epist. sua ad Timotheum. Quī

2. Cor. 3.
Matth. 5.
Psal. 9.
Gen. 4.
Psal. 15.
Matt 13.
Luc. 8.
Luc. 6.
1. Tim. 6.

volunt

volunt diuites fieri, incidunt in tentationẽ & in laqueũ diaboli, & desideria multa inutilia & nociua quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Hæc Apostolus. Ex qui bus aspicis quàm periculosa sit diuitiarum affluentia Vt nauis graui mercium pondere onusta, in immenso mari procella iactata, ventisque periculosis exposita proiicit ad mare merces & diuitias, ne obruatur & funditus pereat, vtilius ducens opes potius amittere, quàm vitam, quoniam exonerata securius nauigat & celerius, sic homines diuitiis circunfluentes mediisque mundi fluctibus cõmissi, variarumq; tentationum exagitati, debent se mercibus exonerare, & diuitias inter pauperes distribuere, ne illis intemperanter abutentes mergantur, atque ad ima tartara præcipitentur. Ita nanque poterunt maris cursum securius transigere, & ad beatitudinis portum velocius atque fœlicius accedere, si fuerint expediti, & diuitiarum pondere exonerati. Si mundus eum fœlicem iudicat, quem rex aut princeps aliquis benignè intuetur, quam fœlicior erit pauper, ad quem Deus piis oculis respicit, dicẽs hic: Ad quem respiciam nisi ad pauperculum? Sed dices nõ posse eum esse fœlicem qui opibus caret, quòd nullum habeat splendorem, nullam nominis claritatem. Hęc est mundi opinio, sed inanis, impia, & ab omni veritate aliena. Luna, cùm longius distat à Sole, totum splẽdorem terris ostendit, ad cœlum autem claritatem non mittit: cùm verò Soli cõiungitur, tota in superiore parte illuminatur, infernũ autem nullum lumen ostendit. Et tunc insipiẽtes eam obscuram arbitrantur, cùm in eius coniunctione cũ Sole, est in superiore parte splendidissima. Sic qui lõgè à Christo separantur, humanã solùm inanemq; gloriam quęrunt, totum suum splendorem & nominis amplitudinem in terra defigũt, atq; animi candoris & pręstantię obliti in humanis diuitiis, falsis voluptatibus, inani nominis claritate beatitudinem constituunt. At qui Soli illi iustitiæ Christo Deo nostro coniunguntur, animi splendorem sursum tendentẽ emittunt. Et tũc à mundi amatoribus obscuri omniq; claritate destituti stultè iudicantur, cùm illa flamma diuini amoris incensi, sunt superiore parte, hoc est, animo fulgentissimi. Ex quo efficitur, vt ad cœlum aspirent, Deum omnia prouidentem totamq; vniuersitatem moderantem intueantur, omnem veram claritatem in charitate diuinique numinis imitatione constituentes, & gloriam in ipsius gloriæ contemptu collocantes.

Similitudo.

Similitudo.

Et trementem sermones meos.] Vide quemadmodum diuinus

nus vates in huius capitis exordio virum iustũ describat: eũ appellat cœlum, Dei sedem, templum & locum diuinæ quietis, pauperculum, contritũ spiritu, diuinos sermones trementem. Ampla quidem & illustria nomina & epitheta. Et quanuis omnes Christiani debẽt esse tot virtutum præsidio sepri, tanta puritate muniti, vt illis omnia hęc cõueniãt, præcipuè tamen debent ad hanc perfectionem aspirare, in eaq; perpetuò permanere monachi & sacerdotes, qui frequenter Christum Deum nostrum in admirabili eucharistiæ sacramẽto sumunt, illúdque diuinum manna, illum panem viuum, qui de cœlo descendit, manducant. Ipse enim ait: Caro mea Ioan. 6. verè est cibus, & sanguis meus verè est potus, qui manducat meam carnem & bibit meum sanguinẽ, in me manet, & ego in illo. Et postea: Hoc est corpus meum. Quid clarius dici Matt. 26. poterat? Non tulit diuinus amor, vt Christus corporali præsentia à nobis se separaret, quin nobiscũ in sacramẽto maneret. Ibi est realiter eius corpus & eius sanguis, & eius anima, & eius diuinitas: & in qualibet parte hostiæ cõsecratæ Christus realiter cõtinetur, & verè est cibus. Sciebat ipse Christus venturos esse hęreticos, qui dicerent, Christũ nõ esse in sacramento, nisi figuratiuè aut significatiuè, ideò ad hũc errorem tollendũ dixit: caro mea verè est cibus. Particula, verè, falsos intellectus excludit: eius enim corpus quod ibi verè est, verè à nobis mãducatur, & gratiã confert. Ita enim Christus ait: Ioan. 6. Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternũ: & panis quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita. Et tubescat igitur Oecolampadius, Caluinus, & cæteri Capharnaitæ dicentes: Quomodo potest hic nobis carnem suam dare ad man- Ioan. 6. ducandum? Cùm ergo tam admirabile sit hoc sacramẽtum, oportet sacerdotes illud ministrãtes castos esse, & ita viuere, vt cœli, Dei sedes & templũ, meritò appellentur. Eam ob causam sanctè & iustè fuerũt illis cõnubia in noua lege prohibita, vt constat ex conciliis, in quibus hoc fuit assertum, & perpetuis munimentis mandatũ. In cõcilio Carthaginensi post hanc prohibitionẽ sunt hęc verba: Vt quod Apostoli docuerũt, & ipsa seruauit antiquitas, nos quoq; custodiamus. Aspicis ecclesiã affirmare esse cõnubia sacerdotibus prohibita ex Apostolorũ traditione. Et nè illa Apostolica doctrina posset obliuione deleri, fuit in cõciliis reiterata, & à Calixto summo pontifice Rom. vniuersalis ecclesiæ pastore ante mille & tercentos annos mãdata literis, atq; à cæteris põtificibus cõfirmata. Fuit in primitiua ecclesia cõcessum, vt cõiugatus efficere-

ficeretur sacerdos ob sacerdotũ infrequentiã, at sacerdotem post sacerdotiũ vxorẽ ducere nunquã à Christi morte fuit cõcessum, neq; auditũ: nisi nostra hac in re infœlici ætate quando multi sacerdotes & monachi, qui se Deo deuouerant, perpetuumq; cœlibatũ solenni voto professi fuerãt, se à Christi ecclesia separarunt, & Lutheri synagogę dediderunt. Hi aiũt impossibile esse perpetuam castitatẽ seruare, & iuxta Pauli sententiã melius esse nubere, quã vri. Si hi diuinum auxiliũ 1. Cor. 7.
considerarent, illudq; implorare vellent nunquam has voces emitterent. Sunt quidẽ vires nostræ ex se tenues: at adiuuat nos Christus, qui nos nunquã deserit, si ad eum confugimus illumque toto animo inuocamus. Fidelis est enim, vt ait D. Paulus, qui nõ patietur nos tentari supra id, quod possumus, 1. Cor. 10.
sed faciet etiã cum tentatione prouentum, vt possimus sustinere. Ipsi Paulo laboranti, Christumq; inuocanti respondit idem Christus: Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur. Non est igitur impossibile perpetuam castitatem seruare cũ Dei auxilio. Quòd si de illo aliquis dubitauerit, cœlestiaq; arma proiecerit, seipsum Christi præsidio, de quo desperat, indignum faciet, sibiq; ipse pernicie machinabitur. Locus autem Apostoli Melius est nubere, quàm vri quẽ pro se citant hęretici, intelligitur de laicis, non autem de sacerdotibus, quibus, vt ostendimus, Apostoli cõnubia prohibuerunt. Neq; hoc in loco D. Paulus nuptias nisi infirmis concedit. Ita enim ait: De quibus mihi scripsistis, bonum est homini mulierem non tangere. Et paulò pòst. Volo autẽ om 1. Cor. 7.
nes vos homines esse sicut meipsum. Et paulò pòst: Dico autem non nuptis & viduis, bonum est illis, si sic permanserint, sicut & ego: quòd si non continent, nubant, melius est enim nubere quàm vri. Aspicis D. Paulum hoc in loco non sacerdotibus, sed imperfectis hominibus cõnubia concedere. Perpende eius verba: Quòd si non continent, nubant. Non vituperat matrimonium: est enim sacramentum à Deo institutũ, sed præponit illi continentiam, & cœlibatũ magnopere cõmendat & extollit. Reddens autem causas sui propositi. Volo, inquit, vos sine solicitudine esse: qui sine vxore est, solicitus est quę Domini sunt, quomodo placeat Deo. Qui autem cũ vxore est, solicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuisus est. Si D. Paulus laicis cœlibatũ suader, quanto magis sacerdotibus & religiosis, qui castitatis votũ emiserũt? Sed aiũt votum castitatis esse ineptum & improbatum. Si hoc ita esset, cur Apostolus cœlibatum & perpetuam casti-

Matt.19. tatem suadet? Quomodo Christus laudat eunuchos, qui se castrauerũt propter regnum cœlorum? Qui cœlibatũ impro bant, volũt Christum & Paulum cõculcare. Qui votum castitatis frangunt contemnunt Dauidem dicentem: Vouete & Psal.7. reddite Domino vestro, &c. Et in alio psalmo: Tibi reddam Eccle.5. vota mea. Et Ecclesiasticum dicentem: Si quid vouisti Deo, ne moreris reddere, displicet enim ei infidelis & stulta promissio: sed quodcunque voueris, redde. Quod autem dicunt neminem castitatem seruare, est planè falsum & impiũ: sunt enim absque dubio multi Christiani castissimi & cõtinentissimi. Quid loquor de Christianis, cùm sit memoriæ proditũ multos Gentiles non solùm castitatem seruasse, sed pro ea seruanda se morti obiecisse? Narrat Valerius Maximus lib. 6. Græcam quandam fœminam nomine Hipponẽ, cùm hostiũ classe esset excepta, se in mare proiecisse, ne incontinentes homines eius pudicitiam violarent. Sabellicus etiam libro. 5. scriptum reliquit, Democlem adolescentem Athenienſem in feruentis aquæ lacũ se proiecisse, vt castitatem, quam in periculo videbat, tueretur. Voluit potius in interitũ voluntarium fuere, quàm cõtinentiã amittere. Quid dicam de virginibus Vestalibus, cùm si aliqua in crimen incontinentiæ incidisset, viua in campo Scelerato sepeliebatur, pro cuius incestu, vt refert Fuluius in lib. de antiquitatibus, erat in vrbe publicus luctus. Ethnici castitatem seruant, nos autem Christo dedicati, eiusque sanguine redempti, cœlestique præsidio muniti eã seruare non poterimus? Quis audiuit vnquã tale? Vbi igitur Christiana religio? Vbi carnis mortificatio? vbi crux nostra? vbi voluptatũ contemptus? vbi vis illa Christiana, quam patitur regnum cœlorum, quod violenti rapiunt? vbi pudicitię feruor? vbi ardentes preces ad Christum fusæ feruentibus lachrymis sociatę? vbi cœlestis præsidij fiducia? Nónne videtis ô sacerdotes Lutherani vos hac in re etiam ab Ethnicis infidelibus superari? Hæc est vestra fortitudo, hæc est vestra reformatio? Quomodo audetis vocare vos ipsos viros euãgelicos, à Deo missos, religionis assertores, ecclesiæ vindices, mundi reformatores, si non solùm à castis Christianis, sed etiam à Gentibus fide, spe, & gratia nudatis in virtute superaminí? Si à Deo essetis missi, viueretis continẽtius, vestrãque nouam sectam virtutibus & miraculis cõfirmaretis. Abrahã docuit circuncisionem, rem nouã in mundo: Moyses legem Gen.17. scriptã anteà inauditã: Christꝰ eiusque Apostoli nouam legẽ Exod.17. veteríque abrogationem, & omnes hi res illas nouas, quas docebant,

docebãt, & virtutibus & miraculis cõfirmarunt. Legite vtrũque testamentum, reuocate in memoriã tempora præterita, reuoluite tam recentiũ quàm antiquorũ annalium historias, & videbitis magnas nouitates & mutationes, quæ à Deo fuerunt, fuisse miraculis confirmatas, aut saltem à viris sanctis, honestate perspicuis, humilitate præcellẽtibus, charitate præstantibus institutas & prædicatas. Erat ecclesia in tranquillitate & quiete, nulla erat in rebus fidei dissensio, retinebãtque omnes Christiani antiquam ecclesiæ sanctę Romanę fidem, & institutiones. At surrexit quidã monach⁹ apostata, nomine Martinus Lutherus, votifragus, qui oĩa voluit mutare atque mãgnas stupendásque nouitates adducere. Si hæc sunt à Deo, vbi sunt Lutheri miracula, vbi virtutes? Pro humilitate amplectitur superbiã, pro castitate incontinentiã, pro votorũ obseruantia perfidia, pro abstinentia intemperantiã, pro exemplis scandala, pro miraculis vitia. Vnde effectum est, vt in Germania leges nihil valeant, iudicia iaceãt, mos patrius perierit, nulla abstinentia, nulla continẽtia, nullus pudor teneat hæreticos. Fertur equis auriga, neque audit currus habenas. Euertit ecclesias, magnifica monasteria, ampláque Dei tẽpla solo adęquauit, fuerũt bona cõmissa direptioni monachi expulsi, virgines violatæ, & nihilominus tamen habet sequaces Lutherus, ei⁹ sectę & libertatis ferè Mahumeticę sectatores. O tẽpora, ô mores. O Deus immortalis vbinã gentiũ sumus? O amentes homines Lutheri sequaces, cur hęc non aspicitis? cur pernicię vestrã nõ consideratis? Hæc sunt opera euangelica? hæc est ecclesiæ restauratio? hæc sunt remedia quę affertis? O cæci homines. Veniet tempus & non tardabit, quando hæreses vestræ finientur: at nulla erit vnquã ętas, nulla posteritas, nulla hominũ memoria, quę de vestra cæcitate & amẽtia conticescat. Erunt omnia hæc omniũ temporũ annalibus mandata, perpetuisque consignata monimentis. Si hęc mea scripta in manus vestras fortasse deuenerint, vos oro & obtestor, vt ea æquo animo feratis, non enim possum silere, premor dolore, inflammor, doleo vestrũ naufragium, deploro vestram tristem calamitatem, fundo ad Deum pro vobis crebras licet indignas meas pręcationes. Vellem enim, vt ita viueretis, vt vobis ea, quę hic ait Deus per Esaiam, conuenirẽt: vt essetis cœlum, Dei sedes & templum, humiles, contriti corde, Deique sermones trementes.

Qui immolat bouem, quasi qui interficiat virum.] Sensus est: Abominabilia sunt Iudęorũ impiorũm sacrificia nã tam de-

prauato

prauato animo immolāt bouē, quàm hominē. Quo proposito solēt suis idolis homines interficere & sacrificare, eo mihi boues immolant. Vel sic, Pro boue, quem mihi deberent immolare immolant idolo hominē, pro pecoribus, quæ deberent sacrificare mihi, sacrificāt canes idolis: pro oblationibus offerunt sanguinē suillō, pro thure, quod deberent in tēplo meo incendere, colunt idola. Vel referuntur hæc ad tempus gratię post sufficientē Euangelij promulgationem, vt dicat Deus: Nemo mihi offerat legalia sacrificia, quoniam iam sunt abrogata & mortiferas nolo legis vmbras, sed Euāgelij veritatem: tam mortiferum est bouem immolare, veteriique legis sacrificia offerre, quàm hominem occidere. Ostēdit hic locus soluendam fuisse legem Mosaicam, quod præter prophetarū oracula fuit etiā à Sibylla Libyca iis verbis prędictū: Ecce venient dies, & illuminabit Dominus dēla tenebratum & soluetur nexus synagogæ. Huius Sibyllæ meminit Euripedes in Iamiæ proœmio, & Lactantius Firmianus lib. 4. diuinarū institutionum. De cessatione legalium ea poteris videre quæ primo capite annotauimus, & 43. duobus in locis.

Hæc omnia.] Nempe occidere homines, eósque Moloch sacrificare, canes idolis offerre, & sanguinem suillum & idolo benedicere, fecerunt Iudęi, talibúsque abominationibus fuerunt delectati.

Vnde & ego eligam illusiones eorum.] Sensus est: Quoniam ipsi hæc elegerunt contra me, ego eligam contra eos illusiones, nam illudentur & subsannabūtur. Quoniam me offēderunt, ego de illis pœnas sumā. Versio cui diuus Hieronymus adiecit cōmentaria habet, illusores, & ait idem diuus Hieronymus, vtrunque posse verti ex Hebraico. Et tunc est sensus: Quoniam ipsi, inquit Deus, elegerunt me contemnere, ergo id permittam vt sint, qui eos illudant & irrideant. Est eadem sententia cum superiore. Vel sic: Quoniā ipsi contra me elegerunt illusiones, hoc est, idolorū cultum, ego eligam easdem illusiones ad sumendum pœnas de illis. Et ita capitur illusio pro idololatria. Nā in literis diuinis ludere aliquādo est idolum adorare. Ita interpretantur nonnulli id, quod est in Exodo scriptū post vituli conflationē: Sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere, & illud Genesis: Vidit Sara filium Agar Aegyptiæ ludentem cum Isaac filio suo, hoc est, eum ad idoli cultum excitantem. Sed prima interpretatio mihi videtur planior & rectior.

Exod. 3.

Gen. 22.

Dixerunt fratres vestri odientes vos.] Sensus est: Quoniam vocaui

vocaui Iudæos, & noluerũt audire, ait Christus, prębete vos aures mihi Apostoli mei, qui verba mea religiosè auditis. Fratres vestri Iudęi impij & infideles, qui propter me vos odio habent & abiiciunt, in hunc modũ vos alloquentur: Vos dicitis Christum esse verum Deum. Cur tam abiectum Deũ introducitis? Glorificetur ille, videam⁹ eum in sua maiestate cum magna lætitia vestra, & credemus in eum. At Iudæi infideles hæc dicentes confundentur.

Vox populi de ciuitate, vox de templo, vox Domini reddentis retributionem inimicis suis.] Dixerat esse Iudæos ob suam infidelitatem & malitiã confundẽdos. Nunc explicat propheta eorum ærumnas & calamitates. Acsi dicat: Obsidebuntur à Romanis, & in tantã miseriã incident, vt præ dolore & desperatione vehementes fletus & clamores emittãt. Audietur enim clamor miseri & ærumnosi populi, tumultus & eiulatus ex omni parte de ciuitate & templo. Et ita sentiẽt Deum iratũ, acsi audirent vocẽ eius, illos puniẽtis, & duriter increpãtis, quoniã erunt à Romanis capti, & occisi, & eius ciuitas funditus euersa. Tũc impletũ fuit id, quod illis Christus præ dixerat: Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta Quod multò anteà Michęas propheta in hũc modũ prędixerat: Sion quasi ager arabitur, & Ierusalem quasi aceruus lapidum erit, & mons templi in excelsa syluarum. *Luc.13. Mich.3.*

Antequam parturiret, peperit.] Reiecta synagoga, ecclesia Christi propagabitur, & ante tẽpus pariendi pariet. Hoc est, breui & celeriter multiplicabitur. Et quoniam hoc superabat humanum ingenium, subdit: Quis audiuit vnquam talẽ? Et statim comparat ecclesiam terræ fœcundæ vno die magnam herbarum multitudinem producenti. Nam vt in Actis refert D. Lucas, vna die crediderunt circiter tria millia. Et alio in loco ait concionatum fuisse D. Petrum, & multos credidisse, factúmque esse numerum eorum quinque millia. *Act.2. Act.4.*

Nunquid ego.] Non mirũ est ecclesiam tot filios breui tempore habere. Nam ego hoc faciam, ait Deus. Et filij ecclesiæ, mei erunt filij. Ego igitur qui aliis vim tribuo gignendi, non sterilis ero. Vocat Deus viros iustos filios suos, hoc est, quod ait D. Ioannes: Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem, filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius. De qua generatione cap. 53. copiosè disseruimus. *Ioan.1.*

Lætamini cum Ierusalem, & exultate in ea omnes, qui diligitis eam, gaudete cum ea gaudio vniuersi, qui lugetis super eam, vt sugatis, & repleamini ab vbere consolationis eius, vt mulgeatis,

& delitiis

& deliciis affluatis ab omnimoda gloria eius. Quia hæc dicit Dominus. Ecce ego declinabo super eam quasi torrentem inundantem gloriam gentium, quam sugetis, ad ubera portabimini, & super genua blandientur vobis. Quomodo si cui mater blanditur, ita ego consolabor vos, & in Ierusalem consolabimini. Videbitis, & gaudebit cor vestrum, & ossa vestra quasi herba germinabunt, & cognoscetur manus Domini servis eius, & indignabitur inimicis suis. Quia ecce Dominus in igne veniet, & quasi turbo quadriga eius, reddere in indignatione furorem suũ, & increpationem suam in flamma ignis, quia in igne Dominus diiudicabit, & in gladio suo ad omnem carnem, & multiplicabuntur interfecti à Domino. Qui sanctificabantur, & mundos se putabant in hortis post ianuam intrinsecus: quĩ comedebant carnem suillam, & abominationem & murem, simul consumentur, dicit Dominus. Ego autem opera eorum, & cogitationes eorum, venio vt congregem cum omnibus gentibus & linguis, & venient & videbunt gloriam meam.

Lætamini cum Ierusalem. Inuitat propheta fideles, vt ecclesiæ congratulentur.

Vt sugatis, & repleamini ab ubere consolationis eius.] Id est, vt quasi modò genitiinfantes sugatis hubera diuinæ consolationis, vt lacte interioris gaudij reficiamini.

Ecce ego declinabo super eam quasi torrentem inundantem gloriam gentium.] Alij codices habent: Ecce ego declinabo super eam quasi fluuium pacis, & quasi torrentẽ inundantem gloriam gentium. Et ita est in Hebraico. Promisit Deus hoc in loco ecclesiæ tantam pacis affluentiam, quæ non riuulo, sed fluuio comparetur, & gloriam gentium se esse ad ecclesiam translaturum. Quod impletum esse cognoscimus. Nã magni principes gentiles, & excellentes Philosophi, aliiq; viri fortitudine & gloria præstantes, idola repudiarũt, séque ecclesiæ subiecerũt. Et vt pisces in marinis aquis nati & nutriti nullũ habent maris saporẽ, sic hi in gentilitate, & idolorũ cultu geniti & educati, à gentiũ vana superstitione & idololatria lõgissimè abfuerũt. Vt enim Iosias statuas idolorũ cõtriuit, earumq; loca ossibus mortuorũ repleuit, vt in 4. lib. Reg. diuina narrat historia, sic hi repudiatis idolis deiectisq; ex animo vanitatibus, quas veluti idola colebãt, eũ ipsũ animũ mortis meditatione repleuerũt, illumq; veluti altare Deo dedicarũt.

Simile.

4. Reg. 23.

Et gaudebit cor vestrum] Mundi cõsolatio attingit corpus, diuina autem cor penetrat. Ideò Christus suis Apostolis dicebat: Iterum autem videbo vos, & gaudebit cor vestrum.

Ioan. 17.

Et ossa vestra quasi herba germinabunt.] Hoc est, magno gaudio

gaudio afficiemini Nam quemadmodum spiritꝰ tristis exic-
cat ossa, vt dicitur Prouerb. 17. sic spiritus lætus dicitur ossa Prou. 17.
viridia & florida efficere.

Et cognoscetur manus Domini seruis eius.] Id est, Et auxiliũ Dei erit seruis suis perspectum & cognitum.

Ecce Dominus in igne veniet.] Nempe in die iudicij. Ita dicitur in psalmo: Deus manifestè veniet Deus noster, & nõ silebit, ignis in conspectu eius exardescet, & in circuitu eius Psal. 49.
tẽpestas valida. Quadrigæ autẽ eius, quas turbini veloci propter celeritatẽ cõparauit, angeli sunt, qui venient cũ Christo. Potest hoc intelligi de Iudæorum vastatione per Romanos, quãdo Hierosolyma fuit euersa, & templũ incẽdio flagrauit.

Qui sanctificabantur.] Hoc est, qui sibi sanctimoniam assumebant & arrogabant. Notat hypocritas.

Et mundos se putabant in hortis post ianuam intrinsecus.] Id est, qui intrant in hortos, vbi postquàm ianuam ingrediũtur, se abluunt, & purificatos putant. Solebant Iudæi crebris vti lotionibus corporis animi candorem minimè curantes. Eam ob causam dicebat illis Christus, vt est apud Matthæum: Væ Matt. 7.
vobis scribæ & pharisæi hypocritæ, qui mundatis quod de Matt. 23.
foris est calicis & paropsidis, intꝰ autem pleni estis rapina & immundicia.

Ego autem opera eorum, & cogitationes eorum venio vt congregem cum omnibus gentibus.] Hoc est, Ego, inquit, Christus, veniam ad extremũ iudicium, vbi congregabo opera & cogitationes Iudæorum cum operibus & cogitationibus gentium, vt reddam vnicuique iuxta opera sua.

Et ponam in eis signum, & mittam ex eis qui saluati fuerint, ad gentes in mare, in Aphricam & Lydiam tenentes sagittam in Italiam & Græciam, ad insulas longè ad eos qui non audierunt de me, & non viderunt gloriam meam. Et annuntiabunt gloriam meam gentibus, & adducent omnes fratres vestros de cunctis gentibus donum Domino, in equis, & in quadrigis, & in lecticis, & in mulis, & in carrutis, ad montem sanctum meũ Ierusalem, dicit Dominus: quomodo si inferant filii Israël munus in vase mũdo ad domum Domini. Et assumam ex eis in Sacerdotes & Leuitas, dicit Dominus. Quia sicut cœli noui, & terra noua, quæ ego facio stare coram me, dicit Dominus Deus, sic stabit semen vestrum, & nomen vestrũ. Et erit mensis ex mense, & sabbatum ex sabbato, veniet omnis caro, vt adoret coram facie mea, dicit Dominus. Et egredientur & videbunt cadauera virorum, qui præuaricati sunt in me. Vermis eorum non morietur & ignis eorum non extinguetur, & erunt vsque Apoc. 21. Mar. 9.

ad sa-

ad satietatem visionis omni carni.

Et ponam in eis signum.] Locutus fuerat propheta de ecclesiæ propagatione. Sed quoniam præuiderat plerosque Iudæorũ non esse ad eã venturos, meminit extremi iudicij, vbi ipsi cõdemnabuntur. Nunc redit ad Apostolorũ prædicationẽ. Et introducit Deũ dicentẽ, se signaturũ nonnullos ex credẽtibus viros iustos, eosq; missurũ ad enuntiandũ Euangeliũ gentibus per totũ orbem terrarum dispersis. Nam per mare, Aphricã, Lydiam, Italiã & Græciã, vniuersus orbis intelligitur. Christus non solũ Apostolos designauit ad annuntiãdũ Euangelium, sed vt ait D. Lucas, designauit alios Septuaginta duos, & misit illos binos ante faciem suã. Et quoniã Apostoli & alij fuerunt à Christo signati, ideò hîc ait: Et ponã in eis signum, & mittam ex eis, &c. De his concionatoribus dicitur in psalm. Annuntiabunt cœli iustitiam eius, populo qui nascetur, quem fecit Dominus. Illi enim quos Dauid nomine cœlorũ significauit. Christi iustitiã annuntiarũt populo, qui per fidem & gratiam renatus est ex aqua & Spiritu sancto.

Luc. 10.

Psal. 21.

Tenentes sagittam.] Potest referri ad Lydos vt sit sensus: Mittam hos concionatores ad Aphros & Lydos, qui pollent arcu & sagittis, qui sunt arte sagittandi instructi. Vel ad ipsos Apostolos qui præclaros sagittarios, quoniã corda infidelium sagittis verborum suorum transfixerunt, eósque in diuinum amorem excitarunt. De iis concionatoribus intelligitur id, quod dicitur in psal. Sagittę paruulorũ factæ sunt plagæ eorum. Acsi diceret. Verba Apostolorum quos ob innocentiã paruulos appello, dura hominum corda traiecerunt, & amore in Christum vulnerarunt.

Psal. 63.

Et non viderunt gloriam meam.] Hoc est, me ipsum. Vel gloriam meam, hoc est, mea miracula.

Et adducent.] Vaticinatur de conuersione infidelium ad fidem & ecclesiam Christi. Per equos & quadrigas, cæteraq; vecturas, intellige omnes rationes & modos adducendi infideles ad ecclesiam, quæ per montem sanctum Ierusalem significatur.

Quomodo si inferant filii Israël.] Hoc est, Vt filij Israël offerunt in templo dona munda in vase puro, sic Apostoli adducent ad ecclesiã gentes veluti munus Deo gratum. Et erunt fideles semper in ecclesia tanquam nouũ cœlũ, & noua terra. Vult significare fidem nunquam in ecclesia defuturam.

Et erit mensis ex mense & sabbatum ex sabbato.] Hoc est, omnibus mẽsibus & omnibus sabbatis. Quasi dicat: Semper & omni

omni tempore veniet omnis, vt adoret coram facie mea. Hoc est, in perpetuum me Christiani adorabunt. Et vt affectum & desiderium colendi Deum in Christianis prophera ostenderet, ait: Veniet omnis caro vt adoret. Solent enim homines ad rem desideratam frequenter ire.

Et egredientur.] Nempe viri iusti à consideratione sui, ad impiorum considerationem: & videbunt eorum cadauera, Animaduerte. Impios appellat cadauera, & corpora absque anima. Quî enim fieri potest, vt viuant ab ipsa vita alienati? Christus de seipso, Ego inquit, sum via, veritas, & vita. Cùm autem sceleribus implicati sint separati à Christo, qui est vita, non viui sed mortui meritò appellantur. Quapropter dicebat Christus cuidã ab eo petenti, vt permitteret illi sepelire patrẽ suum: Sequere me, & dimitte mortuos sepelire mortuos suos. Et D. Paulus in epist. 1. ad Timot. Quæ, inquit, in deliciis est, viuens mortua est. Miraremur absque dubio si videremus loqui & ambulare cadauer hominis, quẽ sciremus mortuum esse, & talis visio nos teneret stupidos, & non miramur videtes cotidie homines flagitiosos, impiis atque mortiferis sceleribus inquinatos, nobiscum loquẽtes, & ambulãtes, cùm eos Christus mortuos appellet. Quid aliud est impius peccator quàm cadauer & phantasma? Vt anima vita est corporis, sic gratia vita animę. Vnde anima absque gratia dicitur mortua: mortua autem anima, homo ipse manet cadauer, in sepulchro peccatorum iacens. Debet tamen sperare, vt veniat Christus, & dicat: Lazare veni foras.

Ioan. 14.

Matt. 8.

2. Tim. 5.

Ioan. 11.

Vermis eorum non morietur.] Hoc est, cruciatus atque conscientię morsus semper illis in inferno durabit, vbi in igne inextinguibili & æterno torquebuntur. Ita apud D. Marcũ ait Christus: bonum est tibi debilem introire in vitã, quàm duas manus habentem ire in gehẽnam, in ignem inextinguibilẽ, vbi vermis eorum non morietur, & ignis nõ extinguitur. Ex quo colliges loqui hoc in loco Esaiam de damnatorũ in inferno cruciatibus, quos inquit esse ob sua scelera viris iustis fastidio. Ostendit hic locus falsam esse eorum opinionẽ, qui impiè asserunt animas esse mortales, nec esse post mortẽ pœnam neque gloriam. Et quamuis contra eos sint in nouo Testamento multi loci meridiana luce clariores, illos tamen silentio præteribo, quoniam in hac sunt hæresi, nouum Testamentum haudquaquam recipiunt. Eam ob causam veteris legis authoritatibus Gentilium & Philosophorum sententiis eos conuincam. Capite 49. Geneseos in illa oratione quã

Mar. 9.

Iacob

Iacob morti propinquus ad filios suos habuit, vbi nos habemus: Congregamini, vt annuntiem quę vētura sunt, &c. habet Thargum Hierosolymitanum: Cōgregamini & docebo vos finem reconditum, arcana abscondita, & præmium mercedis, quod monet iustos: pœnam item impiorum, atque fœlicitatem horti Edem: Hæc ibi. Per hortum Edem intelligitur paradisus, cuius fœlicitas est æternum præmium mercedis iustorum. Aspice sanctū patriarcham in illa vaticinatione ad spiritualia æternáque bona respexisse. Dauid ille clarissimus rex & excellentissimus vates psal. 48. loquēs de impiis peccatoribus canebat: Sicut oues in inferno positi sunt, mors depascet eos: & dominabuntur eorum iusti in matutino. Et auxiliū eorū veterascet in inferno, à gloria eorū expulsi sunt. Veruntamen deus redimet animam meam de manu inferni, cùm acceperit me. Mortē hanc, quæ depascet impios nō autē iustos, perspicuum est non esse eam separationem animæ à corpore omnibus communem, quam mortem appellamus, sed pœnam inferni, æternámque damnationis noctem, quēadmodum matutinum, in quo iustorum prēmium atq; principatus reseruatur, est resurrectio ad vitam immortalē, æternáque claritas & beatitudo. Salomon in Prouerbiis, In malitia, inquit, sua repelletur impius, sperat autē iustus in morte sua. Cùm mors sit terribilis & molesta, quid posset in ea iustus sperare, nisi esset post eam altera vita multò illustrior & præstantior? Daniel ca. 12. In tempore, inquit, illo saluabitur populus tuus, omnis qui inuentus fuerit scriptus in libro. Et multi de his qui dormiunt in terræ puluere, euigilabunt, alij in vitam æternam, alij in opprobriū, vt videant semper. Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellę in perpetuas æternitates. Hæc Daniel. Verba illa: Alij in opprobrium, vt videant semper, possunt ita verti ex Hebræo: Alij ad approbria & obiectionem æternam. Iob, Scio, inquit, quòd Redēptor meus viuit, & in nouissimo die de terra surrecturus sum: & rursum circūdabor pelle mea, & in carne mea videbo deū, quem visurus sum ego ipse. Quid clarius dici poterat? Dauid in psalmo, Satiabor, inquit, cùm apparuerit gloria tua. Et in alio: Credo videre bona Domini in terra viuentium: Et in alio: Beati qui habitant in domo tua Domine in secula seculorum laudabunt te. In lib. Sapientiæ inducuntur impij in ęternis pœnis cruciati suam miseriā plorantes: & statim subditur: Talia dixerunt in inferno hi, qui peccauerūt. Et paulò

Gen. 49.

Psal. 48.

Pron. 14.

Dan. 12.

Iob. 19.

Psal. 16.

Psal. 26.

Psal. 83.

Sap. 5.

post

pōst dicitur de iustis: Isti autem in perpetuum viuēt, & apud Dominum est merces eorum. Non solùm diuinæ literæ, sed etiam gentium Philosophi hāc veritatem contestantur. Socrates asseruit duas esse post mortem vias, alteram, qua ibant iustorum animę ad gloriam immortalem, alteram qua impij descendebant. Nam qui se pestiferis vitiis contaminassent, & in diuino humanoq; iure violando fraudes inexpiabiles concepissent, iis deuium quoddā iter esse aiebat seclusum à concilio sanctorum. Quàm admirabiliter differit de animæ immortalitate in apologia Platonis, in Phædro de Phædone, & aliis in locis? Ipse Plato. Breues, inquit, virtutis labores æterna voluptas sequitur. Cyrus apud Xenophontem animam ait esse immortalem, quē citat Marcus Tullius in Senectute, vbi quemadmodū in 6. li. de rep. & in 1. quæst Tusc. & aliis in locis, animæ immortalitatem vindicat & extollit. In libro de inscriptionib⁹ vetustatis scriptum legi fuisse memoria patrum nostrorum inuentum antiquum epitaphium in sepulchro Aureli Balbi ethnici hominis, in cuius fine erāt hęc verba literis mandata, Hic in spe resurrectionis quiescēti locus publicè datus est. Nūquam Epaminondas Thebanus, neque Codrus Atheniēsis, neque Decij Romani, cum aliis se pro patria telis hostiū obiecissent, si nihil longius quàm vitæ termini postulabant, de animæ immortalitate cogitassent. At mente perspiciebant esse nobis exiguum vitæ curriculum circunscriptum, immensum gloriæ, essēque in cœlo splendidissimas mansiones, vbi beati quo sempiterno fruuntur. Hāc de animę immortalitate sententiā sequebantur etiam gentes infideles Indiarum Orientalium incolæ, quas Dei præsidio vicit & ad Christi fidem conuertit admirabilis ille Emanuel inuictissimus Lusitaniorū rex, cuius facta celebrabuntur nō solùm nostris, sed penè omniū gētium literis atque linguis, neque vlla vnquam ætas de eius laudibus conticescet. Aspicis igitur non tantùm fideles, sed gentes etiam fide nudatas resurrectionem animæque immortalitatē cognouisse. Cùm enim Deus sit iustus, affecturus est præmio bonos, malos autem pœna: at qui aliquando hoc non fit in hoc mundo, cùm iustos deprimi videamus impios autem extolli, ergo in alio. Hoc intelligens Esaias loquénsque hoc in loco de æternis sceleratorum cruciatibus ait: Vermis eorum non morietur & ignis non extinguetur, &c.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT VLTIMVM.

Qui recordatur thuris.] In Hebraico est mazcir leuonah. Prima dictio est à verbo zachar, quod significat recordari, vt Threnorum quinto: Recordare Domine quid acciderit nobis. Significat etiam fragrare, & odorem emittere. Ideo illud Leuitici: Vt si panis in monumentum oblationis Domini, potest verti: Vt sit panis in odorem oblationis Domini. Dictio enim azcarah, quæ ibi est, significat odorem, monumentum, & memoriã: est enim deriuata à verbo hoc iazcar, quod & meminisse significat, & fragrare, & in tertia coniugatione facere fragrare, siue fumigare & suffire. Quapropter potest hic locus Esaiæ, ita verti: Qui adolet thus, vel fumigare facit. Est enim adolere sacrificare, & quasi ardorẽ Deo præbere. In hac significatione accipitur à Vergilio dicente: Verbenásque adole pingueis, & mascula thura. Ita hunc locum R. Semoloh & R. Dauid in commẽtariis interpretãtur: quibus assentitur Ionathẽ in translatione Chaldaica, ita habẽs: Qui offert thus. Vnde id quod est in Canticis scriptum: Memores vberum tuorum super vinum, potest etiam verti: Fragrauit amor tuus plusquam vinum. Sed quoniam præcipua huius verbi significatio est recordari: voluit noster interpres, & rectè quidem, eam sequi: conuenit enim cum antecedentibus & consequentibus, & non recedit à communi significato.

Thren. 3.

Leu. 24.

Cant. 8.

Eligam illusiones eorum.] In Hebraico est: Eligam bethalulehem. Ideo poteris ita vertere: Eligã effœminatos eorũ, nempè vt de illis pœnas sumam, Nam taalul, quod est dictionis huius singulare: effœminatũ significat, vt suprà cap. 3. Et effœminati dominabuntur eis. Et quoniam nonnulli existimant dictionem hãc deriuari à verbo olel, quod significat conterere, trãstulit Thargum, afflictiones eorum: vt sit sensus: Ego eos affligam.

Antequàm parturiret peperit: antequàm veniret partus eius, peperit masculum.] Ionathas Chaldaicus ita hũc locum trãsfert: Antequam veniret ei angustia, salua facta est, & antequam venirẽt ei dolores partus, Messias reuelatus est. Quorum verborũ hic est sensus: Priusquam Iudæa à Tito obsideretur, iam erat ęternã salutem consecuta, & antequã ab eodem

dem Tito euerteretur, iam Messiã pepererat, qui eos saluos fecit, qui eum receperunt. Comparat propheta Hierosolymę afflictiões doloribus, quibus parturiẽtes mulieres premũtur. Ita hũc locum nõ solum Ionathas, sed etiã antiqui Iudæorũ Rabbini intellexerũt, quos sequitur R. Samuel Bernahamã. Si Messias erat ante Hierosolymæ euersionẽ per Romanos venturus, est autem ea destructa mille quingentos retrò annos & amplius, perspicuum esse venisse Messiam, falsámque esse, ineptã, & impiã Iudæorum opinionẽ Messiam expectãtium. Fuit adeò recepta hæc Ionathæ interpretatio, vt multi ex Iudęis vidẽtes Hierosolymã euersam asseruerint Messiã iam venisse, quẽ dixerunt esse Barchosibam hominẽ quẽdã sceleratum, qui postea fuit occisus, luens suorum flagitiorum meritissimas pœnas. Ita ait R. Moyses Aegyptius & alij. Aggæus propheta secundo capite loquens cũ Hebræis templum Hierosolymæ post Babylonicã captiuitatem reędificantibus templũ ipsum indicans, ait: Veniet desideratus cũctis Gẽtib⁹ & implebo domum istam gloria, dicit Dominus exercituũ. Meũ est argentũ & meũ est aurum, dicit Dominus exercituũ. Magna erit gloria domus istius nouissimæ plusquã primæ. Hæc ibi. Duo ex hoc loco apertè colligũtur: vnũ est, templũ secundũ maiorẽ gloriam habuisse quã primũ: alterũ est, nunquam Hierosolymæ futurũ esse Iudæorũ templũ, cùm illud secundũ appelletur hic nouissimum siue vltimũ, post quod aliud non est. Vnde conuincitur eorũ cæcitas, qui templũ Hierosolymæ, vbi legalia offerant sacrificia, se esse ædificaturos expectant. Sed videamus in quo cõsistit hæc fœlicitas & gloria, qua secundũ templũ excelluit primo. Nõ in regibus, nec in prophetis, non in auro, vasis pulchritudine, magnitudine & magnificẽtia, cũ sit perspicuũ in omnibus his fuisse primũ multo excellentius & pręstãtius, quippe ędificatũ à Salomone rege ditissimo, tã sumptuosum, vt oĩa quę in illo erant, auro tegerentur, vt scriptura comemorat. At secundũ fuit à Iudæis ædificatũ à captiuitate redeũtibus, inopia laborantibus. Ex quo effectũ fuit, vt senes qui primũ templũ viderãt, illudque memoria tenebãt, videntes secundũ ad excellentiã primi nulla ex parte accedere, lachrymis & lamẽtis aẽrẽ impleręr, atque in intimo pectore singultus cõtinere non possent. Testis est Esdras cap. 5. lib. 2. & Iosephus 10. Iudaicarũ antiquitatum. Quæ est igitur hęc gloria qua secunda domus primã superauit, nisi pręsentia Messiæ, qui in eo futurus erat, qui il-

Agg. 2.

3. Reg. 6.

2. Esdr. 3.

Iud erat suo ore, sua doctrina, suis virtutib⁹, suis miraculis illustraturus. Hæc fuit gloria illa secundi vltimique templi, de qua hic loquitur Aggæus, qua nulla alia poterat esse maior, nulla excellentior, nulla illustrior & præstantior. Id indicat idem vates, dicens: Veniet desideratus cunctis gentibus. Vbi Thargum habet: Veniet Messias. Acsi diceret: Hac in re erit hæc domus gloriosior prima, quia Christus verus Deus & verus homo in ea realiter apparebit, prædicabit, & miracula efficiet. Quæ omnia impleta fuisse ex Euangelica historia cognoscimus. Si Messias erat venturus stante secundo tẽplo, iam venit, cùm templũ illud sit funditus euersum: at qui erat tunc venturus iuxta hãc Aggei vaticinationẽ, ergo iã venit. Quis est tam cæcus qui hanc tam clarã veritatem nõ videat? Cum hoc oraculo cõuenit id, quod ait Deus per Malachiam
Mal. 3. cap. 3. Ecce ego mitto angelum meũ, & præparabit viã ante faciem meã: Et statim veniet ad templũ suũ dominator, quẽ vos quæritis. Esse hũc dominatorẽ Messiã non solùm Christiani, sed etiam Hebræi asseueranter affirmant. Dicens propheta Messiã venturum esse statim ad templũ suum, indicat se loqui de illo secũdo tẽplo, ad quod statim Messias erat vẽturus. Cùm autem nullũ tale templũ sit, quid expectãt miseri Iudæi? Aut Messias iã venit, aut falsa est illa prophetia: at prophetia nõ est falsa, ergo Messias venit, & fruſtra à Iudeis venturus expectatur. Præterea Messias non solùm erat futurus ex tribu Iuda, sed ex familia Dauid, iuxta illud psal. De
Psal. 131. fructu ventris tui ponam super sedem tuam. Et illud Esaiæ:
Sup. 11. Egredietur virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet, &c. At hodie nulla est tribus ab alia separata, cùm Hebræi per totũ orbẽ terrarũ dispersi & peregrini vxores ducant ex quacũq; tribu sine delectu. Si nulla est inter eos distinctio & separatio tribuũ, quãtò magis familiarũ? Si ignoratur tribus, multò magis familia. Fuit hæc tribuũ separatio vsq; ad Messiã, qui de tribu Iuda futurus est: at post Messiam nulla est talis separatio neque distinctio Præterea Daniel propheta
Dan. 9. cap. 9. cùm esset cũ aliis Hebræis in Babylonica captiuitate, scripsit reædificandam esse Hierosolymã, quę tũc erat euersa, & venturũ esse Christũ, & perdendũ esse populum qui eũ negaturus erat, & deuastandam ciuitatem & templũ, à populo qui venturus erat cũ duce, & cessatura esse Iudæorũ sacrificia. Et statim describit tempus quando hæc futura erant per hebdomades. Lege caput illud: numera illas hebdomades, vt

volueris

volueris dando vnicuique septē dies, vel septē menses, vel septem annos, & videbis impletū esse multis ab hinc annis tēpus Messiæ. Præterea si iuxta hanc Danielis vaticinationem prius erat Messias venturus quàm Iudæorū populus perderetur, & dispergeretur, eiusque sacrificia cessarent: & scimus Iudæorum populū esse perditum, & dispersum, & sacrificia cessasse: nam cessante templo in quo sacrificia fiebant necessariū erat cessare ipsa sacrificia, perspicuum est venisse Messiā, & ex consequenti vanam esse, falsam, & impiam Hebræorū opinionē, imò perfidiā, & pertinaciam, Messiā expectantiū. Vltimo loco in medium proferam Iacobi patriarchæ vaticinium, quod hanc nostram veritatem absque dubio ostendit. Cùm vir ille præclarus, quo nullus erat iustior, nullus charitate insignior, nullus vaticinatione præstantior, intelligeret vitæ suæ exitum appropinquare, vocauit filios suos, quibus inter alia regnum ad tribum Iuda venturū esse significauit. Et animi oculis perspiciens esse regnū ab ea auferendum, & statim Messiam venturum, has voces emisit: Non auferetur sceptrum de Iuda, nec dux de fœmore eius, donec veniat qui mittendus est, & ipse erit expectatio gentium. Aspice quàm apertè dicat, non fuisse regnum à tribu Iuda auferēdum nisi tempore Messiæ. Cùm autem sit illi regnum ablatum à tempore Herodis Ascalonitæ, qua ętate natus est Christus, apertè concluditur, venisse Messiam, essęque saluatorem nostrum Christū Dei filium. Constat enim non solùm ex Euangelica historia, sed etiam ex Iosepho historiographo Hebręo, & ex Rabbinorū antiquorū dictis, quæ Finus Adrianus collegit, & literis Latinis mādauit, fuisse Iudęam in Christi aduentu à Romanis possessam, & à gentilibus gubernatā, & tribū Iuda spoliatam potentia, omnię regia dignitate destitutā. At Hebræi ne à sua cōtumacia desistant, aiunt hoc non intelligi de Messia, sed de Saule: nam vbi nos habemꝰ: Donec veniat qui mittendus est, habet litera Hebraica: Donec veniat xiloh. Et aiunt Siloh esse locum quendam, vbi defixum fuerat tabernaculum, & arca Domini collocata, vt patet ex 4. cap. 1. Reg. in quo loco aiunt Saulem fuisse regem constitutū. Et quoniā Saul erat de tribu Beniamin, vt 9. cap. 1. Reg. scriptura testatur, aiunt tunc ablatū fuisse regnū à tribu Iuda, impletamq; fuisse hanc Iacob vaticinationem. At expositio hæc stare nō potest: nam locus ille Siloh non venit tunc, quando Saul regnū obtinuit, quoniā multò anteà fuerat. Huc accedit quod

Gen. 49.

Matt. 2.

1. Reg. 4.

1. Reg. 9.

locus ille nõ erat expectatio gentiũ. Ita enim ait Iacob: Donec veniat Siloh, & ipse erit expectatio gentium. Nec est verum id, quod aiunt fuisse Saulem vnctũ à Samuele in Siloh, vbi erat vnctio in arca domini: nã priusquã Saul vngeretur, iam arca erat translata in Cariathiarim, vt caput 7. 1. Regum aperte ostendit. Item Saul fuit primus Hebræorum rex vt ex 1. Regum 9. cap. patet: anteà enim populus per Iudices diuersarum tribuũ gubernatur. Quomodo igitur in vnctione Saulis ablatum fuit regnum à Iuda, si Iudas illud nunquã habuerat? Imo statim post Saulem regnauit Dauid de tribu Iuda, in qua vsque ad Herodẽ Ascalonitam gubernatio permansit. Alij ex Hebræis videntes esse hanc expositionẽ falsam, friuolam, & vanam, aiunt hoc nõ de Saule intelligi, sed de Ieroboam, qui cùm esset de tribu Ephraim, fuit ab Israële rex cõstitutus in Siloh, & abstulit à Roboã, qui erat de tribu Iuda, regiam dignitatẽ. Hæc expositio est intolerabilis, quoniam Ieroboam non fuit in regia dignitate constitutus in Siloh, sed in Sichem, vt patet 3. Regum cap. 11. Præterea tunc non fuit sceptrum ablatum à Iuda, nam Roboam mãsit rex, & posteri eius eo mortuo in regno perseuerarũt. Alij per Siloh intelligunt Nabuchodonosorem Babyloniorum regem, qui Iudæos in Chaldæam trãstulit: quo tempore aiunt ablatum fuisse à Iuda sceptrum & omnem potestatem. Hæc opinio est falsa & friuola: nam Nabuchodonosor non fuit ille, qui mittendus erat à gentibus expectatus: neq; tunc Hebræorum potestas penitus sublata est. Nam etiam in Babylonica captiuitate detenti habebant suos gubernatores ex tribu Iuda, quos Sanhedrim appellabant, apud quos erat quidam principatus & potestas, quæ post captiuitatem apertius viguit, & in ea tribu vsque ad Herodem permansit. Ex quo colligitur non esse de Nabuchodonosore hoc vaticinium intelligendum. Quisnam sit hic de quo ait Iacob: Donec veniat qui mittendus est, ipse erit expectatio gentium, indicat Thargum Chaldaicum Onkeli, ita habens: Non auferetur qui facit potestatem de domo Iehudah, & scriba de filiis filiorum eius vsque in seculum, donec veniat Messias, cuius est regnum, eique obedient populi. Hæc Thargum. Qui facit potestatem iuxta hebraismum idem est quod rex, qui per sceptrum iuxta nostram versionem intelligitur. Sed vide quàm apertè hic & expressè nomen Messiæ ponatur. Rex Salomon etiam, & multi alij ex Iudæo:

1. Reg. 7.

1. Reg. 9.

3. Reg. 12.

ex Iudæorum Rabbinis per Siloh Christum intelligunt
Constat igitur Siloh hoc in loco non accipi pro Nabuchodonosore, neć pro loco illo, vbi quondam fuit arca fœderis collocata, sed pro Messia, qui erat à Deo mittendus. Quam ob causam vertit noster interpres: Donec veniat qui mittendus est. Nomen enim Siloh deriuatur à verbo xalach, quod mittere significat, vt Gene. 45. cap. Misit me Deus ante vos in Aegyptũ: & Ieremiæ 14. Maiores miserunt minores suos. Et aliis in locis. Galatinus tamẽ lib. 4. de arcanis catholicæ veritatis ait xilah iuxta R. Kimhi sententiam deriuari à nomine xiliah, quod significat sacculum illũ, in quo reconditur infans in vtero materno. Vnde colligit, voluisse hîc significare scripturã fore, vt Messias ex matre absq; patre nasceretur, conciperetúrque de Spiritu sancto absq; virili semine. Et quanuis hæc opinio multis arrideat, mihi tamen magis placet ea, quã sequitur cõmunis interpres, quòd sit clarior & cõuenientior, non contorta neque longè petita. Nonnulli Iudæi nostri temporis videntes hanc Iacob vaticinationẽ de Christo apertissimè intelligi, ne suũ errorẽ fatererentur, inuenerunt aliã cauillationẽ & euasionẽ, sed falsam, vanã, & impiam. Aiunt enim voluisse Iacob significare aduentu Messiæ esse à Iuda omnes ærumnas auferendas, in quibus tribus illa multis ab hinc annis versatur. Nomen enim xeuæt, pro quo noster interpres vertit sceptrũ, aiũt significare afflictionẽ, nõ autẽ regẽ, neq; regiã dignitatẽ. At hoc est merũ figmentum: nam Numerorum 24. vbi nos habemus in prophetia Balaam: Orietur stella ex Iacob, & consurget virga de Israël, pro virga est in Hebraico hoc idem nomen xeuæt, pro quo Thargũ Onkeli vertit Christum: ita enim habet. Cùm consurget rex de Iacob, & vngetur Christus de Israël. Nec solum Onkelos, sed Kimhi & Semoloh, & cæteri Rabinorũ locum illũ de Messia rege interpretantur. Præterea si xeuæt pro afflictione in prophetia Iacob accipitur, ergo tẽpore Messiæ à sola tribu Iuda erat auferẽda calamitas, nõ autẽ ab aliis. Erat igitur Messias solum pro hac tribu in mundũ vẽturus. Quomodo igitur ait Deus per Esaiã Messiam alloquens. Parũ est vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & fæces Israël conuertendas, dedi te in lucem gentiũ, vt sis salus mea vsque ad extremũ terræ. Quomodo ait Iacob: Et ipse erit expectatio gentiũ. Si sola tribus Iuda erat ob aduentum Messiæ gaudio afficienda, quomodo in hunc modum Esaias gentilitatẽ

Gen. 45.
Ierem. 14.
Sup. 49.
Sup. 54.

ad Meſsiam conuerſam alloquitur. Lætare ſterilis quæ non paris, &c. Dicere nomen xeuæt hoc in loco accipi pro afflictione eſt Meſsiæ miſericordiã coarctare, omniumque antiquorũ Rabinorũ ſententiã contemnere. Thargũ Onkeli pro xeuæt trãſtulit, qui habet poteſtatẽ, hoc eſt, rex: Thargũ Hierosolymitanũ habet: Nõ deficiẽt reges de domo Iehudah. Et vtrunque pro Silo Meſsiam vertit. Alij etiam antiqui in eadẽ ſententia concorditer permanſerunt. Vnde concluditur, voluiſſe obſtinatos noſtrę memorię Iudęos hunc textum ex induſtria deprauare: tam clarè enim oſtendit Meſsiam veniſſe, vt licet alium non haberemus, hic ſatis eſſet. Quare eſt obſtinatorum Hebręorum cœcitas & perfidia ſentienda, omnique lachrymarum copia deploranda, cùm eum expectẽt vẽturum, qui ante eorum calamitates, & Hieroſolymæ euerſionem venit, quemadmodum hoc noſtro capite iis verbis prædixerat Eſaias: Antequam parturiret, peperit: antequam veniret partus eius, peperit maſculum.

Ego autem opera eorum & cogitationes eorum venio vt congregem cum omnibus gentibus & linguis] Septuagintà habent: Ego opera eorum & cogitationes eorum noui, & venio vt congregem omnes gẽtes & omnes linguas. Quod poteſt de primo Chriſti aduentu explanari. Cùm enim homines eſſẽt diſperſi, & variis ritibus ſeparati, venit Chriſtꝰ, vt eos in vna fide & eccleſia congregaret. Vnde ait Eſaias capite 56. Ait Dominus Deus, qui congregat diſperſos Iſraël. congregauit Chriſtus gentes & eorum idola euertit, & abſumpſit. Virga Moyſi verſa in ſerpentem virgas & ſerpentes ſapientiũ Aegypti deuorauit. Ille ſerpens cœleſtis, cuius figura fuit ſerpẽs ille quem Moyſes extulit in eremo, ad quem cùm percuſsi aſpicerent, ſalutem conſequebantur. Aegypti, hoc eſt mundi ſapientiam, & turpem idolorum cultum euertit, & Iudæos atque gentes in vno ouili, cuius ipſe paſtor eſt, congregauit.
Ioan. 10. Gentes enim ſunt oues illę, de quibus Chriſtus apud Ioannẽ dicebat: Et alias oues habeo, quæ non ſunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere, & vocem meam audient, & fiet vnũ ouile, & vnus paſtor. Ideo ait: alias oues, quia verſabatur inter Iudæos, qui etiam oues erant. At multò plures ex Gentibus quàm ex Iudæis in Eccleſiæ ouile introierunt. Alij enim noluerunt introire, ſed in ſua infidelitate & contumacia permanſerunt.

Et erit menſis ex menſe, & ſabbatum ex ſabbato.] Pro menſe, eſt in

est in Hebraico chodhæx, quod significat renouationem & instaurationem, à verbo chadax, quod significat restaurare, & Esaiæ 61. Et instaurabunt ciuitates desertas: Vnde nomen hoc chadax significat mensis, quòd apud Hebræos in nouilunio incipiat mensis quãdo luna incipit renouari. Et quãuis totus mensis dicatur codhæx, tamen primus dies potissimum hoc nomine appellatur, quem Græci neomeniã vocant, νέον nouum, μήνη Lunã significat, quasi noua Luna, aut initium Lunæ. Et quoniam primus dies mensis erat celebris apud Iudæos, & tãquã festus obseruabatur, ponitur sepè neomenia pro ipsa solennitate. Vnde potest hic locus ita verti: Et erit neomenia & neomenia, & sabbatũ & sabbatũ: Quasi dicat: Erunt æternæ festiuitates, & requies semper duratura. Quod potest de vita immortali cœlestique beatitudine explanari. Ad quam non solùm Christiani, sed etiam nonnulli ex gentibus aspirarunt, qui tametsi nescierunt immortalitatis viam, nec scire voluerunt, res tamen ipsa eos non fefellit: Solum viri iusti, fide & charitate præstantes gloriã illam immortalem consequuntur. Ibi est æterna solennitas, & requies inenarrabilis, quæ vigebit memoria sempiterna, quam ipsa immortalitas semper intuebitur. Nullius est tantum flumen ingenij, nulla dicendi aut scribẽdi tãta copia & facultas, quæ possit illi⁹ regionis & cœlestium sedium summum gaudium oratione explicare. O ęternã beatitudinem. O patriã cœlestẽ. O regionem splẽdidissimam, & beatissimam, vbi sancti Deũ vident, & illa diuina visione sempiterno æuo fruuntur. Ad te aspiro Christe sancte, ex hoc exilio ęternam patriam saluto, ne permittas me ab illa in æternũ exulare, pro quo sanguinem tuum profudisti, quando te pro me in crucis ara immolasti. Ne respicias flagitia mea contra teipsum sępe atque grauiter admissa, sed iuxta tuam immensam misericordiã recipe meipsum, vt in æternum fruar. O præclarũ diem, cùm viri iusti virtutibus fulgentes, & charitatis ornamentis magnificentissimè redundantes, in cœlum beatorum, in sanctorum cœtum proficiscuntur vt immortali gaudio fruantur. Precor te summe Deus vt ab hoc fluctuoso mari me ducas ad illum cœlestem portum, ab hoc arcto carcere ad illam amplissimã & permanentem ciuitatem, ab hac ima lachrymarum valle, ad illum altissimũ diuinę visionis montem, vbi viri iusti quiescunt, summis bonis affluentes, & æternis gaudiis exultãtes, qui mundum, dęmonem, & carnem vicerunt, & de illis te

adiuuante

adiuuante mirabiliter triumpharunt. Vosque pij lectores obsecro & obtestor, vt mihi ignoscatis, fateor enim me huic diuinum vatem ob mei ingenij tenuitatem, & literarum penuriam pro dignitate non explicasse. Sed sit ægroto medicina confessio, Hæc habui quæ in Esaiam scriberem, quæ omnia ecclesiæ sanctę Romanę correctioni humiliter submitto. Valete igitur candidi Lectores, & studia atque labores meos piis precationibus addiuuate, pro me in scripturarum campo prælianti manus cum Moyse ad Christum extollentes, vt possim Amalech, hoc est, perfidos Iudæos & hæreticos superare.

LAVS DEO.

FINIS.

RERVM MEMORABILIVM, AC HEBRAISMORVM

omnium, quæ his in Esaiam Commentariis continentur, Index absolutißimus.

Aaron fuit à Deo sacerdos constitutus 715
Aaron & Moses interpretes vocabantur 540
Aaron & Moyses principes sancti dicuntur 540
Abbas quid significet 360
Abel quare in terra ciuitatem non condidit, Cain autem condidit 320
Abimelec quid significet 309
Abies quid 676
Abrahã appellatur petra 613
Abrahæ nomini cur addita fuerit vna litera 613
Absconditi appellantur viri iusti 82
Abstinentiæ laus 90
Achaz impius rex 118.448
Acceptio personarum damnatur 522
Achor vallis 775
Adriani Imperatoris sententia 617
Adulatio damnatur 66
Adulator reprehẽditur ibid.
Aegrotis quid suadendum 468
Aegroti quomodo se disponere debent 468
Aegyptus quid significet 371
Aegyptũ relinquere quid 618
Aegyptus rigatur Nilo 274
Aegypti simulachra Christi aduentu ceciderunt 170
Aegyptus non rigatur pluuia 274
Aequabilitas laudatur 417
Afflictio est excellentissima probatio 575
Afflictio est via ad gloriã 202
Afflictio est fornax Babylonis 37
Afflictio est piscis magnus Ionæ 20
Afflictionis vtilitas 205. 170. 196. 358. 380. 482.
Affligit Deus quos diligit 466.
Affliguntur homines inæqualiter 384
Afflictio repentina periculosa 617
Afflictio quibus vtilis, quib⁹ non 533
Aioth quid 363
Ala quid 146. 262
Ambulare in veritate quid 350. 468.
Altare est anima nostra 411
Altaris reuerentia 117. 118.
Amicitia 325
Amoris vis 271. 411
Amatores mundi 222
Angelorum creatio 545
Angulus 278. 283
Anima 395
Anima vbi sit 524

Animæ

Animæ immortalitas 801
Anima impij 19
Animam nostram solus Deus implet 395
Animi perturbatio fugienda 528.
Annus mercenarij quid 295
Apocalypsis est Diui Ioannis Apostoli 331
Apostoli annuntiarunt bona mundo incognita 528
Apostoli sunt cœli 621
Apostoli sunt sagittæ 593
Apostoli constructores eccle siæ dicuntur 601
Apostoli quos conuertebãt, filios appellabant 613
Appetitus malus dãnatur 772
Apenninus mons 495
Aqua quid in scriptura signi ficet. 90
Aqua gratiam significat 205 672.673.
Aqua baptismi 212
Aquarum nomine virtutes intelliguntur 428
Aquæ nomine afflictio signi ficatur 534
Arabia est triplex 396
Arabia deserta 220.242
Aquilæ renouatio 507
Ariel quid 386
Arca Dei 518
Arca Noë typus eccleſiæ 39
Argenti nomine sacra doctri na significatur 34
Arguere peccata debent con cionatores 42
Arundini comparatur spes mundi 276
Arundinetũ est mundus 277
Arundo quassata quid signi ficet 522
Assyrij vocati sunt Babylo nij 472
Assur idem quod Ninus, Her cules & Iupiter 328
Assyrij vocantur Apes 134
Astris omnia gubernari fal sum est 574
Astrologi insipientes repre henduntur ibidem
Astrologia vtilis ibidem
Auaritia 49.93
Azotus vrbs Palæstinæ 285
Babylon duplex 210
Babylonis onus qd 214
Babylõ principiũ regni ibidem
Babylon describitur 225
Babylon appellatur mare, de sertum 290
Babylonis flumina 596
Baptismus 27
Basiliscus 234.709.
Bel, Belus, & Saturnus idem 561
Beniamin adhæsit tribui Iu da 9
Bethlehẽ quid significet 143
Bethsames domus solis 445
Biblia sacra nõ debent in ver naculam linguã transferri 376 (557
Bonum est diffusiuũ suiipsius
Bosra quid 747
Brucus quid 424
Cabalæ cõmentum 582
Cabalistarũ vanitas 582
Cabalę inuẽtores ibid.
Cadere retrorsum quid signi ficet 378

Cadere

Cadere in faciem ibidem
Caini proles fuit in diluuio extincta 322
Cain condidit ciuitatem 108
Calamitas summa quæ 622
Calculus ignitus quid significet 106
Calix Christi 622
Calices duo ibidem
Caluariæ mons 251
Caluariæ mons cur ita appellatus 656
Caluinus reprehenditur 790 778.
Cameli natura 713
Cantus abusus 94
Carthago colonia Tyri 320
Castigat Deus vt saluet 381
Castigatio debet vacare cõtumelia 523
Castigatio 521
Catadupa 363
Cedrus Libani quid 54
Cedri natura 520
Celeritas 374
Cethim 315,322
Chalaziæ natura 376
Chananitica lingua 280
Charmel 393
Charitas 15
Charitas est vinculum perfectionis 726
Charitas est ignis
Charitatis vis 176
Charitas est finis 481
Charitas est vestis 286
Cherubim quid 310
Cherubim sunt præsules 311
Christus in lege absconditus erat 150
Christus est Deus 151.169 273.637.
Christi festinatio in redimẽdo genere humano 142
Christi sanguis clauis paradisi 477
Christus saluator, salutare, salus 212
Christus in medio inuenitur 209
Christi nomen 210
Christus missus est 243.583.
Christi regnum 177
Christ⁹ dominator terrę 243
Christus mediator 209
Christus agnus 646
Christus nos vocat 501
Christus flos 123
Christus mons magnus 45
Christus pax nostra 274
Christus semen Abrahæ 20
Christus medicus 730
Christus Messias Vnctus idẽ 731.560
Christus est verbum 584
Christus est sapientia increata ibidem
Christus est sagitta 594
Christi pietas 621
Christus constituit nouum mundum 621
Christus quomodo vnct⁹ 731
Christus cur dicitur brachiũ Domini 502
Christus cur dicitur virgultum & radix 639
Christus cur passus est extra ciuitatem 500
Christi passio volũtaria 646
Christus nos genuit suo sanguine 458
Christus Deus & homo 659

Christus

Christus dux noster 676
Christus pastor 501
Christi deitas 496
Christi humilitas 469
Christus est vita 453
Christus via & ductor 445
Christus caput nostrũ ibid.
Christi dialecticæ vnus est locus 446
Christiana nobilitas 440
Christus salus 337
Christus fundamentum Sionis 379
Christus lapis angularis 379
Christus scutum ibidem
Christus Samaritanus 405
Christus rex 415
Christ9 nõ purus homo 521
Christus quare dicitur seruus 520.
Christus venit 803
cum sequentibus
Christi mors 342
Christi sepulchrum 343
Christiani appellantur oues 500
Christiani appellantur agni 99
Christiani appellantur tauri & agni 103
Christiani dicuntur lilia 440
Christianorum epitheta 624
Chirographũ decreti qd 341
Citrium patria Zenonis 315
Ciuitas Solis 281
Circulus cur dicitur figura perfecta 481
Clauis domus Dauid est crux Christi 312
Cœlorum nomine iusti intelliguntur 11
Cœlum & terra quomodo transibunt 616
Cœlum cur dicitur Dei sedes 786
Cœlũ primum mobile ibid.
Cœlum fuit apertum sanguine Christi 477
Cœlibatus sacerdotum 790
Cinis quid 572
Cogitatio 28
Cogitatio ad Deum dirigenda ibidem
Columna ignis & nubis 79
Concordia 200, 271
Concionator 115, 117, 268 442
Concio quid 385
Concionatores multi sunt excellentes 421
Concionator bonus est sagitta 593, 594
Concionator quando prædicare debet 495
Concionator quid prędicare debet 496
Concionatoris est scelera reprehendere 698
Concionator debet ea facere quæ docet ibidem
Concio quare appellatur tuba 699
Cõgregare officium Dei 199
Congregatio infidelium ad fidem 454
Conscientia magnum theatrum 113
Commentariensis 454
Confideratio est clauis communis 227
Confideratio operũ Dei 95
Consilium contra Deum tela aranea

aranеæ 396
Consilium 273.274
Consiliarij quales esse debēt 38
Consiliarius bonus quærendus 62
Consolatio diuina 486
Consolatio humana ibid.
Consuetudo antiquorum in luctu 248
Constans homo dicitur quadratus 174
Constantinus magnus 602
Contemplatiuę vitæ & actiuæ comparatio 329
Conuiuium quid 339
Cor nostrum dandū est Deo 392
Cordis vnitas 360
Cor dicitur rex 270
Cor quid 563. 645
Cor dicitur sacerdos 270
Cordis nostri habemus clauem 391
Cor nostrum quale debet esse 391.583
Cornu quid significet 86 357.
Corona iustitię, corona vitę, corona immarcessibilis, lętia sempiterna, idem 619
Creaturæ iniurias creatori factas vlciscuntur 219
Crux Christi eius principatus 169
Crux quid 748
Cyrus cur dicitur Christus 549
Cyrus à Deo nominatus priusquam nasceretur ibid.
Cyri mors 554
Cyri in Hebr. beneficia ibid.
Cyprus 315
Dæmon multa ignorat 574
Dæmonis ruinam cur Moyses non scripserit 229
Damascus ciuitas Syriæ 253
Dauidis victoria 346
Decem tribus cur dicuntur Ephraim 273
Delphin piscis velocissimus 274
Desertum 490
Desertū relinquere quid 618
Desperandum nunquam 580
Deus omnia implet 787
Dei pietas 385
Dei appellantur ea, quæ magna sunt 383
Deus quomodo dicitur indurare cor alicuius 381.110
Deus plus vult cor nostrum, quàm os 392
Deū significabāt Ægyptij per oculum super sceptro 302
Deus quid hīc suis promittat 403
Deus cur leo appellatur 410
Deus est amor 411
Deus dicitur ignis ibid.
Deus quomodo dicitur pœnitentiam agere 467
Deus est principium & prima causa 481
Deus cur dicitur alpha & omega 512
Deus fons vitæ 515. 516
Deum nunquā debemus obliuisci 483
Deus quomodo dicitur facere malum pœnæ 550

Deus est merces ipsa 745
Dei magnitudo 787
Deus quare nō aufert malos de medio 357
Deus auctor concordiæ 273
Dei promissa infallibilia 380
Deus quare permittit nos tẽtari 357
Deus in periculis succurrit 125
Deus est trinus & vnus 119 111.584.
Deus cur dicitur sanctus Israël 15
Deus cur comminatur priusquam puniat 89
Deus plus tribuit quàm petamus 469
Diuinum præsidium 123
Dextera siue ad dexteram ducere quid 753
Diabolus est rex superborũ 365
Diabolus dicitur mors 453 365
Diabolus virga percutit 166
Diabolus est mercator 319
Diabolus dicitur vectis 365
Diabolus quare dicitur in mari habitare 371
Diaboli nomina ibid.
Diabolus illusor 393
Diabol⁹ multa promittit 452
Diabolus est ligatus 604
Diaboli anima quę sunt ibid.
Diaboli spolia quæ 143
Dies quid significet 80
Dignitas 66
Dilectus dicitur Christus 85
Diligentia Dei in excolenda vinea 87
Discordia 271
Discordiam seminare opus diaboli 200
Discordia caput excidũ 273
Dispergere opus diaboli 200 273.
Diuites solent esse potius diuitiarum quam sui 673
Diuitię impedimẽto sunt perfectionẽ aspirantibus 673
Diuorum inuocatio 462
Diuisio 567
Dracones vitia designãt 444
Dromedarius 720
Dulcedo diuina & humana simul in eodem esse non possunt 654
Duricies hominis 753

EBrietas 94
Ecclesia domus Dei 601 44
Ecclesia arca Noë, columna, firmamentũ, regnũ Dei, sagina, diuersorium 46
Ecclesia catholica est interpres sacrę scripturę 157
Ecclesiæ laus 156
Ecclesia, Sion, & Hierosolyma 38.172.430.
Ecclesiæ fundamentum Christus 666
Ecclesia super Diuum Petrũ ædificata 667
Ecclesiæ fides nunquã defuit neque deerit 667
Ecclesia columba spõsa Christi 158
Ecclesia quid 724
Ecclesiæ membra quę ibidem
Ecclesiæ nomina 371
Eccles. tẽplũ celeberrimũ 379

Ecclesia inexpugnabilis 431 439
Ecclesiæ murus Christus est 330
Ecclesia est ager fertilis 421
Ecclesiæ potestas contra hæreticos à Deo est 670
Ecclesiæ magnitudo & magnificentia 666
Ecclesiæ lapides sunt viri iusti & sapientes 667
Eclypsis Solis & Lunæ 332
Edom quid 572
Egredi à Babylone quid 587
Electus qualis esse debeat 65
Electoris intentio 65
Eligi quis debeat 408
Eleemosyna 702
Elohim 219.584
Emanuel quid sonet 131
Emanuel rex Lusitanorũ inuictissimus 663
Ephrata 349
Esaiæ præcipuum institutũ 10
Esaiæ vita in procœmio 6
Esau 12.375
Euangelium scriptum in cordibus 616
Euangeliũ, lex noua, lex gratię, aquarum salutariũ, lex amoris, idem ibidem
Euangelium dandũ per Christum 614
Euangelium dicitur conuiuium 339
Euangelium dicitur testamẽtum æternum 325
Euangelium est gladius 526
Euangelium quid 630
Eucharistię sacramentum 118
Euripus 696
Exactor 187
Exaltatur Deus impiorum vltione 98
Ezechias describitur 464 465.

FAcieti quod in se est Deꝰ non denegat gratiã 595
Fauores mundi fallaces 452
Fauores impiorum euertuntur 253
Fides debet esse charitate formata 225
Fides non sat est sine operibꝰ 225.350
Fides est fundamentum 562
Fides viua 30
Filij Dei appellãtur iusti 745
Filij diaboli appellantur impij ibidem
Filius hominis quid significet 464
Filius Dei Israël 12
Filij primogeniti neglecti ibidem
Filij desertores qui 196
Finis in moralibus 481
Finis charitas 481
Finis quis esse debet ibidem
Finis rerum est memoria tenendus 570
Finis noster debet esse Deus 571
Fœdus quid 325
Fœdus sempiternum est nouum testamentum 325
Fœnum est homo 493
Fons Solis admirabilis 296
Fons Epiri admirabilis 343
Fortitudo nostra 346
Fortitudo in quo sita est 720

Fortis quis dicendus 59
Fortuna colebatur vt dea 776
Fratres qui 65
Fontem æneum habere quid 577
Fructus terræ 78
Fugere est vincere 588
Fugere à mundo, est à seipso ibidem
Fumus in bonã partem 80.113
Fumus quid 80
Funiculus vanitatis quid 99

Gemitus & lachrymæ arma cõtra peccatum 566
Genua 495
Genus humanum est guttula situlæ 503
Gentes insulę appellabantur 510
Gentilitas est Agar 662
Gẽtilis populus est linum fumigans 302
Gentiles alieni vocabantur 337
Gentilitas erat desertum 440
Gentilitas appellabatur sterilis 662
Germen Domini quid 77
Gith quid 384
Gladius est sermo Dei 370
Gladius quid ibidem
Gloria mundi est occidens 572
Gloria mundi est inconstans 81
Gloria est præmium virtutis 148
Gloria mundi fœnum 403
Gloria impiorum est fumus 181
Gloria inanis describitur 181
Gloria mundi contemnenda 481.495
Gloria in quo consistat 683
Gloria Dei ostenditur in castigatione impiorum 590
Granũ frumẽti Christus 673
Gratia dicitur vinũ & lac 674
Gratia dicitur aqua 205.282
Gubernatores iniqui titiones sunt 126

Hæreses sunt instrumẽta bellica 669
Hæretici sunt horũ instrumẽtorum opifices 670
Hæretici sunt destructores ecclesiæ 601
Hæretici sunt cadauera ibid.
Hæretici sunt ab ecclesia pulsi ibidem
Hebræi infideles appellantur alieni 337
Heliopolis ciuitas Aegypti 284
Heluidius hæreticus 652
Hericius quid 223.232.437
Herodis nomine quid significetur 114
Hieronymi ab Oleastro laus 680
Hieronymi Osorĩ laus 684
Hierosolyma quare appellatur filia Sion 19
Hierosolyma appellatur collum 146
Hierosolyma quare dicatur insula 288
Hierosolymę habitãtes videẽt Babylonis pondus 214
Hierosolyma quare dicatur vallis visionis 300
Hierosolyma quare dicatur ciuitas

ciuitas sancta 774
Historia quid 455
Holocaustũ & victimæ differentia 23
Homines significantur per bruta 444
Homo flagitiosus terra est, & cibus diaboli 11
Hominis miseria 223
Homo natus ad pacem 271
Homo terra 227
Hominis renouatio 284
Homines aspides 11
Homines insensibiles ibid.
Hominum duricies 11
Homines quibus rebus comparentur 53
Homo quis 326
Homo Græcè quomodo appelletur 327
Homo fœnum 493
Homo quid ibid.
Homo duplex 491
Homo ad imaginem Dei 584
Hominis pertinacia 581
Horologium Achaz 470
Hortari ad virtutem Christianorum proprium 45
Humanitas Deo grata 569
Humilitas fundamentũ Christianæ philosophiæ 142
Hypanis fluuij natura 633
Hipocrisis 167.391
Hydria fictilis est vita humana 188
Iacob supplantator 572
Ibis quid 437
Idoli epitheta 561
Iehouah 629
Ieiunium 700
Ignis afflictio est 533
Ignis diuinus concionatori necessarius 123
Ignis inferni 611
Ignorantia ex malitia nõ excusat 368
Ignorantia prælatorum magna phrenesis 493
Ignoratio sui malorum causa 563
Ignorans eligi nõ debet 416
Imago Dei deturpatur ob flagitia nostra 598
Imaginum diuorum vsus saluaris 777
Impij sunt captiui & ignorãtes 97
Impius quatenus impius nõ est amandus 100
Impij adiuuant pios eos affligendo 268
Impij aristis cõparantur ibid.
Impij sunt nudi 287
Impij sunt puluis 258
Impij quare fuerũt creati 261
Impij sunt terræ cultores 326
Impij non debent homines appellari 317
Impij non sunt sui 337
Impius tot dominis seruit, quot vitiis se tradit ibid.
Impij sunt cadauera 799
Impij sunt dæmonis spolia 143
Impij sunt cæci 441
Impiorum vita est mors 717
Impij indulgentia fiunt deteriores 356
Impij sunt amentes
Impiorum principatus 405
Impiis non est pax 420
Impij longè sunt à Deo 427
Impij à seipsis cõculcant 524

Impij non habent fundamẽtum 562
Impij extra se sunt 562
Impij sunt præda dæmonis 603
Impij à seipsis longissimè distant 598
Impius describitur 696
Impij seruiunt piis 722
Incantator quis 73
Inconstantia 308
Inconstans 278.308
Increpare mare quid 258
India Orientalis 663
Induere aliquem nobili tunica quid 509
Infernus 226.407.475
Infideles sunt vera sapientia destituti 137
Infideles vincunt armis nostrorum scelerum 358
Infideles ossa arida sunt 370
Infideles omnes sunt cęci 441
Iniuria repellẽda à proximo 29
Inobedientia periculosa ęgritudo 547
Ingratitudo 749
Inuocatio sanctorum 716
Ioannis Roffensis laus 639
Ioãnes tertius Lusitanorum rex inuictissimus 663
Ioannes Baptista quare dicitur vox 489
Ioannes Baptista typus concionatorum ibidem
Ionas non prędixit falsũ 467
Ionæ historia 25
Ira Dei quando dicitur magna 16
Israël duplex 532
Iudæorum duricies 577
Iudæorum ingratitudo 13
Iuda quid 349
Italia Cetim 321
Iudæorum cæcitas 120
Iudex iniquus 102
Iudicium obliquum 102
Iudiciũ à Deo petendum 364
Iugum Dei 166
Iugum diaboli ibidem
Iuga mundi quinque ibid.
Iustitia debet coniungi cum misericordia 364
Iustitia circa Iouem quid 102
Iustitia radix pacis 419
Iustificatio 30
Iustus est arca Noë 82
Iusti quare appellantur abscõditi 82
Iusti arbores vocantur 742
Iusti sunt nubes 720
Iustorum mors 690
Iusti sunt monilia ecclesię 608
Iusti sunt annuli in manu dei ibidem
Iusti non derelinquuntur à Deo 608
Iusti sunt brachia Dei 749
Iustorum merita 756
Iusti dicuntur cœli 787
Iusti dicuntur stellæ 506
Iusti in terra sunt cœli cultores 326
Iusti sunt negotiatores spirituales 319
Iusti 106.127
Iusti sunt nobili veste induti 286

LAbruscas facere quid 87
Lachrymæ Magdalenę 594

Lachrymæ 732
Lacus Troglodytarum 279
Lęditur nemo nisi à seip. 431
Lęditur à nemine iustus 82
Lædens alium prius seipsum lędit 431
Lamia quid 438
Lapis Christus 149
Laudamus aliquando potius silendo quàm loquēdo 112
Lazarus cur nominatus à Christo 533
Leo dicitur Christus 390
Leuare manus ad cœlū mos antiquus 24
Leuiathan quid 362
Lex debet conflari igne amoris 301
Lex vetus est simplex testudinis 22
Lex tenenda est corde 616
Lex noua danda per Christum 615
Lex quare dicatur testimonium 154
Leges sunt fundamenta ciuitatis 189
Lex vetus per se non iustificabat 679
Legis veteris abrogatio 537
Legislator qualis esse debet 179
Libanus sonat dealbationē, 441
Libani nomine quid intelligatur 395.441
Liber vitæ 78
Liberum arbitrium 32. 755 344
Linguæ piorum & impiorū differentia 281
Limbus 472
Lateritia ædificia quid significent 173
Loqui ad cor alicuius quid 489.
Lucas depinxit imagines Diuæ Mariæ 778
Lumbos cingere quid 315
Lunam obscurari quid 332
Lunam pasci aquis dulcibus quid 17
Lusitani 663
Lutherus reprehenditur 32 46.117.158. 204. 358. 390.411. 487.565 566.666.667.734.754 767.

MAgdalenæ amor 550
Magnus quis 694
Magi 142
Malitia deprauat intellectū 384
Mane quid significet 553
Manhu quid 13
Mansuetudo præsulum 523
Manum ponere in aliquo quid 37
Manum extendere, manum conuertere quid 104
Manus nomine quid significetur 104.148
Mare fugere quid 68
Manum exaltare quid 553
Mariæ virginis dolor 643
Maria virgo 552
Mariæ virginitas 659
Mareotis lacus 275
Mayr Idumæus 582
Mediator Christus 209
Medium quærendum ibid.
Medicina quid doceat 278
Medicina non est contem-

nenda 475
Mendacium est tela araneæ 378
Mendacium dicitur idolum ibidem
Memphis ciuitas 278
Memoria mortis & finis 570
Mercator est omnis Christianus 557
Mercatores pestilentes tres 320
Merces spiritualis ibid.
Messię tempus quomodo appelletur 44.322
Messias venit 804
Migma quid 403
Militia cœli quid 332.505
Miraculorum differentia 699
Missa vnde dicta 41
Moab 238
Molere farinam quid 574
Mons Maria 351
Moderatio in castigando 579
Mons testamenti 230
Mons dicitur Christus 44
Montes sunt sancti 45
Mors mortua est Christi morte 342
Mortaliter peccãs ignem accendit 611
Morte nihil certius, nihil incertius 468
Mortis memoria vtilis 571
Mors Christi cur dicatur exaltatio 634
Mortis meditatio quid 636
Mouere caput quid 460
Moysem velare faciem quid 21
Mundus describitur 589
Mundi dolores & gaudia ibidem
Mundi spes fallax 297
Mundus inimicus animę nostræ 319
Mundi natura ibidem
Mundus quid 328
Mundi contemptus 319
Mundus est lapidicina 344
Mundi varietas 192.288. 469.487
Mundi princeps 169
Mundi fragilitas 104.275.388
Mundus est Iericho 217
Mundus quid 276
Mundus relinquendus 157 631
Mundi ægritudines 493
Mundi fons 415
Mundi fauores 398
Munera excæcant 33.103
Musica quid doceat 271
Mutare fortitudinem quid 150
Myrtus quid 679

NAaman Syrus 790.127
Naas quid 482
Nabo idolum Babyloniorum 561
Nabuchodonosor 479
Neomenia quid 23
Nili semen quid 315
Nilus 274
Niti tantùm opinione maiorum stultitia est 576
Nominare aliquem proprio nomine quid 532
Nomina peccatorum & iustorum 14
Nox quid significet 80
Nubes sunt prophetę & Apostoli 91

Nubes leuis quid 269
Numismatis Titi apophthegmata 274
Nomē Dei tetragrammaton 628
Nundinæ spirituales 319

OBedientia non solū conuenit subdito, sed etiā regi 41
Oculus quid 482
Oculꝰ dexter & sinister quid ibidem
Onias altare in Aegypto cōdidit 282
Onocentaurus 439
Onocrotalus ibidem
Onus graue peccatum 15
Onus appellatur prophetia dura annuntians 290
Orbis dicitur ciuitas vanitatis 328
Orbis cur describitur in corde 710
Opera nostra 31
Opera absque charitate non merentur vitam æternam 411
Opes mundi non sunt in bonis connumerandæ 598
Opus Dei quod sit 95
Oratio est catena aurea 684
Orationis vis 26.27.457
Orationes & lachrymæ sunt piorum arma ibidem
Os domini interrogare quid 398
Os Domini dicitur etiā propheta ibidem
Osiris quid 292
Ozias cur leprosus 110
Ozias binomius 470
Oziæ nomine quid significetur 110

PAlmæ vis 741
Palmæ cur iustus comparetur ibidem
Panis est verbum Dei 60
Panis est Christus ibid.
Panis nomine intelligitur omne alimentum ibid.
Papa est vicarius Christi, successor Diui Petri Apostolorum principis 412
Paliurus quid 438
Papyrus quid 163
Paries quid designet 468
Passio Christi 640
Pastor quis esse debet 360
Pastoris officium 502
Patres antiqui Christum desiderabant 551
Paulus Apostolus mortuus & crucifixus mundo 513
Pauperes Christus intuetur 738
Paupertas fundamētū Christianæ philosophiæ 142
Pax duplex 351
Pax 351.429
Pacis commendatio 271
Pax multiplicat regnum 171
Pax spiritualis 48
Pax temporalis 335
Pax non est impiis 680
Peccatum quid 25.27 286
Peccatum vnum est pœna alterius 320
Peccatum onus graue 14 598
Peccatum est murus 24
Peccatum est nubes ibid.

Peccata sunt funes 97
Peccator quando nõ auditur à Deo 24
Peccatores sunt insani 326
Peccatores sunt aspides 74
Peccatores se dæmoni vendunt 530.606
Peccatum semper esse in homine falsum est 545
Pedum nomine intelligũtur affectus 570
Pedes cõtaminare quid ibid.
Petra deserti quid 243
Petrus cur ita appellatus à Christo 668
Petrus Christi vicarius & Apostolorum princeps ibid.
Petrus ecclesiæ fundamẽtum 669
Petri Nonij Lusitani laus 787
Perfectio bonorum operum in quo consistat 340
Pharao draco appellatur 618
Pharaonis nomine quid intelligatur 114
Philippus Melancton reprehenditur 304
Philosophia Christiana 586 48: 588.
Phœnicia 314
Phœnix 284
Pij & impij differentia 67
Pilosus quid 438
Piscinæ duæ Hierosolymæ 126
Planta pedis quid 572
Pœnitentiæ sacramentum à Christo 98
Penitentiæ vis 27.303
Populus horologium est 17
Portæ ciuitatis sensus sunt 453
Porta Orientalis virgo Deĩ genitrix 130
Portæ inferi quæ 350
Porticus Olympiæ 454
Potentia mũdi somnium est 388
Potentium fragilitas 353
Præceptum de sabbati obseruatione 682
Prædicatio Apostolorum linea æquinoctialis 385
Præsul sit in medio 209
Præsuli attribuitur populi delictum 17
Præsul cur appellatur cor 18
Præsules boni sunt lux, malitiones comburentes 126
Præsules sunt speculatores 686
Præsulis officium 687
Præsules ignaui dicuntur canes muti 686
Præsul est pater 311
Præsulis doctrina & virtus 312
Præsul baiulat clauem super humeros 312
Præsul est Sol 332
Præsul basis domus Salomonis 752
Præscientia diuina 467
Princeps est caput, medicus, chirurgus 74
Principes clypei vocãtur 189
Princeps est pater 309
Principem imitatur populus 41.382.
Princeps iniquus 363
Princeps iustus 352
Princeps præsidentia 417

Principes sint æquales 420
Princeps qualis esse debet 189 578.
Principatus Christi quis 167
Prophetæ absque diuino lumine non vaticinantur 8
Prophetę dicuntur videntes 8.
Prophetia visio ibid.
Propheta dicitur os Domini 34
Prophetia est à Deo assumpta 9
Prophetæ cur obscurè loquebantur 133
Propheta dicitur speculator 293
Prophetæ vtuntur sæpè prętéritis pro futuris 376
Prophetia cur dicitur auditus 376
Prophetię non subest falsum 467
Promissionibus diuinis nunquam diffidendum 380
Pudicitia elephantorum & camelorum 144
Purgatorium 472
Pusillanimus quis 694
Quadratus homo quis 174
Rapsacis nominequid significetur 451
Rationale iudicij 502
Reductio filiorũ Dei per Messiam quomodo intelligenda 534 535
Regis definitio 252
Rex præest populo, regi lex 41
Rex basis populi 245
Rex dicitur caput 17
Rex Anax 32
Rex puer quis dicatur 64
Regis est obedire 41
Reges dicuntur pastores 752
Reges vngi solebant 560
Regis iusti qualitates 245 41. 422.
Rex caput, medicus, chirurgus 74
Reges Palæstinæ appellabantur Abimelech 309
Regimẽ appellatur clauis 311
Regnũ Christi absq; fine 172
Regiones duæ in hac vita quæ 164
Regio longinqua est obliuio Dei 598
Religiosi sunt stellæ 435
Regio longinqua quare dicitur dissimilitudinis 598
Reliquiæ appellantur Iudæi fideles 1979
Resurrectio mortuorum 355
Romana ecclesia est columna veritatis 731
Romanus pontifex est vicarius Christi & successor Petri Apostoli 412
Romana ecclesia est à Deo docta 715
Rotundus homo quis dicatur 21
Ruth Moabites 271
Sacra scriptura fuit à christo aperta 391
Sacerdos significatur per cor 270
Sacerdotum puritas 792
Sacerdotum celibatus ibid.
Sacramenta nouę legis cõferunt gratiam 614
Sacramenta veteris legis gratiam

tiam non causabant 731
Sacrificium Missæ 413
Sagittæ nomine quid significetur 593
Salus nostra in quo consistit 549
Samaria 373
Sanctus Israël Dei periphrasis 78
Sanguis Christi est clauis paradisi 477.620
Sanguis nomine quid significetur 428
Sapientes sunt fortitudo ciuitatis 161
Sapientia mundi stultitia est 573
Sapientia 424
Sara cur appelletur cauernaculi 613
Saul vnctus & Christus appellatus 560
Sceleratus omnis est stultus 417
Sceleratorum miseria 626
Scriptura sancta 156.643
Securitas nimia dānatur 569
Semen appellantur Iudæi fideles 20
Sennacheribi nomine quid intelligatur 440
Sennacheribi mors 462
Sennacheribus multis nominibus vocatus 286
Senatus Theologiæ Parisiensis amplissimus 376
Separatio à mūdo & à corpore alta Philosophia 637
Septuaginta interpretum auctoritas 624
Septē ponitur indefinitè 76
Sepulchrum Christi gloriosum 343
Seraphim quare alas habere dicuntur 111
Seraphim quid ibid.
Setim quid 518
Sidon 315
Siloë 145
Siloh quid significet 807
Silentium pro otio aliquādo sumitur 298
Simon Cabalisticæ artis inuentor 582
Sirenæ 222
Sol & animal gignūt animal 28
Sol cur appelletur Osiris 686
Sol in medio planetarū 209
Sol quibus oriatur & occidat 238
Solem pasci aquis amaris qd 19
Solem obscurari quid 332
Sol stetit iussu Dei 581
Solium Dei quare dicitur excelsum & eleuatum 110
Solium Dauid quid 172
Spes in Deo collocanda 603
Spes mundi vana 276
Spina arbor 518
Stanni nomine hypocrisis significatur 3
Stare nemo hic potest 444
Stellæ dicuntur militia cœli 505
Stellas cadere quid 435
Stemmata Christianorum quæ 272
Strutio 222
Subditi nō debet obedire in his quæ sunt cōtra Deū 405

Super-

Superbia damnatur 461
Surditas nostra 228
Synagogæ mors 794

TAu littera quid designet 732
Tacere aliquando non licet 298
Tanis ciuitas Aegypti 277
Telæ diaboli quæ 342
Telam contra Deum orditi quid 397
Tempus Messiæ appellatur nouissimum 44
Tempus quare dicatur sapiẽtissimum 62
Tenebrarum nomine quid intelligatur 111
Tentationes sunt machinæ inferni 714
Terra appellatur peccator 10
Terra est rotunda 308
Terra est omnis homo 226
Terra cur immobilis 419
Terra quomodo transibit, & quomodo stabit in æternum 324
Terræ cultores maledicũtur 316
Terra viuentium quæ 472
Testamẽtum vetus clausum vsque ad Christum 153
Testamentũ nouum est interpretatio veteris 391
Testamentum vtrunque sanguine confirmatum 680
Testamentum vetus imago noui 391
Testamentum nouum est æternum 680
Testamentorum proprietas 615
Testamẽti vtriusq; differ. 670
Testes fideles 140
Thebæ ciuitas Aegypti 284
Thesauri sunt bona opera 481
Timere qui debeant 513
Timor filialis est Thesaurus 424
Titulus crucis seruatur Romæ 210
Titulꝰ crucis quare fuerit tribus linguis conscriptus 415
Titulus quid 280
Tolerantia 182
Tophed quid 407
Tomyris Schitarum regina 554
Thyrrũ lapidis natura 271
Transfiguratio Christi 547
Trinitas 585. 628. 629
Trinitatis opera indiuisa ad extra 585
Trinitas mũdũ creauit ibid.
Tuba magna quæ 369
Turpe est à turpibus laudari 69
Turris Babylonis 174
Tyrus vrbs Phœniciæ 315 321

VAria hominũ studia 396
Vasa Domini quæ 633
Vasa Domini portantes sunt Præsules 633
Vasa Samia 552
Vectis quid designet 362
Venire à longè quid 597. 598
Vepres & spinæ 90
Verbum pro re 480
Verbum Patris est Filius 585
Verbum à quo debeat exponi 117

Verbum quid 585
Verbum est gladius 195
Veritas quomodo dicenda 468
Veritas ad quæ se extendat 469
Vestes prophetarum delicta populi plorantium 287
Viæ nostræ 491
Viã Dñi dirigere quid ibid.
Vitia 384
Victoria suiipsius 588
Victoria Dauidis fugiẽtis ibi.
Vincere seipsum magna victoria ibid.
Victoria Dauidis parcentis Sauli 347
Vidẽs appellatur propheta 2
Vinea Dei 86.87
Vinea synagogæ quare dicitur electa 87
In vineam ire quid 563
Vir dolorum cur Christus appelletur 642
Virginitas sanctæ Dei genitricis 659
Virgam portare quid 610
Viri iusti sunt muri 89
Viror calami est virtus 444
Virtus est firma 595
Virtus imitatur naturam 768
Virtus mons magnus 495
Virtus nõ est nobiscum nata 28
Virtutis odor 23
Virtutum semina nobis innata 29
Virtus non est perfecta absq; fide 599
Virtute præditi soli sunt diuites 480.599
Visitat nos Deus variis modis 180
Visitatio pro afflictione 240
Visus certitudo 7
Visionis diuisio 11
Visus Dei est principium terræ differentia 115
Vita nostra quid 524.473
Vitæ incertitudo 469
Vita Christiana musica 775
Vita corporis est peregrinatio 477
Vita est diuersorium peregrinandi ibid.
Vita est militia 486
Vmbra alarum 477
Vmbram apprehendere quid 332
Vmbræ sunt mundi opes ibi.
Vnitas est triplex 272
Vnitas Deo grata ibid.
Vnitas cordis vera lætitia 358
Vnum tantũ hominem quare Deus creauerit in principio 272
Vnicornis natura 550
Vnicornis nomine Christus intelligitur 550
Voluntas nostra à nobis reiicienda 701.705
Voluntas ex se cæca est 125
Voluptas malorum esca 68
Votum castitatis 740
Vox Domini malleus est 440
Vox absq; opere est arena 744
Zenonis patria 315

FINIS.

AVTHORES QVI IN HIS commentariis citantur.

D. Hieronymus.
D. Gregorius.
D. Dionyſius Areopagita.
D. Gregorius Nazianzenus.
D. Athanaſius.
D. Bernardus.
D. Ioannes Damaſcenus.
D. Gregorius Niſſenus.
D. Auguſtinus.
D. Hilarius.
D. Baſilius.
D. Thomas.
D. Ambroſius.
D. Cyprianus.
D. Ioannnes Chryſoſtomus.
D. Cyrillus.
D. Leo Papa.
D. Ireneus.
D. Iuſtinus Martyr.
D. Chryſologus.
Theophylactus.
Tertullianus.
Origines.
Lactantius.
Euſebius.
Eucherius.
Caſsiodorus.
Galatinus.
Finus Adrianus.
Beroſus Chaldæus.
Plato.
Ariſtoteles.
Pindarus.
Homerus.
Diogenes Laërtius.
Antiſthenes.
Panætius.
Plutarchus.
Seneca.
Euſtachius.
Priſcianus.
Euripides.
Heſiodus.
Xenophon.
Strabo.
Herodotus.
Solinus.
Pomponius Mela.
Diodorus Siculus.
Iuſtinus hiſtoriographus.
Ptolemæus.
Plinius.
M. Tullius.
Virgilius.
Ouidius.
Saluſtius.
Horatius.
Volaterranus.
Trogus.
Plotinus.
Menander.
Epictetus.
Metaſthenes Perſa.
Valerius Maximus.
Theopompus.
Aemilius.
Philo Platonicus.
Nonius Marcellus.
Epicharmus.
Ioſephus.
Reuchlinus.
Vlpianus.
Fœlix.
Sabellicus.

Andreas Fuluius.
Hieronymus ab Oleastro.
Hieronymus Osorius.
Petrus Nonius.
Orontius.
Septuaginta interpretes.
Symmachus.
Aquila.
Theodotio.
Onkeli Thargum.
Ionathæ Thargum.
Pagninus.
Thargum Hierosolymitanum.

R. Danid.
R. Kimhi.
R. Abraham.
R. Ioseph.
R. Selómoh.
R. Moyses Aegyptius.
R. Moyses Gerundiensis.
R. Aben Ezra.
R. Simon.
R. Sadias.
R. Abba.
R. Iuda filius Amon.
R. Iosue Galilæus.
R. Samuel Ber Nahamam.

FINIS.

Reuerendi patris procuratoris generalis ordinis Prædicatorum viri magni, omniq; virtute & sapientia præstantis.

EGo frater Eustachius Luchatellus Bononiensis in sacra theologia magister, totius ordinis Prædicatorum procurator, perlegi quanta diligẽtia potui, & debui hęc cõmẽtaria fratris Hectoris Pinti Lusitani in Esaiam prophetã, & nihil in illis inueni, quod sanctæ Romanæ vniuersalique ecclesiæ repugnaret, neque quod posset pias aures offendere. Imò testificor esse hoc opus Christiana pietate, & solida magnáque doctrina refertum. In cuius testimonium hoc chirographum mea manu scripsi & consignaui. Romæ in nostro monasterio Sanctæ Marię supra Mineruam, in loco meę habitationis solito: Anno à Virginis partu 1560. Calẽdis Iunij.

F. Eustachius Luchatellus.

Reuerendi patris generalis societatis Iesu viri Sapientissimi & optimi.

EGo dedi hoc opus legẽdum patribus nostræ societatis, viris doctis & religiosis, qui illud accuratissimè & attẽtissimè aiũt legisse & examinasse, & asserunt nihil in eo contineri contrà sanctam ecclesiam, neque cõtra bonos mores, quin potius esse librum hunc catholicum, pium, doctũ, & vtilem. Datum Romæ in nostro collegio die secundo Septembris, anno à Christi natiuitate M. D. L X.

Lainez.

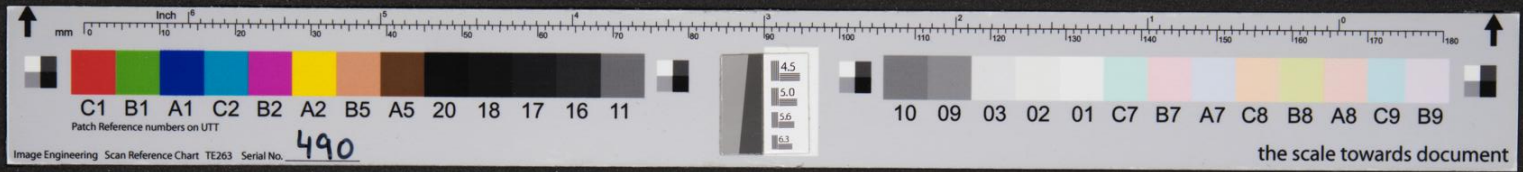
Inch
mm
C1 B1 A1 C2 B2 A2 B5 A5 20 18 17 16 11
Patch Reference numbers on UTT
Image Engineering Scan Reference Chart TE263 Serial No. 490
4.5
5.0
5.6
6.3
10 09 03 02 01 C7 B7 A7 C8 B8 A8 C9 B9
the scale towards document

III 857